
Mikes
Kelemen
összes
művei

MIKES KELEMEN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
HOPP LAJOS

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1966

MIKES KELEMEN

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK
ÉS
MISSZILIS LEVELEK

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
HOPP LAJOS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1966

**KÉSZÜLT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBEN**

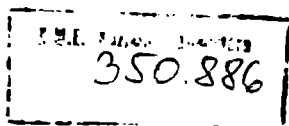
**A Török vonatkozások c. részt és a tárgyi jegyzetekben
a török szó- és névanyag magyarázatait készítette**

HAZAI GYÖRGY

Lektor

KELEMEN JÓZSEF

ZOLNAI BÉLA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1966
Printed in Hungary

Zágoni Mikos Kelemen mellképe 1710 tájáról. Valószínűleg Rákóczi egyik udvari festőjének olajfestménye. Színes eredetije a volt Erdélyi Múzeum levéltárában (Kolozsvár) található.

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK

[1.]

[1a:] CONSTANTINAPOLYBAN¹ GROFF P.... E....

IROT LEVELÍ M... K....

Gallipolibol.² A^o. 1717. 10. 3bris.

Édes néném hála legyen az Istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen,| francia országból pedig 15 7bris indultunk meg. a fejedelmünknek Istennek hála jó egészsége volna. hogy ha a köszvény bucsut akarna tölle venni. de reméllyük hogy itt a török áer el üzi. édes néném mi jó³ a földön jární, láttya kéd még sz. péter is meg ijedet volt mikor avizben⁴ sipadoztak a lábai. hát mi bünösök. hogy ne félnénk amidőn a hajonk olyan nagy habok között⁵ fordult egyik oldaláról, amásikára mint az erdélyi nagy hegyek., némelykor azoknak atetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vartuk. hogy⁶ reánk omollyanak azok a víz hegyek; de még is olyan emberségesek voltak. hogy többet nem adtak innunk, mint sem kellett volna. elég ahogy itt vagyunk egészségben, mert atengeren is meg betegszik az ember, nem csak a földön. és ót ha a hintó meg

¹ [A kezdő oldalon közepén a Constantinapolyban fölött áthúzott 1-es áll. A továbbiakban Mikes nem számozza a leveleket, sem a paginát.] ² [Mikes a keltezt a lapközépre írta, a városnév egészen a pagina bal szélére került, mintha utólag lenne oda beszorítva. — A továbbiakban a keltezt a levélíró három levél kivételével mindig (kb.) lapközépre írta a levél kezdő sora fölött. Csak a 24, 51, 75. levélben van a kelteztés bal szélén az első sorkezdettel egy vonalban. — Mikes a következő levelekben aláhúzza a kelteztés, ill. a kelteztés egy részét: 1, 23, 24, 25, 27, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 80, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 178 és 188. lev.] ³ jó a <te> földön <az> jární, ⁴ avizben <h> sipadoztak ⁵ között [Beszúrás.] ⁶ hogy <el> reánk omollyanak

ráza, el fárad, és job egyepegyéje vagyon az⁷ ételre, de a hajoban. aza
 15 szüntelen valo, renga [1b:]tés, hánkodás.⁸ a főt el bodittya. a gyomrot.
 fel keveri. és ugy kel tenni, valamint arészeg embernek. aki abórt
 meg nem emésztheti. a szegény gyomromnak is olyan nyavalyában
 kellett lenni vagy két első nap. de azután ugy kellett ennem valamint
 20 a farkasnak. a fejdelmünk⁹ ahajobol még nem szállot vala le. hogy
 egy tatár hám. aki itt exiliumban vagyon,¹⁰ holmi ajándékot küldé és
 atöbbi közöt egy szép lovat nyergelve. itt a fejdelemnek jó szállást
 adtak, de mi ebül vagyunk szálvá. de még is jobban szeretem itt
 lenni mint sem ahajoban., édes néném akéd kedves levelit vagyon
 már két esztendeje hogy vettem. igazat mondok. hogy ha az esztendő
 25 egy holnapbol állana. reménlem édes néném hogy már ezután mint
 hogy egy áerrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. de mint
 hogy egy nehány száz mély földel közeleb vagyunk egymáshoz. ugy
 tettzik hogy már inkább is kel kédnek engemet szeretni, én pedig ha
 igen szeretem is kédet de többet nem irhatok. mert ugy tettzik mint
 30 ha aház keringene velem. mint ha most is ahajoban volnék.

⁷ az [z: A kéziratban aláhúzva.] ⁸ hánkodás [Először *hányodás-t* írt, majd az *y*-ra ráírt egy *k* betűt.] ⁹ a fejdelmünk (it) ahajobol még [még: Beszúrás.] nem szállot vala [vala: Beszúrás.] le. ¹⁰ vagyon, <h> [? vagy <k>] holmi ajándékot küldé<öt> [e—ö-ből javítva.]

[2.]

Gallipoli. 21. 8bris 1717.¹

Edes néném még kédnek semmi levelét nem vettem. amely nem
 igen jól esik nekem. de az igen jól eset,² látván aköszvény hogy nem
 becsüllik, a fejdelmet el hagyá, a ki is ma atatár hám látoga-[2a:]tá-
 sára mene, ugyan atatár hám lován. igen nagy barátsággal fogadta,
 5 azt gondoltam elsőben hogy majd el rabolnak bennünket, már csak
 azt néztem hogy mellyik kötöz meg. de ezek igen emberséges embe-
 rek. jó szível beszélgettek volna velünk. de oly kevés idő alatt. nem
 lehetünk tatárokká. a fejdelem el bucsuzván ahámtól. mi is meg
 köszönvén csak fő intéssel ő tatárságoknak, jó akarattyokot.³ a
 10 szállásra menénk és az urunknál. egy szép paripát hagyának. gondo-

¹ [Keltezés:] 1717. [a második 1-es valószínűleg megkezdett 3-asból vagy 2-esből jav.] ² eset, <hogy a> látván ³ jó akarattyokot. [Javítás: *jo karattyokotból*; *a*: sor fölötti beszúrás.]

lom hogy holnap ide hadgyuk ezt a pusztá kies szomorú lako helyet, mivel a császár veres hintója el érkezet. a melyet urunk után küldöttek. veresnek azért hívom, mert kívül veres posztoval vagyon bé borítva. de a hintó nevet nem érdemli. mert csak kotsi, aztot pedig
15 négy fejér szokta huzni. vagy vonni.⁴ azokat pedig az ügöttetessel nem terhelik. mivel már azt el is felejtették. annyira meg öregettek. nyolczvan esztendő csak adhatni anégynek. lehetetlen hogy már. ne szollyak a kocsisról, azt gondolná kéd hogy valamely polgár mester igazgattya azt a négy lovat., annak az ő tiszteletre méltó
20 fejér szakállát nagy csendesesen mozgattya a nyerges ló. az egyik keziben a gyepölt. tarttya még is régi szokásból; mondom régi szokásból, mivel a lovai gyepöl nélkül is tudgyák lettzkét. amásik keziben. [2b:] pedig a pipát; gyakorta füstölvén öreg lovait. hogy meg ne náthásodgyanak, emind jó édes néném, de⁵ belgrádnál meg verték a
25 törököt. a nép it már szalad, ásiában., úgy tettik mint ha már anémet drinápolynál volna. noha vagyon onné más fél száz mély földnire, eleget mondgyuk hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk. de ök csak szaladnak ki ide, ki amoda. jaj édes néném hogy lehet ilyen népel hadakozni. elég ahogy holnap meg indulunk drinápoly felé.
30 hogy ót meg lássuk azt a hatalmas, és⁶ sok feleségű császárt. és a fényes tündöklő portát. de edes néném a resttséget el kel üzni, a töt le kel tenni, azokban akis kezetskekben. a pennát kel venni, és énnekem gyakran kel⁷ irni, leg aláb minden héten. hét levelet, de az egészségre igen kel vigyázni. és engemet szeretni kel. mert ki szeret-
35 hetné az édes nénémet jobban mint én.

⁴ vonni. <de> azokat pedig ⁵ de <belgy> belgrádnál meg [meg: Beszúrás.] verték <meg> a törököt. ⁶ és [Beszúrás.]⁷ kel <irni.> irni,

[3.]

drinápoly. 29.¹ gbris 1717.

Ideje már édes néném, egy levelét venni kédnek. amellyet itt adták² meg, meg érdemli már kéd is hogy meg irjam mi képpen érkezünk ebben a Császári városban, gallipoliból 22 indultunk vala meg, az uton semmi olyan dolog nem történt, a mely méltó volna hogy meg³

¹ [Keltezés:] 29. [a 9-es 1-esből ? jav.] ² adták meg, <azért> meg érdemli már kéd is [is: Beszúrás.] hogy <én is> meg irjam <kédnek;> mi képpen érkezünk ³ meg irjam, <hanem üzön küpri nevű városban> mivel

⁵ irjam, mivel jöttünk a mint jöhettünk, ki jó, ki kacsiba⁴ lovakon, ha-[3a:]nem üzön küpri nevü varosban a úrunk szállásának az udvarán olyan nagy szőlő tött láttunk vala. mint egy nagy szilva fa. abban sem hazudok, ha azt mondom hogy a szőlő szem is volt rajta olyan nagy mint egy nagy szilva. de a csudalatos. hogy egy felől, az
 ¹⁰ ágain ért szőlők voltak. más felől még csak tiszta egres volt. más felől pedig még csak akkor kezdet virágozni, a három része az eszten-dőnek. hogy mint munkálodik a szőlő tőn, it egyszer mind meg lehetet volna látni. 28 dik pedig. más fél mely földnire érkezvén⁵ drinápolytól., a kajmakán tihája,⁶ az az. udvari kapitánnya, vagy két
 ¹⁵ százig valo tisztetekel, jöve urunk eleiben. hogy köszönttse a császár, és az ura nevével. de a mi leg jobb volt. fel mély földnire a várostol, sátorok alatt meg vendégele bennünket az ura nevével; de ki gondolhatná hogy a töröknek olyan jó étele volna. avalo hogy mindeni-künk ehezet. de az is valo édes néném hogy éhtlen költem fel asztaltol.
 ²⁰ noha ettem leg aláb nyolczvan tál étékből, ezt kéd el nem hinné ha a szokást nem tudná, eb szokás, kutya szokás. jaj édes néném, elig mártottunk egyszer a tálban. hogy azt el vitték előllünk, a másodikát, harmadikát. egyszerrel hetven, vagy nyolczvan tál így repült el előllünk. némelyikben még nem is mártottunk, már vitték, ugy
 ²⁵ tettik hogy csak az orrunkot akárták meg vendégelni, és így koplalva költünk fel a gazdag ebédőtől; ugy voltunk valamint tantalus a tele vízel valo kádban. de még is nem ihatik belőlle., fel[3b:]fogadtam akkor haragos koplalásomban. hogy soha éhen török vendégségben nem megyek. de az italrol, szó sem volt. a valo hogy a mennyit
 ³⁰ ettünk. semmi szomjuságot nem okozot. ennek a száraz ebédnek⁷ vége lévén. azután igen könnyen lora ülénk. az urunk a császár paripáján. nagy pompával mene a városon végig a szállására. estve pedig jó vacsorát küldöt nekünk a kajmakán a mely job volt az ebédnél. mert nem törökök szolgáltak az asztalnál. hanem ami cseledink. és akkor
 ³⁵ vették ki atálot, a mikor mondtuk. ez a kajmakán pedig igen kedves embere a császárnak. hogy ne volna, mikor a leányával hál. mint hogy a vezér táborban vagyon, most ő viszi végben hivatallyát. ibrahimnak hiják., az⁸ urunknak igen jo akarója, ez is jóvallotta egyik a császárnak hogy utánna küldgyön francia országban. még nem láttam ő kalma-
 ⁴⁰ kánságát. de ha soha nem látom is szeretem kédet. hát kéd engemet?

⁴ kacsiba⟨n⟩ lovakon, ⁵ érkezvén [érkezvén: második é ékezeze áthúzva.]

⁶ tihája, ⟨azz⟩ az az. ⁷ ébednek [Ékezethiba.] ⁸ az ⟨un⟩ urunknak

Igy szeretem édes néném. hogy el üzze kéd azt avesztesztséget, és ennekem irjon. éppen akkor vettem akéd kedves levelét a mikor lora kellet ülnöm. még mondgyam kédnek hogy hová mentünk, ahhoz a világi képpen való szerencsés, és boldog kalmakányhoz.,¹ aki⁵ a császár leányával hál. a mikor lehet; de annyiban nem irigylem szerencséjít,² mert azt mondgyák. hogy nem szép. azt el hihetikéd, hogy nem láttam, azt is el hiheti kéd. hogy nem kivá-[4a:]nom úgy látni, valamint azok akappan formában herélt emberek láttyák, édes néném. nagy becsület. de nem nagy gyönyörűség acsászár¹⁰ leányát elvenni, micsoda keserűségel kelletet meg valóni agyönyörűség szép feleségítől ennek³ a kalmakánynak, amidön neki adták. a császári leányt. a szivbéli szeretet, nagyobb agazdagságnál, nem csak agazdag házaknál lakik ajó hazaság. édes néném tudom hogy meg csufol kéd, és azt mondgya kéd nekem. hogy úgy beszéllek⁴ aházasságról. valamint avak avilágosságról. aki tudgya hogy vagyon vilá-¹⁵gosság. de nem tudgya hogy micsodás avilágosság. de ha szinte akéd kis⁵ szája meg nevet is érte. de énnekem minden tudóm, vesém. májam, azt tarttya. hogy nem kel akedves szegény feleséget, akedvetlen, de gazdag feleségért el hadni. hát nem jól mondom? nem beszéllek²⁰ hát a házasságról; úgy is itt attól két száz mély földnire vagyok. azt kel hát kédnek meg írni hogy minket a kalmakán jó szivel látot. nagy pompával fogadot. majd két óráig beszélgetet az urunkal. egy szép paripával, meg is ajándékozta. mikor pedig el akart tőlle bucsuzni. a felesége egy⁶ néhány keszkenöt küldöt. ezeknek igen hasznos abaráttsá-²⁵gok. mert ha olyan közél volnék zágonhoz, mint ez avezértséghez, úgy ahatárjában volnék. még semmit sem tudunk abban. amiért ide jöttünk. de félek attól hogy ami hadakozásunk, füstben ne men-[4b:]nyen. mert atörök örömet meg békéllik, ha meg verik. édes néném. annál tovább nem mehetünk. hanem az Isten akarattyára³⁰ kel hadni magunkot. ő hozot ide, had vezérellye öis dolgunkot. de azt ol hiszié kéd, hogy nehezen szokhatom ehez az országhoz, való atörökök bennünket szeretnek, semmi fogyatkozásunk nincsen., senkinek

¹ kalmakányhoz; <a ki nagy barátsággal fogadta urunkot.> aki ² szerencséjít, <hogy> mert [mert: <hogy> fölé írva.] ³ ennek a <kalk> kalmakánynak, ⁴ beszéllek <tu> [? vagy <fu>] aházasságról ⁵ kis <szoj> [?] szája ⁶ egy <neki> néhány

semmi bántódása nincsen. de az idegen nemzetnek nehéz itt, mert
 semmi üsmerettséget, barátságot nem tehet, ez a nemzet akeresz-
 35 tényt nem utállja, de meg veti. azt nem⁷ kel várni hogy valaki
 aházához hijjon bennünket, bizony nincsen is az a nagyra vágyodá-
 som. hogy valaki magához hijjon. mert ugyan is miért, ótt ád egy
 pipa dohányt.⁸ egy finsa kávé. azután, egy két szó után, ahoszu
 halgatás. mikor pedig a füstölöt elő hozák. már az arra valo, hogy el
 40 kel vakarodni aháztol. azt ugyan talám meg lehetne kérdezni a
 gazdától, hogy mint vannak akéd gyermekei, de azt kérdezni hogy
 mint vagyon akéd felesége., azt nem jóvalom senkinek; mert botokkal
 kisérnék ki aháztol. it a gazdászszonyrol. nem is kel emlékezni, mint
 ha aszszony sem volna avilágon, micsoda nyájásáért kívánhattya
 45 hát valaki atörök barátságot,⁹ hanem csak eppen valamily haszonért.
 avalo hogy a nyelvnek nem tudása is okozhattya ahozánk valo idegen-
 séget, mert csak nem lehetünk olyan jo szivel ahoz akivel nem tudunk
 beszélni. mint akivel ki mondhattjuk magunk gondolattyát, még
 eddig édes néném. igen igen keveset tudok törökiül. nem [5a:] tudom
 50 ezután mint lesz. de nékem ugy tettzik hogy ezután is annál akét,
 vagy három szonál. akit tudok. talám tudosab nem leszek mert nem
 lévén semmi társalkodásunk a törökökkel. a töröknél pedig meg
 annál keveseb, és így nem látom semmi modgyát hogy tudosab legyek
 abban a nyelvben. amint vagyok, itéllye el már kéd. hogy¹⁰ ha kellé
 55 ész három szót, meg tanulni. és meg tartani. itt még igen uj vendégek
 vagyunk. amikor pedig jobban meg üsmerem adolgot, és avárost,
 akor többet irok. és arra kérem kedet. hogy szeresse kéd ezt az uj
 vendeget, a resztséget félre kel tenni, és apapirosat nem kel kimél-
 leni.

⁷ nem kel [m: helyén valószínűleg k betűt kezdett írni.] ⁸ dohányt.
 [d—k-ból jav.] ⁹ [Javítás:] barátságot, [s—y-ból jav.] ¹⁰ hogy ha <n> [?] <ész> kellé ész [ész: Beszúrás.]

[5.]

Drinápoly. 29 9bris 1717.

Edes nénem micsoda szerencsés aszszony kéd, hogy közél nem
 vagyunk egymáshoz. mert mindgyárt meg ölelném kédet. és mentöl
 szebben, és jobban lehetne töllem. meg köszönném kédnek. azt. hogy
 kedvesen vette leveletem, és örömmel olvasta., annyi levelet irok

5 kédnek, és olyan hoszu leveleket. hogy még esze teszi kéd a két
kezit, és ugy fogg kérni, hogy ne irjak annyit, mert énnekem nincsen
nagyobb gyönyörűségem. mint mikor kédnek¹ irok. jaj hazuttam
édes néném, mert a kéd leveleit olvasni, még nagyob gyönyörűség
nekem, nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak² ugy irni csak
10 kednek. ugy tettzik hogy a meg vagyon tiltva másoknak., ugyan is
édes néném ne kiméllyük egymást. hanem szüntelen irjunk egymás-
nak., ha az idő annyira el hánt-[5b:]vetet egymástol. amennyiben
töllünk lehet allyunk boszut rajta. és ha mas képpen nem lehet. az
írásal beszélgessünk egymásal, talám végtire meg unnya, és egymás
15 mellé teszen minket, de mint hogy az soha olyan hamar meg nem
lesz. mint én kivánnám, azért addig is csak irjunk.³ és ismét irjunk,
azt pedig méltó meg irni kednek. hogy a hatalmas fő vezér ma ide
érkezet atáborrol, és nagy pompával jöt bé avárosban. a kalmakány,
és azitt lévő nagy urak eleiben mentenek. ki ki maga udvarával. el
20 mondhatni édes néném, hogy avezérék aföldi istenek. mert más
országokban. a királyokot sem fogadgyák olyan nagy pompával, és
ceremoniával mint ezt avezért fogadták. de jaj ! nem olyané ezeknek
aző nagy dicsőségek., és fényeségek, mint a comediákban lévő király-
ságok.? két, három oráig tart a komédia, a királyság sem megyen
25 tovább., ez avezér is nagy pompával jött.⁴ bé. talám holnap egy
szekérre teszik, hat ember ki viszi avárosból. ezt pedig igen könnyen
meg érheti, talám magais tudgya ő azt, mert a kalmakány veje lévén
a császárnak, a felesége kéttség nélkül, jobban szereti vezérné lenni.
mint sem kalmakányné. ezt ugy hiszem, mint ha a szájából hallottam
30 volna., a még pedig azt a szerencsetlen napot el éri. addig azt irhatom
kédnek avezér felöl, hogy ha távul láttam is, de szép ember, és azt
nem kel csudálni ha erős, izmos, mert [6a:] az apja házánál, az ökrök-
kel kellett néki küszködni, és egy mészáros fiának erősnek kell lenni,
ebből el ítélheti kéd hogy mészáros familia, és hogy leg közeleb, az
35 apjais a volt, és maga is azon tudományt követte egy darabig, hogy
folyna jól dolga ennek az imperiumnak. amidön egy mészárosnak.
adgyák azt keziben., de nekem ugy tettzik, hogy jobban illik egy
mészároshoz hogy jó hadi ember legyen. mivel ugy is minden nap vért
ont. mint sem egy fa⁵ fágóhoz, akin mindenkor nevetek mikor eszembe
40 jut. a császár udvarában volt egy fa fágó, a törökül baldacsi, a csá-

¹ mikor kéd(et)nek ² másnak <irni> ugy irni ³ irjunk, és <meg> ismét
[ismét: <meg> fölé írva.] ⁴ jött. bé. <ho> talám holnap ⁵ fa(v) fágóhoz,

szárnak meg tettzet azaz⁶ ember hogy jól vágta afát, az udvarában valamely tisztnek. tészí,⁷ azután. eléb. eléb. anyira hogy vezérnek tészí. de szerencsétlenségire a császár olyankor tette vezérnek amidőn okosabba kellett volna bizni a muszka czárál való hadakozást. elég azhogy, a baldacsit vezérnek teszik, és a muszka czár ellen küldik. a kinek is úgy meg szorították volt már a táborát pruth mellet, hogy egész táborával fel kellett volna adni magát, ha a baldacsi okos lett volna; a czár látván hogy rabságban kel esni. a feleséginek esziben jutt. hogy talám ha ajándékot küldenének a vezérnek.⁸ azal meg csinálhatnák avezért. másnap nagy ajándékot küldenek neki. a békeséget is meg csinállyák véle., és így szabadul meg arabságtól,⁹ [6b:] a muszka czár, egész hadával. az alat érkezik a sveciai király avezérhez. és mondgya néki. ihon kezedben vagyon a czár. holnap rabbá teheted ha akarod, arra feleli avezér. udde ha rabbá teszem a czárt, ki viseli gondgyát az országának. ? itéllye el kéd micsoda méreggel hallotta ezt a feleletet a sveciai király. de azt kédtem kédtől. nem fa vághoz illendő felelet volté ez? de gondolom hogy a mi mézárósnak okosab abaldacsinál. meg válik mint folytattya dolgunkot, én pedig azt kívánom hogy akéd egésséginek dolga jól folyón. édes néném ha tudná kéd mint szeretem kédet. hozsab leveleket írna nekem.

⁶ azaz ember <egykor azért> hogy ⁷ tészí, <azu> azután. ⁸ a vezérnek. <talám> azal ⁹ arabságtól. [6b:] tol [tol: A következő oldal sorkezdésében újra írva, törlés nélkül.]

[6.]

Drinápoly. 10 xbris 1717.

Édes néném. mi még itt vagyunk. itt is leszünk de még nem tudgyuk, itt is mit csinálunk, még itt el nem untuk magunkot. de igen közel vagyunk hozzája, mert mint hogy nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt tölttsünk, és csak adrinápolyi szép sík mezőn vadászunk.¹ hanem azért hogy bujdosásunknak végét szakaszuk; de areménység igen igen kezd fagyni bennünk, avalo hogy nagy hidegek is járnak. hideg házakban is lakunk., de ugyan csak abennünk való² meleg meg oltalmazná a fagyástól areméniséget.³ ha más nem-[7a:]zettel volna dolgunk. de mi lehet evilágon hidegeb való dolog, mint atörökel való

¹ vadászunk. <azért> hanem azért ² való <meg> meleg meg oltalmazná ³ areméniséget. <bennünk,> ha

10 dolog. a való ad bízta szó, de végit nem lehet látni avéle való végezésnek. abban arettentő halogatás, holnap, holnap. aza holnap, hat holnapra halad és addig hat szót nem lehet belőlle ki ránczigálni.⁴ csak reménséggel kel pihegni. ő császársága. meg tudván hogy azurunk francia köntöst visel; titkon egy öltöző köntöst csináltatott.. és ma
 15 ide küldötte. abéllés többet érr aköntösnél. de itt mondhatni ell, hogy nem kel az ajándékot tekinteni. hanem azt aki küldötte., avalo édes néném, hogy sokan vannak akik ajándékot adnak, de kevesen vadnak akik tudnák az ajándékozásnak módgyát, és akik az ajándékot helyesen tudnák adni. mert ugyan is. helyes ajándéké egy vezértől, egy fejdelemnek. virágot, csuprot, vagy éveg korsot küldeni, az ilyen ajándék közönséges ebben az országban; itt ilyen szokás vagyon, de jóé. illendőé, neszollyunk már többet az ajándékról. de édes néném havolna mit irnom kédnék. még elnem végezném levele-
 20 met mert bizonyságul veszem akéd szivecskéjít, hogy leg nagyob gyönyörüségem az, amikor kédel beszélgethetek. ma pedig éppen nagy egyepetyém vagyon kédel beszélgetni, de inkább ha csak hejában valóságot is [7b:] irok, hogy sem ilyen hamar el végezem leveletem, de miről irjak, a botozásrol. e nem igen derék ajándék, de micsoda nagy becsület. mikor egy császár meg. botoz valakit. elég ahogy a
 30 csaszár meg botozta vejét. hihető hogy nem kereste kedvét a feleséginek mind azon által az okát nem tudgyuk az ilyen fájdalmas becsületnek. mert az ilyen dolog csak a háremben. az az, az aszszonyok házában megyen végben. oda pedig egész férfinak nem szabad menni. de a botozást egy atyánk fiától tudtuk meg. a mely atyánk fiának a
 35 felesége. a kalmakányné szolgálattyában vagyon, mosoné hivatalban. ennek az ura magyar; és a kalmakánynak rabja. az udvarában pedig, fa vago tiszttséget visel; csak jó ajo akaro mindenüt, e hazafiuságtól viseltetvén, gyakran⁵ látogat minket, és olyan⁶ titkos helyeken történt hirekel kedveskedik nekünk, mondgya kédel édes néném, hogy
 40 talám nincsen egyéb dolgom hogy ilyen hejában valóságot irok. avalo hogy a heverés leg nagyob dolgunk. de ha volna is, azt el hadnám. a kédnék való irásért, mert édes néném, ki szereti kédet ugy mint én.? de meg szaporitanám még két font szeretettel atöbbit, ha tudnám hogy jó gondgya vagyon az egésségire. hát engem szeret kédel?

⁴ ránczigálni. <addig> csak ⁵ gyakran <jár hozánk.> látogat minket, és olyan [o—i-ből jav.] titkos helyeken történt <dolgok> hirekel ⁶ olyan [: *ilyenből* jav.]

Ma édes néném a vezér izené az urunknak hogy jó szivel látná, ha hozzája menne, de mint hogy mi mind hajduk vagyunk. csak az urunknak vagyon három lova. azért mindenikünk alá egy egy lovat hoztanak és nagy török ceremoniával menénk a vezérhez, de itéllye el
 5 kéd mint meg ijedtem volt. mert midőn a vezér hazában léptünk, a sok nép teli torokkal kezde kiáltozni, mint mikor azt kiálttyák. tolvaj. csak azt neztem már. hogy¹ mellyik ragad meg. de az ijedcség nem sokáig tartta. mert a vezér jo szivel fogadá az urunkot. és maga mellé ülteté. kérdeztem azután, hogy mire valo volt aza kiáltozás, mondották
 10 hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen urnak ad audencziát. élyen mahumet. élyen a gyözhetetlen császár, élyen ahatalmas vezér. édes néném, láttya kéd mikor azember aszokást nem tudgya, mászor én sem ijedek meg. elég a hogy az urunk két óráig volt a mészárosal., azt² mondgyák felöle. hogy töb esze vagyon. mint sem
 15 egy mészárosnak, és nemcsak a bárdot tudgya forgatni. hanem az ország dolgát is, csak el hihettyük. mikor olyan nagy eszü ember mondgya azt felölle³ mint ami urunk, aki is a vezér paripáján ment viszá. és azt ide ajándékozta, már eszókás. tudom hogy mikor a csaszárhoz megyünk, akor is lesz egy paripánk. mondottam már
 20 hogy ezek a vezérek [8b:] a földi istenek, egy királyhoz illenek ezeknek nagy pompájok. gazdagságok. nagy udvarok, de mint hogy a pompájoknak egyik része abban áll. hogy mindenkor sok szolga állyon előttök,⁴ mikor pedig országos dolgokrol beszélnek⁵ a szolgák ótt nem lehetnek., azért néma szolgákat tartanak., és azok az intést ugy ertik,
 25 mint ha szolnának, és ezek vannak ben aházban a midőn a vezér titkos dolgokrol beszél., enem jó szokasé, talám még nálunk is jo volna az illyen⁶ szokás. és nem volna annyi te monda a háznál. mi jutot eszemben. ha nálunk az öreg aszszonyok némák volnának, a leány aszszonyok nem bánnák. de én azt bánom, hogy a⁷ mi dolgunk
 30 igen igen némán⁸ foly, és semmi eléb valo mozdulását nem látom, de attol tartok. hogy még hátráb ne mennyen, és itt ne telepedgyünk meg, édes néném, a fazakas akarattyán kel jární. a fazéknak, és azt

¹ hogy [h—l-ből jav.] ² azt <tarttyák> mondgyák [mondgyák: <tarttyák> fölé írva.] ³ felölle [ö—e-ből jav.] ⁴ [Eredetileg:] előtte, [ök: sor fölötti beszúrás; a szóvégi e: nincs törölve.] ⁵ beszélnek <azt végben> a szolgák ⁶ illyen [e—o-ból jav.] ⁷ a [Beszúrás.] ⁸ némán [Beszúrás.]

nem mondhattya; a fazakasnak, miért küldöttél engem drinápolyban.,
jobban szerettem volna káposztás fazék lenni erdélyben, mint sem
35 kavét ivo finsája acsászárnak, azt nem okosan⁹ mondgyaé a török,
hogy azIsten rakás kenyereket hintet el. imit amot az ember számára.
és oda¹⁰ kinek kinek el kel menni; és ót kel maradni. valamég akenyér-
ben tart, itt vagyon a mi rakás kenyérünk el hintve. azért együnk
belőle a még abban tart, zugolodás nélkül, és azt ne mondgyuk
40 [9a:] hogy jób volna erdélyben málét enni. mint itt buza kenyeret, édes
néném, talám nem óknélkül tartok én attol, hogy ha a jó Isten meg
tart ebben a bujdosó testben, talám egy kazalni rakás kenyeret kel
meg ennem ebben azországban, mert ha egyszer meg verik a törököt.
ha lehet tőlle. azt békeségel keni meg, a mi mészárosunk, ha jo vezér is,
45 de nem jó hadi ember, ha szinte jo hadi ember volna is, de ötet a
császár ugy nem szereti mint a kalmakánt, akinek igen nagy esze
vagyon, de a hadakozást ugy szereti mint én aprokátorságot, csak
annyit is tud hozzá, de avezérségen tudni valo dolog hogy kap, a
csaszár veje lévén, el is érheti, ha azt pedig él éri, abizonyos hogy a
50 békeséget meg csinállya, ha pedig a békeség meg lesz. csak üllyünk a
rakás kenyérünk mellé. mert innét ki nem megyünk addig amég azt
meg nem eszük.¹¹ én pedig mind addig valamég a rakás kenyerebben
tart, szivesen szeretem kédet, hát kéd engemet,? az egésségire jól
vigyázon kéd, semmi nincsen annál drágáb.

⁹ okosan [a—o-ból jav.] ¹⁰ oda kinek kinek <oda> el kel menni; ¹¹ eszük.
[k—n-ből jav.]

[8.]

drinápoly. 1718. 4 januárj.

Kivánom Istentől hogy ezen uj esztendőt. szerencsésen kezdgye.
és végezze kéd, leg aláb két fontni egésségel többet kívánok kédnek.
és azon kérem kédet. hogy leg aláb száz drámmal. jobbittsa meg kéd.
ahozám valo szeretetit. édes¹ né-[9b:]ném, noha az én szívemnek
5 minden sebje, ráncza, fiokja. tele akédhez valo szeretetemmel, de
még is olyan vagyok mint egy darab jég, hát azért ne irjak kédnek?
avalo² meg érdemlem hogy igen szépen meg köszönnye kéd hogy
ilyen fagyoson is örömet irok, és tudtára adom kédnek., hogy ma a

¹ édes né [9b:] <ie> [?] ném, ² avalo <hogy> meg

győzhetetlen császárnak fényes portáján voltunk. ahová nagy pompával vitték a fejedelmet, a diván házban fogadta a fejedelmet³ a vezér, azután a fejedelem eleiben tétetvén egy kis kerek asztalt. és arra egy nagy ezüst medenczét. az étket el hozták. de csak egyenként rakták⁴ azt bé se kés se villa, se abrosz, se asztal keszkenő nem alkalmazkodot az asztalon., mind pedig avezérnek. alkalmakánynak.
külön, külön asztal volt előtte. és mindenik⁵ asztalra egy féle étket tettek egyszersmind, az ebédnek vége lévén, egy ora mulva azután, a fejedelmet a császárhoz vitték, senki közüllünk a fejedelmet nem kísérte. és a midőn a császár előtt volt. egy nusztoz kaftánt adtak reaja., az idő alatt hogy a császárnál volt⁶ a fejedelem. mi nekünk mindenikünknek egy kaftánt adtak a hátunkra. a fejedelem ki jövén a császártól, a császár paripájára ült, mi is mindnyájan lora ültünk, és legaláb harmincz király kísérte viszá a szállására. édes néném ne nevesen kéd, mert ha minket látot volna kéd, a kaftánban. olyan mint ha annyi egyiptumi király kísérte volna afejedelmet, csak éppen⁷ hogy nem vagyunk olyan [10a:] feketék, édes néném ne csudállya kéd, haa felséges királyoknak nagy hidegek volt. mivel ma igen kemény idő volt, azt is tudgya meg kéd. hogy ő hatalmasságok éhen jöttek viszá a vendégségből., a mely paripán viszá tért a fejedelem. azt a császár ide ajándékozta. egész szerszámal. egy buzogány.
és egy kard is volt a nyergen; engemet úgy szeret kéd. ha az egésségire vigyáz, én pedig úgy szeretem kédet ha egésséges.

³ fejedelmet a <kalmakán, azutan> vezér, azután ⁴ rakták azt [azt: Beszúrás.] bé <az étket. de> se kés se villa, se abrosz, [abrosz: s betű utólag beszúrva, világosabb tintával.] ⁵ mindenik [minde<ni>nik] asztalra egy <aránsu> féle [féle: <aránsu> főlé írva.] ⁶ volt [v—f.ből jav.] ⁷ éppen <a> hogy

[9.]

drinapoly 15 febr, 1718

Edes néném kedvesen is veszem, nevettem is a kéd panaszkodását. hogy gyakrabban nem irhat, alkalmatossága nem lévén az elküldésre. olyan jól tudgya kéd menteni magát. olyan kedvesen panaszkodik kéd. hogy csak a meg érr tiz levelet. talám azt tudgya kéd.
⁵ hogy innét nincsen posta Constancinápolyig. tudgyaé kéd az okát annak.? az oka annak a, hogy az előtt, mikor a császár itt lakot, az urak leg kisebb állapotért is postán küldöttek Constancinápoly-

ban,¹a többi között, egy pasa., ide érkezvén, egy kedves pipa szárát Constancinápolyban² felejtették. azért postán küldött viszá, azt a császár
¹⁰ meg tudván. meg parancsolta hogy többé posta ne legyen ezen két fő város között, láttya kéd micsoda kárt tett nekem egy pipa szár. itt mi semmit nem mulatunk ell abban hogy a dolgaink jól follyanak, a réz effendi, (cancellarius.). gyakran jő hozzánk, mi is gyakran megyünk [10b:] incognito a kalmakányhoz, adgya Isten jó végit, de
¹⁵ attól félek hogy úgy járunk. mint ahegyek. akik esze gyülvén. egereket szültek. mert amint egyszer meg irtam, szászor is csak azt írom. hogy a császár veje. akit ha sokszor meg vernek is a fa fágo mondása szerént, de a vezérségre czéloz, a hadakozásra pedig olyan alkalmas. mint én a prokátorságra. talám még ahoz is többet tudok. mert
²⁰ hiszem nem azé egy prokátornak ahivatallya,³ hogy tudgya keresni a maga hasznát. hogy mindenik resztől vegyen ajándékot, és egyiknek se szolgállyon. ? oh édes néném. mely közel vagyon már ő a vezérséghez, ha én olyan közel volnék a házasághoz. talám már is el vonták volna a meny aszszony tánczát. mind azon által a biztatás meg
²⁵ vagyon. csak azzal is maradunk. a törököt ha meg verik. csak sir és meg békéllik. azon kívül is Isten tudgya az okát. de franczia országban a németnek kedveznek. és a franczia itt azon munkalodik hogy meg békéllyenek anémettel., és ha a meg lesz, ne oldalt, hanem hátat fordittunk erdélynek., hirt nem irhatok, mert olyan hidegek járnak.
³⁰ hogy ahirek⁴ is meg fagytak, többet sem irhatok, mert egy vén csifut várakozik alevellem után. alelkemre fagy meg. bár csak azt tudhatnám, hogy ki nemzettségiből való. úgy tettik aszakállárol, hogy a zabulon nemzettségéből. édes néném. meg ne náthásodgyék kéd.⁵ szereté kéd. azt nem is kel kérdeni ha szeretemé kédet.

¹ Conspolyban, ² Conspolyban ³ ahivatallya, <aki> hogy [hogy: <aki> fölé írva.] tudgya keresni. ⁴ [A kéziratban íráshiba:] ahirekek ⁵ kéd. <vig> szereté

[10.]

[11a:] drinápoly 15 martz 1718.¹

Edes néném éppen ma ha jól fel számlálom. egy holnapja hogy irtam kédnek, de szakállomra fogadom. (a mikor leszén.) hogy ha az idő meg lágyul; gyakrabban írok, mert márványkő volna is akéd

¹ [Keltezés:] 1718. [a második 1-es 3-asból ? jav.]

szive, de meg szanna. ha látná kéd mint vagyok, vagy is inkább mint
5 vagyunk szálva. a házam négy kö fulbol áll, azon egy fa táblás ablak.
azon a szél mind széllyire, mind hoszára bé jöhet. ha pedig papirosal
bé csinálom. az egerek. és apatkányok a papirost vacsorájokon el
költik, a mobiliam, egy kis fa székből áll, az ágyam a földre vagyon
10 teritve, és a házamat egy cserép tálban valo kevés szén melegitti, de
azt ne gondollya kéd. hogy mind ezek után. én legyek leg méltób a
szánásra, mert tiznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya mint nekem.
se csak fa táblais az ablakjokon, a hó lengedezve bé mehet az ágyokra.,
de leheté² ágynak. hini egy le terített pokroczoat aföldre, ilyen palo-
15 tákban lakunk ám mi, de a reménség igen szükséges lévén az ember-
nek. és olyan szükséges mint az eledel. a rosz házakban lakván mosta-
nában azt reméllyük. hogy még jókban lakunk., meg érzüké még aztot
valaha.? de azt meg értük. hogy ide érkezet a spanyol követ, akit
afejdelemhez küldöt akirály, igen sok igérettel. hogy mindenekben
segíteni fogja., ma reggel szemben volt urunkal., aki is fen álva.
20 fogadta. és beszélt véle. vagy fél oráig. azt tudgya kéd hogy szeretem
kédet. azt is tudgya kéd hogy az egésségre kel vigyázni, azt is hogy a
hideg házban nem lehet sokat irni.

² leheté [leheté-ből jav.]

[11.]

[11b:] Drinapoly 22 aprilis 1718

Nem tudom ha a noé bárkájából iromé ezt alevel¹ vagy drinápoly-
bol., mert itt mindenüt olyan nagy árviz vagyon., hogy az egész
város vizben vagyon, csak ajó hogy tiszta idök járnak., másként azt
gondolnok hogy esmét özön viz leszén, hihető hogy a hegyekben lévő
5 havak szaporitották meg az itt valo folyo vizeket. mert a mely folyo
viz megyen ell a házunk előtt, ugy meg áradot. hogy az utzákon
csonakokon járnak. de itt olyan dolog történt, a mely csak az özön
vizkor történt,² mert itt loháton kellett el hozni az éttket akonyhárol.
hallotta kéd azt hogy még aromai császárok is ilyen pompával
10 küldöttek volna akönyhára. csak éppen habakuknak lehetet volna
száraz³ lábál étket hozni, eza pompás étek hozás. talám két nap tartot,
azt ne gondollya kéd hogy tellyeségel gyalog is el nem hozhatták
volna, mivel a viz csak szár középig ért. de aszolgák inkább mentek

¹ alevel [Iráshiba.] ² történt, <hogy> mert ³ száraz lábál

lovon akonyhára. abizonyos hogy nem volt szükségünk arra a nagy
15 oriásra., aki felől azt tarttyák a sidok hogy az özön vizkor ha fel
mene a leg nagyobbik hegyre. aviz csak öviig ért, és⁴ mindenüt a bárka
mellet járt. valamint a csatlos, a hinto mellet. már ezután lehet
híreket írni, mert mind aházam melegeb, mind pedig a hírek⁵ meg
20 olvadtak, a szeretetemet az özön viz el nem oltyya, hát kéd szereté
engemet. vigyázé kéd az egésségire.

⁴ és <mid> mindenüt ⁵ a hírek <m> meg olvadtak, [<m> o-ból jav.]

[12.]

[12a:] Drinápoly. 27 apr. 1718

Édes néném kéd engemet nem üsmér jól, mert ha üsmérne. nem
írná azt, hogy énnem is olyan ritkán ír, valamint én irok, nem
félé kéd. az én rettentő boszu állásomtól. tudgyaé kéd azt, hogy
nincsen nagyobb gyönyörüségem, mint boszut állani azon. akit
5 szeretek., akire haragszom,¹ annak meg bocsátok amennyiben lehet.
de akit szeretek, azon boszut kel állanom, ezt hiják édes boszu állás-
nak., boszut állani pedig azon akire haragszunk, a keserü boszu állás.
ezt sokan nem így tarttyák, de mi ketten így tarttyuk. meg sem
bánnyuk. álljunk hát boszut egymáson. és írjunk gyakran egymás-
10 nak,² hirt akaré kéd tudni, akéd kívánságát bé nem tölthetem. a
franciaia követ bonac. itt nem azon munkálodik hogy az hadakozás
továb tarttson. hanem hogy csak hamar vége legyen., a német azt
kivánnya. atörök pedig már is meg unta ahadakozást, hát mi mit
csinálunk akettő közöt, csak amint vonnyák, ugy kel tánczolunk.,
15 hadakozásra hittak ide, de békeségre jöttünk, leheté mást kívánni,
hanem csak azt, ami az Istennek tettzik, és azö rendelése után kel
járnunk és azon nem sétálni kel. hanem futni, mert. az Isten azt szereti
hogy fussunk az ö akarattyán. ne csak jó kedvel, hanem örömmel, ne
szomorkodgyunk hát azon, ha dolgok ugy nem folynak, amint nekünk
20 tettzenének, aki ajövendöt igazgattya,³ azt is tudgya hogy mint kel
folyni azoknak, de azon szomorkodnám ha nem szeretne kéd, ked
pedig örülljön mert rettenetesen szeretem kédet, hát az egésség jóé,
vigyázé kéd reája. jó éttzakát édes néném.

¹ haragszom [g — hosszú s-ból jav.] ² egymásnak, [nak: Beszúrás.] ³ igaz-
gattya [i — jav. ?]

[12b:] Drinápoly. 9. Maji 1718.

Némellyeket az Isten fel magasztal. némellyeket meg alá. és mindeneknek hálágot kel néki adni, édes néném. ma ez itt meg történt, és régen mordom kédek. hogy mely nagy világi boldogság a császár leányával hálni. és micsoda nagy eset a mézárósnak avezérsegből⁵ ki ésní. a kalmakán ma a vezérsegre¹ fel hága, és a szegény mézárós abból ki esék, ma a császár egy kapicsi pasát küldte a vezérhez, hogy a pecsétet adgya viszá, és mindenit a sátorában hagyván. onnét mennyen ki, szegénynek mindenit egyszersmind el kellett hadni, csak a rajta valo köntössel lora ültették. és egy néhány csauz ki kísértte a városból.
¹⁰ lehetetlen vala a szivnek rajta meg nem esni, a midön az ablakunk alatt mene el vagy tizen két kísérelével, avalo hogy meg nem ölik, hanem valamely basaságot adnak neki. de micsoda nagy magosságrol eset le. ha meg tekinttyük hogy mézárós volt. azt mondhattuk, hogy nem nagyot eset. de azt kel néznünk, hogy micsoda fel² ment
¹⁵ volt., és fejdelmek rendin volt, ugy meg láttuk, hogy mélységben³ eset, az ilyen állapotban láttuk. hogy a királyoknak ura. a porból. az eke mellöl, a mézárószékből⁴ nagyra fel emel valakit, és egy kevés idő mulva, az előbbeni állapottyára hagyta esni, és az eset⁵ után valo állapot sokál nehezeb, a fel emeltetés előtt valo állapotnál. mert
²⁰ avilági dicső-[13a:]séget meg kostolta. édes néném eleget elmelkedhetnék azember. az ilyen változásokon, de azt kel meg gondolnom hogy levelet irok, nem könyvet. hanem már viszá térek ahoz a világi boldogságban lévő uj vezérhez., a kinek is minden boldogságával csak olyan sorsa lesz még, hanem roszab, mint az előtte valójának. de
²⁵ addig csak usz, amég lehet. mihent a szegény mézárórostol a pecsétet el kérette acsászár, és ki tették minden jóságából. a kalmakánynak adta a császár a pecsétet. és azzal ahatalmas vezérsegre fel emelte; és a császártól ki menván, pompával ment. a letet vezérnek sátorában. a hol minden jóságát kezihez vette. és magaénak foglalta. szép
³⁰ dolog édes néném, ura lenni. fel ora alat egy⁶ néhány száz ezer tallér

¹ a vezérsegből^{re} ² fel ment volt., [Úgy látszik, *voltt*-ból jav. *volt-ra*.]
³ mélységben [*s-r*-ből jav.] ⁴ mézárószékből [*szék*: ékezte áthúzza ?] ⁵ az eset után valo <rend> állapot [*állapot*: <rend> fölé írva.] ⁶ egy néhány száz <ezer érő portan> [*<ezer>*: Beszúrás.] ezer tallér<n> [? vagy <t>] érő [*Be-szúrás*.] portékának. csak nem <bi> bizonyosnak

érő portékának. csak nem bizonyosnak tarthatta az a szerencsés vezér, hogy azt a dicsőséget el éri, egyik ahogy, acsászár a feleségit igen szereti, másik a hogy, magát is igen kedvelli, hogy ne mászot volna fel akerékre., ez a valo nem volt mézárós, de egy szegény
35 irodeákságból vette fel a császár, azután eléb eléb vitte. a leányát is neki adta. kalmakánynak tette. ihon már vezér, és ibrahim pasának hiják. szeretném tudni, hogy ha gondolkodiké a világi változásokrol; de ha gondolkodik is, hanem is, már a potzon vagyon. ót ül a még lehet., mi is itt ülünk a még lehet; mert a csak nem bizonyos, hogy
40 már hadakozást nem kel várni, és a békeséget is maga mellé ülteti, a maga haszna keresése is, azt hoza magával. mert ő nem hadakozo ember., elméje nagy vagyon. de nem a hadakozásra., még most is elég biztatást adnak, de a mind füstben megyen; és⁷ a [13b:] hazánk felé valo menetelünknek sok szép vigasztalása, úgy el oszik mint a
45 felhő, kétségsben kel tehát esnünk,? távul legyen.. bizzunk, reméllyünk. édes néném az Istenben. ha szinte minden bizonyal tudnok⁸ is hogy meg nem adgya azt, a mit kívánunk, a valo nehéz zagon nélkül el lenni, nehéz minden esztendőben 12 holnapal a vállamot terhelni, és aházaságtol mesze, vagy tellyeséget el esni, c mind nehéz, és sullyos
50 dolog, ugyé édes néném, de azért vagyunk keresztények, hogy bizzunk, ismét el felejtetem, hogy levelet irok, és nem könyvet. és hogy kédnék semmi szüksége nincsen az en predikálásomra., de az aszszonyt alázatosan követi predikátor uram, mert ma itt olyan nap vagyon, hogy két embert a mértékben tettek. az egyike fel ment, a másika le,
55 és mi a földön maradtunk., még is predikátor uram az illyenről ne gondolkodgyék.? a pedig csak azért. hogy az aszszonynyal nem kel félben hagyatni a játékot, és hoszu levéllel nem fárasztani, meg mondám hogy szeretem a boszu állást, de már meg szánom kédet, és el végezem a boszu állást, héj ha tudná kéd mint szeretem kédet. hát
60 kéd. az egésségire vigyázon kéd. de a gyerttyám mindgyárt el aluszik. én is alszom.

⁷ és a [13b:] <aza sok szép> hazánk felé valo menetelünknek [nek: Beszúrás.] sok szép ⁸ tudnok is <az> hogy

Drinápoly. 6 juny 1718

Mi még itt vagyunk. de nem tudgyuk mire itéltetünk. hadakozásraé vagy békeségre. gondolom hogy az utolsoval vetnek itt lánczra, a réz effendit. (a cancellariust) gyakran küldi aporta az urunkhoz, a ki minden Zebét, kebelit, csalmáját. tele hozza ide igérettel; de csak igérettel, és nem va-[14a:]loságal; nagyon biztatnak ahadakozásal., de mennél inkább beszél a török ahadakozásrol, annál nagyobb kedve vagyon abékeségre., de ki mérne gondolkodni abékeségről. holot ma a vezér tollason, fegyveresen valamint egy hercules a hadakkal meg indula innét sophia felé, tudgya ő azt hogy nem lesz szüksége asok hadra. amint¹ is nem sok had mene el véle. elég ahogy, mind avezér. mind ajancsár aga. igen nagy pompával indultak meg, e csak komedia mert ök már régen járnak abékeség után, nem is egyebért megyen sophia felé, hanem hogy közeleb legyen ahelyhez a hol abékeség tractájára gyülekeznek a követek.,² ilyen formán édes néném ellene ne mondgyunk, de bizvást hátat fordittunk erdélynek, annak akedves tündér országnak, és imádgyuk az Istennek rajtunk valo csudálatos rendelésit, nem csak a mostanit, de még ajövendöt is, mert ugyan gondollya ell kéd, a császár nagy igeretekel³ tele valo szép levéllel küld egy kapicsi basát az urunk után francia országban; pápai jános uramat is elküldötte aporta, akapicsi basával., abizonyos hogy olyan reménység alat jöttünk ide hogy hadakozás által mennyünk bé hazánkban; de⁴ nem avolt az irántunk valo rendelés. az el volt végezve hogy mi ide békeségre jöjjünk, és ebben az országban tölttsük el a bujdosást. de ha [14b:] az Isten a hadakozásrol valo reménségünket meg gátolta imádgyuk más felöl az⁵ ő hozánk valo jóságát. mert a micsoda nagy szövetségben vagyon most a francia a császáral, az igaz hogy francia országban maradása nem lehetet volna, és ha ide nem hitták volna is, csak kételen lett volna francia országbol ki menni, az urunknak, amint hogy mihent ide érkezet. orleáns hertzeg, a francia regens, az urunkal semmi Correspondentiat⁶ nem tartot, és leveleire választ nem adot. a császáral valo Colligatiojára valo nézve, mit csináltunk volna tehát hogy ha az Isten nem akarván

¹ amint is <innét> nem ² a követek., <igy> ilyen formán ³ igeretekel <valo> tele valo ⁴ de <éppen> nem ⁵ az ő <irántunk> hozánk valo [hozánk: <irántunk> fölé írva.] ⁶ Correspondentiat [s—n-ből jav.]

ide való jövetelünket. atörök utánunk nem küldöt volna oly nagy tisztességgel. talám hivatlan is ide kelletet volna jönünk, és nem fogadtak volna olyan nagy becsülettel., itt pedig az urunk nagy becsületben vagyón; pénzt elegendöt adnak. és annyit hogy francia országban hat esztendeig sem adtak annyit, mint itt esztendőre adnak, láttya kéd mely jó az Isten, ha egyik kezivel el takarja előttünk erdélyt, a másikkal táplál, édes néném hát kétséghben essünké,?⁴⁰ nem, hanem bizzunk. és mind addig reméllyük hogy meg láttyuk azt a tündér országot., valamég élünk, ha meg halunk, azután lássa meg akitől lehet, de a lehet hogy az egésségire vigyázon kéd, az is lehet hogy szeret kéd. de azt nem lehet el hinni mint⁷ szeretem kédet.

⁷ mint <én kédet.> szeretem kédet.

[15.]

[15a:] Drinápoly. 12 july 1718.¹

Micsoda sok féle nyomoruságot okozot az embereknek² az ádam vétke. atélben édes néném azon kelletet³ panaszolkodnom hogy igen hideg vagyón, és nehéz irni, most meg azon kel panaszolkodnom hogy meleg vagyón. azt ne gondollya kéd hogy kényeséghből cselekszem.⁵ mert valamicsoda nagy hideg volt, a meleg szintén olyan⁴ nagy, ha télben jég verem volta házam, vagy is inkább a fokházam.⁵ most pedig sütö kemenceze, fok háznak pedig azért hívom, mert az ablakon ki nem nézhetnék,⁶ ha csak lajtorjára nem masznék. olyan közel vagyón a padláshoz, még azokat sem lehet ki nyítani, ugy vannak csinálva. kéd pedig jól tudgya az okát hogy miért csinallyák olyan magosan az ablakokat, én nem tudom, csak gondolom,⁷ azért hogy a szomszéd aszszonyt ne lehesen meg látni, mert atörök azt sem⁸ akarja hogy a feleségire nézenek., jól mondgyák azt, hogy francia ország. az aszszonyok paradicsoma, és a lovak purgátoriuma, török ország¹⁵ pedig alovak paradicsoma, és az aszszonyok purgátoriuma., elég a hogy nem lehet a házamban maradnom. még künt is elig szenvedheti az

¹ [Keltezés:] 1718. [a második 1-es 3-asból ? jav.] ² emberek ³ kelletet <pasz> panaszolkodnom ⁴ olyan [Új, sötétebb tintaszín kezdődik.] ⁵ inkább <atömlöczö> a fokházam ⁶ nézhetnék. <olyan> ha csak ⁷ gondolom, <ho> azért hogy ⁸ sem <szereti> akarja [akarja: <szereti> föl írva.] hogy <rea né> a feleségire nézenek,

ember anagy héséget. a falt, vagy az asztalt. ha meg tapaszttja az ember. melegséget érez, aminap pedig a mezőn olyan meleg szél jöt reánk,. valamint ha az égő kemencze mellet⁹ mentünk volna el,
²⁰ és ha sokáig tartot volna. le kellett volna esnünk a lorol., [15b:] most¹⁰ ennél egyéb hirt nem irhatok, ez elég meleg hírek, de gondolom hogy rövid idő múlva hideg híreket kel irnom. mert a békeség meg csinálását, osak nem bizonyosnak tarttják. és attol tartok. hogy őtt ölelem meg kédet, ahol nem kivántam volna. de azért nem kel
²⁵ kétttségben esni, jól tudgya az Isten. mi hasznos nekünk. ha őtt is nagy melegek vannak, félttem kedet a betegségtől, arról rettegeve gondolkodom., de azt tudgyaé kód. hogy lehetetlen már jobban szeretni kédet, mint én szeretem. mászor többet.

⁹ mellet <ment> mentünk [mentünk: <ment> alá is, fölé is beírva.] volna el, ¹⁰ most <itt> ennél egyéb hirt

[16.]

Drinápoly, 15 aug. 1718.

Ihon édes néném elesz az utolsó levelem ebből. a CSászári városból; itt már meg ettük a nekünk rendeltetett rakás kenyeret. már tovább megyünk. de nem elé, hanem hatra. és azon rakás kenyér mellé ülünk, a mely Constancinápoly mellet vár minket. mert a mitől
⁵ tartottunk. abban torkig estünk. ki veszen ki abból?, csak az Isten: ennek előtte egy néhány napal hozák meg a hirt hogy 21 júly a vezér meg csinálta a huszon négy esztendeig tarto békeséget a németel, ha addig itt kel ülöm. jó éttzakát a meny aszszony tánczának., jaj édes néném, ha addig az édes lelkem. marad a kövér testemben, csak
¹⁰ török kenyeret kel enni arakásból. a békeség meg lévén, it már semmi dolgunk nincsen, meg is indittyák holnap az urunkot. a császári fő varos felé. már itt erősen rakodunk. elég szekereket adtak számunkra. még többet mint sem kellene, mert el ítélheti kód, hogy minden portékámot fel raktam egy kis szekérnek a negyed reszire, az én
¹⁵ portékam pedig nem leg keve [16a:]seb atöbbinél. vannak itt olyanok, hogy tizen sem rakhatnak meg egy szekerecskét. de még lovakat is rendeltek alánk, mert ha ötvenen vagyunk is, de nincsen több őtt lovunknál, amint már meg mondtam, holnap meg indulunk. hol lészen lako helyyünk. még nem tudom. elég a hogy innét el visznek

20 valahová. forgács ur is velünk jö. micsoda örömel látom meg kédet
de az egészség jó legyen. hogy az öröm is nagy lehesen, többet is irnék,
de mikor utra kel készülni, akor nem lehet sokat irni, Isten kédel édes
néném. ihon ebédre hinak.,

[17.]

bujukdere.¹ 25 aug. 1718.

Hálá Istennek ide érkezénk tegnap. drinápolyból 16 indulánk ki,
semmi olyan állapot nem történt az uton. a melyet szükség volna
meg irni. hanem azt meg írom, hogy az uton eleget nevettem. a velünk
lévő francziákon; mert vannak olyanok közöttök, a kik soha lovon
5 nem ültenek, az olyanok miképen ültek a lovon. és mint várták a
szálló helyt el érní. az egész mulattságom volt, a pentelésia hadnak
hallotta kéd hírit. itt egy screg volt olyan közöttünk. elég ahogy
tegnap ide érkezvén, azt gondoltuk hogy mind palotákban szállitnak
bennünket; de itt avárosban egy épp házat sem találtunk. azért az
10 urunk kényszeríteték. aváros mellet lévő kis mezön sátorok alat ma-
radni, mind addig valamég más rendelést tesznek. és jób helyre szá-
litnak. azt nem volna szükséges meg irni hogy csak három orányira
vagyok kédtől, mivel azt el² gondolhatom. hogy ezt a szép Cánalist
már kéd fel járta. **[16b:]** azt sem volna szükséges meg irni, hogy a
15 Canalis parton vagyunk. a fekete tengernek a torkától. egy ágyu
lövésnire. de mind ezeket. örömömben azért írom, hogy oly közel
vagyunk egymáshoz, egy kis három³ lapátos hajora fel ülök. ebédre
abban a nagy császári városban mehetek; már itt mind addig sátorok
alat leszünk. még jób helyre szállitanak. avalo szép kis réten vagyunk.
20 de mellettünk holmi régi el romlot épületek vannak; a hol annyi a
scorpio mint a bolha, az olyan vendéget éppen nem szeretném az
ágyamban, most pedig éppen nem szeretnék meg halni, hát hogy ölel-
ném meg édes néném kédet. a holt ember pedig olyan izetlen, kedvet-
len, hogy még⁴ a feleségit sem öleli meg, én pedig elig várom hogy
25 kédet láthassam. de a még meg nem lehet három vagy négy holnapig.

¹ [Keltetés:] <bujudere> bujukdere. ² el [Beszúrás.] ³ három lapátos <f>
hajora fel ülök ⁴ még a<z> anyyát) feleségit [feleségit: <z anyyát> fölé
írva.]

vagy is⁵ inkább három vagy négy napig. hój micsoda⁶ szomorúság volna a nekem. ha jó egészségben nem találnám kédet. hetfűn pedig ebédre el várjon kéd. káposzta is legyen,

⁵ is [Beszúrás.] ⁶ micsoda [*i—o*-ból jav.]

[18.]

bujukdere 15 ,bris 1718.

Édes néném már kétszer volt az a szerencsém hogy láthattam kédet, de úgy tettik mint ha még nem láttam kédet. de azt vettem észre, hogy mikor kédnél vagyok. a nap oly sebesen repül. valamint a fecske. mikor pedig itt vagyok. akkor rák hátán jár. de én veszeked-
⁵ hetném kédel, mert két naptól fogvást levelét nem vettem kédek, hogyha¹ pedig le tennök a reszttséget, minden nap vehetnék levelet kétszer is, azt jó meg tud-[17a:]ni kédek, hogy én telhetetlen vagyok a kéd leveleinek olvasásában. ha azt akarja kéd hogy jó kedvű legyek. gyakran kel nekem írni. mikor pedig a kéd leveleit
¹⁰ olvasom. akoron nincsen szükségem a hegedüsre, hogy tanczollyak. mert azt tudom, hogy masokis úgy tarttyák, hogy egy kedv szerént irot levél, job egy táncznál. itt mi csak várjuk hogy szállást rendellyenek. addig sátorok alatt leszünk mint az izraéliták. a franczia követnek bonáknak. közél mi hozánk egy háza lévén. gyakorta jó ide feleséges-
¹⁵ től. de még mi nálunk nem volt. azt akarja² hogy mi mennyünk elsőben hozája, abból pedig semmi sem lesz, mert a mi urunk tudgya mi illendő, és mi nem illenek hozája, még a titulus iránt is vagyon valami akadály. és az ilyen akadály. meg akadályoztattya. hogy az akadály el vettessék.³ és ilyen formán. egymást meg nem láttyák, de mint
²⁰ hogy nekem semmi akadályom nincsen se a precedentia. se atitulus iránt a követtel. azért gyakran járok hozájok; az aszszony olyan mint egy darab nád méz. azt is el mondhatni, hogy olyan az aszszonyok közöt, mint ajó féle gyöngy atöb gyöngyök közöt,. jaj el felejtetem. hogy soha sem kel egy aszszonyt dicsérni, más aszszony előtt.
²⁵ mert a nem esik jó üzün. hát a nekem jó üzün esséké hogy⁴ a levélben káposztás fazéknak neveznek. de én azt csak el szenvedem a hasznáért, micsoda szép állapot mikor az ember a nényire meg nem

¹ hogyha [*ha*: sor fölötti beszúrás.] ² akarja <hgy> hogy ³ vettessék. <eg> és ilyen formán. egymást ⁴ hogy <en> a levélben

haragszik. az egészség mint vagyon? vigyáznaké reája, szeretneké a miolta nem láttak.? mert én úgy szeretlek edes néném. mint a
30 káposztát.

[19.]

[17b:] jénikö. 22 ,bris. 1718.

Tudgya már kéd honnót dátalom alevelemet., azt is észre veheti kéd hogy már a bujdosó izraéliták. a sátorok alól házakban szállottanak végtire, az urunknak. rendes, és alkalmas szállása vagyon, azt is tudgya kéd hogy éppen atenger parton vagyunk. és olyan igen atenger
5 parton. hogy az én házam alá vizen bé jöhetni, de azt nem tudgya kéd, ki házánál lakunk., távul azt mondhatná valaki. hogy valamely fő ispány háza, pedig koránt sem fő ispány agazdánk, mind azon által talám el mondhatni főispánynak a rokák között, mert szöcs, de igen gazdag. avezér szöttse hogy ne volna gazdag, ma szállottunk bé ide,
10 és annyi portékánk vagyon, hogy¹ fél ora alat kiki bé rakoskodot a szállására, aházamban, se szék, se asztal nem alkalmatlankodik, a valo hogy vagyon egy kis szék formára csinált székecském. ha le akarok ülni, arra ülök, de még más hasznát is veszem. mert ha irni akarok. azon kel irnom., micsoda szép állapot, mikor el lehet lenni,
15 annyi sok házi eszköz nélkül, így kel lenni² az ilyen bujdosoknak mint mi, ma itt, holnap masut. ugy is, ha meg eszük itt a rakás kenyereket, eléb kel mennünk, nám arégiek el lehettek annyi házi eszköz nélkül, hát mi mért nem lehetnénk el. nám a sidoknak nem volt székek. a törököknek most sincsen szüksége arra, egy régi francia királynak
20 láttam a székit, most csak a zágoni bironak is job széke vagyon annál. mi szük[18a:]ségem vagyon hát nekem is aházi eszközre. ugy is még az a hajo a mely ide hozot bennünket. még az archipelágusban vára-kozik, az urunknak szándéka lévén. francia országban valo viszámenetelre: (de abban thamás vagyok:) bercsényi urat. az aszszonyal
25 várjuk ide, a kéd szomszédcságában lesznek szálva, de nem tudom meddig. elég az édes néném. hogy már mi itt a rakás kenyér mellé ültünk. csak az Isten tudgya meddig fog tartani. és hol hintettek el még másut kenyeret számunkra, mert oda csak el kel menni, akár mint vonogassa az ember magát, de azt csak fel kel szedni. azt akar-

¹ hogy <két ora al> fél ora alat ² lenni [Beszúrás.]

30 nám ha kédnek is hintettek volna el leg aláb két kenyeret itt nálunk.
 mert azt reménlem hogy el jö kéd látogatásunkra; ugyan is micsoda
 gyönyörűség egy aszszonynak egy szép kis festet hajoban ülni, a
 melyet három erős török ugy viszi ahabok hátán. mint a nyil, kemé-
 nyeb volna a szív a kö sziklánál. ha ide nem jöne kéd. egy nehány
 35 orára, el várlak édes néném. ugy is szeretlek mint a káposztát. ha ide
 jösz. de az egésségre vigyázzunk.

[20.]

jénikö. 22. gbris 1718.

Csak nem lehetek addig csendességben, a még meg nem tudom
 mint érkezet kéd haza., mivel alig indult meg kéd innét, hogy nagy
 szél tamada, gondolom hogy a habok meg rengették kédet. elég a hogy
 az olta nem vagyok nyugodalomban. nekem ugy tertzik hogy az olta
 5 egy levélel ki tehetet volna kéd anyughatatlanságból, a mely nagy
 halak el mentek az ablakom alat. mindeniktől kérdeztem ha nem et-
 téké¹ meg az én nénémet, de azát-[18b:]kozot egyik sem felelt; csak
 függöben tartom elmémet mind addig még bizonyost nem hallok
 kéd felöl, reménlem hogy nem járt kéd ugy mint jonás, és nem lesz
 10 szükséges hogy valamely hal gyomrában küldgyem kédnek ezt a
 leveletem. mert ugy meg nem tudhatná kéd hogy mi tegnap a² constan-
 tancinápolyi³ kapu eleiben mentünk ló háton, és ótt az ut mellet egy
 kertben az urunk csak titkon. meg akarta látni a császárt, a ki is
 drinápolybol érkezvén. nagy pompával ment bé avárosban. nem
 15 tudom ha le irjamé kik mentenek. előtte. és utánna, ha le irom, talám
 azt mondgya kéd. hogy miért terhelem annyi irásal, hale nem irom,
 azt mondhattya kéd, hogy rest vagyok, rest nevet pedig hogy ne
 visellyek. inkább le irom,⁴ legyen kéd figyelmetes halgatással, az
 uttzákon két felöl jancsárok állottak sorban., leg⁵ elől jöve sokad-
 20 magával az assás bacha⁶ () azután a csauzok. az é mirek,
 az ülémák. (az az, apapok, azirás tudok:) a kapicsi basák, a jancsár
 aga. a mistancsi basával, a kalmakán. a kapitán basával. azután a fő
 vezér a muftival., acsauz basa. azután a mahumet attyafiai a zaszloja
 mellet, a Császár vezetékji, azután Czifrán fel öltöztetet két tevék,

¹ ettéké <k> meg ² a [Beszúrás.] ³ constanpolyi ⁴ le irom, [l—r-ből jav.]
⁵ leg elől <me> jöve ⁶ assás bacha () [A kéziratban a () közt 10—11
 betűnyi hézag.]

- ²⁵ kik az álcoránt vitték, azutan egy festet, és aranyas kocsi. melyben
vala a mahomet köntöse, és fegyvere. ezután mene a császár igen
kivántam paripán, mellette lévén a fia, azutan menének azisóglánok
ketten, ketten, mindenik tized, külömb külömb féle [19a:] színü kön-
tösben. az első tized. köntöse sárga. a 2diknak. veres, a 3diknak zöld, a
³⁰ 4diknek kék tafota, az isóglánok pedig inas számban vannak az ud-
varnál. láttya kéd micsoda szép dolgot láttam tegnap. de a csak olyan
mint afüst, és azzal a nagy pompával a császár nincsen olyan csendes
elmével mint mi, ugy is illik hogy ne legyen. leg aláb had hasonlittson
valamiben a mi alacson állapotunkhoz. és tudgya meg hogy öis
³⁵ ember, de azö pompáját ne irigyellyük édes néném, mert olyan
napra jut még. hogy örökké valo nyomoruságban⁷ esik, akor mit fog
használni neki apompa. ami alacson rendünkben pedig mi nékünk,
nagyob reménségünk vagyon, oh! mi szép állapot akereszténység!
mennél nagyob pompájit látom a töröknek, annál nagyob örömben
⁴⁰ vagyok a közönséges anyaszent egyházban valo létemért. ezert ö
nékik nem lehet az a reménségek, a mely minékünk nem csak vagyon.
de kell lenni. ha perában megyek. akor többet predikállok. addig az
egésség jó legyen: édes néném egy kevesé még a káposztánál is jobban
szeretlek:

⁷ nyomoruságban <j> esik,

[21.]

jénikö. 16 xbris 1718

- Mi lelt bennünket édes néném. és mitöl vagyon a, hogy már egy
holnaptól fogvást nem irtunk egymásnak. leheté hogy ilyen közel
lévén egymáshoz., még sem irunk, talám ugyan az az oka. hogy
közel vagyunk¹ és egymást gyakran láttyuk., jaj miért mondám
⁵ hogy gyakran. meg bocsás édes nénécském. gyakortaé négyszer
látni. kédet egy holnap alat. ha négyszer látnám is kédet napjában
nem kellene meg csömörlni a szememnek, a kéd könnyü, kurta
[19b:] és rövid levelét vettem. mentöl ritkábban ir az ember. annál
hoszab levelet kellene irni, kéd ellenkezöt cselekszik. a pedig nekem
¹⁰ halálom² mikor rövid akéd levele. mikor tudom hogy az egésség jó.
akor nem kiméllem kédet. és a hoszu levelet meg várom. valamint

¹ vagyunk <eg> és egymást ² halálom [Utána áthúzott vessző.]

az ur dolgát, nó már nem haragszom, hanem a rövid levelet is kedvesen vettem, amelyben látom hogy tegnap érkezet oda bercsenyi ur, minden pereputyástól., annak igen örülök, mert tudom hogy annál az
15 uri aszszonynál el mulattya kéd magát. és nem lesz kéd egyedül magyar aszszony pérában, a bercsenyi ur embereit mind jól üsmerem, de az³ aszszonyokot, leányokot. nem üsmerem. de ahoz nem sok idő kivántatik, tudom az urunkhoz el jö az ur. azután magam is látogatásokra bé megyek; a szállás pedig csak mindenkor kédnél leszen.
20 magam szégyenlem micsoda rövid levelet küldök. de ha rövid is el kel neki menni, egy pirongatás el fér avállamra. édes néném az egésség, de tudgya kéd meddig szeretem kédet. valamég dohányozhatom.⁴

⁴ az [Beszúrás.] ⁴ dohányozhatom. [*dohányoztam*-ból beszúrással jav.] [Az utolsó sor alatt és a következő levél keltezése között aláhúzásszerű vonal látható. A tinta színe a folytatódó levelek kissé világosabb tintájához hasonlított. Valószínűleg az új másolási rész megkezdésekor húzta alá Mikes.]

[22.]

jénikő 28 xbris. 1718.

Aztot még előre által láttam, hogy bercsenyiné aszszonyom meg fog kédnek tettzeni, el mondhatni valósággal. hogy méltóságos aszszony. mert sokan viselik az aszszony nevet, denem mindenik viseli érdemesen azt a nevet, és az olyanokot csak aszszonyocskáknak kellene. hini, vagy aszszony állatnak, (ne szollyunk az aszszonyok
5 ellen:) elég a hogy azzal az uri aszszonyal. [20a:] inkább el tölteti kéd az időt, mint sem agörög kéréczákal. az aszszony maga mulattságot nem indit, mert tél felé meg kezd sárgulni a fának is alevele., de a vigasságról beszélni igen szereti. főképpen a tavaszi idejében valo
10 dolgokrol. azt írja kéd hogy az aszszony orczáján. olyan idős korában is meg tettzik hogy iffiu korában szép volt. és hogy most aszép télhez hasonlithatni. de azt ki ne nevetné. hogy azt szeretné kéd meg tudni. hogy miért annak az uri aszszonynak az orra fekete. és orczája feje, ezt a mesét mindgyárt meg fejtem kédnek. az attol vagyon, hogy
15 már házos lévén meg himlödözöt. azt tudgya kéd. hogy az uri aszszonyokot másképen gyógyittyák. mint sem aközönségeseket. nyerne is rajta sokszor, mint birtok a csikban, mihent meg betegedet. egy sereg doktorokot gyűjtöttek esze. ki egyet, ki mástjovallot, hogy a himlő meg ne lassék, és a szépség meg maradgyon. egyik a töbi közöt.

20 azt jóvalotta, hogy meg kel aranyozni az orczáját. ennek avoxát bé
vették. és levél aranyal. bé tapasztották. és eleven képet csináltak
belölle, e meg lévén. egy ideig annak ugy kelletet maradni. de azután
csak le kelletet venni az aranyat. mert aranyas orczával el ítélheti kéd.
hogy nem lehetet jární, és a piros orcza, csak inkább tettzik. mint sem
25 az aranyas. de már a volt a mesterség hogy vegyék le, a sok féle viz
le nem mosta. hanem tö hegyel kelletet lassanként le feszegetni az
aranyat. az orczájáról, még is mind le ásták. de az orrára inkább oda
száradot volt. azért nehezeb is volt a munka. végtire onnét is le
feszegették. de feketén maradot. azért nem jóvalom senkinek hogy
30 meg aranyasztassa az [20b:] orczáját.¹ immár tudgya kéd, hogy miért
fekete annak az uri aszszonynak. az orra, de azt nem tudgya kéd,
hogy holnap. a vezér szembe akar lenni a fejdelemel. csak magáno-
son, ez a vezér még eddig jo barátsággal volt mi hozánk, és abujdoso
urak, éppen nem panaszkodhatnak ellene, meg válik mint végzi,
35 mert itt a változás könnyen meg esik. és az ajándék a vezérekel hatat
fordítat. mi pedig nem vagyunk abban az állapotban hogy adhassunk,
sőt még mi is töllök várunk. aki pedig hatalmasab, az erőseb, és az
kötheti meg pénzél. a török urakot., ezek pedig ugy tekintenek
bennünket, mint ollyanokot; akik² minden koron készen vannak
40 akérésre, de az adást; nec nominetur invobis, it mi elegen vagyunk.
elég tahint ád aporta, eleget eszünk. de azzal ruhásabbak nem va-
gyunk. sem én se más, a mi urunknak pedig természete a, hogy
kéretlen nem ád, annyi esztendöktöl fogvást hogy szolgálom, soha
semmit nem kértem, édes néném már el nem kezdem, egy erdélyi
45 nemes emberhez a nem illik. a ki jobban szereti szükségben lenni,
mint sem kérni, az én hivatalom a, hogy szolgállyam hiven, és had-
gyam azIstenre atöbbit. egy erdélyi nemes ember felöl nem lehet
nagyob gyalázatot mondani mint azt, hogy³ az adomért szolgál.
tudgyaé kéd., hogy most csak hamar egy leánybol. aszszonyt csinál-
50 nak, nem tudom mikor leszen az⁴ a szerencsés nap. de azt tudom hogy
igen akarnám ha azén lakadalmom ollyan közél volna, mint azé a
piros. leányé, én szeretem kédet, de ugy ha az egésségire vigyáz.

¹ orczáját. <h> immár ² akik <csak akérésre nyittyák fel szájokot.> min-
den koron készen vannak akérésre, ³ hogy az <d> adomért ⁴ az a <cs> szeren-
csés nap.

Tudom aban nem kételkedik kéd. ha papirosra nem tenném is hogy sok uj esztendő napokat kívánok kednek, a hoszas, és egy hetig tanult kívánatokot hadgyuk az idegenekre. és a predikátorokra, azért. se drágábbat. se jobbat, nem kívánhatok, mint azt, hogy az Isten adgya
 5 szent kegyelmit kedre, és jó egészséget., mihaszna vagyon annak a hoszas köszönetnek. a mely még nem is illik a keresztenyekhez, jákob sem adot több áldást. a tizen két fiára, mint mostanában szoktak adni csak egy emberre. úgy anyira, hogy ha mind azok az áldások. bé tellyesednének, se gabonás házat, se pinczét elegendőt
 10 nem lehetne csináltatni, hát azután a sok marhának bövségít. a sok siros földet. ezt pedig olyan szokkal mondgyák ki, hogy az embernek ugy tettzik, mint ha minden szánto földgye bé volna szalonával teritve, de még enem elég. mert a gyermekekre valo áldás, el tart egy óráig. és egy anya sincsen. a ki a kívánság szerént.² a fiainak.
 15 fiait, meg azoknak fiait meg ne lássa, agyermekeknek pedig mindeniknek addig kellene élni mint mathusalemnek, édes néném emind nem keresztyeni kívánságok. az³ ó testamentumban jó volt; mert akor az áldást egy izraélita. a földének kövérségiben tartotta, az Isten is nékik csak földi áldásokat ígér, de a keresztyeni áldás. mind
 20 lelki dolgokbol áll, és egy keresztyennek nem a kövér földet kel suhajtani, hanem a kegyelemel valo tellyes szivet, hogy ne a földgye. hanem a szive teremcsen böv gyümölcsöt, én [21b:] azt jól tudom, hogy az ilyen szokást⁴ elnem hagyatom, a kinek tettzik el hadgya, akinek nem tettzik kövesse, azon nem törödöm. mi pedig édes néném.
 25 ne kövessük az olyan iskola béli szokásokat. hanem a keresztyeni szokást. mely meg egyezik azudvari szokással. az udvarnál pedig, még a köszvény is szokást csinál. a mi fejdelmünk csak tegnap is lovon járt, gyalog járt. ma pedig csak ülni kel., azt nem igazán mondgyák hogy gazdagot keres a köszvény. mert ugy a mi urunkra rea
 30 sem nézet volna. mi pedig ilyen formán, attol soha se tarttsunk. hanem csak attol tarttsunk, hogy ha valaha nem szeretnők egymást. annak pedig meg lehetnéé valaha törtenni? de édes néném. ha minden levelemben nem irom is hogy szeretem kédet. már azt kédnek tudva.

¹ [A lap felső sarkában ez áll:] Misere. ² szerént. <a ki> a fiainak. ³ az ó(h) testamentumban ⁴ szokást <en> elnem hagyatom,

kel tartani. esztendőben⁵ tizen kéttzer ha meg ujittyuk egymás
35 között az ígérte elég. mert minden levelben azt írni, szeretem kédet,
szeretem kédet, a sok volna, és végtire ugy hozá szoknánk, hogy azt
sem tudnok mit írunk, a mi ritkáb a kedveseb, de nem mindenben,
mert ha gyakrabban írna kéd,⁶ a kedveseb volna. reménlem hogy ebben
az esztendőben nem leszünk olyan restek, a melyet kívánom hogy az
40 Isten kegyelmiben töltse el kéd. velem együt.masokkal is. ha hideg
nem volna többet írnék. de az én házam a tenger felet vagyon. és
onnét semmi meleg nem jö fel. az egésségre vigyázunk.

⁵ esztendőben <egyszer> tizen kéttzer ⁶ kéd, <jobbán> a kedveseb volna.

[24.]

[22a:] jénikő. 24 january 1719.

Edes néném, vevéé kéd észre tegnap, hogy mint örült bercsenyiné
aszszonyom azon. hogy a fejdelem meg látogatta, mindennel kínálta
volna, örömben nem tudta mit csinállyon. már csak azt vártam,
hogy talám egyptár tánczal kínállya meg, de ne nevesse kéd, mert
5 az idő miat még örömet el járná, vagy el lépdegné, de a micsoda
időben és állapotban vagyunk, atáncz is savanyu. a valo hogy az
aszszony mellet¹ az az két becsületes személy, el ropnák az aszszonyokért
is. azt kívánnya kéd töllem. hogy meg mondgyam micsoda
ítélettel vagyok az aszszonyok, és leányok iránt, kik az aszszony
10 mellet vannak, az aszszonyokat, vagy dicsérni kel, vagy semmit
sem kel felöllök mondani., annál is inkább rosztat mondani felöllök, a
nemesi vérhez nem illik, mit csinállyak hát. hogy kédnek is engedelmeskedgyem,
azt cselekszem, hogy az itélő székemben ülvén.
onnét teszek itéletet. halgassa kéd figyelmetességgel, az obesternén
15 kezdem el, ez egy szép aszszony volt. főképpen, a midön leg először
láttam gyermek koromban, akor görgényi Commendáns volt az ura,
kajdacsinét² pedig soha senki nem dicsérte a szépségiért. hanem ajoságáért.
azért is. mondom neki mindenkor. hogy micsoda irtoztato szép,
de ez, vagy egyről, vagy másrol, de örökké panaszolkozik. a kis
20 susinak igen fősvényen osztogatták aszszépséget, de rendes, tisztességes
személy, és tiszta joság, a talaba mátkája bé illik egy szép leánynak,

¹ mellet <vala> az az ² kajdacsinét [s—utólag beszúrva.]

már le szállok az ítélő székből, és kéd lássa, hogy micsoda ítéletet tettem, de [22b:] az aszszonyok felől ítéletet tenni, azt kinem veheti kétek az férfiak kezéből. az ilyen biroság vélek születik, és az aszszonyoknak meg kel állani a végezéseken. meg viszontag. a micsoda ítéletet tesznek a férfiak felől az aszszonyok, az ellen már nem szabad senkinek is szollani, és azt a dolgot nem lehet más ítélő szék eleiben vinni, hanem tédet, fejet hajtván, azon meg kel nyugodni. ha a törvény csinálók bévették volna őket a törvény tevésben, azö hat² hatos szemekel. hathatosab törvényt tettek volna, a sidoknak volt egy aszszony bírójok. volté job bírójok annál? ugyan is, ha az aszszonyok az ítélő székből ülhetnének, nekem ugy tettik hogy abban az időben nem kivántatnék annyi prokátor, mert az³ ember maga menne gyönyörüségel a baját. meg mondani, és ót egy szép és kegyes bironak a szájából meg halván a törvénynek magyarázattyát. nem lehetne az ellen szollani. ha szinte perét el vesztené is, de könnyebben szenvedné. énnekem pedig nehéz azt szenvednem., hogy kéd ritkán ir, és énnekem kel meg ítélni, akéd⁴ resztségít. olyan biroval is vagyom dolga kédnek, hogy egy kis levelel, minden haragját el üzi kéd. többet az irhatnék⁵ ilyen nagy országos dolgokrol, de nem irok, azért. hogy hamaréb vehessem a kéd válaszát.

³ az <ebber>ember maga menne gyönyörüségel a <maga> baját. ⁴ akéd resztségít. <de> olyan biroval is <do> vagyom dolga ⁵ irhatnék [é—á-ból jav.]

[25.]

[23a:] jénikő. 16 aprilis 1719.

Irtoztato dolog mely régen nem irtunk édes néném egymásnak, annak pedig mi az oka, nem más, hanem hogy csak nem¹ minden harmad napban láttyuk egymást. kédet látni, s'kednek irni, nagy külömség, ha mindenkor olyan gyakran mehetnék kédhez mint már⁵ egy darab időtől fogvast, az igaz nem volnék méltó aszánásra, de nem lesz mindenkor pap sajttya, már egy hete hogy egymással nem neveltünk, és ez az idő hoszabnak tettik nekem mint egy nyul farka. de mit tehetz annak (mondgyák atotok:). egy részről nem bánom mert nem alkalmatlankodom kédnek. noha kédnél mind job ágyam

¹ nem [Beszúrás.] minden harmad<ban> napban

10 **v**agyon, mind többet eszem, mind többet nevetek, mint itt, de hogy a vendéget meg ne unnyák, keveset maradgyon egy helyt., de még nagyobb okát is mondom, a hogy, azidő rossz, és olyankor járni atengeren nem egészséges, mert ha az a kis hajo² hirtelen el találna fordulni, jó éttzakát az egésségnek, és mindennek, én pedig olyan bátor vagyok
 15 atengeren. hogy ha egy kevesé ahajo egy oldalára fordul, már azt gondolom hogy a halaknál leszek vacsorán. erre azt fogja kéd felelni, hogy eleget jártam tengeren. én pedig azt felelem akéd feleletire, hogy azzal dicsérhetem magamot, hogy mindenkor olyan félénk voltam. és hogy nem tartok nyomoruságosab dolgot. mint a néma
 20 halak országában lakni. tegnap mi a császári mulattságon voltunk, lehetetlen azt kédnek le nem írni. mint³ ment végben. de mi is csak úgy mu-**[23b:]**lattuk magunkot. mint a kocsis. aki nap estig ügetvén alovon, estve. azzal kerkedik. hogy mint meg szánkáztunk.

Ma igen jó regel avezér egy csauz⁴ basát küldé a fejdelemhez,
 25 kit is kéréte hogy lenne jelen a mulattságon. amelyet fog adni. a császárnak, a fejdelem lora ülvén, a csauz, a Constancinapoly mellet lévő retnek⁵ avégin, egy nagy dombon meg álltta minket. ahonnét kellették nézni a mulattságot. a réten pedig sok számu nagy sátorok valának⁶ verve. mind a császár számára, mind a töb urak számára. a
 30 mulattság pedig abból állot. hogy lovakat futtattak, flintából, és apro agyucskákbol Czélt löttek, a CSászár előtt. abirkozok birkoztanak; de még is mind ezek nem valának császári mulattságok, hanem a vége job volt a kezdetinél. mert a vezér⁷ ebédet adván a császárnak, és az egész udvarának. meg is kel ajándekozni mind a CSaszárt,
 35 mind azudvarát. a többinek nem tudom mit ád, de a császárnak. három vagy negy válogatot virágban lévő leányt⁸ adot. azoknak igen szepeknek kellett lenni, és mindeniket gazdagon fel ékesíteni, azután köves portékákat, lora valo drága szerszámokat, szep paripákat. adot. (édes néném mely derék állapot a császárság:)⁹ ennek
 40 pedig minden esztendőben meg kel lenni., azon a napon. mi pedig mind ezeknek végit nem vártuk, mert reggeltől fogva estig egy helyben ló hátón ülni, étlen, és atöbbit csak **[24a:]** meszünen nézni,

² hajo [hájo-ból jav.] ³ mint <vett> [? vagy <volt>] ment ⁴ csauz <bad> [?] basát küldé ⁵ retnek <a szélyin> avégin, ⁶ valának <fe> verve. ⁷ a vezér<nek> ebédet adván a császárnak, ⁸ leányt <kel> adot. ⁹ a császárság:) <de mi mind ezeknek> ennek pedig minden esztendőben meg kel lenni., azon a napon. mi pedig mind ezeknek

nem derék mulattság. azért is a fejdelem fél oráig ót lévén, és semmi mulattságra valót nem látván, ebédre haza mentünk. de még azt
45 kelleték azután izenni a vezérnek, hogy igen mulattuk magunkot. és hogy császári mulattság volt; pedig elég vártuk hogy eljöjjünk onnét, edes néném mely sokszor kel olyat mondani azembernek a melyet maga sem hiszen.¹⁰ azt el hidgye kéd, hogy a vezérnek mind ajándekáért sem adnám kédet, meg aleányokot is oda teszem. de
50 ugy ha szeret kéd. és ha vigyáz az egészségire.

¹⁰ hiszen. <de> azt

[26.]

jénikő. 26 maji 1719.

Abban bizonyos vagyok, hogy tegnap igen meg ijedtünk volt. de még nekünk is jutot benne, ebéd felet egyszers mind a tálak is kezdenek tánczolni, mi is dölénkezünk. akkor veszük észre hogy föld indulás, az emberek azt mondgyák hogy ennél nagyoban nem értenek,
5 az én házam alá¹ a tenger bé megyen. és mindenkor vagyon ót térdig érő viz. de mihent a föld indulás volt, szárazon maradt. estve felé jöt haza aviz. akik atengeren voltak. jól meg érzették. a föld indulás előtt egy orával láttuk hogy a vezér ment magát mulatni a fekete tenger felé. de mihent meg érzette a föld indulást azonnal
10 nagy siettséggel viszá tért; és a csá-[24b:]szárt ment látni. Constanczi-nápolyban, sok bótók és házak estenek le, még kéd felől semmi hirt nem hallottam, szüntelen is tartok attól hogy valamely kelletlen hirt ne halljak., bercsényiné aszszonyomot, tudgya kéd hogy karon kel vezetni pompával. mikor egyik házból a másikában megyen, de
15 tegnap nem várta hogy fel emellyék helyeből. mert futva ment akerbe, és az ijedcség volt a hopmestere. tegnap ebéd után a francia követnéhez menván. az ura perában volt. a kin igen busult. nem tudván, hogy ha nem eseté valamely² szerencsétlenség az urán, vagy a gyermekein. azért³ két vagy három aranyat ígért ahajosoknak csak vigyék
20 el az emberit. kit az urához akart küldeni, de a hajosok ugy féltének. a tengerre menni, hogy tiz aranyért sem mentenek volna ell, az okát kérdették tőlök, azt felették hogy a föld indulásban, a viz alatt a

¹ alá [alát-ból jav.] ² valamely [l betű g-ből jav.] ³ azért <is> két

föld le süjjetet, a viz le esvén. a hajojokis le süjjedne, lehetne
ennél jobban okoskodni ahét bölcsek közül akármelyiknek is. édes
25 néném tudosics mentől hamaréb. mert addig nem lehet nevetni.

[27.]

jénikö. 18 juny. 1719.

Edes néném, igen igen szükséges kédnek egy¹ hirt meg tudni.
azért hogy bolhák. ne csipjék kédet, tudni illik, hogy [25a:] két
gyorgyiánus² fejdelmet az attyafiai az országból ki üzvén. segittséget
jöttek ide kérni a császártól, a ki is segittséget adván nekik, a méltosá-
5 ságos fejdelmek ide jöttek, hogy innét hajon a segittségel a fekete
tengeren viszá mennyenek., ö méltóságok pedig. egy nyomoru kor-
csonmára szállottanak., cselédgyek elég vagyon., de az udvari nép nem
ruhásab, a mi cigányinknál, azt pedig ne gondollya kéd hogy ö méltosá-
10 goknak³ pénzek ne volna. mert valamég a cselédekben tart, addig
pénzek is lészen, mert a midön a pénzek el fogy, kétöt vagy hármát, az
udvariak közül el adnak, és így a pénz el fogyván, az udvariak is
fogynak. ma tiz orakor a fejdelmünk látogatására jöttek, sok
udvarival. de azok olyan rongyosok voltak. valamint a szolgák, nem
is tudom miért viselik afejdelem nevet. mert abizonyos, hogy jobban
15 szeretném a brassai biroságot., mint sem az ö fejdelemségeket. valo
hogy a gyorgyiánusok az elöt hadakozok voltak, de mostanában
nyomorultak, görög valláson vannak. nekünk is⁴ vannak ott missiona-
riusink, az fejér nép ót, közönségesen igen szép. azt irta volt kéd a
minap. hogy már ért francziául. aztot igen jól cselekszi kéd. hogy
20 idegen nyelvet tanul. bár a mi földink azon volnának hogy idegen
nyelvre tanyitatnák gyermekeket, de az olyan állapotal oly keveset
gondolnak, hogy még [25b:] csak az írásra. és az olvasásra sem kénsze-
ritenék aleányokot, hogy ha csak azoknak nem volna arra kedvek.,
azt a két dolgot pedig egy nemes leánynak nem csak illik, de szükséges
25 tudni. azon kívül, hogy a valláshoz a szükséges. hogy holmi jó köny-
veket olvashasson; de a micsoda nem szükséges egy nemes aszszony-
nak, hogy az ura távul létiben, az urát mindenekről tudosithassa., és
az ura levelét el olvasshassa. nem lehet mindenkor olyan ember
mellette akivel iratathasson, de ha szinte volna is. a férfi nem csak a

¹ egy < dolgot > hirt [hirt: < dolgot > fölé írva.] ² gyorgyiánus<t> fejdelmet
³ méltóságokk ⁴ is [Beszúrás.]

³⁰ hagymárol, és a dézma borrol kívánna írni a feleséginek, hanem más
 egyéb egyességből szeretetből származó gondolatit is le írná, ha a
 felesége tudna írni és olvasni. de mint hogy nem tud; úgy írnéki
 valamint egy idegennek. ha meg vizsgálnok hogy micsoda levelet ír az
³⁵ a tisz tartojának, meg látnok hogy mindenik egy huron pendül, és nem
 sok különbség vagy⁵ közöttök. arról nem is szollok hogy mennyi
 külső dolog történik olyan a mellyet az ember örömet meg írná a
 feleséginek. némelykor szükséges is volna meg írni. de el hadgya,
⁴⁰ mert⁶ a felesége nem tud olvasni. és azt nem akarja hogy más meg
 tudgya, erre azt felelik némely csufos, és rövid eszű anyák., hogy
 nem jó egy leánynak hogy írni tudgyon., azért hogy a szeretőinek
 ne írhasson. oh! mely okos beszédek ezek! mint ha az írás okozná
 a rosztat, és nem a arosz, azirást, nem akkor történik meg atilalmas
 dolog. a mikor egymásnak írnak, [26a:] hanem akkor a mikor egymással
⁴⁵ vannak, és nincsen szükség az írásra, akar tudgyon akéz írni, akár ne
 tudgyon, de a sziv el jár a maga dolgában., nekem úgy tétzik, hogy
 nem csak azért írok kédek hogy írni tudok, hanem azért hogy a
 hajlandóság viszen reá. ha nem tudnék is írni, csak ugyan csak leg első
 alkalmatosságkor mind azokat meg mondanám kédek. mind ezekből
⁵⁰ azt hozom ki, hogy az⁷ ilyen anyák nem okoson gondolkodnak.
 aleányokot. avallásbeli dolgok iránt való tudatlanságban nevelik. és a
 kinek adgyák. az el nem kerülheti hogy tudatlanságáért ne szenved-
 gyen. akár mely szép legyen a gyémánt, de ha rutul vagy⁸on metzve,
 nem becsülik, mind ezekre tudom azt fogja kédek mondani, hogy még
⁵⁵ házas nem vagyok, még is az aszszonyoknak akarok⁸ letzkét adni.
 nem akarok édes néném nem akarok. tudom hogy kédek is velem egy
 gondolatban vagy⁹on ez iránt, lássa ki ki szabad a magáéval. és az
 Isten adgyon olyan feleséget aki írni, és olvasni tudgyon. de ha nem
 tudna is. azon lennék. hogy meg tanyitanám⁹ ha töb esze nem volna is
⁶⁰ mint egy macskának. édes néném szereté kédek úgy mint a macska az
 egeret, vagy⁹oné kédek jó egessege, mikor láttyuk meg egymást.
 ma talám nem. mert már tizen egy az ora, és le kel fekünni, de ha
 le fekszem, úgy tétzik mint ha feredném, mert a tenger habja egészen
 bé csapván a házam alá. sokszor azt gondolom hogy az ágyamban
⁶⁵ locsog a víz.

⁵ vagy⁹on [Beszúrás.] ⁶ mert <nem> a felesége nem ⁷ az [Beszúrás.] ilyen
 anyák <csak> nem okoson gondolkodnak.[g—k-ból jav.] ⁸ akarok [Máso-
 dik a—o-ból jav.] ⁹ meg tanyitanám <írni és olvasni> ha töb

Aztot jól mondgyák édes néném. hogy nincsen olyan jó társaság. aki egymástól meg ne vályyék. bercsenyi uram az aszszonyal, és minden pereputtyával ide érkezvén, it lesznek mind addig, valamég tarabiában rendelt szállásokat. el készítethetik. tarabia pedig hozánk¹
⁵ földön félórára vagyon. vizen, pedig egy fertály ora., hogy így eset, aztot igen bánom kédre való nézve, tudom hogy gyakorta meg hántattya kéd magát a tengeren. és hozzánk ki rugaszkodik atengeri lovakon.² az aszszonyót közel lévén, gyakrabban mulatathatta kéd magát, és az idő inkább tölt., de már ezután tengeren kel ide jöni, mikor az aszszonyhoz
¹⁰ akar kéd menni. édes néném, patientia, aki erősebb a hatalmasabb, azt jól tudgya talám kéd, hogy ki követtye cselekette aztot hogy bercsenyi pérából ki kötoszkodgyék, addig a még³ oda érkezik, nem akarván véle egy városban lakni, már most mind együvé szorultunk, valamnyi bujdosok vagyunk, kettőn kívül. és itt várjuk hogy hová fog
¹⁵ bennünket vezetni a felleg, valamint az izraélitákat apusztában, nagy csuda lesz. ha még bennünköt is el nem ugratnak innét, aztot csak éppen azért bännám hogy kédtől meszéb⁴ lennék, de másként, azt akarom. hogy ma vinnének el innét, mert igen szoros helyt vagyunk. és ha éges volna. más hová nem szaladhatnánk, hanem atengerben
²⁰ kellene ugranunk., én nyernék rajta, mint birtok a csikban, uszni sem tudok., édes néném, minden embernek az Isten rendelése alá kel magát vetni, főképpen a bujdosoknak, [27a:] de még főképpen azoknak. akik török országban bujdosnak, mert sohult olyan hertelenségel a változás meg nem esik, mint itt, mert it semmi bizonyosabb
²⁵ dolgot magának nem ígérhet senki, mint azt hogy bizonytalan az állapottya. ihon már abékeség meg vagyon, mit remélhetünk, olyan udvarral vagyon dolgunk. ahol a ministerek minden nap változnak. ahol ha ma egy dolgot el végez az ember, holnap az ujjakkal újra kel kezdeni, aztot pediglen, ha az ajándékon nem kezdik, jó kezdetit
³⁰ sem lehet várni. eza mostani vezér a magyarokhoz magát jól mutattya, de aboldogulásoknak eszköze soha sem leszen, mert a hadakozást nem

¹ hozánk (egy orányi föld, mind) földön félórára vagyon. vizen. (mind szárazon.,) pedig egy fertály ora [: Törlés fölött jav.] ² lovakon. (de) az aszszony ³ a még (ide) oda érkezik, nem akarván [akartból jav. beszúrással.]

⁴ [Esetleg:] meszéb [é—b-ből javítva; az ékezetnek látszó rész nincs át-húzva.]

tudván, attol irtózzik, és kész inkább mindenre hajolni, csak a hadakozásról ne halljon szollani, önéki magának vagyon oka hozá,⁵ mert leg kisebb szerencsétlenségért a hadakozásban, leteszik. avezéréket., bekeséges időben pedig e jól tudgya a dolgokat folytatni. de ki ígérheti azt nekünk hogy állandó legyen a hozánk való jó akarattya. hogy ha pedig az elméjét meg változtatták. mit nem várhatunk tőle, csak már is az ő kopár szakállu tihája. (udvari kapitánnya:) nagyob idegenséggel vagyon hozzánk, mint az előtt. minden féle dolog pedig⁴⁰ ez által megyen a vezér eleiben. mindennek ehez kel menni. és csak ő általla kel folytatni a vezérel való dolgot. és ha ezt meg csinállyák. azok, akik mi nálunk hatalmasabbak. és roszunkot kívánnják, oda leszünk a⁶ tyukoknak, a dicseretes ebben⁷ avezérben hogy az idegen országokrol való dolgokban gyakorta⁸ kér tanácsot, a⁹ mi fejdelmünktől, aztot bé veszi, és követi, a kinek is nagy eszit meg üsmérte. [27b:] de mindenkor csak rea megyek arra, hogy holnap, vagy holnap után találkozhatik olyan ki meg változtathattya elméjét. emberé? igen is ember, meg változhatik hát, és az ide való emberek. abban inkább emberek. mint sem másut. de édes néném mit vizsgálom⁵⁰ én ajövendőt. hadgyuk azt a jövendő urára, énnekem csak azon kel törödnöm hogy mikor láthatom kédet. mikor nevetetek kédel, és mikor ehetünk káposztát, ah! nem mérek már a káposztáról szolni, mert a minap káposztás fazéknak nevezének, csak azért is ugy szertem kédet mint akáposztát. hát kéd. hát az egésség felől semmit sem⁵⁵ irunk.

⁵ hozá, <még> mert [mert: <még> fölé írva.] ⁶ a <gy> tyukoknak, <de> a dicseretes ⁷ ebben [ébben-ből jav. az ékezet áthúzásával.] ⁸ gyakorta [g-t-ből jav.] kér tanácsot, ⁹ a mi fejdelmünktől, [: Kereszttel jelölt beszúrás a lap alján.]

[29.]

jénikő. 9 aug. 1719.

hiszem szégyenlem én azt édes néném, hogy nekem kel a császári városban történt dolgokat meg irnom, ha csak örökké otthon nem ülnénk, töb hireket is tudnánk. avalo hogy ritka dolog. de amikor kéd hireket ir. azokat el lehet hinni, de az hogy lehet. hogy ót helyben⁵ lévő; még is töllem tudakoza kéd. hogy mikor leszen audienciája a¹

¹ a [: Beszúrás.] császár követének, [követnek-ből jav. é beszúrásával.]

császár követének, aki nem régen érkezett, végtire, talám azt is töllem fogja kéd meg tudakozni. hogy mikor esik őt az esső, ha szinte meg nevetnek is érette, de engedelmeskedem, és meg irhatom, hogy már² meg volt. de talám azt sem tudgya kéd, hogy mi formában volt. azt¹⁰ is meg irom, aztot úgy tudgya kéd, mint a mi atyánkot, hogy rend szerént amikor a császár audenciát ad valamely követnek. elsőben ebédet adnak néki, és azután viszi bé avezér a császárhoz, de a most nem lehetet, mert a törököknek ramazánnyok vagyon [28a:] etzet tudgya kéd, azt is tudgya kéd, hogy a ramazán nálók olyan mint¹⁵ nálunk a nagy böjt, és egy holnapig tart, azis tudva vagyon kédnél. hogy ők akoron nap le mentig, se nem esznek. se nem isznak. csak egy csep vizet is. még csak nem is dohányoznak. a mi leg nehezebb nekik. de sőt még napal., bizonyos olyan édesség vagyon. a melyet meg nem szabad kostolni. ha apéterkéjít el vetné³ is, gondollya el kéd. mi lehet²⁰ az az édesség, de éttzaka szabadság., ramazánnya lévén tehát most a törököknek., ma két orakor regel. a követ a portára menvén. őt meg vendégelték, és ött orakor acsászár audenciájára vitték. mind ezekből meg láthattya kéd. hogy az audencia ma volt, már tudgya, kéd. nem csak töllem, de talám tiz embertől. már azt várom. hogy²⁵ holnap azt fogja kéd töllem kérdeni, ha kéd ehetnéké, vagy alhatnék. én pedig tudom hogy alhatnám, mord kedvü is vagyok, de még is egy kevesé szeretem kéd. jó éttzakát is kívánok kednek.⁴

² már <volt.> meg volt ³ el vetné<é> is, ⁴ kedkk

[30.]

békös. 16 aug. 1719.

láltya kéd. hogy ásiából irok kédnék. ha ámérikában volnék missisipiából is írnék kédnék, minket már úgy tekintsen kéd. mint ásiái magyarokat, elég az édes néném, hogy már ött naptól fogvást. itt sátorok alatt vagyunk, a mellettünk való várost mind az előtt,⁵ mind mostanában békosnak híják. a [28b:] mely város. ama híres bithiniában vagyon. tudgya kéd micsoda híresek valának a romaiak idejében abithiniai királyok, de azon nem törödöm. hanem azon törödöm hogy nem három széken vagyok; de őt jób volnaé az Isten, mint itt. nem, mindenüt egyaránsu az ő josága, itt akarja az Isten¹⁰ hogy légy. azért itt sétály ezen a szép réten. az igaz édes néném hogy szép helyt vagyunk, a sátoraink a tenger parton rendiben. ezt a

gyönyörű Canalist végig láttyuk, a fekete tenger zugását jól halljuk, azok a nagy rettentő sajkák előttünk mennek el. a fekete tengere,¹ ilyen Canalis nincsen az egész világon talám., ennek a széllye mindenütt vagyon egy jó ágyú lövés, a hossza vagyon ött mély föld. mindenik végén egy nagy tenger, hol lehetne másutt ilyen Canalist találni, ? a való hogy ha más nemzet bírná ezt az országot. CSudát csinálna ebből. a Cánálisból. két felől városokat, szép kastélyokat, házakat építenének., való hogy europa széllyin² elég város vagyon, de másutt csak faluknak híják azokat, a többi között jénikő a hol mi lakunk. igen rut város, a többi ilyen sincsen. ásia felől pedig csak nem mindenütt pusztá. a császár parton lévő házai éppen nem CSászari házak, micsoda nagy kár olyan szép, és kies helyeket pusztán hadni. de én ugyan meg nem építettem, lássák ők, lehetetlen édes néném annyi halat²⁵ látni mint ebben a Canalisban vagyon. egynehány [29a:] ezeret vonnak ki egyszer ahalászok. hány ezer kél ell abban a császári városban. és hány száz ezeret száraztanak meg csak jénikőben, hát még a rettentő sok diszno hal. mennyi benne, nem örömet hazudnék. a szükség sem hozza magával.³ azért el mondhatom. hogy egyszer a³⁰ többi között lattam egyszers mind leg aláb ezeret., mint ha annyi nagy sereg sertést hajtottak volna le a vizen, azigaz. édes néném hogy mi itt jól vagyunk, a szép réten sétálunk, a fejdelem által hozatván a lovait. gyakorta fog vadászni menni. aztot már észre vettem. hogy itt ásiában is úgy szeretem kédet mint Európában., de gyakran⁴ kel³⁵ nekem írni, és egy kevesé hozab leveleket. és az egességre kel vigyázni. főképpen mostanában, mert azt mondgyák. hogy őtt kéteknél nagy pestis vagyon.

¹ tengere⟨n⟩, ilyen ² széllyin ⟨v⟩ elég város ³ magával. ⟨de⟩ azért ⁴ gyakran [n—k-ból jav.]

[31.]

békos. 7. gbris. 1719.

Édes néném ha szivárvánt nem láttunk volna, már a hegyekre szaladtunk volna innét. mert tegnap nagy zápor eső lévén. a víz csak nem egészen el borítá. mink azt nem tudtuk; hogy mikor nagy esők vannak éppen ott foly le ahegyekből a víz. ahol mink vagyunk táborban.⁵ de csak hamar meg tudok.¹ mert egyszers mind el borítá a víz

¹ tudok.⟨meg eset⟩ mert [mert: ⟨meg eset⟩ fölé írva.]

akonyhánkot. a konyha eszközt, szaladva kelleték el ragadni. én az esőkor a sátoromban nem lévén. az eső után oda mentem.² meg nézni ha valami kárt nem tetté az eső. de ki³ ne nevette volna a midőn a sátoromon keresztül. térdig érő patak folyt⁴ el. az a jó szerencsém.
¹⁰ hogy még is fellyeb volt az agyám. és csak alatta folyt⁵ el apatak, [29b:] a valo hogy az⁶ özön viz csak estig tartta, mert a viznek más menedéket csináltak. de az eső nem akar meg állani, és ha még két napig tart. gondolom hogy ide hadgyuk ásiát. avalo hogy idejeis már quártélyban szállanunk, mert afelete tenger igen fekete szelet bocsát
¹⁵ reánk. édes nénem gondollya el kéd mint járt aminapiban forgács uram, nem tudom micsoda innepen. bercsenyi uramhoz akart innét menni communiora. reggel a communiora készülvén áitatoson, parancsollya egyik szolgáljának, hogy mennyen kaikért. a ki által vigye bercsenyi urhoz,⁷ sokáig atenger parton sétálván. a szolgálja is
²⁰ sokat késvén, és a sok jó gondolatokból is ki faradván. el felejtí hogy communiora⁸ akar menni, és hogy az idő hamaréb tellyék. egy pipa dohánt gyujtat magának, és amidőn aztot már mind ki színá. a kaik érkezik, és a⁹kaikban akarván ülni. akor veszi észre magát hogy a pipa aszájában, nagy nevetésel viszá tér a sátorában. de mi is eleget nevet-
²⁵ tünk egész nap rajta. tudom hogy kéd is meg neveti aző áitatos dohányozását, mert ő néki mindenkor vannak ilyen nevettséges dolgai. aminap a fejdelem arrol beszélgetet. hogy micsoda nagy buzgoságal kel bé venni a communiot és hogy csak arrol kel akoron gondolkodni, forgács el fogad¹⁰ nevetve. mondván. hogy neki lehetet-
³⁰ len. hogy holmi nevettséges dolgok ne jussanak eszében. mert a minap communicálni akarván. a mikor apap hozája közelitet. aza gondolat jöt az esziben. hogy mi jó volna. a papon lévő Casula czafragnak., ilyen nevettséges gondolatink nekünk is elég vagyon, a gondolat ugy leszen roszá. hogy ha annak helyt adunk. én kédet szeretem, e jó
³⁵ gondolat. az egésségre vigyázon kéd. ez is finum gondolat.

² mentem. <hogy ha> meg nézni ha ³ ki <ne> ne nevette volna ⁴ folyt [t: Utólag beszúrva ?] ⁵ folyt [y—t-ből jav.] ⁶ az <csak> özön viz csak bercsenyi urhoz, <a sz> sokáig ⁸ communiora <k> akar ⁹ a kaikban [a: névelő utólag beszúrva.] ¹⁰ el fogad nevetve. [Íráshiba lehet: *el fokad* — helyett. Vö. az 58. lev. is.]

Micsoda szép állapot az. tegnap ebédet ásiában ettem vacsorát pedig Európában. ide pedig nem a levegő ében hoztak, hanem avizen. mind ezekből meg üsmeri kéd. hogy ide viszá jöttünk, és a taborozást el végeztük,¹ a bizonyos hogy nem az ellenség elől jöttünk el, hanem a sok eső elől. a melyet el nem lehetet üzni. noha két generalis vagyón velünk. a minden napi mulattság már itt abból fog állani. hogy vagy bercsenyi uram² jö mi hozánk. vagy mi megyünk hozzája. a vadászat sem mulik el. de a sem. mulik el. hogy ellenünk ne vadászanak a portán. mert a³ német követi leg többet azon elmékedik hogy nekünk árthasson, mi pedig leg kissebben sem ártunk néki. és nem tudom mi végre kívánnya üldözni ezeket a szegény bujdosó magyarokat,⁴ a kik itt a tenger parton csak dohányoznak. suhajtozásal. édes néném. vallyon az olyan világi üldözők olvassák az évangyéliumot., gondollyáké azt, hogy még bé is kel a szemeket hunni egy néhány száz esztendőkig, akoron nem a camara szék eleiben citáltatunk. sem nem annak törvényre szerént mondgyák ki a sententiát. hanem a szerént a kegyes évangyeliom szerént. a mely azt parancsollya. a császároknak is.⁵ hogy meg bocsásanak az ellenségeknek, és a roszerént. jól tegyenek. az olyan itelő szék. a hol az allégátiot bé nem veszik. nemis⁶ az ország törvényit, hanem az évangyeliomot teszik ót a fejdclmek eleiben. akoron egy fejdelem, hejában fogja [30b:] azt allégálni.⁷ a minis- terim jóvallották nékem. hogy a bujdosó magyarokat., bujdosásokban is üldözem. és a politica ratio arra vit, hogy őket olyan állapotban vessem.⁸ a melyben jövendöben se árthassanak. az ilyen menttségre. csak azt felelik.⁹ nem kellet volna azon igyekezni hogy el vegyed töllök azt a kenyeret, a melyet én rendeltem nekik idegen országban. minek utánna már el vettet volna¹⁰ az örökségeket; a politica rátióért, nem kellet volna¹¹ jövendöbéli bizonytalan roszerént. bizonyos rosztat követni felebarátidon, ha mások is így gondolkodnának. békeségben maradnánk. talám gondolkodnak. de az ilyen gon-

¹ el végeztük, [Javítás: *el végeztünk-ből, n áthúzva.*] ² uram [Javítás: *ur-ból, m sor fölött beszúrva, a: nincs kiírva.*] ³ a [Beszúrás.] ⁴ magyarok, [Nyilvánvaló íráshiba: *magyarokat* helyett.] ⁵ is. <meg> hogy meg ⁶ nemis [*is*: Utólagos beszúrás.] ⁷ allégálni. <hogy> a ministerim ⁸ vessem. <hogy nekem> a melyben [*a melyben*: Törlés fölött.] ⁹ felelik. <hogy> nem ¹⁰ volna <töllök> az örökségeket; ¹¹ volna <olylan> jövendöbéli

dolat csak által megyen rajtok valamint a purgatio, atalám tudva
nincsen kédnél, hogy mi mostis abban a szándékban vagyunk., hogy
francia országban viszá mennyünk. és ha csak ami akaratumkon állana.
ma indulnank meg. de csak azakarát áll mi rajtunk. a tehetség pedig
35 másón. mivel a fejdelem ezen szándéka iránt. a francia udvarnak
egy néhány rend béli leveleket irván. arra egyenes választ nem
vehetet még eddig. az udvar se nem tilttya, se nem jóvalya az oda
valo menetelit. világosan. a mellyekből, ki tettzik hogy nem kívánnya
oda valo menetelünket., inimicus homo hoc fecit., akik itt mi ellenünk
40 vannak, ótt is ugyan azok gátolták meg utunkot; francia országot
orleáns¹² hertzeg igazgatván. mivel akirály még nem arra valo.¹³ min-
denkor nagy barátságot mutatot a mi urunkhoz. az annya pediglen,
a kiis egy házbol valo a mi fejdelem aszszonyunkal. ugy szerette mint
a fiát, mind holtig, de a fejdelmek között lévő atyafiság és barátság.
45 olyan [31a:] mint a nád szál, ha jól vagyon dolgoz, mind az atyafiság,
mind a barátság fent vagyon. ha pedig rosszul vagyon. és reájok
szorulsz; csak azt mondgyák. nescio vos. e már¹⁴ rajtunk bé tellyese-
det. mivel orleans hertzegnek az urunk még egy levelét nem vette.
annyi sok szép ígérety után. leg kissebben. dolgait ebben az országban.
50 a portán nem segítette. ilyen a fejdelmek barátsága, ilyen reménség
nélkül lehet hozájok folyamodni mind azoknak. a kikre szükségek nin-
csen, és¹⁵ csak úgy bannak az emberel. valamint a tzitronnal,¹⁶ a mely-
ből a levit ki facsarván azután elvetik. ha a¹⁷ forrásból jól iszunk, az-
után annak hátat fordittunk. reánk pedig most nincsen szükség, az el-
55 multot el felejtették, és a hatalom kezekben lévén, jövendőre nem haj-
tanak. a kéd mondása szerént, derék állapot a szerencsén fekünni,
avalo hogy az olyan ágy. nem igen allando; de a még tart. addig csak
jó rajta fekünni, meg nem kel édes néném az ígéteret másolni. a nemes
vér. a mit fogad meg tarttya. ha magyar országi volna kéd. tartá-
60 nék valamitől. de erdélyi lévén. ótt¹⁸ a nemes aszszonyoknak a szavok
olyan allando. valamint a brassai havas, tartsa meg hát kéd ígéterit,
és három, vagy négy holnapját a télnek tölttse el kéd itt a magyar
aszszonyokal. valo hogy kéd lesz egyedül erdélyi, de egy erdélyi

¹² orleáns <h> [?] hertzég [De másutt pont nélkül.] ¹³ valo. <eza fejdelem>
mindenkor ¹⁴ már <j> rajtunk ¹⁵ és csak [...] hátat fordittunk. [Csillaggal
jelölt beszúrás a kézirat alján.] ¹⁶tzitronnal. [Esetleg: *tzüromal*; az első *n*
második, és a második *n* első szára szinte egybeolvad.] ¹⁷ a [Beszúrás a
sor fölött.] ¹⁸ ótt <az erdélyi> a nemes

aszszony, nem éré annyit mint tiz magyar országi. arosa többet érr
65 a koronál, a nap fényeseb aholdnál., mikor magyar országon fogyat-
kozás vagyon a napban. csak egy erdélyi aszszonyt vigyenek oda.
annak szépsége elég fényeséget ádd. e nem dicséret. hanem igaz
mondás. haaz Isten öket szebbeknek teremtette másoknál, ki tehet
arról., arról sem tehet senki is. ha le fekszem mert tizen egy az ora.,
70 ha a szerencsén nem fekszem is, csak jól aludgyam. job az egeesség
annál. ezután csak azt nézem, mikor fog kéd ide érkezni, de minden
pereputyástol kel ide jöni.

[33.]

[31b:] jénikö. 4. martÿ. 1720.

Nó már édes nénem. vegyük elő a pennát. és tisztítsuk¹ meg a
penészes kalamarist. mert már ezutan az íráshoz kel fogni, a postakot
kel küldözni, a hireket fel kel ébreszteni, ma nyolczad napja hogy itt
atelet ki telelvén, elhagya kéd bennünket mint sz. pál az oláhokot;
5 és a császari városban lévő székiben viszá helyhezteté kéd magát,
de már ót a reszttséget nem kel hevertetni, hanem iratni, én pedig
majd olyan hirt küldök kednek tenger habjain., a melyen mind a két
füle meg csendül kédnek. jó hogy több füle nincsen kettönél, de leg
előbször szép színü, és jó szagu hirt irok, azután irom meg a csendülő
10 hirt. tegnap a jancsár aga. cérémonióval küldé ajándekot az urunknak,
az ajándék sok szép virágokbol. és sok féle gyümölcsből állot, már előre
tudom. hogy erre mit mond kéd; erre azt fogja kéd mondani, a bizon² il-
letlen ajándék volt, aszszonyhoz illet volna virágot küldeni ajándékban.
és ha a jancsár aga azt az ajándékot aszszonynak küldötte volna, azért
15 dicsérném. de egy gyenerális virágot küldgyön egy fejdelemnek. azt
soha sem tartom illendőnek. ha ezeket mondgya kéd. én azt mondom.
mert más országban nevettséges dolog volna. de azt tudgya kéd; hogy
itt nem lehet ajándékot küldeni egy aszszonynak. annál is inkább halálos
vétek volna itt, ha egy aszszony ajándékot küldene egy férfinak.³ a
20 csak egy szál rosából állana is, valo hogy az ilyen ajándék nekünk
viszá tettzik.⁴ és mi asz-[32a:]szonyhoz illendő ajándéknak tarttyuk.
de azt kel meg visgálnunk. hogy itt szokás. a mi pedig szokás valahol,

¹ és <tisztít> <tisztít> tisztítsuk [Törlések a sor végén.] ² [Elírás:] a nyizon. ³ küldene egy <aszszonynak> férfinak. ⁴ viszá tettzik. <mi> és mi

az illendő is, abban az országban. angliában ha az aszszonyok a
 korcsomára mennek. azért senki nem⁵ itéli meg őket. mert szokás;
 25 spanyol ország széllyin az aszszonyok egy kis malatztot hordoznak
 azölökben valamint másut hordozzák a kis kutyácskákot. francziában,⁶
 vagy másut. egy uri aszszony a hintójában ül. estig oda jár ahová
 szereti. itt pedig egy török urnak afelesége esztendeig sem megyen ki
 a házból. lengyel országban apapok a segrestyében lévő szentelt
 30 vízben teszik az éget bort. hogy meg hülyön. a még a misét el végezik,
 nálunk meg engednéké aztot, nálunk szégyenlene dohanyozni egy
 uri aszszony, it pediglen mind dohányoznak, kinában, az olyan
 leány megyen hamaréb férjhez. a kinek leg hoszab a füle. és ha a
 vállát éri, nálunk pedig az olyantol el szaladnának. itt csak azujokal
 35 esznek. nálunk pedig késel, villával. hát a jó szokásé, hogy a tatár
 nemes aszszonyok. meg furják az orrokat. és egy nagy ezüst karikát
 vonnak belé. valamint afülben valo. az országban lévő szokást kel
 hát meg tudnunk, ha arról akarunk itélmi., talám még kéd azt aszokást
 sem tudgya. hogy ha egy török két tsötörtököt⁷ el mulat. azért a
 40 feleséginek szabad panaszt tenni ellene, a bíró előtt. mondgyuk hát,
 hogy a jancsár aga küldhetet virágot. mivel itt szokás, de édes néném.
 készittse kéd a füleit. arosz hirre, a valo hogy aztot előre el lehetet
 látni. de tellyeségel nem gondolhatta volna az ember, a mi jó akaroink
 addig munkálkodtanak elle- [32b:]nünk, hogy meg nyerték a pereket.
 45 és innét is ki akarnak bennünket tudni, mint ha terhekre volnánk, ma
 reggel hivatá a vezér horvát ferenczet. és azt izené a fejdelemnek
 általa., hogy a porta, job, és alkalmasab helyt akar rendelni a
 magyaroknak jénikönél. a mi urunk. mint igaz keresztény fejdelem
 csendes elmével vette ezt az izenetet. és abban. a változtatás, változást
 50 nem okozhata,⁸ el mondhatta volna dávidal, usque quó exaltabitur
 inimicus meus super me? és pirullyanak meg mind azok, akik az én
 nyomoruságimon örülnek, de a kristus tanyítását követvén, áldást
 kért, üldözőire. nem is a portának tulajdonította azt a változást,
 hanem annak a követnek, a ki ártalmunkra igyekezik, ha Isten mi
 55 velünk, kicsoda ellenünk, még nem tudhatom. micsoda helyre akar-
 nak bennünket repíteni, de még nem olyan hamar⁹ lészen az el

⁵ senki <sem> nem ⁶ kutyácskákot. <franczá> francziában, <meg> vagy
 [vagy: A törlés fölé beírva.] ⁷ két <cs> tsötörtököt ⁸ okozhata, <és> [?
 vagy <ót>] el mondhatta ⁹ hamar [Beszúrás.]

menetel. amellyet szivesen bánom azért, hogy egymástól tovább esünk, mind ezekről, leg első alkalmatoságal. tudositani fogom kédet. jó egészséget is kívánok. amen.

[34.]

jénikő. 25 marty. 1720.

Ma reggel a fejdelmünk, a pompeus oszlopát volt meg nézni. a mely oszlop a fekete tengernek a torkába. egy nagy köszikla tetején vagyon. ez a köszikla egy kis szigetet csinál. a kaikbol ki szálván. egy darabig fel mentünk a kösziklán. de éppen az oszlopig nem mentünk.
5 mert igen meredeken vagyon. és egyik köszikláról. a másikára kelletet volna ugrándozni, a káposztás fazék pedig, nem ugrándoizhatik oly könnyen mint a vad kecske, nem lehetet meg tudnunk hogy micsoda magosságu volt az előtt az oszlop, mivel el vagyon törve [33a:] két vagy három darabba. amely darab még fent áll, nem lehet magosab
10 harmad fél singnél, nincsen mit nézni rajta, hanem csak arégiségiért kel becsülleni. ha igaz hogy pompeus tétette oda? mert aztot csak mondgyák. és minden a pompeus oszlopának hija. de arrol semmit nem találni írásban, abizonyos hogy az a hires romai ember ezen a földön eleget járt; de a nem bizonyos hogy ő tétette volna oda az
15 oszlopot; lehet hogy valamely görög császár munkája, vagy még a császárok előtt tették oda, ha pompeus tette. is,¹ nekem ahoz mi közöm. inkább el hiszem hogy ő tette. oda. csak hozzája ne küldgyön meg tudakozni, de azt tudom hogy pompeus meg nem fizeti nekem a keszkenömöt.² amelyet ót a kösziklák közöt el vesztettem. már most
20 tudom hová küldenek bennünket, azt mondgyák avaros rendes. nem mesze vagyon ide, a neve rodosto. de ennél többet nem tudok. hanem azt tudom, hogy már el küldötenek oda. kik szállásokat foglallyanak. az egész bujdoso magyarok³ számára. és hogy a jövő holnapnak a közepe felé innét el illantunk, azért azon legyünk. hogy
25 azt a kis időt hejában el ne töltsük, hanem gyakran meg lássuk egymást. és eleget ne vessünk. attol ne félyen kéd hogy addig gyakorta meg ne látogassam kédet. se attol ne tarttson kéd. hogy a nagy készület miat oda nem mehetnék. mert annyi portékám vagyon.

¹ is, [Beszúrás.] ² [Elírás:] szeszkenömöt. ³ magyarok [g—r-ből, y—a-ból jav.]

hogy fél ora alat. mindenemet el rakhatom, mi szép dolog, mikor az
30 embernek minden gazdagsága. csak egy ágy, egy kis láda, és egy
asztal., láttya kéd. mind ezek nem adnak nagy gondot., mikor pedig
sokja vagyon, a gond is nagyobb., mit tehetünk rolla. hogy [33b:]
többem nincsen, tizen is vannak itt olyanok, a kiknek fél annyi
idő sem kel a készületre. édes néném, akik bujdosó fejedelmet szol-
35 gálnak. hogy lehetne azoknak valamijek. avalo hogy kivált mi nekünk
aketten hárman,⁴ kik mindenkor véle bujdosunk, többünk lehetne,
de azt el halgatom miért nincsen. az erdélyi vér, nem az adomért
szolgál, hanem a becsületért. ha egy kis haláadatlansággal fizetnek is,
azt nem tekinti, a minapi levelében, az ilyen dologra való nézve,
40 pöké ki kéd. ezeket a deák szokot. experto. crede roberto; a való hogy
már. én is el mondhatom. másoknak, de vessük végit az ilyen gondo-
latoknak. és örüllünk még előre. annak; hogy holnap után. együt
eszünk ebédet, és vacsorát. és hadgyuk atörödést annak. aki azt
szereti. ugyé édes néném. ezel maradok kéd köteles, lántzos, madza-
45 gos,⁵ spárgás, és sinoros szolgálja.

⁴ aketten [a: Beszúrás.] hárman, (több többnek kellene) kik ⁵ madza-
gos, /és> spárgás,

[35.]

jénikő 16 apr 1720¹

üssék meg a dobot. fuják meg a készülöt, édes néném. már mi
készzen vagyunk. agállya aki urunkot fogja vinni itt vagyon, a mely
hajok a portékát, és a fejdelem embereit fogják vinni. azok is már
rakodva vannak, bercsényi urnak² egy nagy hajot rendeltek., már
5 mind az egész bagasia. el indult. csak mi maradtunk még hátra,³
forgács ur velünk lesz., és egynehány alá való cseléden kívül. hárman,
vagy négyen leszünk a fejdelemel., és hét orakor reggel mi is, abban a
nagy vizi hintoban ülünk, tegnap pedig a fejdelem csak különösön
szemben volt a vezérel. és tölle el bucsuzván⁴ [34a:] nagy barátságát
10 mutatta a fejdelemhez. és meg is ajándékozta egy szép török flintá-
val. és nagy barátságoson váltak meg egymástol, de gondollya el kéd
hogy a török micsoda féle beszédekel él, a fejdelem beszéd közben

¹ [Keltezés:] apr. (1719.) 1720 ² urk ³ hátra, (a kik a fejdelemmel leszünk.)
forgács ur ⁴ el bucsuzván [34a:] nagy nagy barátságát [Tollhiba miatt a
szó eleje elmosódott, azért újra leírta a tintafolt fölé.]

mondotta a vezérnek hogy talám mesze vagyon rodosto, és hogy közeleb szeretet volna lenni, a portához. erre a vezér mondá. hogy
15 ha egy kevesé mesze van is, de ahely alkalmas. de ne gondollyad hogy mesze legyen, mert csak annyira vagyon. hogy ha ariskását itt meg főzik, oda vihetik melegen. itéllye el az ember azö török mondását! elég ahogy mindgyárt meg indulunk. és még ezt a levelet bé kel pecsételnem. azért most többet nem irhatok, hanem ha helyben
20 érkezünk. mindenekről tudositani fogom az édes nénémet, akinek Istentől jó egészséget kívánok. és láthassam meg kédet mentől hamaréb, hanem csak arra kérem kédet hogy irjon mentől gyakrabban, én pedig azt el nem mulatom. polatéti édes néném. és az egészségre igen kel vigyázni. mi ezennel meg indulunk, már hét az ora.

[36.]

Rodosto. 24. apr. 1720

Edes néném hanem mondanám is hogy ide érkeztünk, csak arról meg üsmeri kéd. hogy honnét dátálom a leveletem. elég az hogy az-Isten szerencsésen ide hozot. mindnyájunkot, és mihent ide érkezet bercsenyi ur. mindgyárt anagramát csinált a város nevéből. és ejöt¹
5 ki belőlle, óstóród. ez igen hozá illik a bujdosokhoz., elég a hogy erről eleget lehetne elmélkedni., de azt hadgyuk mászorrá. [34b:] most pedig fogadásom szerént. had irjak meg mindeneket kédnek. leg először ót kezdem el. hogy jéniköböl 16 dik indulánk meg,² már agálya készen várta a fejdelmet; a mely igen nagy méltóságára eset a fej-
10 delemnek hogy a császár gályát küldöt számára. a gálya is, a nagyobbak közül valo volt; mivel. 26 pár lapát vonta, mindenik lapáton. kin 4. kin 3 ember volt. mind egészen 220 rab vonta a gallyát, azon kívül száz³ fegyveres léventi. (vagy hajdu.) benne, egy szoval agályában voltunk mindnyájan 400, a gályás fő tiszt, basa volt; a fejdelem
15 mellet lévő császár kapicsi basája velünk volt. azon kívül egy csorbasi, 7 orakor a fejdelem a gályában szálván. tiszteletnek okáért az ágyuval löttének, a vas macskákot fel vonák. és vonni kezdék agallyát, a császár kastélyát meg haladván. ellenkező szélre találánk, a szigetek felé kételeniteténk venni utunkot. amely szigeteket nevezik., insula

¹ ejöt [ajöt-ből jav.] ² indulánk meg, <7 orakor reggel.> már agálya ³ száz <leventi> fegyveres léventi.

20 principum, forgács ur azt észre vévén, hogy nem a volna arodostoi ut, és nem tudván az okát. hogy miért megyünk a szigetek felé, azonnal meg ijede, és kezdé a fejdelemnek mondani. hogy a porta meg csalta. és nem rodostora viszik, hanem nicomediában. a hol tökölyi volt. a fejdelemnek haszontalan vala bátorítani. és mondani., hogy talám 25 aszelet akarják meg nyerni. vagy más okok lehet, és attol nem tart. hogy nicomediában vigyék, és arra okot nem adot aportának. hogy akarattya ellen vitesse valahová. mind e haszontalan vala, mert minden bizonnyal el hitette vala magával hogy nicomediában visznek, [35a:] és mind addig tartta attol. valamég a szigeteket el nem érök, ót 30 meg szálván 11 orakor, ebéd után bercesényi ur is oda érkezék, más nap is a szél ellenkező lévén estig, estve pedig hat orakor. onnét el indulánk jo széllel. rodosto felé. egész éttzaka jó szelünk lévén. a vitorlákot fel vonták. és nem kellették. lapátokat vonni., a harmadik napon. 8 orakor reggel, ahéracléai portusban bé mentünk, és vas 35 maskákat vetének le, a kapucsi basa pedig előre rodostora mene, hogy rendelést tenne a szállások iránt, és mind addig itt kellették nekünk maradni, 21. a kapucsi basa a fejdelemnek tudtára adván. hogy már készen volnának aszallások., ma 5 orakor reggel meg indulánk, és 11 orakor dél előtt rodostohoz érkezénk.⁴ a fejdelem 40 azonnal ki szálla a gályából. és a lovak a parton lévén, pompával kísérek a városban lévő fő tiszték a fejdelmet szállásáig. édes néném nem egy kis uraság a gályán jární, ót a nagy rend tartás leg kisseb dologban is, a nagy csendesség, a mikor két száz ember meg randittya, csak el hiheti kéd hogy jól meg vagyon randitva. aztot pedig mind 45 egyszersmind, az ötven két lapátot egyszersmind teszík a vízben. egy lapátnak a hoszasága, vagyon leg aláb öt ölni, igen szép mulattság azt nézni, de meg, ha az ember azt meg gondollya, hogy azok a szegény rabok. csak nem mind keresztények, és hogy holtig ót kel maradni nekik, meg esik az ember szive rajtok; azon kívül is a gálya vonás. 50 igen nehéz munka. aki azt nem látta, nem lehet annak azt ki gondolni. azt gondolná az ember, hogy mindeniknek az egész karja ki szakad. ugy meg ránttya a lapát őket a valo hogy az ételeket meg adgyák, de a ruházatt yok csak rongybol áll, a miéink még is ingben dolgoztanak. azért hogy a fejdelem ót [35b:] volt. és ugyan ezért az okért is nem 55 bántak roszul vélek, demásként. ing nélkül dolgoznak. és averést

⁴érkezénk. a <felseg> fejdelem [a-ö-ből jav.]

leg kissebért szenvedniek kel, a mint magok is mondották szegények, a midön valamit akarnak nekik parancsolni. csak süveltenek, már ök azt tudgyák mire valo, és egyszers mind fognak a munkához. az ő székek ugy vannak rendiben egymás után. két felöl. valamint a
60 templomban szoktak lenni. közepette uttza vagon., a hol szüntelen járnak alá s. fel a tiszték, és azt nézik ha valamelyik nem vonnyáé jól a lapátot, ha beszélneké egymásal, kinek kinek a maga helyében kel maradni, oda vannak lánczolva. és mihent a vonást el hadgyák, le kel ülni. és ugyan azon helyben kel alunniok is. egyébkor soha nem⁵
65 szabad fel állani. hanem a mikor a gályát vonnyák. és olyankor. igen szomoru zörgést hall az ember. mert csak a sok lántz zörgésit lehet hallani, mind ezekre azt mondaná kéd. hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak. hogy szabadságokot ne suhajttsák, mind azon által vannak még is olyanok, a kik azt a nyomoru életet meg szokták.
70 mivel én beszéltem két magyar rabal. a kik husz esztendőtol fogvást vannak agállyan, és mondottam, hogy ha nem lehetneé olyan modot találni abban hogy meg szabadulhassanak. csak ezt felelék erre. miért mennénk mi már magyar országban. feleségünk. gyermekünk talám már meg holtanak. őt is mivel elnék. itt ételt adnak, és meg szoktuk
75 már ezt a nyomoruságot; avalo hogy nem vártam ezt a feleletet tollök, másként is gondolkodnám. ha helyettek volnék. a mi gállyan- kon. minden féle nemzetekből valának. magyar, német, francia. lengyel. muszka. a noé bárkájában nem volt ennyi féle nemzetség. ki veszem az állatokat, elég a [36a:] hogy. az egész bujdoso magyarok
80 itt vannak. kinek kinek. itt vagon el hintve a kenyere. addig csak itt kel lenni a még abban tart. kinek kinek pedig bővön elegendő és tágas szállása vagon. csak én⁶ egy szolgával; egy gazdag örménynek. az egész házát birom. és mindenik háznak vagon egykis kerttye, a midön meg hallották az örmények hogy közikben jövünk lakni, mert
85 azt jo meg tudni, hogy ebben a varosban negy féle nemzetség vagon. török, sidó, görög, és örmény, mi az örmények házaiban lakunk, azonnal a kadiához. (vagy a török birohoz) mentenek,⁷ mondván néki, hogy azt hallották. hogy a magyarok olyan hamisak. hogy az aszszonyokon. leányokon. még az uttzán is erő szakot tesznek. pápai
90 gáspár éppen a kadiánál talált lenni akor, és mondá nagy prosopopia-

⁵ soha ne szabad fel állani. [A ne nyilván elírás *nem* helyett.] ⁶ én <másod> egy szolgával; ⁷ mentenek, </> mondván néki<k>, hogy [Törölt zárójel a sor-végen.]

val⁸ a kadiának, kadia, az örmények ne félttsék a feleségeket a magyaroktól. mert semmi bántások nem leszen. de ha az ő tyukjok a mi kakasainkhoz jönnek. akkor semmiről. nem felelek. a kadia nagy nevétséggel mondá pápának aferim magyar. aferim, (igen jól mondád.).
⁹⁵ mink ezen eleget nevtünk, hát kéd is nevéssen., elég a hogy. mi már itt helyben vagyunk; abujdosásban is bujdosnunk kel. az Isten fizese meg annak. a ki az oka, mint leszünk. hogy leszünk, ezután. azt hadgyuk az Isten akarattyára. ő hozot bennünket ide, ő is gondunkot viseli, akik mivelünk rosztak akartak tenni, azoknak roszt szándékjokot, az Isten jovunkra fordította. mert noha még nem ismerem avárost. se körül valo helyeit, de azt el mondhatom. hogy háláadásal tartozunk Istennek, idevalo hozásáért, mert sokal tágasabban vagyunk szálva. mint abban a nyomorult jéniköben. az egész [36b:] szállásaink aváros szélyin vannak, csak egyet lépem, már a mezön vagyok.,
¹⁰⁰ de lako helyüinkről. leg első alkalmatossággal bővebben irok és nekem úgy tettik hogy most eleget irtam. és 11 orakor. ideje volna le fekünni. mert a csudálatos dolog. hogy az embereknek. és az aszszonyoknak. itt is ugy kel aludni.⁹ valamint másut. de minek előtte el vessem a pennát. arra kérem kédet, hogy a hozám valo szeretet meg ne fadgyon,¹⁰ és az egésségire igen vigyázon. innét oda, minden nap mennek hajok. és akár mellyik hajosnak alevelit oda adhattya kéd. jó éttzakát édes néném.

⁸ prosopopiával [Első o—e-ből jav.] ⁹ aludni. [d—n-ből jav.] ¹⁰ arra kérem kédet, hogy a hozám valo szeretet meg fadgyon, [Nyilván: meg ne fadgyont akart írni.]

[37.]

rodosto. 28 maj 1720.

Már mi itt derék házias. tüzes emberek vagyunk. és ugy szeretem már rodostot. hogy el nem felejthetem zágont. de tréfa nélkül édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. a város elég nagy, és elég szép, a tenger¹ parton lévő kies, és tágas oldalon fekszik. az is valo
⁵ hogy europának éppen a szélyin vagyunk. loháton innét Constanciánápolyban két nap könnyen el lehet menni. tengeren pedig egy nap. a bizonyos hogy suhult a fejdelemnek job lako helyt nem adhattak

¹ a tenger <pat> parton

volna. akar mely felé menjen az ember. mindenüt a szép mező.
de nem pusztá mező. mivel itt mindenüt a földet jól meg művelik.
10 a faluk mellet lévő mezők nem puszták. és ennek a városnak. a földgye.
olyan mivel. valamint egy jól meg² művelt kert, kivált mostanában
gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántó földeket. és a szőlőköt. és
a sok veteményes kertet, itt pedig annyi szőlő hegyek vannak.
[37a:] hogy másut. egy vármegyében elég volna. azokat pedig igen
15 jól művelik; és azokban a sok gyümölcs fák. úgy tetszenek mint ha
mind kertek volnának, it pedig meg nem karozzák a szőlőt mint
nálunk. azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlő gerezedet a
levelek bé fedvén. a földet is árnyékban tartják. epedig szükséges
ezen a meleg földön. a hol nyárban igen kevés eső jár., így a föld
20 nedvesen marad, és a szőlő sem szárad el. itt avall sok veteményes
kertek vannak. az ide való szokás szerént jól művelik. de nem lehet a
miénkhez hasonlítani, gyapotat pedig sohull annyit nem vetnek
mint itt. és a gyapotból való kereskedés. itt igen nagy, torda vár
megyében gondolom hogy meg teremne, de a mi kokány földünkön
25 elegendő melege nem volna., itt³ az aszszonyoknak egész esztendő
által csak az. a dolgok,⁴ hogy a gyapotat elvessék. meg szedgyék. el
adgyák. vagy meg fonnyák, majusban vetik el. és octoberben. szedik
meg. való hogy sok⁵ bibelődés vagy on agyapotal., de mint hogy itt az
aszszonyoknak⁶ semmi más külső munkájok nincsen, azért arra reá
30 érkeznek. aváros felől. azt mondhatom, hogy ezen aföldön el mond-
hatni egy szép városnak. a mely nem olyan széllyes. mint hoszu, de
akár mely szép házak légyenek itt avarosokon., nem tétzhetnek
szépeknek., mivel az uttzára nem hadnak ablakokot, kivált a törökök.
azért hogy a feleségek ki ne láthassanak, miesoda szép dolog az
35 irigycség! a piattza a városnak igen bőv. a sok féle szárnyas állat,
gyümölcs, kerti vetemény itt ólttsu, a még ide nem jöttünk, még
minden olttsub [37b:] volt, de ha egykis drágaságot okoztunk is. de
a való hogy csendeséget is okoztunk, mert a lakosok magok mondgyák.
hogy a még ide nem jöttünk, a hol most vagyunk szálvá, ót az uttzá-
40 kon, napal is félve jártanak az aszszonyok. és leányok. ésve felé pedig
akit kívül találhattak, azt el ragadták., és gondollya el kéd mint bo-
csátották el. még gyilkoságok is estenek. ezeket pedig a jancsárok. gö-

² meg <vi.> művelt ³ itt <vár> az aszszonyoknak ⁴ az aszszonyoknak egész esztendő által csak az. hogy a gyapotat elvessék. [A *hogy* előtt kimaradt: *a dolgok* v. *munkájok,*] ⁵ sok [Beszúrás.] ⁶ aszszonyokk

rögök. és örmények követtek. de már most, leg kissebet sem hallani. estve ki ki sétálhat az uttzákon, semmitől nem tarthat. a valo hogy

⁴⁵ mink is sokan vagyunk, de leg kisseb dolog ha történnék, a kapunkon lévő harmintz jancsár, meg tanyitaná azokat, a kik valamely garázdát akarnának indittani, nem is lehet már csendeseb hely, mint ahol mi lakunk., estve idegen jancsárt, se görögöt. nem látunk., noha a szép időkben 11 óráig is kint vagyunk. csak illyen hamar is már, micsoda

⁵⁰ hasznára vagyunk avárosnak. hát még ezután, csak azt bánom hogy mesze vagyon bercsényi ur töllünk, ő nem bánnya. mert ritkában megyünk hozzája., és annyival. keveseb lesz a költtség. de mit tudunk tenni, ha mesze is csak oda kel menni. hát hogy tölttsük az időt. még az aszszonyok sem szeretik aztot. de mit tehetnek. velünk együt rolla.

⁵⁵ avalo hogy a nem nekik alkalmatlanab. hanem nekünk. mert csak el kel hozzájok menni, valamint az ur dolgára. már eleget beszéltem avárosrol. és a földgyéröl; hanem már a mi házunknál lévő szokásrol kel szolni, és az idő töltéséről., a valo hogy egy klastromban. nincsen nagyob rend tartás. mint a fejdelem házánál.

⁶⁰ [38a:] ezek pedig azok a rend tartások, regel hatod fél orakor adobot meg ütik, akor a cselédeknek fel kel kelni, és készen kel lenni hat órára. hat orakor dobolnak, és akor a fejdelem fel öltözik, azután akápolnában megyen és misét halgat, mise után az ebédlö házban megyen. ót kávéit iszunk, és dohányozunk. a mikor az ora három

⁶⁵ fertály nyolczra, a kor elsöt dobolnak misére, nyolcz orakor. másodikát. és egy kis idő mulva. harmadikot dobolnak. akor a fejdelem misére megyen. mise után a maga házában megyen. és ki ki oda megyen. ahová tettik. tizen egyedfél orakor meg ütik adobot ebedre. és tizen két orakor asztalhoz ülünk. és törvényt teszünk a gyukokra,

⁷⁰ harmad fél orakor a fejdelem csak magánoson a kápolnában megyen és ót vagyon három óráig., mikor az ora három fertály ötre. akor elsöt dobolnak estvéli imádságra. öt orakor másodikát. és egy kevés idő mulva harmadikát. akor a fejdelem a kápolnában. megyen., és azután ki ki el oszlik.⁷ vacsorára heted fel orakor dobolnak. a vacsora

⁷⁵ nem tartván sokáig. nyolcz orakor a fejdelem le vetkezik. de leg gyakortáb. le nem fekszik még akor. és regel. ha szinte hat orakor öltözik is fel. de éféle után két orakor fel kél. azt pedig ne gondollya kéd. hogy leg kisseb változás is legyen mind ezekben ha szinte a fejdelem beteg volna is.⁸ akor is mind egyaránt folynak rendek. hatod

⁷ el oszlik. <vagy> vacsorára ⁸ volna is. <akor> akor is

⁸⁰ fél orakor fel kelni. nem kicsiny dolog., de el nem mulatom. azért hogy kedvit talállyam. és mindenkor jelen vagyok mikor öltözik. ahivatalom is azt hozza magával. hogy⁹ vigyázak a cselédekre. [38b:] ezek tehát a mi klastromunk béli¹⁰ rend tartásink. a mi pedig a mulattságot. és az idő töltést illeti, a sok féle. és ki ki a maga hajlandóságát követi. a fejdelem minden héten lora ül kéttzer. és estig oda vadászunk. mert itt igen sok fogoly. és nyul vagyon. veres fogoly töb vagyon. mint szürke. mikor pedig vadászni nem megyen a fejdelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. mink is jobban töltenök ha lehetne. mert. az ember nem mehet örökké sétálni. nem lehet mindenkor a mezőn vándorlani, az ide való emberek pedig nem lehet társalkodni. itt az idegen senki házához nem mehet. kivált az örmények inkább féltik feleségeket. mint sem atörökök. még nem láthattam a szomszéd aszszonyomot. napjában tiszter is a kapuja előtt kel el mennem; és ha a kapuban talál lenni. ugy szalad töllem, mint az

⁹⁵ ördögtől. és bé zárja¹¹ a kapuját. nem törödöm rajta. mert közönségesen. az örmény aszszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. ebből el ítélheti kéd. hogy itt alakosokal. semmi üsmerettségg nem lehet. nem is vesztünk semmit. mert. itt, ki szöcs. ki szabó. valami fő renden lévő emberek itt nincsenek, a kikhez mehetnénk. török urak vannak,

¹⁰⁰ de unadalmas dolog törököt látogatni. egyik a hogy törökül nem tudok. másik a hogy. ha az ember hozájok megyen. elsöben nó ülle, azután egy pipa dohányt¹² ád, egy fincsa kávé. hatot vagy hetet. szol az emberhez. azután tiz oráig is el halgatna, ha az ember azt el várná. ök a beszélgetéshez, nyájasághoz¹³ éppen nem tudnak, minden

¹⁰⁵ mulattságunk tehát abban áll. hogy bercsényi urhoz megyünk, vagy ebédre. vagy vacsorára, ót még is nevetünk a kis susival, mert az aszszonyal réa kel az [39a:] embernek¹⁴ tartani magát. valamint a kompodni nemes aszszonynak. a már csak a régi dolgokat szereti beszélni. hogy leány¹⁵ korában micsoda mulattsági voltanak., azt jól tudgya kéd,

¹¹⁰ hogy nekem ahoz semmi nincsen. énnem a micsodás természetem vagyon. el halgathatom az embert, három oráig is, hogy egyet ne szollyák. de azután kérdgye meg kéd töllem. mit beszéltek nekem, egy szót sem tudnék meg mondani belölle. így vagyok azal az uri

⁹ hogy <vis> vigyázak ¹⁰ klastromunk béli <szokásaink> rend tartásink.
¹¹ bé zárja <az> a kapuját. ¹² dohányt [d—h-ból, jav.] ¹³ nyá [: Sorvégen] <so> jasághoz [: sor elején.] ¹⁴ az em [39a:] embernek ¹⁵ leány [e—a-ból jav.]

aszonyal; két oráig sem szollok egyet. ha nevet én is nevetek. de
115 sokszor nem tudom mit. azt gondollya hogy én azokat mind nagy
figyelmetességgel halgatom, ugyan is. ha én régi dolgokat akarom az
időt tölteni, a nagy sandor historiáját olvasom. az elég régi. mind
ezekből meg láthattya kéd. hogy micsoda városban telepítettének le
bennünket., annak micsodás lakosi vannak, micsoda környeke. itt
120 micsodás szokást tartunk. de azt még meg nem mondtam¹⁶ kédnek.
hogy én micsodás szokást tartok. az én szokásom a, hogy tiz orakor
le fekszem, és a szemeimet bé zárom, és rend szerént azokat fel nem
nyittem¹⁷ másnap hatod fél oráig. ezt a dicséretes szokást mind télben.
mind nyárban meg tartom, azért ezaz levél olyan hoszu; hogy már
125 tiz az ora, aludgyunk hát édes néném. de az egészségre kel vigyázni.
ha azt akarja kéd. hogy gyakran irjak. mászor többet, vagy keveseb-
bet. ihon azt majd el felejtettem, meg írni, hogy az a veszet köszvény
az urunkra jöt alkalmatlankodni.

¹⁶ még meg nem mondtam [*meg: még-ből jav. az ékezet áthúzásával*]

¹⁷ nyittem <hatod> másnap hatod fél

[38.]

rodosto. 23 aug. 1720.

Hogy a kéd kis ujja meg gyógyullyon. azt igen szükséges kédnek
meg tudni. hogy mi négy napig el hadtuk volt rodosztot, és négy mély
földnire voltunk. savanyu vizet innya. de azt elsöben. meg kel kédncik
[39b:] irni, hogy mi végre ittuk a savanyu vizet., ide nem mesze
5 egy tocsás hely vagon, amelynek szélyesége. és hoszasága. lehet
tizen öt ölni. ebben azidöben, akiknek valami nyavalyájok vagon.
abban a sárban meg ferednek. negyven, ötven mély földniröl ide el
jönnek az emberek. szekereken feleségestöl. gyermekestöl. husz, vagy
harmintz szekeret meg lehet látni a sár körül. és abban a sok asz-
10 szony, férfi, gyermek; ugy hevernek; nem külömben, valamint a
sertések. mikor a sárból ki mennek. itéllye el kéd micsodások., mert
a nem egyéb. hanem kemény fekete sár., amelyben erővel kel le menni,
a lakosok, nem tudom honnét vették. de azt tarttyálk hogy igen hasz-
nos. én ugyan nem láttam hogy valakinek hasznát volna. magam is
15 bé mentem abban az ocsmány sárban. a többivel. nem a szükségért,
hanem azért hogy mondhassam hogy sárban hevertem, nyárban pedig

a bialoknak. igen kedves mulato helyek az a sár. de a görög papok. azért hogy egy néhány polturát nyerhessenek, azt mondgyák hogy elsőben meg kel azt szentelni. mert másként nem használna, de a
20 még nem elég. mert ebből az utálatos sárból ki kelvén. a traditio szerént, és a hypocrates parancsolattyából. a savanyu vizre kel menni. abbol harmad napig kel innya. a mennyit lehet, hogy ha azt akarja valaki hogy ugy meg tisztullyon mint kristály mi is tehát a föld népinek régi bé vett szokását akarván követni. oda mentünk, és ót
25 találtunk leg aláb két száz férfiat, aszszonyt. és gyermekeket, de mint hogy a görög papok semmi alkalmatosságot, sem mulatnak el. ahol egy néhány polturát nyerhetnek, azért ezt a vizet is meg kellett szentelni.¹ mert [40a:] anélkül nem volna hasznos. a viz kösziklákbol folyki, de még is nem tiszta., és a sok nép aztot fel zavarván. sáros
30 vizet iszik. mink is másnap hogy oda érkezünk, el kezdettük az italt. és egy nagy üst tele volt vizel a tűzön. mert melegen kel innya és sokan voltunk akik ittuk. de micsoda savanyu viz. édes néném, ! éppen a sárhoz illik. mert ha egyik utálatos. amásika fertelmes. mi azt gondoltuk elsőben, hogy olyan savanyu viz mint nálunk vagyon,
35 de mikor meg kostoltuk, lehetetlen volt egy csepet el nyelni. mert csak tiszta sós viz. az is ros z izü. mind azon által lassanként egymásra valo nézve, mindenikünk meg ivut harmad napig tizen két ejtelnit belölle. némellyik többet. mert a ki leg többet iszik, aztot leg többet is purgállya. avizet ebédig kel innya. és addig szüntelen kel jární, vagy
40 futni. hogy jobban használjon. forgács ur. mint hogy egyiket sem vihette vegben: azért lora. ült. és ügettette a lovát. és így rázatta magát. és mikor érzette hogy a viz munkáladni akar. akkor le szállot alórol. el hiheti kéd. hogy eleget neveltünk rajta., azt már nem tudom mint fog nékünk használni ez a szentelt savanyu viz; hanem használ
45 sem törödöm rajta, mert jo egésségem vagyon, azt tudom hogy két betegnek nem használt. az egyike ros z abul vagyon utánna. amásika.² halálán vagyon. vagyoné olyan orvosság aki minden féle betegséget meg gyógyittson. de olyan vagyon aki árttson. halál ellen nincs fü kerben.³ a mi urunk pedig csak a vadászattal töltötte az időt, és azt
50 nevette hogy mi mint vendégeskedünk. édes néném. Istentől jó egésséget kívánván kédnek. maradok. kédnek leg kisebbik szombati szolgája.

¹ meg kellett szentelne. [szentelni a helyes alak; vö. feljebb is.] ² amásika [Íráshiba.] ³ kerben [!]

A kéd szép, de igen kurta leveleit kedvesen vettem, édes néném, mért kíván kéd olyan gyönyörüségtől meg fosztani amely egy pénzi-
ben sem telik kednek. a meleg házban. nem mesterség irni. a kéd
leveleit pedig, a hideg hazban is gyönyörüség olvasni. egy kis piron-
5 gátás, nem árt némelykor, reménlem hogy mászor meg jobbittya kéd
magát. itt mi nagy csendességben élünk, Isten tudgya meddig. mert
innét valo el menetelünk. merre. és mikor lehetne. azt nem lehet ki
gondolni., aporta, nem régen csinált a császáral, husz. vagy huszon
négy esztendeig valo békeséget; huszon négy kö fallal rekesztették bé
10 tettház az utunkot erdély felé.,¹ már a felé nem is kel gondolkodni, ugy
tettzik, hogy még más felé is bé vágta az utat., és a mint mostanában
folynak europában a dolgok., leg kisseb sugárát sem láthattuk meg
szabadulásunknak. és még, csak a reménséget is ládában kel zárni.
szegény bujdosoknak. hogy adcz könnyebséget.

15 ha töllök el veszed, még a reménséget.
de ezzel édes néném. csak vigasztalhattuk magunkot. hogy.

A nyomoruságban. lévök nem félhetnek,
semmitől, de söt még. mindent remélhetnek.

avalo hogy az Istenben, reménség ellen is, kel reménleni, mert ö
20 igazgattya a sziveket. a mely ellenközö dolgokot látunk europában,
ami meg szabadulásunkal,² azokat is ö ve[41a:]zeti. és nem csak³
reánk kel gondgyának lenni. hanem másokra is. mi azt akarnok., hogy
csak a mi kívánságink szerént folynának adolgok., és hogy holnap
ugordhatnok által a fellyeb említett kö falakot., de nem oda buda, mert
25 se a portához, se a francziához biznunk nem lehet., a német meg
békélvén törökel, a spanyolban kapa, orleáns hertzeg, a francia
regens. akinek természet⁴ szerént kellett volna a spanyolal tartani.
mivel oly közéröl valo atyafiak, ellenkezöt⁵ cselekszik. és a császáral
áliánciát csinál, és a spanyol. ellen hadakozni kezd. a császáral el
30 véteti a spanyoltól a két siciliát. és ezel az esztendővel a hadakozás is
el végezödik, orleáns hertzeg abékeségben azt teszi fel. hogy a spanyol
király egy leányát a francia királynak adgya, aki nem több hat,

¹ féle., ² szabadulásunkal, <azt is> azokat ³ csak [Beszúrás.] ⁴ természet <sz>
szerént ⁵ ellenkezöt [A harmadik e tintája összefutott.]

vagy hét esztendősnél, eztet francia országban fogják küldeni most minden órán, hogy ót nevellyék fel. és hogy a spanyol királynak. az első, és a második fia. az orleáns leányi közül vegyenek feleséget, ezt a két lányt is spanyol országban fogják küldeni. a császár, a francia, a spanyol. és az ánglus, allianciát csinálván egymással, ki merné ezek ellen emelni a kezét, ? és kitől lehetne remélni valamely vigasztalást a szegény bujdosó magyaroknak,⁶ mástól nem látok. ha nem a francziától, de azt is el mondhatni, hogy háláadatlanul bánik az urunkal. a ki még most is kéredzik hogy bocsásák bé francia országban, orleáns hertzeg pedig, nem hogy azt meg engedné, vagy még választ adna a leveleire. de még azt sem akarja, hogy nevezék előtte, ókul adván, a császáral való álianciáját. ilyen a fejdelmek barátságá, és atyafisága. az a hertzeg francziában való létünkör, a fejdelemhez mindenkor nagy barátságát mutatta; az atyafiság is. [41b:] meg vagyon közöttök, mivel az ő anyja., és ami fejdelem aszszonyunk egy familiából valok. de a fejdelmek azt tarttyák. hogy ugy vagy barátom. és atyámfia, ha szükségem vagyon reád. vagy ha reám nincsen szükséged. erre azt mondhatná kéd. hát a kereszténység hól vagyon. hát az évangyéliumot. csak a köz népnek adtáké ki! való hogy azt mindennek meg kellene tartani., de ugy tettzik mint ha a fejdelmeknek, szégyen volna ahoz szabni magokot.. mind ezekből azt láttyuk. hogy csak az Istenben kel biznunk és békeséges türeisel vegyük, és várjuk irántunk való rendelésit; a ki a hideget adgya. a mentét is ad⁷ melléje, a ki bennünket ide hozot. gondunkot is viseli, bizzunk tehát. és bizzunk, és ugy nem hagyatunk el, a mi fejdelmünk a bizonyos hogy bizik,⁸ és a mellet. minden héten kéttzer. vadászni megyen. aztot ha szinte varro tö eső volna. sem mulatnok el: nem elég azt meg irni kédnek hogy bercsényi urfi ide érkezet még ,berben. mert azt már régen tudgya kéd. hanem azt kel meg irni. hogy miért jöt ide. a francia király. meg engedvén. hogy egy magyar regyimentet alittson fel. azért ide jöt. hogy magyar katonákat gyüthessen, molduában, és havasal földiben. azegésségre vigyázunk édes néném. és ugy leszék mindenkor a kéd (nem ló fejü:). hanem ló fő székelye.

⁶ magyarokk, <nem> mástól ⁷ ad [: Beszúrás.] ⁸ bizik, <de> és

rodosto. 1 jan. 1721.

polatéti, látod édes néném. hogy már jonapot is tudok mondani
 görögül, de tudgyaé kéd hogy ma micsoda nap vagyon; tudgyaé kéd,
 hogy ma nekem köszöntő levelet kel írni. én pedig meg[42a:]hajtván
 mind a két térdemet, kivánom édes néném. szivesen hogy az Isten.
⁵ lelki. és testi áldását adgya kédre. az az. hogy bé tölttse a kéd szivit
 malaszttyával, és egészséget adgyon kédnék, ugyan jók vagyunk mi
 édes néném. mi egymást csak két szoval. köszönttyük. azt a két szót
¹⁰ mindenkör el kíséri a mi szivünk, mi azal bé érjük, s'többet nem kivá-
 nunk., nem ugy mint bercsenyiné. aki azt szeretné. hogy két oráig
 tartana a sok minden féle kívánság, már¹ azt meg szokta, én pedig
 el nem hagyatom véle. noha tiz szóbol állot a mái köszöntésem, hát
 még mennyit neveltünk a kajdacsiné köszöntésin. az urat nagy térd
 hajtásal köszönti. hogy sok uj esztendő napokat kívánok. Nagyságod-
 nak.² ezt a mostani uj esztendőt pedig az Isten meg ne engedgye
¹⁵ nagyságodnak³ el tölteni itt. hanem maga hazájában. és így bercsenyi
 uram el nem tölti ezt az esztendőt. hogy ha csak hazájában nem
 megyen. annak pedig nem látom modgyát.⁴ nem tudom ha nálunk
 szokásé. ma egymást meg ajándékozni. mert francziában az igen
 szokás. ót a királyt. urat, szegényt. aszszonyt. leányt. egy szoval.
²⁰ minden ajándékot ad egymásnak, ha egyebet nem adhat is. de csak
 egy gombos tött is ad. kédtől pedig egyéb ajándékot nem kívánok
 hanem hogy ebben az esztendőben is ugy szeressen kéd. mint az el
 multban. aztot pedig ne kívánnya kéd. hogy jobban szeressem kédet.
 mert ha csak fél lottal többet nyomna a szeretet, töb volna az atyafi
²⁵ szeretetnél. láttya hát kéd. mint szeretem kédet ugy szeretlek édes
 néném, mint a káposztát. de ebben az esztendőben igen igen kel
 vigyázni az egészségre.

¹ már⟨a⟩ azt ² Nagydnak. ezt a mostani⟨t⟩ [?] uj esztendőt ³ nagydk
⁴ modgyát. [t—d-ből jav.]

szép dolog a háláadatlanság., már egy néhány levelemre. nem vehetek választ. még is¹ kéd panaszkodik., arendes dolog. énnekem kellene kigyot. békát. kiáltanom kédre. még is kéd ir olyan haragos és tüzes levelet nekem, hogy ugyan szikrádczot a midön olvastam.
⁵ meg haragut hérmán. kövér ludat kíván, ne haragudgyunk édes né-
 ném. kéd is felejtse el. én is el felejttem. de lehetetlen hogy meg ne
 irjam a mit gondolok. ha szinte ujontában fel lobbasztom is azt az
 édes haragot. mert egész gyönyörűség nékem. a kéd haragos levelit
 olvasnom. és olyan formában tud kéd panaszkodni, és pirongatni
¹⁰ engemet. hogy még annál inkább kellene kédet szeretni. ha lehetne;
 édes néném azt már régen tudgya kéd, hogy bercsényi urfi innét el
 repült hajon. még juliusban. viszen magával, mint egy három száz
 katonát. annak a fele magyar. de a más fele Isten tudgya hány féle
 nemzet; talám magok sem tudnák meg² mondani., elég a hogy már
¹⁵ néki régyimentye vagyon akinek pedig ót regyimentye vagyon. a már
 az elő menelteknek az első grádicsára lépet. főképpen az idegenek
 közül, akis esterházi is el ment, akinek is az attya már egynehány
 holnapja hogy itt vagyon, én azt mondom feleségestől, mások. azt
 mondgyák hogy nem feleségestől. a mi papjaink azt mondgyák. hogy
²⁰ az eszterházi urnak ugy vagyon a³ házasa, valamint a samaritána
 aszszonynak., a kinek azt mondá a kristus, hid ide az uradot. [43a:] az
 aszszony meg vallá hogy nem volna ura, mert akivel akor lakot. nem
 vala valóságos ura. azért a papok is azt mondgyák. hogy eszterházi
 urnak. nem valóságos felesége az, akivel lakik,⁴ csak egy két szoval
²⁵ meg mondom kédnek. hogy miben vagyon adolog. eszterházi ur.⁵
 ebben az országban jöven atöb urakkal lengyel országbol. a felesége
 mellet volt egy lengyel leány. akit egy tót nemes ember szolgájának
 férhez adta. a felesége meg halván, és alengyel aszszonyra igen vágy-
 ván, erővelé; vagy jó kedviből, nem tudom, de az urától el választatta,
³⁰ és azután papok előtt meg esküdvén véle. magának elvette. és azolta
 mint házások ugy élnek. a mi papjaink. mind az elváasztást, mind az
 elvételt, az egyházi törvényel ellenkezőnek tarttyák., azt a papok
 lássák. ök ahoz többet tudnak nálamnál én azt nem visgálom. jóé,

¹ még is <m> kéd ² tudnák meg <meg> mondani., ³ a [Beszúrás.] ⁴ lakik, [Sorvégen:] la, [az új sor elején:] lakik, ⁵ ur. <ide> ebben

nem jóé aházáságok. elég ahogy az időt el töltöm⁶ nálok, ök lássák
35 atöbbit. az aszszony. elegendő szép. igen szép természetü. iffiu, és a
mulattságot szereti. nekünk ilyen kel. az unadalmas rodostora, a
lengyel tánczot el. jártam már egy nehányszor véle magyarul is tud
keveset; azt el mondhatni felölle hogy emberség tudó aszszony, és el
nem unom magamot amikor véle vagyok, azt tudgya meg kéd, hogy
40 forgács ur. el hagyja bennünket. nem tudom ha az ide való lakást
untaé meg, vagy bercsényi ural nem lakhatot egy városban, lehet
hogy mindenik okozta. az elmenetelét; lengyel országban akar lakni,
nekem úgy tettik hogy illendőb lett volna atöbbitel itt szenvedni,
mivel semmi rovidsége nem volt., de ki ki a maga kád-[43b:]gyárol
45 dézmál., az el mult holnapban, mi ismét a savanyu viznél voltunk;
ugy látom hogy mindenkor el megyünk oda annak idejében. én ugyan
nem bánom. mert még is telik az idő. ugyan idő töltésért is ment
volt a fejdelem egy török urhoz. a ki kerte vala a fejdelmet hogy
menne. hozája. mivel őt igen szép vadászo helyek vannak, a joszága
50 őt mely föld ide. de csak két nap maradhattunk őt. addig is a sátorok
alol ki nem buhatot az ember. a sok eső miat., soha sem láttam volt
bialokal halászni. csak őt. a ház mellet egy tó lévén, abban vagy
huszig való bialokot hajtottak. és azokal egészen fel kevertették atót.
és a sárbol a kezekel⁷ vonták ki az emberek a sok halat, nem lehetet
55 uszni a szegény hálnak. a sáros vizben. török halászat. én valami itt
történik, mindenekről számot adok kédnek. csak ne haragudgyék
kéd. és csak az egészségre vigyázon., többet is írnék. de ebédre dobol-
nak, és a hajos meg indul ebéd után. azért maradok és leszek. a kéd
leg kedveseb. és drágáb attyafia

⁶ el <mulatom> töltöm ⁷ a sárból a <kezivel> kezekel

[42.]

rodosto 20 9bris. 1721.

ugy tettik hogy már ennyi lakásunk után, ebben a városban,
bővebben irhatok kédnek alakosirol. és a szokásirol. ugy is nincsen
egyebet mit irnom, azt már egyszer meg irtam hogy négy féle nemzett-
ség lakja a várost. görög, örmény, török. sidó, és hogy nagy kereskedés
5 vagyon itt, mind földön, mind tengeren; némelykor három száz
szekér bé jó avárosban. epedig gyakorta történik főképpen öszel, és

csak nem minden[44a:]nap. itt amit a szekereken hoznak. hajok-
 ra teszik, és constancinápolyban¹ viszik. tengeren is ide sok ha-
 jok jönnek. akik mindent hoznak; a lakosokrol azt mondhatom,
 10 hogy a török lakos itt felesen vagyon. és csendességben élnek. leg
 job eledel is élnek. és külön laknak a keresztényektől. mert itt
 mindenik nemzettség külön külön résziben lakik avárosnak. a város
 csak egy, de négy részben vagyon. és nem elegyednek esze, és a midőn
 15 pestis vagyon. ritka. hogy mind² anégy nemzettség között volna.
 némelykor csak a törökök között vagyon és másut nincsen. némelykor
 csak a sidok között. a görögök, vagy csak azörmények között. mind a
 négy nemzettségnek. egy birájok vagyon. aki török. csak három
 esztendeig lehet biró. némelykor. addig is leteszik. de mindenik
 20 nemzettségnek vagyon különös birájok, akik folytatták a dolgot.
 a kadia előtt. az az. (atörök biró előtt) itt a kadia csak hamar fel
 épül. noha ő is sok pénzen veszi meg a biroságot. és amint ő itél. annak
 ugy kel lenni. ha. igazságtalan is az ítélet. példának okáért. ha városi
 tolvajt fognak meg, arra olyan ítéletet teszen. hogy fel nem akaszttyák.
 ha fizethet néki. de hanem, abban bizonyos lehet hogy meg hozsabi-
 25 ttyák anyakát. itt pedig akasztzofa, se hóhér nincsen, hanem akár mely
 bólt eleiben fel³ akaszttyák egy szegre. a piatzon. és a⁴ jancsár. akit
 meg kaphat az utzán. örményt, sidót, görögöt. annak kel fel akasztani
 akadiának. itt mindenért kel fizetni, ha valaki építeni akar [44b:] a
 szabadságért. fizetni. a temetésért. házaságért., mind fizetni kel. hogy
 30 a gyapotat, és a szöllöt meg szedhessék, fizes. hogy ki ki a maga borát
 árulhassa azért fizetni kel. ha csak tele hordot akar is meg kezdeni
 fizetni kel. az új bórt nem szabad addig árulni a még nem fizetnek.
 a kadia meg gondollya magát. egy orában. akorcsomágot mind bé
 zárattya. akor fizetni kel. hogy ki nyithassák. egy szoval csaknem
 35 mindenért kel fizetni azt mondhatná kéd. hogy az ezerekre megyen.,
 valo hogy sokra megyen. de nem megyen olyan sokra. mert a teme-
 tésért. házaságért., ki öt polturát. ki tizet, ki. egy tallért ad. amint
 már. birja magát. aki szabadságot kér, a szedésért. bór árulásért. is
 ahoz képest fizet. a mint már. sok. vagy kevés szölleje, vagy bora
 40 leszen. de mind ezekre, nem kel azt mondani hogy a lakosokat nyo-
 morgattya a török. mert ha a magáét meg adgya, azután. csendesség-
 ben marad. és csendesebben⁵ mint nálunk. és a micsoda kevés nép a

¹ constpolyban ² mind [m—an-ból jav.] anégy ³ fel (a) [: Sorvégen áthúzva.]
⁴ a [Beszúrás.] ⁵ csendesebben <min> [: Sorvégi törlés.] mint

görög. ha ugy nem bánának vélek. idegen nem lakhatnék közöttök. mi itt meg nem maradhatnánk. ha a törököktől nem félnének., de a
 45 botozástól félnék. mert leg kisebb panaszért is a kadia száz pácát veret a talpán,⁶ ha ezereket bir is. és meg azon felyül fizetni kel. azért, hogy két százat nem csaptak rajta. agörögök sokal jobban élnek. mint sem a mi örmenyink a kik közöt lakunk. de nem is olyan munkások, mint ezek. se nem olyan gazdagok, nem is⁷ csuda., mert
 50 az örmenyek. igen rosz ételeket élnek.,⁸ már ebben az holnapban. bialokot ölnék meg. és azoknak ahusából kolbászt csinálnak. és mindenüt csak a sok kopácsolást hallyuk egész éttzaka, hogy nem is lehet alunni. aztot meg szárazttyák, és egész esztendő által az-[45a:]
 55 kete⁹ béletlen mentét vesznek magokra. és igen munkások, egy rend béli köntösnél aleányokkal többet nem adnak. se pénzt. se mást egyebet, egy örmény a lakadalma után. egy hétig. vagy kettőig. a feleségivel. együt nem eszik. ennek nem tudom az okát, de együt alusznak. a lakadalmoknak pedig már nálók bizonyos idejek vagyon, leg inkább
 60 ebben a holnapban házasodnak. a midön már az uj bor meg forrot, és a kolbász csinálást el végezték. mind avárosrol. mind a lakadalmokrol. verset csináltam. nem tudom el küldgyemé vagy sem, mind azon által. kéndek el küldhetem. idegennek el nem küldeném, mert nem mondhatni szép verseknek.¹⁰ itt mind görög. mind örmény
 65 érsek vagyon. a sidó népről mint mondgyák. itt is¹¹ csak olyan a sidó valamint másut. ezek tehát azok a szép versek, olvassa kéd. figyelme- tességel.

Lakunk parttyán, a tengernek
 tölttyuk napját. életünknek.,

70 Annak gyakran, nagy zugását.
 láttyuk s'hallyuk. hánkodását.
 Abban nagy halak. jádzanak.
 örömökben ugrádoznak.
 de a parton akik laknak,
 75 szomorúan suhajtoznak.

[45b:] régen napot jöni láttyuk,
 a tengerből. s'azt suhajttyuk.

⁶ talpán, [talpánból jav. az ékezet áthúzásával.] ⁷ is [Beszúrás.] ⁸ élnek., <d[ʔ]a> már ⁹ fekete <le> béletlen ¹⁰ verseknek. <a ki nem szereti csinállyon szebbeket.> itt ¹¹ is <g> csak

város kies helyen fekszik.
mely a szemnek szépnek¹² tettzik.
⁸⁰ constancinápolyban ha mégy.
husz mély földhöz. még ötött tégy.
szép oldalra van építve,
szőlő hegyel, körül véve,
szépnek várost, nem mondhatni.
⁸⁵ se azt rutnak, nem tarthatni.
ez országban, akár hol jársz.
de szép várost. itt nem¹³ találasz.
az élethez, mi szükséges,
az itt, mondhatom bővséges.
⁹⁰ sok száz féle, árut hoznak.
mellyel boltokat. itt raknak.,
itt hajora, azt mind tészik.
császár városában viszik.
itt az áer, oly váltózó.
⁹⁵ a mint anép, hazudozó.
télben délig. tüzet gyuthatz,
del után ab,-lakot nyithatz.
nyárban délig, nagy meleg van,
estve fel vedd, ha mentéd van.
[46a:] ¹⁰⁰ beszély földé, jo voltáról,
halgas. kedves. lakásáról,
a téll hideg, igen szellős,
és a mellet. igen essős.
lakni város,-ban kedvesen.
¹⁰⁵ arra okod. éppen nincsen:
mert a tavaszt, másut várják,
nagy örömmel, azt suhattyák.
itt pediglen, tölle. félünk,
ahoz tartva, közelittünk,
¹¹⁰ okát annak. ki találnád,
ha ez várost, sokat lagnád,
mert gyakran¹⁴ az, mirigy halál,
tavaszal itt, sokat sétál.
tavasz kezdete: igen rut.

¹² szépnet [Íráshiba.] ¹³ nem <talász> találasz. ¹⁴ gyakran <itt> az,

- 115 és a vége, a széptől fut.
 anyár meleg, minden ki ég,
 alig marad. egy kis zöldcség,
 az ősz tehát. leg kedvesebb,¹⁵
 azzal gyümölcs, nem édesebb.
- 120 mit mondhatni. tehát jónak,
 ha az ize, sem jó bornak,
[46b:] itt aszszonyokot ha látnál,
 magadra ke,-resztet hánnál,
 mert mindenik, egy ijesztő,
 125 nem külömb mint, egy kísértő,
 fekete vagy, zöld mentéjek,
 fedezve van. órrók fejek,
 a fejek van. bé polálva,
 csak a szemek, van ki nyitva.
- 130 azt nem mondom. hogy szaladnál
 töllök ha van,-nak házoknál.
 mert ót más kön, tösben vannak,
 mint mikor az, uttzán járnak.
 örmény görög,. lakadalmon —
- 135 ne kapj ót az, vígasságon,
 a hegedüt, ót rángattyák,
 a füledet, csígorgattyák.
 annak nincs töb. csak két hurja,
 melynek izet, len a hangja.
- 140 soha többet, egy notánál,
 azon vonni, nem hallanál,
 örmény meny asz,-szonyt pompával,
 viszik estve, sok gyerttyával,
 ki templomban, vö legényel,
- 145 meg esküszik, nagy örömmel.
[47a:] másnap meny asz,-szont uttzákra,
 viszik házak,-rol házakra,
 annak fejét, bé takarják,
 hogy ne lászson, azt akarják.
- 150 órrára kön,nyen le esne,
 ha segittsé,-ge nem lenne,

¹⁵ kedvesebb, [A második b-t utólag írta hozzá: *kedveseb,b,*]

ötet két fe,-löl vezetik,
 öreg aszszo,-nyok segítik,
 meny aszszony nagy, büszkén meg áll,
 155 minden háznak, kapujánáll.
 ótt keszkenőt a nyakára,
 tésznek, s' elég ajándéokra.
 ónnét eléb. meg indittyák,
 meg más háznál, meg állittyák,
 160 a vö legény, pillangoson,
 megyen előt,-te kardoson,
 az uttzákot mind bé járván,
 s' elég aján,-dékot kapván,
 viszik vö leg-ény házához,
 165 hol kezdenek, vígassághoz,
 egy hetig tart, lakadalom.
 három napig, az unalom,
 [47b:] mert addig a, vö egénynek,
 lántzon kel len,ni kedvének,
 170 csak száraz kor,-tyot kel nyelni,
 mert nem szabad, meg kostolni,
 lakadalma, vö legénynek,
 hasznára van, erszényének,
 mert ki ki ád, néki annyit.
 175 hogy el teszi, annak felit.
 lakja várost, négy nemzettség,
 görög, török, sídó örménység,
 ez mindenik, tart más vallást,
 külön külön, féle szokást,
 180 hogy lehetne, ót egyesség,
 ahol hitben, van külömbség,
 ne kívánnjad, ót a lakást,
 se sok ideig, mulatást,
 ahol három, napján hétnek,
 185 három vásár, napot ülnek.
 talám e föld, azért tettzik,
 ollyan rosznak, azért láttzik
 hogy itt töltünk, esztendőket,
 sok unadal,-mas időket.
 190 minden tettzik. bujdosonak,

[48a:]

hazáján ki,-vül soványnak
de ha Isten,-nek szolgálunk,
ugy szent váro,-sában lakunk,
ót nem fognak, üldözhetni,
¹⁹⁵ se bennünk on, net ki tudni,
ót öröke, a kóldusnak,
ollyan nagy mint, a királynak.
uram ! legyünk, mi bujdósók,
azon város,ban lakósók..

²⁰⁰ édes néném, ezeket csak két számára csináltam, mert tudom hogy akéd ítélő széke előtt. meg nem itélik őket, de ha más kezéhez akadnak is nem törödöm rajta. ha nem szereti, csinállyon szebbeket, én soha sem voltam a párnassus hegyén. hanem csak azon törödöm. hogy ez a levél talállya kétet fris jó egészségben. édes néném szereté még két?
²⁰⁵ polatéti.

[43.]

rodosto. 16 apr. 1722.

szép dolog ahálá adatlanság. és a resttség. már egy néhány levelemre nem vettem választ. mi az oka, betegé két. haragsziké két. nekünk nem kel ugy tennünk mint arosz házasoknak, akik hátal fordulnak egymáshoz, a mikor nem jól vannak egymásal. de édes
⁵ néném, most nem kel haragudni reám, mert mi most keserűségben, és sirásban vagyunk, és az olyanokra, nem kel haragudni. hanem még az olyanokkal sirni kel. azt nem kívánom kédtől, inkább sirok két [48b:] helyet. a mi szomorúságunknak pedig az, az oka, hogy tegnap vettük hirit a fejdelem aszszonyunk halálának, aki is párisban.
¹⁰ 18 february holt¹ meg. 43 esztendő korában, a valohogy a fejdelem szivesen bánnya. de már egy nagy butól. meg menekedet; mert a fejdelem aszszony állapottyán. mindenkor kelletet busulni. avalo hogy igen keveset laktanak együt. de aköteleség mindenkor fent volt. és a gondviselésnek, meg kelletet lenni, noha a héjával. a szegény
¹⁵ fejdelem aszszonynak. nagy nyomoruságal. és szegénységel kelletet életét tölteni, édes néném. nem vigasztalására vagyóné az, egy szegénynek, amidön azt láttya. hogy a fejdelmi nagy házból valok is. szükségzet szenvednek. és hogy ezekel is ugy bánhatik az Isten, vala-

¹ holt [hogyból javítva.]

mint övéle. és ha ezek kételenek szenvedni. ő is könnyebben szenved-
20 het. vallyon ha a szegények mindenkor boldogságban látnák a fej-
delmeket. és más nagy urakat, nem gondolhatnáké azt felöllök,
hogy talám az Istennek rendelése nem bir vélek., és aláb nem teheti
öket,.? solon, a hét bölcsék közül valo. a cresus udvarában menvén,
25 cresus nagy becsülettel fogadá. és meg mutatá néki a kincset, és
mondá néki a király. látodé micsoda gazdag és boldog vagyok, de a
philosophustol semmi dicséretet nem véve. a mely nehezen esék
akirálynak., gondolván, hogy majd fel fogja ötet magasztalni, és még
több kincset is mutata néki. de solon. mind ezekre. csak azt mondá.
akirálynak. nemo ante mortem beatus: senki holtáig nem boldog.
30 eha nem tették is a királynak. el kellettég halgatni, esziben is juta
idövel, mert cyrus fel prédáltatván kincset, és [49a:] országát. és
magais rabságban esvén. és halálra íteltetvén. akoron esziben juta a
solon mondása. mint hogy historiából beszéltem kédnek. még ez iránt
két rövid példát hozok elő. hogy meg lássa kéd. hogy mi is tudgyuk az
35 a. b. két. osiris. az egyiptumi leg hireseb király, meg gyözvén. öt
vagy hat királyokot. és rabságában tartván. a midön valahová ment. a
szekerét ezekel vonattya vala, és az asztala alat étette őket. egyszer
a többi közöt a midön vonták a szekeret. egyik ahat közül. csak
a kereket nézte. osiris a szekérben lévén, aztot észre vévé. és kéréd
40 tölle, hogy miért nézne mindenkor a kerékre. a rab király felelé
néki. azt nézem hogy a mely része akéréknek fent vagyon. a le fordul.
és amely, alat vagyon. a fel megyen. az egyiptumi király, elméllkedvén
erröl a feleletröl. azonnal fel szabaditá a királyokot, és mindenikét
nagy becsülettel a maga országában viszá bocsáttá. ha szinte meg
45 unná is kéd. de hozok még egy példát elé. mert nem mindenkor va-
gyon olyan jó kedvem. hogy historiából beszéllyek.² egy számosi
király. a neve nem jut eszemben., soha leg kiseb szomorúságot. vagy
szerencsétlenséget. meg nem kostolván. egyszer maga magának akart
szomorúságot okozni, hogy had busulhasson ő is valaha valamin.
50 valamint mások, azért egy igen kedves gyürüit ki huzván az ujjából, a
tengerben veti. már önéki is buja volt gyürün. de más nap. egy nagy
halat visznek asztalára,³ akinek a torkában [49b:] meg talállya
gyürüit, de idővel ez a király nagy nyomoruságokban esék. és akoron
észre vévé. hogy a jó idök után, eső szokot lenni, és hogy azt a szomo-
55 ruságot kel mi nekünk jó neven venni. a melyet onnét fellyül küldenek

² beszéllyek. [beszéllyékből javítva.] ³ asztalára, <és a tor> akinek a torkában

reánk, és⁴ nem azt a melyet mi csinálunk magunknak. édes néném többet nem beszéllek historiából. hanem csak azt mondom. hogy ne essünk kettőségben.⁵ az Isten meg vigasztalhat bennünket. mivel nyomoruságban vetheti a nagy fejedelmeket. de itt még más rossz⁶⁰ hírek is vannak. mert a pestis itt igen kezd sétálni. azt mondgyák hogy kéteknél bövségel nagyon. az egésségre édes néném. az egésségre kel most igen vigyázni. soha sem volt nagyobb szükségünk reá mint most. szüntelen való félelemben leszek kédért. mert a nem tréfa. bercsenyinek két vagy három cselédgye már meg holt., a jésuitájok is⁶⁵ utánok ment. a ki méltó pap volt. magais az aszszonyal hozánk jönnek lakni, mint ha már közöttünk bátorságosab volna., de én nem bánom mert a kis susi közeleb lesz,⁶ erre azt fogja kéd mondani, jaj hogy gondolkodik ilyen pestises időben az olyanrol. édes néném. a még élünk. addig csak magunkban hordozzuk atermészetet, és az oldal⁷⁰ csontunkot. csak kel szeretnünk, vagy akarjuk. vagy sem., édes oldal csontbol való néném. arra vigyázon kéd. hogy a csont egésséges legyen., és zinteremben ne vigyék, azért nem kel aházból ki menni. othon kel ülni. és reméllyük hogy a jó Isten meg tart bennünket. amen.

⁴ és [Beszúrás.] ⁵ kettőségben. <mivel> az Isten ⁶ lesz, [l—f betűből? jav.]

[44.]

[50a:] bujuk álli. 24 junj. 1722.

Édes néném. éppen nem kel nevetnünk. néze kéd honnét irok. meg láttya kéd abbol. hogy nagyon abban valami. abban avagyon. hogy ide három mély földnre kellett jönnünk. és avárost el hadnunk apestis miat., nagyon immár két napja. hogy itt vagyunk sátorok⁵ alatt, egy nyomoru falu mellet, bercsenyi ur. minden pereputyostól. a faluban. egy nyomorult udvar házban. vagy is majorban, nagyon szálvá. a városban a pestis egészen el hatot. nagyon olyan nap. hogy más fél száz embert is el temetnek. közöttünk még senkit nem temettek noha a cselédek közül. kettön¹ is volt pestis. de ki gyógyultak¹⁰ belölle, mind azon által már tovább² nem maradhatván a városban. már két naptól fogvást itt táborozunk. egész ház népestől. a való hogy szép helyt vagyunk szálvá. de aza rut nyavalya. el vette minden kedvünket. és csak időtlenül nevetünk, ugyan is ocsmány nyavalya ez.

¹ kettön [kétlön-ből javítva.] ² tovább <m> nem

reggel jól vagy az ember, estve felé meg betegszik. és harmad nap-
15 jára el temetik. két iránt is nagy félelemben vagyok. mert tudom hogy
kétéknél is nagy a pestis., de már ebben benne vagyunk, uszni kel
amint lehet. és mindenek felet. bizzunk az urban., mert el nem hágy
bennünket, így kel a keresztnek uttyán járni. a bujdosó magyaroknak.
a bujdosásban is buj-[50b:]dosni kel. hogy valamiben hasonlok lehes-
20 senek az Istennek bujdosó fiához. ezután hogy leszen dolgunk Isten
tudgya. eszterházi ur. nincsen velünk, rodostohoz közel egy rétre ment
szállani sátorok alá. a feleségivel, többet nem írhatok, mert az irás is.
izetlen., a micsoda állapotban vagyunk. az Isten tartson meg ben-
nünket, az életére. és az egészségire vigyazon két. nem lehet hogy
25 még is ilyen szomorúságunkban meg ne nevetessem kétet, mert mi
is azon eleget neveltünk. meg irtam vala kétnek, hogy bercsenyi ur.
az aszszonyal hozzánk jöttek vala lakni. a pestis előtt. a mikor már
nálunk laktanak. annak az öreg uri aszszonyak., az ágyékán valami
kis dagadás volt. mindgyárt azt gondolta hogy talám pestis. senkinek
30 nem szollot; még csak az aszszonyoknak sem mondotta meg. vala-
mely orvoságot sem mért kérni. hanem a jó buzgo aszszony, estve
mikor le feküt. az ágya mellett valo szentelt vizek kentemeg adagadást,
mind addig valamég el nem oszlot. és mindenkor nagy titkon. és csak
akor mondotta meg az urnak. a mikor el mult adagadás,³ el hitette
35 magával hogy pestis volt. az ő áitatos orvosságán. mind a fejdelem.
mind mi eleget neveltünk. egy keveset nevensen ked is. isten hozzád.
édes néném.

majd el felejtetem volna kétnek meg írni, hogy mi a szomoru
állapotunkhoz valo színü köntöst fel vettük. mert [51a:] mindnyájan
40 feketében vagyunk. a fejdelem aszszonyt gyászollyuk. a micsoda
állapotban vagyunk. a bizonyos hogy hozzánk illik agyász, ha szinte
senki haláláért nem viselnök is.

³ adagadás, <mas azt> el hitette <volt> magával

[45.]

bujuk. álli. 12. aug. 1722.

Ne csudállyá két ha az elmúlt hólnapban nem irtam. mert olyan
szomoru állapotban vagyunk, hogy azt sem tudom. ha tudoké írni,
az elmúlt hólnapban. aki Confectumokat csinált. és aki kávé szokot¹

¹ szokot <csina> főzni

főzni a fejdelemnek. reggel meg főzvéni akávét, ebéd után. meg
5 betegeket. és harmad nap mulva. apestisben meg holt., hozzám
pedig harmintz lépésnire volt szálvá,² ezen kivül. akonyha mesterünk-
nek két fia. csak hamar utánna menének, itéllye el kéd ezekből hogy
micsoda szomorú napokat töltünk. itten, a félelem sokal nehezeb
talám még annál a nyavalyánál is. mivel az ember nem tudhattya. a
10 szempillantását. amelyben abban eshetik. estve egésségesen fekszik
le, reggel betegen talállya magát. Istennek hálá. egésségem jó vagyon.
de mint hogy csak a pestisről vagyon itt a beszéd. a már úgy fel
zavarta az elménket. hogy én mindenkor csak. [51b:] azt képzelem
magamban hogy beteg vagyok., és az ilyen képzelés. félelmet okozván
15 az elmében, szüntelen való unadalomban, és nyughatatlanságban.
vagyon az ember. hányszor feküdtem már úgy le. hogy nem gondol-
tam viradtát érni. nem azért. hogy valóságál érzettem volna valamely
változást az egésségben. hanem azért. hogy az elmének nyughatat-
lansága okozta bennem az olyan gondolatokat. azt ne gondollya kéd
20 hogy csak én vagyok. így, mivel mindnyájan ilyen állapotban va-
gyunk, és ilyen állapotban lévén,. el ítélheti kéd, micsoda vigasságál
tölttyük az időt, nem is lehet fél órát a sátoromban tölteni. hanem a
mezőn való sok járásal töltöm az időt. hogy mégis valamivel mulassam
magamot. a nevetés pedig olyan ritka nálunk. hogy ha még így leszünk
25 sokáig. atermészet azt is el felejteti velünk, és csudálni fogjuk, ha
másokat látunk nevetni, hát ha még olyan városban mennénk a hol
mindenkor nevettek. a mint hogy azt olvastam egy régi városrol. hogy
a lakosoknak mindenkor nevetni kellett, semmit nem mondhattak.
nevetés nélkül, ha a tanácsban valamely országos dologról végeztek
30 is a tanács urak. de ki ki nevetéssel mondotta ki a voxát. egy szóval
soha sem beszélhettek olyan nagy dologról, hogy nevetés nélkül
beszélhetek volna az apjuk. anyok. feleségek. és gyermekek halálát.
egymásnak nevetéssel adták tudtára. avalo hogy nem szeretném az
ilyen városban [52a:] való lakást, de leg aláb. innét. egy olyan
35 városban kellene mennünk ha csak egy holnapig³ is, de azt gondolom
hogy talám még őt sem nevetethetnének meg minket,. mert csak a
mosolygás is nehéz nekünk. és a micsoda processiot láttunk itt a
minapiban. bizony nem lehetet látni könyhullatás nélkül. aztot pedig
ezen szomorú halál okozta,. eszterházi ur ide járván misére mind
40 innepekben. leg utolszor ur színe változása napján itt misét halgatván,

² szálvá, [szálvál-ból javítva.] ³ holnapig [holnapróból javítva.]

és ebédet évén. estve felé lora ült. és viszá ment, ahol a feleségivel volt szálva egy réten, itt ebéd után. nagy fő fájást érzet, de mi nem is gondoltuk hogy még a veszedelmes legyen; a pedig már a pestisnek jele volt, és harmad nap mulva csak hallyuk., hogy pestisben meg
45 holt. azt a hirt a felesége hozta meg nekünk, a ki is mihent halva látta az urát. nem tudván mi tévő légyen. abban az el bodult állapottyában. kapja magát. egy szolgálával, és egy kis leányal. oda hadgya az ura testit. és mindenit, gyalog két mély földnire jö hozzánk. a midön meg láttuk ezt a keserves processiot. nem lehetet nem köny-
50 vezni szomoru voltán annak a szegény aszszonynak. a fejdelem viszá küldötte az aszszonyt. és tett rendelést az ur temetése felöl. mind ezek után hogy lehetne leg kisseb jó kedvünk is. de nem hogy jó kedvünk, de tartozunk holtig meg emlékezni erröl a szomoru állapotunkban valo létünkröl, a mint hogy [52b:] soha el sem felej-
55 tem. és mindenkoron eszemben fog jutni hogy micsoda napokat töltöttünk itt ell, de minek elötte el végezem leveletem lehetetlen hogy meg ne irjam kéndek az égést. a mely bennünket meg ijesztet volt. ha szinte sátorok alat lakunk is, mert a minap a cselédek, egy vászonbol valo palotát gyujtottak itt meg. nem tudom mi formában,
60 a gyertyát melléje tették volt. egy szempillantás alat. egészen meg gyult. sibrik lakot benne. és alig szaladhatot ki alolla. a portékáját is ki kaphatták, de nem lehet⁴ szeb égést látni mint avolt. mert a sátor sok féle színü matériával lévén fel czifrázva. aláng is mind anyi féle szint mutatot. az égés nem tartot. fél fertály⁵ oráig. de
65 olyan kevés idő alat. elég drága palota éget ell. mert egy olyan sátor. leg aláb két ezer tallérban kerül. édes néném adgyuk a kö házra apenzünket,. és ne avászon palotára. kivánom hogy az Isten tarttsa meg kédet.

⁴ nem lehet<et> szeb égést látni ⁵ fertály<ig>. oráig.

[46.]

rodosto. 11 8bris. 1722.

a pestis Istennek hálá. tellyeségel meg szüvnén avároson. tegnap regel mi is el hagyok atáborozást. és ide viszá jöttünk. nem is adhatunk elegendő hálákot azurnak. hogy illyen nagy pestisben meg tartot bennünket. főkép. [53a:]pen annyi sok cseléd közöt. mint itt vagon.
5 a kik magokot nem tudgyák ugy oltalmazni, mint az okosabbak. el

hitetheti kéd magával hogy örömmel jöttünk viszá. és olyan örömmel, mint mikor az ember valamely veszedelemből meg szabadul. csak mi tudhattuk aztot. hogy micsoda unadalmas napokat töltöttünk ótt el. mert azt lenem lehet irni. és mennél nagyob szenvedésben volt a mi elménk, annál nagyob háláadásal tartozunk. az urnak. a ki mi reánk olly nagy gondot viselt. és meg szabaditot az elméjü¹ inségből. a mely senem könnyeb, senem kisseb, de talám el mondhatni, hogy sullyosab. atesti inségnél, mivel akár mely bövségben. és jó állapotban legyen atest, de ha az elme nem vidám. és nem csendes.¹⁵ a test is ahoz alkalmaztattya magát. ettől vagyon. hogy sokakat látunk ollyanokat. a kiknek külső képen jól vagyon állapott yok. de még is kedvetlenek. mert az elméjeknek vagyon valamely bajok. ellenben pedig látunk ollyanokat. akik ha szükölködnek is ha jó renden nincsen is dolgok. de az elméjek helyben lévén mindenkor² vidámok, és jó kedvüek. sokal nagyob tehát az elme nyughatatlansága. atesti fáradságnál. és hogy egy óráig valo bu, és törödés.³ sokal nehezeb, azegy napi kapálásnál. mind ezeket csak azzal fejezem bé.⁴ hogy mindenkor csak az Isten segittségít kel kérnünk. akár az elménk legyen nyughatatlanságban, akár a testünk inségben, de ő hozzája²⁵ folyamodgyunk., egyedül ő adhat könnyebséget. és csendeséget. it a pestis igen meg dézmálta avárosiakot, nem is emlékeznek rea hogy ebben avárosban illyen nagy pestis lett. volna mint az idén de Istennek hálá meg szüent. és mi itt vagyunk. bár gyakrabban vehetném akéd levelit. Isten tarttson meg édes néném mi még nem nevetünk.

¹ elméjü [elméji-elmei] ² mindenkor <es> vidámok, ³ törödés. <fárad> sokal ⁴ fejezem bé. <mi> hogy

[47.]

[53b:] rodosto 15 aprilis 1723.

Édes néném micsoda feledékeny nyavalyában voltam eddig. hogy el felejtettem kédnek meg irni a szegény horvát ferencz halálát, vagyon már két holnapja hogy el hagyot bennünket. örökösön. ezt a hirt régen tudgya kéd. de azt is tudgya kéd. hogy egy emberséges⁵ embert vesztettünk el. a ki hatvan kilencz esztendős korában is. igen frissen birta magát. és mindenkor jó kedvü volt; nem is volt vigabb közöttünk ő nálánál. micsoda szép dolog ajó természet, ! nem¹ kel

¹ nem <is> kel csudálni. ha <már> el felejtette

csudálni. ha el felejtette volna is amaga hazáját. mert aki 43 esztendőt tölt idegen országban: azt is el felejti hogy hová való. de attol² tartok
¹⁰ hogy ismét itt temetés ne legyen, és hogy a szemit bé ne hunnya egy uri aszszony, aki iffiu lett volna ábrahám idejében. de mostanában hatvan kilencz esztendő semmi ékességet nem ád, és egy olyan korban lévő aszszonynak nem szükséges bé fedni az orcáját. azért, hogy valamely gondolatokat ne okozon; mind ezekből észre veheti kéd
¹⁵ hogy bercsenyiné aszszonyrol szol az irás, aki is szem látomás fogy, és mint egy olvad. azt tudgya kéd. hogy ilyen idős korában is, mindenkor piros ábrázattya volt. de mostanában³ egészen el halványodot. és maga is veszi észre hogy nem sokára, le kaszályák aszénát, eddig leg kedveseb beszélgetése a viszá való menetelről volt, de már
²⁰ láttya hogy hamaréb meg láttya meny országot. mint magyar országot, bizony jób is az első a másikánál, de mit ártana, magyar országhol. meny or-[54a:]szághban menni. elég a hogy amicsoda állapotban vagyon ez az uri aszszony. azt gondolom hogy az örökös hazájában megyen most minden órán. kit adgyunk azután bercsenyi
²⁵ urnak., gondolkozzék⁴ kéd addig felölle., és irjon kéd valami hireket. mert itt semmit nem hallunk.

² attol <a> tartok hogy ismét itt temetés ne legyen, <ha> és hogy a szemit <is> bé ne hunnya ³ mostanában <egesz> egészen [: Sorvégi törlés.] ⁴ gondolkozzék [A második z helyén összefutott a tinta, a z betű jele nem vehető ki pontosan. Mikes a felszólító módban gyakrabban használ rövid alakot.]

[48.]

rodosto 26 aprilis. 1723.¹

édes néném. akár mennyit élyen az ember, akár micsoda² kedvére tölttse³ napjait. de mind azoknak ahalál avége. aszegény bercsenyiné aszszonyom is azon végezé el életét, aki is már egynehány napoktol fogvást. betegeskedvén, és⁴ nem anyira szenvedvén fajdalmakot.
⁵ mint a természetnek, magában való elfogyását. aki is mint agyerttya ugy alut ell. tegnap három ora felé dél után. már észre vettük. hogy csak hamar el aluszik. holmi kérdéseket tettek tőlle. arendelése iránt. az urunk az ágya mellet volt és mindenre meg felelt. és söt még, valamit akart volna még mondani a fejdelemnek. már el is kezdette

¹ [A keltezésben az évszám] 23 [része javítva 37-ből?] ² micsoda [da: Beszúrás a sor előtti margón.] ³ kedvére <el> tölttse ⁴ és [Beszúrás.]

10 volt. de egy két szó után. csak csendesen ki mulék evilághol. alig
vettük észre halálát, sokat kívánkozot szegény amulando hazájában,
de az Isten az örökös hazájában vitte., ugy tettzik édes néném. hogy
hatvan kilencz esztendő mulva. csak gondolkozhatot arról a szent
hazáról. azt el mondhatni arról az uri aszszonyrol, -hogy igen jó
15 erkölcsü áitatos aszszony volt. azt is elmondhatni. hogy mindenkor
nagy méltóságban élt. és a szükségnek [54b:] csak a hirit hallotta.
nem is lehetet más képpen., leg inkább a mikor draskovicsné. és erdődiné
volt. aharmadik urával is mindenkor bövségben volt. még mind ebben
a bujdosásában is. ma tettük koporsóban szegényt. és gondolom
20 hogy⁵ a jesuitákhoz viszik bé innét. constancinapolyban., tudom
hogy ót lesz kéd a temetésin, tudom hogy már azt várja kéd, hogy
meg irjam micsoda állapotban volt az ur. az ilyen szomoru⁶ orákban.
a midön az aszszony betegeskedet. igen igen tudta kedvit keresni, és
amidön halálán volt. akkor ugy történt hogy alut. nem akarták fel
25 költeni. hogy jelen ne legyen. a midön fel ébredet. és meg tudta hogy a
szegény aszszony nincsen már a világon. akkor avalo hogy egy keveset
könyvezet. mi azt gondoltuk. hogy majd nagy zokogásokat⁷ fog tenni,
de sokal csendesebben volt. mint sem gondoltuk volna; és a keserűség
mellet a ládákról gondolkodot. ilyen avilág. vallyon nem házasesediké
30 még meg., itt nincsen más leány. hanem susi. és két özvegy aszszony.
susihoz pedig még más is tartaná közit. de aki gazdagab. ahatalmasab.
most ez elég. mert a szomoru dologrol nem kel hoszu levelet irni.

⁵ hogy<pérában> a jesuitákhoz ⁶ [A kéziratban:] szomo- [sorvégi elválasz-
tásnál így maradt.] ⁷ zokogásokat [Az első k—g-ből jav.]

[49.]

rodosto¹ 22 aug. 1723.

Az én vétkem, az én vétkem, és az én nagy vétkem. hogy már egy
nehány levelire nem feleltem kédnek, az utolsó leveliből látom kédnek
hogy kéd jó prophétané. de ugy tettzik hogy nem kellene csufolni a
keserűségben lévőket, mondván, hogy más kézre kerül amadar, ha
5 énnekem is annyi. volna a ládámban, mint másnak. talám a madár
is meg maradot volna, de rend szerént [55a:] a szegény fogja meg a
madarat, és a gazdag eszi meg., elég ahogy akéd jövendölese bé fog

¹ [Keltezés:] rodosto <le> 22 [Vö. az 59., 79., 181. lev. is.]

telni. és ha hatvanhoz közelitünk is de abarány hust csak szerettyük.
már a csak nem bizonyos, mások előtt, de én nálam a bizonyos, mivel
10 atitkot meg kellett tudnom, hogy susi most minden órán bercsenyiné
leszen. egy részint bizony nem bánom, mert jó erkölcsért meg érdemi.
és lehetetlen lett volna ebben az országban jobbat választani nálánál.
de itéllye el kéd micsodások aleányok. aztot tudom hogy a szívnek
semmi része nem lesz ebben a házaságban. aztot maga is tudgya.
15 hogy a testnek sem léssen. de hogy a grofné titulus zengjen a fülünk-
ben, alig várjuk hogy el mondhassuk a segélyét,² azt kédre hagyom.
hogy kéd mondgya ki a sententiát. hogy ha mind illyeneké a leányok.
elég ahogy a jövendőbéli vő legényt. vagy is inkább vő embert. most a
köszvény nem háborgattya. és susiért gyakrabban meg mosdik. mert
20 azt tudgya kéd. hogy a szegény aszszony élteben egy holnapban³ sem
mosdottunk meg egyszer. de most egy kevese csinosaban tarttyuk
magunkot., micsoda szép dolog a szeretet. mint meg iffittya az embert !
hát ha meg vagy husz esztendőt le rázhatnánk magunkrol. láttaé kéd.
az olyan öreg embereknek akalendariumját akinek iffiu felesége
25 vagyon, hogy miképpen tarthassa meg az egésségit. és hogy micsoda
időkben, és napokban kel együt hálni a feleségivel. és mikor kel
különösön. eleget neveltünk susival. mert én egy⁴ kalendariumot
csináltam neki, azt mondgya. hogy nem szereti az olyan kalendari-
umot. lehetetlen hogy le ne irjam kédnek. az öreg emberek kalendari-
30 umját. a [55b:] nem más. jeleket mutat. hanem csak arra oktattya.
hogy mikeppen vigyázanak. életekre. és egésségekre. valamint más
kalendariumban, fel vannak téve. a szerencsés. és a szerencsétlen
napok. itt is fel vannak jegyezve az olyanok. a melyekben lehet a
feleségekkel hálnok, és a melyekben különösön. példának okáért. a
35 nagy böjtben. és azinnepek előtt valo böjti napokon. különösön. pen-
teken, szombaton. különösön. a négy kántori. napokon. különösön. a
három sátoros innepeket. mindeniket octavával meg kel tartani, azért
különösön. az apostolok innepeken. különösön, az évangyelisták
napjain. különösön. a magak⁵ pátronusok napjain. nyolczad napig
40 különösön. ezen kívül, télben, a midön havaz, különösön, hanem a mi-
kor tiszta az idő. akor meg lehet együt. tavasz felé. ha náthások. vagy
hurutnak. különösön. a májusnak végiig. nyárban. az izadságal is elég
nedves humor megyen ki belőlök. azért különösön. őszel meg lehet

² <c>segélyét, ³ holnapban <m> sem ⁴ én egy<et csináltam> kalendari-
umot ⁵ magak [k—utólag beszúrva.]

együt. mind addig, még a ködös idők nem kezdődnek, mivel aködös
45 időkben. különösön. az esős időkben különösön. a midön sok meny
dörgések járnak. különösön. ha a gyomor valamit jól meg nem emész-
tet. nyolcz napig különösön. ezen kívül. mikor a napban fogyatkozás
vaygon. nyolczad napig különösön. a mikor aholdban vaygon fogyat-
50 kozás. akkor tizen két napig különösön. ihon édes néném az öreg
emberek kalendariumja. nem tudom mint talállya kéd. de susi azt
mondgya. hogy el kel égetni. mert gyakorta⁶ mondgya hogy különö-
sön. én pedig ködös, mind esős időben szeretvén kédet. maradok kéd
szolgácskája. az egésségre vigyázunké.?

⁶ gyakorta <vaygon> mondgya

[50.]

[56a:] rodosto 15 sbris. 1723

hol vannak a musikások, fujják el a tehén hus notát, és¹ vonnyák el
a meny aszszony tánczát. mind ezekből el ítélheti kéd. hogy ma itt
házaság lesz. de azt is jó meg tudni kédnek. hogy lakadalom nem
lesz., és hogy csak száraz korttyot nyelnek a mái lakadalomban.
5 talám a meny aszszonyinak sem leszen jobban dolga. elég a hogy., ma
esküt meg bercsenyi ur. susival. két vagy három bizonyság előtt. de
azt is titkon. el ítélheti kéd. micsoda örömben vaygon susi. aki is
bizony meg érdemli a grofné titulust. és az Istennek iránta valo
rendelésit lehet csudálni, aki is micsoda uton veszi gondviselése alá, az
10 idegen országban lévő árvákat. édes néném. azt is ehez teszem.² hogy
mi jól vannak az ollyanok, a kiknek. elég vaygon aládájokban. mert
bercsenyi ur. nem annyira a szükségért házasodot meg. mint azért
hogy vaygon modgya benne, mert üsmerek én ollyat. kéd is üsméri
hogy nagyob szüksége volna aházaságra. mint bercsenyi urnak. de
15 non habet pecuniam, és nem csak a bucsut járják pénzel, hanem a
meny aszszony tánczát is. nem jó törvény volté alykurgus törvénye
lacedemoniában. ahol proba esztendöt el lehetet tölteni a leányal.³
véle laktak. esztendeig. kettőig, ha egymással meg nem álkhattak. a
házaság sem lett meg. ki ki esmét más társat kereset magának. de ne
20 keressük ezt a szokást arégielnél. itt is ezt fel talállyuk, mert a⁴ férfiu.
egy aszszonyal, vagy leányal. a török biró [56b:] eleiben megyen. és

¹ és és [Kétszer kiírva: sor végén és új sor elején.] ² teszen. [Elírás.] ³ a
leányal. <egy> véle ⁴ mert <egy> férfiu. [a: <egy> fölé írva.]

ót meg mondgya abirónak. hogy ezt a személyt el veszem esztendőre, vagy kettőre. mikor az idő el telik. ennyi pénzt tartozom adni neki. a biro egy czédulát ad nékik. és azután szabadon együt lakhatnak, de a
25 birót meg kel ajándékozni, mert a nélkül. végben nem megyen a dolog. szeretném tudni, hogy mit mondanának erre a mi erdélyi aszszonyaink. fogadom hogy sok mondaná. placet. de talám, még a férfiak sem vesztenének rajta. ha az ilyen törvény szokásban volna,.
30 tudom hogy, a ma lett bercsenyiné fog kédnék írni, és titkosab dologról is irhat mint én.⁵ hanem azt kérdem kédtől, micsoda külömbség vagyon. a penitentzia tartásnak szentsége között, és a házaságnak szentsége között.? erre feleletit⁶ el várom kédnék. és azonban fris jó egészséget kívánván kédnék. maradok . .

⁵ én. <azért>hanem ⁶ erre <fell> feleletit

[51.]

rodosto. 19 xbris. 1723

édes néném. már egy néhány levelemre nem vettem kédnék válaszát kédnék is hasonló panasza lehet reám, de annak azt az okát adom, hogy már egy holnaptól fogvást. a mi urunk mindenkor roszul volt. és a lábaira nem álhatot a köszvény miat, erre azt mondhattya ké,
5 hogy az én ujjaim nem voltak köszvényesek. és irhattam volna. én meg azt felelem erre. hogy mind a szivem. mind az elmém köszvényben feküttek. még az uj házas aszszonyt sem láttam [57a:] a miolta házas, hanem ma. ma sem láttam volna meg, hakételen nem lettem volna. a fejdelemel oda menni. mind azon által azt meg kel vallanom.
10 hogy az a kételenség, tettzet, a köszvényes szivnek, és mikor ót voltam. egy kis háragos pirongatás azért hogy annyit ideig látni nem mentem. orvoság gyanánt eset. de édes néném. az olyan orvoság. még nagyob fájdalmat okoz, micsoda orvoság jób tehát.? a talám jobb volna ha lehetne. hogy az orvoságot is. kerüllye el, azember, de ez a mesterség,
15 mind azon által. ha jó volnék. azt kellene mondani, hogy mindent véghez vihetek abban. aki erőtt adhat. itt mi már ugy vagyunk. mint ha mindenkor itt laktunk volna, és mint ha, mindenkor itt kellene lagnunk. mar nem csudálom, mikor¹ hallom másoktól, hogy a hazáját el felejtheti az ember. mert talám magam is el felejteném,² ha csak a

¹ mikor <azt> hallom ² el felejteném, <hogy hová valo vagyok,> ha csak

20 minapiban az édes anyám levelit nem vettem volna, a ki is írja, hogy gratiát szerez, ha bé akarok menni, és hogy, az uram halandó lévén, holta után mire juthatok. idegen országban, e mind bé tellyesedhetik. és minden képen csak bizonytalan voltát látom a sorsomnak., de mind itt, mind másut. csak az Isten akarattýára kel magunkot hadni, és
25 ne ugy gondolkodgyunk mint az olyan³ istentelenek, akik azt tarttyák, hogy az Isten a világot teremtvén,⁴ magára a világra hadta. hogy mennyen a mint mehet. és hogy az aprolékos dolgokra nem vigyáz. valamint hogy az orás, meg csinálván az orát, aztot fel [57b:] tekeri, és azután azt jární hadgya, amint neki tettzik. eztet
30 nem ugy kel hinni egy kereszténynek., a kit is arra tanyit az évangýélium. hogy az Istennek, olyan gondgya vagyon egy szegényre. valamint egy királyra. és hogy minden dolgunknak. az ő akarattya szerént kel folyni. ha azt más képpen hinnök, azt is kellene tartanunk. hogy nincsen más világ. és hogy csak a nagy urakért. a gazdagokért
35 teremtetett ez a világ. az alacson rendüek, és a szegények., csak azokért vannak evilágon, valamint avizben, az apro halak. a nagyokért, és valamint az oktalan állatok. a terh vonásért, ne adgya Isten, hogy ilyen hizsemben legyünk, és hogy ebben. csak a nével valo keresztényeket kövessük. mert én azt hizsem hogy az Istennek olyan
40 gondgya vagyon reám valamint egy királyra, és az én életemre, sorsomra, ugy vigyáz, valamint a leg gazdagabbéra. valo hogy világi modon, azok jobban vannak, de mint hogy keresztények vagyunk⁵ csak azt kel mondanunk legyen Isten akarattya rajtunk. észre sem veszem. hogy uj házas aszszonyon kezdem el a leveletem, és predikáción végzem, de édes néném. egy kis jó gondolat nem árt. és láttya kéd. hogy az Isten akarattýára hagyom, hogy nekem még abban modom nem. volt a miben volt már háromszor bercsényi urnak. csak azt mondom valamint az esopus rokája. aki el nem érhetvén a szöllöt. azt mondotta. nem ért még meg, én is. hogy még el nem jöt az idő. de arra
50 eljöt. hogy kéd irjon és az egésségire vigyázon.⁶ majd el [58a:] felejtettem volna. kédtöl egy mesét kérdeni. mondgya meg kéd, micsoda külömség vagyon a penitentzia tartás szenttsége, és a házaság szenttsége közöt. ezt a mesét⁷ talám mászor is meg irtam kédnek. de nem jut eszemben. de mint hogy uj házasokrol kezdettem el a levelet,

³ az olyan <I> istentelenek. ⁴ teremtvén, <és aztot> magára ⁵ keresztények <vagy> vagyunk ⁶ vigyázon. <és jó éttzakát mondgyak nénémnek.> majd ⁷ [A kéziratban:] masét [elfrás.]

- 55 azért irom még egyszer. még egy néhány vers is jutot eszemben. az is az új házásokrol., de a bizonyos hogy susira nem szabhatni. mind azon által csak le irom. nem lévén mit írni egyebet
 A valo jó kata, hogy leánykorodban.
 ha részesé tettel, volna joságodban,
 60 könnyen estem volna, a barátságodban,
 az igaz nem volnék, mostan rabságodban.
 Óh én édes uram, azt én régen tudtam.
 akása hogy meg ne, égessen meg futtam,
 mert egyszer ugy mástol, nagyon meg csalodtam,
 65 veled ugy ne járjak, attol én tartottam.
 jó éttzakát édes néném. többet nem irok, talám ebben az esztendőben sem veszi kéd. töb leveletem.

[52.]

rodosto. 18 february. 1724.

Edes néném már egy néhány levelemre nem vehetem. kédnek válaszát. tudom hogy kéd is ritkán, és későn veheti leveleimet. mert most ritkán járnak a hajok. a nagy szelek miat. az utolsó levelét ennek előtte husz esztendővel írta kéd, de hogy [58b:]ne fillentsek. ennek
 5 előtte husz napal. nem tudom hol sétált annyit a tengeren, még is azt írja kéd. hogy már ideje volna. kéd látni el mennem. azt én szivesen kivannám, de¹ ha én is husz napig maradnék a tengeren. talám halva vinnének kédhez. és kaposztát főzetne kéd velem. töb napokat is töltöttem én a tengeren, de jó hajokon, az it valokon pedig éppen
 10 nyomoruság. azért tegye le kéd. egy kevés ideig azt a kívánságát. szeresen. kéd hanem lát is. és elégedgyék meg kéd. a leveleimel,² azt írja kéd. hogy nem emlékezik reá, hogy még maszor is meg irtam volna kédnek a mesét, és hogy irjam meg a magyarázattyát, eleget nevettem azon. a miképpen magyarázta kéd, mert kéd csak azt tarttya, hogy jób
 15 a házáság. a penitentzia tartásnál, a valo hogy most gyönyörűségeseb, de nem minden férriu, és aszszony mondaná azt. de a még aztot valaki jobban meg magyaráza, én addíg, azt a külömbséget találok a penitentzia, és a házáság szenttségei közöt, hogy az első szenttséget. szánásal. bánásal kel el kezdeni, de annak a vége örömré³ válik. a második

¹ kivannám, de [d—h-ból jav.] ² a leveleimel, <k> azt írja kéd. ³ örömré [e—ő-ből jav.]

20 szenttséget pedig örömel kezdik. de bánasal, és szomorúsággal végezik. a kinek nem tettzik. magyaráza más képen. édes néném, hanem üsmerem is, de meg szerettem azt a leányt a kiről írja kéd. hogy micsoda veszedelemre tette életét az anyyáért, mert a jó szivet méltó szeretni, de a pogányok között is látunk olyan jó szívü leányokat., a többi
25 között, arégi romaiak idejében, a tanács romában egy aszszonyt halálra ítélvén, nem akarta más képpen [59a:]meg öletni, hanem hogy éhel halyon meg, azért a tömlöczben vetették, és semmi ételt, se italt nem adtanak nékie. senki véle nem is beszélhetet. hanem csak éppen a leányát bocsátották hozzája. de aztot is mindenkor jól meg visgálták. hogy
30 ha nem viszené enni az anyyának. a tömlöcz tarto látván hogy két hét mulva is az aszszony csak jó egésseges a tömlöczben, a tanács eleiben megyen. és ót meg jelenti hogy annyi ideig az aszszony étel nélkül is. jó egészségben áll, a tanács arrol beszelgetvén, parancsollya a tömlöcz tartonak. hogy nagyob vigyázásal légyen.. és hogy az aszszony leányát
35 is jobban meg visgállya. a tömlöcz. tarto ezeket végben viszi. de az aszszony ötven nap mulva sem akar meg halni éhel, a tömlöcz tarto azon csudálkozván. gondolkodik magában. hogy mikepen lehet az. azt vegezi el magában. hogy egyszer meg lesi a rab aszszony leányát. hogy mit csinál mikor az anyyával vagyon, olyan helyt keres azért magának,
40 a honnét titkon, mindent meg láthat hogy mit csinálnak a tömlöczben. másnap. a rab aszszony leánya a szokot orában az anyyához menvén. a tömlöcz tarto is a rejték helyere megyen: és akor láttya meg, hogy mivel élt annyi ideig arab aszszony.,⁴ mert mindennap aleánya tejivel élt. a tömlöcz tarto elő beszélvén. atanácsban. hogy miképpen szopta a rab
45 aszszony a leányát. és hogy minden nap. ugy szoptatta az anyyát. a tanács azt csu-[59b:]dálván. és nagy dicseretet adván a leálynak. az anyyát⁵ ki bocsátattya, és jó teteményiért. aváros joszágából meg ajándekoza., a jó szívü aszszonyt. két ezer esztendő mulva is, méltó szeretni,⁶ de ilyen példát. a férfiak között többet találunk.⁷ meg bocsá-
50 son kéd. hogy ezt találám mondani. azért most nem is irok többet, hanem jó egészséget kívánván, maradok, kéd szolgálja.

⁴ aszszony., <mivel>mert ⁵ az <l> anyyát ⁶ szeretni, [szeretelből jav.] ⁷ </> [Megkezdett zárójel?]

rodosto 28 juny 1724.

Annak igen örülök hogy olyan hoszas betegség után az ágyat el
kezd kéd hadni, és az egészség meg akar kédel békélleni, édes néném.
ha békéllik kédel, meg nem kel többé haragittani. hanem kedvit kel
keresni, és gyakran meg kel ölelgetni, hogy leg aláb még vagy harmintz
⁵ esztendeig. akéd szolgáltyában meg maradjyon. éppen nem volt szük-
ség bocsánatot kérni azért, hogy annyi ideig nem irhatot kéd. mikor
valami nem az akaraton mulik el, hanem valamely más alkalmatlan
akadályon, akor könnyü, és tartozunk is meg bocsátani, talám nem
volna szükséges meg irni, hogy micsoda örömel¹ olvastam akéd régtöl
¹⁰ várt levelét, köszönöm is most az egyszer, hogy két vagy három leve-
lemre választ nem adot. mert az, alkalmatlanságára let volna,² annak
pedig örülök hogy oly igen fogja kéd párttyát az aszszonyoknak. mert
abbot észre veszem. hogy már job erőben vagyunk, nem mondtam
[60a:]én azt, hogy ne legyen jó szivü aszszony, de ritka, és a férfiak
¹⁵ között töb jó szivü találkozik, egy neápolisi király a királyné házában
menvén, a királyné, sinort csinált, akirály kérdetta hogy minek csi-
nállya a sinort, arra csinálom ezt a sinort felelé a királyné. hogy tégedet
meg fojttsam véle. ezt a király. tréfának vélte, de más nap a tréfa valo-
ságra fordult. mert ugyan meg is fojtották, édes néném, az illyent ne³
²⁰ tegyük a jó szivü aszszonyok köziben, talám inkább tegyük a vad álla-
tok társaságában. nem csak a közönséges renden lévök között találunk
jó szivüeket. de még afejdelmek között is, a mely ritka. dom antonio.
egy portugalliai király, látván ferdinandusal, és izabeillával valo hoszas
és szerencsetlen valo hadakozását. kéncsinek, és hadának fogyatékját,
²⁵ el tökéllé magaban, franczia országban valo menetelét. hogy ót a
királytol segittséget nyerhessen. 11 lajos király udvarában érkezvén,
királyi modon fogadák. és lajos szép ígéretkel biztatván. fogadá hogy
meg segitené. de alkalmas idő mulva, látván. hogy csak a biztatásal
tartaná. ujontában szorgalmaztatni kezdé kérését. lajos nem akarván
³⁰ se meg szomorítani, se valóságal meg vigasztalni. azt felelé mind
azokra, hogy a burgundiai hertzegele valo hadakozás volt az oka. hogy
annyira halasztotta a segittség adást. dom antonio,⁴ csak az ígérettel
maradván, ismét kezdi sürgetni adolgát. lajos akoron [60b:]világoson

¹ örömel <irtam> olvastam ² let volna, <de> annak ³ ne<m> tegyük ⁴ dom antonio, <lát> csak

ki adván aválaszt meg vallá hogy tölle nem kel semmit várni. és hogy a
35 mely segittséget ígért, azt meg nem adhattyá., ez a szomorú válasz,
kettségben ejtvén a portugalliai királyt, és nagy szégyennek tartván
ilyen válaszal országában viszá térni. készeb lett volna inkább akár
mely veszedelemre adni magát. de minek előtte ki mennyen francia
40 országbol. két levelet ír. egyet a fiának. a ki az országára viselt
addig gondot. és meg mást a francia királynak. a mely levelet egy
urnak adgya kezében. hogy a királynak adgya meg. amidön az udvartól
távol leszen. és azután csak titkon, roma felé veszi uttyát. a portu-
galliai király fia a levelet vévén. a nagy urakat esze gyűjté. és a
levelet el olvastatá előttök. a melyben panaszolkodik dom antonio.⁵
45 a dolgainak roszul való folyásán, mondván. hogy minden segittségtől
meg fosztatván., másnak nem tulajdonittya. hanem büneinek. amelye-
kért az Isten reá bocsátotta haragját, és ha viszá menne az Isten
anépére is terjesztené⁶ büntetését. hogy pediglen oka ne legyen nyomor-
úságoknak, az országát el hadgya. romában megyen, és onnét jerusa-
50 lemben. ahol aklastromban akarja életét el tölteni. és a népére az Isten
irgalmasságát kérti. hanem arra kényszeritti az egész országot. hogy a
fiát királyoknak üsmerjék., és nékie meg esküdjyenek, ez a levél. az
iffiu fejdelmet. és az egész tanácsot. meg keseritté. de engedelmeskedni
akarván akirálynak, aziffiu [61a:] fejdelmet. azonnal királyoknak koro-
55 názák. az alat lajos király is meg olvsván levelét. azon a szive meg esék,
és mindgyárt dom antonio után küldé. hogy térítenék viszá uttyárol, és
meg parancsolá. hogy segittséggel vinnék viszá az országában, és királyi
székiben., dom antonio szomorúsággal vévé ezt ahirt. tartván attól
60 hogy könnyü volt le tenni akirályi paltzát, de már sokal nehezeb lészen
aztot fel venni. mind azon által portugallia felé veszi uttyát. a lajos
kérésére, de nagy sziv fájdalommal. előre által látván. hogy talám a fia
ellen lészen szükséges hadakozni. a kinek is oda engedte volt koronáját.
és a ki talám viszá nem fogja engedni. könnyen. ilyen gondolatokban
lévén az uton. és portugalliának első városában érkezhén, micsoda⁷
65 álmétkodásal látá, hogy az új király egész udvarával ót várta volna
ötet, és aki azonnal lábaihoz borulván. néki viszá ajánlotta a koronát,
csak arra kérvén, hogy atyai szeretetitol ötet meg ne fosza. ezt az
iffiu királyt, csak annak előtte két hétel koronázták vala meg, a ki is
mihent meg hallotta az attyának viszá való térését, azonnal eleiben

⁵ dom <an> antonio, [an elmosódott a sor végén, an szótag <an> fölé írva.] ⁶ terjesztené <haragját> büntetését. [büntetését: <haragját> fölé írva].

⁷ micsoda <alt> [? vagy <all>] álmétkodásal

70 mene. dom antonio csudálkozván a fia cselekedetin. hogy egy olyan
 iffiu fejdelem oly könnyen adná viszá a koronát. hozája valo szerete-
 tiből, gondolá, hogy nem lehetne nagyob háláadásal fiához, mint ha
 egészen néki hadná azt a királyi széket, a [61b:] melyhez oly érdemes-
 nek tette magát. azonal az attya, és a fiu közöt, kegyes vetekedés
 75 támada. a mely a jelen valokot könyhullatásra ingerlé, mivel a fiu arra
 kénszeritti vala az attyát. hogy ülne a királyi székekben, az atya pedig
 arra kéré a fiát. hogy abbol le ne szállana, és mindenik helyyes. és bölcs
 okokkal igyekezik vala⁸ egyik a másikat meg gyözni. a mely viaskodás,
 mind a meg gyözönek, mind a meg gyözetetnek. dicsőségekre fordula.
 80 végtire, az atya. a fia sok kérésére, és könyhullatására, meg gyözetvén,
 a királyi székekben viszá üle, és nagy pompával mene bé lisbonában. a
 nép nagy örömmel áldván mind az atyát. mind a fiat. édes néném eza
 historia hanem tettzik. irjon kéd szebbet. ennekem tettzik, azért irtam
 meg. az is tettzik⁹ nekem, hogy nem lakom sátor alatt. mert már két
 85 naptol fogvást az urunk. sátorok alatt lakik. engemet itt hadtanak. aház
 gondviselésire, erre tudom el mondgya kéd a verset. bátyám itthon
 maradgyon. mert ő nem udvaros. ámbár ugy legyen. mert jobban töl-
 töm it¹⁰ azidöt. még jobban tölteném ha hozsab leveleket írna kéd.
 mert még a nyul farkánál is rövidebbek, szereté kéd. viselé kéd gondot
 90 az egészege, én többet nem irhatok. ugy alhatnám.

⁸ vala <a> a ⁹ az is <tettik> tettzik ¹⁰ it <m> azidöt.

[54.]

rodosto 19 july 1724.¹

Édes néném ha. lakat volna is a számon. még is nevetnem kellene
 a kéd levelén, amikor azt mondgya kéd [62a:] hogy ha kéd lett volna
 a felesége a portugaliai király fiának. nem engedte volna meg kéd. hogy
 le tegye a koronát. meg bocsáson a királyné,² azt nem mondhatni együ-
 5 gyűségnek. hanem nagy jó erkölcsnek, a mely példa mentöl ritkáb,
 annál dicséretesebb, a mostani spanyol király, nem tette volté³ a koro-
 nát a fia fejiben. le mondván a királyságról. ? azért ki dicséri, ki nem, de
 azért kevesen dicsérik. hogy a fia csak hamar meg halván. ismét fel
 vette a királyságot.⁴ aztot olvassuk egy romaí császáról. hogy külö-

¹ [Keltezés:] 1724 [a 2-es 7-esből javítva?] ² királyné, <de> azt nem ³ tette
 volté <le> a koronát ⁴ a királyságot. <hát az olyan fiunak szerette volna kéd
 felesége lenni, aki az attyát és királyt> aztot

10 nős életet akarván élni a császárságot a fiának engedte. de őt nyugodalomban nem maradhatván a fiahoz megyen. hogy el vegye tőlle a császárságot. arra a végre esze gyütvén anagy urakat. és a hadat.⁵ ölöttök fel megyen a fia mellé athronusban. gondolván hogy mindenek örülni fognak annak, és őt hoszu beszédél ki teszi szándékát, és a

15 fiának. a császársághoz valo érdemetlen voltát, el vegézvén beszédit. a fiát le taszította a thronusrol, a kit is mindenek szeretvén, mindnyáján fel zendülének mellette. főképpen a hadi rend. annyira hogy öléssel fenyegeték avén császárt. aki is látván hogy nem ugy ment a dolog végben a mint gondolta, és az élete is veszedelemben forogna.

20 nagy okosan, tréfára fordit. **[62b:]**tá a dolgot; és mindenek hallottára fel kiáltá. csak azt akarám meg tudni, ha szeretiteké a fiamot. és mint hogy szeretitek. ide hagyom nektek. nagy szégyenel le szálván a thronusrol. viszá tére a barlangjában. a portugalliai király sokal dicséretesebben cselekedék ennél acsászárnál. avalo hogy, egy keresztény királynak. jobb erkölcsüinek kell lenni. mint sem egy pogány császárnak. azt jól mondgya kéd. hogy soha sem kel hirtelenkedni mikor az ember valamit akar kezdeni. és annak avégit kel meg tekinteni. jaj édes néném, ha mi ezt követtük volna, nem volnánk most bujdosok. de vannak olyan dolgok., amelyeknek ami elménkben a ki menetek job-

30 baknak tettezenek, mint sem akezetek., de az okosság azt hozza magával., hogy mindenkor, mindent, okosan kel kezdeni. annak ki menetelét a bölcsesség urára kel hadni, de mi olyan nyomoru férgek vagyunk hogy semmit jól elnem végezhetünk, hogy ha csak az égből segítséget nem veszünk, és a mit őt el rendeltek felöllünk, abizonyos hogy a szerént kel

35 iromtatnunk, és aza rendelés. mindenkor az ur dicsőségét tekinti, és a mi hasznunkra fordul, ha jól élünk véle. de ehhez is segítséget kel. ezt okozta nekünk az ádam almája. a ki is csak könnyen engedelmeskedék afeleséginek. de jaj kí ne szeretné, az olyan szép oldal csontot, édes néném azt tudgya kéd. hogy ami urunk egy darab időtől fogvást sátorok alatt lakot. ahol még is az egész-**[63a:]**ségre valo nézve, jób, mint sem a városban, noha a mulattság mind egy, hogy pediglen tegnap viszá költözöt avárosban. fogadgyuk fel. hogy kéd azt nem tudgya. de azt könyv nélkül tudgya kéd, hogy szeretem kédet, ha az egészségre vigyázunk.

⁵ a hadat. <és> ölöttök [előttök]

Édes néném. ha tudná kéd micsoda nagy buba vagyok,¹ meg esnék akéd szive rajtam. és el olvadna, valamint a vaj atüznél.² és rántottát főzhetnének véle. gondold el édes néném, mar két naptól fogvást az urunk nincsen itt. kilencz mély földnre ment vadászni. oda lészen
 5 vagy két hétig, engemet itt hagyot hogy gondot viselleyek aházra. és a cselédekre, csak bátyám itthon maradgyon. mert ő nem udvaros. szány, édes néném, szány, ihon vadászni nem mehettem. minden nap susihoz kel mennem, foglyot nem löhetek. csak susival kel beszélgetnem, micsoda nagy büntetés enekem. bár csak egy holnapig tartana a büntetés. de akár meddig tarttson. de addig ugy busulok. hogy majd meg
 10 halok örömben. a minap susival beszélgettünk hogy mint lett aházasaága, és hogy [63b:] ennek előtte más fel esztendővel nem gondolta volna hogy grofné legyen belölle. (noha jó erkölcsiért meg érdemlette). elég ahogy, abeszélgetés közben. elébeszéltem neki hogy micsoda csu-
 15 fos, és szerencsés házasaága lett egy aszszonynak. kédnek is elé beszéllem had tellyék az idő. francia országban. egy városi gazdag bironak, az iro deákja, meg szeretvén egy lányt, meg kéri, és alakadalomra napot rendelnek. ótt pediglen közönségesen az a szokás vagyion. hogy a lakadalom napján. az ebéd, és a tántz estig tart. és estve. mennek. a temp-
 20 lomban. az esketésre, és onnét az ágyban. elég ahogy, az író deák. vígan volt ebéd felet. és ebéd után. tánczban viszi a mátkáját, a kí is a táncz közben, örömben. vagy mi képen. egy kis szelet talált bocsátani, az irodeak azt meg halván. el szégyenli magát. és az a kis szél. ugy meg hidegitti benne a szeretetet, hogy a tánczot el hadgya. és meg izeni
 25 a mátkájának. hogy ellene mond a véle valo házasaágnak. és férhez mehet. a kihez neki tettzik, el ítélheti kéd hogy micsoda szomorúságal fogadá a leány ezt a követtséget. mások pedig neveték a deák együgyűségét. elég a hogy, a bíró másnap meg³ tudván. hogy miben mult el aházasaág. hivattya az író deákját. [64a:] minden képen eleiben adgya
 30 oktalan cselekedetit. hogy egy olyan csekély dologért a melyet csak nevetni kellett volna. a házasaágot félben hadta. a bíró látván hogy nem akarna magában szálni, és a leányt el venni, mondá néki. hogy mivel a⁴ leánynak ellene mondottál. énnekem gondom lészen reá, hanem menyel a házamtól. azután a bíró⁵ meg mondgya aleánynak. hogy ő elveszi

¹ vagyok, [Beszúrás.] ² atüznél. <hogy> és [és: <hogy> fölé írva.] ³ meg <halván> tudván. ⁴ a <n> [?] leánynak ⁵ a bíró <elv> meg

35 ha hozzája mégyen, aleány azt nagy szerencsejinek tartván. reá áll, a
 biró csak hamar a lakadalmat meg csinállya, de öreg lévén, csak
 keveset lakkhoték a feleségivel. és sok pénzit, jóságát a feleséginek
 hagyá. aki is azután pariban ment, és ót uri aszony modra kezde élni.
 40 mint hogy szép volt. egy öreg gazdag generalis meg szereti, és el veszi.
 de eztet is csak hamar ki szolittyák avilágból. és ez is mindenit a
 feleséginek hadgya. nó már nagy uri. és gazdag aszszony lett belölle
 csak⁶ hamar; de még a szerencse fellyeb vitte. mert Casimirus király⁷
 le tévén a lengyel országi királyságot párisban ment lakni, és⁸ ót meg
 látván a mi szerencsés aszszonyunkot, meg szereti, és el veszi, de
 45 mind azon által ugy hogy, csak titkos felesége legyen. az aszszony
 nem törödvén azzal. ha királynénak nem hitták is, mert valóságosan
 az volt. ha titkon is. mind ezekből [64b:] meg láttyuk édes néném hogy
 mely csudálatos uton vezetetünk. ha szinte az utat nem üsmérjük is. és
 hogy gyakorta, a szerencsétlenség, szerencsére szolgál, valamint a mi
 50 titkos királynénkal történt. mert ugyan is ki ne gondolta volna hogy az
 a kis szél. holtig valo ártalmára ne legyen. de nem hogy ártalmára. de a
 tette szerencsésé. és a nélkül. csak alacson rendben maradot, volna. és
 az a kis szél vitte ötet. a szerencsének parttyára. de nem jóvallom
 mind azon által a leányoknak. hogy az olyan széltől várják szerencsé-
 55 jeket. mert az ilyen példa talám soha meg nem történt. de mit⁹ mond-
 gyunk az író deákról. azt mondom hogy csak az olyan szélre volt érde-
 mes, ugy tettzik mint ha az a frater, csak a szélnek csinált lakadalmat.
 ugyan csak azzal is maradot,¹⁰ a mely deákból az olyan szél ki fujja
 a szeretetet, meg érdemli hogy a leányok¹¹ sok babot, és retket egyenek.
 60 és ugy meg füstöllyék, valamint a sodort. tudom hogy kéd is erre
 itéli őket. édes néném itt most én vagyok azur. ugy töltöm az időt
 amint lehet. hol jól. hol rosszul. hol jobban, hol rosszban, de csak te'ik,
 én is ballagok véle együt. de azt kellene bánnom. hogy nem ugy
 töttöm. amint kellene, és csak akkor akarok jó lenni a mikor meg
 65 házasodom. a bizonytalan, és most kellene jó lenni, hogy akkor jobb
 lehetnék. csak azt kel tehát mondani édes néném, maradok a kéd rossz
 szolgálja.

⁶ csak <m> hamar; ⁷ király <ellene> le tévén ⁸ és <n> ót ⁹ mit <mondgyuk>
 mondgyunk ¹⁰ maradot, <az olyan deák a kiből az> a mely deákból ¹¹a
 leányok <meg füstöl> sok babot,

Edes néném, ha semmit nem irt¹ volna is kéd az utolsó levelében az egészség felől, de által láthattam, hogy jól foly² az erekben avér, mert a kéd levelén eleget nevettem, ki ne olvasná jó szível, a kéd okos, és nyájas leveleit. fő képpen mikor jókedvünk³ van, de csak azért⁵ haragszom hogy némelykor rövidek, holot soha hoszu levelet nem irhatna kéd nekem, és olyan örömmel olvasom,⁴ hogy némelykor csak azért irok rövid levelet, hogy hamarébb vehessem a kéd válaszát, csak nem minden ember ir levelet, de nem minden tud olyat irni, hogy tessék, vannak olyanok a kik le írják amit akarnak mondani, de a csak száraz,⁵ sótalan, és izetlen, némellyek pediglen, leg kisebb dolgot is, úgy fel tudják ékesíteni, olyan izt adnak annak, hogy tettzik, meg bocsásson a kéd veres orcája, hogy meg pirittom, de kevés aszszony, és férfiu tud olyan szép leveleket irni mint kéd, a melyek úgy tetteznek az elmének, valamint a szép, és jó izü étek, a száznak., a káposztát akarám¹⁵ mondani, de nem mérém, ne hogy azt nemondgya kéd, hogy a káposztához hasonlítottam a kéd leve- [65b:]lit. (de meg ne haragudgyunk.) ha szinte ahoz hasonlitanám is, mit vétenék véle, csak azért is azt mondom, hogy a szépen irt levél, az elmének úgy tettzik, valamint a szemnek a káposztát, és téjjellel bé borítatot káposzta, amely tavulról úgy tettzik,²⁰ mint egy kis ezüsből való hegyecske, a melyről ha leveszik azt a lágy ezüst fedelet, alatta, drága füet lehet találni, erre tudom⁶ azt mondgyuk, csak a káposzta neki, azt ne csudállyá kéd, mert egy nagy könyvet akarok irni a káposztáról, leg elsőben is azt teszem fel, hogy azok a hires romaiak nem tudom mi okból, az orvos doktorokat a városból ki tiltot-²⁵ták, és két száz esztendeig csak a káposztával gyógyítottak minden féle betegeket, de egyéb dicséretet nem mondanék is felölle, a nem elégé, ha azt mondom, hogy erdélyi czimer, hogy ha pedig a könyvem el készül, azt akarom, hogy atöbb hires auctorok közü számláltassam, mert ugyan is, ha az aranyról,⁷ ezüstről, és egyéb metallumokrol, drága füvekről,³⁰ könyveket irnak, miért ne irhatnék a káposztáról, holot száz font réznél, job egy tál káposzta, éh gyomornak, mint hogy már a gyomros materiában elegyedtem, talám követem még egy darabig, nem lehet mindenkör beszélteni nagy dolgokrol, némelykor a cancelláriákon sem forog-

¹ irt <no> volna ² foly<nak> az erekben ³ jó<kedvin>kedvünk ⁴ olvasom, <akéd leveleit.> hogy ⁵ száraz, <és> sótalan. ⁶ tudom <csak> azt [azt: <csak> fölélé írva.] ⁷ aranyrol, <e> ezüstről.

nak szükségeseb dolgok., mint a konyhákban, azért ma a mint észre
 35 veszem. csak a konyhán maradok. és onnét irok. azért is jutot eszemben.
 hogy régenten, sici-[66a:]liában, volt egy görög város, amelyet sybaris
 városának neveztek. ót a lakosok olyan torkosok valának hogy nagy
 ajándékokot adtanak az olyan szakácsoknak. akik ujab`ujab étkeket
 40 tudtak ki gondolni. és olyan nagy kényeségben éltenek, hogy az város-
 ban nem szenvedték az olyan mester embereket⁸ a kiknek. zörgéssel
 kellett dolgozni. de sőt még kakasokat sem tartottak, azért. hogy fel
 ne ébreszék álmokból. leheté édes néném. ennél kényeseb élet. ha ezek
 a lakosok, a mi barátinkhoz mentenek volna ebédre. mint laktanak
 volna. a valo hogy vannak olyan barátok. a kik jól tarthatták volna,
 45 de meg vannak olyanok. ahol a fogok meg nem sirosodot volna. de
 hiszem tudok olyan historiát hogy egy aszszony meg ett egy milliumot,
 még sem sirosodot meg a foga. a hires Cleopátra egyszer azon vetekedet
 antoniusal. hogy mellyik adhat közüllök drágáb ebédet. antonius.
 mondotta. hogy ő adhat három vagy négy száz ezer forintos ebédet.
 50 Cleopátra felelé. hogy a mind semmi. és másnap egy millium erőt előtte
 meg eszik. antonius azt lehetetlennek tartván. Cleopatra másnap
 ebédre hija antoniusat; az egyik fülben valóját le veszi, és⁹ etzetben teszi.
 a gyöngy ót hamar el olvadván. az étélben teszi. és egyszersmind meg
 eszi. és mondgya, antonius latodé hogy én meg ettem egy milli-[66b:]
 55 um erőt, édes néném dicsérjüké azért Cleopátra aszszonyomot? csudá-
 lom, de nem dicsérem.¹⁰ de ha azt nem cselekedte volna, nem volna mit
 irnom kédnék. édes néném meg ne egye kéd így a gyöngyeit mert buj-
 dosok vagyunk. ha az a királyné ugy bujdosot volna mint kéd. talám ő
 sem cselekedét volna olyan drága bolondságot. a valo bolondság. de
 60 annak a bolondságnak. tizen nyolcz száz esztendőtol meg maradot a hire.
 csak nem minden bolondság ezen avilágon. hát az ilyen miért volna
 aláb valo a többinél.¹¹ nagy sandor nagyob bolondságot cselekedet.
 mert avilágot akarta birni, egy néhány millium embereket elvesztet és
 egy kevés idő mulva. ő is csak ugy holt meg. valamint egy kóldus, aha-
 65 lál előt mindenik egyenlő volt. hát a nem volté bolondság attol a romai
 polgár mestertől. a kinek a városon kívül. egy néhány udvarháza¹² lévén.
 és mindenike külön külön féle modon volt fel ékesitve.¹³ mindenikében
 különös udvari cselédgye. mindenikében gazdag ebédet és vacsorát

⁸ embereket <a kiket> a kiknek. ⁹ és <et> [: Sorvégi törlés.] etzetben teszi.
 a gyöngy(e) ót hamar ¹⁰ de <az> ha azt ¹¹ többinél. <alex> nagy sandor
¹² udvarháza <volt.> lévén [lévén: <volt>fölé írva.] ¹³ fel ékesitve. <és> min-
 denikében

készítettek minden nap. úgy hogy akár mellyikében ment a¹⁴ polgár
70 mester. kész udvart. és konyhát talált. hát vitellius romai császár felől
mit mond kéd. aki egy pástétomot csináltatott ebédgyire, amely csak
fáztán nyelvel. volt tele. ötven. vagy¹⁵ hatvan ezer tallérában került.
enem volté bolondság. hát cájus császár aki alova istáloját úgy fel éke-
75 sítette. valamint amaga házát. és annak udvari tiszteteket rendelt vala-
mint magának. arány tálban, aranyos [67a:] árpát adtanak enni. és
némelykor ebédre hittá, valamint egy királyt hivut volna ebédre az
ilyen nem bolondságé ne félljen kéd, nem irok töb bolondságot. hanem
valóságot hogy szívesen szeretvén kédet. maradok.

¹⁴ a [Sor előtti beszúrás.] ¹⁵ vagy [Beszúrás.]

[57.]

rodosto 19 9bris 1724¹

Mindenkor² pirongat. kéd levelében hogy meg nem irom kédnek,
mint tölttyük itt az időt, a nagy vigasságban, csak suhajtunk, olyan
jó kedvünk van, hogy majd meg halunk bunkban, mit kíván kéd
egyebet, ha jó volnék. jobban tölthetném. mert arra elég jó példát ad
5 a mi urunk. de roszt vagyok. és attól tartok. hogy az is ne maradjak ;
de talám az idő okosabbá térszen, vagy akarom vagy sem. a kételen való
okosságának pedig semmi érdeme nincsen, akkor volna valami kis érde-
münk. a mikor ehetnének a meg tiltot gyümölcsből, de nem eszünk, és
nem akkor, amidőn arra nem nagy egyepetyénk vagyon. de már most ha
10 csak egy néhány napig is, okosab leszek. mert tegnap ide érkezett a
a kétek érsekje. itt fog egy néhány napot tölteni, és addig rea tarttyuk
magunkot. valamint a³ kompodi nemes aszszony, édes néném ez után
hintot, mit kellett küldeni, arégi püspökök pedig azért meg nehezteltek
volna., mivel az előtt. főképpen anap keleti or. [67b:]szágokban, apüs-
15 pökök. közönségesen gyalog jártak. nem szollok az öregekről. akik szá-
márta, vagy öszvérré ültenek. a görög anyaszent egyházban eminden-
kor így volt szokásban. mert a püspökök mint hogy csak közönséges
rendből valának. azért nem vágytanak a féle alkalmatosságokra. const-
tancinápolyban annyi gazdag pátriárkák közöt, talám csak egy volt.
20 akiről mondgyák hogy hét száz paripát tartot., azt nem kel csudálni,
mert a császár öttse lévén. inkább szerette az uri, mint sem a püspök i

¹ [Keltezés: aláhúzva halványabb tintával, mélyebben; az aláhúzás bele-
megy az első sorba.] ² Mindenkor <az> pirongat. ³ a [Beszúrás.]

szokást. csak ebből is. ki tettzik, mert egy kedves kantzája lévén. amidőn meg vemhezet. akkor az officiumot mondotta a clericusival. azt meg tudván a lovász mesterétől. azonnal le vetkezik, el hadgya az officiumot. és az istállóban megyen, azt láttyuk hogy constantinus császár, meg parancsolta. a gubernátoroknak, hogy szekereket. vagy más egyéb⁴ utra való alkalmatosságokat rendellyenek apüspököknek. a kik a nicéai gyűlésre mentenek. mert mesze földekről kellett oda menni, és az öregek oda el nem mehettek volna. de ebből láttyuk hogy a püspökök közönségesen nem tartottanak magoknak, semmi alkalmatosságot az utozásra. a bizonyos hogy egy alexandriai pátriárchától. akik gazdagok valának., ki tölt volna egy hinto, és egy ló. de még is azt láttyuk. hogy a hires sz. athanásius gyalog járta fel a thébai pusztát, a nap-**[68a:]**nyugoti püspökök, már inkább kezdék az alkalmatosságot keresni, és lovakot tartának., a kristusnak, és az apostoloknak hagyván. a számaron való járást. avalo hogy sz. márton számarra ült. és azon kerülte meg a diécésisét, de e még igen eleinte volt. és még akkor. a nagy renden lévő familiák nem igen vágytanak a püspökségre. de mihent anagy urak gyermekei a püspöki süveget a fejekben kezdék tenni. szégyennek tartották. volna. számaron. vagy öszvéren jární. hanem paripákon, és nagy seregel kísértették magokat. a midőn a diécésiseket mentek⁵ látogatni, ugy annyira hogy a szegény plebánusok kénszeritetének panaszt tenni hogy a püspökök sok kísérelkel szálván reájok. azok őket mindenekből ki eszik. de mindenkor nevetnem kel a szent gergely panaszán. mikor eszemben jut. mert a mely diaconus viselt a siciliai jószágokra gondot. az ennek a pápának. szép öszvéreket. és számarokot küldöt, apápa azt írja neki énnekem szép számarokot küldöttél, de ha szépek is, azok Csak számarok, hanem küldgye egy lovat, a melyen jár hassak. a bizonyos hogy ez a szent pápa. inkább vigyázot a soltár szépen való éneklésire, mint sem a szép lora. aztot olvassuk egy más sz. pápa felől, a neve nem jut eszemben, hogy Constancinápolyban akarván menni, ahajobol thessálonika tájékán ki szállot **[68b:]** és ót valami alkalmatosságot kerestének számára. a mellyen el végezhesse uttyát. ót egy nemes ember feleséginek igen kedves lova volt. a melyen csak az aszszony járt. az aszszony a pápának oda adgya a lovat. és a pápa azon Constancinápolyban megyen. és onnét viszá küldi a lovat. de a ló azután soha fel nem vette az aszszonyát. a ki is látván hogy reá nem ülhet, a pápának küldi romában

⁴ egyéb <a> utra való alkalmatosságokat ⁵ mentek <lag> látogatni

ajándékban, édes néném. avalo hogy mi azt igen szép dolognak tart-
60 tyuk még mostanában is, hogy arégi püspökök. olyan akarattól való
szegénységben éltenek, a mely élet inkább hasonlít az apostoli élethez.
azt se gondoljuk felőlők hogy szegények lettenek volna, mert vala-
mint mostanában, úgy regenten is elég gazdag, és szegény püspök volt,
hanem az a külömbség vagyon., hogy regenten. a gazdag püspök úgy
65 viselte magát., valamint a szegény. mostanában pedig a szegény, igen
meg külömböztetik. a⁶ gazdagtól. hanem azt mondjuk hogy régenten
úgy kellett lenni, mert úgy volt a szokás. mostanában pedig más szo-
kás lévén, egy gazdag püspök. meg sértené a püspöki méltóságát. ha
külső képen is magát nem tiszteltetné. és csak szakadozot ruhában
70 járna. mit mondanának mostanában egy torentinumi érsek felől spa-
nyol országban. akinek három, vagy négy száz ezer arany jövedelme
vagyon esztendőre, ha csak egy szolgálat tartana, aki babot főzne ebéd-
gyire, és egy sza- [69a:] máron kerülné meg a diccesisé, eha így volt is
regenten, de mostanában ha úgy cselekednek, csudálnák, denem követ-
75 nék, és annyira nem tisztelnék. fősvénynek is tartanák. miért rendelték
amagyar országi gazdag püspökségeket, azért hogy régenten tartozta-
nak a török ellen fel ülni. és akirálynak egyik fiát el tartani. mit monda-
nánk ha mi erdélyi püspökünköt.⁷ csak egy diaconus kisérvén, számá-
ron menne a gyűlésben, azt mi szégyenlenők. csak a bé vett szokást. kel
80 követni. a ki nem jó szándékból kezd valami szokást, meg fizet érette,
de a ki azt a szokást mint egy kételenségből, és jó szándékal követi, az
ellen semmit nem mondhatni. aztot tudom, hogy a jó püspökök nem az
uraság kedviért tartanak udvart hanem azért hogy szokás. és hogy a
püspöki méltóság inkább tiszteltessék. édes néném, most veszem észre.
85 hogy levelet irok, és nem bízták reám hogy az egyházi renden lévők
szokásiról irjak. én ezt csak kédek irom. még is⁸ tölttsük az időt. mert
innét hirt nem irhatok.⁹ hanem csak azt irom. a mi eszemben jut. mert
mikor kédek irok, úgy tettzik mint ha előttem volna. kéd. és kédel
beszélgetnék. elég ahogy, ami¹⁰ érsekünk mind hintoban, mind gyalog,
90 meg érdemli atiszteletet. itt is fog maradni egy nehány napig. én pedig
el végezem leveletem, mert ha még hoszab lesz, felit sem olvassa el kéd.¹¹
kérem kédet. büntessen meg kéd. egy hoszab levélel. és az egésségre
igen vigyázunk.

⁶ a <szeg> gazdagtól. ⁷ püspökünköt. [öt: szótagot utólag írta hozzá: püspökünköt.] ⁸ még is <csak> tölttsük ⁹ irhatok. <a> hanem ¹⁰ ami <püs> érsekünk ¹¹ kéd. <de és> kérem kédet.

Constantinopolban Gróf P... E
írasi levelei M... R...

Galipolihot, Fe 1917 10 Stria

Edecs névén hálá ügyen a francia orvosi
cikkében ma francosien, francia orvosi
dia is után em kiand ma, a fejlődésüket
nek ita jo egyébe volna, hogy ke a képzés
is a a-arna foka van de reméljük hogy az a
főnök az el van, ede névén ma jo a főtör a
jettre, hogy kát meg je piros u meg jake
már az aridra ke fejlődésük aléba, kát m kati.
Joh hogy ne félünk amint a közönség
meg hárta kőrdük egyet a főtör, amiké
mire a erély meg kőrd, nem ektor
deget mondunk el, nem ektor pe
sok ektor hogy meg csak az ektor
am ektor az a az ektor, de meg
ektor ektor ke főtör nem az a
keve ektor ely ektor ite
ektor ite meg ektor a ektor
ke a kőrd meg ektor, el kőrd, de
ke az ektor, de a ektor a kőrd

1. A Törökországi Levelek kéziratának első oldala

val elviek az örmény affonyok mikor avivossz meand,
mond feherre le bökésen mentis vepnal magyolok. is igen man
kártya egyrend bel kontoniet elinyokel töltes non adnak. Je
péne. Je más egybet. eg örmény a lakodlak. után egy kély.
vagy kézőny. a folelyzivel. egyne non epül emed non tudon
a okái. de egyne elpnyak. a lakodlaknak pedig más nilek
bronyos idyod veyon. leg inkib ebben a hoknyben kéze
Jodnak em den más az egybet magy ferros. is a kollyk epül.
fais el végepül mond avivossz mind a lakodlakok
rol verzes emülken. non tudon el kütlyeni vey fer.
mond azon ikül kérdnek el kütlyesen. idyomnak el non kul.
Denom. mest non mondhasi fip vervalnak ~~antantant~~
Übnylyon faplyak. is mind görög mond örmény örsak veyn
a fido napról más mondgyik is a g. vch. ottan a fip' vch.
más más. erak vchis azok a fip vovak. olapke kél
figelmaspnyak

1. a kund partyan. a kanyrak
fölyvák magyit elörményak.
fnyik gchren. nagy zugóvá
lakvák s' helyek kanyóvá.
Abba nagy kélak. járdnak
örömöben igyindoznak
de a parton akül laknak.
fomorsán fuhayoznak.

ban ki ki meg ijed. de semmi kárt nem tett, a mikor pedig által ment aházon, a követné melegséget érzet,⁷ talállya ki kéd hol, és mint hogy asztalnál volt, nem lehetet a szoknya alá tenni a kezét. de asztal után. maga is el fogad⁸ nevetve rajta.⁹ [70b:] a midön észre veszi, hogy a menykő meg perselte. gondold el édes néném. hol kereskedet. és kine nevetné eztet. most jut eszemben hogy egy kérdésre meg kel kédnek felelnem. én annak egyéb okát nem tudom, hogy miért eszünk⁴⁰ hust¹⁰ pénteken, amidön azon a napon esik karácson, hanem hogy azt a szokást az ánglusok kezdeték, azért hogy az évangyeliumban a vagyion irva. hogy az ige testé lett. és idővel azt a szokást másut is bé vették. hát a francziák sok helyeken, karácsontól fogvást, gyerttya szentelő boldog aszszony napig. szombatokon a hust meg eszik. azért hogy azon⁴⁵ időkben, a boldogságos szüz gyermek ágyban fekszik, sok ideje vagyion már annak édes néném, hogy mi is abujdosásban fekszünk, ezt az esztendőt tudgyuk hogy csak nem egészen itt el töltöttük. de azt nem tudgyuk hanem tölttyüké itt, a másikat is. mely szép dolog hogy az ember nem tudgya a jövendőt. mert ha tudná. még előre kétttségben⁵⁰ esnék, de nem tudván bizik, és reméni. hogy ugy fordul dolga a mint kívánnya. nincsen evilágon hozsab táncz. a barát táncznál. és csak¹¹ azt kel járnunk; mind addig a még vonnyák. csak az Isten egésséget adgyon. ugy legyen amint neki tettzik. mert szép dolog az egésség. azért arra vigyázon kéd. és irjunk gyakrabban.

⁷ érzet, <nem> talállya ⁸ el fogad nevetve [*el fokad—elfakad; vö. 31. lev. is.*] ⁹ rajta. <hogy> [70b:] a midön észre veszi, hogy a menykő <ugy el> megperselte. <mint ha meg borotválták volna.> [*meg: <ugy el> fölé írva.*] gondold el édes néném. hol kereskedet. és <kne> kine nevetné eztet. <a török aszszonyokon nem történhetik ilyen dolog.> most ¹⁰ hust <amidön azon> pénteken, amidön azon ¹¹ csak azt [*azt: azon-ból javítva.*]

[59.]

[71a:] Rodosto¹ 16 jan. 1725.

új esztendőben, mi vigadgyunk, és ha lehet töllünk, meg is házasodgyunk., de azt a lehetet, el vették mi töllünk. és csak a gondolatot hadták² szabadságunkban, de már azis unadalmas kezd lenni, mert ugyan is mi haszna itt arrol gondolkodni, abujdosok házasága.

¹ [Keltezés:] Rodosto <le> 16 jan. [A francia keltezésben a napok számát jelző számjegy előtt *le* névelő: le 16 jan. Ld. még a 49., 79. és 181. levél keltezését.] ² hadták <meg.> szabadságunkban,

⁵ igen szomorú házasság, de mivel, a kétek görög leányival, távul legyen. abizonyos hogy azok nem érdemlik a feleség nevet; csak arra valok, hogy reggeltől fogva estig akereveten üllyenek, leg kisebb gondgyok a házra ne legyen. de igen sok a köntösökre, annyira, hogy minden nagy innepre az³ új köntösnek meg kel lenni, és ha egyszer el múlték, az urának szemiben meg mondaná. hogy ha ő nem akar csináltatni, talál olyat a ki ő néki csináltat. ötven ezer tallérú köves portékát adna is itt az ura a feleséginek, de abból aszszonyom meg nem segitené egy polturával is azurát ha szegénységben esnék. készeb volna száraz kenyeret enni, mint sem egy gyöngyös nyakravaloját el adni. ha kétszer vagy ¹⁵ háromszor napjában fel nem öltözhetik, akkor el unnya magát. a micsoda selyem matériákban, és gyöngyösön láttya az ember, azt gondolná hogy mindenik egy grofné. és az asztala is hasonlít aköntöséhez, holot egy kis száraz halból, vagy egy kevés riskásából áll [71b:] az ebédgye., és vacsorája. francia aszszony sem kel. mert annak csak a kárttya. és ²⁰ az ének az eszében, a spanyolnék. szintén úgy bujálkodnak a köntösben. valamint a görögnék. és abban hogy kis lábok legyen. készeb is volna inkább mindenét meg mutatni. mint sem alábát, hatha még olyan kis lábok volna, mint a kínai aszszonyoknak. őt amikor valamely leányt jóvállanak valakinek hogy el vegye. leg először azt kérdi. ha ²⁵ nagyé a⁴ füle, mert a leg nagyobát tarttyák leg szebnek. és ha nagyé a lába, mert ha nagyob volna a kis ujomnál, már el nem vennék., eztet pedig nem fogja kéd csudálni, mihent azt kéd meg tudgva, hogy abban az országban a leány gyermek mihent⁵ más fél esztendős, mind a két lábát ki tekerik, és azután az úgy marad, és nem sokat ugrándozik ³⁰ azután. a való kis lábai lesznek. de holtig nyomorult lesz, és csak aházból sem mehet ki. azt tarttyák hogy a sánta aszszonyinak.⁶ olyan forma mozgási vannak a mely tettzik, de szeretem másoknak., nekem pedig édes néném. erdélyi feleséget adgyon kéd. mert nem tudok olyan országot. ahol az aszszonyok olly érdemesen visellyék a feleség nevet. ³⁵ mint a mi tündér országunkban. de a micsoda állapotban vagyunk, aztot még csak reménleni sem lehet. mindenüt a nagy békes-[72a:]ség. és csendesség. nekünk pedig zavaros vízben kellene halásznunk, másut nem tudunk hadakozást, csak a töröknek a persával. ezis már egy néhány esztendöktől tart. mi nekünk azt kel kívánnunk hogy a török ⁴⁰ legyen gyözedelmes. mert kenyerit eszszük.⁷ nem is segittik úgy a buj-

³ az [Beszúrás.] ⁴ a [Beszúrás.] ⁵ mihent(e)l) más fél ⁶ aszszonyinak. (bizonyos) olyan ⁷ eszszük. (és) nem

dosokat másut, mint ebben az országban. ez a nemzet nem is olyan irtoztato valamint a hire vagyon. nem tudok olyan⁸nemzetet aki oly csendeségben éllyen mint ez, és sohult olyan békeséges maradásunk nem lehetne mint itt. Istennek légyen hálá. leg kisebb szerencsétlenség
45 még közöttünk nem történt. akár hol talállyunk törökököt. mindenüt jó szivel⁹ látnak minket. mert atörök leg inkább amagyarokat szereti leg jobbat nem kívánhatunk mind ezekért nékik. mint azt hogy, még valaha legyenek keresztények. amen. hogy ha pedig ezzel a kevély görögökkel volna dolgunk. itt eddig nem lakhattunk volna. ezek noha
50 keresztények de bennünket gyűlönek. a pe¹⁰ig bizonyos hogy leg kisebb ártalmokra nem vagyunk,¹⁰ ök ártának nekünkha lehetne, de nem merik. mert leg kisebb dologért. a száz pácztát meg olvasnák rajtok.,¹¹ és így becsületben. és tiszteletben tartat minket a bót. mert itt azt nem tekintik hogy micsoda renden vagyon. hogy ha [72b:] gazdagé. vagy
55 régi familia, mind ezek meg nem mentik hogy a husz körmiről le ne vonnyák, és a száz páltzát duplán meg ne kostollya. ki is lakhatnék az ilyen kevély nemzetséggel., hogy ha így a földig meg nem aláznák őket. én leg inkább azon busulok itt, hogy hol nyomtassam ki a két levele-
60 leit. ha olyan könnyen meg lehetne, a¹² mint aztot meg érdemlenék, nem kellene törödnöm. mert azt tudom hogy mások is gyönyörüséggel olvasnák, senkit nem kel szemében dicsérni. de 25 mély földnüre meg lehet, azért ha meg szid is, két. azt nem hallom, de azt kívánom hallani, hogy két egésséges. arra is kel vigyáznunk. mert az egésségesnek. étel, ital, és más egyéb fent álva is jól esik. adgyon Isten jó éttzakát.
65 Igen kedves álom látást. és holnapra fel virradást.

⁸ olyan <ollyan> nemzetet ⁹ szivel <látnunk> látnak ¹⁰ vagyunk, <de> ök ¹¹ rajtok., <eg> és ¹² a [Beszúrás.]

[60.]

rodosto. 22 apr. 1725

hol vagyon, hol vagyon az a puskás. ki meg lötte azt farkast, ki meg ette azt a kettskét. kit apám vett avásáron, hol vagyon az az ember, ki meg találta, azt a levelet. kit innét irtam kédnek. mit tehetek édes néném rolla. hogy már régen nem vette két leveletem
5 ha nem irtam. azt nem kel csudálni, ha két nem vette. de ha irtam. hogy veszet volna ell, de mit törödünk rajta. a mi leveleinket. bécsben is el olvashat. [73a:]tyák. hogy ha pedig a tengerben veszet, abizonyos hogy a halaknak, nem siroza meg a fogokot. édes néném,

ha egy két levelünk el vész, irjunk tizen kettőt helyekben., a nem
10 nagy fáradtság, és a¹ resttséget meg nem háborgattya, de mit irjak,
mert itt semmi hír nincsen, hanem ha azt írom meg, hogy most
itt az örmény aszszonyok, nagy munkában vannak. mert most vetik
agyapotat; irjunk hát a gyapotrol. mert az itt nem bolondság. de
söt még nagy² haszon. mert sohult nem terem annyi mint itt. és az itt
15 nagy kereskedés. a mi földünkön nem gondolom hogy meg teremne.
mert meleg földet szeret. de magyar országban csudálom hogy meg
nem próbálják. mert ott nagyon olyan hely, ahol meg teremne, és a
nagy hasznot hozna az országnak. leg aláb az a pénz akit gyapotért
adnak, meg maradna az országban. a gyapot mag, olyan nagy mint
20 egy borso szem, de fekete, és most kezdik vetni, nem nő nagyobát más
fél arasznyinál. de egy szálból, három vagy négy ág is jó ki, és azon
mindeniken egy egy gömbölyü gyümölcs füg, a mely olyan.³ mint egy
kis zöld dio. és annak a virágja sárga, a még meg nem érik. ha fel
nyitják, enyv forma matéria⁴ nagyon benne, de mikor érni kezd,
25 abból az enyvből leszen a gyapot. és magában ki nyílik, hogy a meleg
jobban meg élhesse, a midőn pedig semtemberben⁵ egészen ki[73b:]-
nyílt. meg fejéredet, és a haja meg száradot, akkor ki szedegetik⁶ a gya-
potat a hajából magostol. de mint hogy sok magja nagyon. és a gyapot
ugy jöt ki szálánként abból a magból. hogy ujjal is nehéz volna a mag-
30 rol le tépni a gyapotat, azért itt az aszszonyoknak olyan kis kerek
vagyon. a melynek két tengellye nagyon. egyik vas, a másik fa.
egyik egy felé fordul, a más más felé. ugy hogy, a midőn a gyapotat
magostol. köziben bocsáttják, csak agyapot megyen által.⁷ a magrol le
foszlik. és tisztán esik le más felé. és így könnyen választják el
35 a magjától., az olyan kerek nélkül. egy marékni gyapotat egy nap
még nem lehetne talám⁸ tisztítani a magjától, de a kerékel egy sák
gyapot kevés. ihon már készen nagyon a gyapot. csak fonnya kéd. de
édes néném. mint hogy agyapot nálunk meg nem teremne, kéd más
hasznot tehetne a mi országunknak. a melyért méltó volna akéd nevét
40 aranyal le írni az erdélyi historiában: ha az Isten haza viszi kédet.
miért nem lehetne kédnek annyi selyme. hogy a szükségre valot nem⁹
kellene pénzen venni, ha kédtől meg látnák, más uri aszszonyok is kö-

¹ a [Beszúrás.] ² nagy <ker> haszon. ³ olyan. <nagy.> mint ⁴ matériá<t találni.> nagyon [vagyon: <találni> fölé írva.] ⁵ semtemberben [!] egészen ki nyílt. <e> meg ⁶ szedegetik [d—g-ből javítva.] ⁷ által. <és> a ⁸ talám <tisztítai> tisztítani a magjától, [á—g-ből javítva.] ⁹ nem <kel> kellene pénzen venni, ha <er> kédtől

vetnék. és lassanként a haszonért a közönseges renden valok is fel kap-
nák, idővel nálunk is el bővülne, valamint más országokban. ahol ót is
45 csak lassanként kez-[74a:]dették, ebben az országban, egy görög császár,
bövön meg ajándékozot két missionárius papot, azért hogy ők hozták
mesze országról leg elsöben a selyem eresztö bogárnak a tojását,
aztot itt ki költették. fel nevelték. el szaporitották. és meg mutatták
miképpen kel banni vélek. és a selyemel. ök azt mint okos emberek.
50 mind meg tanulták volt. itt hogy el szaporodot az oloszok is fel
kapták. a görögöktöl, az oloszoktól. a spanyolok. és a francziák
idövel fel vették, és így terjedet el lassanként. és így jöt bé a haszon a
kereskedésel az országban, nevetném ha kéd lenne első fundatora a
selyem eresztö bogaraknak erdélyben., azillyen dolgot, ha valaki
55 el kezdené, a többi is követné, és az ollyat ollyannak kel el kezdeni a
ki ahoz tud, mert ecsak eppen azért tettzik nehéznék. hogy nem
tudnak véle banni. hogy is lehetne egy uri aszszonynak kedveseb
mulattsága, és hasznosab. mint mikor látná hogy egy néhány ezer
hernyo micsoda nagy serénységel dolgozik számára de mint hogy azok
60 az állatok, nagy ehetök, és mihent lesznek. azonnal enni kezdenek.
azö leg kedveseb ételek, az eperj fának a levele,¹⁰ a fejér. és a veres
eperj fa pedig. csak nem mindenüt meg teremne nálunk, csak kevés
fáradcságal. én nekem pedig úgy tettzik hogy nem kellene sajnálni a
fáradcságot, az ollyan munkásoktól. [74b:] akik egy kevés fa levélért,
65 selyemel fizetnek nekünk., még előre meg mondom. és abban nem
kételkedem, hogy kéd nem tudná, mint kel bänni azokal a selyem
csináló munkásokal. de mint hogy egyéb dolgom nincsen, le irom kéd-
nek. hogy mit olvastam az iránt, azután úgy dolgoztassa kéd öket,
amint tettzik. leg elsöben is egy tiszta házat kel számokra el készíteni,
70 a kin jó ablakok legyenek. a hova a verö fény bé szolgálhasson, és
a hová. az egerek. se más egyéb kis állatok ne mehessenek, a szél se
érje. a ház közepin négy¹¹ tzövekre. egy gyéként kel teríteni, ágy
formára. vagy ha gyékény nincsen, apro veszőkböl kel fonni¹² ollyan
formát, valamint a szilva aszalokon vannak. a ház már meg vagyon.
75 hanem hozuk már avilágra a munkásokat a selyem eresztö bogárnak a
tojása igen igen apro. hogy elig láttya az ember. és amikor tojik egy
papirosra teszik. a papiroson hagyván egy néhány száz tojását. az
oda szárad. és azt jo helyre el teszik tavaszig. azért vegyük elő

¹⁰ levele, <és> a fejér. ¹¹ négy <c> tzövekre ¹² fonni [/-v-ből javítva.] ollyan formát, valamint a szilva<s> aszalokon

- azt a papirosot. és adgyuk oda valamely kövér leánynak, aki aztot
 80 a kebeliben tévén. a melegtől, egy kevés idő mulva ót életre kapnak, mihent azt észre veszik, hogy mozzanak. a papirosra. gyenge levelecskéket tesznek. már meg mondtam micsoda fának a levelit. a mi-[75a:]-dön egy kevesé nagyobak lesznek., a fellyeb meg mondot ágyra kel őket el helyeztetni. és csak gyengén kel őket bé takarni fa levéllel. a derek-
 95 ajok is fa level legyen. de leg elsőben is arra kel vigyázni hogy ezeknek olyan dajkát kel adni aki munkás. és értelmes legyen. a ki afiait szeresse. a ki azoknak, mindennap. bizonyos órában fris levelet adgyon, elsőben meg tisztítván az ágyat, minden nap a tisztátalanságtól. és a leveltől. e meg lévén, azután kel reájok hinteni szép lassan az új
 90 levelet, mivel semmi úgy nem árt ezeknek az állatoknak. mint a tisztátalanság és anedvesség, arra vigyázon a dajka, hogy vizes levelet ne adgyon nekik. az¹³ esős időben szedet levelet. meg kel száraztani. és ha láttya hogy eső leszen. még előre kel. levelet gyűjteni. és nem kel hogy böjtöltesse a fiait. mert. ezek akis állatok. mint
 95 hogy kevés ideig élnek. azért az időt el nem akarják. veszteni, és szüntelen esznek. hogy ha olyan nagy szükségben találának esni. hogy fa levelek nem volna., olyankor lehet saláta,¹⁴ vagy káposzta levelet nekik adni, eztet ök meg eszik, mert a szükség rea viszi. de ilyen eledeltől. a selymek sem leszen olyan jó
 100 a dajka, tisztán, és jó eledellel tartván fiait, arra igen vigyázon, hogy a midön szép idő vagyon, az ablakokat [75b:] estig nyitva tarttsa., és a házat tisztán tarttsa. mivel a tisztaság és a jó áer, ezeknek igen egésséges. de egy kevesé nézük meg. hogy micsoda változásokon mennek által.
- 105 Ez a¹⁵ féreg. a tojásból ki kelvén. igen igen kicsid. és fekete., egy néhány nap mulva. fejéredni kezd, de ezt a köntöst leveti. és mint hogy vastagodik. fejéreb* és zöldcs ruhat veszen magára. egy kevés nap mulva az ételt tellyeséggel el hadgya, és el aluszik. mint egy két napig, azután hánkodni, és nyughatatlankodni kezd, úgy annyira
 110 hogy a nagy erőltetésben, meg veresedik akoron aböre meg ránczosodik. és azt leveti, nó már harmadik köntöst veszen magára, hát nem elég egy holnap alatt. háromszor változtatni a köntöst. azután enni kezd. és akor. egészen más formájú leszen mint annak előtte, egy néhány napig jól évén. ismét mély álomban esik, ahol fel serkenvén.

¹³ az [Beszúrás.] ¹⁴ saláta, <le> vagy káposzta levelet ¹⁵ Ez a <kis> féreg.

¹¹⁵ uj inget veszen magára. az az uj bőrt, azután ismet egy kevés ideig a jól lakáshoz fog. de végtire. mind azt. mind az életet, mind a társaságot meg unnya, és mind ezektől el akarván magát vonni. olyan kis remete házacskát kezd selyemből csinálni. amelyet nem lehet eleget csudálni. se a teremtőt elége imádni. édes néném el untam már ¹²⁰ az írást is, azért felben¹⁶ szakasz-[76a:]tom a mi remeténk munkáját. maszor le irom. hanem most arra kérem kédet. hogy az egészségre vigyázzunk. mert én vagyok aki voltam. és lések a ki vagyok.

¹⁶ azért <feleb> felben

[61.]

rodosto 23 maji 1725

Edes néném meg bocsáson kéd. hogy hazudtam, vagy is inkább, hogy a pennám hazudot. mert rodostorol dátáltam holot nem vagyok a városban. hanem mellette, mert tegnaptol fogvást sátorok alatt lakunk. ha tanácsot kérdetek volna töllem. mászorra hadtuk volna a táborozást. mert a vászon ház, csak akkor jó, a mikor más képpen nem lehet. ⁵ de az ur akarattyan kel ügetni. elég a hogy, itt a sok kevés semmi dolgaimtól ment lévén. szabadosan el kísérhetem kédet a mi remeténk látogatására. mennyűnk már most hozzája. és nézzük meg. micsoda barlangot épít magának. mert az utolsó levelemtől fogvást. elég ideje volt, ¹⁰ és ha egyszer bé zárja magát. azután nem szol hozzánk, úgy tettzik hogy az utolsó levelemben őt hagyok félben, hogy ez az állat. végtire egy kis selyem házat épít magának. amidőn ez az állat ahoz akar fogni. az ételt el hadgya és mindenüt keres magának olyan helyt ahol építhessen azért seprű agakot. hintenek néki. [76b:] és falra is ágakot függesztenek. számokra, mihent az ágakra fel másznak, azonnal el kezdik a selyem eresztést, és körös körül bé polállják magokot, az első selyem nem olyan jó, mint azutánna való. amidőn magokot egészen és jól bé takarták volna. azt a kis házat belül ismét meg béllik olyan gyenge és tömöt hárttyával, a hová az áer nem férhet. ezt az utolsó munkát ²⁰ el végezvén. akkor el aluszik. és aváltozáshoz készül. valamint láttyuk hogy a hernyok pillangoká változnak. ahoz a változáshoz pedig két vagy három hét kivántatik. a még ez eltelik. addig jó meg tudni, hogy az a kis házacská olyan 'formájú. és olyan nagy, mint egy galamb tojás. a selymet a melynek hasznát veszik, úgy kel gondolni. mint ha

²⁵ a tojást¹ selyemel bé boritanak., a hárttya. amelyről szollottam ide
 fellyeb, olyan mint a tojáznak a haja, a három hét el telvén, az
 állat halottaiból fel támad. de más formában. mert az házán egy kis
 ablakot.² furván onnét szép fehér ábrázattal. és szárnyakal repül ki.
 az előbbeni köntösét. a házban hagyván, a házal együt a dajkájának
³⁰ hadgya. fáradtságáért. de mint hogy a selyem egészen el romlik. a
 midön a házát meg furja. azért csak egy néhányat hadnak meg mag-
 nak., és a többit a. melegre ki teszik, hogy az álat benne meg **[77a:]**
 hallyon, és fel ne tamadhasson, ugy a selyem egy szálaban meg marad.
 mert az állat nem hagyván soha félben munkáját. a háza is egy szál
³⁵ selyemből áll, a melynek hosza kilencz száz lábni, és némelykor töb, de
 még az a szál dupla, és egymáshoz vagon enyvezve. már gondollya el
 kéd micsoda vékony szálnak kel annak lenni. már viszá térek azokhoz.,
 akiket magnak meg hadnak, a házokból ki furván magokot, ők onnét el
 nem távoznak. a³ nösténnye sokal nagyob a férjeknél, egy néhány
⁴⁰ napot szabadságban töltvén egymással. azután. egy papirosra teszik a
 nöstént. valamint a gyermek ágyban, és a papirosra téssen, leg aláb ött
 száz tojást. ebből el ítélheti kéd. hogy nem kel sokat meg hadni magnak.
 és hogy, négy vagy ött pár, elég maradékot hágy., immár a selyem meg
 vagon. de az erősen aházhoz vagon tekerve, és enyvezve. azt le
⁴⁵ venni meg más mesterség, de azt is meg cselekszem. csak⁴ kedvit
 talállyam kédnek. leg elsöben, is azokat akis tojás formákokot. lágy
 meleg vízben vetik. hogy az enyv meg olvadgyon. azután egy kevés
 seprü szállal habarni kezdik, azért hogy a selyem szál. a seprüre
 tekerödgyék, de csak hat szálat tekernek együvé. és a még egészen le
⁵⁰ tekerik. addig mind a meleg vízben maradnak a kis házacskák. aztot
 tudgya **[77b:]** kéd. hogy a selyem., természet szerént sárgás, és ha meg
 mossák. szép fehér. immár bizvást nevensen kéd, hogy olyan dologra
 akarom kédet tanyítani, amelyet kéd jól tud. de mint hogy kéd ugy
 kivánta. engedelmeskedni kel, de aztot talám nem tudgya kéd. hogy
⁵⁵ voltak olyanok, akik meg próbálták. hogy a pók háló, még erőseb
 volna a selyemnél. hogy azt ugy meg lehetne szaporítani. mint a sely-
 met. de mint hogy több költtségben telnék, azért abban hadták. mert
 egy néhány ezer pokot. husal kellene tartani. hát azt irtamé meg valaha
 kédnek. hogy égyptumban. egy néhány ezer tojást tesznek egy meleg
⁶⁰ kemenczében. és husz nap mulva. annyi ezer pislent huznak ki belölle.

¹ tojást [tojásra-ból javítva.] ² ablakot. <fo> furván ³ a <ny> nösténnye
⁴ csak [c—d-ből javítva.]

de azt tarttyák. hogy azért a gyuk hus ót nem olyan jó. ma látom hogy. csak a gazdaszszonyságról⁵ kel kédnek irni. de félben hagyom. mert el felejtettem volt. hogy táborban vagyok. de a mi táborunk olyan mint az izraéliták tábora. ahol egy puska szót sem hallani. azért jó éttzakát
65 és kívánok kédnek., mert it nem kel félni azellenségétől. csak a fülben mászotol.

p. s.⁶ aztot tudgya kéd. micsoda rendet tartunk a városban. itt is hasonló renden és szokáson járunk., nincsen is szeb ajó rend tartásnál., aztot egy közönséges ember is véghez veheti házánál. de
70 arra a mi földünken, nem igen hajtanak, még az urak is. de jól cseleksziké?

⁵ gazdaszszonyságról [szsz—ny-ből jav.] ⁶ <azt> p. s. aztot

[62.]

[78a:] rodosto 11 juny. 1725.

Eleget nevettem édes néném a kéd udvaros köszönetin. mint ha én azt meg érdemlettem volna. és mint ha valamely új dologra tanítottam volna kédet. de el kel vennem. és meg kel tudnom. hogy a kéd köszöneti. csak arra való. hogy bátrabban ki nyissam a tudományomnak erkélyit. jó némelykor meg bátorítani az embert. mert sokan
5 vannak olyanok. akik szégyenlik világozságra tenni gondolattyokot. noha jobban gondolkodnak. sokszor, mint azok, akik aztot csak bátran ki pökik. arról igen okosan gondolkodik kéd. hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát. valamint ót pérában nevelik a francziák. édes
10 néném. ót pedig csak csak kereskedőket lát kéd. de az országokban kellene látni hogy a nemes ember gyermekeit mint nevelik. avalo hogy nekik magok királyok vagon, és ahol minden féle tudományok. és mesterségek virágoznak. az is való hogy egy országnak aboldogsága, az iffiakot való jó neveltetésekéből áll. a hadakozást. atudományokot, és
15 a mesterségeket akor kezdik tanulni, a mi boldogtalan országunkban mind ezekre alkalmatossága nincsen egy iffiunak. noha mind ezekre, olyan alkalmas volt, mint akár mely nemzet. mind azon által. úgy tettzik. hogy még is [78b:] jobban lehetne nevelni az iffiakot, ha az attyák. arról jobban gondolkodnának, noha közüllök sokan tudatlanok.
20 és egy vaknak. nehéz avilágtalant vezetni., de ha magok is a tanulást jobban szerették volna. a fiakot többre tanyithatnák. mert egy jól neveltet. és oktatot iffiu, a fiát is a szerént neveli. mert ugyan is nézzük

el. hogy neveltetnek nálunk az iffiak. közönségesen, leg aláb tiz vagy tizen egy esztendős koráig a falubol kinem megyen. hanem addig a
25 falusi iskolában jár. addig az ideig meg tanul olvasni. de az olvasásal. csak paraszti szokást is tanul. ha iskolában nincsen, othon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer. az apját részegen láttya. a ki nem törődik azzal. hogy a fiában valamely nemesi. és keresztényi jó erkölcsököt olttson. és csak a cselédekkel valo társaságban had-
30 gya. akiktől minden féle rosz szokást, és rosz erkölcsöt látván. el tanulván. azok benne csak nem holtig meg maradnak, és a nagy parasztságban valo neveltetése miat, azt sem tudja ha nemes ember¹ gyermekeé. talám meg sem tudhatná másként, hogy ha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék. tizen két vagy tizen három² esztendős korában, valamely Collégyiumban bé plántállják, a honnét. huszon négy. vagy huszon ött. esztendős korában szabadul ki, olyan idejében. [79a:] a melyben másut már az olyan iffiu jó deák. jó historicus, a³ gyéométriát, gyeográfiát szükségihez képest tudja., és már jó hadi tiszt. nem csak hadi dolgot, de országos dolgot is bizhatnak reája. de
40 már vigyük haza pompával a mi huszon ött esztendős deákunkot a Collégyiumbol. és nézük meg. hogy annyi tanulás után. mit tud. és hogy ha használhaté valamit tudományával az országnak. vagy magának, leg elsöben is a mi deákunk azon igyekezik hogy czifra köntöse. és paripája légyen. égy néhány könyvit és philosophiáit valamely almá-
45 riumban el temetvén, azután falurol. falura bé járja az attyafiait. arisztotélesnek ót egy néhány terminusit ki pöki. de deákul már szégyenlene beszélteni. azért hogy az aszszonyok tanulo deáknak⁴ ne tarttsák, az attyafiainál mit csinál, leg hasznosab beszélgetése a vadászatrol.⁵ a lovakrol, vagyon. ha asztalnál vagyon. nagy gyalázatnak tartaná ha jól
50 nem innék, és még deáknak tartaná, ha magát mentegezné. ebed után vagy az aszszony, vagy a leányok házában bonttya ki a mit virgiliusbol. vagy ovidiusbol olvasot, de hogy az iskolárol valo emlékezetet is tellyeségel el felejtte. szükségesnek gondollya lenni hogy a szolgálók közül, kettöt, vagy hármat szereteinek fogadgya. e szerént fel rován az
55 attya [79b:] fiait, és közöttök. egy néhány részegség után, meg mosván torkát. a deák szótól, és az iskolai portol. ismét haza iromtat azzal. amit az attyafiaitól tanult, de mit tanult. azt a tudományt elő veszi, mihent

¹ ember <gyemer> gyermekeé. ² három [Beszúrás.] ³ a <gyometriát,> gyéométriát, <geogyr> gyeográfiát ⁴ deáknak <t> ne tarttsák. ⁵ vadászatrol. <italrol,> a lovakrol,

az apjához vendegeik érkeznek., mert leg nagyobb gondja is a lesz.,
hogy az apja vendégit meg részegítse. és az apjától is, azért dicséretet
60 vegyen más nap, e szerént tölt el két vagy három esztendő, vagy a
vadászatban, vagy az itálban, vagy a vénus udvarában. és a mit egy
nehány esztendőig tanult, azt egy kevés dő alatt. csak nem mind el
felejtí., de mit tanult volt. annyi esztendőig csak a deák nyelvet., és
egyebet nem⁶ tanulván annak házánál hasznát nem sokat. vézsi, és a
65 gazdaságban olyan tudatlan mint mások, és a physicájából. annyit
nem tud, mint. a molnárja, vagy a kovácsca, nem tudván csak annak
is okát adni. hogy miért hinti meg vizel.⁷ annyiszor az egő szentit, annyi
deáksága után. csak azt is a tisztartójától kel meg kérdeni. ha a szöllője.
délre, vagy északra feksziké; kérdgyük már aztot hogy mikor fogja
70 hasznát venni alogyikájának., ha meg házasodván, agazdaságakor.
annak semmi hasznát nem veszi. az ország gyülesiben el menván. az
ország dolgához nem tud; nagy csendeségben. kel halgatni a végezé-
ket.⁸ mivel ha őt úgy disputálnának, mint az⁹ iskolákban. azonnal ő is.
fel ugranék székiről, és fel. kiáltaná., nego majorem., de¹⁰ azokhoz nem
75 értvén. ol-[80a:]lyan tanácsot kel adni, hogy hányják el az ember főt,
nem hogy azt tudná, hogy miben áll, az ország haszna, de¹¹ azt sem tud-
gya micsoda országok szomszédi erdélynek, hogy ha a maros. a tiszában
folyé elsőben vagy a dunában, de hol? a meg más kérdés volna. mind
ezekből láttyuk. hogy a nyolcz vagy kilencz esztendeig valo tanulásnak.
80 se maga. se az ország hasznát nem veszi. mert a deák nyelvnek úgy
venné hasznát, ha a hadakozásrol, az ország igazgatásáról. és más tudo-
mányokrol valo könyveket olvasnának. de így, a mi philosophusunk.
egy, két esztendő mulva. olyan tudatlanná¹² lészen. valamint a gond-
viselője. és ha a tisztartójának. nem kellenék. irni, talám az irást. és az
85 olvasást is el felejténé. nem akarom ezekből azt ki hozni. hogy a deák
nyelv¹³ haszontalan volna. hanem csak azt mondom. hogy egy nemes
embernek idő vesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni,
mivel a mellet más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna. egy paraszt
ember gyermekének, még haszontalanab. és job volna mihent irni, és
90 olvasni tud. valamely mesterségeket tanulni. mivel a mesterségek. és a
kereskedések hajtanak hasznot egy országban, tudom hogy a mi
országunkban, egy iffianak más tudományt nem lehet tanulni. mert

⁶ nem <tanulván.> tanulván ⁷ vizel. [Beszúrás.] ⁸ a végezéket [? Nyil-
ván: végezéseket.] ⁹ mint az <is> <is> [Sorvégi törlések.] ¹⁰ de <mind>
azokhoz ¹¹ de <az isk> azt ¹² tudatlanná <marad,> lészen. ¹³ nyelv<e>

nincsenek arra valo Collégiumok, mint más országokban, a hol egy huszon ött esztendőös iffiu. [80b:] négy vagy ött féle tudományokat
⁹⁵ tud, és egy közönséges iffiu, két vagy három mesterséget. de lehetlent nem kel kivánni a szegény erdélyiektől. nem is kívánok. de az atyák nagy számat adnak azért hogy a fiaikat nagyob gondviseléssel nem¹⁴ nevelik. és a nemesi jo erkölcsre nem ingerlik még eleinte. hanem még példát adnak a részegeskedésre., a feslet. és tunya életre. ha a fia-
¹⁰⁰ kot csak arra vennék is hogy a deák könyveket magyarrá fordítsák. ugy a tanulásokat. aközönséges jora fordítanak. mivel sokan vannak olyanok. akik arra. alkalmasok volnának. és ha csak egy könyvet fordítana is meg, életében. azzal mind magának. mind másoknak használna, és látná valamely¹⁵ gyümölcset annyi esztendeig valo tanulásának, de a sok hejje huja, a kopo, a virrattig valo ital, mind ezekre időt
¹⁰⁵ nem ad, és nem engedi hogy az elme valamely hasznos dologban foglallya magát, és ha meg vénül, jó tanácsot sem tud adni. mert iffiuságát haszontalan töltötte el. és egy tudatlan tanács ur, olyan¹⁶ egy országban. mint egy üres hordo. a pinczében, de édes néném most veszem észre, hogy miben töröm a fejemet. mind azon által mint haza fia, azt akar-
¹¹⁰ nám hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk., valamint a tudatlanság, de¹⁷ akár mely hoszu levelet irjak is kédnek erről a dologrol, azzal a mi iffiaink szokásokat meg nem [81a:] változtatták. se az atyák. az asztalnál valo régi bé vett rendet. el nem hadgyák. kédnek
¹¹⁵ pedig azt jóvalom, hogy a fiának¹⁸ olyan tudományokat adasson. amelyekel használhasson országának. én eleget¹⁹ predikálottam a fiakrol, azért le szállok a predikállo székéből. és mennyen fel kéd is oda. predikállani. a leányokról, a kédet illeti. mert a leányok neveltetésére. ugy kel vigyázni, valamint a férfiakéra. de még többet mondok, és azt
¹²⁰ mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike, olyan hasznos az²⁰ országnak, valamint a másika. hogy lehet a? nem igazé az édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatot eszes leány,²¹ aszszonyá változván. a fiát mind jól tudgya nevelni, oktatni, és tanyitatni. és aztot az ország szolgálattýára alkalmasosá tenni. ergo,²² hasznára vagyton tehát az
¹²⁵ országnak., ha leányokat jól nevelik, és oktattatták. a régi romaiak. meg ajándékozták az olyan anyákat, kik a haza szolgálattýára,

¹⁴ nem <v> nevelik. ¹⁵ valamely <gyul> gyümölcset ¹⁶ olyan <mint> egy ¹⁷ de [és-ből javítva.] ¹⁸ fiának [fiának-ből javítva.] ¹⁹ eleget <irtam a fi> predikálottam a fiakrol, ²⁰ az <országban,> országnak, [országna<: <országban> fölé írva.] ²¹ leány, <bol> aszszonyá ²² ergo, <sz> hasznára

130 jól nevelték fiokot. erről többet nem irok, és többet nem irhattam
volna. ha szinte fiam volna is. de nincsen, és azt bánom. de azt
is bánom hogy ma ismét satorok alá jöttünk lakni, mert a napok-
ban, viszá mentünk volt a városban. itt kel a vászon alát perge-
lődni, és úgy süt a nap itt minket, valamint a koldus²³ lábat sütik
atüznél. édes néném az egészségre vigyázzunk, és mondgyon el
135 kéd. egy olvasot érettem, mert a sok fülben mászoval tele a sáto-
rom.

²³ koldus lábat

[63.]

[81b:] rodosto. 7 ,bris. 1725

Édes néném csudállya kéd azt. hogy lehet irni egy kocsonnyának.
mert mi csak nem egészen el olvadtunk a sátorok alát. és csak teg-
naptól fogva kezdek helyre jöni. oka pedig annak. a, hogy tegnaptól
fogvást viszá jöttünk a mi meg unt kedves városunkban. és már itt
5 tölttyük az időt, amint lehet szegény bujdosoktól, hol szomorúan,
hol kedvetlenül. de mi reánk is az az Isten visel gondot, aki a hazá-
jokban lévőket élteti; azokat őt meg hadta. minket ide hozot. aztot
mind egy kéz cselekedte. egy régi¹ philosophus. azt kérdetta egy-
szer a másikatól, hogy mit csinál az Isten az égben,² aki is azt felelte
10 reá, hogy egyet fel magasztal, és mást, meg aláz. okosan is mon-
dotta volt solon krésus királynak. hogy nemo ante mortem beatus,
mert senki nem mondhattya magát boldognak, halála előtt. ha
azok nem boldogok kik hazájokban vannak, hát mi hogy volnánk. kik
itt szaporittyuk a levegő eget. suhajtásunkal. hogy pediglen kéd a
15 constancinápoly meg vétele historiáját olvassa. az igen szép, és
hasznos idő töltés, második mahumet császár ki aztot meg vette. a
tízen ötödik saeculumnak a közepiben, igen nagy hadakozo fejdelem
volt, azt is írják felőlle hogy egy néhány nyelvet tudot, a mely igen
ritka a török³ császárok között, aztot pedig én is [82a:] olvastam, hogy
20 a pérai hegyen vitétte által a gályáit, és nagy hajóit. a mely mosta-
nában. tellyes lehetetlen volna. és a mely akoron. rettentő munká-
nak kellett lenni. az olyan munka, az régi romiakhoz illet, a kik⁴
csak nem hihetetlen munkákat vittek végben. és a mellyeket, még

¹ régi [Beszúrás.] ² égben, <a m> aki ³ török <szu> császárok ⁴ a kik <mos-
tanában> csak nem

25 mostanában is csudálkozásal láttyuk. a mostani törökök. nem hogy
 olyan nagy munkákat vinnének végben. de ezekben sem jutna, mahu-
 metnek pedig szükséges volt olyan nagy munkákhoz fogni, mert olyan
 görög császáral volt dolga. aki keményen oltalmazta avárosát, és meg
 is oltalmazta volna. ha a minden napi veszedelem után, ujab, ujab hada
 lehetet volna. de a sok ostromokban minden nap fogyot a népe. és
 30 végtire az uttzákon kellett verekedni atörökökkel, ugyan magát is
 őt ölette meg, mahumet pedig a maga népit nem kimélette, és az
 ostromokkor. a ki csak viszá fordult is, maga ölte meg., de látván
 hogy az egész népének meg csökkent volna a szive. és nem örömet
 menne ostromra, az egész táborán ki kiáltatá, hogy avarost prédára⁵
 35 bocsáttya. erre az egész sokaság fel zudul. és parancsolatot nem
 várván. ostromnak megyen. avárosbéliek is, hogy meg oltalmazhassák
 feleségeket, gyermeket, keményen viselék magokat. ugyan ezért lön
 olyan nagy vér ontás avaros meg vételekor., azután az egész várost.
 fel dulák,⁶ rablák, és predálák, és irtoztato dolgokat cselekedének⁷
 40 [82b:] a törökök, azt avarost Constantinus építette vala,⁸ ugyan
 Constantinus nevű görög császár is, veszté el, életével együt. de ha
 szinte aváros meg vétele historiáját olvassa is kéd. de⁹ lehetetlen
 hogy le ne irjam kédnek.¹⁰ mahumetnek egy kegyetlen cselekedetét.
 talám nem teszi fel. mindenik historicus. a város meg vétele után. egy
 45 igen szép görög leányt vittek egy basának. a ki is a leányt szép
 voltáért. a császárnak adgya. a császár¹¹ meg szeretvén. harmad napig
 csak aleánnyal töltötte az időt, senki feléje nem mehetet. se semmi
 parancsolatot nem adot, a vezér, és a töb basák azon meg ütökköznén.
 kérték a vezért, hogy mennyen a császárhoz. és jelencse meg, hogy
 50 az egész had nem tudgya mire vélni cselekedetét. a vezér meg jelenti
 a császárnak, a ki is parancsoltya. hogy hivassa, eleiben a basákat. a-
 basák eleiben gyűlnék, a császár nagy czifrán fel öltözteti a leányt,
 akinek is volt neve, erini a basák csudálni kezdék a leány szépségét.
 és a császár kérdé töllök, hogy ha nem volté méltó olyan szép leánnyal.
 55 három napot tölteni.¹² mindnyájan fel kiálták, hogy igen is, a császár.
 mondá nekik hát miért indultatok fel. és miért gondoltatok hogy el
 felejtettem volna hivatalomot, de mindgyárt meg mutatom néktek.
 hogy ha a magam gyönyörüségit sze-[83a:]retem is. de azt el tudom

⁵ prédára (hadgya) bocsáttya. [bocsáttya: (hadgya) fölé írva] erre az
 egész (nép) sokaság ⁶ fel dulák, (e) rablák, ⁷ [A kéziratban:] cselekedé
 [sorvégi elválasztásnál csonkán maradt.] ⁸ vala, (az) ugyan ⁹ de [Beszúrás.]
¹⁰ kédnek. (.) ¹¹ a császár (kapot ra) meg szeretvén. ¹² tölteni. (h) mindnyájan

hadni, és méltó vagyok hogy nektek parancsollyak, erre fel indulván, a
60 basák ellen, a kardgyát ki vonnya, és a szegény ártatlan leánynak a
fejét el üti. és mondá azután a basáknak, a ki ennek oka volt. a meg
fizeti ezt nekem, meg is fizeté; mert csak hamar, a tanács adoknak el
ütteté a fejeket. de ha szinte ilyen boszut álla is a szegény leá-
65 nnyért, de annak nem kellett volna. maga lenni hohérjának; édes
néném, mint ha üsmértem volna. ugy meg eset a szivem, annak a leány-
nak halálán, és azzal, minden nagy cselekedetit, meg mocskolta mahu-
met. mert ugyan is, egy olyan ártatlan személyt. akit annak előtte egy
nehány orával szeretet. és akinek virágját el vette, ugyan annak
egyszers mind hohérja lenni. irtoztato kegyetlenség! az ilyen csele-
70 kedettől, irtozik a természet, mivel az oktalan állatok közöt is látunk.
hálá adokot, ha mahumet meg nem vehette volna Constancinápolyt,
nem lett volna a néki olyan nagy gyalázattyára, mint ezen csele-
kedete. de ne szollyunk többet. arrol a leány hohérról. és ne siras-
suk tovább azt a szegény lányt. hanem az egészségire vigyázzon kéd. és
75 engemet igen igen kel szeretni. mert én azt meg érdemlem. ugyé édes
néném. hogy pedig azon végezzem el leveletem, amin el kezdettem,
hogy ajánlyuk Istennek bujdosásunkot. és ha suhajtunk is, ne
törödéssel suhajtozzunk. mert igen sokan vannak olyanok. a kik
ro-[83b:]szabbul vannak nálunknál, erre azt mondgya kéd. hogy a nem
80 nagy vigasztalás. és hogy mi haszna vagyon. egy éhel halónak, abban.
hogy kolosvárt jó kenyereket sütnek, avalo, de azis valo. hogy a nyug-
hatatlanságal valo vágyodás. azIstent meg bánttya.¹³ a suhajtás eny-
hitti a szomoruságot. mert.

suhajtás könnyitti, a nyomorultakat.

85 nagyon engeszteli, szomoruságokat.

azt tollök nem tiltyák, hallyuk pogányokot.

kik panaszozkodni, nem bányák rabokot.

de ugy a suhajtás. mind könnyeb, mind hasznosab lészen. ha aztot
az Istennek ajánlyuk. és ha csak azö segittségit suhajtyuk. nincsen
90 könnyeb mint jó tanácsot adni, én olyan vagyok. mint aza pap.¹⁴ aki
mindenről meg feddette ahiveit. és mindenkor jó tanácsot. adot, egy-
szer azt mondották nékie., hogy másoknak mindenkor jó tanácsot ad,¹⁵
de maga nem követi, azt felelé reá. én csak néktek predikállok. nem
magamnak. talám én is azt mondhatom kédnek., szerencsés jó éttzaká-
95 val együt.

¹³ meg bánttya. (avalo) a suhajtás (konny) enyhitti ¹⁴ [Elírás:] aza pak. ¹⁵ ad, (másoknak.) de maga

a mennyit más a'ltal, méltán is, mert a fegyver borítvány
az a bűnyelvéstől végteljes felelősség, ma reggel én
véltem el képe bannunk, minde'két az-éleje
hagyja velle, is egy korokrénykor illendő halálal máské
evélyesbol e mit el velle, job' benn a'vinnak, utalmat
is nem felelőjeje pánni hanem, csakis kel pánni, a
fidesz árnyal kagor ite idegen, vefélyben, is and.
va is gonddra lépem annak a nagy esemény, gaudium
a ki jobbe meg rón kall, a mi urunk ^{megjövend} halálal
velle, is kora'ja velle bannunk, kora'ja megvinnak
má'vott az a vilá'g, is méire kagorand armagor, ro'je
a bonno velle élemed kora'je, megvinnak, a kora
je megvinnak, avégyo fegyver, is fegyver,
az az ut életem velle kag' fegyver, is job' vilá'g
jólban is velle vége, velle bannunk kora'je meg,
is nem felelőjeje, is fegyver el lépem, mert
már ite éle'g fegyver, bannunk kora'vinnak el em
tán meg mine' lep, halálal az' a'vinnak, is méire
gud az, kag' nem árnyal az a vilá'g kag' kora'je meg
éle'gud megvinnak, mert akor meg megvinnak
afunk is, is abból ki kel kelni, is az el kag'vinnak
vellenak.

Élemed megvinnak, azal fegyver is.
- jelle velle pedig, kora'je árnyal kora'je.
- megvinnak, kag' kora'je kora'je.
ak' méire kora'je, megvinnak kora'je.
azal az megvinnak, kag' fegyver kora'je.

még több vagon az arafajánál kövönél, mert van
főrel a arafaját levele, hiányol hátival vagon is
va. hogy példjelen mi egymás parányi, erre minő az
arafaizny, mind a hatlandosy kötelez minde. de még
többes mondok

mert kevével kébe, ha inkább parannin,
néhányatja nébe, et is feleltanóm.

de az valghat meg ide néin, hogy mi jót vagonat
azot hogy egy parányi egymás annál is inkább, hogy
a mi parannin, néin, kenne nem alhatmetan ke-
dik, mi azot jót alhatmet, jót ebein, is kenne egy
hataslanisjot nem okot, a mi parannin, mindeket, hif-
ten, is kivein vagon, is nem pashed ag, minis a fe-
süle has a nyáinon is ne leginl alghat. minis a ked
nek a parannin a lánjon, vág a vostonon t igazis, a
melynek is réjon kamara kellese votta tonni, ha az
igen volna, amik mondanak, lehets töllen olgas de
vann: amehet is kenne jöthön meg midha ké. az
örvény lakhatatnol ma's iton kidnek, az tudha
rom. mert kövönél lakunk. de az kövön: töllen
hogy mindeke Csómoninél adga fétke atörök is
par a lánjon, az mátr' nevem: mind van itel
meg iron, nem azot hogy kébe erre meg remittan
izanom azot, hogy meg kenne, minis tudat kenne az
gevelmeskedni:

A fönök vápán, a minin a lánjon, vág adga
fiet, az vostonon, vág az parannin ahany ok: ok

és a francia király, mert minn hogy a leírásnak két részre is osztottam,
már csak két részre, ezek egymással, tudom hogy osztottam. de 'prohibito':
rot lapos, valamint mitor, a francia király, a fehérvári illés karta-
mányos hadakozás körül a császári ellen, az ő királyi Leopoldus a
franciai követőt, hogy mielőtt igazság vagyon az uronak, hogy had-
kötés akar indítani, az előléltétve hogy az nem kégy. hanem
az kégy, hogy az uronak már kégyen vagyon két fél, ezer prodi.
nem azot meg fognak feladni, meg az uron parit. azo névén, mi
doh fog alkotni uron prodiótól peredei, de az is fog doloz, ha két
császári, főképzen a kégyben

1700. 15. 7. 1700. 1700.

mi itt csak feladat, és vágyak, mely felől az uronak a vőnet, hogy mi
is véle mi foghatónak, de a fehérvárnak, a fehérvári és fehérvári, és uronak
hadai az uronak kégyben még ebben névén, gánvot kégy, fog doloz a ha-
lakolomán, nem kégyben, a hi gőrdőgőhő lakit gőrdőgőhő lakit lenni, agő-
rőg afformotónak kégy, maion, fo hállatathand fo kégyfel, és csak
egyetül magokai feresch, de az is gőrdőgő, nem nemeri feresch, a ma-
saker véle feresch, amonag, ki is afformotónak abaf elgesereket
elvesten, nem tudom ha le uronak vőgy, de le őrön, mert min-
son egyet már is non.

Juhász, Elvira, Julia Anna
pomonés uron a kégyben felvőrd, hogy elyon idején kégy, ha-
teibon, és csak egyetül, hoto non feresch, feresch magokai feresch felit
ni.

Elvira, mindonnak ideje uron, uron olyan ide, melyben feresch
magon-mal feresch lenni, uron olyan, melyben, amonagionon véle
lélet kégy, uron ebben az abaf allag, abaf is uron, ma vőgy,
avőre is kégyben isresch.

Az¹ urunkal. bercsenyi ur látogatására jöttünk, aki is igen roszul
 vagyon, és ha egy darabig el viszi is betegségit, de annyira nem
 viszi, hogy abból ki gyógyullyon. a lábaiból igen sok viz foly ki,
 a melyet a borbélyok rosra magyarazzák. és féltik attol a veszet
⁵ [84a:] cángrenától, a ki is az árviz után. ha quártélyban szál, onnét,
 egy Compánia borbély sem verheti ki. az Isten oltalmazzon meg
 minket attol,² de ha az Isten azt reánk bocsátta, jóbót kel követ-
 nünk,³ az Isten mennyi szenvedéseket. betegségeket bocsátot a
 szentekre. a kik ötet szerették, és szolgálták, azért hogy az ilyen
¹⁰ rosz. mint én. meg láthassa, hogy ha az olyan szentek szenvedtenek.
 hát én micsoda szenvedést nem érdelek. ök azért szenvedtenek. hogy
 például legyenek. és jobban meg tisztittassanak valamint az arany a
 tűzben. én nekem pedig azért kel szenvednem. hogy akaratom ellen is
 végit szakaszthassam roszaságomnak. édes néném, mely jó az egészség,
¹⁵ aztot pedig leg gyakortáb mi magunk ronttyuk el, mert miért látunk
 a szerzetesek,⁴ és a munkás emberek között, annyi egészséges öreg
 embereket, ennek igen könnyü okát adni, mert se a szerzeteseknek. se
 a munkásoknak, az elméjek annyi változást nem szenved, a nagyra
 vágyás, fősvénység. irigység, nem gyötri, ezeknél pedig semmi⁵ inkább
²⁰ nem röviditti az életet. anyughatatlanság, a gyötrődés. az elmét
 meg ronttyák. és az elme, az egészséget. de⁶ ne szólljunk az elmeről,
 hanem nézük el. micsoda mértékletes életet élnek a szerzetesek. és a
 munkások. és nem kel csudálni ha sokáig élnek. mert az ő ételek. és
²⁵ italok. közönséges, és mértékle-[84b:]tes., csak nem mindenkoron, egy-
 aránsu. étellel és itallal élnek. a sok féle étellel. gyomrokot meg nem
 terhelik. és ha vasárnap, vagy más innep nap. egy más munkás ember,
 többet talál enni. vagy innya,. aztot másnap a dolog. és az izadás
 meg orvosollya. de aztot csudálljuk. hogy látunk az urak között
³⁰ öregeket. és ne csudálljuk. ha látunk betegeseket. mert mi lehet
 nagyobb ellensége az egészségnek, mint a torkosság. mértékletlenség. és
 a tunya élet. és mi röviditheti ugy az életet. mint a részegség? az a
 sok féle savanyu. és édes, az a sok féle. hidegitő. és melegítő. micsoda
 zenebonát, nem csinál gyomrokban. és mind ezekkel. halmozva

¹ Az [az-ból javítva.] ² attol, <attol.> de ha az Isten<t> azt reánk ³ [A
 kéziratban:] követnük, [elírás.] ⁴ szerzetesek, <koz> és a munkás ⁵ semmi
 <ugy nem jobban> inkább ⁶ de <ha> ne

meg töltik magokat. azután. nem hogy valamely járásal. segittenék az
35 emésztést. de még aztot meg gátolják. két oráig valo déli álommal,
hát még a rettentő ital mit csinál. a midőn, nem az árvizben. hanem
az árborban kel uszkálni a szegény gyomornak; a kinek lehetetlen meg
emésztetni mind azt. amit belé töltenek. és⁷ vetnek, az okoza azután a
sok féle rosz humorokat. vagy nedvességeket. és a sűrű vért, és a
40 sok nyavalyák ezekből származnak. ezért mondgya egy példa beszéd,
hogy az ember a fogával áss magának vermet. elég a. hogy, a szegény
ur. nem gondolom hogy meg gyógyuljon. a szegény susi azért igen
szomorú; elége⁸ vigasztalnám de csak fél fogra nevet. nem is lehet
másként. amennyi sok nyughatatlanságot kel szenvedni. mert akor
45 láttzik meg ajó feleség. amikor az ura beteg. édes néném vigyázon
az egésségre kéd. mert a derék állapot. és maradok kéd szolgálja. amen.

⁷ belé töltenek. és vetnek, ⁸ elége [eleget-ből javítva.]

[65.]

[85a:] rodosto 4 8bris. 1725

Ma csak azért irok kédnek. hogy bizonyos alkalmatosság vagyon.
és eztet ha el mulatnám. tudom hogy meg pirongatnának, és boszut
állanának, mert az aszszonyok boszu állok, ki egyben. ki másban.
hogy pediglen a kéd rettenetes haragját el kerüllyem. inkább irok, de
5 mit? mert szakállomra mondom. hogy nem tudom mit irjak, mert itt
olly csendességben vagyunk. (bercsenyi uron kívül:), valamint az
elizéus¹ mezején lévő lelkek, ahol még mahumet tanyítása szerént is a
lelkek nagy kiességben. vannak; és a ki mondhatatlan szép leányokal
valo gyönyörűségben élnek, a kik is ollyan édesek. hogy ha valame-
10 lyike. közüllök. a tengerben találna pökni, azonnal édesé lenne, és el
vesztené sosságát. mert atörökök azt tarttyák. hogy ót más féle
aszszonyok lesznek, és nem azok. akik itt a földön élnek, hát miről
irjak édes néném. azt meg irhatom, hogy ma nálunk nagy innep va-
gyon. mert a mi urunkot ferencznek keresztelték. ha pap volnék. le
15 kellene tehát irnom a sz. ferencz életét. de nem akarok ugy tenni
mint egy ollyan pap. akinek minden predikállása, csak a gyonásrol
volt. annál többet meg nem tanulhatot. és minden innepekben csak
azt mondotta el. egyszer arra kéri hogy pre-[85b:]dikálljon sz.
joseph napján. a predikációját így kezdi el. atyám fiai ma sz. joseph

¹ elizéus <me> mezején

20 napja, sz. joseph pedig áts volt. és mint hogy áts volt. gyontato székeket csinált. azért beszélyünk a gyonásrol. nem szükséges tehát hogy le irjam a sz. ferencz életét. arra mindenik franciskánus barát meg tanithattya kédet. aztot tudgyuk hogy angyali életet élt, de aztot is tudgyuk. hogy meg haragudot volna arra az egygyügyü fraterre. aki

25 sok idővel halála után. az irásiban, a kristushoz hasonlította. mondván hogy mind születésiben, életeben., szenvedésében, és halálában, hasonló volt a meg váltohoz. hogy a ki franciskánus köntösben hall még, annak nem lehet el kárhozni, és hogy sz. ferencz minden esztendőben egyszer le megyen a purgátoriumban. és onnét fel szabadittya

30 a franciskánusokat. a kik akor ótt találnak lenni. az ilyen irást, mi sem találljuk jónak. nem hogy egy olyan alázatos szent találta volna, itt most szürnek, azért beszélyünk a szüretől. és mondgya meg kéd nekem annak az okát. hogy mitől vagyon a. hogy a szüret csak nem mindenüt egy tályban vagyon,² az aratásban nagy különbözések.

35 vannak. hol eléb, hol későbben aratnak. voltam olyan tartományban. ahol a buzát majusban arattják. de a szüretet csak akor kezdik mint nálunk., erre sokan azt felelik. hogy a régi romai császárok meg parancsolták³ volt. hogy az egész birodalmokban. a szüret egy időben légyen, azt meg engedem hogy a parancsolat⁴ meg volt. de a nap

40 függötté a parancsolattól. azt nem gondolom. ebben az országban [86a:] a bizonyos hogy nagyob melegek vannak. mint erdélyben. még is a szüret. itt csaknem azon a napon kezdődik mint ótt. leheté tehát azt mondani, hogy a napnak meg volt parancsolva, hogy a szöllöt mindenüt egy időben éréllye meg. azt nem lehet mondani.

45 hanem azt mondhatni, hogy a természet parancsolattyából vagyon a szüret. csak nem mindenüt egyaránt, mind azon által nekem ugy tettzik. hogy az⁵ olyan meleg tartományokban, a hol majd tél sincsen, leg aláb egy holnapal eléb kellene szürni mint nálunk., de eléb nem szürnek, és a szüret europában, csak nem mindenüt egy időben esik.

50 azt tudgyuk. hogy magyar országban a hegy allyán novemberben szürnek, de e nem közönséges még a hegy allyán is, anál inkább a töb tartományiban. a még pedig erre a kérdésemre meg felellyen kéd, addig azt adom kédnek tudtára hogy bercsenyi ur. igen igen készül a más világra mind azon által. a kit az Isten meg akar gyógyítani,

² vagyon, [Beszúrás] ³ meg parancsolták [p—b-ből javítva.] ⁴ parancsolat [t—utólag beszúrva sor elején.] ⁵ az <ilyen> olyan [ollyan: <ilyen> főlé írva.]

⁵⁵ halálos betegségiből, csak egy száraz figével is meg gyógyíthattya. most ez elég. maszor többet. csak az egészségre⁶ vigyázzunk édes néném, mely régen nem kérdettem, ha szeretéd kéd. mert azt el nem kel felejteni

⁶ egészségre [-re szótag utólag beszúrva a sor elejére, világosabb tintával.]

[66.]

rodosto. 29. 8bris 1725.

Ma a szegény bercsenyi ur látogatására voltunk. a ki is olyan állapotban vagyon., valamint jób volt, csak éppen abban különbözik, hogy az ágyban fekszik. és nem a gané dombon. mert nincsen olyan rész a testiben. a melyben valami kis épség volna. a lábaiból a víz ki⁵ folyván. **[86b:]** a rothadás szállot belé, meg esik az embernek szive rajta. a midön láttyuk hogy metélik le¹ a rothat hust a szárairól, és a midön hallyuk jajgatni, és ordítani a nagy fájdalomban, úgy tettzik mint ha a régi martynomokot látnám a kinokban. abizonyos hogy ki sem mondhatom kédnek. hogy micsoda irtozásal kel azt látni. hát még¹⁰ micsoda kinban vagyon az, aki azt szenved. de a test fájdalmival. a lélek gyógyul; és az irgalmas Isten az ő lábaiban tette a purgátori-umot., meg akarván menteni, a más világon lévőtől., azért már nincsen is leg kisseb reménség életéhez, hogy is lehetne. amidön. mind belől mind kívül. rothadni kezd, a testamentumát már meg csinálta.¹⁵ és a szegény susit itéllye el kéd. hogy micsoda szomorúságban vagyon., de azt el lehet hinni. hogy nem marad nyomorúságra. mint hogy e szomoru levél. azért most nem is irok többet. mert a szomoru levélnek, igen rövidnek kel lenni. de hogy tellyeségel a szomorúságon ne végezem el. egy kis historiával végzem el. a mely valóságal meg történt.²⁰ egy uri embernek iffiu és szep felesége lévén. gyanakodot reája. noha semmi bizonyost nem tudhatot felölle, de hogy jól meg tudhassa, egy pohár vizet viszen a feleséginek. mondván hogy azt meg kel innya. a szegény aszony, reszketve. innya kezdi, a mikor félig meg itta volna. az ura el veszi a szájától. és maga meg isza a többit. mondván, énne-²⁵ kem is utánnad kel mennem, az aszszony azt meg halván. mindgyárt meg ijed. azon hogy étetöt ivut. és az ijedcség oly nagy volt, hogy mindgyárt **[87a:]** betegé kezd lenni. és hanni, azonnal papért küld, és az attya fiait is esze gyüeteti. amidön mind ezek az ágya körül volnának.

¹ le a </> rothat

az aszszony, mindenek hallottára. apapnak gyonást tészen., és a
 30 midőn el végezi, mondgya. hogy azért tette azt a gyonását, hogy
 halála után is. az ura ne gyanakodhassék felölle. és meg tudhassa
 ártatlanságát, az ura. az ágyhoz megyen és meg öleli a feleségit. és
 fel szoval mondgya néki. hogy ne féljen. mert a vízben semmi étető
 nem volt, és hogy csak agyanoságot akarta meg tudni. ha² igazán
 35 valóé vagy sem. a kik ahazban voltak. és a beteg halálán siránkoz-
 tanak. ezt meg halván a szemeket meg törlik, és³ örülni kezdenek.
 aszegény aszszony is, semmi valójában⁴ valo betegséget nem érezvén
 magaban. el kezdi magával hitetni, hogy nincsen meg étetve, és a
 félelem is lassanként ki menvén az elméjiből, az ágyból fel kél. és jól
 40 érzi magát. a többi ezt látván. a szomorúság öröme fordúl, vacsorá-
 hoz⁵ ülnek, és virrattig isznak. mit mond kéd erre; a gyanoság. valo
 hogy nagy betegség. de aztot meg gyógyítani az ilyen próbával.⁶
 nem jóvallom mindennek. mert hátha. azaszszony is leg első alkal-
 matosságkor. az olyanért boszut állana.. kéd itéletire hagyom. ha a⁷
 45 férfiu jól cselekedeté. vagy sem. de én jó éttzakát kivanok kédnek

² ha <igazé vagy> igazán valóé vagy ³ és <vi> örülni ⁴ [Javitás: *valóság-*
 ból.] ⁵ vacsorához <iszn u> ülnek, és virratig isznak. ⁶ próbával. <m> nem
⁷ a [Beszúrás.]

[67.]

rodosto 6 9bris. 1725.

Edes néném itt most elég sirás, rivás, és zokogás vagyon. a szegény
 susi özvegyen marada. és kajdacsinébol, minden féle nedvesség. a
 szemin foly ki, [87b:] a mennyit már a sirt, méltón is, mert a szegény
 bercsenyi ur. a bujdosásának végit szakasztván. ma reggel két orakor
 5 el hagyta bennünket. mind holtig az elméje helyén volt, és egy keresz-
 tényhez illendő halálal mult ki evilágból. e már el vette sok szenved-
 désinek jutalmát és nem szükséges szánni. hanem azokat kel szánni, a
 kiket árvául hagyot, itt idegen. országban, de azokra is gondgya lészen
 annak a nagy cselédes gazdának. a ki soha meg nem hall. a mi urunk¹
 10 mindenkor mellette volt. és hozzája valo barátságát. holtáig meg
 mutatta. micsoda ez a világ, és miért kapunk annyira rajta. a benne
 valo életnek kezdete. nyomoruság. a közepe nyughatatlanság, avég e

¹ a mi urunk <holtig> mindenkor [*mindenkor*: <holtig> fölé írva.]

fajdalom, és szomorúság. ez az ur éltiben való hogy szenvedet. de sok világi jókban is volt része. való bujdosásban holt meg. de nem szükségben. így fogyunk el lassanként. mert már itt elég szegény bujdosokot temettünk el. ezután még mint lesz. hadgyuk a jó atyánkra, és mondgyuk azt. hogy nem érdemli ez a világ. hogy hozzája képesoljuk magunkot, mert akár mely gyönyörőségben uszunk is, de abból ki kel kelni. és azt el hagyattyák velünk.

²⁰ Elmúlt gyönyörőség, csak suhajtást okoz.
jelen való pedíg. hasonló árnyékhoz.
a jövendőbéli, kapsz bizonytalanhoz,
ah ! mért hasonlítod, magadot boldoghoz.

aztot már meg mondtam, hogy a szomoru levélnek [88a:] nem kel²
²⁵ hoszunak lenni. ez elég szomoru mert itt a halálról kel beszélni. azért el is kel végezni, tudgya kéd micsoda nagy dohányos volt a szegény ur, mind holtig is dohányozot. mert halála elöt. két órával. egy pipa dohányt ki³ szivut. de meg holt. kédet pedíg az Isten éltesse. amen.

² nem kel <sz> hoszunak lenni. <elég sz> ez elég szomoru ³ ki <szuv> szivut.

[68.]

rodosto. 12 9bris. 1725.

Azt ne csudálljuk édes néném ha a szegény ur meg holt. avalo mindennek meg kel halni, de ennek még inkább meg kellett halni mint sem másoknak, mert holta után. a testit fel bontották. de annak leg kisseb ize épp nem volt. és abelső részei el voltanak rothadva, nem tudom valójában. ha azért nem vittéké a testet Constancinápolyban,
⁵ hogy sok költségben került volna. vagy azért hogy nem engedték meg. de azt tudom. hogy egy kis görög kápolnában temették el. a testámentumát fel¹ nyitották. susinak ezer aranyat hagyot, és holmi portékát. a cselédinek is hagyot. még nekünk is holmi portékát.
¹⁰ nekem a meg holt felesége nád pálczáját hadta. nem kel az ajándékot tekinteni, hanem azt kel tekinteni, hogy ki adgya. és mint adgya. atöb ládabéli portékája, köntösök. ezüst és arany mives portéka. a fiára szállot, a melyek mind együt. egy aszszonynak, kedvére lehetnek. mindenikünk azt gondolta. hogy kész pénze felesen vagyon. de
¹⁵ holta után meg csalatkoztunk benne. mind azon által, ennek a gyene-

¹ fel <bontották> nyitották.

ralisnak. többje volt. mint sem arégi romai gyenerálisoknak, a többi között egy regulus nevű fő. [88b:] polgár mester száz negyven ezer emberrel² ment afrikában a carthagobéliek ellen., a midőn őt hadakozot volna, romából a felesége levelet ír néki. és tudtára adgya, hogy

20 miben vagyon a jóságga dolga. regulus,³ arra egy levelet ír a romai tanácsnak, és kéri, hogy küldgyön helyében más polgár mestert. aki a hadakozást folytassa. mivel ő néki viszá kel menni, hogy a jóságában rendelést tegyen. mert a gondviselője meg halván, az emberek. akik a földit szántották, minden ekéit, és a földi munkához való. eszközt el

25 vitték. és ha nem műveltetheti a földét. a feleségit gyermekit nem tarthatya. de nézük el miből állot az a nagy jóság. egy major házbol. és hét szántó földből. édes néném mint meg nevetnök most az olyan gyeneralist. a ki száz negyven ezer embernek parancsolván. azon panaszkodnék. hogy egy néhány ekéit el lopták. és ha hét darab

30 földet meg nem szántat. a cseléde meg hal éhel. de inkább csudálljuk azt a boldog időt. a melyben, egy olyan nagy hadi ember. a maga szegénysége mellet. csak a hazája gazdagságát kereste, és a melyben, az olyan nagy emberek, akik elöt a királyok. térdet hajtottak. csak a földi munka után. alacson rendben éltenek, látunk meg más

35 olyan fő polgár mestert, akit az eke mellől vonták el. hogy száz ezer⁴ embert adgyanak kezében. és akinek. királyok mentenek udvarlására., de a hadakozást el végezvén. ismét a szántáshoz fogot. mert a régi romaiaknak. egyéb jövedelmek nem volt, csak a szántásbol. a kit fő polgár mesternek tették., az a majorkodását el hadta. hada-

40 kozni ment. és akor a királyok, és fejdelmek nagy tisztelettel állottanak elötte. esztendő mulva. a tiszttséginek vége lévén. romában viszá [89a:] kelletert menni, és le tenni a tiszttségit. és a nagy kincset amelyet nyert a hadakozásban. mind egy polturáig, a város tár házában kelletert adni, és azután. az a nagy gyeneralis. a kitöl annak elötte

45 egy néhány holnapal. az országok rettegtenek., és a nagy városok akinek egy néhány száz arany koronákat küldötenek. és a ki nagy pompával menvén bé romavárosában. elötte gyakorta. a meg gyözetet királyok, lánczolva mentenek. ugyan az a gyeneralis. közönséges köntösben öltözvén. a major házában viszá tért. őt borsoval. lentsével

50 élt. és kevés számu szantó földét szantotta, vagy szántatta. és az ilyen emberek vetették idővel a romai birodalom alá, csak nem az egész világot. boldognak mondgyuké az olyan időt, én azt tartom

² emberrel [el.: Beszúrás.] ³ regulus, (azt) arra ⁴ száz ezer (ezer) embert

55 hogy, boldognak mondhatni azt az időt, amelyben, a nagy urak csak eppen a haza hasznát keresték, és a melyben az emberek oly közönsé-
gesen éltenek. mert azt el mondhatni boldognak. mind lelki, mind
testi képen. aki keveset kíván, és kevésel bé éri, de most veszem észre
magamot, hogy rodoston kezdettem el a leveletem. és azután arégi
romaiakhoz repültem. de viszá kel repülni. mert én azt a régi⁵ szokást
viszá nem hozom. se a mostani gyenerálisokot az eke mellé nem tehe-
60 tem, azért viszá térek susihoz, és azt mondom kédnék. hogy üsmerek
ollyat. a ki susival le akarná már is tétetni a feketét, de nem akarja.
nem tudhatom az okát. noha azt tudom. hogy még leánykorában is
szerették egymást. attol vané, hogy a grofné titulust nem akarja. le
tenni, vagy attol. hogy a legénynek nem igen villog ládájában az
65 arany. de elég a hogy, nincsen kedve hozá. noha a szeretet meg
vagyon, mint hogy keresztények vagyunk. mondgyuk azt hogy, a kit
az Isten valakinek nem rendelt, aztot nem is fogja birni. mi hir vagyon
ótt kéteknél. mert innét mindenkor szomoru hirt irok. jól vagyóné az
egésség.

régi (időt) szokást

[69.]

[89b:] rodosto 7. xbris. 1725.

Ezt a levelet. el kezdem írni. de¹ bajuszomra mondom. hogy nem
tudom mit kel írni, és ha irok. csak azért írom, hogy kédnék válaszá-
t vehessem, azt irjamé. hogy itt könyvem forrási, s' áradási, indullya-
tok., és hogy még a sirás, zokogás meg nem szünt itt az özvegyek
5 között, de idővel az is meg szünik, mert az a kegyetlen idő, mindent
el ront, és el töröl, erről írni kédnék, nem nagy vigasztalás. de csak
kel valamit írni, azt írom hát hogy, itt most szántanak, és vetnek.
nálunk pedig azt már régen el végezték, hogy ha csak valaki a havat
nem akarja szántani., aminap olvastam, hogy miképpen kel a buzát
10 meg szaporítani, amidön a gazdaszszonyságra. viszá tér kéd. akkor meg
kel próbálni, példának okáért, egy véka buzát főzessen meg kéd jól. de
sok vizet kel reá tölteni, a még a fő, addig tétessen kéd. egy kádban.
négy véka buzát. a midön pedig a buza jól meg főtt. a vizet szüresse
le kéd rolla. és melegen had töltség a kádban lévő buzára, és azt
15 békel jól fedni, másnap, vagy harmad nap, ha láttya kéd. hogy a
buza szem kezd dagadni. és a vizet jól bé itta, akkor küldgye a mezőre

¹ de <szakállomra> bajuszomra [bajuszomra: <szakállomra> fölé írva.]

kéd, és had vessék el valamely jó földben. de mentől ritkábban lehet. mert egy buza szálon, három vagy négy ág terem. és mindenikén egy buza fő, és így, négy annyival több buzája terem kédeknek. mint
20 rend szerént, ezt én olvastam, igazé vagy sem. nem tudom. de a ki nem hiszi próbálja meg, nem nehéz dolog. és ha igaz leszen. akkor nem bánnya meg fárattságát. de a micsoda hirt hallottam csak éppen ebben a szem pillantásban. azt nem lehetne el hinni, hogy ha csak bizonyoson nem tud-[90a:]nok., kéd ót a francziák között hamaréb meg
25 halhatta. de tudgya. vagy nem tudgya kéd. meg irom. hogy a francia király 5 septembris meg esküt. és le feküt. a stanislaus király leányával., ki hitte volna azt. hogy egy olyan nagy hatalmas király, egy szegény bujdosó, és² csak nével való királynak vegye el a leányát, és hogy viszá küldgye egy nagy királynak. mint a spanyol királynak a
30 leányát, a kit annak előtte akart el venni, ezek ám az olyan dolgok. a melyekben nyilván ki tettzik az Istennek csudálatos munkája. és hatalmas, aki úgy bánik akirályok szívével. valamint mi a viaszal, bizvást el mondhattya. a francia királyné. a boldogságos szüz után. hogy meg tekintette szolgálójának alázatosságát. és hogy az alacson renden lé-
35 vöket fel emelte, és a fen valokot le vetette. mert lehetetlen volt. csak hizelkedni is magának azzal. hogy még francia királyné lehessen. ha az attya lengyel ország közepiben lett volna, ugy még is mondhatnám. de bujdosásban lévén, mindenektől el hagyatván. és csak reménsége sem lévén hogy augustus székiben ülhessen. csudálni. és imádni kel
40 az Istennek az ilyen rendelésit. mert az ilyen munka. fellyül haladgya, az emberi elmét. ludit in humanis. és hogy az Isten előtt. a királyok és a fejdelmek olyanok mint a gyermekek. akiknek hatalmok. nagyságok., csak gyermeki játék, imádgjuk édes néném. az Istennek minden rendelésit. és reméllyük. hogy reánk is gondgya lészen.
45 mert irgalmas. és meg segíthet, mert hatalmas. a sophiai pápista érsek ellen. a görög püspökök, és papok. a portán sok hamis vádolásokot tévén. avezér parancsolatot küldöt. hogy meg fogják. mind az érseket. mind a papjait. és fogva vigyék Constancinápolyban, az érsek azt meg tudván. el szaladot. de a papjai közül hármat vagy
50 né-[90b:]gyet. lánczolja vitték constancinápolyban. az érsek ide szaladot. és titkon vagyon közöttünk. tudom hogy az urunk. azon lészen. hogy ki szabadithassa azokat a szegény papokot. a kik még a botozást is meg kostolták. így szenvednek a mi szegény papjaink

² és <ne> csak

ahitért. de nem csak. itt, hanem az egész világon. és a leg kegyetle-
55 nebb nemzetek között. ki tudná mondani, hogy hány jésuitát. és
barátot. ettenek már meg, afrikában, és amérikában. azok a vad
emberek. akik igen szeretik az ember húst, de a barátokon nem
kapnak. mert egy kapucinust. meg ölvén, jó ebédet akartak belőle
csinálni, de hogy meg sütötték. a husát. mind ösztövérenek. mind
60 igen keménynek találták. az olta. nem kapnak a barát huson., hát
cgyszer, egy szegény jésuita, szokása szerént. falurol, falura járván
hogy valakit meg téríthetnc. egy nagy erdőből ki menvén. egy falura
talál. avad emberek látván egy nagy embert. feketében. nagy kalap a
fején. és hogy³ négy lábon jár, mind el szaladnak tőle, mert hogy soha
65 lovat nem láttak volt. azt gondolták. hogy aló. és az ember mind egy,
a jesuita azt látván le szállot alovárol, és lassanként a vad emberek is
viszá tértenek hozzája. azt el mondhattuk igazán. hogy csak a mi
papjaink követik valóságosan az apostolokat: bár követhetném én is
mindenben őket. de csak abban követem. hogy ők aluttak. én is
70 aluszom. azért jo éttzakát édes néném.

³ hogy [Beszúrás.]

[70.]

rodosto. 16 janu. 1726.

A kéd méznél edeseb levelét igen kedvesen vettem. édes néném.
ha valamely idegen olvasná akéd levelét. nem hinné el hogy atyafiak
vagyunk., azt gondolná hogy [91a:] még több vagyon az atyafiság-
nál közöttünk. mert rend szerént az atyafiak levele, hidegeb téntával
5 vagyon irva. hogy pediglen mi egymást szerettyük, arra mind az atya-
fiság. mind a hajlandóság kötelez minket. de még többet mondok,
mert kevéssel kédet. ha inkább szeretném.
nénémséget néha, el is felejténém.
de azt vallyuk meg édes néném. hogy mi jok vagyunk azért hogy ugy
10 szerettyük egymást. annál is inkább, hogy a mi szeretetünk, nekünk,
semmit nem alkalmatlankodik. mi azért jól alhatunk. jól ehetünk, és
semmi nyughatalanságot nem okoz., a mi szivünk, mindenkor
frissen, és hivesen vagyon, és nem peshed ugy, mint a füstölt hus a
nyárson. és ne legyünk olyanok. mint a kiknek a sziveket a lángon,
15 vagy a rostélylon¹ égetik. a melynek is régen hamuvá kelletet volna

¹ rostélylon </> égetik.

lenni, ha az igaz volna. amit mondanak, leheté töllem ollyat kivánni. amelyet őt helyben jobban tudhat kéd. az örmény lakadalomról már irtam kédnek. azt tudhatom. mert közöttök lakunk. de azt kérédeni töllem hogy micsoda Cérémonióval adgya férhez atörök császár a
20 leányát. azt méltó nevetni. mind azon által meg írom, nem azért hogy kédet arra meg tanítsam, hanem azért, hogy meg² mutassam, mint tudok kédnek engedelmeskedni.

a török császár. a midön a leányát. vagy attyafiát. egy vezérnek. vagy egy pasának akarja adni. oda [91b:] se pap nem kívántatik. a
25 meg esketésre. se más egyéb tiszt a Contractus csinálásra. mert oda csak a császár akarattya kívántatik. hogy ha egy fő vezérnek. vagy más fő tisztnek akarja adni a leányát, a császár azt neki meg jelentetvén. annak, (ha házas.). minden feleségeit el kel bocsatani magától. sok ajándékot, és sok rab leányokat kel venni a császár leánya szá-
30 mára. a midön pedig a császárnak tettzik hogy a lakadalom meg legyen. a vő legényt magához hivatya., és a job kezében egy buzogányt ad, és egy levelet. a levelet pedig a kebelében teszi, és azonnal megyen a császár leányához. akit annak előtte soha nem látot volt. a leány egyedül lévén a kereveten. a vő legény bé menvén, háromszor
35 térdet hajt néki, és azután meg jelenti néki hozája valo nagy szeretetét, és hogy micsoda nagy örömmel véski a császár kegyelmeségit. a leány nem várván hogy el végeze beszédit, mint ha igen haragudnék. fel kél a kerevetről, és a hansárhoz nyul. hogy azzal által verje. hansárt, vagy hoszu kést. nem szabad más aszszonyoknak viselni. csak a császári
40 nemből valo aszszonyoknak. a vő legény pediglen. nagy siettséggel ki véski akebeléből a császár levelét. és aleánynak meg adgya, a kinek is mindgyárt el mulik az örömmel valo haragja, a levelet el véski, meg csokollya. és el olvassa. a melyben látván a császár akarattját. azt feleli a vőlegénynek, légyen a császár: akarattya, arra a vő legény
45 meg csokollya. a köntösét. és ki mégyen, más-[92a:]nap sok ajándékot kel küldeni a leánynak, és nagy pompával viszik a³ férje házához. sokszor történik ugy, hogy egy holnapig sem lakik véle, hanem más pasának adgyák. főképpen ha aszszonyomnak valamely panasza vagyon ellene. és hanem ugy keresik kedvit, a mint kivánná.

⁵⁰ mert a virág szálat, szükséges öntözni.

másként. a melegben el kéne száradni.

² meg <lassa> mutassam, [mutassam: <lassa> fölé írva.] ³ viszik a <feg> férje

édes néném, idétlen házaságnak tartom a török házaságot. egymást
 annak előtte nem láttyák. hanem csak éppen akor. amikor már nem
 lehet meg másolni, sokszor azt gondollya a vő legény hogy valamely
 55 szép személy mellé fekszik. másnap ha meg láttya, hát ijesztő. de aző
 törvények. abban kedvezet a férfiaknak. és ha így meg csalatkoznak a
 feleségben. meg engedi nékik hogy újra kezdgyék. mert egy néhány
 feleséget tarthatnak. ha akarják. és ha modgyok vagyon benne. de
 meg ezen kívül. annyi rab leányt tarthatnak. amennyi tettzik, és az
 60 ellen semmit nem mondhat a valóságos feleségek., csak nékik is meg
 járjon az adó. mert ha agazda azt el mulattya. három pénteken. a
 gazdaszszonynak lehet azért panaszt tenni a bíró előtt. és ha ugyan
 csak. továbbra is akarják halasztani az adó meg fizetést. akor az
 aszszony el válhat az urától. e ritka példa. de a törvény meg. **[92b:]**
 65 engedi. hogy ha pediglen. a férfiu el⁴ válik a feleségitől. és azután
 ismét viszá akarja venni, a meg lehet. a törvény azt meg engedi, de
 olyan formában. hogy az aszszonynak. szabad ha akarja. minek
 előtte viszá mennyen, az ura hírével egy éttzakát eltölteni olyan
 70 férfiával. a micsodás neki tettzik. ecsufos törvény, és nem látom mi-
 végre rendelte a törvény csináló. ő lássa, abban nem töröm a fejemet.
 hanem csak abban hogy kéd egészséges legyen, de éppen most jó eszem-
 ben egy jó gondolat., hogy miért fedezik, és takarják. ugy bé magokot⁵
 itt az aszszonyok. talám azért, hogy még inkább kapjanak rajtok. mert.
 mennél inkább légyen. valami meg tiltva.
 légyen is előttünk, erősen el zárva,
 ámbár ahoz jutni,⁶ kellesék fáradva,
 annál inkább birni, azt várjuk suhajtva.
 kérem édes néném kédet. hogy had ne irjak már többet. mert
 télben nem lehet hoszu levelet irni. azért hogy hideg vagyon. nyárban
 80 pediglen igen meleg, itt pediglen tizen egy az ora, a pennám is alhatnék.

⁴ a férfiu el <akar válni> válik [*válik*: <akar válni> fölé írva.] ⁵ magokot
 <a> itt ⁶ ahoz <jotni,> jutni,

[71.]

rodosto 13 martý 1726.

A kéd nád mézes téntával irot levelét tegnap vettem. a minap
 is vettem volt. kettőt egyszers mind, ugy tettzik, hogy ha csak nem
 álmodtam, hogy valaszt **[93a:]** is adtam reájok. de nem vagyok

bizonyos benne. de abban bizonyos lehet kéd. hogy ha nem¹ irtam,
5 kéd sem vehette aválaszt. de oh mely könnyen meg bocsáttuk mi egymás vétkit. mind azon által. azzal elne hidgye kéd magát. a rosz példát nem kel követni. se boszut nem kel állani, vagy is talám bűntetésül kíván kéd töllem olyan dolgot. a mely husz esztendőben egyszer nem jut eszemben. mert ugyan is hogy jutot kédnek esziben
10 hogy töllem azt kédgye. hogy kik voltak. a temparisták, és miért vesztették el őket, jobban szeretem fél oráig susival nevetni. mint arrol tiz oráig irni. mind azon által. ki ne engedelmeskednék kédnek, ha szinte irni nem tudnék is, meg irnám, én édes néném csak azt írom meg felöllok. amit hallottam és olvastam. ugyé hogy többet nem
15 kíván kéd.?

a málhái vitézeknek. és a temparistáknak rendi, jerusalemben vettenek eredet. a málhái vitézek régiebbek. egy gerardus nevü² francia 1112 esztendőben, jerusalemben a jövevények. és a szarándokok számokra. egy nagy ispotályt építete. amelyet nevezé³ keresztelő sz. jános ispotályának, és oda bé fogadá mind azokat. a kik jó akarattyokból a betegekhez. és a szarándokokhoz való gondviselésre szánák magokat. de azok csak nem mind hadi emberek lévén, gerardus ugy rendelé, hogy annak egy része az ispotályban maradván. a másika a sarracénusok ellen hada. [93b.]kozék, és régulat szabván nékik, az
20 engedelmességre. és a házaságon kívül való életre kötelezék magokat. és hogy holtig hadakoznának a hitetlenek ellen ez a rend⁴ vagy szerzet. csak hamar meg szaporodék. és nevezék őket jerusalemi sz. jános ispotályja vitézinek, ezeknek fekete köntöst kellett viselni. és a köntösökön, nyolcz szegeletü⁵ fejér kereszt volt varva, a sarracenusok
30 el vévén a sz. földet a keresztényektől. ezeknek is ki kellett menni. és rodus szigetében meg telepedének. de idővel egy hatalmas török császár nem szenvedhetvén olyan vitéz szomszédokat. a szigetet meg szállá, és nagy nehezen meg vévé. és a vitézeknek, a kik meg maradá-
nak,⁶ életben. meg engedé hogy ki mehessenek a szigetből. akik is el
35 hagyván a szigetet. málhá szigetében meg telepedének, és málháiaknak nevezék.

a temparisták szerzete jerusalemben kezdődék 1118 esztendőben. nyolcz vagy kilencz francia nemes ember.⁷ egy társaságban lévén.

¹ nem [Beszúrás.] ² nevü <far> francia ³ nevezé <sz. ja> keresztelő sz. jános ⁴ ez a rend <csak> vagy szerzet. csak ⁵ szegeletü <k> fejér kereszt ⁶ maradának, <meg> életben. ⁷ ember. <esze álval> egy társaságban lévén. a jerusalemi pátriárcha előtt. <az engedelm> fogadást

a jerusalemi pátriárcha előtt. fogadást tevének, az engedelmességre,
40 az házasság nélkül való életre, és hogy minden jóságokat, életeket, a
szent földre menő szarándokok oltalmára. és szolgálattjára fordíttják,
ezek tehát egyszers mind hadi szerzetesek lének, azután meg szapo-
rodván, baudouinus jerusalemi király. nekik a templom mellet lako
helyt adot, és azért templaristáknak nevezék, második honorius
45 [94a:] pápa, ezeknek regulát csináltata sz. bernárdal, és akkoron
fejér köntöst kellett viselniük., és harmadik eugenius pápa 1146
esztendőben. veres keresztet parancsolá hogy viselleyenek, ezeknek
mindennap misét kellett halgatni, csak háromszor egy hétben volt
szabad hust enniek. töb lovat háromnál nem tarthattak. a vadászat
50 nekik meg volt tiltva, még a madarászat is. aköntösök a világiak
köntösöktől, csak éppen a színben különbözöt, a templaristák sok
szép nevezetes hadi dolgokat vittek végben. a jerusalemi királyok
alat. igen el hiresedének. és a nagy hirrel igen sok jóságokat. és
kincseket gyűjtének europának minden résziben. de a sz. föld el
65 vesztése után. a henylés, és a sok jóság. meg rontá őket. és a minden
féle mértékletlenségben el merülének, főképpen a részegségben. azért
is mondgyák példa beszédben a francziák. hogy ugy iszik mint egy
templarista, az egész szerzetnek pedig veszedelmét két templarista
okozá, a kik⁸ a szerzetből ki üzetetvén. a francia király elöt hamisan.
60 vagy igazán., (mert azt még nem tudhatni valóságosan) bé vádolák az
egész szerzetet. a vádolás pedig ebből állot. hogy minden vitéznek,
a kit a szerzetben bé vesznek, ellene kel mondani akristusnak, és a
keresztre kel pökni. és ha az aszszonyoktól meg tartoztattyák is
magokot, de más utálatos közösülés [94b:] közöttök meg vagon.
65 a király másként is⁹ haragudván a szerzetre, a pápának ezeket tudtára
adá. de látván hogy a pápa. csak halogattya adolgot parancsolatot ada
ki titkon, hogy bizonyos napon. az országban lévő templaristákat meg
fogják. apápa azért igen meg neheztele a királyra, mind azon által
maga eleiben hivatván. vagy hetven templaristát, csudálkozásal hallá
70 hogy mivel vádolnák magokot, apápa azonnal parancsolatot küldö
minden országokban lévő püspököknek. hogy visgálnák meg jól adol-
got a kik is meg visgálván. mindenüt egyenlö vétkeseknek találtatá-
nak; apápa éppen akoron gyülest tartván francia országban bécsben.,
az egész attyák azt itélék. hogy az egész szerzetet el kel szélyezteni.
75 és jóságokot el kel venni. erre mindenüt a királyok reá állának, és

⁸ a kik(et) a szerzetből ⁹ is [Beszúrás.]

mindenüt. csak nem egy nap az egész szerzettől a jóságot el vévék. és csak nem mind meg öletének, és így az a gazdag, és nagy rendekből álló szerzet. csak nem egy nap., mind el törölteték, erről egy néhány féle könyvet olvastam. nemelleyek. azt tarttyák hogy igazságoson⁸⁰ bántak vélek, némelleyek pediglen., hogy¹⁰ nem kellett volna oly kegyetlenül bánni vélek, és a sok ártatlant nem kellett volna a vétkesekkel esze elegyíteni, és hogy a sok jóságokért voltak annyi ellenségi. elég a hogy, jól, vagy rosszul. de ahírek csak a könyvekben maradt meg. még magyar országban látni olyan¹¹ [95a:] romlot templomokat a melyek⁸⁵ övék volt,¹² de azt nem tudom hogy a magyarok miért nevezik veres barátoknak, mert se a köntösökről nem nevezhetik, se barátok nem voltak, hanem hadi szerzet volt, de ők lássák. azon nem törődöm akár minek nevezzék. elég a hogy én engedelmeskedtem, és meg irtam rövideden az ő historiájokot. a parancsolat szerént. ennél többet ne⁹⁰ kívánnyon kéd töllem. de azt szeretném tudni, ha volté lakások erdélyben, én azt gondolom hogy nem volt. már többet nem irok, mert meg untam. hanem még azt meg irom, hogy itt ma alkalmas¹³ föld indulás volt, ha tót volnék. ugy mondanám. hogy a föld meg rázta magának. édes néném jo éttzakát. és az ének szerént. ha szeretz,⁹⁵ szeretlek én is.

¹⁰ hogy <k> nem kellett ¹¹ [A kéziratban]: ol- [lap alján, sor végén elváltásnál csonkán maradt.] ¹² a melyek övék volt, [voltak] ¹³ [Esetleg] alkalmas [-nak is olvasható.]

[72.]

rodosto. 12. apr 1726.

Edes néném nincsen mit írnom, és ha irok, csak azért irok, hogy meg mutassam kédnek. hogy meg írnam ha volna mit. és hogy vegye el kéd a rest nevet rollam. tegnap vettem a kéd levelét. a mely tele köszönettel. és dicsérettel. jo hogy nem szememben dicsér kéd. mert⁵ el ájulnék szégyeletemben. nem gondoltam volna hogy olyan köszönetet vegyek a veres barátokért, de a nem árt., mert mászor bátrabban irok. és egy kis bátorság, meg élesíti az elmét, a régi romaiaknál. nem hogy gyalázzal illeték volna az olyan gyenerálist¹ aki ahar- [95b:]tztot el vesztette, hanem még dicséretekel vigasztalták. és alkal-¹⁰ matosságot adtak nékie, hogy boszut álhasson az ellenségén. mert

¹ gyenerálist [gyenerálít-ból jav.]

a nem lehet hogy az ember mindenkor győzedelmes legyen. mindenkor okosan beszéljen, a fogvatkozásban., részinek kel lenni minden embernek. micsoda nagy fogvatkozásokat nem látunk aleg nagyobb császárokban. a nagy theodosius császár. egy csekély dologért két vagy
15 három ezer embert ölete meg, thessalonikában. való hogy aztot meg bánta azután. de a meg holtak azzal fel nem támadának. avalo hogy gyönyörűség ennek a nagy császárnak azon cselekedetiért való maga meg alázását látni. mert a templomban akarván menni az Isteni szolgálatra, szent ambrus a mediolánumi érsek. a templom ajtajában
20 meg tartoztatá. és bé nem bocsátá.² mondván, még az ártatlan vérel a kezeid véresek, még is a szent áldozatra akarsz menni, ha david királyt követted vétkeiben. kövessed penitentzia tartásában is. a császár magában szálván, a templom grádicsára le borula. és kéré az érseket hogy adna néki penitentziát, a ki is hat holnapig ki tiltá a templomból; e szép példa mind egy érseknek. mind egy császárnak., a nagy constantinus császár nem öletéemeg a fiát azért. hogy ártatlanul azzal vádoltaték. hogy a mostoha annyát szereti, [96a:] és csak akkor tudá meg ártatlanságát. a mikor már meg nem orvosolható cselekedetit. és ebben nem akará séléucus királyt követni. talám
30 más atyák sem követnék. mert ennek az öreg királynak. igen szép felesége lévén. aztot igen szerette. az előbbeni feleségitől volt egy fia. akit halálban szeretet. a fia szerelemben esvén a mostoha annyával. és maga is által látván. szeretetinek helytelenségit, és nagy akadályait, aztot magában sokáig mint egy el temetve tartotta. de
35 idővel a szeretet meg győzvén. nagy betegségben esék. a doktorok okát nyavalyájának ki nem tanulhaták. hanem egy a többi³ közül. sok vizsgálása után. észre vévé hogy a szerelem okozná betegségit. de nem tudhatván. hogy kit⁴ szeretne. igen kezdék vizsgáladni. és az iffiu fejdelemtől kérdezkedni, de e csak magában tartá a titkot, és a
40 betegsége nagyobodék., a doktor pediglen vizgálni kezdé az iffiat, a midön valamely aszszonyok. és leányok mentenek látogatására de semmit észre nem vehete, már nem volt töb hátra. hanem a királynéről kezdé gyanakodni, a melyről ingyen sem gondolkodot;⁵ a szokás szerént a király látogatására mégyen a fiának, a királynéval, a dok-
45 tor is⁶ jelen vagyon. és minden mesterségit arra fordittya. hogy vala-

² bocsátá. <még az> mondván, ³ <a> közül. ⁴ kit<csoda> szeretne. ⁵ gondolkodot; [l-k-ból jav.] ⁶ is <le> jelen vagyon. és minden mesterségit <meg veti> arra fordittya.

mit ki tanulhasson. a mint is hogy, mihent a királyné [96b:] bé ment a házban, a beteg hol hídegen, hol forróságban kezdet lenni, hol el sárgodot, hol el fejedret, a doktor azt látván csak el hiteti magával. hogy az iffiu a királynét szereti., de hogy jobban ki tanulhassa. és
50 bizonyosabb lehessen benne, el várja hogy⁷ a királyné háromszor vagy négyszer el mennyen látogatására. és mindenkor hasonló változásokat tapasztalván az iffiuban., akor az iffiunak meg mondgya. hogy tudgya okát betegséginek. és tovább ne titkollya. hogy a királynét szereti. aziffiu meg valván adolgot., adoktor magára válallya hogy
55 szolgálni fog a mennyiben tölle lehet, az iffiu reá áll. noha semmit nem remélvén. a doktor akirályhoz megyen. és meg mondgya hogy a fiától csak vegyen örökös bucsut; mert a fiát a szerelem csak hamar meg öli, és olyat szeret a mely szeretetet a király sem orvosolhattya meg, akirály azon el busulván. mondgya a doktornak eredgy mond
60 meg a fiamnak., akár kit szeressen. oda adom néki, csak az életét meg tarttsa, adoktor arra mondá. hát ha a királynét találná szeretni, a király igen szeretvén a fiát. felelé. ha a királynét szereti is oda adom, csak éllyen. a doktor futvást megyen az iffiuhoz., és meg mondgya néki. az iffiu azon betegen örömben fel kél. és az apja
65 lábaihoz borul. a királynét hivattyák. és meg mondgya né. [97a:]ki a király. hogy miért beteg a fia, és hogy magais azon kéri. hogy menttse meg életét a mostoha fiának. és hogy meg engedi hogy hozája mennyen, a királyné nem sokáig mentegetvén magát. másnap a király, a fiának adgya. mind a feleségit, mind az országát, ez igen ritka példa. most a
70 keresztények avalo nem követhetnék de ha meg lehetne is ritka apa követné. példa a spanyol király második philep. a ki meg kéreti a leányt afiának. és a mikor. oda viszik. maga veszi el, édes néném jo egésséget kívánok, a vagyok aki voltam. és a leszek a ki vagyok.

⁷ hogy <h> a királyné háromszor

[73.]

rodosto 24 maji 1726.

tegnaptol fogvást. táborban. szálottunk, és sátorok alat lakunk. a szokot helyre. aváros széllyire; az ellenségtől. nem gondolom hogy sokat kellene tartanunk. mivel. vagyon vagy három száz mély föld közöttünk, azért csendesesen alhatunk. és csak a fülben mászotol, a
5 szunyogtól. tarthatunk, édes néném szeretném tudni hogy mint

vagyon akéd egéssége. akéd karja. és ujjai, mert egy holnaptól fogvást egy levelet írni. a nagy fáradság, és igen bánom hogy annyira fáraszsza. kéd magát. érettem. és annyira erőlteti. mind azon által, nem kellene azt az uri aszszonyt követni. a ki soha sem olvasot könyvet azért.

10 hogy mikor¹ a levelet kel fordítani a szelet hajt. és hogy aza szél. náthát ne okozzon néki. eztet bé lehet venni egy kényeségnek., de akéd [97b:] tiszteletes kényesége meg bocsásson., és mindenkor ne tarttson, mert az atyafiságot félre tévén, aboszu álláshoz fogok., és akkor mindenikünk fog suhajtani. édes néném, mi itt csak tengődünk, lengédünk. mint szegény bujdosok. tölttyük az időt a mint lehet, az urunknak a még is mulattság hogy a mezőn lakunk., mert az unadalom itt igen bő. és a szegény urunk. itt csak egynehányunkal maradot, az özvegy susihoz gyakorta megyek lengyel ország felé készül. ha itt nem marad, nem én rajtam mulik el. egy urat üsmértem.

20 aki egy idős leányt vévén el. azt szokta volt mondani, hogy aki idős leánnyal hál. az olyan jó cselekedet, mint a szegényeknek való alamisnálkodás., de ha itt nem marad is azzal a barátság fel nem bomlik. és a hűség meg marad. ha lehet. azt mondom ha lehet, mert akár mely nagy tűz el aluszik,² ha annak eledelt nem adnak., de azt nem

25 tartom. a mit forgács, hogy a hűség, csak a kutyához illik. a nem ujság ha azt mondom, hogy a házasság az Istenen áll, és hacsak³ reánk hadgya. a nem jó. és a rossz házasságoknak az oka az, hogy ő lakadalmon jelen nem volt. azzal fenyegetem susit. hogy ha el mégyen. ugy nem keresztelünk. igaz néném, micsoda csufos házasságról olvastam a

30 minap. csak le irom., ha szinte tudgya is kéd, mert egyéb dolgom nincsen, ez igaz. olasz országban [98a:] történt. egy uri özvegy aszszonyinak, egy fia lévén,⁴ aztot. igen szerette, az aszszonyinak volt egy szolgálója. a kit az iffiu meg szeretvén, sokáig kénszeritette az engedelemre. végtire a leány meg jelenti az aszszonyának a dolgot,

35 a ki is jó erkölcsiért meg dicséri. és mondgya a leánnyak, eredgy mond meg a fiamnak., hogy már engedelmeskedel kérésének. hanem jöjjön hozzád az éttzaka., a leány meg mondgya az iffiunak, aki is azon meg örüle. vacsora után. az aszszony mondgya aleánnyak. te az ágyamban fekügyél. én pediglen a te helyedre fekszem., a fiam majd el jö. azt

40 gondollya hogy te vagy, akor jól el verem. ez így el lévén rendelve. az aszszony a szolgáló ágyában fekvén. addig várja a fiát, hogy el

¹ mikor (könyvet) a levelet kel fordítani a szelet (es) hajt. és ² el aluszik, (hogy) ha ³ hacsak (rank) reánk ⁴ lévén, (azt) [: Sorvégi törlés.] aztot.

talál⁵ alunni, az iffiu oda megyen., és azt nem visgálja ha alusznaké vagy sem., hanem él az alkalmatosságal, az aszszony azonban fel ébred.⁶ de hogy zenebonát ne csinallyon; és hogy a fiát is kétttségben
⁴⁵ ne ejtse. magát meg tartoztattya, és békeséges türesem el várja adolognak végít. a meg lévően. az iffiu ki, megyen. az aszszony is szomoruán a maga ágyára megyen, és semmit nem szol a szolgálónak. másnap, az aszszony, minden tehettségivel azon lesz. hogy a fia ne szolhasson a szolgálóval., és azonnal készíteni kezdi a fiát hogy idegen
⁵⁰ országra küldgye., csak [98b:] hamar meg lévően, el indittya, és⁷ sokat szomorkodék a fia után, de még inkább szomorkodék. azon. amidőn észre vévé. hogy terhben eset.,⁸ de modgya lévően abban hogy azt el titkolhassa. és a gyermek szülésnek is orája el jővén. egy gazdag paraszt embernek adá a kis leánykát. hogy fel nevellye.
⁵⁵ a leány már tizen három esztendőt meg haladván. az annya mint egy, el is feletkezet volt rolla., az iffiu pediglen., azon időben. idegen országokrol viszá térvén, azon faluban meg szál, ahol a leányt nevelték. akit is meg látván, halálos szerelemben esik., és mindgyárt kérni kezdi a leányt, a paraszt ember látván hogy egy ur kéri, oda
⁶⁰ adgya., annál is inkább, hogy már régtől fogvást. a leányt csak reája hadták., az iffiu haza viszi a feleségít. az annya haragszik hogy hirenelkül egy közönséges leányt vett el. de⁹ kevés nap mulva, abékeség meg lesz; az aszszony látván hogy a fia házasa. a leányát szolgáló képiben haza akarta hozatni, de micsoda álmélkodásban esék, a midőn.
⁶⁵ meg tudá. hogy a leányát, a fia vette volna.¹⁰ ell az aszszony másokkal közölvén ezt a dolgot, mindenik példa nélkül valo dolognak találá, és a házasaót meg hagyák. az az iffiu édes néném, egy személyben, hármat vett el. a leányát, a hugát, és a feleségít. e valójában meg történt. de ha meg történt is [99a:] mi szükség volt meg irni. mind azon által.
⁷⁰ kel valamivel tölteni az időt.¹¹ én hogy irjak kéd meg hogy olvassa mert a dolog nélkül valo létel. igen nagy dolog. a sophiai érsek a ki hozánk szaladot volt. már egy néhány holnaptol fogvást. egy néhány nap mulva innét el mégyen raguzában. mert noha eleget munkáldtak azon hogy viszá mehessen. de végben nem vihették. és ezeknek a

⁵ el talál <jol> alunni, ⁶ fel ébred. <és érzi hogy nem tréfa adolog.> de ⁷ és <szo> sokat szomorkodék ⁸ eset., <afiától,> de ⁹ de <ked> kevés ¹⁰ vette volna. ell <a> az aszszony másokkal [másokkal: apüspökökkel-ből törléssel és új betűk beszúrásával javítva: <apüspök>más(ö)okk(e)al] ¹¹ az időt. <k> én hogy irjak kéd

75 szőlő miveseknek. csak hazájokban kel viszá térni. és el kel hadniok. az ur szöllejét,¹² én is el végezem leveletem. de elsöben. meg kel tudnom. hogy ha jo egészségben vagyóné kéd. engemet szeretnéké, énekiem irnaké.

¹² szöllejét, [e—ö-ből jav. az ö ékezetét nem törölte.]

[74.]

rodosto. 16 juny. 1726.

szány édes néném, szány. mivel irni akarok. és nem tudom mit. de micsoda hirt tudnék innét asátor alol irni. soha semmi idegent itt nem látunk. semmi hirt nem hallunk. egyik nap. olyan mint a másik. hanem hogy egyik melegeb. vagy szellöseb. mint amásik. mert it az
5 esötöl nem igen kel félni nyárban., elég a hogy végtire talám ellene mon-
dunk a házaknak. és csak sátorok alat lakunk. persia széllyin vagyón olyan nemzet. a ki a pusztában sátorok alat lakik. valamint nálunk a cigányok. azok pedig mind tolvajok és ezeket kürdöknek nevezik, égyptum széllyin is a szerecsenek mind sátorok alat laknak. minden
10 pereputyostol, de [99b:] mint hogy ezeknek. minden gazdagságok. csak¹ a szép lovakbol áll. a pénzt a más ember erszényiböl veszik ki. és mind magok. feleségek. gyermekek meztelenek volnának. hogy ha csak a más ember köntösével nem fedeznék magokat., azért a midön valami uton járot jó köntösben látnak, szépen el kériktöle, mondván.
15 ad ide azt a mentét. mert apádnak szüksége vagyón rea, azon magát érti, vagy pediglen. ha valami jó portékát talál másnál. arra is azt mondgya. az anyádnak arra szüksége vagyón. azért ad ide. azon a feleségit érti. és így kételen meg kel a szegény uton járonak az üsméretlen apját. és kelleetlen annyát ruházni. de mi édes néném. nem
20 követtyük ezeket ha sátorok alat lakunk is. hanem inkább a pátriárchákat, a kik meg mutatták vászon palotájokkal. hogy az ember. ezen a világon csak szarándok. idegen, és uton járo. valo hogy azok a szent szarándokok, gazdagon bujdostanak. mi pedig szegényen maradunk egy helyben és annyiban jól vagyok. hogy éttzaka nem kel fel kelnem.
25 hogy enni adgyak a marháknak., édes néném, ha volna egy pásztor-ném. úgy tettzik hogy szeretném az olyan pásztori életet, mert azok a szent juhászok, csendes életet éltek. a rettentő nagy pusztaság., mezőség övék volt ot verték fel sátorokat ahol akarták, és ót addig

¹ csak [Beszúrás.]

maradtak a még marhájoknak eledelek volt; avalo hogy ital dolgából.
 30 kényes életet nem éltek. mert abban az országban [100a:] az eső ritka lévén. aviz is szük. azért is emlékezik az irás annyiszor a kutakrol., azzal nem volt bajok hogy palotákat építtsenek, azokat gazdagon fel ékesítsék. az unadalmas sok² perlekedestől mentek-voltak a sok udvar bíró, számtartó, kolcsár, nekik nem alkalmatlankodtak. azon
 35 nem gondolkodtak. hogy a telet. ilyen jországban kel tölteni. nyárban . vagy őszel. ilyenben kel menni. asok hinto, tár szekér nem kívántatot. a sok kies mezőben válogathattak; és minden nap. ujab ujab helyre. építhették vászon városokat. a helyhez ugy kötelesek nem voltak mint mi, gyermekségektől fogvást a közönséges eledelet meg
 40 szokták volt. közönséges ruhával fedették magokat. kívált. aferfiak, mert az aszszonyok akor is csak aszszonyok voltak. valamint mostanában. az az, hogy, a cifraságot akor is szerették. arany peretzet, fülben valot. küldöttek nekik jegyben. most meg nevetnök. hogy ha látnánk olyan pásztornékót, akik arany fülben valot visel-
 45 nének. mostani időben aztot nem jóvallanám. egy szóval mennyi sok féle bajnélkül éltenek. a melly³ közöttünk közönséges. és amelyet már bajnak sem tartunk. mert hozá szoktunk, a valo hogy ezeknek a pásztoroknak. életék. szent. és ártatlan volt. és az Isten nem akarta. hogy városokban lakván. a több nemzetekel esze elegyedgyenek., de
 50 énnekem ugy tettik hogy az olyan élet. igen vandorló, és henyénlő élet. példa azok. akik mostanában is sátorok alatt laknak. akik amás ember kenyerét eszik, és a más ruhájával fedezik magokat. az ilyen [100b:] nemzet mi hasznára vagyon a több emberi nemzetnek: az olyan élet. csak tunyaság., és tudatlanság. valo gond nélkül valo élet,
 55 de üres. és a lako helye. pusztá, micsoda gyönyörűség pedig egy gazda embernek a maga ültetett. gyümölcs fáit, és szőlőjít, gyümölcsösön látni. és fáradságít, atermészettől meg jutalmaztatni. mind ezekből észre veheti kéd. hogy a sátoros életen nem kapok., így mégis mind meg lehet amint vagyunk, mert avárosból ide halyuk a kakas szót. de
 60 ezis unadalmas lészen. ha sokáig fog tartani. mert verő fényen sütetni valakinek magát. szükség nélkül. nem tarthatom gyönyörűségnek., az egész europa most békeségben vagyon. és hazokban lakik. csak mi sátorok alatt. hátha valamely ország. bennünket akarna követni? ítéllye elkéd. mint átkoznának minket a kömivesek. és az átsok, de

² sok <sz> perlekedestől mentek voltak <a sok hinto, tár szekér nem kívántatot> a sok udvar bíró, ³ a melly<ek>

⁶⁵ attol nem kel félni. mert nehezen válnék meg ki ki. a szőlő hegyétől. kenyeret szintén olyan jót lehetne enni. mint avárosokon. abban nem volna fogyatkozás. tudgyaé kéd hogy, mit csinálnak a szerecsen aszszonyok. ót keménczét nem lehet a földben csinálni. mert mind főveny, se pogácsát nem lehet sütni. fa nincsen, hanem nagy fazakakat ⁷⁰ tartanak. abban kóróból tüzet csinálnak. és kívül tésztával vékonyon bé borittyák,⁴ így sütnék magoknak pogácsát. vallyon a mellyet nálunk koldus lábna hinak. nem lehetneé így meg sütni,⁵ de meg bocsássan kéd ha többet nem irhatok mert a nap is meleget süt. azért nagy alázatosan el végezvén leveletem maradok a ki tegnap voltam.

⁴ borittyák, <és> így ⁵ meg sütni. </> de meg bocsássan [: bocsássa-bó javítva.] kéd ha többet nem irhatok <meg> mert

[75.]

[101a:] rodosto 28 july. 1726

semmi panaszom nem lehet. mert akéd levelei jönnek, s' mennek a kezemhez. de némellyek olyan kurták. hogy alig kezdem olvasni.. csak a végire jutok. olyan leveleket veszek hogy azt akarnám. csak két szóból állana, mert unadalmas. de akéd levelei, jó izüek,¹ csak ⁵ nem meg ehetném a papirozt is. tudgya kéd mitől vagyon az, attol hogy szerettyük egymást. és akedves embernek alevele kedves. de² még attol is vagyon. hogy kéd jól tudgya a maga gondolatit le írni. és a csekély dolgot is úgy fel tudgya³ öltöztetni. hogy nagynek láttzik. és tettzik. mások pedig a nagy, vagy hasznos dolgot, izetlenné teszik. és ¹⁰ kelleetlen kel olvasni. azt meg vallom édes néném. hogy ha olyan természetü volnál mint sokan vannak. nem sok papirosat vennék alevél írásra. mert azt nem szenvedhetem. mikor látom némely aszszonyokot úgy írni az uroknak. vagy attyafioknak., mint ha valamely ítélő mesternek. vagy püspöknek írának, ha egyéb képen ¹⁵ nyájasok is. de a levélben. reá akarják magokat tartani. mint ha anyájas. és trefás levelhez.⁴ nem kívántatnék az ész, szeretném az olyanoknak meg mutatni akéd leveleit. meg tanulhatnák azokbol. hogy miben áll. a nyájaságal. és észel irot levél, az én leveleimről nem is szollok, mert már kéd azokhoz szokot; csak joknak talállya ²⁰ kéd,. én sem kívánok egyebet. mi azutolso levelemtől fogvást. bé

¹ izüek, <hogy> csak nem meg ehetném a papirozt is. <a> tudgya kéd ² de <att> még attol is ³ fel tudgya <kéd> öltöztetni. ⁴ levelhez. <m> nem

mentünk volt avárosban. mert a [101b:] rut idők bé hajtottak. és a
 vászon házainkot meg lyuggatták. de tegnap ismét más ellenség hajta
 ide bennünket táborban, a ki előt adárius hadais el szaladot volna.
 jaj édes néném, micsoda rut nyavalya azapestis. ma jól lenni, holnap
 25 meg halni. éppen nem vigasságra való állapot. nem tudom ki hozta
 közinkben azt a nyavalyát. de bár őt maradot volna a honnét jöt. mert
 más sok nyavalyák vannak olyanok, a melyek idővel hatnak el, más
 országokra. példának okáért. azt tarttyák. hogy a himlőt. a⁵ szarracé-
 30 nusok. hozták Európában. azt a nyavalyát áméríkában. a vad embe-
 rek., csak azoltától fogvást üsmerik, a miolta az europaiak hozzájuk
 járnak, a pedig nem régi dolog. hát édes néném az az izetlen nyavallya.
 amellyet mi francia nyavalyának hivunk, és amelyet⁶ hálá a mi
 egészséges erdélyieinknek, nem üsmerünk. aztot más mesze való
 35 tartományokban⁷ nem üsmérik. spanyol országban pedig olly közön-
 séges. az a nyavallya, hogy egy uri aszszony⁸ semminek tarttya
 mindennek meg mondani hogy rajta vagy az a nyavalya, mint
 nálunk azt mondani hogy fáj afeje; de mi szükség nyavalyáról beszél-
 leni. másrol beszéllyünk. de amit akarok mondani. ennekem, a sem
 40 örvedetes dolog. mert akis özvegy susi csak készül, és valamennyi
 portékáját latom hogy a ládában tészí, mint ha annyi kést verne a
 szivemben tudom hogy kéd azon nem törődik. akéd kegyetlen szokása
 szerént. de leg aláb egy kevesé. szánnyon kéd, hanem bánnya is. én
 eleget vagyok azon hogy meg maraszam, gondolom hogy talám a
 szive is azt tanácsollya néki., de az elméjit nem [102a:] nyerhetem
 45 meg. mert a szeme hozá szokot tele ládákat látni. az urának pedig az
 erszénnye. sokal kövéreb volt mint azenyim, ő ha engemet czirokál is.
 de jövendöre néz, az ezer aranyat amelyet hadtak néki, félti hogy idő
 előt elne kellyen. tudgya 'hogy én ahoz semmit sem tehetek., láttya
 hogy minden szerencsém, joszágom, jégre vagy az építve. azért nem a
 50 szivtől. hanem azelmétől kér tanácsot, mit szolhatok ezellen., mert
 a bizonyos. hogy az okosság job tanácsot ad nekünk mint a szivünk.
 mert a sziv csak a jelen valot suhajttya. az okosság pedig az jövendő-
 ről is gondolkodik. a mi mostani állapotunkban pedig arról igen kel
 gondolkodnunk. és nekünk bujdosoknak⁹ inkább mint másoknak. kik
 55 joszágokban fülelnek. a mellyeket csak ahalál veszi el tollök, és így
 semmit nem szolhatok a susi¹⁰ szándéka ellen. mert a mint a francia

⁵ a [Beszúrás.] ⁶ amelyet <mi,> hálá a mi <er> egészséges erdélyieinknek,
⁷ tartományokban <sem> nem üsmérik. [nem: <sem> fölé írva.] ⁸ aszszony
 <ollyan> semminek ⁹ bujdosokk inkább mint másokk ¹⁰ susi [susa-ból javítva.]

példa beszéd mondgya. kinek kinek kel tudni hogy mi¹¹ fő a fazakában. az én fazakamban. pedig. semni haza menetelre valo reménségem nem fő. miért kívánnám én azt, hogy valaki amaga szerencsétlenségén kívül. az enyimet is viselnye, még eddig ezt a mondást nem izelitettem meg. hogy végy el engem te szegény. ketten leszünk. szegények, a kiknek tettzik kövessék, nem bánom. de mások se bányák ha nem követem., édes néném enged meg had végezem el ezta levelet mert¹² olyan meleg vagyom, hogy attol félek, a nap ma fel
65 ne gyujtssa a sátoromot; a házban pedig. hüvöseb¹³ lévén, énnekem hozsab választ irhatunk, édes néném. vigyázunk arra a drága egészségre.

¹¹ mi [Beszúrás.] ¹² mert <attol> olyan ¹³ hüvöseb [ö—e-ből jav.]

[76.]

rodosto 17 septb. 1726.

Édes néném meg bocsás, hogy már tiz esztendőtől fogvást nem irtam. vagy nem irhattam, vagyis csak azért hogy nem irtam, mert irhattam volna, mond meg édes néném hogy miért nem irtam, mert én nem tudom, alkalmatosságom elég volt. a [102b:] dolog meg nem gátolható. hanem a sok heverés, és dohanyozás, de hogy meg gyonyam, és vallyam igazán, nem más mulatatta el velem hanem ahalogatás, ahalogatást pedig aresttség okozta. mert mikor az ember csak holnapra halogattya adolgot a nem jó,¹ aholnap eljö. de a végben vitel azzal el nem jö. mennyi kárt vall. az ember ahalogatásért, és mennyi hátra
10 maradás a dologban. én is csak azt mondttam. holnap irok, holnap irok, azonban nem irtam, és az idő csak folyt, mit nyertem benne. azt hogy, irtoztato pironгато levelet kellett vennem. a resttségem. meg jutalmaztatására, de mint hogy meg érdemlem, halgatásal is veszem, mert mikor meg üsméri az ember magában avétket, a büntetést
15 könnyeben szenvedi, avalo hogy az elmúlt² holnapnak minden résziben, és rántzában, csak a resttség nem engedte. hogy irjak, de ha menteni lehetne a kéd ítélő széke előtt magamot., azal menteném, hogy nagy melegek jártak. e nem elég menttségé, ? mint egy igen kövér pap. azon kérte akirályát. hogy ne mondasson véle nyárban misét.
20 mert sokat izad, és el ronttja a mise mondo ruhákat, de édes kemény ítélő bironém. erre a mostani holnapra jób. vagy is inkább hidegeb

¹ jó, <mert> aholnap eljö. de a <d> végben vitel ² elmúlt <m> holnapnak

menttségem vagyon, mert az elein, és kezdetin a holnapnak, aztgon-
 doltam hogy hideg étek lesz belöllem, de csak háromszor vagy négy-
 szer jött reám. az is harmad napban egyszer. de itt ilyen nagy mele-
 25 gekben is. minden ember reszket a hideg miat; mert itt mindent a
 hideg lell., leg inkább az urunkon busulunk, a kin harmad napi hideg
 vagyon, én töllem ma bucsuzot el, ugyan ezekre valo nézve is. kellett
 tegnaptol fogvást. a vászon hazakot el hadni, és avárosban költözni.,
 a sok cseléd között, sokszor³ alig vagyon egy, aki a fejdelemnek szol-
 30 gálhas-[103a:]son, a jó tűz mellet. a szakácsok reszketve főznek, de
 Istennek hálá. nem veszedelmes hideg lelések. és nem tartosok., a
 mi szegény urunkon. nem annyira ahideg már, mint a nagy erőtlenség
 vagyon. és reméllyük. hogy Isten meg gyógyította, mind azon által.,
 ő keresztényeb modon gondolkodik mint mi, mert készüléteiből
 35 ki láttzik, hogy örömet mégyen. ha Isten ki szolította evilágból, arra
 valo nézve meg is csinálta a testámentumát, de az Isten éltesse, né-
 nékám, tudodé mivel gyógyítottam én meg magamot., egy erdélyi
 drága orvoságal., minden nevetet véle. fő képen a fejdelem mikor
 meg monddottam., az a drága orvoságal pedig. a káposzta leves., ha
 40 ehasznál. miért kell. az indiai drága orvoságal után járni. de már
 most nagyob hideg leléstől félek. a mely nagyob lesz az elsónél. és a
 melyet egy hordo kaposzta lév sem gyógyithattya meg., mert három
 vagy négy nap után susi lengyel ország felé indul, meg látomé valaha⁴
 vagy sem. Isten tudgya, ugyan szép állapot. mikor az ember bujában
 45 meg nem hal, mert másként. négy nap mulva. elkellene engemet
 temetni, azt susi sem akarná. hát osztán ki írna neki? hát ő kinek ír⁵
 azután.? az ilyen kérdésről jut eszemben egy vezér, a ki is midön
 annyira meg szoritotta volt azt a hires muszka Czárt. 1711. a prut
 mellet. hogy egészen oda lett volna taborostol. a sveciai király azt meg
 50 halván. a vezérhez megyen. és mondgya néki. ihon kezedben vagyon a
 czár. feleségestől. és egész táborával. vagy mind le vagathatod, vagy
 rabul viheted. Constancinápolyban.⁶ avezér. erre feleli, ha a czárt.
 rabul fogatom, hát osztán ki visel gondot az országára? a sveciai király
 erre a feleletire. esze szidgya avezért. s.' ki megyen a sátorából. elég az
 55 édes nénékám. hogy szivesen bánom tölle valo meg válásomot. ha
 akarná itt maradhatna., vagy is inkább. az Isten nem akarja. hogy ő
 akarja, mindennek a rendelés szerént kel végben menni, és ahoz kel
 magunkot alkalmaztatni, azt irod édes [103b:] nénékám, hogy

³ sokszor <alig> alig⁴ valaha [ha: Utólag beszúrva.]⁵ ír [Beszúrás.]⁶ Conszban.

micsoda ember az a francia aki nem régen jöt hozzánk, mert igen
60 hazug, a Colonelus volt a muszka czárnál, de őt ki adtak rajta, mert
senkivel meg nem alkudhatot, mindennel azt akarja el hitetni. hogy
mindent tud. és mindent látot, ha huszat szol., a tizen kilencz szava
hazugság, már itt némelyel el hitette. hogy ő tud aranyat csinálni,
gondolom amint látom. hogy talám meg akad itt közöttünk, mert az
65 olyan sok beszédü sik nyelvü sohonain, itt igen kapnak, annak a neve
viguru, édes néném jo éttzakát, bona séra.

[77.]

rodosto 4 dik. xbris. 1726.

polatéti nénékám, két esztendő mulva, mert már két holnapja
hogy innét el tüntem volt; nem lehet örökké csak egy helyben ülni, az
egésségnek használ ajárás, és a resttség mellől elkel némelykor szökni.
meg is csalod magadot, ha azt gondolod. hogy nagy mulattságom volt
5 a faluban. ahol voltam szüreten, leg nagyob gyönyörüségem a volt.
hogy itt addig nem voltam, és őt baj nélkül töltöttem két holnapot.
egy holnapig néztem mint szürnek, egy holnapig pedig eleget jártam.
mert itt, az ősz leg szeb része az esztendőnek, a szüret pedig leg
szomorub része itt a mulattságnak., nem ugy mint nálunk, hogy a sok
10 szedöt szedönét láttya az ember, az uri aszszonyok., leányok., oda ki
mennek, ebédelnek. és mulattyák magokat, abort édesebbé teszik
jelen valo létekel. és szedésekel, itt pediglen a szöllös gazda. meg fogad
két vagy három embert. azok szedik. és puttonokban aszöllöt haza
hordgyák., és ki ki a maga házánál szür, igen nagy csendeséggel, mint
15 hogy a szöllöröl vagyon a szó, Constancinápoly¹ körül láthatot két
olyan vastag szöllő fát. mint egy szilva fa, a szöllő szemek is rajta
vannak olyan nagyok mint egy szilva szem., de a nagyságát nem
csudáltam ugy, mint azt, hogy némely ágain éret szöllő vagyon.
némelyeken, a szöllő szem még nem nagyob az egresnél, más ágakon
20 akor kezd virágozni, e szép dolog. hogy egy szöllő fán, ilyen há-
[104a:]rom féle jövést láthatni, és ez mind igy vagyon tavasztol
fogvást télig. erről talám már irtam volt kednek de nem jut eszemben,
de arrol nem irtam hogy egy görög püspök házánál, láttam olyan
nagy rosmarint fát. mint egy közönséges füz fa. mind ezek fel nem
25 találatnak zágonban, de el lehetünk nálok nélkül, itt sincsen szilva
fa. se fenyő fa. egy nehány rendbéli leveleidet találtam it édes néném,

¹ Constpoly

a melyekben egy kis kegyetlen boszszontások vannak, de könnyű annak tréfalodni, akinek szive helyén vagyón,

nincsen kegyetleneb. dolog meg válásnál.

³⁰ titkos baráttýától. valo távozásnál,

de csak az időhöz, kel magunkot szabni,

és suhajtásunkot. a szivünkben zárni,

azt szokták mondani. hogy a meg orvosolhatatlan dolognak. nincsen job orvosága azel felejtésnél, nehéz. de az idő, ad arra valami kis ³⁵ segittséget, azután. az² okoság is ad erőt a türesre. nem próbáltam., de hisziékéd azt. hogy a szeretet is meg avasodik. valamint aszalonna., atávuł valo létel avasá tészí, mind azon által nincsen szeb dolog az álhatatos baráttýágnál, francia országban. egy uri iffiu jegyben lévén egy kis aszszonyal. nem tudom hogy, az iffiat a tengeri tolvajok ⁴⁰ el fogják. és áfrikában el adgyák., és egy nehány esztendőig semmit nem halhattak felöle, addig a leányt sokan kérték, de a mátkáját szeretvén. húségít meg akarta hozája tartani, sok idő mulva. valamely rabok arrol a földről meg szabadulván. hirét vitték a legénynek hogy ilyen helyen, ilyen nevü török urnak a rabja. a leány azt meg tudván. ⁴⁵ egy³ leány baráttýával. esze beszél, férfiu köntösben öltöznek, és a leány annyi pénzt viszen el aháztol. amennyivel gondollya hogy ki válthattya, tengere ülvén, áfrikában érkezik, fel keresi a mátkáját, aki is csak el csudálkózik adolgon, azután. a törökkel beszélnek aváltság felöl. de apézn nem volt elég, a melyet aleány vit volt, [104b:] tanácsot ⁵⁰ tartanak hárman. hogy mit csinállyanak, vagy a leánynak., vagy a⁴ férfiunak viszá kelletet menni töb pénzért, a férfiu azt tanácsolta, hogy nincs más mod. benne. hanem hogy a leány mennyen viszá, a pénzel. és talám valamely atyafia⁵ ki szabadittýák, a leány arra reá nem állot mondván. ha én viszá megyek soha semmit nem cseleked- ⁵⁵ hetem éretted. és az szülöim⁶ ugy fognak reám vigyázni, hogy soha többé viszá nem jöhetek, hanem mi atársammal itt maradunk rabságban helytetted; és te mennyel., szerez annyi pénzt, amennyi kívántatik a többihez. a férfiu, erre tellyeségel nem akart reá állani, mondván. hogy azt nem cselekedheti, hogy rabságban hadgya, a leg nagyob oka ⁶⁰ a, hogy ha a⁷ török meg talállya sejdíteni. hogy nem férfiak., hat annyi

²az <ok> [k—d-ből javítva.] okoság ³egy <jo> leány ⁴a [Beszúrás.]

⁵[A lap belső szélén] atyafia [olvasható, valószínűleg a ragasztástól nem látszik a k-betű.] ⁶[Javítás:] az szülő <atyáim> im ⁷a [Beszúrás.]

pénzen sem fogja ki adni, és rabságban marad, a leány erre felelé. csak eredgy cselekedgyel úgy amint el vegeztük, mert ha szinte úgy lenne is a mint mondog,⁸ hogy a gazdád reánk üsmérne, az apámnak vagyon annyi hogy ki⁹ válthat; az iffiu. a végezés szerént a gazdájának
65 mindeneket meg monda, és a két leányt helyében hagyá. francia országban érkezvén. ót csak hamar meg szerzé a pénzt, és a gazdájához viszá tére, a ki is amég ő oda járt meg tudta hogy nem férfiu. hanem leány rabokot hagyot helyében. mert a leány nem tehetvén másként mindeneket meg vallot volt atöröknek. a ki¹⁰ is szépnék találván.
70 mátkájához valo hüségít, el bocsáttá őket. és mind ahárman szerencsésen viszá érkezenek hazájokban, és házokhoz. és a lakadalom csak hamar meg lett azután. talám édes néném a föld alat lako emberek is lakadalmaztak, és tánczoltak. mert tegnap elöt nagy föld mozgást érzettiünk alattunk, azt gondoltuk hogy valamely szekére
75 tették az egész várost. és úgy visznek valahová. mind ennyi föld indulások közöt is kéd szolgálja édes néném.

⁸ modod, [Íráshiba.] ⁹ ki [Beszúrás.] ¹⁰ a ki [között mintegy nyole betűnyi hézag.]

[78.]

[105a:] rodosto 8. janu. 1727.

Édes néném azt igen bánom hogy meg elődzöt kéd az uj esztendőbéli atyafiságos és szives köszöntésivel, és üdvözlésivel. holot nekem kellett volna azt a köteleséget végben vinni elsöben., és azal ne dicsekedgyünk. hogy a meg elődzés bizonyos jele a kéd felöllem.
5 gyakortáb valo gondolkodásának. és azén lagy szeretetemnek. mert azt holtig meg nem engedem kédnek, és ha mértékben tennök. a szeretetet, az igaz hogy a mérték felöllem többet nyomna száz fontal. mind azon által kéd is jó. én is jó. énnekem a tengeri halak a bizonyságim hogy eléb nem irhattam, mert olyan nagy szelek jártak a
10 tengeren. hogy csak nekik lehetet atengeren jární, és nem az embereknek, oda is adtam volna nekik a levelemet. dekéd nagy hegyen lakik, ök pedig nem¹ szeretik. a hegyre fel mászní. a mi pedig a kéd köszönetit illeti, én azokat mind viszá kivánom duplán. és még azokon kívül. uj eröt. asok levél írásra., épen tegnap elöt szedtem rendben a
15 szokás szerént a kéd leveleit. a melyeket rendben veszem minden

¹ nem [Beszúrás.]

esztendőnek a kezdetin. az enyímeket pedig, ha a tanácsomot bé veszik. meg kel égetni, vagy akár mely szükségre fordítsa kéd nem bánom. édes néném. vettélé sok ajándékot, az esztendő első napján, nem tudom a francziák honnét vették azt a szokást. gondolom hogy a
20 régi romaiaktól. mert ök meg szokták volt. egymást ajándékozni az esztendő kezdetin. és az, a martiusnak² első napján volt; pogány szokásban jó szokás. fő képpen annak a ki veszen, a keresztényeknél sok pogány szokás maradt meg, de sőt még az anyaszent egyházban is látunk olyanokat, a melyeket a régi pápák és püs-[105b:]pökök
25 meg hadták, ilyen lámposokat és gyertyákat gyujtani a³ templomokban, a bizonyos hogy azt szükségből kezdték, mert pinczékben, és rejtet helyeken kellett tenni az áldozatot arégi keresztényeknek., azután azt Ceremoniából meg tartották, mivel arégi királyok előtt gyertyákat gyujtottak, és mikor valahová ment arégi romai polgár
30 mester. égő fáklyákat, és⁴ tüzet vittek előtte, a királyok. és gazdagok., holt testek mellet pedig lámpások égtenek. még most is találnak olyan régi boltokra a hol égő lámpás vagyon a koporso mellet; hogy tarthatot anyi száz esztendőig az olyan lámpás. annak okát. már most nem tudgyák, de azt minden tudgya hogy találtak olyan égő lámpásra,
35 de mihent az áer éri el aluszik. afársángot. a melyet mi olyan nagy áitatoságal meg tartunk apogányoktól vettük, hát mi honnét vettük. avizben vető hétfüt. mondgya meg kéd nekem, hát bizonyos vármegyében. francziában micsoda szokás volt, mikor valamely urnak. egy nemes ember a földit birta. a kit vasallusnak nevezték akkor; ha az
40 olyan nemes ember meg házasodot, leg elsőben a földes ur feküt a meny aszszony mellé, de köntösösön, és csizmáson. és csak egyik lábát volt szabad fel tenni az ágyra., és csak egy kevés ideig, most már el hadták azt a szokást. hanem a földes urnak egy sodort adnak., hát még micsoda szokás vagyon ót, ha egy nemes ember a másnak földere
45 megyen vadászni. a mennyi foglyot, vagy nyulat lö, azt a földes ur házához kel vinni, aztot meg kel készitetni úgy a mint a kötésben vagyon fel téve. ha szinte agazda othon nem volnais. másként. el vesztené jóságát, üsmértem olyan nemes embert, akinek illyenért pere volt egy néhány esztendeig; jaj édes néném., talám valaha irtam
50 már az illyenről, de nem jut eszemben, de azt tudom. még meg nem irtam. hogy tegnap egy kis hideglelés volt azurunkon, el untam a sok

² a martiusnak <az> első napján volt; pogány szokásban jó szokás. <ban jó szokás.> fő képpen ³ a <m> templomokban, ⁴ et [és helyett]

szokásról [106a:] irni. az én szokásom pedig a, hogy tiz⁵ orakor le fekszem., másnap hatod fel oráig. a szememet ki nem nyittem. már tiz⁶ az ora, mert későn fogtam az íráshoz. és a jó szokást elnem kel
55 hadni. azért maradok az aszszonynak, köteles, alázatos. szolgálja. az új esztendőben írot első levelet. pompával kel végezni.

⁵ tiz <oráig> orakor ⁶ tiz [Beszúrás.]

[79.]

rodosto.¹ 15 martÿ 1727.

Nénékám. aleveleidet igen kedvesen, és édesen vettem, és csak két tud nád mézes téntával irni. de más nem, nem is illenék, mindennek² követni, nénékámot, mert csak akis ujunkban töb ész vagyon., mint másoknak egész csonttyaiban, itt mi csak csendeségben élünk, tölttyük,
5 huzuk. vonnyuk azidőt, minden mulattság előttünk fut. de ugyan is miért keresné amulattság abujdosokot. mivel másokot is talál, minékünk csak suhajtás., annyit is suhajtottam már, hogy úgy tettzik más féle áért nem veszek bé. csak mindenkor a magam suhajtásit, Istennek így tettzik. úgy legyen, azt írod nénéám, hogy felellyek
10 meg. holmi kérdésidre. és hogy idő töltésért, többeket is fogsz tenni, micsoda bajomra vagy nekem. ha Constancinápoly³ pusztavolna. semmit nem szollanék. de minden nap eszes, értelmes, emberekkel vagyunk. még is nekem tenni olyan kérdéseket., az ilyenért ne haragudgyam.,⁴ de nem merek, inkább engedelmeskedem, és ha roszul is,
15 meg fejtem kérdésidet. azok a mély kérdések pedig, ha eszemben jutnak, ezek, ha mindenkor elsőb való volté aromai pápa. a Constancinápolyi⁵ patriarchánál. mikor kezdődöt a nagy böjt, három misét mondani karácson éttzakáján. és hogy mioltától fogvást. hallanak orgona szót. atemplomokban. azt nem csudálom annyira. hogy nekem
20 teszed ezeket. a kérdéseket, mert a csak arra való hogy engemet boszszonttsunk, de azt csudálom hogy honnét vetted ezeket akérdéseket, elég ahogy, azelsőre. ez a feleletem. csak rövideden., hogy az én ítéletem szerént., az alexándriai [106b:] pátriárcha. régib. a Cons.

¹ [Keltezés:] rodosto. <le> 15 [Ld. a 49., 59., és 181. levél keltezését is.]
² mindennek <tégedet> követni, ³ Constpoly ⁴ ne <haragudgyam> haragudgyam., ⁵ Contpolyi(nál,) patriarchánál. [Ez utóbbi kereszttel jelölt beszúrás a lap alján.]

tancinápolyi⁶ pátriarchánál, és ő néki kelletet az⁷ több pátriarcháknak
²⁵ tudtokra adni hogy mikor kezdődik. a nagy böjt, és mikor kel.⁸ illeni
 ahusvétot, eztet pediglen viz kereszt napja után. meg kelletet nekik
 irni. hogy a nap keleti tartományokban a püspökök egyszersmind
 kezdessék a böjtöt,⁹ és egyaránt tarttsák a husvétot. . akor¹⁰ nem volt
 annyi kalendárium mint most. de idővel, a császárok. kivált agörögök,
³⁰ csak Constancinápolyban¹¹ lakván, apátriarchájokat nagyob nagyob
 méltóságra emelték. ugy anyira, hogy azt tették alexándriai pátri-
 archának., akit a Constancinápolyi¹² patriarcha akart., de mind
 azokban a fel magasztaltatásokban is, a Constancinápolyi¹³ pátri-
 archáknak. sok ideig eszekben sem volt, hogy magokat hasonloknak
³⁵ tarttsák. a romai pápákhoz. a mint ezt láttyuk egy néhány Concili-
 umokban., hogy a pápa követtyi. mindenkor az első helyen ültenek.,
 hanem idővel, a Constancinápolyi¹⁴ pátriarchák nagy gazdagságok
 miat. annyira fel fuvalkodának,¹⁵ és olyan hatalmasoká lének. hogy
 magokat nem apápák után valoknak.¹⁶ hanem hozzájuk hasonloknak.
⁴⁰ kezdék tartani, és végtire a kincs. és a hatalom. anyira fel emelé őket,
 hogy egyik¹⁷ a többi közöt, olyan színü papucsot kezdte viselni,
 amelyet csak a császároknak volt szabad. ez ellen a császár nem mére
 szollani, mert más nap ki ugrot volna a székiből. ha szollot volna.
 hanem csak a romai pápa méré arrol meg inteni. de akevény patriarcha.
⁴⁵ az intésnek nem engede, és jobban szereté a pápával esze veszni, és
 meg hasonlani a nap nyugoti anyaszent egyháztol, mint sem a császári
 papucsot letenni, ugyan ez a Caerulésus is kezdé az el szakadást. és az
 utánna valói ötet követék., egy néhányszor akarának viszá téрни az
 uniora, de végben nem vitték. mert nem igazán kivánták. mikor
⁵⁰ agörög császároknak szükségek volt a pápákra, akor mindeneket
 fogadtak, főképen mikor a törökök kezdének közelíteni Constanci-
 nápolyhoz.¹⁸ akor maga is a császár a pápához ment apá-[107a:]tri-
 archájával. és őt mindeneket igerének. de viszá térvén, és látván.
 hogy apápától annyi segittséget nem vehet. amint gondolta volt, a
⁵⁵ pátriarchájával is meg nem tartatá ígéletit., a bizonyos édes néném.
 hogy a romai püspök. mind a nap keleti. mind anap nyugoti anyaszent

⁶ Constpolyi ⁷ az <eg> több pátriarcháknak <me> tudtokra adni ⁸ kel [Beszúrás.] ⁹ a böjtöt, <egy> és egyaránt ¹⁰ akor nem volt annyi kalendárium mint most. [Kereszttel jelölt beszúrás a lap alján.] ¹¹ Conspolyban ¹² Constpolyi ¹³ Conspolyi ¹⁴ Constpolyi ¹⁵ fel fuvalko<nak>dának, ¹⁶ valokk. hanem hozzájuk hasonlokk. ¹⁷ egyik ¹⁸ Conspolyhoz.

egyházban első¹⁹ volt mindenkor., elég inkább a Conciliumokból tettük ki, a midőn a pátriárhák együt voltak. három, vagy négy száz püspökökel. amásodik kérdésed az. hogy mikor kezdődöt. a nagy
60 böjt, közönségesen²⁰ mi azt tarttyuk. hogy anagy böjt. apostoli szerzés. de ha szinte száz harminczadikban²¹ rendeltetet volna is. a mint ezt így sokan tarttyák. ugy is olyan tanítványok rendelték. akik üsmérhették az apostolokat, a harmadik kérdés, hogy mikor kezdődöt. a szokás. három misét mondani karácson éttzakáján., a bizonyos.
65 hogy a mise mondásnak száma eleinte nem volt csak egyre határozva mint mostanában, olvassuk olyan szent pápákról. püspökökről, hogy a sok mise mondásban. ugy el fáradtak sokszor hogy másoknak kelle- tet őket segíteni, a görögöknél napjában csak egy mise szokot lenni. az is innep napokon. ha tiz püspök volna is együt. de mind atiz. egy-
70 szers mind mond egy misét. egy celebrál; atöbbi mind utánna mondgya., némellyek akik azon nem törődnek hogy könyvekből keresék annak okát. miért mondanak 3 három misét. azon az éttzakán., azt tarttyák nagy áitatoságal. hogy a papoknak 365 misét kel mondani esztendő által. nagy pénteken, és nagy szombaton nem mindenik
75 mondhatván, így két mise marad hátra. hanem karácson éttzakáján. töltik ki a számot. ejoké vagy sem. nem nekem kel el végeznem.²² hanem csak azt felelem a kéd kérdésre. hogy közönségesen azt tarttyák. hogy azt a szokást száz negyvenedik esztendőben vették bé; ez elég régi szokás. a negyedik kérdés. hogy mikor hallottak orgona
80 szot atemplomokban. erre az a felelet, hogy egy görög császár küldöt ajándékban egy francia királynak egy orgonát; avolt első europában. mely tályban volt az. arra nem emlékezem, hanem azt írják [107b:] hogy hat száz ötven nyolczban kezdetek orgona szokot hallani a. templomokban.,²³ a görög császár hogy küldhetet orgonát
85 nem tudom, mivel azö templomokban semmi féle musika nincsen. nó édes néném vagyoné még töb. már most hogy belé izeledtem azt akarnám. hogy volna vagy két²⁴ fontni kérdés. mind azon által. akérdéseknek szakaszuk végít., és ujra ne kezdgyük. ha nem az egés- ségedre vigyáz. mert a sok kérdés. annak meg árthatna, és azon légy
90 édes nénékám. hogy kelemen. ne keletlen. hanem kelemetes legyen nálad. Isten hozád. mind holtig.

¹⁹ első [és-ből javítva.] ²⁰ közönségesen [en: Utólag beszúrva.] ²¹ száz-
harminczadikban <szer> rendeltetet ²² el végezném. ²³ a. <tl> templomok-
ban., ²⁴ ké<r>t fontni

nénékám. a mézes pogácsánál édeseb leveleidet vettem. szivbéli
 zokogásal, éppen nem volt¹ szükséges meg köszönni a kérdésekre
 valo feleletimet. mert a mit kéd jó szivel veszen töllem, a nekem
 köszönet gyanánt esik, de a köszönet csak arra valo látom, hogy
 5 ismét meg felellyek kérdésidre. a melyet jó. és ép szivel meg cselek-
 szem. de ugy amennyiben. a rongyos elmém meg engedi, mert ha
 rongyos leves vagyon. mért ne volna rongyos elme: elég vagyon.,
 tudom édes nénékám hogy a szokás szerént ezt a holnapot. a Canalis
 parttyán töltyük el, bár én is ot lehetnék, mert nem lehet annál szeb
 10 lako hely. nincsen is europában. annak mása,² a ki azt nem látta. csak
 gondollyon el,³ egy széllyes, és hoszu tót. vagyon ött mély föld a-
 hosza, annak egyik vege a fekete tengerben megyen. a másika a fejr
 tengerben, de annak két felöl.⁴ aparttyán. micsoda szép városokot
 lehetne építeni, most is vannak, de ha más féle nemzet lagná. mind
 15 más formában volnának, mint szerettem nézni. hogy a nagy roppant⁵
 hajok, az ablakom elöt mentenek el, és a sok szép kis hajoskák. itt
 pedig. csak a fekete ijesztő⁶ örmény aszszonyokot látom. minékünk
 pedig mind egy, a mulattságra valonézve, akár majus. akár december.,
 mi csak ithon ülünk, és télben nyárban. egy szokást tartunk, nem
 20 üsmerek olyan klas[108a:]tromot, a melyben. arendet ugy meg
 tarttsák mint nálunk., avalo hogy ha valamelyikünk.⁷ baráttá lenne,
 nem kellene esztendőöt tölteni anoviciatuságban., mert itt mindent
 orára, és minutára cselekesznek. egy kis kutyám vagyon. az is már
 ugy tudgya arendet valamint én, mikor dobolnak és misére megyek.
 25 reám sem néz, de mihent ebédre dobolnak, azonnal fel ugrik. s' hozám
 jő, a bizonyos⁸ én arra reá vigyáztam, hogy ez a kutya ugy tudgya a
 rendet., csakarra vigyáz mikor ki megyek aházbol. hogy merre megyek.,
 ha a fejdelemhez, vagy atemplomban. megyek., meg sem mozdul ha
 hinámis. már tudgya hogy arra a két helyre. nincsen szabadsága,
 30 nincsen értelmeseb oktalán állat a kutyánál az elephántot mondgyák.,
 de még nem láttam ő nagyzságát, de olyan kutyát láttam a ki a
 kártytát üsmérte. és az abc. ugy tudta mint egy kis deák gyermek

¹ nem volt <meg kos> szükséges meg köszönni ² mása, <annak> a ki ³ el,
 <el> egy ⁴ felöl. <micsoda> a parttyán. micsoda ⁵ [A kéziratban:] rompant
⁶ ijesztő [-tő szótag beszúrás a sor előtti margón.] ⁷ vala<ki>melyikünk.
 [<ki>: Beszúrás.] ⁸ a bizonyos <hogy> én [a—á-ból javítva.]

jaj édes nénékám el felejtettem volt. hogy nekem urdolgára. kel még mennem. és akéd kérdésre meg kel rongyoson is felelni, azt kerded
35 édes néném, hogy kik voltak akeresztes vitézek, másodsor. hogy ha régi szokásé aharangozás atemplomokban., mert ót harang szót nem hallasz., és törököt sem látz hintoban,⁹ és hogy miért nem esznek szentelt kenyeret a templomban nálunk. mint franciában. és ha a régi szokásé. az első kérdésre csak ugy felelek a mint olvastam., a
40 szent földet. a tízedik saeculum előtt sokal a saracénusok birták. vagy némelykor a mámertusok, ezek mindenik a mahumet vállalását követték. a sáracénusoknak¹⁰ damascus városában lakot a fejek. és aztot Cálifnak nevezték. a mámertusok egyiptumot birták. de akár ki birta a szent földet, de oda akeresztények minden időben el mentenek.,
45 noha nagy félelemel, a máltai szerzet. és a templáristák,¹¹ jerusálem városa, és a szarándokok oltalmokra álitatván fel. a tizen egyedik saeculumban., ez a két szerzet csak egy ebédre is kevés let volna a feyeb meg mondot két féle ellenségnek. ha eza két szerzet. nem vett volna némelykor valamely kevés segittséget de az igen kevés
50 volt; és nem tartot sokáig, ebben az időben. támada [108b:] franciában, egy olyan¹² barát, aki a pápa engedelméből. kezdé avárosokon. falukon predikallani a szent földre valo menetelt. onnét német¹³ országban ment. és apredikációja oly hathatos let., hogy azt gondolták, ezek az országok csak az aszszonyokra marad, a férfiak mind
55 el mennek., a mint hogy a fejdelmek, a¹⁴ fő rendek közül. igen sokan vevék fel a keresztet, mert azoknak akik el akartak menni, nem tudom melyik válokra. de posztobol. és keresztet kellett fel varatni, a köz-nép közül pedig számtalan kereszteté fel magát. azt nem kel csudálni, mert ez uj dolog lévén. az ember mindenkor kap az ujságon; azon
60 kivul., a sok lelki ígélet fel indította őket, még a testi haszon is fel vétethette vélek a keresztet; mert egy keresztesnek. nagy privilegyiuma volt. mert mihent fel vette a keresztet, már azt nem lehetet törvényben citálni. mind addig még viszá nem jöt. és le nem tette a keresztet. az adosságát is addig meg nem fizette. akkor is még bizonyos
65 idő után. feleségít. cselédít. még oda járt, senki semmi némü okért nem mérte háborgatni., nem kel hát csudálni. ha mindenkor feles volt a keresztes had., és ezek valának kik leg előbszor keresztes

⁹ hintoban, <hogy> és hogy ¹⁰ sáracénusokk ¹¹ a templáristák, <á> jerusálem ¹² olyan <francis> barát, ¹³ német <és> országban ment. és [országban: <és> fölé írva.] ¹⁴ a [Beszúrás.]

hadnak neveztetének. ezeknek fejek. micsoda¹⁵ király, vagy fejde-
 lem volt nem jut eszemben., elég az hogy. aza sok nép nagy bajjal és
 70 veszedelemel a tengeren. aszent földre érkezhén. arra sok idő kíván-
 tatot még az ellenségel meg ütközhetet; az ételnémü szükségét pedig
 csak hamar fel találta. azonban a betegség. az éhség felit is ahadnak
 le kaszálta, és őt nem tölthetvén sok időt. minden haszon vitelnélkül.
 75 való menetel. egy néhány izben volt. és mindenkor szerencsétlenül.
 de még végtire¹⁷ az aszszonyok is fel kereszttezik magokat; ki jó szán-
 dékból, ki pedig szeretejekel akarának együt részt venni a lelki, és
 testi jobban, úgy anyira hogy számtalan sok aszszony vala. a kereszties
 táborokon, és akik erről irnak. nyilván fel teszik. hogy a kereszties
 80 hadnál. [109a:] el fajultab had nem lehetet, mindenben, és nem kel-
 csudálni ha az Isten egyszersen áldotta meg a kereszties hadat; és ha
 más fél száz. vagy két száz esztendő alat; leg kiseb hasznot nem vitte-
 nek végben, addig hány száz ezer ember hala meg a szent földön, leg
 feleseb¹⁸ kereszties had andrás királlyal ment a szent földre. mivel ő
 85 volt a fejek. a francia. és a német kereszties hadaknak is. mind ezek-
 nek a görög birodalmon kellettét által menni. a görög császárok pedig¹⁹
 annyi vendéget nem szeretvén, azon igyekeztek. hogy fele se lássa
 meg jerusálemet; a mint leg gyakrabban úgy is történt, és arra való
 nézve.²⁰ sok lisztet küldvén a tábora kételenségből, görögi hamiságból.
 90 a lisztet meg elegyítették oltatlan mészal, és a még atáboron azt észre
 vették, addig sok ezer. még holt; csak fele érkezhén az el indult
 hadnak a szent földre, annak felét a betegség, és az ellenség, elfogyasz-
 totta., a mely kevés rész azután meg maradot. annak viszá kellettét
 térti, és abból is kevés látta meg hazáját, és még keveseb házát, de
 95 mind ennyi szerencsetlenség. és veszedelem után is, a fiak el felejtvén.
 az apjok veszedelmeket,. amidön hadat gyűjtöttek. csak elég talál-
 kozot a ki el ment, úgy tettzik hogy leg utolszor. szent lajos francia
 királlyal ment sok had aszent földre, mert utánna. meg kezdet hülni
 mindenekben. a szarándoki buzgoság, ez⁴ a jó királyt is meg verték.
 100 és magát rabul fogták. alexandriánál. ket testvér öttsit el veszette.,
 de a király mind magát. mind avéle rabságban esetteket. csak hamar

¹⁵ micsoda <fejek.> király, vagy fejdelem volt <fejek> nem jut eszem-
 ben., elég a hogy. <ezek a> aza sok nép ¹⁶ és <és> a ¹⁷ végti- <az>re az [Sor
 végén elválasztva, következő sor elején tévesen kezdve.] ¹⁸ leg feleseb <had>
 kereszties had ¹⁹ pedig <az ollyat> annyi ²⁰ nézve. <hogy> sok

ki váltotta. a pápák, és a királyok Végtire. látván hogy kevés haszna
volna akeresztes²¹ hadnak, a had gyűjtést el²² hagyák. és egész Európá-
ban el felejték. édes néném. ha rövideden irtam is. deugy tettzik meg
105 láthattya kéd. hogy kik, és mikor voltak a keresztesek., rövidebben
is le²³ irhattam volna. csak azt irtam volna, voltak, és nincsenek, de
igy igen röviden let volna, hoszaban sem lehetet., mert levelet irok és
nem historiát, csak hamar meg felelek atöb kérdé-[109b:]sidre is.
mert dobolnak ebédre, és ebéd után ahajo meg indul. alevellel, harang
110 szot hallani a templomokban igen régi dolog. mert még az ötödik
saeculumnak az elein kezdették a harang szot hallani, a hinto pedig
igen ritka akéd városában. azt nem kel csudálni. mert ritka madár a
török a hintoban. ő azt nem szereti. neki ló kel; olyan kocsit pedig
mint egy kaliczka. eleget lát kéd. a melyben az aszszonyok ülnek,
115 még más nemzeteknél is nem régen szaporodot annyira el a hinto,
egy francia király. Clovis, mikor el vette a feleségit szent batildot,
négy ökrü szekéren vitette haza., és csak husz ezer forintot adtak
véle. hericus quartus. más francia király, e nem régi dolog. még is azal
mentette egy urnak magát.²⁴ azért nem mehet hozzája, hogy a felesége
120 el vitte a hintóját, édes néném, miért nem esznek nálunk szentelt
kenyeret a templomban, mint francziában. azért hogy nálunk nem
szokás. ök is nevetik azt. hogy nálunk bárányt szentelnek a templom-
ban; a kenyér szentelés pedig régi. mert még a negyedik saeculumban
kezdödöt, én pediglen a tizen nyolczadikban el végezvén ebéd elöt
125 ezt a levelet. mindgyárt iszom akéd cgésségiért. a melyre vigyáz édes
néném. és ne egyél. sok cseresznyét, polatéti.

²¹ akersztes [Íráshiba.] ²² el <felejték> hagyák. [*hagyák.* <felejték> fölé
írva.] ²³ le <írha> irhattam ²⁴ magát. <hogy> azért

[81.]

rodosto 14.¹ juny 1727.

Nénékám, mi itt tegnap kereszteltünk, egy ásinus sidot, vagyon
már harmad napja, egy sidó hozánk jöt nagy titkon., és² kérette a
fejedelmet hogy ötet kereszteltesse meg. mert keresztényé akar
lenni, vagy két nap apapok mindenkor véle voltak, és készítették

¹ [Keltezés:] rodosto 14. <jul> juny ² és <monda> kérette

⁵ a kereszttségre. tegnap meg keresztelték. a fejdelem volt kereszt apja, aki is ugyan könyvezet örömeben, asido pedig jól tudta magát viselni, és a keresztelés az egész ceremóniával ment végben. tegnap a fejdelemnek izeni, hogy ő már keresztény lévén, atöb atyafiai között nem lakhatik. se nem kereskedhetik. azért kéreti afejdelmet hogy
¹⁰ segittse meg egy néhány pézel. a fejdelem jó [110a:] szivel küld neki száz tallért. ma regel keresik a sidot, hát nincsen, mindenüt tudakozodnak felölle, és mondgyák. hogy töb sidokkal hajora ült. és Constancinápolyban³ ment, így csala meg minket az asinus sidoja. vagy is inkább magát, it pedig vannak olyanok akik hogy meg tudták a dolgot. mon-
¹⁵ dották, hogy mind smirnán, mind pedig másut is követet el hasonló dolgot, és egynehányszor meg kereszteltette volt már magát, olyan joi is tudta ő magát viselni. hogy semmit nem kellett neki mondani, hogy mit csinállyon, mi azt csudáltuk. hát az asinus ő azt töbször is próbálta volt. csak ezt akarám kédenek meg írni, hogy a sidonak nem
²⁰ kel hinni, azt pedig bizvást el hiheted édes nénem hogy szeretlek amen.

³ Constpolyban

[82.]

rodosto 17 juny 1727.

továbrá nem halaszthatom, mert bännám ha mástol tudnád meg édes néném, hogy a fejdelem második fia, el osontván bécsből, francziában. ment,¹ és onnét tegnap elöt ide érkezet. el lehet itélni hogy egy olyan atya. mint a mi urunk. huszon hat esztendös fiát. akit
⁵ soha ennek elötte nem látot volt. hogy micsoda örömel fogadta. másnak nem lehet azt meg fogni. hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiokhoz, azért atyának kel lenni, azt pedig vettem észre hogy a fiu. nem azal a szivbéli indulatu örömel köszöntötte az atyát mint az atya afiát, talám természet szerént nem érzik a fiak azt
¹⁰ a nagy szeretetet., mint az atyák, vagy pediglen. a fiakban is némellyekben. a szeretet böveb. mint másokban. a szép példa a cresus király fiában, aki is néma lévén. és látván hogy az ellenség hátul le akarja vágni, olyan. nagy erőszakot tet magában, hogy a szava meg nyilt. és kiálthatta a királynak. hogy vigyázon magára. a mi hertzegünk

¹ ment, [Beszúrás.]

¹⁵ felöl el mondhattuk. hogy szép iffiu, eszes, és értelmes. de természet szerént, mert a tudomány azokat fel nem ékesítette. se ajo neveltetés fel nem czifrázta, valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, annak se szójában, se maga viselésiben kelemetesség nem lehet. és a szépség. nem lesz annyira becses, a szép gyenge
²⁰ munka tézsi az aranyat is becsesebbé, akár mely szép legyen az el[110b:]me. de aztot fel kel ékesíteni a jó neveltetéssel. és tanulásal. apallérozatlan gyémánt; szintén olyan, mint² az olyan kö, amelyet béka sonak hinak, a mi hertzegünknek semmi neveltetése nem volt., és azon igyekeztek hogy semmit ne tanulyon.. azt véghez is vitték,
²⁵ és azt csudálom. hogy irni tud, ha roszul is, az attya, a ki által. lát mindgyárt. mindeneket, keservesen tapasztallya mind ezeket, de mit tehet rolla, már a nád szál kezd vastagodni. és nehezeben hajol., a bátya még bécsben sétál, elég sok jót³ mondanak felölle, meg lássuk még valaha, erről is eleget mondottak, a mint észre vettem
³⁰ természetit, csendes. és nem haragos, de a fiat nem üsmérhetni addig meg, még az apja szárnya alat vagyon, hanem mikor onnét ki repül, nem tudom hogy fog szokni a mi baráti életünkhöz, mert it anéki valo mulattságtól kopik⁴ az álla, azt tudom az apja kedvit keresi, vadászni el küldi, maga is ki megyen véle. noha már eszten-
³⁵ dötöl fogvást ritkán jár de az elöt. minden héten kéttzer, azért itt vadászhat. amennyi neki kel., csak egyebet felejttsen el., en azt gondolom pedig, hogy ugyan azt az egyebet, jobban szeretné avadászatnál, de it csak a barát tanczot kel jární, mas notát nem funak. én pedig ugy tudom már azt a tánczot. hogy bizvást lehetnék
⁴⁰ tántz mester. egéssegel édes néném. a vendég még igen⁵ uj hogy többet irjak felölle.

² mint az <mely követ b> olyan kö, ³ jót <mondott> mondanak ⁴ [A kéziratban:] kopig ⁵ igen <d> [?] új

[83.]

rodosto. 19 july. 1727.

nénékám. az évangyelumbeli siméonnak.,¹ ma adot a fejdelem audenciát, de ha szinte maga nem volt is, leg aláb az öttse, mivel ma egy tiszteletes örmény, patriarcha volt a fejdelemnél. a kivel a

¹ siméonnak., <tegnap> ma [ma: <tegnap> fölé írva.]

fejdelem el végezvén a beszélgetést. és látván hogy az ember kort
5 el érte volna., kérdé hogy hány esztendő lehetne, a patriarcha felelé
hogy csak száz hét. de azonban még erős. és jó egészséges. édes néném
mi szép dolog sokáig élni, főként egészségesen, mert betegesen, nem
kivánhatni, ha az emberek közönségesen aszüle apjokkal élhetnének
mi szép dolog volna a, a szüle anya közönségeseb az aszszonyok
10 között, [111a:] mert hamaréb lehetnek házások, ha tizen három esztendő
korában a leány férhez megyen, a mint anem ritka, tizen négyben
egy leánya lehet; tizen három esztendő mulva, férnek adgya, annak
tizen négyben egy leánya lesz, mind így számlálva., egy aszszonyt.,
negyven két esztendő korában. szüle anyának nevezhetik., nem
15 gondolom hogy két² helyben hadgya mind ezeket. de nem tehetek rolla,
azt magad is reá hagyod. hogy keveset éll az ember, vannak olyan
állatok akik tovább elnek. ugy mint a sas, ahollo. a szarvas. és más
több állatok is, noha nem tudgyuk,³ azt olvastam a minap. hogy raul.
a burgundiai király, gyakorta fel ült. száz esztendő. lovára, de a
20 csuda. hogy főként a munkás emberek annyit élnek. mert az bizonyos.
hogy az állatok között leg többet szenved, és dolgozik az ember.
még is mennyi öreg munkás embereket látunk, tudom hogy nem
hadgyuk aporban esni, mikor valamit ollyat irok, mert azt irod,
hogy a hertzeg nem olyan mint.⁴ és hogy azt az egyebet, ötsém
25 uram szereti jobban a vadaszatonál, én erre azt felelem, hogy ötsém
uramot üsmérjük. azért beszellünk ugy. de ha az hertzeget is üsmérnök,
más képen beszélnénk, de édes néném, már is meg untuk mi az itt
valo lakást, és szokatlan dolog. előttünk, minden nap misére menni,
és böjti napokon hust nem enni, és reggeltől fogva estig. csak a könyvet
30 simogatni, elmegyünk ugyan vadászni, de csak azért hogy othon
ne legyünk, és fel oráig ha keresünk valamit. a többi unadalom.,
volnának csak itt valamely bobítás foglyok. vagy verdigályos nyulak.,
oh, ugy derék vadászok volnánk., akár ne is ennénk estig, itt
tilalmas dolog az aszszonyokra nézni. az ollyan gyümölcs közöttünk,
35 a melyet soha sem viszik⁵ az aszthalhoz, még végtire ollyan szokás
lesz közöttünk valamint a monté átos hegyén lako⁶ görög barátoknál,
a hová, nem hogy szabad volna menni az aszszonyoknak.⁷ de
söt még semmi némü nöstény állatot nem szabad tartani., még csak

² hogy <e>kéd ³ nem tudgyuk, <noha az állatok között. leg többet szenved, és dolgozik az ember;> azt olvastam ⁴ [Valami kimaradt?] ⁵ viszik <itt> az aszthalhoz, ⁶ lako <bar> görög barátoknál. ⁷ aszszonyokk.

tyukot. is. [111b:] ót bé nem bocsátanak még évát is, a mi nagy
40 anyánkot, itt ugyan még olyan szoros rendre nem jutottunk. de
nem sok héja, avalo pedig, hogy senki origyénest nem fogja követni
közüllünk, kérdgye meg⁸ kéd másoktól. ki volt az az origyénes,
én meg nem mondom. azon kivülis eleget pironatz jo néném, de
45 már én ahoz ugy hozá szoktam. valamint a muszka aszszonyok averés-
hez, akik azon panaszkodnak, hogy az urok nem szereti. ha egy
kevés ideig veretlen hadgyák őket. minden országban más. szokás. a mi
székely aszszonyaink. eztet bé nem veszik. és más féle jelit kívánniak
a szeretetnek, én pediglen tölled azt kívánom, hogy az egésségre
vigyáz, és hireket irj. maradok édes nénémnek holtig. és nem tovább
50 valo szolgálja:

⁸ meg [még-ből javítva.]

[84.]

rodosto 20dik aug. 1727.

Ma nénékám viszá érkeztünk a nagy vizes vendégségből. mert
azt jó meg tudni, hogy őt mély földnire vagyon. innét egy orvos-
ságos forrás. a mi hertzegünk pedig, mindenkor beteges lévén az
unadalom miat, mert én egyéb nyavalyályát nem látom, az apja
5 oda ki vitte hogy abbol a forásbol igyék. és meg gyógyullyon, mint a
szomju szarvas a hideg forrásra., de amint észre vettem inkább szom-
juhoza ameleg forrást, de az apja hírével, nem fog olyan orvoságál
élni. elég ahogy, minek előtte abbol a vizből isznak., a sárban meg
kel feredni, talám irtam már valaha kédnek arról. ha hasznos.,
10 avalo hogy atermészet. igen közönséges orvoságot adot., gondolom
hogy a jerusálemi piscina. tisztáb volt., még akoris mikor az angyal
fel zavarta. mert a nem egyéb valóságos sárnál, énnekem is bé kel-
letet mennem a hertzegel., nem tudom belől. de azt tudom hogy ugy
jöttünk ki mint az olyan állatok. kik makkot esznek, kel lenni
15 valami hasznának, mivel a föld népe. három, vagy négy napi járo
földről jö ide. ót a sok aszszony, leány. kik¹ fel kendőzik sáral magokot
[112a:] és akik olyanok mint az ijesztők. sároson., de nem más-
ként. elég ahogy. ót meg lehet látni husz sárosit. és annyi sárosinét
egyszers mind., abbol a fekete apotikából, avizre kel menni, mi ót

¹ kik <bé> fel kendőzik

20 voltunk. jól meg itattuk a hertzegünket, de azt nem poháronként kel
innya, hanem sellegenként, úgy annyira. hogy aki harmad napig.
vagy negyven. ejtel vizet a hasában tölthet., annak már nincsen
szüksége. a hipocrátés orvoságira, avalo hogy a mi hertzegünk
annyit nem ivut. de az olyan orvoságra nincsen szüksége. és a
25 nyavalyályát, a barát tánczal. kel orvosolni, nincsen is joborvoság
annál, mert a mind atestnek mind a léleknek használ, se² szeb táncz
annál nincsen, némely historicusok ugyan azt mondgyák hogy a meny
aszszony táncza, vigabb. kéd tudgya jobban mint én, azt irod hirül
30 nénékám, hogy a francia királynénak. még eddig nem volt gyer-
meke. hanem most³ lett két leánya egyszers mind, akezet elég
bövséges, de inkább akarták volna. ha fiun kezdette volna, de az
a jo áitatos királyné. a fiura is ki szerzi az engedelmet; úgy is aki-
rályok leányinál. nincsen boldogtalanab, ha hat közül egyet el
adnak., a többinek. valamely klastromban kel meg korodzeni. de
35 arendes., hogy a mely, klastromban szokták a királyi leányokat
tenni, ahoz aklastromhoz. nem mesze. két nagy klastroma vagyon
a barátoknak. és mindenik klastromban a fejdelem aszszony parancsol;
ö visel reájok gondot, ö tölle függenek egészen, aki ezeket a klast-
romokat fundálta. a kedvezet az aszszonyoknak;⁴ de mit mondgyak.
40 mert. azt tarttyák. sokan., hogy a mikor aszszony uralkodik vala-
mely országban, az az ország. abban az időben mindenkor szeren-
csés, micsoda okát adgyák ennek. azt azokát, hogy rend szerént. az
aszszonyok a férfiak tanácsokat követik, a királyok, fejdelmek.
pedig. az aszszonyokét. azt láttyuk. hogy az Isten meg engedte
45 azt, hogy a népit. aszszony igazgassa, a hadakozásra, ö adot [112b:]
parancsolatot.⁵ törvényt ö tet a nép közöt. egy fejdelemnek. ez a
két dolog aleg nagyob hivatallya, nézük ángliában., mindenkor
jól igazgattak akirálynék. ersébet királyné. igen nagy királyné-
jok volt, még nagyob lett volna, ha két dologal meg nem homályo-
50 sitotta volna. uralkodását, ha a nényit. vagy öttse aszszonyát.,
olylan ártatlanul meg nem ölette volna, akinek a leg nagyob vétke.
a szépsége volt, a királyné azért gyüölte., ez⁶ az ersébet. adot talám
tiz fejdelemnek szót. hogy hozájok megyen. soha egyhez⁷ sem ment.

² se szeb <job> táncz [szeb: Sor előtti margóra beszúrva.] ³ most <leg>
lett ⁴ aszszonyokk; ⁵ parancsolatot. [Beszúrás a sor elején.] ⁶ ez <az> [ez:
az-ból javítva, majd áthúzva s a törlés fölé újra kiírva, sor végén.]
⁷ egy<sem>hez sem

ugyan ó leányul holt meg, de a mi nevetésre valo, meg a pápának
55 is izent hogy hozzája. megyen, ha el veszi, a második dolog pedig a.
hogy igen a vallás dolgában ártotta magát, és magát főnek tette,
és mint hogy a pompát. és a Ceremoniát. igen szerette, azért a papi
öltözeteket meg tartatta, azért is szokta volt mondani. hogy a kal-
vénista vallás, igen meztelen, vallás. minden időbéli példákból.
60 láttyuk hogy az aszszonyok alkalmatosok. az ország igazgatására,
de a füstölő, éppen nem a kezekben valo. azt a kérdést teszi kéd
töllem, hogy hol kezdték. meg vakarni a lovakot. azt édes néném,
romában kezdték, én azt kérdem, hogy mikor akasztották fel.
a leg első aszszonyt párisban.. de hogy akasztáson ne végezem a
65 leveletem. azt irom hirrül, hogy mi ismét fel szedgyük asátor fát.
egy néhány nap mulva, és innét három mély földnire táborban⁸
szállunk, a pedig mind arra valo, hogy a hertzegünk mulassa magát,
de neki más féle mulattság kellene, bizony nekemis jo egészséget
édes néném. nem tudom mikor irhatok, se azt nem tudom mikor
70 vehetem a kéd levelét. emind sok nem tudom. de azt tudom hogy
senki ugy nem szereti kédet mint ego

⁸ táborban <megyünk> szállunk, a <pe> pedig

[85.]

[113a:] rodoszto. 8 9bris 1727

polatéti. édes néném. azt igen szükséges kédnek tudni, hogy
a kéd kedvesen irt levelét igen kedvesen vettem. egy kevesé alevél
igen kurta volt. de mit tehetünk rolla, avalo hogy én ahoz nem
szokhatom., de az ollyant. némelykor, láttatlanná kel tenni. és
5 meg bocsatani avétket, és reménleni, hogy az ollyan szokásban
nem mégyen. mi egy néhány naptól fogvást. a táborból viszá jöttünk,
ahol. is sok veres foglyoknak kellete meg halni, aportázo nyulakot.
pedig mind rabul el fogtuk; de mind hogy az ellenség már quartély-
ban kezd szállani. azért mi is bé szállottunk a magunkéban. de
10 ha igazat kel mondani., nem egyéb volt az oka., hanem. az eső haj-
tot bé bennünket, akinek is már egy néhányszor meg köszöntem
jó akarattyát, mert¹ azö vizes ereje nélkül. talám az egész telet, sátor

¹ mert <nél> azö vizes ereje nélkül.

alat töltöttük volna, aztot meg kel vallani édes néném. ha suhajtásal is, hogy a mi életünk, ugy minden kereszténynek is, az élete
15 csak szarándokság.² de a miénk duplán, mert ha annak. aki jóságában lakik, ugy kel magát tekinteni mint szarándoknak, e földön, és mint örökös hazáján kívül valonak, hát mi. akiknek egy lábni földünk nincsen, se meg maradando helyünk, csak a sok vándorlásban tölttyük azt az drága időket, a melyet most a hejában valóságra.
20 tekozolunk el., az el töltöt idő pedig soha viszá nem jö, és csak haszontalan. és izetlen suhajtásokat. hágy. maga után. a melyet mi mindennap kostolunk. és próbálunk, mint szomorú példák, de még is szerencsések volnánk, hogy ha másoknak³ például lehetnénk., de nem leszünk, mert hány ezer ember veszet. és vész minden nap a tengeren. a felöl elegen mennek atengerre, hát mi nekünk nem volté példa előttünk.? volt, de tanoltunké rajta.? mások is csak ugy cselekesznek., meg tanullyák. de el nem kerülük. de mi lehet ennek az oka, nem egyéb, hanem [113b:] a nyughatatlanság. és a nagyra vágyodás. felinek sincsen esziben az ország jova. de mindenik tele
30 torokal kiálttya a szabadságot. mert nagyob része. csak az ujság. és-aváltozás után fut. a jövendöt meg nem gondollya, se ajelen valo joval nem tud élni, se meg nem tudgya becsülni. hanem a jövendöbéli bizontalan jó után suhajt. a melyet, vagy lehetetlen el élni, vagy pediglen. az a jó azért tettzik jonak hogy nincsen hatalmunkban. és hogy csak a nyughatatlan elmétől származik; ettől vagyon
35 hogy soha az ember nem lehet boldogá. mert soha sem becsüli a maga állapottyát. se azt a mit bir; hanem aztot. amit nem birhat, abizontalanért. a bizonyost. semminek tarttya., és a nyughatatlan nagyra vágyodo elme, mindenkor. arra ingerli, hogy jobban
40 volna ót ahol nincsen, és így soha a jelen valo bizonyos sorsával. amelyben az Isten tette, meg nem elégszik. hanem a bizonytalanra vágy, és ajelen valoval. nem élni tud, hanem viszá élni. nem. kellene soha egy jó haza fiának, zür zavart csinálni, se kívánni, semmi féle szin alatt. az Isten adgya a fejdelmeket, mind a jót. mind a
45 roszat. egyaránt kel az ő kezeiből venni, ajó áldás, a rosz büntetés, ő tudgya egyedül meddig kel tartani a nyomoruságnak, és mikor kel annak végit szakasztani. hogy meddig tarttson a rosz idő. és mikor legyen jó idő, egy szánto vető ember. azt fogadta volt az isteneknek. hogy töb ajándékot fog nekik adni, csak ök is halgassák

² szarándokság. <a> de a ³ másokk

50 meg kérésit. és akor adgyanak. esöt. vagy tiszta idöt a mikor ö
kivánnya. és az ö kivánsága szerént járjon az idö az ö földén, az
istenek⁴ azö kivánságát neki meg engedték, a mikor esöt kért. abuzá-
jára.,⁵ esö let. a midön jo idöt, jó idö let. de ugy történt. hogy ara-
táskor. sokal keveseb gabonája volt mint másoknak;⁶ azért pa-
55 naszolkodni kezdet, de az istenek azt felelték neki, hogy maga a vét-
kes.⁷ mert nem hadta a természetre dolgát. valamint mások. és
miért kívánt bölcseb lenni az isteneknél. a kik is tudgyák. mind
az esőnek. mind a jó időnek idejét. a vallás arra tanyit minket,
hogy az Isten. vezérel az országokat: ö emeli fel egyikét, és ö veti
60 rábság alá a másikat.⁸ ö keneti [114a:] fel. mind a jó. mind a ros
fejdelmeket. ilyen példával tele a sz. irás, nem szabad tehát. egy
embernek, nem is lehet. abban változást tenni, édes nénem gya-
korta irok predikációt. nincsen egyéb dolgom, le kel irnom a már
haszontalan gondolatimot. mivel mi olyanok vagyunk. mint a-
75 vízben eset ember, akinek mind addig kel vergödni. és minden
ághoz kapni. még⁹ ki nem szabadul. vagy el nem vész. mert arrol
gondolkodni hogy eset oda. a bolondság volna, a valo hogy még
eddig¹⁰ minden ágg a kezünkben szakadot. mert nem az Isten segitt-
séihez kaptunk. de azt is el mondhatni talám, hogy az Isten egy-
70 nehány ember kedviért. az ö közönségesen valo rendelésit meg
nem változtattya., csak uszszunk hát edes néném a még lehet.
csak azt bánom hogy a virágból most minden órán kóró¹¹ leszen.
és akórót nem szokták a füző mellé tenni, de én aki egész életem-
ben bujdosam. és végtire 16 esztendös koromban a házamat el
75 hadtam. a bizonyos hogy a szabadság keresés az elmémben akor
nem volt, és ha eddig tart bujdosásom. az igaz hogy az uramhoz valo
vak szeretetem okozta, így mondhatni természet szerént de keresz-
tenyi modon szolván. Isten rendelése. és meg kel csokolni a veszöt.
a melyel ostoroz. többet már nem tudok irni. itt semmi ujság nin-
80 csen. hanem csak a nagy unadalmas óság. főképpen télben, mind
azon által arra kérem kédet. vigyázon kéd az egésségre. én pedig
maradok aki ma regel voltam

P. S. az leg első aszszonyt francia országban 1449-ben akasz-

⁴ [Elírás:] istennek ⁵ abuzájára., <esöt> esö ⁶ másokk; ⁷ vétkes. <nem> mert
⁸ a másikat. <nem szabad> ⁹ ö keneti fel. ⁹ még <az> ki nem ¹⁰ eddig <mind>
[: Sorvégen törölve.] minden ágg a kezünkben szakadot. <ne> mert nem
¹¹ kóró <sz> leszen.

tották fel, de ha ugyan csak azakasztáson kel végezniem irásomat.
85 egy kis historiát irok le. párisban, egy embert akasztani vitték.
mikor fel akarták akasztani. csak őt közel talált el menni egy her-
tzeg. a ki is akirályhoz ment volna. és az a hertzeg. igen igen tréfás ur
volt, az akasztani valo ember. kérdi. micsoda ur megyen őt, meg
mondgyák neki anevét. arra mondgya. hogy had hijják. mert nagy
90 dolgot mondana neki. az hertzeget odahiják. és nagy titkon mondgya.
az urnak, látodé mind ezeket akik itt álnak. ugy meg ijesztettek ezek
engem hogy a nadrágban kelletet bocsátanom feltemben., a hertzeg
nevethetet volna de eltitolván. mondá atiszteknek ezaz ember nekem
nagy titkot mondot hanem mindgyárt meg jelentem a királynak.,
15 addig légyen kegyelmetek¹² várakozás-[114b:]ban; a király már
tudta, hogy vagyon néki mindenkor valami nevetésre valo historiája,
kérdi tölle mihent meg láttya, nó mi ujságod vagyon., a hertzeg elé
beszéli egészen a királynak a dolgot, a király azt igen nevetvén. grá-
ciát ad néki. és a hertzeg azt meg izeni a tiszteteknek,

¹² kegyk

[86.]

rodosto 12 jan. 1728.

Edes nénekám.nak. kívánok szivesen. egy csinos. és takarékos
uj esztendöt. és abban férfiui álhatatos. hü, és állando egésséget,
e kettönk közöt elég kivánság. hadgyuk másokra a litánia csinálást.
a mely mind haszontalan, mind pedig a mértéken felyül valo. nem a
5 leg hozsab kivánság. leg hasznosab. hanem arövid és szives kívánat,¹
nénekám. hát ne haragudgyam, minden nap. papokal. barátokal vagyon
kéd. akik meg felelhetnének a kérdésire. de nem, hanem job ha én töl-
lem kérdi meg. fel ülök hát az itélö székemben. és onnét felelek
kédnek. azt kérded² édes néném hogy miért térdepelnek le az ang-
10 lusok mikor az ur vacsoráját osztogattyák, erre, azt felelem, hogy ök
ezt a szokást igy vették volt az ättyoktol, a kik is pápisták voltak,
mivel ö nálok tartot ezer esztendeig virágjában a papista vallás. és³
henricus octavus aki haragjában bé vivé azországban a kalvénista
vallást. eleget irt volt ellenek, de a harag, és a szeretet meg forditatá
15 véle apalástot. 1552.⁴ ki üzé. a papokot és apüspökököt azországbol,
a barátokot el szélyezté. a klastromokot fel nyittatá, és pusztán

¹ szives <kivánság,> kívánat, ² [Elírás:] kérdek ³ és <henn> henricus ⁴ 1552.
<és> ki üzé.

hagyatá. és amely apázták, a szüzeséget meg unták volt. azokat férhez adá. apapi jországokot. az urak közt el osztá, a püspökségeket meg hagyván. kálvénista püspökököt tén. hogy pedig a közönséges nép fel ne támadgyon. és észre ne vegye. a vallásának tellyeséggel valo meg változtatását, a templombéli papi ruhákat, szokásban meg hagyák. ugy a külső céremoniákat is. a templomban a képeket, [115a:] és más egyéb állapotokot. ugy mint, az óltarokot. és a bérmalást, ugyan azon imádságokal. és ceremoniával, valamint szokás az anyaszent egyházban. és valamint a nálók lévő sok szent püspökök szoktak volt cselekedni. mind ezekre pedig, avak szeretet vivé a királyt, aki is meg szeretvén. egy urnak leányát., bulena annát. ezért örömet meg vált volna a királynétol. de csak oly könnyen nem lehete, mert még akor az anyaszent egyházal. tartot; hanem apápától kelle⁵ arra szabadságot nyerni, a pápa pedig arra helyes okot nem látván. halogatta az elválasztást. akirályt pedig, mind a szeretet, mind anna igen sürgették. az el válásra, aleánynak pedig az apja, már titkon meg változtatta vala vallását. ugy a leány is. ez így lévén., mind az apa. mind a leánya. foganatoson kezdék. predikálni a királynak., és jovallani, hogy állyon boszut a pápán, mivel nem akar szabadságot adni, azért meg változtatván a vallást. vigye bé a kálvénista vallást, és tegye magát fejének a bé vett vallásnak, a leány⁶ prédikátornak ilyen gyakorta valo predikációjára. a király enged. és aleányt elveszi. a királynét⁴⁰ magától el küldi. és a kálvénista vallást bé viszi, a pápa ezeket a változásokot meg halván. hogy a nagy roszt elkerülhesse, adot volna szabadságot, de már késő volt. mert a régít ki üzvén az új vallás uralkodot az országban, edes néném. csak rövideden. így lett angliában avallásnak meg változtatása⁷ és így tartottak meg holmit⁴⁵ arégi szokásokban, de az Isteni rendelés, nem hadta büntetetlen. aki oka volt az ilyen változásnak., mert idővel annát. bizonyos állapotért a király meg ölette. és mint hogy aszszonyért kezdé az el szakadást. ugyan aszszonyok által is let büntetése, mivel anna után, még két vagy három aszszonyt⁸ vett el. de egymás után.⁵⁰ mindenikét meg öleté. az ilyen nagy példa után., lehetne nénékám írni, az aszszonyokhoz valo szeretetről, hogy a micsoda nagy vesze-

⁵ kelle⁵ <kell> arra ⁶ a leány <papnak> prédikátork [predikátork:<papnak> fölé írva.] ⁷ meg változtatása. <egy> és ⁸ aszszonyt vett el. [aszszony: végére a t betű utólag beszúrva.]

delmeket okoz. de a héjával, egy auctornak. tanácsát kevesen veszik bé. aki is azt írja. hogy azaszszonyokat; csak a [115b:] boldogságban lesz szabad szeretni, mivel azokat a szép oldal csontokat: minden időben szerették. szerettyük. és szeretni is fogják, és ebben a példa. igen keveset használ. sokan írják, hogy a leg első gyilkosság. a két egy testvér atyafi között. aszszonyért eset. micsoda hadakozások. nem voltanak. micsoda birodalmak. nem fordultanak fel fenékel egy aszszonyért. egy francia királynak avalo hogy a példáját nem kellene követni. a ki is egy dániai királynak aleányát el vévén feleségül. a mikor el érkezet, ugy meg szerette aleányt. hogy enni sem akart addig. a még, meg nem ésküt véle. de mihent az esküvés meg volt. abban az órában. ugy meg utálta. hogy soha véle nem. lakhatot., talám még. egy más királynak sem sokan követik példáját. aki szeretvén. az aszszonyokat, azon is igyekezet, hogy a tiz parancsolatot meg tarttssa, atöbbsi között egy aszszonyt szeretvén. hogy mind a parancsolatot meg tarthassa,⁹ mind a szeretetnek kedvezhessen. valamikor az aszszonyal akart fekünni, az urát is az ágyban hálatta., enevettséges példa, noha azt tarttyák. hogy a szeretetben. egy harmadik, mindenkor alkalmatlan. látodé néném, ha apásztor ót nem lett volna, a farkas meg ette volna abarányt, azt el mondhatni, hogy a szeretet nem rosz. csak arra avégre igyekezék. amelyre az Isten rendelte, azért hogy a részegesek. meny országban nem mennek. a szöllő tököt. ki nem kel ázni. minden jó édes néném. mind az aszszony. a ferfiu. bor. ezüst, arany.¹⁰ tsak arra a végre éllyük ezekel. a melyre teremtettek., az Isten semmi roszat nem teremtet. de mi viszá élvén az ő teremtésével. roszra fordittyuk, és roszunkra válik., a bór betegeseknek, abórt kellé okozni., vagy a szöllő munkást. egyikét sem, hanem csak magokat. ihon édes néném. vége vagyon már a predikációnak. fekügyünkle, és kívánok jóéttzakát. és a mellé kevés bolhát, édes kedves álom látást, és holnapra fel viradást. amen.

⁹ meg tarthassa, <a> mind a ¹⁰ arany. <cs> tsak

[87.]

[116a:] rodosto 19 febr. 1728.

Edes néném. egy keveset neveltünk a kéd panaszolkodo leve-lén, mert kédnek a panasza is kedves. azt irod édes néném. hogy a Constancinápolyi szél, hamaréb meg fejériti a haját. mint az

erdélyi. a bizonyos. hogy őt. természet szerént. Csak az idő feje-
5 riti meg. de itt. mind azidő. mind a sok suhajtásnak szele, egy
nagy király. azt szokta volt mondani. hogy a szakállát. anyomo-
ruságnak szele. fejeritette volt meg. a bizonyos. hogy őt, vagy hat
esztendő. a haját úgy meg nem fejeritti. mint csak egy holnapi bu,
vagy gond. valamint történt egy iffiuval., a kit hogy halálra ítelték,
10 a haláltól valo félelem. és rettegés. egy éttzaka olyan változást
tett. az iffiuban. hogy más nap. mikor a halálra akarták vinni,
minden el csudálkozot rajta, hogy egy öreg ember lett belőlle, úgy
meg fejeredet volt az egész haja, ugyan azért. grátiát¹ is adtanak
néki, a bujdosásnak hoszu voltárol panaszolkodni, haszontalan. és
15 nem jó. mert azzal. meg nem rövidittyük, hanem még, nehezebbé.
és hoszabbá tészük. anyughatatlanságal valo szenvedés sokal sulyosab.
és a panaszolkodásal. valo szenvedést. az Isten meg hoszabittyta. mert
olyankor. mint egy rugodozunk akarattyá ellen, ha el hitetnök
magunkal hogy a bujdosást. az Isten jovunkra adta. könnyen szen-
20 vednök. a pedig nincsen más képen. mert az Isten. mindenben csak a
mi jovunkot tekinti, de az ő bölcs ítélete más képen tekinti a mi jovun-
kot. mint mi magunk. mert mi csak azt tarttyuk jónak. a mivel² ki-
vánságunkot bé tölthettyük. avallásunk szerént. azt kel tartanunk.
hogy bujdosásunk. mind hasznos, mind szükséges. de azon kívül is. ha
25 az Isten valakit haza vinne közülünk, jobban meg tudná becsülni
házáját. és örökit. nam a³ tékozlo fiu, a még aháza. rakva volt kalácsal.
bélesel. addig esziben sem jutot a fekete kenyér. de mihent a makra
szorult. akor, [116b:] el felejtven akalácsot. csak a fekete kenyé-
ret suhajtá. ne panaszolkodgyunk hát a bujdosásról., vegyünk
30 mindent jó. szivel az Isten keziből, és úgy a bujdosásunk. igen könnyeb
leszen. vagyok. és leszek. ami voltam.

¹ grátiát<t> ² a mivel <ami> kívánságunkot ³ a <dus gazdag> tékozlo fiu,

[88.]

Rodosto 24 martj 1728.

kedves néném. tegnap. egy kevés sirás. könyveknek¹ forrási vol-
tanak it nálunk. apedig azért volt hogy györgy hertzeg tegnap.
elmene innét. egy franczia hajon. franczia ország felé. leg nagyob.

¹ könyvekk

fogyatkozást, azt találom benne. hogy magyarul nem tud. de a
⁵ nem az ő vétke. németek nevelték, a kik csak a mi atyankot sem
engedték volna. hogy magyarul meg tanullya. vagyon ugyan egy
kis anyai természet benne. de idővel talám el hadgya. de másként
jo szívü, és a hová megyen. az az ország. még² nagy hasznára lehet.
mert jó iskola, a szegény urunk. aki is igen szereti a gyermekeit.
¹⁰ nehezen válék meg tőlle. de ebben az országban. mit lehet tanulni.
azt tudgyuk. sohult pedig ugy el nem unnya az ember magát mint
itt. mert semmi usmerettséget nem vethet. senkihez nem mehet,
és ha csak valamiben nem szereti magát foglalni., mindenkor a nagy
unadalomban forog. hogy pedig minden ugy³ töltse az időt mint a
¹⁵ mi urunk., arra az Isten ajándéka kívántatik, mert ebédig azolva-
sásban. és az irásban tölti az időt, ebéd után pedig aki látná azt
mondhatná hogy valamely mester ember. vagy fur, vagy farag,
vagy az esztergában dolgozik. és az ő gyönyörü szakálla, sokszor
tele forgácsal. hogy maga is neveti magát. és ugy izzad., mint ha
²⁰ munkája után kellene enni kenyerét. ötöt minden csudallya. ő pe-
[117a:]dig neveti az ollyat. aki azon panaszolkodik hogy el unnya ma-
gát. ritka édes néném aki így⁴ tudgya az időhöz alkalmaztatni magát.
mind pedig hogy ugy mondgyam. az időt magához alkalmaztatni,
a fia azt ugy végben nem vihetvén jól tette hogy el ment. kivánnnyunk
²⁵ neki szerencsés utat..⁵ és hogy hazáját még láthassa meg. hát mi?
miis. azért éllyük egésségben. még Istennek tettzik.

² még <m> nagy ³ ugy [Beszúrás.] ⁴ így <du> tudgya [tudgyon-ból jav.]
⁵ utat.. <h> és hogy

[89.]

Rodosto 3 gbris. 1728.

kedves néném. hogy evilágon lévő szarándokságunkot el ne felejt-
tsük, az elmúlt holnapnak 9dik napján táborozni mentünk volt.
csak három mély földnire. egy kis török falu mellé, nincsen e vilá-
gon semmi szomorua, mint a mely várost. vagy falut. csak török
⁵ lakja. mert ollyan helyt. sem embert. se aszszont nem láthatni az
uttzákon, még gyermekeket sem, azt tudná az ember hogy mind
ki holtak a faluból., mert it ki ki csak a maga házánál ül. kivált az
aszszonyok nem ugy mint nálunk., elég ahogy, ót ugy töltöttük az

időt amint lehetet. de az urunknak a lábai hogy dagadozni kezdé-
nek. tegnap viszá jövének a édes keserü laktunk helyére, azt tudom
10 nem fog kéd panaszolkodni a hoszu¹ levélre, édes néném az egés-
ségedre vigyáz.

¹ hoszu [o—a-ból jav.]

[90.]

Rodosto 18 aprilis. 1729

Azt már nem kel csudálni ha azt mondom hogy igen kedvesen
vettem a kéd levelét. hanem a volna csuda, ha kedvesen nem ven-
ném. de hogy vagyon a, hogy mi még egyszersem haragudtunk **[117b:]**
meg egymásra., mert azt mondgyák. hogy abarattságban egy kis¹
5 veszekedés olyan jó. mint az étekben abors. mind azon által édes
néném. hadgyuk el az olyan borsolást. és éllünk egyességben.
mert én a csendes barátságot szeretem. a macskákhoz illik, a mor-
golodo barátság., az égi jelekből nem tudé kéd valamit jöven-
dőlni mert hetedik napján a holnapnak., it mi dél után egy ora-
10 kor egy csillagot láttunk. 3 óráig jól látták., azt nem mondhattuk
hogy talám ami csillagunk jöt már fel egyszer. mert a csillagok is el
felejtkeztek már mi rollunk, hogy kédnek a kis ujja ne fájjon. azt
igen szükséges meg tudni, hogy az ide valo² görög érsek, nagy pom-
pával jöt az urunk látogatására. négy alatta valo³ püspökökel., de
15 ha gyalog járnak is, azt ne gondollya kéd, hogy a szegénységtől
vagyon. mert a mi érsekünk kettőt is tarthatna, a püspökök is. de
atörök birodalma alat, hinton nem járhatnak., söt még ugy kel
magokot viselni mint ha szegények volnának. mivel azon kívül is
gyakran meg vonnyák őket., mind a török, mind a görög pátriarcha.
20 mert ez, azt téski érseknek, aki neki leg többet fizet. az érsekek pedig
olyan püspököket választanak magoknak, akik leg többet adnak.
apüspökök pedig hogy az érseknek meg fizethessenek, olyan papokot
tesznek a falukban. akik leg többet ígérnek., itéllye el már kéd,
hogy a püspökök, és a papok. micsoda sok féle uton modon huzák
25 ki a pénzt a szegény ember erszényiből, it asok innep, a sok **[118a:]**
böjt, mind hasznos a plébánusnak. hát ezen kívül, esztendő által.

¹ egy kis <h> veszekedés ² ide valo <ér> görög érsek, ³ valo [vala-ból javítva.]

a sok haszon hajto bé vett szokások., vasárnap. valamely rongyos öltözetben a misét el mondgya. a mint lehet tőlle, de hogy predikállyon. azt nem lehet az ő tudatlanságától kivánni, de miből tanulna valami kis predikációt csinálni. és mikor; mivel egynehány plébánusnak voltam házánál. egy könyvet nem láttam nálok. hanem valamely szakadozot mise mondó könyvet tartanak. és abból áll. minden könyvök. de mikor tanulhatna valamit. mivel egész héten. 30 mezei munkát kel neki dolgozni, hogy a papádiáját. táplálhassa egy nehány gyermekeivel. és Czifrán jártathassa. egy szoval. itt a pásztorok. nem csak őrzik ajuhokot, hanem meg árendállják őket. és ha meg nem nyuzák is. de jól meg nyirik., erről éppen egy rendes historiát⁴ olvastam. nevesse meg kéd is. a rabinusok. ilyen nevetséges 40 okát írják a koré áaron ellen valo fel támadásának, hogy egy szegény özvegy aszszonynak csak juha lévén. aztot meg nyirvén, áaron el vette tőlle a gyapját. mondván hogy ötet illeti a törvény szerént. dabunt sacerdoti lanarum partem, ex ovium tonsione, deut 18. 4. az aszszony koréhoz folyamodék. és kéré. hogy szollana aaronnak. 45 adná viszá a gyapját., de⁵ semmit nem nyerhete, koré hogy meg vigasztallya. 4 ezüst pénzt. ada neki, hogy venne azon annyi gyapjut, amennyit le nyirt a juhról. idővel azután. ajuh meg bárányozván, aaron azt is vevé. mondván. hogy atörvény parancsollya, az Urnak kel⁶ szentelni minden első szülöttet. kiváladz az urnak, 50 mind a mi az anyamehet meg nyittyta. és ami elso fajzás a te barmaidban exod. 19. 2. 12. a szegény özvegy aszszony. lát-[118b:]ván hogy semmi hasznát nem veheti az egy juhocskájának. és hogy csak a papok hasznokra tarttya, el végzé magában hogy meg öleti ajuhát. de aaron azt meg tudván. oda mene., és kérni⁷ kezdé tőlle 55 azt a részt a juhbol. melyel néki tartoznak törvény szerént. a ki is azt⁸ hadgya., ez legyen a papok igassága anéptől. akar ökröt, akár juhöt öllyenek, adgyák a papnak a lapoczkáját. és a gyomrát. deut. 18. 3. a szegény aszszony ezen igen el keseredvén, haragjában. mondá. hogy az én juhom husa, anathéma legyen az ur előtt. aaron 60 erre a szora. az egész juhöt el vevé. mondván. hogy minden anathema. az izraelben. apapokot illeti. csak a szegény aszszony vesztet minden képen, édes néném jó éttzakát.

⁴ historiát <h> olvastam. ⁵ de <cs> semmit ⁶ kel [Beszúrás.] ⁷ kérni <to> kezdé tőlle ⁸ azt <mond> hadgya.,

hol jársz édes néném, miért mentél paphlagoniában. olyan nagy dolgok történnek. Constancinápolyban,² s' kéd ót nincsen. hogy lehet a? hogy merték le tenni a császárt. és mást tenni helyében. kéd hire nélkül. ezek pedig mind meg történtenek, hihető hogy
 5 másképpen lett volna adolog, ha kéd jelen let volna. a pedig csak rövideden. így ment végben,

aztot hallotta kéd. hogy már egy darab időtől fogvást, a vezér által szállot volt scutariban táborban., olyan szándékal, hogy a persák ellen mennyen, a császárnak ót sok szép mulato házai lévén.
 10 gyakran ment maga is által scutáriban, aztot tudgya kéd. hogy a császár kastélya.és scutari közöt, a tenger egy jó stuczlovésni szélyességü, úgy történék hogy két köz jancsár, ki minde-[119a:]nik a hajokon szolgáltanak. rebelliot indittának, az egyikének a neve muszli basa, a másikának pátrona, a császár nem lévén akastélyában.
 15 se a vezér a városban. 28 8bris, eza két jancsár a töb társait esze gyütvén egy piaczra. mint egy ötvenre ha telének., patrona. négy felé osztván ezeket., mindenik resznek egy³ zászlot ada., és mindenik kezdé a város uttzáit jární. és kiáltani. hogy az ki igaz török az állyon melléjek. mert ők csak avezér le tételit kívánnyák. a töm-
 20 löczököt fel nyitták. a várost fel járák, a boltokot bé záraták. és estig felesen meg szaporodának. de a csudálatos volt. hogy senki avárosban ellenek ném álla. hobot vagyon leg aláb avárosban⁴ negyven ezer jancsár. lovas had is vagyon. de senki acsászár mellet fel nem kele, 29 ma már csak nem az egész jancsárság melléjek álla.
 25 és annyira el szaporodának. hogy lehetetlen lett volna ellenek állani. noha még tegnap. száz⁵ emberrel. el lehetet volna szélyeszteti őket. ma uj jancsár agát is tevének. és sok fő tiszték állának közikben. 30dik. pedig, acsászár amaga kastélyában lévén, a vezérel, a kapitán pasával,⁶ a vezér tihájával, az⁷ ulémákal., (a fő papi rendel:)mind
 30 ezeket magához hivatván, kérdé töllök. hogy mi okát gondolnák ennek a rébellionak. akik is, ki egynek; ki másnak tulajdonitván, hivatá a Cancelláriust és két személyt is választván apapi rendek

¹ [Keltezés:] 5 <3>8bris.² Constancinápolyban, ³ egy <száz> zászlot ⁴ leg aláb avárosban <leg aláb> negyven ezer ⁵ [íráshiba:] száz ⁶ kapitán pasával, [*pasával: basával*-ból jav.] ⁷ az <ulém> ulémákal.,

közül. követségben küldé őket. arébellisekhez, kérdeztetvén tollök
szándékokot,⁸ ök azt felelék. hogy a császáral meg elégesznek.
³⁵ de nem a vezere. tihájával, és amuftival. mert ezek a birodalmat
huzásokal el rontották. és⁹ no-[119b:]ha ök elégségesek acsászáral.,
de úgy mind azon által, hogy azon három személyt. kezekben adgya
elevenen., mind ezeket. és egyebeket. írásban tévén. acsászárnak
küldék., a Császár ujjontában kénseritte mindent arra. hogy mondaná
⁴⁰ meg, okát a rébellionak. egy uléma. a vezért, és a tiháját adá okul.
avezér pedig már észre vette vala veszedelmét. atiháját. és a kapitán
pasát. meg fogatá. és ezt az utolsot meg is fojtatá. a CSászár meg
látván a rebellisek írásban tett kívánságait, igen igyekezék azon
hogy meg szabadithassa avezért. de nem leheté. mivel már. a kenyér.
⁴⁵ és a viz is szük volt a kastélyában. a rébellisek miat. az ulémák is
kénseríteni kezdék mondván. ha életedet szereted, engedgy kíván-
ságoknak. úgy is kételen léven a vezért. és a tiháját kezekben adni,
de a muftit kezekben nem adgyuk. mert az egész világ elöt gyalázatos
volna. kezekben adni a fő papi fejedelmet, ennek elötte 27 esztendővel.
⁵⁰ egynek haláláért. ma is büntet Isten bennünket. hanem inkább kül-
dessék holtig valo exiliumban. végtire addig kénserítették az¹⁰ CSá-
szárt. az ulémák. és az gyermekei., hogy a vezért. és a tiháját., kételeni-
teték meg fogatni, az után meg izenék a rébelliseknek. hogy ezek már
fogságban vannak, és kezekben küldik., de a muftit se kezekben nem
⁵⁵ adgyák. se meg nem öletik, ha a kettövel meg elégesznek, azokat né-
kik küldik. hogy ha pedig meg megnem elégesznek. válaszanak. magok-
nak egy gyaurn muftit., (: atörök a keresztént, csufságbol. gyaurnak
hija., az az hitetlennek:) mert ök kezekben nem adgyák a muftit.
ezel a rebellisekhez bocsáták a köve-[120a:]teket, de az még oda
⁶⁰ járnának, az alat. meg fojták a szegény vezért, az a veszet. undok.
fajtalan. tihája pedig. látván hogy meg akarják fojtani. ijedtibben meg
holt. ezeket meg ölek azért, hogy elevenen ne kénseritessenek ki
adni őket., akövetek viszá érkezvén. a vezér, kapitán pasa. és a tihája
testeket. egy szekérre. tévék. és a rébelliseknek¹¹ küldék. a kapitány
⁶⁵ pasán. szánakodának, és a testét. az annyának küldék. hogy temeteté
el, a tihája testét pedig. akutyáknak veték. a vezér testét pedig
viszá küldék oly szin alat, hogy ök avezért elevenen kívánnák.,
anép mind ezeket látván. egészen hozájok hajola. a CSászár látván

⁸ [Tévesen vagy hiányosan:] szándékoknak., ⁹ és no-[119b:] és noha
¹⁰ az <ule> CSászárt. az ulémák. ¹¹ rébellisek

70 hogy a vezér testét viszá küldötték volna., magában szálla. és hivat-
ván az ulémákat. mondá. ezen rebellisek engemet is császároknak.
uroknak üsmérni nem akarnak. azért azt akarom, hogy senkinek is
miattam veszedelme ne légyen, magam szabad akarattýából tehát.
a batyám fiának. szultán mahmudnak engedem a CSászári széket,
75 hivassátok ide előmben, jó szível minnyájotok előtt. magamot ő alája
vetem. csak had szünnyék meg ezen rebellio. és ne legyen oka senki
veszedelmének. ez meg lévén, oda vivék szultán mahmutot., szultán
achmet székiből le szálván. eleibe mene. megölelé, és maga helyében
fel emelvén. császári szekiben ülteté, es leg elsőben is maga meg
csokolá a kezét az új császárnak, és az ulémákal is meg csokoltatá.
80 azután¹² mondá nékik, mind nekem. mind néktek, uratok és császáro-
tok ez a személy az Istenre, és a ti lelketek ismérétre bizom., legyetek
azon hogy igasság ellen semmit ne cselekedgyék. hapedig a rozsz
dologban meg nem intitek. Isten előtt számot adtok az ítélet nap-
ján. melyről¹³ né-[120b:]kem is tartoztok felelni, mind ezen, mind a
85 más világon., azután szultán mahmudhoz fordulván. sok szép taná-
csokot adanéki. és olly hathatos beszédekkel szolla hozzája., hogy
az egész halgatok sirának, végtire mondá., taveztsad el, hogy a
vezérid kezekben ne engedgyed egészszzen szakálladot. a gyerme-
keimet. Istenre. és reád bizom, nevellyed, táplállyad mint atyád
90 fiait., viselvén gondot reájok Istenesen. el ne feletkezzél pedig arról.,
hogy ezaz uráság. senkinék. nem állandó.

ezek mind így lévén. ezen holnapnak második napjára virá-
dolag, szultán mahmud CSászárá lön, és az achmet uralkodása meg
szünék. mely nagy változás.

95 édes néném, mikor az Isten akar valamit, micsoda alá valo
eszközel munkálodik. azért hogy az alá valo eszközből. ki tessék
aző mindenhatósága. egy ilyen nagy birodalomban. kik tevék le a-
császárt. csak két közönséges jancsár. az egyikét patronának hitták,
arnot volt, és nem török, ez ennek előtte egy néhány napal, dinnjét
100 szokot volt árulni. amásikát hitták muszlinak, ez á feredő házban.
tellák volt. az az, feredős legény.

hát még a szegény vezérol ne szollyunk, akik is itt olyanok mint
a királyok., mind kécsekre. mind hatalmokra valo nézve. kivált
ez 12 esztendeig bírá azt a nagy tisztséget. de még azon kívül, a-

¹²azután [és-ből jav.] ¹³melyről né-[120b:] <me> kem is [Törlés az új sor elején.]

105 császár veje volt, a kutyák ették meg atestét., holot. ő¹⁴ egy néhány ezer tallér erő temetőt csináltatott volt magának.

azt meg vallozom kérdnek. hogy mi itt tartottunk. és gondolhatuk. hogy itt is lehet zenebona. és predálás. vigyáztunk is éttzakákon, de itt minden oly csendességben volt. mint ha csak álom
110 lett volna a rebellio, nem hinné azt el aki nem tudná., hogy a rébellioiban is micsoda rendet tartanak, és hogy ahozképest. micsoda kevés [121a:] károk vannak. mert ugyan is ki gondolhatná. hogy olyankor nagy predálás ne legyen., a sok boltokot fel verhetnék, a császár kincs tartózára rea mehetnének. de nem, mert a tárház. a hol
115 szoktak mindeneknek fizetni, nekünk is. ugy nyitva állot mint az elöt.

minek elötte el végezem ezt a levelet, jó kérdnek azt is meg tudni hogy, a birodalomban a szokás, hogy acsászárok változásakor., mindenik jancsárnak. hó pénzt napjában egy pénzel meg szaporittyák, ás azon kívül, mindenik jancsárnak 15 taller, (baxis) az az áldomás adatik, mostanában hogy ki adták. ment 5000 erszény pénzre, tudgya kérd. egy erszény, ött száz tallér, nekünk. fele elég volna. jó éttzakát édes néném. a császáral almodgyék kérd.

¹⁴ ő <még elt> egy néhány

[92.]

Rodosto 27 ,bris. 1730.

Edes néném, a komediának még vége nincsen, meg is kel fizetni a komediásokot. ma hozák hirit. hogy Constancinápolyban¹ 25 napján ennek a holnapnak, a CSászár a rébelliseket meg ölette, a mely ilyen formában ment végben, halgassa kérd. rébellisné féle-
5 lemel. mert semmit elnem veszek belölle. se hozá nem teszek.

Az utolso levelemnek,² utolso résziben valo utolso végin. meg láthatta a füleivel., hogy micsoda formán lön vége. a rébellionak. és hogy mint akará az uj császár el oltani atüzet. a melyet pátrona gerjesztet vala fel. és a melyet ha külső képen mint egy el oltotta
10 volnais., de belső képen, mind ez mái napig, pátrona szüntelen gerjeszté. mivel az ő kívánsági.,³ minden nap. sok féle képen szapo-

¹ Constanp.ban ² levelem<ben>nek, ³ kívánsági., [A szövégi -i korábbi a-ból javítva.]

rodának. ugy annyira, hogy mind acsászár. mind a fő vezér: miűt egy kételenek valának, kivánságinak eleget tenni. tartván attol. hogy ujjab rébelliot ne [121b:] kezdgyen., mivel sokan tartottanak
15 hozzája, a város fő birája, (stámbol effendi:) deli ibrahim. minden uton modon azon igyekezék hogy meg gazdagodhassék, mindenekre igyekezék venni pátronát., ugy annyira hogy az kik valamely tisztségekre vágytanak., ezeknek sok pénzt kellett adniok elsöben. hogy⁴ el nyerhessék, pátrona a minap a szerdengestiek. agájával. (ez olyan
20 sereg. amely a hartzon elöl szokot menni, mind az ostromokon; ezek olyan vitézek. akiknek nem is kel a halálrol gondolkodni:)⁵ a vezérhez kísérteté magát. a vezértöl mindeneket meg nyervén. azzal annyira el bizá magát. hogy egy mészáros akara moldovai vajdának tenni., a deli ibrahim kérésére, aki is sok pénzt vett vala fel a mészáros-
25 tol, de a vezér azt felelé néki. hogy nem volna szabadságában fejdelemséget adni valakinek., a CSászár hire nélkül, ezel meg menté magát, de hogy tellyeségel ez iránt valo szándékát meg változtat-
hatnák patronának. azt tanálák fel. hogy azö társát muszli agát vennék arra eszközül. a ki is tihája vala ajancsár agának, ez értelmes
30 lévén, eleiben adák. hogy micsoda illetlen dolog volna egy mészáros tenni vajdának., hanem válallya magára hogy végben ne mennyen ezadolog. muszli tehát ekképen cselekedék. pátronához menvén. ugy téteté magát, mint ha néki is nagy kedve volna arra. hogy a nem okos mészáros vajdvává lenne, azért mondá pátronának. hogy
35 ebben adologban nagy vigyázással kel jární., és hogy jó volna elmenni a Caszáp basihoz, (az az, a mészárosok fejéhez.) aki is itt nagy tekintetben vagon. és kel néki minden mészárosrol felelní., oda érkezvén, muszli kérdé tölle. mivel a moldovai vajdaságer ez ereszény pénzt⁶ igérnek, azt akarjuk tudni, tölled, ha akarszé kezes lenni azért.
40 amészárosért. [122a:] hogy nekik azt a pénzt le teszi, ha avajdaságot meg nyerik néki, afő mészáros felelé., hogy ö nem lenne kezes. azért a mészárosért. csak ötven polturáért is. pátrona erre igen el szegyenedék. és a⁷ nem okos nagyra vágyo mészáros, nem molduvában, hanem a tömlöczben küldé. deli ibrahim pedig. semmivel
45 meg nem elégedvén. minden nap nagyob, nagyob állapotokra vévé pátronát, ugy annyira, hogy ezaz utolso minden nap ujjab állapo-

⁴ hogy <meg> el nyerhessék, [el: <meg> fölé írva.] ⁵ gondolkodni:) [A kéziratban három pont ferdén egymás fölött.] ⁶ pénzt <igenel> igérnek, ⁷ és a <sze> nem okos

tokot kére aministerektől. a mely nagy tisztségeket akarának pedig néki magának adni, edgyikét sem vevé el, a CSászár, nem türhetvén tovább. kevelýségít. Constancinápolyban hivatá csánum kosát,
50 hogy kaptán pasának tennék. (a kaptan pasa.⁸ a tengeren lévő erőnek fő gyenerálisa.) és a nissai pasát., hogy ez kisérné a mekkában menő szarándokokot, mindenik csak nem egyszersmind Constancinápolyban⁹ érkezének. pátrona meg sejdítvén, hogy az utolsot más végre hivaták volna. (az mint is ugy volt:) tanácsot tartá hiveivel. hogy
55 miképen lehetne meg előzni. és meg gátolni a császár szándékát, erre való nézve, az egész fő tisztségeket magok között el oszták., muszlít arra kényszerítették, hogy venné fel, a kultihája tisztségit, ajancsár agát vezéré akarák tenni., patronát kaptán pasának, a muftit. le akarak tenni hasonló képen az europai kadi leszkeret. (fő birót:)
60 egy szoval pátrona¹⁰ mind az egész tiszteket, amaga hiveiből akará tenni, ha pedig ezt véghez vihette volna. fel fordította volna az egész birodalmat. a CSászár ezeket meg tudván., ugy téteté. mint ha posta érkezet volna ababiloniai pasától., az ki azt irta volna, hogy a persa, és a szerecsenek nagy károkot tesznek. azért aki igaz
65 musulmannak tarttya magát. mennyen segítségire., erre való nézve avezér nagy divánt hirdete. hogy tartana tanácsot az egész ulémákal, és hadi tisztekel, a nem okos. [122b:] pátrona is a divánban mene, muszlival. és a szerdengesti agákkal, az után a divánban bé hivaták apostát. a levélel, a mely csinált levél vala., és sok féle veszedelmes
70 hireket mondatának véle. ezigy lévén, a vezér, mindgyárt három boncsokos pasaságot igére patronának., és más fő tisztségeket a szerdengesti agáknak., csak mennyenek babilonia segítségire., de egyik sem esék atörben, mivel egyik sem akara elmenni., a vezér látván hogy semmit nem végezhetne az nap. mondá hogy más nap
75 acsászár előtt kellene más divánnak lenni, azért, arra int mindeneket. hogy ki ki jelen légyen jó regel., ez mind arra való volt, hogy a lesre vihessék a rébelliseket, másnap tehát 25 napján a holnapnak. mindnyájjan, a császár kastélyában gyülének., a kastélynak, három udvara lévén, mindenik udvarban. egy diván házat készitének.,
80 hogy a gyülés, három féle helyt tartatnék. a leg belsöb udvarban lévő házban a fő vezér tartá divánt, atatár hámal, a muftival. jancsár agával, pátronával, és más egyéb fő tiszteivel a rébelliseknek.¹¹

⁸ kaptan pasa. [pasa: basából javítva.] ⁹ Constanp.ban ¹⁰ [A sor végén:] pátro- [új sor elején nem folytatja.] ¹¹ rébellisekk.

a második udvarban. csanum kocsa. tarta. divánt a szerdengésziék agáival, és mind azokkal kik pátronához tartottanak., a harmadikában
95 vala a Nissai pasa. más sok féle renden lévő tisztel., a császár szolgálai penig. aboztansiakal, mindenik udvarban fegyveresen el rejtett¹² helyekben valának, tanálkozék pedig valamely CSorbasi,¹³ ki pátronara haragudot, mivel az ortáját. (azaz, arégyimentét) el vette vala tölle, ez ajánlá magát a császárnak., hogy ő vegben
90 vinné szándékát, és sok olyan jancsárokal, kik pátronára haragudtanak, a császár kastélyában titkon bé mene, midön pedig már az egész gyülekezet. a tanács házakban ki ki helyére ült volna a császár hivatá atatár hámot, és a muftit magához, az alat [123a:] egy puskát ki löttének. hogy a kapukot bé zárják., azonnal a csorbasi
95 bé mene a diván házban, a melyben vala a vezér. a köntösit le tevé. és csak a pánczél ingben maradván, pátronát kezdé vagdalni, és a kik véle valának. azok a pátrona hiveit, a kik is magával együt, esze kontzolak, hasonló képen amás két udvarban is ai pátrona hveit mind meg ölék, és mindenik udvarban. nagy vérontás vala., a testeket
100 szekerekre rakák, és a tengerben veték, ez napon délig az egész rébelliseket ki irták és csak ugyan ettől anaptol fogvást mondhattya mamud, valóságos császárnak magát. én is valóságos attyafia, szolgálja maradok kegyelmednek.¹⁴ édes néném.

¹² el rejtett <hy> helyekben ¹³ CSorbasi, <a> ki ¹⁴ kegydk.

[93.]

Rodosto 25 martý 1731

Edes néném fillentenék ha azt mondanám hogy a minapi levelét kedvesen nem vettem kednek. hát kéd kedvesen vetteé az enyimet. kedvesen., már én csak rébelliorol fogok kednek irni. tavaly is irtam egy nagyrol. most is irhatnék ha akarnék. azoknak¹ pedig csak az az
5 oka. hogy kéd most nem lakik pérában. elég ahogy, aminap ismét támadás lön. Constáncinápolyban² eztet az arnotok kezdék. a kik is esze vervén magokat jancsárokal elegyesleg, két vagy három ezeren, avároson el széllyedének. és olyan nemesi szándékban valának. hogy fel verjék a császár udvarát., a kit végben vitték volna., ha egy
10 nehány órával eleit nem vették volna. a CSászár ugy magais veszede-

¹ azokk ² Constáncipban

lemben lett volna. de eleit vévén adolognak., és afő tisztei keményen viselvé magokat, a rebellisek közül sokat meg ölének, és el széllyedének atöbbi, ezt a rebelliot a császár leányának tulajdonították. a szegény ibrahim vezér feleséginek., aki is bátor aszszony lévén, abirodalmat is szeretete volna igazgatni. amint hogy [123b:]igazgatta is, a vezér éltiben, elég a hogy. igazán vagy hamisán néki tulajdonították ezt a rébelliot. és büntetésül. a tenger halai közti veték. egy ilyen fejdelem aszszonyt, ugy tettzik. hogy más képpen is gyomlálhatták volna avilágból. de mint hogy így eset mit tehetünk rolla.
15 az egésség jól vané édes néném.

[94.]

rodosto 15¹ aprilis 1731

Eddig is ugy kellett volna, és drinápolyt, régen el kellett volna hadni, már majd olyan gondolatok jöttek az oldalaimban, hogy valami mágnés kö tartoztattya ót kédet, ezért a szoért meg fizetnek nekem. de semmi, elég ahogy, akéd levelit vettem. és le borulva
5 köszönöm; eddig valo mulatásának, helyes okát látván. absolutiot adok kédnek: de édes néném, had ne irjak már többé olyan véres, és kegyetlen levelet mint a minap., ugy tettzet már hogy a pennámban is. nem ténta. hanem vér volt. de lehetetlen hogy még egy véres historiát ne irjak kédnek. és többet nem. ezis arról jut eszemben,
10 hogy azt írja kéd. micsoda. boszu allók az oloszok, olosz országban, volt egy urnak valamely nagy vadas kerttye, sok öz, sok szarvas volt benne. az ur meg mondotta volt a cselédinek. hogy ha valamelyike egy vadat. meg találna ölni a vadas kerttyiben. hogy annak meg nem kegyelmezne., ugy történék egyszer. hogy egyik a cselédi közül.
15 avadas kertben ment puskával. madarakot löni. amint egy madárhoz akart löni a földön, szerencsétlenségire. egy szarvast lö meg. aki is ót egy bokorban feküt. de nem láthatta. a szolgál mihent azt észre veszi, azonnal el szökik., az ura nem tudhatván okát el szökésinek. csak ugy hadgya. hanem. egy napok mulva, a-[124a:]vadas kertben
20 hogy ment volna sétálni. reá akad a döglöt szarvasra. azt is meg láttya, hogy lövés vagyon rajta. arról mindgyárt észre veszi hogy a szolgálja lötte volna meg. öarra ir minden felé levelet: hogy ha nem láttaké valahol ilyen ilyen legényt. sok idő mulva, hiré. adgyák néki,

¹ [Keltezés:] rodosto 15 <ma> aprilis

hogya valami képen. azö szolgája féle., rabbá eset. és atengeri tolvajok.
25 afrikában vitték. az olosz ur; jó sunma pénzt ígér a papoknak. kik odajárnak. rabok váltásara, csak. válttsák² ki a szolgáját, és hogy mindent meg fizet érette: apapok ki válttyák. és örömel az urának küldik, a szegény rab legény is nem tartot már semmitöl,³ egy néhány esztendő már el tölt volt. az olosz pedig. hogy meg láttya a legént.
30 firtatni kezdi. hogy miért lötte volna meg a szarvassát. a legény menteni kezdi magát. de az olosz azon meg nem elégedvén. egy éttzaka. meg öleté a szegény legényt. e valóságos olosz természet. azt igen nevettem édes neném, mert hiszem nevetni is kel. nem csak olyan szomorú dolgokrol írni., hogy azok a kalmárnék. ugy rea tarttyák
35 magokat, mint ha mindenik erdélyi gubernátorné volna; abizonyos hogy a gubernátornék. ugy rea nem tudgyák magokat tartani mint azok a görög⁴ aszszonyok. mert a görög⁵ természet szerént kevély. az⁶ aszszonyok annál inkább, távul legyen hogy egyike a másikánál aláb valonak tarttsa magát, mikor azuttzán elől talállya az ember,
40 azt gondolhatná hogy mindenik egy grofné., olyan cifra, és olyan kényesen lépik. mikor pedig haza megyen, jó. ha három polturás ébedhez ülhet. erröl jut eszemben. hogy karolus quintus. bruxelában lévén. ot nagy vendégséget készítetet. a vendégségre, pedig két nagy uri aszszony. nem akará [124b:] el menni, azért. hogy egyikét.,
45 amásikánál. fellyeb ne ültessék. acsászár azt meg tudván. gondolá hogy a valamely zenebonát indithatna a vendégség közben. azért biró akara lenni ebben adologban., évégre az udvarát esze gyüjté, és nagy Cérémoniával aszékiben üle, azután a két aszszonynak prokatori eleiben menének, és ót kezdének erősen perelni, egymá-
50 sal. ki ki a maga aszszonyának elsősége mellet, a császár azt látván hogy mindeniknek. egyaránsu oka vagyon. és egyaránt kívánhattyak az elsőséget. de nem akarván egyikét is magára haragítani. ilyen ítéletet monda reájok. hogy a kettő közül. a mellyik leg szerelmeseb., az, azelsőséget is kívánhattya., és a gyülésnek
55 vége lön., minden helyesnek találá ítéletit. az aszszonyok is azután, nem hadakozának az elsőségért. nem akarván. szerelmesnek tartatni avilág előtt. akéd ítélő székinél. nem tudom. ha ilyen ítéletet teszneké. de nem volnaé jó. valamely mesterséget keresni arra, hogy meg lehetne üsmérni. aszerelmes. aszszonyokat., de mint hogy a szerelem-

²válttság ki ³semmitöl; <de> egy néhány esztendő <m> már ⁴görög [Szóvégi g—k-ból jav.] ⁵ görög [Szóvégi g—k-ból jav.] ⁶ az [z: betű feltűnően nagy.]

⁶⁰ röl. van aszó. a mely jó magában. és aztot atermészet oltotta belénk. vagyis inkább atermészetnek ura, akinek jó minden munkája. hanem mi élünk roszul véle. azt a kérdést⁷ teszem. hogy egy kis aszszony egy erdőben el aluván, egy valaki el akará ragadni. de amint oltalmazta magát. halálos sebben esék. a kis aszszonynak. három-szereteje. ót
⁶⁵ közel vadászván, akis aszszonyra találának. abban akേശerves állapottyában. az első szereteje. mindgyárt. azután mene. aki el akará ragadni, a másodika. keserüségében, el ájula, a harmadika, mindgyárt segiteni kezdé. és kötözni sebeit. azt kérdik. a három közül. mellyik szerette leg inkább a kis aszszonyt, amég erről is ítéletet teszen
⁷⁰ kéd, addig elvégezem leveletemet. jó egésséget édes néném.

⁷ [Íráshiba:] kérdés teszem.

[95.]

[125a:]rodosto 1731 20 ,bris

A minapi leveledben édes néném azt irád. hogy a vezért letették. én pedig. a hírért. hírel fizetek., mert tegnap ment itt el nagy Ceremoniával. azuj vezér, akit vezérségre visznek, azt mondgyák jó ember, egy kevesé kemény, amint jelit is adta uttyában. mert egy
⁵ falusi kadiát fel akasztatot azajtajára. hihető hogy nem tett jól igasságot. eztet topál osmán pasának hiják. az az, sánta oszmánnak., mert sánta, valamely hartzon sántult volt meg. de az esze nem sánta. mert nagy eszünek mondgyák. noha, keveset olvasot és irt életében., mert egyikét sem tudgya. e már harmadik vezér. a miolta a
¹⁰ császárt letették. micsoda rövid uraság, de nagy, a mint látom, az uj császár. meg fogadgya a le tettnek tanácsát. hogy sokáig ne hadgya uralkodni a vezéreket, de a jo tanácsé vagy rosz. a kéd ítélő széke eleiben terjesztem, mert ha a vezér jó. nem nagyob hasznára volnaé abirodalomnak. ha meg hadnák, és mentöl tovább uralkodnék. annál
¹⁵ inkább meg tanulná az igazgatást, mind belső. mind külső dolgait az országnak., az idegen ministerekkel, jobban tudna. az külső dolgokrol végezni. de ezekre időt neki nem adnak. mert olyankor teszik le. amidön már egy kevesé kezdi üsmérni adolgokot. némellyikét pedig olyan hamar ki vetik, mint ha csak álmában lett volna vezér, mind
²⁰ ez. a birodalomnak nagy romlására volna. ha eleit nem vennék. mert noha. gyakrabban minden fő tiszteket letegyenek is a vezérel, de az alattok való tisztek meg maradnak, ha a fő Cancellariust le teszik., az-

egész Cancellariakon lévő tisztek. secretariusok., írók. mind még
 maradnak, és az új [125b:] Cancellarius azoktól mindgyárt meg
 25 tudgya. hogy micsoda dolgok. folynak. és azokat követi, az új kincs
 tarto. hasonló képen. meg tudgya. azalatta valoitól. hogy micsoda
 rendet tartanak, a tárházakban, eszerént az ujak, hamar óká lesznek.
 és a tisztek változásival. a dolgok. és rend tartások. nem változnak., a
 30 birodalom dolga ilyen formán csak foly. de nekem úgy tettzik. hogy
 ha egy jó vezért sokáig meg hadnának. hogy még jobban folya. de
 mit mondgyak.¹ ibrahim pasa sokáig vala vezér, ugyan azért is lön az
 utolsó támadás. mert mint hogy. amég vezérek. adig igen nagy
 hatalmok vagyon; csak nem mint egy lehetetlen. hogy viszá ne
 élylenek hatalmokal, epedig. soha egyik a másikáról nem tanul. CSak
 35 mind egy porázon futnak., valami mesterséget kellene nekik ki gon-
 dolni. hogy olyan hamar ki ne tennék őket, ök aszerént nem cseleked-
 hetnek. mint pilátus cselekedet volt. éppen most jutot eszemben. a
 híres pilátus, ellen valamely panasz² hogy ment romában. jerusálem-
 40 ből romában kellették. menni, hogy őt mentené meg magát a császár
 előtt, pilátus pedig., a kristus varrás nélkül való köntösét. a vitézektől
 el vette volt, úgy történék hogy mikor a császár eleiben mene paran-
 csolattyára. az a köntös, éppen rajta találta lenni. mihent a császár
 meg látá pilátust, mindgyárt fel kele székiből. és szépen fogadá. az-
 után el bocsátá magától. a császár csudálkozók cselekedetin. hogy
 45 vagyon a. hogy én azért hivatam ide pilátust hogy számki vetésben
 küldgyem., de nem. hanem még fel kelek³ előtte, és szépen fogadom.
 milehet annak az oka, de pilátus annál inkább csudálkozot a császáron;
 mert ő sem gondolhatta ki az okát, acsászár ismét hivattya pilátust.
 pilátus, ismét azon köntösben megyen a császár [126a:] eleiben. a ki
 50 is az előbbeni ceremoniával fogadgya., a császár annál inkább csudál-
 kozik dolgán, pilátus hasonló képen. egyik sem tudgya minek tulaj-
 donittani. a császár egy néhány nap mulva, ismét hivattya pilátust.
 de pilátus uram, szerencsétlenségire, hirtelenkedvén. mind más
 ujjab köntöst vett magára. és a varrás nélkül való köntös; el marada. a
 55 ki is meg oltalmazta. kétszer, azért mihent a császár eleiben ment.
 nemhogy fel költ volna előtte, de keményen szolván hozzája. számki
 vetésre küldé. galliában. eztet úgy hidgye kéd. amint tettzik. és
 maradok. aki vagozok.

¹ mondgyak. <a> ibrahim pasa ² valamely <paasz> panasz ³ [fráshiba:]
 fel kel kelek

A szokás szerént. már én nem merek¹ szerencsés karácson innepeket kívánni kérdnek, mert már kérd idegen szokást vett fel. idegen országban pedig. főképen francia országban, csak uj esztendőben köszöntik egymást. nálunk pedig mind a három sátoros innepeken is,
⁵ mellyik már jób szokás. azt azirás tudokra hagyom. mindenik ország tarttsa meg amaga szokását. aleg jób, én is meg tartanám a magamét ha lehetne, és irnék valami hirt ha volna. de mi itt oly nagy csendes nyugodalomban élünk, hogy ugy tettzik. mint ha. másut mind meg holtak volna. csak mi élénk. pedig ha jól meg gondollyuk. mások
¹⁰ élnek, és mi csak aluszunk., de vané egyéb dolga a bujdosoknak, ? édes nénékám. a kérd böles, és okos levelire hogy lehetne meg felelnem, nekem oly okos levelet nem kel irni, az én eszem nem hasogattya az áert, minta kédé.² hanem csak a földön jár. azért a többit nagy tisztelettel félre tévén, csak³ egyre felelek meg, azt irod néném, hogy a
¹⁵ hihetlenség. kételkedés. és az a fekete irigycség. csak velünk buj- [126b:]dosik. mint ha, ök sem maradhattak volna az országban. e mind igaz. és ugy vagyon. de az is valo. hogy a török császár nem rendelt nekik tahint. még is csak. el élnek, mennyi sokat temettünk el már közüllünk, de aza veszet irigység, csak meg marad. és az egye-
²⁰ netlenség. csak egésséges, és semmit nem vénül, talám ugyan ezek is temetnek el minket. ha csak a jó Isten, el nem veszti közüllünk őket, ugy tettzik, hogy a bujdosoknak. jobban kellene⁴ élni, mint sem az othon lako testvér atyafiaknak. de még eddig, mind ellenkezöt tapasztaltam. söt még. mentöl inkább fogyunk. annál. inkább sza-
²⁵ porodik az irigység. és az egyenetlenség. emindenkor igy volt. szomorúan látom, hogy igy is lesz. mind örökkön, örökké. (de nem mondok rea ament) azt el lehet mondani, hogy a mi áitatos urunk. mindenkor igyekezet azon, hogy azokat el üze közüllünk, de még eddig végben nem vihette, de amit ahalál végben nem vihet. hogy
³⁰ vinné ő azt végben, ha rajtam állot volna, régen meg égettetem volna őket, mert ugyan is. mit keresnek közöttünk, egy állapotban vagyunk. egyik ugy hadta el jóságát, mint a másik, itt tiszttségeket. jóságokat. nem osztogatnak, az északi szelet. és a déli szelet, min-

¹ merek <karácson> szerencsés karácson ² kédé. <cs> hanem csak ³ csak <arra> egyre ⁴ [Íráshiba:] kelleni élni,

deniknek egyaránt osztogattyák. hanem csak az a különbség lehet.

³⁵ hogy egyikének job egészségé vagyon. a másika, többet ehetik, ihatik, a harmadikának job lába lévén, többet sétálhat a tenger parton, ha már ezek méltok az egyenletlenségre, és az irigységre. vigyük a jános pap ítélő szeke eleiben. had ítéllye meg, de a még oda érkezünk, én azt gondoltam. hogy e mind csak attól vagyon., hogy a bujdosoknak sem-

⁴⁰ miben sem telik, és könnyen meg unnyák a bujdosást. fog-[127a:]lalatosságok kevés lévén. az időt el unnyák. és ha együtt laknak., magokat is el unnyák. és csak mindenkor egymás ábrázattját látni, azt is el unnyák., és így végtire, csak az unadalomból származnak. a fellyeb említet beste kurafiak., a historiákban olvasunk erről példát. hogy

⁴⁵ nem jó a másban való kételkedés. aztot pediglen egy pogány, de szép fejdelem aszszony adgya tudni illik., a nevezetes Cleopátra aszszonyom ő nagysága. aztot tudgya kéd⁵ hogy mint szerették ezek egymást markus antoniusal., az actiumi hartz után. ezek egyiptumban szaladának, markus antonius gondolta, hogy már szerencsétlen lévén,

⁵⁰ nem fogják ötet ugy szeretni. mert aszerencsétlennek, a szeretete is szerencsétlen. azért mindenkor tartot attól, hogy Cleopátra egy kis itallal a más világra ne küldgye. hogy azután szerencsésebbet vegyen magának. aztot Cleopátra észre véné, és olyan vendégséget csinála. hogy mindennek a kik asztalnál ültenek. virágból kötöt koszoru volt

⁵⁵ fejeken., el itélheti kéd. hogy micsoda szép koszorut csinált Cleopátra markus antoniusnak, de azt talám el⁶ nem itélheti kéd, hogy ő azt meg hinté mérges poral; a vendégségkor tehát. mindennek. a szokás szerint koszoru lévén fejében, a királynének jó kedve lévén, nagy kedv kereséssel vala markus antoniushoz., akit is látván. hogy nem csak abortol.

⁶⁰ de még aszeretettől is kezdene részegülni. és hogy már. abban az állapotban volna, amint kívánná, mondá néki, hogy a koszorujában való virágot tenné a pohorában, és hogy ő is hasonló képen cselekednék. markus antonius ezt halván, és mindenekben. csak a királyné akaratyán járván. azonnal⁷ le szagga-[127b:]tá koszorujából a virágot,

⁶⁵ és a poharában veté. és meg akará innya a Cleopátra egészségéért, de a királyné a kezit a szájára tevé. és meg tartoztatá. mondván. meg ne igyad markus antonius és lásd meg, hogy mit nem lehet végben vinni, mikor valaki valamit akar, én azokat a virágokat méregelem meg hintettem, itéld el abból. hogy ha az a gyanóság. a melyet mutacz hozám

⁵ kéd [Beszúrás a sor előtti margón.] hogy mint <d> [?] szerették ⁶ el <itélh> nem itelheti ⁷ azonnal <ki> le szaggatá [le: <ki> főlé írva.]

- ⁷⁰ meg menthetne a veszedelemtől, hogy. ha lehetne arra adni magamot, hogy el Veszesélek., és ha lehetne, nálád nélkül élnem, de látván a királyné, hogy marcus antonius kételkednék beszédiben, azonnal, egy halálra való rabot hozata fel a tömlöczből. és meg itatván véle. a pohárban lévő bórt: mindgyárt meg hala. előttök. így meg gyógyítani
- ⁷⁵ valakit, a gyanakodásból. és a hihetlenségből, az orvoság igen durva volna. de hadd hozzak még egy példát. elő. az irigységről is. egy francia királynak, aki még uj vala királyságában., hízlekedésből. az udvariak mindenkor csak azt hozák elő. hogy az előbbeni királynak idejében. mennyi sok szomorúságot és bántodást vett volna. azon
- ⁸⁰ király tiszteitől, azért meg lehetne most rajtok ki mutatni boszuját, erre addig sürgeték, hogy végtire parancsolá a király., hogy vinnék írásban. eleiben; az előbbeni király udvarában lévő tiszteteknek nevet; azt csak hamar bé adák nagy örömel, akirály kezében vévén a laistromot; sokaknak a neveket meg jedczé egy keresztel, és azután el
- ⁸⁵ zárá a laistromot., az udvariak azt látván. nagy vigassággal gondolák. hogy azok, akiknek nevek meg vagyon jegyezve keresztel, hogy már azok el veszet emberek. nagy örömben, azt sem várhaták hogy mit fog végezni irántok⁸ [128a:] a király, hanem még előre ki hirdetéek. hogy a király mint tett volna keresztet a nevekre., ehirre valo nézve.
- ⁹⁰ sokan, a kiknek nevek meg volt jegyezve keresztel. meg ijedenek és csak titkon más országokban szaladának, vagy az országban el rejték magokot. a király meg tudván⁹ okát azudvartol valo el szaladásoknak. mindenek hallottára. és csudájára. ezeket a meg tartásra méltó szokot mondá. miért szaladtanak el udvaromtól. nem tudtaké azt. hogy a
- ⁹⁵ kereszt bizonyosága a jutalomnak. és hogy a kereszt erdeme által, avétkék el töröltettek. azután meg parancsolá,¹⁰ hogy mindeneket hinának viszá. és midön mindenek viszá jöttek volna. mindenikét meg hagyá tiszttségiben., ez olyan szép dolog volt. a micsoadás rut¹¹ az irigység, azért nem is beszéllek már többet felölle, hanem azt mondom,
- ¹⁰⁰ hogy itt meleg idők járnak, ebben a holnapban, csak kétszer ha tüzet csináltattam, azt kérdik kédtől, melyik szeret jobban, azé a ki egy jó akarójától el nem bucsuzik, vagy az, aki bucsuzva megyen el? Isten áldásával érjed, és tölsd el édes néném az uj esztendöt; hát uj szivet ne kívánnnyunké egymásnak., mert amint szerettyük egymást, amiénk
- ¹⁰⁵ már egészen meg perselödöt. de miért vettük mi azt szokásban, a

⁸ végezni irántok <végezni> [Törlés az új sor elején.] ⁹ tudván <t> okát ¹⁰ hogy <h> mindeneket hinának ¹¹ rut <volt.> az irigység,

pogányoktól., szerencsés uj esztendőt,¹² szerencsés utat kívánok, az Isten áldását, vagy segítségit elő sem hozuk csak a sok szerencsét, mint hogy Isten előtt nincsen szerencse. akeresztényeknek,¹³ sem kellene aztot üsmérni, no már el végezem leveletem; és adgyunk hálát az urnak. hogy ez esztendőben meg tartot. maradok.

¹² esztendőt, <kivan> szerencsés utat kívánok, ¹³ akeresztényekk, sem kellene [kellene: szóvégi e-je nem jól látszik a lap szélén.]

[97.]

Rodosto 14 martj. 1732.

kedvesen. és gyönyörüséggel vettem édes néném. nádmézel írot szép leveledet; valyuk meg avilág elöt. hogy mi ketten jok vagyunk, és hogy jól¹ [128b:] tudgyuk. egymást szeretni, de ahogy. mi soha sem veszekedünk, mikor veszekedünk is, amint egy, meg enyvezi köztünk. abaráttságot, éppen nem vártam volna akéd hírét, azért már méltó haragudni. ki hitte volna hogy topált ilyen hamar ki tegyék a vezérségből; minden szerette, és minden félt tölle, avalo a németek el hiszem hogy akarják. mert gyűlölte őket. mi velünk pedig az Isten aldgya meg. olyan kevés idő alatt is elég jót tett. ha mind, 10 igy, két, három esztendő alatt, egy török sem lesz. aki a vezérséget meg ne kostollya, ki veszem grof bonnevált. ha török is. mert az Isten meg nem engedi, hogy egy olyan hittől szakat itt is elő mennyen, ha még az a pasa babiloniában vagyon akit vezérnek mondgyák. hogy tesznek, mikor jö a még ell., de a még is becsületeseb hogy doktor 15 fia, és nem borbély, vagy fa² vágonak, amint a már meg történt, itt aporból veszik ki a vezéret. és azután aporban vetik. erről egy kis historiát hozok elő. itt mikor olyan szegény árva gyermekek találkoznak. akik jó formák. az adoban el veszik. és török vallásban nevelik. és a lég szebbeket. a császár udvarában nevelik fel, egyet a többi 20 között. hogy még igen gyengének láták. nem adák a császár udvarában, hanem egy basának adák, aki is kedvében vevén agyermecket; a micsoda tudományt itt lehet tanulni. arra mind meg tanyitatá. és nagy gond viseléssel nevelé. az iffiu akit már ibrahimnak fogunk hini; mind igen jól tanula. mind jól viselé magát. úgy annyira. hogy a

¹ jól [l-nek csak az alsó vége látszik, sor végén.] ² fa <va> vágonak,

25 basa gondolá. hogy talám. kedvet nyerne véle. ha a császár fiának
 adná. sulimánnak, aki is olyan hires vala. az atya halála³ után,
 sulimán. igen kedvesen vévé azajándékot., és mivel hogy. egy idősü
 volt véle. minden mulattságában. ibrahim ót volt, és oly igen meg
 szereté. hogy csak ibrahimal. kíváná szolgálatni magát. a ki is azt
 30 észre vévén. kívánt élni ajo alkalmazóságál, de nem rosra fordittá,
 [129a:] hanem arra. hogy jó akarokat csinálna, és a szegényeknek⁴
 szolgálna. solimán, akiben valóságos fejedelmi természet volt; örömel
 látá benne azt a nemes szivet. és annál inkább becsülé és szereté,
 és mindeniknek nagy jelit adá mihent császárá lön. mert ibrahimot
 35 kápicsi pasává tevé. és egy kevés idő mulva., a jancsárok fő agájává,
 ibrahim látván sebeségel valo előmenetelét, tartá szerencsájinek
 álhatatlanságától, gyakran jut vala eszében, aportán lévő nagy
 uraknak⁵ szerencsétlenségek. és azoknak⁶ keserves halálok. elméjé-
 ben szomoru gondolatokat okozának. annyira hogy, szomoru gondola-
 40 tok szállák meg elméjit, és egyszers mind el hagyá. azta jo kedvit.
 amely sokszor tettzet sulimánnak, aztot észre vévén és szeretvén valo-
 ságál, kérdezni kezdé annak okát, ibrahim, azt meg vallá igazán,
 mondván. hogy azö szomorúságának azoka., nem egyéb volna,
 hanem meg gondolván. hozzája valo nagy kegyelmességit. ő attol
 45 tart., hogy aza kegyesség, irigyeket, és ellenségeket fog támasztani
 ellene, akik ő ellene árulkodván. abban a keserves állapotban ejtik. a
 melyben már estenek sok nagy urak., és hogy végtire ő is olyan utála-
 tos halálal vész el, valamint azok. ez a félelem szüntelen elméjiben
 lévén néki, azon kéri, hogy csak modgyával valo joval legyen hozzája.,
 50 a melyel, közönségesen valo rendben töltthesse. csendességben., és
 békeségben életét., mivel az aláb valo rendben is, meg mutathattya.
 hozzája valo kegyességit, szintén ugy, mint abban a nagy rendben,
 a melyben tette ötet, sulimán halván. ezeket az okos beszédeket,
 meg esék szive rajta, és meg dicséré. jo természetit.,⁷ nem is akarván
 55 el mulatni semmit is, a mi meg vigasztalhatná., erős esküvéssel fogadá
 néki. hogy soha életihez nem nyulna, mind addig valamég ő élni fog.
 akármely⁸ ók. vihetné is arra.

[129b:] ibrahim ilyen nagy ígéretre valo nézve. meg vigasztalod-
 ván, annál is nagyob buzgoságál kezdé szolgálni. solimán., pedig,
 60 hogy még nagyob jelit adhassa neki., benne valo hitelének. fő vezérré

³ halála [halálá-ból javítva.] ⁴ szegényekk ⁵ urakk ⁶ azok ⁷ természetit.,
 <de semmit> nem ⁸ akár <mesy> mely

tévé, azután solimán, mind magyar országban., mind persiában., nagy szerencsés hadakozásokat vit végben, ibrahimnak mind azokban nagy része vala, olyan hatalmassá. és gazdaggá lön, és oly nagy kedvességben vala, hogy mindenek rettegtek tőlle,

- ⁶⁵ A sultánnék, ugy mint, az annya. és roxelán a felesége solimánnak. mind ezeket látván. igen kezdék irigyleni.⁹ vévén észre hogy már a dolgok nem forognak annyira akezek között. és hogy minden csak a vezér kezében forog., erre való nevezve, okot is keresének az el vesztésire, ibrahim azt meg sejdítetté, és tartván attól. hogy a henyéllés,
- ⁷⁰ okot, s'alkalmatosságot adhat solimánnak. hogy meg győztesse az anyjának szeretetiből, és a feleséginek ölelgetésitől. arra való nézve. újabb hadakozásra indította solimánt. a persák ellen, akinek is az ilyen ösztön igen tették, mivel soha egy fejdelem sem szerette ugy a hadakozást. és¹⁰ egy sem volt olyan szerencsés, mind azon által. nem
- ⁷⁵ hajola mindgyárt az ibrahim tanácsára. azért, mert csak akkor csinált vala kötést. a persiai királlyal., de ibrahim csak arra akarván hajtani, találta abban modot, hogy damaskus városából. egy híres astronomust hivata, kinek neve volt mulej. akiről azt tartották, hogy a jövő dolgokat jól tudta, a fejdelmekben is meg vannak a gyengeségek, valamint másokban., hanem azok boldogabbak, akikben leg kevessebb találtak. solimán kívánta latni az astrologust, ibrahim hozzája vivé. de elsőben beszélte afejével, az astrologus. aztjövendölé, hogy ha a hadakozást el kezdi. persiai királynak fog még tétetni. solimánt meg vakítván, a nagyra vágyás,¹¹ esziben sem juta. akötés,
- ⁸⁵ melyet tett. a persiai királlyal. hanem csak meg indula ellene. hatszáz ezer emberel. [130a:] őt egy néhány esztendőket tölte, de szerencsétlen lévén hadakozása, viszá tére Constancinapolyban, a hadának negyed részével, és igen nagy haraggal. mind ástronomus. mind a vezérje ellen. a sultánnék, meg sajditván¹² a császár haragját., mindgyárt a vezér árulásának tulajdonították, a hadakozásnak szerencsétlenségét, és fel támasztván ellene másokat is, azt¹³ kezdék solimánnal el hitetni, hogy a vezér a persiai királlyal egyet értvén, sok számú pénzt venne fel tőlle, és a portára hivatván a babiloniai pasát, titkon solimánhoz vivék, aki is sokat monda neki a vezér csalárdságáról, ugyan abban az időben, a sultánnék valami formában. ki tudák., hogy a vezérnek. károlus quintusal, és ferdinándusal. levél

⁹ irigyleni. <lat> vévén észre ¹⁰ és <s> egy sem ¹¹ vágyás, <meg> esziben ¹² meg sajditván [v—h-ból javítva.] ¹³ azt <akarék> kezdék

által. sok correspondentiája lett volna; abban modot is találának, hogy azok közül alevelék közül kaphatának. és azokat. a sultánnak adák, aki is látván mind ezekből. fő ministerinek. vétkit, és háládatlanságát, el tökéllé magában halálát.

De meg emlékezővén, hittel tett fogadásáról. esze gyűjteté predikátorjait. és papjait., a mufti is jelen lévén, elejekben tévé a dolgokat, és fogadását, ezekről sokáig vetekedének, de semmit nem végezének, hanem egyik apapok közül mondá. solimánnak. mint hogy azt fogat-
105 tad avezérnek hogy életedben meg nem öleted avezért, fojtsd meg ötöt, a midőn aluszol., mivel azálom mint egy halál, azért így eleget tész ígéretednek, a többi is ezt jonak találák, solimán hivatá avezért., magával¹⁴ vacsoráltatá, azután. aleveléit keziben. adá hogy olvasná el. a meg lévén, a szemire hányá. arulását, és háládatlanságát. és
110 meg fogatván. parancsolá, hogy mihent ő el aluszik. avezért fojtsák meg, a melyet végben is vivék., jó éttzakát hát édes néném. én is alunni megyek. és meg parancsoltam hogy mihent el aluszom. minden bolháimot meg¹⁵ öllýék., mert már is elég vagyok.

¹⁴ magával <vats> vacsoráltatá, ¹⁵ meg <fo> öllýék.,

[98.]

[130b:] rodosto 4 martý 1733.

Édes néném., a kiralyok is. csak ugy bé hunnyák a szemeket. valamint mi, mert éppen most hozák hirül, hogy első februárý a lengyel országi király., augustus. csak ugy holt volna meg. valamint egy közönséges ember; alélek ki ment belölle, s' a halál. benne maradot.
5 az Isten nyugossa, mert jó király volt., ha sokáig uralkodot, meg is erdemlette. mert talám soha király, ugy nem tudot élni akirályságal mint ő, soha a lengyeleknek¹ olyan királyok nem volt. aki nékik a sok vendégséget, sok száz féle mulattságot adot volna mint ő, az aszszonyokrol nem is szollok, mert azok. száz esztendeig gyászolhattýák,
10 éltében. a paradicsomrol. sem gondolkodtak., ugy tudta öket mulatni, és kedvetet keresni, egy szoval el mondhatni, hogy méltó volt a királyságra, és tudta annak mind hasznát. venni, mind evilági gyönyörüségre fordítani, eleinte avalo hogy igen tövises volt királysága.,

¹ [Íráshiba:] lengyelemek

mind addig, még a sveciai királyt meg nem verék. de azután, tudta a
15 sok rosát le szedni, micsoda. ki mondhatatlan. sok jó nem következet az
ő vallásunkra valo meg térésével, lhuter mártontol fogva, saxoniában
volt. a gyükere, és fészke a lhuteránus vallásnak, két száz esztendeig
tartot. azolta a saxonai electorok palotájiban, nem mondották a sz.
misét. de most mind ót. mind másut az országban. azt mondgyák.,
20 micsoda nagy dicsőségire az Istennek. és nagy hasznára let azanya-
szent egyháznak, aző meg térése., már a fia papista. annak a gyer-
mekei² papisták. kevés idővel ezután, az egész országa is alesz, a mi
urunknak igen jó akarója volt, lehetetlen hogy már hadakozást ne
lássunk europában, annyi sok ideig tarto békeség után. mert a lengyel
25 országi király választás., nem szokot csendesen végben menni, ahoz
most kettő tart számot., a meg holt király fia, és stanislaus, az elsőnek
part fogoja lesz., a császár, és a muszka czárné, a másodikánakpe-
[131a:]dig a francia király, mert mint hogy aleányával hál, tartozik
is segiteni, már ezek had perellyenek egymásal, tudom hogy ezeknek.
30 réz prokátorok leszen., valamint mikor, a francia király. a feleségit
illető tartományért hadakozást kezde a császár ellen, azt kérdé
leopoldus a francia követtől. hogy micsoda igassága vagyon az
urának, hogy hadakozást akar indittani, azt felelé akövet. hogy azt
nem tudgya. hanem azt tudgya, hogy az urának. már készen vagyon
35 két száz ezer prokátora. azok meg fognak felelni. meg is nyéré perit.
édes néném, micsoda szép állapot. annyi prokátoral perelni, de az is
szép dolog. ha két egésséges, fő képpen a börtben.

² gyermekei [Az utolsó e—i-ből javítva.]

[99.]

rodosto 15 ,bris. 1733.

mi itt csak fülelünk, és várjuk, mely felől zavarják a vizet. hogy mi is
valamit foghatnánk. de a szegénynek., a szerencséje is szegény. én
innét holmi ajándékat küldök, még abban néném, gáncsot találsz, szép
dolog a hálaadatlonság, nem hejában, a ki görögökkel lakik. görögé kel
5 lenni, agörög aszszonyoknál pedig, nincsen se háláadatlanab, se kevés-
lyeb, és csak egyedül magokot szeretik, de aztis görög. nem nemesi
szeretettel, a magához valo szeretetről, aminap, két aszszonynak. abe-

szélgetéseket olvastam, nem tudom ha le irjamé vagy sem. de le irom,
mert nincsen egyebet mast irnom.

10 silvia, juliánna.

juliánna.¹ honnét vagyon a. kedves silviám, hogy ilyen idején
setálsz kertedben, és csak egyedül, holot rend szerént. sokad magadal
szerettz sétálni.

15 silvia. mindennek ideje vagyon, vagyon olyan idő. melyben sokad
magammal szeretek lenni. vagyon olyan, melyben, amagánosan valo
létel kedves, ugyan ebben azutolso állapotban is voltam ma regel.
azért is küldöttem éretted. [131b:]

juliánna, Ez a magános sétaláshoz valo hajlandóság. nem vala
mely szokáson kívül valo dologtól jóé, és ate szivednek nincsené
20 valamely része, az ilyen sétálásban.?

silvia, nem azért hivattalak ide. hogy valamit el titkollyak előtted.
azt meg vallom, hogy egy kis indulat cselekedtetni velem. el hitethet-
néde magadal. szép juliánna. hogy² egy kis féltő. irigység van bennem.

juliánna. noha. az ilyen féltő irigység. olyan nyavalya legyen.
25 a melyért szanni kel aztot, aki abban vagyon. de még is. nem lehet
hogy ne örüllyek annak. hogy aztot te üsmered, mert amidön azt
mondod. hogy a féltő irigység van benned., mint ha azt mondanád
hogy szeretz valakit., én pedig mindenkor azt ohajtottam, hogy
okoságal. és ertelemel. valakihez kötelezded magadot

30 silvia. kedves juliánna., a te kívánságid azzal bé nem telnek valo
hogy az a féltő irigység van bennem. de a héjával senkit nem szeretek.
és a szeretetre. semmi hajlandóságom nincsen.

juliánna. hogy hogy. a féltő irigységet érzed, és senkit nem szeretz?

silvia, bizonyára nem., aztot irigyelem; hogy télámon. diánnának
35 oly igen kedvit keresi, és azt nem szenvedhetem hogy csak hozzája
járjon, és hozám nem, ámbár a³ nekem szomorúságot okozzon is.
de én telámont nem szeretem, és soha nem is fogom szeretni

juliánna. hogy ne CSudálnám beszédidet, eddig én, mindenkor azt
gondoltam., hogy a féltés. a szeretettől jó. és ha a nekünk nehéz.

40 hogy valaki másnak adgya magát; attol vagyon, mert ötet szerettyük.
silvia Igen meg család magadot szép juliánna, azt pedig tudmeg.

¹ juliánna. [Utólagos beszúrás, kisebb sorközre; a bekezdésnél, sőt a sorok-
nál is kijjebb kezdve.] ² hogy <egy> egy ³ a nekem [a: után megkezdett z,
de nem fejezte be.]

hogy a magunkhoz való szeretet elegendő arra. hogy ben-[132a:]nünk, féltést, és irigységet gerjessen. szerelem nélkül is.

juliánna. hogy ha csak a magadhoz való szeretetet érzed,⁴ tehát.
45 az irigységed, csak diánnát tekint, és nem telámont, mivel nem szeretvén őtet. az ő cselekedeteire is. nem kel vigyáznod.

silvia. én irigy legyek diánna ellen.,? olyan gyengeségnek lenni bennem lehetetlen, ő szép, esze nagyon, azt tudom, és azt meg vallom, de az a magamhoz való szeretet, a mely⁵ meg bosszontot azért,
50 hogy télámon őtet nálamnál inkább becsüli, ugyan. az is el hiteti velem, hogy nem vagyok aláb való nála. se szépségben. se észben, nem is tekintem őtet úgy. mint velem egy személyt szeretőt. és az a boszorkodás. a melyben vagyok. azért. hogy télámon — csak őtet látogattya, és nem engemet, nem egyébtől nagyon. hanem a magam-
55 hoz való szeretettől. a melyért., azt allittom magam felől, hogy senkit nem kel nálamnál fellyeb becsülni, és hogy leg aláb. meg érdemlem, az egyenlőséget.

juliánna. meg vallom. hogy soha. a magunkhoz való szeretetet annyira nem terjesztetem. azt tartottam, hogy az, olyan belső
60 indulat., mely igen becsülteti mivelünk magunkot,⁶ és igen keveset tartat mások felől. ilyen formában, úgy tekintetem őtet, mint olyan vétket., a mely ellen minden erővel ellene kell állanunk., de azt soha sem gondolhattam volna. hogy az olyan belső indulat lett volna., a mely nekünk, mind nyughatatlanságot. mind féltést okozhat-
65 tot volna, olyan állapotért. amelyhez semmi közt nem tartunk.

silvia. ah! szép juliánna, mely kevésre terjeszted az olyan érzékenységet. a melynek., nincsen határja., azt meg vallom., hogy a magához való szeretet, olyan magunkhoz való jó akaratra indu-
latta, a mely elsöben mi velünk magunkot szereteti; de azt is meg
70 kel vallani, hogy annak⁷ köszönyük a kívánságot a melyel kívánnuk szeretetni magunkot másoktól. és hogy min-[132b:]dent; csak azért cselekeszünk. a magunkhoz való szeretet igazgattya minden cselekedetünket, ugyan az által is szeretünk, utálunk, az által adunk, vagy nem adunk., boszút állunk., vagy meg bocsátunk, egy szóval.
75 olyan indulat, a mely minden cselekedetünkben csak mi magunkot tekinteti.

⁴ [Íráshiba:] szeretet érzed, ⁵ a mely [a meg-ből javítva.] ⁶ [Íráshiba:] magunkot, ⁷ annak <kívánnuk> köszönyük

juliánna. hogy hogy, hát az én kegyes barátságom. a melyel hozád kapcsolom magamot, nem magadért vagyon tehát. hanem csak magamért.

- ⁸⁰ sylvia. nincsen különben., ha valamely kedvességet nem találnál. a velem való társalkodásban., ha beszédim néked nem téttenének, vagy haszokásim. ellenkeznének. atíéiddel, se engem nem szeretnél. se hozám nem jönél, hasonlot mondhatok magamrol. irántad, ha nekem alkalmatlan. haszontalan. vagy unadalmas volnál. nem volnék
- ⁸⁵ barátságban veled. gondolodé azt; hogy amidön valaki hozank köti magát., hogy a mi érettünk vagyon. nem, juliánna nem, hanem csak magaért. és azért a gyönyörüséget. a melyet talál aminket való⁸ szeretetben. az emberekben. még nagyobb a magokhoz való szeretet. mint mi bennünk,⁹ mivel ők azt kíványák, hogy mi hűségel legyünk
- ⁹⁰ hozzájuk. és csak őket szeressük. azonban ők, szépről, szépre ugrándoznak., és minden aszszonynak. akarnának tétteni.

juliánna. de az által. el töröled. aszép hajlandóságokat, azigaz barátságokat, semmivé tészed. a sympátiát, azt a titkos hajlandóságot. mely oly csudálatosan. tudgya meg egyeztetni a sziveket. a

⁹⁵ leg szeb cselekedeteket meg kisebited,¹⁰ és ha minden csak a magához való szeretetért megyen végben., aháláadoság semmivé lészen. a kötelesség csak bolondság, és a jó erkölcsöknek, olyan kezdetet adcz. mely azoknak nemeségeket. és [133a:] fényeségeket. meg homályosítja.

- ¹⁰⁰ sylvia. En ezeket. nem cselekszem., söt még azt tartom. hogy a magához való szeretet nemzi a szép hajlandóságokat, erősíti a barátságokat, és nagy dolgokat vitet végben. két személy, kinek természetek. szokások. akarattyok meg egyeznek, egymáshoz hajlandóságot éreznek, fel inditatván, amagokhoz való szeretettől, egyenlő akarattal
- ¹⁰⁵ fogják keresni, hogy egymást meg érdemellyék. amagunkhoz való szeretet csak azt cselekedteti mi velünk. a mely dicséretes. és dicsőséges. azok az országokat nyerő hiresek., mit tekintettek mást. hanem csak magokat. ahadakozásokban, és nem a magokhoz való szeretet gerjesztetteé fel őket. egy szóval. csak találunk, mivel meg elégíteni a

⁸ aminket való [*valo*: aláhúзва, föléje írva:] lévő [valószínűleg helytelen javítás: *valo* = valló; azaz: minket valló; vagy pedig: hozzánk való helyett.]

⁹ mi bennünk, <vi> mivel [Törles a sor végén.] ők azt kíványák, [!]

¹⁰ meg <homályosítod> kisebited, [*kisebited* <homályosítod> fölé írva.]

¹¹⁰ magunkhoz való szeretetet, adicsóságban, állhatatosságban, hűségben, háláadoságban, e mindenikben fel találtatik.

julianna, arra reá állok magam is. hogy ami azokat anevezetes cselekedeteket illeti, hogy a magához való szeretetnek. azokban része lehetet, de a lehető. hogy a midőn én valamely nagy dologal ¹¹⁵ kedvit akarván keresni egy jó akaromnak, a melyet senki meg nem tudhattya, hogy én nem azért cselekedtem aztot: hogy ötet köteledezem, hanem hogy, eleget tegyek. a magamhoz való szeretetnek

silvia. kedves juliánnám. ha szinte a te jó akaratod el legyen is rejtve avilág előtt. de el vagyoné a rejtve te előtted, a ki azt cselekedted? ¹²⁰ nem¹¹ éreszé magadban olyan belső örömet, a melyel vagy a te nemesi cselekedetedhez. ez olyan indulat, mely közönséges az emberi nemzetnél, tégedet. sem vesznek onnét ki, és az az indulat, nem a magához való szereteté, mely némelyek el titkoltattya az adományt, némelyek pedig ki hirdetteti.

¹²⁵ julianna. akivel én valamiben jól tettem, semmi kötelességgel nem kel [133b:] tehát lenni hozám, mivel én azt csak. magamért cselekedtem,?

silvia. a mely gyönyörűséget érzettél az adásban, meg gátollyaé a másikanak gyönyörűségét avételben,? ate jó akarodnak. nincsené ¹³⁰ magához való szeretete., valamint te néked, azötet, nem ingerlié aháláadásra. nem mondgyaé azt magában, hogy leg háláadatlanab lenne evilágon, ha kötelességgel nem volna hozád, azért, amit cselekedtél ő érette. ? a magához való szeretet. fel támad a háláadatlanság ellen.¹² ugyan ő is tészén háláadoká.

¹³⁵ julianna. mint hogy már pártfogyja lettél. amagához való szeretetnek., és hogy oly okoson oltalmazod; ne sajnályad meg halgatni kérdésimet. és azokra meg felelni. neked,¹³ aki mind iffiu, mind szép. és eszes vagy, meg engedem. hogy legyen egy kevés magadhoz való szeretet,. de hogy bizonyitod azt meg nekem, hogy a meg egyezék, az ¹⁴⁰ öregséggel. és azzal ami rut.

silvia, soha sem erősebb, mint az ilyen állapotokban., mert a magához való szeretet,¹⁴ minket arra viszen, hogy azta kárt, amelyet tett nekünk a természet: formáltatásunkor vagy a melyet okoz öregülé-

¹¹ nem <éresz> éreszé [Nyilván: éreszé a helyes éreszé helyett. Vö. alább 128. s. érzettél 153. s. érezünk és 162. s. hozz = hozsz] ¹² ellen. <ugyan> ugyan ¹³ neked, <meg engedem,> aki ¹⁴ szeretet, <am az> minket arra <vezet;> viszen, [viszen, <vezet;> fölé írva.]

- sünkkor, helyre hozuk, vagy eszünk által, vagy magunk szép viselése
 145 által. okosságunk által, vagy valamely jó erkölcs által. iffiuság. és szépség nélkül is. nem dicsekedneké a tudománnyal, az okosság., adakozoságal; és böv kezüségel, és a mit dicsőségesnek neveznek. nem lehetné azt magához valo szeretetnek hivni, ? eza szeretet, nem csak arra kötelez, hogy el takargassuk fogyatkozásinkot.,¹⁵ hanem hogy
 150 mások előtt tökéletesek lehessünk, de még többet mondok. mert azt nem hiszem, hogy egy rossz emberben, magához valo szeretet legyen., mivel ez a magunkhoz valo jó akarat [134a:] csak attól jöhet, hogy ha érezünk magunkban. valamely jót. akiben pedig semmi jó nincsen, hogy lehetne abban a magához valo szeretet?
- 155 juliánna Csak erre vártalak. hogy bizonyíthatod meg a mit mondasz. holot minden nap látunk olyan férfiakot, és aszszonyokat akikben azok ajó erkölcsök, melyeket te kívánsz. fel nem találtatnak., a kik jó itélettel vannak magok felől, nem ezé a magához valo szeretet
 silvia, igen is nem, mert a mint egy szemfényvesztés azemberek
 160 közöt, és esztelenség. az aszszonyok közöt, becsüld meg a magához valo szeretetet, és ne keverjed együvé, ezekel a fogyatkozásokal, az okosság. annya a magához valo szeretetnek. és te olyanokat hozs elő. a kikenél okosság nincsen, az okoságnak világnál üsmérhettyük meg. jó, vagy rossz természetünket; és ugyan a magához valo szeretettel
 165 terjeszük mindenek eleiben azegyikét, és takargattjuk el amásikát. egy szoval kedves juliánám., még egyszer aztmondom. hogy mind azok. a melyekből¹⁶ lehet, dicséretet; becsületet, és gyönyörüséget venni, csak a magához valo szeretetből származnak,
 juliánna. ez így¹⁷ lévén, szép silvia. tehát, ate tartásod szerént. a
 170 magához valo szeretet, eredete minden jó erkölcsöknek,
 silvia, leg aláb ő az oszlopja, és ő is terjeszti ki annyira.
 julianna, kedves silviám, már egészen el áltattál. és a magához valo szeretet részére terten, de hová lesz, a magához valo szereteted. ha télámon, diánnához kapcsollya magát.
- 175 silvia. a mely magamhoz valo szeretetért¹⁸ nehezen eset azö változása. ugyan a meg is vigasztal engem., és azt is elfogja velem¹⁹ hitetni. hogy nem érdemli joságotom.
 [134b:] édes néném ezekre mit mondasz. vagyoné benned magáhozvalo szeretet? azt nem lehet mondani hogy ne legyen az erdélyi

¹⁵ fogyatkozásinkot., <hogy> hanem hogy ¹⁶ a melyekből <h> lehet, ¹⁷ így <legye> lévén, ¹⁸ magamhoz valo szeretért ¹⁹ velem <hitet> hitetni.

180 leányokban aszszonyokban, de azt is el mondhatni felölök, högy ők
bizvást el mondhattják. ugy szeretlek, mint magamat., mert ha
magokot szeretik, másokot is tudnak szeretni., mert mind jó vér,
mind jó sziv vagyon benne; de egy görög aszszony. talám károm-
kodásnak tartaná. ha azt mondaná. ugy szeretlek mint magamat.,
185 de ha szinte azt mondaná is. el nem kellene hinní. mert sz. pál azt.
mondgya. hogy a görögök. hazugok, édes néném. én kédet ugy szeret-
vén mint magamat., és magamat ugy mint az aluvást. azért jó éttza-
kát is kívánok.²⁰

²⁰ kívánok. [Első *k—v*-ból jav.]

[100.]

rodosto. 4 xbris. 1733.

tudod már¹ azt a hirt néném, hogy most minden orán,² nagy hadakozás
lesz, de tudodé annak azokát, octobernek a vége felé, afrancia, a né-
met császárnak. nagy barátságoson meg izené, hogy hadakozást hirdet
neki. ennek pedig az oka nem más. hanem, mihent, augustus, alengyel
5 király, a szemét bé hunyá, a francia udvar, azon igyekezék, hogy
stanislaust válaszák a lengyelek. királynak., a midön, azt meg tudá,
hogy csak nem. mindnyájan reá állottak volna arra a palatinusok,
stanislaust lengyel országban küldé a választásra. a mint hogy. csak
nem az egész ország. a gyülésben. királyának választá. és annak fel
10 kiáltá. de ugyan abban az időben. egy nehány palatinus. és egy
nehány püspök, esze gyülvén. az augustus fiát választák királynak.,
eza kis gyülés pedig. a CSászár és a muszka czárné, segittségivel
mene végben, eleinte mindgyárt, e nem tették állandonak lenni,
de kevés idő mulva.³ a muszka had, hogy lengyel országban kezde
15 bé menni, a fő renden lévök is meg változtaták, az elméjeket, és⁴
[135a:] erre a részre állának, és mentöl több had kezde lengyel or-
szágban menni, annal többen hajolának. augustus mellé, és eztet,
mind a császár alattomban valo munkája cselekedé,⁵ a francia udvár
ezért meg haraguvék és hadakozást hirdete., mind a kettő ellen. de
20 mint hogy, stanislausnak, se oly könnyen, se oly hamar hadat nem
küldhetne. a mint kívántatot volna, azért varsováról ki kelleték

¹ már [Úgy látszik: *mára*-ból [?] javítva.] ² orán, <hogy> nagy ³ mulva.
<ha> a ⁴ és [135a:] <és> erre ⁵ cselekedé, <ezt> a

menni. és helyt adni augustusnak, mind ezért. hadakozást nagyot várjunk, mi hasznunk lesz benne, Isten tudgya., mi csak reménlünk, csak reménlünk. mind addig, még meg nem halunk, az olosz példa
25 beszéd azt mondgya; hogy aki csak reménséggel él, az ispotályban hall meg, ha ispotályban nem is. talám rodoszton. akár hol legyen a. csak bé kel a szemünket hunni egyszer. de addig, csak⁶ jó az egésségre vigyázni édes néném. és abut el kel üzni, és ne engedgyük. hogy a gondolat, és a méláncolia, el fogja elmenket. ne legyünk olyanok.
30 mint egy franczia ur volt, a ki el temetvén a feleségit,⁷ ugyan azon estve, a vacsorát hogy fel vitték az asztalra. le nemakart ülni asztalhoz, mert nem volt jelen a felesége. a várakozást el unván. mondgya a konyha mesterinek. hogy jelentse meg az aszszonynak,⁸ hogy az asztalon az étek. a konyha mester mondgya neki hogy nem jöhet.
35 mert el temették. akkor tér eszire az ur. sok féle bu van evilágon.

⁶ csak [k-nak csak az alsó része látszik a lap szélén.] ⁷ feleségit, [i: éke-zete nem látszik a lap szélén, t-nek és az utána következő vesszőnek csak az alsó vége látszik.] ⁸ aszszonynak,. [A lap szélén kivehető az ny alsó szára.]

[101.]

rodosto. 15 febr. 1734

ideje már egy leveledet vennem édes néném, én hármát is irtam ebben az esztendőben; azt irják. hogy stanislaus, dantzkán tölti a telet, meg lássuk mint lesz dolga atavaszal; a franczia, és a spanyol had, erősen takarodik olosz ország felé., a sardiniai király is készül,
5 nem tudom mit gondol a császár, de én azt gondolom helyette. hogy ha stanislausal el veszteni is alengyel országi királyságot, attol tarthat, hogy magais, olosz országbol. ki ne kötözödjék., a spanyol király fia. meg nem [135b:] elégszik. az ő két hertzegségivel, azapja. még királyá is teheti. most van ideje. hát nekünk vagyóné most ideje.
10 hogy várjunk valamit, a szegény urunk. a mit apennájával tehet, el nem mulattya. eleget ir minden felé, mert mi olyanok vagyunk. mint az evangyeliumbéli beteg. aki, harmincz esztendeig volt. a tó mellet, várván hogy valaki vessé belé., a midön. azangyal fel zavarta. mi is azt várjuk. hogy valaki valamely zür zavart csinállyon. mert mi
15 magunkal. jó tehetetlenek vagyunk, az Isten el hoza még a mi oránkot is, ha most nem mászor; ki ne nevetné édes néném, micsoda rendesen tudod le irni, hogy a francziák. micsoda álhatatlanok minden csele-

kedetekben., és hogy egy franczia, két három, leányt, meg annyi
aszszonyt is akar egyszersmind szeretni, az ugy vagyon. két asz-
20 szony, rendesen rea vet volt egy francziát. a ki is. mindenikhez jár-
ván, mindenikel el akará hitetni hogy szereti. ez a két aszszony bará-
tosok lévén egymásal., egymásnak titkokot meg vallák. és egymástól
meg tudák, hogy a franczia mint hitegetné őket, egybe beszélvén,
afrancziahoz mennek., és sok szép szin alat. mint ha csak¹ trefálo-
25 nának véle. ugy bé kötözik, és pokállják,² valamint a kis gyermeket.
hogy csak a fejit mozgathatta, a meg lévén. a falhoz támaszttyák. va-
lamint egyfa képet. és ót minden féle szép szokot mondanak neki,
annak vége lévén, az aszszonyok egyikének a szállására mennek., és
két legényel a bé polált szeretőjököt is oda vitetik, ót enni adnak
30 neki valamint egy gyermeknek., azután azaszszonyok le feküsznek, és
közikben teszik. az eleven bábót. és ót valamit el tudnak rajta tenni
el nem mulattyák. szidgyák. pirongattyák. és csufollyák. és egész
éttzaka nem hadgyák alunni, reggel felé, meg ígérük neki hogy el
bocsáttyák. [136a:] csak tisztességesen viselnye magát., a legény
35 mindent fel fogad, az aszszonyok fel kelnek. fel öltöznek. és ki mennek
a házból. sok idő mulva egy³ vén aszszony bé megyen a házban., és el
odgya, a legény kérdi hogy hol vannak. az aszszonyok. mondgya a
vén aszszony. hogy vagyon már két orája, hogy hintoban ültek, és
ki ki a maga jóságában ment. maszor többet, jobbat. de most nincsen
40 egyebet mit írnom. azért maradok az aszszonynak, nem csak spárgás.
de köteles szolgálja.

¹ mint ha csak <f> trefálodnának ² pokállják. [A 148. levélben: *bé polálnak.*]
³ egy <aszszony bé> vén aszszony

[102.]

rodosto 18 febr. 1734

soha édes néném nagyob kedvem nem volt. egy¹ igen szép. csinos,
és takarékos levelet írni mint ma. se soha olyan nagy egyepetyém
nem volt mint ma. a hoszu levél írásra., de mint hogy attól tartok;
hogy egyikét sem viszem ugy végben. hogy a kéd szép szemeinek
5 tessék. azért el vegezem leveletem. és ebből meg tudhattya kéd. hogy
még élek, és hogy. vagyok. és maradok. az aszszonynak. jo nénémnek.
jo attyafia,

¹ egy <1> igen szép.

P. s. édes néném. hová lehet annál szebb levél. ha rövid is. mint a melyet. egy hires gyeneralis irt volt a feleséginek a hartz után. mond-
10 ván. az ellenséget meg vertük, egy kevesé el faradtam. jó éttzakát édes feleségem.

[103.]

rodosto. 15 febr. [martý]¹ 1734.

mindenünnen. csak az a hir, hogy mindenüt készülnek, ahadako-
zásra. a sok német. francia, spanyol. takarodik, olosz ország felé.
azt gondolná az ember, hogy talám. ót valamely nagy vendégség
leszen. és arra gyűlnek oda, eugyénius pedig a rénus vize felé igyeke-
5 zik, azt mondgyák. hogy, afrancia is, elküld oda. vagy száz ezer
embert. [136b:] hát ezek édes néném. miért gyűlnek oda,. talám
halászni akarnak. stanislaus király pedig, dantzkán vagyon, a musz-
kák. és a saxok készülnek, hogy stanislaust oda szorittsák. ót meg
más féle musika léssen, mind ezekből. mi léssen, Isten tudgya: ugy
10 tettzik mint ha stanislaus király vesztene leg többet.² ha el talállya
veszteni alengyel országi királyságot, a mint hogy, a meg történhetik.
a mint folynak már is dolgai. de ha azt el veszti is. francia királyne
az ő leánya, olosz országban pedig, hogy álhat a császár. három király
ellen, a ki mindenik azon igyekezik, hogy el vesztesse véle. siciliát. és
15 neápolist. és oda uj királyt tegyenek, de mind ezekből. nekünk mi
hasznunk lesz? talám csak semmi, még a mi oránk nem jöt el, addig
csak barát tánczot kel jární, hogy valamely szomorú gondolatokon
ne végezem leveletem; egy jó akaromnak levelit le írom kédnék. a
levelet küldöttem volna el. de francziául vagyon.,
20 Aztot. jól tudod kedves jó akarom. hogy micsoda szeretettel
voltam juliánnához, és hogy micsoda, sok féle. utakon. és ösvényeken
hordozot engemet. nem voltam töb husz esztendősnél. midön szol-
gálatyára állottam, harmintznál pedig. többet vesztettem el. a miolta
perlekedem véle. mind addig szerettem, a még ugy meg öszült. mint
25 egy ösz macska,³ de még is olyan a micsodás. igen nehezen juthaték
hozája, mind azon által.⁴ az én szemeimnek szép vénnek láttzik, a

¹ [Keltetés: A 101. levél kelte: 15 febr., a 102. lev. kelte: 18 febr. A 103.-ban vagy a nap hibás, pl. 25 helyett 15, vagy a hónap (martý helyett febr.). Ez utóbbit tartjuk valószínűbbnek. A 104. levél kelte 12. aprílus] ² leg többet. <ebben a> ha ³ macska, <és> de ⁴ által. <a sz> az én szemeimnek

valo. hogy sok haszontalan suhajtásokat bocsáttunk együtt. azért. hogy hamaréb meg nem házasodtunk. de ő a vétkes nem én, aztot is tudod, hogy soha addig vég képen. nem álla házáságunkra. mind
30 addig, még egy fogg⁵ marada aszájában. a jegy gyűrümre is. ezeket aszokot metztem, szeretetemnek. harmintz egyedik esztendejében. [137a:] edes néném, mit mondasz azillyen emberről. én pedig azt mondom, hogy az ilyen példát, csudálni kel, és nem követni, néném az egésségre.

A midön bé akarám a levelemet pecsételni. eszemben jutot. a károlus magnus leánya, ez a császár. ugy szerette a leányait. hogy férhez nem akarta adni. azért. hogy el ne távozanak tőlle, nyert is benne. mint birtok a csikban. az egyik leánya. az apja. secretáriusával. jo barátságban lévén, a többi közöt egy estve a secretarius a
40 fejdelem aszszony látogatására menvén, őt addig mulata. hogy az alat nagy hó eset, a secretarius el bucsuzván a fejdelem aszszonytol. és látván hogy ho eset volna. attol kezde tartani. hogy a nyomát meg fogják⁶ látni az udvaron. a fejdelem aszszony vévé észre hogy mitől tartana a secretarius, mondá neki. majd által viszlek azudvaron.
45 hogy ne lássák, hogy ferfiu ment volna őt el, azonnal nem csak mondá. mert meg is cselekedé, és ahátára vevé a secretáriust. és által vivé az udvaron, szerencsétlenségekre., vagy jo szerencséjekre. a CSászár⁷ azon éttzaka nem alhatot. hanem azablakhoz ment idő tölteni. de itéld el néném, mint el bámula azon. hogy meg látá. a
50 leányát. mint vinné terhit. de semmit nem szolla, hanem más nap. a tanács uraknak meg mondá, és el vegezek. hogy a fejdelem aszszonynak. adgyák. örökösön. a kedves terhit.

⁵ fogg <vala> marada [*marada* <vala> fölé írva.] ⁶ fogják [*k—g*-ből javítva.]
⁷ a CSá-<az>szár azon [Törlés elválasztás után, az új sor elején.]

[104.]

rodosto. 12 aprilis 1734

igen szépen, és alázatosan köszönöm édes néném ahalat, amely duplán érdemli a köszönetet. egyszer azért. hogy nénékám küldötte. masodszor azért. mert böjtben vagyunk, mert szükségünk vagyon
5 rea, mert it ritka a jóhal., azérté hogy e talyékát a hal nem szereti, vagy pedig a mi halászaink számarok, itt igen mértékleteséssel. lehet böjttölni a halal, de a tojásban van részünk. mert csak azzal böjtö-

lünk, [137b:] ugy tettzik némelykor. mint ha pisenek¹ járnának agyomromban. talám nem is hazudok, ha mondom, hogy töb két száz tojásnál napjában, szokotályá fel két egész böjtön., és a négy¹⁰ után. tegyen két három cifrát, meg láttya két. hogy négy ezerre megyen. még pedig elis engedek egy néhány napot, ha a vitellius császár. asztalához járhatnánk., nem kellene rantottát enni. mert azt írják felölle. hogy egyszer az asztalán. két ezer² féle hal volt. ki sütve, ki főve, és meg mászor, hét ezer féle madár, mind e soknak¹⁵ tettzik. fő képen. olyanoknak mint mi. a kik csak egy féle halat is, kegyes szemel tekinttyük az asztalan. de ha meg gondollyuk. egy olyan. császártól. aki minden nagyságát. csak az asztalában tartotta; és a ki avilágot birta. talám ki telhetet. de azt kérhdhetné valaki, ha vagyoné. hét ezer féle madár, erre noé meg felelhetne. de addig mi²⁰ csak eszük a rantottát, nem is volna jó annyi sok féle halban bujálkodni. főképpen ilyen ritka böjtön mint a mostani, mert talám soha sem érte két. hogy a nagy böjtben eset volna sz. györgy, a bórt is köszönöm néném, de nem annyira mint a halat. mert borunk elég vagyon, de nem csak elég, de jó is. asztali bornak bé³ vehetni, nem²⁵ kényes italtra valo borok., senem konty alá valok. amint szokták mondani. de elég jók. a szűkségre. és a táplálásra. mi kel egyéb, amértékletes ital. segíti ami édes egészségünket, azt tarttyák hogy egy ebéd felet négyszer⁴ innya elég. az elsöt, mi magunkért. a másodikát. jó akaroinkért. aharmadikát., a vigasságért. és a negyedikét. az³⁰ ellenséginkért. eztet nem tarttyák. a mi édes tündér hazánkban. azt mondod⁵ néném. hogy aminapi levelemben fogyatkozást találtál. a bizonyos. hogy a fogyatkozást. mind meg tudod üsmérni, mind aztot meg igazítani, de [138a:] talám nem főben járó dolog. talám csak abban vétettem, hogy el felejttem egy i felében⁶ punctumot tenni.,³⁵ éppen most jut eszemben, hogy egy néhány iffiu képiroknak, ajándékot tettek fel. hogy anyerje el. amellyik közüllök, leg szeb⁷ képet ir. az egyike leg szebet irt. annak is kellett volna az ajándékot elnyerni. a ki is akristus utolso vacsoráját le irván szerencsétlenségire, meg találta igen szépen spékelní a husvétí barányt. mely az apostolok

¹ pisenek(ek) [Javitva: *pislenenekből. n-k-ra jav.*] ² két ezer [*k-javitva h-ból.*] ³ bé vehetni [*b-korábbi v-ből javitva.*] ⁴ négyszer [Esetleg: *négyszer is olvasható.*] ⁵ mondod [A második *d-korábbi m-ből javitva.*] ⁶ felében [*ben: Beszúrás a sor fölé haladó irányban.*] ⁷ leg szeb [*b-korábbi p-ből javitva.*]

40 előtt volt. asidok pedig nem ették meg a szalonát; és így⁸ másnak
adták az ajándékot. ha kéd is ilyen forma fogyatkozást talált. talám
halált nem érdemel., a mi felől irt kéd. bánadalomal bánom hogy
meg nem cselekedhetem. de mit tehetünk rolla, meg bocsátom a kéd
kérésit. bocsássá meg kéd is ha megnem cselekszem. de jo egésséget
45 kívánván. maradok.

⁸ így <el> másnak

[105.]

rodosto 16 juny 1734.

most hozák hirit. hogy a muszka. és a saxo obsideálta dantzát.
minden ösvényt. lyukat, be dugot. hogy stanislaus király kine repül-
hessen. avárost, mind löni, mind meg venni könnyü. de azt igen nehéz.
meg oltalmazni. hogy a király onnét el ne mehessen: akinek és még arra
5 kel szálni magát. mivel afrancia hajok. nem igen nyargalnak segittsé-
gire. amely várat pedig meg nem segittenek., megveszik annál is inkább.
hogy soha a dantzkai praesidium olyan játékban. magát nem gya-
korlotta. de hadgyuk el dantzát. ugyis ót. most. sok álgyu dörgések
vannak. és sétállunk olosz országban. és nézük meg, hogy ót mint
10 vendégeskednek az oda¹ gyült sok féle hadak. azt mondgyák. hogy ót.
már két vagy három várat. meg vett a francia. de a mi leg nagyob,
még médiolánumban. sem kiáltanak már berdöt. ilyen formában.
nem igen jól folynak. a császár dolgai. oloszországban, hogy² ha
pedig a spanyol ház. egyszer gyükeret kezd vetni olosz országban,
15 a mint már el kezdette; félő, hogy a vendég kine vesse a gazdát házából.
a spanyol király fia, az annyára [133b:] maradot, három hertzegeget
ment volt birni olosz országban, de ha szerencsés lehet, talám még
fel állittya a siciliani királyságot. de akár mit csinálnának ők. csak
nekünk is. valami Cseppenne hasznunkra. de se szememmel nem
20 hallok. se fülel nem látok. olyat a mi arra fordulhatna, az is meg
lesz annak idejében, édes néném. mi szép dolog. sokáig élni, ebben a
saeculumban³ 33 esztendő tölt el. de azon kevés idő alatt. igen nagy
dolgok mentenek végben. hát még. ha élünk. mit nem érünk. azt is
meg értem, hogy mikor valamit küld kéd nekem meg panaszzolja,
25 de a panaszostol. az ember hizik., noha azt szokták mondani.

¹ oda <sok> gyült sok féle ² hogy <p> ha pedig ³ saeculumban <m> 33 esztendő

1
1
Nincs keservesb kenyér, kit adnak panaszal.,
bövön elegyítve, van mérges kovászal.
ásztatni kel gyakran, sok köny hullatásal.
és annak étele,⁴ van nagy suhajtásal.

30 de édes néném, ha panaszolod is, de nem háládatlannal van dolgod.⁵
és azt ne tarttsad. azonban.

2,
Te nagy ajándékot, ne adgy barátodnak.
mert ötet csinálod háládatlannak.

de én is utánna teszem. ha el kellene. egyik fületem is vesztenem.

3,
35 ki ajándekjinak.⁶ a számát fel írja.
már azoknak többé, érdemit ne várja,

tudom azt fogod mondani. hogy jól aluttn azéttzaka. mert a jó
aluvás után. könnyeb verseket gyalulni, el rakván hát a vers csináló
szerszámimot. maradok édes néném. mindenkor etc.⁷

⁴ étele, <n> van nagy ⁵ dolgod. <de> és ⁶ <ki ajándékjait jait> ki
ajándekjinak. ⁷ [Mikes] &. [rövidítésjelet használj; vö. a 138, 145, 146. lev. is.]

[106.]

rodosto 27 julý. 1734.

néném. irtoztato nagy dolgok mennek végben ezen a mi keserves
lako helyünkön, mi csendesesen aluszunk. másut meg. erővel fektetik le,
arra a hoszu álomra azembereket. ha szinte [139a:] azok anagy dolg-
gok minket ki rekesztenek is magok közül. de imádgjuk az Istennek
⁵ munkájit. másokon is, és azután., léptessünk dantzákára., a hol is
meg szüntek már azálgyu lövések, mert aváros fel adta. magát a
muszkáknak., akiknek is kel fizetni egynehány száz ezer forintot.
hasonlo képen. a saxoknak is. hogy a várost fel nem prédálták. igen
drágán fizették meg a vendég fogadást, hihető hogy mászor nem
¹⁰ kívánnak. szállást adni olyan vendégnek., akiért. ugy el rontották. a
városokot, és annak hostáttytit. hogy husz esztendeig sem állittják.
helyre, avárost pedig azután adták fel. minek utánna. onnét stanislaus
király ki repült volna. csak harmad magával; a ki is nagy veszed-
lemre adta magát, és akit minden rejtékben meg keresték a muszkák.,
¹⁵ de már késő volt; mert a kaliczából ki szaladot volt a madár. és a

prussiai király földére ment, kénispergában., ót már ne félttsük a muszkáktól, a valo. hogy, el hagyván lengyel országot, a királyságát¹ is el hadta, de aki leg első indittoja volt. az akadálynak, hogy lengyel király ne lehesen, drágán fizeti meg, mert ez a példa beszéd, aki másnak
²⁰ vermet áss, maga esik belé, nem csak az olyanoknak szól mint mi, hanem acsászároknak is, a mint aztot meg láttyuk. mihent dantzkárol. oroszországban érkezünk,² iromtassunk oda tehát. és nézük meg. hogy ót mint vendégeskednek,³ mert sok császár. madarát öltek ót meg, mivel azt bizonyosan írják, hogy a spanyol, francia, és a
²⁵ sabaudus, meg verték volna a németet, és a hartz⁴ párma mellet lett volna, az elmúlt holnap végén, mind ezen örvendetes dolgok a spanyol király fiának., a ki csak huszon két esztendő korában is, igen közelit. a korona elnyerésihez, mi jól lovagol az, a kit az isten kegyelme hordoz. mi könnyen végben megyen dolga az ollyannak. a
³⁰ kit az Isten segít, a rhenus mellet pedig, a francia [139b:] meg vette philisburgot, eugénius minden hadával ót volt. hogy nagyob bizonyoságot tehessen, a vár meg vételéről, a mely francia generalis meg szállotta volt, azt kevés idő mulva. egy álgyu⁵ golyobis homlokban ütötte, itéllye el kéd. ki volt erősebb, magunk felöl is írnek kédnek,
³⁵ ha volna mit, de mi még mind ezeket távul, nézük, mert a szegénynek, a szerencséje is szegény, de aza vigasztalásunk vagyon. hogy aki ezeket anagy dolgokat. mivel. minket is lát., és meg emlékezik rollunk. annak idejében, szeres néném. és légy jó egésségben, amen.

¹ királyságát [Szóvégi á—o-ból jav.] ² érkezünk, [n—k-ból jav.] ³ vendégeskednek, <mer> mert ⁴ hartz <g> párma ⁵ álgyu<t> golyobis

[107.]

rodosto 12 ,ber. 1734.

Az urunk bé küldötte pápai sogort a portára. tudom már eleget nevetet kétek együt, ha végben mehetne. a miért ment. csak hamar francia országban mennénk innét, vagyon immár két, vagy három hete. hogy a francia. követ. meg izené az urunknak, hogy a nagyobik
⁵ fia., senkitől el nem bucsuzván. minden Ceremonia nélkül. bécset el hadta, és velenczében érkezet, már egy rákoczi sincsen a császár keze alatt; azt is hallottjuk, hogy még nem jó ide. hanem romában megyen, az apja pedig igen várja. nekem ugy tettik hogy¹ ide kellet

¹ hogy <idet> ide

volna jöni elsöben., de csak nehezebb, és hoszab az atyai. és anyai
 10 szeretet. a fiui. szeretetnél. eztet még az oktalan állatokban is láttyuk;
 az oktalan állat. mennél kisseb. annál inkább szereti az anyát, és a
 nevedésél² a szeretet főgy benne. mindenik a természet munkája, az
 anyai szeretet szükséges, mind a szaporításra. mind a gondviselésre,
 15 micsoda,³ nagy gondal táplállya és örzi egy tyuk. a fiait. mind addig
 még magok is kereshessenek ételt, és modgyok szerént. magokra
 vigyázhasanak., a fecske csak addig hord enni fiainak, a még nem
 járhatnak az áerben, azután koplalni hadgya öket. hogy had hagyák
 el az apjok házát, és szerezenek magoknak más konyhát, ezek is
 20 azután. se viszá nem térnek, [140a:] se az anyokal többé nem gondol-
 nak, mindenikében a természet munkálodik ezt láttyuk közönségesen
 az emberekben is. noha mind más formában. a mely fiu láttya, hogy
 semmit nem várhat a szüléitől. olyan könnyen el hadgya a hazat,
 valamint egy fecske fiu., de a szüléihez valo szeretetnek meg kel benne
 25 maradni. mind azért, hogy okos teremtet állat, mind pedig azért,
 hogy azt parancsollyák néki, hogy ne kellene a spanyol király fiának.
 szeretni szüléit, a midön egy szép takarékos királyságot szereznek
 nekie, mivel az elmúlt holnapban. azapja hada, ismét meg verte a-
 németeket; a hartz guastállá nevü⁴ város mellet ment végben., már el
 30 mondhatni, hogy el vesztette. a császár. olosz országban a két⁵ siciliát,
 a spanyol király el vévé tölle. spanyol. országot annak a fia, most el
 veszi tölle, a neápolisi koronát. a ki is, ha jól jut eszemben; harmadfél
 száz esztendő mulva, fel álltya ismét. a francia házból valo neápolisi
 királyságot. meg kel vallani hogy a császár. drágan fizeti meg, a
 35 stanislaustól elvett koronát. de a példa beszédnek. bé kel tellyesedni,
 de a levelemet el végezem. mert haalevél kicsid, a hir, elég nagy, és a
 hajos utánnam várakozik, jó egészséget.

² a nevedésél [k—d-ből jav.] a szeretet főgy benne. [benne. b-je v-ből
 jav.] ³ micsoda, [o—d-ből jav.] ⁴ nevü <falu> város [város: <falu> fölé írva.]
⁵ két <sz> siciliát,

[108.]

rodosto. 14 xbris. 1734.

Édes néném. itt elég hó vagyon. a mely itt nem igen közönséges.
 azt mondhatnák. hogy itt némelykor csak azért havaz, hogy az ör-
 mények vendégeskedhessenek; ezt neveti kéd talám. de ez ugy van,

mert ők el mennek, egy nagy tálat meg töltenek hoval. de añnak.
 5 harmad, vagy negyed napi honak kel lenni. mert ugy mind job izü,
 mind pedig keményeb, és porczogosab. azt a tál havat. azután. nyakon
 öntik. peszmeget. de tudgyaé kéd. mi legyen a, ? a szöllöt nagy üstök-
 ben meg főzik., mind addig. a még olyan sűrű nem lesz.; mint a ser
 élesztő, azután leszürik. hordokban töltik, olyan. színü, és olyan
 10 édes, mint a mé-[140b:]ser, így el készitvén tehát. azt a levegő¹ égből
 le hullot étket. a ház közepire teszik, akor. a gazda, az egész cselédével²
 körül veszi., kinek, kinek, egy kalán lévén kezében, és azt, csak hamar
 fel kalánozák. valamint a téjfelt. abbol pedig, kel enni. még a szópó
 gyermekeknekis. azt pedig ne gondollya kéd. hogy a gazda aszszony
 15 így vendégellye. minden nap a gyermekeit. a már.³ sok volna, és nem
 minden nap pap sajttya. hanem csak akor, a mikor kedvit akarja
 keresni a gyermekinek. és hogy ki ki jó kedvü legyen a háznál, mikor a
 tél. olyan fősvény. hogy hó nem esik. avároson, olyankor a cselédes
 gazda. egy mély földnre is el megyen hóért, és azután abbol. kedves-
 20 kedik az attyafiaiinak. de most ki vannak. mert, mind hó elég van,
 mind pedig. e lakodalmas holnap lévén, a két huru hegedüt eleget
 rángattyák nekik, de a csufos szokás nálók. hogy mihent, az egy
 gazda aszszonynak. a fia, a feleségit a házhoz viszi, a szegény me-
 nyecskének, a száját bé zárják. valamint a pápa, a Cardínalisoknak:
 25 és mind addig nem szabad neki szolnⁱ. valamég. azurának az annya
 arra szabadságot nem ád,⁴ addig olyan a háznál. mint a néma, csak
 az urával. beszélhet. de másal senkivel sem, mikor agazda aszszony.
 hozá szol: vagy valamit parancsol neki, a menyecskének. csak. inteni,⁵
 azillyen némaság. pedig el tart. némelykor. hat, hét. esztendeig. ha a
 30 gazda aszszony. szereti a fia feleségit. hamaréb. fel szabadittyá a
 némaságból. de ha nem szereti, tiz esztendeig is némán. kel maradni.,
 noha egy házban laknak, ennek a szokásnak pedig az az oka, hogy a
 menyecske. ne perelhessen a háznál. hanem nagy csendeséget. fűgjön,
 az ura annyától, valyon nálunk nem volnaé jó eza szokás, elég már
 35 az örményekről irni, de nem lehet. nem irni, mint hogy [141a:] közöttök
 lakunk., minden felöl. csak azt hozák hirül, hogy a spanyolok mennyi
 várat, várost, vettek meg. olosz országban; talám semmit nem hadnak
 a jövő esztendőre, erről jut eszemben. hogy Carolus quintus. nem tu-

¹ a levegő <egy> égből ² [Íráshiba:] cselédével ³ már. <m> sok ⁴ nem ád,
 <dig.> addig ⁵ inteni, <ene> azillyen némaság.

dom micsoda várat szallot⁶ meg. az impériumban., de mint hogy
⁴⁰ későre adták fel avárat, azért, meg haragudot. az egész lakosokra, és
 meg izente nekik., hogy csak az aszszonyoknak kegyelmez meg., az
 embereket mind le vágattya. azért, más nap valamennyi aszszony,
 vagy leány vagyon. takarodgyék ki a váról, hanem azt meg engedi
⁴⁵ nekik., hogy a mit a hátakon. el birnak, azt el vihetik magokal., más-
 nap. a császár. el hül belé. az egész táborával., a midőn láttya, hogy az
 aszszonyoknak. akik a váról.. mennek, mindenikének. egy férfiu a
 hátán., azaszszonyoknak. a férjek,⁷ a leányoknak. az attyafiok, a
 táborra érkezvén, így meg terhelve.,⁸ mondák a császárnak. hogy az
 engedelme szerént. ök drágáb. portékával nem terhelhették meg
⁵⁰ magokat;⁹ mint a férjekel. erre meg kegyelmezet a CSászár. azegész
 városnak. nám az aszszonyok is cselekesznek. valaha. valami jót. jó
 egészséget édes. néném, engedgye meg az ur. hogy meg érhessük azuj
 esztendőt. nem csak ebben az bőrünkben. hanem még az egészségünk-
 ben is.

⁶ szallot meg. [a—javítva van o-ból.] ⁷ férjek, [r—j-ből javítva.] ⁸ ter-
 helve., <mondgyák.> mondák ⁹ magokat; <az> mint

[109.]

rodosto 16 janu. 1735.

ha minden dolgunk úgy fog folyni ebben az esztendőben, valamint
 a pápai sogor munkája. a portán, úgy minden dolgunk hátra mász.
 nem elő, a porta, nem adta tellyeségel válaszul. hogy¹ az urunkot. el
 nem bocsáttya francia országban, hanem, hogy most nem jóvallya.
⁵ és hogy még annak nincsen ideje. de a császárok nem jóvállása.
 parancsolat. és a mi elmenetelünköl. semmi [141b:] nem telik,² ki
 volt annak meg gatoloja. Isten tudgya, de azt hinnünk kel., hogy ő
 mindent a mi jóvunkra. cselekeszik, ezis jóvunkra fordul. hogy³ el nem
 bocsáttnak., eztet most lelki szemel nézük. de még jövendőben. testi
¹⁰ szemel is meg fogjuk látni. mert ugyan is. hát ha abékeséget oly hamar
 meg akarják csinálni. mint a mely hamar. el kezdék. ahadakozást.
 akkor ót mit csinálnánk. viszá fogadnánaké afészünkben. vagy sem.
 nyugodgyunk meg tehát azon, hogy jobban tudgya a mi atyánk

¹ hogy [: Sor végén] hogy [: megismételve új sor kezdetén.] ² telik, <de
 ast hinnünk> ki volt ³ hogy <n> el nem

nálunknál hogy mi jó nekünk, hálállyuk meg néki. amidön kérésün-
15 ket meg halgattya. és áldgyuk ötet, amidön. akaratunkot meg gátollya.
ide az Isten olyan nép köziben hozot. aki amásokal valo jó téteményt.
követi. és az ő kezek által. bövségesen táplál minket. akiért háládással
kel lenni akézhez is, micsoda szép dolog. édes néném. a jo tétemény,
soha senki azért meg nem szegényedet. de sok gazdag ház pusztult el
20 azért. hogy abban. az adakozást. nem követték, az adakozásnak.
meg becsülhetetlen hasznát veszik. de ha szinte nem vennékis. (a mely
nem lehet; micsoda belső örömet nem érez egy nemes sziv, amidön
valakivel jot teszen, a midön szükségiben valakit meg segít, visgállyuk
meg eztet magunkban. és meg láttyuk, hogy inkább vigad akor aszi-
25 vünk, mint az estig valo tánczolásban, ne szégyenellyüké. hogy erről.
egy pogány császár. mi szép példát ád, akinek is estve esziben jutván.
hogy azon anapon semmi kegyelmeségit nem mutatta, mondá, a mái
napot. el vesztettem, mert senkivel jót nem tettem. aminap olvastam,
hogy egy adakozo embernek, ezeket a szokot. irták a koporsojára.,
30 A mit el költöttem, azt el vésztettem; A mit birtam, azt másnak
hadtam, és amit másoknak adtam, azt maradando helyre⁴ el tettem,
de attol nem tartok néném, hogy az egerek meg egyenek a fősvény-
ségért. mint egy lengyel királlyal bántak., hát az egészség mint van,
mert regen nem vettem leveledet. vagyon harmad napja. polatéti.

⁴ helyre <s> el tettem,

[110.]

[142a:] rodosto 12 martý 1735.

talám májusnak nevezhetném ezt a holnapot, olyan szép idők
járnak. és az idő, sokkal vidámab, az elménél. mert már egy néhány
napoktól fogvást. nem látom az urunkot olyan állapotban. mint
az előtt. mert ha igen titkollya is. de észre lehet venni, hogy vagyon
5 valamely belső baja, az ő természet szerent valo. mindenkori jó kedve.
most nem olyan gyakorta valo. és mintha erőszakal volna. azt is
hozá teszem. hogy már egy kevés időtől fogvást. igen kezd apadni, az ő
kövér teste. és ábrázattya. igen vékonyodik. mind ezek édes néném,
egy kevés nyughatatlanságban vetettek engemet, mert ha ezek, a
10 belső szomorúságtól. vagy valamely belső nyavalyától, vagy egyszers
mind. mind a kettőtől jönnek. a meg gyujtot gyertyát. nem kel csudálni
ha fogy. ajásuiták superiorja. itt vagyon. a ki is olyan papi ember,

14 hogy az időt nem vesztik el véle, az urunk véle tölti azidőt. és a munkásával, mivel, kertet. és házat. építet, Isten után csak azzal vigasztalom magamot; hogy az urunk. igen erős természetű, és hogy, ötven kilenc esztendőt, könnyen el bírhat, tudom. hogy az ilyen vigasztalás. csak főenyre van építve, és boldog. akinek. nem kel küszködni a¹ betegséggel, mert akár mely erősnek is. le kel esni alatta. de ami állapotunk, olyan, hogy csak² kel valami vigasztalást keresnünk. 20 szomorúságunkban. noha nem kellene, ha jó keresztény volnék, mert mindent az³ Isten akarattjára kel hadni, de a mikor erősen szeretünk valakit. akkor, alátható., el felejteti velünk. aláthatatlant; hogy tellyeséggel.⁴ predikáczió névégezem leveletem, azt írom, hogy abdulla, akit most tettem jancsár agának, és aki sok esztendőig mellettünk volt. úgy 25 mint csorbasi, olyan nagy tiszttségiben is. meg tartván az urunkhozvaló köteleseit. tegnap, egy szép paripát küldöt, több egyéb. persiai ajándékokkal. édes néném. ha jó hírt írhatnék. egy néhány nap⁵ múlva. mint nevetném, mert most nem nevetek.

¹ a <beteg> betegséggel, ² csak <el> kel ³ az <ig> Isten ⁴ tellyeséggel. <per> predikáczió ⁵ nap <mint> múlva. mint

[111.]

[142b:] rodosto 25 mártj. 1735.

Édes néném. ha nyughatatlan elmével. írtam az előbbeni leveletem, ezt szomorúsággal írom, mert az urunkot éppen nem jó állapotban látom, ki is nyilatkoztatta már magát a betegsége. tegnap előtt,¹ a szokás szerint, nyolcz orakor estve. le akarván vetkezödni. a hideg 5 borzogatta; én jelen lévén, kérdé töllem, ha én nem fázomé,² felelém. hogy az idő elég meleg. és nem fázom, erre felelé. hogy igen fázik. ezen mindgyárt meg ijedék. de meg azután. gondolám. hogy tavasz felé valami változás esik az egészségben, az urunk le vetkezik. és le fekszik. én is a szállásomra megyek. egy kevés idő múlva., hozám 10 jönnek, és mondgyák, hogy hánt volna, én arra mondam, hogy talám valamit olyat. ett, amit agyomor nem szenvedhetet; másnap, hat orakor, a mikor fel szokot öltözni. a házában megyek, de micsoda ijedségben nem esém. mihent meg látám, az ábrazattját. aki is

¹ tegnap előtt, <estve> a szokás szerint, nyolcz orakor estve. le <ak> akarván <fe> vetkezödni.

természet szerént mindenkor piros lévén. ugy el sárgult, valamint ha.
15 sáfrányal meg kenték volna, már két naptól fogvást. nagy gyengesé-
get érez. szüntelen valo hideglelés van rajta, és mint ha, az egész
vére. sárré változot volna. ugy el sárgult. az egész teste, ma innep
lévén. fel öltözöt, és a nagy misét meg halgatta. de nem kel csudálni. ha
igen keveset ehetet, leg kiseb fájdalmat nem érez., de nagy badgyatt-
20 ságot; édes néném, kérjük az Istent, hogy tartssa meg ezt a nagy
embert; a kit, az ellenségiis nagynak tartanak.

[112.]

rodosto 8 aprilis. 1735.

A mitől tartottunk, abban már benne vagyunk az Isten árvaságra
téve bennünket. és kivévé ma közüllünk. az mi édes urunkot és atyan-
kot, három ora után reggel, ma nagy péntek lévén. mind a mennyei.
mind aföldi. atyáinknak, halálokat. kel siratnunk, az Isten mára
5 halasztotta halálát urunknak. azért. hogy [143a:] meg szenteltye,
halálának áldozattyát, annak érdemével. aki ma meg holt. érettünk,
a micsoda életet éltt, és a micsoda halála volt, hiszem, hogy meg
mondották nékie. ma velem lesz a paradicsomban., hullasuk bővséggel
könyveinket, mert a keserüségnek ködgye, valóságosan reánk szállot.
10 de ne azt a jo atyánkot sirassuk. mert ötet az Isten annyi szenvedési
után. a mennyei lakadalomban vitte. ahol agyönyörüségnek. és az
örömmek poharából itattya, hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy
árvaságra jutottunk, ki sem lehet mondani, micsoda nagy sirás, és
keserüség vagyon itt mi közöttünk. még csak aleg alábvalon is, itéld
15 el, ha lehet. micsoda állapotban irom ezt a levelet, de mivel tudom
hogy örömet kívánnád tudni. mint eset szegénynek halála, mind
téntával. mind könyhullatásimal le irom, ha szinte az által. meg
szaporitom is keserüségemet. ugy tettzik hogy az utolso levelemet az
elmult holnapnak. 25dik napján irtam vala., azután szegény mind
20 nagy badgyattságokat érzet, igen keveset. de másként. mindent a
szokás szerént vit végben, abban a gyengeségiben is. az¹ esztergájában
dolgozot. első aprilisig. az nap pedig ahideg erősen jöt rea., és annál
inkáb meg gyengittette, másnap jobbacskán volt. virág vasárnap. a

¹ az esztergájában [A névelő tintája összefutott, de a: z betű kivehető;
áthúzás nem látszik.]

gyengeség miat. nem mehetet atemplomban: hanem a közel valo házból
25 halgatta amisét., amise után. a mely pap oda vitte neki a szentelt
ágot. térden álva vette el kezéből. mondván. hogy talám töb ágot
nem fog venni. hetfün jobbaeskán volt. kedden hasonló képen. még a
dohánt is meg kívánta. és dohányozot; de azt csudálta mindenikünk
30 benne, hogy ő semmit halála orájáig aháznál valo rendben el nem
mulatot. se meg nem engedte. hogy ő érette valamit elmulassanak,
mindennap. szokót órában fel öltözöt.² ebédelt. és le feküt. noha alig
volt el. de még is ugy meg tartotta a rendet. mint egészséges korában.
szeredán. dél után. nagyob gyengeségben eset. és csak mindenkor
alut. egynehányszor kérdeztem. hogy mint vagyon, csak azt felelte. én
35 jól vagyok. semmi fájdalmat nem érzek, csőtörtökön igen közel lévén
utolso végihez.³ el nehezédék, és az urat magához vette nagy buzgo-
ságal. estve a le fekvésnek ideje lévén. két felöl a karját tartották. de
maga ment ahálo házában, a szovát igen nehéz volt már meg érteni.
[143b:] tizen két ora felé éttzaka, mindnyájan mellette voltunk, a-
40 pap kérlette töle. ha akarjaé fel venni az utolso kenetet, intette
szegény hogy akarja. annak vége levén, a pap szép intéseket, és vigasz-
talásokot mondván neki. nem felelhetet reája. noha vettük észre,
hogy eszin van. azt is láttuk hogy az intéskor. a semeiből. köny hulla-
tások folytanak., végtire szegény. ma három ora után. regel. az Isten-
45 nek adván lelkét:⁴ el aluvék. mivel ugy holt meg. mint egy gyermek,
szüntelen rea néztünk. de még is csak⁵ azon vettük észre. által mene-
telit.. a midön a szemei fel nyiltak. ő szegény árvaságra hagyta bennün-
ket, ezen az idegen földön, itt irtoztato sirás, rivás vagyon közöttünk;
az Isten vigasztallyon meg minket:

² fel öltözöt. <le> ebédelt. és le feküt. ³ végihez. <igen> el nehezédék,
⁴ lelkét. <örö> el aluvék. ⁵ csak [Beszúrás.]

[113.]

Rodosto 16 aprilis 1735.

It édes néném, köny hullatásal eszük kenyerünket, és olyanok
vagyunk. mint a nyáj. pásztor nélkül, másnap, szegénynek atestámen-
tumát. fel nyitottuk. és el olvastattuk., mindenik cselédinek hagyot
énnekem ött ezer német forintot, sibrik uramnak is annyit, de min-
5 denikünknek. azt a pénzt. franczia országban kellene fel vennünk,
mikor veszük fel, Isten tudgya. a vezérnek szollo levelitis el küldöt-

tük, a melyben kéri szegény. hogy bennünket el ne hadgyon a testet, másnap fel bontattuk és az aprólkját. egy ládában tévén. a görök templomban el temették. atestet pedig a borbélyók füvekel bé csináltak. mert még nem tudgyuk mikor vihettyük constancinápolyban. a borbélyok szerént. nem kel csudálni halálát. mert a gyomra, és vére, tele volt sáral. az egész testit el borította volt a sár, az agya veleje egészséges volt. de annyi volt. mint két embernek. szokot lenni, esze is volt annyi mint l2nek, a szivét francia országban. hadta hogy küldgyük, a testet husvét után. egy nagy palotán. ki nyujtoztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmad napig, minden féle embernek szabad volt. a testet meg látni. harmintz török is volt egyszers mind a ki látta, és akik jól üsmerték szegényt. de még is. nem hiszik hogy meg holt. ha nem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mi mást öltöztettünk [144a:]
10 fel valakit helyében. bár igazat mondanának. tegnap. az Isten szolgálat után. atestet. koporsóban zártuk.¹ és egykis házban tettük., ahol leszen mind addig. még szabadság nem lesz. hogy constancinápolyban² vihesük.

¹ zártuk. <egy> és egy kis házban tettük., <ho> ahol ² constan.polyban

[114.]

rodosto 17 maji 1735.

rend szerént édes néném, mennél inkább tavodzik az ember. az keserüségét okozo óktól. a keserüségnek sullya. annyival inkább könnyebedik. és az idő. lassanként. mindent el felejtet velünk. és mennél távulab legyen az ember valamitől. annál kissebnek tettzik. de itt¹ nem
5 ugy van. mert ugy tettzik. hogy nevededik. és nem kisebedik. az urunk után valo keserüségünk, mert hová tovább. jobban észre veszük. hogy micsoda atyánkot vesztettük el. és hogy micsoda pásztorunk hagyot el., de a mi jó Istenünknek. ha egyik kezében. a veszö. a másikában. a vigasztalás. a porta ide küldötte ibrahim effendit. hogy itt
10 néze meg, miben van dolgunk és végezen. csáki ural és atöb magyarokat. kik itt vagyunk.² ha akarjuké. hogy az szegény üdvezült urunk nagyobik fiát ide hozassa. erre mindenikünk reá állot, azután. hogy beszéllyen sibrik uramal. az urunk hofmesterével, akire szállot azegész

¹ itt <ugy tettzik> nem ugy van. mert ugy tettzik. ² vagyunk. <hogy> ha akarjuké. hogy

háznak gondgya., a³ tahin iránt. a melyet rendelt nekünk a porta, tiz
15 tallért minden naprá. hogy aztot fel oszák. a magyarokra. kik a fejedel-
met szolgáltuk, de erre, se sibrik uram. se én rea nem állottunk. hogy
csak mi reánk oszák. mivel sok régi idegen szolgálai maradván azurunk-
nak. nekik semmi nem jutot volna. hanem úgy végeztük el. hogy mind
20 azok, akik meg akarnak maradni. abbol a pénzből. álljunk mindnyá-
jan, mind addig még az iffiu fejdelem el érkezik. édes néném. eddig
csak belső képen. voltam magyar. vagy székely, de már külső képen
is. mert huszon két esztendő mulván, ma⁴ tettem le a francezia köntöst.

³ a <kir> tahin ⁴ ma <tet> tettem [Törlés a sor végén.]

[115.]

rodosto. 18 july 1735.

A porta. meg engedvén, hogy titkon a szegény urunk testét.
Constáncinápolyban vihessük, egy nagy ládát. csináltatván, a kopor-
sot belé zárattam, hajora tétettem, és egy néhány magamal 4dik. meg
in-[144b:]dultam, 6.dik. Constancinápolyban¹ érkezvén. aládát.
5 akiben a koporso. volt. a jésuitákhoz küldöttem. akoporsot ki vévén
belölle, felnyitották. hogy a testet meg lássák., sirt pedig azon a helyen
ástak. a hová temették volt. az urunk annyát, akinek is csak a kopo-
nyáját találták meg. és aztot. a fia koporsojában bé zárták. és együt
eltemették. mely csudálatos. az Isten rendelése, ! a még abban a nagy
10 városban mulaték, a vezért letévék. én is onnét megindulék. és tegnap
ide viszá érkezőm, a szomorúságnak helyére. a hol is. minden szomoru-
ságra gerjeszt, akár hová fordullyák. mindenüt. azon a helyeket
látom. a hol az urunk. lakot. járt, és beszéllet velünk. most pedig
15 azokat ahelyeket csak pusztán látom. és azok apusza helyek keserü-
ségel töltik bé sziveinket. el hagyatattunk., jó atyánktól, és köny-
hullatásal. vigasztallyuk. árvaságban valo maradásunkot., mint ha
eza szomorúság nem elég volna rajtam. mert még attol is kel felnem,
hogy az egész háznak gondgya reám ne szállyon, mivel asibrik uram
betegsége nehezebedik minden nap. és mikor meg gondolom, hogy ha
20 meg talál halni, micsoda bajra jutok mind addig, amég az iffiu fejde-
lem elnem érkezik., az én velem szomoru órákot töltet. el végzem ezt a
levelet. mert magamot.² kesergetvén, kédetis keseritem. a szomoruán
irt levelek. ugy jobbak. ha mentől rövidebbek.

¹ Conspolyban ² magamot. <s> kesergetvén,

A micsoda állapotban vagyunk. ha lehetne vigasztalást venni. alevelidben néném. eleget találhatnék. azis evalóságos vigasztalás.¹ melyet azigaz sziv ad. mert itt. egynehányan. vigasztalnak. olyanok engem. akik belső képen örülnek szomorúságomon. és annak. még meg
⁵ szaporodását is akarnák, de az Isten. akiben kel biznunk, kívánságokat bé nem tölti, erőt, és értelmet ad, annak a keresztnek, hordozására. melyet. reám adot. noha [145a:] szabadságot adtak. kinek. kinek. arra. hogy innét el mehet. a hová tettzik, de kevesen akartak még eddig azzal a szabadsággal élni, és meg akarják. várni a fejdelem eljövetelét. Isten
¹⁰ tudgya mikor leszen a.? vagyon már egy holnapja., hogy el küldötünk utánna. addig pedig itt senkinek fizetése nem jár. hanem kinek kinek, asztala meg leszen, mint az előtt. a ki telik a tiz tallérból, melyet adnak napjára, de² senki nem várhat többet, harmintz, vagy negyven. személyt. el lehet tartani a tiz tallérből. de nem lehet. se
¹⁵ fizetést. se ruházatot abbol adni. a szegény urunknak. hatvan tallérja volt. napjára jól fizethet. jól is fizetet; mert kinek 6 száz. kinek 4 száz. és sokaknak 2 száz tallérjok volt, most pedig a kevésből. keveset sem adnak, először azért, mert a rendelt pénz. esztendő által. az ételre el megyen. másodsor, mert abbol kel fizetni az alacson cselédnek, kik
²⁰ a konyhán szolgálnak. harmadszor azért. mert ha egynek adnának. a többi is, kérne, és zugolodnék. de hogy senkinek semmit nem adnak. a zugolodásra sem adnak ókót. jó egészséget kívánok édes néném.

¹ vigasztalás. [g—betű más betűből, vagy betűrészből javítva.] ² de <egyebet> senki

A mely keresztet még előre el láttyuk. hogy viselni fogjuk. úgy tettzik hogy aztot. könnyeben kellene viselni. a szegénységet is könnyeben türik. ha csak lassan, lassan esnek abban. mert hozzá szokik. édes néném, a jó Isten. ujjab keresztet adot reám, amelyet még előre
⁵ által láttam volt hogy reám fog szállani, de azzal könnyebnek nem találom, de reménlem. hogy aki reám adta, erőt is ad ahordozására. itéld el néném. ha nem nagy kereszté. rajtam, hogy ami jó sibrik

apánkot. el kelle tegnap temetnünk, annyi¹ nagy, és hoszas betegsége után. az Isten magához vévé. egy részint, halálán, nem kellene szomor-
10 kodnunk, mert az Isten végít vetette sok szenvedésinek, de más részint., lehet szomorkodnom, mert az egész gond,² és baj, reám szállot, a mely nem kevés, olyan állapotban, mint [145b:] melyben vagyok, két féle nemzettel van bajom, akik egymást nem szeretik. vannak olyanok. akik, nem voltak kezem alatt: és akik nem szoktak a
15 töllem való függéshez, akik azt tarttyák. hogy már most fel szabadul- tak minden más alatt való lételtől, akik azt gondollyák. hogy az fejde- lem csak hamar el érkezik., azért addig. nem szükséges függeni vala- kitől. azt is tekintik. hogy én töllem, akitől kel függeniek igazság sze- rént. én magam sem üsmerem, a fejdelmet.³ azt sem tudom, mint
20 leszek elméjiben, mivel azgyakorta történik, hogy a kit az atya. szeretet. azt a fia nem kedvelli, azt is hozá teszem,⁴ hogy akitől, se adományt, se büntetést. nem várnak. ót az engedelmeség sem egész. mert az embereket vagy a haszon keresés, vagy a félelem vezérel, rit- kán a szeretet, vagy a becsület, egy fellyeb valonak pedig nem lehet
25 magának azzal igen hizelkedni hogy szeresék mindenek. csak ajándé- kon. hogy ha tölle valamit nem várhatnak, mint én töllem, hogy nem várhatnak., avalo hogy mindenkor csak azon kel igyekezni, hogy az alattunk valok. inkább szeresenek mint fellyenek. de azzal nem kel magunknak. hizelkedni, hanem azt kel egy felyeb valonak magában
30 fel tenni. hogy kinek kinek. amaga rendihez való becsületit meg adgya. a maga hivatallyát. ne az emberekért való nézve. kivánnya jól végben vinni. hanem az Istenért. és igen szeresse az igazságot. de ámbár min- deneket jól végben vigyen, is,⁵ hadgyaké szó nélkül? nem; a tiszt- ségben lévökre, mindenkor bal ítéletet szoktak tenni. de aki az igaz
35 uton jár. van mivel vígasztalni magát. vígasztaly édes néném, mert van szükségem rea. de egyik vígasztalásom a. ha az egésségre vígyász.

a vezérnek írot bucsuzo levelét urunknak. most jut eszemben. hogy eddig el kellett volna kednek küldenem soha keresztény fejdelemhez a
40 porta olyan hitel nem volt mint ő hozája szegényhez. az ő tanácsát mind becsülte. mind követte. hiddel néném. hogy tudot is jó tanácsot adni

¹ annyi <so> nagy, ² gond, [go betűknek csak nyomai vehetők ki a szakadás helyén.] ³ a fejdelmet. <se> azt sem tudom, mint leszek elméjiben, <r> [?] mivel ⁴ hozá teszem, <a> hogy akitől, ⁵ is, [Beszúrás.]

[146a:] A fényes porta fő vezérjenek. alí passának.

halála előtt írt bucsuzo levelének párja.

⁴⁵ Ezen dicsőséges birodalom első méltóságában tündöklő. nagy bölcseséggel fel ékesítettett fő vezér kedves szívbéli barátom. kit Isten mindenható jokal. meg áldgyon.

Kétség kívül tsudalkozni fog a vezér kedves barátom. a midőn halálom hírével. ezen leveletem fogja venni. de mivel az emberi természetnek. halandósága., ahalált el kerülhetetlennek lenni mutatta.,
⁵⁰ az Istenhez való szeretett hivat hogy hozzá készüllyek. és a győzhetetlen császárhoz való hálá adóságom⁶ ösztönözöt hogy bucsu vétlen evilágból kine mennyek. melyre nézve, még egészséges voltomban mindenekről rendelést tévén. azudvarom fő tiszteinek., meg parancsoltam,

⁵⁵ hogy halálom történvén, amidőn a vezért tudositani fogják. kedves barátomnak ezen leveletem meg küldgyék. hassanak azért szívére igaz baráttjának. utolsó szavai. és mutassa bé a császárnak kegyelmes uramnak. igaz háláadoságál. tellyes szívemnek utolsó beszédit. mindenkor az Isten meg foghatatlan bölcsésége rendelésének tulajdoni-

⁶⁰ tottam ezen fényes birodalomban való jöveletemet. de kivált képen azon indulatomot; a melytől viseltetvén oly időben jöttem, amidőn ahadakozás szerencsétlen sorsa által leg nagyobb változások [146b:] között. forgottak a birodalom dolgai. meg győzte vala elmémet az Istenben vetett bizodalom., és fényes portában helyheztetet remén-

⁶⁵ ségem. hogy engemet el nem hágy, és imé életemnek utolsó órájában is mondhatom hogy meg nem csalattam, mert személyemet becsületben tartván, a velem lévő kevés számú hiveimmel táplált. és az ellenségim⁷ szándekitol meg oltalmazot, én is mind ezeket szemem előtt viselvén, életemben, orczám pirulása⁸ nélkül mulok ki ezen halando

⁷⁰ világból. mert nem vádol lelkelem üsmereti,⁹ hogy a birodalomban valakit meg bántottam volna. és hogy a fényes porta valóságos jóvát, minden töllem lehető modok szerént nem kerestem volna. vigasztalásomra volt életemben. sokszor. hogy ezen egyenes szándekomot a porta ministeri meg üsmérvén, hozám jó szível voltanak, és így csendes nyugodalomban élvén. ezen utolsó órához készültem. a melytől

⁷⁵ egyedül várhattam minden nyomoruságimtól való fel szabadulásimot, mivel pedig törvényem azt parancsolta., hogy az Istent mindenek felet. és felebarátomot ő érette mint önnön magamot szeressem [147a:]

⁶ hálá adóságom<ot> ⁷ ellenségim <gonosz> szándekitol ⁸ pirulása [*pirulás*ról javítva.] ⁹ üsmereti, [*i-e*-ből jav.]

A fényes porta fö vetőjének. a! papá
nak halála előtt volt becsuro levelének párja.

Ezen diariságok birtokán első méltóságában
tündöklő nagy föltérővel fel ékesítetve fö verőn
kedves barátéi barátságos kézfőn mindenhatóval
mea áldogyon.

Kezűj közűl tudalhozni fög a verőn kedves barátom.
a minden halálom birtokán ezen levelemet fögja verőni de mi
vel az ember természetének halandóságá! akadály el közűl
hetetlennek lenni masatta, az barátok való förtessé hiűt hogy
honá képűltyek és a gyűi hetetlen csűfűrtő: való háll ad.
!ágom az őpűrtőzűt, hogy bassz vűrtőn erűlőmböl kűnt men
vűrtő medűre nűvű, műg egűpűrtőg vűrtőmbűn mindenek
vűrtő: renűrtőzűt kűvűn az vűrtőrom förtűrtőzűnt, meg pűrtőn
vűrtősam, hogy halálom törtűrtőzűn aműrtőn a verőn őrt tudűrtő
tami fögűrtők. kedves barátomnak ezen levelemet meg
kűrtőgűrtők. kűrtőaműk a verőn fövűrtőre egűn barátűrtőzűnűk. utol
fűrtő pűrtőam az műrtőpűrtőa bűrtő a csűrtőpűrtőnak kűrtőgűrtőműk vűrtőam
nak egűn kűrtőa adűrtőzűrtőgűrtőrt kűrtőlűrtő fövűrtőműk utolűrtő kűrtőpűrtő
űrtő műrtőnűrtőkor az vűrtőn meg fögűrtőhatűrtőműk förtűrtőzűrtőgűrtő renűrtő
delűrtőzűnt kűrtőlűrtőzűrtőzűrtőműk ezen fényűrtő birtokombűn va
lűrtő jűrtőrtőműk de kűrtővűrtő kűrtőpűrtőn aműrtőn inűrtőlűrtőzűrtőműk, a
műrtőpűrtőrt vűrtőrtűrtőzűrtőn őly vűrtőbűrtőn jűrtőműk a minden aha
dűrtőzűrtőzűrtő förtűrtőzűrtőműk förtűrtőzűrtőzűrtőműk által leg nagűrtőb vűrtőrtűrtőzűrtő

Keleti József leírásának ellen. az orfí-
án érkezőt való bevélek.

(Keleti 2 január 1777)

Idője jelen hogy az életemet irigységekkel
kötésük, irigységek érem sponzor, a leírás egy az
hogy magam emlékezőm Constanziánál, a bonyol
életemet: de az életemet kőszak és nappal is irig-
sere éremek a hirtelen való irigységek pedig az
hogy irigységek a postán meg tudta hogy Constanziánál
irigységek: a magam meg mondta hogy is irigységek
sán is kőszak való az irigységek: de kőszak való az
de az irigységek hogy a postán a Constanziánál való be-
kéregek meg kőszak: de az irigységek meg az irigységek a postán
érem magam kőszak való kőszak jött, a postán nem
kőszak érem az irigységek a postán, hogy irigységek
kőszak magam irigységek: de az irigységek meg az irigységek kőszak-
atuk: hogy a Constanziánál való kőszak meg
nem kőszak kőszak kőszak: kőszak, az irigységek meg
kőszak: de az irigységek kőszak az irigységek

ad. napjának, ez a Csapásról most kezdve optikából

február 26. Szeged 1755

A csapás változó kontinuitású és irányú, a bors
nyers hogy elmondhatjuk hogy nemszen másképp van
rosszabb. Aki passzív másképp, neki versimnek, majuska
az is ikeret, az majuska Absolutus neki helyben ez
az ország kint barátság volt, ma korán koris, hogy
ez is le teszik, az felelős az Aki passzív kint helyben
efegyező koridára volt az igen kedves ezbec a csai
párnaik, tehát jótárg kel maradvány a polcon, vagy a
keresken enél többet most tudok most van, hanem jót
is, de vagy ezbec, hogy való hűvek ottan a határon
jónak a passzív (fogják) absolutusok a kintágra ez
február 25. 4. 1755.

Hi gondolok valahán kérdés névben hogy az a kedves
prelákta az Aki passzív oly hamar le, az is ottan az
egy más a többi, most a többi a felbő ezbec de
ez a föld az is, az is a hogy, az is a hogy, az is
csapás az is, most az is a hogy, az is a hogy, az is
az Aki passzív le tegyük, az is az Aki passzív, az is
fogják az is, a Csapás az is, az is az is, az is az is
bepéle az is a passzív az is az is az is az is

Érdem, a háfentelens nem rekeset valóra m.
danom, mert az ísten rendelkezésben nincsen na
kontalanság, mert ő mindent a maga kedvére
tesz. azra írt tehát egy ábruk, hogy más azra
letélt, és egy második orientálunk ez a rendelkezés
ábraként. Érték, az kövönnyek tehát egyékes a
ísten akaratjánál kövönny az ábraként. az jó ha
lett, és az ábraként, és azra az meg főnánk kövönny
lett, majd a braktól mind a braktól, mind a
főketlen kövönnyek! Amen

Impunitus
Mathias Schickelmann
Conf. 1717 ad Lic. Theod. Hung.
Conf. 1717 ad Lic. Theod. Hung.
Conf. 1717 ad Lic. Theod. Hung.
Conf. 1717 ad Lic. Theod. Hung.
ad officium Lic. 1717.

445. oldal.

mondhatom. hogy mind azokat a kiket Isten ezen a világon gondviselése-
80 lésem alá bizot, ámbár szolgálatomra rendeltettek. fiaim gyanánt tartván szerettem, és ezen indulattól viseltetvén, írásban tett rendelésim szerént, a mim volt közikben osztottam, de nem szegyenlem meg vallani oly meg szükült állapotomot, hogy a Császár mellém rendelt, és engemet jó szivel szorgalmatos hivségel szolgáló tiszteinek
85 illendő meg jutalmazásokra. semmit sem hagyhattam, melyre nézve ha a gyözhetetlen császár előtt, valamely érdemet tulajdoníthattam volna magamnak. azon kértem volna. hogy mind azokhoz akik mellém rendeltettek vala, én érettem mutassa kegyelmességét. de mint hogy magam is annyi esztendőktől fogvást. inkább terhére. voltam aportának mint sem hasznára. egyedül csak a Császár kegyelmeségében ajánlom egyenként őket, de kivált képen ibrahim hiv tolmácsomot, a minden hato Isten jutalmaztassa meg. leg drágáb áldásával. [147b:] velem tett jó téteménnyit. és azon Isten nevében kérem, engedgye meg hogy kevés számu hiveim, mint egy pásztor nélkül hagyatot juhok..
95 írásban tett rendelésimet véghez vivén. testemet az édes anyám mellé minden világi pompa nélkül nyugosztatván, minden háborgatás nélkül bátorságosan követhessék más országokra utyokot. vagy akinek tettzeni fog a birodalomba meg maradhassanak., mind ezek után pedig azon Istentől. minden testi és lelki áldást kívánván avezérnek, és az
100 egész birodalomnak, végzi szavait holtig hüséges baráttya. már porrá. és hamuvá leendő.

R. F.

[118.]

[148a:] rodosto 15 9bris. 1735

Egy néhány levelidet vévén néném, a sok vigasztalásit¹ közöt, annak leg inkább örülök. hogy egészségben vagy. az iffiu fejdelemtől is vettem. egy vigasztalo levelet. a melyben szép ajánlásokat teszen. e mind jó. csak füstben ne mennyenek. ha üsmerném. tudnék itéletet
5 tenni felölle. és tudnám mit várhatok tőlle., de ki tudgya micsoda természetü. az attya ugyon nagy reménségel volt felölle. csak meg ne csalta volna magát. én semmi itéletet nem teszek felölle. meg lássuk

¹ vigasztalásit [vigasztalásid helyett; Mikes helyenként kijavítja az ilyen hibákat.]

mikor eljő. az Isten segítségével. azt fel tettem. hogy ugy adom keziben minden jószágát. a mint az apja hadta, és ha lehet. az igazságot, 10
előttem viselem. hogy mindenekről számot adhassak. nem azért. hogy kedvit talállyam. hanem azért. hogy Isten aldása legyen rajtam, hogy ha már is. sok bal ítéleteket tettek. és tesznek felöllem. a velem valok. hát még ezután. mit fognak irántam mondani magának is a fejdelemnek., de én azt csak nevetem. mert nem igazat mondanak. és azIsten 15
pártfogója azoknak, kik az egyenes uton járnak, ha ötet káromlották. hát engemet miért nem. talám kéd. még magais azt gondollya. hogy a szegény úrunknak sok jóságga maradot; sokan meg csallyák ez iránt magokot; a mi leg drágáb. aportékáji között. az asztalhoz valo ezüst mivek, a sem sok. mostani állapottyához elegendő volt. de másut. 20
egy kalmárnak is töb ezüst mive vagyon, ládabéli portékája igen kevés, köves portékája éppen nem volt, két gyémántos gyűrűjevolt, annak is az egyikét nekem hadta, két lora valo szerszám, de házi eszköz elég. mert ő azt örökké csináltatta. ládabéli, vagy köves portékát, ő soha sem vett. mert azon éppen nem kapot, hanem csak éppen. ami nélkül 25
nem lehetet. olyyat vett. két sebbe valo orája maradot., egyikét a szegény sibriknek had-[148b:]ta, a másikat nekem, ezekből észre veheted² néném, hogy nem sok drága jóságga maradot; mert ő szegény. egy asztalt., vagy egy széket. a melyet ő maga talált ki., nem adta volna aköves portékáért. olyan pedig sok volt. mert az ollyanért. a 30
pénzt nem kímélte. és az ollyanoknak. se a fia. se más hasznát nem tudgya ugy venni mint ő vette. mert neki semmi házi eszköze ollyan formában nem volt. csinálva, mint másoknak szokot lenni. azok mind más formájuaok voltak, a székek, asztalok ugy el bomlottak egymástol. hogy kis ládákban lehetet el rakni, el ítéheti már kéd. hogy az asztalos, 35
és a lakatos. többet nyertek rajta, mint sem az ötvesek, egy szoval. néném, a francia példa beszéd. bé nem tölt rajta. a mely azt mondgya, hogy boldog fiu az, akinek az apja elkárhozot., értvén az ollyan apát. aki sok hamis keresetel valo jószágot hádgy a fiára, mert ő szegény, az igazán valo keresetből is. igen keveset hagyot., hat vagy hét aranyát találtam, a kalamaris ládájában. és minden kincse mikor meg 40
holt. öt száz tallérbol állot, azt kérthetnékéd. hogy hová tette a pénzt., mivel, hól hetven, hol hatvan tallérja járt egy naprá, két szoval. csak azt feilem kédnek. hogy sok embert tartot. azoknak sok fizetést adot. és meg annyit költöt, az épitesre. a harmadik. és aleg hasznosab

² veheted [Beszúrás.]

45 költsége. az Isteni szolgálatért. és a kápolnájáért volt. de ő annak hasznát is vette szegény. nem is lehetet volna neki azt mondani, amit mondtak egy francia királynak., a ki is egy spanyol követet. a viszá menetelekor meg akarván ajándékozni. mondá az urak előtt. ezt a követet meg akarnám ajándékozni. de olyan portékát szeretnék
50 neki adni, a mely nekem sokban tölt. de amelynek nem veszem hasznát. egyik az urak közül, aki tréfás volt, mondá akirálynak. ad oda a kápolnádót. mert arra sokat költöttél, de sem-[149a:]mi hasznát annak nem veszed, a bizonyos hogy tudta szegény hasznát venni a kápolnájának. de sok más olyan költségeket tett. mellyek haszontalanok
55 voltak. talám az is haszontalan volna, ha többet ilyeneket írnék, azért el végezvén. maradok kedves néném. bajban szomorúságban. uszkáló szolgád.

[119.]

rodosto 18¹ januárj 1736.

A mindeneknek teremptője. meg adta érnünk ezt az esztendőt. hálá² legyen az ő sz.ent nevének. én elég bajban, és szomorúságban értem meg. de a ki a keresztet adgya. avigasztalást is attol kel várni. a fejdelem levelét vettem, grof bonválnak el küldötte a procurátioját,
5 hogy a még ide érkezik, addig minden dolgát folytassa. és minden jóságát kezéhez vegye. a nekem nagy könnyebségemre lesz. mert a ki panaszkodik. lesz kire igazitanom, de aszegény urunk ha ezt láthatná, keserves szemekel nézné a fiának,³ ezen cselekedetét. hogy inkább biza egy idegenre. dolgát, és jóságát. mint sem olyanokra.
10 kik gyermekségektől fogvást szolgálták az apját, de abban menthetem a fiat, hogy az atya szolgálait nem üsméri, bonvált. pedig⁴ bécsben. minek előtte ahitet meg tagadta. volna. még gyeneraliságában üsmérte. akinek is a portán. hálá Istennek⁵ igen kevés hitele vagyon., Isten azt ugy rendelte azért. hogy mások. kik ötet akarnák
15 követni, tanullyanak rajta, azt irod néném. hogy a vezér helyet. kik az elmúlt holnapban le tettek vala. a sziliktár agát tették helyében, ilyen avilág. hihető hogy alkalmasab a hadakozásra. mivel

¹ [Keltezés] 18 januárj [8-as 6-osból javítva.] ² hálalá [Íráshiba] legyen az ő sz.ent nevének. [*sz.entet* előbb rövidítette, majd folytatólag kiírta a szót.] ³ a fiának, <eze> ezen [Tollhiba.] ⁴ pedig <még> bécsben. ⁵ Istennek <nem> igen

nincsen töb negyed napjánál. hogy itt avaroson. ki hirdették. a muszkával való hadakozást. hadakozzanak nem bánom. nekünk abban
20 semmi kárunk. se hasznunk. csak az Isten az elménkben való békeségit adgya meg. amen.

[120.]

[149b:] rodosto 15 maji 1736.

Azt ne gondold néném. hogy meg holtunk volna, még élek. mert. eszem. és irok, ahalotak pedig. ugy reá tarttyák magokot. hogy egyiket sem cselekszik. a testünk minden nap jól lakik. de az elménk. igen koplal.¹ avigasságtól. a többiis. érzi a maga bibijét. de én. duplán
5 érzem, mind a magamét érzem, mind a másét kel nézmem, ha szinte nem tehetek is rolla, én soha² ilyen állapotban nem voltam. ne is adgya Isten hogy töbször legyenek, leg kisebb vigasztalásom nem lehet. az jó³ Isten. valóságosan magamra hagyot engemet. minden nap a sok boszut látom. de Isten kegyelme nem engedí hogy érzem. a kikkel leg
10 többet vagyok. és akik leg töb jó szót adnak. és nagyob barátságot mutatnak. ugyan azok akarják, meg homályosítani becsületemet. egy kis jó kedvem, nekik méreg, és kedvetlenségem előttök kedves. minden nap ujjittyák, ellenem való beszédeket. mind ezeknek pedig néném. nem más az oka. hanem, hogy ki nem osztogatom nekik. a
15 fejdelem jóságát. hogy pedig ki nem osztogatom, azt gondollyák. hogy magamnak tartom, had beszéllyenek. csak én az igaz uton járok. már másut meg csilapodot a hadakozás, augustus. lengyel király, dom cárlos. neápolisi király, a loteringus hertzegnek, loteringyiáért. a toscanumi hertzogséget adták. és loteringyiát. afrancia, stanislaus
20 királynak. adta hogy birja holtig, és így ki ki meg elégszik a⁴ részivel. itt pedig más hadakozás kezd gyuladni, a töröknek. a muszkával, mar a boncsokot ki tették Constancinápolyban. az a jele. ahadakozásnak, és hogy, egy holnap mulva. a vezér meg indul ahadakal, az Isten. a ki minden dolgokat vezérel. adgya vigasztalását nekünk.

¹ koplal. [o betű a-ból javítva.] ² soha <en> ilyen ³ jó <v> Isten. valóságosan ⁴ a <m> részivel.

Egy néhány leveleimre csak nem vehetek választ, már el kezdetem volt magamal hitetni. édes néném, hogy avezérel el mentél volt táborban, de hiszem onnét is lehetet volna már választ adni leveleimre, it az a hire, hogy a vezér. aduna mellé szállot táborban. a

⁵ muszkák pedig¹ tatár országban. igen vadászák atatárokokot, ha mind meg eszik sem bánom, de azt bánom, hogy itt olyan szomorú életet kel élnünk, el lankadot szívünk, és kedvünk, csak a sok suhajtást kel hallanom, egy néhány rend béli leveleit vettem a fejdelemnek., a melyeket még is meg vigasztaltam, a töb kenyeres társaimot. de avigasztalás csak harmad napig tart. azután ismét a suhajtást kezdik el.

¹⁰ én nekem mindenikét kel vigasztalnom. és biztatnom. énnekem pedig még nagyobb szükségem volna a vigasztalásra mint másoknak, de engemet csak az egy Isten vigasztal. és ő ad erőt. a kereszt hordozásra. magamban kel meg fojtanom, szomorúságimot, haszontalan volna.

¹⁵ sok bajomot. mások eleiben terjesztem. de sőt még a mi leg nehezeb. meg kel magamot türköztetnem., és úgy tétetnem magamot mint ha leg job kedvü volnék, holot belső képen. mind mást érez a szívem,. minden leveleiben a fejdelem írja hogy el jő. de még itt nincsen. azonban a szükség szaporodik. a baj, és a panasz. nagyobbodik. és mint hogy nem

²⁰ tudnak kit okozni. engemet szüntelen látván. reám fordítyák panaszokot; azt sem bánám. csak nekik használna, a mely állapotban teszen Isten. ahoz kel magunkot alkalmaztatni. sokszor jut eszemben a szegény urunk jövendölése., mert egyszer atöbbi közöt, avásárlásrol valo számadást, hogy oda adtam. volna., (mert én vásároltattam, a mi

²⁵ a köntösihez, és az ház beli eszközökhöz kivántatot,² a fizető mester aki vásárolta parancsolatombol., nekem számot adot, én pedig azt a szám adást meg mutattam a fejdelemnek.,) de azt jó meg tudni előre. hogy szegénynek olyan természete volt, hogy a szám-[150b:]adásban nem nézte. hogy miért adtanak harmincz. vagy negyven talért, hanem

³⁰ ha. tiz, vagy tizenkét poltura érő portékát ölttson vettéké vagy drágan, az olyan³ apro állapotban mindenkor gántst talált, a szám adásban tehát. egy néhány poltura érő portékán meg akad aszeme, és kezdi mondani. mint egy neheztelesel hogy drágán fizették. nem kellett volna

¹ pedig <igen> tatár ² kivántatot, [kivántatíkból javítva.] ³ olyan [a betű o-ból javítva.]

ugy venni. én azon szokásom ellen fel indultam, mert nekem ugy tettzet.
35 mint ha bennem kételkedet volna, és mondam mint goromba, ha ben-
nem kételkedik, parancsollya másnak. aki vásároltasson, erre szegeny
semmit nem felel. csak a kezemben adgya a szám adást, és el fordul
töllem. érdemem szerént.⁴ én is ki megyek.. másnap semmit nem szol
40 hozám. én pedig csak várom hogy szollyon, meg másnap, akkor sem
szol semmit is. a már nekem nehéz volt. mert meg üsmértem volt os-
toba cselekedetemet, harmad napján már nem türhettem, bé megyek
utánna. az író házában, ot eleiben borulok. és könyves szemel csokoltam
kezét. és kértem bocsánatot, erre az a ritka. és nagy ember. meg ölel és
45 mondgya. meg bocsátok. sokszor eszedben jutok én neked ha meg
halok, sokszor meg emlegetz engemet, de akkor késő lesz. ha akkor sirva
hallottam ezeket a szokot, most konyves szemmel jutnak eszemben.,
bé is tellyesedtek., Isten igy akarta, mindenben dicsértessék sz.neve,
meg mondtam, hogy a szomorú levélnek. rövidnek kel lenni azért
el is végezem

⁴ szerént. <el> én is

[122.]

rodosto. 6 xbris. 1736.

Hálá¹ légyen Istennek. ha sokára is. de el érkezék rákoczi² joseph;
azt gondoltuk hogy mind akettő eljö. de csak anagyobik jött el. a hajo
gallipolinál maradot, maga egynehányad magával ide jöt szárazon,
tegnap estve nem akarván közinkben jöni. csak a vendég fogadoban
5 szállot. el érkezésit tudtomra adatvan. oda mentem hozzája., ma is
voltam egy nehany órát véle mivel Constancinápolyban ment. még
nem tudhatok itéletet tenni felölle. Isten tudgya. micsodás lesz. csak
azt vettem észre hogy haragos. éppen jokor érkezet. nekem azon
örülni kel. asok bajtol meg menekedem. nem volt töb tiz tallérnál.
10 azegésház költségre. de aki a fogat adta, ennünk is ád.

¹ Hálá<le> légyen Istennek. ²el érkezék <az> rákoczi joseph;

[151a:] Rakotzi Josef fejedelemnek. ebben az országban érkezéséről való levelek

[123.]

Rodosto 2 januárj 1737.

Adgya Isten hogy az ő áldásával és vigasztalásával kezdhesük. és végezhesük ezen esztendőt., a fejedelem egy néhány napot mulatván Constancinápolyban, a bujdoso felekezeti közi az elmúlt holnapnak 17 nájján idé viszá tére, ennek a hirtelen való viszá térésnek⁵ pedig oka az, hogy mihent a porta meg tudta hogy Constancinápolyban¹ érkezet, mindgyárt meg izente hogy ide viszá térjen, nem is kellett volna oda menni. de bonneval volt az oka. mert mint hogy a portának a Császáral való békésége még tárt., de sött még mint hogy a Császár a porta és a muszka között való közben járó, a porta nem akart okot adni a Császárnak apanaszra, hogy miért hozatta maga mellé a fejdelmet, mert it, igen tartanak attol; hogy a Császárt valamiben meg boszonttsák. mert nem akarnak két ellenséget tsinálni., az egy is elég most nekik. ezen okbol küldék oly hamar ide viszá a [151b:] fejdelmet, a ki is mint fogja magát hozánk, alkalmaztatni¹⁰ nem tudhatom. de a mint észre kezdem venni, igen mesze eset alma fájától. légyen Isten akarattya. mászor többet¹⁵

¹ Constánpolyban

[124.]

rodosto: 8 Martj 1737.

Bezzeg néném, nyertünk mi a változásban. mint bertok a tsikban, vigasztalásunkra vártuk, ezt az ifiu fejdelmet de szomorúságunkra jött. a szép rend tartást amelyet az atya szabot volt közöttünk, és a melyet oly igen igyekezet anyi esztendök alatt meg tartani, és meg tartani velünk. mind holtig; azt a fia harmad nap alatt fel fordittá; és annak el rontásán kezdé¹ el. az itt való életét, ugy anyira hogy olyan kevés idő alatt. abban a keresztyényi, és fejedelemhez illendő rend tartásban tsak egy kis fotocska sem marada meg, minden el töröltet, és tsak a nagy rendeletlenségnek. ködgye szállotta meg a házunkot,¹⁰ tsak ebből el ítélheti akarki. hogy mit remélhetünk., ki vált mi akik olyan nagy fejdelmet szolgáltunk volt, a kinek minden dolga, okosság-

¹ kezdé <it> el. az itt

bol. rendből, és kegye-[152a:]ségből állot. most pedig mind ellenkezőt látunk. mert a rendet, nagy rendeletlenség követte, az okoságot a hebehurgyaság., a kegyeséget a harag. és az idegenség úgy anyira, hogy
15 harmintz esztendőtl fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tettzet. mint már ez a három holnap, most suhajtyák² leg inkább a mi meg holt urunkot, mert szomorúan kel néznünk az attya, és a fia közöt való nagy külömséget. de már ebben benne vagyunk, mihent ide érkezet az attyának minden jóságát hiven kezében adtam, való hogy
20 káromlás nélkül nem maradtam, mert a hamis atyafiak sokal vádoltanak. és a hamis vádolásra a fejdelem sokat vizsgálodot utánnam alatomban., de betsületem meg sértésére valot semmit nem talált ezt nékem magais meg vallotta. nintsen semmi jobb³ mint az igaz uton jární., a volna kívánatos dolog, hogy az attya nyomdokát követné,
25 meg mert a bizonyos, hogy a porta vizsgálodik utánná. hogy mitsoda természetü; azt kérthetnéd nénem., hogy én mint vagyok az elméjiben [152b:] tsak úgy mint a többi. nékem tsak egy Isten fizését sem mondot. azért. hogy jószágára tselédire viseltem gondot, itt tegnap nagy föld indulás volt. a föld sem nyughatik alattunk. jó egéséget
30 néném.

² suhajtyák [suhattyákból javítva.] leginkább a <mi> mi ³ jobb [jóbb-ból javítva, az ékezet áthúzásával.]

[125.]

rodosto 20 july 1737.

It néném minden dolgaink rendeletlenül és zürzavar modgyára folynak; és minden fel fordulva, tsudáalom hogy miis. a labunkon és nem a fejünkön járunk, a bizonyos pedig, hogy az Isten ebben a fejedelemben¹ sok szép talentumot adot, eszet szépet adot. és ha ezt
5 úgy oktatták, nevelték volna a mint kívántatik. ditséretre méltó dolog let volna, de a természetit kellet volna meg zabolázni. és rendben venni még igen ifiu korában. de mindenben szabadá hagyták. és a természet rendeletlenné. változová. és álhatatlanná lett. azért is oly haragos, és változo. arra soha sem tanították., a természet sem vitte
10 reá hogy azon inkább igyekezék. hogy szeresék. mint sem félyenek tölle, mint hogy bőségben nem neveltetet volt, hanem tsak nagy szabadosan.

¹ fejedelemben [Vö. a 124. levélben is. Mikes általában a *fejdelem* alakot használja.]

azért. se azt nem tudgya hogy mi a fosvénység. se a helyes meg tartás. se azt. hogy mi légyen a helyes adás. se azt. hogy mi légyen [153a:] a nemzetihez valo szeretet, mert soha a nemzetivel nem társalkodhatot.

15 a már bizonyos., hogy ebben a holnapban a Császár, a passorovitzai békeséget a törökkel fel bontotta, és letévéen a mediátorságát. a muszka mellé állot., ha leheté olyan formán a békeséget fel bontani vagy sem azt atheologusok végezék el. mert azt el végeztek hogy nem keresztyéni tartás, a hitetleneknek, a hitet meg nem tartani, mivel atöröknek. az Isten szintén olyan igaságos és örökös Istene. lévén mint nekünk ő hozája is olyan igaságal vagyon, mint hozánk, azt nem tudom mikor bontotta volna fel a török a békeséget, de azt tudom, hogy egy keresztyén császár fel bontotta, meg is büntetődöt érette, azolyan példán most is lehetne tanulni. a törökök ha azt nem reménlenék.

20 hogy az Isten most is igaságot teszen nekik. kétségsben esnének, a mint hogy igen tartanak, méltán is, mert két nagy, és hatalmas császár ellen kel hadakozniok. a kik ketten Europából ki üzhetik., (de tegyük utánna. ha Isten ugy rendelte). talám már erre valo nézve, a portan is in-[153b:]káb néznek reánk. mert még most igen roszt

30 renden vannak dolgaink. érdemlünké egyebet.

[126.]

rodosto 13. 7bris 1737.

A békeség fel lévén bontva. azért a portának sem lévén szükséges. hogy arra vigyázon. a mire eddig kellett vigyázni. erre valo nézve a kalmakán egy levelet küldé ide egy vezér agától; a melyben tudtára adgya a fejdelemnek, hogy a porta kíványa Constancinápolyban¹ valo

5 menetelét, a porta meg akarván ezel mutatni. hogy tellyeséggel valo ellensége a német Császárnak, és belöllünk ijesztöt akar tsinálni, szegény fejdelem ha most élne, mit gondolna, és mit tsinálna, mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kíványa. a portának. a németel valo hadakozását, mert irtozik a törökkel valo hadakozástól.,

10 és hogy inkább szereti itt halalát. mint sem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek erdélyben elég a hogy, mi bé megyünk Isten tudgya mire, azt is jó meg tudni, hogy új vezért tettek a táboron. többet nem irok mert készülni kel, a mely helyben pedig sok esztendőket töltöt valaki onnét nehezen mozdul ki. jó egészséget néném.

¹ Conspolyban

[127.]

[154a:] Constancinápoly 21. július 1737.

Elhagyok néném rodostot anyi esztendőkmulva. ki bontokozánk onnét. de hogy? tsak herdi burdi modgyára. a fejdelem tsak kevesed magával. indula meg, de¹ ugy mintha az ellenség lett volna ahátunkon, még tsak anyi időt sem adot magának. se nekünk. hogy a portékájit⁵ el rakják. etalám tsak arra valo volt., hogy el mondhasa, a mit nékem mondot. nem halok én it meg mint az apám. nem felelek reá de gondolám. hogy talám még erdélyben sem., elég a hogy. tegnap ebéd tályban. a város mellé érkezhén. egy udvarházhoz vivének, őt a császár tisztei a fejdelmet meg vendéglég. ebéd után, mind afejdelem.¹⁰ mind mi alánk paripákot adának., onnét meg indulván pompával kísérek a császár tisztei a szállására. a mely tsak egy szöcs háza. de kényesen el lakhatik egy fejdelem benne, a házak mind fel voltak ékesítve. az ide valo mód szerént a császár parancsolattyából. mint hogy még itt igen ujak vagyunk., azért semmi új dolgot nem irhatok¹⁵ többet, hanem tsak azt írom idő töltésért, hogy olyan nagy állatot láttam., a ki felől gyermekségemtől [154b:] fogvást² hallok beszélni. és kívántam látni. már ebből észre veszi kegyelmed³ hogy az egy éléfánt. ez a nagy állat egér szörü, a feje olyan valamint írják., a fülei. valamint az aszonyok legyezöje., a szájából. két felől két vastag fog²⁰ nőki mint a karom, azok pedig hoszak., az ételre azok néki nem használhatnak, de azis bizonyos hogy a természet azokat néki hasznára adta; az is bizonyos hogy az esztergarosok. sok szép drága munkára fordittyák azokat, de a mit leg inkább tsudáltam abban az állatban, az orrát. de orrnak nem mondhatom mert az orra végiből jö ki egy olyan²⁵ fityelék valamint a pujkának, a pedig hoszab fel ölnél. és vastag mint akarom az ugy hajlik mint egy korbács., annak a vége olyan. mint a disznonak az orra, két lyuk megyen fel rajta mind végig, valamint két szívárványon., azon szija fel a vizet mikor iszik, vagy mikor magát mosa, azal fecskendezi, azal ád magának enni, a neki olyan⁴ mint³⁰ nékiünk a keziünk. ő azal egy polturat fel veszen, ő azal egy csomo szalmát fel veszen. és magát mindenüt legyezi, mert a farkának azt a hasznát nem veheti. akit pedig azal meg üt,⁵ meg vagyon ütve, egy

¹ de <hogy> ugy ² fogvást <s> hallok ³ kegyd ⁴ olyan [-an szórész tintája összefutott; hogy törlés következtében-e, az nem állapítható meg határozottan.] ⁵ meg üt, <valakit.> meg vagyon ütve,

szoval nem lehet ki-[155a:]gondolni az ki azt nem láttya, hogy menyí
féle hasznát veszi ő annak., a lábai mindenüt egyaránsu vastagsagu-
35 ak. mint az oszlop.. vannak olyan vastagok.⁶ mínt egy embernek a
Czombja, a magosága 13 arasz volt., de e még tsak a kisedetek közül
valo., tsudálatos az Isten az ő munkáiban, elég már arról a nagy állát-
rol beszélni

⁶ vastagagok. [Elírás.]

[128.]

Constancinápoly¹ 11 8bris 1737.

A fejdelem² 7dik a kalmakánynál volt audencián., a ki is egy paripát
küldöt a fejdelem számára. hasonló képen mindenikünk alá is szépen
fel öltöztetet lovakot, a Csauz pasa jött a fejdelem után. és nagy pom-
pával vitte a kalmakányhoz. őt tsak kevés ideig lévén, egy³ nusztos
5 mentét adata a fejdelemre., mi reánk pedig mindenikünkre egy kaf-
tánt, és azután mindnyájan meg tsokolok az ő kalmakányi kezét, és
viszá térénk hasonló pompával, el kezdök a komédiát, mert it azt
gondollyák. hogy mentől nagyob betsületet tesznek nekünk. a német
annál inkább megijed; én már másodsor látok ilyen komédiát ebben
10 azországban, a [155b:] theatrumrol hogy szállunk le. meg lásuk.
gratiánus azt mondgya, hogy mihent a Czitrombol a levit ki facsar-
lyák, el⁴ vetik. és mikor az ember a csorgobol akar inya, meg hajol
előtte. de azután hátat fordít néki. ilyen a világ; a tegnapi napot nem
mondhatom hogy el vesztettük volna, mert a moldovai, és a havas-
15 alföldi vajdánékot volt a fejdelem latogatni. tsak kevesed magával,
mindenik rea tudta magát tartani. a fejdelmet meg ajándekozták ben-
nunköt is. egy egy keszkenövel. mindenik tzifrán volt, mindenikének
pedig a szépségével. az⁵ férje meg elégedhetik, férfiu tselédgyeket igen
keveset láttam, de szolgálót, mindenikénel nagy seregel, valamint
20 egy major háznál a sok tyuk. avalo hogy a mi fejdelmünk igen hideg
szemekel nézte ezeket a görög fejdelmeknéket, se a szép tyukoknak
bal felöl valo gondolatot nem adot, mert még abban az orábanis a
hideg volt rajta, a mely már egy darabidötöl fogvást tsaknem minden
nap vagyon rajta, és a miolta ebben az országban érkezet, azegessége

¹ Conspoly 11 8bris [8-as javítva, de nem vehető ki, hogy miből.] ² A fejdelem <tegnap> 7dik [7dik <tegnap> fölé írva.] ³ egy <ny> nusztos ⁴ [Nyilván íráshibából:] és vetik ⁵ az <u> férje

²⁵ tellyeségel meg romlot, talám azis okozta. a minden kitsidért-
haragját, valo hogy egy szempillantás alatt el mulik. de minden szem-
pillantásban meg ujjul. jo egéséget nénem.

[129.]

[156a:]Constancinápoly¹ 3 xbris 1737.

Már ezután Néném tsak a pompáról kel irnom., ma egy nagyon
menénk által. a melyet le irom. ha unadalmas lesz is.

Tegnap a porta tudtára adatván afejdelemnek, hogy ma audienciája
lenne a Császárnál, azért ma jó hajnalban a fejdelem hajóra üle az-
⁵ egész udvarával, és a Constancinápolyi kapu előtt ki szálla, a hol már
várt bennünket a Csauz pasa, sok Csauzok. és lovakal. a fejdelem² a
Császár paripájára ülven, miis más paripákra, 8 orakor a Császár
második kapujához érénk, a fejdelem³ a lorol le szállván. egy kevesé a
kapu közöt le ülteték, epedig tsak azért volt. hogy meg mutasák, hogy
¹⁰ a császár kapujánál. varakozni kel akár ki légyen a, egy kevés idő
mulva, a Csauz pasa meg jelenté, hogy már bé lehetne menni, a második
kapun bé menven, tsak nem olyan udvarra találánk mint azelső.
ebben az udvarban pedig jób kéz felöl valának egy tsuportban, mint
egy ezerig valo jantsárok, azudvaron pedig vala le rakva, mesze egyik
¹⁵ a másikatól, ött száz tál étek. a midön a udvar közepin [156b:]
valánk, egy kiáltásra,⁴ a jantsárok nagy zugással a tálakra rohanának
valamint az ellenségre. hogy ki kaphat el hamaráb egyet belölle, egy
szempillantás alatt, egy tál sem marada a földön. a pedig szokás hogy a
Császár így meg vendégellye ajancsárokat. azon anapon. a melyen
²⁰ fizet nekik. a pedig igen rosz jel a Császárnak. a midön a jancsárok nem
akarnak futni az ételre. bal kéz felöl pedig az ut mellet. tizen két
paripa volt sorjában, mindenikét két ember tartotta ezüst lántzokon.
és mindenik gazdagon fel volt ékesítve. kivalt a négy utolso, minde-
nikének rubintos szerszáma volt, a fejeken toll, és gyöngyel varrot
²⁵ tzafrag rajtok, ezeknél se szeb lovakot. se czifrabakot nem lehet
másut látni, a fejdelem előtt. két Csauz pasa menven. a diván házba
bé mene. a kalmakán, és a több fő render lévök fel kelének és koszön-
ték. és a szokot helyre le ülteték. a diván ház pedig négy szegeletü
nagy bólt hajtásos palota. a kalmakán, a vezér helyet középben a fal

¹ [Keltezés:] Constpoly ² a fejd. [Így csonkán.] ³ a fejd. ⁴ kiáltásra, [s—r-
ból jav.]

30 mellet ült. a több tiszték két felől. a vezér feje felet pedig egy kis ablak vagyon, a honnét a Császár mindent láthat, és halhat; de ötöt nem láthatták, azután aszokás szerént, olyan embereket hívnak bé, a kiknek valamely perek. vagy panaszok volt. ezek egyenként menvén a kalma-[157a:]kány eleiben, suplicatiot adának neki. a sup-
35 licatiot fel szoval el olvasák. egy két szoval, arra mit felelt a kalmakán, a suplicatióra fel irták, és a kérőnek a keziben adván, a házból ki igazították. azután más rendbélieket vivének eleiben. azokat is ugy bántanak. fél ora alatt husz személynek elvégezé minden baját. és perét., a vezér. egy szovával, minden törvénykezésnek véget vett,
40 igaságot teszen egy szem pillantás alatt., akár mely nagy dologrol, a kit halálra ítél, azt mindgyárt viszik akasztani. a kinek a jóságát viszá akarja adatni, a mindgyárt végben megyen. ezek a rövideden való törvényes dolgok véghez menvén., azt szép dolog vala nézni: azután apalota közepiben, három sorjával, kilentz száz erszény pénzt
45 rakának. mind bőr zacskokban. egy kevés idő mulva érkezék a Csauz pasa. a Császár parantsolattyával., a kalmakány eleiben mene. az ajtóig. el vevé tőlle a parantsolatot. a fejére tevé. és meg tsokolá. és helyére üle. és el olvasá. a melyben a volt. hogy fizesen ajantsároknak. azonnal parantsolá hogy kezdgyenek a fizetéshez., egy ora alát ezt a
50 sok pénzt mint ki hordák, nagy rendel. és tsendeségel. a meg léven. valakik a divánban ültenek, mindenik eleiben egy asztalt tevének. és mindenik asztalra egyarán-[157b:]su étket vittek. egyszersmind. leg aláb mindenik asztalra vittek egymás után husz husz tál étket, de azal az ebéd nem tarta tovább fél óránál, mert a török gyakorta eszik. de
55 keveset egyszer; egy tálból két három falatot eszik. azt mindgyárt el viszik. mast tesznek helyiben. abból is anyit, és így mind végig ha száz tál éték volna is. ebéd után. a diván hazban. olyan szomorú halgatás volt egy óráig, mint ha senki nem lett volna a házban. noha tele volt, azután két csauz pasa az ajtóig⁵ jövének, a két kadileszker ki szollták,
60 és a császárhoz vivék. egy fertály ora mulva ismét viszá jövének a kalmakányért, a ki is fel kelvén a kaptán pasával. a császárhoz menének, egy kis idő mulva a fejdelemért is eljövének, és oda vivék. a kire egy nusztos kaftánt adának, mihent a Császár eleiben érkezék a kit is köszöntvén. a Császár felelé néki. az apád én hozám sok ideig
65 való hüségel volt. gondolom hogy te is fogod aztot követni, a fejdelem ki jövé a csaszártól. mi is mindnyájan kaftánban lévén, a második

⁵ ajtóig <v> jövének

kapun kívül a császár paripájára⁶ üle. a kit is oda ajándékozáék, mi is lora ülvén a szállás felé indulánk., a csauz pasa a fejdelem előtt ment, a szállásig kíséré. és vége lett. a komédiának. és ennek a levélnek.

⁶ paripájára [A második r—j-ből jav.] üle. a kit is oda [oda—o-ja í-ből jav.]

[130.]

[158a:]Constancinápoly¹ 16 xbris. 1737

Ma meg láthatok, hogy miért kap az ember evilágon. az Esopus mondása minden nap bé tellyesedik, mert ez bölcs. ha pogány volt is. de igazat mondot, mivel egyszer azt kérdették tőlle hogy mit tsinálnak az Istenek az égben? azt felelé reá. hogy minden dolgok⁵ tsak a, hogy kit fel magasztallyanak. kit megalázanak. egyiktől elvegyék. a másikának adgyák, ema meg történék avezéren. aki is ataborol viszá térvén, nagy pompával. ment keresztül avároson. talám ugyan érzette, mert szomoru ábrázattal láttuk, a mahomet zászloját. a CSászár udvarában le tévén, a házahoz alig érkezék. hogy a petsétet,¹⁰ el vették tőlle,, és avezéségből ki iktaták., mindenit el petsételték, és a kalmakánt tevek a kerékre., hogy ót ülljön a még lehet, ennek a neve mehemet gyümrihcsi. még eddig hozánk jól volt, de meg eddig mi sem tudgyuk. miben vagyon dolgunk., ez a vezér fő vámos volt, el ítélhetni hatudé hadakozni, ő lássa, tsak hozánk jó legyen, jó egészséget¹⁵ néném.

¹ [Keltezés:] Constpoly

[131.]

[158b:]Constancinápoly¹ 25 januarj 1738

A vezér tegnap meg izené., hogy három. vagy négy nap meg kellene indulnunk., és hogy ma az vezérhez kellene menni, oda is menénk nagy vizes pompával, mivel nagy eső volt. a vezér melléje ültetvén a fejdelmet, egy kevés idő mulva kávét adata, és afejdelemre egy nusz-⁵tos mentét adának, és minket fel kaftányozának.,² e meg lévén. a vezér, és a fejdelem fel kelének., és a vezér a fejdelem kezében adá az Ethnámét., a mely levélben a császár erdélyi fejdelemnek üsméri lenni a fejdelmet, a fejdelém is a vezér keziben adá. a portával tsinalt

¹ [Keltezés:] Conspoly ² kaftányozának., [f—g-ből javítva.]

szövettségnek levelét; és el butszuzának egymástól., és a nagy esőben
10 meg áztatok a kaftánt. ebéd után pedig a CSászár harmintz lovat
küldte a fejdelemnek. a fele szép paripák voltak, a fele közönséges
lovak., és ezek mellé. és bétsi hintot. hat loval., elég a hogy mi készü-
lünk a már bé vet szokás szerént, tudni illik. igen szép rendeletlenségel.,
mert holnap után el kel indulnunk. vagy akarjuk vagy sem. azért
15 nem irhatok többet

[132.]

Drinápoly. 5 february 1738

kedves néném, mi ide érkezénk usztatva, mert azt el mondhatni,
hogy mindenüt usztattunk a sárban, de már azt is meg kel mondani
hogy mikor indulánk ki ab- [159a:]bol a Császári varosbol, el végezvén
tehát ót a komédiát az elmúlt holnapnak 27 napján., el készülvén
5 nagy hirtelenségel; el indulánk ebéd után ritka és fényes rendeletlen-
ségel; mert hogy a portán és másut. nagyob gondolatal legyenek
írántunk, a porta 2 kapitsi pasával. kisérteté ki a fejdelmet a varosbol.,
egy pediglen. mindenkor mellettünk fog lenni., hogy gondgya légyen az
uton mindenre, és egy tefterdárt. a ki fizesen, még it leszünk vagy
10 két nap, előre el láttjuk mitsoda kedvetlen utozás lesz a miénk. mind
az időre, utra, és más okokra valo nézve. it nagy tisztelettel, és betsü-
llettel fogadták a fejdelmet az utban hoszu levelet nem lehet irni.
azért el végezem és jó egészséget kívánok kegyelmednek¹

¹ kegydk

[133.]

csernavoda. 19 february 1738

Mi Istennek hálá ide érkezénk tegnap. igen nagy bajal. de egéségesen,
tegnap hus hagyó ked volt., de mi még tegnap kezdettük a böjtöt, és
ha mind ugy böjtölünk a mint el kezdettük, koplalás lesz avége. mert
semmit sem találtunk, talám jobban lesz ezután; mert it fogunk
5 maradni egy darabig. utunk pedig igen havas volt, fő-[159b:]képen
hogy által¹ jöttünk a hegyeken, tsak nem mindenüt jó bulgár faluk
vannak. a hol enni valot lehetet találni. bort eleget, már azokban a
falukban szalonna elegendő, a mely török országban igen ritka liktá-

¹ által [átálból javítva, az ékezet áthúzásával.]

rium, de elsőben a bulgár aszony előtt keresztet kel vetni. és úgy ád
10 szalanát. más képen nem adna, oka ennek az. hogy ha egy töröknek
adna szalonát azt mások meg látnák. lakoznék érette csernavoda, igen
ocsmány helyt vagon, de nagy falu. szép házak vannak benne. fele
oláhok, fele bolgárok lakják kevés török. de gazdag kereskedők van-
15 nak itt. mind inkább erdélyben kereskednek, a házak mind egy formára
vannak építve; többet is írnék ha volna mit, én pedig maradok. kegyel-
mednek.²

² kegydk.

[134.]

csernavoda 5 marty 1738.

Talám már az írást el is felejtette kegyelmed¹ én még el nem felej-
tettem., azért azt írom. hogy tegnap érkeztem viszá bukurestről. a
fejdelem Constantinus vajdát küldöt volt köszönteni, a ki is nagy
betsülettel fogadot, és pompával vitete magához, a még ott voltam, a-
5 vajda tartot tisztességesen, és betsületesen is botsátot el., adunán
száraz lábál. mentem és jöttem által. attol igen féltem hogy a lábam
belé ne² sipadgyon, rozsabul jártam volna mint. [160a:] szent Péter. a
vezér levele ma érkezék, a melyben minden féle ígéretek bővölkodnek.
abban a sok biztatások, hogy 30, vagy 40 ezer embert adnak melléje.
10 de abban thamás vagyok., végtire azt írják, hogy innét vidinben kel
menni, mire³ mivégre Isten tudgya. tsak úgy bánnak velünk mint a
gyermekel. és vázt akarnak belöllünk tsinálni, mert azt gondolja⁴ a
porta, hogy mihent vidinben érkezünk, az egész magyar ország és
erdely lora. ül. és hozánk jö, talám ugy lehetne ha⁵ azöreg urunk élne,
15 de most hogy hozánk jöjjön valaki Isten ne adgya, hanem kédet
tarttssa meg.

¹ kegyd ² ne <sp> sipadgyon, ³ mire <v> mivégre ⁴ gondol- <g>ja [Sorvégi
elválasztás után újra elkezdve, törlés az új sor elején.] ⁵ ha [Beszúrás.]

[135.]

vidin 7 Aprilis. 1738.

Már azt is végben vittük¹ hogy ide jöttünk. de postán. mert mi egyéb-
képen nem tudunk járni. ha szinte tiz napig voltunk is az uton, elég a
hogy, az elmúlt holnapnak 27 dik napján szaladánk ki csernavodáról.

A Munkácsi
Hosszú (1750)
Mikes

en Transilvane

maragat, egyed jankóigek tehát nem ettek sem
hoggy a hóvok kőri nem jankóaltatom, nana az
az jten ő jent felőige kutyja, neqgy a jankóit
tathatom, an en jankóitásonnak egye akor lépem a
medra az élesomna, an ő rendelkez pedig manu
emánom kel, minő pedig nálaudával, nana
es kőrnem ötlet, a háziomnak felőcegyben való lesék
Hogy ha pedig az utnak jtkem tathat, an
nekim zálatok, a kőrnem ártatlan lévő bi
ritarissom által meg lérek, mivel en az a lesék
jankóitásonnak az kőrnem

En pedig az utnak jtkem utainak
jankóitásonnak em lékesében jankóitásonnak

Maradón

Írték az utnak jtkem

1750. január 5.

13. (a, b) Zabolai gr. Mikes Istvánnak címzett boríték s a neki frott misz-
szilis levél vége, Mikes Kelemen autográf írásával (1759. január 5.)

M. 11993.

TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK,

mellyekben

A II^{dik} RÁKÓTZI FERENTZ

Fejedelemmel Bújdosó Magyarok' Történetei
más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságosan eléadatuak.

I r t a

MIKES KELEMEN

Az emlétt Fejedelemnek néhai Kamarássa.

M o s t p e d i g

Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból
kiadta

KULTSÁR ISTVÁN

Az Ékesföllásnak Tanítója.

SZOMBATHELYEN,

Nyomtatta SIESS ANTAL JÓSEF.

1 7 9 4.

14. A Leveleskönyv első kiadásának címlapja

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

K. M I K E S

MACAR KLASİKLERİ I

TÜRKİYE MEKHTUPLARI
(Türkönözgegi levellek)

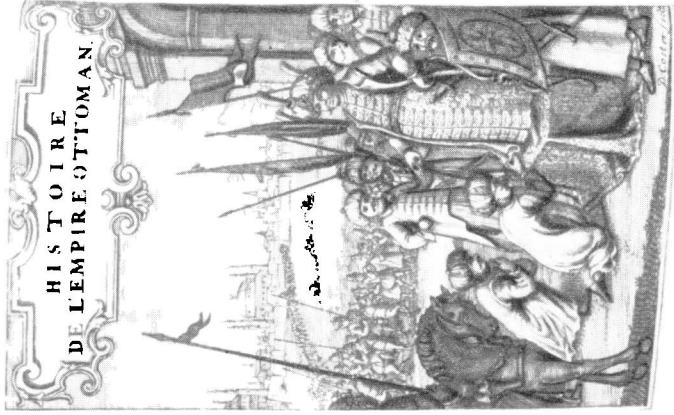
TÜRKİYE MEKHTUPLARI

Sadejine KAHATAY

ANKARA 1944 MAARIF MATBAASI

15. A Mikes-levellek török kiadásának címlapja

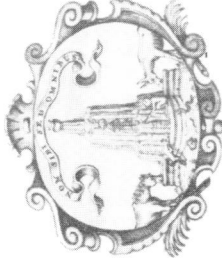

HISTOIRE DE L'EMPIRE OTTOMAN,

contenant l'Origine & les progrès des Turcs, les Vies & les Conquêtes de tous leurs Sultans, leurs Guerres Sieges & Combats par Mer & par Terres, les Révolutions & Révolutions extraordinaires, & généralement tout ce qui s'est passé de considérable dans cet Empire.

Traduit de l'Anglois de Mr. le Chevalier Ruan.

I. Vol. contenant Tome I & II

A LA HAYE,
Chez T. JOHNSON, Libraire.

M. DCC. IX

16. Histoire de l'Empire Ottoman. La Haye 1709. I. kötetének címlapja

azt nem kel gondolni, hogy az ellenség üzöt volna ki, hanem hogy mi
5 mindent szaladva tselekeszünk., postá lovakot minderrüt adának
alánk. és a portékánk. alá. azt el mondhattuk, hogy a portékánk
töb pénziben áll már a Császárnak. mint magunknak., mert a sok
posta lovat, mind a Császár fizeti, az utunk nem volt unadalmas. mert
10 igen szép földön jártunk tsak nem mindenüt a duna mellet. avalo egy
kevesé pusztás. mert a falak is. [160b:] puszták. most ahadakozás-
ban., ezt a szép földet mind ráztók birják., a kik nem igen dolgosok, a
fejér nép igen tsufos süveget visel. tegnap a midön két mély földnre
15 lettünk volna vidintől, apasa három vagy négy százig valo lovasokot
küldé előnkben, a kik mind tzifrán. mind jó paripások valának, a duna
parton pedig egy kis mély földnre a várostol a pasa sátorai fel valának
verve, a tihája előnkben jöven. a pasa. nevével köszönté a fejdelmet,
és a sátorok alá vivé. ahol meg vendegelé a fejdelmet. ebéd után. a
fejdelem apasa paripájára ülvén., nagy pompával érkezék avárosban
20 álgyu dörgések közöt. nem a várban, hanem a külső városban vagyunk
szálva, mászor. másrol irok. most ez elég.

[136.]

vidin 11 aprilis 1738

Tegnap a mi fő generálisunk meg vendegelé afejdelmet. úgy tettik,
hogy ezt a pasát méltán nevezhetem generalisnak, ha a nem elég.
gubernátornak nevezem¹ mert ehárom bontsokos vezér; és leg aláb
hatvan. vagy hetven ezer embernek parancsol. hadakozás idejében, azó
5 pasasága pedig, mind szélyeseb. mind hoszab. mint tsaknem kétszer
erdély országa. hát. [161a:] az ilyet nem leheté hini generalisnak.
vagy gubernátornak, ő pediglen azó tartományának. mint egy örökös
ura., mind addig valamég ki nem teszük belölle, a pasa tehát sátorokot
vonatván fel avároson kívül, tegnap 8 orakor oda menénk nagy pom-
10 pával. apasa is egy ora mulva nagy Céremoniával oda érkezék. és a
maga sátorában le telepedék erre jó vigyázni, hogy nem ő várt min-
ket a sátorok alat. hanem mi ötet. mert a török igen meg tudgya tar-
tani a Céremoniát, egy ora mulva a fejdelem hozája mene, és a beszél-
getés egy oraíg tartá. ez a pasa szép² ember, vezéri modon termet. ez
15 örmény volt, azért is³ nevezték halváts. mehemetnek, igen kegyes. és

¹ nevezem <ennek h> mert ehárom ² szép [p—b-ből jav.] ³ azért is ne
<hitták>vezték

okos ember, valo hogy nem volt hadi ember, mivel a fő harminczadoságból tették pasának, ebben az országban egyszersmind nőnek fel az emberek az ilyen nagy pasaságra, valamint a gomba. elég ahogy most minden orán meg fog innét indulni. legaláb öttven ezer emberel; 20 orsovát lötetni, a beszélgetés után, a fejdelem a maga sátorában mene, és atiszteivel ebédhez üle, a melyet a pasa készítetet volt, leg aláb ötven tál. [161b:] étek. volt egymás után az asztalon, a pasa a maga sátorában ett, ebéd után. vagy hatvan jó paripásal. czidáztatot a pasa: azután tzélt lödöztetet flintákból, azután nyilakal. a paripáit meg 25 jártatta., mind ezeknek vége lévén ött orakor. a vatsorát el hozák. és vatsora után lora ülénk, és haza ballagánk, egy kevés idő mulva a pasa is viszá mene avárban., a török vendégség, ilyen szomorú vigaság, ebédre hivut. de velünk nem ett, azután nem is láttuk. mikor el jöttünk., nem kívántatot el butszuzni tölle. a nagy török urak így szokták vendégelni⁴ fő keresztyéneket a kik bort isznak., a belső város. nem szép, a külső rut, pusztás. és sáros. de a városon kívül szép térségek vannak. it pedig minden nap szomorú állapotokat látunk., mert minden nap láttuk. hogy uttzárol. uttzára hordozák a rabokot,⁵ hol férfiakot. hol leányokot, hol gyermekeaszonnyokot, boldog aszony az olyan. a 35 kit gyermekestől⁶ együt veszik meg. mert sokszor történik, hogy egy az aszonyt veszi meg. más meg a gyermekét, egy órában úgy el válnak egymástól, hogy soha többé esze nem kerülnek. de a rendes dolog volt, hogy török. egy szegény németet akarván el adni., uttzárol. uttzára hordozta, kialtván, tiz tallér, hat taller, ött tallér az arra. de senki 40 nem ígére semmit is érette., a török szegény lévén, nem hogy arabját tarthatta volna, de magának sem volt egy polturája is haragjában. hogy senki meg nem akarta venni. a kávé ház-[162a:]ban viszi, ót el adgya egy finsa kávéért. ilyen oltsu. itt a tsászár madár.

⁴ vendégelni [d betű g-ből javítva.] ⁵ rabokot, <f> hol férfiakot. ⁶ gyermekestől <e> együt

[137.]

vidin 9 julý. 1738

Mi repülő félben vagyunk. mert innét is a szokásunk szerint. szaladva kel készülnünk. és meg indulnunk, kivel, és hová.. halgasad békeséges türessel. eholnapnak ötödik napján. avezér nissa felől ide érkezék nagy sietségel. vagyon véle fegyverfoghato 80 ezer ember.,

⁵ mint hogy siet, azért a hadát tovább nem nyugosztallya. és ma meg indulunk orsova felé. oka ennek a. hogy azide valo pasa már vagy on más fél hohnapja. hogy orsovát meg szállotta és lötette. de már annak vagy on két hete, hogy königszeg generalis el igazította volt alolla. és a várat meg segítette. a vezér ezt meg tudván. azért jött ilyen ¹⁰ sietségel erre, és azért is indulunk ma meg¹ hogy a pasát meg segítse. nagy álgyukot viszen magával; és mindent a mi kívántatik avár viváshoz. olyan álgyu is vagy on, akinek előtte hatvan bival sétál, tegnap elöt a vezér meg izené a fejdelemnek hogy hadná el vidint., és menne táborban véle. [162b:] el készülénk tehát a bé vet szokásunk ¹⁵ szerént, és a vezér táborára menénk, de hogy menénk. mert példa nélkül valo dolog a mi dolgunk, senkinek közüllünk lova nintsen, se semi tábori eszköze. lovakot eleget adatot a vezér alánk. és a katonak alá. de azok posta lovak. el lehet itélni, ha posta lovakon kellé táborban menni, elég a hogy mi azokon megyünk., ugyan postán is térünk ²⁰ viszá. de e mind meg lehet a komédiában, ugyan azért is hurtzol oda a vezér. gondolván hogy ha atáborban lészünk, sok magyarok jönnek hozánk. de hálá Istennek egy valamire valo nem jött. a kik jöttek, azok a fára valo fel magasztaltatást kerülték el. tsak a sok szép szót adgyák, de nem akarják egyéb hasznunkot venni, kedves néném, ²⁵ egy kis imádság hasznos volna egy olyanért. a ki posta lovon táboroz

¹ meg <meg> hogy

[138.]

fetislán 11.¹ july 1738.

A bizonyos hogy a vezér sem adgya a Császárnak tudtára. nagyob szorgalmatoságal. hogy hová megyen és mit tselekszik., mint a melyel meg irok mindenekeket kegyelmednek;² ugy tettzik mint ha a kedves nénémnek kellene igazgatni ezt ahadakozást, leg először tehát. a fő ⁵ vezér meg indula vidin mellöl egész táborával. igen jó regel; mi is postán utánna lépteténk. a meg indulás pedig 9dik volt, ide pedig ma 11 dik érke-[163a:]zenk dél tájban. tegnap pedig reá vett minket a vezér. de nem tsak minket., hanem azegész taborát. azt pedig ma tudtuk meg, apedig ez szerént ment végben. tegnap estve hat ora ¹⁰ után a vezér meg indula az egész udvarával. sok fáklyákat vittek előtte, és utanna, az egész tabor, és miis azt gondoltuk hogy azon

¹ [Keltezés:] 11. july [a második 1-es 2-esből javítva.] ² kegydk;

helyt³ fogjuk az éttzakát tölteni, és hogy a vezér azért indult volna meg, hogy éttzaka ahüvösön érkezék fetislánhoz, mert a török táboron olyan szokás vagon, hogy a had nem indul meg egyszersmind a vezérel., a had már tudja a szálló helyeket, vagy előre, vagy a vezér után indul meg. azis ki egy uton. mi máson. mikor pedig a vezér meg indul. egyet lönek ágyuból. a vezérel pedig már nintsen. hanem a maga udvara a mely igen sok., és azok atestörzök, akik már mindenkor mellette szoktak lenni. a jancsár aga pedig mindenkor meg szokot indulni. a vezér elöt egy napal., a vezér meg indulván tehát tegnap estve. a mint mondám, amidön [163b:] két kis mély földnire lett volna a tábortol., taraczkokból lötetni kezdé, és azutan flintakból., mint ha ugyan ellenség ütöt volna reája. a dunán., mivel. mindenüt a duna parton kelletet elmenni, arra az egész tabor felzendül. gondolván hogy a vezér valamely sajkákra lötetne, noha setét volt., de kiki fel szedi sátorát. és a vezér után megyen, egy kevés idő mulva érkezék hozánk egy néhány Csauz a vezér parantsolattyából. mondván hogy indullyunk meg más. ha veszedelemben nem akarunk lenni. el készülénk tehát. nagy siettséggel és meg indulánk a vezér után anagy setettséggel. a török táboral napal is bajos, de éttzaka igen veszedelmes., mert annak a rettentő sok rakot öszvére, tevéje, a tsak megyen ki egy, ki más uton. igen szép rendeletlenséggel. és ha szüntelen az ember magára nem vigyáz. a bizonyos hogy fel üttetik, és eltapodtattyák. elég a hogy ma ebéd tájban ide érkezénk az egész táboral., ma tudok meg. hogy a vezér azért lötetet az estve. hogy a had hamaréb utánna menyen. mi egyik parttyán vagyunk. a dunának, a vidini pasa pedig magyar ország felöl valo parton, orsova pedig ide, tsak három ora., most nem lövik, az utolso levelemben meg mondtam volt az okát, [164a:] de már ismét kezdik löni., mihent a sántzok készek lesznek, azt mondgyák hogy 22dik lötetni fogják azt tarttyák hogy a két táboron vagon más fél száz ezer ember., de ha számlálnák mind azt, a ki kenyeret eszik, két száz ezer embernél⁴ is több volna., mert itt a rettentő sok tseléd, a sok minden féle mester ember, asok kufár. kalmár. kereskedő valamint egy városban. egy szoval égy⁵ városban anyi féle dolgot nem találna az ember mint egy vezérnek atáborán, még ötves mester embereknek is kel lenni. a sok féle ételnémü, és más egyéb portékát. mind Constancinápolyból keletet a duna mellé hurtzolni. itéllye el már azember, ha egy vezér

³ [fráshiba:] azon hely ⁴ két száz ezer(nel) embernél ⁵ égy (kis) városban

táborát fel verik. mit nem nyernek, tsak szekér töb vagyon harmintz
⁵⁰ ezernél., ahoz mindgyárt harmintz ezer ember. a mitsoda rendelet-
 lenség vagyon mikor a tabor megyen.⁶ a rend szintén olyan nagy,⁷
 a midön helyben vagyon., mert itt a nagy tsendeség., gyilkosság.
 veszekedés. lopás. nintsen. de azt itt nem kel keresni-hogy rendel
⁵⁵ verjék a sátorokot; uttzákot ugyan hagynak, de ki ki oda veri sátorát.
 a hová tettzik., senkinek szabot helye nintsen, fetislán pedig egy
 nyomoru rátz falu. a trájánus Csá[164b:]szár hires kö hidgya is itt
 volt, most is még meg vagyon egy darab belölle, a vezér is ót akar
 fa hidat tsináltatni a dunán. a mely ótt igen keskeny, egy szoval.
 azt akarom⁸ hogy illyen nagy török tábort láttam, de ugy tettzik
⁶⁰ hogy már mindenről elég tudositást adván. el végezhetem leveletem.,
 és tsendeséggel várhatom a parantsolatokot, hogy hová tettzik kegyel-
 mednek⁹ hogy vigyük ezt a nagy tábort, ha meg veszük orsovát;
 addig is maradok. Etc.¹⁰

⁶ [A kéziratban nyilván tévedésből áll:] vagyon. ⁷ nagy [nágyból jav. az ékezet áthúzásával.] ⁸ azt akarom [ti. mondani] hogy [...] láttam, ⁹ kegydk ¹⁰ [A levélvégi rövidítésre vö. a 105. lev. és jegyz.]

[139.]

fetislán 26 aug. 1738.

kedves néném. a kegyelmed parantsolattyára orsovát meg vevök,
 már most nem berdot, hanem allát kiáltanak benne., ez a változás
 eszerént mene végben. a komendans látván hogy avezér tellyeséggel
 el nem szálana alolla, valamég meg nem venné: azt is láta hogy az
⁵ ágyuk a kö falakon igen sok ajtokot tsinálnának minden nap. de
 leg inkább a vivé a fel adásra, hogy a hada igen betegeskedet. mert
 a sok nyoghatatlanságon kívül, asziget igen egéségtelen, tegyük
 ehez azt is, hogy a vezér ki kiáltatta volt. hogy a ki ostromra megyen.
 annak huszon ött tallérja leszen. erre valo nézve. sok száz jantsár
¹⁰ iratá fel magát. az illyen hirt ha meg vitték avárban. gondolkoz-
 hattak a fel adásról., a komendáns¹ meg izené 12 dik ave-[165a:]zér-
 nek. hogy küldene valakit hozája, akivel végezhesen a vár feladásá-
 rol. a vezér ibrahim effendit küldé, aki is mindeneket el végezvén,
 15 avezérnek. a várat fel adá;² aki is ajándékal botsáttá viszá, ugyan

¹ a komendáns </> meg izené ² fel adá; <a> aki

azon anapon ajantsárok el foglalák a várnak egyik kapuját. a még egészen kitakarodik a német belőlle. ugyan azon estve még lövék örömét a táboron, a mi hadunk máris kezd oszlani. és talám tsak mi maradunk a vezérel, az idén nem is tart tovább a hadakozás, ami 20 dolgunknak is tsak hamar vége lesz. a vezér azt izené tegnap a fejdelemnek., hogy készüljön mert 30 ezer emberel, temes vár felé mehet, ma pedig meg izené, hogy nem is kel erdélyről gondolkodni. hanem arol., hogy véle vidin felé menyünk, az Isten meg oltalmazta édes hazánkot arablástol., elég ahogy, holnap innét meg indulunk. 25 és el hadgyuk a fekete, szalmával, földel. füvel, fővényel elegyesen sült kenyeret a vezér meg ígérte hogy az uton szemben lesz a fejdelemel. meg lásuk. ezel maradok kegyelmednek.³

³ kegydk.

[140.]

[165b:]vidin. 1. 7bris 1738.

Már most bizvást elmondhattuk. hogy vége vagyon a komédiának, és a theátrumrol betsületesen le szálítának., és a vezér minden Ceremonia nélkül fel ada rajtunk, perditio ex te Izrael. az elmúlt holnapnak a 27 dik napján, fetislánt¹ el hagyok és a vezér után 5 menénk vidin felé. igen kevés had volt velünk; a vezér meg izente volt, hogy az utban szemben lesz a fejdelemel; a vezér mint hogy mindenkor előttünk indult meg, kilentz ora tájban meg szállot ebédelni, nekünk pedig azt mondták volt, hogy ebéd után. szemben lesz a fejdelemel.,² azért utánna siettünk. hogy az ebédgye után. a helyre 10 érkezhesünk, de mint hogy a vezérnek semmi szándéka nem volt hogy velünk szemben legyen, azért tsak hamar ebédelt, és a midön látta hogy közelittünk sátorához, fogja magát, a hintójában ül. és el megyen előlünk., emár nem volt tréfa, azután azt mondák, hogy vidinnél lesz a szemben valo létel., a vezér vidinhez érkezvén. sokal 15 előttünk. már sátorok alat volt. az egész ud-[166a:]varaval. a midön miis közelitenénk³ a sátorokhoz, azt izenik, nekünk, hogy most nem lehet szemben velünk, mert roszul vagyon hanem, hanem tsak tarttsuk a ló száját. a szálló helyünkre. a mely a duna parton volt varoson tul. erre tsak le sütök a fülünköt, látván hogy mitsoda 20 durván bánnak velünk, mitsoda változás. ennek előtte egy néhány

¹ [Íráshiba:] festislánt ² fejde., [Így!] ³ közelitenénk [i-e-ből jav.]

holnapal. nagy pompával vittek bé vidinben, most pediglen még a városon sem akartak keresztül vinni bennünket, hanem a városon kívül kívül a kertek között kellett sokat kerülni, végtire a szálló helyre érkezünk, és itt sátorok alatt vagyunk csak magunk, mint a
25 szám ki vettettek. 29 dik érkezünk ide, már ezután, a fejdelem sem fogja mondani. szokása szerént. hogy nagyobb betsülettel vagyunk hozám a porta, mint az atyámhoz volt; ma ebéd után azt izenék hogy a fejdelem szemben lehet avezérel csak menyen hozája, de egy kevés idő múlva ismét azt izenék. hogy nem lehet. mert a feje
30 fáj. nem akarásnak nyögés avége. [166b:] tegnap pedig innét jó reggel meg indula, az egész udvarával; és ide hagyta bennünket., már itt meddig leszünk, télre hová visznek. Isten tudgya, de azt tudgyuk hogy a fejdelemnek⁴ azegésége igen rossz renden vagyunk, soha nem is volt egészséges a miolta ebben az országban jött de kivált egy
35 darab időtől fogvást igen sárgodik; a harag pedig igen árt egészségeknek, jó egészséget kívánok kegyelmednek⁵

⁴ fejdk ⁵ kegydk.

[141.]

vidin 4 sbris 1738.¹

E sem igen nagy vigasztalásra való level léssen, se semmi hirt nem irhatok a nénémnek.,² mit is irhatnék mikor senki felénk sem jó; mint ha csak mi volnánk török országban, ami taborunk elég hoszu, de igen keskeny. vagyunk mindenestől más fél százan., de
5 most minden órán fő nélkül maradunk., mert a fejdelem³ igen rossz állapotban vagyunk. szüntelen való forroságban, az ábrázattya vész, a teste vastagodik. enem jó. de ő a felől csak mulatná magát havolna kivel, és mivel, és csak örömet el akarná titkolni nyavalyáját., orvoságot nem veszen. ha nem a ki való járásal akarná magát meg
10 gyógyítani. [167a:] a minap a borbélyok. és a doktorok tanácsok ellen hajora üle, és mesze le mentünk a dunán, de a mikor vissza jöttünk kettzeris el ajult. nem is gondoltuk. hogy életben érkezék⁴ haza, négy embernek kellett a hajoból ki venni. és asátorában vinni, a nyavalyának nyughatatlansága miat,⁵ már egy néhány
15 naptól fogva a sátorát mesze verette a töbitől. de őtt sem marad-

¹ [Keltezés:] 1738. [a kéziratban nyilván tévedésből] 1739. ² néném(h)nek., ³ fejd. ⁴ érkezék [Javitva: érkezünkéből.] ⁵ miat, [a—á-ból javítva az ékezet áthúzásával.]

hatot, hanem a mi sátorunk mellé vettetet ágyat. estig ott feküt; estve a maga sátorában viszá akarván menni maga nem mehetet. hanem négyen vitték., a mint vitték volna el ájult. én azt gondoltam hogy meg holt, és a kiáltásonara magához tért, az oltától fogvást
²⁰ mind nagyobodik rajta a forro hideg,⁶ a hus mint egy hull rolla, de a harag el nem hagyta. a melyet mind a természetnek kel tulajdonítani. mind pedig annak. hogy nehéz néki hogy olyan állapotban láttya magát lenni, minékünk készülnünk kel, a vezér egy agát küldöt ide, hogy hajokat rendellyen, mert a dunán megyünk le
²⁵ oroszcsikig. onnét tsernavodára telelni. ket nap mulva meg indulunk, azért a leveleket arra kel igazgatni. és azegéségre vigyázni.

⁶ hideg, [e—é-ből javítva az ékezet áthúzásával.]

[142.]

[167b:] oroszcsik: 14 gbris 1738.

It vagyunk tehát. mint hogy innét irok, anyi sok irtoztato veszedelmek között is. de a nemes vér. vagy veszt vagy nyér. de próbál, mind azon által ide érkezénk, szerencsésen. hol az ellenség hátán,¹ hol egy néhány ezer között kelletet el jönünk, de még is borbélyra
⁵ nem volt szükségünk. meg kel tehát mondani azt a nagy veszedelmet, nem nagy veszedelemé a midön anyi sok ezer viza között kelletet el menünk. hát ha fel fordították volna a hajonkot. elég a hogy ezen holnapnak a 6dik napján mind hajora² ülének a bujdoso urak, ugy mint, Csáki ur. zai urfi, Ilosvai, pápai, dászi, ez olasz. pázmány
¹⁰ uraimék. és magam, afejdelmet³ pedig igen nyomorult állapotban tevék a hajóban. és nem akará. hogy egyikünkis lenne véle a hajójában, a melyet mi nem igen bántuk. mert nagyob mulattságal vittük végben a vizi utunkot a bizonyos hogy gyönyörüséges dolog jó társaságban mint mi voltunk a dunán le menni. mert minden két
¹⁵ ora mulva nagy szép szigetekre találtunk, és némelykor meg lehetős városok mellet mentünk el. a váro-[168a:]sok pedig mind török ország részin vannak, a hires nicápoly a többi között volna leg szeb. de igen ocsmány helyre vagyon építve, a várossal által ellenben

¹ hátán, <hogy> hol [hol: <hogy> fölé írva.] ² hajora <ülénk.> ülének
³ afejdel<e>met

szakad a dunában az édes olt vize, tsak azt sem láthattam suhajtás
20 nélkül., mert olyan édes hazából foly ki, a honnét 31 esztendőtol fogvást
vagyok ki rekesztve., mint hogy veszedelmes volna éttzaka jární.,
azért minden este ki kötöttünk valamely sziget mellé. gyakorta a
sziget parton,⁴ tsak a tormához kötötték a hajot. mert olyan vastag
gyükerek vannak, mint a szekér rudgya. ha meg reszelik sárga. és
25 jó, ha mindgyárt eszik. de izetlen. ha egy keveset áll. reszelve. vér
ontás is volt. mert ki vált.,⁵ havasalfölde részín valo szigetekben,
tsak nem mindenüt találni sertéseket, vadok vagy szelidek nem
tudom, mert azok örökké a szigetekben laknak tsak magok, talám
gazdájok is lehet elég ahogy, egy szigetben kettöt meg öltünk., jól
30 laktunk. meg benne tartot, de menyí átokal ettük. [168b:] mert
a fő hajosunk török volt. eleget mondotta. hogy meg szeplösítettük
a hajóját. mi azt tsak neveltük, ő néki pedig tsak kellett nyelni
a siros füstöt, a mitsoda jó muszulmán volt. talám el is adta azután
ahajóját, azért hogy tisztátalanná lett volt a diszno hustol. tegnap
35 ugy mint 13 dik ide érkezénk szerencsésén Istennek hálá. a fejdelem
már ide érkezet volt, igen nyomorult állapottyában, innét már tsak
hamar tsernavodára megyünk ezel maradok.

⁴ parton, <valam> tsak ⁵ mert ki vált., mert kivált: [Fölsöleges ismétlés.]

[143.]

csernavoda 7 dik 9bris 1738

Én ha azkedves néném levelét nem veszem is de tsak irok, leg
abol meg láthattya kegyelmed¹ hogy még élek. de hogy lehetne
kegyelmed² levelit vennem. a midön soha egy helyben nem maradunk,
hol a vizen, hol aföldön, hol az áerben járunk. de bártsak valamely
5 jórol és ne tsak mindenkor a nyomoruságról kellene irnom az el
mult holnapnak 19 dik napján indulánk meg orosztsikrol, három,
vagy négy ora mulva, ideis érkezénk, rossz állapotban, de a fejdelem³
végig meg akarja tar-[169a:]tani a természetit., három vagy négy
nap mulva hogy ide érkezénk, mindenikünket el tiltá magától., még
10 a borbélyiait is, valo hogy it pestis vagyon, de az orvosokot ugyan
azért kellett volna maga mellett meg tartani, a körülötte lévő tselé-
deket is el küldötte szállásáról. tsak épen egy kóbórló doktort asza-
kátsot, egy szököt olosz muskotérost. és két aszonyt tart maga

¹ kegyd ² kegyd ³ fejd.

mellet ezekből, áll azudvara. ezek pedig olyan személyek. a kiket
 15 nem üsmérte ennek előtte egy nehány napal, leheté az ilyenekre
 bizni életét, ? a minap éttzaka ugy volt, hogy a kik mellette vannak,
 azt gondolták hogy meg holt. mindgyárt hozám futottak meg mon-
 dani hogy halálán vagyon. de hogy meg ne haragittsam nem men-
 tem eleiben, tsak azt feleltem valamint Esther. ha tsak a király
 20 nem hivat nem mérek eleiben menni. a török tiszték látván hogy
 nem helyesen tselekednék, meg izenék a fejdelemnek⁴ hogy venne
 valakit közüllünk⁵ maga mellé, ha halála történnék. legyen valaki
 melette, erre valo nézve meg izené nekem, hogy le-[169b:]gyek
 melette., azért már egynehány naptól fogvást mellette lakom, a⁶
 25 borbélyokot mint egy kitelen maga mellé vette, akiknek tanátsok. és
 akarattyok ellen, mint egy boszubol., éret vágata magán, egy szoval
 a mitsoda állapotban vagyon, nem hiszem hogy innét ki mennyen
 ezel maradok

⁴ fejdk ⁵ közül- <zu> lünk [Törlés elválasztás után, új sor elején.] ⁶ a
 <boll> borbélyokot

[144.]

csernavoda 10 9bris 1738.

Kedves néném. végit érok Rakotzi Josefnek., már regtől fogva
 láttuk hogy ugy lesz mint a gyertya, tegnap igen nagy gyengeséget
 érezvén., meg gyont. és komunikált. a testamentumát meg tsinálta,
 mára viradora a forro hideg igen nagy lévén rajta, ma anyira el
 5 nehezédéék hogy a gyerttya már vége felé volt, mind azon által jól
 beszélt. tizen egy oráig. noha már a szemei el homályosodtak volt
 ugy anyira hogy tsak a szóvárol üsmert meg mást., tizen két orakor
 délben a szova el állot. és igen nagy foróságban volt. és tsak a jajga-
 tásáról vettük észre hogy szenved, két orakor dél után a pap fel
 10 akarván néki adni az utolso kenetet, a midön az imádságot el kezdé.
 az Istennek adá lelkét,¹ [170a:] 38 esztendös korában, az ur irgalma-
 zon néki. a testet fel bontották. a mája mód nélkül meg dagadot volt.
 a testet. egy pintzében tétettem. mind addig ót lesz. még válasz jó
 a portától, a testamentumban azt hagyta. hogy az attya mellé teme-
 15 sék, de nem hiszem hogy meg engedgyék., ebben a fejdelemben. a mi

¹ lelkét, <az> 38 esztendös [Törlés a sor végén, lap alján.]

fogyatkozás volt. nem a természettől volt. hanem a neveltetéstől. esze szép. volt, szive jó. de a haragrol. soha meg nem intették. noha a mindgyárt el mult. de gyakorta jött elé. se azt néki nem tanátsolták, hogy kívánnya magát szeretetni másokal., egy szoval, ha az
20 attya nevelhette. volna, mind más természetü lett. volna.² most ez elég. mászor másrol.

² volna. [Beszúrás.]

[145.]

csernavoda 15. xbris 1738.

Nem kétlem kedves néném, hogy már vetted leveletem a melyben meg irtam hogy ismét fő nélkül maradánk. de nem sokára. szükségünk nem lészen före. mert a minap is eltemetők egy atyánk fiát, és a menyin már [170b:] maradtunk. egy szilva fának is el férünk az
5 árnyekában. a ki minket teremtet. annak legyen meg akarattya rajtunk., ö minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országal együt tartanak., és akik füsthöz hasonló ókból el nem hagyják nemzeteket, és örökségeket. adgya Isten hogy soha senki bennünket ne kövesen, és irtozva
10 halyon beszélni a mi hoszas bujdosásunkrol: de kedves néném. mink voltunké első példák,? bizony nem, mi tanultunké másokon.? nem: mások fognaké tanulni rajtunk.? nem: de miért.? mert mindenkor egy féle okok, vezették, vezetik, és vezetni fogják az embereket. az olyan állapotra. mint a melyben mi vagyunk, ha nem tsak a lészen
15 szerencséseb. a kit az ur, mint egy fogságban tészí a maga jországában., mert én nékem. soha semmi egyéb okom nem volt hazámot el hagyni. hanem hogy igen szerettem az öreg fejdelmet, noha a menyei Atyám előtt, más okbol kellett el hagynom. imádnom is kel rendelésit; a minap érkezek ide egy vezér aga, a Császár és a vezér leveleivel.
20 a mellyekben, szép ígéretek vannak, mind eddig¹ a szegény [171a:] fejdelemnek rendelése szerint minden jországga kezemnél volt, de ennek előtte egy nehány napal. a porta parantsolattyából, a török tiszték ide gyülvén mindent fel irának., kezekhez vevék és el petsételék. én is el hagyám a szállást. és más szállásra menék. ilyen a világ. és a mit
25 gyüjtöttél kié lészen? ezel maradok. Etc.²

¹ eddig [Az első d—g-ből javítva.] ² [Vö. a 105. levél végét is.]

Az el mult holnapnak 14 uik napján viszá érkezék ide a porta parancsolatival a teftedár. és mint hogy a porta arra szabadságot nem adot hogy a szegény fejdelem testit. Constancinapolyban vigyék. azért tegnap estve. egy görög templomban el temetök. akit is az ur

⁵ Jesus állittya jobb keze felöl. az utolso napon. it most minden órán az apostolok el oszlása lészen, a parantsolatok el érkeztek, csáki ur. vidin felé fóg menni. zai urfi kotsinban, én pediglen Jásziban, de mi ketten együt fogunk jární egészen jászig; innét bu[171b:]kurestre megyünk., és onnét keresztül. és végig havasalföldin. molduvában,

¹⁰ innét pedig mi meg indulunk. 4 nap mulva, mert a fermányunkban a vagyon fel téve. hogy egy orával. eléb indullyunk meg., mert it nem teszük azt a parantsolatban¹ mikor valahová küldenek valakit, hogy siesen, hanem egy orával eléb indullyon meg. mint sem kellene. és egy orával eléb légyen ót a hová küldik. elég a, hogy, ha erdélyt

¹⁵ meg nem láthatom is. de a köpenyegit meg látom. mert az erdélyi havasok mellet menyünk el; ha zágonban sert nem ihatom is. de iszom a bozza viziböl, köszöntöm ezeket a kegyelmed² nevel is; ugy tettük nekem. hogy elég böséget. adtam kegyelmednek³ tudtára, a szegény fejdelemnek minden dolgait; és életének végit már itt két

²⁰ Rákotzit temeténk el, a harmadikát Isten éltese, a nem eszik török kenyeret, minek előtte ezt a levelet el végezem, és az íráshoz valo szerszámimot el rakjam, lehetetlen hogy egy kis nevettségre valo historiát ne írjak, elég szomorúságra [172a:] valot irtam, elég a. hogy nálunk. szököt német muskotérosok is vannak., a kiknek

²⁵ azerszények igen lapos lévén, a vizet is meg unván. nem tudták miképen ihasanak bort. mert pénzek nem volt., azért tanátsot tartottak egymás között hogy miképen ihasanak bort pénznélkül, egyik a szomjuhozo gyülésben mondá a töb tanatsoknak, tsak azt tseledgyétek a mit én mondok, és lesz borunk. el küld tehát négyet a

³⁰ többi közül. ásoval, és kapával., ezek estve késön egy görög papnak a kapujához mennek, ót igen kezdik ásní. és hánni a földet., mint ha sirt ásnának., apap meg halván hogy dolgoznak a kapuja előtt. ki megyen. és kérdi töllök hogy mit akarnak, azok felelik, hogy egy holtat akarnak el temetni, a pap inti hogy másut temesék el. de ök

¹ parantsolatban <h> mikor ² kegyd ³ kegydk

- 35 tsak ásnak keményen. a pap gondolkodik, és kérdi töllök ha pestisben holté meg azaz ember. ezek felelik, hogy abban, a pap azon meg ijed, és mondgya. barátim tsak ide ne temesétek. inkább 3 veder bort adok néktek, de azok tsak ásnak., a pap 4 ígér. azután. [172b:] ötöt, mikor az alku meg volt, a pap hátra néz. és láttya⁴ hogy hozák
- 40 a halotat egy deszkán. arra annál inkább meg ijed, és a kapuján belől nézi hogy mint megyen végben a temetés, a muskotérosok kiálttyák néki, hogy ha az ött veder bort megadgya. a halotat tovább viszik, a szegény pap meg igéri tsak meg menekedhesék, ezek is mindgyárt bé mennek. és az ött veder bort ki hozák. a pap is utánnok megyen
- 45 hogy lássa ha elvisziké a halotat. de mitsoda tsudálkozásal látá. hogy a halot fel⁴ kelvén. leg előbször is ő kezdé inya. a borbol. a szegény pap nem tudta ha haragudgyéké. vagy nevesse., mint meg tsalták. kedves néném már ezután⁵ molduvában kel a leveleket igazgatni., és ugy⁶ nem kel tenni, mint egy olyan uri aszony, aki se nem irt se
- 50 nem olvasot, senem varot azért, hogy szégyenlette az oculárét fel tenni., én pedig maradok kedves nénémnek etc.⁷

⁴ fel <fe> kelvén. leg előbször [b—sz-ből javítva.] ⁵ már ezután <már> molduvában ⁶ ugy <ke> nem kel ⁷[Vö. a 146. lev. végét is.]

[147.]

[173a:] Csernovoda 4dik juny 1739.

Csak annak örülök édes néném, hogy egészséges vagy, itt most minden órán el oszolnak az apostolok. ki nap nyugot felé, ki északra. a fermányok el érkeztenek, amelyekben olyan rendelés vagyon hogy Grof csáki ur, a nem okos, hazájokot el hagyó magyarokkal. vidinben

5 menyen, a kéd édes, jó, és szép szolgácskája pedig, molduvában iromtat, zai urfi pedig kocsinban, de együt járunk jászig, kérdgye kéd. ha bánomé ezt a rendelést. azt felelem reá. hogy nem., a fermányinkban pedig azt parancsollyák.. a két vajdáknak, hogy becsületesen fogadgyanak, aposta fermányunkban pedig a van fel téve,

10 hogy egy órával eléb indullyunk meg. mint sem kellettnek, ez az Cancellária szokása. mert it nem teszük hogy hamar indullyon. vagy siessen; mikor valahová küldenek valakit. hanem azt írják a fermányban. hogy egy órával eléb indullyon meg. és egy órával eléb

legyen ót, mint sem kellettnek., én ezt jó mondásnak tartom. én
15 nekem már ne irj¹ néném, valamég jászbol nem irok. de akkor, egy
orával. eléb kel irni., had vehessem eléb egy orával, én pedig még
bukurestről is fogok irni, mi jó vagyok én, de kéd is jó. a szegény
fejdelem² azt hadta volt. hogy az apja mellé vigyék temetni, de azt
meg nem engedték. azért ennek előtte egy néhány napal. el temetök.
20 estve egy görög templomban, az apja felől el mondhatom. valamint
egy régi nagy ember felől mondották volt. hogy ha születet. bár
soha meg nem holt volna. a fia felől pedig. hogy ha enyomorult
világra nem jöt volna. semmit nem vesztes volna rajta. mert sze-
gényel, úgy bánt avezér. valamint a gyerme-[173b:]kel., noha már
25 negyven esztendő felé jártunk; csak a sok szép szót. és igeretet adták,
a külső dolgok iránt, mert a mi abelsököt illeti. arra nem lehetet
panaszunk. mert eleget adtanak., a sok paripát, a sok szép szerszá-
mot. és nyolczvan tallér egy naprá. csak elegendő. hogy ha tudtunk
volna abból élni. és meg felelni a méltoságnak. de semmiben nem
30 tudtunk magunknak segíteni. a tanács pedig nem kellet; sok dolgokra
esze szép volt. szegénynek, de igen rossz neveltetése volt; és nem
szeretet semmit is tanulni, mert nem szokta volt meg atanulást. az
ész pedig tanulás nélkül. csak olyan mint a mely föld parlagon áll,
más országban talám inkább mehetet volna valamire. de éppen nem
35 erre valo volt. minden maga viselése, szokása. ellenkezet az itt valo
nemzettel. mert sohult úgy nem vigyáznak az embernek maga viselé-
sire mint itt. ha pedig a nemzetit nem szerette. azt nem kel csudálni,
mert olyan helyt neveltetet. a hol gyüölök a mi³ nemzetünket., de
kivált bennünket, a kiket az apja szeretet; éppen nem kedvelhetet,
40 elég a hogy, minden élete, és dolga szegénynek. ebben az országban,
csak olyan volt. mint a szalma tűz, azért ne beszellyünk többet
felölle, az Isten irgalmazon szegénynek hanem. arról beszellyünk,
hogy nekem készülnöm, és rakodnom. kel. mert holnap. vagy holnap
után. innét el illantok., és ha magát erdélyt. meg nem látom is. de a
45 köpenyegit meg látom, mert az erdélyi havasokhoz nem mesze⁴
megyek el., néném nevedel is köszöntöm őket., nem gondolom hogy a
bozzára mennyek kaszálatni, de boszuságra. iszom. a bozza viziből,
mint hogy minden iro szerszámimot el rakom azért a levelet is el
végezem. de engemet el nem kel felejtteni. és az egésségre kel vigyázni,

¹ ne irj <e> néném, ² fejd. ³ a mi <nemzettségünket> nemzetünket., [nem-
zetünket: <nemzettségünket.> fölé írva.] ⁴ mesze [Beszúrás.]

50 de irni is kel. és ugy ne tégy. mint egy olyan uri aszszony, a ki senem irt, senem olvasot, senem varrot. soha is. azt pedig csak azért. mert szégyenlette. az oculárét feltenni.

[148.]

[174a:] bukurest 11 juny 1739

Meg kel tartani mindenkor az ígéteret,. mert az ígéterel adosá teszük magunkot, és az adoságot meg kel fizetni. akár minémü dologbol állyon a. példának okáért. ha egy csokbol állanais, de meg kel fizetni, éppen a Csokrol kel nekem most beszélnem, a midön még⁵ innét hetven orára kel ügetnem, hát ha még, valamely keringő ember-telen katonák. bé polálnak. és ugy visznek bé erdélybe. a nekem rosz tántz volna., it bennünket nagy becsülettel fogadtak, a városon kívül. egy klastromban. az ebéd készen várt bennünket. a vajda a secretariusát. küldötte előnkbe, ugyan az is vendégelt meg a vajda részéről, ebéd után. pedig a mariászá voda. hintójában mentünk bé pompával a városban., én¹ is ót kezdem el. a hol végezni kellene, mint a ki elsőben el vette az atyafiát. és azután kért szabadságot, 5dik indulánk meg csernavodárol, jó tarsaságban. pápai jános sogor. aki gyógyítatni jöt ide magát. zai urfi, s'magam. mert magamot el¹⁵ nem kel felejtennem, tegnap a vajda hintáját küldötte utánnunk. és szemben voltunk véle. csak nem egy oráig voltunk nála, a szeme kancsal., de az esze nem a. mert elegendő van neki, ha szinte görög színü is. mert a görögöknek más féle színü az eszek,. nem mondhatni² tellyeségel. hogy fekete., de igen barna, mert mindenkor azou²⁰ van, hogy csalhasson meg másokot, avajdának avároson kívül³ kerttye, háza vagyon. ót voltunk szembe véle. ugyan magais ót vagyon táborban hát nem kellé a káposztát őrizni, napal. házban vagyon. éttzaka a sátorban hál. mert mikor a vezér táborban vagyon, a vajdáknak is táborban kel szállani.⁴ ha szinte a káposztás kertben²⁵ is. és addig mind ót kel maradni. valamég a vezér táborban vagyon. már minékünk avajda. egy hintot is adot. posta lovakot, és szekereket, azért. Isten segittségivel innét eléb megyünk holnap, egy néhány oláh katonát is adnak [174b:] mellénk. hogy kísérjenek. mert hogy

¹ a városban., <es> [?] én is ² mondhatni <hogy> tellyeségel. hogy ³ kívül [Beszúrás.] ⁴ szállani. <val> ha szinte

meg őrizenek azt nem gondolom. még. is hirt visznek a vajdának. ha
30 el fognak., itt semmi egyéb hír nincsen, hanem tegnap ment itt el
egy muszka követ., avezérhez megyen. könnyü el itélni. hogy a béke-
séget járják, gondolom hogy ittis reá ropják., soha édes néném nem
kelletet úgy vigyázni az egészségre mint most; inkább több fizetést
35 kel neki ígérni csak el ne mennyen., mert én az enyimnek, pitesdi
bort kel adnom, mely nagy büntetés.

[149.]

jász. 21 juny 1739

Ide érkezénk mi édes néném szerencsésen, foxánig¹ uri modon
jöttünk, a vajda hintójában. talám még a leg első havasalföldi vajdáé
volt, akár micsodás volt. de hintó volt. foxántol fogva eddig. nagy
nyugodalommal kotzogva., mert mindenüt. hatalmas rosz posta lovak
5 vannak, de micsoda gyönyörű utozásunk volt. az idöröl nem szol-
lonk., mert mindenkor esők voltak. kivalt molduvában. olyanok
voltunk. mint a meg ázot kakasok., de micsoda szép térségeken,
micsoda helyeken megyen az ember. bukurestől fogva egész jászig.,
hogy a szem bé nem telhetik, micsoda kár. hogy ezek a szép. és jó
10 földek pusztán vannak, mert két nap alatt egyszer ha találtunk vala-
mely lako helyre. én soha annál szeb földet nem láttam, gyönyörűség
volt a mi utozásunk. és egy meny aszszony, gyönyörűségel járhatot
volna velünk, mert bukurestől fogva, jászig. csak a sok külömb
külömb féle szép virágon járt volna., mindenüt a mezők. bé volta-
15 nak terítve virágokal. hogy csak. a szekfüre, és a tulipántra léptek
a lovaink egy szoval mindenut virágos kertben jártunk, de mit mon-
dok. mert nincsen olyan kert. a kiben annyi sok féle virág legyen.
hát ha még. az az elmuló gyönyörűségünk. nem let volna meg elé-
gyitve. [175a:] a félszel, mert attol is kellett tartanunk hogy vala-
20 mely tévelygő. jó magok reánk ne üssenek, meg mutathattuk volna
atörök császár fermányát, de tudom hogy ök arra nem hajtottanak
volna, és ha csak erővel is labkovicshoz vittek volna. ebédre, mi
pedig éppen nem ohajtottuk azt a becsületet, a mi örzőink pedig.
ha valami lovast láttak. mindgyárt az erdőt tekintették. el itélheted
25 néném. micsoda suhajtásokat bocsátottam. mikor az édes hazám
havasi mellet mentem el,²örömet bé mentem volna zágonban. de az

¹foxánig [f—v-ből javítva.]

ur bé fedezte előttem, az oda vivő utakat. mert az egész föld övé, tegnap más fél mély földnire avárostol: találok elől avajda secreta-
riusát. aki is köszöntvén bennünket az ura nevével, azután avajda
30 hintójában, helyheztetők magunkot. és pompával menénk a városba.
és aszállásunkra. ma reggel. a vajda meg izenvén, hogy szembe
lehetünk véle. és a hintóját küldvén érettünk, nagy Ceremoniával
fogada bennünket, satorok alatt. mert ez a vajda is táborban vagyon.
majd más fél óráig voltunk véle. inkább is tudgya e magát alkalmaz-
35 tatni az idegenekhez. nem is kel csudálni. mert a portán fő tolmács
volt. abeszélgetés után. viszá vivének szállásunkra. ezek most így
fogadnak bennünket. mert meg vagyon parancsolva nekik, de ma
holnap. reánk sem néznek. ilyen a görög. fő képen, ha csak egy
arasznira is. fel emelik aföldtől. ha² a közönséges meg vagyon
40 spékelve. kevélységgel, hát ligora, hogy ne volna, a midön, egy ország-
nak parancsol, a muszkák közelitnek molduvához, most ezeknél
többet nem irhatok. mászor másrol. maradok a jó nénémnek, ha
egésségire vigyáz. jó szolgája.

² ha <csak> a

[150.]

jász. 22 july. 1739.

Már egy holnapja. hogy unadalomal. töltöm az időt ebben az
izetlen városban csak egyedül. mert zai is már régen el ment kocsin-
ban. avajdánál. egy néhányszor voltam. de amiért ide küldöttek,
alátom [175b:] hogy csak hejában valo lesz. az unadalomra pedig
5 minden nap elég alkalmatoság adatik. mert ezek a boérok. olyanok
mint a medvék az idegenhez, nem tudom ha természetből cselek-
sziké, vagy pedig nem mérnek az idegenekkel társalkodni, de igen
vadok. voltam már egy néhánynál, a kiknek két fejü sas a tzimerek,
mert ezek mind a Cantakuzéna familiájából mondgyák magokat.
10 talám még a gazdám is abbol. valo. meg nézem a tzimerit. noha sabo.
hogy itt valaki az idegenhez menne, ebédre hiná, amint szokás. az
emberek közöt, azt nem kel várni ezektől a medvéktől. én is feltettem
hogy egyikhez sem megyek, mikor a vajdához megyek. reám hintik
a mariászá nevet. mert láttyák. hogy a vajda mint van hozám. de
15 azon kívül. úgy vagyok itt. mint ha csak én volnék egyedül a város-
ban. még eddig, senkinek. annyi barátságát nem tapasztaltam¹

¹ tapasztam [Elírás.]

hozám. mint az ide valo érseknek, mikor hozá megyek igen örömel lát. és hogy meg mutassa hozám valo jo ákarattyát. egy nehányszor már. holmi étel némü ajándékot küldöt, olyat a mi itt ritka a város-
20 son., azt én igen kedvesen vettem tőlle. nem az ajándékját, hanem hogy jó szivel vagyon hozám. mert énnekem itt olyan asztalom vagyon. hogy tiz emberel többet tarthatnék, mint a mennyi van., még is az a szerencsém, hogy egy olosz páter vagyon itt. azzal eszem és beszéllek. mert ha a nem volna, soha sem tátanám fel a számot,
25 hanem mikor eszem, ha a korcsomára volna kedvem el menni, ót eleget beszélgethetnék. az oláh papokal,² mert itt a korcsomákon. minden hordo mellett vagyon leg aláb tiz pap. és aztot ugy veszik körül, valamint egy halotat, mind ezekből. el lehet itélni. hogy nem kopik a nyelvem a beszédben., had koptassam tehát a³ pennámot
30 azírásban, mert arra elég időm vagyon, és a beszélgetés gyanánt legyen. beszélgessünk hát. mind a városrol. mind az itt valo állapotrol egy keveset, aváros dombon vagyon.⁴ elég szép helyt. de a vizet meszünnen kel hordani a lakosoknak.⁵ [176a:] öt, vagy hat, rongyos klastrom, cselekszi hogy jászt városnak lehessen mondani. mert
35 másként, abenne valo házakért. csak falunak nevezhetnék. a kereskedést. a sidok. és az örmenyek tarttyák, hogy ha pedig. itt állando vajdák volnának. és olyanok kik az ország hasznát keresnék, igen nagy kereskedést lehetne itt fel állítani, sokal könnyebben. és nagyob-
40 valmit a föld teremt. az itt mind job mint másut. minden féle mezei, és kerti vetemény, hol lehet szeb⁶ marhákot látni mint. itt. hol lehet olyan jó izü tehén hust enni, és a borát. akár mely asztalra fel vihetik. a gotnári bort, a konty alat is kényesen, és gyönyörüséggel. meg
45 csemcegegethik. de a lakosok. olyanok mint a vad állatok. a gyönyörü szép. és jó földet pusztán hadgyák. és az erdőkben laknak., itt a boéroknek⁷ számok igen kevés. ha tizen, vagy tizen ketten vannak olyanok. a kiket uraknak⁸ lehetne mondani, a többit számban sem veszik. valo hogy a török birodalma alat vannak. de bezzeg a görög igája alat vannak., a nagyob, hasznosab. fő, és alacson
50 tiszttségeket a görögök birják, a fejdelem mindenkor görögből lévén. kedvez a maga nemzetinek, és azoknak inkább hiszen. és azt cselekszi a boérok. a mit akar. csak mostanában is. kicsoda itt a fő

² papokal, [k—g-ből javítva.] ³ a <be> pennámot ⁴ vagyon. <de> elég szép helyt. de ⁵ lakosokk. ⁶ szeb [b—p-ből javítva.] ⁷ boérokk ⁸ urakk.

hekmány. a ki az egész hadaknak parancsol., egy gazdag görög szöcsnek az öttse, és előtte, terdet, fejet kel hajtani a töb boéroknek. 55 de mi közöm nekem mind ezekhez. amidön nagy unadalomal, kel enni akenyeremet és innya a gotnári bort. itt minden⁹ nap a sok rosz hir, a muszka közelit kocsinhoz, mindenek félnek és¹⁰ készülnek, az Isten viselye gondomot., ő tudgya mi okért hozot ide. a minap egy muszka követ ment it által, avezér táborára megyen. én is a vajdánál voltam 60 el buosuztam tölle, mert tegnap nagy [176b:] pompával mene ki innét. az egész hadaival., de micsoda. had, ? nem is mondhatni hadnak. hanem csak szöllő pásztoroknak., egy pasa van véle. talám 40. vagy 50 emberel. mind egész. hada. volt talám. bövön számlálván, más fél ezer ember, leg utollyára vitték a fal törő álgjukot, a mellyeket 65 szükségben, dioval is meg lehet tölteni. ezek igy mind ki takarodának, és ide hagyának., már lássam¹¹ akár mit csinállyak, azt tudom hogy a vajda jó rendelést tett felölem, és a kalmakánokra bizot, mert itt három kalmakánt hagyot helyében, akik három ide valo fő urak. az egyike közüllök. a Cancellárius, ezek, meg nem 70 oltalmaznak minket, ugy lehet hogy csikbol, reánk üthetnek, és egy éttzaka az ágyban találják., olyan öltöztetökre. nincsen szükségem maradok. édes nénémnek. szolgája.

⁹ itt minden<ek> nap ¹⁰ és <késznel> készülnek, ¹¹ lássam <mit> akár mit

[151.]

jász. 23 aug. 1739

It édes néném. ebül vannak a dolgok; a miolta a vajda innét el ment szüntelen valo zenebona a városon. minden készül rakodik. szalado félben vagyon, a boérok már régen az erdökre küldötték feleségeket; kivált a miolta. a muszka tábor. által jöt a neszteren, 5 az olta nagy félelem van it, a vajdának. akét fia is el illanta innét, ilyen fel bodult állapotban. magam sem tudom mit csinállyak. leg kiseb zörgést hallok., azt gondolom hogy a kozákok az udvaromon vannak, a kalmakányok. gyakorta jönnek hozám. biztatnak. én meg azon kérem öket. hogy küldgyenek el innét. mert ök ha valami 10 történik. akor ülhetnek lora. a mikor akarnak. énnekem pedig három vagy négy cselédem vagyon. és nincsen töb egy lovamnál. itéld el néném micsoda állapotban vagyok., csak [177a:] a miolta ezt a levelet irom. háromszor hagyatta, el velem a gazda aszszonyom,

mondván hogy már a városon vannak a kozákok., eleget biztatom,
15 de magam. is azt akarnám. hogy ne volnék itt. regeltől fogva estig.
itt csak a kozág hir, itt most egyéb litánia nincsen, hanem, a kozá-
kaktól. szabadics meg uram minket. szüntelen küldök a kalma-
kánokra: hogy küldgyenek el innét, ök szüntelen biztatnak hogy
20 gondgyok lesz reám, de én szüntelen valo nyughatatlanságban
vagyok. és ilyenben soha nem voltam, a leg nehezeb. senki nincsen.
akivel egy szót szollyak, bárcsak lehetne. vagy irni. vagy olvasni,
de nem lehet, szüntelen valo lárma a kapum előtt; meg nem indul-
hatok magam erejével, nem is lehet addig a még a vajda maga nem
mondgya. it lenni pedig¹ e megrémült nemzetség közöt. egész nyo-
25 moruság. nincsen job, mint Isten keziben ajánlani magamot. ennek a
holnapnak az elein mene itt el a vezér postája, kocsin felé, a² ki
viszi a hirit hogy a németeket meg verte a vezér. ha ez igaz. el mond-
hatni, hogy az Isten ujja vagyon itt. tegnap meg más posta hozá
hirit hogy belgrádöt meg vették. ezek mind nagy hirek, arra felé,
30 az Isten gyözedelmet ád a töröknek. erre felé szaladni kel a muszká-
tól. tudgya Isten, mindennek mint kel lenni. ő aláz, ő magasztal.
elég a hogy én szivesen kívánnék innét el repülni, de minek előtte
el indullyak. irok. csak azért is. hogy meg tudgyad néném, hogy
azok a veszet kozákok el nem vittek.

¹ pedig <ezek> e ² a ki [a—betű fölött hosszú ékezet; egy tévesen kezdett betű nyoma.]

[152.]

jász. 3 ,bris. 1739.

It csak a kozákokrol kel irnom. még is csak a kozákokrol. mert
soha nagyob rémulést nem lehet látni mint itt van., kívált képen. a
miolta a törökököt meg verék. már a muszka is kocsinál vagyon,
valóságosan lehet tartani a kozáktól, szüntelen tele is vannak most
5 is a templomok. de nem azért. hogy imádkozanak., hanem [177b:]
azért, hogy a nép minden portékáját a templomokban hordgya. a
vajda is tegnap ide viszá jöve. de nem olyan nagy pompával. mint
mikor el mene, ilyen a világ, mihent ide érkezék. én is meg izeném
néki. hogy küldgyön el innét,¹ ma pedig magam voltam nála, eleget
10 beszélgettünk. amostani² dolgokrol, de én leg inkább azon sürget-

¹ innét, <tegnap> ma [ma: <tegnap> fölé írva.]

tem, hogy meg indulhassak, mert tudom hogy ő vajdasága sem várja bé azokat ajó mag kozákokót., vagyon is már rendelés irántam, el is készültem. és Isten jó voltából. el mondhatom hogy holnap. ide hagyom őket, mint sz.pál az oláhókot., soha örömeoseb. meg nem ¹⁵ indultam, mint én fogok meg indulni., ha lehet, még egy orával indulok meg eléb mint sem kellene és maradok édes nénémnek.

[153.]

bukurest. 18dik 7bris. 1739.

vala hogy tehetém szerit. de csak el illanték a veszet kozákok elől. it már talám nem kel töllök félni, de ha a kozákoktól nem kellett félnem az uton, igen kellett atolvajoktól., elég a hogy jászbol 4dik indultam ki, a vajda. mind lovakot. mind szekereket adatot, és két ⁵ kalarást is adot mellém. de azoknak semmi hasznát nem vettem, csak harmad magamal indultam¹ olyan veszedelmes utra. mert a többit nem számlálom, mikor avároson kívül voltam, mint ha egy nagy követ vettek volna el rollam. és az elmém meg kezde csendesedni, avajdát, és a várost. nagy zür, zavarban hagyám. de ok lassák. ¹⁰ pedig hogy én meg szabadulhattam, de ha egy veszedelemből ki jöttem, más volt előttem. mert mint hogy meg indulásom előtt. csak egy néhány napal verték volt meg a török tabort, azt gondolhattam hogy el szélyedvén, molduvában, és havasalföldiben. a sok kaborló ¹⁵ haza, és nyerjen valamit tolvajlása által, mert ilyen [178a:] állapotban. a török had igen huzo, vonó, kivált az ásiái nyomoru török, a ki örömeost viszen a mit kaphat a házához, mind ezekre az okokra valo nézve igen tarthattam a rosz társaságtól. azon kívül is mennyi sok erdöket kel altalmenni, kivált foxánig. de az Isten ugy adta, ²⁰ hogy egy törököt sem találtam foxánig azontul találtam; de azok ide valo törökök lévén, nem kel töllök félni, nem hogy olyan kaborlot nem találtam, de söt még moldovai embert sem láttam, mint ha csak én lettem volna egyedül az egész országban., vagy mint ha. az egész föld el szaladot volna előttem, ezt a kis tartalékot ki veszem, ²⁵ de azon kívül, gyönyörüséges utozásom volt, a mező mindenüt szállást adot. és a török szokása szerént, a mely igen jó szokás. idején indultam meg. és idején szállottam estvére. mind ezekből által látod

¹ indultam [Beszúrás.]

édes néném, hogy szerencsésen érkeztem ide., akit az Isten oltalmaz.
meg vagy az oltalmazva. az érkezés pedig tegnap volt. a szegény
30 pápai sogort, ha betegesen is, de életben találtam. és igen nagy
örömmel látot., noha itt már bizonyosan beszéllek a németel való
békeséget; de azonban csak tart a vajda attol. hogy erdélyből láto-
gatására ne jöjjenek. három vagy négy nap mulva, hogy ki jöttem
35 jászbol. a vajdának is ki kelletet ugratni, már itt hogy leszek, és
meddig. és mint fóg tartani az üres erszényem, Isten tudgya., de
a ki² a fogat adta. enni valot is ád. mind eddig csudálatos gondgya
volt reám. ezután is hiszem a lesz, elég nagy butol. gondtol szaba-
ditot meg, ezután is ő viselye gondomot, visely édes néném magadis
gondot az egésségre. és írj.

² a ki <gyomrot> a fogat [a fogat: <gyomrot> fölé írva.]

[154.]

bukurest 23 8bris. 1739.

Gondold el néném. itt is kel félni azoktol a veszet kozákoktol,
mert ha szinte a békeség meg legyen. de a muszka ármádából sok
százan el szakadván. erre a földre is bé ütöttek prédálni. ugy tet-
[178b:] tzik mint ha csak. engemet keresnének. és ha ide jöttek
5 volna. az ágyban találtak volna. mert ennek. előtte egy néhánynapal.
estve a midön le akartam volna fekünni. égy kis hideg jöt reám.
egész éttzaka aluttam. de más nap, mint ha minden tagomot, izeimet
el szedték volna egymástol ugy voltam semmimet meg nem moz-
ditthattam. még csak az ujjaimot sem., egy soval. valamint egy
10 darab fa. vagy a kiben egy csep vér nincsen. olyan voltam., se meg
nem fordulhattam. se még csak a pohárt sem szorithattam meg. noha
igen nagy belső forroság lévén rajtam. szüntelen szomjuhoztam. de
leg kiseb fájdalmat nem éreztem., így voltam harmad napig, azután
egy kevesé az erő meg kezdet jöni. de ugy le apadot rollam a hus.
15 mint ha egy holnapig feküttem., volna. a belső nagy forroság emész-
tette volt meg, azután eret vágattam, fele a véremnek. olyan volt,
mint a hideg étek. fele mint a ténta. eztet a jászzi mulattságos lakásom
okozta volt; már most ugy vagyok. hogy ki mehetek a szállásomrol.,
de el itélheted édes néném. micsoda állapotban voltam. éppen azon a
20 napon. a melyen meg sem, mozdulhattam az ágyban, mert a szolgám
mondgya hogy uram, itt rosz hir vagyon, mert a vajda udvarában

igen rakodnak szekerekre. a vajda ki ment a városból. és a városon minden ember futo félben vagyon. mert azt mondgyák hogy a kozák-
kok nem mesze vannak., ezt halván, csak gondoltam. hogy most oda
25 vagyunk a tyukoknak. és csak azt vártam hogy mikor jönnek bé
aházamban. mert tudtam hogy olyan embertelenek. hogy még meg
sem jelentetik magokat., már mindenemet nekik szántam volt: de
az Isten ugy adá. hogy másnap hozák hirit. hogy csak a széllyekben
koborolnak., azután hová tovább jobban le csillapodék a hir, és mi
30 is le csendesedénk. talám már tellyeségel meg menekedünk. a veszet
kozákoktól., anyiszor irtam már felöllök., ugy tettzik hogy tegedet
is meg ijesztettek néném vélek, it már a tél jól bé állot, de a vajda,
a ki mindenkor jól volt hozám, most meg változot, mert nem állot-
tam akarattyára, az ő vajdaságánál drágábnak tartom becsületemet.
35 és nemzettségemet; vigváz néném [179a:] az egésségre, mert a drága
portéka és irj.

[155.]

bukurest. 15 martj. 1740.

Nem kétlem néném. hogy már egy néhány rendbéli leveleimet
nem vetted volna, én is vettem, a februariusi leveledet. csak ugyan
annak is tulajdonított. hogy eddig meg nem fagytam. mert it ret-
tentő irtoztato tél vagyon, 18dik gbris állot bé. azolta minden nap
5 szaporodot a hó. és nagyobodot a hideg. ugy tettzik hogy városostol¹
együt. minket láponiában vittek. a jeges tenger mellé. mert senki nem
emlékezik, ilyen kemény télről. epedig közönséges egész europában.
a mi pedig hallatlan dolog, és talám soha meg nem történt, hogy a
jégen, szekérel mentek volna dániából, svéciában, de nekem ahhoz
10 mi közöm,² ahhoz több vagyon. hogy rettentő hideg hazban kellett a
nagy telet ki töltenem. és ha az idén meg nem fagytam, meg fagyha-
tatlan leszek ezután, a legényim magok csudállják hogy maradhatok.
a hideg házamban; van is okok hozá, mert nekik engedtem a meleg
házat. én inkább türehetek mint ők. és nem zugolodom. de a nagy drá-
15 gaság. és szükség itt. az uttzákon egymás keziből vonnyák ki a kenye-
ret, sokszor történt, hogy ebédhez ültem volna. de kenyerelem nem volt.
mind ezeket nem lehet csudálni. mert másunnan semmit nem hozhat-
nak., itt pedig, vizmalom, molnár, minden esze fagyot; meg vallom

¹ városoltol [: Íráshiba.] <f> együt. ² közöm, <aho> ahöz

hogy örömet meg válnék bukurestől. mert itt igen unadalmas a lakás.
 20 nem tudom én micsoda féle emberek ezek. de ezeket nem lehet társal-
 kodni. nem kel félni. hogy se molduvában., se it, egy boér is hizon
 ebédre, még gyermek koromtól fogvást. üsmerek egy boért itt, de
 leg kisebb barátságot hozám³ nem mutat, mikor hozá megyek, a szót
 nem kiméli, mind az a többi, azt ugyan veszem észre, hogy nem
 25 mérnek avajdától. az idegeneket társalkodni. de magok között is csak
 oláhok., meg bócsás néném. ha el végezem leveletem; mert egész
 penitentzia írni, va-[179b:]lahány betűt irok. mind annyiszor kel a
 tűzhöz tartanom a pennámot, hogy a ténta meg olvadgyon, de mi-
 csoda tűz ez is, mert még az is sokszor meg fagy, fát igen ritkán, és
 30 drágán lehet kapni. ami keveset kaphatok. azt inkább a konyhára
 adom., mert inkább szeretem fázni. és jól lakni. mert a hidegben job-
 ban esik az étel., könnyörögj néném.. hogy meg ne fagyak már tava-
 szig.⁴ noha már közel van. de itt olyan fergetegek⁵ vannak., mint
 ha most kezdené a telet. jó egészséget néném, nekünk meg egy kis lágy
 35 időt.

³ hozám hozám ⁴ tavaszig. [g — k-ból javítva.] ⁵ fergetegek [Az első
 g — t-ből javítva.]

[156.]

bukurest. 22. maji 1740.

Hálá Istennek. atél el hagyot bennünket, de mit mondok, majd a
 tavasz is el hágy, még is az időről azt észre nem veszük, hanem csak
 a kalendáriumból tudgyuk., már töb egy holnapjánál hogy vajdánk
 nincsen, mert a német viszá adván a töröknek. azt a fele részit havas-
 5 alföldinek. a melyet birt. azért krájovára ment, mint egy viszá fog-
 lalni, és magát vajdának üsmértetni, ilyen hasznát vette a német.
 a bekeség fel bontásának, és azIsten nem engedte meg hogy erdély.
 s' magyar ország másért. büntetessék;¹ mivel egyikben sem tett
 kárt a török, kivált erdélyben hálá Istennek. a mely emlékezetre
 10 való dolog. itt még most is minden ritka, és drága. kivált a pite. de
 nem igen törödöm rajta. mert azur segittségivel. egy² néhány nap
 mulva. meg indulunk zai urfival együt. rodosto felé, és örömet ide

¹ büntetessék; [k—g-ből javítva.] ² egy <nap> néhány nap

hagyom ezt a kéregel fedet várost. de itt hadgyuk. egy kedves bujdosó atyánk fiát., aszegény pápai sogort, a ki el végezé hoszas bujdosását, így fogyunk lassanként, és annyi sok³ közül, csak négyen maradtunk, akik a szegény fejdelmet,⁴ szerencsétlenségünkre,⁵ idegen országra kísértük, csak az avigasztalásunk., hogy mások is meg halnak, nem csak mi. a valo hogy igen sovány vigasztalás. de csak kel valamivel vigasztalni magunkot, erdélyből még ide senki nem [180a:]
jött, hogy tudakozodhattam volna, hanem csak egy néhány száz, akitől. csak a len felől lehetet volna tudakozodni, egy jó magyar papunk vagyon. nem régen érkezet, csiki bárány, azt gondolta szegény hogy itt is ugy meg becsülik a reverendát. és a CSuklyát. valamint csikban, mondottuk egy néhányszor neki hogy tegye le. a sz. ferencz köntösét,
de nem akarta., a minap hozám jöven ebédre; egy embertelen török, a pipaszáral az orczáját meg simogatta. ő azt szegény. békeséges türessel vette, és másnap nagy tiszteletel. meg követvén. a köntösit, oláh köntöst vett magára. és azolta. nem tart a pipaszártól. a levelemet el végzem, de csak azért, hogy hamaréb készülhessek meg indul
hassak, és meg láthassalak.

³ sok [s—k-ból javítva.] ⁴ a szegény a fejdelmet, ⁵ <ide or> idegen országra

[157.]

rodosto. 22. juny. 1740.

néném, jó egy lépés, bukurestről ide., az Isten ismét viszá hozá ide. még volt itt a rakás¹ kenyérből. arra viszá kelletet jöni, a mint a török mondgya, annyi időt tudom hogy itt el nem töltök, mint az első utal. és már innét, vagy meny országban. vagy erdélybe kel
menni. az el mult holnapnak. 26 napján indultunk meg. és tegnap érkezénk ide, azt kérhdhetné kéd. hogy mit csináltunk annyi ideig az uton, én magam sem tudom. hanem azt tudom, hogy sokat alutunk, későn indultunk meg mindenkor. és igen idején szállottunk meg, sok helyt egy néhány polturáért, a bolgár leányokot meg tánczoltattuk. de ők soha el nem fáradnak a tánczban, mert csak egy² helybe tánczolnak, a lábokot ritkán mozgattyák. egy két lépest tesznek., előre. meg annyit hátra. mind abból áll. de a sok éneket nem kiméllik., mert magok fuják, magok járják. de micsoda ének, hogy ugyan afo

¹ rakás <kegyeny> kenyérből. ² egy <helyt t> helybe tánczolnak,

csikorog az embernek mikor hallya. mint mikor a vasat reszeli a
15 lakatos, hanem csak az a különbség van benne., hogy mikor vala-
mely szépecske énekelt, annak a szava még is egy kevesé simábnak
tettzet. az ő tzifraságok [180b:] abban. áll,³ hogy sok féle pénzt
rakjanak magokra. hajjokot. nyakokot egy szoval mindeneket meg
20 rakjak. a sok féle rézpénzel, és polturával. de még más Ceremonia
is vagyon. mert mikor bémegyen az ember valamely bolgár faluban,
valamely vén aszszony egy rostával eleiben megyen., abban buza
vagyon és marékal az embere hányta., kel ugyan valamit neki adni.,
mert ő sem tartozik el hinteni ajándékon a buzáját. a balkány nagy
hegyeit. harmad napig hágván, az Isten szerencsésen ide hozza viszá
25 minket az előbbeni. régi. és szomorú lako helyünkre, tegnapi napon.,
micsodás. a világ. és micsoda gorombaság azon kapni, de még is
kapnak, mi haszna már. a vezérnek abban. hogy olyan nagy dolgokat
cselekedet. ha ki tették, mikor történt a meg hogy a török meg
verte volna a németet, de ő azt a csudát végben vitte, (tudom hogy
30 nem magától,;) bellegrádot. viszá vette, és⁴ a töröknek a német ellen
való dicsőséges hadakozását. jó békeséggel. meg koronázta., nem
érdemlette volnaé a holtig való vezérséget., vagy leg aláb. hogy
egy néhány esztendőig bírja. annyi nagy emlékezetre való dolgok
után. nem bírhatá más fél esztendeig avezérséget., mit cselekedet
35 áchmet nissánsi hogy helyiben tegyék, hanem azt, hogy ő már jól
tudta minden féle levelekre. a császár nevit fel írni, már emint lesz
hozánk. Isten tudgya, de úgy leszen, amint ő parancsollya. innét
csak hamar Constáncinapolyban megyünk, azért hogy meg lássuk,⁵
40 miben vannak. dolgaink, a prussiai király. májusnak a végén holt
meg.

³ áll. [Beszúrás.] ⁴ és <mind> a ⁵ meg lássuk, [meg lássunkból javítva.]

[158.]

rodosto 20 dik aug. 1740.

micsoda nyomoruság néném, abban a nagy városban lakni. ót
hegyről hegyre mászkálni, ót hó. egyhez, hol máshoz járkálni, de ha
nagy baj, és fáradság is. de annak meg kel lenni. fő képpen az [181a:]
olyanoknak, mint mi. a kiknek mástól kel várni, de az Isten ebben
5 az el hagyatot állapotunkban sem hagyot még. el, és rendelt. szük-

ségünkre valot; áldassék szent neve érette,¹ ugy nem jártam mégis, mint a ki romában ment. és a pápát nem látta, mert láttam a császárt, éppen a szállásom előtt ment el., egyéb képen nem köszöntöttem. hanem azt kívántam, hogy az Isten hozza. sz. anyaszent egyházában,²
10 és adgyon egészséget neki. mert³ ő ád kenyeret nekünk, hálá adásal is kel hozzája lennünk, mert Isten gyűlöli a hálá adatlanokat; el végezvén. tehát. dolgomot, hajóra ültem, és⁴ ma ide viszá érkeztem, igen jó hajokázásom volt. estve⁵ indultam meg, ma regel it voltam: és itt vagyok. és itt leszek. a még a minden ható Istennek tettzik.,
15 ha itt lesz halálom, legyen akarattya. ha innét más huvá küld, abban akarattya legyen meg. csak sz. áldása legyen rajtam. amen.

¹ érette, <el re> ugy ² egyházában, <ö> és [é—a-ból javítva.] ³ mert ő [m—ö-ből javítva.] ⁴ és <tegnap> ma [ma: <tegnap> fölé írva.] <husz> ide ⁵ estve <n> indultam meg, <tegnap> ma [ma <tegnap> fölé írva.]

[159.]

rodosto. 19 dik. 9bris. 1740

micsoda nagy hir e néném, csengé a füled, a romai császár meg holt. 20 dik octobris. e dupla nagy hir. mind a. hogy egy nagy császár holt meg. mind a hogy az austriai ház el fogyot a férfiu ágrol.¹ micsoda szép állapot élni mert ha meg holtunk volna. nem értünk volna meg
5 ilyen nagy dolgot, eztet a mi atyáink meg nem érték, micsoda nagy változást okozhat ez avilágban. ebben a nagy vendég fogadoban. az ó törvényben., akik levelesek voltak. viszá mehettek. a fő pap halála után. hát mi várhattuké azt? erre a hire nézve, száz féle gondolatok jönnek eszemben. de talám egyik sem leszen ugy amint gondolom.
10 azért hadgyuk arra a nagy cselédes gazdára, és ha a levél igen kicsiny. a hir igen nagy. mint vagy néném, az egészség jól szolgálé, vigyáz reá néném, mert latodé mi jo élni. majd el felejtettem volna. hogy az Isten jó pápát adot. augustusnak a végin választották. cardinalis lambertinit. most benedictus 14diknek hiják. 64 esztendős.

¹ a férfiu ágrol. [Kereszttel jelölt beszúrás fenn, a keltezéssel egy sorban.]

A kalendárium szerént már a tél el kezdödöt, de az idő arra nem hajt, és úgy viseli magát. mint a nyár., még eddig tüzet nem csinálunk. hogy is csinálnánk. micsoda melegek¹ járnak; éjel, napal, nyitva az ablakaink., az el mult tél olyan nagy volt. hogy talám⁵ soha Európában nagyobát nem értek. most pedig télben is nyári mentét kel viselni, ki mondhatná meg annak az okát, én meg mondom. aki jobban tudgya, mondgya jobban.² az el mult télen. nagyob hidegek jártak, azért. fára is többet kellett költeni, a mostani³ télen. jó idők járnak, fais kevés kivántatik, mind ezekből tehát azt¹⁰ hozom ki. hogy most nem kel annyi fát venni, miért? mert⁴ nincsen hideg, látodé néném, micsoda. jó philosophus öcséd vagyon., hát ha még tanultam volna. de ha nem tanultam is. üsmerek olyanokat. a kik philosophusok, nem elégé a? ne beszéllünk csak a hidegről, hanem arról is. hogy az idén igen nagy rendeket kaszáltak le. és a¹⁵ halál. meg mutatta, hogy nem csak a szalma házakban kaszállhat. hanem még a palotákban is. leg előbször. 12dik kelemen pápát. az Isten magához vévé; a prussiai király 31 maji meg hala, egy özvegy spanyol királyné. utánna mene. 6 dik károly csaszárt. az Isten ki szolittá. 20dik 8bris, eztet a muszka czárné csak hamar követé.²⁰ 8 nap mulva, mind ezek nagy változásokat okozhatnak Európában, vagyon. töb 4 száz esztendejinél. hogy a⁵ császári korona., ki nem ment az austriai házból. a mely háznak most let vége, de már. azt apusztá házat is, hárman fel akarják osztani. a spanyol király. a bavarus. és a prussiai király. sylesiát akarja el foglalni, már elis kezdete ez az utolsó a hadakozást. ezen kívül is még tart a spanyol.²⁵ és az anglus közöt való hadakozás. a francia is segittséget adot. a spanyolnak, mind ezek nagy dolgok. és egy esztendőben, ennél nagyobak nem [182a:] történtenek, a fejedelmek mindenüt készülnek, és nagy mozgásban vannak. csak mi vagyunk igen nagy bujdosó caendeségben, mint ha, a mi dolgunk volna leg jobban., de a gazdag, akkor eszik mikor akarja. és a szegény, mikor kaphattya, már most mindenünen gyülnék esze a követek, francfurtumban. a császár

¹ melegek [k—g-ből javítva.] ² jobban. <t> az el mult télen. ³ mostani [s—n-ből javítva.] ⁴ mert [Beszúrás.] ⁵ a a császári korona., [A névelő kétszer kiírva, sor végén és új sor elején.]

választásra, de a nem lesz még olyan hamar meg, meg lesz, nem lesz. az ő dolgok, mi csak imadgyuk a teremtőt. a kinek akarattýából. 35 vagy engedelmből lesznek mindenek., és adgyunk hálákot néki. hogy meg adta el töltenünk. ezen esztendőt.

[161.]

rodosto. 15 martý. 1741.

Édes néném. egy néhány rendbéli. leveleidet vettem. olvastam, és választ is adtam reájok, de az elég szomorú, hir. hogy a fő tolmácstól. el vették a fejit. annál nem valhatot soha nagyobb kárt, tudom hogy drágán meg váltotta. volna. de nem lehetet, azt irod 5 hogy úgy is el vették mindenit. és a feleségit is meg fogták., micsoda számár ez a világ, vagy mi vagyunk számárok. hogy úgy kapunk rajta. a moldovai vajda. testvér öttse lévén. tudom hogy most szepeg. mennyi pénzt portékát. nem találtak nála, csak el hiszem,¹ a fiának kereset. és a feleséginek, mert maga semmijinek nem vette hasznát, 10 igen igen sovanyul. és ösztövéren élt. valamint szoktak élni. agörögök, három esztendős mentet is láttam rajta. noha tudom hogy nusztoz mentéje is elég volt, azt pedig láttam., hogy a feleséginek meg volt a feje² terhelve. gyémántal, és smaragdál. úgy tettzik, hogy az az ur, még gyermekségítől fogva meg érzette. ezt a veszedelmit. mert én 15 mindenkor. szomorúan. és olyan mord ábrázattal láttam, talám soha sem nevetet. érzük meg mi néném a mink van azzal., noha igen kevés. de adgyunk hálát Istennek a mi minden napi kenyérünkért, már. úgy cselekszem. mint mikor hárman, négyen, esze gyülünk, és nem lévén miről beszélni. csak az időről. beszéllünk, én is arról irok, 20 mert még eddig csak ősz volt, mindenkor száraz idők, az egész télen, három-[182b:]szor havazot. de az is micsoda havazás volt. csak az örményeknek sem volt elég. mi is meg ehettük volna. ha bodza kása let volna, a világi hírek azt mondgyák (mert mi azon kívül vagyunk.) hogy a prussiai király dolga sylesiában igen jól foly., és hogy, mindenüt, mindenek hadat gyűjtenek, ha ki ki meg érné a magáéval micsoda csendeség volna evilágon,. írj néném, de igen ölelgetni kel az egésséget. itt mi Istennek hálá csendeségben töltyük bujdosó napjainkot., gazdaságra is adtam magamot. mert a kertemben, egy

¹ csak el hiszem, <csak> a fiának ² a feje <gye> terhelve. gyémántal,

nehány szőlő fát ültettem, meg is fogontak, két gerezd szőlőt is
30 hoztak. én azoknak úgy örülök, mint ha atokai hegyet bírnám. édes
néném. mely kevéssel meg kel elégedni egy bujdosonak.

[162.]

Rodosto 15 maji 1741

mint vagy édes néném. az egészség mint szolgál, szoktaké irni
abban a nagy városban tavaszal. talám nem. mert már régen nem
vettem leveledet vagyon hat napja; ajég szívünek mint az én néném.
a nem sok. de egy székely szívnek igen sok. én pedig nem régen
5 küldöttem egy nagy levelet, mert it¹ szeretnek irni tavaszal is. és
még nagyobb gyönyörüséggel, mint egyébkor. mert úgy tettzik, hogy
tavaszal. avirágokal együt. abarattságot is meg kel ujitani,. és most
több edeseb szok. jönnek az elménkre mint más időkben. annak mi az
oka: az aszszonyok jobban tudgyák. elég a hogy, a nagy száraz tél
10 után. száraz tavaszunk vagyon. de minden bövséggel mutattya magát.
mi pedig csak hervadunk. mind magunk. mind minden dolgunk.
a hol meg hasonlás vagyon. nincsen ót Isten áldása, hárman, négyen
vagyunk, még is meg nem alkhatunk. mert az a veszet egyenetlen-
ség. csak közöttünk [183a:] marad,² noha tahinya nintsen aportától,
15 de tsak élődik, mert mi magunk táplállyuk veszedelmünkre. ha raj-
tam állana, régen el temettem volna, de a mint látom, ő fog minket
el temetni, it semmi olyas hírek nintsenek. a melyek minket illetné-
nek, hanem tsák azt láttyuk. hogy mindenüt készülnek ahadako-
záshoz, abrándéburgus jó formában el kezdette, akövetek minden
20 felöl mennek, nagy pompával francfurtumba, a császár választásra.
ők lásák azal nem törödöm, hanem tsak azal törödöm. hogy a néném
egésége. fris legyen

¹ it [Beszúrás.] ² marad, <nak>

[163.]

rodosztó 15 july 1741

Ne tsudállyad Nénem ha gyakran nem irhatok, mert igen nagy
száraságok járnak. aténtamis el száradot, de a mind semi volna.
tsak a vizek elne száradtak volna, mert tsak szükségre valot is nehéz

kapni. ne mondgyák nékem ezután, hogy aszáraz esztendő. szük
5 esztendő. mivel öt hohnaptol fogvást öt oráig tarto esönk nem volt,
mind azon által az aratás bö volt, termetteb gyümölts fákat pedig
nem lehet látni mint az idén. de aki száz emberel. száz ezeret meg
veretethet. esö nélkül is adhat bőséget. amint azt láttuk az idén,
ez az Istennek a mezei áldását illeti. nézük már avároson valo irgal-
10 maságát, igen tartottunk attol hogy a száraságokban. betegségek
ne uralkodgyanak **[183b:]** fő képen apestistöl tartottunk, de Istennek
hálá¹ egy esztendő sem volt egéségeseb, a mi leg nagyob a Császári
városba sem hallatik, miröl panaszkodhatunk tehát, egyébröl,
nem hanem ha háláadatlanok vagyunk., és leszünk az Istenhez anyi
15 áldásáért, a még abor szüret el érkezik., addig tegyünk egy kis for-
dulást frankfurtumba, minden féle² királyoknak a követtyek már
régén öt vannak. a császár választásra, de még ahoz nem kezdetenek,
a Fejedelmek mindenüt hadat készítnek, a prussiai király negyven
ezer embert vit sylesiába, a bavarus cseh országgra vágy, a frantzia
20 segítségivel. legyen Isten akarattya. néném jó egéséget kívánok,

¹ hálá [Beszúrás.] ² minden féle <ki>[?] királyoknak

[164.]

rodosto 21 aug 1741

Azt kérded néném. hogy mi mit tsinálunk, és mivel tölttyük az
idöt, az első kérdésre azt felelem. hogy a leg nagyob dolgunk a,
hogy eszünk, iszunk, a másikára azt, hogy aluszunk, és atenger
parton sétálunk, nem elég dologé mind ez. egy bujdosonak. azonban
5 várjuk hogy valaki haza vessen minket. valamint Jérusálemben abe-
tegek várták a siloé toja mellet hogy az Angyal fel keverje avizét.
és abban vessék őket. de azt az Angyal. keverte fel. és nem ember.
hagyuk aböltseségnek Angyalára magunkot., ö tud mindeneket mint
kel lenni. nékem **[184a:]** pedig ahazám jóvát. és tsendeségit kel
10 kívánom. és nem tsak különösön amagamét, a bavarus a cseh or-
szágért valo hadakozást el kezdette. a frantzia segítségel. A magyar
királynét is meg koronázták 25 juny alovon valo Céremoniát is végben
vitte, avilágnak három részire vágot a kardal. meg mutatván hogy
anyi felöl valo ellenségtöl meg oltalmazza az országot. aCéremónia

15 igen szép., hagyuk Isten akarattya alá magunkot, ahol nintsen emberi¹ remenség ót vagyon az Isteni segittség. mászor többet. polateti

¹ emberi <segittség> remenség [remenség: <segittség> fölé írva.]

[165.]

rodosto 15 ,bris 1741

Ha tsak az idő járásáról diáriumot nem tsinálok. nem tudok mit írni, ezután tsak azt írom. ma jó idő volt, tegnap esett, tegnap előtt nagy szélvész, az ilyen nem levél hanem kalendárium, és még előre el látom hogy mire itélné kéd az olyan levelet. Istennek hálá kedves

5 Nénem. nagy tsendeségbe tölttyük napjainkot, a mi napjaink mind egy színűek, semmi különbözes nintsen közöttök, ma olyan mint holnap, holnap is tsak olyan lesz mint ma volt, mindenkor egyaránsu dolgokba foglalatoskodunk, és mindenkor vonyuk magunk után hoszas bujdosásunkot, a melynek talám tsak [184b:] ahalál

10 veti végít, tartozunk meg hálálni a királynénak hazánkbol valo ki rekesztetésünket. mivel ót az élet fogyatkoztatására több ók vagyon, it nintsen bajunk se tisztartoval, se számvetövel. a perlekedésben a fejünk nem fáj a quártélyos nem szomorgat, a jország szerzésen, vagy el vesztésin nem törödünk.¹ a más sorsát, tiszttségit, elömenetelet

15 eludvar házát nem irigyelyük. gondolom hogy más sem irigylí amiéinket, agazdaszony simbelödésit nem halyuk. se supánkodását. hogy ez, vagy amaz nintsen, abban nem törjük a fejünköt. hogy a gyermekinknek. mitsoda jországot hagyunk., mint nevellyük, mitsoda tiszttséget házaságot szerezünk nékik, abavarus. akirályné ellen hada-

20 kozik. a frantziával cseh országért, aprussus meg siléziáért, mitsoda atelhetetlenség. mikor az ember² bé nem éri amagáéval., abavarus tzimbora nélkül, cseh országot, se el nem veheti. se meg nem tartthatya. akereszttyének egymást fogyaszttyák, atörök azt, békeséges szemekel nézi, énis békeséges egéséget kívánok nénémnek.

¹ töröd<ik>ünk. ² az ember <meg> bé nem éri [bé: <meg> fölé írva.]

rodosto 1742.¹ 29 aprilis

Vagyon immár egy néhány napja hogy a vezért le tették akerek-
 ről, Ali pasát emelték fel helyiben, e már másodsor vezér. példa
 nélkül valo dolog. de jó emberséges ember, mikor nem akar is vala-
 mit. meg adni² [185a:] leg aláb emberségesen batsáttya el magától
⁵ akéröt. enem jó természeté. igen jó, nem úgy mint azok. akik nem is
 adnak., még is dérel, dural. adgyák ki aválaszt., ennek az apja a
 császár doktora volt: emi hozánk mindenkor jó volt. mitsoda szép
 dolog mikor az ember felöl jót mondanak. néki jót kívánnak. amind
 anyi imádság Isten előtt, menyi sok száz szegény férfi, és aszony.
¹⁰ monda jót a kristusrol holta után. a kikel jót tett volt. mikor szent
 péter fel támasztá Tábitot,. a sok szegény aszony. a vállokot. szok-
 nyájokot mutogattyák vala néki. a melyeket Tábit csinálta valánéki
 akik felöl jót nem mond senki igen szegényül megyen ki evilágbol.
 ha gazdagis egy jó keresztyén azt szokta vala mondani.

¹⁵ El vesztettem a mit el költöttem,

Másokra hagytam amit birtam,

A meg maradot. amit másoknak adtam.

A bizonyos hogy meg marad nem tsak az adomány de még tsak a
 szép, kegyes, és felebaráti szeretetel valo szok is meg maradnak. hát
²⁰ mit mondhatni az olyanokrol. a kik azal nem törődnek akar mit
 mondgyanak [185b:] felölök holtok után. azt mondhatni. minden
 bal itélet nélkül. hogy durva volt a szivek. és kevés felebaráti szerete-
 tek. valo hogy nem kel tsak magunkért keresni a jó. és emberséges
 nevet. hanem tsak az Istenért. de meg az irás azt mondgya,³ hogy
²⁵ mások látván tselekedetinket. azért az Istent ditsérjék. valo szent
 pál azt mondgya hogy nem törődik azon. akár mit mondgyanak
 felöle az emberek. az az, arosz nyelvek, a háláadatlanok. de soha
 senki töb okot nem adot az utánna valo jót mondásra mint ez a
 szent⁴ valo hogy az irás azt mondgya. hogy ha tsak azért akarunk
³⁰ emberséges emberek lenni hogy az emberek meg ditsérjenek. el vet-
 tük a jutalmat. a mely tsak füst jutalom lészen, azért ajót nem
 magáért ajóért kel tselekedni hanem az Istenért és ne atesti. hanem

¹ [Keltezés:] rodosto 1742. [d—g-ből, 4-es 5-ösből javítva.] ² med adni
³ mondgya, <k> ⁴ szent <mondgy> valo hogy az irás azt mondgya.

alelki haszonért, mondgyuk el mind ezek után. hogy a keresztyeni emberséges ember felől, midön jót mondanak. az Isten áldása szál³⁵ reája, holta után pedig az ő irgalmasága. mint vagy néném.

[167.]

Rodos 1742¹ 25 juny

A császár halálától fogvást igen nagy dolgok történtenek, a leányát ki akarák fosztani minden jóságiból, aba-**[186a:]**varus tseh országot akará el venni. hadakozék is érette. de rosz vége lett, a prussus pedig azt álitotta, hogy nagyobb közö volna sylésiához mint az⁵ Austriai háznak. a hadakozást el kezdvén. más fél esztendeig hadakozék érette végtire el is nyeré. és a békeséget meg tsinálá a magyar királyné aprususal. ebben a holnapba, abban bizonyos vagyok hogy az Austriai ház. soha el nem felejtí siléziát valamikor akor, de abékeség fel bomlik, meg érijüké mi azt vagy sem az ur tudgya. azt tudom hogy¹⁰ anénémnek egészéget kívánok.

¹ Keltetés: Rodos [*Rodosto* helyett.] 1742 [4-es 5-ösből? jav.]

[168.]

rodosto 1743 15 8bris

Tsak a menyekből nem lehet le esni. noha onnét le estek a rosz angyalok, de ezen a földön akár mely magosra hágjon az ember. de tsak le kel onnét szállani., valamint történék mostanában Ali pasával, a ki nem ülhete más fél esztendeig a kereken. tsak le kelleték fordulni.⁵ ő már kétszer próbálá azt akereket., de jó szerentséje a vezéreknek. hogy már egy, vagy két török császár meg változtatá¹ arégi szokást. hogy a le tet vezéreket meg fojttsák, mitsoda nagy eset egy vezérnek. avezéségből ki esni, mert azt el mondhatni hogy királyi tiszttség, ura az egész Imperiumnak, ő rajta vannak mind a hadi. mind a tör-**[186b:]**¹⁰ vényes dolgok. egy szoval. minden igazgatás. minden féle tiszttségek ő tölle fügnek, avezerek fizetése igen kevés, de ki mondhatná meg. menyi ezer modgyok vagyon agyüjtésbe, de ebben az országban. ha a fő tiszték huznak, vonnak. meg gazdagulnak, az acsászár hasznára

¹ meg változtatá [-tá szótag utólag beszúrva.]

vaygon mert ha le teszük öket. sok erszény pénz kel meg váltani fejeket. hogy ha pedig meg ölik. minden jországok a császáré; avezérsegnél nagyob tiszttség Európában nintsen, se hatalmasab. se nagyob jövedelmü. de se mulandob sintsen, mert az oraját sem tudja mikor már le taszítja a kerékről, már a sok. aki abban két esztendő t eltölt. a vezérek bizvást el mondhatták szent pál után. nintsen maradando városunk., a letett vezérek soha többé meg nem látták Constantinápolyt, ilyen fejedelmi tiszttségre pedig nem választanak mindenkor az uraknak az eleiből, hanem tsak amint a császárnak tettük. azt el erheti. egy borbély, egy fa vágo, egy mészáros, egy hajos, ezekből mind voltak vezérek. az uj vezérünk pedig a fő jantsár aga. medig ül a pótzon. azt maga sem tudja. de azt tudom hogy néném egéségit kívánom.

[169.]

[187a:] rodosto 1746 15 aug.

It aleg nagyob hirünk a, hogy a vezért le tették és a tiháját Meheme t pasát tették helyiben emár 14dik vezér a miolta ebben az országban uralkodunk, mondám hogy uralkodunk. mert Isten ö szent Felséginék nagy gondgya lévén reánk. se bajt, se szükségét nem tudunk., valo
5 hogy azt nem mondhatom hogy ugy élünk mint ahal avizben mert ök szomjuhan meg nem hálnak. it pedig avizünk is meg szükült. és atsorgok el szaradtak, azt pedig nem kel tsudálni, mivel hat holnaptol fogvást egy jó esöt nem látunk. köpenyegre nintsen szükségünk. de azt lehet tsudálni, hogy még is elég termet minden, még bor is elég
10 léssen. másut ilyen száraságot az éhség követné¹. de itt tsak terem minden bövön. ugy tettük² mint ha a földis hozá szokot volna a szárasághoz. a mint is hogy it rend szerént a nyár igen száraz., és tsak tavaszal legyen valamely kevés esö. minden elég lesz, ha it anyi esök járnának mint másut., a bór igen szük volna mert it a szöllököt fel nem
15 karoznán. mind el rothadna.³ a melytől it igen tartanak. hatsak két nap vaygon is esö, minden országban más szokás. mert a természet is más szokást tart. ha it a szőlököt fel karoznák. mind el száradna ugy tettük hogy eleget⁴ beszélt agazdaságról, egy olyan akinek egy talpalatni földgye nintsen., maradok. édes néném

¹ követné. [é—i-ből javítva; i betű pontja megmaradt az é vesszője mellett.]
² ugy tettük [i betű javítva.] ³ el rothadna. [t—d-ből javítva.] ⁴ eleget [-e; szótag utólag beszúrva.]

[170.]

[187b:] Rodosto 15 ,bris 1747.

Miért kívánni hoszu életet. mivel mathusálem meg holt, és miért vágyani anagy tiszttségekre. mivel¹ Mehemet vezért le tevék az el mult holnapban, ha mindenik le tett vezér után egy predikációt akarnánk tsinálni, az életnek, a szerentsének változásáról, álhatatlanságáról, soha sem volna annak vége, hanem ezután tsak azt mondgyuk a letet vezérekről., adgyatok számot sáfárságtokrol., az vezér pedig Abdula pasa

Ennek a holnapnak azelein érkezék Constantinápolyba² Grof d'Ésalleur, hogy követ³ lenne a portán. a felesége lengyel. lubumérczki familiából, ez a frantzia ur, párisbol, saxoniában. onnét lengyel országban került török ország⁴ felé.

A keresztyének között nagy hadakozás vagyon. atörök békeségbe vagyon. adgya Isten lelki békeségit nekünk.

¹ mivel <Abdula> Mehemet [*Mehemet* <Abdula> fölé írva.] ² Constanpolyba ³ követ<ne> ⁴ [Íráshiba:] ország [Mikes általában kijavítja az ilyen hibát.]

[171.]

rodosto 1748 15 aprilis

Immár a keresztyének is meg békéltek. ennek a holnapnak a kezdetin volt meg a békeség a Magyar királyné, és a frantzia király között; ugyan ebben a békeségben engede a Magyar királyné olosz országba, két vagy [188a:] három tartományt Dom filepnek legyen hoszas békeség. de a királyok között tsak támad valamely per, a melyet az álgyu prokátorokal folytattyák, it mi tsendeségben vagyunk. a Császárunk a békeséget szereti. a szomszédival jól vagyon a nép szereti. a ki pedig valami izgágát keres. és a bőriben meg nem fér. azt tsak hamar a halak országában küldi. de fő nélkül, a török urakot pedig nem a hazához valo szeretet indittyta fel. hanem tsak az a veszet fősvénység, a jantsárok it ha fel támadnak. a pénzel mindgyárt le fektetik őket. ez a császár olyan kezlár agájának véteté fejit. a kinek fejdelemhez illendő kintse volt, még is aböriben meg nem fért. hanem a császár ellen kezdet holmit indittani, a kezlár agáknál boldogab¹ nem lehet

¹ boldogab<bak>

15 **evilágon., szüntelen a Császár előtt vannak. az aszszonyira ezek vigyáznak, anyi kintset gyűjthet, amennyit akar, noha minek, mivel gyermekek nem lehet, feleségre szükségek nintsen. mivel, a mi azt a szükségét okozná. azt töllök egy késsel el metztették**

[172.]

[188b:]rodosto 1748 20 maji

kedves néném. látom hogy már el fáradtál¹ a leveleimben csak az esőről, hidegről. melegeiről olvasni, hanem azt kívánod. hogy írjak valamit is a török udvarról, annak szokásáról, igazgatásáról, rendtartásáról, emind jó és hasznos. de ilyen formába nem levelet. hanem könyvet
5 kellene írnom. látom én azt. hogy az² aszszonyok is meg okosodnak. idővel. tegyük oda még a férfiakot is. azoknak is szükségek vagyon arra, hogy az idő legyen mesterek. az előtt csak a mulattságrol gondolkodtunk. most pedig azt akarjuk tudni hogy mi szokás vagyon a birodalomba, mitsoda változás ez, ? kedves néném ebben is kel engedelmes-
10 kednem, és véghez vinem kívánságát amint töllem lehet.

Leg elsöben is azon kezdem el, hogy nem lehet elége nem tudálni ennek a nagy birodalomnak annyi ideig valo fent tartását és ne tulajdonítani annak a fegyver által valo nevedekésit inkább az Isten rendelésinek. mint sem a török rend szerént valo igazgatása³ modgyának, vagy azok okosságának akik azt igazgatták. nem is gondolhatunk
15 mást. ha meg te-[189a:]kénytyük a Császárnak egészen valo hatalmát. a mely gyakorta mind okosság, mind jó erkölcs nélkül vagyon. és a kinek⁴ beszéde. és tselekedete. ha kevés okosságal volna is. de törvény és példa, a portán, nem anagy nemböl valóság. se nem az érdem
20 emel fel valakit anagy tiszttségekre. hanem a császárnak hozzája valo jó akarattya mitsoda az orvosága az ilyen rendeletlenségnek a kemény büntetés. mivel azt hamarjában meg ölik a ki a birodalom ellen kezd valamit, és ezabolában tarttya abasákat. a keménység. és az erőszak. természete a törököknek, ök az igazgatásnak modgyát
25 a hadakozásban kezdették. azt meg sem változtatták., mindenben természeté vált. hogy ugy legyen mint arab. ebben a nagy birodalomba szükséges hogy mindgyárt még kezdetiben eleit vegyék annak., aki az ellen akarna valamit indítani, de söt még. itt, csak agyanóság is a meg

¹ el fáradtál [Javítva: *el fáradotból.*] ² az [Beszúrás.] ³ igazgatása <mon> modgyának, ⁴ és a [: Sor vége.] kinek és akinek [Tévedésből kétszer írva.]

öletést követi. most ez elég, mászor többet. vagy kevesebet. talám azt
30 kivánod néném, hogy a birodalom historiáját irjam le. tsak azért is jó
egéséget. jó éttzakát, ki látta majusba sokat irni.

[173.]

[189b:]rodosto 26 july. 1748

Néném. mint vagyunk, hogy vagyunk a vizi postáink igen sokáig
maradnak az uton., azt irod néném, hogy kedvesen olvastad. a porta
iránt valo leveletem. és hogy tsak kövesem. mert kedvesen veszed,
én pedig mindenkor azon igyekeztem hogy kedvet találljak, el kez-
5 dem tehát nem azur, hanem az aszszony dolgát.

Azt tudod néném. hogy atörökök fegyverekel nyérték meg. Euro-
pában. Asiában. és Afrikában anagy, és gazdag tartományokat. a
kiknek. tellyeségel valo örökös ura a Császár., de ezekből ki kel
venni, a¹ papi. és a templomokhoz valo jországokat, mivel a papok, nálók
10 is szeretik a jországokat.

A földnek, ős örököse lévén tehát a császár. a fegyverel meg hodol-
tatot tartományokat a Császár meg eleinte mindgyárt fel osztá a
vitezinek, hogy meg jutalmaztasa jó magok viseléseket, ezeket a jutal-
makot pedig Timároknak² nevezék., de nem a magyar Timáraink, és
15 azok, akik olyan jországokat birnak tartoznak. bizonyos számu lovaso-
kot tartani a császár szolgálattýára, de azt jó meg tudni. hogy azok
ajországok noha örökösök legyenek is, de azt ugy birják, mint ha bérbe
birnák. mivel a Császár el veheti töllök a mikor akarja. [190a:] a
császárnak ilyen tellyes hatalmára valo nézve. nevezik ötet a törökök
20 földi Istennek, vagy is azIsten árnyékának, ezért is tartják a törvény
doktorai, hogy fellyeb valo a törvéynél, valo hogy bizonyos dolgokba,
a Császár a mufti. itéletihez folyamodik. de ha ugy nem itél a mint
néki tettezenék, mind irgalmaság nélkül ki teszi a muftiságbol. és
olyant téssen. a ki inkább tudgya kedvit keresni, A törökök. azt is
25 tarttyák hogy a Császár meg másolhattya fogadásit. és igeretit. a
midön a valamiben meg sérti vagy kisebiti az ő örökös hatalmát. valo
hogy mikor Császará teszik, meg esküszik, és azt fogadgya. hogy oltal-
mazni fogja. a török vallást. és a mahomet törvényit, de uyan azon

¹ a a papi. [A névelő kétszer írva, sor végén és új sor elején.] ² Timároknak
[T betű javítva.]

törvény, a törvény szájának, és magyarázójának nevezi, de az is valo
30 hogy a tudos törvényes doktorok a Császár hatalmát meg határozzák
avallás dolgaiban. de az országos dolgokban egész hatalomba hadgyák.
imár eleget irtam. akrimi tatár sem irtatna ilyen melegben arabjával
többet.

[174.]

rodosto 26¹ 8bris 1748

It kedves néném. bö szüretünk vagyon. ürmös bort is tsinállok.
a szöllő olyan ólttsu. hogy egy polturán három okát adnak. agyönyö-
rüséges szép édes szöllőből. a 9 fontot [190b:] téssen, ha a szöllő
olttsu, a munkája sem sokba telik., valamint a több mezei munkák.
5 példának okáért, a pamutot fel szedi ebben a holnapba, ugyan azt a
földit decemberbe elsöbe el vetteti, azután egy nyomoru ekével. s' két
ökörel. fel szanttyák, juniusba. olyan buzát arat. mint anád. el felej-
tettem vala, hogy az aszony dolgára hinak. A törökök a töb jó erköl-
tsök közöt az engedelmeséget leg nagyobra betsülik. leg inkább erre is
10 tanittyák azokat, a kiket a császár udvarában nevelik, és a kik a nagy
tiszttségekre rendeltettek, a mint is hogy. azokat. a kik a császár
parantsolattyaól valo halált engedelmeséggel veszik, martyroknak
tarttyák és hogy azok mindgyárt egyenesen² postán mennek para-
ditsomba. ugyan ezen okbol is adgyák mind azokra akik tiszttségekbe
15 vannak³ a kul nevet. ugy mint a sultán rabjai. söt még a fő vezéris
nagy nagy tiszteletnek tarttya. ezt a nevet adni magának. El mond-
hatni azt is. hogy az egész birodalom tsak rabokbol ál. az ifiakot. a
kiket⁴ az udvarba nevelik. ót. 20. 30. 40. esztendeig is zárva tarttyák
20 Császárok mindenkor rab aszonyoktól valok. ettől vagyon. hogy
atörökök oly hajlandok. a rabhoz illendő szolgálatra többet nem írok.
mert tegnap nagy fogyatkozás volt a napban tsillagokot is lát-
tunk,

¹ rodosto 26 [6-os 5-ösből javítva.] ² egye(nesek)nesen [Törlés elválasztás
után, új sor elején.] ³ vannak <v> a ⁴ a kiket [-el: Utólag beszúrva.]

[191a:]rodosto 19 7bris¹ [9bris? 10bris] 1748

Ez a levelem abból fog állani, hogy mi formában nevelik az iffiúságot a Császár udvarában, mivel atörökök azt tarttyák. hogy a Császárt, olyanoknak kel szolgálni, akik tölle vették aneveltetést, és az eledelt., azok az iffiak pedig többire keresztyén apáktól. és anyáktól⁵ valok, ezek a nagy tisztségekre vannak hivatalosok, a törökök ezeket Isoglánoknak nevezik, ezeknek az ifiaknak pedig, igen szepeknek, és szép természeteknek kel lenni. minden testi fogyatkozás nélkül, mert atörökök azt tarttyák. hogy egy szép testbe. motskos. és piszkos lélek nem lakhatik minék előtte bé vegyék őket, a császárnak bé mutattyák,¹⁰ a ki elosztja őket az arra rendeltetett iskolákba de elsőben a könyvbe² fel írják neveket, hány esztendőök, hová valok. és azután fizetések jár. napjára négy, vagy öt pénz, ezek el vannak osztva, a nagy,³ vagy akis iskolában, rend szerént anagyba meg vagyon 400, a kitsidbe 200, és igen nagy vigyázásal. és szorosan nevelik őket a mesterek avallásra,¹⁵ török, persiai, szeretsen nyelvekre tanittyá őket, ezekre pedig a fejér herélt embereknek. a fejek visel gondot, mind köntös, mind étel dolgába. tiszteségesen vannak, azágyok sorjában vagyon, és minden ötödik ágy közöt, egy herélt ember fekszik, hogy valami rendeletlenség ne történék közöttök, amidön a [191b:] gyermekéskből ki kelnek,²⁰ olyan foglalatóságba gyakoroltattyák őket. amelyhez erő kívántatik, dárdát, lántsát.⁴ hajitatnak vélek, a nyilazásra tanittyák, ezeken kívül kézi munkára is tanittyák,⁵ a nyil, nyereg tsinálásra, musikára, kutyákat, madarakot neveltetnek vélek, ezekből az iskolákból, felyeb valo hivatalokra emelik őket, ugy mint a Császár ingeit, mosni.²⁵ gondot viselni a drága italyira, a fizetéseket is meg jobittyák napjára 8 pénzek jár, ebből akét házból még felyeb valo házba fognak menni, a melyet cház odának hiják, a melyben negyven inas lakik, akik szüntelen a császár mellet vannak, ezek közül⁶ tizen kettő az udvari fő tisztségeket viselik. ezek azok., A seliktar Aga. aki a fegyver hordozója, A Rikiabdár Aga: a ki a kengyelét tarttya, Az ibriktar Aga. a ki

¹ [Keltezés:] 7 bris [helyett] 9 [vagy] 10 bris [-nek kellene állnia, mivel a 174. levélben 26 8bris 1748 van, s a 176. levél már 15 febr 1749-re van keltezve.]
² könyvbe [könyvbe helyett.] ³ nagy, <iskol> vagy akis iskolában, ⁴ lántsát. [Az s betű inkább z-nek olvasható.] ⁵ tanittyák, <azt> a ⁶ [Ékezethiba:] közül

a⁷ vizét hordgya. A Tulbendar Aga. aki a Császár csalmáját ékesíti, kem husar Aga, a ki a kontöseire visel gondot. és fejér ruhákra a chernegir basi. a feje azoknak. kik a császár ételét meg kostollyák. zagárgi basi. aki a kutyákhoz látat, dirnakgi basi, aki a császár körmeit metéli. barber basi, az első borbély. Muhascégi basi. a ki a költségre vigyáz. a Teskeregi basi. secretarius ma többet nem.

⁷ a [Beszúrás.]

[176.]

[192a:]rodosto 15 febr 1749¹

Ma a fél emberekről irok vagy is aheréltekről, mivel vannak a császárnak két féle herelt emberi. vanak² fejér, és fekete a császárnak, a belső udvara beli fő tisztei mind inkább heréltekből allanak, a császár első papja, és a Császári templomoknak plébánusi hereltek,

⁵ A fekete heréltek, az Aszonyok szolgálattýára rendeltettek. ezek tellyeségel meg vannak herélve. és ezeknél, rutabakot se ottsmányabakot nem lehet látni, ezeknek a leg első tiszttýe a kizlar Agasi.

ugy tettzik hogy it beszélhetünk a császár udvarában valo leányokrol., ezek mind külömb féle országbol valo rab leányok, ki választtyák a leg szebbeket.

¹⁰ Ezek két házra vannak el osztva, valamint azinasok a foglalatoságok avarrás, mindenikének különös agya vagyon. és minden ötödik ágy közöt, egy igen vigyázo öreg aszony fekszik., ezeket amusikára, és atántzra taníttýák, a császár Anyja, ezekből veszen maga mellé. a kiket akarja az öreg aszonyt a ki ezeknek³ parantsol, nevezik kaden kiája. a leányok anyja.

A midön a császár közüllök akar választani sorba állíttýák amelyik meg tettzik annak veti akeszkenöit. és azt pompával viszik a császárhoz, ha szerentséjire első fiat hozz, meg⁴ koronázák. és a Hasáki sultana [192b:] nevet viseli., a többi. ha fiat hoznak is. azután., nem viselik ezt a nevet.

A császár halála után., akiknek leányi voltanak az udvartol ki mehetnek, de a kiknek fiok volt, azok bé, lesznek rekesztve. holtig,

¹ [A keltezésben 1749 helyett] 1759 [áll tévesen a kéziratban.] ² vanak [Beszúrás.] ³ ezek<re>nek ⁴ meg <koro> koronázák. [Tollhiba.]

25 hogy ha csak a fiok császára nem leszen. mind ezekből ki tettzik hogy a császár belső udvara olyan mint egy iskola, ahol nagy rendet tartanak. már ezután a Császár külső udvaráról lesz a szó.

[177.]

rodosto 21 juny 1749

fogjunk az aszony dolgához és kezdgyük el a fő vezéren, a kit a törökök vizir Azemnek nevezik, ugy mint atanáts fejének., a Császár csak nem az egész hatalmát kezében adgya, keziben adván amaga nagy petsétit, a melyen. a maga neve vagyon metzve, ezt a tiszttséget⁵ az első Amurátes kezdé.

vannak még más hat diván vezérek. akik adivánban. csak akkor adhatnak tanátsot, amidön tanátsot kér¹ a vezér töllök.

Avezér udvara.² fejdelmi udvar. anagy Céremoniakba. a három szegeletü csalmáján két tollat visel. a Császár hármat, avezér elöt³ három ló farkat visznek ezt a nagy betsületet. csak három basának adgyák meg az egész birodalomban., mint hogy a Császár képit viseli; minden a maga perit ő eleibe viheti. egy hétbe. négyszer [193a:] tart divant a császár udvarában. kétszer pedig amaga házánál avezér oly hatalmas légyen is. de meg nem öletethet egy basát a császár keze¹⁵ írása parantsolat nélkül még csak egy jancsárt is a fő tiszttye hire nélkül, ám bár minden kérésnek a vezér keze által kel meg lenni, ha történik hogy valakinek nagy igaságtalanságot tselekedtenek, a melyben avezérnek is része volna, olyankor szabad a császára hini., tüzet tévén a fejére., és ugy meni a császár udvarában. igasságot kérni.,²⁰

Avezér fizetése. csak husz ezer tallér esztendőre. de az ajándékok amelyeket a basák adnak, az egész tartományokbol., és a sok pénz melyet veszen fel mind azoktól. a kiknek dolgok vagyon aportán rettentő sokra megyen., a melyet a császár látatlaná tészí.⁴ mivel az a kints még az ő ládájában fog meni.

²⁵ Vannak még a vezér után nagy tiszttségek. ugy mint a Beglerbég-ségek, ezek a tartományok gubernátori., ezek mind három bontsokosok., és urai mind ahadi, mind a törvényes dolgoknak.

Az Anadoliai beglerbégység leg első, ennek egy milium kis pénze jár esztendőre 22 beglerbégység vagyon.

¹ kér⟨nek⟩ ² udvara. ⟨u⟩ fejdelmi udvar.³ elöt [Beszúrás.] ⁴ tészí. ⟨v⟩ mive

³⁰ Ezeknek a nagy Gubernátoroknak. mindenikének vagyon magának muftija, Reis Effendije. Canceláriusa., tefterdárja. kints tartója.

[193b:] hát a havasalföldi és amoldovai vajdákrol ne szolyunk, a kető közöt a moldovai az első. és a szegényéb, a moldovai a Császárnak hatvan ezer tallért ád. hát még a sok imede, amoda való ajándék még ³⁵ anyira megyen., a⁵ havasalföldi vajda száz harmintz ezer tallért, régenten atörökök olyan együgyüek voltak. hogy magok mentek az adó pénzért volt olyan havasalföldi vajda, a ki utánna küldöt a törököknek, és tolvaj képiiben el vették töllök az ado pénzt a török egyszer, kétszer. tsak el szenvedte, de a szemit fel nyitotta, és már ⁴⁰ most a vajda emberei viszik az adó pénzt Constancinápolyba,⁶ ha el vesztik. nem a császár kára.

⁵ a [Beszúrás.] havasalföldi vajda száz <ezer.> harmintz ezer⁶ Constanpolyba, [A második o betű b-ből javítva.]

[178.]

rodosto 21 gbris 1749

It atol nem igen tarthatni, hogy atávuł valo tartományokba, a Gubernátorok, az engedelmeséget félbe rugják,¹ és magokot szabados uraká tegyék., mivel arra igen vigyáznak, hogy olyan gubernátorokot tegyenek. akik a császár udvarában neveltettek. akik nem tudgyák se apjokot se anyokot. se semi pereputyokot., a kiknek² nem lévén semi támaszhoz reménségek, nem, lehet valamit kezdeni a császár ellen

A császár azt meg nem engedi hogy az atyának gazdagsága a fiára szállyon, minden pasának az öröksége,³ a császáré, és abbol annyit ád agyermekeknek, amenyi elegendő hogy élhesenek.

¹⁰ [194a:] A császár, ha nem jó szemel láttya, valamely pasának. nagy hatalmát. vagy gazdagságát. akoron vagy hugát. vagy más attyafiát adgya néki., az el jedtzéskor nagy suma penzt kel adni, és drága ajándékokot, kel adni a házasság előtt. házasság után pedig tartani kel nagy fényeségel. ugy anyira hogy akar mely nagy kintse ¹⁵ legyen. de a felesége meg üresitti aládáit. még pedig⁴ véle sem lak-

¹ rugják, [g—d-ből javítva.] ² a kiknek [a kinekéből javítva, k beszúrásával.] ³ öröksége, a császáré, [Eredetileg ez volt: örököse a császár; é—utólag beszúrva; örököse: örök(ö)sége, s—ö-ből jav., az ő ékezetének meghagyásával.] ⁴ pedig <s> véle sem

hatik., mert a császár atya fiait ki nem viszik soha Constancinápolybol., magának pedig apaságában kel lakni. a régi familiákra it semi tekintet nintsen az olyan pasa pedig, a ki császári vérből valot veszen el. a feleségit. akit annak előtte vette volt el, el kel ²⁰ botsátani., akár mely nehéz dolog légyen a, mint hogy pedig az új feleségivel sem lakhatik, azért a felesége ad neki csemegére egy két halajkát, vagy rab leányt., nekünk is csemegére, elég bö szüretünk volt

[179.]

rodosto 1750. 16 january

kedves néném, e jubileum esztendő. szent esztendő, bár a szent péter templomában mehetnénk, de oda nem mehetünk imádjuk it az Istent, nagy az én nevem mindenüt. és mindenüt áldoznak az én¹ nevemnek, vagyon imár egy néhány napja. hogy avezért le tették ⁵ tihája béget tették helyiben ezt Mehemet pasának hiják

[194b:] már mostanában atörök vallásrol kel irni, és azt mondani., hogy minden hamis vallások közöt, leg veszedelmeseb a mahumet vallása, mert azon kívül hogy az érzékenységeknek leg inkább kedvez, de másként egy néhány punctumokba meg egyezik a kereszt¹⁰ tyénségel., mahumet. avaloságos, és mindeneket teremptő Istennek. üsmerettségre fundálta avallást, azután a felebarati szeretetre, atesti tisztaságra, és a tsendes életre a török vallás keményen tilttya abálványozást

Mahumet pogányságban születet, a szeretsenek közöt 570ben, neki ¹⁵ természet szerent valo értelme volt, azt tarttyák hogy egy Nestoriánus. sergius nevü barát, a ki el szököt volt Constancinápolybol, hogy a hagyatta volna el véle a pogánysagot, ki tettzik az álkoránbol., hogy ez akét ember, a szent írásbol vették ki a mi leg jobb avallásba, de mint hogy azö idejekbe arabiában sokal töb sidó vala mint sem kereszt²⁰ tyén., azért nem is vevének ki anyi szokást az új testamentumbol. mint az² óból, arra az okra valo nézve hogy a sidokot a magok vallásokra hodithasák., és akeresztyénektől se távozanak el telyeségel., ha amahumet bolondsága anem lett volna., hogy ötet az Istentől küldetet embernek tarttsák., az ő vallása nem igen különbözöt volna a soiniá²⁵ nusok vallásátol, de rend¹ kívül valo nagy dolgot [195a:] akara tsele-

¹ én <v> nevemnek, ² az [Beszúrás.]

kedni, el akarván hitetni másokol,³ hogy néki szövetségé vagyon a magoságbéli lelkekel, de mint hogy. se nem küldetet volt, se tsudatételekre valo ajándekja nem volt. kénszeriteték avallása fel állítására, hogy az okosághoz, a világi tudományhoz, és atsalárdsághoz tegye, az
30 ö el ragadtatásit, amelyeket okozák vala anagy nyavalya törések, végtire mind ezek. tsak el hiteték anépel, hogy ö sokal fellyeb valo volna atöbb embereknél. és hogy. a menyekből venne oktatásokot, a felesége. fátimæ, és ajó akaroi tele torokal kiállttyák vala, hogy ö volna hirdetője, magyarázoja. az ur akarattyának, evilágra pedig tsak
35 azért jöt, hogy az ur parantsalatit hirdese, agalamb a kit arra szoktatták vala, hogy a⁴ feje felet repdesen., nem kevesé emelé fel anép elöt, aki azt tartotta hogy ez a madár Gabriel Angyal lévén, a füliben beszél akövetnek. it félben szakasztom. maszor töbet.

³ másokol, [!] ⁴ a <fele> feje felet

[180.]

rodosto 1750. 15 máji

ki ne örülne a májusi szép napoknak, de a bizonyos hogy it amajus nem olyan kedves mint másut, mert leveles fákot. tsak nem egész télen látunk, zöldtséget szüntelen söt még májusban a szárazságok¹ el kezdődnek a fü is hervad-[195b:]ní kezd, a fák pedig már aprilis
5 kezdetin virágoznak. zödülnek, de it nem agazdaságról kel beszélni. hanem mahumetről. aki hogy magátol el ne vadittsa. magátol a pogányokot. se sidonak, se keresztyének nem akará magát mutatni. de hogy mind a sidoknak, mind akeresztyéneknek kedvezhesen., mindenikének,² holmi részecskeit ki vevé avalásából. és a magáé közii
10 töldá, és azt tanitá, hogy három féle irot³ törvént adot ki azur az embereknék, mindenikében lehet üdvezülni. mert mindenike azt hadgya. hogy higyenek az egy Istenben minden embereknék teremtojében, és birájában, az első törvény Mojses által adatot ki, de mint hogy igen nehéz volt. azért igen kevesen is vihették azt jól végben, a
15 második törvény a kristusé, a mely noha tellyes legyen is kegyelemel, de ennek sokal nehezeb a meg tartása. mivel igen ellenkezik a meg romlot természetel. az okáért mondá, az ur tellyes lévén⁴ irgalmaságal.,

¹ szárazságok [száradságokból javítva.] ² mindenikének, <hogy> holmi
³ irot <könyvet> törvént [törvént: <könyvet> fölé írva.] ⁴ lévén <irgama> irgalmaságal., [Törlés a sor végén.]

én általam küld néktek egy olyan törvényt, a mely könyü, és a ti gyengeségetekhez valo úgy hogy azt követvén egészen, mindnyájan boldogok lehetetek. mind ezen, mind a más világon, (ez igen nagy igeret).
20 Az alkorán könyve. olyan könyv, a [196a:] melyben, a jók között, sok gyermekség. és haszontalanság vagyon. de eza könyv akár mitsodás legyen., mind azon által, magában foglalja, mind a papi, mind a városi törvényt, és elejkebe adgya atörököknek. mind azt, amit hinni,
25 és követni kel, ök azt. meg nem mernék nyitani, hanem először a fejekre teszik. amely nálok a tiszteletnek leg nagyob jele. azt nagy szorgalmatosággal olvasák, a parantsolat szerént, a mely azt hagyja. (:foglalatoskodgyatok gyakorta annak a könyvnek olvasásában. a mely néktek küldetet., és könyörögjete szüntelen, mert az imádság el
30 térít avétektől:) azt tarttyák, hogy a ki azt elolvasa anyiszor. a menyiszer már annak bizonyos száma vagyon. hogy a meg nyeri a paraditsomot. ök azt fő könyvnek nevezik a török vallás. három ágra szakad, a szeretsenek⁵ tartása. leg babonásab, ezek bubeker szerént tarttyák avallást. a persáké a mely tisztáb., ezek halit követik atörökök
35 pedig ömerel tartanak, ezek atöbit eretnekeknek tarttyák. és kárhoztattyák., én pedig nem kárhoztatom azt. aki hoszab levelet nem akar irni.⁶ söt még azt mondom emberséges ember érette

⁵ szeretsenek <val> tartása. [Törlés a sor végén.] ⁶ [Javítás:] nem aka^r irni. [ir: beszúrás.]

[181.]

[196b:] rodosto¹ 16 7bris 1750

Mely szép dolog ilyen mezei városba lakni. mint a miénk, akor² megyen a mezöre az ember. mikor akarja. a nagy keritet városok³ mint a tömlöztök olyanok. most a kertekbe enni gyönyörüség, ót a sok⁴ gyümölts. noha nem sok féle. mert a kertészek roszak, oltani nem tudnak, körtvély, alma, szilva. nintsen hanem a sok őszi baratzk., a sok két három féle dinye. kivalt most az őszi dinye, a mely decemberben is tart. olyan őszi dinye pedig mint itt vagyon., nem adatik sohult, az igen hasolit az ugorkához., amint hogy a melyik nem jó. egész ugorko⁵., de ennél a dinyénél nem lehet kedveseb gyümöltsöt enni., kivül a

¹ [Keltezés:] rodosto <la> 16 [Lásd a 49., 59. és 79. lev. keltezését is.]

² akor [r-z-ből javítva.] <lehet a> megyen ³ városok [-ok utólag beszúrva.]

⁴ sok <din> gyümölts. ⁵ ugorko., [!]

10 szemnek. nem tettzik, hameg mettzik, még annál inkább⁶ mert a belső része tiszta zöld. de ha meg kostollyák. gyönyörűséggel esznek belőle, mert olvad a leányok szájában. és olyan édes. mint ha nád mézbe főzték volna meg. menyünk már az aszony dolgára.

A törököknek. egy hit ágazattya vagyon, tudni illik hogy tsak egy Isten vagyon. és hogy Mahumetet az Isten küldötte, ami pedig atörvény béli parantsolatot illeti, atörökök öt részre oszttyák. 1. hogy napjában [197a:] ötször imádkozanak. 2. hogy a ramazánt meg böjtölyék, 3. hogy alamisnát adgyanak. és az irgalmaságnak tselekedetit kövesék. 4. hogy ha lehet butsura el menyenek, mekhában, 5 hogy semi tisztátalanságot el ne szenvedgyenek a testen: Ezekhez meg más négy parantsolatot adnak. de ezek nem szükségesek tellyeséggel azüdvésre, 1. hogy pénteket meg üllýék, 2. hogy környül⁷ metéltesék magokat, 3. hogy bort ne igyanak, 4. hogy diszno hust ne egyenek. se olyan állatot. a kinek először a vérit ki nem botsátották,

25 A törökök tisztelik pénteket. és tartoznak azon anapon. atemplomba menni délbe, az aszonyoknak meg engedik hogy oda ne menyenek. azért hogy a férfiak figyelmetesebben imádkozhasanak, atörök kereskedő délig ki nem nyittya a bolttyát. azon anapon. de söt még egy áitatos török, a keresztyén házában sem menne, a mint evelem meg 30 történt.

A közönséges jó vivé a törvény tsinátot arra, hogy a tanitványinak meg tiltssa abór italt, óhjátok magatokat. mondá a bortol. a kotzka. a sák játékoktol ezeket, azért találta fel az ördög, hogy gyűlölséget. és veszekedést szerezen az emberek közöt, hogy őket el távoztasa [197b:] 35 az imádságtol, és meg gátollya őket, hogy az Isten nevét segittségül hiják; minket pedig meg nem gátol. hogy ne adgyunk hálákot az urnak. hogy a pestisnek hírét sem halottuk ebben az esztendőben. neis halyuk.

⁶ inkább <de ha meg kostollyák> mert ⁷ környül [r—n-ből javítva.]

[182.]

Rodosto 1751 14 febr.

Kedves Néném, annak igen¹ örülök hogy a kéd tettzése szerint irtam még edig a török szokásrol. és vallásrol. kivánom. hogy ezután is ugy legyen, de azt szükséges meg irnom, hogy it igen zür. zavar

¹ igen [g—d-ből javítva.]

idők járnak de a nekünk hasznunkra vagyon, mert most fársángba,
5 tsak hozák nekünk a sok tuzokot. halva és elevenen, a kiket az ónós
esőkbe fogták, a török nem kap rajta. mi pedig már meg is untuk.,
atuzok rettentő fejes, makats állat. jobban szereti éhel meg ölni magát.
mint enni. hanem a fiatait fel lehet nevelni. ideje az aszony dolgára
meni.

10 A muftit a törökök úgy tekintik mint vallásoknak. törvényeknek.
fejit. és oraculumját, ennek választása. tellyeségel, a Császáron áll,
aki erre ahivatalra, okos. értelmes. és igaz embert választ. Ámbár az ő
Decretumit., és végezését a birák törvénynek tarttsák is., de császárt
semire nem kötelezhetik, mind azon által olyan [198a:] nagy az ő
15 hatalma. hogy semiben néki ellent nem mond, se ellent nem tart
végezésinek,² a melyek tsak egy néhány szokból állanak, és utollyára
mindenkor hozá teszi., Az Isten tudgya melyik jobb, mind azon által a
midön a Császár tanátsot kér a Muftitol. az országos dolgokban,
vagy valamely pasának haláláról. vagy a békeségről. hadakozásról,
20 és ha úgy talál lenni hogy ez a főpap másként gondolkodik mint a
Császár mind ezekről, minden halogatás nélkül le teszik, és olyan fő
papot tesznek, akinek olyan gondolati legyenek. mint a Császárnak

A Császár mikor a Muftinak ir, ilyen titulust ad neki. Ésadnak, aki
minden böltseknél leg böltseb. minden tudományokba. leg felyeb
25 halado mind azoknál. a kik fent haladnak. te aki minden nem szabados
dologtól meg tartoztatod magadot. Eredete ajó erköltsnek. és a
valóságos tudománynak; A proféták. és az Apostoli tudománynak.
Örököse: A ki meg³ fejtod ahitnek ágazattyát. és ki nyilatkozatod
annak valóságos értelmét. Te vagy az igazság kintsének a kolttsa;
30 te világositod meg. a homályos magyarázatot. meg vagy erősítve a
felső igazgatonak⁴ és az emberi nemzet törvény tsinálójának kegyel-
mével. A nagy Isten adgya hogy [198b:] szüntelen meg maradgy ajó
erköltsbe.

A Muftit mihent választották. a Császár egy nusztoz mentét küld
néki. és ezer tallért aranyul egy keszkenőben, azután 2000 pénzt rendel
35 néki napjára. egy poltura három pénz, emint egy 16 talléra. es 30 pol-
turára megyen, vannak olyan császári templomok. a kiknek joszágiból
fel vehet ötven ezer tallért

² [Íráshiba:] végezének, ³ meg <magy> fejtod ⁴ igazgatonak <kegyelmé-
vel.> és

A mufti után vannak akét Cadileskerek. az egyik Europai, amásik
40 **Asiai**, ezek eleiben minden féle törvény el mehet és minden féle tör-
vényt meg ítélhetnek ebből a tiszttségből. a Muftiságra mennek

A Cadileskerség után valo a Molla. ezeknek 500 pénzek⁵ jár napjára,
ennek az egész tartományba valo Cadiákra vagy bírákra hatalma
vagyon, a mollakból lehet mufti. a Mollákat, és a kadiákat. egy⁶ házi
15 embereknek tarttyák, mert a törökök közöt avallasbéli⁷ törvényt, a
városi törvénytől meg nem választtyák

Az Imánok, vagy papok, olyanok mint a parochusok, ezeknek meg
fedhetetleneknek kel leni. de szükséges hogy jól tudgyák olvasni az
Álkoránt,⁸ és hogy elsöben abban ahivatalban. mint azok akik atöröny-
50 bol a népet az imádságra szokták hini, de még az is szükséges hogy a
nép a fő vezérnek szollyon mellette. más képen [199a:] abban a hiva-
talba nem álhatna, ávezér parantsolattya nélkül. ahoz nem kíván-
tatik más papi bélyeg, se a Mufti nekik semit nem parantsol, ki ki
szabad a maga parokiájában, hanem avárosi bírák alat vannak,

Az Emireket az egyháziak közü számlálhattyuk. mivel ezek a
Mahomet familiájából valok, hogy pedig a töbitől magokot meg kü-
lömböztesék. zöld tsalmát viselnek, a mahumét színét, ezeknek sok
szabadságok vagyon, a törököknek meg vagyon⁹ tiltva hogy ezekel.
gyalázatosan¹⁰ bányanak vélek,¹¹ de ha haragusznak reájak. és részegen
60 látttyák. a csalmájokot le veszik. és jól elverik minden tisztelet nélkül.

Az Emireknek egy fejek vagyon. akit Nakib Essrefnek nevezik,
ennek oly nagy hatalma vagyon rajtok. hogy megöletheti, és meg
kegyelmezhet nekik., de hogy a botránkoztatást el kerülyék, abünté-
tés mindenkor titkoson megyen végbe, A főnek, egy vicéje vagyon.
65 akit Álemdárnak hiják. ehordoza a mahumet zászloját. az Émirek,
minden féle nagy tiszttségekre fel mehetnek; en pedig tovább nem
megyek. hanem jó egészséget kívánok Nénémnek

⁵ pénzek <n> jár napjára, ⁶ egy <k> házi [Törlés sor elején.] ⁷ [írás-
hiba:] avallalbéli ⁸ Álkoránt, <es> és [Tollhiba.] ⁹ vago<k>[?]n ¹⁰ [Sörvé-
gén] gy [új sor elején:] lázatosan ¹¹ [Vö. a 182. lev. tárgyi jegyz.]

[199b:] Rodosto 15 aug. 1751¹

kedves néném,² azt igen jól tselekeszed hogy bátorításra valót irsz a leveledbe. irván, hogy kedvesen olvasod a törökökről való leveleimet. mert a bizonyos, hogy régen félbe hagytam volna. ha tudnám hogy unadalmasok.

⁵ Azt jó meg tudni. hogy atörökök szeretik szép, és tzipra templomokat építtetni. és igen bő kezűek a templomoknak fundatiókat tenni. és jövedelmet a szegények: számokra, a kik minden nap imádkoznak a jótévőjöknek lelkekért.

¹⁰ A császári templomoknak. vagyon leg több jövedelmek, ezekre pedig, a kezlár Aga. aki a császár Aszonyira vigyáz, visel gondot, és parantsol. a templomokhoz való tiszttségekből, az Impériumba sok templomok vannak. fő képen olyan helyeken, ahol a Császárok szoktak lakni. úgy mint Brusában, Drinápolyba, Constantinápolyba, a hol. sok császároktól építetett drága templomok vannak, császárnék is építettek.

¹⁵ Ezek között leg főveb a szent sophia temploma ezt Justinianus Császár építette volt. atörökök meg tartották. és valamint annak. előtte. az Isten szolgálattyaara rendelték., de a jövedelmét meg nagyobították, a mely esztendőre³ száz ezer aranyra megyen., ezt pedig avárosban szedik fel, [200a:] a Császár tartozik maga is ezer. és egy pénzt fizetni. a földért a melyen akastélya vagyon építvé, mert a keresztyén császárok idejében. az ő föld. a templomhoz tartozando kert volt

A török császárok pedig a templom körül egy néhány kápolnákot építettek, ahová temetik őket. azokban szüntelen való égő lámpások vannak, bizonyos jövedelem pedig azoknak számokra, kik az ő lelkekért imádkoznak azokban a kápolnába. ezen kívül minden nap bizonyos órákban. sok számú koldusoknak alamísnát adnak. (mely boldogok volnának., ha a kristusért adnák)

sok templomok vannak ahol iskolák lévén. atörvényt⁴ taníttják, vannak ispotályok, szállások, az utozok, és az idegenek számára. ³⁰ vannak konyhák, a hol a szegényeknek ételt készítenek. mind ezeknek a jövedelmek bizonyos, mert faluk. földek. tartományok vannak arra rendeltetve, szerentsés falu az, a mely valamely templomhoz tartozik. mert annak sok szabadsága vagyon. ha valamely különös ember vala-

¹ [Keltezésben:] 1751: [javítva 1752?-ből.] ² néném, <aszony,> azt ³ esz [: Elvásztás a sor végén] tendöre [: beszúrás új sor elején.] ⁴ atör<ta> vényt taníttják, [Törlés elvásztás után, új sor elején.]

mely templomnak fundatitot akarna tenni. földet nem adhat, hanem
35 kész pénzt ad, a melyet interesre ki adgyák., de ez tsak a templomért.
szabad. mert a törvény tilttya az interesre valo adást, az egészre
vigyázunk néném

[184.]

[200b:] rodosto 26 8bris 1751

E már rendkívül valo dolog hogy ma havazon ezt még soha sem
értük. még pedig sok szőlő és pamut a mezőn talám jovunkra esik,
mert három holnaptol fogvást a pestis igen uralkodik, aváltozást
tehatt az áerben, hihető hogy apestisnek nintsen egészen valo ereje,
5 mivel sokan meg gyógyulnak belőle. a törökök tanítások szerént. ezek-
nek nem lehet meg halni pestisben, akik pedig abban meg holtanak
lehetetlen volt azt nékik el kerülni, mert aző tanítások, az Isten előre
valo rendelésiről., mód nélkül szoros., sőt még az Istennek tulajdo-
nittyák avétket. mert azt nem lehetet nékik el kerülni, azt tarttyák
10 hogy kinek kinek ahomlokára vagyon irva hogy mit rendeltek felőle.
és azt elnem kerülheti

A törökök a persákat eretnekeknek tarttyák. mert ezek Halyt
követik atörökök pedig Mahumetet,¹ és nagy gyűlölséggel vannak egy-
máshoz, ugy anyira hogy a császár udvarában minden² féle nemzetből
15 valo rab gyermekeket bé vesznek, de persat nem, mert azt mondgyák
hogy lehetetlen egy persának meg térni valóságosan. egy szoval azt
tarttyák, [201a:] hogy egy sido, egy keresztyén, remélheti hogy még
idővel. a hivek közti álhat, de egy persa soha sem, atörökök között, a
vallás iránt, véghetetlen szakadások vannak, akik mind anyi féle
20 képen magyarázák az Alkoránt. vannak sokan olyanok. akik az Isten-
séget nem hiszik

A törökök között is vannak egy néhány féle szerzetesek. a kik meg
külömböztetnek magok között aruhajokal., azok között leg nevezete-
sebbek. leg közönségesebbek. a Dervisek, ezeknek Iconiumba vagyon
25 a fő klastromok. a mely klastromba 400 vannak rend szerént.

A dervisek fogadást tesznek. a szegénységről. tisztaságról. és enge-
delmeségről., a superiorjok elöt. igen nagy alázatosággal vannak.

Az ő ingek igen vastag vászon, azon felyül vastag szürke darotzbo³
valo hoszu dolmány, avallokra teritve egy fejér pokrotz. a lábok szára

¹ Ma(h)umetet, [h-tollhiba.] ² minden [-en: Utólag beszúrva.] ³ darotzbo
[Úgy látszik, az első o betű a-ból van javítva.]

³⁰ meztelen, amelyek ki nyitva, az övök; vastag, széllyes bőrből vagy on. elől kötik meg. asüvegek teveször, és⁴ olyan formájú mint a csáko süveg csáko nélkül ezek a bort titkon meg iszák, és a kit meg tsalhatnak [201b:] azt el nem mulattják, ezeknek tsötörtökön nem szabad enni estig.

⁴ és <harang> és olyan

[185.]

rodosto 1752 20 maji

kedves néném öt esztendeje hogy leveledet nem¹ vettem. igazán mondván ött holnapja, nem soké a, az előtt gyakran irtunk egymásnak. mitől van az, talám attól hogy vénülünk, de a héjával bé töltöm akéd akarattját. és atörökök szokásit végig² le irom. azutolsó levele-
⁵ met a derviseken hagytam el. és ismét rolok irok.

A derviseknek, leg főveb külső foglalatoságok a, hogy tántzollyanak kedén. és pénteken. de a még ehez a komédia áitatosághoz kezdgyenek a superiorjok predikációt tsinál, azt tarttják hogy ezt a predikációt akár mely valláson lévő meg halgathattya. a szerzetesek pedig kerek-
¹⁰ déden ülnek. atérdeken, a prédikacionak vége lévén, a chorusba az énekesek, és a flautások el kezdik az eneket a mely sokaig tart. amidön bizonyos verset énekelnek,³ a superior esze veria kezeit és erre a jelre a szerzetesek fel kelnek, a karokat kí terjesztik. és keringeni kezdenek kerekbe. azt pedig oly sebesé-[202a:]gel. hogy a ki nezi a feje szédülhi
¹⁵ kezd. szoknya forma van rajtok. vastag posztobol és noha oly sebeségel forogjanak is mint a szekérbe a kerék. de egyik a másikat meg nem éri. a superiorjok jelt adván. egyszers mind el hagyják. a tántzot. és ki ki a maga helyére le kutzurodik, mint hogy pedig ehez igen ifiuságokba szoktattják őket, azért leg kisebb fő szédülést sem éreznek,
²⁰ énnekem pedig a fejem szédelget tsak hogy néztem is őket, négyszer, vagy öttször kezdik így el a keringést⁴ ezek meg házasodhatnak, de el kel hagyni a derviséget

A török vallást jobban nem lehet el végezni mint azon. hogy mitso-
da tisztelettel vannak a kristushoz, a nem igaz hogy káromlásal volhá-

¹ nem [: Sorvégen] nem, [: sor elején; fölösleges ismétlés.] ² végig [Az utolsó g—k-ból javítva.] ³ énekel- [: Elváltatás, sor végén] kelnek, [: új sor elején tévesen folytatva.] ⁴ kezdik így el a keringést [a: névelőt utólag szúrta be az igekötő után.]

25 **nak** hozzája, mint sokan azt tartják. mert it nem közönséges népet kel érteni hanem ~~az~~ irás tudokot. ha pedig oly boldogtalanok. hogy nem hiszik akristus Istenségit. leg aláb ugy tisztelik mint az Isten fuvallását, mint az ur mellet lévő nagy szó szóllót, azon meg egyeznek hogy az Isten küldötte el. hogy olyan törvényt hozon. a mely telyes kegyelemel.

30 **hapedig** hitetleneknek⁵ hinak minket, nem azért hogy a kristusba hi-[202b:]szünk. hanem azért hogy nem hiszük hogy Mahumetet az Isten küldötte⁶ volna. jól tselekeszük⁶

⁵ hitetleneknek<nek> ⁶ jól <tse> tselekeszük [Tollhiba.]

[186.]

rodosto 1752 2. Aug.

ki ne irna kedves néném, örömet, mikor anyi sok jó dinyét eszünk, mert it most a dinye szüret. azt tudom hogy nem jó üzuen eszi a dinyét a vezér a kit az el mult holnapban letevének. vagyon is oka, helyében pedig Imrehor musztafát tették, e fő lovász mester volt. már most a

5 **birodalomnak** fejdeme, emberséges ember, hozánk máris mutatta jó akarattyát. az el mult holnapnak a vegin estve felé jól meg ijesztettek volt benünket, mert olyan nagy föld indulás volt hogy annál nagyobát soha sem értem., a házak, a falak., ugy hajlodozták, mint mikor a szél. a fákat hajtogattya, de semi szerentsétlenség nem történt.

10 **Már** most irjunk a törökök házasaóiról a kikhél a¹ házasaó szent és tiszteletes dolog, a papoknak ót nintsen semi részek. mert a kötés a bíró elöt megyen végebe.,

A midön pedig valaki törvény szerént [203a:] akar meg házasaódni, a leány attyával és anyával végez arrol. a házasaórol valo levelet vagy

15 **kötést**, abíró és ket bizonyaságok elöt tsinállyák meg, a mely kötést el ronthattya akét rész, egy aszony kérheti azurától valo el válást. ha tehetetlen. ha haromszor egymás után péntekre virado éttzakán el mulattya az adot meg fizetni, a mely éttzaka arra az adora rendeltetet. egy olyan férfiu aki anyira valot nem ád a feleséginek, hogy kétszer

20 **egy héthben** a feredöben mehesen. tarthat az el válástol., a leányal pénzt nem adnak. hanem a legénynek kel adni. a lakadalomnak napján. a meny aszszonyt nagy pompával dobal. sipal. viszik a legény házához, a legény a kapunál várja, és le veszi a szekérből, kezét adnak

¹ a <h> házasaó [Tollhiba.]

egymásnak, de a leány ábrázattya bé vagyon fedezve. ugy hogy ötet²⁵ nem láthattják., de ő láthattya a legényt., a szekérből le szálván fogadást tesznek egymásnak. azután anapot vendégségbe töltik. a férfiak külön. az aszonyok is külön. annak idejében a meny aszonymnak valamely aszony attyafia viszi a völegény házában. és tsak akkor láttya meg, ha szépé vagy rut. nem magyar humorhoz való az ilyen házasság

[187.]

[203b:] rodosto 17 9bris. 1752

It kedves néném szép idők járnak, az ablakok nyitva vannak., lehet tehát most irni a török lakadalomról.

A császároknál a házasság nem szokás, hihető hogy ők abban az ország tsendeségire vigyáznak., de az is hihető, hogy a lakadalmi⁵ irtoztato költséget akarják el kerülni. a Császár anyi rab leányt tarthat a menyi néki tettzik, akik férriu gyermekeket hoznak evilágra. azokat ugy tekintik mint Császárnékot, és a fiok császárok lehetnek idővel.

A törökök közöt két féle hazaság¹ vagyon, atörvény szerént való¹⁰ hazaság, és a bérben való házasság. aharmadik. arab leányal való ágyaság. a törvény szerént. egy török akár mely gazdag legyen. de három, vagy négy. valóságos feleségnél² nem vehet többet, a bérben való házasság minden céremonia nélkül megyen véghez. hanem meg alkuszna a leány apjával. és anyával. akik³ bérbe akarják adni¹⁵ leányokat.⁴ a biro elöt, aki irásba teszi hogy egy ilyen legény, egy ilyen leányt magához akarja venni. hogy feleség helyet legyen., kötelezdi arra magát, hogy étel, ruházattal fog.[204a:]ja tartani, ugy a tölle leendő gyermeket is. de olyan formában hogy viszá küldheti az apja házához a mikor néki tettzik. meg fizetvén a bért az alku²⁰ szerént a mi pedig a rab aszonyokat illeti atörvény szerént a törökök arra fordithattják őket, amire szeretik, atörököknél a gyermekek,⁵ egyaránt osztoznak, akár mely aszonytól valok legyenek, hanem az a külömbség vagyon. hogy a rab aszony gyermeke rab lesz valamint az annya. hogy ha az attya fel⁶ nem szabadittya

¹ hazaság <vala> vagyon, [vagyon, : <vala> fölé írva.] ² feleségnél [feleségtől javítva.] ³ akik [A második k betű utólag beszúrva.] ⁴ leányokat. [leányától javítva.] ⁵ gyermekek, <ne> egyaránt ⁶ fel [f—sz-ből javítva.]

25 A midön a férfiu hal meg előb, az aszony ki veszi a néki kötöt pénzt. ez a valóságos feleséget illeti mivel atöbivel nem gondolnak anyit., atörök a valóságos feleségit el veszi, akinek fizet, bérben tarttya, arab aszonyát pénzen veszi.

Egy ember, aki el akar válni a feleségitől, tartozik⁷ néki meg adni, a
30 mit néki kötöt házasságakor az el válás abiró elöt megyen⁸ végben, és azután mindenik rész szabad.

⁷ tartozik <holtig> néki ⁸ megyen <vegye> végben,

[188.]

rodosto 1753 22 Martÿ

kedves néném mitsoda régi¹ lakosok vagyunk ebben avárosba, tegnap 33 esztendeje mult el it valo uralkodo bujdosásunknak, abizonyos, hogy mint a negyed része, anyi időt nem töltöttem zágonban, hát azt meg irjamé [204b:] hogy menyi ideje hogy onét ki ugrattam, anem
5 ártalmas még hasznos,. mert meg látom mitsoda² nagy hálá adásal tartozom Isten ö Felségihez.³ aki olyan hoszas gondviseléssel volt hozám., annak jól fel számlálva, 45 esztendeje vagyon aldasek Istennek szent neve, de térjünk az aszszony dolgára

A törökök. azaz, azirás tudok. a környül metélést nem tarttyák hit
10 ágazatnak, se az álkorán parantsolattyának, és hogy a nélkül is lehet aparaditsomba menni, a gyermeket⁴ hét esztendő korában szokták környül metélni.⁵ A környül metelésnek napján vendégséget készít a gyermek attya házánál, agyermecket pedig fel öltöztetik mentöl cifrában lehet, azután lovon az utzákon hordozák, musika szoval, a
15 gyermeknek keziben egy nyil vagyon, a melynek vasát a szive felé tarttya, meg akarván azal mutatni, hogy készebb azal inkább a szívért által verni, mint sem a hitet meg tagadni, a társai, jó akaroi nagy örömel kísérik ötet atemplomba, ahol az imán. (a pap) egy kis oktatás után, ahitnek ágazattyyát mondattya el véle, azután a borbély a kere-
20 vetre teszi a gyermeket, két szolgál lepedőt tart előtte, aborbély a teste

¹ régi <k> lakosok ² mitsoda <m> nagy ³ Felségihez. [F—f-ből javítva.]
⁴ gyermeket <k> hét ⁵ metélni. <k> A környül

végin valo bört ki huzván, [205a:] és⁶ meg szoritván, kis fogoval. a borotvával el vágja, és az el vágot bört meg mutattya a jelen valoknak, mondván.: az Isten nagy, azonba pedig a gyermek sir, és kiált, a fájdalomba, és a jelen valok köszöntik ötet, hogy már öis⁷ a hívök
25 köziben vetetet, azután viszá viszik a gyermeket Ceremoniával az attya házához, a hol harmad napig vagyon avendégség. azt jó meg tudni. hogy a pap nem ád nevet a gyermeknek, hanem az apja születése után a keziben veszi és fel emelvén az Istennek ajánlya, egy kevés söt tézsen a szájában mondván, tessék az Istennek fiam Ibrahim. (vagy
30 más nevet) hogy azö szent neve néked mindenkor olyan jó izü legyen mint eza só. és meg ne engedgye néked a földi dolgokat meg kostolni.

Mint hogy a törökök azt tarttyák. hogy a mi atestet meg motskossittya. alelket is meg szenyessitti, és hogy a mi egyikét meg tisztittya, a másikat is meg tisztittya, erre valo nézve. a mosodásal készülnek az
35 imádsághoz, (:Istenes ember. mondgya az álkorán, a midön az imádsághoz akarsz fogni, mosd meg azortzádot,, kezeidet, karodot, és lábaidot, a házasok kik együt hálnak, meg feredgyenek. hogy ha abetegek, és az utozok vizet nem találnak, tiszta poral surollyák meg ortzájokot; mi- [205b:]vel az Isten szereti atisztaságot, aztis akarja,
40 hogy azö néki tett könyörgés. tekélletes legyen., hogy hálágot adgyanak néki kegyelmiért, és hogy segittségül hiják az ö szent nevét:) E mind szép. és jó. egy részint. de más részint haszontalan⁸ valo intés, mert szegény mahumet nem kértél a kristus nevében, a nélkül akérés meg nem halgatatik. én pedig annak nevében kérem a néném egéségit.
45 emost elég.

⁶ és meg szoritván, és [Az első és — utólag beszúrva a sor előtti margóra, a következő és fölösleges, de nincs törölve. Császár E. a második és-t egy-nek írja és megjegyzi: „Az eredetiben az egy helyett és olvasható.”] ⁷ öis a <bo> hívök ⁸ haszontal<1>an

[189.]

rodosto 1753. 11 juny

kedves néném, azt irod hogy ugy tudod a törökök szokását. vallását. mint a mufti, ugy tettzik hogy nem kellene tsufolodni. még a muftihoz tenni magát. a kinek térdig érő szakálla vagyon. és olyan tsalmája mint egy méh kas. meg ne boszonts mert többet nem irok. noha már

5 félben nem hagyom¹ És azt mondom. hogy a törökök a mosodásról
valo parantsolatot, két mosodásban tarttyák, nagy és kitsid mosodás-
ban. az első abban áll, hogy az egész testet meg mosák, ezel leg inkább
aházások tartoznak, és a hol feredök nintsenek., a férfiu a folyo vízben,
vagy tengerben. háromszor le bukják, akár mely hideg legyen, akis
10 mosdás pedig abból ál, hogy artzal. mekha felé fordullyon, meg mosa
ortzáját. orrát kezeit. karját. lábait.

[206a:] A mősdás után szemeket a földre vetik, és ugy vannak egy
kevés ideig hogy magokhoz térjenek. és az imádsághoz készülyenek .
a mely ötször vagyon napjában. Az első hajnalba, A 2. delben. A 3.
15 dél és nap nyugot közöt. mint egy négy ora felé. A 4. nap nyugotkor.
Az 5. mint egy más fel orakor nap nyugot után, hogy pediglen minden
meg tudhasa az idejét ezeknek az imádságoknak, nem harang szoval
adnak jelt. mert nálók harang nintsen, hanem arra rendeltetet embe-
rek vannak. kik fel mennek a metsetbe. az ujokal bé dugván fülököt,
20 egész teli torokal éneklik ezeket a szokot. Az Isten nagy. nintsen más
Isten az Istenen kívül, jöjjetek a könyörgésre, ihon világosan hirdetem
néktek. Ezek a bör harangok ezeket a szokot először dél felé éneklik.
azután észak. nap kelet. és nap nyugot felé.

Ezt mindenek meg halván, meg mosdanak, és a templomba mennek,
25 az ajto előtt ki ki le teszi a paputsát, vagy a keziben bé viszi, nagy tisz-
telettel meg hajttya magát, és köszönti arejtékbe² lévő Alkoránt a
mely rejték hely jelenti Mekhát, azután ki ki fel emelvén szemeit, a
hüvelykét a füleibe teszi, minek előtte [206b:] le térdepellyen. Azután
a pap fel kél. és ki nyitot kezeit a fejére teszi, a füleit a hüvelykével bé
30 dugja, és igen fel szoval, de halkal énekli, Nagy Isten ditsőség te néked,
ur, hogy ate neved áldasék és ditsöitessék, hogy a te nagy voltod meg
üsmértessék, mert tsak te vagy a nagy Isten.: anep tsak lassan
mondgya utánna.

Rend szerint pedig ezt az imádságot mondgyák. a szemeket a³
35 földre fügesztk, Enálók olyan imádság mint nálunk a mi Atyánk,
(Az Istennek nevében aki tellyes jószágal és irgalmaságal, ditsértésék a
világ ura, aki tellyes jószágú, és irgalmaságú, Isten minden embereknek
ítélő ura, mi tégedet imádunk, mi te benned vettyük minden bizodal-
munkot. tarts meg minket, mivel igazán valo uton hivunk segítségül,
40 ez az ut az, amelyet te választottad, és az melynek kedvezel kegyel-

¹ [Íráshiba:] hagyon ² [Nyilván ékezethiba:] aréjtékbe [vö. 27. sor *rejték hely*] ³ a [Beszúrás.]

medel, enem ahitetlenek uttya, se nem azoké a kikre méltán haragszol.) ennek az imádságnak a kezdete jó, de a vége farisaeuság.

A törökök az imádságot mindenkor azon végezik el. hogy köszöntik akét Angyalokot. akik tartások szerént, két felől állanak, ezt pedig
45 így viszik véghez a szakállokat kezekben veszik, jobbra és balra fordulnak, A törökök pénteken olyan szándékal imád-[207a:]koznak, hogy az Isten kegyelmét nyerjék az egész törökökre. szombaton. hogy a sidok meg térjenek, vasárnap a keresztyenek meg térésekért, hetfün, aprofétákért kedden a papokért, szeredán aholtakért, abetegekért. a
50 rabokért kik a hitetlenek között vannak, tsötörtökön az egész világ meg térésiért.

kedves néném alkalmasint tudgya már kéd atörök vallást de nem tartok semitől is. mert még soha egy keresztyén aszszonyt sem hal-
lottam hogy töröké lett volna arabokon kívül. ök azt tudgyák, hogy a
55 francia azt mondgya hogy török ország a lovak paraditsoma, és az aszzonyok purgátoriumja.

[190.]

rodosto 15 ębris 1753

kedves néném ha mind így lészen most minden órán vége lesz az én levél írásimnak, mert ennek előtte egynehány holnapal. magam tsudálni kezdettem hogy nem kezdek jól olvasni mint ha a szememre valamely vékony hartyikát tettek. volna. akönyvet¹ olvashatom de
5 nehezen, azirást könyveben olvashatom, az oltától fogvást a szemeim mind homályosaban látnak áldasék Istennek szent neve érette. de az aszony dolgát még véghez vihetem

[207b:] A törökök böjttye a holnaprol neveztetik amelyben esik, a mely ramazán holnap, azö esztendejek 354 napbol áll, azt 12 holdra
10 oszttyák, az ö holnapjok., az ujságál kezdődik.

Az ö böjttyük ramazán² holnapba rendeltetet, mert Mahumet azt hirdeté hogy az Alkorán abban a holnapba küldetet menyből. abban az egész holnapba regeltől fogvást. nap lementiig nem szabad se enni, se inya tsak egy tsep vizet is. ami pedig nekik leg nehezeb. még dohá-
15 nyozni sem szabad. de mihent a nap le menyen, a böjtnek vége vagyon és mindnyájan a dohanyon kezdik a vendégséget. mert akár mely szegény török is. jól vendégli magát tselédit.³ sok. egy holnap alatt el

¹ akönyvet <olh> olvashatom ² ramazazán [Elírás.] ³ tselédit. <a> sok.

költi. amit esztendeig kereset. a vendégség pedig estvétől.⁴ jó hajnalig tart. napal alusznak fő képen akinek nem szükséges dolgozni

- ²⁰ A persák mitsoda nevettségre való dolgot tartanak ezen böjt iránt, azt tarttyák, hogy Mahumet az Istennek akarván tettzeni, és hogy az övét gondviselése alá vegye, az Istenhez fel ment. és azt ígerte hogy az ő vallásán lévők ötven napig fognak böjttölni, Isten ő szent Felsége el fogadta az ígéretet, Mikor⁵ pedig Mahumet [208a:] le szállot volna, ²⁵ aharmadik égben találta akristust. aki is kérdezte⁶ tőlle hogy honét jöne. Mahumet felelé hogy az Istentől jöne, és hogy azt ígerte az Istennek. hogy az övéi ötven napot fognak⁷ böjttölni. akristus mondá néki hogy sokat ígért volna ötven napot. Mahumet⁸ arra fel mene az Istenhez, és meg jelenté hogy sokat ígért volna. hanem had lenne negyven ³⁰ napig, Isten ő Felsége arrais reá álla., Mahumet le szálván, a kristus kérdé ismét tőlle hogy mit végezet volna. felelé hogy negyven napot ígért volna. a kristus mondá néki.⁹ látodé hogy én az enyimeknek. negyven napot rendeltem. és¹⁰ hogy mitsoda roszul viszik végben. Mahumet ismét fel mene a harmadik alkura. és kéré az Istent. hogy a ³⁵ böjt had lenne tsak harmintz napig; az Isten azt is jóvá hagyá. a kristus pedig azért nem mehete fellyeb a harmadik¹¹ égnél. mert a köntösinek az újában. egy gombostő találkozik a menyekbe pedig semi földi dolog nem mehet. én is el végezem a levelemet. ezen a nem okos tartáson.

⁴ estvétől. <v> jó hajnalig ⁵ Mikor [M—m-ből javítva.] ⁶ kérdezte <h> tőlle hogy ⁷ fognak <f> <f> böjttölni. ⁸ Mahumet <r> arra ⁹ néki. <h> látodé hogy ¹⁰ és <m> hogy mitsoda ¹¹ harmadig

[191.]

rodosto 8 xbris 1753

kedves nénem tsak nem egészen meg vakultam, három lépésnire mást meg nem üsmérhetek, anyomtatást épen nemolvashatom., az írást még is inkább, magam pedig irok mert tudok írni¹ [208b:] de nem tudom mit irok, az oculárék semit nem használnak ezt már el végezem, ⁵ de a más esztendőben a levelek ritkák lesznek,

A ramazán el telvén, a Nagy Bairam következik. ez olyan mint nálunk a husvét. a Bairamot a ujságon kezdik el, azt pedig a sok álgyu

¹ írni [A szóvégi *i* utólag beírva, sötétebb tintával, vastagabb vonallal.]

lövéskeket hirdetik ki dobokkal, sipokkal, és ki ki² azon igyekeznek, hogy mentől kedvesebben tölthessék három napokat

¹⁰ Ezt az Innepet nagy ceremóniával ülik a Császár kastélyában. A császár a hajnalba megyen paripán a szent sofia templomában, a midőn viszá tér. a vezér. apasák mufti. egy szóval minden nagy tiszték köszöntik., leg utollyára a jantsár Aga köszönti.

¹⁵ A császárnék a kik esztendő által zárva vannak, azon a napon el mehetnek a Császár, a Császárné. látogatásokra,

A Divánban a császár nagy ebédet ad ma, a fő ministerinek,

A jó törökök azon anapon meg békélnek azokkal a kik el roszul voltak. és az uttzákon egymásnak kezet nyujtanak. a predikátorok pedig minék utanna holmi részt meg magyaráztak³ volna az Alkoránból.

²⁰ a templomba ezeket az énekeket éneklék. köszöntés és áldás legyen rajtad mahumet Istennek baráttya. köszöntés és áldás legyen te rajtad Jesus kristus. Istennek fuvallása, köszöntés és áldás legyen terajtad Mojses. ki kedves voltál az Istenél. köszöntés és áldás legyen **[209a:]** te rajtad Dávid az Istentől rendeltetett Monárka, köszöntés és áldás legyen te rajtad salomon, aki hü voltál az urhoz, köszöntés és áldás legyen te rajtad Noé, akit meg tartott Isten kegyelmével, köszöntés és áldás legyen terajtad Ádám, Istennek tisztasága.

²⁵ A törökök szeretete el terjed az állatokra, a fákra, és a halotakra, azt tarttyák hogy a kedves Isten előtt, vannak olyan testámentumba ³⁰ hagyott fundátiók. ahol bizonyos számú kutyákat. matskákot tartanak. eledel.

² ki ki [A második ki beszúrás.] ³ meg magyaráztak [Az utolsó szótagbeli a—o-nak is olvasható.]

[192.]

rodosto 1754 16 Augusti

kedves néném igen nevető állapotba nem vagyok, mert a ki igen roszul lát nem igen nevethet.¹ mind azon által mindent jó szível kel venni az Istentől már tízen öt hólnapja. hogy nem olvashatok. másal kel iratnom. mert a mostani irásomat még magam is nehezen olvas-
⁵ hatom de az aszony dolgát. el nem kel mulatnom

¹ [Íráshiba:] nevedhet.

A törökök nagy szorgalmatosággal mosák meg aholt testeket. a test mellett temjént égetnek. hogy a gonosz lélek eltávozzék. azután el temetik olyan lepedőben amelyet bé nem varják, se fent, se alát, nékik arra okok vagyon., mert azt tarttyák. hogy a midőn a test a

¹⁰ sirban vagyon, két Angyal megyen hozzája, a kik térdre állittyák. és számot kérnek tőlle. minden [209b:] tselekedeteiről. ugyan ezért is viselnek a fejek tetején egy kis üstökötskét, sokan atörökök, hogy az Angyal meg foghasa, a törökök sirja olyan mint egy kis pintze, a tetejét deszkával bé fedik, és arra földet.

¹⁵ Hogy ha ahalot, Istenes ember volt. akét Angyal után. akik számot kértének, más két Angyal mégyen. hozzája, kik olyan fejérek mint a hó. ezek tsak arról agyönyörüségről fognak néki beszélni, a melyekben leszen amás világon, de ha igen vétkes találna lenni, két olyan fekete Angyalok mennek hozzája. mint a holló, akik kinezni

²⁰ fogják, az egyik. mélyen a földbe le veri, a másika egy vas horogal onnét ki vonya, és akik így fogják magokat véle mulatni mind a nagy itélet napjáig.

Mahumet kedvezni akarván a szeretseneknek, bé is tölté kedveket. mert mint hogy aző földgyök pusztá, száraz, és terméketlen, hogy

²⁵ pediglen őket meg vigasztallya. olyan paraditsomot igére nékik. a mely tele volna forással, és kerteket olyanokat. amelyekbe olyan fák². vannak. hogy a verő fény meg nem hathatya. mindenkor tele virágokkal, és a fák rakva minden féle szép gyümölsökkel, ebben a kedves helyben foly bőségesen³ a tej, a méz, és abór, de aza bór nem⁴ részgittő, se az okoságot meg nem háboritya, ót is sétálnak azok a tekéletes szépségek, akik se nem kegyetlenek, se nem könyvek, akik is olyan édesek, hogy ha valamelyike közüllök aten. [210a:]gerbe találna pökni. mindgyárt el vesztené keserüségit. azoknak a szemek olyan nagy mint egytojás., mindenkor a férjekre néznek. a kiket

³⁵ úgy szeretik, hogy tsak meg nem bolondulnak érettek. mert azt vehetik el. amelyik nékik tettzik, ót a leányok Mahumet szerént mind tiszták. mert ót semi féle nyavalya nintsen., Mahumet nem mondot semit is jobbat amas világról. mint mikor azt mondotta, hogy nem kel aholtak közü⁵ számlálni azokat. kik az Isten uttyában hálnak meg.

⁴⁰ mert azok az Istenben élnek. az ő jovaival, és szeretetivel, de ellenben a kárhozották nagy egő tűzbe vettetnek, ahol aző bőrök min-

² fák. <fák> vannak. ³ bőséges ⁴ nem <o> részgittő, ⁵ [Íráshiba:] aholda közü

denkor meg ujul. hogy a kin is nagyobodgyék. szomjuságot, irtoztatot szenvednek, más italt nem isznak, hanem mérges italt, a mely meg fojttya őket. de meg nem öli, de a mi még leg nagyob. ahogy,
45 ót aszszonyokat nem találunk Mitsoda rettentő nagy kin a hogy ót aszszonyok nem lesznek, ezen avilágon arról gondolkodni szükséges, de a másíkan gorombaság, én nem tudok már mit írni töbet a török vallásról., úgy tettzik hogy elég

[193.]

rodosto 23 ,bris 1754

Minden bizonyal tudom hogy örülni fogsz¹ azon hogy Isten kegyelmiből a szomorú setettség el hagyta a szemeimet, soha sem szabad senkinek is még az ellen-[210b:]ségünknek is rosztat kívánni. de a bizonyos hogy másnak vakságot kívánni nagyob. mint sem halált
5 a szemem világa minden orvoság nélkül. tsak az Isten kegyelmével tért viszá ennek a holnapnak a kezdetén valamivel jobban kezdék látni ennek előtte pedig egy néhány napal. a szemeimben kezdém érzeni mint ha valami gaz eset volna mind a kettőben., valami szurta őket két vagy három nap. tudtam pedig hogy semi nem eset a szemeimbe. másokal is nézettem semit nem láttak, a jutot eszembe. hogy
10 talám a hárttyikák a melyek a szemeim előtt voltak. talám azok akarnak le esni. úgy is let. mert harmad nap mulva nem érzettem azt a nehéz szurást a szemeimben és sokal világosaban láttam, egy szoval az Isten kegyelmiből. ma az innepem napján az imadságos könyvnek
15 hasznát vehettem. a mely nem lehetet más fél esztendőtől fogva én is imár jobban szánom avakokat., de ha a testi vakság nagy dolog, alelki szászorta nagyob kedves néném oltalmaz meg az Isten mindenikétől

¹ örülni fogsz<k> [sz—utólag beszúrva.]

[194.]

[211a:] rodosto 14 xbris. 1754

kedves néném leheté nagyob hirt írni. mint egy hatalmas Császárnak halálát, ma hallottuk meg, hogy tegnap Mamut császár el hagyá avilágot., egy néhány napig betegeskedvén., anép igen kivanta volna

latni, olyan helyre viteté magát ahol meg láthatá tegnap hogy a
5 népnék kedvit talállya, nagy erőt vévén magán. lora ült, és a szent
sofia templomában ment. mikor viszá tért volna, hameg nem kapták
volna le eset volna alóról, és amidön a házához érkezék. tsak hamar
meg hala, el mondhatni hogy nagy tsászár volt. ahadakozásba sze-
rentsés volt azt el mondhatni, azt is el mondhatni hogy nem kívánta
10 ahadakozást el kezdeni. és békeségben akart uralkodni., egy nehány-
szor akartak zenebonát indittani ellene., de ő annak elejit vette.
le tsendesitette. és az inditoktol a fejeket el vétette. hogy többé azt
ne tsekedgyék., anép igen szerette. mind keresztyén. mind török.
magais akeresztyénekhez jó akaratal volt., abirodalmat csendesen
15 igazgata, kegyetlen nem volt., avezerit sok-[211b:]szor meg változ-
tatta, de egyet sem öletet meg., el mondhatni felöle hogy nagy
császár volt. noha kis termetü. helyiben oszmánt tették. az attyáról
valo¹ testvér ottset, a pedig leg kiseb ellen mondás nélkül mene
végben., oszmának az anya még. éll,² az is meg menekedék arabság-
20 tol mind Mamut, mind oszmán, a Musztafa császár fiai., imár har-
madik császár vendégi vagyunk; az Isten ő szent Felsége az ő kezek-
ből táplál minket. böségel, kedves nénem kalinitza.

¹ valo <ottset.> testvér ottset, ² éll, [Beszúráás.]

[195.]

rodoszo 6 aprilis 1755

Az uj tsaszár változtattya igen hamar a vezérit, februariusba le tevé
avezért. és a jantsár agát tette kalmakának adig amég az uj vezér
el érkezik. akalmakánság pedig vicé vezérség, az uj, vagy is az ó
vezér. Ali pasa, azelmult holnapnak avégín érkezék Constantiná-
5 polyba,¹ azt mondám hogy az ó vezér. mert e harmadikszor vezér,
és köszönye a császár anyának, a ki is avezér apjának rab leánya
volt, és az apja adtavolt, a mostani császár² [212a:] attyának, ez a
csaszárné most hetven esztendös

¹ Constpolyba, ² császár [212a:] <nak.> attyának,

[196.]

rodosto 26 Aug. 1755

A császár változo tantot jártat a vezérekkel, abizonyos hogy el mondhatták hogy nintsen¹ maradando városunk Ali pasát martiusba tevé vezérnek, majusba azt ki iktatá. és majusba Abdulát tevé helyiben, ez az ország kints tartója volt., ma hozzák hirit, hogy ezt is le tették, és sziliktár Ali pasát tették helyiben efegyver hordozo⁵ volt és igen kedves embere a császárnak, tehát sokáig kel maradni a potzon., vagy a kereken. enél többet most nem² tudok mit irni. hanem sok is, de nagy emberektől valo hirek. ebben a holnapban kezdé a prusiai király. ahadakozást akirályne ellen.³

¹ ninten [Íráshiba.] ² enél többet most tudok mit irni. [A kéziratban a *nem* kimaradt.] ³ [Az utolsó mondatot Mikes később írta hozzá a levélhez.]

[197.]

rodosto 25 abris 1755.

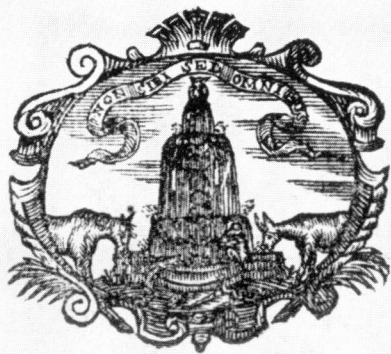
ki gondolta volna kedves nénem hogy az a kedves szeliktár Ali pasa oly hamar le esék. de még nem úgy mint a többi. mert a többi a földre estenek. de ez a föld alá eset., elég a hogy, erre haragut a császár annya, mert emesterkedet¹ azon hogy azt az Ali pasát le⁵ tegyék akinek a Császárné párt fogója volt, a Császárné is. boszut állot. és addig beszélt ellene a fiának, és mások által is tudtára [212b:] adatta a császárnak, hogy mitsoda² huzásal. vonásal akar kintset gyűjteni magának., a Császár a vádolást igaznak találván. a vezért meg fogatta., és parantsolta hogy fejét vegyék., de a császárnak¹⁰ tudtára adták, hogy nem szokás a vezéreknek fejeket venni., hanem meg fojtani, a császár azt felelte reá, nohat fojttsák meg előbször és azután fejit vegyék, úgy is lett. és a fejit ki tették mindenek lát-tára. a miolta ebben az országba vagyunk. nem tudok egyet is mást, a kit aCsászár meg öletet volna, ehelyiben következék Zaid Effendi.¹⁵ e francziául tud, mert³ francziában kétszeris volt. követ is volt.

¹ [Íráshiba:] emestergedet ² mitsoda <hiz> huzásal. ³ mert <m> francziában [Törlés sor elején.]

TABLEAU
DE
L'EMPIRE
OTTOMAN,
OU L'ON TROUVE

Les Mœurs & Coûtumes des *Turcs*, leurs Loix,
leur Religion, leurs différentes Sectes, l'Etat
de leurs forces par Mer & par Terre; &
généralement tout ce qui concerne leur
Gouvernement, Civil, Militaire,
& Ecclesiastique.

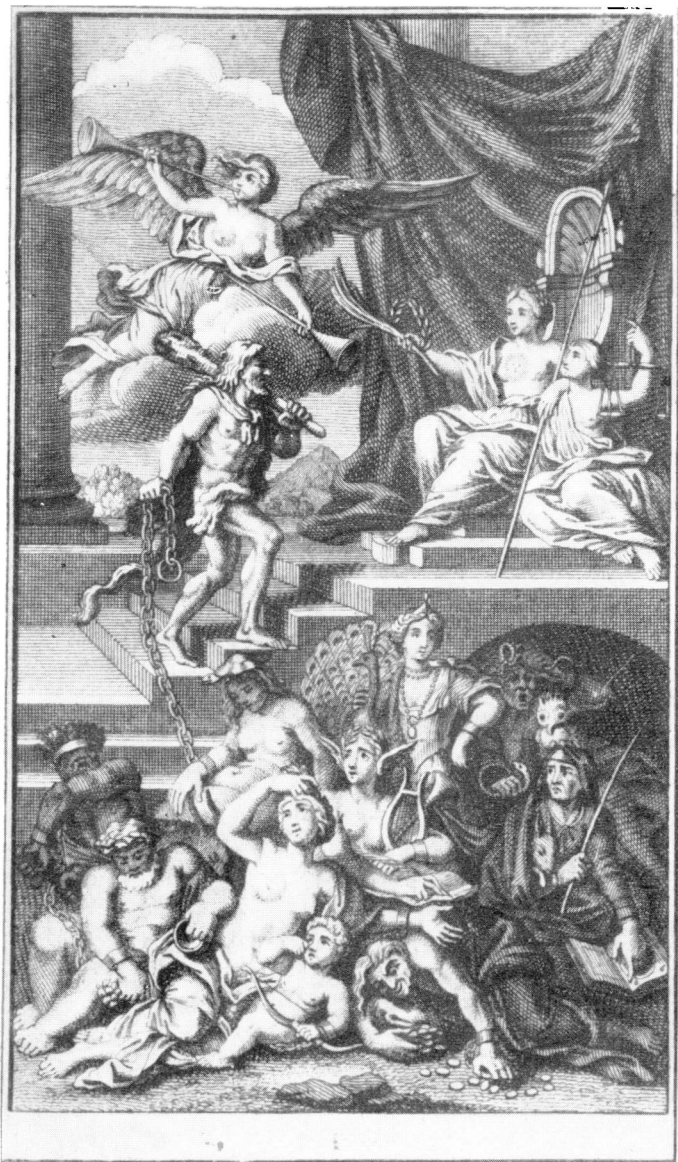
Traduit de l'Anglois du Chevalier Ricaut.

A LA HAYE,
Chez T. JOHNSON, Libraire.

M. DCC. IX.

17. Histoire de l'Empire Ottoman. La Haye 1709. III. kötetének függeléke:
Tableau de l'Empire Ottoman, amelynek jó részét Mikes lefordította a
172—191. levélben

18. Le Spectateur ou le Socrate moderne, où l'on voit un Portrait naïf des Mœurs de ce Siècle. Traduit de l'anglois. A Amsterdam 1741. Az első kötet címképe

عزونین برودم
 بمقدور طاعت خدمت اور ذریعہ حال دارو در قوتی احوالک
 بانق مبرور اولاد جنرال و مزاد اولان نفقہ در اولاد
 اچینا عضو اولاد حساباً بند اولان جنبو در خدمت اولاد
 فرق بری سنہ ذی الحجہ عمر مہندون و مجاز اولاد
 بوجہ اولاد عمر فریور اولاد التخی لوندن بندہ شہر فریور خانہ
 در بوز التخی اچی عروق اولاد ارج بارہ اہل خانہ
 نزن سی جہان بانق فرادہ فریور اولاد اولاد
 سلام

رضو و سعادتوں
 دوش علیہ بہ الجاہلہ تکفور طاعتہ اقامت اور ذریعہ اولان مجار اولاد
 و حالک اولان راغی اوتلی اولان اتباعہ احسان و عنایت جی ریون
 دروزن نفقہ لری ہر اسی محاسبہ اولادین در کنار و ماہ ذی الحجہ
 خر سندن سابقہ کلیمہ حساب اوصوب تذکرہ سی عنایت جی
 بانک امر فرمان رضو و سعادتوں سلطانم حضرت بندکر

نسخہ کان
 مجار اولاد

۱۱۲۶
 ۱۱۲۷
 ۱۱۲۸
 ۱۱۲۹
 ۱۱۳۰
 ۱۱۳۱
 ۱۱۳۲
 ۱۱۳۳
 ۱۱۳۴
 ۱۱۳۵
 ۱۱۳۶
 ۱۱۳۷
 ۱۱۳۸
 ۱۱۳۹
 ۱۱۴۰
 ۱۱۴۱
 ۱۱۴۲
 ۱۱۴۳
 ۱۱۴۴
 ۱۱۴۵
 ۱۱۴۶
 ۱۱۴۷
 ۱۱۴۸
 ۱۱۴۹
 ۱۱۵۰
 ۱۱۵۱
 ۱۱۵۲
 ۱۱۵۳
 ۱۱۵۴
 ۱۱۵۵
 ۱۱۵۶
 ۱۱۵۷
 ۱۱۵۸
 ۱۱۵۹
 ۱۱۶۰
 ۱۱۶۱
 ۱۱۶۲
 ۱۱۶۳
 ۱۱۶۴
 ۱۱۶۵
 ۱۱۶۶
 ۱۱۶۷
 ۱۱۶۸
 ۱۱۶۹
 ۱۱۷۰
 ۱۱۷۱
 ۱۱۷۲
 ۱۱۷۳
 ۱۱۷۴
 ۱۱۷۵
 ۱۱۷۶
 ۱۱۷۷
 ۱۱۷۸
 ۱۱۷۹
 ۱۱۸۰
 ۱۱۸۱
 ۱۱۸۲
 ۱۱۸۳
 ۱۱۸۴
 ۱۱۸۵
 ۱۱۸۶
 ۱۱۸۷
 ۱۱۸۸
 ۱۱۸۹
 ۱۱۹۰
 ۱۱۹۱
 ۱۱۹۲
 ۱۱۹۳
 ۱۱۹۴
 ۱۱۹۵
 ۱۱۹۶
 ۱۱۹۷
 ۱۱۹۸
 ۱۱۹۹
 ۱۲۰۰

19. Bendegân-ı Macarlûyan, 8 muh. 1148; 1 haziran 1735 (június 1). A rodos-tói emigrációval kapcsolatos portai irat hasonmása

Vesika: 11 (Başv. Arş. cev. tas. ha. 3500)

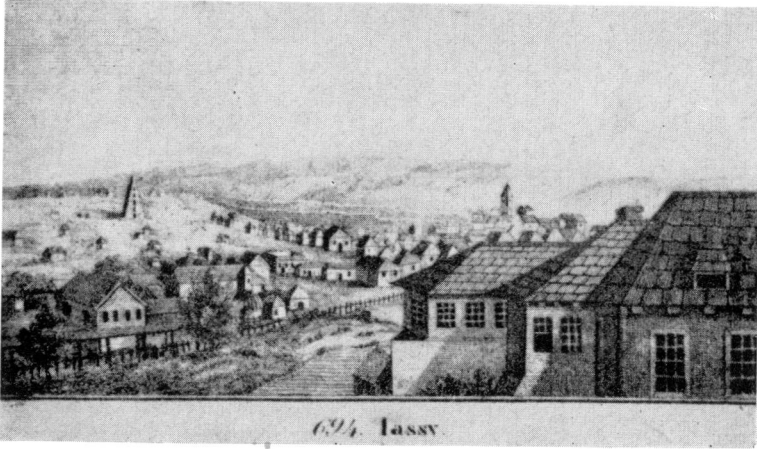
Zabiti marifetiyle mahbusen mahallinde
ذابیتى ماریفیتیله ماھبوسەن ماھاللىندە
üzerine sabit olan madde
üzerine sabit olan madde
tescil ve mezbur habiste ibka ve keyfi-
tescil ve mezbur habiste ibka ve keyfi-
yet صورت سجله اعلام olunmak için em-
yet صورت سجله اعلام olunmak için em-
rindir.

Devletlü inayetlü Sultanım huzretleri sağ olsun bu daileri دوت
Devletlü inayetlü Sultanım huzretleri sağ olsun bu daileri دوت
مبارکولیان طایفمى üzerine ba ferman-ı Ali başbuğ
مبارکولیان طایفمى üzerine ba ferman-ı Ali başbuğ
nasp ve tayin ve kırk senedenberi Tekfurluğu'nda meks ve ikamet
nasp ve tayin ve kırk senedenberi Tekfurluğu'nda meks ve ikamet
edip taife-i mezbur زرمیده زنجیده طرقتن زنجیده طرقتن
edip taife-i mezbur زرمیده زنجیده طرقتن زنجیده طرقتن
iken bu esnada Tekfurluğu sükkânında fesat ve şekavet ile melûf
iken bu esnada Tekfurluğu sükkânında fesat ve şekavet ile melûf
Suatçioğlu Mehmet nam şaki içimizden ماریه نام ناسرانیهنین ساغیره
Suatçioğlu Mehmet nam şaki içimizden ماریه نام ناسرانیهنین ساغیره
kızını cebren alıp götürmek murat eyledikte anası dahi meneyledi-
kızını cebren alıp götürmek murat eyledikte anası dahi meneyledi-
ğinden anası mezbureyi بنیر حنی پشتو kurşuniyle darp ve helâk edip firar
ğinden anası mezbureyi بنیر حنی پشتو kurşuniyle darp ve helâk edip firar
üzere iken bir tarik ile ahz ve zabite teslim ve elyevm bu tarafta
üzere iken bir tarik ile ahz ve zabite teslim ve elyevm bu tarafta
mahbus olup merkumun bugüne رضى حضرت ولی النسی harekati ta-
mahbus olup merkumun bugüne رضى حضرت ولی النسی harekati ta-
ife-i mezburenin adem-i omniyyet ile بادی و بائى تنفرتت olmağla
ife-i mezburenin adem-i omniyyet ile بادی و بائى تنفرتت olmağla
bu misillü şekavet عیرت یتدله موجب عیرت olmak için şaki-i merkumun takip ve
bu misillü şekavet عیرت یتدله موجب عیرت olmak için şaki-i merkumun takip ve
her hakta امر و سررعت و احسان دولتلو عنایتلو سلطانم حضرت تریشکدر
her hakta امر و سررعت و احسان دولتلو عنایتلو سلطانم حضرت تریشکدر

الدای

میکش (Mikes) باشبوغ مبارکولیان حالا

Bulleten C. V

20. (a, b) Başbuğ Mikes'in arzuhalleri. Mikes başbuğ beadványa;
Jasi 1694.

[198.]

rodosto 1756 15 januarj

kedves nénem mitsoda irtoztato hirt hallánk hogy első novemberben lisbona városa a rettentő föld indulásba el sülyedet és el romlot volna, egy nagydarab részt a földi tűz meg emésztette, a templomok tele voltak népel, mivel innep volt a templomok reájok estek. az
5 egész város tzínteremé változot egy órában, és el temette alakosit az uttzákon hintok emberekkel lovakal el sülyedtek [213a:] az Istennek mitsoda rettentő ostroma volt azon avárosan mivel nem tsak¹ a föld indulás, hanem még a föld alatt valo tűz ki ütötte magát az uttzákon, hát még a rettentő kintse annak a gazdag városnak, örökké
10 oda lesz. a mi földből valo. annak földé kel lenni.

¹ tsak [Beszúrás.]

[199.]

rodostó 30 Aprilis 1756

Ennek a holnapnak a kezdetin a Császár aprilist jártata Zaid effendivel. mert le tevő avezéséből az új vezér Imrehor Musztafa moriába lévén, ma ide érkezék, Constantinápolyba¹ megyen. emár másodszer vezér. A frantzia. és az Ánglus hadakozást hirdetének egymásnak. az anglusok igen kegyetlen. kemény szívűek., és háláadatlanok, a minap olvastam egy anglusrol. a ki ugyan értz hertzegje volt a háláadatlanoknak, lehetetlen kedves néném hogy le ne irjam, tudom hogy azt mondog utánna hogy számár volt, elég ahogy, egy
5 rendes ifiu anglus az attya kereskedő volt. és gazdag. de ő igen fővény lévén, meg többet akara² szerezni, azért, más több kereskedőkel amérikában indula, mikor amérika széllyin volnának, a hajos kapitány egy sziget mellet meg állapodék. hogy inya valo vizet hordason [213b:] ahajójában, amég a vizet hordoták. az anglus kereskedők ki mentek ahajobol hogy vadászanak. az iffiu anglus is ki
15 ment vélek, de mint nem okosok. igen el³ távozanak a parttol., a vad emberek reájok rohanának. és mind⁴ meg ölék atöbbit, tsak épen az ifiu anglus szaladot el. a kapitány⁵ észre vévén adolgot. tsak hamar onnét meg indula az iffiu ót marada a ki is rettentő keserűségbe és

¹ Constanpolyba ² akara <szerezni> szerezni, ³ el <v> távozanak [Törlés sor elején.] ⁴ [Íráshiba:] mint ⁵ a kapitány <azt> észre vévén

rettegésbe bujdosot imide amoda az erdőben. nem tudván hová
 20 lenni. szüntelen tartot attol hogy valamely vad embere ne talállyon⁶
 a ki mindgyárt meg öli azéhséget is már kezdette volt probalni. meg
 szabadulásrol semi reménsége nem lehetet. nem is mért a tenger
 parttyához közelgetni hogy⁷ valamely hajot láthason akin. meg sza-
 badulhason, se valami ételre valot keresni hogy valakire ne talállyon,
 25 el fáradván az erdőben, egy kis dombotskára heveredett.⁸ de mint
 el hüle azon hogy⁹ hátra tekintvén egy leányt láta a bokor közül ki
 jöni., aki hozája mene. és mindenik álmélkodni kezde egyik a másikán,
 és mindenik kegyesen kezdé egyik amásikát tekinteni, és ha az ifiu
 meg kedvellé a vad le-[214a:]ánynak természetét és személyit, a ki is
 30 meztelen volt, a leánynak is meg tették az ifiunak termete¹⁰ fejér
 ábrázattya. és anyira meg szereté hogy mindgyárt azon kezde gon-
 dolkodni hogy tarthasa meg életet. és egy barlangba vivé, és minek
 utánna szép gyümölsökel meg vendéglette volna. egy szép forráshoz
 vivé hogy innék, hihető hogy a leány elő kellő renden valo volt.
 35 mivel minden nap fel ékesiti vala magát igen szép tsiga nyakra
 valokal., azután a leány vad állatok böreit vivé a barlangba. hogy a
 legény reájok feküdgýék. és sok féle színü tollakal fel ékesité barlang-
 ját. hogy pediglen mulattságot¹¹ szerezhesen néki, ki viszi vala ötet
 estve vagy a hold¹² világon valamely szép kies helyre. valamely
 40 forás, vagy patak mellé. a hol a legény nyugodhatot ő pedig addig
 vigyázot. vagy pedig az öliben aluttatta. és fel költötte mihent vala-
 mely zörgést hallot, e szerént töltik vala idejeket. a még magoknak
 uj nyelvet nem tsinálának. akor a legény meg érteté véle, hogy sze-
 rentsésnek tartaná magát ha ötet birhatná amaga hazájában, ahol
 45 néki szép köntösöket tsináltatna, egy néhány holnapokat töltöttek
 vala el nagy szerelembe, a midön a leány a tengeren egy hajot¹³ meg
 látvan, és már tudván mit kellettnek tselekedni, jeleket mutata
 hogy¹⁴ [214b:] a hajo a parthoz közelitene. estve mind a ketten¹⁵
 ahajoban ülének, a hajo barbád szigetében igyekezet, azifiunak is
 50 oda kelleket volna, meni. nagy örömbe valának hogy meg meneked-

⁶ talállyon a⟨m⟩ki mindgyárt ⁷ hogy ⟨vagy⟩ valamely ⁸ egy kis dombot-
 skára. [A kéziratban az állítmány kimaradt. A francia szövegben: „il se
 jetta” . . .] ⁹ hogy ⟨hr⟩ hátra ¹⁰ termete ⟨abr⟩ fejér ábrázattya. ¹¹ mulattsá-
 got ⟨szereh⟩ szerezhesen ¹² [Íráshiba:] holt világon ¹³ hajot [Beszúrás.],
¹⁴ hogy [214b:] hogy ¹⁵ mind a ketten ⟨barba⟩ a hajoban

hetének a sok nyughatatlanságtól. és félelemtől, de aleány mitsoda¹ vig szivel hagyá el hazáját, és szüléit, hogy azal tölthese életét a kit ugy szeretne. és a kinek élete veszedelmével¹⁷ tartotta meg életét. De menél inkább közelgetnek vala. ahoz a szigethez, a mi iffiunk.
⁵⁵ annál kedvetleneb. és gondolkodob kezdé lenni, meg vizsgálván azt magában hogy ő menyi időt töltöt el hejában. hogy azon idő alát az ő pénze semi interest néki nem hozot, az ő kereskedése azon idő alát nem folyt, hogy pedig viszá szerezhese azon vesztéseket, és jó számot adhason szüléinek az uttyárol. el végezé magában hogy attol
⁶⁰ atársától aki véle anyi jót tett. meg vallyék, mihent a szigethez érkezik, a hol. mihent a hajo oda érkezik, a tenger parton vásárt tartanak, a hol a rabokot el adgyák, valamint nálunk alovokot. és az ökröket adgyák el. A szegény nyomorult vad leány sirni. és reménkedni kezdé, de tsak hejában., azt is értésire adá. hogy terhes volna
⁶⁵ töle. de az iffiunak a szive **[215a:]** semin meg nem esék. hanem tsak a maga hasznán. de söt még hogy meg tudá hogy terhes volna, még nagyob árron adá el egy kereskedőnek. kedves néném mit mondasz erről ahálá adatlanrol. én tsak azt mondom hogy az Isten meg fizette irtoztato hálá adatlanságát leg aláb ne adta volna el. hamagának
⁷⁰ meg nem akarta tartani óh fősvénység menyi lelket vesztetz el?
 A prussus ebben aholnapban kezdé el a királyné ellen ók nélkül ahadakozást. és foglalá el. igaságtalanul saxoniát.¹⁸

¹⁸ [A sorvégen:] mitso [új sor elején nem folytatja.] ¹⁷ vesze <delem> delmével [Törlés elválasztás után, új sor elején.] ¹⁸ [Ezt a mondatot Mikes utólag írta hozzá. Vö. a 196. lev. végét is.]

[200.]

rodosto 17 january 1757

kedves néném tudodé hogy Imrehor musztafát le tették. és az Álepi pasát tették helyében eréz effendi volt annak előtte, és ami még roszab. keresztyén volt, mert görög nemzet. azt mondám hogy ami még roszab. mert abizonyos hogy a hit tagado vezérek koránt
⁵ sem voltak olyan jók akeresztyénekhez, mint a valóságos születet török vezérek. ez az uj vezér még Álepbén vagyon. sok idő kel amég ide érkezék azt irod néném hogy atörök császár leányinak igen rosz az állapottyok, mivel nem lakhatnak a férjekel. és hogy többire öreg pasáknak adgyák őket **[215b:]** avalo hogy a házaságot épen nem

- ¹⁰ kívánhatták. mivel.¹ akár öregnek. akár iffiunak adgyák őket de a ferjekel nem lakhatnak, és alakadalom után Constáncinápolybol ki kel meni valamely nagy pasaságra, gondolom. azért tselekeszik hogy valamely zenebonát ne indittson. hogy ha pedig férfiu gyermeke lenne. mihent születik mindgyárt meg kel halmi, noha tudok olyan vezért akinél² a Császár leánya volt, it ám olyan dolog nem történik,³ mint a nagy károly császár leányával történt.

A császárnak volt egy Éginhárt nevü secretáriusa, ez amaga hivatallyát oly jól viszi vala végben, hogy mindenek szerették. de atöbbi között a Császárnak egyik leánya még inkább szereté ötet. viszontag²⁰ öis nagy szeretettel volt Immához., mint hogy pedig. ez a szeretet hová tovább nevedék. igen veszedelmes dologra és probára adá magát, mivel egy éttzaka az Imma ajtajára mene kopogatni mint ha a császár küldötte volna ötet. de mihent bé botsáták Immának más dologrol kezde beszélteni. a ki is örömel halgatá. és nagy kegyes²⁵ szeretettel fogadá.. és hajnalig együt maradának hajnalban pedig Eginhárt viszá akarván terni láta hogy sok hó eset volna amég egymással mulat-[216a:]ták volna magokot, attol igen kezde tartani. hogy a hoban. a nyomárol meg ne üsmerjék és meg ne tudgyák hogy honnét jöt volna ki. a Császár leányának meg mondá hogy mitöl³⁰ tartana. és mitsoda nyughatatlanságban volna. tanátsot tartának együt hogy miképen tselekedgyenek hogy semit észre ne vegyenek. végtire a fejdelem aszony talála modot abban., apedig a volt, hogy a szeretejét a hátán ki vigye ahóból, A császár pedig az egész éttzakát álom nélkül töltötte volt. és igen jó regel fel kelvén az ablaknál volt.³⁵ és látá a leányát hogy mitsoda nehezen vitte aterhét. és azt letévén, nagy siettségel viszá tére. a császár ezen mind tsudálkozék. mind meg keseredék., Eginhárt bizonyos lévén abban. hogy a tselekedete nem maradna sokáig titokban. meg akara válni az udvartol., és a Császár lábaihoz borulván kéré arra. engedelmet. mondván hogy⁴⁰ szolgálattyáért nem vett volna jutalmat. a Császár felelé, hogy fog gondolkodni. és bizonyos napot ada néki, a⁴ melyen tudtára fogja adni szándékját azon anapon pedig a Császár esze gyújté atanatsit, elejekbe tévé a secretariusnak vétkét.⁵ és elé beszélé a mit látot vala,

¹ mi<m>vel. [Törles sor elején.] ² akinél [akinek]ből javítva.] ³ történik, [k—g-ből javítva.] ⁴ a <melyben> melyen ⁵ vétkét. <es> és elé beszélé [vagy: elé beszélé. Az utolsó betű vagy é-ből javított i vagy olyan é, amelynek helyén összefutott a tinta.]

tanátsot kére töllök olyan dologrol a⁶ mely meg gyalázta házát, ki
45 ki más tanátsola [216b:] maga pedig azt mondá. hogy Eginhárt ha
meg bünteti, azal nem hogy meg kisebitené, de meg nagyobá teszi a
familiája gyalázattyát. azért inkább szereti⁷ ezt a gyalázatot el fedezni
a házaságnak palástyával., Eginhárt bé hivaták, és azt mondák néki
hogy a szolgálattyáért⁸ jutalomul a Császár leányát adnák néki,
50 Igen is néked adom mondá a császár. aki téged oly jó voltából a hátan
hordozot., a főjdelem aszonyt mindgyárt hívák. és az Eginhárt kezire
adák, ök lássák, én pedig jó éttzakát kívánok, ennek a holnapnak
akezdetin. akará egy Istentelen a frantzia királyt meg ölni. de meg
fizetet érette⁹

⁶ a <meg> mely meg gyalázta ⁷ szereti <el> ezt [Törlés sor elején.]
⁸ szolgálattyáért <jot> jutalomul ⁹ [Az utolsó mondatot Mikes utólag, a
következő levél leírása után írta hozzá.]

[201.]

rodosto Aprilis 21 1757

Az elmúlt holnapba érkezék el az új vezér Rekeb pasa Alepből.,
tsak jó legyen., de hogy lehetne jó mivel görög nemzet, ugyan agörög-
gök predálák fel ebben a holnapban husvét napján Jérusálemben a
mi kápolnánkot, azt tudod néném¹ hogy a kápolna. azon ahelyre
5 vagyon építve, ahol a kristus koporsoja volt, azt a kápolnát sok
császárok, királyok ékesítették fel., sok drága köves eszközök vannak
benne. agörögök sokat el vittek azokból., mint hogy pedig a vezér
görög agörögök el fordították az igazágtól apénzel. és így az Isten
tudgya [217a:] mint lesz annak vége. A törökök nagy tsendeségbe
10 hadgyák a mi papjainkot Jérusalembé véghez vinni az Isteni szolgálatot.,
de a görögök² mindenkor irigylették az ót lévő szent kapolnát nekünk,
ugyan a dühőség vivé őket arra hogy fel prédállják, azt kérhetnéd
hogy merték ök azt meg próbálni az ót lévő pasától. oh' ebben az
országban a pénz mindent el tsinál. azt a várost sok görögök. örmé-
15 nyek lakják. de ezek nagy békeségben vannak a mi papjainkal. husvétra
pedig³ mindenünen oda gyülekeznek, de söt még a sidok is el menek,
hogy tsak arégi templomoknak a helyit meg láthasák., ha ezek még

¹ néném [A második *n-m*-ből javítva.] ² [fráshiba:] görögög ³ pedig
[*d-p*-ből javítva.]

most is el mennek. hát még a kristus idejében mitsoda szép dolog volt
anyí retentő sidot fel meni⁴ atemplomba. menyí véghetetlen számu
20 sido vala jelen mikor számaron mene bé ditsőségesen Jérusálemben.
és mikor meg öleték egy nehány nap mulva. el lehet ebből itélni
hogy azüdvezítő mennyi retentő népnek láttára akara meg halni.
akik mind kívánák halálát. hogy rend szerént husvét napján két
órág dél után. két száz ötven öt ezer. hat száz bárányt öltenek meg.
25 azoknak meg ételére, két millium öt száz ötven ezer⁵ személyt szám-
láltak, mitsoda ret-[217b:]tentő gyülekezet volt a, mitsoda rettentő
sok gyilkosok voltak. azok, mivel mindnyájan. reája allottak hogy
meg öllýék kírályokot, de ök tsak azt kiálták fészisd fel nints kirá-
lyunk. ugyan ezért az irtoztato gyilkoságért szálla is reájok az Isten-
30 nek rettentő itélete és boszu állása erre a népre el lehet itélni abbol.
hogy a midön Titus meg szállá jérusálemet., a még meg vevé addig
avárosban tizen egy száz ezer embert temetének el. hogy pedig meg
vevé. és el pusztítá. kilentzven⁶ hét ezer embert tett rabbá. valo
hogy a büntetés rajtok nagy volt. de a véteknék nagyságát mitsoda
35 nyelv mondhatná ki.?

⁴ sidot fel meni [!] atemplomba. [A kéziratban vagy tévesen áll *sidot sidonak* helyett—vagy pedig *fel meni* után kimaradt: *látni*] ⁵ ezer személy [: Íráshiba.] számláltak, ⁶ kilentzven hét ezer [Javítva: *kilentz hétből, ven*: szótag kétszeri beszúrásával; a sor fölött áthúзва, a sor alatt újra beszúrva.]

[202.]

rodosto 28 maji 1757

kedves néném. ebben aholnapban szoktak eret vagatni ennek a
holnapnak a 6dik napján sok érvágások voltak prága mellet mivel
akirályné hadának nagy hartza volt. a prusiai királyal. végtire a
királyné hadát¹ prága felé nyomák, és oda bé szoriták, avárost is
5 meg szállották Isten tudgya mint leszvége hanem azt tudom., hogy
ha a levél. kitsid a hir elég nagy.

¹ hadát <meg nyom> prága felé nyomák, [Törlés a sor végén.]

kedves néném ismét nagy hirt irhatok., mert aprussiai királyt meg verték. apedig így let meg., Marsallus Daun nagy hadal-prága segítségire. ment. a király eleibe mene. mint hogy pedig mind akét² résznek volt kedve a verekedésre, kedveket tölték. és nagy hartzot adá-
 5 nak egymásnak. Colen nevü város vagy falu melet. a hartz 18dik volt, a hartz sokáig tartta, a győzelem pedig akirályt el hagyá., és Daun mellé álla. mint hogy kedvesen fogadá. a hartzot meg is nyere pragát fel szabaditá. és a kapuit meg nyitá, de prágában a hartzrol. semit nem tudtak. hanem, az napé, vagy más nap., egy vitéz öröm
 10 mondo markotányosné vivé leg elsöbe a hirt a meg nyert hartzrol, hihető hogy meg is ajándékozták azt az aszony postát, azután aprussiai had el távozik prágától., ki mondhatná meg a lakosok örömit. mivel nagy károkot, romlásokat, égéseket szenvedtek volt a bombák, és a tüzes golyobisok miat

15 Mint hogy a minap olvastam az Amurates császár historiáját ót is ahartzrol vagyon a szó amelyet meg mondom tsak rövideden. hogy a levelem hoszab legyen. elég ahogy az ötödik lajos király békeséget tsinált volt [218b:] Amuratesel., hogy pedig a kötést még joban meg erősítsék zalogul egy szentelt ostyának a felit adták volt a
 20 Császárnak. de nem tudom miért³ a király minden ók nélkül fel bontá abékeséget. és sok számu magyar hadal a Császár ellen mene. sok püspökök is valának a táborán, mivel az elöt aza ros szokás volt hogy a püspököknek táborba kelletet meni a magok seregekel. azt is tartották abban az időben. de nem az Évangyélium szerént. hogy
 25 az hitetleneknek, nem kel meg tartani a hitet, vagy a fogadást., a hartz várnánál volt. a magyarok, eleinte mindgyárt tüzesen viselék magokat úgy anyira hogy a törököket viszá nyomák és szalado félben valának, a császár látván hogy tsak nem el vesztette volna a hartzot. a fél szentelt osttyát ki vevé akebeliből. és az ég felé emelvén.
 30 kéré az Istent hogy büntetné meg azokat kik a békeséget fel bontották és a kik az ő nagy profétájoknak olyan zálogával. erősítették volt meg. ezt el végezvén ahada közü nyargal. viszá téríti, és ujontában az ellenségre viszi. erre a magyarok meg rémülnek, meg szalad-

¹ [Keltezés:] rodosto [r-3-asból javítva.] ² akét [t-r-ből javítva.] ³ miért a<ki er> király

nak. akirály is amint szaladot volna. valamely tós. vagy motsáros
35 helybe⁴ lovastol oda veszet, ebből apéldából látod néném hogy a
törökök nagy tiszteletel vannak a kristushoz. noha minket gyaurok-
nak hinak hitetleneknek, mert nem hiszük mahametet, mely jól
teszük!

⁴ helybe [Beszúrás.]

[204.]

[219a:] rodosto 2 ,bris 1757

kedves Néném. ismét nagy hir. oszmány császár sok betegeskedése
után a sok mindenit, másra¹ hagyá, mondám másra hagyá, mert aza
más is. nem másnak, hanem másra hagyá, valamint adervis mondá
egy persiai királynak, egy dervis bé menván a király udvarában.
5 egy fileg orjában² egy gyéként le terite és a pipáját meg gyujtá mint
ha ő let volna az ur. a király meg látván, hozzája küldé. meg izenvén
neki hogy mérte volna meg próbálni hogy szabadság nélkül bé menyen.
adervis azt izené, hogy avendég fogadoban mindenek szabad bé
menni, akirálynak szüle attya. nagy apja. apja egymásra hagyták
10 a kastélyát. valamint a vendég fogadot, a király meg³ neveté adervis
bolondságát. oszmány jó császár volt. békeség szerető. a keresztyé-
neket nem gyűlölte az elmúlt holnapnak 29 napján hala meg. 2 esz-
tendeig 10 holnapig és egy néhány napig uralkodék. másnap Muszta-
fát tevék császárnak mint egy ötven esztendő, ez az Ágmet császár
15 fia. Isten tudgya mitsodás lesz, azt⁴ irod néném, hogy frantzia or-
szagba vadászatban. egy hertzegné le esvén a lorol. ki törte mind a
két karját, a bizonyos hogy holtig fogja visel-⁵ [219b:]ni a bélyegit,
abbol láttjuk hogy az iffiu aszonyoknak nem kellene meg engedni
hogy lora üllyenek, az öregeknek mind inkább meg engedhetni,
20 nintsen anyi szükségek a karokra lábokra mint az ifiaknak. azt
olvastam hogy tessálonika tályékan volt egy uri aszony akinek egy
kedves paripája volt: a kin igen szerete jární, aló is olyan kevély volt.
hogy mást nehezen vett magára, ugy történik egyszer., hogy Romából
egy pápának Constancinápolyba kelleket menni a Császarhoz. mint

¹ másra [á— fölött két vessző.] ² fileg orjában [A. m. filagoriában] egy gyéként le terite [terite: terüéből javítva, az ékezet áthúzásával.] ³ meg <m> neveté ⁴ [Íráshiba:] az irod ⁵ [A kéziratban:] visel- [219b:] selni [elválasztás után tévesen folytatva.]

- ²⁵ hogy földön ment. tehát az aszonynak jószágán kelletet által menni, amidőn oda érkezet, az aszony nagy tiszteletel fogadá.⁶ mikor meg akara indulni, az aszony kéré hogy ülné a lovára. és vinné végben azon az uttyát a pápa kedvesen vevé jó akarattyát, és alovára üle. a pápa el végezvén dolgát. viszá tére. és a gazdaszonyához szálla. és
- ³⁰ alovat nagy köszönetel viszá adá és meg indula. egy néhány nap mulva az aszony alovára akara ülni. de⁷ nem lehete, mert azután soha magára nem vevé az aszonyát mint ha mondotta volna, hogy egy szent pápát hordoztam., ezután egy aszonyt nem hordozhatok néném cálimitza.

⁶ fogadá. [g—d-ből javítva.] ⁷ de [d—n-ből javítva.]

[205.]

[220a:] rodosto 29 novembris 1757

- kedves néném. ahadakozáskor., a verekedésről kel irni, mi it tsendeségben aluszunk., de sléziába szüntelen talpon kel lenni, ugyan talpon is kel meg halni valamint történék¹ a prususoknak ennek a holnapnak 22 napján. breslo² mellet, A királyné hadát ugy tettzik
- ⁵ hogy Grof Nadasdi komendirozta, a prusiai hadat bevern hertzeg., ha egészen le irnám is hogy mint volt a hartz. a vegin tsak azt kellene mondani hogy a prusust meg verték, és a hertzeget el fogták egy néhány nap mulva breslot is fel adák Nádasdinak. hát már siléziát viszá nyerte a királyné. breslot nem sokáig³ ostromlák mivel a hartz
- ¹⁰ után két napal fel adák, pedig hogy ugy nem történék Nadasdival. mint egy görög királyal. filipusal. ez a nagy sandor apja volt, akirály valamely várat szálla meg., az alat egy kevély görög a táborára érkezék, és kéréte a királyt. hogy fogadná bé szolgálattyára, mivel olyan nyilas volna hogy a madarat reptiben le lövi, a király talám
- ¹⁵ akkor nem lévén jó kedvibe, az felelé reá, hogy nem volna szükség-[220b:]ge avadászra, hanem katonára, a görög sokat álltván maga felől aválaszon fel indula, és ugyan azon estve, avárba bé szökék, fel tévén magában aboszu állást, egy néhány nap mulva a király meg kerülé a várat, de szerentsétlenségire közeleb mene avár-
- ²⁰ hoz mint sem kelletet volna, a mint pedig a várat visgálná, a várbol⁴

¹ történék [A második é—i szerűen hat; Mikeknél az é többször olvasható i-nek is.] ² breslo [b—v-ből javítva.] ³ [íráshiba:] sokáit ⁴ várbol <a> nyilal az

nyilal az szemit meg lövik, mikor pedig a nyilat a szemiből ki huzzák volna. irást látának rajta., evala reája irva. A filep jobb szemére., ugy is volt, mert ajóbb szemén volt alövés, a király, és mindnyájan által láták hogy anyílas ember lötte meg boszu állásbol, a kevésység,
25 és a boszu állás, mit nem okoznak, énnekem is boszút kellene. állanom. mert régen nem vettem anéném levelit.

[206.]

rodosto 29 xbris. 1757

Már mostanában, új, és¹ hideg szokást vesznek, mert a hó közöt is hadakoznak, mivel ebben² a hideg holnapban ötödik napján. nagy hartz volt lissánál, syleziában, a királyné hadát károly fejdelem. és Marsalus Daun komendirozták, a prussiai király maga komendirozta
5 amaga hadát, a hartz nagy volt mind akét rész vitézül viselte magát, de végtire agyozedelem a király mellé ha-[221a:]jola, és ahartznak azt a hasznát vevé. hogy³ breslot ismét viszá nyéré., Isten tudgya medig birja. ismét a halálrol kel irnom, mert csáki urnak hatodik a szava igen el nehezedvén. hetedik 11 orakor regel meg hala 81 esztendös
10 korában, tsak nem holtig, vagy is holtig egéséges volt, nem volt szükség se doktora. se orvoságra. azt nem mondhatni felöle, hogy ezért holt. amazért holt meg, mert ilyen betegségbe volt. mert az orvoság nem jó volt, mivel tsak azért holt meg. mert az Isten el végezte hogy minden ember meg halyon, utolso generalisa volt Rakotzi ferentznek.
15 már mi tsak ketten maradtunk zai urfival. mi vagyunk aleg utolsok. mert leg utollyára hagyot minket az ur Isten, mire, meddig. ő tudgya, elég a hogy. adgyunk hálakot néki hogy meg adta ezt az esztendöt el töltenünk. és kerjük hogy né hadgya el ezután is a szegény bujdosokot, el nem forditván szent szemeit rollok, de ne szájal. hanem szivel kér-
20 jük. mert az emberek a száját halgattyák meg, de az Isten a szivet tekintí. valamint történt egy szent remetével. egy püspök, atengeren utozván., ahajosok egy sziget mellé a hajot meg kötik, a püspök maga mulattságá-[221b:]ra⁴ a szárazra ki megyen., a mint alá s'fel⁵ járna, egy kis gunyhotskát láta a fák közöt. gondolá hogy talám valamely
25 ember lankék ót, egy kis ablakotskához közelitvén tsak tsendesen.,

¹ és <hi> hideg ² ebben á <d> hideg ³ hogy <be> breslot ⁴ [A kéziratban:] mulattságá [221b:] gára [elválasztás után tévesen folytatva.] ⁵ [Íráshiba:] alás s' fel

ember szot halla, és mint ha valaki imátkoznék, de mint el tsudálkozék, hogy az. aki bent volna, eszerént imádkozék. átkozot legyen az Isten, ezeket a szokot pedig szüntelen mondgya vala. a püspök nem áthatván. bé mene az emberhez. és mondá néki. atyámfia. ne azt mondgyad.

30 hogy átkozot az Isten. hanem áldot az Isten. az remete ugy kezdé mondaní., apüspök hogy erre meg tanította volna. viszá tére ahajo-hoz, és meg indula ahajo., a remete pedig az alat el felejté amit tanult volt, és észre vévén nagy sebeséggel kezdte a püspök után futni., ahajo távul vala már apartol, de a remete nem vigyáza arra ha a földön

35 vagy a vizen futoté. néki tsak az imádság volt az esziben, apüspök és a kik a hajoban valának nagy tsudálkozásal láták hogy a remete a tengeren futna utánok., a ki is a hajot bé érvén. kiáltá a püspöknek. hogy el felejtette volna az imádságot. apüspök látván a⁶ nagy tsudát. mondá néki, atyám fia, tsakugy [222a:] imádkozál. amint edig imádkoztál,

40 ebből apéldából látyuk, hogy az Isten a⁷ sziv imádságát szereti, és nem a szonkra figyelmez. enis szivesen kívánom kedves nénémnek az uj esztendöt egészében el érni. Amen

⁶ a <a> nagy tsudát. [Törlés a sor elején.] ⁷ a [Beszúrás.]

[207.]

rodosto 20 xbris 1758

kedves néném nem tsak mi. hanem az egész emberi nemzet olyan mint a halálra ítéltet rabok, a kik nem tudgyák mikor viszik ki ahalálra a mi sorsunk. épen olyan., menyi urakat, nemes embereket temettünk már ell, kit egy, kit más esztendőben, ugy anyira hogy

5 már tsak ketten maradtunk volt zay ural,¹ az Isten azt is² ki vevé abujdosásból. 22₃bris. mar most egyedül maradtam abujdosok közül., és nem mondhatom mint eddig. hogy had vigyék ki ezt, vagy amazt előre, mert egyedül maradván, nekem kel ki mennem az áldozatra. a Csáki ur halála után, zay urat tette volt aporta a magyarok fejevé. a

10 kik ebben az országban vannak a Császár protectioja alat. halála után a portára kellett mennem. hogy híre adgyam halálát. a szokás [222b:] szerént. engemet tettek básbugá, mert azt jó meg tudni. hogy akik ebben az országba az öreg rakotzival jötünk.³ azok közül tsak én

¹ ural, [Eredetileg: ural volt; Mikes világosabb tintával beírta a második r betűt, de ennek vonalai elmosódtak.] ² is [Beszúrás.] ³ jötünk. [Beszúrás.]

maradtam, hanem akik most velem vannak azok ujak. mitsodás avilág
15 menyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt és vagyon mindnyájunkal. egész predikátziót tsinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. amely változást mind adig próbállyuk, valamég az örömmek hegyére nem megyünk. vagyon immár egy néhány napja hogy ide viszá érkeztem, mít rendel
20 az ur ezután felölem, az ő kezében vagyok, hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kel leni. és boldog az, aki, nem az urnak, hanem az urba hal meg. anyi hoszas bujdosásom után kellé mást kívánnom anál a boldogságnál, az első levelemet amidön a nénémnek irtam, huszon hét esztendős voltam. eztet pedig hatvan kilentzedikbe irom, ebből ki
25 veszek 17 esztendőt. a többbit a haszontalan bujdosásba töl-[223a:]töttem, a haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nintsen haszontalanság. mert ő mindent a maga ditsőségire rendel, arra kel tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, ős ugy minden irántunk valo rendelése üdveségünkre válik, ne kívá
30 nyunk tehát egyebet az Isten akarattyánál. kérjük az üdveséges életet, a jó halált, és az üdveséget, és azután meg szününk akéréstől, mind a büntől. mind a bujdosástól. mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.

MISSZILIS LEVELEK

Constancinápoly. 5 jan. 1759

Méltságos Groff uram, kedves ötsém uram.¹

Szivem örömmel élek a szabadsággal a melyet vettem a Felsőges királynénak itt lévő követyétől. hogy az urnak ötsém uramnak irhasak. annál nagyobb örömet is irok, mert régtől fogvást semi hirit nem
 5 halhattam, az Istenhez való nagy hála adásal. halottam azt meg. hogy a szegény üdvezült Aszony.² az Anya szent egy házban holt volna meg, a mely kegyelmet az Isten, asok jó erköltsiért tette vele, a szegény öreg urnak halálát nem tudom³ mikor történt. Mikes Ferentznek házását meg tudtam, de semi örvendetes hirit nem halottam, az alma sokszor
 10 el hengeredik a fájától,⁴ azt annál is inkább el hittem, mert változo természetit üsmértem, mivel ha sok pirongatást szenvedet is. de gyermek korunkba velem meg nem alkudhatot, a Mikes familiából többet kettonél nem üsmerhettem,⁵ mivel a szegény aszony terhes volt az ural ötsém uramal. azon esztendőben a melyben hazámból⁶ ki
 15 jöttem, az urnak ötsém uramnak. pedig gyermekeiről semit nem halhattam, noha igen szivesen kívánnék hallani.⁷

Magam felől pedig azt irhatom hogy ha bujdosásban vagyok is. de az Istennek áldása, és irgalmasága mindenkor velem volt és vagyon; és másokal is jót tehetek, az urnak jósága, és segittsége nem lévén
 20 meg határozva, mindenek veszik az ő bö kezének irgalmaságát, egyéb szükségét tehát nem érzek, hanem hogy a hivek közü nem számláltatom, noha azt az Isten ő szent Felsőge tudgya, hogy oda számláltathatom, az én bujdosásomnak vége akor lészen, a midön az életem-

[A lapalji szövegkritikai jegyzeteket a misszilis leveleknél a szöveg sorainak számára hivatkozva jelöljük. — A szövegben előforduló *utalószámok* a tárgyi jegyzetekre vonatkoznak.]

9.sor hirit [Az első í pont nélküli.] 17.sor vagyok [Az o fölött sötétebb tintával írt későbbi (?) vízszintes vonal látszik.]

nek, az ő rendelését pedig, mind imadnom kel, mind pedig háláadásal
25 vennem. és kérem ötet, a hazámnak békeségben való létiért.⁸

Hogy ha pedig az urnak ötsem uramnak tettik énnékem válaszolni, a károly várában lévő trinitáriusok⁹ által meg lehet; mivel ök. az itt lévő trinitariusoknak el küldik.

Én pediglen az urnak ötsém uramnak atyafiságos emlékezetiben
30 ajánlván magamot

Maradok

köteles atyafia szolgálja
Mikes Kelemen

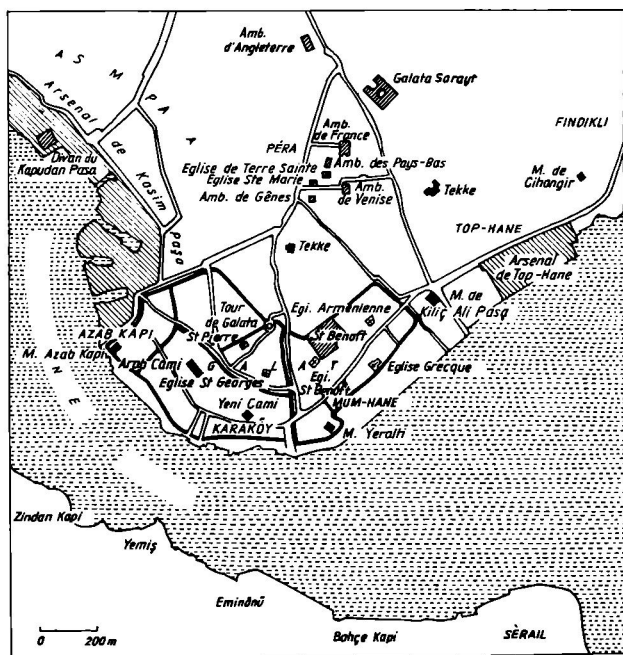
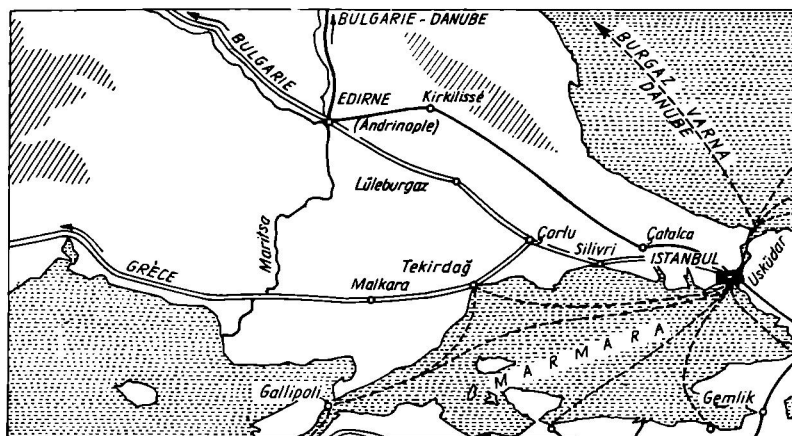
26.sor [uramnak — Az autográf kéziratban:] űr [rövidítésjellel; sor fölötti beszúrás.]

[2. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK.]

Constantinapoly 5. jan. 1759.

Kedves Ötsém Uram¹

Másképen az okosság és Atyafi szeretet meg nem engedte volna hogy
Kegyelmednek irjak. hanem elsőben a' Felsőges Királynének itt lévő
Követtyitől kértem arra szabadságot, a' ki is azt nékem meg engedvén,
5 szives örömel kívántam élni azal a' szabadságal,² annál is inkább hogy
tizennyoltz esztendőttől fogva kegyelmed felől semi hirt nem halhat-
tam,³ tudom a' Szegény Anyánk keserves halálát. de imádjuk az
Istennek Istenes akarattját. hanem szeretném tudni esztendejét, és
napját halálának,⁴ a' kiért holtig kel imádkoznunk. Szeretném azt
10 is tudni hogy az Ángyom Aszszony, a' kit szivesen köszöntök, mitsoda
familiából valo, ha vannak é Ötséim, és hugaim,⁵ az magam állapottya-
rol azt irhatom, hogy Isten ő Felsőgének mindenkor kegyelmes gond-
viselése volt, és vagon rajtam, a' szükségét soha se próbáltam, sőt
még az Isten áldása olyan állapotba tett, hogy másokkal is lehet jöt
15 tennem, az Isten ő Szent Felsőgének az egyik keze, a' mit el vészen
töllünk igassággal, a' másika meg segít irgalmassággal, az egységem is
jo, de az hatvan nyoltz esztendőnek terhit kezdem érezni, tudom hogy
kedves Ötsém Uram azt is akarná tudni. hogy miben áll a' foglalatos-
ságom. itt a' világi bajtol, dologtol, gondtol ment vagyok, a' tsendes
20 életet, a' Könyvek fordítására szenteltem,⁶ és sok francia Könyveket
magyará változtattam, a' mellyekből, ha alkalmatosságom adatik,
Ötsém Uramot is részeltetem.⁷

21. Rodostón átmenő szárazföldi és tengeri főútvonalak. — Galata—Pera városrész İstanbulban

MIKES ÚTVONALA . . .

Erdély és Észak-Magyarország 1690—1707, Zágon . . . Kolozsvár 1707—
1710 Rákóczi udvarában Szilágysomlyó . . . Ónód . . . Szerencs . . . Eger . . .
Rozsnyó . . . Ungvár . . . Sárospatak . . . Kassa . . . Nagykároly . . . Tokaj . . .
Romhány . . . Trencsén . . . Szécsén . . . Munkács . . .

Lengyelország 1711—1712 Skole . . . Stryj . . . Jaworów Lwów
Kukizów Wysocko . . . Jarosław—San és Wisła—Warszawa . . .
Toruń . . . Elbląg . . . Oliwa . . . Gdańsk . . . Port

Franciaország 1713—1717 Dieppe . . . Rouen Paris — Passy — Chantilly
— Choisy Versailles — Trianon — Marly — Rambouillet . . . Fontaine-
bleau Yerres — Grosbois . . . Lyon . Rhône . Marseille . . .

Mikes az Oszmán Birodalomban 1717—1761 Gelibolu . . . Edirne . . .
Yeniköy . . . Beykos . . . Büyükdere . . . Tekirdağ-Rodosto . . . Bütyük-
ali . . . Istanbul 1738, 1740 Vidin Fetislan . . . Ruszcsuk . . .

Havasalföld—Moldva 1738—1740 Cernavoda . . . Bucureşti . . . Focşani . . .
Iaşi

22. Mikos Kelemen európai útvonala

23. (a, b, c, d) Zăgoni képek. Emlékmű a faluvégi Mikes-ház helyén; Mikes állítólagos szülőházának környezete; az ún. Mikes-tölgyek.

A' Szegény údvezült mostoha Apámot⁸ soha el nem kel felejtennem, mert egyik oka volt, hogy az Isten Anya Szent egy házában vagyok.

²⁵ Kedves Ötsém szeressük az Istent, az ő Fiát, és Evangéliumát, és úgy soha meg nem halunk.

Hogy ha pedig Ötsém uram helyesnek itéli a' levelemre való valószínűséget, a' Károly Várában lévő Trinitariusok az itt lévőeknek el küldik mivel magam is azon alkalmatossággal éltem, az Istennek irgalmasságában ajánlván Ötsém Uramot maradok Kedves Ötsém Uramnak

³⁰

igaz köteles szolgálja bátyja
Mikes m. pr.

Az Isten ő Szent Felsége békesség szerető Török Cászárt adott.⁹

[A másolat részben megőrizte Mikes írásmódját, de el is tér attól. Mikes nem használja az *a'* írásjelet; a nagy kezdőbetűt (ötsém uram; királynénak; követtyitől; szent; trinitáriusok; szolgálja) sem írja oly sűrűn, mint a másoló. A Háromszéken szokásos *ö-zés*, *ú-zés* (údvezült; szükségét; ötsém; köteles; könyveket) alig fordul elő Mikes kézírataiban. Vö. az előző, u. a. napon kelt, Mikes Istvánnak írt misszilis levelét. — Mikes írásmódjának és a másoló eltérő helyesírásának érzékeltetésére, összevetésül közöljük a Huszárnak írt levél szövegét az Aranka-féle negyedret alakú másolatból is. Ez a levél-változat tartalmilag megegyezik Aranka folio-alakú másolatának szövegével; mivel föltehetőleg ez is Mikes autográf leveléről készült, az író helyesírásából is megőrzött valamit:]

Constancinapoly 5 jan. 1759

Kedves Ötsém Uram.

Másképpen az okosság és Atyafi szeretet meg nem engedte volna, hogy Kegyelmednek írjak, hanem elsőben a' Felséges Királynénak itt lévő Követtyitől kértem arra szabadságot, a' kiis azt nékem meg engedvén, szives örömmel kívántam élni azzal a' szabadsággal, annális inkább, hogy tizen nyolcz Esztendőktől fogva kegyelmed felől semmi hirt nem hallottam, tudom a' Szegény Anyánk keserves halálát, de imádjuk az Istennek Istenes akarattját, hanem szeretném tudni Esztendejét és napját halálának, a' kiért holtig kell imádkoznunk; Szeretném azt is tudni, hogy az Ángyom Aszszony, a' kit szivesen köszöntök, mitsoda familiából való, ha vannak é Ötsém, és hugaim, az magam állapotjáról azt irhatom, hogy Isten Eő Szt. Felségének mindenkor kegyelmes gondviselése volt, és vagyon rajtam, a' szükségét soha sem próbáltam, sőt még az Isten áldása olyan álopotban tett. hogy másokkalis lehet jot tennem. az Isten Eő Sz. Felséginek egyik keze, amit el vészen töllünk igassággal, a' másika meg segít irgalmassággal; az egészségem is jo, de az hatvan nyolcz Esztendőnek terhit kezdem érezni, tudom hogy kedves Ötsém Uram azt is akarná tudni. hogy miben ál a foglalatosságom. itt a' világi bajtól, dolgtól, gondtól ment vagyok,

a'csendes életet a'Könyvek fordítására szenteltem, és sok Frantzia Könyveket magyarra változtattam, a'mellyekből, ha alkalmatosságom adatik, Őtsém Uramot is részletetem.

A'Szegény údvezült mostoha Apámot soha el nem kell felejtennem, mert egyik oka volt, hogy az Isten Anya Szent egy házában vagyok.

Kedves Őcsém szeressük az Istent, az eő Fiát, és Evangeliumát, és ugy soha meg nem halunk.

Hogy ha pedig Őtsém uram helyesnek itéli a' levelemre valo válaszolást, a'Károly Várában lévő Trinitáriusok az itt lévőeknek el küldik, mivel magam is azon alkalmatossággal eltem. Az Isten irgalmasságában ajálván Őcsem Uramat maradok Kedves Őcsém Uramnak

igaz köteles Szolgája Báltya
Mikes mpr.

Az Isten Eő Szent Felsége békesség szerető Török Császárt adott.

[3. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK.]

Rodoszto 25. Martý 1760

A' Felséges Fejedelmünk itt lévő Kővettyinek engedelmmivel írom ezt a' Levelet,

Mindenek felett valo Kedves Őtsém Uram adgya az Isten. hogy ezen Levelem talállya Kedet jo egészségbe.

- ⁵ Az Őtsém Uram kedves Levelit nagy győnyőrüségel, és szivem vigasztalásával vettem, a'mely vigasztalást érzem, de ki nem mondhatom, és azt tsak a'Testvér Atyafiak érezhetik,¹ még azok is, a'kik 53 esztendőől fogvást² egymást nem láthattyák, a'ked Leveliben hozám mutatot Atyafiságos szeretetét szivesen köszönöm a' melyet ¹⁰ meg nem szolgálhatom egyébel, hanem méltatlan imádságimmal, a' melyet köteleségem szerént régtől fogva gyakorolom, és holtig fogom gyakorolni, lehetetlen kedves Őtsém Uram hogy meg ne írjam mint jártam a' Ked levelivel, két' Levelet hoztak hozzám, az egyiken veres petsét volt, azt meg néztem, a' Mikes Ur Levele volt,³ a' másikan ¹⁵ fekete petsét volt, reménlettem hogy a' Ked válaszát veszem, de a' fekete petséten mindgyárt meg útköztem, és szomorodtam, fel nyitam a' Levelet, de semit egyebet a' Levélbe nem néztem, hanem tsak a' subscriptiot, látom Huzár Josefet, azon még annál jobban

3. sor [A Bolyai Könyvtár Cserei-féle különálló másolati példányában; jelzése az alábbiakban: Cs. III:] Kedves Eötsém Uram adgya Isten

14. [Cs. III:] meg nézván

el-szomorodám, gondolván hogy ked meg holt, és Huszár Josef adgya
20 tudtomra az Őtsém Uram halálát, a' Levelet le-tészem, nem akarván
el-olvasni, mondván, mi haszna olvasom, ha az Őtsém meg holt,
sokáig busultam, törődtem, és sok keserves gondolatok. jöttek az
elmembe, és az igen nehéz volt hogy válaszát nem vehettem Őtsém
Uramnak, sok busulásom után a' Levelet elé vészem, mondván, hogy
25 leg alább meg nézem hogy mit irnak az Őtsém haláláról, és hogy ki
légyen az a' Húzár Josef, a' ki nékem olyan szomorú hirt ír, a' Levelet
olvasván, a' szomorúság el-mulék, az öröm, és a' vigasztalás foglalá
el szivemet, és akkor láttam hogy a' Névnek el-változtatása⁴ okozta
szomorúságomat, a' meg tsalatkoztatásomon pedig igen örültem,
30 mindgyárt eszembe jutott a' Sz. Chrysostomus mondása, hogy az
Isten nevette a' midón látá Jákobot siratni a' fiát, Josefet.⁵

A' Szegény Anyánk nagy okoságal tselekedte hogy annak a' régi
Familiának hírét nevét örökös feledékenységbe nem engedte esni,
hanem Őtsém Uramba mint egy fel támosztatta, adgya Isten hogy
35 Őtsém Uram sok számos esztendőig viselhesse, és a' maradéki, per
saecula et ultra.⁶

El mondhatom hogy holtig való vigasztalo hirt irt Őtsém Uram a'
Szegény Anyánk felől, hogy a' Szentségek fel vételek után holt volna
meg, mert én mindenkor azt tartottam, azon esztendőtlől fogvást a'
40 melybe meg holt, az informatio szerént, hogy a' hinto lett volna,
Koporsoja, valamely uttyában a' lovak el-ragadván a' hintot, a
hintoba lett volna veszedelmes halála, tehát engemet rosszul infor-
máltak volt.⁷

Tudom Kedves Őtsém Uram, hogy az atyafiságos szeretet, és a'
45 hűség viszi Kegyelmedet a' Levelében való exhortaziora a' gratia
kérésért, Kedves Őtsém Uram ex Turcia nulla redemptio,⁸ már én azt
régén próbáltam,⁹ de az irgalmasságnak kapuja érdemem szerént bé
zárotott előttem, noha azt el mondhatom, hogy a' ki rekesztetéssel
való büntetést nem a' magam személyiben tet vetekért szenvedem,
50 hanem hogy ugy mondgyam az eredendő vétékért, mivel soha tsak

27. sor [Cs. III:] és vigasztalás

29. [Cs. III:] meg csalatkozásomon

45. [Cs. III:] a Levélben való

46. [Cs. III:] kérésért, [A következő szövegrész:] Kedves Őtsém Uram
ex Turcia nulla redemptio, [a Cs. III változatban nincs meg.]

49. [Cs. III:] vétkekért

gondolatal sem vétettem a' Felséges Fejedelmünk ellen, tisztelnem kel büntetésit mint igazágot, és kérnem az Istent, hogy az esztenihez sok ditsőséges esztendőket ragaszon, az ő Felsége büntetésit, a' mely ideig valo az Isten ő Szent Felsége akarattyának kel tartanom, és bűneimért valo ostorának. a' mely ostort holtig kel tsokolnom,¹⁰ és reménlenem hogy a' keresztet üdvességemre fordittya,¹¹ én töllem semmimet el nem vette, mert ővé az egész föld, itt is az ő földgyén vagyok, a' melyből ha egy néhány lábnit ad, a' nékem elég, Kedves Őtsém Uram, a' sok esztendőkig valo bujdosás, vagy is idegen Országban valo létel, azt nem mondom hogy természeté, de szokásá válik,¹² mivel azt el mondhatom, hogy Istennek hálá tsendességben töltöttem napjaimat, hanem a' miotától fogvást a' Kedves Őtsém uramnak kedves levelét vettem, azotától fogvást, az atyafiságos szeretet bennem a' természetet mint egy fel ebresztette, és bujdosásomat sulyosobá tette, és szüntelen szívem kedvem, minden gondolatom tsak Abafáján¹³ vagyon, az oda valo utozásom gyönyörűségemre, és mulattságomra vált, és a' mely utazást napjában gyakorta viszem véghez, igen kevés költséggel, és fáratságal.

Az it lévő életem anyival már most sulyosab mert minden bujdosó társaimat el-temettem, de az Isten drága orvosságot adot a' mi Atyánkba az unadalom ellen, ahoz kel szabni magunkat, fiui engedelmességgel, az Isten meg tartot engemet egyedül, hogy mások tanulyanak rajtam, és a' hazájokat el ne hadgyák, azt is meg mutatta rajtam, hogy az el hagyattottakat el nem hadgya, hogy az égi maraknál drágábbak vagyunk,¹⁴ és hogy az ő bőséges, keze nem tsak

52. sor [Cs. III:] hogy esztendeihez [Egy szó kimaradt.]

54. [Cs. III:] eő Felsége akarattyának kel tulajdonitanom [Egy szó kimaradt.]

60. [Cs. III:] azt nem mondhatom

61. [Cs. III:] hogy csendességben töltöttem [Két szó kimaradt.]

62. [Cs. III:] a miolta — [Az Aranka-féle KTL sorozaton kívüli másolatban; jelzése az alábbiakban Ar. II:] a' mi oltától fogvást

63. [Ar. II:] azotától fogvást — [Cs. III:] azóta fogvást

67. [TK másolati példányán:] a' mely utazást napjában gyakorta viszem véghez,

69. [Cs. III:] már sulyosab [Egy szó kimaradt.]

71. [Ar. II:] a' mü Atyánkban az Unadalom ellen — [Cs. III:] a mi Atyánkba a bizodalom ellen [Nyilván: az *Unadalom* — a helyes.]

74. [Ar. II:] az elhagyattottakat — [Cs. III:] az el hagjottakat

negyven esztendeig a' pusztában, hanem ötven kettőig¹⁵ is kész mannáat hinteni.

Kedves Őtsém Uram az én szerentsétlenségem hozta azt magával, hogy holtig el légyek Őtsém Uramtól rekesztve, a' természet arra
60 ősztönöz, hogy kívánnyam meg látni Őtsém Uramat, de még az okosság tiltja lehetlent kívánom Istentől, a' Vallásunk pedig arra int, hogy kívánnjuk, ohajtsuk, és remélyük, hogy meg egyezünk az Isten Szerelmes Fiának lábainál, az Isten it rendelte haláloamat, légyen ugy, valo, hogy a' hazában, gyermekei, Attyafiai között valo
65 halál vigasztalás, de ugyan még az a' vigasztalás tészí a' halált még keservesebbé, kételen lévén még azokat el hagyni, én pediglen meg lévén azoktól fosztatva, semi más a' halált sulyosabbá nem tészí magánál; lehetetlen hogy meg ne irjam ez iránt a' török tartást, azt mondgyák, hogy az Isten az embereknek el-hinti a' Kenyereket, hol
90 több, hol keveseb rakásba, oda nékik el kel menni hogy fel szedgyék, a' ki pedig meg hal, tsak azért van, hogy a' kenyere el fogyot, még más hasonlot is mondanak, hogy az Isten minden embert a' sárból teremti, egy Angyalnak vagyon gondgya arra a' sárra, valamely helyről, valamely tartományból vészi az Angyal azt a' sárt, oda el
95 kel menni, és ot kel meg halni, azt nem tudom hogy menyí kenyér vagyon még előttem, de azt el ítélnem, hogy inét vit volt az Angyal sárt Zágonba.¹⁶

Kedves Őtsém Uram nagy örömel olvastam a' Ked fiairól, és léányáról valo informatioját, adgya Isten hogy holtig valo öröme
100 lehessen benne Őtsém Uramnak, a' kedves Hugomról azt írja Ked, hogy a' hajdoni képemhez hasonlit,¹⁷ ki ne szeretné a' magához hasonloját, de tiszter beszéllek napjába azolta a' kedves Hugommal,

76. sor [Cs. III:] 40 esztendeig [...] 50ig is [Az Ar. I. és az Ar. II. példányban a másoló betűvel írta le mindkét számot.]

79. [Cs. III:] hogy el légjek holtig rekesztve, [Két szó kimaradt.]

83. [Cs. III:] szerelmes fia

87. [Ar. II:] a' halált — [Cs. III:] haláloamat

90. el kel menni [A második *n* javítva, úgy látszik *i*-ből.]

91. [Cs. III:] azért van, mert

94. [Ar. II:] valamely helyből való mely Tartományból vészi — [Cs. III:] valamely helyről vészi

99. [Cs. III:] informatiot

100. [Cs. III:] az kedves

102. [Ar. II:] de Tiszteris beszéllek napjában az oltá — [Cs. III:] de tiszter is beszéllek azolta napjában

- a' kit az Isten tartsa meg, és kedvében éltese, tsak azt bánom hogy
 105 Ötsém Uram egy kevésé szűkón irt a' Kedves Atyámfiáról; mivel
 hogy az esztendejeket meg nem irta Ötsém Uram a' kedves Atyám-
 fiainak, a' Neveket tudom, az Innepek napján el se mulatom imátkozni
 érettek, es innya az egésségekért, kivált Sándor Ötsém és Susi hu-
 gomért, de Josef Ötsémért tsak fél pohár bort lehet inya, mert bőjt-
 110 ben esik, az édes hugomnak is szomoru asztali napon vagyon az
 Innepe, mert Kriska vagy Kristiná Szent Jakab előtt vagyon bőjti
 napon, hogy ha tsak a' Hugomért a' Kalendariumat meg nem változ-
 tattyák, de Kriskaért fél pohár bort, Cristinaért is felet, az egy jo
 poharat tészon, jól van Kristinának, mért jár inában Jakabnak,
 Sándor Ötsém Uram régi Uri házbol hazasodot, úsmértem az egész
 115 Prinyi familiát,¹⁸ Kedves Ötsém Uram meg ölelvén helyettem az új
 házásokat köszöntse ked nevemel, az Isten tartsa meg mind a' kettőt,
 és légyenek Atyoknak öröme, Josef Ötsémet is köszöntöm Atyafi
 szeretettel, az Isten nevelye mind a' jo erköltsbe, mind a' tudo-
 mányba, és lehessen követője mind Patronussának, mind Attyának,
 120 Kriska és Susi édes Hugaimat innet ölelem meg lélekbe, az meg vál-
 tonk tartsa meg mind a' kettőt, és légyen jelen Szentséges Annyával
 Lakadalmokon, arra kérem mind a' kettőt kivált Kriska Hugomat,
 hogy Bálttyokért imátkozzanak.
- Kedves Ötsém Uram szivem örömvél látom a' Ked Isten áldásá-
 125 ban valo létit, jól mondotta azt a' Szegény Anyánk mikor Ked lett,
 hogy e' szerentsés lesz, mert burokba született,¹⁹ Kedet Kedves
 Ötsém Uram, tsak a' Vér viszi arra, hogy hozzám valamely szeretettel
 légyen, semi ideaja rolam nem lehet, de ennékem a hét esztendős²⁰
 Ötsémbe lehet valamely homályos ideam az ötven nyoltz vagy kilentz

103. sor [Cs. III:] tarcson meg

107. [Cs. III:] Sándor Ötsém Uram

108. [Ar. II:] innya, mert — [Cs. III:] inya, mivel

109. [Ar. II:] szomoru asztali napon — [Cs. III:] szomoru napon [Egy szó kimaradt.]

116. [Ar. II:] köszöntse keed nevemmel — [Cs. III:] köszöntse nevemel [Egy szó kimaradt.]

121. [TK másolati példányán:] Szentséges Annyával [Csillaggal jelölt beszúrás a lap alján.]

126. [Cs. III:] mert burokban született, édes Ötsém Uram, [Egy szó kimaradt.]

128. [Cs. III:] de ennékem a hét esztendős Ötsémbe valamely homályos ideám lehet

130 esztendőös Őtsémről, de sőt még, jól meg vizsgálván az Őtsém Uram Levelét, úgy tettik, hogy tsak abol ítéletet tehetek az Őtsém Uram természetéről is, a' mely ítélet arra viszen, hogy mint testvér Atyafi az Istent álgyam.

A' mostoha vagy is az édes lelki Atyámat²¹ az Isten örökösön
135 nyugosztalya, szent színe előtt, a' kihez én holtig való és örökös köteleseggel tartozom, mert eszköze volt az Anya Szent egy házba való létemnek.

Kedves Őtsém Uram hogy lehessen meg köszönnöm az ot lévő Atyafiakrol való tudositást, nem tsak mulatságomra hanem gyönyörűséggel tudtam meg Uri Atyánkfiainak ot lakásokat, mert az én időmbe a' szomszédságot Haller István birta,²² de a' Nénénk Torma Borbára után, a' kire én jól emlékezem, és a' ki felől azt mondotta az Anyánk, hogy soha nem látott nálánál szeb sirot (:az Aszonyok mindenre vigyáznak²³.) tehát az Ur Bornemisza Őtsém és Sogor
145 Uram²⁴ az Anya után birja az Abafáji jországot, még köszönnöm Őtsém Uramnak, hogy tudtamra adta egy olyan régi Uri familiával való Atyafiságunkat, egy francia könyvem²⁵ vagyon, a' mely sok helyt tészem emlékezetet a' Bornemisza Familiáról, de már ezután ugy olvasom mint Kedves Őtsém, és Sogor Uramnak familiáját,
150 Kedves Őtsém közbe vagyon Ked véve Huszár Borbára vériből való Atyafiakal.²⁶ Nem Isten áldása é a'? tsak egy vettetet ki azok közül, valamint a' férges alma a' kertből.

Kedves Őtsém Uram, azt örömel láttam, hogy a' Méltóságos Gubernátor ó Excellentiája²⁷ küldötte meg Kednek a' Levelemet,

130. sor [Ar. II:] de sött jól meg vizsgálván — [Cs. III:] de sőt jól még meg vizsgálván

134. Atyámat [Cs. III: szövegében a másoló először mintha *ty*-t írt volna, azután *ny*-re javította.]

135. [Ar. II:] nyugosztalya — [Cs. III:] meg nyugosztalya

138. [Íráshibával:] Őtyém,

141. [Cs. III:] Haller István ur birta, de a Nénémnek

143. [Cs. III:] Anyám

146. [Cs. III:] olyan régi uri házzal

147. [Cs. III:] sok helyen

150. [Cs. III:] Kedves Őtsém Uram

152. alma [*almát*-ból javítva *t* áthúzásával; az *á* ékezte nincs törölve.] [Ar. II:] valamint a' férges almát — [Cs. III:] mint egy férges alma

153. [Cs. III:] örömel látom,

154. [Cs. III:] az én Levelemet,

- 155 talám lehettem olyan szerentsés, hogy ő Excellentíája el-olvasván levelemet, bölts itéletivel, a' szívemnek igaz voltát is által látta, ugy levelemnek is ártatlanságát, a' mely artatlanságát mind a' Felséges Fejedelmünkhöz holtig meg akarom tartani, ugy a' hazához is. Kedves Ötsém Uram azt írja Ked, hogy az életnek a' fundamentuma
- 160 az Oeconomia, a' mind hasznos, mind szent dolog, és meg egyezik az Isten rendelésivel, de egy bujdosonak a' kinek egy talpalatni földgye nintsen, ment az olyan hasznos bajtol, az Isten ő Szent Felsége engemet még ugy tartot mint az égi madarat, a' kinek se az ekére, se a' Sarlora nem volt gondom. A' ruházatom ugy volt vala-
- 165 mint a' mezei liliomnak, a' ki nem fon, még is drága materia a' kőntőse,²⁸ minden Oeconomiam abból ál, hogy a' költségem hozsab ne legyen a' jövedelemnél.

- Mint hogy pedig az Oeconomiarol²⁹ vagyon a' szo, had irjam meg Ötsém Uramnak ennek a' Városnak Oeconomiját, mert én minden-
- 170 kor ebe a' Városba laktam, soha se Constantinapolyba, a' mely Varos két napi járó föld ide, tengeren pedig fél napi, it a' tarlot Novemberbe vagy Decemberbe el veti, azután réa szántya nyomoru ekével, Juniusnak a' kezdetén olyan buzát arat valamint a' Nád, it pedig a' buza szál, nem üres, hanem telyes, olyan buza is vagyon, a' mely-
- 175 nek a' feje, vagy a' kalásza egészen viola setét színü, egy Abafáji ember ha látná azt mondana hogy üszögös, pedig gyönyörű sárga szemekel tele. Had szollyak már a' Szöllőről is, az igaz, hogy ha az Abafáji Szöllőt ugy mivelnék mint itt, nem kedves italu borok volnának, itt pedig rettentő sok bor terem, és sokszor mod nélkül édesek,
- 180 kivált a' Veres, de a' bor itt nem állandó, attol is van, mert itt pintzét nem szabad tartani, minden szőlő munka abból ál, hogy szüret után

156. sor igaz voltát is [is: a sor végén, talán és-ből javítva, ill. törölve, a következő sor elején kifírya.]

156. [Ar. II:] bölts — [Cs. III:] ily bölts

157. [Cs. III:] levelemnek ártatlanságát mind a [Két szó kimaradt.]

158. [Ékezhibából:] Fejedelmünkhöz

162. hasznos [Sor fölötti beszúrás:] bajbol, [: hibásan: *bajtol* helyett.]

162. [Cs. III:] ment egj olyan hasznos bajtol, az Isten eő szent Felsége még ugy [Egy szó kimaradt.]

167. [Cs. III:] jövedelemnél.

175. [Ar. II:] vagy a' Kalásza — [Cs. III:] avagy kalásza

176. [Ar. II:] pedig gyönyörű — [Cs. III:] holot gyönyörű

177. [Cs. III:] a szöllőkről

180. [Ar. II:] mert itt pintzét — [Cs. III:] hogy itt pintzét

mingyárt meg mettzi, semmi ágat nem hágy, kétszer imigy amugy meg kapálja, azután a' bő szüretet várja, itt nem tudják mi a' karodzás, se sem más munka nintsen a' szőlővel, itt a' gyönyörűséges veres
 185 Muskotály Szöllő, a' mely talám mind Erdélybe, mind Magyar Országba ritka, itt vagyon olyan Szöllő, a' mely hétszer hoz Szöllőt, az első hozás béli gerezdek igen nagyok, a' mint hogy egy szem Szöllő egy Szilváni nagyságu, a' több hozások tsak Egresnek valok, más egyéb gyümölcsök pedig több félék, és jobbak vagynak Erdélybe,
 190 hanem itt a' Birs almák sokal nagyobbak, és jobbak. ezekből ál az it lévő Oeconomia

Kérem Ötsem Uramat ne sajnálja kőszönteni Bornemiszáné hugom és Angyom Aszszonyt, a' kinek Istentől mind jo egésséget,³⁰ mind hoszu kedves életet kívánok.

195 Innét a' kedves Atyámfiainének küldhetnék raritásul a' szárnyas állatokbol, a' mellyek nintsenek Erdélybe, ugy mint az uj Angyom Aszszonytak egy pár Veres foglyot, a' mely hasonlit a' tengelitzhez, lába, ora, szeme, veres, Bornemiszáné hugom Aszszonytak, mint régib Gazdaszszonytak Egyiptomi Kakast, és Tyukot, kivált a'
 200 Kakasnál nem lehet szeb állat. igen nagy, és a' fejire mintha egy Veres rosát tettek volna, a' két Hugaimnak pedig hogy meg ne haragudgyanak, küldők kedves Kriska Hugomnak egy pár fejér foglyot, a' mely gyönyörű állat, Susi kedves Hugomnak egy pár fejér Gerlitzét, a' kőszönetet pedig tsak akor várom, mikor az ajándékot vészik.³¹

205 Azon panaszolkodik Ötsém Uram, hogy a' Ménesiben szép metzetlen Lovat nem kaphat, valahol még edig jártam, az Erdelyi lo nagy betsületben vagyon,³² innét küldhetnék Ötsém Uramnak ha mod

184. sor se sem [sem: a másolatban valószínűleg másolási hibából: *semi* — vagy *semmi* helyett.]

[Cs. III:] se semmi más

184. [TK másolati példányán:] veres [Beszúrás.]

184. [Cs. III:] gyönyörűséges muskotály szőlő, [Egy szó kimaradt.]

190. [Ar. II:] ezekből ál *itt* az Oeconomia — [Cs. III:] ezekből ál *ott* az Oeconomia

192—194. [sor, vagyis a mintegy kétsornyi bekezdés a Cs. III másolatból kimaradt.]

195. [Ar. II:] Atyámfiainének — [Cs. III:] Atyámfiainak

198. [TK másolati példányán:] mint régibb gazdaszszonytak [Beszúrás.]

203. [Cs. III:] Susi kedves Hugomnak pedig egy pár

204. [Ar. II:] mikor az ajándékokat vészik — [Cs. III:] mikor az ajándékot fogják venni

volna benne, mert szebbeket nem lehet ki gondolni mint it vannak,
de azt tsudáltam én mindenkor, most is tsudálom, hogy ebben az
210 Országban a' mén lovak nem nyeritnek, menyi sok száz drága Paripá-
kat láttam, egy szoval it, a' ki tsak valamire valonak tarttya magát,
metzet lora nem flne, mindazonáltal ebben az Országba soha egy lo
nyeritést nem lehet halani.³³

Irja Ötsém Uram hogy Bornemisza Ötsénk Uramnak, az Anya
215 Haller Borbára volt, a' Nénénknek Torma Borbárának volt még egy
fia Haller Urtol Jánosnak hívták mint egy három vagy négy eszten-
dős volt mikor én láttam, ha az az Ur elé még.³⁴

Azt is szeretném tudni, ha a fiadfalvi Atyafiak³⁵ Nemesek, Tormák
közül kik élnek, tudom hogy a' kiket én esmértem vagy meg-holtak,
220 vagy Centurioká lettek.

Azt sem írta meg Ötsém Uram ha Baranyai Sogorának, annak az
emberséges Uri embernek vannak é fiai.

Ötsém Uram nem Levelet, hanem Kőnyvet³⁶ irtam kednek, azt
nem tudom mint olvasák, de azt tudom hogy gyönyörűséggel irtam,
225 nem is lehet azt tsudálni, ha annyi sok esztendőig valo halogatás
után a' levél hoszu, a' meg tartoztatott vizet ha meg botsátttyák,
nagyob sebességel foly.

Az édes Anyánknak levelét³⁷ mind edig szives tisztelettel meg tar-
tottam, de az Isten engemet ki vévén a' tselédim meg nem tudnák
230 betsülni, azért Ötsém Uramnak küldöm, hogy had tartsa meg, meg
láthattya Ked, hogy mitsoda okos és hasznos tanátsit mulattam el,

209. sor [Cs. III:] azt tsudáltam mindenkor én, s most

210. [Ar. II:] sok flajtz [?] drága — [Cs. III:] sok fajta [?] drága

212. [Cs. III:] lora nem áll

214. [Cs. III:] Bornemisza Ötsém Uramnak

217. [Cs III:] ha az Ur [Egy szó kimaradt.]

218. [TK másolati példányán:] szeretném [Javitás] szere<ntsém>tném]

219. [Cs. III:] tudom a kiket [Egy szó kimaradt.]

225. [Cs. III:] valo szolgálás után

226. *meg* botsátttyák, [A másolatban hibásan:] *nem* botsátttyák,
[TK másolati példányán:] a meg tartoztatott vizet ha *nem* botsát-
tyák, nagyob sebességel foly. [A sor vége után a lap szélén a másoló
bejegyzése: talám *meg* kellene írni]

226. [Cs III:] a meg tartosítatott vizett ha *meg* bocsátttyák

229. [Cs. III:] Ötsém Uramnak hogy [Egy szó kimaradt.]

230. [Cs. III:] meg láttya

már most a' bánás haszontalan, az el mult idők vissza nem térnek, és az Istennek büntető rendelését követni kellett.

235 Egy Kőnyvet is küldök Ötsém Uramnak ha lehet, a' keresztről beszél, a Kőnyvnek hasznos voltát maga meg mondgya az üdvözítő, az én ítéletem szerint méltó hogy ki nyomtassák, az első Auctora Spanyol Jesuita volt, azután Franciára fordították, a' Franciából Szekely Nyelvre.³⁸

240 Kedves Ötsém Uram, minthogy mindennek. véginek kel leni, a levelemnek it vége vagyon, és ez is lehet az utolso. az Isten oltalmában ajánlom kedet a' kedves Ötsém és Hugaimmal edgyütt, adgya lelki és testi bő áldását Kedre, imádkozunk Ötsém Uram egymásért holtig. ebben az életbe egymást meg nem láthatyuk, had láthassuk meg abban az örökös Országban, a' melyet meg nyert nekünk az
245 Isten Fia.

Maradok és lézsek Kedves Ötsém Uramnak

Alázatos Szolgája bátyya
Mikes Kelemen m. pr.

P. S. Kedves Ötsém Uram, e' volt az első, talám utolso is lesz ez
250 a' kérésem, hogy küldgyön Ked Kalendariumot, és jegyeze fel Ked a' Kedves Kriska Hugom Innepét, mert semmiféle Kalendariumba nem találok Kriskát.

hogy meg tudgya Ked, én 90dikbe születtem Augustusba.³⁹

233. sor [Rövidítéssel:] Isteñek

235. [Cs. III:] az Üdvözítő [Talán: Bevezető.]

239. [Cs. III:] mindenek [A. m. *mindennek*, vagy *mindeneknek*.]

246. [Ar. II:] Maradok és lézsek — [Cs. III:] Maradok lézsek

250. [Cs. III:] Kalendariumot jegyeze fel [Egy szó kimaradt.]

[4. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK.]

Rodoszto 19. Marty 1761.

A' Felséges Királynénk. it lévő Ministerinek engedelmből irok.

Kedves Lelkem Ötsém Uram, adgya a' mi Meg-váltonk, hogy ezen Levelem találya Kegyelmedet friss jo egésségben.

Kedves Őtsém Uram, az el mult esztendőben tizen ötödik ⁷bris
5 dataalt Levelét, tsak a' Sziveknek vizsgálója tudhattya mély szivesen
vettem,¹ annál is inkább, hogy igen későre vettem, és tsak nem
esztendőre, a' mely irtoztato idő, a' Válasz várásnak, és ha Abafája
Americában volna a' Választ későbbre nem lehetet volna vennem, de az
anxietast a' melyben adig voltam, bőven meg jutalmaztatta Ked,
10 a' hozám valo Atyafiságos szeretetével, a' melyet örömel látom a'
Ked Levelében, és a' mely egy néhány fontal sulyosobnak tézsi ter-
hét kedtől valo el-rekesztésemnek, de a' keresztet nem válogatni,
hanem hordozni kell.²

Azt írja Kedves Őtsém Uram, hogy a' ki Kedves Társától meg vál,
15 nem tsak a' petséttye, és kóntőse, hanem minden világi dolgok feke-
tévé válnak, engedgye meg Ked, had mondgyam meg, atyafiságos
szabadságal az eről valo gondolatomat, gondolom hogy Kednek min-
den jo akaroi helyben hadgyák.

Kedves Őtsém Uram, az Isten olyan ritka jo erkölcsü társát vette el³
20 Kedtől magának, a' kiről holtig kel emlékezetet teni, a' holtig valo
imádságal [belső gyászolással és olyan szomorúsággal] a' mely az Isten
akarattýával ne ellenkezék, e' pedig belső Szokás és kötelesség a' mely-
nek mindenkor kel tartani, a' külső szokás, a' mely a' gyász, azt vég-
hez vivén minden ahhoz tartozando modal, szükséges é hogy Ked magát
25 a' holtig valo gyászra itéllye, és gyászával a' gyermekeinek holtig valo
szomorúságra okot adgyon, tsak én nékem a' Ked fekete petséttye ne-
héz, hát azoknak az ártatlan Lelkeknek fekete szint látni mindenkor
egy olyanon, a'kiben vagyon minden gyönyörűségek, és örömök, bi-
zony ki ki jonak tarthattya annak az Országnak a' szokását, a'hol a'
30 fő Tiszteknek nem szabad gyászolni, mert ők azt mondgyák, hogy
a' fő Tisztek, a' Fejedelem és az Ország emberei, és nem a' magoké.

5. sor [TK másolati példányán:] tsak a Sziveknek vizsgálója tudhattya
mely szivesen vettem [Csillaggal jelölt beszúrás a lapszélén.]

7. [A negyedréttű Aranka-féle másolaton:] a' válasz váronak,

11. [Ar. negyedrétt:] kéd [az alábbiakban is *kéd*-et ír, Mikeshez ha-
sonlóan.]

13. [Ar. negyedrétt:] hordani

21. [Ar. negyedrétt:] imádsággal belső gyászolással és olyan szomorú-
sággal [az utóbbi öt szó nincs meg az Ar. folio-másolaton.]

25. a' gyermekeinek a' gyermekeinek [Másolási hibából kétszer írva.]
[TK másolati példányán:] ártatlan gyermekeknek

Azt írja Ked, hogy gyermek korbéli úsmerőseit Ked is el temette va-
lamint én, és hogy a' teremtésünk földgye jó sűkeres volt, adgyunk
35 hálát Istennek a' ki edig meg tartot, a' ked élete sokal drágáb az
enyimnél, mert a' ked élete, a' ked gyermekié és sok Özvegyek
Árváké, de Őtsém Uram, nevettem a' Ked mondását, hogy a' kenyér-
ben sokatskát hintettek volt előnkbe, vagy nem voltunk nagy étűek,
mert abbol igen kimélve enni, hogy tovább tartson, és az élet hosz-
szabodgyék, az igen subtilis tsalárdság volna.⁴

40 Kedves Őtsém Uram, már most látom, hogy az Isten szereti Aba-
fáját, mivel Plebanusa vagyon (:de mindenkor el hágy Ked valami kis
circumstantiát:) hogy ha a' régi nagy kő Templomé a' plebania,
vagy más, mert talán tudgya Ked, hogy ot egy kis Nénye⁵ fekszik
Kednek, kérem Őtsém Uramat, ne sajnálja a' tiszteletes Plébánus
45 Uramat köszönteni, a' kinek szent imádságiba ajánlom lelkemet, és a'
kinek egy drága litániát küldök.

Igen köszönöm Őtsém Uramnak, hogy meg írta a' kedves Őtsém
Uraimnak esztendejeket, de hogy a' kedves hugaimét is akartam meg
tudni, előre meg nem tudtam gondolni, hogy abban vagyon egy kis
50 indiscretio, de mitsoda kőnyű annak meg botlani, a' ki a' szokást
nem tudgya, talám botsánatot is várhatok, mert a' tudatlanul valo
tselekedetet nem tulajdonityák véteknék.

Kedves Őtsém Uram ne sajnálja Ked köszönteni a' kedves Angyom
Aszszonyt, a' kinek jo egésséget kívánok, és igen alázatosan arra kérek
55 hogy azt ne bányá mászor, ha olyan gyönyörű szép kis Vendég
erkeztén Abafájára azt nékem, meg írják, ezt szeretem már én,
Őtsém Uram, az első leveliben azt írta volt Ked, hogy Sándor Őtsém
Uram Szöllösön vagy Terebesen fog meg házasodni, a' másodikában,
hogy Angyom Aszszony⁶ egy kis fiatskával meg szaporította a' Huszár
60 familiát, régen tudom azt, hogy a' Maros Vize hathatosabb a Szöllösi
viznél, azt írja Őtsém Uram; hogy Angyom Aszszony várja Terebesről
az Atyait, tudom hogy ot sokszor látta egy Prinyinek a' temetésit a'
Barátok temploma előtt, tudom a' historiáját tudgya, lehetetlen,
hogy meg ne nevezsem Angyom Aszszonynak a' Prinyi Urakat a'
65 kiket esmértem,⁷ talám valamelyiket maga is esmérte. Az Őreg

34. sor [Másolási hibával:] drágáb

53. köszönteni [Sor fölötti beszúrás.]

54. [Hibásan:] kérik [kérek helyett.]

65. [Ar. negyedré:] üsmértem

Prinyi Imrét, a Fő Ispánt, még más iffiu Prinyi Imrét, Prinyi Andrást, Prinyi Jánost, ezek egy Testvérek voltak, Prinyi Farkast, Prinyi Miklost, és a' fiát Lászlót, még egy iffju Prinyit a' kereszt nevére nem emlékezem, lehetetlen talám hogy valamelyiket ne látta volna.

70 Kőszöntse Őtsém Uram, a' drága Kriska kedves Hugomat, a' kit a Lelkemben hordozok, és a' kinek meg ujitom kérésemet, hogy érettem imátkozzék, mind éltében, mind azután, azt pediglen meg tiltják Sándor kedves Őtsém Uramnak, hogy azt nevesse, vagy vizsgálja, hogy a' Hugom sokáig marad é a' Templomban, ha későn fekszik é le, 75 ha az olvasóját koptattya é, a' Kőnyvit szaggattya é, azt a' Hugom meg engedi ha ő Kegyelme a' Martha életét követi, de ő Kegyelme se vizsgálja ha a' hugom a' Máriáét vette magának, mivel innét is pártját fogják, Kriska optimam partem elegit,⁸

Kőszöntse Őtsém Uram a' kedves jó kedvű Storophila Susi hugomat, 60 a' kiben az Isten szeretete lakik, és a' ki oly ártatlanságában is szereti a' keresztéről olvasni, hogy a' hugomnak meg tettzet a' Kőnyvem, a' nékem elég vigasztalás, én is meg vallom égyűgyúséggel, hogy azt kívánom, hogy még kereszt légyen.⁹

Josef Kedves Őtsém Uram, tudom hogy nintsem othon, a' tanulás- 65 ban foglalatoskodik.

De Őtsém Uram nem volna é jo Josef Őtsém Uramnak még más ugyan olyan hasznos nyelvet meg tanulni valamint a' Deák nyelv, hová¹⁰ lehet pedig szükségesebb nyelv, mint a' Német Nyelv, a' melyre minden nap szüksége lehet, akarmely tisztségben légyen, és a' mely oly 90 alkalmatosságokban lehet, hogy nagy szerentséjivé fordul, annál is inkább, ha hadi szolgálatra adgya Ked, a' melyre gondolom hogy kednek is szándékja vagyon, mert ugyan is gyönyörűségel lehet a gazétakban olyan Erdelyi Uraknak neveket olvasni a' kik a' hadakban vannak, azt ohajtanám, hogy az Őtsém Uram neve is azok között 95 volna.¹¹

Ked Őtsém Uram a' bizonyos, hogy a' gyermek kori dolgot igen meg tartya az elméjiben, de az is bizonyos hogy én ha idősb vagyok is Kednél, de a' Ked emlékezete, sokal időseb az enyimnél, és tsudáltam mint emlékezik ked, a' hét esztendő korában lévő dolgokrol, hogy 100 lehetet volna azt nékem meg is gondolnom hogy leg kisebb ideája lenne Kednek rolam, annál is inkább, hogy ugy le irjon Ked, valamint

77. sor Máriáét [Az é-t-ből javítva; t újra kiírva.]

89. [TK másolati példányán:] oly [Beszúrás.]

egy Kép iro, a' Szürke lo, a' fűrjészet, a' Sütő ház¹² jól jut eszembe, de kednek hogy jutnak eszében, de hogy jut Ked eszében, és miért nem felejtette el Ked százszor; a' sütő házban való embertelen tselekedete-
105 met, a' melyet meg vallom hogy réa nem emlékezem, imár azal több rosz tselekedetimet tudom, talám azért inkább is jutotam Kednek eszi-
ben, de bár jóért let volna, és ne olyan roszért, a' melyet már most bánom, mert tudom, és kérem Ötsém Uramat hogy botsása meg, és ne kíványon bosszút állani, de a propos a' Confimatoriol azt írja Ked,
110 hogy nem emlékezik hogy meg bérmálták é vagy sem, abban telyes bizonyos lehet Ked, hogy nem, ha Ked olyan gyermek kori dologrol jól emlékezik, és a' bérmálásrol nem, az a' bizonyos jele hogy Ked hintsen meg bérmálva, adig nem is lehetet Ked, valamig az Iskolában Kolosvárra Ked nem ment,¹³ hogy ne emlékeznék Ked az akori dolgok-
115 rol, mind ezekből azt lehet ki-hozni bizonyoson, hogy Ked ha a' hetedik Szentséget fel vette is, de a' másodikát még nem, adgyon hálákat Ked az Istennek, hogy edig ki nem vette Kedet, mert a' bizonyos hogy egy néhány héttel, hoszab mulatása let volna Kednek a' Purgatoriumba, kérem azért kedet hogy fel venni el ne mulassa, edig
120 is tsudálom hogy az iránt valami kis scrupulusa nem volt Kednek, jaj de talám se az Ötsém, se' a hugaim nem bérmáltattak, adgya az Isten, hogy azt olvassam a' Ked leveliben, hogy meg van ked bérmálva az egész Familiával.

Kedves Ötsém Uram nem tudtam hogy még több háládással is
125 tartozom a' Szegény Apánknak,¹⁴ és hogy gratiát nyert volt nékem, de a' gratia meg nem talált, ha meg talált volna, nem volnék most it talám, de ne tsudáljuk é az Isten rendelésit, a' ki nem akarta hogy fel talályon,¹⁵ mert ha akarta volna, Purgatoriumba lettem volna is fel talált volna, én ennekelötte husz esztendővel solicitáltam volt a'
130 gratiát az it lévő Ministernél, de tsak a' volt a' felelet, nec nominetur in vobis,¹⁶ Kedves Ötsém Uram a' mely Istennek edig gondgya volt réám, ezután sem hágy el, már ezután keveseb rakás kenyérel érem bé mint edig, tsak az Istennek szentelhessem ezt a' kevés ideig tarto életemet, mi kel egyéb, tsak az Istent kel éhezmem és szomjúhoznom ,
135 a' ki az Istennel bé nem éri, az igen fősvény mondgya egy nagy Szent, én it sokal magánosab életet élek, mint egy Mikházi Barát, mert ők egymással társolkodnak, beszélnek. de én nékem nintsen senki is, ha

111. sor [Ar. negyedré:] gyermeki dologrol

116. betedik [Javitva, talán: hatodik-ból.]

egy olyan nagy hatalmas Király, a' kinek szüntelen valo Udvarlo
voltanak, még is azt mondotta, respice in me, et miserere mei, quia
140 unicus, et pauper sum,¹⁷ hát én beszeg inkább el mondhatom, azt el
mondhatom hogy unicus vagyok, de azt nem mondhatom, hogy pauper,
mert az Istent meg bántanám, mivel az a' pauper a' ki minden szük-
ségestől meg fosztatott, nem is tudom miért szokták mondani, nihil
habenti nihil deest,¹⁸ é tsufos mondás, de ezen a' meg más mondáson
145 az elme meg nyugszik, hogy a' kinek az elég nem elég, annak soha
semmi nem elég.

Kedves Ötsém Uram azon panaszkodik Ked, hogy savanyo borai
termettek, oh mely edesek azok Abafáján, és mely keserűek nékem it
az edes borok, a' ked gabonás házát az idén meg nem szaporithatom,
150 se az asztogokat, mert most akartam volna buzát küldeni, de az
emberek a' kiknek olyan fekete buzájok vagyon, nem akartak adni,
tartván attol hogy elegyes ne légyen más féle buzával, a' mely könnyen
meg-történik mikor nyomtatnak, mert it nem tsépelnek, hanem Szán
forma vastag deszkával nyomtatnak, a' Szán eleiben két Lovat fognak,
155 a' ki hajtya a' szánra ül, hogy nehezeb légyen, és így egyszersmind a'
buza is ki van nyomtatva, a' Szalma is igen aprora tőrődik vágodik,
mondom vágodik, mert a' szélyes vastag Szán forma Deszkák egészen
bé vannak alol verve kovákkal, a' mely könnyű dolog, mert a' deszkák
lágy fábol vannak, az egész Országban minden lo, marha, azt az apro
160 jo Szalmát eszi, ugy is már az idén már őszel vetné el ked a' buzát,
azért mihent a' buza érik, és aratnak Juniusnak a' közepin, ha azt
érem, magam szedek a' Viola színű buzából, akor tudom hogy nem lesz
elegyes. a' hétszer hozo Szöllő magbol sem küldhetek, venikét küld-
hetnék, de nem lehet a' levélben tenni, hanem a' magjából annak
165 idejében küldök, hanem a' paquetumba gyapot magot küldök, a'
melyet a' kertben el lehet vetni Aprilisnek a' vége felé, de a' sok esöt
nem szereti.¹⁹ küldök tisztito .seprűnek a' magját, a' mely kis apro

138. sor [Ar. negyedré:] a kinek sok Udvarlo

140. beszeg [Valószínűleg másolási hiba: *bezeg* helyett.]

140. [Ar. negyedré:] inkább el mondhatom, hogy unicus vagyok,
[három szó hiányzik.]

146. [Ar. negyedré:] annak semmi sem elég. [egy szó kimaradt.]

157. [Ar. negyedré:] a szélyes szán forma deszkák, [egy szó kimaradt.]

160. [Ar. negyedré:] az idén már csak

161. [TK másolati példányán:] érik [Beszúrás.]

162. ha azt érem [Beszúrás.]

vereses magok, azt is akkor vetik, it a' mezőn vetik, mert sok van, ot a' kertben vethetni, olyan magos valamint a' tőrőkbuza, a' levele épen
170 olyan, igen ritkán kel vetni, küldők még Ugorka magot, a' mikor szokták, ezt is olyankor kel vetni, az idevalo nem olyan vad mint nálunk, nem tsipkés, hanem sima, mind igen hoszu, mind vastag, 's egészes, it a' tsets szopo gyermekek azal élnek nyárba, a' magok között találkoznak gyűrűben valo vagy petsét nyomo kővek, azután küldők
175 ugyan a' magok között három kigyo nyelvet, a' mely igen nagy ráritás Máltha Szigetiből hozák, tsak el hiszem hogy vagyon valami haszna, de én nem tudom, az egyiket Angyom Aszszonynak, a' kettejét a' két Hugomnak, légyetek okosak valamint a' Kigyok, és együgyűek valamint a' Galambok.²⁰

180 Azt írja Őtsém Uram, hogy irigyelve olvasta, mitsoda szép metzetlen Lovak vannak it, bizony nem tsak irigyelni, hanem tsudálni azoknak szépségeket, a' melyeket a' Kép iro le nem irhatná, sok Ország béli szép Lovakat láttam, de egy sem hasonlit ezekhez, mert ugyan őrmel, aviditással és tsudálva nézheti az ember őket, és imádhatty Teremtője-
185 ket, mert ezek mind ama filagra munkák a' többihez képest, de meg hogy tanityák it azokat a' nagy jámborságra, szelidségre, a' nagy gravitásra, hogy mikor valamely pompás alkalmatoságal látya az ember azokat a' drágán fel őltoztetet lovakot, a' kik nagy tsendes-
190 séggel hordozák nagy fejü Urakot, ők az olyan nagy tsendeségü Lovakot szeretik, ki a' pompákban, ha valamely paripa meg tálálna magát nyeriteni, a' bizonyos minden betsületit el vesztené, soha többé pom-
pára nem vinnék, mert a' Török utállya a' lo nyeritést, kivált maga alat, talám ugyan azért nem is nyeritnek itt a' Lovak, hát még Őtsém Uram, miképen látnak it a' Nagy Urak istaloiban az Lovakhoz, azt
195 tsak a' hiheti el a' ki látta mitsoda nagy kényeztetésel, mitsoda szorgalmatoságal, mitsoda nagy tisztaságal bánnak it vélek, hogy az ugyan bálványozás, azért mondgyák a' Franciák, hogy it vagyon a' Lovak paraditsomja, és az Aszszonyok Pokla.²¹

200 Őtsém Uram leheté olyanak, a' kinek tsak egy pénz árra esze légyen, olyan absurdus okát adni annak hogy miért nem nyeritnek it a' lovak,

171. sor [Ar. negyedrészt:] mint ott nálunk

190. [Ar. negyedrészt:] olyankor ha valamely paripa

196. [A másolatban bizonyára másolási hibából így:] mitsoda szorgalmatoságal, mitsoda nagy szorgalmatoságal, mitsoda nagy tisztaságal [Ar. negyedrészt-másolatban — mitsoda nagy szorgalmatoságal — nem ismétlődik.]

nem tudom mitsoda régi monumentumból vonta ki azt a' szép titulusát, de azt tudom, hogy ebben az Országban a' Nemeséget nem esmérük, annál is inkább a' libanum hegye között a' honnét való, ot mind olyan Nemesek vannak, valamint történt egy Primásal Magyar
205 Országban, a' Primás egy néhány Urak előtt beszélni kezd az eleiről, az Attyáról, hogy mitsoda Nemes ember volt, a' többi között egy tréfás Ur monda a' Primásnak, a' való Nagyságos Uram, hogy a' Nagyságod Attyát az egész falu tudta, hogy mitsoda Nemes ember volt, mert minden tsudálta mikor estve vissza tért a' mezőről, mint fénylet az
210 Armalisa a' hátán, a' Primás tsak el mosolygatta magát, a' breviariumat vette a' kezében,²² az oda való Nemzetet Coptoknak hiják, a' tartomány igen sovány, a' lakosok igen szegények, igen sok Catholicus vagyon közöttök, a Szent Széket üsmérik fejeknek a' Vallás dolgában, ot ám a' Lovakat nem látni, jobb is lett volna anak a' Libanusi Grofnak nem tudomal felelni, mint sem irtoztato okot adni, hát ugy it a' Lovak mind monsthumok volnának.

Azt irhatom hirül hogy a' Husvét ihon vagyon, egyik böjtből a' másikában kel szálanom, mert it Tavaszal kételenségből való mértéketeséget kel tartani, főképen mikor a' más féle Keresztények is
220 böjttölnek, valamint most történt, mert semit nem árulnak, a' mézszárszék üres, az idevaló ember hat árrán sem adná el bornyuját, ha meg tudja hogy meg ölik, hanem az a' reménségem vagyon, hogy közel vagyon a' Törökök böjtye, akor bőveb a' Mézszárszék, mert a' való hogy napal igen keményen böjttölnek, alusznak is, hanem éttzaka esznek
225 viratig, ugy annyira hogy egy szegény Török a' mit esztendeig szerzett, egy holnap alatt el költi,²³ akor pediglen az ő Missionariusok, a' dervisek azok prédikállanak, azok olyanok mint nálunk a' barátok.²⁴ fejrben járnak, az övökön egy rettentő olvaso, a' melynek mindenik szeme oly nagy mint egy dio, ezeket mind Szenteknek tartják, mert
230 meg nem házasodnak, ezek is egy néhány féle Szerzetből állanak, az egyik Szerzet Istenteleneb, és tsalárdab a' másikánál, mindenik tsak kötelre való, hogy meg röviditsem a' Levelemet, lehetetlen hogy meg ne irjam mint jártam egy dervisél.²⁵

Egykor egy Papal meszsze ki mentem sétálni, a' ki tudott törökkül,
235 egy hid mellett le-ülve egy dervist találunk, a' dervis fel kél, hozám

219. sor [Ar. negyedréti:] böjttöt [mértéketeséget — helyett.]

228. [Ar. negyedréti:] egy nagy rettentő olvaso

229. [TK másolati példányán:] a melynek mindenik szeme oly nagy mint egy dio. [Csillaggal jelölt beszúrás a lapszálon.]

jó, azt kérdi tőlem ha van é pénz nálam, egy polturát akarok Néki adni Alamisnában, el nem vészi, hanem azt mondgya, hogy adgyak néki egy izlotot, mert ő azal nagy szerentsét és Áldást fog réánk mondani, adok néki egy izlotot, a' mely harmintz Poltura, a' dervis
240 el-vészi, én meg kérdem ha vissza adgya é, igéri hogy vissza adgya, azután el kezdí a' rettentő sok áldást, az izlotot pedig szüntelen az ortzájához köszörülte; látta hogy nehezen várjuk végít a' sok ber-bitélésinek,²⁶ ő is már el-faradot volt, el hadgya, akor a' Pater kéri
245 vissza az irlotot, a' dervis azt feleli. várjatok, mert még a jova hátra van az áldásnak, ujontában²⁷ el-kezdí a' sok Zűr Zavart Áldást, és akor az izlotot tsak a' Szakállához surollya, azt is el végezvén a' Pater kéri vissza az izlotot, a' dervis azt feleli: hogy gondollyátok meg, hogy az az izlot egy hitetlennek erszényiben vissza mégyen, a' már az én Szent Szakállomhoz ért azt vissza nem adhatom, nem lehetet nem
250 nevetni tsalárdságát, ő is nevette, mint réá vett.

De már azt is meg kel mondanom, hogy Mahomet mint rendelte a' böjtöt, az ő Doctori tanityák, hogy Mahomet böjtöt akarván rendelni az övéinek, a' Mindenhatohoz fel ment, és azon kérte az Istent hogy vegye gondviselése alá az ő népit, és tiszteletire hatvan napi böjtöt fog
255 rendelni közöttök, a' mindenható el-fogadta, és jóvá hagyta, mikor le-szállott volna az égből, a' harmadik égben találta a' Kristust, a' ki kérddete tőlle hogy mi dologban volt a Mindenhatónál, Mahumet mindent meg mondván, a' Kristus mondotta néki, hogy sokat igértél, azt a' tiéid soha meg nem tartják, Mahumet ismét fel mégyen, és azon
260 kéri az Istent, hogy a' böjt had légyen Ötven napig valo, az Isten azt jóvá hadgya, Mahumet ismét a' harmadik égben találván a' Kristust, elé beszélli hogy mit végezett volna, a' Kristus mondotta néki, hogy a' te hiveid azt az ötven Napot soha meg nem tartják, én az enyimeknek tsak negyvent rendeltem, még is nehezen tartják, Mahumet ismét
265 fél mégyen, és kéri az Istent, hogy engedgyen el még husz Napot, az Isten arra is réá szállott, és ugy harmintzat böjtölnek, a' Kristus pedig miért vagyon tsak a' harmadik égben, azért hogy mikor a' Mennyegben akart menni ugy találkozott, hogy egy gombos tö volt a' köntösiben, a' menyegben pedig semmi földi dolog nem mehet.²⁸

270 Az Anyánkrol valo kérdésemre hogy Ötsém Uram meg nem felelt könyen el ítélfhetem az okát.

236. sor [Ar. negyedrés:] akarok Néki adni, el nem vészi, [egy szó kimaradt.]
253. [A másolatban hibásan:] az ő Veinek,

Azt írja Őtsem Uram, hogy az Fiafalvi Atyafiak igen el holtak, el fogytak, Abafáján pedig halál Istennek szaporodnak a' Huszár Mátyás fiai, a' mely Példi János Urol írja Ked hogy üsmérhetem, úgy tettzik
275 hogy a' kit én üsmértem, Pálnak hitták, és időseb volt nálamnál.²⁹

Kedves Őtsém Uram ilyen formában minden esmerettségből ki fogytam Erdélybe, nem is emlékezem már másrol egy nagy Uron kívül, a' ki ha még él, sokal öregeb nálomnál, méltó is mind a' hoszu életre, mind az Ur nevet viselni, és a' kinek a' kedveseb erköltse a' kegyesség
280 volt, én Kemény Simon Urat tudakozom ha él é még, ne sajnálja meg irni Őtsém Uram.³⁰

Lelkem Őtsém Uram, annak igen örülök, hogy a' Könyvemet vette Ked, de még annak inkább örülök, hogy Ked azt itéli, hogy másoknak is hasznára lehet, arrol már nem gondolkodhatom; mert a' Providen-
285 tia jo kézhez juttatta. én nékem még több Spiritualis Könyveim is vannak,³¹ a' melyeket szivesen kívánnám hogy hazamban másoknak lelki hasznokra lehetnének, ha ked szabadságot ad réá én azokat bé küldeném, ide gyakorta jönnek Szebeni Kereskedők, az első Könyvet az itt lévő Követ nagy jo akarattal el küldötte az Isten áldgya meg,
290 azt is mondotta hogy akár mikor küldgyem hozzája a' Levelemet el küldi, én is assecuraltam hogy soha más uton nem irok, hanem azon a' fő uton, a' melyen a lelkem üsmereti is meg nyugszik, de átalloom azt a' jo Uri Kővetet busitanom a' Könyvekkel, azon kívül is a' Postán nem lehet. mindazonáltal azon ügyekezem, hogy a' Kereskedők-
295 től el-küldhesem a' Követ engedelmével, hogy a' fő uton vehesse Őtsém Uram, de akár mikor légyen a' bé-küldés, tsak azon kérem Őtsém Uramot, hogy adig tartsa meg mind őket a' mig nem irok Őtsém Uramnak, hogy melyiket kinek adgya.³²

Kedves Őtsém Uram tudom hogy kednek egyik szives kívánsága a',
300 hogy én is a' Felséges Fejedelmünknek a' hivei között lehetnék, abban bizonyos légyen Őtsém Uram hogy alázatos leg kissebb hívének tartom magamat, erre mind az Isteni, mind az emberi törvény kötelez, ha szinte olyan szerentsétlen vagyok is, hogy a' kegyelmes égnék kapuján kívül kell lennem, ezt annál is inkább el-hiheti Ked,
305 hogy semmi más ok nem mondattya velem hanem tsak az igazság.

278. sor nálamnál, [vagy: nálomnál.]

292. átolloom [Valószínűleg a másoló hibája, ill. változtatása átalloom, esetleg átolloom helyett. — Ar. negyedré: átalloom.]

Ugy tetzik hogy a' hoszu epistolának egyszer tsak véginek kell lenni, és arra vigyázni, hogy unadalmos ne légyen,³³ noha bizony nehéz mikor el végezem, mert úgy tetzik hogy mindenik levél nékem az utolso levelem, és kérem hogy a' kötelességgel meg egyező Atyafiságos szeretetiből még eltemben ki ne rekeszen a' Szentséges Atyánk tartsa meg Kedet Kedves Familiájával együtt, és ajánlom magamat,

Kedves Lélkem Ötsém Uramnak Atyafiságos szeretetében, és
maradok Alázatos Szolgája
bátyya
Mikes Kelemen m. pr.

[FOLYTATÓLAG. 5. HUSZÁR SÁNDORNAK.]

Kedves Ötsém Uram,³⁴

A' Ked leg első Írásban tett köszönetit már nem lehetett kedvesebben vennem, mint a' hogy jól meg ásztattam szeretettel és örömmel valo könyhullatásimmal, adgya Isten hogy az Attya nyomdokát követhesse Ked, Kérem arra Kedet, hogy bujdosásban lévő bátyyárol el ne felejtkezzék, de szeretettel valo emlékezettel, az Isten tartsa meg Kedet Angyom Aszonnyal, és a' kis Antalkoval³⁵ együtt ut videas filios filiorum tuorum, et Pacem super Israël³⁶

maradok

Kedves Ötsém Uramnak

Igaz Szolgája bátyya
Mikes m. pr.

A' magok között talál a' nagy Ötsém Uram 11. Követ, a' négye közüllők meg vagyon mettzve, gyűrűben valok, azok olyan Antiquitasok, a' melyek igen ritkák itt is, a' három Kigyo nyelvet is ott kell keresni.

A' Ked Levele Franciáson volt titulalva, azt nem hittem volna, hogy Abafáján Francia Iskola légyen, de mit mondgyak, sok szép dolgok vannak most Erdélyben, a' melyek nem voltak időmben.³⁷

A' Város descriptioja Sándor Ötsém Uramnak³⁸
Lakunk partján a' Tengernek.
Tölttyük napját életünknek.

337. sor [MTAK 1762:] parttyán

Annak gyakran nagy zugását
 340 Halljuk, 's láttyuk hánykodását.
 Abban Nagy halak jádzanak
 Örömfőkben ugrádoznak.
 De a' Partyán a' kik laknak
 Szomoruán sohajtoznak.
 345 Régen napot jóni láttyuk
 A' tengerből, 's azt suhattyuk
 Város kies helyen fekszik
 Mely a' Szemnek szépnek tettzik.
 Constantinapolyba ha mégy
 350 Husz mélyföldhöz még ötöt tégy
 Szép Oldalra van építve
 Szöllő Hegyel körül véve.
 Szépnek Várost nem mondhatni
 Se azt rutnak nem tarthatni.
 355 Ez Országban akarhol jársz
 De szép Várost itt nem találsz
 Az élethez mi szükséges
 Mondhatom hogy itt bővséges.
 Sok száz féle árrut hoznak
 360 Mellyel boltokat itt raknak.
 Itt hajora azt mind teszik
 Császár Várossában viszik.
 Itt az Aër oly változo
 A' mint a' nép hazudozo
 365 Telbe délig Tüzet gyujthatz.
 Dél után ablakot nyithatz
 Nyárba délig nagy meleg van
 Estve fel ved. ha mentéd van.
 Beszély földé jovoltárol
 370 Halgass kedves lakásárol.

340. sor [MTAK 1762:] halljuk

345. [MTAK 1762:] jóni

347. [MTAK 1762:] kies helyen

352. [MTAK 1762:] mégy

365. [MTAK 1762:] gyulthatz

366. [MTAK 1762:] delután [az é-ről, á-ról gyakran elhagyja az ékezetet.]

- A' Tél hideg, igen szellős.
 És a' mellett igen esős
 Lakni Városba kedvesen
 Arra okod éppen nintsen.
- 375 Mert a' tavaszt másutt várják
 Nagy örömmel, 's azt ohajtyák
 Itt pediglen tölle félünk
 Ahoz tartva, közelitünk.
 Okát annak ki találád.
- 380 Ha ez Várost sokat lagnád.
 Mert gyakran az mirigy Halál
 Tavaszal itt sokat sétál.
 Tavasz kezdete igen rut,
 És a' Vége a' Széltől fut.
- 385 A' Nyár meleg, minden ki ég
 Alig marad egy kis zőldség
 Az Ősz tehát leg kedvesebb
 Azzal Gyümölcs nem édesebb
 Mit mondhatni, tehát jonak.
- 390 Hogy az ize, jo az bornak.
 Oltsosága a' Kenyérnek
 Mellyet mondhatni fejrnek.
 Aszszonyokat itt ha látnál,
 Keresztet magadra hánnál.
- 395 Mert mindenik egy ijesztő
 Nem külömb, mint egy kisértő
 Fekete Szőr a' mentéjek
 Fedezve van orrok fejek.
 A' fejek van bé-polálva
- 400 Tsak a' Szemek van ki nyitva.
 Azt nem mondom hogy szaladnál
 Töllök, ha vannak házoknál.
 Mert ott más köntösbe vannak
 Mint mikor az uttzán járnak.

384. sor [MTAK 1762:] széptől

394. [MTAK 1762:] hannel

402. [MTAK 1762:] ha volnál

- 405 Őrmény, Görög, Lakadalmon
 Ne kapj ott az vigasságon.
 A' Hegedüt ott ránkottyák.
 A' Füleket tsikorgattyák.
 [Annak nints több, tsak két hurja,
 410 Mellynek izetlen az hangja,]
 Soha többet egy Notánál
 Azon vonni nem hallanál.
 Őrmény Meny Aszszonyt Pompával
 Viszik estve sok Gyertyával.
 415 Ki Templomba Vőlegennyel
 Meg esküszik nagy örömmel.
 Más nap Meny Aszszonyt uttzákra
 Viszik házokrol házokra.
 Annak fejét bé-takarják
 420 Hogy ne lásson azt akarják.
 Orrára könnyen le esne
 Ha Segittsége nem lenne.
 Mert két felől azt vezetik
 Őreg aszszonyok segítik.
 425 A' Meny Aszszony búszkén meg áll
 Minden háznak kapujánál.
 Ot Keszkenyőt a' Nyakára
 Tésznek meg mást a' Vállára.
 Onnét elébb meg indittyák
 430 Meg más háznál meg állittyák.
 A' Vőlegény pillangoson
 Előtte mégyen pompáson.
 Az Uttzákot hogy bé-járván
 Elég ajándékot kapván

407. sor [MTAK 1762:] rangattyák

409—410. [A 413—414. sor nincs meg az Ar. ívrétű másolat szövegében. — A közölt két sor az Ar. negyedret-másolatból való; megvan az MTKA 1762: Annak nints több tsak két hurja mellynek izetlen az hangja.]

416. [Elírásból:] eszküszik

427. [Nyilván másolási hibából áll: *ot* vagy *ót* helyett:] Őt—[Ar. negyedret: *Ot*]

- 435 Viszik Vőlegény házához
 Hol kezdenek vigassághoz.
 Ott a' sok nép kiáltozva
 Kiséri őket tanzolva.
 A' Vőlegény férfiakkal
- 440 Vigadoz Atyafiakkal.
 Van Meny Aszszony más Szobába
 Aszszonyokkal mint rabságba.
 Nem kell enni se nem szolni
 Keservesen csak kell ülni.
- 445 Ott kell ülni mint egy képnek,
 Nem engedik látni szemnek.
 A' Vőlegény Meny Aszszonyát
 Nem esméri Oldal tsontyát.
 Öt nap tart a' Lakadalom,
- 450 Annyit még az unadalom.
 Öt nap mulva meg láthattya
 Szabadoson azt birhattya.
 Akor válik mint tekinti
 Szépé ruté kell szeretni.
- 455 Lakja Várost négy Nemzettség,
 Örmény, Görög, 'Sido, Törökség.
 Ez mindenik tart más Vallást,
 Külön külön féle szokást.
 Hogy lehetne ott egyesség
- 460 A' hol hitbe van külömbiség.
 Ne kívánnjad ott a' lakást
 Sok ideig a' mulatást.
 A' hol három napján hétnek
 Három Vasarnapot ülnek.
- 465 Péntek itten a' Töröké
 Szombat pedig a' 'Sidoé

443. sor *se ne* [Másolási hibából állhat, *se nem* helyett; a **Kazinczy G.**-féle változatnak Abafi kiadta szövegében is: *se-ne*. — **Ar.** negyed-rét: *se nem.*]

449. [MTAK 1762:] *Ött nap*

457. mást Vallást, [Másolási hiba lehet: *más Vallást*, helyett.]

460. [MTAK 1762:] *az hol*

466. [MTAK 1762:] *a Sidójé*

Vasárnapot Keresztyének
 Űlik, mert az a' Törvények.
 Itt a' sok Per és a' Patvar,
 470 A' mely véghez mégyen hamar.
 A' Birohoz a' ki mégyen,
 A' markában Pénzt is vigyen.
 Fizetni kell a' Perlőnek,
 Szintén ugy a' másik résznek.
 475 Ha valakit itt meg vernek,
 Fizetni kell a' Verőnek.
 A' Vertet is lántzra teszik,
 Fizetésre kénszeritik.
 Biro erre tsak azt mondgya
 480 Okát ennek tsak azt adgya.
 Vertnek búne nem lett volna,
 Tehát meg nem verték volna.
 Itt az Biro igasságot
 Ha szeretne, 's nem Joszágot.
 485 A' nép hamis, tsalárd lenne,
 Istenre sem tekintene.
 Ez a' jo Föld azért tettzik,
 Olyan rosznak azért láttzik.
 Hogy itt tóltúnk esztendőket,
 490 Unadalmos sok időket.
 Minden tettzik bujdosonak
 Házáján kívül soványnak.

JEGYZETEK

A JEGYZETEK BEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

- Abafi 1878** Abafi Lajos: Mikes Kelemen. Aigner, Bp. 1878.
- Abdi Tarihi** F. R. Unat, 1730 *Patrona ihtilâli hakkında bir eser*, Abdi tarihi (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri — No 10). Ankara 1943.
- Acta H** Acta Historica
- Angyal Sz 1905** Angyal Dávid: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Századok 1905, 197—222. l.
- Angyal TT 1905** Angyal Dávid: Francia levelek és jelentések a Rákóczi-emigráció történetéről. Történelmi Tár 1905, 112—142. és 185—222. l.
- Apor MHH 11** Altorjai B. Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor. Monumenta Hungariae Historica 11. Scriptores. MTA kiad. Bp. 1863.
- Apor MHH 36** Apor Péter Verses művei és levelei 1676—1752. I. k. Szerk. Szádeczky Lajos. Monumenta Hungariae Historica 36. MTA kiad. Bp. 1903.
- Archivum R** Archivum Rákocianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I—XII. k. 1873—1935. MTA Tört. biz. kiad.
- Bandello** Matteo Bandello: Le novelle. Vol. I—V. A cura di Gioachino Brognoligo. Bari 1910—12, Laterza.
- Bárczi** Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Egyet. ny., Bp. 1941.
- Bartók** Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924.
- Bartók—Kodály** Bartók Béla—Kodály Zoltán: Erdélyi magyar népdalok. Bp. 1923.
- Bayle** Pierre Bayle: Dictionnaire historique et critique. I—IV. 1730. — 1741. [Mindkét kiadást idézzük.] — [Első kiad. Rotterdam 1694.]
- Beniczky** Beniczky Gáspár naplója 1707—1710. Rákóczi Tár I. k. Szerk. Thaly Kálmán. Lauffer, Pest 1866, 1—232. l.
- Benkő** Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960.
- Benkő—Lőrincze
Nyelvjbibl** Benkő Loránd—Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817—1949. Bp. 1951. [Háromszék megye 80—85. l. Maros-Torda megye 110—115. l.]
- Berrár TörtMondt** Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Tankönyvkiadó, Bp. 1957.
- Bethlen Kata** Széki Gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata Grófnő írásai és levelezése 1700—1759. I. k. Kiadta

- Szádeczky Kardoss Lajos. Grill könyvesbolt, Bp. 1922.
- Bethlen Miklós Bethlen Miklós Önéletírása I—II. k. Sajtó alá rend. V. Windisch Éva. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1955.
- Bisztray—Barta Mikes Kelemen Törökországi Levelek. Sajtó alá rend. Bisztray Gyula. — Bev. és jegyzetek Barta Jánostól. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1958. [Az egyes levelek száma (1—207) utalunk.]
- BK Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely)
- Bod : Hilarius Bod Péter: Szent Hilarius. Sajtó alá rend. Ince Gábor. Egyetemi Nyomda, Bp. 1943. [Első kiad. 1760.]
- Bornemisza Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek. Sajtó alá rend. Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. [Első kiad. 1578.]
- BpNapló Budapesti Napló
- BpSz Budapesti Szemle
- Brantôme Dames illustres. Memoires de messire Pierre de Bourdeille seigneur de Brantosme contenant les vies des dames illustres de son temps. Paris 1858—95, 13 vol. Par Prosper Merimée et Louis Lacour. [Első kiad. Leyde 1665—66, 8 vol.]
- Bussy Rabutin— Mme de Sévigné Lettres de Messire Roger de Rabutin comte de Bussy avec les Réponses. Nouv. éd., où l'on a inséré les trois Volumes de Nouvelles Lettres publiés en 1709, et rangé toutes les Lettres selon l'ordre Chronologique. Tome I—V^e, Paris 1721, Chez Florentin Delanne. [Első kiad. 1607.]
- Byz-ture Gy. Moravcsik: Byzantino-turcica, I—II (Berliner Byzantinische Arbeiten, Bd. 11). Berlin 1958.
- Calepinus Calepinus Latin—magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rend. Melich János. MTA kiad. Bp. 1912.
- Cernovodeanu Paul Cernovodeanu: Istoria Bucureștilor prin călătorii străini. Vol. II. București 1958, p. 215—218. [Kézirat. A Mikesre vonatkozó rész kivonata az MTA Irodalomtörténeti Intézetének Archivumában, erre utalunk.]
- Chomel Noël Chomel: Dictionnaire oeconomique. Lyon 1709. — Paris et Lyon 1718, 2 vol. in-fol. [Mindkét kiadást idézzük.]
- Confessio Confessio peccatoris et aspirationes principis Christiani. II. Rákóczi Ferenc önéletrajza. Egy keresztény fejedelem áhításai. A párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kéziratból közli Thaly Kálmán. MTA kiad. 1876. [A Confessio évek óta előkészítés alatt álló kritikai kiadásának szövegét még nem használhattam.]
- Cserei Miklóvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály históriája 1662—1711. Emich, Pesten 1852.

CzF	Czuczor Gergely és Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I—VI. Pest 1862—1874.
Danişmend	İ. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, I—IV, İstanbul 1947—1955.
D’Ohsson	Tableau général de l’Empire Othoman. Paris 1738—1824.
EK	Egyetemi Könyvtár
EM — ErdMúz	Erdélyi Múzeum (Kolozsvár)
Emlékkiadás	Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei. A Magyar Királyi kormány támogatásával, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. Sajtó alá rend. Miklós Ferenc. Franklin, Bp. 1906.
EnzIsl	Enzyklopaedie des Islam I—IV, Leiden—Leipzig 1913—1934.
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny
Erdélyi	Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Kozma ny., Pest 1851. [Mikes Levelei: ML jelzéssel a források között.]
Erdélyi: Népdalok és mondák	Erdélyi János: Népdalok és mondák. I—III. Pest 1846—1848.
Erdély öröksége VII, VIII	Erdély öröksége. Szerk. Maknai László. Erdélyi emlékirók Erdélyről. — VII. k. Bev. Tolnai Gábor. — VIII. k. Bev. Jancsó Elemér. Franklin, Bp. é. n. [1942]
Eren, H.	Eren, H.: Szarahora. Magyar Nyelv 1942, 47—49. l.
Erdöi	Erdöi Béla: Török elem a Törökországi Levelekben. — Mikes-emlékkiadás. Sajtó alá rend. Miklós Ferenc. Franklin, Bp. 1906. LXV—LXXIII. l.
Értekezések	Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi osztálya köréből. Szerk. Gyulai Pál. MTA kiad. Bp.
ÉrtSz	Értelmező Szótár. A magyar nyelv értelmező szótára. (Szerk. az MTA Nyelvtudományi Intézete.) I—VII. k. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959—1962.
Espion turc	L’espion dans les Cours des Princes Chrétiens ou Lettres et Memoires d’un Envoyé secret de la Porte ... avec une Dissertation curieuse de leurs Forces, Politique et Religion. Trad. de l’anglais. 14. éd. Cologne 1715—16
Esze 1955	Esze Tamás: Zenetörténeti adataink II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejéből (1703—1712). — Zenetudományi Tanulmányok a magyar zene történetéből. IV. k. (Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes) Akadémiai Kiadó, Bp. 1955, 51—97. l.
Ethn	Ethnográfia
EtSz	Gombocz Zoltán—Melich János: Magyar Etymologiai Szótár. Bp. 1914—1944.
Eszterházy	Galántai gróf Eszterházy Miklós munkái. Szerk. Toldy Ferenc. Emich, Pest 1852.
Fekete	Fekete Lajos: Budapest a török korban (Budapest története III). Budapest 1944.
FK	Filológiai Közlöny
Fleury HistEcol	l’Abbé Claude Fleury: Histoire ecclésiastique. 28 tomes.

- Bruxelles 1715. — Paris 1722. [Mindkét kiadást idézzük.]
- FővLapok** Fővárosi Lapok
- Goldoni** Carlo Goldoni emlékezései. Ford. Gera György. Gondolat K. Bp. 1963. (Mémoires de M. Goldoni pour servir à l'histoire de sa vie, et celle de son théâtre . . . Paris 1787.)
- HadtörtKözl** Hadtörténeti Közlemények
- Halasi Kun Tibor** Halasi Kun Tibor: Oszmánli jövevényszavaink hangtanához. Magyar Nyelv 1938, 297—306. l.
- Hammer** J. Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. Pest 1827—1835. [A vonatkozó VII. kötet 1831-ben látott napvilágot.]
- Hermányi** Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus. [Készült 1759—1762.] Sajtó alá rend. és az utószót írta Klaniczay Tibor. Magvető Kiadó, Bp. 1960. [Utalásaink az 1-től 339-ig terjedő számozott anekdotákra vonatkoznak.]
- It** Irodalomtörténet
- ItK** Irodalomtörténeti Közlemények
- Journées** Madeleine-Angélique Poisson, Madame de Gomez: Journées amusantes. 6 tomes en 8 vol. Paris G. Sangrain (Vve Guillaume C. Le Clerc) 1—2. vol. 1722, 3—4. vol. 1724, 5—6. vol. 1730, 7—8. vol. 1731. [Első teljes kiadás.] — 1736 Paris 1754. [Mindegyik kiadást idézzük.]
- Kakuk** N. Kakuk Zsuzsa: Fejezetek oszmán-török jövevényszavaink történetéből (kandidátusi disszertáció — kézirat). Budapest 1954. (MTAK kézír. — Disszertációk 151/vegyes).
- Káldi** Szent Biblia. Az Egesz Kereszténységben bévött Régi Deák bőüből. Magyarra fordította . . . Káldi György Pap. Nyomtatta Bécben a' Koloniali Udvarban, Formika Máté. 1626 Esztendőben.
- Karácson** Karácson Imre: A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717—1803. MTA kiad. Bp. 1911.
- Károli** Károli Gáspár: Szent Biblia az az Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Ultrajectom 1794, Altheer János.
- Károlyi Sándor** Gr. Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. I—II. Kiad. Szalay László. Magyar Történelmi Emlékek IV—V. Heckenast, Pest 1865.
- Kassai** Kassai József: Magyar—diák szókönyv. I—V. Pesten 1833—35.
- KathSz** Katholikus Szemle
- Kemény János** Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Kiad. Szalay László. Heckenast, Pest 1856. [Új kiadása 1959-ben V. Windisch Évától. Szépirod. Kiadó, Bp.]
- Kertész Nyr 1905** Kertész Manó: Analógia a mondatszerkesztésben. Nyr 1905, 11—21, 57—70, 120—130, 169—176, 281—292. l. [Hivatkozások Mikes Törökországi Levelaire.]

- Király 1909** Király György: A Törökországi Levelek forrásaikhoz. EPhK 1909, 257—277. és 334—345. l.
- Király 1912** Király György: Mikes Kelemen fordításai. EPhK 1912, 21—28. l.
- Király 1913** Király György: Mikes Kelemen levélformája. Irodalomtörténet 1913, 260—271. l.
- Klemm TörtMondt** Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. MTA kiad. Bp. 1928. [Példák, idézetek Mikes Leveleskönyvéből.]
- Klny.** Különlenyomat
- Kniezsa SzlJöv** Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I—II. rész. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.
- Kniezsa HelyesírTört** Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952.
- Komáromi** Magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Tököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja és experientiája [készült 1697—1705.] Közli Nagy Iván. Ráth Mór, Bp. 1887.
- Konsza** Háromszéki magyar népköltészet. Konsza Samu gyűjteménye. Szerk. és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely 1958.
- Kosáry I, II, III** Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Közoktatásügyi K. Bp. 1951. — II. Művelt Nép K. 1954. — III. (Kiegészítések és névmutató) Bibliotheca K. 1958.
- Köpeczi** Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Bibliotheca Kiadó, Bp. 1958.
- Köpeczi—Várkonyi** Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép Kiadó, Bp. 1955 [A III. A bujdosó Rákóczi c. részt Köpeczi írta.]
- Kőváry** Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. 1860, Pesten Ráth Mór — Kolozsvárott Stein J. bizománya.
- Kriza** Kriza János: Erdélyi tájszótár. Megjelent Vadrózsák I—III. Kolozsvár 1863, 489—524. l. E tájszótár kiadása: Népkgyűjt XII. 1911, 208—285. l. — A Kisfaludy Társaság kiadványának szövegével nyomtatva, Erdélyi tájszótár. Révai kiadás, Bp. 1926.
- KŠz** Keleti Szemle
- KTL** Kolozsvári Történeti Levéltár (a volt Erdélyi Múzeum kéziratára)
- Kulcsár Nyr 1899** Kulcsár Endre: Magyar nyelvűművészek. Mikes Kelemen. Magyar Nyelvőr 1899, 385—395. l.
- Kultsár 1794** Kultsár István: Török országi Levelek . . . Szombathelyen 1794, Siess Antal József ny.
- Lettres édifiantes** Lettres édifiantes et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amérique. 17 tomes. 3e Paris éd. 1707—15.
- levt.** levéltár
- LevtKözl** Levéltári Közlemények

Lokotsch	K. Lokotsch: Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927.
Lukinich	Lukinich Imre: Az MTA történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése. MTA kiad. Bp. 1935.
MA	Molnar Szenciensis Albertus: Lexicon latino—graeco—ungaricum item dictionarium ungaro—latinum. Heidelbergae, 1621.
Madácsy	Ladislav Madácsy: Clément Mikes et les sources françaises de ses Lettres de Turquie. Mikes Törökországi Levelleinek forrásaihoz. Szeged 1937, Études françaises 16.
Magyarország története II.	1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv, szerk. H. Balázs Éva és Makkai László. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. MTA Történettudományi Intézete.
Margalits	Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Kókai, Bp. 1897. [Mikestől 66 közmondás ML jelzéssel.]
Márki	Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. III. k. Magyar Tört. Társulat kiadása, Bp. 1910.
MF	Marosvásárhelyi Füzetek
mft.	mikrofilmtár
MH	Magyar Hírmondó
MHH	Monumenta Hungariae Historica
Mikes Kelemen	Az idő jól el töltésének Mődgya Minden féle rendben. Idegen országban idegen nyelvből fordítatott magyarra. (én.) OSzK Quart. Hung. 1091.
Az idő jól. . .	Idegen országban idegen nyelvből fordítatott magyarra. (én.) OSzK Quart. Hung. 1091.
Catechismus I, II.	Catechismus Formájára való közönséges Oktatások I, II. Szakasz. Rodosto 1744. OSzK Quart. Hung. 1092. (Újabb átdolgozása én. OSzK. Quart. Hung. 1093.)
Epistolák I, II, III, IV.	Az Epistoláknak és Az Evangéliumoknak Esztendő által való vasárnapokra és leg fővebb Innepekre rendeltetett, Kérdésekkel, és Feleletekkel való Magyarázattya. I—IV. Szakasz. 1741. Quart. Hung. 1090.
Gondolatok	Keresztényi Gondolatok . . . A holnapnak minden napjaira. 1747. OSzK Quart. Hung. 1095.
IzraélitákSzok	Az Izraéliták szokásáról (én.) OSzK Quart. Hung. 1098.
Kalauz	Az iffjaknak kalauzza . . . Ött Szakasza osztra. <Rodosto 1724> 1744. Egyetemi Könyvtár kézír. A 241. (Újabb átdolgozása: 1751. OSzK Quart. Hung. 1099.)
Keresztények-Szok	A Keresztények szokásairól (én.) OSzK Quart. Hung. 1098.
KeresztKirUtja	Keresztnek királyi utja. 1747. Dés I. sz. hétosztályos iskola könyvtárában. Filmmásolata az MTAK mikrofilmtárában.
KJÉHist	A Kristus Jézus Életének Historiaja. 1748. OSzK Quart. Hung. 1096.

Mulattságos napok-MulNap	Mulattságos napok. Rodosto 1745. OSzK Quart. Hung. 1094.
SidokÚjTest-Hist	A sidok és az új Testámentumnak Historiája. (én.) OSzK Quart. Hung. 1100.
Tükör	A Valóságos Keresztényeknek Tüköre. 1749 Rodosto. OSzK Quart. Hung. 1097.
MKBR	Magyar költészet Boockaytól Rákócziig. Sajtó alá rend. Esze Tamás, Kiss József, Klaniczay Tibor. Szépirodalmi K. Bp. 1953.
MKsz	Magyar Könyvszemle
MLev Tár II	Magyar hölgyek levelei 1515—1709. Magyar Leveles Tár II. k. Közli Deák Farkas. MTA kiad. Bp. 1879.
MM	Magyar Múzeum
MMNyR I, II	A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I, II. Akadémiai tanácsadó Pais Dezső. Szerk. Tompa József. Akadémiai K. Bp. 1961, 1962. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetében.
MNT	A Magyar Népzene Tára, az MTA megbízásából szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. II. k. Jeles napok. Sajtó alá rend. Kerényi György. Akadémiai Kiadó, Bp. 1953. — III/A. Lakodalom. Sajtó alá rend. Kiss Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.
MNy	Magyar Nyelv
Montesquieu	Lettres persanes. Introd. par Émile Faguet. Paris sn. Nelson, Éditeurs. [Első kiad. 1721]
Moréri	Louis Moréri: Le grand dictionnaire historique. 2 ^e éd. 1681, Lyon 2 vol. — 13 ^e éd. 1712, 5 vol. [Mindkét kiadást idézzük.] — [Első kiad. Lyon 1674, in-fol.]
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTsz	Szinnyei József: Magyar Tájszótár I. 1893—96, II. 1897—1901, Bp.
MTud	Magyar Tudomány
NRH	Nouvelle Revue de Hongrie
NyK	Nyelvtudományi Közlemények
Nyr	Nyelvőr
NySz	Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Hornyánszky, Bp. 1890—93.
NyÚSz	Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. I—II. Bp. 1902—1908.
I. OK	A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei
Oklsz	Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902—1906.
OL	Országos Levéltár
O. Nagy:	O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Gondolat Kiadó, Bp. 1957.
Mi fán terem?	
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
Ottlyk	Ottlyk György önéletírása. Történelmi naplók 1663—

1719. Közli Thaly Kálmán. *Monumenta Hungariae Historica* 27. MTA kiad. Bp. 1875.
- Pakalín** M. Z. Pakalín: *Osmanlı tarihi deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I—III. İstanbul 1946—1954.
- PÁ** Ötödfélszáz énekek Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. (Krit. kiad. jegyzetekkel.) Sajtó alá rend. Bartha Dénes és Kiss József. Akadémiai Kiadó, Bp. 1953.
- Pápai** Pápai János törökországi napló. Válogatta, sajtó alá rend. előszóval és jegyzetekkel ellátta Benda Kálmán. Szépirodalmi K. Bp. 1963. (Magyar Századok)
- PHirlap** Pesti Hirlap
- Pillias** Émile Pillias: *Études sur François II. Rákóczi Prince de Transylvanie*. Ernest Leroux, Paris 1939.
- Plutarchos** *Vitae parallelae*. Vol. I—V. Lipsiae 1908, ed. Carolus Sintesis. — Párhuzamos életrajzok. I—IV. k. 1894—1900, Bp. Ford. Kacs Kovics Kálmán.
- PNapló** Pesti Napló
- PP** Franciscus Pariz Pápai *Dictionarium hungarico—latinum. Leutschoviae* 1708.
- PPI** Franciscus Pariz Pápai *Dictionarium latino—hungaricum. Leutschoviae* 1708.
- Prohászka** Prohászka János: Csíkszentdomokoson járatos szólások és közmondások. Nyelvőr 1962, 203—208. l.
- Ráday Pál iratai** I, II. Ráday Pál iratai I. 1703—1706. Sajtó alá rend. Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Akadémiai K. Bp. 1955, Magyar Történelmi Társulat. — Ráday Pál iratai II. 1707—1708. Sajtó alá rend. Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Akadémiai K. Bp. 1961.
- Rákóczi** II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Ford. Vas István. Szépirod. Kiadó, Bp. 1951. — A korábról idézett kiad. Ráth Károly és Thaly Kálmán közlésében: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól végéig. Pest 1866. [A francia kiadás alapján, *Memoires La Haye* 1739.]
- Emlékiratok**
- Rákóczi-** Rákóczi-Emlékkönyv (halálának kétszázéves fordulójára)
Emlékkönyv I—II. Szerk. Lukinich Imre. Franklin, Bp. 1935.
- Redhouse** J. W. Redhouse: *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople 1921.
- Regestrum** Másolatja a Zabolai Méltóságos Groff Mikes familia Leveleiről az 1804^{dk} Esztendőben készült Eredeti Laistromnak. *Regestrum Litteralium Instrumentorum Illustrissimae Comitum Mikes de Zabola per Stephanum Bosnyák Cancellistam Regio-Gubernialem, penes legitimam Exmissionem in ordinem redactorum Anno 1804. Claudiopoli confectum*. ST Székely Muzeum. [Az eredetiről készült gépelt másolat egy példánya megvan a KTL-ben is.]

- Rettegi, Hazánk** Rettegi György emlékiratai: 1718—1767. Közli Torma Károly. Hazánk 1884 I, 126—147, 212—227, 281—302, 362—383; II, 54—61, 226—239, 315—320, 373—385; III, 65—75, 119—129, 206—216, 283—292, 345—354.
- Réthei Prikkel** Réthei Prikkel Marian: A magyar táncnyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Hornyánszky, Bp. 1906. [Közmondások és közmondásszerű szólások, tánc-példabeszédek Mikestől is.]
- Révai II, III.** Elaboratio Grammatica Hungarica... Studio et opera Joannis Nicolai Révai. Vol. sec. Trattner Pestini 1806. — Vol. tert. Edidit S. Simonyi Budapestini 1908. [Révai első feldolgozója a Törökországi Leveleknek. Példáira utalunk.]
- RH** Revue de Hongrie
- RHC** Revue d'Histoire Comparée
- Ricaud** Ricaud, Paul Chevalier de, Tableau de l'Empire ottoman p. 1—90. — Histoire de L'Empire Ottoman. Tom. III. La Haye 1709, T. Johnson, p. 355 + 90.
- RLC** Revue de Littérature Comparée
- RMKtár** Régi Magyar Könyvtár I—III. Szabó Károly—Hellebrant Árpád. MTA kiad. Bp. 1879—1898.
- RMKT** Régi Magyar Költők Tára XVII. szd. (Szerk. Klaniczay Tibor és Stoll Béla) 1. kötet. A tizenöt éves háború, Boesky és Báthory Gábor korának költészete. Sajtó alá rend. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla. (A dallamokat összeáll. Cs. Tóth Kálmán.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1959. — 3. kötet. Szerelmi és lakodalmi versek. Sajtó alá rend. Stoll Béla. Akad. Kiadó, Bp. 1961.
- Saussure** De Saussure Cézárnak II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és főljegyzései 1740-ből, a fejedelem utolsó éveiről, haláláról, végrendeletéről és emlékiratairól. Közli Thaly Kálmán. MTA kiad. Bp. 1909 [Vö. Király György szövegkritikai megjegyzéseit. It 1913, 266.]
- Simonyi** Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók. I. A mellérendelő
Kötőszók I kötőszók. MTA-kiad. Bp. 1881. [Simonyi itt jelzett munkáiban feldolgozta példatárában Mikes Leveleskönyvét is. A Mikes-vonatkozásokra utalunk.]
- Simonyi** Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók. II. Az alárendelő
Kötőszók II kötőszók. A főnévi mellékmondatok kötőszavai. MTA-kiad. Bp. 1882.
- Simonyi** Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók. III. Az alárendelő
Kötőszók III kötőszók. A határozó mondatok kötőszavai. MTA-kiad. Bp. 1883.
- Simonyi** Simonyi Zsigmond: A magyar határozók. I. A névragok
Határozók I használata. MTA-kiad. Bp. 1888.
- Simonyi** Simonyi Zsigmond: A magyar határozók. II. A névutók

- Határozók II** használata. A határozó igenevek. A határozó szók. Bp. 1892.
- Simonyi Jelzők Mondt** Simonyi Zsigmond: A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. MTA-kiad. Bp. 1914.
- Simonyi Magy Szórend** Simonyi Zsigmond: A magyar szórend. Nyr 1902, 57—61, 121—129, 180—186, 234—241, 289—301, 359—379, 424—441, 473—496. l.
- Sirisaka** Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Engel, Pécs 1890. [Mikes Levelei a források között; 41 szemelvény Mikestől betűrendben.]
- Soltész Igekötők** J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le). Akadémiai Kiadó, Bp. 1959. [A szerző feldolgozta a Törökországi Levelek igekötő-anyagát is.]
- Spectateur** Addison and Steele: The Spectator 1711—1712. — Francia fordítása: Le Spectateur, ou le Socrate moderne, où l'on voit un Portrait naïf des Moeurs de ce Siècle. Traduit de l'anglais. I—VI. tome. Amsterdam et Leipzig 1741. — 1746. [Mindkét kiadást idézzük.] — [Első kiad. I. k. 1714. II. 1716. III. 1718. IV. 1720. V. 1721. VI. 1726.]
- StilVázl** Fábrián Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilsztika vázlat. Tankönyvkiadó, Bp. 1958.
- STSzékelyMúz** Sepsiszentgyörgyi Tartományi Székely Múzeum
- Suetonius** Suetonius: Caesarok élete. Európa Kiadó, Bp. 1961. Ford. Kiss Ferencné.
- Sz** Századok
- Szabédi** Szabédi László: Nyelv és irodalom. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest 1956.
- Szabolcsi** Szabolcsi Bence: Vers- és dallam-émlék a Törökországi Levelek-ben. (Adalék a régi magyar próza ritmikájához.) Magyarisztan-tudomány 1942, 225—234. l. — Újra: Vers és dallam. (Tanulmánykötet.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1959.
- Szalárdi** Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája kilenc könyvei. Kiad. Kemény Zsigmond. Pest 1853.
- Szathmári MStilÚtja** Szathmári István (sajtó alá rend. a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította): A magyar stilsztika útja. Gondolat K. Bp. 1961.
- Szathmáry** Szathmáry Király Adám Napló-Könyve 1711—1717. Esztendőknben, II. Rákóczi Ferencz Fejedelem Bujdosásiról. Rákóczi Tár I. k. Szerk. Thaly Kálmán. Lauffer, Pest 1866, 233—396. l.
- SzékOkl** Székely Oklevél Tár VII. k. 1696—1750. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvárt 1898. [Az I. k. 1872-ben jelent meg Szabó Károly szerkesztésében.]
- Szekfü** Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi 1715—35. MTA kiad. Bp. 1913.
- Szigeti** Mikes Kelemen Törökországi Levelek. Szerk. és bev. Szigeti József. Bukarest—Budapest [1955]. Állami Iro-

- dalmi és Művészeti Kiadó. [Az egyes levelek (1—207) jegyzetére utalunk.]
- Szily** Szily Kálmán: Mikes Törökországi Levelei nyelvi szempontból. — Mikes-émlékiadás. Sajtó alá rend. Miklós Ferenc. Franklin, Bp. 1906. LVII—LXIII. l. [Az itt közölt szójegyzék ábécé rendben van, erre utalunk.]
- SzófSz** Ld. Bárcezi
- Teleki és Pápai** Gr. Teleki Mihály és Pápai János Nándor-Fejérvári követségének diariuma. Történelmi naplók 1663—1719. Közli Thaly Kálmán. Monumenta Hungariae Historica 27. MTA kiad. Bp. 1875.
- MHH 27**
- Testament** Testament politique et moral du Prince Rakoczi. Tom. I—II. Chez Scheurleer, A La Haye 1751.
- Thaly 1866** Thaly Kálmán: Rákóczi Tár I. k. Rákóczi imádsága. Beniczky Gáspár, Szathmáry Király Ádám, és Ráday Pál naplói. A szécsényi országgyűlés diariuma és törvény-cikkei. Lauffer, Pest 1866.
- Thaly 1885** Thaly Kálmán: Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Ráth M. Bp. 1885.
- Tanulmányok**
- Thaly Bercsényi** Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család. II. k. 1689—1703 és III. k. 1703—1706. Eredeti, kézirati kútfőkből. MTA kiad. Bp. 1887, 1892.
- Thaly 1893** Thaly Kálmán: Rákóczi-émlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak feltalálása. Bp. 1893.
- Thaly Ocskay, I, II** Thaly Kálmán: Ocskay László Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felső-magyarországi hadjáratok, 1703—1710. I. II. k. Bp. 1905.
- TK** Teleki Könyvtár (Marosvásárhely)
- Toldy** Toldy Ferenc: Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei. I—II. k. Életrajzi értekezéssel. Heckenast, Pest 1861.
- Tóth:** Tóth Béla: Szájru! szájra. A magyarság szálló igéi. Gyűjtötte és magyarázta — Athenaeum, Bp. 1895.
- Szájru! szájra**
- TT** Történelmi Tár
- TörLev** Törökországi Levelek
- Török Nyr 1896** Török Konstant: A tárgyias ige alkalmazása Mikesnél. Magyar Nyelvőr 1896, 176—177. l.
- Török—magyar-** Török—magyar oklevéltár 1533—1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. Szerk. Thallóczy Lajos, Kracsma-
Okltár János és Szekfü Gyula. Stephaneum ny. Bp. 1914. [A Rákóczi-emigrációra vonatkozólag lásd. a 368—384. sz. iratokat.]
- TudGyűjt** Tudományos Gyűjtemény
- Valerius Maximus** Valerius Maximus opera cum variorum notis quibus suas adjeicit Salvini de Lennemas. Vol. I. II. Lib. I—IX. Parisiis 1845, Excudunt Plon Fratres.

- Vall — Vallomások Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. A latin eredetiből ford. Domján Elek. Miskolc 1903. [A fordítást — jobb híján s hibái ellenére — Révész Imre akadémikusnak, a Confessio készülő új kiadása egyik előkészítőjének szíves tanácsai alapján használtam.]
- Vas Nyr 1905 Vas János: Egy-két sajátosság Mikes stílusában. Magyar Nyelvőr 1905, 433—435. l.
- Vaumorière Lettres sur toutes sortes de sujets, avec des avis sur la maniere de les écrire, et des réponses sur chaque espece de Lettres. Par feu Monsieur de Vaumorière. Augmentées depuis la mort de l'Auteur, d'un grand nombre de Preceptes et de Lettres. 5. éd. Tome I—II. A Paris 1714, Chez Cl. Robustel. p. 408, 468. [Volt egy példány belőle Rákóczi bécsújhelyi könyvtárában.]
- VF Világirodalmi Figyelő
- VU Vasárnapi Ujság
- Vulgata Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. et Clementis Pont. Max. auctoritate recognita. 5. ed. 1—2. tom. Venetiis 1758, Remondinianus.
- Zolnai 1916 Zolnai Béla: Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez. EPhK 1916, 7—23 és 90—106. l.
- Zolnai 1921—22 Zolnai Béla: Mikes és a francia szellemi élet. EPhK 1921, 39—43, 90—104 és 1922, 25—32. l.
- Zolnai 1924—25 Zolnai Béla: Magyar janzenisták. Minerva 1924, 66—97, 1925, 10—40 és 129—164. l.
- Zolnai 1926 Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Bp. 1926. Klny. a Magyar Bibliofil Szemle 1925/26. évfolyamából. Egyet. ny. 27 l.
- Zolnai 1930 Zolnai Béla: Mikes Kelemen. — Fejezet az irodalmi gondolat történetéből. — Minerva 1930, 53—79. és 165—198. l.
- Zolnai 1937 Zolnai Béla: Mikes eszményei. Minerva 1937, 3—55. l.
- Zolnai 1960 Zolnai Béla: Über Frühaufklärung in Ungarn. Sonderdruck aus Tschirnhaus und die Frühaufklärung in Mittel- und Osteuropa. — Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropa Band VII. Erschienen im Akademie-Verlag, GmbH Berlin 1960, p. 154—176.
- Zsoldos Zsoldos Jenő: A biblia, a midras és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben. Magyar Zsidó Szemle 1930, 109—123, 184—202; 1931, 19—42. l. Neuwald ny. Klny Bp. 1931, 82 l.
- ZsSz Zsidó Szemle

A jegyzetekben Bonnac és D'Andrezel marquis, konstantinápolyi francia követeknek az Archives Nationales-ban, továbbá Virmond és Talmann konstantinápolyi osztrák követeknek a volt bécsi udvari és áll. levéltárban található levelezését Angyal Dávid, Émile Pillias, Szekfű Gyula és Thaly Kálmán közlése alapján, a Rákóczi-emigrációra vonatkozó török okmányokat Fekete Lajos és Karácson Imre közlése alapján ismertetjük.

A magyar helyesírás szabályai (Bp. 1954, 73—75.) rövidítés-jegyzékében közölt, valódi és gyakrabban előforduló állandó rövidítéseket nem vettük föl.

A bibliai vonatkozások idézésével kapcsolatos rövidítések a bibliai könyvek szokásos latin jelölésének megfelelői. — Káldi György: A szent biblia könyveinek száma és rendi (1626).

Az ószövetség könyveiből:

Gen	Genesis vagy Mózes I.
Exod	Exodus — Mózes II.
Num	Numeri — Mózes IV.
Deut	Deuteronomium — Mózes V.
Ios	Iosue — Jozsue
Iudic	Iudicum — Bírák
I. Reg	I. Regum — Királyok vagy Sámuel I.
II. Reg	II. Regum — Királyok vagy Sámuel II.
IV. Reg	IV. Regum — Királyok IV.
I. Par	I. Paralipomenon — Királyi Krónikának I.
Esth	Esther — Eszter
Iob	Iob — Jób
Ps	Psalter. Davidic. — Dávid zsoltárai
Prov	Parabolae sive Proverbia — Példabeszédek
Eccles	Ecclesiastes — Prédikátor könyve
Cant	Canticum Cantorum — Salamon Énekinek Éneke
Eccli	Ecclesiasticus — Jézus Sirák fia könyve
Isai	Isaias — Izaiás prófétálása
Ier	Ieremias cum Baruch — Jeremiás prófétálása Bárakkal
Dan	Daniel — Dániel prófétálása
Ion	Ionas — Jónás prófétálása
Habac	Habacuc — Habakuk prófétálása
Malach	Malachias — Malakiás

Az újszövetség könyveiből:

Matth	Matthaeum Evangelium secundum — Máté evangéliuma
Marc	Marcum Evang. sec. — Márk evang.
Luc	Lucam Evang. sec. — Lukács evang.
Ioan	Ioannem Evang. sec. — János evang.
ActAp	Acta Apostolorum — Apostolok cselekedetei
Rom	Ad Romanos, epistola Pauli — Pál levele a Rómaiakhoz
I. Cor	I. Ad Corinthios ... — ... Korinthusiakhoz. I.
Galat	Ad Galatas ... — ... Galateiaiakhoz
II. Thess	II. Ad Thessalonicenses ... — ... Tesszalonikiakhoz II.
Tit	Ad Titum ... — ... Tituszhoz
Hebr	Ad Hebraeos ... — ... Zsidókhöz
I. Pet	Epistola ... I. Petri — Péter I. levele
Iudae	Epistola ... Judae — Judás levele
Apocal	Apocalypsis Ioannis — János Jelenése

BEVEZETÉS MIKES KELEMEN ÖSSZES MŰVEINEK KIADÁSÁHOZ

Mikes Kelemen összes művei kritikai kiadásának munkálatai jó néhány éve kezdődtek el az MTA Irodalomtörténeti Intézetében. A marxista filológia művelőinek a jelen esetben is olyan szövegkritikai és kiadási feladatokat kell elvégezniük, amelyeket a pozitivisták korszak filológusainak már a múlt században meg kellett volna alapozniuk. Ismeretes, hogy az író kéziratainak túlnyomó része kiadatlanul állt napjainkig. Kulcsár István (1794), Aranka György (1798) és Toldy Ferenc (1861) kezdeményezése után, a polgári kutatás többször is tervbe vette a Mikes-kéziratok kiadását, megvalósítani azonban nem tudta. Emlékezetre méltók P. Szathmáry Károlynak, Abafi Lajosnak, Pulszky Ferencnek, Dézsi Lajosnak és Király Györgynek, az úgy szorgalmazóinak, valamint Zolnai Bélának, a teljes Mikes-kiadás sürgetőjének érdemes törekvései. A most megindult, több kötetre tervezett szövegkiadás, amely az összes, a több mint 200 éve kéziratban maradt Mikes-kéziratokat is felöleli, a magyar irodalomtörténeti kutatás egyik nagy adósságát hivatott törleszteni.

Az író összes művei kritikai szövegkiadásának a tudományos kutatások szemszögéből alapos indokai vannak. A Rákóczi-szabadságharc utáni időszak, a magyar felvilágosodást megelőző periódus barokk és rokokó irodalma a legelhanyagoltabb területek közé tartozik. Tanulmányozását a nacionalista szemléletű polgári irodalomtörténetírás elhanyagolta, rendszerezését megoldatlanul hagyta. Ennek a kornak alapos föltárására és vizsgálatára a marxista irodalomtudomány, de általában a hazai marxista tudományosság eddig kevés erőt tudott fordítani. Így az a feladat hárul a tudományágunkon belül folyó kutatásra, hogy a föltáró és értékelő munkát néhány általános érdekű, központi jelenség köré tömörítse.

Mikes mintegy fél évszázadot átfogó írói munkássága alkalmasnak minősült egy ilyen kutatási pont kialakítására. A korai magyar felvilágosodás szép-prózájának művészileg ő a leghatásosabb képviselője. Gazdag életműve, amely számos ponton érintkezik Rákóczi irodalmi munkásságával, nincs megnyugtatóan földolgozva és beállítva a XVIII. századi magyar irodalom barokk és rokokó korszakának fejlődésmenetébe. Nyelvi újdonsága és stílustörténeti jelentősége ma sincs tudományos erejű nyelvészeti elemzésekkel megfelelően alátámasztva. Az összehasonlító, műfaji, tárgytörténeti, forráskritikai stb. jellegű vizsgálatok lehetőségeit az egész Mikes-kérdés rendezetlen volta, egy megbízható kiadás hiánya, nagymértékben gátolta.

Főművének ideológiai vonatkozású értékelésében, ha nem is megfelelően árnyalt, de kézzelfogható, új eredmények születtek. Mikes *Leveleskönyve* a szabadsághősök tragikus életét örökíti meg 1717 után; mély emberi dokumentumot nyújt a törökországi, rodostói száműzetéséről, Rákóczi és bujdosótársai életéről, haláláról. A dolgos, önzetlen hazaszeretet és a hazához való hűség

legmeghatóbb művészi megnyilatkozása a régi magyar irodalomban: Mikes Kelemen *Leveleskönyve*. A magyar levélíró lelki-érzelmi világának művészi ábrázolása szerencsésen párosul az európai műfaji hagyományt sajátos módon tovább fejlesztő *Törökországi Levelek* egyetemes tárgykörével, az egész egzotikus keleti, milieu szubjektív rajzával.

Elsőrendű feladatnak érezzük Mikes írói hagyatékának közzétételét a mai nemzedék részére. Klasszikus irodalmi örökségünk ma is élő és időszerű hagyományának gondozásával szocialista kultúránk csak gazdagodni fog.

A kritikai kiadás megvalósulásával lehetőség nyílik Mikes irodalmi munkássága egészének áttekintésére. Korszerű írói arcképének megrajzolásához elengedhetetlen feladat Mikes nagyszabású fordítói teljesítményének önálló értékelése, valamint a *Leveleskönyv* és a fordítások nyelvi, tárgyi és eszmei összefüggéseinek részletes elemzése. Művészi szempontból különösen fontos Mikes nyelvének, stílusának és írásmódjának tüzetes vizsgálata, nemcsak az író oeuvre-jén belül, hanem a Mikes halálát követő évtized után kibontakozó magyar nyelvújító mozgalom szemszögéből is. Ezeknek a vizálgatoknak támaszt kell nyújtaniuk Mikes és a vele összefüggésbe hozott ízlésirányok problémájának tisztázásához. A régi magyar szépróza egyik legnagyobb alakjának kiadásra kerülő összes művei új vitákra és sokoldalú (nyelvészeti, néprajzi, történeti, összehasonlító, stílustörténeti, műfaji stb.) tanulmányokra adnak alkalmat, amelyek megvetik a Mikes-kutatások tudományos szintézisének szilárd alapját.

A KIADÁS MÓDSZERÉRŐL

Mikes Kelemen összes műveinek kritikai kiadása a Magyar Tudományos Akadémiának a Magyar Klasszikusok kritikai kiadására vonatkozó (I. OK V, 239—41) szabályzata, valamint a Szövegkiadási Bizottság által elfogadott (1961) újabb tervezet előírásai szerint készül.

Az akadémiai szabályzat az 1832 előtti írók műveinek kiadása esetében nem állapította meg a szövegközlés módjának és a jegyzetelés mikéntjének alapelveit. A szabályzat szerint ezeket a problémákat minden esetben külön kell eldönteni. A Mikes-kiadással kapcsolatban fölmerült részletkérdések az MTA Irodalomtörténeti Intézete régi magyar osztályának és szövegkiadási csoportjának megbeszélésein kerültek megvitatásra és tisztázásra.

A szövegeket az író autográf kéziratai alapján közöljük (kivéve a másolatban fennmaradt misszilisek szövegét). Az egyes kötetek anyagának csoportosítása a végleges szövegek, szerzői tisztázatok időrendjén alapul. Néhány kézirat keletkezésének ideje nem állapítható meg, ezek együtt az utolsó kötetbe kerülnek. Ha az írói tisztázat mellett rendelkezésünkre áll az írói fogalmazvány példánya is, úgy erre a szövegkritikai jegyzetekben mint variánusra hivatkozunk. Mikes kézírászerkesztő technikáját az egyes kötetek kézirat-leírásakor jellemezzük. Összefoglalólag elmondható, hogy az írónak fejlett kéziratrendező érzéke volt. Fogalmazványai, másolatai, tisztázatai általában gondosságra és a sokat író szerző biztonságára vallanak. Formai, technikai téren, a kivitelezés tekintetében hasonlóság mutatható ki Rákóczi és Mikes kéziratai között (vö. ItK 1963, 270).

Kiadásunk betűhív szövege megőrzi Mikes írásmódjának (helyesírás, központosítás, ékezés) sajátos vonásait, korabeli állapotát. Több mint 6000 negyedrétfű kézirattal kitévő hagyatéka (*Leveleskönyve*, misszilis levelei, fordításai) nyelv és írásmód szempontjából általános érdekű, mivel 1717-től 1781-ig tükrözi az író nyelvallapotát. Mikes nyelvéről és írásmódjáról még nem készült egész munkásságára kiterjedő, nyelvjárási sajátosságait, régieségeit nyelvtörténeti szempontból is összefoglaló tanulmány, így annak részletes jellemzésétől most el kellett tekintenünk. De az egyes kötetek jegyzeteinek bevezetésében, a kiadás szövegmunkálatai közben szerzett erre vonatkozó tapasztalatainkat minden esetben röviden összefoglaljuk.

Az író betűtípusaitól egy esetben térünk el: az általa változtatva használt s és hosszú f betűt, a fz, sz, fs, ss, lzfz betűket a szövegben egységesen a ma szokásos kerek s, sz, ss, szsz betűvel adjuk. Az *ÿ*-t meghagyjuk, mivel csak néhány esetben, főként dátumok írásában (pl. *Martÿ*) fordul elő; hangértéke nincs, pusztán régi írástechnikai sajátosság. A mássalhangzók jelölése köréből jellemző a c—tz—cz, a ts—cs, zs—s váltakozása. A ts—cs jelölésében az előbbi, a zs—s írásában túlnyomórészt az utóbbi a gyakoribb. A szövegkritikai jegyzetek, segítségével kimutatható, hogy Mikes a cs jelöléséről fokozatosan áttért a ts írására. A szóvégi rövidítés-jeleket föloldjuk, a rövidített szövegrészt minden esetben lapalji jegyzetbe tesszük.

A kiadás szövege az eredetitől csak azokban az esetekben tér el, amikor — általunk helyreigazított — kétségtelen elírásról vagy értelemzavaró ékezet-hibáról, tollhibáról van szó. Ilyenkor a kézirati szövegrész mindig lapalji jegyzetbe kerül. Az elírásokkal, íráshibákkal és tollhibákkal, kihagyásokkal, törlésekkel, beszúrásokkal, egyéb javításokkal s általában a fő szöveg alakításával kapcsolatos mindennemű megjegyzés a lapalji jegyzetekben található meg. A lapalji szövegjegyzetekben maximális tömörségre törekszünk, ugyanakkor minden hibára és a legkisebb szövegeltérésre igyekszünk föl hívni a figyelmet. A szövegkritikai jegyzetek készítésekor az RMKT XVII. századi, eddig megjelent kötetekben (Bp. 1959, 1961, 1962) bevált módszert tartjuk szem előtt. — A szerző szövegtörlései hegyes < > zárójelbe téve kerülnek lapalji jegyzetbe. Bizonytalan, kétséges olvasat esetén [?] jelet teszünk melléje. Ha a törlés-javítás a folyamatos írás közben történt, nem fűzünk hozzá megjegyzést; ha pedig a törlést az író alá vagy fölé írás, átírás, beszúrás kíséretében eszközölte, ezt a jegyzetben is megjegyezzük. Ha a javítás törlés nélkül, beszúrással történt, ezt külön föltüntetjük a megfelelő szó vagy szövegrész kíséretében. A gyakori sor fölötti beszúrását egyszerűen [Beszúrás] alakban jelöljük. Ritkán előforduló sor alatti beszúrás esetében [Sor alatti beszúrás] áll a jegyzetben. A szövegjegyzetekben saját szavainkat szögletes [] zárójelbe tesszük.

Szögletes zárójelbe kerülnek a fő szövegben a kézirat-levél számának jelzésére szolgáló, kézirat-tári levélszámozást rögzítő levélszámok, a kézirat-levél rectó- és versójának jelölésére szolgáló a vagy b betűvel, pl. [75a:] és [75b:]. A betűt követő kettőspont a kézirat-levél szövegének paginakezdetére mutat.

A központosítás kritikai nyomon követését gyakorlatilag mellőzhető műveletnek tekintjük. Mikes központosítása annyira változatosnak képet mutat, hogy ennek egységesítése aligha lenne megoldható, de ez nem is látszik szükségesnek. A legfőbb nehézség az, hogy gyakran nem lehet az író kézírataiban meg-

különböztetni, pontot vagy vesszőt akart-e írni. A mondat végén pontot és vesszőt, pontosvesszőt, vízszintesen elhelyezett pont és vesszőt váltakozva használ, vagy nem tesz ki semmiféle jelet. Egyfajta következetes központoszás végigvitele a kiadáson elkerülhetetlenül az egyéni ízlés befolyásához, önkényeskedéshez vezetne; ugyanakkor beláthatatlanul nagy mértékben megnövelné a szövegjegyzetek számát és terjedelmét. A lektorokkal való eszmecsere és alapos megfontolás után döntöttünk az alkalmazott eljárás mellett. Ebben a vonatkozásban is igyekszünk fölhasználni azokat a tanulságokat, amelyeket a legújabb szövegkiadásokból leszűrhetünk, ideértve a történeti forráskiadványokat is (vö. Bárczi Géza: Hozzászólás a történeti forráskiadások kérdéséhez. MNy 1961, 413—418; Klaniczay Tibor: A textológiai munka problémái. I. OK XIX, 1962, 339—49).

A kis- és nagybetűk használatában is az író által követett írásmódot rögzítjük. Mikes gyakran ír kisbetűt nagybetű helyett, de az is előfordul, hogy váltakozva használja őket a tulajdonnevek, helynevek írásában. Az írásjelek, ékezetek használatában is a kéziratot követjük. Mikes az ékezeteket általában kiteszi, de számos példa mutat az ékezetek elhanyagolására vagy hanyag fölrakására.

Mint általában a XVII. századi és a XVIII. század első felében író szerzők, Mikes sem jelöli az ö és ü hangok hosszúságát. Mivel az író a rövid ö, ü és a hosszú ó, ú hangokat rendszerint megkülönböztetés nélkül (egyaránt sietős, vízszintes vonalú ékezzel) írja, azért ilyen esetekben nem teszünk különbséget rövid ö, ü és hosszú ó, ú között; mindegyiket a rövid változat betűjével közöljük. — Hasonlóképpen járunk el a -ból, -ből, -tól, -től, -ról, -ről ragsor esetében is. Nem fordul elő hosszú í, ú, ü-zés hangsúlyos szótagban sem; Mikes kézírataira a rövid i, u, ü-zés a jellemző. Szóvégen is rövid u, ü-zés a szokásos; ritkán hosszú í-zés (pl. pedig, leveli). Ez utóbbi előfordulását természetesen hosszú í-vel jelöljük.

A mássalhangzók hosszúságának és rövidegének jelzésében is a szerzőt követjük: pl. a határozószók szóközépi, szóvégi időtartamának jelölésében; az -lly írása egyes szavakban, szóvégen, névmások tövégi időtartamának jelölésében; a rendszerint rövid hangok utáni -lly, -tty, -tts, -ttz, -nny írásában; az olyan kettős mássalhangzók változó használatában, mint a múlt idő, középfok, múlt idejű melléknévi igenév, -tt helyrag, -val, -vel, -vá, -vé határozóragok; a -t tárgyrag rövid és betűkettőzéssel -tt-vel való jelölésében; a kéttagú -s képzős melléknévek írásában; az -s végű melléknévek minden felmerülő formánsos helyzetben (-n, -k, -bb stb. toldalékok előtt); a -ság -ség, -ttség -ttség képzők esetében és általában a fonetikus írásmódot követő esetekben, mint a -t -ty -d -gy -n -ny -l + j birtokrag, valamint a -t -d -gy -n -ny -l + j igerag írásakor és végül összefoglalólag a t—tt, l—ll, m—mm, ly—lly, s—ss, g—gg, k—kk (ökk, ök; leg, legg) mássalhangzók váltakozó írásmódjában. A kettős mássalhangzók jelölése szó belsejében általában szabályosnak mondható, szó végén következtelen; a szó végén az egyszer írt mássalhangzójel gyakoribb, mint a betűkettőzés.

Az egybeírást és különírást — többnyire a névelőt, az igekötőt, kötőszót, a leg (legg) felsőfok jelét érintő — írásmódot is Mikes kézírása után adjuk. Gyakran írja egybe az utána következő szóval az a névelőt, az előtte levő szóval az is kötőszót. Rendszerint külön írja az igétől az igekötőt, és az alapszótól a leg- felsőfok jelét. De itt is tapasztalható következtelenség, mint az

összetett szavak egybe vagy külön írásában. A névelő és mutató névmás használatában legtöbbször a z nélküli alakot írja, hol külön, hol egybeírva a következő szóval.

A fenti típusok jellemzésére, Mikes írásmódjának fejlődésére az egyes kötetek jegyzeteinek bevezetőjében térünk ki.

A szövegeket követő tárgyi jegyzetekben, a szöveg megértését célzó jegyzetelési módszerrel igyekszünk összefoglalni mindazt, ami az író megértéséhez a legszükségesebbnek látszik. Az előforduló régiességek, székely sajátosságok, a ma már nehezen érthető vagy megváltozott értelemben, árnyalataiban használt szavak szűkszavú magyarázatát is fontosnak tartjuk. Ha lehet, utalunk az író stílusával, szókinccsével, mondat szerkesztésének sajátos vonásaival kapcsolatos, főleg a nyelvészeti szakirodalomban elszórta található megfigyelésekre és megállapításokra, egyes szakszerű földolgozások részleteredményeire, az NySz-nek a *Leveleskönyvre* és a *Mulatságos napokra* kiterjedő gyűjtésére. A tárgyi jegyzetekben idézett Mikes-szövegrészeket betűhíven, kurzív szedéssel adjuk.

A Mikes-kiadás betűhív volta, a szövegkritikai jegyzetapparátus és a Mikesre vonatkozó nyelvészeti szakirodalom földolgozása a további részletvizsgálatokat hivatott szolgálni, s a nyelvtudomány művelőinek igényét is törekszik kielégíteni. A kiadásra kerülő forrásanyag jelentősen kiterjeszti a Mikes irodalmi munkásságára vonatkozó vizsgálatok tárgyi alapjait. Mikes irodalmi újdonsága nagymértékben összefügg prózájának korához mért nyelvi újdonságával. Figyelembe véve azt a tényt, hogy az irodalmi nyelv nem azonos a szépirodalom nyelvével, hanem a közérdekű, tudományos, vallási, közigazgatási stb. irodalmat is magában foglalja, Mikes sokfelé ágazó fordításai nyelvi szempontból nagyobb jelentőséget kapnak. Az erre vonatkozó kutatásoknak a magyar irodalmi nyelv történeti folyamatát feltáró vizsgálataikba kell torkoltniuk. A nyelvi változatok kiegyenlítődsének, normává sűrűsödésének folyamata, amely a hangtan, a helyesírás, a szókinccs, az alaktan és a mondat, valamint a stilisztikai formák területén megy végbe (vö. Pais Dezső: *A magyar irodalmi nyelv*, I. OK IV, 1953, 425—26), Mikes több évtizedet átfogó írói oeuvre-jében is megfigyelhető. Sajnos, keveset tudunk erről, mert az irodalomtörténet hosszú ideig elhanyagolta ennek a kornak, az egyes írók stílusának sokoldalú vizsgálatát. Hogy milyen általános érdekű tanulságokat meríthetünk olyan megalapozott vizsgálódások eredményeiből, amilyeneket pl. Benkő Loránd könyve (*A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*) nyújtott, arról már az irodalomtörténetész közvélemény is meggyőződött. Benkő módszerének tanulságai kiterjeszthetők a felvilágosodást megelőző évtizedek irodalmi írásbeliségének tanulmányozására is.

Az irodalmi nyelv fejlődéséhez, e korszak irodalmi nyelvi normájának alakulásához formai (helyesírási, hangtani) téren Mikes szövegei elsőrendű tanulságokat nyújtanak. A döntő nyelvi jelenségek, az ún. „kulcs”-jelenségek összegyűjtése rávilágíthat Mikes műveiben is a kialakuló és terjedő egységes irodalmi nyelvi normának és a nyelvi provincializmusoknak a küzdelmére. Egy ilyen vizsgálat elvégzésénél szem előtt kell tartanunk az irodalmi nyelvnek

a nyelvjárásokkal való kapcsolatát, s azt a tényt, hogy nálunk nem egyetlen nyelvjárás vált irodalmivá (mint pl. Franciaországban a párizsi, Olaszországban a toscanai, Spanyolországban a kasztíliai stb.), hanem több nyelvjárás ötvöződött egybe (vö. Bárczi: Bevezetés a nyelvtudományba. Bp. 1957³). „Az egységesülés irányába tett legnagyobb lépés abban áll, hogy alapjában véve két területi norma marad meg, a nyugati és az északi-keleti, amelyeken belül ugyan kisebb színeződések lényegtelen eltérő változatokat is elő idéznek. Sőt az északi-keleti normán belül egy külön erdélyi változat kezd kialakulni; Erdélyben ugyanis a fejedelmi udvarban, úgy látszik, él már egy nyelvjárás fölötti beszélt köznyelv, s ezt néhány, nem éppen lényeges, de jellegzetesen erdélyi sajtóság jellemzi.” (Vö. Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Gondolat, Bp. 1963, 421.) A XVIII. század folyamán a táji érvényű normák fokozatosan közeledtek egymáshoz. A felvilágosodás küszöbén már csak a nyugati és az északkeleti-keleti-erdélyi normák állanak egymással szemben. A korábbi három (nyugati, középső v. északi és keleti) táji nyelvváltozat küzdelméből a felvilágosodás hajnalán az északi-keleti változatoknak van győzelmi esélye. A háromszéki Mikes nyelve a keleti-erdélyi (székely) nyelvváltozat szférájába tartozott. De az író egyéni írásgyakorlatában mutakozó tendenciából úgy látszik, hogy írásmódja a nyelvi egységesülésre jellemző észak-keleti típus felé mutat. Ez a tendencia egyáltalán nem meglepő, de érdekes, mivel Mikest számosan erdélyi provinciális nyelvjárású írónak vélték, s mert Benkő meggyőző vizsgálódásai szerint éppen a keleti terület mutatkozik később is leginkább provinciális jellegűnek. A nyelvi tények arra vallanak, hogy Mikes formái tekintetben elszakadt a háromszéki táji nyelvi kötöttségektől és az ország északi-keleti területén kialakult irodalmi nyelvi normához igazodott. (Vö. a Mikes nyelvét is érintő vitát, nyelvjárásban írt-e Mikes; Bárczi: MNy 1951, 134. — Deme: MNy 1950, 210—22. — Pais: I. OK IV, 1953, 446, 448. A XVIII. századi irodalmi nyelv kialakultságának kérdését azonban, a kutatások elégtelen volta miatt, a szakirodalom tanúsága szerint nem egészen egyértelműen fogják föl.)

A legújabb nyelvészeti kutatások megmutatták, hogy nálunk még a XVIII. században is több tekintetben bizonytalan, elmosódott, sőt részben kialakulatlan az ún. nyelvi eszmény körül mind a nyelvi tudat, mind a nyelvi gyakorlat (vö. Benkő: 44). Mivel az irodalmi nyelv kifejlődése nagymértékben kapcsolatban van az ún. nyelvi eszmény kialakulásával, következésképpen „a nyelvi eszmény igen nagy mértékben a nyelvi igényesség szülötte, ezért bizonyos magasabbrendűsége, esztétikai igényre törekvő nyelvhasználat a legfőbb táplálója. Magától értetődő tehát, hogy a nyelvhasználatnak azokon a területein bontakozott ki és lendült előre, amelyek magasabb rendű nyelvi formát igényeltek; így az írott nyelven belül főként az irodalmi célú és igényű írásbeliségben kapott erőre, a beszélt nyelv síkján pedig elsősorban a magasabb szintű társalgásban (pl. az udvari életben) talált megfelelő táptalajra.” (Benkő: 40.) Ha figyelembe vesszük, hogy Mikes tizenhét éves korában (1707) került Rákóczi udvarába, és ezután évtizedeket töltött a fejedelem személye mellett és kancelláriája közvetlen közelében, a főnti szempontnak Mikes esetében komoly jelentőséget kell tulajdonítanunk. A Benkő által hangsúlyozott nyelvfejlésztő igényeknek a jelentősége csak növekedett a nemzeti nyelv kialakulásának Mikes-korabeli szakaszában. A háromszéki Mikés

nyelvi fejlődésének folyamata a kolozsvári diákevekben indult meg és Rákóczi fejedelmi udvarában folytatódott. Itt szerzett nyelvi-stilisztikai igényessége, a művelt társalgás eszménye Párizsban a francia klasszicizmus nyelvének megismerése következtében, Rodostón pedig újabb olvasmányai majd fordításai során egy fejlettebb stíluseszménnyel párosult. Az erdélyi társalgási nyelv állapotára vonatkozólag alább idézzük Pais Dezső megállapítását; Szily Kálmánnak a Mikes-emlékkiadás bevezetésében (1906, LVII) kifejtett, évtizedekig irányadó, de ma már több vonatkozásban módosításra szoruló nézete helyett egyelőre Pais helyesebb, részletesebb és átfogóbb véleményét kell alapul vennünk Mikes nyelvi fejlődésének lemérésekor.

„Társadalmi élet, amely különböző nyelvjárású emberek nagyobb számában és sűrűbb gyakorisággal összehozott, Erdélyben volt. Ennek a társadalmi életnek alapja politikai: az erdélyi fejedelemség. Az erdélyi fejedelmi udvar és a vele kapcsolatot tartó, jelentős részében eléggé emelkedett műveltségű erdélyi úri rend körében egy társalgási nyelvtípus alakult ki. Az erdélyi történet- és emlékirók, így Szalárdi János, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter kifejezőeszköze volt ez az erdélyi köznyelv, mégpedig az értelemnek fényes és hajlékony, a fantáziának színes, az érzelemnek finom rezgésű eszköze. Ezekkel a jelenségekkel emelkedik különösen magasra Mikes Kelemennél. Irodalmunk és irodalmi nyelvünk fejlődésének igen nagy, mondhatjuk: tempóvesztése, hogy Mikes munkái általában nem jutottak idején nyilvánosságra, illetőleg amikor, 1794-ben a *Törökországi Levelek* közönség elé került, akkor sem egészen az írója adta hiteles formáival jelentkezhetett. A nyelvtípus a XVIII. század második és a XIX. század első felében is tovább élt és irodalmilag is érvényesült. Midőn az erdélyi írók a múlt század harmincas éveinek a végén nagyobb számmal lépnek fel irodalmunkban, sokban ennek a nyelvtípusnak a sajátosságait mutatják, így Jósika, Kemény.” (I. OK IV, 1953, 448.) Pais Dezső megállapítása nagy figyelmet érdemel a XVIII. századi irodalmi nyelv szempontjából. Megvizsgáló az ún. provinciális nyelvtípusok (provinciális köznyelvek — provinciális irodalmi nyelvek) egymáshoz való viszonya. Benkő meghatározása (97) szerint a XVIII. század 2. felében, amikor már van országosan ható magyar irodalmi nyelv, de még nincs országosan ható magyar köznyelv, a provinciális irodalmi nyelvek az irodalmi nyelv határain belül esnek. Mikes nyelvében és írásmódjában — az irodalmi nyelv elemeinek fejlődésmenete — formai téren (a helyesíráson és a hangtanon át) könnyebben és elsősorban lesz lemérhető. Az ezt követő tartalmi jellegű vizsgálatok értékes új eredményeket hozhatnak. Az írónak mint egyéneknek a szerepe az irodalmi nyelv életében nagy jelentőséget nyer Mikes életművében. Az írók nyelve, mint ismeretes, ebben a korban túlnyomórészt nem volt megállapodott, hanem többé-kevésbé változott. E változás leméréseiben döntő tényező, igazodott-e az író más nyelvi eszményhez, pl. a székely nyelvjárásból kinövő Mikes egy másik magyar belső nyelvtípushoz, esetleg más nyelvi eszményhez. Milyen hatása tapasztalható ennek formai (hangtani, helyesírási) nyelvtani szerkezeti (alak- és mondattani) szókészleteti norma területén? Ezekre a kérdésekre ma még nem tudunk kielégítő feleletet adni, a választ a további kutatásoktól és tanulmányoktól várjuk.

A TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK JEGYZETEI

Kézirathagyomány

Mikes kéziratának címe: Constantinapoly Groff P.... E..... írott levél M... K..... A kéziratnak külön címlapja nincs. A Törökországi Levelek címet Kulcsár István, a Mikes-levelek első kiadója adta a *Leveleskönyvek*. Mikes sem az egyes leveleket, sem az oldalakat nem számozta. A kézirat szerinti számozás szerint a negyedrét alakú kézirat 223 írott és számozott + 6 számozatlan üres kéziratlevelet tartalmaz. Lelőhelye: Egri Érseki Könyvtár; itt őrzik az OSZK kéziratátának szakmai felügyelete mellett.

A *Leveleskönyv* bőrkötésének belső támlájára ragasztott papírra Toldy Ferenc sajátkezűleg beírta: „Mikes Kelemen Törökországi levelei. A szerző sajátkezü példánya. Toldy Ferencé 1858.” Alatta „Toldy Ferencz Urтол megszerezte 1867. Bartakovics Albert Érsek.”

A kézirat utolsó írott oldalán Mikes szövege alatt a budai cenzor nyomási engedélye olvasható: „Imprimatur. Mathias Rietaller Cens. Libr. ad Exc. Cons. R. Ltle. Hung. Omissis quae deleta sunt. Budae 10 July 1792. Loco Mscripti mittatur Explar. impressum ad Officium Cens. Libr.” (Kinyomható. Rietaller Mátyás könyvcenzor a m. kir. helytartótanácsnál. A törölt részek mellőzendők. Buda 1792. július 10. A kézirat helyett egy nyomtatott példány küldendő a könyvcenzori hivatalnak.) A Mikes által írt 203. levél szövegének egy részét (ld. pontosan e levél jegyzetében) a cenzor ceruzával áthúzta. — Az egyes kézirat-koncok elején és végén ceruzával (talán Kulcsár által) teleírt betűk és számok vannak, amelyek a követendő rendet jelölhették a nyomdáznak, esetleg a könyvkötőnek.

A kézirat üresen maradt lapjai után valaki, valószínűleg Toldy, beiktatta a kötéstábla belső feléhez ragasztva az író 1759. február 5-i Mikes Istvánhoz szóló misszilis levele első oldalának és a Mikes aláírását tartalmazó befejező részének szalmapapírra eszközölt hasonmását.

Az egész kézirat 11 nem egyenlő vastagságú konc-papírból áll; a 7. koncra utólag két kéziratlevélnyi szöveget illesztett, a 8.-hoz pedig két levélnyi toldalékot csatolt a szerző. A papír Abafi vizsgálatai szerint (Bp. 1878, 101) nyolcféle vízjegyet mutat. Mikes más kézírataihoz viszonyítva a kézírás és főleg a tintaszín egyik munkájában sem látszik annyira különbözőnek, mint ebben a kéziratában. Lehet, hogy ennek a különféle papír, helyenként a gyarlóbb tinta is oka, de az alapvető ok mégis az, hogy a kézirat nem egyszerre, egyhuzamban, hanem különböző, nagyobb időközökben, több évtized alatt készült. A kézirat külalakja az író más munkáinak fogalmazványához és szerzői tisztázatahoz képest átmeneti állapotot mutat. A nagyszámú másolási hibának minősíthető íráshiba; arra vall, hogy a szerző a kéziratot az első fogalmazványokról készített nem végleges tisztázatnak szánta. Abafinak az egyes másolási szakaszok időpontjának meghatározására irányuló kísérletét. (i. m. 100—106) nem tartjuk meggyőzőnek. Mikes helyesírásának, íráse-

módjának az összes műveire kiterjedő alapos elemzése biztosabb fogódzót nyújthatna a kézirat keletkezésének kikövetkeztethető időpontjaira vonatkozólag.

A kézirat szerzői másolat voltát bizonyítja, hogy pl. a 4. konetól a 9-ig mindegyik rész új levéllel kezdődik, és hogy az előző konc utolsó oldalának végén az író egyes esetekben apró betűkkel igyekszik a levél szövegét oda beszorítani. A legtöbb konc így egész leveleket tartalmazó töredéket alkot. A 7. konc utolsó, Rákóczi József érkezéséről szóló levele (1736. dec. 6) egész apró betűvel van írva (122. lev.), Mikes legrövidebb leveleinek egyike. A 8. konc elején már ez áll: „Rákóczy Josef fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek”; a 123. levél dátuma 1737. január 2. A 8. konc végéhez csatolt két kéziratlevél arra szolgál, hogy a félig leírt levelet a toldalékon folytassa (újabb konc elkezdése nélkül). Mikes tehát önálló teljes koncek kialakítására törekedett a másolások alkalmával. A 7. koncba való betoldást az egész konc lemásolása után végezte, a konc papírájától elütő papíron. 117. levelét egy rövid bekezdéssel még megtoldta a lap alján és beiktatta II. Rákóczi Ferencnek „A fényes porta fő vezérjének, Ali pasának, halála előtt írott bucsuzó levelének párjára”-t.

A kézirat sorsa 140:

Már Kulcsár 1794-es Mikes-kiadásának bírálóját izgatta a kézirat ügye: „Salynállani kell a Tudós Magyarságnak, hogy az Érd. Prof. Ur egyszersmind azon útat és módot, melly által ezen levelekhez jutott ki-jelenteni nem méltoztatott: talám hasonló vagy még fontosabb írásokhoz is juthatnánk még azon vagy hasonló módon s-szükszölködő litteratúránkat több derék munkákkal gazdagíthatnánk.” (Bibliotheca [Bécs] 1795, 39. Szerk. Pántzél Dániel. Az 1795-i Magyar Mercurhoz tartozó Bibliotheca.)

Kulcsárnak bizonyára oka volt, hogy a kézirat közvetlen történetére nem tett célzást! Nem feszegették ezt a kérdést a Magyar Hirmondó (1789-től 1792-ig Hadi és Más Nevezetes Történetek volt a címe) szerkesztői, a kiadás első ismertetői (MH 1794. márc. 25. 428—29) sem, akik, mint alább kiderül, nagyon is jól ismerték a kézirat fölbukkanásának hátterét.

Toldy kísérte meg első ízben, hogy világosságot derítsen a *Leveleskönyv* hazakerülésének útjára. Erre vonatkozó, 1861. évi Mikes-kiadásában előadott föltevését néhány biztosnak vélt — de vitatható, sőt cáfolható — adatra építette. Kellőképpen nem bizonyított föltevését az utódok, Toldy tudós tekintélye révén, közhellyé merevítették, miközben fontos tényezők maradtak megvizsgálatlanul.

Az 1861. évi Mikes-kiadáshoz csatolt életrajzi értekezésében mondja Toldy, Mikes Kelemennek gr. Mikes Istvánhoz írt levelére hivatkozva: „S ez utolsó tényleges nyoma Mikes életben-létének. Mindazonáltal úgy látszik, hogy még három évig élt. Ugyanis, »Tót Ferenc generális bizonyítása szerint»⁵⁷ — írja Kulcsár István Mikes Levelei első kiadása előtt — már 1762-ben, az ő halála után az egész bujdosó társaság eloszlott.» Szabatosan ez előadásból a halál évét nem tudjuk. De a magyar irodalom jó anyyala úgy akarta, hogy munkája fennmaradjon. Tán nem csalódom, ha hiszem, hogy a kézirat azon uton jött Kulcsár kezeibe, amelyen e hir, t. i. maga báró Tót Ferenc által, ki 1762-ben

mint francia tűzértiszt Konstantinápolyban megfordulván, azt szerencsésen megmenthette. T. i. hazájában visszatérvén, Tarcsán, Vasvármegyében lakott, hol a szomszédos Szombathelyen tanárkodó Kulcsár István vele megismerkedett, s Tót halála után⁵⁸ a kéziratot azonnal saját alá adta.”⁵⁹ (Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei II. k. 1861, 245—46.)

Toldy jegyzetei: ⁵⁷ „Fia Tót Andrásnak, Bercsényi tisztjének, ki atyjáról e fontos sorokat írja: »Feu mon Père avait suivi (Rodostóba, helyesben Törökországba) ce Prince, et en était parti l'année 1717. pour venir servir en France. Les différentes commissions, qu'il eut, le mirent souvent à portée de revoir ses anciens camarades, au milieu desquels il vint mourir en 1757. Le comte Teczaky ne lui survécut que huit jours, et cessa de parler en apprenant sa mort.« Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Amsterdam, 1785. II. partie 1. 1.” — ⁵⁸ „sept. 22. 1793.” — ⁵⁹ „Előszava költ febr. 18. 1794.”

Vegyük szemügyre Toldy tényszerű állításait. Mikes Kelemen életbenlétének utolsó tényleges nyoma nem 1759-ből, hanem 1761-ből való. Mentovich Ferenc és Szabó Sámuel 1860-ban adta ki (MF 1860, 425—35) Mikes 1760. március 25-i Huszár (Boér) Józsefhez írt levelét. Abafi pedig 1877-ben közölte Mikes utolsóinak ismert misszilisét, amelyet szintén féltettvérenek írt 1761. március 19-én. (A Petőfi Társaság Lapja 1877, 12—13. sz.)

Mikes halálának Toldy által bizonytalanul 1762-vel jelzett évszámát később Thaly a rodostói r. kath. anyakönyv halotti bejegyzéseiből helyesbítette, és hitelesen 1761. október 2-ben állapította meg. Megjegyzendő, hogy Toldy Mikes halálának évét 1868-ban — a rodostói halotti anyakönyv bejegyzésének hibás közlése és Kubinyi Ferenc téves olvasata alapján — 1762. okt. 2-ben jelölte meg (Összegyűjtött munkái II. k. Pest 1868, Ráth Mór, 31). Ezzel szemben Thaly közlése világos: „Anno Dni 1761. Die 29. 7-bris confessus, sanctissimaeque Eucharistiae Sancto [Sacramento] reffectus, eodem Die tactus peste, sensibusque pariter destitutus, Dnus Generalis Miques [Mikes Kelemen] mortuus est 2. 8-bris, et a me sepultus in cimiterio Armenorum. D. Antonio Luvari, Missionarius Apostolicus.” (Rodostó és a bujdosók sírjai. Athenaeum, Bp. 1889, 73.) Egy évtized múltán Szádeczky Lajos közölte a rodostói halotti anyakönyvi kivonat fotokópiáját is (VU 1903. 51. sz.). — (Téves évszámok azóta is előfordulnak: a Zágonban 1958-ban felállított új emlékműre 1762 került; az 1958-ban megjelent Mikes-kiadásban pedig 1761. szept. 29. áll. Mikes halálának helyesen és tévesen írt dátuma máig váltakozva fordul elő a szakirodalomban.)

Téves Toldynak a rodostói bujdosó társaság „eloszlásáról” szóló, Kulcsártól átvett, Tóth Ferenc generálistól származó híre is. Már Thaly cáfolta (i. m. 89), Karácson Imre pedig török okmányokból mutatta ki, hogy a básbugi méltóság Mikes halála után is öröklődött, 1803-ig! Eddig fizetett a Porta Rákóczi nevéért és emlékéért a rodostói emigránsoknak tartásdíját. Feltűnő, hogy az 1762-ben Törökországban járt Tóth Ferenc nem tudott egyetlen pontos adatot sem szolgáltatni Kulcsárnak Mikes életével, halálával s a *Törökországi Levelek* kéziratával kapcsolatosan. Rodostóba ekkor talán nem is látogatott el, Konstantinápolyban értesülhetett a magyarok előjáróinak, köztük Csáky tábornoknak az elhunytáról.

Tóth közlése csak egy szempontból magyarázható. A Mikes után következő új básbug kinevezésekor megállapítottapidj arra enged következtetni,

hogy a Porta a régi Rákóczi-emigráció létét befejezettnek tekintette. Mikes halálával az „utolsó Rákóczi Tábournok” terhes örökségétől szabadult meg a török kincstár. Ebben az értelemben, a Rákóczi közvetlen környezetéből való rangos nemes emigránsok „eloszlására” elfogadható Tóth sommás érte-
stülése. Csáky gróf halála után, akinek básbugi ellátása napi 360 ákce volt, Zay báró 300 ákcsét kapott. Mikes tartásdíja 240 ákcsére szállt le, s az ő halála után, 1761 október elején básbuggá kinevezett Pápa Anton (Pápai Antal) már csak napi 30 ákce ellátmányt élvezett. Ennyit kapott utána Szakmári András és a helyébe lépő utolsó magyar básbug, Szakmári János is. A legutolsó fizetési jegyzék 1803. április 23-án kelt. (Karácson: i. m. CLXVII, CLXIX, CLXXI, CLXXII, CLXXIV. Szeráj levéltára.)

A Mikes-kézirat megőrzésére vonatkozólag érthető Toldy gondolatmenete, hogy Tóthnak sikerült volna a *Leveleskönyv* kéziratát a telep főeloszlá-
sakor, 1762-ben megmentenie. A fentiek alapján azonban bizonyos, hogy az emigráns telep ekkor nem számolódott föl. Lényeges változás sem következett be az ottaniak életében, csak a nemesi, főtiszti rangot tisztelő Porta szemében vált végleg semmivé, bár a csökkentett anyagi terheket még évtizedekig viselte a kincstár.

Nem is valószínű, hogy a kéziratot, vagy kéziratokat Tóthnak adták volna át, hogy Magyarországra vigye, aki Franciaországból érkezett mint „Frantzia Pattantus Hadnagy”, s Törökországból Franciaországba tért vissza. Mikes misszilis leveleiből nyilvánvaló, hogy könyveit, legalábbis fordításait, a már ismert úton szándékozott hazaküldeni rokonainak. „Hogy ha pedig az urnak ötsem urnának tettzik énnékem válaszolni, a károly várában lévő trinitá-
riusok által meg lehet; mivelök, az itt lévő trinitariusoknak el küldik.”—írja 1759-ben zabolai Mikes Istvánnak. Ezt az utat ajánlotta Huszár (Boér) Józsefnek is. 1760 márciusában a konstantinápolyi követen keresztül hazaküldi egyik fordításának kéziratát féltestvérének, 1761 márciusában pedig a többi kézirat hazaküldését tervezi: „ha ked szabadságot ad réá én azokat bé küldeném, ide gyakorta jőnek Szebeni Kereskedők, . . . azon ügyekezem, hogy a' Kereskedőktől el-küldhesem a' Követ engedelmével, hogy a' fő uton vehesse Ötsém Uram, de akár mikor légyen a' bé-küldés, tsak azon kérem Ötsém Uramot, hogy adig tartsa meg mind őket a' mig nem irok Ötsém Uramnak, hogy melyiket kinek adgya.” (Másolatból.)

Ha hirtelen halála előtt Mikes nem rendelkezhetett a kéziratok sorsáról, leghívebb emberei tudhattak szándékáról és az otthoniakkal való levelezés módozatairól. Biztosabb és egyenesebb út is kínálkozott volna Mikes írásainak hazaküldésére, mint a francia földön élő emigráns általi. Tóth Ferenc abban az időben szintén nem számított Ausztria hű alattvalói közé. Csak később, külön engedély alapján — mint Kulcsár írja: „a királyhoz való hiveségétől viseltettvén” — jöhetett haza 1792 végén. Egy közlemény azt állítja, hogy „Tót Ferenc számára a vas megyei tarcsai uradalom gazdája, Battyányi Tivadar gróf eszközölte ki a hazatérési engedélyt 1792-ben” (Szántó György: Mikes Kelemen Törökországi Leveleinek megmentője. Csillag 1953, 1354. — Ld. még Palóczi Edgár: B. Tóth Ferenc (1723—1793) 1916, Athenaeum, Bp. 185—193, 237—241.)

Tóth Ferenc személyét és a *Leveleskönyv* hazakerülésének kérdését Toldy fűzte egybe. Kulcsár nem a kézirat hazahozatalával kapcsolatban említi

Tóth generálist, hanem tanúként. Vele mint egyetlen élő tanúval próbálja bizonyítani, hogy Mikes nem sokáig viselhette a *Levelekből* ismert básbugi tisztséget, hiszen 1762-ben valószínűleg már nem élt, mivel az emigrációs telep akkor már föloszlott. A kiadó tanúkat keresett, hogy megbizonyosodjék a Mikes által leírt dolgok hiteléről és az író személyéről. A külföldet járt idős generálissal való találkozás gondolata kapóra jött neki, s mint szemtanú szava sokat jelentett volna. Kulcsár előszavából azonban kiderül, hogy Tóth a bujdosók társaságának 1762-ben vélt föloszlásán kívül semmit sem tudott Mikesről. Pedig róla még harminc év múltán is tudnia kellett volna valamit, ha valóban Tóth hozta volna el az író majdnem 20 kötet kéziratát. Kulcsárnak meg kellett elégednie a történeti hitelességgel, ti. azzal, hogy valóban létezett Rodostóban II. Rákóczi Ferenc életében és fia, Rákóczi József halála után az a bujdosó kolónia, amelyről Mikes *Leveleskönyvében* 1758-ig tudósít.

De a lelkiismeretes kiadó ezzel nem érte be. Nemrég került elő egy 1794-ből írt levelének dokumentuma a Mikes-familia iratai regestrumának 111. fasciculusából (KTL), melyben a következő fontos sorok olvashatók:

„1794. Kulcsár Istvánnak (:Magyar Országat Sabariaba:) Szombathelyen (:Királyi Gimnasiunmbéli Rhetorices Professornak:) G. Mikes Jánoshoz küldött Levele: melyben kéri abbéli tudositást: hogy Mikes Kelemen, a ki a Rákoczi Ferentz Fejedelemnek Fő Udvari Tisztye vala, hol és mitsoda Atyáktól származott? Vannak é most-is élő Atyafiai? Ő maga hol, és mikor halt meg? Mivel egy Török Országi Levelekből álló kéz-írást, akar ki nyomtattatni a Rákoczi Ferentz Fejedelemnek, és a velte bujdosó Magyaroknak Történetei Nevezete alatt — az említett Történeteknek Iroja Erdélyben Született Mikes Kelemen nevezetü.”

Ez a levél arról tanúskodik, hogy Kulcsár Mikesről csak annyit tudott, ami a *Törökországi Levelek* kéziratából kiolvasható volt. A választ Erdélyből vagy nem küldték el neki, vagy későn kapta meg, mert az előszóiban semmi nyoma nincs a kért adatoknak. Kulcsár levele és előszava arra vall, hogy Tóth Ferenc azt sem tudta, hogy Mikes mikor halt meg Rodostóban. Megjegyzendő, hogy a generális a Toldy által idézett Mémoires-ban sem említi Mikes Kelelent, akkor sem, amikor megemlékezik atyja, Tóth András és Csáky tábornok haláláról.

Mi vezette Toldyt Tóthtal kapcsolatos föltevésében? Az a tény, hogy akadt egy szavahihető ember, aki ott járt a Mikes halála körüli években, s aki éppen a kiadás előtti esztendőben, 1793-ban találkozott Kulcsárral. Toldy véleményt alkotott abból a kevés adatból, ami kézzelfogható volt, vagy ami annak látszott. Nézete így is csak valószínűsítésen nyugodott. Ezt óvatos fogalmazása is elárulja: „Tán nem csalódom, ha hiszem . . .”

Toldy föltevése azzal fejeződik be, hogy Kulcsár a kéziratot Tóth halála után azonnal sajtó alá adta; mintegy összefüggést teremtve a kiadás és a generális halála között. Toldynak ez az elietett ítélete sem helytálló. Mintha Kulcsár Tóth halálára várt volna, hogy a *Leveleket* kiadhassa. A kettő között semmi összefüggés nincs. A kézirat, s ezt Toldy is tudhatta, már 1792 júliusában a budai cenzornál volt. A nyomdai munkálatokat 1793-ban végezték el. A könyv 1794 februárjában látott napvilágot; márciusban már ismertetés jelent meg róla Bécsben. Úgy látszik, hogy Kulcsár az előszó megírását érthetően a munka végére hagyta. A fiatal tudós professzor közben anyagot

gyűjtött a korábban hivatalosan tiltott, később nem jó szemmel nézett téma tárgy szerű, de óvatossággal beállításához.

Toldy egyébként túlságosan is egyszerűen intézte el a kiadás ügyét, Kulcsár egyedüli tevékenységére korlátozva. Holott az akkori időben, az 1790—92—94-es években, ez egyáltalán nem lehetett könnyű, gyors és egyszerű vállalkozás. Jancsó Elemérnek, Szauder és Waldapfel Józsefnek a kilencvenes évekre vonatkozó kutatásaiból kitűnik, hogy nemzeti irodalmunk történetének egyik különösen nehéz korszakát élte.

„Szinte csodaszámba menne — írja Waldapfel —, hogy 1794-ben Mikes levelei Török Országi levelek mellyekben a II. Rákóczi Ferenc Fejedelemmel Bujdosó magyarok történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadottnak címen megjelenhettek, ha ott nem állana a címlap hátulján a még 1792. július 10-én kelt engedély: Imprimatur. Budae 10 Julii 1792. Mathias Rietaler mp. Cens. Libr. ad Ex. Cons. R. Loc. Hung. Ez világosan mutatja, hogy e könyv még a József császár halálát követő szabadabb mozgás utolsó eredményei közé tartozik. 1794-ben már semmi esetre sem nyerhetett volna engedélyt. Az előbeszéd, mely Rákóczi életrajzát is magában foglalja, »1794. Bőjt Előhavának 18-dik napján« kelt, s így nyilvánvalóan engedély nélkül jelent meg. 1793-ban megjelent külföldi forrást is idéz, tehát nemcsak keletkezése való közvetlen kinyomtatás körüli időből.» (Rákóczi emlékének történetéből [1935]. Irodalmi tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1957, 170.)

A lelet valóban tanulságos. A fiatal szombathelyi tanárnak azonban aligha lehetett olyan tekintélye és összeköttetése, hogy saját erejéből egymaga adjon ki egy olyan könyvet, amelyben Magyarországon először támad föl az uralkodóház által befeketített kuruc fejedelem rokonszenves emberi alakja. Szüksége volt segítségre és talált is támogatókat, hiszen az általa *Törökországi Leveleknek* elkeresztelt *Leveleskönyv* nemcsak előadásával, nyelvével és stílusával illett bele a magyar széppróza fejlődésmenetébe. Mint irodalmi téma merész, váratlanul új és vonzó volt a Rákóczi-hagyomány föléledéséről és terjedéséről tanúskodó időszakban. Kulcsár bátor vállalkozása nem egyéni tett volt, hanem többek közös erőfeszítése! A kéziratot kiadás előtt többen is olvashatták, hogy a megjelenés mikéntjét és lehetőségét eldöntsék. A *Levelek* kiadásának első lépései nem 1792-ben történtek meg.

Toldy föltevésének helyessége önmagában vizsgálva is kétségbevonható. Egy ideig mégis fenntartás nélkül elfogadták, pl. Thaly, Gyulai Pál stb. A hetvenes években Thaly olyan adatokra hívta föl a figyelmet, amelyek vitássá tették Toldy nézetét.

Thaly új véleménye a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789-i érdekes hírnél alapult. A magyarbarát Szelim travniki basa halálával kapcsolatos hírt a szerkesztő, Görög Demeter irodalomtörténeti érdekű újsággal folytatja: „Addig nem nyugodott, míg egy magyarra szert nem tett, a kit veres, rókatorkos s paszomántos ruhában járatott és pompája nevelésére mind Konstantinápolyban, mind Belgrádban magával hordozott. 1786-ik esztendőnek a végén ide küldötte volt Bétsbe, egynéhány török embereivel együtt az említett magyart, kit már akkor udvarában nagy tisztjévé tett vala. Ezek többet itt hagytak akkor Szelim részéről [vásárlásokra] 20 000 frtnál ... A Szelimnél szolgált hazánkfia Szólnokról való a Tisza mellől, Mészáros

nevezetű. Nevét azért tettük ki, hogy ezzel is meg-mutassuk, eránta való háládatosságunkat, melyre azzal kötelezett bennünket, hogy itt Bétsben létekor egy igen ritka, magyarul írott Könyvel ajándékozott meg, mellyet ő Tekerdárból* hozott ki, s a'mint bizonyította, néhai Rákótzí Ferentznek Horvát nevezetű ősz szolgáljától kapta, a'ki azt vallotta, hogy az említett Könyvet, Mikes Ádám, [hibásan Kelemen helyett] a' Rákótzí Társa írta volna." (I. h. 553—554. A Tekerdárhoz írott jegyzet: „Ezt másképpen Rodostónak is hívják, és ezen a'néven vagyon, az általunk meg-küldött kis Mappán is fel-téve. Kereskedő Város Ruméliában. Fekszik a' Marmora Tenger partján. Jó ki-kötő helye vagyon. Itt lakott Rákótzí Ferentz, Hazájából lett ki-költözése után, s itt is holt meg 1735. Apr. 8. napján.” — Közli újra Thaly: Ki hozta vissza a hazába Mikes Kelemen kéziratait? Századok 1875, 573.)

Thaly a közleményhez csatolt jegyzetében erősen megingatja a Tóth Ferenc szerepére vonatkozó föltevéseket: „Noha Tóthnak Franciaországot, mint royalistának, szökve kelle odahagynia, s holmiit a forradalmiak le-foglalták, elkobozták. Kérdés tehát: elhozhatta-e ő magával ily körülmények között Mikes kéziratait?” Thaly szerint Toldy „gyanítása” ugyan lehetséges-nek tűnik, új adatát mégis Mikes munkáinak sajtó alá rendezői figyelmébe ajánlja. Nem is vitatkozik Toldy nézetével, egyszerűen közli a legkorábbi Mikesre vonatkozó irodalmi tudósítást, megjegyezve, hogy eszerint az 1780-as években is léteztek Mikes-kéziratok Rodostóban.

Vannak-e olyan tények, amelyek alátámasztják a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőinek közleményét? Thaly későbbi rodostói kutatásai megnyugtató választ adnak erre a kérdésre. Az ősz Horváth személyére vonatkozólag újabb adatokat hoz: Horváth István a halotti anyakönyv bejegyzése szerint 1799. szept. 12-én halt meg Rodostóban. „A. D. 1799. Die 12. Sept. Stefanus [Horváth] Hungarus, vulgo dictus graeco idiomate: Ojeros Stefanus [Szent-István], unus ex illis Hungaris, qui venerunt cum Principe Francisco [Rákóczi], hujus Rodostianensis Ecclesiae fundatore, unius anni infirmitate, in comunione S. Matris Ecclesiae obiit Die 11. praedicti mensis et anni, hora prima post mediam noctem, aetatis suae centum viginti [a viginti szó keresztülhúzza s helyére igazítva, de helytelenül]: decem annorum, mihi infrascripto confessus, sanctissimo viatico refectus et extrema unctione munitus a me; sepultus est in cimiterio Catholicorum [vagyis a „magyarok temetőjében”]. P. Joseph Ambrosius Belletti, Miss. Apost. — Alább: Corripe — „unus ex illis Ungharis, qui venerunt cum principe,” — dic: unus ex illis Ungaris, qui post mortem Principis venerunt in hanc civitatem, captivus in bello et emptus a Rev. Dno Antonio Luvari, Missionario ac ejusdem Principis Capellano. Belletti.” (Rodostó és a bujdosók sírjai. Bp. 1889, 76.) — A Liber Matrimoniorum pro Ecclesia Rodostiensis föltüntetí Horváth elsőszülött leányának esküvőjét is: „1759. Monsieur Darnex et Maria Horvát . . . Testis Dnus Generalis Miques et Agnes Szat-máry.” A kiadó násznagy maga a bujdosók básbugja, Mikes Kelemen volt (Thaly: i. m. 79).

Ezenkívül Thaly idézi a bécsi Magyar Mercurius 1794. aug. 8-i (63. sz.) tudósítását, amelyet a szerkesztő egy július 30-án Kassán kelt levél alapján közölt. Ebben a correspondens, egy név szerint meg nem nevezett, magát a levél végén D. W.-nek író, „szeretett barátjának, egy Magyar Orvos Doctor”-

nak, Konstantinápolyból 1794. június 12-én hozzá intézett levelét közli szóról szóra. Az orvos-doctor 1794 májusában jutott el Rodostóba, s a város leírása, Bercsényi, Eszterházy és Sibrik síremlékeinek stb. említése közben ezt mondja: „Innen [Drinápoly] mentem Tekirda nevezetű Városba, mely deákul Rodostonak nevezetik; ez a' Város esik a' Fehér tenger partján nagy Város, hegy oldalban fekszik. Ez az a' Város, a' hol ki bujdosván Rákóczy Magyar Országból, a' Török Tsászár engedelmével le telepedett. Adott néki a' Tsászár egy egészsz útszát, ebben az útszában voltam szálva egy öreg Magyarnál, a' ki 116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják, jól tud még most is magyarul, egésszéges ember”. Az illető orvosi szemmel is érdeklődve nézte az öreg Horváthot. Az évek számára vonatkozó jegyzése egyezik Belletti eredeti anyakönyvi beírásával, mely szerint a matuzsálemi kort megérté Horváth István 120 éves korában halt meg.

A bujdosók körében tiszteletnek örvendő, a jelek szerint Mikes bizalmát is élvező Horváth István őrizte Mikes hátrahagyott kéziratait. Talán Mikes bízta rá féltett kincseit, a nála tíz évvel idősebb társára, aki 1761-ben megérte 80. életévét.

Rendezve az összegyűjtött adalékokat, a Hadi és Más Nevezetes Történetek tudósítására hivatkozva Thaly megállapítja: „Ime, a közvetlen adatból világos, hogy Mikes kéziratai — legalább a Törökországi Levelek — nem, mint Toldy Ferenczel egy ideig magunk is véltük, b. Tóth Ferencz révén: hanem a rodostói öreg Horváth István által Mészárosról hazajuttatva kerültek hozzánk s illetőleg nyilvánosságra. Görög Demeter ugyanis a nagybecsű ajándékot, — melyet ő, mint idézett sorai mutatják, méltányolni tudott, — kiadás végett átadta barátjának Kulcsár Istvánnak, ki aztán azt 1794-ben közzé tevő. Ezek után valószínű, hogy Mikesnek többi munkái kéziratait is e szólnoki Mészáros hozá el a hazába, urának Szelim pasának halála után, s megőrzés végett ismerőseinél tette le.” (Thaly: i. m. 107.)

Mérlegre téve Thaly kutatásait, tényként fogadható el a Hadi és Más Nevezetes Történetek híradása egy Mikes-kézirat fölbukkanásáról. Thalynak a többi kézirat hazakerülésére vonatkozó megjegyzése még bizonytalan, de valószínűbb, mint Toldy föltevése.

Ezek után fölmerül a kérdés, melyik Mikes-kéziratról lehet szó az említett közleményben? Ezt Thaly is fölvetette, de 1875-ben egyértelműen nem válaszolt rá. Talán az is befolyásolta, hogy az előző évben hozta nyilvánosságra fölfedezését Pulszky Ferenc a Farkas Lajos hagyatékában (OSzK) talált 16 kötet ismeretlen Mikes-kéziratról. Várható volt, hogy az esetleg újabban előkerülő kéziratokkal együtt, azok hazakerülésének útja is megvilágosodik. 1877-ben elő is került a *Kalauz* első átdolgozása, majd 1881-ben a *Keresztnek királyi útja* c. kötet másolata.

Föltételezve, hogy a Bécsben fölbukkant kötet az ismert Mikes-kéziratok egyike, a kutatás eddigi tényeit és összefüggéseit szem előtt tartva, meghatározható a kérdéses Mikes-mű.

A *Keresztnek királyi útja* c. munka nem Bécsen keresztül érkezett, mivel annak hazaküldéséről maga Mikes ír 1760-i misszilis levelében; majd 1761 márciusában arról, hogy a könyv eljutott Huszár (Boér) József kezéhez.

Teljesen valószínűtlen, hogy az „egy igen ritka, magyarul írott könyv” *Az újjak kalauza az Isten uttyában* (1724/1744) c. kézirat (EK) lett volna. Pázmány kalauza után egyáltalán nem ment ritkaságszámba az ilyen erkölcsi élelzetű magyar nyelvű munka. Éppen nem 1789-ben, a bécsi magyar írók körében, a felvilágosodás eszmei harcainak időszakában.

Vonatkozik ez az együtt levő többi kéziratra is, amelyekhez ez utóbbi kétség kívül hozzátartozott. Ezek a művek bármilyen becsesek is az irodalomtörténet számára, témájukat, nyelvüket és általános jellegüket tekintve alatta maradnak annak a kötetnek, amely méltán és egyedül válhatta ki az anyanyelvűségért, a magyar irodalmi nyelv győzelméért vívott nemzeti küzdelem bécsi résztvevőinek csodálatát.

Csak egy műről lehet szó, s ennek a legjellegzetesebb mikesi műnek kell lennie; a témájával, nyelvével és műfajával a 18. század végén kiemelkedő *Leveleskönyv*nek: Rákóczi ismeretlen törökországi élete valóban igen ritka, hiteles magyar tanújának. A szálak kétségtelenül a bécsi magyar irodalmi társaság jól ismert tagjaihoz, Kerekes Sámuel és Görög Demeter szerkesztőkhöz vezetnek.

A Hadi és Más Nevezetes Történetek c. újság 1789 júliusában indult meg. A Mikessel kapcsolatos tudósítás még ez év november 27-én megjelent. Ennek az újságnak jelentőségét Kókay György tömör jellemzése méltatta. „E lap (mely 1792-től kezdve felvette az első magyar újság nevét: ez is Magyar Hirmondó lett) élénken bekapcsolódott a nemesi ellenzéki mozgalomba és nagy érdemeket szerzett a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése terén. Szerkesztői Görög Demeter és Kerekes Sámuel Bécsben egész kis társaságot hoztak létre az újság körül; és az országban elszórtan élő írókat is össze kívánták fogni lapjuk által. Bár elsősorban politikai hírekről tudósítottak, igen gyakran közöltek irodalmi jellegű cikkeket is: beszámoltak munkáikról, közölték műveiket, és mindent elkövettek annak érdekében, hogy munkásságukat minél szélesebb körben megismertessék és támogassák.” (ItK 1959, 476. Kazinczy és az első magyar újságok.) Így került közlésre a Mikessel kapcsolatos hír is.

Az újság a 80-as évek második felében és 1790-ben kibontakozó nemesi nemzeti mozgalom irodalmi szócsöveként a nemzeti nyelv szeretetét oltotta közel másfélezer előfizetőjébe. A szerkesztőket s az általuk tartott irodalmi összejöveteleket a Bécsbe látogató magyar írók nem mulasztották el fölkeresni; még Kazinczynak is szüksége volt ott Görög Demeter támogatására. Mikes *Leveleskönyvének* előkerülésével és kiadásával kapcsolatban néhány olyan személyről, akik hozzátartoztak ehhez az irodalmi társasághoz, külön is meg kell emlékeznünk.

A rendkívül művelt, fiatal Kulcsár István 1788—89-ben a komáromi gimnázium tanára volt. 1789—96 között Szombathelyen az ékesszólás tanára. Élénken érdeklődött az irodalmi és politikai események iránt, s már pályája elején két műve jelent meg nyomtatásban. Megfordult Bécsben, érintkezésbe került az ottani irodalmi élet író, szerkesztő képviselőivel. Szívvel-lélelkekkel kapcsolódott bele a nemzeti irodalmi mozgalomba. Ő is tanúja a közállapotoknak; Komárom megye azok között van, amelyek tiltakoznak a német nyelv behozatala ellen; a karok és rendek, fölháborodásuk jeléül, a pátenseket elégetik. A hazafias lelkületű s a nyelvi-esztétikai kérdések iránt fogékony

lelkes szombathelyi tanárnak, amint azt a *Törökországi Levelek* előszava mutatja, nem sok buzdítás kellett ahhoz, hogy a Mikes-kéziratot kiadja.

Minden valószínűség mellett szól, hogy a kézirat Görög-től került Kulcsárhoz. Még a II. József bukását követő engedékenyebb légkörben sem vállalkozhatott Mikes művének kiadására Görög Demeter, aki előkelő bécsi körökben nevelésködtett és későbbi pályafutása is az udvarhoz fűződő lojális szálakról tanuskodott. Nem vállalhatta a kiadást Görög Demeter szerkesztőtársa, Kerekes Sámuel sem, aki a Teréziánium magyar tanára volt, s a lapban egy időben az írás és szerkesztés nagyobb részét végezte.

Ők tűztek ki pályatételt az első magyar tudományos nyelvtanra (1789), támogatták Révait Bessenyei Jámor szándékának bécsi kiadásában (1790), de a Rákóczi-emigráció hiteles, Habsburg-ellenes kirohanásokkal vegyes magyar nyelvű leírását helyzetüknél fogva nem adhatták ki. Mikes *Leveleskönyve* csak Magyarországon és csak ekkor jelenhetett meg. Kazinczynak Aranka Györgyhez intézett 1793. jan. 5-én kelt levele már fölpanaszolja, hogy az újságokat „nagyon megherélik a censorok. Azért olly rossz mostan a Kerekesé. Magam láttam a Deákban, mint törle ki a Budai Censor a Custine humanitásának igen ártatlan emlékezetét. S mikor ennyire megyen a dolog, el vész a kedvem újságokat hordatni.” (Kazinczy levelezése. Bp. 1891, MTA II. k. 286.)

A politikai élet hullámzásait jól ismerő szerkesztők az egyetlen és járható megoldást választották, átadták a kéziratot kiadásra egy Bécshez közel lakó ismerősnek. Mikes kéziratának megjelentetését fontosnak tartották. Az 1786 óta tartogatott hírt, újságjuk megindulása után már az első hónapokban közzétették. Tudósításuk befejező, Rodostóra vonatkozó mondatának hangsúlyozott pontos adatát, ti. „Itt lakott Rákóczi Ferentz, Hazájából lett ki-költözése után, s itt-is holt meg 1735. Ápr. 8. napján.” — a hitelesnek tartott *Leveleskönyvből* írhatták ki. Kulcsárral való együttműködésre enged következtetni az is, hogy az 1794. febr. 18-i előszóval megjelent *Törökországi Levelek*-ről Görög és Kerekes újságja elsőként, már márciusban ismertetést közöl. Az új könyvekről szóló hírek között is elsőként említi a Mikes-kiadást, s az 1789-es közleményhez hasonlóan méltatja — mondván — „ritkán olvastunk Magyar Könyvet nagyobb gyönyörűséggel”.

Kulcsár szerepe a kiadás körül ma már világosabb, mint Toldy idejében volt.

Az 1796-os pozsonyi diétán, Mikes születésének 100. évfordulója után néhány évvel, Kulcsár kezdeményezésére ünnepséget rendeztek. Ezen elsőben Csokonai verseit mutatták be, majd többen méltatták a *Törökországi Levelek* íróját. Kulcsár tudósítása a Mikes- levelek fogadtatásának pillanatát örökítette meg. Íme a Mikesről szóló tudósítás szövege:

„... Rodostóban egy tsendes sirhant felett borong el a képzelem, mondá Rátz Bálint, a' Budai Fő Iskola nemes professora, érdemében magasztalván az író Török Országi Leveleit és örömmel tudósítá, hogy a Selmeczi és N. Váradi académiák tudós professorai lelkes tisztelettel tevék az ifjúság előtt tudomány tárgyává ama szentséges reménkedéseket, hív magyar gondolasokat, amelyek Mikes Kelemen szívét valamint elméjét foglalkoztaták a Marmora nyugodalmat adó sátorának tsendes magányosságában és ama gondolatbéli kellemeket, amelyekhez méltót csak az Albionbeli Pop irt verses Idylliumában.

Vitkovits kellemetes formában felolvasá a gyülekezet előtt Mikes LXVII-dik levelét, melyben Bertsényi halálát olly hivséggel elsiratyta.

A Déli idő elmúltával T. Nádasdi István al ispán Ur tisztelt Házánál a diszes öltözékű Asszonyi Rend társaságában simposion tartaték, ahol is a remekbe öntetett bronzból való orros sűrű forgása mellett, a köz' örömben, mivel szókban történének lelkesedő emlékezesek u. v. Mikes Kelemenről.

Egyidőn az Orsola apátság templomi tsarnokában a Fő Tisztelendő Papság által szent Isteni Tisztelet tartaték, belefoglaltatva minden imádságba a Mikes lelkének idvességéért való buzgó fohászkodás.

Kelemen László, a Budai Magyar Theátrum minden Jó irányában hiv vezére is készüle néminemü innepségekre Theátrumában, de elbotla a jó szándék ama együgyü dolgon, hogy éppen 1 hétnek előtte pártolás hiányában széjjel zúllóde az actorok nemes Társasága.

Nem okozá gondot a körülmény hogy tsak születése idejének száz esztendőre fordulása után hat esztendők'el innepeltetik meg az idő, hogy élete a' Magyar Hazának adatott, mert legalább könyvbe adott leveleiből ma már ismeri, elméjének, gondolkodásának érdemét a mivel magyar honi societás.

Ditséretes az emlékezésre, hogy N. T. Révai Ur miként Apostola a Hazai cultura fel virágoztatásának, vitézi módra segite munkálkodásomban, hogy napvilágra lássanak Mikes egybe gyűjtött levelei." (Mados György: Mikes Kelemen centenariuma 1796-ban. Nemzeti Ujság 1925, 20. sz. — Mados ráakadt Kulcsárnak a pozsonyi könyvnyomtató műhelyben készült füzetére, s a fenti részletet ebből közölte. — A Magyar Honi képek c. füzethez ez ideig nem tudtam hozzáférni egyik hazai és szlovákiai könyvtárban sem.)

Kulcsár ünnepélyes beszámolója tovább bővíti az első Mikes-kiadásban résztvevők körét.

Révai Miklós tíz évvel volt idősebb Kulcsárnál. Hányatott és mozgalmas életének munkában és erőfeszítéseiben gazdag szakasza a 90-es évek körüli periódus. Győri tanárkodása mellett a nyelvművelésért kifejtett lázas tevékenysége, az Akadémia felállításáért való szüntelen fáradozása közben Bécsben, Pozsonyban, Budán tűnik föl. Korábban a Szombathelyen levő kéziratokból Faludi munkáit rendezte sajtó alá nem kis nehézségekkel. A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőinek anyagi támogatásával kiadja Bessenyei röpiratát. Sok irányú munkája közben Révai — még az esztergomi közös tanárkodásuk előtt — kapcsolatba került Kulcsárral.

Mint tapasztaltabb, s a II. József utáni és I. Ferenc föllépte közötti időszakban tekintélyes szerepet játszó professzor, fölhívhatta a bécsi szerkesztők figyelmét a tehetséges Kulcsárra. Elláthatta tanácsokkal az anyagi gondokkal küzdő sajtó alá rendezőt. Közbenjárhatott, vagy kapcsolatai révén sikerre vihette a kiadás ügyét a budai cenzornál. A „vitézi módra” segítés annak a jele, hogy a kiadás munkálatai nem folytak zavartalanul. A kiadói viszonyokat és a politikai élet tüneteit ismerve, Kulcsárnak Révai személyére való hivatkozása a bécsi magyar irodalmi társaságot állítja a *Törökországi Levelek* kiadásának háttérébe.

Meg kell emlékeznünk egy közvetett szereplőről, Kisfaludy Sándorról is. Róla Horváth János szolt egyetemi előadásában a Mikes-levelekre kitérve. „Néhány, Bécsben nevelősködő vagy lapszerkesztő magyar íróval — Kerekes Sámuellel, Görög Demeterrel, Sándor Istvánnal — kötött barátsága erős

nemzeti érzésű, különösen a nyelv ügyét felkaroló körbe vezette. Ahhoz tartozott régi jó barátja, Péteri Takáts is, valamint a Bécsben akkor csak rövid időre megfordult Bacsfányi, meg Révai. Görögöt, ekkor herceg Eszterházy Pál nevelőjét, különösen nagyra becsülte, később a költészetben ösztönzőjének vallja; az ő útján ismerkedett meg Mikessel; a Törökországi Levelek kézírata ui., mint tudjuk, Görög kezén fordult meg, mielőtt Kulcsár István 1794-ben kiadta. E kiadás megvolt Kisfaludy könyvtárában is, s bizonyára ez lett egyik ösztönzője, részben mintája, Naplója megírásához.” (Kisfaludy Sándor. Bp. 1936, 14.) A Kisfaludy könyvtárára vonatkozó bizonyítékot Császár Elemér tette közzé. A mintegy száz könyvet magába foglaló Verzeichniss meiner Bücher 20. pontja jelzi a *Törökországi Leveleket*. (Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben. MKsz 1908, 314.) A részletes könyvjegyzék 1794 ősze és 96 távasza között, valószínűleg 1795 első felében készült. Kisfaludy a szerkesztőkkel való kapcsolata révén hamar hozzájutott a Mikes-kiadáshoz. Eszerint Bécsben figyelemmel kísérték a Mikes-levelek megjelenését Gálos Rezső azt is föltételezi, hogy Kisfaludy a kéziratot is olvasta. (Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái, Győr 1931, Kisf. Irod. Kör, 9.) Ez azonban nem valószínű, mert a kézirat már 1792-ben a budai cenzornál volt, és Kisfaludy 1793-ban került Bécsbe.

Magyarázatra szorul Kulcsár hallgatása arról, hogyan jutott a kéziratához. Az átmeneti engedékenység után bekövetkező elnyomásnak, a cenzúra kiméltelenségének s az 1794 utáni irodalmi élet megbénulásának jeleit a kiadó az előszó keltezése időpontjában már tapasztalta. Elegendő megemlíteni Batsányi esetét. A franciaországi változásokra c. versét Novák István kassai cenzor 1790 májusában imprimálta. Az MM II. kötetében 1790-ben kinyomatott számot a szerkesztő 1792-ben küldte szét. Batsányi 1792. ápr. 13-án Arankához írott levelében már azt panaszolja, hogy verse miatt „fel akarják adni”. 1792 decemberében csakugyan följelentették őt a helytartótanácsnál. A kötetet 1793. jan. 15-én Rietaller Mátyás, exjezsuita, budai cenzor kapta meg véleményezésre. Rietaller — mint tudjuk, ő volt a Mikes-kézirat cenzora — javaslata alapján elkobozták a szóban forgó számot és vizsgálatot indítottak, hogy cenzori jóváhagyás alapján jelent-e meg. (Keresztury Dezső és Tarnai Andor: Batsányi János összes művei I. k. Akad. Kiadó, Bp. 1953, 303, 360. — Ld. még Levél, Szentjóni Szabó Dávidhoz c. vers cenzúrájának történetét. — Továbbá Kókay: Batsányi és a magyar újságírás kezdetei. ItK 1962, 693—719.) Ilyen körülmények között elővigyázatlanság lett volna Kulcsártól éppen Görögöt és Kerekest, a bécsi magyar irodalmi élet fő támaszait megnevezni. A Martinovics-per megmutatta, hogy az udvar nem tesz személyi különbséget, ha a gyanú árnyéka valakire rávetődik.

Kulcsár, aki filológiai utalásaiban hét forrásműre hivatkozik háromlapos előszavában, a fontos személyi forrásközlést nyomos okok híján aligha mulasztotta volna el. 1791—92 közepéig talán még elmondhatta volna a Mikes-kézirat történetét is az előszóban. Nem ok nélkül változtatta Kulcsár a kiadás eredetileg tervezett címét — Rákóczi Ferenc Fejedeleme, és a velle bujdosó Magyaroknak Történetei — a Rákóczi nevét elfedő *Törökországi Levelekre*. A kiadó eljárását igazolja az a tény, hogy felsőbb udvari körökben egyáltalán nem vették jó néven Mikes *Leveleinek* megjelenését. (Vö. Hindy Árpád: Ellenőr 1878, 161. sz. — ErdMuz 1894, 643—48.)

Véleményünket alátámasztja Kulcsár levele, amelyet a kiadással kapcsolatban Festetics Györgyhez írt. Ezáltal vált ismertté, hogy a *Leveleskönyv* kiadásának anyagi fedezetét gr. Festetics György bocsátotta rendelkezésére. „Ime megjelennek Méltóságod előtt, azon levelek, mellyeket a setétségből napfényre segített kegyelmével. Méltóztassék őket oly kegyességgel fogadni, mely buzgó hálaadással nyújtom bé Méltóságodnak. Óhajtottam ugyan, hogy nagy érdemeinek megismértetésére ezen bőkezűségét a könyvben hirdethettem volna, de az mostani változásokra nézve a gyanúságtól féltettem igaz Hazafiúságát. Mígen tehát nyilvánban kijelenthetem azt az elfelejtethetlen példákban tündöklő Hazai szeretetét, addig is azon örvendek Méltóságodnak, hogy szívében érezheti azt a gyönyörűséget, mellyet a jótétemények, 's a valóságos érdemek szoktak okozni még akkor is, ha titokban maradnak. . . . 1794. március 17.” (Kostyál István: Kulcsár István levele Festetics Györgyhez. ItK 1960, 475.)

Sokatmondó Kulcsár levelének ez a része. A Mikes-kiadás ajánlása szándékos elhagyásából következtetni lehet a kézirat sorsára vonatkozó mély hallgatásának okára is. Kulcsár levele óvatos, de félreérthetetlen. Gondoljunk arra, hogy négy hónappal később már letartóztatják Martinovicsot és társait.

A kiadó és a bécsi magyar írók jól ismerték Festetics hazafiúi érzelmeit. A nem túlságosan lojális főúr 1790-ben tagja volt annak a magyar tiszti társaságnak, amely folyamodványt nyújtott be az országgyűléshez, hogy a magyar ezredeket állítsák teljesen magyar lábba. Lépését Bécsben nem jó szemmel nézték, s ez is közrejátszott, hogy az őt hűtlenség gyanújával terhelő politikai légkörben kilépett a hadi szolgálatból, és keszthelyi birtokaira vonult vissza. A korábbi kapcsolatok folyamánaképpen került ide Kulcsár a 90-es évek végén nevelőnek Festetics László mellé.

Úgy véljük, hogy a *Törökországi Levelek* kézírata hazakerülésének és első kiadásának története a fentiek alapján lényegében megoldottnak tekinthető. Lehetséges, hogy a korabeli kiadatlan forrásokból, a bécsi levéltári kutatásokból és a Kulcsár-hagyatékból előkerülnek még további bizonyító erejű dokumentumok. Arra azonban az eddigiek is elegendőek, hogy Toldy elképzelését félretéve, egyértelműen tisztázzuk a *Leveleskönyv* kéziratának történetét megjelenéséig.

A kézirat útjának egyetlen homályos szakasza vár még vizsgálatra: hogyan került a kézirat Kulcsártól Toldyhoz. Ismeretes Toldy saját kezű bejegyzése a *Leveleskönyv* kötésének címlapján: „Mikes Kelemen Törökországi levelei. A szerző sajátkezű példánya. Toldy Ferencé 1858.”

Toldynak egy nemrég előkerült, korábban ismeretlen leveléből kitűnik, hogy a kézirat, a bejegyzésnek megfelelően, 1858-ban az év vége felé került a kezébe. A levél német nyelvű fogalmazvány; Heckenasthoz írta Toldy 1859. jan. 12-én. (MTAK kézír. Levelezés 4—r. 138 XVII. 4.)

Lieber Freund,

Unser gemeinschaftlicher Fr. v Hajnik theilt mir die angenehme Nachricht mit, dasz Sie bereit sind in die Reihe Ihrer Ungr-Classiker <Ausgabe> im

Aranyformat, auch Mikes aufzunehmen. Mikes war, wie Ihnen jeder Kenner sagen wird, <wür.> so lang er zu haben gewesen ist, eines der aller beliebtesten Bücher, <und> sein Ruhm hat nicht abgetan zwar mit Recht; auch <must> wird sich der Reiz seiner vortrages wieder bewahren und als einzige Quelle für die Geschichte Rákóczis in dessen <seinen> freundlichen türkischen Exil und <seiner> der übrigen ihm anhaengenden Emigranten, behält er für immer seinen Wert.

Lange dachte ich an eine neue Auflage. Jetzt kann ich die Originalhandschrift acquiriren, wodurch meine Ausgabe eine Original-Ausg. wird. Ich besorge sie Ihnen gern <wenn Sie> ohne weiteres Honorar, wenn Sie mir sogleich die 50f. zur Disp. stellen, die ich zu<r> dieser acquisition brauche. Nur bitte ich davon nicht zusprechen, da ich sonst befürchten müßte mir ratkommen der kostbare Fang, auf den <ich> ein eigentlichster Raritätensammler Jagd macht. Ist der Kauf ein fait accompli, so bleibt uns nichts übrig, als wenn Sie eben wollen, auch sogleich den Druck zu beginnen. Die erste Ausg. (unsere wird etwas completer) hat in Mitteloctav 490 5., somit, gäbe das Ganze 2 schöne Bchen à la Arany KKölt. Man könnte 2 Portraits dazugeben, einen fingirten Mikes und einen Rákóci, nach Kupeczkys wunderschönem Bild. Gegen das Buch selbst hat die Censur garnichts eingewandt.

Ihrem gefaelligen Ultimato entgegen<d> sehend (die Hschr. ist bei mir — ch fürchte, sie wird mir abverlangt) zeichne ich mit Achtung.

Ihr ergehenster

12/I. 59.

Fr.

A *Leveleskönyv* kéziratának lelőhelye nem derül ki Toldy leveléből. Az említett „eigentlichster” régiséggyűjtő talán éppen Farkas Lajos, aki a többi kéziratnak már ekkor birtokában volt, és „vadászott” a *Leveleskönyvre* is. A kezdeti gyors lépések megtörténte után bizonyára nem várt nehézségek (anyagi gondok, a cenzori engedély megszerzése stb.) jöttek közbe, s így húzódott át a megjelenés időpontja 1861-re. Erre céloz Toldy Mikóhoz írt levelében 1859. dec. 2-án: „Mely szerencse, hogy én Excádhoz folyamodtam ama kérdéssel és kéréssel; mely szerencse hogy késtem Mikes kiadásával”.

A szóban forgó 50 f.-ra vonatkozólag érdekes Toldynak egy másik, Szabó Károlyhoz 1862. jan. 31-én írt levele, amely a kézirat továbbadásának szándékát árulja el. A levél befejező része:

„... Barátom Uj Muzeuma hézagait szerencsém lesz pótolni azon csomóban, mely e héten indul. Abban egy Mikes is lesz. Bsz. számára, egy gr. Mikó, egy az Erd Muz ktára számára, a gr. Mikó által velem közlött némi levelekkel együtt.

Ez juttat valamit eszembe. Én birom Mikes Törökországi Leveli autográf ép és szép példányát, melyből azt ki is adtam. Nekem 30 ftomban van. Eleinte nagy passziom volt benne; van most is, de megvallom az árát jobban szeretném. Az Erd Muz ktarába nagyon illenék. Valódi Transylvanicum. Tudja meg Kd valami finom módon megszereznék-e ott?” (KTL Szabó Károly személyi lev.)

Ezek után nem valószínű, hogy Toldy elajándékozta volna, mint azt korábban vélték. Mikes kézírata nem került az Erdélyi Múzeumba, Toldy tulajdonában maradt 1867-ig.

A kötet címlapján Toldy bejegyzése alatt ez olvasható: „Toldy Ferencz Urtól megszerezte 1867. Bartakovics Albert Érsek”. A bejegyzés az érsek saját kezírása. Az irodalmi ritkaságok gyűjtéséről közismert főpap Toldy egyik egri útja alkalmával figyelhetett föl a kézíratra, s bizonyára vétel és nem ajándékozás útján jutott hozzá. Ettől kezdve a *Leveleskönyvet* az Egri Érseki Könyvtár őrzi.

Néhány szó a kiadásról

E kiadás a *Leveleskönyv* kéziratának és az író autográf, ill. másolatban fennmaradt misszilis leveleinek betűhív szövegét tartalmazza. Mikes *Leveleskönyvének* (1717—1758) és öt misszilis levelének (1759—1761) együtt való közlése azért is indokolt, mivel ez utóbbik időrendben is mintegy folytatású jelentik az 1758-ban abbamaradt *Leveleskönyvnek*; a fiktív és misszilis levelek írói, művészi, műfaji szempontból is összetartoznak.

A betűalakok írásával kapcsolatosan a kéziratból annyi szűrhető le, hogy az *f* betű csaknem kizárólag szó elején, elválasztáskor vagy jellegzetes betűkapcsolatokban jelentkezik. Az *ü, ö, ú, ő* betűk írásánál ebben a kéziratban nem tapasztaltunk következetességet, legföljebb annyit, hogy a beszűrt részekben ritka az *ü, ő* írásváltozat; ilyenkor az író leggyakrabban kirakja a pontos ékezeteket. — Néhány olyan esetben, amikor a *Leveleskönyv* kéziratában *ö* betűt találtunk, ezt a kiadás szövegében is meghagytuk.

A *Leveleskönyv* kézírata nem egységes írásmódot tükröz. Mikes első fiktív leveleit 1717-ben írta, az utolsókat 1758-ban. Nem tudni, mikor és hányszor másolta le a már elkészült részeket. A kézirat írássajátságainak — a fordítások kézíratainak beható elemzésével és vizsgálatával együtt — fontos szerepük lesz a Mikes-művek kronológiájának pontosabb megállapításában. Különös gondot kíván tehát olyan részletek kezelése, amelyek más szerzőknél kevésbé jelentősek. Sajnos, a *Levelek* írásmódjáról megbízható nyelvészeti tanulmány még nem áll rendelkezésünkre. Ezért ennek jellemzésekor többnyire a kiadás szövegmunkálatainak tapasztalataira vagyunk utalva. Az író helyesírásának bemutatásakor erősen támaszkodtunk Kelemen Józsefnek a lektori jelentésben rögzített megfigyeléseire és értékes megjegyzéseire (ld. az Irodalomtörténeti Intézet Archivumában).

A nyelvi szempontú lektori jelentés különösen három területen: központosítás, kis és nagy kezdőbetűk, egybeírás és különírás problémáinak megoldásához nyújtott segítséget.

A központosításra vonatkozólag a *Leveleskönyv* kéziratában a legváltozatosabb képet találjuk: pont, vessző, „hosszabb pont” (pont és vessző közötti átmenet), rövid vízszintes vonalka, pont és vessző (.,), vessző és pont (.,), két vessző (,,), pontosvessző (:), kettőspont (:), kérdőjel (?), vessző, ill. pont és kérdőjel (,? ill. .?), felkiáltójel (!), vessző és felkiáltójel (, !). A jól fölismerhető pontot és vesszőt ugyanúgy megtartottuk. A „hosszabb pontot”, amely inkább pontnak, mint vesszőnek látszik, általában pontnak írtuk át Kelemen

József javaslatára. Ebben ugyanis inkább a lúdtoll megcsúsztatásával vagy hajlásával keletkezett pontot, mint vesszőt kell látnunk. A rövid vízszintes vonalkát ugyanilyen alapon szintén pontnak írtuk át, mert nem a vessző irányát mutatja, s elcsúszott pontként fogható föl. A többi írásjelet változtatlanul megtartottuk. Azt ugyan mérlegeltük, hogy a pontot és a vesszőt (.), pontosvesszőt (;), vesszőt és pontot (.,), két vesszőt (,,), ne adjuk-e egyégesen pontosvesszővel. Ez azonban mondattani szempontból legtöbbször nem látszott indokoltnak, mivel funkciójuk — szerintünk — inkább a ponté-
nak, ill. a vesszőé-
nek felelt meg. Jelentős részük talán inkább a toll forgatásá-
nak, tollhasználat következményének tudható be. Mivel ezeknek a külön-
ségeknek a megtartása a nyomdát sem terheli meg, és az olvasót sem zavarja,
megőrzésüket véltük tanácsosabbnak. — Külön problémaként merült föl,
adjon-e a kiadás pontot a mondat végén olyankor, amikor a kéziratban nincs
semmiféle írásjel. Ha belefogtunk volna a mondatvég-jelölésbe ilyen helyze-
tekben, jogosan merült volna föl, miért nem tesszük ugyanezt más részletekre
vonatkozóan is. Menthetetlenül belebonyolódtunk volna az író központozá-
sának revíziójába, aminek veszélyére előljáróban utaltunk. Ezt a műveletet
csak akkor tartjuk elvégezhetőnek, ha alapos nyelvészeti vizsgálatok támaszt
adnak Mikes mondatfajtaípusainak meghatározásához, a mikesi mondat szerke-
zés jellemző vonásainak pontosabb körvonalazásához.

A kis és nagy kezdőbetűket Mikes részint fogalmi kiemelésre (köznévb-
ben, tulajdonnévb-
ben, akár egyéb jellegű szóban) használja, részint más — ma még
megmagyarázhatatlan — szempontok alapján. Ezen a téren legtöbb problé-
mát a cs írása jelent. Ezt az író gyakran szembetűnően nagyobb alakban írja
szó elején olyankor is, amikor a föloldás problematikus lehet; nemritkán
átmeneti alakot találunk a kis cs és nagy Cs vagy CS közt. Az esetek töb-
ségében megtartottuk a Cs-t és CS-t, mert főleg a Császár szóban jelentkezik,
tehát olyan szóban, amelynek nagy kezdőbetűs írása nem ment ritkaság-
számba.

Az egybeírás és különírás kérdése vetette föl a legtöbb problémát mind a
szöveg előkészítése, mind a lektorálás során. Mikes sokszor ír egybe olyan
szókapcsolatokat, amelyeknek egybeírását sem a kortársak, sem a későbbi
írás hagyomány gyakorlata nem támogatja; máskor pedig a kortársaknál
egybeírt szavakat és szórészeket is külön ír. Nem igazít el ebben a kérdésben
a szavak, szórészek közti hézag nagysága sem. Ezért olyan kompromisszumos
megoldást kellett választanunk, amely egyrészt a vonalvezetés folyamatos-
ságán, másrészt a korabeli helyesírási gyakorlat nem ingadozó elemein alapul.
Ha pl. Mikes a határozott névelőt egységes vonalvezetéssel egy szóba írja a
következő főnévvel vagy egyéb szóval, azt a kiadás szövegében is egybeírtuk.
Ha ugyanilyen helyzetben megszakad a vonal vagy a távolság számottevő,
két szóba írtuk. Ugyanígy tettünk az aki-, amely-, ahol-féle vonatkozó név-
mások és határozószók esetében. A -hat-, -het igeképzős, a -ság-, -ség főnév-
képzős származékokat viszont egybeírva adtuk, tekintet nélkül arra, hogy
Mikes hol írja egybe, hol írja külön a képzőt, mert az efféle képzett szavak
az író korában már egységes szóként élnek a nyelvben, s Mikesnél is egybeírt
alakjukban fordulnak elő túlnyomóan. A micsoda — mi csoda ingadozást
egységesen micsoda alakban tartottuk meg, mert Mikes az önállóan használt
'csoda' szót következetesen u-val (csuda, tsuda alakban) írja, tehát nem

tekinthető laza kapcsolatú összetett szónak, még kevésbé szókapcsolatnak.

Ha belementünk volna a Mikes-kézirat egybe- és különírásának szolgai utánzásába, akkor nemritkán tőszavakat is két szóra kellene „bontani” (pl. a szöny — ’asszöny’), vagy egy szót néha három-négy részben kellene közölnünk. Az ilyenfajta különírás Mikesnél legtöbbször csak annak következménye lehet, hogy közben fölemelte a tollat, s nem kapcsolta össze az új vonalat a megszakított vonallal.

Az igeikötők általában külön állnak az igtől. Egybeírt szónak csak akkor tekintettük az igeikötős igt, ha a vonalvezetés folyamatossága kétségtelenül támogatta az egybeírást. Ez egyébként rendkívül ritkán fordul elő a *Leveleskönyv* kéziratában.

Egyéb összetett szókban is célszerűbbnek látszott a vonalvezetés folytonosságát s — ha egy-két soron belüli analógiák támogatják a megkülönböztetést — a „szóközök” kicsiny, ill. nagy voltát alapul venni. Az utóbbi szempont alkalmazásában azonban óvatosak voltunk, mert a zsúfolt és levegős sorokban való előfordulástól is függ a szóközök nagysága s a különbség gyakran elmosódó.

Az íráshibák közlésében egységes eljárást alakítottunk ki. Minden kiigazításra szoruló helyet kijavítottunk a fő szövegben és a hibás szövegrészeket minden esetben lapalji jegyzetbe tettük. Olyan esetben, amikor nem lehetett pontosan eldönteni, hogy íráshibáról vagy valamilyen egyéni írássajátoosságról van-e szó, akkor a fő szöveget változatlanul hagytuk, de a szövegjegyzetben vagylagos megjegyzést fűztünk a kérdéses helyhez. Ugyanígy jártunk el az író által kihagyott szövegrész esetében is, amikor a mondat értelméből sem sikerült a hiányzó szót vagy a mondatot befejező szövegrészt megállapítani. Említettük, hogy Mikes a *Leveleskönyv* kéziratát lemásolta fogalmazványairól, mikor és hányszor, nem tudható. Javítástípusai keverednek szembetűnő másolási hibákkal.

Az író egyes javítástípusai különösen (funkcionális) stilisztikai szempontból, Mikes egyéni stílusának alakulása szemszögéből érdemelnek figyelmet. Az író javítás-módszere valóban stilisztikai gyakorlat, mert a nyelvhasználat módjára enged következtetni. Vagyis arra, hogy a birtokában levő nyelvi rendszer egyes elemeiből szándékanak és az írás változó körülményeinek megfelelően az író melyeket tart jobbnak, hatásosabbnak mondanivalója kifejezésére.

4 A különféle javításoknak és másolási hibáknak az alábbi típusai különböztethetők meg ebben a kéziratban:

1. Kifelejttett vagy javítási cézzattal kicserélt szavaknak közvetlenül a másolás után való étnézésekor vagy a későbbi idők folyamán történt utólagos beszúrása. Túlnyomórészt sor fölötti, egész ritkán sor alatti, de sorközi (betű) beszúrása is előfordul. Itt a beszúrások egyik jellegzetessége a kifelejttett, elhagyott a névelő gyakori utólagos kitétele.

2. A tollhibából vagy másolási hibából származó elírások, betűk, szótagok, szavak javíttatása. Ha az író figyelmetlenségéből betűt téveszt, sokszor nyomban áthúzza vagy kijavítja, esetleg újraolvasáskor helyreigazítja; ha nem veszi észre — s ez sem ritkaság —, benne hagyja a hibát.

3. Jellegzetesek a kiejtés után leírt és nyomban kijavított (ritkábban úgy hagyott) zöngés-zöngétlen mássalhangzóknak (g—k). A leírandó szó után következő szó kezdőbetűjének elkezdése vagy leírása, ennek a leírandó szó kezdő-

betűjére való javítása, vagy otthagynása és a leírandó szó újra kezdése a másolási hibának fölfogható betűjel után. Ugyanez megismétlődik egyes szavakkal vagy szócsoporthal is. Ilyenkor Mikes többnyire áthúzza a később következő — tévedésből előrehozott — szövegrészt.

4. Betűket, szótagokat hagy„, tollban” folyamatos írás közben, s nemegyszer javítás nélkül átsiklik fölöttük. A szótag elhagyása leggyakrabban sorvégi elválasztáskor fordul elő, amikor az új sor megkezdésekor az író elfelejti leírni az átvendő befejező szótagot, esetleg szótagokat. Ugyanez megismétlődik lapvégen is, amikor a következő lap elején feledkezik meg az elválasztással átkerülendő szótagról.

5. Ennek az ellenkezője, amikor a sorvégen leírt szó, gyakrabban szótag ismétlődik a következő sor elején. Ha az író észreveszi, áthúzza a fölösleges részeket, de ezek legtöbbször benne maradnak a szövegben. Szóismétlés, szókapcsolatok ismétlése is előfordul folyamatos írás közben, hol áthúzza, hol nem.

6. Az író tudatos alakító, stilizáló tevékenységének egyik jellemző vonása, amikor esztagokat megváltoztat, szavakat töröl és helyettesít, ritkább esetekben egész kifejezéseket módosít. Itt is keverednek a folyamatos írás közbeni és az utólagosnak fölfogható, azonos és eltérő, sötétebb tintaszínnel eszközölt javítások.

7. Gyakori az ékezetek elhagyása, ritkább esetben azok pontatlan fölírása. Így pl. az á vagy é ékezete néha nem arra a szótagra kerül, amelyre kellene.

Számos javítás arra enged következtetni, hogy a szerző java részüket írás közben vagy a napi másolási adag elvégzése után, esetleg a következő másolási rész megkezdése előtt végezte el. A sötétebb, sötétbarna tintaszín sem föltétlen vall mindig utólagos, sokkal (évtizedekkel) későbbi javításra; lehet az egy-egy erősebb vonás, a toll új bemártásának következménye is.

A tárgyi jegyzetekben az egyes levelek (1—207) sorszámát, mint a fő szövegben, szögletes [] zárójelben közöljük. A török szómagyarázatokat (szavak, személy- és helynevek szakszerű magyarázatait) Hazai György turkológus készítette. Összefoglaló jellegű, több levelet érintő megjegyzéseinket igyekeztünk az első előfordulásnál megadni, amikor a későbbi előfordulásokra is utalunk. Ha az egyes példák kapcsán további levélzámozokra hivatkozunk (pl. ld. még a 3, 7, 68, 149. lev.), akkor ez az illető levelek szövegében található további példákra vonatkozik. Ha pedig más levél vagy levelek jegyzetére is utalunk, akkor azt külön is megjelöljük (pl. vö. a 25. lev. jegyz.), vagy még közelebről (78. lev. jegyz. 12. s.), s.—sor. A jegyzetekben a jelzett helyen megadjuk a szakirodalom megfelelő bibliográfiai adatát, lapszámot, ahol a kérdéses példák Mikes-idézetek formájában föl vannak sorolva.

A Mikes-levelekkel kapcsolatos nyelvészeti, néprajzi, történeti szakirodalmat igyekeztünk feldolgozni és összegezni a jegyzetekben. Bizonyára sok értékes megjegyzéssel egészíthetők ki ezek a teljesség igényét távolról sem kielégítő tárgyi jegyzetek. Nyelvészeti vonatkozásban fontosabb esetekben idéztünk, vagy röviden összefoglaltunk egyes nyelvi jelenségeket érintő, Mikesre hivatkozó megállapításokat, máskor bibliográfiai utalással megadtuk a rávonatkozó irodalmat. A gyakrabban idézett műveket fölveztük a rövidítés-jegyzékbe. — Mivel a Mikessel foglalkozó nyelvészeti tanulmányok, kézikönyvek, cikkek stb. jelentős része már több évtizede, néhány közülük a

századforduló táján készült, az egyes jelenségek értelmezéséhez szükségesnek tartottuk a Leíró nyelvtanra való utalásokat, noha a jelzett helyeken (A mai magyar nyelv rendszere I, II) Mikestől példát nem idéznek.

Az NySz-ben földolgozott szóállományra külön is ki kell térnünk. Ismeretes, hogy Könyve Nándor és Szarvas Gábor a *Törökországi Levelek* szó- és szóállományát (a szöveghelyesség szemszögéből erősen kifogásolható) Kulcsár István Mikes-kiadásából gyűjtötte össze. A *Leveleskönyvből* vett, általuk földolgozott szóanyag több százra rúg. Ismeretes, hogy az NySz állományának gyűjtése és válogatása azoknak a szempontoknak az alapján történt, amelyeket a Hunfalvy és Gyulai által készített Utasítások, ill. a szerkesztők, Szarvas és Simonyi által írt Bevezetés tartalmaz. Általános követelményként jelölték meg, hogy a szótárnak a) a szókra, b) főalakjuk változataira, c) mindenféle jelentésükre és különböző használatukra nézve teljességre, — valamint d) első előfordulásuk biztos megállapítására kell törekednie. — Ami a teljesség és a szavak első előfordulása biztos megállapításának követelményét illeti, a *Törökországi Levelek* földolgozásában is sok kívánnivalót hagyott. A Mikestől gyűjtött anyag ellenőrzésekor kiderült a gyűjtés elégtelensége, számos pontatlansága, s ezért eltekintettünk eredeti szándékunktól, hogy kiadásunkban az NySz Mikestől gyűjtött teljes szóállományát jelöljük. Csak a Mikestől idézett szólásokat vettük föl teljes egészében; továbbá a NySz által csak Mikestől idézett összes szavakat vagy szókapcsolatokat, kiegészítve és helyesbítve Szily Kálmán lajstromát. A Szily által idézett esetekben rögzítettük az ő megfigyeléseit is. Gyakran nem a szó régiessége, újdonsága vagy ritkasága, mikesi különlegessége az oka annak, hogy az NySz egyedül a *Törökországi Levelekből* idézi, hanem az NySz gyűjtésének elégtelensége, hiányossága. Különösen áll ez Szilynek egyes Mikes szavaival kapcsolatos „a NySz-ből kimaradt” megjegyzésére. Óvatosságra int bennünket az NySz megjelenése óta föltárt, az MTA Nyelvtudományi Intézetében összegyűjtött hatalmas szóanyag is (Nagyszótár gyűjtése, Új Magyar Tájszótár).

Jegyzeteinkben az NySz jelzés az illető szónak a szótárban az illető címszó alatti föltüntetését jelenti. Olyan esetben, amikor a szócsaládot képviselő címszót is, az összetételt vagy a származékot is idézzük a jegyzetben — a kettőspont előtti szó a szócsalád (szóbokor) címszava, a kettőspont utáni szó a Mikes szövegrészletének megfelelő címszó a szócsaládon belül. Igyekeztünk rámutatni azokra a tanulságokra, amelyek az NySz és a segédszótárakkal való összehasonlításból meríthetők. Több régies vagy elavult szó, szóalak, jelentés Mikesnél még él, viszont másokra vonatkozólag Mikes adata korábbi előfordulást igazol a segédszótárakból nyert adatoknál.

Jegyzeteinkben számos esetben támaszkodtunk Zolnai Bélának Mikes prózájával, stílusával, szépirói vonásaival kapcsolatos megfigyeléseire, amelyeket lektori jelentésében rögzített és önzetlenül följajánlott a jegyzetek kiegészítéséhez. De Zolnainak nem egy értékes — a tárgyi jegyzetek keretéből kikívánczó — megjegyzése maradt földolgozatlanul. Sok tanulságot nyújtó lektori jelentése az MTA Irodalomtörténeti Intézetének archívumában található.

A tárgyi jegyzetekben igyekeztünk rámutatni Mikes többi munkáiban (olvasmányjaiban) föllelhető párhuzamokra, bizonyos gondolati azonosságra, forrásszámba menő részletekre, átvételekre. Ugyancsak szem előtt tartottuk

Rákóczi műveit, a szabadságharc politikai irodalmát, a rodostói könyvtár föltehető szellemi hatását és alkalmankint utaltunk ezekre. Többek között Zolnai Béla, Esze Tamás, Köpeczi Béla és Benda Kálmán erre vonatkozó tanulmányaira, továbbá a párizsi Bibliothèque Nationale-ban s a troyesi Városi Könyvtárban végzett saját kutatásainkra támaszkodtunk.

Nyomtatott kiadások

Mikes *Leveleskönyve* csak az író halála után néhány évtizeddel látott napvilágot. Első kiadása (1794) után a második több mint fél évszázadot váratott magára. Megjelentetéséhez még ekkor is (1861) cenzori engedélyre volt szükség. Az első kettő után még a negyedik (1905) és a hatodik (1906-os emlékkiadás) készült az autográf kézirat alapján. — A leggondosabb és legjobb a Mikes-emlékkiadás szövege. Emellett a Császár által kiadott kötet volt közhit szerint a leghasználhatóbb, pedig ennek komoly fogyatékoságai vannak. Az első, Kulcsár István Mikes-kiadása — a cenzor törlése miatt — csonka volt, amellet meglehetősen hibás szövegű; Toldy pedig teljessége ellenére sem sokban múlta felül elődjét.

Az összes többi kiadások a kézirat mellőzésével készültek. Abafié (1880) Toldy kiadásának egyszerű lenyomata; a Magyar Klasszikusok sorozatában legutóbb (1958) megjelent kötet pedig Császár Mikes-kiadásának a lenyomata. Más kiadások szövege (Erődi 1906, Új Idők 1944, Szigeti 1955) több kiadás alapján készült keverékszöveg.

Egy Mikes kritikai kiadás hiánya rányomta bélyegét a népszerű kiadások szövegére. Nemcsak a főt említettekére, hanem a szemelvényes kiadásokéra is. A különféle népszerű sorozatokban 1882 óta több kiadásban is megjelent szemelvényes kötetek szövegahagyománya, a legutóbbi (1953) szemelvényes kiadásig, meglehetősen szomorú képet mutat. Kihagyások, szövegtorzulások, betoldások és félreértések, önkényes szövegalkítások stb. egyaránt jellemzik a teljes és szemelvényes népszerű Mikes-kiadásokat.

A *Leveleskönyv* kiadásai a következő időrendben jelentek meg:

1. Török országi Levelek, melyekben A II. Rákóczi Ferentz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok' Történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eládatnak. Irta Mikes Kelemen Az említett Fejedelemmel néhai Kamarássa. Most pedig Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta Kulcsár István Az Ékesszöllásnak Tanítója. Szombathelyen 1794. Siess Antal József ny. 490 l.

A 203. levél egy része a budai cenzor, Rietaller Mátyás kananok által törölve. A nyomtatási engedély kelte 1792. júl. 10. Az olvasóhoz c. előszó kelte 1794. febr. 18. „A kézírásban nagy különbözést találván” Kulcsár „a maga módja” szerint adta ki a Mikes-leveleket. Téves lapszám: 80. l. helyett 60. l. — A 442. l. után újra kezdve 416-tól a 442-ig, innen folytatva 443 stb. A 304. l. után 350-nel folytatódik a számozás. Vannak benne bőven nyomdahibák, elírások és önkényes szövegváltoztatások is.

2. Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei I—II. k. A szerző saját kéziratából, életrajzi értekezéssel kiadta: Toldy Ferenc, (Magyar Klasszikusok) Heckenast, Pest 1861, 224; 246 l.

A *Leveleskönyv* első teljes kiadása az autográf kézirat alapján. A szövegben másolási hibák, önkényes változtatások, kihagyások és betoldások fordulnak elő. — 1862².

③ Mikes Kelemen Törökországi Levelei. Kiadta: Abafi Lajos (Nemzeti Könyvtár 10. Mikes Kelemen művei 2.) Aigner, Bp. 1880, 346 l.

A kiadási eljárásra vonatkozó megjegyzés nélkül; névmutatóval ellátva. Toldy Mikes-kiadásáé szövegének. pusztá lenyomatá, tele sajtóhibával, szöveg-eltérésekkel; átírva a kiadó helyesírása szerint.

4. Mikes Kelemen Törökországi Levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Császár Elemér. (Remekírók Képes Könyvtára) Lampel, Bp. 1905, XXII + 12 tb. 312 l. — Újból Franklin, Bp. [1905] Bev. XXII + Szómagyarázatok XXIII + 310 l.

Az autográf kézirat alapján készült, de nem betűhíven. Császár a szöveget modern helyesírással közli; a hangérték megőrzésére, hitelességre törekedett. Nem mentes a hibáktól, pontatlanságtól; betoldás, átírás, szavak, sőt mondatok elhagyása is előfordul benne.

5. Mikes Kelemen Törökországi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Erődi Béla. (Magyar Remekírók 5. kötet). Franklin, Bp. 1906, 378 l.

Toldy Mikes-kiadásának szövege alapján készült, összevetve a Császár által kiadott szöveggel és Miklós Ferenc kiadás előtt álló kéziratának szövegével; modern helyesírással átírt keverékszöveg.

6. Miklós Ferenc: Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei. II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. (A bevezető tanulmányokat írták: Négyesy László, Thaly Kálmán, Beöthy Zsolt, Szily Kálmán, Erődi Béla, Miklós Ferenc; Edvi Illés Aladár képeivel.) Franklin, Bp. 1906, LXXX + 233 l.

Miklós kiadása az autográf kézirat alapján készült, szövege a Mikes-kiadások közül a legjobb, de nem betűhív. Az 1, 117, 207. levél hasonmása közölve; a függelékben számottevő bibliográfia 1789-től 1906-ig. — Az 1906-os emlékkiadás szövegének előkészítését Császár alapul vett Mikes-kiadásának szövegén végezte Miklós, azt az autográf kézirat alapján javította.

Vö. Miklós Ferenc: Mikes Kelemen Törökországi Levelei. Az eredeti kézirat szerint pontosan kijavította. — Bp. 1905, Nyomt. 8—r. 304 szám, 1. sajtó kezű javítások. MTAK kéziratára RUL 8—r 78.

7. Mikes Kelemen Törökországi levelei. Benedek Elek bevezető tanulmányával. Új Idők Irodalmi Intézet, Bp. 1944, 332 l.

A kiadó előszava szerint Miklós Ferenc Mikes-kiadása nyomán, az Erődi-féle kiadás szövegének és magyarázó jegyzeteinek fölhasználásával készült. — Benedek Elek (1859—1929) a bevezető cikket még a 20-as évek előtt írta.

8. Mikes Kelemen: Türkiye mektuplari (Törökországi levelek). Ceviren: Sadettin Karatay tarafından tercüme edilmiştir. Ankara 1944—1945, Maarif Matbaası 8° Vol. 2, 224, 268 p. (Dünya edebiyatından tercümeler. „Macar Klasikleri” 1.)

Mikes *Leveleskönyvének* kétkötetes török kiadása, rövid összefoglalóval a könyv török vonatkozásainak érdekességeiről. A fordítás Toldy Mikes-kiadásának alapján készült.

9. Mikes Kelemen Törökországi levelek. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Szigeti József. (Haladó hagyományaink c. sorozat.) Állami

Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest [1955], 453 l. Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében. — Újra megjelent 1963-ban.

A szövegközlés alapja Császár Mikes-kiadása, összevetve Erődi és Miklós Mikes-kiadásának szövegével; a szerkesztő e kiadások jegyzetanyagát is felhasználta.

10. Mikes Kelemen Törökországi Levelek. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Barta János. (Magyar Klasszikusok sorozat.) Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1958, 387 l.

A szöveg Császár Mikes-kiadása alapján készült, átvéve hibáit és erőnyeit. *Szemelvényes kiadások* :

1. Zágoni Mikes Kelemen válogatott Törökországi Levelei. Összeállította és jegyzetekkel kísérte Erődi Béla. (Jeles Írók Iskolai Tára 17.) Franklin, Bp. 1882, 158 l.

106 levél közlése, 387 jegyzettel. Új kiadása 1910².

2. Mikes Kelemen Válogatott Törökországi Levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánóczy József. (Magyar Könyvtár 196.) Lampel, Bp. 1900, XV + 90 l.

50 levél közlése néhány lapalji jegyzettel. — További kiadásai 1911², 1919², 1930⁴, 1940².

3. Mikes Kelemen válogatott Törökországi levelek. Bevezetéssel és jegyzetekkel magyarázta Jaskovics Ferenc. (Segédkönyvek a magyar irodalom oktatásához 5.) Traub és Társa, Szeged 1902, 132 l.

56 levél közlése a *Leveleskönyv* keletkezésére vonatkozó tudnivalókkal.

4. Mikes Kelemen Törökországi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Perényi János. (Magyar Jövő Toldy-könyvtára 3.) Bp. 1922, Arany J. ny. 56 l.

Általános jellegű méltatás; 26 levél közlése. Újra kiadva: 1924².

5. Mikes Kelemen Válogatott törökországi levelei. (A Magyar nép irodalmi könyvtára 3.) MTA Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Cluj-Kolozsvár, Bp. 1930, 46 l.

Tudnivalók Mikesről az első lapon; 29 levél szövege.

6. Mikes Kelemen Törökországi leveleiből. A bevezetést írta Pintér Jenő. (Élő könyvek. Magyar Klasszikusok.) Franklin, Bp. [1934] XI + 221 l.

Általános méltatás 137 levél közlésével.

7. Szentimrei Jenő: Mikes Kelemen élete és néhány válogatott levele. Bev. Tamási Áron: Levél édesanyámhoz Mikes Kelemenről. (Hasznos Könyvtár 6.) Agisz, Braşov-Brassó 1936, 64 l.

14 levél szövege. Szentimrei rövid előszóban méltatja Mikes irodalmi jelentőségét.

8. Zágoni Mikes Kelemen Törökországi leveleiből való „A mi urunknak haláláról” szóló hat levél. Kner ny. Gyoma 1939, 8 lev.

Díszes kiadás; a Rákóczi haláláról szóló leveleket közli.

9. Mikes Kelemen. Bev. írta és szemelvényeket válogatta Kuthy Zoltán. Az Értkezések c. füzet sorozatban. Egyetemi ny. Bp. 1941, 82 l.

12 levél közlése elbeszélő jellegű előadás kíséretében.

10. Mikes Kelemen Törökországi levelei. A bevezetést írta Vajthó László. (Magyar Klasszikusok.) Magyar Népművelési Társaság, Bp. 1941, 96 l.

100 levél szövegének közlése jegyzetekkel és rövid bevezetővel.

11. Mikes Kelemen. — Levelek a száműzetésből. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Lukácsi Sándor. Ifjúsági Kiadó, Bp. 1953, 163 l.

80 levél szövege jegyzetekkel, népszerű bevezetéssel.

Keletkezéstörténet

Mikes irodalmi becsü „leveleinek” fölfedezése a magyar nemzeti irodalom-történetírás kialakulásának időszakára esett. Ekkor vették szemügyre tüzetesebben a *Törökországi Levelek* keletkezésének kérdését is. A *Leveleskönyv* első (1794) kiadása után eltelt évtizedekben általános volt az a nézet, hogy a Mikes-levelek misszilisek gyűjteménye. Akadtak olyanok is, akik Franciaországban írt leveleket is föltételeztek. Mások úgy vélték, hogy Mikes „néjé”-nek leveleit valahol Erdélyben őrzik. A Mikes-levelek elküldöttségét valló meglehetősen bizonytalanul megfogalmazott nézeteknek a legszínvonalasabb képviselői: Erdélyi János (Mikes Kelemen. P.Napló 1854, 251. sz.), Szilágyi Sándor (Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára. BpSz 1859, 5. k. 52, 54) és Arany János (A magyar irodalom története rövid kivonatban. — Arany János összes művei. Prózaí művek. Franklin, Bp. é. n. 1462). Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy egy ideig Toldy Ferenc is közel állott az ilyen föltevésekhez (MTAK kézír. Történi. 4—r. 24. sz. IV. k. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése).

! A *Leveleskönyv* keletkezését a misszilitáshoz kötő ingatag nézetekkel szemben Toldy fogalmaz meg új és határozottabb álláspontot a *Törökországi Levelek* második (1861) kiadását kísérő tanulmányában (Életrajzi értekezés 219—246). Meggyőzően magukkal a levelekkel, e „levelezés” különös, szokatlan módjával érvelt azok misszilis volta ellen.

De a misszilitás elfogadható cáfolata után kifejtett véleményének bizonyítására már nem fordít ilyen gondot. Ha nem elküldött levelekről van szó, Mikes kézírata csak levélalakban írt mű lehet: „Egy tervszerű egészet látunk magunk előtt, melyhez egy, negyven év alatt, különböző alkalmak s lelki állapotok között, s nem egyforma levélírói kedvvel írt levelek gyűjteménye nem hasonlít. Azon belső fejlődés, mely a nézetek, érzések és kifejezésmódban találatni állítatik, amennyiben megvan, más feltételtől függhet, mint a levelezéstől: t. i. én oly egyöntetű alkotást ismerek fel abban, mely, igen is, rég gyűlt anyagokból, de azonagy hangulat sugallata alatt, valódi műszándék-ból készült.” (242). Toldy az emlékiratírás általános szabályait szem előtt tartva úgy véli, hogy Mikes „kétségkívül rodostói élete második szakában elhatározta magát nyomot hagyni” életéről, hazája iránti szeretetéről. „S kétségen kívül e második rodostói idejében keletkezett azon avúlhatatlan szépségű munka . . .” (241) „talán éppen vég éveiben” (244).

A kézirat egyöntetűnek tetsző külalakja, azonos kézjegyű írásának folytonosságot keltő látzata is befolyásolta Toldyt egy rövid idő alatt megírt, tervszerűen szerkesztett, egységes emlékirat megalkotásának föltételezésében. Saját korábbi benyomásai, valamint Erdélyi és Szilágyi (az egyes leveleknek a keltezéssel való egyidejűsége mellett szóló) kitűnő lélektani megfigyelései

realisnak látszó megoldásban kerültek a *Törökországi Levelek* keletkezését tovább bonyolító alátételbe. Eszerint Mikes eredetileg naplózott, élete végén pedig „a közvetlen, a perc benyomásait” fölidézni tudó veszendő élményanyagból memoárokat szerkesztett, „még pedig levélalakban, mire példákat az előtte jól ismert francia irodalom szám nélkül nyujta” (244). Így kerekedett ki a Mikes-levelek keletkezésének Toldy alkotta elmélete. Toldy különösen Mikes szerkesztői erényeit hangsúlyozta, föltételezve az írónak Franciaországban szerzett kultúráját és irodalmi műveltségét: „A francia irodalom oly ismerője, mint ő, felfoghatta az ily »Correspondance« vonzó becsét” (243) — írja Toldy.

Toldy keletkeztörténeti elgondolásának hitelét a kor irodalmi-történeti szemléletébe beleillő fejtegetése és nem kevésbé tudós tekintélye biztosította. Életrajzi értekezésében a *Leveleskönyv* elemzésével, az általa jelzett memoár-műfaj és a Mikes-levelek stílusbeli, szerkezeti, műfaji sajátosságainak összevetésével és a *Levelek* keletkeztörténetének számos más tényezőjével (kézirát; írásmód, források, életkörülmények stb.) nem foglalkozott.

! Szilágyi Sándor szállt szembe először a Toldy által kifejttet keletkezés-konceptióval (Mikes Kelemen. Koszoru 1863, 12, 13. sz.); Toldy néhány tárgyi tévedését kiigazítva erőteljesen figyelmeztet a *Leveleskönyv* legfőbb művészi jellegzetességére, arra, hogy az kiterjed az író változó lelkiállapotának festésére. Az egyes levelek „tisztán érezhető hangulati különbségei”-nek okát Szilágyi a keltezéssel való egyidejűségükben látja és Mikes episztolairó művészetét dicséri. A „tervszerű egész” elmélete ellen fölhozott helyes észrevételeit azonban nem tudta megfelelő műfaji keretbe foglalni.

Az első reális ok a Toldy alkotta keletkezés-elmélet módosítására akkor került föl, amikor Mikes többi munkái előkerültek (1874). A meglepő fölfedezés következtében az író egész munkássága új megvilágításba került. ! Pulszky Ferenc az újabb Mikes-kéziratokon előforduló dátumok pusztá fölsorolásából arra következtetett, hogy a *Leveleskönyv* keletkezése és a fordítások létrejötte között összefüggés áll fönn (Mikes Kelemen ismeretlen kéziratairól. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam X. k. 1874/75, 154—60). Pulszky úgy látta, hogy a *Leveleskönyv* a negyvenes évek után bizonyos fokig átalakul, és Mikes írói munkásságának súlya a fordításokra helyeződik át. Leveleinek hervadásával párhuzamosan halad lefordított műveinek sora: 1741, 1744, 1745, 1747, 1748, 1749, 1751 stb. Fölvetődik tehát a kérdés, hogy Mikes valóban életének ebben a szakaszában fogott-e hozzá a *Leveleskönyv* megírásához?

! Abafi Lajos elfogadható érvet hozott föl az író élete végén, egyfolytában írt memoár keletkezésével szemben (Mikes Kelemen. 1878, 90). A kézirat vízjegyeinek, tintaszíneinek vizsgálata után hitel érdemlően meg állapította, hogy az különböző, nagyobb időközökben keletkezett. Az íráshibák és javítás-típusok alapján azt bizonyította, hogy a *Leveleskönyv* kézirata másolatjellegű: „Igenis ez naplójának másolata, melyet maga Mikes eszközölt időnként. Hogy ez alkalommal bővítette naplója szövegét, és talán az adoma félék egy részével ekkor toldotta meg, az igen valószínű.” (I. m. 106.) Abafi tehát — Toldy ötletét fölhasználva és a naplózás gondolatát továbbfejlesztve — összekapcsolta a másolás folyamatát a „naplólevelek” csoportonkénti átdolgozásával. Az egyes levélkoncok vízjegyeit a fordítások kéziratainak víz-

jegyeivel összevetve, a kőncok leírásának éveit is igyekezett, bár kevés hitellel, meghatározni. (Az első 1717-től 1737-ig terjedő rész, amely szintén kisebb időszakokban készült volna, közvetlenül Rákóczi halála utáni évekre esnek. — A második 1737—1758 közötti rész négy szakaszra oszlana: 1737—38; 1738—49; 1749—56; 1756—58.) Abafi Franciaországban írt naplót is föltételez, s állítja, hogy Mikes „hivatalosan”, Rákóczi megbízásából vezetete naplóját.

Gyulai Pál kitűnő esztétikai érzékével határozottan ellene mondott Abafi napló-elméletének, amelyet egyébként a kritika sem fogadott helyesléssel. Abafi vizsgálódásait nem is a keletkezés kérdését előbbre vivő eredményeiért tartja fontosnak. Olyan nyomot vél találni nála, amelynek segítségével „csaknem biztosan” megoldható a *Leveleskönyv* keletkezésének rejtélye. A Mikes-levelek hangulata Gyulai fölfogásában a goethei három időszakra: az ifjúkorra, a férfi- és öregkorra utal; a három uralkodó hangulat csaknem összeesik azzal a három szakasszal, amelyet a kézirat papirosa mutat. Mindhárom más időpontban íratott. „Megállapíthatjuk e szerint, hogy Mikes Törökországi Levelei sem egyfolytában írott emlékirat, sem misszilis levél, sem rendszeres napló, hanem tisztán levéalakban írt irodalmi mű, melyet frója három időszakban, egy-egy szakaszt egyfolytában szerzett.” (Emlébeszéd. Buda-Pest 1879, 267—73.) Az első szakaszt az íróvá érő ifjú 1727 körül írta volna meg.

A Törökországi Levelek keletkezésének vitájához Császár Elemér szolt hozzá a század végén. Kiindulásképpen három érintkező pontot keres a főbb álláspontok között. „Olyan nézetet kell felállítani, amely a négy (Szilágyi, Toldy, Abafi, Gyulai) vélemény cáfoló nézeteivel nem ellenkezik; egyetlen kétségen kívül álló bizonyíték sem mond neki ellent” — jelöli meg jellegzetesen pozitivistá módszerét, amelyet elemző, analitikus eljárásnak nevez. Saját tételének megfogalmazásakor ő is a bűvös körön belül marad, de helyesen erősíti meg a keletkezés folyamatosságának elvét: „Mikes Törökországi Levelei oly irodalmi munka, melyen Mikes hosszú időn, éveken, évtizedeken dolgozott. Nem egyszerre készült, nem is három részben, nem leveleknek kell tekintenünk, még kevésbé naplónak, hanem annak, a mi, önálló műbecsrel bíró munkának” (Mikes Törökországi Leveleinek keletkezése. ItK 1895, 426). Császár lehetségesnek tartja, hogy Mikes ezt a munkát eredetileg is levélformában írta, sőt föltételezi, hogy előzményét már Franciaországban elkezdte. Néhány változatos csoport megkülönböztetése szerinte is lehetséges, de merev határok nélkül (1717—21, 1721—29, 1729—35, 1735—37, 1737—39, 1739 és 1740 után nagy változás). A csoporton belül is érzékeltetni kívánja, hogy az egyes hasonló jellegű levelek is gyakran elütnek egymástól, híven fejezve ki az alakuló, változó érzésvilágot. „A levelek egyszerre nem keletkezettek, hanem több alkalommal kellett Mikesnek egyes részeit megírni. Egyes összefüggőbb részeit egyszerre készíthette, mások külön-külön, a behatás ereje által kényszerítve nem sokkal az események megtörténte után” (i. m. 434). Erőteljesen érzékelhető hangváltást 1735-ben, 1739-ben és 1748-ban fedez föl.

Miklós Ferenc, a Mikes-emlékkiadás sajtó alá rendezője, a századforduló után vállalkozott a vita folytatására. Ő is a folyamatos keletkezés fölfogásának híve. A látszólag ez ellen szóló összes addig fölhozott „anachronizmusokat”

mérlegeli. Történeti forrásokkal elfogadhatóan bizonyítja, hogy három (101, 167, 205. lev.) eset kivételével nem hozhatók föl ellenérvül az egyes levelek folyamatos keletzése ellen. Mikes „levelezését éppen az teszi alkalmoszerűvé, hogy nem vonja bele a múltat, mint a memoire-író”. Miklós azonban a misszilitás fenntartás nélküli vallása következtében az összes ellenvélemények sikertelen cáfolására kényszerül. A kézirat korábbi értelemben vett másolat voltát is kétségbe vonja, mert az nem más, mint az Erdélyben is szokásos leveleskönyv, az elküldött levelek füzetekbe gyűjtött másolata. Mint mondja, Mikes irodalmi, fordítói elfoglaltsága miatt nem tartotta valamennyi levelét lemásolásra érdemesnek és a hézagok innen adódnak. — Miklós fejtegetései azt példázzák, hogy a *Törökországi Levelek* keletkezésének megítélésében éppen az vált a bizonytalanság forrásává, hogy Mikes a megtévesztésig utánozni tudta a misszilis levélfarmát.

A Mikes-emlékkiadás bevezetőinek írói a korábbi véleményekhez képest bizonyos óvatosságot tanúsítanak. Thaly Abafi napló-elméletét módosítandó helyesen írja, hogy ennek a „történelmi vonatkozásokkal is bíró szépirodalmi alkotás”-nak a szerzője nem mélyedt bele saját kora történetének tárgyalásába, „de, hogy ezt szándékosan mellőzte, hogy ő a jelen művében nem kívánta a Rákóczi-emigráció vagy legalább a rodostói magyar telep történetét megírni — szinte biztosra vehető” (XXXIII). — Négyesy László a *Levelek* keletkezésére vonatkozólag annyit szűr le, hogy általában nem tartják egyszerre készült műnek, sem missziliséknak (XIX).

Beöthy Zsolt, aki egyik korábbi írásában (BpSz 1880, 225—42) nem bocsátkozott bele a *Leveleskönyv* keletkezésének vitájába, most véleményét összefoglalva ezt mondja: „Minden ellenkező állítás ellenére kétségtelennek tetszik előttem, hogy Mikes vagy naplójegyzeteit alakította át művészi ösztönével, s a francia irodalom némely ismert divatos termékének hatása alatt levelekké, vagy már eredetileg ebben a formában készült naplóit írta össze könyvében. Ezek a levelek, amint előttünk állnak, nem készülhettek sem csoportokban egyszerre, sem hosszabb idő múlva, mintegy emlékezésül, azok után az élmények után, a melyek változatos tartalmukat képezik. Ennek a föltevésnek egyként ellene mondanak épp úgy az előadás jellemének általános lélektani föltételei, mint Mikes egyénisége” (XLIV). Némely egészen laza „egységet” mutató időrendben következő kisebb csoport megkülönböztetését Beöthy is lehetségesnek tartja: 1—36. levél, 37—51. lev., 52—99. lev., 100—122. lev., 123—156. lev., 157—207. lev.

Riedl Frigyes foglalja össze mindazt, amit a kutatás a Mikes-levelek keletkezésére vonatkozólag a század első évtizedéig fölszínre hozott. A különféle álláspontok rövid ismertetése után így ír: „A Törökországi Levelek Mikes Kelemennek törökországi tartózkodása alatt évtizedek folyamán írt feljegyzései fiktív levélalakban eseményekről, hangulatokról, olvasmányokról. Úgy gondolom, a kutatás mai állapotában más pozitív eredményt nem lehet mondani” (Mikes Kelemen. A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig. 1908, kiadott jegyzet, 250—301; idézet a 295. lapon). A bő tárgyalást követő, túlságosan is óvatos állásfoglalás jelezte, hogy a keletkezés vitában még mindig nem alakult ki egy részleteiben is kidolgozott és elfogadott vélemény, ill. ami kialakult, az a *Leveleskönyv* keletkezésének folytonossága irányába mutatott.

Király György is Riedlhez hasonló tárgyilagossággal kezdte a keletkezés kérdését új irányba vivő tanulmányát (Mikes levélformája. It 1913, 260—71). Szigorúan tudományos szempontból nem ismert el végleges eredményt, mivel elegendő adatok híján a kutatás csak többé-kevésbé biztos következtetésekre támaszkodhat (260). Egy váratlan ötlet azonban kizökkentette ebből a szigorú kritikus magatartásból. Az 1909-ben Thaly által César de Saussure Törökországi Levelek kiadott töredékmunkája Királyt elhamarkodott ítéletre készítette. A „felfedezés” lázában nemcsak bizonyos rokon vonásokat velt találni Mikes és Saussure írása között, hanem olyan formai és tárgyi azonosságot is, ami szerinte Saussure hatását, mint indítóokot, kétségtelenné teszi. A „legnagyobb valószínűség” szerint Saussure-t tartva Mikes közvetlen elődjének, Király kimondja az időpontot is, amely előtt Mikes könyve „mai redakciójában” nem jöhetett létre: 1733, vagyis Saussure Rákóczi rodostói udvarába kerülésének éve. Tételét Abafi által is támogatva érzi, aki a kézirat ún. első részének keletkezését 1737-re tette. Király teljes egészében vitatható végkövetkeztetésének nagy része van a *Leveleskönyv* keletkezéséről máig vallott fölfogás kialakításában (ld. erről részletesebben I. OK XV, 1—2. sz. 1960, 139—144).

Király nézeteit Zolnai Béla részben megerősítette, részben vitatta (Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez. EPhK 1916, 7—23, 90—106; Mikes és a francia szellemi élet. EPhK 1921, 39—43, 90—104; 1922, 25—33). A Mikes-levelek keletkezése szempontjából rendkívül fontos tényezőnek, az egész műfaj-problematikának elemzése után Zolnai hitelt érdemlően jegyzi meg: „Általában más megvilágításban kell látnunk Mikes párizsi tartózkodását, mint ahogy — adatok hiányában — későbbi fejlődésére nézve jelentéktelennek képzelte a forráskutató pozitívizmus”. Az irodalmi levelek folyamatos keletkezését megerősítendő kifejti, hogy levélíróvá, a szónak társadalmi és literátus értelmében csak Párizsban lehetett Mikes. Úgy írni, ahogy beszélünk, ezt csak a virágzó irodalmiság és magas színvonalú társalgási nyelv, a klasszicista lévelkultúra városában tanulhatta meg. Zolnai nem zárja ki a későbbi, törökországi ösztönzéseket, de a döntő hatás forrása, amely a „levelezés” elkezdéséhez vezetett, Párizs. Vizsgálatait nem tartja teljesen lezártnak, s leszögezi, hogy a *Levelek* keletkezésének kérdésében még nincs kimondva az utolsó szó (Mikes Kelemen. Minerva 1930, 53—79, 165—198).

A látókörében leszűkülő pozitívizmus évtizedeiben, amikor az egész Mikes-kutatásban bizonyos megtorpanás tapasztalható: Gálos Rózsa tanulmányával (Mikes Kelemen műveltségi forrásai. ItK 1930, 17—33, 129—42. — Újra: Mikes Kelemen Törökországi Levelei címmel, Irodalomtörténeti Füzetek 1930, 37. sz.) a keletkezéskérdés vitája zsákutóba jutott. Gálos összepárosítja Abafi, Gyulai és Király elképzelését, alapos egyéni részlet-kutatások híján a vélemények között válogat, és az ellentéteket a „valószínűség” irányába igyekszik elsimítani. A fokozatosan kiszélesülő (1724, 1733) naplózás hagyományát eleveníti föl, hogy a kezdetleges naplóírás a harmincas évek után, Saussure hatására öltön Mikesnél irodalmi formát. Szerinte Mikes irodalmi műveltségéről Törökországba érkeztetkor aligha beszélhetünk, a párizsi hatás ugyan nagy, de nem döntő. Helyébe Gálos a francia követ felesége, Bonnacné „szalonja” irodalmi légkörét és Saussure

hatását teszi. (Bonnac 1716—1724 között volt követ Konstantinápolyban; Mikes 1718 szeptemberében írja, hogy találkozott velük többször a közeli bükükderei nyaralójukban; 1719 májusában Jenikőjben jegyezte föl, hogy a tengerparti villában meglátogatta őket.) Így jut el Gálos a Mikes-levelek ún. első csoportjának földolgozásáig (1736) és a *Leveleskönyv* kéziratának befejezéséről szóló naiv fejtegetéséig. Az elavult pozitivistá eljárással konstruált népfogas továbbéléséhez hozzájárult Gálos későbbi Mikes-könyve, amely népszerű igénnyel foglalta össze a Mikesről szóló „modern” tudnivalókat. (Mikes Kelemen. Bp. 1954, Nagy Magyar Írók, 139 l.) Ez a „modern” Mikes-kép azonban korábbi konzervatív szemléletű dolgozata alapján készült, föntartva a *Levelek* keletkezéséről vallott nézeteit is.

A kritika ha nem is fogadta fönttartással Gálos összefoglalását, éppen a sokat vitatott keletkezés kérdésében tett ellenvetéseket. Weber Antal is céloz erre, bár úgy véli, hogy Gálos összegezése „rendkívül meggyőző módon teremt rendet különböző találgatások halmazában” (ItK 1955, 130—131). Baróti Dezső viszont erőteljesen hangsúlyozza: „Vitatható részek ebben a fejezetben is bőven akadnak, ezenfelül a Mikes-kérdés ismerőjét sokszor zavarja, a kérdésben tájékozatlanokat pedig megtéveszti az, hogy egy-egy távolról sem megnyugtatóan eldöntött kérdést úgy tárgyal, mintha az irodalomtörténetírásunk lezárt kérdése lenne. . . . Csakhogy száraz és mesterkéltnél filológiai spekulációkon kívül egyelőre semmi sem szól amellett, hogy Mikes a leveleket csak 1735-ben kezdte el s addig legfeljebb a későbbi levelek alapjául szolgáló naplójegyzeteket írt.” (It 1955, 205.) A keletkezés problémáival összefüggő egyes részletek (franciaországi tartózkodás és a francia levéltudomány hatása, Mikes íróvá érésének képe) vitathatóságára Weber is rámutatott, míg Baróti a Saussure-né és Bonnaccénak tulajdonított hatás kérdésében óvatosságra intett.

Amíg a felszabadulás előtti szakirodalomban a *Levelek* keletkezésének a kérdéséről megoszlottak a vélemények, az ötvenes évektől a Gálosra visszavezethető nézetek honosodtak meg. A régi magyar irodalmat összefoglaló, marxista igényű kísérletekben főleg eszmei, történeti szempontból került sor a polgári korszak kutatásainak bírálatára (Klaniczay—Szauder: A magyar irodalom a felvilágosodásig. 1951—52. Egyetemi jegyzet. Mikes Kelemen fejezet. — Klaniczay Tibor: A régi magyar irodalom II. rész. Egyetemi jegyzet. Bp. 1953, 399—419. — Bóka—Pándi (szerk.) A magyar irodalom története 1849-ig. Bibliotheca, Bp. 1957, 176—81. Bán Imre: Mikes Kelemen. — Klaniczay—Szauder—Szabolcsi: Kis magyar irodalomtörténet. Bp. 1961, 80—82, 87—88, Mikes Kelemen).

Szigeti József kolozsvári irodalomtörténész az általa sajtó alá rendezett Mikes-kiadás bevezetőjében egy rövid fejezetben foglalkozik a *Leveleskönyv* keletkezésével. Bár ő maga is „máig vitatott”-nak tartja ezt a kérdést, mégis valamilyen „általánosabb”-nak vélt álláspont alapján csupán Király és Gálos nézetei nyomán fejt ki erről véleményét (i. m. 1955, 34—37).

Barta János szintén Abafi—Király—Gálos nyomán jár bevezető tanulmányában; bár kitűnő esztétikai elemzései számos ponton ellene mondanak a Gálos-féle elképzelésnek (Bisztray—Barta 7—41).

Az előbbi Mikes-kiadások ismertetése kapcsán bírálatunkban (ItK 1957, 458—64) a Mikes-kérdés általános érvényű revíziójának a szükségességét

hangsúlyoztuk; ennek az igénynek a jogosságát későbbi bírálatusunkban is (ItK 1960, 100—105) megerősítettük, és a *Törökországi Levelek* műfaji problémáival kapcsolatos vitát újra megindítottuk (I. OK XIV, 1960, 129—152).

Véleményünk szerint a századforduló után a még vitatott álláspontok közül, egy többféle nézetből valószínűsített, de tudományosan be nem bizonyított föltevés merevedett meg és terjedt el a szakirodalomban, ami bizonyos hipotézisek tényként való elfogadásához, a vizsgálódás leszűkítéséhez s a Mikes-levelek keletkezésének egyoldalú beállításához vezetett.

Mindenekelőtt arról a régóta ismert tendenciáról van szó, hogy az irodalmi levelek keletkezésének folyamatossága helyett egy jóval későbbi időpontot tételezzenek föl egy vélt napló átdolgozására, a levélforma kialakítására, egy csoportokban keletkező mű igazolására. Ennek a föltételzésnek számos mellékhatására itt nem térhetünk ki.

Tudnivaló, hogy kiindulásképpen Beöthy, de még Király is a valóságosság lehetőségét hangsúlyozta, hogy ti. Mikes már eredetileg is levélformában írt, vagy naplójegyzeteit dolgozta át levélalakban. Gyulai, Négyesy, Császár, Riedl, akiknél a keletkezés kérdése más és más megoldásban került megfogalmazásra, a naplózást, ill. a naplójegyzetek átdolgozásának tényét nem erősítették meg és nem is véglegesítették. Ez a föltevés Toldytól indult ki, azután némi módosításokkal, Abafi és Király cikkei után, Gálos közvetítése révén kezdett az ötvenes években ún. „általánosabb” álláspontnak látszani. Számos fontos tanulmány nem osztja ezt a bizonyos „általánosabb”-nak mondott álláspontot.

Mivel a Mikes-levelek keletkezése kérdésének megoldása elválaszthatatlan a *Leveleskönyv* műfaji mibenlétének tisztázásától és az ezzel összefüggő részlet-problémák alapos vizsgálatától, a keletkezéstörténet tisztázása a Mikes-monográfia feladata lesz. A korábbi nézetek közül mint bizonyított tényre csupán a következőkre támaszkodhatunk: 1. a levelek fiktív voltának elismerésére; 2. a kézirat szerzői másolat (nem végleges tisztázat) voltának elfogadására; 3. a kézirat-másolat több szakaszban való készülésének tényére. — Következésképpen a kézirat-másolat keletkezésének kérdését nem szabad azonosítani a Mikes-levelek egésze keletkezésének időpont-problémáival.

Eddigi kutatásaink alapján, az életrajzi-történeti mozzanatokat s a műfaji problémákat figyelembe véve és a Mikes-szakirodalom tanulságait szem előtt tartva röviden a következőkben foglalhatjuk össze a *Leveleskönyv* keletkezésével kapcsolatos véleményünket.

A *Törökországi Levelek* írója 27 éves volt képzelt levelezésének elkezdésekor. Előtte tíz esztendő telt le Rákóczi fejedelem legszűkebb környezetében. Rákóczi mellett élte át a győzelmes csaták és a vereségek napjait, az országgyűlések viharait, a kuruc szabadságharc lehanyatlásának esztendeit. 1707-től 1711-ig a hazában szolgálta urát. Vele volt Lengyelországban (1711—1712) és Franciaországban (1713—1717) is. Mikes azok közé az erdélyi nemes ifjak közé tartozott, akiket Rákóczi nevelt udvarában, hogy nemzetiépítő munkájában támaszai legyenek. A háromszéki fiatal nemes a fejedelem szeme előtt érett művelt, világlátott férfiúvá. Amikor 1715-ben a hazai országgyűlés őt is

fő- és jószágvesztésre ítélte, sorsa és boldogulása végleg számkivetésben élő fejedelméhez kötötte. Bizakodva ment vele Törökországba, főként azért, hogy Rákóczi terveinek megvalósításával, az osztrákokat a törökök segítségével legyőzve, visszatérhessen szülőhazájába, Erdélybe.

Mikes az átmenetinek vélt törökországi tartózkodás megörökítésére, török földre lépve kezdett írásba. Hogy korábban írt-e, nem tudható. Az bizonyos, hogy jártas volt a fejedelmi kancellárián, és szükség esetén ő is részt vett a munkában, mint többi apródtársa. A gyakorlati levélírás mesterségét Mikes Rákóczi udvarában sajátította el. Mint belső udvari ember jól tudta, hogy Rákóczi környezetében többen (Ráday Pál, Pápai János stb.) írtak diáriumot. Beniczy diáriumot vezetett Rákóczi napjairól (1707—1710). Mikes apródtársa, Szathmáry Király Ádám is követte naplójában Rákóczi életét attól a naptól kezdve, hogy lengyel földre léptek, egészen a franciaországi évek utolsó hónapjaiig (1711—1717). A kor nemesi tudatát, udvari szokását tekintve, Rákóczi személye, élete méltó volt az udvariak szemében arra, hogy a fejedelem napjait megörökítsék. Ezáltal saját személyük is jobban előtérbe került. Mivel Szathmáry 1717 első felében hazatért Franciaországból, úgy látszik, Mikes vállalkozott arra, hogy megörökítse a Törökországba való érkezés pillanatát és azokat a napokat, amelyeket hazájába való visszatérése előtt ebben az egzotikus országban töltenek. A török téma egyébként irodalmi csemege volt nyugaton az angol és a francia irodalomban s a keleti világ érdekességeiről a Párizsban eltöltött évek alatt Mikesnek bő alkalma volt megismerni különféle levélformájú utirajzokat.

Első leveleinek írásakor az ifjú Mikes aligha gondolt arra, hogy élete végéig kell a „levélírást” Törökországban, nehéz bujdosásban folytatnia. 1717 októberében még a közeli hazatérés, a hadakozás reménye töltötte el. Erre alapot adott Rákóczi végső elhatározása, aki mindent föltett erre a vállalkozásra.

A bujdosók reményeinek lehervadását Mikes egyes leveleiben erős érzelmi kitörések, hullámzások kísérik, miközben írja, folytatja leveleskönyvvé növekvő képzelte levelezését. A honvágy, házasságának tovatűnő reménye, szegénységének nyomasztó érzése, a gondviselésre hagyatkozó hite gyönyörű lírai sorokat fakaszt tollából. Hol nagy kedvvel, hol kedvetlenül játszott a kiszámíthatatlanul hosszúúra nyúló szerepét. S ha folytatta, önszórakoztató módon, magát biztatva, mulattatva, az idő múlását siettetve, irodalmi igénytelenséggel tette, teljesen beleélve magát a „nénjével” való levelező szerepébe (a néniére vonatkozólag ld. az 1. lev. jegyz.).

Mikes harci kedve már 1718-ban lelohadt, amikor Rákóczi után ő is fölismerte a törökországi vállalkozás kudarcát. A kezdetben oly élénk kedélyvilágias szelleme, a dolgok fonákjába kapó humora a hosszú évek múltán lecsillapul és resignációvá mélyül. Fokozatosan kialakul benne a bujdosás tudata, ami megkülönböztethető lelki tartalommal és átmenetekkel jelenik meg a későbbi leveleiben és csak az első évek eltelte után válik sokat emlegetett motívummá. Az író személyes hangja, az „aktuális líra” megőrizte változó kedélyvilágának frissességét és természetességét.

Mikes az írást, a képzelte levelezést egyedeiben élvezte, levelenként. Ez hordozza alkotásának műfaji jellegzetességét, prózájának originális vonásait. Ő a legtudatosabb magyar levélíró. Írói öntudata fiatalos ambíciójából és sok

esztendő írói gyakorlatában nő ki, alakul, rétegeződik; írói tudata éppen ezért nem homogén.

Leveleit kezdetben egy nagyobb szabású „művi” elképzelés tudata nélkül kezdte írni és csak későbbi, másodlagos írói élményként jelentkezett a levelek növekvő együttese. Másodlagos, de nem jelentéktelen élményként. Valódi leveleket utánzó képzelt levelekről lévén szó, a gazdag magyar és francia levélíró hagyomány, az író rendkívüli találékonysága és hallatlan fordulatossága, stílusbeli ötletessége egy ideig biztosította e levelek élet-szerűségét. De az életkörülmények kedvezőtlen alakulása folytán be kellett következnie az élmények elszegényedésével járó tartalmi változásnak. A spontán és természetes hangú, képzeletszülte leveleket, a familiáris levél-hangot fokozatosan fölváltotta egy tudatosabb levélszerkesztő módszer. Ha nem volt mit írnia, olvasmányainak részleteit szötte leveleibe. A levélíró most már a leveleskönyvvé váló képzelt levelezés fenntartására törekedett. De ennek a folyamatnak is vannak hullámvölgyei. Amikor beletemetkezett fordításaiba, „nénje” leveleiről néha évekig is megfeledkezett.

1717 októberében megkezdett „levelezése” 1758 decemberéig tartott. Az első hónapokban sokat, később egyre kevesebb levelet írt, 1721—22-ben már csak hárm-at-négyet. Aztán egy időre újra nekilendül, de 1730 körül ismét hanyatlak levélírói kedve. A Rákóczi halála körüli hónapokban termékenyebbnek látszik; elboruló kedélye, sorsának kilátástalansága szomorú hangú levelek írására inspirálja. 1737-ben a Rodostóból való távozás még egyszer fölkelti levélíró szenvedélyét. A Konstantinápoly—Bukarest—Jassi—Rodosto útvonal Mikes másodszeri nagy lélegzetvétele a kötetlen levélíráshoz. Erdély közelségének lélektani hatása fölmérhetetlen. Utoljára 1718-ban írt annyi levelet, mint 1739-ben. De Rodostóba visszatérve, a negyvenes évek után a *Leveleskönyv* már csak nagy hézagokkal folytatódik.

Az alkalmászerűen írt levelekből álló *Leveleskönyv*nek nincsenek kompozíciós erényei. A levelek számának eloszlása, tartalmi tarkasága, az éves szünetek aránytalansága semmiféle tervszerű elrendeződést nem mutat. Mintegy az első ötven levélben szövegszerűen kimutatható betéteknek, forrásoknak nincs nyoma. Az élménypótló betétanyag fokozatosan szűremkedik be az első átmeneti megrekedés után, kb. 1723-tól kezdődően. A műfaj is elbírja, Mikes műveltsége és olvasottsága megfelelően bizonyul az irodalmi levelek táplálására. A forrásanyag elhelyezkedése a Mikes-levelek folyamatos keletkezése mellett szól. Az a nagy mennyiségű és sokrétű forrásanyag, amely eleinte mértéktelenül keveredik egy levélben belül az élménylevél típusával, hovatovább elárasztja a *Leveleskönyvet*. 1727—1730 tájban már úgy látszik, hogy Mikes ráunt az ilyen forrásokkal agyonzsúfolt levelek szerkesztésére. A Rákóczi halála körüli években s a későbbi útlevelei között aligha akadunk élménypótló olvasmánybetétekre. Viszont az átmeneti (1741—1747) visszacsúszás után, a 172—192. levélíg terjedő részben (1748—1754) új mozaikként a törökországi szokások összefüggő leírása helyezkedik el, amelyről Király György mutatta ki, hogy alapanyagát Ricaut egyik angolról franciára fordított könyvének a kinyonata alkotja. Mikes maga is jelzi, hogy ennek a réznek levélírása elüt eddigi módszerétől (172. lev.). *Leveleskönyvén* belül levélformába öltöztet egy általa lefordított könyvet. Ez után a kitérő

után a megszokott mederbe terelődik a levélírás, egészen addig, amíg a 70. éve felé közelebb levélíró utolsónak marad a rangos nemes bujdosók közül.

Mikes Leveleskönyvének utolsó darabja 1758. december 20-án kelt. Ezután kapott engedélyt a konstantinápolyi osztrák követtől, hogy levelet írhasson háromszéki atyafiságának. 1759 januárjában egyszerre két levelet is ír, az egyiket unokatestvérének, zabolai gr. Mikes Istvánnak, a másikat mostohafivérének, br. Huszár (Boér) Józsefnek. A válasz vétele után hosszú, familiáris hangú leveleket küld a Huszár-családnak, egyet 1760-ban, egy másikat pedig 1761 márciusában.

A misszilis levelezés megindulása óta a fiktív levélíró nem folytatja a több mint négy évtizeddel azelőtt elkezdett képzelt levelezését. Mintha az élő erdélyi atyafiság jelentkezése kiszorította volna a sokáig őrzött „néne”-képzetlkört. A minden gondolatával szülőföldje felé forduló Mikes szokatlan hévvel és nagy kedvvel vetette bele magát a régen áhított valódi családi hangú levélírás igazi gyönyörűségébe. Teljes írói fegyverzetével, művészi levéltíjljével, fesztelen kiművelt nyelvezetével tért át az oly régóta utánzott misszilis levél írására.

Úgy látszik, hogy nem zárta le előre kiterelve fiktív leveleinek sorát, csak folytatásuk szakadt meg, mert írói kedve és társalgó hajlama egy megújult levélírói magatartásban öltött formát, nyert természetes kifejezést és új funkciót. A Leveleskönyvben megnyilatkozó írói célzatot maradéktalanul képviselik a misszilikés is. Közöttük tárgyi, írói-módszerbeli rokonság áll fenn. Fiktív leveleiből álló Leveleskönyve lényegében az irodalmi szintű misszilis levélforma élethűnek induló, mesteri utánzatainak gyűjteménye; misszilis levelei viszont a Leveleskönyv évtizedes írása folyamán kialakult levélírói gyakorlat jegyeit viselik magukon. Mikes fiktív és misszilis levelei azonos irodalmi műfaj változatai.

Misszilisai a „lettre familière” kitűnő levéltípusai, tárgy, stílus és műforma tekintetében szervesen illeszkednek az abbamaradt Leveleskönyvhöz. Ennek utolsó részével nemcsak időben egykorúak, hanem művészi jelleg szempontjából is egymásba fűződnek. Mikes életének utolsó három éve levélírói munkásságának folytatását, irodalmi tevékenységének befejező szakaszát jelenti. (Vö. Mikes Kelemen utolsó levelei. ItK 1961, 517—31.)

Ami a Leveleskönyv kéziratának keletkezését illeti, egyelőre kevés biztos fogódzónk van. A tizenegyféle papírkonc 8 féle vízjegye kétségtől több évtizedre vall, arra, hogy a kézirat nem egyhuzamban, hanem különböző időközökben keletkezett. A kézirat külalakja és a nagyszámú másolási hibának minősíthető íráshiba — Mikes többi kéziratához viszonyítva — nem végleges szerzői tisztázatra, másolatra enged következtetni. Arra a kérdésre még nem tudunk elfogadható választ adni, hogy közelebről mikor, ill. milyen időközökben történt a koncok másolása. Abafi több vonatkozásban kifogásolható vízjegyvizsgálata nem ad elegendő hitelt következtetéseinél. De a vízjegyek vizsgálata az időpontok föltehető megjelölésére még nem bizonyított. Biztosabb fogódzót nyújt Mikes írásmódjának az író összes műveire kiterjedő elemzése. A Kalauz első változata 1724-ben, az Epistolák 1741-ben, a Kalauz tisztázata, ill. második átdolgozása 1751-ben készült. 1740 és 1750 között egy sor kézirat áll rendelkezésünkre az összehasonlító vizsgálathoz. Ezen a téren számítunk Kelemen József eredményeire, aki már

megkezdte a vízjegyek vizsgálatának revízióját, és a Mikes írásmódjáról készítendő nagyobb tanulmányában előreláthatólag újabb eredményeket hoz a *Leveleskönyv* kéziratának keletkezésével kapcsolatosan is.

Arra nézve, hogy a *Leveleskönyv* kézírata a Mikes-levelek új redakciója, tehát egy korábbi napló vagy pedig a korábbi levelek átdolgozása lenne, semmiféle bizonyíték nincs. De nem volt azoknak sem, akik ezt annak idején hangoztatták. A másolások során természetesen elképzelhető kisebb-nagyobb alakítás, stílusigazítás. A szövegkritikai jegyzetek igen sok stilisztikai értékű javításról tanúskodnak. De olyan méretű átdolgozásra, amilyenre Toldy, Abafi és Király gondolt, a kézirat nem szolgál bizonyítékokkal. A másolási hibák tömege pedig ennek a föltevésnek egyenesen ellene mond. De az egyes levelek lírai és lélektani jellege is ellene szól egy ilyen föltevésnek. Legjobb példáját ennek maga Toldy szolgáltatta. Kéziratos jegyzeteiben (MTAK kézír. Történel. 4-r. 24. sz. IV. k. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése) az 1735. április 8-i, a Rákóczi halálát tudató levélhez ezt a meglepő megjegyzést fűzte: „Lehetetlen, hogy ne in flagranti iratott volna”.

A ránk maradt kézirat a legnagyobb valószínűség szerint úgy jött létre, hogy az író bizonyos időközökben lemásolta (különálló) összegyűlt leveleit, mint a költő a verseit. Hogy erre hányszor és mikor került sor, ma még nem állapítható meg. Csak további kutatások adhatnak választ ezekre a kérdésekre. Nem tartjuk valószínűtlennek, hogy Mikes írói hagyatékából maradtak még olyan kéziratok dokumentumok Törökországban, amelyek előkerülésük esetén döntő mértékben hozzájárulhatnak a keletkezéstörténet tisztázásához.

Török vonatkozások

Mikes *Leveleskönyve* a törökországi Rákóczi-emigráció becses irodalmi dokumentuma. Történeti vonatkozásban a XVIII. századi magyar—török kapcsolatok, a Rákóczi-emigráció törökországi története egykorú szépirodalmi forrásának kell tekintenünk. A török történelemhez ez a szépirói igénnyel készült munka nem nyújthat sok új adatot. Mikes török földre való kerülése után egyre jobban eltávolodott a török politikai élet zajlásától; jobban mondva, csak annak visszhangját tudta felfogni. Az író egyéni véleménye viszont Rákóczi udvarába eljutott értesülésekre támaszkodik, s így tükrözi a közvélemény hangulatát is. Az általa feljegyzett események, Törökország kül- és belpolitikai helyzetének változásai hatással voltak életükre, a Rákóczi-emigráció sorsára is. Levelei török történeti vonatkozásainak megértéséhez a történeti háttér megvilágítását célzó rövid összefoglalást adunk.

A Rákóczi-emigráció törökországi szakasza egybeesik az oszmán-török birodalom korábban megindult hanyatlásának és a XVIII. századi sikertelen török háborúk évtizedeivel. A XV—XVI. századi sikeres hódítások nyomán az Északnyugat-Afrikától a Kaukázusig és Egyiptomtól Magyarorszáig terjedő világbirodalomnak a karlócai békétől (1699) a Kücsük Kajnardzsai békéig (1774) terjedő periódusára egyre inkább a visszavonulás jellemző.

A birodalom hanyatlásának okait részint belső, gazdasági és politikai tényezőkben, részint pedig a nemzetközi helyzet megváltozásában kell keresnünk.

A középkori oszmán-török állam gazdasági ereje az erős központi katonai hatalom által megszervezett feudális jellegű földbirtokon, továbbá a szerény keretek között fejlődő kézműves termelésen, ill. az annak termékeit értékesítő kereskedelmen nyugodott.

A gazdasági élet minden szektorát ellenőrzés alatt tartó oszmán-török állam sajátos rendszerével azonban a fejlődés bizonyos pontján a további haladás, a kapitalista fejlődés gátolójává válik. A céhgazdaság színvonalán álló kézműves termelés nem lesz egy új gazdasági fejlődés kiindulópontja, s a kereskedelmi tőke sem tesz kísérletet — éppen a fenti körülmények miatt — a kézműves gazdaságba való behatolásra. Az állami jövedelemből csupán a roskadozó birodalom hadi stb. kiadásainak fedezésére telik. A mezőgazdaságot is gúzsba kötő katonai feudalizmus, a spáhi-gazdaság s a földbirtok többi formái gátolják a mezőgazdasági árutermelés kibontakozását s. Mind a városi kézműves gazdaságban, mind pedig a falusi gazdaságban azonos, az általános európai haladás irányától eltérő, színvonalától elmaradó fejlődés figyelhető meg.

Ugyanakkor, amikor Nyugat-Európa egyre határozottabban a kapitalista gazdasági fejlődés útjára lép, s ez egyben a feudális anarchia maradványainak felszámolását, a központi hatalom mind gazdasági, mind pedig politikai, ill. katonai megszilárdulását eredményezi, az oszmán-török birodalom élete a hagyományos keretekben zajlik tovább. Az oszmán-török állam, amely a korábbi századokban bizonyos értelemben magas fokú szervezettséget, erős centralizált katonai erőt tudott szembeállítani a feudális széttagoltsággal küzdő Európával, hátrányos helyzetbe kerül azokkal az államokkal szemben, amelyek a nemzetközi gazdasági fejlődés főszereplőivé válnak.

A birodalom belső szervezetében is bizonyos lazulás, bomlás figyelhető meg. A korábban viszonylag rövidebb időre elnyert tisztségek — különösen a tartományi kormányzóságok — hosszabb időre, gyakran egész életre szólóan kerülnek egyes személyek birtokába. Ez a folyamat, amely a XVIII—XIX. század fordulójára bontakozik ki a maga teljességében, az örökítésre való törekvés bizonyos megfigyelhető tendenciáival együtt a birodalom kormányzási s egyben katonai rendjének gyengülését jelenti.

A szervezett katonai erők gyengülése, a birodalom egykori támaszának számító janicsárok fegyelmének lazulása, a katonai ütőképesség csökkenése komoly problémát jelent a központi hatalom számára, amely a hadsereg nem egy lázadásával kényszerül szembenézni. Hiányzik a katonai erő megfelelő utánpótlása is. A népvándorlás utolsó hullámainak tekinthető népmozgalmak, amelyek Kelet-Anatólia felől a birodalom vérkeringésébe új, sokszor jelentős lélekszámú népcsoportokat sodortak, nyugvópontra jutnak.

Mindehhez járul a politikai irányító hatalom fokozatos hanyatlása, a gyenge szultánok egész sorának fellépése, akiket a politikai és katonai hatalom aktív gyakorlásától való fokozatos visszavonulás, a hatalomnak bizonyos udvari körök számára való átengedése jellemez. Az udvari intrika, a különböző csoportosulások kereszttüzében kormányzó nagyvezérek gyorsan váltják egymást s nemegyszer a hadsereg elégedetlensége miatt kell tisztjükből távozniuk.

A birodalom különböző tartományaiban — Egyiptomtól a Balkánig — megélenkül a harc az oszmánli uralom, az idegen hódítók ellen, s ez szintén korhasztja, gyengíti a birodalom épületét.

III. Ahmet uralkodása, különösen pedig széles látókörű nagyvezérének kormányzása alatt bizonyos reformtörekvések érvényesülnek ugyan, de ezek mélyreható változásokat nem eredményeznek. A török állapotok elmaradottságát érző Ibráhím nagyvezér megkísérli a hadsereg megreformálását, bevezeti a könyvnyomtatást, s más síkon is megkísérli az előrehaladást. Törekvéseit azonban számos ellenerő keresztelzi. Bizonyos udvari, főleg egyházi körök ellenzik a reformokat. A szultán közvetlen környezeté csak a reformtörekvések könnyebb oldalát látja meg és teszi magáévá. A pazarló udvari életmód, a tudományok és művészetek bőkezű pártfogása további gondokat okoz az államháztartásnak, s végül a nép elégedetlenségét és haragját zúdítja Ibráhím nagyvezér uralmára. A katonai reformtörekvésekkel amúgy is elégedetlen janicsárok, akik az udvar gazdasági csődjét, az államkassza kiürülését mindig leghamarabb vették észre, a népharag szószólóivá, s végül fegyveres harcosaivá váltak: az 1730-as felkelésben a reformtörekvésekkel együtt elsöpörték III. Ahmetnek és nagyvezérének, Ibráhím pasának uralmát, s véget vetettek az ún. tulipánkorszaknak. Ibráhím pasa életével fizetett mindezekért: a janicsárok haragjának áldozata lett.

A reformtörekvéseknek komoly társadalmi bázis nélkül — hiszen itt nem volt az ilyen törekvéseket támogató polgári erő — el kellett bukniuk. A reformtörekvések ezzel hosszú időre le is kerültek a török élet napirendjéről.

Az egyre nagyobb gazdasági nehézségekkel küzdő oszmán-török államnak, amely a meglevő és egyre elégtelenebbnek bizonyuló forrásokra támaszkodva megkísérli katonai erőinek fokozását, több, a birodalom peremtartományait fenyegető támadással kell szembenéznie.

A katonai nehézségek fokozatosan jelentkeznek. A súlyos karlócai békét (1699), amely véget vetett a magyarországi török uralomnak és az Erdély feletti befolyásnak, hamarosan az orosz—török háború követi. Ennek során a birodalomnak krími tartományait, a Fekete-tenger török beltenger jellegét kell megvédelmeznie. Ez, XII. Károly svéd királlyal szövetségben, sikerül is, s a háború menete, majd az azt követő békekötés még a török erőfölényt jelzik. Az 1714-ben Velencével kirobbanó háború is sikerrel indul, de végül a szerencsétlen kimenetelű 1716—1718-as osztrák háborúba torkollik, amely — a pozsareváci békekötéssel (1718) megpecsételve a hadihelyzetet — véglegesen a Duna mögé szorítja a törököt, sőt még Belgrád feladását is kikényszeríti. 1735-ben újabb orosz támadással kell a birodalomnak szembenéznie, amelynek nehézségeit Ausztriának a háborúba való belépése fokozza. A háború, amelyben a török fegyverek csak Ausztriával szemben érnek el sikereket, végül a francia diplomácia közbelépésével ér véget: a törökök számára nyereség ugyan Belgrád visszavétele, továbbá krími pozíciójuk megerősítése, de a közvetítő szolgálatok fejében Franciaországot a keleti keresztények protektorának kell elismerniük (belgrádi béke: 1739). Ez években állandó harcok folynak az erős ellenfélnek számító Perzsiával is, amelyek során a birodalom elveszíti Tebrízt és Hamadánt.

A birodalomra 1746-tal hosszabb békeperiódus köszönt. A béke azonban nem nekik, hanem az ellenfeleknek kedvez, s az 1768-as orosz—török háború bizonyítja, hogy a korábbi katonai sikerek vagy kicsikart megalkuvások milyen csalóka értékűek: a megrozant oszmán-török birodalom valójában már csak árnya önmagának.

Az orosz csapatok átkelnek a Dunán és mélyen behatolnak Bulgáriába. A Kücsük Kajnardza-i békében Törökország elveszíti Krímét, kaukázusi tartományainak egy részét, elismeri Oroszország dunai befolyását és szabad átjárást biztosít hajói számára a szorosokon. A birodalom gyengeségét mutatja, hogy komolyan felmerül a török Európából való teljes kiűzésének gondolata is. Ettől azonban az egyensúlyra törekvő nagyhatalmi politika, elsősorban az Oroszország földközi-tengeri hatalmától tartó Anglia menti még a birodalmat. Mindez már annak a XIX. századi politikának előjátéka, amelyben a teljesen védekezésbe szorult Törökország a nagyhatalmak függvényévé válik, s balkáni tartományainak még egy évszázadig való megtartását lényegében ennek az egyensúlypolitikának köszönheti.

A Rákóczi-emigráció politikai súlya és helyzete nagymértékben függvénye a fent vázoltaknak. A porta, amely a század első évtizedeiben még bizonyos katonai erő birtokában van, és ezzel meg is kísérli európai pozícióit megszilárdítani, Ausztria elleni törekvéseiben szeretne II. Rákóczi Ferencre támaszkodni. Rákóczi és társai, akikkel a porta már korábban érintkezésbe lépett, 1717 őszén érkeznek Törökországba, de a gyorsan véget érő háború sem a törökök, sem Rákócziék reményét nem váltja be. A pozsareváci békekötéssel Rákócziék első törökországi szereplése véget is ér, s az emigránsok kis csoportja kénytelen — osztrák nyomásra — Isztambul mellől is távozni és a porta által kijelölt félreeső helyen, Rodostóban (török nevén Tekirdağban) letelepedni. A Rákóczi-emigráció második szereplésére csak a fejedelem halála után, 1737-ben kerül sor. Rákóczi József előnytelenebb feltételek mellett, hátrányos szerződés megkötése után vállalkozik a háborúban való részvételre. Az újabb nemzetközi konfliktus irányában táplált remények azonban hiábavalóknak bizonyulnak. A porta, amely Rákóczi József halála után az emigrációt már nem tekinti politikai tényezőnek, hű marad a korábbi megállapodásokhoz: az emigráció tagjai visszatérhetnek Rodostóba, ahol továbbra is a török állam gondoskodik róluk. A beköszöntő hosszabb békeperiódus megpecsételi az emigráció sorsát: a porta nem szán többé a bujdosóknak politikai szerepet, jómaguk is lemondtak már arról, hogy ilyen irányban reményeket tápláljanak.

Mikes — a török történeti vonatkozásokat illetően — csak az uralkodó szultánokról, ill. a hatalmon levő vezérekről, ezek változásairól számol be következetes rendszerességgel. Ez érthető is, hiszen az udvarban bekövetkező egyéb személyi változásokról, azok okairól és szereplőiről aligha értesülhetett. A szultánok és nagyvezérek személyével kapcsolatos változások azonban az egész birodalomban jól ismertek voltak, s így ezekről Mikes is rendszeresen tájékozódott. E tájékozódás fontos is volt az emigráció tagjai számára, hiszen létük nem kevésbé az uralmon levő nagyvezértől függött. Leveleiben ezek változásait szinte hiánytalanul regisztrálja.

A levélíró ugyanakkor nemcsak a személyi változást rögzíti, a szereplők nevét közli: nemegyszer igyekszik a távozó és érkező szultán vagy nagyvezér karakterét — ha pár szóval is — megrajzolni. E vonatkozásban Mikes — ha ismereteit olykor a francia követség szűrőjén keresztül is kapta — az általános birodalmi közvélemény hű tolmácsa lehetett.

A Mikes által jelzett változásokról a személynév-jegyzetek megfelelő helyein emlékezünk meg, a könnyebb tájékozódás oéljából azonban szükségesnek tartottuk ezen adatok összefoglaló táblázatban való rögzítését is.

Az alábbiakban a Mikes törökországi tartózkodása alatt bekövetkezett szultán- és nagyvezérváltozások táblázatát adjuk (az adatok Pakalin nyomán). Az előzőt az uralkodók családfája egészíti ki, tekintettel arra, hogy Mikes ezeket a vonatkozásokat is többször említi.

Az oszmán-török birodalom szultánjai 1703-tól 1744-ig

III. Ahmet	(1703—1730)
I. Mahmut	(1730—1754)
III. Oszmán	(1754—1757)
III. Musztafa	(1757—1774)

A szultánok családfája

IV. Mehmet	(1648—1687)	
III. Ahmet	(1703—1730)	→ II. Musztafa (1664—1703)
(meghalt 1739-ben)		
		I. Mahmut (1730—1754)
III. Musztafa	(1757—1774)	
		III. Oszmán (1754—1757)

A birodalom nagyvezérei 1717 őszétől 1763 tavaszáig

Nisándzsī Mehmet Pasa	1717. augusztus 26 (1129 ramazán 18)
	— 1718. május 9 (1130 dzsumádaláhire 8)
	[ld. 13. lev.]
Nevsehirlī Dámát Ibráhīm Pasa	1718. május 9 (1130 dzsumádaláhire 8)
	— 1730. szeptember 30 (1143 rebijülevvel 17)
	[ld. 13., 91. lev.]
Sziláhtár Mehmet Pasa	1730. október 1 (1143 rebijülevvel 18)
	— 1731. január 22 (1143 redzsep 13)
Kabakulak Ibráhīm Pasa	1731. január 22 (1143 redzsep 13)
	— 1731. szeptember 10 (1144 rebijülevvel 8)
	[ld. 95. lev.]
Topal Oszmán Pasa	1731. szeptember 10 (1144 rebijülevvel 8)
	— 1732. március 12 (1144 ramazán 15)
	[ld. 95. lev.]
Hekimólu Ali Pasa	1732. március 12 (1144 ramazán 15)
	— 1735. július 12 (1148 szafer 20)
	[ld. 115. lev.]
Gürdzsü Iszmail Pasa	1735. július 12 (1148 szafer 20)
	— 1735. december 24 (1148 saban 8)
	[ld. 115., 119. lev.]
Sziláhtár Szejjít Mehmet Pasa	1736. január 9 (1148 saban 24)
	— 1737. augusztus 6 (1150 rebijüláhir 8)
	[ld. 119. lev.]

- Muhsinzáde Abdullah Pasa** 1737. augusztus 6 (1150 rebijüláhir 8)
 — 1737. december 19 (1150 saban 26)
 [ld. 130. lev.]
- Jejen Mehmet Pasa** 1737. december 19 (1150 saban 26)
 — 1739. március 22 (1151 zülhidzsdzse 11)
 [ld. 130. lev.]
- Hadzsí İvaz Mehmet Pasa** 1739. március 22 (1151 zülhidzsdzse 11)
 — 1740. június 23 (1153 rebijülevvel 28)
 [ld. 157. lev.]
- Nisándzsí Hadzsí Ahmet Pasa** 1740. június 23 (1153 rebijülevvel 28)
 — 1742. április 21 (1155 szafer 15)
 [ld. 157., 166. lev.]
- Hekimólu Ali Pasa** 1742. április 21 (1155 szafer 15)
 (második nagyvezérség) — 1743. szeptember 23 (1156 saban 4)
 [ld. 166., 168. lev.]
- Szejjít Haszan Pasa** 1743. szeptember 23 (1156 saban 4)
 — 1746. augusztus 9 (1159 redzsep 21)
 [ld. 168., 169. lev.]
- Tirjákí Hadzsí Mehmet Pasa** 1746. augusztus 9 (1159 redzsep 21)
 — 1747. augusztus 24 (1160 saban 17)
 [ld. 169., 170. lev.]
- Kerküklü Bojnuejri Szejjít
 Abdullah Pasa** 1747. augusztus 24 (1160 saban 17)
 — 1750. január 3 (1163 muharrem 24)
 [ld. 170., 179. lev.]
- Devátdár Mehmet Emín Pasa** 1750. január 3 (1163 muharrem 24)
 — 1752. július 1 (1165 saban 18)
 [ld. 179., 186. lev.]
- Kösze Báhir Musztafa Pasa** 1752. július 1 (1165 saban 18)
 — 1755. február 15 (1168 dzsumádalulá 3)
 [ld. 186., 195. lev.]
- Hekimólu Ali Pasa** 1755. február 15 (dzsumádalulá 3)
 (harmadik nagyvezérség) — 1755. május 18 (1168 saban 6)
 [ld. 195., 196. lev.]
- Náílí Abdullah Pasa** 1755. május 18 (1168 saban 6)
 — 1755. augusztus 24 (1168 zülkåde 16)
 [ld. 196. lev.]
- Bijtkí Ali Pasa** 1755. augusztus 24 (1168 zülkåde 16)
 — 1755. október 25 (1169 muharrem 19)
 [ld. 196., 197. lev.]
- Jirmiszekizzáde Mehmet Szaít
 Pasa** 1755. október 25 (1169 muharrem 19)
 — 1756. április 1 (1169 redzsep 1)
 [ld. 197., 199. lev.]
- Kösze Báhir Musztafa Pasa** 1756. április 1 (1169 redzsep 1)
 (második nagyvezérség) — 1757. január 11 (1170 rebijüláhir 19)
 [ld. 199., 200. lev.]
- Kodzsa Rágít Mehmet Pasa** 1757. január 11 (1170 rebijüláhir 19)
 — 1763. április 7/8 (1176 ramazán 23/24)
 [ld. 200., 201. lev.]

(A mohamedán időszámításra vonatkozó adatokat azért tüntettük fel, mert a török forrásmunkák, kronológiai táblázatok ezeket rendszeresen idézik. Az a magyar olvasó, aki ilyen irányban kíván tájékozódni, ezen utalások révén megfelelő útbaigazítást kap. Vö. a 190. lev. jegyz.)

Mikes *Törökországi Leveléiben* tematikailag a török birodalom nem központi szereplő, sokkal inkább a bujdosók életének kényszerű kerete. Mikes jól tudja, hogy ez a keret az emigráció életének létfeltételeit biztosítja. Az író kezdettől fogva nagy érdeklődéssel kísérte a török társadalom eseményeit, Rákóczi és a porta kapcsolatait. De bármennyire is igyekezett Mikes a rodostói tartózkodás alatt lépést tartani az eseményekkel, a török birodalom és problémái irodalmi leveléiben háttérbe szorultak. Mikesnek e saját helyzetét mi sem szemlélteti jobban, mint az, hogy amikor *Leveleskönyve* vége felé a török birodalom egészéről, az udvar rendjéről és szokásairól, a vallásról stb. egy összefoglaló képet akar rajzolni, ezt nem elsősorban saját tapasztalatai nyomán, hanem idegen forrásanyagra támaszkodva teszi (172—192. lev.).

Mikes összefüggő, ill. figyelemre méltóbb török vonatkozású értesítéseit lényegében négy pont köré csoportosíthatjuk. Az első az 1716—1718-as háború, helyesebben a háború utolsó szakasza. A második az 1730-as Patrona-felkelés, III. Ahmet szultánságának és Ibráhím nagyvezér uralmának összeomlása. A harmadik az 1737—39-es háború, s végül a negyedik, a török birodalom egészéről adott, már említett jellemzése.

Az 1716—1718-as háború lezáró periódusának eseményei elevenednek meg az első 16 levélben. Mikes 1717 októberétől krónikása a háború, közelebről a hátszország eseményeinek. Élénk figyelemmel kíséri az eddig ismeretlen színjáték szereplőinek mozgását, szándékait. Mindezt számos, az új környezetre, a török élet hétköznapijaira vonatkozó észrevétele, az emigráció fogadtatására és az első törökországi hónapok eseményeire célzó megjegyzése egészíti ki.

Más a helyzet az 1730-as eseményeket illetőleg. Igaz, hogy Mikes ekkor már Rodostóban van, s így az eseményekről csupán másodkézből kap információt. Mégis az általa adott összefoglalóból (91—93. lev.) kitűnik, hogy gondos nyomozója volt a török tulipánkorszakot elseprő janicsár-felkelés eseményeinek. Leveléiben az események szemtanúinak, megfigyelőinek közlései ötvöződnek egészé, éppen a megfigyelők helyzetéből adódó életszerűség, hitelesség az, amely e levelek forrásértékét a többi fölé emeli. Ezeket a leveleket, amelyek hasznosan egészítik ki ezen eseményekre vonatkozó ismereteinket, joggal tekinthetjük az eseményekkel kapcsolatos közhangulat hű tolmácsolójának.

Az 1737—39-es háború eseményeit, ill. a moldvai politikai misszió élményeit rögzítő levelek (127—156) török történeti szempontból éppen úgy kevés újat nyújtanak, mint az 1716—1718-as háborúról írottak. Mikest moldvai küldetése hamar kiszakítja az események fő áramából, s így előadása az emigráció és saját sorsának alakulásához nyújt új adalékokat.

A török birodalom egészét, az udvar rendjét, a vallást, szokásokat összefoglaló levelekről (172—192) a korábbi kutatás meggyőzően mutatta ki, hogy azok bizonyos források közvetítésével lényegében Ricaut ismert írásaira, történeti munkáira mennek vissza (Király, EPhK 1909).

Mikes az említett helyeken kívül egyes leveleiben gyakran foglalkozik még török vonatkozású eseményekkel, történeti epizódokkal. Igyekezett e mozzanatoknak is hű krónikása lenni. E leírásaiban elsősorban a szultánok és nagyvezérek személyeivel kapcsolatban adott jellemzések, esetenként az adott politikai változás okainak elemzéseire figyelemre méltóak. Nem azért, mintha ezzel is különleges újat tenne a török történeti forrásokból ismert tényekhez, hanem azért, mert az adott jellemzésekben legtöbbször a közvélemény elédülő vagy bizakodó ítélete csendül ki; s éppen ez a körülmény, a közvélemény tolmácsolása az, amely Mikes *Leveleskönyvének* e vonatkozásban — szűkszavúsága ellenére is — forrásértéket biztosít.

Mikes török kapcsolatainak megnyugtató tisztázása — s itt elsősorban a történeti szálak kibogozására, a törökországi életút kisebb vagy nagyobb állomásainak felmérésére, rögzítésére gondolunk — csak a Rákóczi-emigrációhoz fűződő kérdések megválaszolása, az emigráció törökországi történetének részletes megrajzolása után lesz lehetséges. Amint ismeretes, a kutatás e téren nemcsak az összefoglaló tanulmánnyal, de a forrásanyag teljes feltárásával is adós. Így kénytelenek voltunk a feltárt forrásanyag, ill. a kérdés tisztázására szánt tanulmányok irodalmának bibliográfiájával megelégedni. — A rodstói relikviák föltárására vonatkozó eddigi kutatásokat is csak bibliográfiailag foglaljuk össze.

A Rákóczi-emigráció törökországi szereplésének irodalmát ld. Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I, 471—472; II, 69—75, 94—97. ld. továbbá Karácson Imre: A Rákóczi-emigráció török okmányai, 1717—1803. 158—160. Az alábbiakban e bibliográfiák néhány fontosabb tételét emeljük ki, továbbá néhány, ott nem idézett tanulmányra hívjuk fel a figyelmet (az anyagot vö. a rövidítés-jegyzékkel is): Angyal Dávid: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Sz 1905, 197—222; id., Franciaia levelek és jelentések a Rákóczi-emigratio történetéről. TT Uj folyam VI, 1905, 112—142, 185—222; Bartucz Lajos: II. Rákóczi Ferenc hamvai. Természettudományi Közölny 1935, 214—222 + [1] tábla; Esze Tamás—Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18. században. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Budapest 1952, 131 stb.; Fekete Lajos: [ismertetés A. Refik Rákóczi okmánytáráról] Levtközl 1925, 269—273; Forster Gyula: Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei a külföldön és a hazában. Hivatalos jelentés. Magyarország műemlékei. Budapest 1913, 5—40; Gökbilgin, T., II. Rakoczi Ferenc ve tevabiine dair yeni vesikalar. Belleten V/4 (1941) 577—595 + 14 tábla; Karácson Imre: Rákóczi a török történetírásban. KathSz 1903, 753—759; id., Rákóczi jeniköji háztartásáról. Sz 1909, 579—580; id., A porta terve a magyarokkal 1788-ban. Sz 1910, 87—97; id., A törökországi magyar ezredek 1717-ben. HadtörtKözl 1911, 327—333; id., Török—magyar oklevéltár 1533—1789. (A Rákóczi-emigrációra vonatkozólag ld. 334—352, 368—384. sz. iratokat); Kont Ignác: Les derniers années de François Rákóczi II. RH V 1910, 32—46, 183—204; E. Pillias: Les derniers d'une grande famille: Joseph et Georges Rákóczi. RHC XXV, Nouvelle série V 1947, 214—225; Refik [Altınay], A., Memalik-i Osmaniyede Kiral Rakoçi ve tevabii 1109—1154 (Tarih-i Osmani Encümeni Külliyyati 2). İstanbul 1333 (= 1914/1915); Rousseau, L. Les relations diplo-

matiques de la France et de la Turquie du XVIIIe siècle. Paris 1908; Szádeczky Lajos: Konstantinápoly és magyar emlékei. Budapest 1893; id., A bujdosó kurucok emlékei Törökországban. Sz 1904, 595—636 + [2] tábla; Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest 1913; Thaly Kálmán: Rodostó és a bujdosók sírjai. Sz 1889, 457—514, 561—633; id., Konstantinápolyi újabb kutatások a Rákóczi-emigratio koráról. Sz 1890, 1—19, 102—123; id., Az utolsó erdélyi trónjelölt történetéhez. TT 1890, 401—423; id., Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz hamvainak föltalálása. Budapest 1893; id., Rákóczi-féle unicum a Bosporus partjáról. Sz 1899. 767—771. A Rákóczi-kérdés lelkes kutatójának, Thaly Kálmánnak az emigráció törökországi relikviáira vonatkozó kutatásainak összefoglalását, egyéb tanulmányainak adatait ld. Várkonyi Ágnes munkájában (Thaly Kálmán és történetírása, Budapest 1961), amely a historikus műveinek bibliográfiáját is összefoglalja (421—485). A Rákóczi-emigrációra vonatkozó török iratokat találtam bulgáriai tanulmányutam során a szófiai Vaszil Kolarov Állami Könyvtár Keleti Osztályának oklevél gyűjteményében. Ezek mikrofilmjét a MTAK Mikrofilm-Osztálya örzi: Magyar vonatkozású török oklevelek, Kézirat é. n., Mfilm. A 269/IX.

A török történelem forrásainak összefoglalóját ld. Fr. Babinger: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig 1927. A török történeti irodalom bibliográfiáját ld. E. Koray: Türkiye tarih yayınları bibliografyası 1729—1955; 2. basım, İstanbul 1959. Kiemelünk néhány fontosabb, a *Törökországi Levelek* vonatkozásában felhasználható forrásmunkát: İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devleti teşkilâtına medhal, Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu beylikleri, İlhânîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki devlet teşkilâtına bir bakış. İstanbul 1941; id., Osmanlı devleti teşkilâtından kapukulu ocakları, I-Acemi ocağı ve yenigeri ocağı. Ankara 1943; id., Osmanlı devleti teşkilâtından kapukulu ocakları, II-Cebeci, topçu, top arabacıları, humbaracı, lâğımcı ocakları ve kapukulu suvarileri. Ankara 1944; id., Osmanlı devleti saray teşkilâtı. Ankara 1945; id., Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı. Ankara 1948; id., Osmanlı tarihi, III. cilt, 2. kısım: XVI yüzyıl ortalarından XVII yüzyıl sonuna kadar. Ankara 1954. (Ld. még a rövidítés-jegyzéket is.) — *A Törökországi Levelek* Törökországban is napvilágot láttak: K. Mikes, Türkiye mektupları, 2 cilt, Çeviren: Sadettin Karatay (Dünya Edebiyatından Tercümeler-Macar Klásikleri: 1.) Ankara 1944. Az irodalmi levelek török történeti vonatkozásaival azonban török történészek mind ez ideig nem foglalkoztak.

* *

A *Leveleskönyv* török szóanyaga. A Mikes-kutatás eddig viszonylag kevés figyelmet fordított a *Leveleskönyv* török vonatkozásaira, török szóanyagának magyarázatára. A *Törökországi Levelek* kiadói ebben a vonatkozásban egyedül Erdői Béla korábbi (1906), meglehetősen hiányos és felületesen szerkesztett szóösszefoglalására támaszkodhattak. Így csaknem valamennyi Mikes-kiadás jegyzetanyagában Erdői sok esetben pontatlan megállapításai tértek vissza.

Kiadásunkban új megoldást választottunk. Nem az Erdői által összeállított török szóanyagból indultunk ki, hanem önállóan dolgoztuk fel a

Leveleskönyv magyarázatra szoruló török szóanyagát. Az elforduló török szavak, leggyakrabban a török közigazgatás és katonaság fogalomkörébe tartozó tisztségnévek, az egyes levelek történelmi szereplőinek rövid, szabatos magyarázatára törekedtünk. A török és magyar hangmegfelelések részletezését mellőztük. A magyarban is meghonosodott, ma is élő oszmán-török jövevényszavak (gyaur, mecset stb.) — hacsak erre különösebb megfontolás nem készített — a jegyzetben nem szerepelnek. Az olyan ma is élő szavakat, amelyeknek jelentése Mikes korában más volt, jegyzetbe vettük. De Mikes egyes, ma is élő török szavait (pl. dolmány, dohány stb.) kirekesztettük. A jegyzetekben ugyanis nem törekedtünk az összes török elemek feldolgozására, hanem az esetenként szükséges magyarázat megadására. Sem a hangtörténeti vonatkozások taglalását, sem pedig a teljességre való törekvést nem tekinthetjük feladatunknak a török szavakkal kapcsolatos jegyzetekben. A török helynév-jegyzetek csak a mai Törökország területén levő helységek neveit, továbbá azokat az eltörökösített helyneveket tartalmazzák, amelyek azonosítása történeti vagy nyelvi okokból nehézségbe ütközik.

A magyarázandó török szót a török köznyelvi alak követi mai török helyesírással. (Az ezt követő zárójelben a török szó ejtése, mai magyar helyesírással.) Amennyiben a szó könnyebb azonosításához előzetes magyarázó adatra, legtöbbször nyelvtörténeti magyarázatra van szükség, úgy ezt szegletes zárójelben tüntetjük fel: [egykorú török alak]. A személynevek és földrajzi nevek magyarázási elvei lényegében a török szavak és nevek jegyzetelési elveivel azonosak. Az összetett nevek írásánál a török történeti irodalomban jelenleg követett gyakorlatot tekintettük irányadónak. — A kronológiai táblázatban a török helyesírási alakot nem tüntettük fel.

Itt foglaljuk össze a török ábécé néhány, a magyartól eltérő sajátosságát is, amelyek ismerete az anyag használatát megkönnyíti: c = dzs; ç = cs; s = sz; ş = s; ğ magas hangrendű szavakban j, mély hangrendű szavakban nem ejtendő; ı = veláris i (nálunk i-vel jelölve); i = i, j = zs; y = j; egyes magánhangzók felett a ^ jela magánhangzó hosszúságát vagy az előtte álló mássalhangzó palatalizáltságát jelzi. — A magyar ortográfián alapuló átírást néhány általánosan ismert nyelvészeti jellel (i, h, ŋ) egészítettük ki.

A *Törökországi Levelek* filológiai elemzése tisztázta, hogy Mikes a török vonatkozások tekintetében többször fordult nyugati forrásokhoz (vö. Király: 1909). Így ezen levelek török elemeinek vizsgálatakor a közvetítő források és a közvetítő nyelvek szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ugyanakkor más elbírálás alá esnek azok a levelek, amelyeknek török név- és szóanyagát Mikes feltehetően személyes érintkezés nyomán rögzítette s amelyek így nyelvi szempontból hitelesebbnek tekinthetők.

Az író török nyelvtudására vonatkozólag konkrét forrásadataink igen csekélyek. Mikes egyik korai levelében említi, hogy a török nyelvben igen kis előrehaladást ért el, tudása csupán néhány szóra korlátozódik: *A való, hogy a nyelvnek nem tudása is okozhatja a hozzánk való idegenséget; mert csak nem lehetünk olyan jó szívvel ahoz, akivel nem tudunk beszélni, mint akivel kimondhatjuk magunk gondolatajt. Még eddig, édes néném, igen-igen keveset tudok töröktül; nem tudom, ezután mint lesz, de nekem úgy tetszik, hogy ezután is annál a két vagy három szónál, akít tudok, talám tudósabb nem leszek; mert nem lévén semmi társalkodásunk a törökkel, a töröknékkal pedig még annál*

kevesebb, és így nem látom semmi módját, hogy tudósabb legyek abban a nyelvben, amint vagyok — írja az első hónap után (4. lev. — az idézet az 1958-as kiadásból.) Ez a helyzet lényegében az első években sem változott. Mikes nyelvtudásának kérdése összefügg a törökországi magyar emigráció viszonylagos elszigeteltségével, ill. az etnikai adottságokkal is. Rodostó lakosságában — legalábbis a Rákóczi-emigráció idejében — nem a török, hanem a görög, örmény, ill. a zsidó elem dominált. Ezek azonban egymástól éppen olyan elszigetelt közösségekben éltek, mint amilyen elszigetelt közösséggé formálódott maga a magyar emigráció is. Nagyon valószínű, hogy a legelszigeteltebb, önmagának élő s azon belül is bizonyos korlátokat emelő közösség éppen a török volt. A magyar emigráció így a helyi török lakossággal aligha építhetett ki szoros kapcsolatokat. Mikes egyes leveleiből is erre lehet következtetni. Ugyanígy kevés érintkezése lehetett az emigrációnak a helyi hatóságokkal, hiszen sorsa és élete mind a nagyobb ügyek, mind az apróságok tekintetében közvetlenül az udvartól függött. A hivatalos érintkezés pedig az udvar által kijelölt tolmácsok segítségével folyt, akik így a dolgok megkönnyítői, egyben azonban bizonyos vonatkozásban a nyelv elsajátításának akadályozói lettek.

Amint más forrásokból tudjuk, Mikes többször megfordult a fővárosban is. Itteni kapcsolatai azonban inkább a konstantinápolyi francia követséghez fűződtek, mintsem a törökökhöz, s ezek a szálak valószínűleg a nyugati, főleg a francia irodalommal való kapcsolatát erősítették vagy segítették elő; a török nyelv elsajátítása szempontjából nem voltak jelentősek.

Törökországi tartózkodása során Mikes nem ártult el különösebb érdeklődést a török irodalom irányában sem. Magukban az egyes levelekben sem találunk ilyenféle célzást, utalást. Valószínű, hogy az idegenek számára ákombákomnak tűnő arab írás volt az, ami Mikest is elrettentette a török nyelv és irodalom behatóbb tanulmányozásától. Így Mikes számára — amint azt levelének idézett helye is többé-kevésbé igazolja — a török nyelv elsajátítása csupán néhány, a személyes érintkezéshez szükséges szó és fordulat elsajátítását jelentette.

Leveleinek nem egy vonatkozása támasztja alá a fentieket. Így utalhatunk arra a körülményre, hogy Mikes egyetlen összefüggő török mondatot vagy köszönést sem jegyez le (ugyanakkor görög és olasz köszönési fordulatot használ). Az emigráció székelyének is csak görög nevét ismeri, a török nevet egyetlenegyszer sem említi (ugyanígy más helyneveknél is inkább használja a görög alakot, amelynek számai sokszor az általa is ismert ókori irodalomig nyúlnak vissza).

Mikes nyelvi ismereteire vonatkozólag negatív vallomásként szolgál végül maga a szóanyag is. A szó- és névalakoknak a hódoltság korában nyelvünkben meghonosodott oszmán-török jövevényszavakkal való összecsengései, bizonyos sajátosságok szempontjából való egyezései azt mutatják, hogy ez a szóréteg még elevenen élt Mikesnek és társainak nyelvében s az általuk használt török szóanyag regisztrálásakor legtöbbször ez a réteg és nem a hallott török beszéd játszott szerepet. A török elemek magyar földön született népetimológiáinak felelevenedése, illetőleg újalkal való kiegészítése is e befolyás jele, a török szóréteg Mikes számára való idegenszerűségének bizonyítéka. Ugyanígy bizonyos „érintetlenséget” mutat a nyugati források közvetítésével átvett

török szó- és névanyag is, amelyet Mikes revideálás, az élő nyelvi ismeretek adta kontroll nélkül vesz át. Mindez pedig az előzőket látszik alátámasztani.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a *Levelekben* közvetlen török eredetű, török nyelvjárási kapcsolatokra utaló szó-, illetőleg névanyaggal nem kell számolnunk. Sok esetben az ilyen kapcsolat világosan kimutatható, s ezt a tényt a levél keletkezésének körülménye, a *Levelek* már említett külső összefüggései is aláhúzzák (feltűnőek például a közvetlenül hallott helynevekben mutatkozó ilyen sajátosságok; a Patrona-felkelésre vonatkozó levelek néhány ilyen sajátossága stb.). Ezen szörványadatok bizonyára becsesek lesznek a forrás gondokkal küzdő török nyelvjárástörténeti kutatások számára. A kimutatható török nyelvjárási vonatkozások mellett azonban a magyar nyelv hódoltságkori oszmán-török jövevényszavaival, illetőleg a nyugati forrásokból ismert alakokkal való egyezések tényét kell aláhúzni. Ez utóbbi sajátosságok — különösen ortográfiai szempontból — a nem közvetlenül ilyen forrásokra visszavezethető levélrészletek szerkesztésében is hatással voltak Mikesre. Az egyes szó- és névalakok elemzésekor e sajátos hármasságot szem előtt kell tartani.

A török elemek helyesírásának kérdését külön nem tárgyaljuk, e problémákra csak bizonyos részletek kapcsán térünk ki. Az irodalmi utalásokat az egyes szójegyzetekben adjuk.

A szó- és névanyag török vonatkozású sajátosságait a következőkben foglalhatjuk össze. A balkáni nyelvjárások nyugati csoportjára jellemző első szótagbeli $\ddot{o} > \ddot{u}$ változás tükröződését látjuk az üzön küpri (uzunköprü) helynévben. (Gondolhatunk itt a változás e korban való nagyobb elterjedtségére, a jelenséghatárnak a maitól eltérő futására?) A basbug (basbog) szóban jelentkező $o > u$ változás jelensége jól ismert a török nyelvjárásokban. Az imrehor (emir-i áhír < emir-i áhur) szóban az illeszkedés során jelentkező o -fázis figyelhető meg. Az ej diftongus feloldódásának a ruméliai területről ismert tendenciáját látjuk a Békosz ~ Bejkosz (Beykosz) helynévben [ide vonható talán a réz effendi (reisz efendi) alak is, bár itt a hódoltság korból ismert magyar népetimológia hatását nem szabad elfelejteni]; az $öj$ diftongus egyszerűsödését figyelhetjük meg a Jénikő (Jenikőj) helynévben. Az au diftongus (< avu) összevonódását látjuk az arnot (arnavut) szóban. A magánhangzóprotézis jelentkezik az Oroszcsik (Ruszcuk) helynévben (talán itt is lehet magyar népetimológiára gondolni). A hasonulás jelenségét látjuk a szilihár (< sziláhtár) szóban. A labiális—illabiális illeszkedéssel ellentétes archaikus alakokat látjuk a kapucsi ~ kapicsi (kapıdzsi), Muszli (Muszlu), Üzön küpri (Uzunköprü), Csanum kocsa ~ Csanum kosá (Dzsanim Hodzsa), Oroszcsik (Ruszcuk), gyümrühcsi (gümrücsü) szavakban, ill. nevekben.

Az oszmán-törökben ismert szókezdő $t \sim d$ váltakozást látjuk a dirnakgi (tırnakcsi) és tefterdár (defterdár) szavakban. Szó belsejében a mai köznyelvtől eltérő megfelelést mutat a baldacsi (baltadzsi) szó. A szókezdő $sz > z$ változásra utal a Zaid (Szaıt) név. Az arab eredetű oszmán-török szavakban az eredeti h -nak esetenként k felel meg. Ezt mutatja a baxis (bahsis < bahıs) szó. Az erősen palatális török g hangot képviseli a gy -s szókezdet a gyümrühcsi (gümrücsü) szóban. Az arab h hang k megfelelését látjuk a seliktar (sziláhtár) szóban (itt talán inkább magyar vonatkozásokra kellene gondolni). A gyümrühcsi (gümrücsü) szóban mutatkozó $h \sim k$ meg-

felelés török nyelvjárási magyarázata nem kézenfekvő (talán íráshibára kell ez esetben gondolni). A szerdengesti (szerdengeesti) szóban jelentkező cs(t) > s(t) változás jól ismert a mai török nyelvjárásokban (kérdéses, hogy az isoglan (icsólanī) esetében — más hanghelyzetről lévén szó — török vonatkozásokat kell-e keresnünk). A szóvégen jelentkező m ~ n váltakozást mutatják a Fetislán (Feth-i iszlám), imán (imám), kajmakán (kajmakám); aferim (aferin), hám (hán) szavak, ill. nevek. E jelenség szórányosan a törökben is jelentkezik, valószínű azonban, hogy a magyarázatot mégis a magyarban kell keresnünk. A laringális zárhang (betűjele ejin) helyén fejlődő h hangot látjuk a tahin (táyín) szóban. A h hang különböző hanghelyzetekben való eltűnését mutatják a következő szavak, ill. nevek: Alep (Halep); Fetislán Feth-i iszlám, kiája (kjáhja), Mamud ~ Mamut ~ Mahmud (Mahmut); Abdula (Abdullah), allá (allah). A v hang eltűnését látjuk az arnot (arnavut), csauz (csavus) szavakban. Az archaikus g (ğ) hang megőrződését látjuk az aga (aa < aga), bég (bej < beg), beglerbég (bejlerbej < beglerbeg), isoglan (icsólanī < icsoglanī) szavakban. A régi ŋ hang képviselőjére vonatkozólag csupán a jancsár (jenicseri < jeñicseri) szóból lehetne következtetni. A szó magyar vonatkozásai azonban ezt meglehetősen megnehezítik.

A magyar hangtörténeti tanulságokat, a hódoltságkori oszmán-török jövevényszavakkal egyező sajátosságokat a következőkben rögzíthetjük. A kétnyíltszótagos törvény érvényesülését látjuk a jancsár (jenicseri) szóban, elhasonulást a barber (berber), hasonulást a boncsok (bondzsuk) szavakban. A magyar hangrendszernek idegen dzs hang zs-vel helyettesítődik a következő szavakban, illetőleg nevekben: boztansi (bostandzsi), Csanum kosa ~ Csanum kocsa (Dzsanim Hodzsa), csorbasi (csorbadzsi), hansár (handzsár), nissánsi (nisándzsi); cs-vel a következőkben: baldacsi (baltadzsi), boncsok (bondzsuk), kapicsi (kapidzsi), mistancsi (nisándzsi), Csanum kosa ~ Csanum kosa (Dzsanim Hodzsa). A kalmakán ~ kajmakán (kajmakám) szóban mutatkozó j ~ l változás magyarázatát is a magyarban kell keresnünk. A szóvégi n palatalizálódását — amely jól ismert nyelvünk oszmán-török jövevényszavaiban is — a következő szavak mutatják: fermány (fermán), kalmakány (kajmakám), Oszmány (Oszmán), tahiny (táyín). A depalatalizálódás jelenségét látjuk a tihája (kjáhja) szóban. A kettős mássalhangzók rövidülése figyelhető meg az Abdula (Abdullah) és oka (okka) szavakban. A hangátvétel jelenségét mutatja a peszmez (pekmez) szó is, amelyet más források is ez alakban ismernek. Szláv közvetítésű alak a kadia (kádi), a szóvégi (j)ja miatt. Népetimológia érvényesülését látjuk az imrehor (emir-i áhír), kem husar aga (kemhászáraga), [?] Oroszcsik (Ruszsuk), réz effendi (reisz efendi) szavakban, illetőleg nevekben. Amint láttuk, a felsoroltak közül számos alak (hám, imrehor, peszmez, réz effendi, sziliktár, tihája stb.) mutat világos egyezést nyelvünk hódoltságkori oszmán-török jövevényszó-rétegével.

A nyugati források (latin, francia stb. munkák) számlájára írható sajátosságok a következőkben összegezhetők: A török veláris i hang e-val való jelölése: kaden (kadīn), kezlar aga (kezlar agaszī); a k hang c-vel való jelölése: álcorán (alkorán), cadia (kádi), cadilesker (kádiilesker), caszap basi (kaszap basi) stb.; a h hang ch-vel való jelölése: Achmet (Ahmet), cház oda (hász oda); a cs hang ch-vel való jelölése: chernegir basi (csasnigir basi); az s hang ch-vel való jelölése: assás bacha (aszszász basa); a dzs hang g-vel való jelölése:

teskeregi basi (tezkeredzsi basi), zagárgi basi (zagardzsi basi) stb.; az sz hang s-sel való jelölés: assás bacha (aszszász basi), Békos (Bejkosz), ésád (eszád), hasáki sultana (hászszeki szultána), seliktár (sziláhtár) stb. A török ü hang esetenkénti u-val való jelölését is [tulbendar aga (tülbendár aga), Bujukdere (Büjükdere) stb.] valószínűleg ilyen alapon kell magyaráznunk; nem valószínű, hogy ez esetben hangtani jelenségre kellene gondolnunk. A török elemek ortográfiájában mutatkozó bizonyos ékezeti sajátosságok talán e síkon értelmezhetők. E források hatását kell látnunk az effendi (efendi), Mahomet ~ Mahumet (Muhammet), Mehemet (Mehmet) stb. alakokban is.

Az előzőekben megadott bibliográfiákat török nyelvtörténeti, illetőleg nyelvjárási szempontból a következő adatokkal egészítjük ki: T. Kowalski: Osmanisch-türkische Dialekte. Enz. d. Isl. IV (1934) 991—1011; J. Deny: Principes de grammaire turque („Turk” de Turquie), Paris 1955; id., L’osmanli moderne et le türk de Turquie. Philologiae Turcaicae Fundamenta. I, Wiesbaden 1959, 182—239; Die anatolischen und rumelischen Dialekte. Ibid. 239—260; S. Buluç: Anadolu ağızları bibliografyası. Türkiyat Mecmuası VII—VIII (1945) 327—334. A ruméiai török nyelvjáráások irodalmának bibliográfiáját ld. G. Hazai: Über den osmanisch-türkischen Abschnitt des dreisprachigen Sprachführers von Saloniki. Ural-altaische Jahrbücher XXXIII (1961), 66 (4. jegyzet). Magyar hangtörténeti vonatkozásban az említettek kivül ld. még Bárcai Géza: A magyar szókincs eredete. Budapest 1958.

A LEVELESKÖNYV TÁRGYI JEGYZETEI

Constantinapolyban Groff P... E... írot leveli M K — Ez a címe a Mikes-kéziratnak, amelyet Kulcsár István 1794-ben Törökországí Levelek címmel kiadott.

Gróf P. E. kilétét a Mikes-kutatás korai időszakában többen is próbálták kideríteni, mivel úgy vélték, hogy az egyes levelek, a száműzött Mikes Kelemennek néjéhez írt valódi levelei. Az első, aki a „néne” személyének létezését kétségbevonta és cáfolta, Toldy Ferenc volt. A *Leveleskönyv* jelentős részének élethű volta, valamint az a látszat, hogy Mikes egy Konstantinápoly európai negyedében lakó rokonával levelezést folytatott, Toldyt kezdetben a hölgy személyének megkeresésére ösztönözte. „Az első levél a Gallipoliba érkezés napjáról van keltezve (1717. 10. oct.), az utolsó Rodostóból 1758. dec. 20-dikáról; intézve egy, állítólag Konstantinápolyban lakó néjéhez, kinek neve, ha a fennírt betűkből s pontokból ki akarnók betűzni: gróf Pekri Eszter lehetne, mert azon időben más e betűn kezdődő nevű grófi ház Erdélyben nem virágzott, s az E után vetett öt pont más akkor szokásos keresztnevre ily alkalmasan nem magyarázható.” (Toldy 241.) A Gróf P. sigla Toldy szerint más nevet nem rejthet, mint Pekrit; de gr. Pekri Lőrinc kuruc generálisnak nem volt E keresztnevű leánya. Miután családtörténeti vonatkozásban végére járt a rejtelmes ügynek, a Pekri, Petki, Perényi (Prinyi) stb. családnév elvetése után Toldy arra az álláspontra jutott, hogy a „néne” nem létezett, alakja költött személy. A *Törökországí Levelek* misszilis volta ellen számos ma is helytálló érvet hozott föl, kimutatva azok fiktív jellegét.

Mivel azonban Toldynak a Mikes-levelek keletkezésével kapcsolatos egyéb nézeteit a későbbi kutatások részleteiben vitatták, sőt módosították, még a századforduló után is fölmerült a „néne” kilétének kérdése.

Az 1906-os Mikes-émlékkiadás sajtó alá rendezője, Miklós Ferenc, igyekezett a Gróf P. E. személyére új jelöltet keresni. Az állítólagos hölgy, a rodostói halotti anyakönyvben fölmutatható Paksy (Paxy, Spax) Erzsébet, aki Thaly közlése (1893) szerint 1758. szept. 19-én halt meg. Mivel a *Leveleskönyv* utolsó levele 1758. dec. 20-án kelt, e levél megírását és a levelek sorának megszakadását Miklós a nemes hölgy halálával hozta összefüggésbe (ItK 1904, 304). A szerző újra az egyes levelek misszilitását kezdte bizonygatni, de kevés sikerrel.

Ugyanilyen valószínűtlen a föltevése Palóczi Edgárnak. (PHirlap 1940, 231. sz. — Forrás 1943, 312—17. Kihez intézte Mikes Kelemen *Törökországi leveleit*?) Szerinte nemes Tóth Andrásné, Pesselier Mária Ernesztin a *Leveleskönyv* kéziratának címzettje, aki 1730-ban ment férjhez Konstantinápolyban Bercsényi egykori tisztjéhez. Mikes hozzá kezdte volna írni misszilis leveleit, majd fiktív levelekre tért át. A cikk szerzője Mikes *Leveleskönyvének* kéziratát is e hölgy fiával, báró Tóth Ferencsel „hozatja” haza 1793-ban.

Az „édes néne” létezésének vagy nemlétének kérdését nem tekintjük vita tárgyának; ezt a kérdést a Mikes-kutatás régen eldöntötte. Toldy erre vonatkozó érveit számosan megerősítették, bizonyítékokkal támogatták. A *Leveleskönyv* fiktív levelek gyűjteménye. Szerzőjéről érthetően állította Toldy, hogy „a francia irodalom oly ismerője, mint ő, felfoghatta az ily ‚Correspondance’ vonzó becsét.” A választott Gróf P. E. sigla, vagyis a névtelenség, álnév, félvezető vagy azonos kezdőbetűk használata nem volt szokatlan, sőt divatosnak mondható a francia klasszicizmus irodalmi közönsége körében.

Párizsi tartózkodása (1713—1717) idején Mikesnek volt alkalmja megismerni az ilyenfajta népszerű kiadványokat, misszilis és fiktív levélgyűjteményeket. Ilyenek pl. Lettres choisies et galantes de Monsieur de G*** (1662). — A levelekkel tettézdelt Mémoires du temps (1674). — Lettres de la Marquise de M*** au Comte de P*** I—II. sn. — Lettres galantes et de voyages . . . (Paris 1670). — Lettres historiques et galantes par Madame de C*** (1714). — Egyik jellegzetes publicisztikai típusa a Lettre de Monsieur*** à Madame la Princesse de*** au sujet des Essais historiques et critiques sur le goût (Paris 1736). — Richelet mintegy harminc legjobbnak minősített szerzőtől mutat be névtelenül levélmintákat és ad tanácsokat a levélíráshoz, Recueil des plus belles lettres des meilleurs auteurs français (1689 stb. években). — Vaumorière szinte minden levélváltozattal megismertet, Lettres sur toutes sortes de sujets (1690 stb.). Rákóczinak is volt ebből egy példánya. — A francia levélműfajról és gyűjteményekről ld. Zolnai Béla idevonatkozó tanulmányait, különösen a francia irodalmi misszilisokról (EPhK 1921—22).

Amikor Mikes az átmenetinek vélt törökországi tartózkodás megörökítésére levélírásba kezdett, az írói ötlet megvalósításához fiktív levelezőtársat keresett. Mivel hazájából száműzve tilos volt az otthoniakkal leveleznie, egy Erdélyben lakó személlyel történő levélváltásnak nem lett volna realitása. A „levelezés”-hez, a képzelt válaszkapáshoz és a gyakori levélíráshoz egy közeli levelezőre volt szüksége. Konstantinápoly, amelynek neve egzotikum-

számba ment a Párizsból érkezőnek, kapóra jött, s egy oda képzelt „néne”, nőrokon személyében Mikes megteremtette az irodalmi kifejezés keretét.

A Mikes-alkotta fiktív levelezőtárs megválasztása nem formális megoldás volt csupán; életteljes funkciója volt Mikes levélíró tevékenységében. Az író életkorához közel képzelt női alak, *szeretett nőrokon* az *édes néne*, akinek ő a *legkedveseb. és drágább atyafia* (41. lev.). Az ő „néné”-je olyan kétarcú nőalak, akinél ha szükségét érezte meghittséget, atyafias szeretetet, lelki közelséget keresett; máskor, különösen az első években elárasztotta udvarló szeretetével, elhalmozta ölelésével és gáláns gesztusaival, borsos történetekkel szórakoztatta. Az inkább Párizsba, mint Törökországba való téma enyhe pikantériáját a levélíró Mikes néha szándékosan részletezi, kiszínezi: *édes néném. ha valamely idegen olvasná akéd levelét. nem hinné el hogy atyafiaiak vagyunk., azt gondolná hogy még több vagyon az atyafiságnál közöttünk. mert rend szerént az atyafiai levele, hidegeb léntával vagyon írva. hogy pediglen mi egymást szerettyük, arra mind az atyafiság. mind a hajlandóság kötelez minket. de még többet mondok.*

*mert kevésel kédet. ha inkább szeretném.
nénémséget néha, el is felejténém.*

de azt vallyuk meg édes néném. hogy mi jok vagyunk azért hogy ugy szerettyük egymást. annál is inkább, hogy a mi szeretetünk, nekünk, semmü nem alkalmatlankodik . . . (70. lev.)

A Gróf P. E. költöten is vonzó alakja a szeretetre méltó „néne” képében talán egy ifjúkori kedves női archból, névből, emlékből is megőrzött valamit. Nem lenne idegen attól a fiatalon maradt igazi nénealaktól sem, akiről az író 1760-i misszilisében szól először, amikor édesanyja hűgáról, a fiatalon (1697-ben) elhunyt Haller Istvánnéról írja: „. . .Nénének Torma Borbára . . . a'kire én jól emlékezem, és a'ki felől azt mondotta az Anyánk, hogy soha nem látott nálánál szob sirot (:az aszszonyok mindenre vigyáznak): . . .” (másolatból). Ahhoz azonban, hogy egy ilyen nénearc irodalmi motívumá válják, Mikes olvasmányainak döntő része lehetett.

Egyetlen olyan levelezés-gyűjteményt ismerünk, amelynek alapmotívuma és hangja föltűnően emlékeztet Mikeséhez: Lettres de Messire Roger de Rabutin Comte de Bussy több kötetes levelezése. Az első két kötet kizárólag a Madame de Sévigné, Marie de Rabutin Chantal-lal folytatott levélváltást öleli föl (több mint 100 levelet Mme de Sévigné-től és mintegy 150 levelet Bussytól). A „chère cousine” és a szintén kitűnő tollú unokatestvér levelei sikert arattak a párizsi közönségnél (1697 és 1716 között kilenc kiad.). A levelezés egyedülálló hangnemet képvisel a francia levélirodalomban. Az udvarból birtokaira száműzött főrangú francia nemes, aki korábban unokahúga keze után áhítozott, barátságga csillapuló szenvedélyét, túláradó „rokoni” szeretetét szötte bele a játékos forma örve alatt a „belle cousine”-nak küldött leveleibe: „. . .vous n'avez point de parent qui vous estime plus que je fais . . .” — írja Bussy 1654-ben. A konvencionális fordulatoknak itt sajátos funkciójuk van: „Adieu, ma chère Cousine, je vous assure que je vous aime plus que je n'ai jamais fait . . .” (1677). A szeretett nőrokon alakját — levélírásközben — Bussy a szeretett kedves képévé formálja: „chère cousine qui a plus l'air de Maitresse que de Cousine”. Bussy bármiről ír unokahúgának,

mindig talál módot arra, hogy az akkori gálans keretek között kifejezésre juttassa, több van benne a rokoni érzelemnél: „...je n'ai jamais ouï dire que pour se brouillir avec sa cousine, ou pour l'aimer plus que la vie, on méritât d'être bruler” (1677).

Az általánosan használt levélírói eszközöknél, az irodalmi igényű levélírási módszereinél, a kínálózkodó eszmei párhuzamoknál, egymás leveleinek dicséretésénél, a csevegő, társalgó tónusnál, mindennél árulkodóbb ez a magában álló motívum. A „chère cousine”-nal váltott levelek hangja föltűnően hasonlít az „édes néne”-vel való incselkedéshez, Mikesnek a „néne”-ről szívesen megfélemlítő udvarló, évődő tónusához (vö. a 70. lev. jegyz.). Az elképzelt levelező helyzet és érzelmi inspiráció hasonló ahhoz a szerephez, amely Bussy Rabutin és Mme de Sévigné levelezésében valóban lejátszódott és évtizedek alatt megőrkítődött. Lényegében egy ilyen motívum az alapja Mikes fölvetett szerepének, misszilis levelet utánzó műfajának. Ez határozza meg *Leveleskönyvének* hangját, stílusát, Mikes induló levélírói magatartását. Föltehetőleg ilyen „minta”, egy életből vett s irodalmilag is alkalmas példa adhatta az ötletet Mikesnek, amikor Törökországba érkezve hozzáfogott a „levelezéshez”.

Bussy Rabutin levelezése, amely Rákóczi párizsi tartózkodása idején népszerű irodalmi csemege volt, neve után is fölkelthette a Franciaországba vetődött magyarok figyelmét. Az Erdélyben hadakozó francia származású Rabutin császári tábornok nevét jól ismerték. Emaz rokona volt Bussy Rabutinnak. Mme de Sévigné is emlegeti Bussynek írt leveleiben külföldön szerencsét próbáló unokatestvérét. A Szajna parti és az udvari könyvtárak áruzták Bussy Mémoires-jait (első kiad. 1696) és leveleit (első kiad. 1697). Bussy Rabutin Emlékiratai 1666 szeptemberében végződnek; folytatólag 1693-ig leveleiben számol be életéről. Az írt és a kapott levelekről kópiákat készített, s egy részük némi módosításokkal az Emlékiratokban is megjelent, köztük Mme de Sévigné számos levele. Az az ötlet, hogy emlékirat vagy napló, diárium helyett lehet levelet, levelezést írni, Bussy Mémoires-jaiban adva volt.

A mikesi „néne-képzetkör” nem ellenkezik a cousine ~ unokanéne fogalomkörrel. A cousin a. m. 'testvérektől származó, rokon'; a cousin germain jelentése 'unokatestvér, unokafivér, unokabáty, unokaöcs'; a cousine: 'unokahűg, unokanővér, unokanéne'. Az unokatestvér szóhasználat azonban ismeretlen volt a régi magyar irodalomban, valamint az unokabátya, unokaöcs, unokahűg és unokanéne s az unokanővér, unokafivér is. Ezek helyett atyafi, néne, öcsém, bátyám volt használatos.

A néne valószínűleg gyermek-, ill. dajkanyelvi szó, Mikes háromszéki világából való. A korabeli használatban előfordult, hogy a legkisebb testvérek a néne szóval nevezték meg idősebbik nővérüket, éppúgy, mint a nővérüknél néha nem sokkal idősebb nagynénjüket. A soror jelentésben is megszilárdult néne szó alkalmas volt nemcsak anyai, hanem apai, nagyszülői nőtestvérek jelölésére is. Ez a szóhasználat kitágult, áttérjedhetett minden az ego-nál korosabb, az atyafiságon belüli, akár tizedízigen rokon nőszemély jelölésére. Ezen utóbbi jelentésében nemcsak a népnyelvben (Palócság, Székelység, Hont, Nógrád vm. MTsz) használatos, hanem a köznyelvben is.

A néne szó egészen a XIX. szd. elejéig egyedüli jelölője volt mind a 'nagy-néne', mind a 'testvérnéne', mind az 'idősebb nőrokon' fogalomnak, éppúgy,

mint a bátya szó a 'nagybátya' és 'testvérbátya' s az 'idősebb férfirokon' fogalomnak. 1823-ban jelentkezik először a 'Tante, Muhme, die Schwester der Mutter' jelentésben a nagynéne szó. A különböző jelentések lassanként alakilag is kezdtek elkülönülni: néne (néném), soror maior natu, nagynéni (n. néném), matertera, néni (néném), nénike verbum alloquendi. Vö. PF, CzF és Kassai értelmezését, né, néne. MTsz, NySz. — Nyr 1882, 360. 1915, 113. 1934, 95. MNy 1907, 90. — Horgor Nyr 1902, 526. Bárczi SzófSz 214. — Kniezsa István SzlJöv 894. — A néne szó történetére vonatkozólag ld. részletesen A. Köves Magda: Adalékok rokonságneveink történetéhez. NyK 1960, 291—300.

A „néné”-nek nevezett képzelt nőrokon értelmezése a Mikes-szakirodalomban nem egyértelmű. A 'tante, nagynéne, soror maior natu (PF), ältere Schwester, az anya idősebb nőtestvére' értelemben való magyarázása erőszakolt volna, hiszen számos levélből (40, 70. lev. stb.) egészen más magatartás olvasható ki. De nem illik rá a 'soror, soeur, Schwester, nővér' kapcsolatot sem.

Az író leggyakrabban „nénje” atyafiának (parent) nevezi magát: *maradok az asszonynak. jó nénémnek. jó atyafia*, (102. lev. stb.). A szó pontos jelentését, a rokon fokozat jelölését azonban szándékosan homályban hagyja. Nem világos ugyanis, hogy Mikes ilyen esetekben közös szülőktől származó képzelt testvéri kapcsolat vagy oldalági rokon viszony érzékeltetésére használja a „néné”-hez fűződő atyafi szóalakot. A „testvér atyafi” alakot a „nénére” vonatkoztatva egyszer sem használja. — Misszilis levelében nem hagy kétséget afelől, hogy a nála tíz évvel fiatalabb féltestvére, Huszár (Boér) József a „testvér atyafia”. Más esetekben megelégszik az „atyafi” alakokkal, pl. „atyafiak”-nak, „uri atyánkfiai”-nak mondja az író Huszár József Sándor nevű fia, Mikes unokaöccse fiátfalvi rokonságát és az anyai nagyszülőktől származó fiátfalviakat. — Meg nem határozott rokonság jelölésére használja egyik nem személyes vonatkozású fiktív levelében: *mint a ki elsőben el vette az atyafiát. és azután kért szabadságot*, (148. lev.).

Egy helyütt Mikes „nénjé”-vel „öttsém uram”-nak (83. lev.) mondatja magát; másutt „nénje öcsének” vallja magát: *látodé néném, micsoda. jó philosophus öcséd vagyok.*, (160. lev.). De ez sem vall föltétlenül a „testvér öcséd” kapcsolatra. Misszilisében a kor szokása szerint Huszár (Boér) Józsefet is, ennek Sándor nevű fiát is „öcsémuramozza”: „nagy Ötsém Uram” és „Sándor Ötsém Uram”. Mindkettő „bátyá”-nak mondja magát. Távoli unokatestvéreinek, zabolai gr. Mikes Istvánnak a leánya Mikes Anna „hugom asszony”, ennek a férje „Bornemisza ötsém és sógor uram”. Huszártól érdeklődik „ha vannak é ötsém és hugaim?” (1759.) Mikes a nálánál fiatalabb közeli és távoli férfirokonokat öcséinek nevezi. Természetes tehát, hogy az „édes néné”-től öcsémnek, öcsém uramnak szólíttatja magát. — De más vonatkozásban hangsúlyozza a testvér kapcsolatot: *azattyárci valo <otstét.> testvér otstét*, (194. lev.).

A fenti példák arra mutatnak, hogy Mikes jól ismeri a rokonsági viszony fokozataira szolgáló hagyományos erdélyi elnevezéseket. — Akárcsak kortársa, Bethlen Kata, aki levelezésében fiatalabb sógorát, Teleki Lászlót „öttsém uramnak” (299), saját magát pedig „igaz atyafia, nénjé”-nek nevezi (361); Telekinét és leányát pedig „öcsém asszony”-nak hívja (232, 364, 374). —

Rettegi György pedig ezt írja Önéletírásában: „... ebédre jöttem a nénémhez Gálfalvi Ábrahámné asszonyomhoz, ki is egy volt az édesatyámnak anyjával.” (Hazánk 1884, II, 233.)

A néne szóalak Mikes írásaiban többféle kapcsolatban fordul elő; az előbb felsorolt korabeli szóhasználat mindegyik esete előfordul nála: 1. idősebb nőtestvér; Huszárnak írja: „...ot egy kis nénye fekszik kednek” (1761), féltettvérének korán elhalt édes nővérét értve rajta. — Egyik fordításában: Honoria és húga nem hallgatnak „a nényiknek szavára” (*KeresztKírUtja* 7 verso) — „elles contredisoient leur ainé”. Ugyanitt: „ötséimet . . . várhatsz é valamit a te ötséidtől . . .” (42 verso) — franciául: „mes jeunes soeurs . . . tu a grande confiance à le pieté de tes soeurs”. 2. nagynéne; Huszárnak írja közös anyjuk, Torma Éva hűgáról: „nénénknek, Torma Borbálának . . .” (1761). 3. nőrokon; az író Erzsébet angol királynő „nényit. vagy öttse asszonyát.” Stuart Mária skót uralkodónőben látja. Nem tudható pontosan, hogy Mikes ezt milyen forrás alapján írta. Az említett kapcsolat a bizonytalannak látszó rokonság jelzésére szolgál. Az bizonyos, hogy Stuart Mária (1542—1587) fiatalabb volt Erzsébet királynőnél (1533—1603), de nem volt közeli rokona (vö. a 84. lev. jegyz.). 4. átvitt értelemben; szent Ferenc „a fajdalmakat nényneinek nevezi vala” (*KeresztKírUtja* 81 recto).

Az elmondottak alapján a *Leveleskönyvben* előforduló „attyafia”, „öcséd”, „öttsem uram” szóalakok a „néne” szóra vonatkoztatva valamilyen képzelt rokoni kapcsolat érzékeltetésére szolgálnak. Az író szándékosan meghatározatlan rokoni viszony mögé rejti az „édes néne”, a „nénékám” személyét, a Mikesnél alig idősebbnek sejtetett, a *Leveleskönyvben* mindig fiatalon élő s így megörökített képzeletbeli kedves és szeretett levelezőtársat.

[1.]

Constantinápolyban — Előfordul még *Constantinápoly* (168, 183. lev.), *Constancinápoly* (25, 48, 57, 97, 146. lev.), *Constancinápoly* (9, 16, 26, 42, 57, 68, 87, 92, 113, 115, 120, 122, 123, 127, 138, 178, 179, 204. lev.), *Constáncinápoly* (115, 123, 200. lev.), alakban és rövidített, *Consp* (76. lev.), *Conspoly* (9, 79, 115, 126, 128, 131. lev.), *Constáncíp* (93. lev.), *Constanp* (91, 92. lev.), *Constanpoly* (20, 113, 170, 177, 199. lev.), *Constánpoly* (123. lev.), *Conspoly* (42, 77, 79, 81, 129, 130, 195. lev.) alakváltozatokban is.

Istanbul városa, a régi Konstantinápoly (törökül Konstantiniye), a Török Köztársaság kikiáltásáig az ország fővárosa volt. A nép körében régóta használt új neve is ekkor nyert hivatalosan polgárjogot. A városnév történetéhez vö. *Istanbul: Íslám* Ansiklopedisi 53. A. cüz, 1959, 1135—1214. — A város leírására vonatkozólag ld. a 127. lev. jegyz.

Gallipoliból. — Ugyanígy a 3. és 122. levélben. *Gallipoli* alakban is (2. lev.). — Gelibolu régi kikötőváros a Dardanellákban az európai parton, közel az északi szoros bejáratához.

A^o 1717. 10. *gbris.* — Mikes a keltezést hagyományos módon, régi magyar szokás szerint latinosan írja; gyakoribb sorrend: nap, hó, évszám. Néhány esetben (49, 59, 79, 181. lev.) először francia módra keltezte levelét, majd törléssel javította, vö. a lapalji szövegkritikai jegyz.

I sor *hálál légyen az Istennek*, — NySz Hála [Szólások]; hálál: régies, a közbeszédben még a század elején is előforduló alak (Szily). Ld. még a 39. stb.

levél szövegében is. — A NySz által számon tartott szólások Mikes *Leveleskönyvéből*: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 20, 21, 25, 27, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 49, 57, 64, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 93, 95, 103, 120, 135, 136, 138, 140, 141, 151, 152, 154, 155, 159, 160, 165, 172, 175, 206. lev. További szólások: 16, 24, 105, 108, 110. lev. — A közmondásokra vonatkozólag vö. a 6. lev. jegyz. 37.s.

2 *indultunk meg.* — *indultunk el* (Szily).

3 *ha a köszvény bucsut akarna tölle venni.* — NySz Vész, vész, vészen, vészén [Szólások]. A vész ige szólással kapcsolatos használatára ld. a 2, 6, 9. stb. levelet is.

4 *áer* — levegő; előfordul a 184. stb. levélben is, „Tizántúl még ma is hallani a néptől. A MTsz-ban nincs meg.” (Szily.) — A szót Hermányi is használja: „rosz aerú szállásán” (157. sz. anekdota). — Bethlen Miklósnál is előfordul: aerben (I, 84, II, 101 stb.).

5 *mi jó a földön jární,* — Vö. NySz 2. Mi 1)d) — „A *mi* névmás a régieknél *ki* is néha melléknévnek vagy határozónak a jelzője, még pedig ritkán valószínű kérdésekben, rendszeren csak fölkiáltásokban. Az egyszerű *ki* és mi ilyenkor gyöngébb hangsúlyú.” A kijelölő jelzők c. fejezetben hivatkozik rá Simonyi (JelzőkMondt 58). A névmási jelzőkre vonatkozólag vö. a 77. lev. jegyz. 52.s. — Vö. MMNyR II, 277 (a kijelölő jelzőkről a MMNyR már külön nem szól).

5—19 Rákóczi a hajóútra vonatkozó leírásában részletesen kitér a Mikes által élményszerűen előadott előzményekre: „... azért a hajó nagy és igen heves hánykódásai következtekben rosszul lettek a kíséretemben velem hajóra szállt negyven főnyi cselédségemből azok, kik tengerhez nem szoktak...” stb. (Vall 321—22.) Rákóczi a végleges elvitorlázás dátumát szept. 21-ével jelezte. A Marseille-ből való elindulás után ugyanis néhány napot a hyères-i szigeteknél vesztegeltek. Okt. 2-án a Syra-szigeti kikötőben horgonyoztak. — Mikes már átélte a fejedelemmel egy veszélyes, viharos tengeri utat, amikor 1712 novemberében Gdańskból elindultak Franciaországba (Vall 242—50). Ezek az emlékezetes napok vissza-visszatérnek korai leveleiben: *eleget jártam tengeren . . . mindenkor o'lyan félénk voltam.* (25. lev.); *de ha én is husz napig maradnék a tengeren. talám halva vinnének kédhez . . . töb napokat is töltöttem én a tengeren, de jo hajokon, az út valokon pedig éppen nyomorúság.* (52. lev.)

6 *sipadoztak* — süppedeztek (Szily); NySz Süpped : süppedéz. A szótár Toldy Mikes-kiadása szövegéből: sippadoz, Kulcsár kiadásából: söppedez alakban idézi. Ez utóbbi téves. — A hasonlat az újszövetség egyik ismert helyére utal (Káldi, Mat 14, 29—30). Ld. még a 134. lev.: „... attól igen féltem hogy a lábam belé ne sipadgyon, roszabul jártam volna mint. szent Péter. — A szó előfordul Mikes egyik fordításában is: „... de hirtelen nagy szél támadván igen meg ijéde. és a lábai sippadozni kezdének avizben, . . . (KJÉH 1748. 77 verso).

A bibliai elemek kezdettől fogva jelen vannak Mikes *Leveleskönyvében*; az első években számosabban fordulnak elő, de általában egyenletesen helyezkednek el. A lényegesebb bibliai motívumokról ld. még a 7, 9, 11, 13, 15, 19, 20, 23, 24, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 41, 44, 47, 54, 64, 65, 66, 72, 74, 83, 84, 86, 87, 90, 99, 106, 112, 122, 140, 143, 145, 146, 159, 163, 164, 166, 168, 170, 179, 188, 189, 198, 206. lev. — A *Leveleskönyvben* jelentkező bibliai nyomok

magyarázatát hármass körülmény adja. Egyrészt arra vezethető vissza, hogy Mikes keresi a lehetőségeket a bibliában való jártasságának megmutatására; másrészt életrajzi adottságainak tudható be, hogy önkéntelenül is kapcsolódnak gondolatai a biblikus kor történetének mozzanataival, a hasonlóság és a látszólagos azonosság erejével reprodukálva szentírási olvasmányainak emlékét. Nem utolsósorban pedig az író hangulati diszpozíciója, vallásossága vonja maga után, hogy művében bőven találunk bibliai reminiszenciákat, a biblia szellemében gyökerező kijelentéseket.

Zolnai Béla e kérdéssel is foglalkozó tanulmányában helyesen állapította meg, hogy a XVII. és XVIII. sz. ölekezésének idején Franciaországban a műveltség és levélírás, a szellemi tartalom és megnyilatkozási forma dualizmusában igazolódtott az egyén kulturáltsága; a levélírónak, akár misszilis, akár fiktív levelek alakjában mutatta meg műveltségét, nemcsak világi ismereteiről, hanem vallásos irodalmi tájékozottságáról is számot kellett adnia (Zolnai 1921, 92).

Mikes bibliai vonatkozásait azonban nem csupán az irodalmiság váltja ki. Fontos szerepe van ebben az író lelkivilágának és a pillanatnyi eszmetársulásnak. A bujdosók helyzetének körülményei és a természet jelenségei ösztönösen adnak indítékokat a bibliai párhuzamokra; a bibliai kitételek, képek, utalások pedig szorosan kapcsolatban vannak a száműzöttek sorsával, mindenekelőtt az író személyes gondolat- és érzélemvilágával. Szinte minden hasonlatnak, bibliai vonatkozásnak csak annyiban tulajdonít jelentőséget, amennyiben a maga szubjektivitásával viszonylatba hozható. Mintegy individualizálja a biblia kollektív hangját, egyéníti a szentírás történetének példáit, gyakran az erkölcsi-tanító, példalódzó háttér teljes elhagyásával.

Az irodalomtörténeti kutatás megtalálta azokat a szellemi kapcsolatokat is, amelyek Mikest kora racionalista vallási fölfogásának területére vonták. Érdekes jelenség, hogy a reformáció és ellenreformáció küzdelmei után, még a hazai barokk korszakon belül, a francia barokk és klasszicista irodalom hatásától és a felvilágosodás előszelétől megérintve Mikes a vallás kommentár nélküli, erasmusi értelemben vett forrásához, a bibliához tért vissza. Ennek mind világnézeti, mind pedig nyelvi szempontból nagy fontossága van.

Az ószövegség nyelve a reformáció korában szívódott fel a magyar irodalom vérkeringésébe; mint stílushagyomány, nyelvi örökség élt tovább a következő századokban. A biblikus nyelv és stílus mintaképpé Károli fordítása vált, holott irodalmi-nyelvi színvonal tekintetében helyenként még a korabeli átlagnak is alatta marad. A protestánsok igazítva, javítgatva ugyan, de mindig a Károli-féle alapszöveget nyomtatták ki újra. Nyelvi stílusbeli hatása a régi magyar irodalom protestáns ágának ódon zamatú ízeiben, kifejező-készletében mindvégig érezhető maradt. Az ellenreformáció korában katolikus hitre tért írók, főurak is a Károli-biblián nevelkedtek. A XVII. században erős versenytársa akadt Káldi biblia-fordításában. A protestáns és katolikus biblia nyelve a barokk korban is a magyar írók nyelvkincsének és kifejezés-készletének, képalkotásának, szólás-fordulatainak eredményesen fölmérhető tényezője maradt (vö. Turóczy-Trostler József Nyr 1925, 116).

S ha Mikes stílusának egész ornámentikája, nyelvének minden díszítő eleme, parafrázisos kifejezőmódja a barokk-gáláns-rokoko kor ízlésének lecsapódása volna is (Zolnai Béla 1930, 194), stílusformájának egyik igen

fontos összetevője a biblia szókincese, frazeológiája marad. Midőn minden zökkenő, látszólagos erőfeszítés nélkül önti formába gondolatait, stílusában a XVII. század magyar nyelvének bibliai rétege is levegőhöz jut. A biblia képeinek, hasonlatainak, szókapcsolatainak, kifejezéseinek beolvasztásakor az író tudatosan duzzasztja alkotóerővé az öröklött nyelvi diszpozíciót. Ez a folyamat egyben a biblia nyelvének megszakítás nélküli átözönlését jelenti szókincesébe. Csak így érthető, hogy elmélkedő eszmeifuttatásaitól a legprózaibb, a tréfás megjegyzések profán változatáig a biblia szókészletéből és kifejezés állományából meríti gyakran gondolatközlésének nyelvi elemeit.

A kutatás eddig bőséggel hozta felszínre azokat a külföldi műveket s mutatott rá azokra a világirodalmi forrásokra, amelyek Mikes egyes leveleire anyagot, tárgyat, motívumokat, ösztönzést szolgáltatottak. Ezek mellett a biblia volt Mikes egyik leggazdagabban kiaknázott irodalmi forrása. Bethlen Miklóshoz és Rákóczihoz hasonlóan mély, egyetemes bibliai kultúrával rendelkezett. Főlszínes ismeret is beolvashatta volna alkalmasszerűen írt leveleibe a történeti históriákat, meszeszerű jeleneteket, legendás elbeszéléseket; Mikes azonban nem a biblia kimagasló és a prédikációkból általánosan ismert események fölhasználásával mutat vissza a szentírási forrásra, hanem sokkal inkább azokkal a ráutalásokkal és találó célzásokkal, kuriózum- és epizód-elemekkel, amelyek a bibliai nyomok kutatását a *Törökországi Levelekben* eredményessé tették.

A biblia közvetlen hatása mellett Mikes közvetett forrásainak sorába kell beleillesztenünk a biblia utáni zsidó irodalmat is. A midrás mesevilága francia irodalmi kölcsönzés útján sűrölte a *Leveleskönyv* tartalmi felületét, a zsidó történetírás pedig a fordításokon és J. Flavius művén keresztül jutott szóhoz Mikes alkotásában (vö. Zsoldos 4—6 és 81—82).

6 *hát má bünösök, hogy ne féljének* — „Nyomatékos igenlést fejez ki a hogyné (hogynisné ‚scilicet‘. PPl. hogynem. Nyr 19 : 504. honna. MTsz), dehogyném, hát, persze határozószó is. Ezek mondattani tagadással lettek igenlő határozószókká . . . A hogy tehát itt mondatpótló” (Klemm TörtMondt 24). — A határozószókra vonatkozólag ld. még a 37, 62, 85. lev. jegyz.

A *hogyne* (hogy ne) mellett gyakori a föltételes mód, mikor a kérdőmondat alakjában kifejezett cselekvés bekövetkezése egészen természetes, magától értetődő következése az előzményeknek, a helyzetnek (Vas Nyr 1905, 435). Hasonló példákat idéz Vas a 13, 19. lev. szövegéből.

7 *hábok* — hullámok (Szily).

8 *az erdélyi nagy hegyek.*, — Vö. a 32, 146. lev. is. Más erdélyi íróink (Bethlen Kata, Bethlen Miklós, Hermányi Dienes József) képei, hasonlatai között is feltűnnek az erdélyi nagy hegyek, az erdélyi havasok.

10 *víz hegyek;* — hullámhegyek; „a XVIII. szd. elején a hullám szó még szokatlan volt” (Szily). A hullám szóhoz vö. MNY 1950, 314—17; 1951, 234—40; 1952, 184—86.

12 *elég ahogy út vagyunk* — elég az, hogy . . .

13 *ha a hintó meg ráza, el járad, és . . .* — A fásasztóvá vált hintónjárás Mikes franciaországi élményei közé tartozik. Szathmáry Király Ádám naplója szerint az apródok állandóan kísérték hintón járó urukat a versailles-i, párizsi, fontainebleau-i kocsikázásokon. A hintó Rákóczi mindennapos közlekedés eszköze volt a francia udvarban.

14 *egyepedyéje* — étvágya; „a latin »appetitus«-ból elrontott szó” (Szily), vö. NySz. Ld. még a 6. lev. *nagy egyepetyém vagyon kédel beszélgetni*, továbbá az 57. lev. stb.

15 *rengetés*, — ringatás (Szily), vö. NySz Réng : rëngetés. — Pais Dezaó: reng. I. OK IV, 1953, 455.

15 *a fõt el bodítja*. — NySz Bódít: el-bódít. Vö. Bárczi SzófSz.

17 *a szegény gyomromnak* — Ld. még a *hozzám való szeretetét* (8. lev.); *a kövér testemben* (16. lev.). A jelzõs birtokszó névelõvel való használatára számos példa található Mikesnél. De gyakoribbak a névelõ nélküli esetek (MNy 1919, 62). — A névelõ használatára vonatkozólag vö. a 37, 138, 181. lev. jegyz. is. — Vö. MMNyR I, 268—80.

18 *ugy kellett ennem valamint a farkasnak*. — (Szólás.) Ma is mondják: eszik, mint a farkas; farkasétvágya van.

20 *egy tatár hám*. — Elõfordul még a 2, 92. levélben; han (hán) ’uralkodó, fejedelem, kán’. E címet, amelyet a török szultánok is használtak, elsõsorban egyes steppei török népek, így a krími tatár kánság fejedelmei viselték (vö. Pakalin I, 723). A Mikes által említett tatár kán bizonyára Kaplangiraj hán személyével lesz azonos, aki háromszor került a krími tatárok uralkodói székébe. Második uralma 1716-ban ért véget; harmadszor a Patrona-féle fölkelés (1730) napjaiban nyerte el a kinevezést (vö. Hammer VII, 622). Ekkor játszott szerepéhez ld. Abdi Tarihi 52. A szó irodalmához vö. Lokotsch 64.

20 *exiliumban* — számûzetésben.

22 *ebül vagyunk száva*. — (Szólás.) — Az igenevek határozó szerepére további példákat idéz Klemm a 81, 176. levélbõl (TörtMondt 265). A határozó igenevekre vonatkozólag ld. még a 9, 23, 85. lev. jegyz. — Vö. MMNyR I, 258—60.

23 *akéd kedves levelüt vagyon már két esztendeje hogy vettem . . .* — Ez csak levélformula elhíthetés céljából. Mikes úgy tesz, mintha Franciaországból már levelezett volna „nénjé”-vel. Így minden magyarázkodás nélkül közvetlen hangnemben „levelezhet vele”.

24 *igazat mondok, hogy ha . . . állana*. — A föltételes mondat állítmánya Mikesnél rendszerint föltételesmódú olyankor is, amikor a főmondat állítmánya jelentõ módban van (Vas Nyr 1905, 434). További példák: 25, 36, 37, 47, 56, 80. lev. stb., — A föltételes mód használatára vonatkozólag ld. még a 2, 3, 9, 10, 15, 18, 27, 34, 37, 44, 65. lev. jegyz. — Vö. MMNyR I, 486—88; II, 28, 130—33, 374.

25 *reménlem . . . gyakrabban veszem kedves levelét . . . már inkább is két kélnek engemet szeretni, . . .* — A gyakori levélírás igénye, egymás szeretésének játékos emlegetése (helyenként túlzottan is hangsúlyozott megnyilatkozása), az induló „levelezés” sajtatos motívuma. Mikes által igen kedvelt „irjunk” és „szeressük egymást” levélbefejezõ elemek a „nénjé”-vel való kedves enyelgés kitûnõ valósághitető stílusformulái. Vö. a 2. lev. jegyz. is.

30 *mint ha most is ahajoban volnék*. — Az egész levél háttérében a nehezen elviselt tengeri utazás friss élménye áll. Mikes humorral ír arról, hogy milyen rosszul lett a tengeren. Az utazás, a tenger szépségérõl nem szól (Rákóczi sem), örül, hogy vége lett a hosszú földközi-tengeri útnak. A tenger szépsége az irodalomban Chateaubriand és Bernardin de Saint-Pierre elõtt még nem

volt fölfedezve (vö. André Le Breton: *Le Roman au dix-huitième siècle*. Paris. — *Le Roman français au dix-neuvième siècle*. Paris sn.).

[2.]

1 sor *kédnek* — Ez a népies megtisztelő megszólítás: *ked, kéd, kied, kejed, kejed stb.* csak Mikesnél fordul elő *kéd* alakban (Szily). *Ked* vagy *keed*, annyi mint *kegyed, kegyelmed*. A székely nép a XV. szd. végén a szék főtisztviselőit illette e címmel. A NySz Mikestől *kéd, kétek* alakban idézi a 24, 39, 40, 80. levélből.

1 *még kédnek semmi levelét nem vettem . . .* — Ez a levélkezdet-típus a továbbiakban mintegy tizenötször ismétlődik különféle játékos formában (vö. a 18, 20, 21, 25, 41, 43, 51, 52, 60, 73, 101, 121, 143, 162, 185. lev.). A levelezés látszatát elhíthető formulák élénkséget és bizonyos érzelmi hullámzást adnak az egyes leveleknek, levélírói hangulatot teremtenek. — Más levélkezdő típusokra vonatkozólag vö. a 3, 6, 8, 11. lev. jegyz.

3 *fejdelmet* — „Mindig így, noha a régi nyelvben is a »fejedelem« volt szokásos. A NySz-ban egy adat sincs a »fejedelem«-re» (Szily). — A 124, 125. levélben *fejdelmet, fejedelemben* alakban is.

3 *atatar hám-ról s a látogatásról Rákóczi* nem emlékezik meg a Vallomásokban. Vö. az 1. lev. jegyz. 20 s.

4 *látogatására mene,* — Az elbeszélő múltat Mikes még állandóan használja; alább: *nem leheték, menénk stb.* „Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.” (Szily: Igeragozás, e.) — MMNyR I, 507, 511: a régies idők. — A XVII. században az elbeszélő múlt használata igen gyakori, például Bethlen Miklós Önéletírásában ez az uralkodó történeti idő. Általában Bethlen eléggé pontosan követi a régi szabályokat, de a befejezett múlt nála is jelentkezik az elbeszélő múlttal azonos funkcióban. A XVIII. században ez utóbbi ritkul és uralkodik a befejezett múltú igealak. A két típus között a jelentésbeli különbség teljesen elmosódott. Ez a folyamat megfigyelhető Apor (*Metamorphosis Transylvaniae*) műveiben is. Hasonló jelenség tapasztalható Mikesnél is. Vö. a 112. lev. jegyz. — A múlt idők használatára vonatkozólag ld. még az 5, 31. lev. jegyz.

7 *jo szível beszélgettek volna velünk. de . . .* — A föltételes mód gyakran és sokféle használatban fordul elő Mikes nyelvében a föltevés bizonytalanságának, valótlanságának a kifejezésére: a) föltételes mondattal; pl. 1, 7. lev. szövegében; b) ellentétes mondattal; c) határozóval; pl. 14, 42. lev. (Vas Nyr 1905, 434). — A föltételes mód használatára vonatkozólag vö. az 1. lev. jegyz. 6. s. és 24. s.

9 *fő intéssel* — NySz. Int : fő-intés. Csak Mikestől idézi. — A hazai udvari szokások, a francia etikett, XIV. Lajos udvari szertartásai után különösen tűnt az első fogadás török földön. A nagy kontraszt táplálja Mikes humorizáló kedvét „ő tatárságoknál” tett látogatásuk egészen friss, élményszerű előadásában.

11 *kies* — Itt annyi mint: kívül fekvő, kívül eső (Szily). Ld. ÉrtSz: félre-eső, lehanyagóan elhagyatott. Vö. MTsz.

14 *hinto . . . kotsi,* — Vö. NySz. A lengyel és francia királyi udvarban látottak után Mikes a török szultán hintóját is csak kocsinak nevezi. A viszo-

nyitás egyik állandó forrása az író humorának; itt a kocsis és a lovak szemléletes jellemzésével nemcsak tréfálkozik, hanem gúnyolódik is a török állapotokon.

14 *aztot* — Gyakran (pl. 10, 27. lev.) előforduló pleonasztikus alak (Szily). — Apornál is gyakori (MHH 36. 1903, 4). — MMNyR II, 153.

17 . . . *adhatni anégynek*. — NySz. Ad [Szólások].

17 *lehetetlen hogy már. ne szollyak a kocsisrol*. — Vö. Klemm TörtMondt. 587: A magyar igealakok használata a hogy kötőszós mellékmondatokban. A módok használata a tagadó és tagadó értékű kifejezések után. Hasonló példák a 34, 49. levélben. — A felszólító módra vonatkozólag ld. még a 78. lev. jegyz. 4. s. — MMNyR I, 488; II, 36.

22 . . . *mivel a lovai gyepelő nélkül is tudgyák lettzkét*. — A mivel (quia, weil) kötőszó használata; a mellékmondat hátul van (Simonyi Kötőszók III, 243). Ld. a 79. lev. jegyz. 6. s. Az okhatározó kötőszókra vonatkozóan vö. a 6. 38, 170. lev. jegyz. — MMNyR II, 381—82.

24 *emind jó édes néném, . . . jaj édes néném . . . de edes néném* — Eleven, figyelemkeltő stilizálás! A levelezés valódiságának elhitetésére a levélíró kedvtelve használja ezeket a fordulatokat.

24 *de belgrádnál meg verték a törököt*. — A Belgrád felmentésére érkező török sereget 1717. aug. 15-én verték meg a császári hadak Savoyai Jenő herceg vezetésével. A várat Musztafa várparancsnok aug. 22-én adta fel. A vereség jelentős fordulata volt az 1716-ban kitört osztrák—török háborúnak, amelyhez Rákóczi nagy reményeket fűzött. Mikes a fejedelem kíséretében még Marseille-ben, 1717. szept. 3-án értesülhetett a belgrádi vereségről (Vall 319). — Rákóczi Vallomásaiból kiderül, hogy a „szultán a belgrádi vereség után Szófiából visszatérve, egy nappal előbb megérkezett” (322) Drinápolyba, mint ahogy ők Gallipoliban kikötöttek. Drinápolyban oly nagy volt a rémület, hogy a lakosság egy része Konstantinápoly felé kezdett ingóságaival költözni, s a nagyvezérnek külön rendeletben kellett a kivándorlást eltiltani (Szekfü 355). A környéket ellepő megrémült sokadalom keltette Mikesben a lért látványt és ő ennek kapcsán emlékeztetett a törökök belgrádi vereségére.

26 *drinápolynál* — A városnév előfordul még a 3—17, 20, 94, 132, 183. levélben.

Edirne — az egykori Hadrianopolis, egy ideig a birodalom fővárosa volt; szultáni rezidencia-jellegét továbbra is megőrizte. Történetéhez ld. Gökbilgin, Edirne. Íslám Ansiklopedisi 4 cilt, 1948, 107—127.

26 *mély földnre*. — Mélyföld, „a mai mérföld helyett, még emlékeztetve a német meile-ra” (Szily). Mikes a szót sűrűn használja; valószínűleg magyar mérföldről van szó. A „magyar mérföld” hossza 8353 m. Korabeli számítás szerint ez 5 olasz mérföld vagy 5000 lépés.

27 *eleget mondgyuk hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk . . . hogy lehet ilyen népel hadakozni*. — Mikesben él a remény, amit Rákóczi törökországi vállalkozása keltett környezetében. De a török földön töltött első napok nem sok jót ígértek, a hadakozás alakulásáról ld. a következő leveleket, vö. a 4, 6, 7. lev. jegyz.

29 *elég ahogy* — elég az hogy; Szily ezt fűzi hozzá: „Annyi mint a mai: elég az hozzá, »genug an dem». — Gömöri Jenő (MNY 1951, 96—98: Elég

az hozzá c. cikkében) arra következtet, hogy az eredeti szólás, a régi „elég az” szójárás a XVIII. században bővült ki a határozóragos személynévmással; Kármánnál már előfordul a szólás rövidebb és hosszabb változata is. Mikes a rövidebb alakot használja (1, 6, 22. lev. stb.). A régiségben a hogy el is maradhat; erre számos példa található Bethlen Miklósnál.

29 *holnap meg indulunk drinápoly felé.* — A porta nem sokkal előtte rendelkezett Rákóczi utazásáról. „Igen fontos és szükséges, hogy a Gallipoli-ba megérkezett Rákóczi magyar király Gallipoliból minél előbb dicsőséges császári trónom elé jöjjön . . .” (Karácson: X, XI. sz. okmány, 1717. okt. 15. Szeráj lev.) A gallipoli kádihozés vámfelügyelőhöz, a janicsár szerdárhoz intézett rendelet az utazás előkészületeiről részletes fölvilágosítást ad. Mikes az eseményt szüksézáván, de pontosan tudósítja okt. 21-i kelte. zéssel.

30 *a hatalmas, és sok feleségű császárt.* — III. Ahmet (1703—1730) szultán uralkodott ekkor. Mikes úgy beszél a török császárról, ahogy az egzotikus irodalomban szólnak a háremek uráról.

32 *a töt le kel tenni,* — A nőknek a túvel való foglalatosságáról, a házi-munkáról, az írásról stb.-ről Mikes egyik fordításában olvashatunk (*Az idő jóll el töltésének módgya . . .*); ld. erről a 27. és 146. lev. jegyz. — NySz Tű, tő: töt. — Hermányi is „tő”-t ír (235. sz.), Apor Péter is „az tő”, „ezüst tők” (MHH 11. 1863, 348, 462).

34 *de az egészségre igen kel vigyázni.* — Mikes általánosításai közt előfordul a birtokos személyrag mellőzése; ezzel azonban — rendszerint a befejezésben — csak levelének tréfás hangját teszi hathatósabbá (Kulcsár Nyr 1899, 391). Vö. a 12, 57. stb. lev. — A levélírásban régen elmaradhatatlan egészségkivánó formulát Mikes kezdettől fogva játékosan használja. A levélbefejezéseknek ez a rendkívül gyakori motívuma itt is, másutt is párosul az 1. lev jegyzetében már említett „szeressük egymást” és „írjunk gyakrabban” szintén sűrűn használt és kedvelt motívumokkal. Mikes fantáziája, írói találékonysága hallatlan könnyedséggel és változatossággal táplálja ezt a kiszámíthatatlanul hosszúra nyúló „levelezést”. Vö. a 16. lev. jegyz. is.

35 *mert ki szerelhetné az édes nénémel jobban mint én.* — Igen gyakori a föltételes mód használata a tagadó értelmű kérdő mondatokban (Vas Nyr 1905, 435). Hasonló példák a 14, 30. stb. lev. — A föltételes mód használata vonatkozólag vö. az 1. lev. jegyz. 24. s.

[3.]

drinápoly. — Vö. a 2. lev. jegyz. A várost és környékét leírta Komáromi János is diáriumában (12—13) 1697 októberében. — Bonnac, a portai francia követ értesíti királyát Rákóczi érkezéséről: Bonnac au Roi du 14 Novembre 1717. „ . . . il est depuis venu à Adrinapole . . .” (Angyal TF 1905, 140).

1 sor *Ideje már édes néném, egy levelét venni kédnék . . .* — „A főnévi igenév is lehet birtokosjelző, birtokszólul rendszeren ideje, órája, mi haszna, se vége se hossza szerepel”. Ld. még *mi haszna út arról gondolkodni*, (59. lev.). Klemm TörMondt 367: A birtokos szerkezetek jelentése. A szófajok szerepe a birtokos szerkezetekben. — Vö. Nyr 1888, 361. — MMNyR II, 288.

A levél sürgetését és vételét imitáló fordulatot Mikes a továbbiakban mintegy harminc esetben alkalmazza igen nagy változatossággal (vö. a 4, 5,

9, 12, 39, 53, 54, 56, 57, 58, 62, 70, 71, 72, 75, 79, 80, 85, 87, 90, 93, 94, 95, 97, 118, 147, 155, 161, 173, 182, 183, 189. lev.). — Más levélkezdő típusokra vonatkozólag vö. a 2, 6, 8, 11. lev. jegyz.

1 *amellyet út adták meg*, — Vonatkozó névmás után Mikesnél szinte szabályszerű a tárgyas igeragozás. Úgy látszik, hogy ez nála erdélyiesség, noha nem szorítkozik csak erdélyi szerzőkre. A tárgyas ragozás ilyen esetben megtalálható a kódexirodalomban, a nyelvelmékekben, Heltainál és Zrinyinél. Ez a jelenség úgy látszik hosszú év századokig élő, talán nyelvjárási sajátság volt. A vonatkozó névmási tárgy után a szabály még a XVIII. században sem állapodott meg. Él még Faludinál; Dugonics már a tárgyatlan ragozással főlváltva használja; Mikesnél csaknem általános. Vö. a 33, 41, 64, 78, 83. lev. (Szabédi 38). Szily: Igeragozás, b). Tárgyas ige tárgyatlan helyett; pl. 27, 41, 64, 75, 76, 146, 174, 192. lev. — Berrár 90. — Zoltványi L. Irén: Mondattani sajátosságok. NyK 1885, 42—56. — Bárczi: A tárgyas igeragozás használata Zrinyi műveiben. Pais-émlékkönyv. Bp. 1956, 206—14. Ld. még a 25, 36, 89, 129. lev. jegyz.

5 *jöttünk a mint jöhattünk, ki jó, ki kacsiba lovakon*, — A mint, valamint kötőszó. „Gyakorta a cselekvés voltaképpen azonos a két mondatban s a mellékmondatnak külön igéje csak bővíti valamivel, rendszerint csak valami módosítást jelöl . . . Néha a módosítás csak annyi, a mennyit az igének egy más származékával, vagy csak egy más mód-, idő-, szám vagy személyalakjával is kifejezhetünk.” (Simonyi Kötőszók III, 161 és 162, 167, 188.) Egyfokúak összehasonlítása. (Példák a 27, 42, 65. levélből.) Vö. a 65. lev. jegyz. 36. s.; továbbá a 4, 15, 18 és 141. lev. jegyz. A módhatározó kötőszókra vonatkozólag ld. még a 12, 37, 46, 69. lev. jegyz. — MMNyR II, 375—78.

5 *kacsiba* — girhes, görbehátú; Háromszéken a. m. görbe, horgas (Szily). Vö. MTsz, NySz.

6 *üzön küpri* — Uzunköprü (a. m. Hosszúhíd) kisebb helység Törökország európai részén, Edirne mellett; ma ez a török—görög határállomás. A név első tagjának alakja valószínűleg elírás eredménye.

7 *olyan nagy szöllő tött láttunk vala. mint egy nagy szilva fa*. — NySz Tő: szöllő-tő; NySz Fa: szil-fa. A NySz tévesen idézi innen a szilva fa-t, szil-fa alakban. (A szilvafát a 145. levélből idézi, NySz Fa : szilva-fa.) — A természet iránt nincs sok érzék Mikesben és az egész kor prózájában. Az író a természetben, mint a humanista Sepsi Csombor Márton, inkább a hasznoslat látja meg: a hétszer hozó szőlőfát. Erről később (77. lev.) is ír. 1760-i misszilisében mostohaöccsének is beszámol róla.

10 *ért szőlők . . . tiszta egres* — NySz Ér-ik: ért. — Az ágak másik felén még éretlen volt a szőlő, mint Erdélyben mondják: egres.

12 *egyzers mind* — egyidejűleg, egyszerre (Szily). Ld. még pl. 8. lev. Vö. NySz. — Riedl F. It 1913, 448, 450 (az ódon szó használata Thalynál).

13 *28 dik* — Rákóczinál okt. 27 áll! Lehet, hogy Rákóczi tévedett, aki Vallomásainak ezt a részét (1717-től kezdődően) nem az eseményekkel egy időben, hanem egy év múlva (1718 novemberében) Jenikőjben kezdte el írni. — A drinápolyi utazásról Rákóczi is megemlékezik: „ . . . egy császári aga hat csauszval és a sultán hintójával, melybe szokás szerint négy fehér ló volt fogva, küldetett ki utamra vonatkozó rendeletekkel és intézkedésekkel, hogy engem haladék nélkül, ámbár a lábfejás elfogott, ha lehetséges, Dri-

nápolyba vigyen. Ezek kíséretében volt a kajmakám komornoka az ő eléggé udvarias levelével, a melyben azon óhaját fejezi vala ki, hogy utamat gyorsítsam; de megvallom, hogy rajtam az ő jöttükkor nagy aggodalom vett erőt, mivel úgy hallottam, hogy ők az óhajtott összeg [100 000 császári arany] helyett a hajó és udvarom rendkívüli költségeire csupán négyezer tallért hoztak, és talán, ha akkor Pápay a kajmakámmal folytatott beszélgetését eredeti mivoltában írta volna meg, — a mi közben ő neki, ki a kért összeget sürgette, azt felelte, hogy a porta megkezdte a béketárgyalást a császárral egyetértőleg és nincs többé annyira szükség jövetelemre, — azonnal elhatároztam volna magamat a visszatérésre és a drinápolyi utra nem léptem volna. . . . Miután tehát e dolgokat veled és a te színed előtt jól meghánytam-vettem, ámbár még egyik lábamra nem birtam rálépni, nekiindultam lóháton és lassu, de az állomások és a fogadók kényelmetlenségei miatt elég fáradtságos utazással a drinápolyi utnak és október 27-ikén egy a márostól két órányira fekvő faluba érkeztem szerencsésen a te vezetésed alatt. Tárgyalás folyt fogadtatásom külső fényéről, . . . Hogy azután e dolgok mimódon történtek meg, nem feladata e műnek leírni, a melyben benső és nem külső dolgokról adok tudósítást. . . . Sem méltóságomhoz nem illett, sem a kényelmes élet céljának meg nem felelt, tekintettel elég nagyszámu udvaromra, a szűk lakás, a hova Drinápolyban vezettek, és az első napon már mindent ellentétben állónak láttam az ígérétekkel.” (Vall 323—326.) — Rasid török történetíró tud a fejedelemnek Gallipolból való távozásáról: „Innen szárazföldön vitetett Edirnebe és Mihál-köprösű hídfenél elkészített szállására ment. Elegendő mennyiségű fizetés és élelmiszer utalványoztatott ki számára s az idő és a helyzet következménye szerint kitüntető bánásmóddal kedveskedtek neki.” (Karácson I. KathSz 1903, 757.)

14 *a kajmakán tihája*, — A kajmakám káhyasi (kajmakám kjáhjaszi) a helytartó mellett helyettesi, adjutánsi beosztásban működő tisztviselő címe. A kajmakám szó magyaraztatát ld. alább. — A tihája alakra vonatkozólag vö. a 28. lev. jegyz. 38. s.

15 *hogy köszönttse a császár, és az ura nevével meg vendégele bennünket az ura nevével*; — A 146. levélben: *köszöntöm ezeket a kegyelmed nevével is*; — Régies módhatározó alak. „Ma: nevében” (Szily). Vö. Simonyi Határozók I, 381, 383—84. További példák a 8, 52. levélből. — A vel-ragos határozókhöz vö. a 5, 55, 82, 157. lev. jegyz. — MMNyR I, 581. és 566.

17 *de ki gondolhatná hogy . . . volna*. — Föltételes módot találunk a kételkedés, bizonytalanság kifejezésére (Vas Nyr 1905, 435). Vas további példákat idéz a 7, 11, 13, 19, 34. levélből. — Vö. Simonyi: A magyar igemódok alkalmazása. (Nyr 1877, 201.) Szerinte az idézett példában a föltételes mód a cselekvésnek meg nem történtét, az állításnak valótlanságát fejezi ki. — Simonyi más értelmezése szerint (Kötőszók II, 77) van rá eset, hogy szabályszerű jelentő mód helyett is föltételes módot mondanak; pl. Mikes a jelzett mondatban. — A föltételes módra vonatkozólag ld. még a 2. lev. jegyz. 7. s.

18 *avalo hogy mindenkünk ehezet. de az is valo . . .* — Mikes rendszeren így kezdi a megengedést (Simonyi Kötőszók I, 212. A megengedő kötőszók). — Ld. még Klemm TörtMondt 610: Megengedő mellékmondatok. „Sokszor melléknevet használtak régen ráhagyó, megengedő kifejezésül (miként ma is néha): igaz, való, bizony” stb.

21 *eb szokás, kutya szokás.* — NySz Kutya. — (Szólás.)

21 *elíg — alig* (Szily). Ld. a 15, 60. levélben is. — Kriza: *elíg*; ugyanígy Szathmáry (260); *elíg . . . hogy* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 119: A *hogy* kötőszó. „Érintkező utóidejűséget látszik jelölni néha alig kezdetű főmondat mellett.” Ld. a 20. lev. jegyz. 2. s. — MMNyR II, 371.

26 *koplatva költünk fel a gazdag ebéditől;* — Vö. Simonyi Határozók I, 253, 255—56 és 247; további példák a 84, 86. levélből; más példák az 56, 57. levél szövegéből. A -nál, -tól, -hoz-ragos határozókra vonatkozólag ld. még a 16, 20, 53, 78, 82. lev. jegyz. — MMNyR I, 571—72.

26 *tantalus* — A mitológikus kép helyzetpárhuzamként merült föl, a példa erkölesi-mondai hátterének elhagyásával. (Ugyanígy sokszor hivatkozik Mikes bibliai jelenetekre és alakokra, pl. 1, 11, 20, 134. stb. lev.) — Olvasmányában is előfordul (*KeresztKérUtja* 141 recto, franciául „ . . . Car il se trouve dans les eaux de Tantale”. — Megvan a Spectateur-ben (II, 9). — Vö. Bornemisza Péter 1955, kiad. 205, 281 és Eckhardt Sándor jegyzetét. — Bethlen Miklós is ír róla. (Bethlen I, 96.) — Ld. még Bod Hilariusus-ban (464. sz.).

28 *fel fogadtam akkor haragos koplálásomban. hogy . . . nem megyek.* — Vö. Simonyi Határozók I, 106, 103. „A *ben -ragos* okhatározó alapszava rendszerint a mondat alanyának vagy tárgyának állapotát, mégpedig legtöbbször lelkiállapotát jelenti *s* azért személyraggal van ellátva.” Ld. a 78. levélben levő példát is. — A -benből *be-ragos* határozókra vonatkozólag ld. még az 5, 20, 25, 32, 39, 45, 68, 70, 72, 74, 85, 88. lev. jegyz. — MMNyR I, 566—67.

29 *szó sem volt.* — NySz Szó [Szólások].

33 a *kajmakán* — Másutt *kalmakánnak* (4, 7, 8, 13, 20, 126, 129, 130, 150, 195. lev.) és *kalmakánnak* (4, 5, 6, 8, 9, 13, 128, 129, 151. lev.) írja. Tö. *kajmakam* (*kajmakám*) 'helytartó: a nagyvezér helyettese; valamilyen tisztségviselő helyettese'. A *kajmakám* látta el az állami ügyek vezetését a nagyvezér távollétében, így pl. akkor is, amikor a nagyvezér hadba szállt (vö. Pakalin II. 219: *kajmakam paşa* címszó). Használja a címet Mikes kisebb rangú, helyettes tisztségviselőkkel kapcsolatban is (ld. a 151. lev.). A szó magyarázatához ld. Kakuk 253; a szó irodalmához vö. Lokotsch 81.

37 a *vezér táborban vagon*, — Vö. Simonyi Határozók I, 117 és 108, 109, 113, 115: Az -n ról ra a *ben*ből *be-ragokkal* helyettesíthető. Simonyi példákat idéz a 11, 15, 42, 61, 80, 84, 89, 148. levélből is. — Az -n ról ra -ragos határozókra vonatkozólag ld. a 9, 12, 13, 23, 61, 64, 75, 78, 79, 80, 86, 87. lev. jegyz. MMNyR I, 568—70. — A *vezér* Nisándzsi Mehmed Pasa, aki 1717 augusztusától viselte a nagyvezéri tiszteket, vö. a 13. lev. jegyz. 5. s.

37 *ibrahimnak híják.*, — Nevsehirlí Ibrahim Paşa (Nevsehirlí-Ibráhím Pasa), aki 1717-ben a *kajmakám* tisztségét viselte. 1717. február 18-án feleségül vette III. Ahmet szultán legkedvesebb lányát, a 13 éves Fatmát. 1718. május 9-től 1730. október 1-ig a nagyvezér tisztségét viselte. Az oszmáni birodalom egyik legjelesebb, felvilágosult gondolkodású politikusa volt, aki helyt adott bizonyos reformtörekvéseknek. Az 1730-as Patrona-féle fölkelés azonban terveivel együtt elsöpörte. A fölkelés alatt kivégezték. Mikes név szerint említi még a 13, 93, 95. levélben;

38 *és jóvallotta egyik a császárnak hogy utánna küldgön francia országban.* — Szily szerint „ma sokkal pongyolábban így mondanók: ez is egyike volt azoknak, a kik javasolták”. — Simonyi Határozók II, 73: A névutók

használat. Célhatározó után. Vö. NySz Után 2) c). Ld. a 9. lev. jegyz. 30. s. — Rákóczi is ír. Ibrahimról (Vall 335), vö. a 13. lev. jegyz. 39.s.

[4.]

1 sor *Igy szeretem édes néném. hogy el üzze két azt aveszet resztséget, és ennekem írjon.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 167: „Néha, kivált régibb írónknál, hogy-ot találunk olyan esetekben is, mikor a mai köznyelv rendszerint a ha-t használja; a mellékmondat igéjének ilyenkor többnyire fölszólító alakja van.” Hasonló példák az 5, 12. levélben. — A „Cserék”-re vonatkozólag ld. alább is.

2 *éppen akkor vettem akéd kedves levelét a mikor lora kellet ülnöm.* — Élethű alkalmi levélformula. Rákóczi mellett nem egy ilyen esetet láthatott Mikes. — NySz Levél 2) [Szólások]. — Vö. Simonyi Kötőszók III, 38; (hasonló példát idéz a 7. levélből). „Ha az egyidejű vagy érintkező cselekvéseknek kapcsolatát akarjuk kiemelni, az újabb nyelvszokás az éppen határozót, a régibb a szinte szót teszi a főmondatba.” A „régibb” adatot Simonyi a Krakói kalendárium-ból (1573) idézi. — A mikor kötőszó használatára vonatkozólag ld. alább is. — MMNyR II, 370.

4 *ahoz a világi képpen valo szerencsés, és boldog kalmakányhoz.,* — Reminiscencia olvasmányaira, ahol Mikes élesen szembeállítva találta a világi és az égi boldogságot. A kajmakámhoz vö. a 3. lev. jegyz. 33.s.

5 *de annyiban nem irigylem szerencséjít, mert azt mondgyák. hogy nem szép.* — Ld. a lapalji szövegjegyzetet. Vö. Simonyi Kötőszók II, 173: A hogy helyett mert. Hasonló példát idéz a 146. levélből. — A „Cserék”-re vonatkozólag ld. a 13, 15, 23, 31, 71, 165, 206. lev. jegyz.

8 *azok akappan formában herélt emberek* — A háremőröket nevezi így Mikes. — NySz Kappan.

12—20 *a szívbeli szeretet, nagyob agazdagságnál, nem csak agazdag házaknál lakik ajó hazaság.* — Mikes a lelki értéket többre tartja a világi kincsénél. A szegény—gazdag ellentéppár egy-egy alkalmi esemény kapcsán többször felmerül. Az író mindig a szegények pártján áll s a gazdagok rovására tréfálkozik, pl. a 22, 23, 34, 43, 48, 49, 50, 51, 64, 68, 75, 98, 106, 160. levélben. Ez együttal társadalmi magatartás is.

17 *meg nevet* — kinevet (Szily).

18 *nem kel akedés szegény feleséget, akedvellen, de gazdag feleségért el hadni.* — (Szólás.) — NySz Kedv : kedvetlen 2).

22 *beszélgetet az urunkal.* — A kajmakámmal tartott megbeszélés részletes leírását ld. a Vallomásokban (326—29).

25 *mert ha olyan közel volnék zágonhoz, . . még semmit sem tudunk abban. amiért ide jöttünk.* — Mikes szülőföldjének képe minduntalan fölmerül az első levelekben, egy-egy stílusfordulatban, hasonlatban, jövetelük céljával való összefüggésben. Vö. a 9. lev. és jegyz. 24.s.

25 *közél* — közel; Szily: „Udvarhelymegyében, Háromszéken, a moldvai csángóknál, Lozsádon (Hunyadm.) ma is szokásos.” — MTsz. Ld. az 5. lev. is.

27 *de félek attol hogy ami hadakozásunk, füstben ne mennyen.* — Egyesek régebben ezeket a megnyilvánulásokat a *Leveleskönyv* „retrospektív” jellegével, az események megtörténte után előre keltezett ügyes „jóslásokkal” igyekeztek magyarázni. Valójában hiteles, az átélt napokkal egykorúnak

minősítendő sejtelmekről van szó, melyek a borúlátó Rákóczi mellett nagyon is természetesek. A fejedelem tervei a megérkezés után eltelt hónap alatt nem sokat haladtak előre a megvalósulás útján. Rákóczi még Drinápolyba érkezése előtt jelentette a szultánnak, hogy csak abban az esetben hajlandó hadba indulni, ha elfogadja korábbi föltételeit és szerződést köt vele. A porta azonban az időt huzavonával töltötte s Rákóczit ígéretekkel tartotta. (Vall 329.) Mikes félelme teljesen jogos volt, hiszen a helyzetet a fejedelem már ekkor kilátástalannak ítélte. Hasonlóképpen vélekedett Bonnac is Rákóczi vállalkozásáról, 1717. nov. 26-i jelentésében (Angyal TT 1905, 141). — Az előzményekhez tartozik, hogy a törökök a kuruc csapatok szervezésére Rákóczi jövetele előtt előkészületeket tettek. A bujdosók az osztrák—török háború kitérőrekor gyülekezni kezdtek; Bercsényi Ruszcsukban, Eszterházy Antal Hotinban, Máriássy Ádám Végszendrődben szervezi a kuruc csoportokat. A török remélte, hogy a magyarok mozgolódásával és az erdélyi határok megtámadásával kényszerítheti a császári sereget Belgrád ostromának abbahagyására. A porta 1717. júl. 9-én parancsot adott az erdélyi határokon való bevonulásra. A török, tatár, moldvai és kuruc csapatok aug. 20-án törtek be Erdélybe; az elkésett hadjáraton Eszterházy tábornok Rákóczi tudta nélkül vett részt (vö. Karácson: I—IX. sz. okmány, Diván-i humajun és Szeráj lev.). Rákóczi vállalkozásáról ld. Rasid török történetíró észrevételeit, Rákóczi a török történetírásban (Karácson KathSz 1903, 754). A belgrádi vereség és a béketárgyalások megkezdése következtében új helyzet állt elő (Vall 323—26). Nem meglepő, hogy Bercsényit, aki a magyar csapatok toborzásának ügyében járt a portán, Rákóczi megérkezésével csaknem egy időben küldi el a szultán (Szekfü 139). Egy 1717. nov. 2-án kelt fermán ugyanis Bercsényi útiköltségéről rendelkezik Drinápolyból Ruszcsukba (Karácson: XX, XXI. Szeráj lev.). Vö. Bonnac 1717. dec. 14-i jelentését (Angyal TT 1905, 141). Ld. a 2, 6, 7. lev. jegyzetét is.

29 az *Isten akarattjára* — való hagyatkozás, a *Leveleskönyv* egyik alapmotívuma, rokon Rákóczi szemléletével. Az isteni rendelésben való megnyugvás hite, a gondviselésben való reménykedés (ld. az 51, 67. és 69. lev. jegyz.) nem a rodostói tartózkodás egy későbbi szakaszában vált Mikes világnézetének jellemző vonásává, mint egyesek (pl. Gálos Rezső) vélték, hanem kezdettől fogva alapvonása a Mikes-leveleknek. Vö. a 76. lev. jegyz. és a 7, 12. lev. jegyz.

34 ez a *nemzet akerezsténynt nem utállya, de meg veti.* — Vö. Ricaut, 172. lev. jegyz. „Les Turcs étant naturellement orgueilleux et insolens méprisent les Chrétiens.” (Chap. XXI.)

36 *nincsen is az a nagyra vágyodásom, hogy valaki magához hijjon.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 66 és 63: Jelző mondat. További példák a jelző mondatra a 16, 32, 49. levélből. — A jelzői mondatra vonatkozólag ld. még a 47. lev. jegyz. 3. s. — MMNyR II, 393.

40 *el kel vakarodni* — el kell takarodni, el kell kotródni; Szily: „Szekelyföld, MTSz.”, vö. NySz. — Él a szóval a felvidéki Ottlyk György is, aki a fejedelem udvarmestere volt 1711-ig (MHH 27. Naplók 91, 108) „elvakarodott”.

39 *azt ugyan talám meg lehetne kérdezni a gazdától, hogy mint vannak akéd gyermekei,* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 39: „Szószertinti idézet is elfordul mellékmondat alakjában vagyis a hogy kötőszóval kezdve az oratio obliqua

hasonlóságára, különösen a nép nyelvében s népies beszédű írónknál. . .” — A tárgyi mondetra vonatkozólag ld. a 7, 64. lev. jegyz. — MMNyR II, 354, 359.

41 *de azt kérdezní hogy mint vagyon akéd felesége., azt nem jóvallom senkinek;* — A Párizsból érkező Mikesnek föltűnik a török asszonyok alacsony társadalmi helyzete, s hogy a török feleség után nem illik érdeklődnie. Alább írja, hogy a „töröknékkal” társalkodni sem lehet. A franciaországi udvari és városi szokások ismeretében itt is a dolgok közötti viszonyítás tereli gondolatait. Bizonyos lenézéssel szemléli a török állapotokat.

45 *hanem csak* — ha csak nem (Szily). Ugyanígy a 150. levélben is.

49 *még eddig . . . igen igen keveset tudok töröktül.* — NySz Tud [Szólások]. — Mikes török nyelvtudásáról vö. a 13, 37. levélben levő megjegyzését is.

53 *így nem látom semmi modgyát hogy tudosab legyek abban a nyelvben. amint vagyok,* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 158: „Erre az a mint-re nézve megjegyzendő a nyelvszokásnak az a sajátságos megállapodása, hogy csakis teljes, igés mondatokban és csak egyfokúak összehasonlításában használjuk, nem pedig hiányos mondatban, sem középfok után. Azért fönnakadunk — írja Simonyi — a fenti példán.” (Simonyi még Faluditól és Pázmánytól idéz példákat.) — A mint, valamint kötőszóra vonatkozólag ld. még a 15. lev. jegyzetét, továbbá a 3, 65. és 141. lev. jegyz.

54 *üéllye el* — ítélje meg; Mikes gyakran használja, ld. az 5. lev. stb. Szily: „Ma, verurtheilen, a régiéknél beurtheilen.” — Vö. a 22. lev. jegyz. *el üélheti.*

54 *üéllye el már kéd. hogy ha kellé ész három szót, meg tanulni.* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 138—140: A hogyha kötőszó. Kérdőmondatok (az -é szócskával: 'hogy-ha — é'; Mikesnél legtöbbször 'gy). Hasonló példák a 13, 36, 52. levélben. A hogyha használatára ld. még a 14, 71, 74. levélből Simonyi által idézett példákat. — Vö. a 9. lev. jegyz. 34. s. A föltételes és megengedő kötőszók használatára ld. még az 5, 9, 10, 13, 36, 43, 55. lev. jegyz.

56 *amikor pedig jobban meg úsmerem adolgot, és avárost, akor többet irok.* — Simonyi szerint (Kötőszók III, 36.) a mikor kötőszó rendes (egyidejű cselekvést kifejező) használata mellett nem ritkaság, „hogy a mellékmondat a főmondatnál előidejűség viszonyában áll; ilyenkor tehát a mikor kötőszó a miután-nal volna helyettesíthető.” — Ld. még Simonyi Nyr 1912, 444—452. Hasonló példa az 55. levélben. — Az időhatározó kötőszók használatára vonatkozólag vö. az 5, 20, 22, 45, 65, 75, 80. lev. jegyz. — MMNyR II, 370.

58 *apapírosat* — Ugyanígy a 75. levélben. Másutt (10, 75. lev.) *papírost*. Szily: „Ma is hol papírosat, hol papirosat.” — Bethlen Kata „papirosat” ír (319).

58 *kimélleni.* — Szily: Igeragozás, g). Másutt: *becsülleni* (34. lev.), *predikallani*, *predikállani* (80, 86. lev.), ld. még a 15, 180. lev. stb.

[5.]

1 sor *micsoda szerencsés asszony kéd, hogy közél nem vagynak egymáshoz.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 124, 126: A hogy kötőszó. Az okhatározó mondat. Simonyi hasonló példát idéz a 70. levélből is. — MMNyR II, 381.

4—16 *annyi levelet irok kédnek, és olyan hoszu leveleket . . . nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak ugy írni . . . csak írjunk. és ismét írjunk,* —

A levélró kedv páratlanul eleven megnyilvánulása. Ez nem a barokk memoár vagy napló változatainak nehézkes stílusa, hanem a „lettre familière” játékosan utánzott tónusa. Különösen az első évekre jellemző ez a szokatlanul könnyed familiáris levélhang. Vö. többek között a 12, 21, 33, 39, 41, 56, 60, 70, 71, 75, 76, 102. lev.

12 *ha az idő annyira el hántvetel egymástól . . . allyunk boszut rajta.* — NySz Vet, Vét : el-hányvet. — Ld. Simonyi Kötőszók III, 107, 108: „A föltételező és megengedő kötőszók.” Simonyi további példákat idéz a 60, 61, 84. levélből. — A ha kötőszóra vonatkozólag ld. még a 9, 10, 13, 36, 43. lev. jegyz. — MMNyR I, 287.

13 *ha mas képpen nem lehet. az irásal beszélgessünk egymásal,* — Vö. Simonyi Határozók I, 372, 374—75: A névragok használata. A -vel-ragos határozókra vonatkozólag ld. a 3, 82. lev. jegyz. is. — Mikes könnyed, csevegő levélhangjának egyik fő jellegzetessége az írásban való beszélgetés, a „nénjé”-vel való fesztelen társalgás. Vö. a 6, 27, 57, 150. lev., ahol csevegő hajlama változatos módon nyilvánul meg, s a levélró ennek tudatosan is kifejezést ad.

17 Rákóczi is november végén jelzi a nagyvezér bevonulását (Vall 329).

18 *jöt bé avárosban.* — Alább *rabságban kel esni.* Hasonló és gyákorai példák az 1, 2, 3. levélben stb. Szily: „Ben, ben nagyon gyakran ba, be helyett.” — A -ben, -ban inessivus-rag már a XV. században tovább rövidült, és -ba -be alakot is nyert. Így egybeesett a hová? kérdésre felelő -ba -be raggal. Az ingadozó használat azt eredményezte, hogy hová? kérdésre is kezdtek használni mindkét (-be, -ben) ragot. Az irodalmi nyelv később megkívánta a két funkció alaki szétválasztását (hol? -ben, hová? -be), de a beszélt nyelvben az ingadozás ma is megvan. (Berrár 36, 98, 101.) Ld. még a 113. lev. jegyz. 14.s. — MMNyR I, 566.

19 *mentenek.* — Másutt: *voltanak* (1. lev.), *ültenek* (17. lev.), *szállottanak* (19. lev.), *bírkóztanak* (25. lev.), *jötenek* (27. lev.) stb. (Szily: Igeragozás, f.) — A mentenek, voltanak, jötenek stb. régies múlt idejű alakváltozatok a mentek, voltak, jöttek befejezett múlt többes 3. személyű alakjával párhuzamosan élnek. Az előbbi a közvetlenebb beszélt nyelvtől sem volt idegen — Mikes nemritkán él vele —, noha a rövidebb alakok ebben a korban is gyakoribbak. — A múlt idők használatára vonatkozóan vö. a 2. lev. jegyz.

22 *de jaj! nem olyané ezeknek aző nagy dicsőségek., és fényeségek, mint a comediákban lévő királyságok.? két, három óráig tart a komédia, a királyság sem megyen tovább.,* — Másutt: *vége vagyon a komédiának, és a theatrumrol betsületesen le szálítának.,* (140. lev.); továbbá a 14, 92, 128, 129, 132, 137, 185. lev. — A barokk színpadias, „teatrális” szemléletmód megnyilvánulása. Ez a szemlélet hazai gyökerű, másoknál is (Bethlen Miklós, Rákóczi, Bercsenyi Miklós írásaiiban) megtalálható. Erdélyi, magyarországi szálai az iskoladrámákhoz vezetnek. Alapja a barokk „theatrum mundi” világgép, amely a középkor és a humanizmus örökségeként a barokk művészetek hatásosan virágoztattak föl. (Vö. Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern 1948. — Bán Imre ItK 1954, 449. — Angyal Endre, Theatrum mundi. Bp. 1938, Minerva-könyvtár :118. sz.)

A Rákóczi-korban aktuális politikai tárgyú iskoladrámákat is előadtak. Mikes Kelemen neve is szerepel egy 1702-es kolozsvári iskolai színlapon (vö. Prónai Antal: Mikes Kelemen mint actor Sz 1909, 46—51). A Connu-

bium Honoris seu Matthias Corvinus e captivo Bohemiae Regis gener c. latin iskolai dráma (drama, ludus scenicus) női főszerepét játszotta: „Catharina Regis Bohemiae filia, Clemens Mikes, Praenobilis Siculis ex Tribus Sedibus. Parvula e convictu Nobilium.” — 1705-ben Rozsnyón adtak elő egy Mátyás-drámát. 1707-ben Kassán Rákóczi és Bercsényi is megnézett egy iskoladrámát, amely Mátyás hadi dicsőségéről szólt.

A színpadias világszemlélet és frazeológia ékesen nyilatkozik meg Bercsényi levelezésében. A Rákóczinak szóló leveleiben írja: „... az egész Európának megváltozik schénája; elhiszem, igenis, változik az schénája, de ugyanazon comédiának” (Archivum R VII 116); „most kezdődik itt az új comoedia” (i. m. 127); „De még nincs vége az comoediának” (138, 140); „Elég az, hogy azon comoediának vége van, már újra kell kezdeniek, kit már csak el kell várunk” (164); „És ezzel vége lón az schénának, nem tudom s talám nem vége az comoediának” (i. m. 182). — Amíg Bercsényi szatirikus és humoros egyéniségéhez híven (akárcsak Mikes) mindig csak komédiára hivatkozik, Bethlen Miklós komor Önéletírásában Erdély és saját maga tragédiáját írja le más erdélyi nemesek tragédiájával együtt. Bethlen tragédia-szemléletére vonatkozólag vö. I. kötet 179, 209, 243, 277, 295, 329, 352, 375, 390—92; II. k. 81, 117, 119, 131, 149.

Legjelesebb képviselője a barokk színpadias szemléletnek maga a fejedelem. Leveleiben és Vallomásaiban egyaránt megnyilatkozik. Eldobják őt, „mint aki eljátszotta szerepét” — írja 1711-ben Fierville francia követnek. „E színdarab végkifejlése” jogos harcának teljes kudarcához vezetett el, írja Gualterio bíborosnak Grosbois-ból 1716-ban (Kőpeczi Rákóczi Lev 306); „kiélvezhették a világi teátrum minden ragyogását” Reimsben a hölgy érzkéi — mondja Rákóczi egy francia királyi hercegnőnek szóló levelében, a mondottakat egykori ismerősének személyére vonatkoztatva; 1723 (Kőpeczi Rákóczi Lev 316). — „Ezek voltak szerepeim azon franciaországi színpad első jeleneteiben...” (Vall 256). Vallomásaiban a roueni és párizsi színházi előadások emlegetése (154, 157, 216, 267, 437) mellett sűrűn ismétlődnek a színpadias gondolkodás kifejezései (165, 182, 255, 256, 278, 279, 283). A legérdekesebb az a leírás, amikor XIV. Lajos haláláról emlékező előadását, mint egy klasszikus tragédiát, „öt jelenetre” osztja (Vall 278).

A klasszikus francia színház megismerése hatással volt Rákóczi és Mikes teatrális szemléletének kialakulására (vö. Zolnai 1924—25, 42; — 1930, 71—78). Szathmáry Király Ádám 28 estét említ, hogy Rákóczival „komédiában” voltak. Nyilvánvaló, hogy a fejedelem és Mikes szemléletmódjának közös a táptalaja: a hazai jezsuita iskolai színjátszás és a francia klasszicizmus udvari, párizsi színháza. Rákóczi a Testament politique (megj. 1751) c. művében külön fejezetet szentel az „Opera et le Théâtre d'une Cour”-nak (436), az udvari színjátszás fontosságának.

28 jobban szereti vezérré lenni. — Szily: Igeragozás, a), „erdélyiesség”. Hasonló példák az 1, 22, 33, 71, 78, 155, 172. stb. levélben. Ha főnévi igenév a tárgy, csak akkor használunk mellette tárgyas ragozást, ha ennek van egy másodlagos határozott tárgya (szeretném felszántani a földet; de alanyi ragozással: szeretnék szántani). A székely nyelvjárásban azonban egyes igéket tárgyasan ragoznak akkor is, ha főnévi igenévi tárgyanak nincs külön határozott tárgya. — Hasonló jelenséget némely kifejezésben az irodalmi nyelvben

is találunk (Berrár 91). Vö. a 78. és 95. lev. jegyz. is. — MMNyR II, 151, 159.

29 *ezt úgy hiszem, mint ha a szájából hallottam volna.*, — NySz Száj (Szólások). Vö. Simonyi Határozók I, 87, 88: „Néha magát a cselekvés fogalmát is világos metaforával fejezzük ki”. Hasonló példák a 37, 84. levélből. — A -ben ből be -ragos határozókra vonatkozólag ld. még a 3. lev. jegyz. 28.s.

36 *hogy folya jól dolga ennek az imperiumnak. amidőn egy mészárosnak. adgyák azt kezében.*, — Simonyi Kötőszók III, 45; 43: „A midőn kötőszó átvitt használati ugyanazok, mint a mikor-éi, csak sokkal ritkábbak, kivált mai nyelvünkben.” Itt a szembeállításból a midőn = holott. — További példa a midőn használatára a 41. levélből. — Az időhatározó kötőszókra vonatkozóan ld. a 4. lev. jegyz. 56.s. — MMNyR II, 370.

40 *baldacsi.*, — Tö. baltaci (baltadzsi) 'favágó'. A szótó d-s alakban jól ismert más török nyelvekben (vö. Lokotsch 17), ld. még Kakuk 258 és NySz Baldacsi. — Baltaci Mehmet Paşa (Baltadzsi Mehmet Pasa), akinek második vezérsége az 1711-es orosz—török háború idejére esett.

50 *azal meg csinálhatnak azezért.* — megvesztegethetnék, megnyerhetnék. — Vö. a 28. lev. és jegyz. 41.s.

54 *udde* — úgy de, igen de.

57 Rákóczi közvetlen környezetében Mikes jói ismerhette ezt az anekdota-számba menő történetet. Az eset 1711-ben történt, mikor XII. Károly (1697—1718) svéd király szemrehányása és tiltakozása ellenére Baltadzsi pasa júl. 22-én kedvező föltételek mellett békét kötött a válságos helyzetben levő I. Péter cárral. A békekötő nagyvezért kivégezték. — Mikes életrajza szemszögéből is érdekes az esemény háttere. Az orosz—török háborút a svédek poltavai veresége (1709) után Törökországba menekült XII. Károly és az angol diplomácia szította. Rákóczi francia közbenjárással szerette volna elsimítani az ellentéteket, hogy a Béccsel hadilábon álló cár erejét Ausztria ellen fordíthassa. Az orosz—török hadüzenet után abban reménykedett, hogy a cár előnyös föltételek mellett szilárd békét köthet s akkor a kurucok segítségére indulhat. I. Péter a szatmári béke hírével egy időben érkezett Lengyelországba s Rákóczit fő híveivel együtt május 12-én fogadta Jaworów-ban és biztosította őket támogatásáról. A kurucok sorsára nézve is döntő hatású orosz—török háború kimeneteléről a fejedelem I. Pétertől értesült (Vall 229—33 és Emlékiratok 217). A cár a béke megkötése után Lengyelországba vonult és aug. 21-én találkozott Dziadziłów-ban Rákóczival. Aug. 29-én pedig a fejedelem kíséretében kétheti hajóját végén Torunba érkezett. Nov. 11-én a cár és Rákóczi Elbląg-ban tárgyaltak. Mikesnek bőségesen volt alkalmja a békekötésről értesülni, amelyről, mint Rákóczi írja „mindegyik hírhozó a maga ízlése szerint adott elő”. (Vall 233.) Bercsényinek Rákóczihoz intézett leveléből (Brezáný, 16. 9-bris 1711) is ez derül ki: „nem volt-é még akkor, az sokféle hírel egyedettt biztalanúsága az czár békességinek?” (Thaly Archivum R VII, 1879, 58.) — Cserai Mihály is beszámol a békekötéssel kapcsolatos mende-mondákról: „...Látván az ilyen extremitásokat, alattomban a fővezért járatni kezdék, és a mint némelyek mondják, két millio pénzt ígervén a parte' a fővezérnek, csakhamar s' sveciai király és a tatár hám hire nélkül a fővezér megbékéllik a czárral...” (470). — Ld. Zolnai 1916, 105. — Egy más természetű képzettársulás közben is céloz Mikes a történetre a 76. levélben.

1 sor *Édes néném. mi még itt vagyunk. itt is leszünk de még nem tudgyuk, itt is mű csinálunk*, — Mikes számos levele kezdődik egyenes tudósítással, hírközléssel, beszámolóval, „nénje”-vel való beszélgetéssel. Ez a tudósító típus nagyon jól megfelel a levélformának, változatosságot, élethű tartalmat visz a képzelt levelezésbe. Mikes sok levelének ez a lényege: vö. az 1, 7, 13, 14, 17, 22, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 42, 46, 48, 50, 55, 64, 66, 67, 68, 77, 81, 83, 84, 88, 89, 91, 92, 96, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 120. lev. — A hírközlés-tudósítás gyakran összeolvad a levelezés, levél-írás frazeológiájával a levélkezdetben, ld. a 11. lev. jegyz. — Más levélkezdő típusok jellemzéséhez vö. a 2, 3, 8. lev. jegyz.

3 . . *mert mint hogy nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt töltsünk. és csak adriánápolyi szép sík mezőn vadászunk. hanem azért hogy bujdosásunknak végét szakasszuk*; — Vö. Klemm TörtMondt 534: „A mert és a minthogy együtt is elfordul.” — Vö. Simonyi Kötőszók III, 250—51: „Valamint a mivel kötőszót, szintűgy találjuk a minthogy-ot szükségtelenül a mert-hez téve.” Más példákat idéz a 3, 51. levélből. Az okhatározó kötőszókra vonatkozólag ld. a 2. lev. jegyz. 22. s.

Rákóczi törökországi vállalkozásának alakulásáról vö. a 2, 4, 7. lev. jegyz. Mikes itt beszél először bujdosás-ról. Bujdosásukon a hazája elhagyása óta eltelt időt (1711—1717) érti. Törökországba abban a reményben érkezett, hogy vége lesz bujdosásának és visszatérhet hazájába. Ezért sürgeti a hadakozást. A bujdosásról ld. még a 7, 14, 19, 22. lev. és a 28. lev. jegyz. 13. s.

6 *de areménség igen igen kezd fagyni bennünk*, — Mikes borulátása indokolt; vö. Rákóczi sorait: „A hajót, melyen Franciaországból jöttem, a következő év kezdetéig a megarisi öbölben várakoztattam és már csak csekély reményem lévén nyert ígéreteim beváltása iránt, a portának átnyújtott jegyzékeimben gyakorta kijelentettem, hogy vissza fogok térni; gyakran törtem fejemet azon, hogy titkon és hirtelen távozom. Mélyen hallgattott a porta ügyemről, semmiféle választ nem tudtam nyerni; az életfentartás szükségleteit szűken adták ki, és ezek nem hogy ruházkodásra, udvarom fizetésére elegendők nem voltak, de még a mindennapi élelemre is alig futották.” (Vall 330—31.)

6 *avalo hogy nagy hidegek is járnak. 30 híhető hogy nem kereste kedvét* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 28—29: A hogy kötőszó. Példák Mikestől az alanyi (jelentő, kívánó) mondatokra. Melléknév(pl. elég, való, igaz, híhető, bizonyos stb.) a főszó: 1, 2, 3, 13, 14, 37. lev. stb. Főnév a főszó: 9, 22, 74. lev. stb. További példák: 90. lev. stb. Klemm is idéz belőlük (TörtMondt 559, 562). — A *nem kereste kedvét* kifejezésre vö. Béltéki Kálmán: Rokonértelmű szók. Nyr 1886, 402—407. — MMNyR II, 346—47.

10 *a való ad biztato szói*, — Vö. Simonyi Kötőszók II, 129—130: A hogy kihagyása igen gyakori (8, 49, 70. lev. stb.). A kihagyásokról ld. még a 13, 52, 70. és 153. lev. jegyz.

11 *abban arententő halogatás, holnap, holnap. aza holnap, hat holnapra halad és addig hat szót nem lehet belőlle ki ránczígálni*. — Mikes a szójáték sokféle változatával él: a hasonló alakúság, hasonló hangzás, kétértelműség egyaránt előfordul nála. Az alliteráció itt gúnyos keserűségének, elégedetlenségének kifejezésére szolgál (Kulcsár Nyr 1899, 387). — NySz 1. Ránt:

ki-ráncigál. — A török csakugyan a jarün-jarün (holnap-holnap) mondással szokta dolgát halogatni (Erdödi).

14 *egy öltözö köntöst* — Egy 1718. márc. 13-án kelt török okmány Rákóczi részére készített keleties díszruha elszámolási költségeit tartalmazza. „A Drinápolyban tartózkodó Rákóczi magyar király számára Mehemed Emin bázargián-basi közvetítésével kaftán, csáksír [régii bő török nadrág], prémes ruha és aranysujtásos köntös készítettett és annak költségeire . . .” (Karácson: XXX. Szeráj levt.). A fermán valószínűleg vonatkozik a 8. levélben említett „nusztos kaftán”-ra is, amelyet a fejedelem 1718. jan. 4-én tett látogatásakor kapott a szultántól.

18 *vadnak* — A régi nyelven gyakori változata a vannak igealaknak. Így írja Eszterházy (10) és Bethlen Miklós. — Teleki Mihály és Pápai János „készen vadnak” (MHH 27. Naplók 209). — Szathmárynál is gyakori (269, 270. stb.). — Mikes ugyanitt a *vannak* alakot is használja.

20 *csuprot*, — NySz Csupor. — Kisebb, rendszerint kissé hasas cserépedény, (nagyobb) bögre v. kis fazék (ÉrtSz).

20 *üveg* — üveg; Szily: „Ma is mondják a székelyek.” Vö. Kriza: éveg.

24 . . . *mert bizonyádgul veszem akéd szívecskéjűt, hogy leg nagyob gyönyörűségem az, amikor kédel beszélgethetek.* — Mikesnek ez a csevegő levélformája a francia levélműfaj könnyed és művészi típusára, a távollevőkkel beszélgető levélre, a („conversation à distance”, „causerie prolongée”) „lettre familière” bizalmas tónusú hangjára emlékeztet. A szenvedélyes mikesi társalgás hatásos megnyilvánulását vö. az 5, 27, 57, 150. levélben.

27 *inkáb ha csak hejában valóságot is írok, hogy sem ilylen hamar el végezem leveletem.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 107; 97, 101: A hasonlító mondat (hogysem, minthogy stb.). További példákat a 14, 45, 82. levélből idéz Simonyi. — MMNyR II, 391—92.

32 *a háremben. az az, az aszszonyok házában* — NySz Harém. Csak innen idézi; ld. NySz Asszony 1) alatt is. — Tö. harem 'a mohamedán ház, palota női lakrésze'. További részleteket ld. Pakalin I, 742. A szó jól ismert valamennyi európai nyelvben (vö. Lokotsch 64).

33 *oda pedig egész férfinak nem szabad menni.* — Egész férfiaknak, vagyis a nem herélteknek. A heréltekről vö. a 4. lev. jegyz. 8.s.

34 *egy atyánk fiától* — Kiletét eddig nem sikerült megállapítani.

35 *mosoné hivatalban.* — NySz 1. Nő, Né : mosó-né. NySz Mos : mosóné. — Alább szintén tréfásan *fa vágo tiszttséget*, ld. NySz Tiszt : tiszttség.

37 *jó ajo akaro mindenüt,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Mikes gyakran él közmondásokkal és szólásokkal s ezáltal fordulatossá, kifejezővé, tömörre teszi stílusát. A *Leveleskönyvben* számon tartott közmondásokat ld. a 13, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 37, 38, 39, 41, 43, 47, 49, 50, 53, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 71, 73, 75, 76, 77, 84, 86, 90, 96, 99, 104, 106, 110, 122, 123, 140, 142, 147, 148, 152, 153, 158, 160, 168, 171, 173, 206. levélben. — A szólásokra vonatkozólag vö. az 1. lev. jegyz. — Szólások, közmondások, népi stílusfordulatok Mikes *Leveleskönyvében*, vö. Ortutay Gyula: Korreferátum „A realizmus kérdései és a régi magyar irodalom” c. előadáshoz. — A realizmus kérdései a magyar ifodalomban: Sajtó alá rend. Klaniczay Tibor. Bp. 1956, 58—59.

37 *e hazafiúsádgul viseltetvén, gyakran látogat minket,* — A nacionalizmus

frazeológiájának gyér nyomai Mikesnél. NySz Fi, Fiú : hazafiúság (popularitas; landsmannschaft). Csak Mikestől idézi. — A levélró ügyel a választékos kifejezésre, vö. a lapalji szövegjegyzetet: *először jár hozzánkot írt, de ezt törölte és látogat minketre javította.*

41 *avaió hogy a heverés leg nagyobb dolgunk.* — Bevezetőben is arról ír, hogy még itt el nem untuk magunkot. *de igen közel vagyunk hozzája.* — Ekkor még a kényszerű tértelenség, a törökökkel való huzavona, a drinápolyi átmeneti állapot váltja ki a türelmetlenkedő és hazatérni vágyó Mikesből az unalomra való célzást. Az unalomról vö. a 41. lev. jegyz. 47. s.

43 *ké font szeretettel* — A font régi súlymérték, német eredetű jövevényszó, 1 font 0,52 kg. Mikes többször használja játékos fordulatokban. Vö. a 8. lev. jegyz. 2. s.

44 *hát engem szeret kéd?* — A „néné”-vel évődő levélbefejezésekre vonatkozóan vö. a 2. lev. jegyz.

[7.]

1 sor *a vezér izené az urunknak hogy jó szível látná, ha hozzája menne,* — Alább: *azt ne mondgyuk hogy jób volna erdélyben máltét enni.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 35—38. Példák a különféle (jelentő, kívánó) tárgyi mondatokra a 9, 15, 18, 28, 39, 40, 49, 51. levélből. — A tárgyi mondatokra vonatkozóan ld. a 4, 64. lev. jegyz.

2 *hajduk vagyunk.* — gyalog katonák, gyalogosok (Szily). Ld. még a 36. levélben.

7 *de az ijedtség nem sokáig tartá.* — A magyar, orosz, lengyel és francia udvari fogadásokat ismerő Mikesnek a török udvari szokásokkal való találkozása kitűnő élményanyagot nyújtott a levélíráshoz. Vö. az 1, 2, 3. lev. jegyz. is.

10 *audenciát.* — kihallgatást, diplomáciai fogadást.

11 *Éllyen mahumet. éllyen a győzhetellen császár, éllyen ahatalmas vezér.* — Mikes másutt is *mahumetet* ír (20, 65, 80, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 203. lev.), a 182. levélben *mahumét* alakban; a 20, 130, 173, 182. levélben *mahomet* alakban is. Muhammed (Muhammet), Mohamed próféta, az iszlám vallásának alapítója (? — 632). Személyére és szerepére vonatkozólag ld. EnzIsl III, 692—710: Muhammed címszó. — Vö. Tolnai Vilmos: Éljen! Vivat! (Nyr 1901, 73—78).

16 *csak el hihettyük. mikor olyan nagy eszű ember mondgya azt felölle mint ami urunk,* — Mikes lerögzíti alkalmi leveleiben a fejedelem környezetében lezajlott beszélgetések tanulságait is. A Rákóczitól nyert értesüléseknek, a fejedelemmel folytatott beszélgetéseknek nyoma van a *Leveleskönyvben*. Vö. a 20, 28, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 44, 126. lev. stb.

18 *viszá.* — vissza. Szily: „A régi nyelvben s a mai népnyelvben sem szokatlan.” — NySz és MTsz. Ld. még 8. lev. stb.

26 *enem jó szokasé,* — Alább: *azt nem okosan mondgyaé a török,* — Hasonló példa a 17. lev. stb. Ld. Simonyi Nyr 1902, 432, 436: A kérdések szőrendje. — Klemm TörtMondt 636: Szőrend a kérdő mondatok szakaszaiban. — Ld. még a 22. lev. jegyz. 12. s. — MMNyR II, 495.

27 *te monda* — mende-monda, pletyka. Szily: „Erdélyben ma is széltében járja.” NySz Mond : tē-monda. Vö. Kriza: temonda. — Használja Apor is

(MHH 36. XXI, 1); Bethlen Miklós (II, 202) a következő szövegösszefüggésben: „Eltelék minden szája rettenetes sok rothadt beszéd, trágárság, hivalkodó szó, régalmazás, csúfolás, temondád, hazugság, csalártság . . . átok-és káromkodásokkal.”

29 *a mi dolgunk igen igen némán foly, és semmi eléb való mozdulását nem látom, 41—51 talám nem öknélkül tartok én attól, . . .* — A háború vagy a békeség, a jövő kémlése Mikes első leveleinek jellemző motívuma. Ezeknek a lelki rezdüléseknek a hátterében, a bujdosástól való szabadulás ígérete áll. Mikes kétségek közt hullámozó lelkiállapota az eseményekhez való szoros közelségének a bizonyítéka. Vö. a 2, 4, 6. lev. jegyz. is. — Az 1717-es esztendő végéig a bujdosók történetéhez ld. az alábbi irodalmat: Rákóczi Vall 330. — Angyal Sz 1905, 204—205, TT 1905: Bonnac diplomáciai levelezése 1717 októberétől 1717 decemberéig. — Szekfü 132—39. — Köpeczi—Várkonyi 354—55. — Pillias 125—134. Instructions secretes de Rákóczi à l'abbé Brenner son ministre en France, 1717. — Karácson Imre: A törökország magyar ezredek 1717-ben. HadtörtKözl 1911, 327—333.

31 *de attól tartok. hogy még hátráb ne mennyen, és út ne telepedgyünk meg,* — Vö. Klemm TörtMondt 590: A tagadás a hogy kötőszós mondatokban. — MMNyR II, 48.

32 *fazakas* — fazekas; székelyes alak (Szily). Vö. MTsz. — Kemény János Önéletírásában is erdélyiesen: fazaka (460); Hermányinál: fazakas (1, 31. sz.); Kónsza HáromszNépkölt: fazakaeska, fazakak (92, 110).

32 *a fazakas akarattján kel jární; a fazéknak, és azt nem mondhattya. a fazakasnak, miért küldöttél engem drinápolyban.,* — NySz Jár (Szólások). Vö. Szathmári MStUlTtja 97, 379: Szókép. Ld. ui. Kulcsár Endre Mikes soraira vonatkozó megjegyzését, A magyar stílus c. munkájának bevezetésében. — A bibliai utaláshoz vö. Eccli 33, 13—14: „Mint a fazekas sárja az ő kezében, hogy abból valamit chinállyon és rendelyle. Minden ő utai ő rendelése-szerént: úgy az ember annak kezében a ki őtet teremtette . . .” Az isteni rendelésre utaló fazekas-motívumot más írók is használják, pl. Bethlen Miklós Önéletírásában (I, 64, 77; II, 228, 251 — Rom 9, 21; Jer 18, 6). — Rákóczinál is Vallomásaiban (92) és levelezésében (pl. Vay Ádámhoz Dancka, 1712. május 20) (Köpeczi RákócziLev 291).

34 *jobban szerettem volna káposztás fazék lenni erdélyben, mint sem kavét író fíncsája acsászárnak,* — Mikes képzelettársítása mögött szülőföldje, honvágya és a bujdosás képzeete áll. Alább is: *és azt ne mondgyuk hogy jób volna erdélyben málet enni. mint itt buza kenyeret,* — A hazája után sóvárgó levélíró ekkor még nem tudta, hogy élete végéig fogja enni a bujdosók kenyérét Törökországban. Utolsó misszilis levelében írta féltestvérének, Huszár (Boér) Józsefnek: „*azon panszkodik Ked, hogy savanyo borai termettek, oh mely édesek azok Abafáján, és mely keserűek nékem it az édes borok,*” (1761, másolatból).

35 *azt nem okosan mondgyaé a török, hogy azIsten rakás kenyereket hintet el. iműt amot az ember számára.* — Az írónak az isteni rendelésről vallott keresztény hite keveredik itt a török istenhit fatalista példájával, a népszerű legendával, az elhintett kenyér meséjével. Később is többször fölmerül ez a motívum: 16, 19, 32, 36, 157. levélben. 1760. márc. 25-i misszilis levelében féltestvérének is elmeséli, megtoldva egy másik változattal. — Vö. Tolnai Vilmos (Szálló igék. Nyr 1902, 61—67): „Talán Mikes olvasása mondatja Tompával

Aranyhoz írt levelében (1860. május elején; Arany Lév 1: 487): Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; tűnj és maradj!” — Ld. még Tolnai V. MNy 1911, 274. Szólások. Vö. O. Nagy Mi fán terem? (182) és Konsza HáromszNépkölt 495: Megette a kenyere javát.

37 *valamég akenyérben tart, . . . a még abban tart, . . . a rakás kenyéremben tart*, — A 26. lev. *jutott benne*. — Pónori Thewrewk Emil; -ben, -ből. (Nyr 1872, 89—91.) A régiségben nem szokatlan; előfordul a Nádor-, Winkler-kódexben, Pesti Gábor, Káldi, Tinódi nyelvében is.

40 *málét enni*. — NySz Málé: 2). ÉrtSz.

41 *talám nem öknélkül tartok én attól, hogy ha . . .* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 47; 46: Eredményhatározó mondat. Hasonló példákat idéz Simonyi a 32, 34, 62. levélből. — MMNyR II, 389.

42 *talám egy kazalni rakás kenyeret kel meg ennem ebben azországban*, — NySz Kazal. Mikes szemléletesen érzékelteti a rakás kenyér nagyságát, kazallá növesztve a töménytelen kenyeret, ami rá vár, ha nem sikerül a törökkel zöldágra vergődniök.

45 *ha szinte jo hadi ember volna is, de ötet . . .* — Vö. Simonyi Kötőszók I, 30—31: A megengedő is. További példák a 10, 13. levélből. Ld. a 10. lev. jegyz. 3.s. MMNyR I, 289. — NySz Embër : hadi-ember. Csak Mikestől idézi.

47 *a hadakozást úgy szereti mint én aprókatorságot*, — NySz Prókátor : prókatorság 1). Vö. a 9. lev. is. Mikes őszinte önkritikával ír magáról. Nem való prókátornak, sem diplomatának. De kitűnő megfigyelő, szemlélődésre hajlamos természetű. Belelát a dolgokba és jó pszichológus.

48 *avezérségen tudni való dolog hogy kap*, — A *hogy-nak s a főnévi mondatnak* elhelyezése. (Példa a 39. levélből is.) Ld. Simonyi Kötőszók II, 82.

[8.]

1 sor *Kivánom Istentől hogy ezen új esztendőt. szerencsésen kezdgye. és végezze kéd*, — Az új esztendő kezdetére eső levelekben (vö. még 23, 40, 59, 78, 86, 123. lev.) Mikes régi erdélyi szokás szerint köszönti „nénjé”-t. Vö. a 23. lev. jegyz.

2 *két fontni egésségel többet* — NySz Font : Fontnyi. A font (0,52 kg) a súlyegységet a levélíró csak képletesen használja itt is, másutt is, pl. a 6. lev. végén.

3 *száz drámmal*. — Tö. dirhem 'régi súlyegység (kb. 2,5 gr), ill. pénzegység'. A román nyelvben is hasonló alakban meghonosodott szó irodalmához ld. Lokotsch 42. — Száz drám kb. fél font, negyed kiló. A török oka-ban van 400 drám s ez megfelel egy kilónak. — NySz Grán : száz gránnal; csak Mikestől idézi, Kulcsár Mikes-kiadásának pontatlan szövegéből. Toldynál helyesen: drámmal.

5 *sebbe*, — zsebje, NySz Zseb, Seb.

8 *fagyoson* — Szily: a helyett o „ez is székelyesség”. Ld. még a 16. lev. *urunkot, lovakot*; 22, 37. lev. *magánoson*; 42. lev. *pillangóson, kardoson*; 46. lev. *hálákok*; 55. lev. *valóságoson*; 56. lev. *ajándékokot, kakasokot*; 60. lev. *olozok* stb. — A birtokos személyragok utáni, tárgyrag előtti, -s képző

utáni, formánsok előtti o-zás a keleti—északi irodalmi nyelv erdélyi változatának jellegzetessége, vö. NySz, MTsz. Gyakori Bethlen Miklónál, Csereinéél és Apornál, de Eszterházy Miklónál is (193, 207: szolgálatomat, hazánkot stb.).

10 *a diván házban* — Ld. a 92, 129. levélben is. A diván-ház 'tanács-terem'. — NySz Ház : diván-ház. A török diván-háne tükörszavának tekintetű; jól ismert hódoltságkori forrásainkban (vö. Kakuk 147). Ld. még *diván*, 92. lev. jegyz.66.s.

11 *..egy kis kerek asztal. és arra egy nagy ezüst medenczét.* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 106: „A nagyságra, mértékre vonatkozó jelző többnyire meg-előzi a tulajdonságra vonatkozót.” Ld. a 43. lev. jegyz. is 35.s. — MMNyR II, 283.

12 *egyenkét* — egyenként; régies alak (Szily). Ugyanígy *lassankét* (66. lev.).

13 *asztal keszkenő* — NySz Keszkenő : asztal-keszkenő.

16 *az ebédnek vége lévén, egy ora mulva azután, a fejedelmet acsászárhoz vitték,* — Vö. Simonyi Határozók II, 283: Mulva, mulván. „Pleonazmus, amely az után és előtt névutók használatában is előfordul.” — MMNyR I, 281—83; II, 189—90.

18 *egy nusztos kaftánt* — nyusztprémes felső ruhát, díszköntöst. Vö. a 6. lev. jegyz. — NySz Nyest, nest, nyuszt, nuszt: nyusztos. — Tö. kaftan (kaftán) ld. még a 128, 129, 131. lev. Az udvari látogatások, fogadások, ill. állami előléptetések alkalmával szokás volt a vendégeket, ill. előléptetetteket prémes, selyemből készült díszköntőssel megajándékozni (vö. Fekete 132; Pakalin II, 134). A magyarban is meghonosodott szó történetéhez ld. Kakuk 47.

22 *..a szállására.* — A fejedelem ötszobás lakásának berendezéséről török okmány maradt fenn: „Azon tárgyak jegyzéke, melyek Rákóczi erdélyi király drinápolyi lakásába vásároltattak, mikor a császári trón elé érkezett.” (Karácson: XXV. 1717. dec. 26. Szeráj lev.)

27 *ő hatalmasságok éhen jöttek vizá* — Vö. a 27. lev. is: *ő méltóságok pedig egy nyomoru kocsomára szállottanak.* — További példák a 49, 57. levélben. — Nyr 1880, 226: „A constructio ad sensum.” — Kertész Nyr 1905, 123: Értelem szerint való egyezés. — Klemm TörtMondt 151: Az alany és az állítmány megegyezése. — Ld. még a 15, 43, 45. lev. jegyz. — MMNyR II, 105, 118, 140.

28 *vizá tért a fejedelem.* — A szultánnál tett látogatás leírását, Mikes élmény-szerű beszámolóját kiegészítik, részleteiben hitelesítik Rákóczi sorai: „A lefolyt év utolsó napjaiban adta értésemre a birodalmi főkancellár, hogy a sultán ezen év 4-ik napján, keddi napon óhajt engem látni az ő nagy tanácsában, a hova nagy készüléssel és pompával . . . vezettek be. Nekem minden nem-látott és szokatlan látványt nyujtott, a mely felett szerte mélységes csend uralkodott, és ez, valamint a felség ábrázata a félelem és nem a szeretet kifejezője volt. Már leült a császári emelvényen, a nagy és mindenünnen nyitott teremben, és már csak a nagyvezér hiányzott, a ki egy más ajtón ugyanabban az időben, mikor én, lépett be oda és a császár rácos ablaka alatt helyet foglalt. Jöttek oda iródeákok és igazságszolgáltatást kérők . . . Körülbelül egy óráig tartott a törvénykezés, a mit a sultán nevében adott ebéd váltott fel, a nemzét szokása szerint a fűszeres ételek hosszú sorából összeállítva; ezeket egyenként rakták egy és ugyanazon időben minden egyes s bárki vendég részére terített asztalra; hanem az ebéd alig tartott

tovább félóránál. Az asztalok felszedése után a nagyvezér a sultánnal levélben tudatta, hogy én kihallgatást óhajtok tőle nyerni. Hosszu időköz múltán végül választ kaptam s a vezér kajmakám, kik előttem jártak, hosszú folyosókon át a császárok kapujához vezettek . . . két kapucsi basa vagy ajtónálló megragadta karjaimat és a palota belsejébe vezetett, — ez a szokás megtisztelés számba megy a törököknél, a mi nekem legnagyobb mértékben visszatetszett . . . Rövid volt tisztségem, a melyben jövelelem okát bejelenttem, és magamat jóindulatába ajánlottam; tisztelgéselem magyarázatát a porta tolmácsa adta meg, a sultán a vezérnek, ez a tolmácsnak s ez nekem adta meg a válászt, és a nagyobb megkülönböztetés okáért a sultán jelenlétében két eunuchtól egy diszköpenybe vagy kaftánba öltöztetve, eltávoztam . . . Ezeknek megtörténte után visszavezettek szállásomra és ámbár minden tekintetben jót engedtek reménylenem, mindazáltal nem alkottam magamnak jobb véleményt, a mi egyáltalában nem csalt meg engemet.” (Vall 332—33.)

[9.]

2 sor . . . *alkalmatlósága nem lévén az elküldésre.* — Vö. Simonyi Határozók II, 319: „Okhatározóul a -va -ve ritkábban szerepel, mint a -ván -vén, s a mai élőbeszéd egyáltalán ritkán alkalmaz okhatározó igenevet; de a régi nyelvben gyakori, s a mai irodalom is megtartotta e szerkezetet.” Néha az igenév a főige után következik, mint a jelen esetben Mikesnél is. — Vö. az 1, 2, 3, 85. lev. jegyz. is. — MMNyR I, 222, 259.

7 *leg kisebb állapotért* — Ld. a 17. lev. *semmi olyan állapot nem történt.* Szily szerint: állapot a. m. dolog.

8 *pasa.*, — Tö. paşa (pasa) magas, főtiszti értékű udvari-katonai rangfokozat. Előfordul még a 13, 70, 92, 97, 135, 136, 137, 138, 150, 174, 178, 182, 191, 200, 201. levélben.

A pasa címet elnyerők kerülhettek udvari szolgálatba, de kaphattak tartományi beosztást is. Ez utóbbi esetben egy meghatározott tartomány közigazgatási-katonai irányítása volt a feladatuk. A pasa címet kezdetben meglehetősen korlátozott számban adományozták, később azonban e cím értéke is erősen devalválódott: alacsonyabb beosztású tisztviselők is elnyerhették (vö. Pakalin II, 755).

A pasa cím meggyeszer jelentkezik basa alakváltozatban (vö. 13. lev.), ez az alak pedig gyakran kontaminálódik a . . . basi 'valaminek a feje' szóval (14. lev. jegyz.). A pasa, basa, basi alakok közötti összefüggést az eddigi kutatás megnyugtatóan tisztázta. A valószínűleg a perzsa pádisáh szóból származó pasa (vö. M. Mansuroğlu, On Some Titles and Names in Old Anatolian Turkish. Ural-altaisches Jahrbücher XXVII, 1955, 94—102) az oszmánli uralom legkorábbi századaiban gyakran bukkant fel basa alakban (vö. Halasi Kun T., MNy 1938, 294—306). A szó ebben az alakváltozatban került át az európai nyelvekbe, így a magyarba is. Ezek a nyelvek híven megőrizték a basa alakot, amely az oszmán-török nyelv későbbi korszakaiban már nem volt használatos, helyén az eredeti pasa alak jutott egyeduralomra. A magyarba átkerült basa szó kontaminálódott az összetételekben jelentkező basi (> basi) 'valaminek a feje, vezetője' szóval, amely a hódoltságkor folyamán címekben, tisztségnevekben honosodott meg nyelvünkben. E kontamináció

mináció nyomán a két töről metszett basa, ill. basí (basi) szó variánsi viszonyba lépett. A szó irodalmához ld. még J. Deny, *Pasha EnzIsl III*, 1112—1115; T. Halasi Kun, *Osmanisch pasa ~ ungarisch basa*. *Annali* (Publicazioni dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli) Nuove Serie, Vol. I, Roma 1940, 97—102; Lokotsch 131. — Ld. még *Csasz pasa* (128, 129. lev.), *Kapítsi pasát* (13. lev.), *Kaptan pasa* (91. lev.), *Abdula pasa* (170. lev.), *Ali pasa* (117, 166, 168, 195, 196. lev.), *Ibrahim (pasa)* (3, 13, 93, 95. lev.), *Mehemet pasát* (169, 170. lev.), *Mehemet pasának* (179. lev.), *Nissai pasa* (92. lev.), *Rekeb pasa* (201. lev.), *Szülíktár Ali pasa* (196, 197. lev.), *Topál Osman pasának* (95. lev.).

12 *semmit nem mulatunk ell abban hogy a dolgaink jól follyanak*, — Ld. a 33. lev. is. Elmulat, annyi mint a mai: elmulaszt (Szily). Vö. NySz. — A 21. levélben más értelemben: *el mulattya két magát*. — Vö. Simonyi Kötőszók II, 44; 40, 42, 43, 45: Más példák az úgy hogy, azzal hogy; abban hogy, azon hogy, azon kívül hogy szerkezetű állapothatározó mellékmondatokra a 24, 27, 36, 37, 42, 45, 62. levélből.

13 *réz effendi*, (*cancellarius.*). — Ugyanígy a 14, 200. levélben; ld. még *reis effendi* (177. lev.). Tő. reis efendi (reisz efendi) az oszmán birodalom egyik fontos állami tisztviselőjének címe. A reisz efendi más néven reisül-küttap (reisül küttáp) kezdetben az udvari kancellária vezetője volt. A nagyvezér melletti fontos szerepköre birtokában fokozatosan a külügyek intézőjévé emelkedett, így lényegében a külügyminiszter feladatkörét látta el (vö. d'Ohsson 159; Pakalin III, 25: reis-ül-küttap címszó). A réz alak ismert volt a török hódoltság idején (vö. Halasi-Kun T. MNy 1938, 297—306). A szó irodalmához ld. még Lokotsch 135.

Az effendi tő. efendi 'úr'. E címmel kezdetben az írástudókat, tanult embereket tisztelték meg. Később meghatározott tisztségeknek, ill. olyan (legtöbbször vallási, de olykor állami) funkciót betöltő személyek neve mellett volt használatos, akiket nem illettek a bej (< beg) címmel (vö. Redhouse I, 60; Pakalin I, 505). A szó Mikesnél is csak ilyen összetételekben fordul elő (*Ibrahim effendi* (114. lev.), *Réz effendi* (200. lev.), *Stámbol effendi* (92. lev.), *Zaid effendi* (197. lev.). A mássalhangzó-kettőződést mutató alak több európai nyelvből, így a franciából is ismert (vö. Lokotsch 44).

14 *adgya Isten jó végűt*, — Török tiszteletadási formulából alakított fordulat. Török fermánokban, levelekben gyakori, pl. „A Jézus vallású nagy fejedelmek dicsősége, Rákóczi Ferenc király, — legyen neki jó vége! . . .”, vagy „A messiasi nemzet főembereinek példányképe, a Jézus vallás ú nép nagyjainak oszlopa, Moldva vajdája, kinek legyen jó vége!” (Karácson: LXXV, LXV és XL, XLIII, LXIV. stb. sz. okmány. Szeráj és Diván-i humájun lev.).

15 *ugy jarunk. mint ahegyek. akik esze gyűlvén. egereket szűltek*. — „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.” Horatius, *Ars poet.* 139. — Quintilianus, *Instit. orat.* 8. 3. — A latin közmondás kedvelt a kor irodalmában. Vö. Tóth Szájrrul szájra 243: Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus (Vajúdnak a hegyek és megszületik a nevetséges egér). — Plutarchos: Párhuzamos életrajzok. Bp. 1894, 276. — Bethlen Miklósnál: „Dictum, factum, parturiunt montes, nascitur ridiculus mus” (I, 259 és 334). — Lafontaine fölhasználta egyik meséjében: *La Montagne qui accouche*. (Fables. Livre

V, 10.) — A Spectateurben: „La montagne en travail enfante une souris” (IV, 425). — Elfordul Bercsényinél; 1708. szept. 14-i Rákóczihoz írt levelében: „Bottyán iránt, úgy látom, nascitur ridiculus mus” (Thaly: Ocskay László I. 365). Lásd Cserei Historiájában: „Itt mondhatnánk a muzska czár felől, Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.” (471). — Pápai diáriumában (1706, 127) „de parturierunt montes etc.” — Megvan Hermányi Dienes József egyik versében (1731, Elöl-járok beszéd és rövid satyra) ItK 1954, 61.

15 *esze* — össze; Szily: „Érdekes annyiban, hogy a v már Mikeknél kiesett a régi *esze* : *eszeve*-ből.” Ld. a 66. lev. stb. — Eszterháznál *esze* (191).

17 *fa fágo* — Előbb: *fa vágo* (6. lev.).

18 *a vezérségre czéloz*, — a vezérségre pályázik. — NySz Cél : Céloz 2).

20 *nem azé egy prókátornak ahivatallya*, . . . — Vö. Simonyi Kötőszók II, 186; 84—85. Az -é kötőszó. Régebbi alakja a hosszú é. Használatára ld. még a 41, 42. lev. — és a 4, 7. lev. jegyz. is. — MMNyR II, 496.

23 *el vonták volna* — el húzták volna (Szily). NySz Von : el-von. Ld. Apornál: „vonjad a táncot” (MHH 11. Scriptores 56).

24 *a meny aszszony tánczát*. — NySz Tánc : menyasszony-tánca; a szótár csak innen idézi; de másoknál is megvan, pl. Apornál.

25 *a törököt ha meg verik. csak sir és meg békéllik*. — NySz Béke : meg-békélik: 1). — Vö. a 7. lev. is. Mikest a békekötés lehetősége ettől kezdve gyakran foglalkoztatja. Ettől függ további sorsuk: hazatérhetnek-e vagy továbbra is bujdosók maradnak.

26—27 *francia országban a németnek kedveznek. és a francia itt azon munkálódik hogy meg békélljenek* . . . — Ld. a 12. lev. jegyz. 11.s.

29 *olylan hidegek járnak*. — NySz Hideg [Szólások].

30 *csifut* — Tö. *csifut* (csifut) 'zsidó'. A csifut szónak a vele párhuzamosan használt jahudi 'ua.' szóval ellentétben bizonyos lenéző, pejoratív jellegű jelentésszféréja is van. Lehetséges, hogy Mikek e jelentésárnyalatot ismerte. A szó irodalmához ld. Lokotsch 34. — A szót Hermányi is használja, de török szájába adja; a janicsárok, amíg a császár a templomban van, elállják az utat vesszővel a kezükben: „és akkor a városban igen nagy csendesség vala. Hanem valahonnan zsidó vetődik vala ki, azt háritják vala, mondván: Csifut! Csifut!” (110. sz.)

30 *egy vén csifut várakozik alevellem után*. — Vö. Simonyi Határozók II, 74: Célhatározó után. Várni, várakozni valaki vagy valami után (rendesen vkire, vmire; attendre après quelqu'un). Ld. a 3. lev. jegyz. 38.s. — NySz Levél : 2). A szótár így idézi: „. . .várakozik a levelemre”. — A hajóval történő levélküldéseről ld. a 36. és 107. lev. is.

31 *alelkenre fagy meg*. — Vö. Simonyi Határozók I, 164; 155, 158, 160, 163, 165—66, 168—69, 171. A véghatározó -ra különösebb alkalmazásai. További példák a 37, 65, 67, 80, 83, 86, 87. levélből. Az -n ról ra -ragos határozókra vonatkozólag vö. a 3. lev. jegyz. 37.s.

31 *bár csak azt tudhatnám*, — Föltételes mód az óhajtás, kívánás kifejezésére (Vas Nyr 1905, 435). Hasonló példák a 18, 29, 46. levélből. A föltételes mód használatára vonatkozólag vö. az 1. lev. jegyz. 24.s.

33 *a zabulon nemzettségéből*. — Jákob tizenkét fia közül a Márványtenger partján Mikek csak Zabulon nemzettségét említhette; ennek öröksége terület el a tengerparton: „Zabulon a tenger partján lakik, és a hajók állásával

el-ér Sídönig." (Gen 49, 13 — ld. még Jos 19, 10—16; Mat 4, 13—15); kalmár, kereskedő viszonylatban (Deut 33, 18—19). A Fleurytól lefordított munkában is (*IzraeliákSzok* 19 verso). Ld. Zsoldos 29.

34 azt nem is kel kérdeni ha szeretemé kédet. — Vö. Simonyi Kötőszók III, 136: Függő kérdés: ha, ha-é. „A ha-é már a XVI. század közepén előfordul, s azon túl a pusztá ha mindig több-több tért vesz, úgy hogy ma az irodalmi nyelvben is elavultnak tekinthetjük. Ellenben a ha-é mai irodalmi nyelvünkben szerte használatos, noha a nép nyelve evvel sem igen él, hanem inkább vagy az egyszerű -é-vel vagy pedig a hogy kísérte -é-vel.” Hasonló példák a 20, 41, 58. levélből. — Ld. még erről Klemm TörtMondt 565, 567. „Régen nagyon gyakran -é kérdőszócskával együtt is előfordult a hogyha.” — „Régen ugyan ritkán fordult elő a hogy . . . -é, ma azonban nagyon gyakori.” Vö. a 26, 54, 58. levélből idézett példákat is.) — MMNyR II, 355, 362.

Mikes nem említi, Rákóczi sem, hogy január folyamán eltávoztak volna Drinápolyból. Szekfü ugyanis közli Rákóczi két levelét (Tessé marsallhoz és Cellamare bíborshoz) „à quatre journées d'Adrinopole en chemin faisant vers Nicapolis ce 20 de Janvier 1718.” Szekfü bizonytalan állítása szerint Rákóczi a ruszesuki toborzóhelyet szemlélte volna meg (i. m. 147, 353, 361—62).

A Vallomások kéziratának tanúsága, Rákóczi kézjegye szerint a fejedelem ebben a hónapban, 1718 februárjában fogott hozzá a Grosboisban elkezdett Confessio folytatásához.

[10.]

1 sor ha jól fel számlálom. — Körülbelül a. m. számba veszem. (Szily.) NySz Szám : föl-számlál 3).

1 egy holnapja hogy irtam kédnek. — Ez a pontosság is elhithető célzatú és megfelel a levélírás valóságának; Mikes előző levelének kelte február 15. — Az első években egyhónapnyi szünetért még mentegetőzik a szorgalmas levélíró, hogy gyakrabban ír majd. Hosszú évek múlva évenként ír kettőt, hármat, sőt éves szüneteket tart anélkül, hogy mentené magát.

2 szakállomra fogadom. — NySz Szakáll [Szólások].

2 hogy ha az idő meg lágyul; — A hideg téli idő enyhülésével kapcsolatos szólás. — NySz Lágy : ellágyulás.

3 mert márványkő volna is akéd szíve, de meg szanna. — Előfordul, hogy az író kihagyja a föltételes ha kötőszót, s a mellékmondat állítmányát föltételes, a főmondatét egyik helyen (56. lev.) jelentő, másik helyen föltételes módba teszi (Vas Nyr 1905, 434). — Vö. Klemm TörtMondt 463. Megengedő mondatok (föltételes mód). — Ld. még Simonyi Kötőszók III, 132; „A megengedő mellékmondatból a népies nyelv szintúgy elhagyja néha a ha kötőszót, mint a föltételező mondatból.” Ld. még a 36. lev. jegyz. 104. s. — A ha kötőszóra vonatkozólag vö. az 1, 2, 3, 9. lev. jegyz. is.

5 fa táblás ablak. — A NySz csak innen idézi (Szily).

8 a mobiliam. — a bútörzat, a berendezés; franciául: mobilier.

9 a házamo: — Jelentése: szoba (Szily). — MTsz. A levél végén: *hideg házban* — hideg szobában. Ugyanígy: *író házában* = író-szobájában (121. lev.); *meleg házban* = meleg szobában (39. lev.).

9 *szén* — tűz; régies alak (Szily). A török egy szénserpenyővel fűti szobáját; a serpenyő rézből, a szegényebbeknél cserépből való.

11 *tiznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya mint nekem. se csak fa táblais az ablakjokon*, — Simonyi Kötőszók I, 67; 62, 66: „A kiemelő sem mellé még egy is-t tesz néha a székely.” — A sem számos esetben se -vé rövidült; maga az önálló sem is helyet engedett egy rövidebb se alaknak. Ma már e helyettesítés nagyon elterjedt, de már a XVIII. szd. írónál is gyakran elfordul; „különösen Mikes szereti a rövid se -t”. Hasonló példákat idéz Simonyi a 23, 37. levélből. — Ld. még Csúri Bálint: Sem és se (Mikes Kelemen apológiája). Nyr 1908, 258—62. Példák a 10, 19, 70, 137. levélből. — Vö. a 7, 11, 19. lev. jegyz. is. — MMNyR II, 414.

13 *ilyen palotákban lakunk ám mi*, — Más külföldi országokban, Lengyel- és Franciaországban jobb viszonyokhoz szokott Mikes; most önmagukon gúnyolódik nyomorúságos állapotuk miatt. Vö. a 17. lev. is.8.s.

15 *a rossz házakban lakván mostanában azt remélljük. hogy még jókban lakunk., meg érijük még aztot valaha?* — Rákóczi és udvara csaknem fél éve időzik már török földön. Tétlenségre kárhozható, rossz anyagi viszonyok között, csalódottan várják az osztrák—török háború kimenetelét. Mikes még nem vesztette el minden reményét, hogy sorsuk jobbra fordul. Vö. az előbbi leveleket is.

17 *ide érkezet a spanyol követ*, — Mikes bizakodó hangja nem alaptalan, 1718. márc. közepén V. Fülöp követe átadta Rákóczinak Alberoni bíborostól hozott levelét, amelyben ez kijelenti, hogy Spanyolország folytatja a háborút Ausztria ellen és kész megadni Rákóczinak minden támogatást. A fejedelem sokat várt a spanyol miniszter osztrákellenes politikájától. „Melyik politikus az, a ki nem hitte volna, hogy az ő jövetele az én ügyeimre a lehető legnagyobb nyereségszámba fog menni és hogy a szerződés megkötését siettetni fogja; . . .” (Vall 334.) — Boissimène korábban francia tiszt volt. Küldetésére vonatkozólag ld. Angyal Sz 1905, 206—207; TT 1905, 193—207. Bonna levelezése és jelentései 1718. április-július. — Szeffü 149—169, 355—365. — Kőpeczi—Várkonyi 356—57. — Rákóczi Vall 334—35, 340—42, 414.

19 *aki is fen álva fogadta*. — Mikes ismeri az udvari etikett szabályait, kötelező formásgait; nemcsak észreveszi, hanem meg is jegyzi, hogy Rákóczi fennállva fogadja a spanyol követet. A török udvari fogadások leírásánál is érdeklődve részletezi ezeket a mozzanatokot.

[11.]

1 sor *Nem tudom ha a noé bárkájából íromé ezt alevelét vagy drinápolyból.*, — Egyik leggyakoribb levélkezdő típus: a levélírással, levelezés imitálásával elindított hírközlés, tudósítás. De ennek is számtalan formája van; a sokféle kínálkozó alkalom és a levélíró eleven fantáziája újabb és újabb fordulatokat teremt. Vö. a 10, 15, 16, 19, 29, 30, 33, 36, 44, 45, 47, 49, 61, 63, 65, 69, 74, 76, 82, 102, 111, 116, 129, 134, 138, 141, 142, 145, 152, 163, 165, 172, 175, 176, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 205. lev. — A szintén igen gyakori, a levélírással kapcsolatban frazeológiát mellőző közvetlen tudósító, hírközlő stb. levélkezdő típusra vonatkozóan vö. a 6. lev. jegyz. — Más főtípusok: 2, 3, 8. lev. jegyz.

4 *esmét* — ismét. Régies alak (Szily). — Keménynél is: esmét (277).

8 *kellatet* — kellett; nyelvjárási alak (Szily). Ld. az 1, 4, 5. lev. stb.

9 *aromai császárok* — Mikes a továbbiakban gyakran hivatkozik a régi rómaiakra. Vö. a 30. lev. jegyz. 6. s.

10 *csak éppen habakuknak lehetet volna száraz lábal étet hozni*, — Az első években Mikes sokat panaszkodik az éghajlati viszonyok kellemetlenségei, a gyakori nagyarányú esőzések, árvizek stb. miatt. Leveleiben a tengerparti városok kedvezőtlen időjárásának képe rajzolódik ki (19, 23, 25, 27, 31, 32, 41, 85. stb. lev.). A szokatlan éghajlattal járó áradásokról képzelete átsiklik az özönvíz jeleneire, bibliai alakokra; Noéra, a bárkára, a szivárványra (31, 36, 104. lev.), a vizen járó Péterre (1, 134. lev.), Zabulonra (9. lev.), Jónásra (20. lev.), a jeruzsálemi piscinára (84, 101, 164. lev.) stb. Vö. Zsoldos Jenő részleteiben érdekes megfigyeléseit: a víz mint bibliai képkiváltó *motivum* Mikesnél (29—31).

Habakuk próféta személyének említése tréfás nagytítás. A próféta könyörgő imájában többször felbukkanó víz- és tengerkép is elősegítette az asszociációt (Hab 3, 8, 10, 15, 19); a jelenet közelebről a biblia apokrif szövegére mutat, Dániel próféta toldaléka (Dan 14, 32—36). Megrögzíthette ezt a jelenetet emlékezetében egyik-másik olvasmánya is: a *habakuk példájából, akit az angyal el ragada amidőn ételt vitt volna az aratoinak. meg láthatjuk, hogy . . .* (Fleury: *Izraeliták* Szok 46 verso). Vagy: *vala pedig habakuk proféta judeában., és ő étet főzött vala . . . és a mezőre megyen vala, hogy az aratoknak vinné . . . és meg fogá őtet az ur Angyala, tejejénél fogva, és le tevé őtet babylonba, a verem felébe, az ő lelkének sebeségével, és kiálta Habakuk mondván, Dániel Istennek szolgálja, vedd el az ebédet melyet néked az Isten küldöt . . .* (Epiistolák II 109 verso; Mikes alig tér el Káldi szövegétől, melyet a fordításnál használt).

12 *azt ne gondoljya kéd hogy tellyeségl gyalog is el nem hozhatták volna*, — Vö. Klemm TörtMondt 28: „Jelentő mód mellett mindig nem, fölszólító mód mellett mindig ne használatos. Föltételes mód mellett bonyolultabb a használat. Ha óhajtt fejezünk ki a föltételes móddal, általában ne használatos, egyébként nem. Régen nem is előfordult óhajttásokban; újabbban azonban más esetekben is ne használatos a föltételes mód mellett.” Pl. Tagadó kifejezések és tagadó értékű kérdések után a kijelentő mondatban a XVII. szd. óta ne használatos, pl. *ne gondoljya kéd hogy ő méltóságoknak pénzek ne volna*. (27. lev.) „A mai nyelvszokás szerint ily esetben rendszerint ne használatos, csak ritkán fordul elő nem. Régen azonban ily tagadó és tagadó értékű kifejezések után rendszerint nem-et használtak föltételes mód mellett a kijelentő mondatban.” Ld. a 11. levélből idézett példát, továbbá *attol ne tarttson kéd. hogy a nagy készület miat oda nem mehetnék*. (34. lev.) — „Így mellékmondatokban régen gyakran fölszólító módot is használtak, ennek természetesen ne a kísérdője”, pl. *attol ne félyen kéd hogy addig gyakorta meg ne látogassam* (34. lev.). — Vö. a 10, 19, 31, 34, 44, 45, 161. lev. jegyz. — MMNyR II, 53.

13 *szár középig* — Szily: „Szárközépig a. m. a felső lábszár közepe. Nincs egy újabb szótárban sem.” — NySz Közép : szár-közép.

14 *arra a nagy oriasra.*, — A zsidó irodalom tud erről az óriásról, ha nem is a Mikes említette mozzanatok kapcsán. A Midrás és Mikes elbeszélésében azonos a személy, egyező a milió, de eltérők a keretbe foglalt mesemotívumok. A Midrás így festi meg a vízőzön korabeli óriás megmenekülésének történetét: „A víz elhatalmasodott és elpusztult valamennyi élőlény, kivéve

Nóét, akiről azt mondja a szentírás: »csak Nóé maradt meg« és kivéte
 Ogot, Básán királyát, mert ez ráült egy fára a bárka letrája alatt, és meg-
 esküdött Nóének és fiainak, hogy örök időkre szolgáljuk lesz. Mit tett Nóé?
 Lyukat furt a bárka oldalába s mindennap kiadta neki az élelmet. És így
 megmenekült ő is, amint a biblia mondja: »Bizony csak Og, Básán királya,
 maradt meg az óriások maradékából.«” (Midrash Hag-gadol. ed. Schechter,
 Cambridge 1902, 159. — Jalkut Simoni Gen. 56. §. ed. J. Goldmann, Varsó
 1876, 29.) Vö. Zsoldos 74; és Zolnai 1916, 105. — Og-ról vö. Mózes V, 3. —
 Ir róla Molnár János, Régi jeles épületek. 1760, 53.

17 *valamint á csallos, a hinto mellet.* — Mikes a szent legendába szemléleti
 reminiscenciákat vegyít.

18 *mind aházam melegeb, mind pedig a hírek meg olvadtak.* — A 9. levélben
 (február) tréfálkozott Mikes, hogy a hideg miatt a hírek is megfagytak;
 a tizediket (március) azzal fejezte be, hogy a hideg házban nem lehet sokat
 írni. Most (április) újra megelégnék Mikes tolla, már lehet híreket írni.

19 *szeretemet az özön víz el nem oltyta.* — Vö. a biblia egyik legköltőibb
 könyvének sorait „A sok vizek nem ólthatták-meg a szeretetet, sem a folyó-
 vizek el nem burították azt” (Cant 8, 7).

[12.]

1 sor *üsmér* — „Az *üsmér* ige ezen alakját a MTsz. csakis a Székelyföldről
 idézi” (Szily). Eszterházy az esmér alakot használja (51); Apornál is: esmértem
 (MHH XI. Scriptoros 91).

5 *akire haragszom, annak meg bocsátok amennyiben lehet.* — Vö. Simonyi
 Kötőszók III, 225; 224. Ld. NySz Mennyi: mennyiben, a mennyiben. —
 A módhatározó kötőszókra vonatkozólag ld. még a 3. lev. jegyz. 5. s.

6 *ezt hiják édes boszu állásnak . . . de mi ketten így tarttyuk . . . írjunk gyakran
 egymásnak.* — Mikes kedélye művészi tehetséggel párosulva olyan lélkört
 teremt, hogy szinte beleéli magát egy valódi levelezés hangulatába. Ez az
 elhitetés egyik leghatásosabb eszköze. Ezek Mikes csevegő levélformájának
 legsikerültebb darabjai. Vö. az 5. lev. jegyz. 4. s. — A színlelt összekoccanások-
 ról vö. a 90. és 97. lev. jegyz.

11 *a francia követ bonac.* — Vö. a 9. lev. *a francia itt azon munkálodik . . .*
 — Dussion Jean Louis, marquis de Bonnac (1672—1738) 1713-ban került
 Konstantinápolyba, majd követ lett a portán 1716-tól 1725-ig. Rákóczi
 és Bercsényi még Lengyelországból ismerték, ahol Du Héron francia követ
 távozása után mint XIV. Lajos svédországi követe közvetítette a segélypénzt
 a kurucoknak. (Vall 158, 161. stb.) — A francia diplomácia köntörfalazása
 keltette azt a látszatot, hogy a hadakozás ellen „munkálódik”. Mint Mikes
 megjegyzéséből is kivehető, a fejedelem Bonnacól a régens herceg baráti
 ígérete után erőteljesebb beavatkozást várt. Bonnac, ha óvatosan is, a fran-
 cia—német viszony veszélyeztetése nélkül, a török—osztrák békekötést
 szerette volna elodázní. Angyal Dávid helyesen igazította ki Mikest (Sz 1905,
 206). Rákóczi a francia—orosz közvetítés reményében arra kérte Bonnacot,
 szakítsa félbe a török békealkut azzal a kifogással, hogy XV. Lajost sérti
 az angol—holland közvetítés. Erre a Rákóczi irányában óvatosságra intett
 követ nem vállalkozott. Bonnac tevékenységéről ld. a francia kormányzathoz

küldött jelentéseit. (Angyal TT 1905, 138—142, 185—194.) — Vö. Zolnai 1960, 162.

14 *csak amint vonnyák, úgy kel tánczolnunk.*, — (Erdélyi, Margalits, Réthei Prikkel), Szily: Közmondások. — Prohászka SzólásokKözm; más változatban, Tóth: Szájrul szájra 241: „Amint fujják, úgy táncolni”. — Régebbi formájában — azmint te sípolsz, én is úgy táncolok — Decsi János jegyezte föl a XVI. században. A szólás nem sajátosan magyar alakulat, megvan más nyelvekben is: ún. európai vándorszólás. Eredetét a német szállóige-kutatás Aesopus 27. meséjére, a fuvolázó halász történetére vezeti vissza. Az ókorban elterjedt szállóige a bibliába is belekerült: „Sipoltunk néktek, és nem táncoltatok” (Máté, 11, 17), és a biblia révén terjedhetett el (vö. O. Nagy: Mi fán terem? 114—15).

14 *vonnyák*, — húzzák (Szily).

14 *hadakozásra hittak ide, de békeségre jöttünk*, — Vö. Simonyi Határozók I, 196; 198—99. Célhatározó ra. További példák a 70, 80, 85, 86. levélben. — Az -n ról ra -ragos határozókra vonatkozólag ld. a 3. lev. jegyz.37.s.

Mikes hangja éppen olyan kiábrándult, mint Rákóczié. A sötétebb kilátások, Mikes hangulatának árnyalati változásai, híven tükrözik a spanyol követ megérkezése utáni remények csillapulását. Ezzel egyidejűleg ugyanis a porta elhatározó lépést tett a béke megkötésére. Az angol és holland közvetítést elfogadva, március közepén kinevezte megbízottját a jún. 5-én megnyíló pozsareváci békekongresszusra. Rákóczi a mindent felmérő politikus szemével írja a Vallomások 1718 novemberében elkezdett harmadik könyvében, Jenikőjben: „...minden dolgok eredménytelen maradtak; be voltak tömve a törökök fülei, náluk a kapzsiság, gyávaság és félelem uralkodott, miért is ellenállottak a dolgok kedvező fordulatának; a béketárgyalást erőltette a békekötés vágya... engem mégis oktalanul biztatgattak, hogy elvesztett birtokaim és fejedelemségem visszaadása nélkül semmiféle döntő határozatot nem hoznak. Elbucsuztam jegyzékemben, visszatérni készültem Franciaországba, veszedelmet és romlást jószoltam, reményt ébresztettem jobb szerencse iránt, de süketeknek meséltem...” (Vall 334.) — Mikes ebben az időben Rákóczi közvetlen környezetében sorsukat érdeklő minden fontos politikai eseményről értesült. A békekötés lehetősége, a francia, orosz közvetítés elvetése Rákóczi minden számítását keresztülhúzta.

16 *azó rendelése után kel járnunk*... — Mikes lelkiileg megnyugtatta magát, s az isteni rendelésnek tulajdonítja sorsuk kedvezőtlen alakulását. Az író magára erőltetett optimizmusának alapja a gondviselésben való rendíthetetlen hite. A szokványosnál árnyaltabb hit ez; Mikes nemcsak elfogadja az isteni akarat végzését, hanem arra biztatja önmagát, hogy azt *ne csak jó kedvel, hanem örömmel*, fogadja. Vö. a 4, 7. lev. jegyz., továbbá a 14, 16, 19, 22, 28, 30, 32, 36, 40. lev. stb. Ld. a 76. lev. jegyz.56.s.

21 *de azon szomorkodnám ha nem szeretne kéd, . . hát az egészség jóé, vigyázé kéd reája*. — A konvencionális udvariassági formulák Mikesnél jóízű közvetlenséggé színesülnek. A rokokóba hajló barokk sajátos mikesi ízei ezek; különösen a levelek kezdő és záró részében a nem létező néne iránt való szeretetnek változatos formulázása. A csevegő stílus és a szokatlanul könnyed hangnem nagyon is tudatos stílusalkotással, a fordulatok ügyes, játékos változtatásával párosul. Vö. az 1, 2. lev. jegyz. is.

29 jó éttzakát édes néném. — Családias hangú levélvég, megfelel az egész levél hangulatának. Az estéli levélfírás Mikes írói gyakorlatában nem lehetett ritka, vö. később is többször, pl. a 13. levél végén: *de a gyertyyám mindgyárt el aluszik. én is alszom.*

[13.]

1—2, 5—6, 16—18 sor Mikest a török politikai élet változandósága alkalmi elmélkedésekre ragadja. Sorai konkrét esetekhez kapcsolódnak, mert az isteni hatalomról vallott hitének igazolását látja egy-egy földi nagyság pályájának megtörésében, bár nem ismeretlenek előtte a bukás politikai és egyéb okai. Az újszövetségre mutató (Luc 1, 51—52; 17, 34—35) „fölmagasztal-megaláz” ellentétpárhoz még két biblikus elem is csatlakozik. Az Úr fölemeli a porból a szegényt (I. Reg 2, 8; Ps 112, 7) és fejedelemmé teszi (I. Reg 16, 2), és kiválasztja az eke mellől népe királyait, mint Saul, Dávid vagy Cincinnatus római hadvevér (68. lev.) esetében. A gondolat több levelében előbukkan (43, 85, 151. lev.), más vonatkozásban is (63, 130. lev.). Vö. Zsoldos 13—17.

5 a kalmakán ma a vezérségre fel hága, és a szegény mészáros abból ki esék, . . . — Aki nagyra hág, nagyot esik — mondja egy háromszéki közmondás, vö. Kónsza HáromszékNépkölt 586. — Mikes a történeti hűségnek megfelelően 1718. május 9-re teszi Nisándzsi Mehmed Pasa negyvezér (vö. 3. lev.) letételét és a kajmakám hatalomra jutását.

6 *kapicsi pasát* — Másutt is így (97, 132. lev.), vö. 14. lev. jegyz. *kapicsi basát*.

9 *csauz* — Előfordul a 20, 25, 129, 138. levélben is. Tö. *çavuş* (csavus) 'a szultáni udvarban hírnöki, ajtónállói, poroszloi, karhatalmi stb. beosztásban működő katoná' (vö. Pakalın I, 332). A szóközépi *v* hang egyes nyelv-járásokban már korán eltűnt s eltűnőben van a köznyelvben is. A szó irodalmához ld. Lokotsch 33.

12 *basaságot* — Helyesen *pasaságot*. Ld. másutt is, a 20, 63, 91, 97, 172, 177. levélben. A *basa* cím magyarázatát, a *pasa* cím variánsaként való használatának problémáját ld. a *pasa* szónál (9. lev.). Ld. még *kapitán basa* (20. lev.), *mistancai basa* (20. lev.), *muszli basa* (91. lev.).

14 *micsoda fel ment volt.*, — „Egy szótárban sincs” (Szily). Szily szerint *fel ment* = *parvenu*. Vö. Simonyi Nyr 1907, 323. *Felment* = *parvenu?* — Ld. még Simonyi Nyr 1911, 472—73. Magyarázatok, helyreigazítások. *Kicsoda, micsoda*. — Továbbá Simonyi JelzőkMondt 95: „Érdekes régi népiesség a fokozó *nagy-nak s az ily, olyan, milyen, micsoda névmásoknak a föl, le-féle határozók, ill. igekötők előtt való használata, a mai irodalmi prózában szokatlan.”* Ld. a 48. lev. jegyz. is 1.s.

17 . . . *nagyra fel emel valaküt, és . . . az előbbeni állapottyára hagyja esni,* — Vö. Simonyi Határozók I, 129, 131: Állapothatározó -n ról ra. Ld. a 27, 199. levélből vett példát is. Az -n ról ra -ragos határozókra vonatkozólag ld. a 3. lev. jegyz. 37.s.

20 *eleget elmelkedhetnék azember. az ilyen változásokon,* — Az író hajlamos a meditációra, de nem viszi túlzásba; a mikesi műfaj nem erre való, „levelet ír, nem könyvet”. Mikes nemegyszer tereli vissza gondolatait hasonló elmélkedő részletekről az előadás fonalára.

21 *de azt kel meg gondolnom hogy levelet írok, nem könyvet.* — Vö. 80. lev. *levelet írok és nem historiát,* — 165. lev. *az ilyen nem levél hanem kalendárium,* — 172. lev. *de ilyen formába nem levelet. hanem könyvet kellene írnom.* — A levélíró nemcsak élethű változatos levélkezdő és játékos záró formulákkal, hanem tudatosságra valló megjegyzésekkel is napirenden tartja a választott műfajt, a misszilis magánlevél irodalmi formáját. Ez egyúttal stílustudatosság is Mikes részéről (ld. az 51, 57, 68, 110. lev.).

24 *az előtte valójának.* — elődjének (Szily). — *Ugyanígy utánna való* (79. lev.) = utód.

25 *de addig csak usz, amég lehet.* — *Másutt uszni kel amint lehet.* (44. lev.). — (Szólás); usz = úszik (Szily). Bethlen Miklónál is: úsz (II, 210).

32 *egyik ahogy, ... másik a hogy,* — Hasonlóképpen a 37. levélben. Igen gyakran áll a (az helyett), e (ez helyett) (Szily). — Vö. Simonyi Kötőszók II, 140: „A főnévi mellékmondatok főmondata számos esetben hiányos, még pedig megállapodott alakú (formelhaft) és jelentésű kifejezés.” Ilyen pl. a következő: egy az, hogy ... más az, hogy ... A kihagyásokról ld. még a 6, 52. és 153. lev. jegyz.

33 *hogy ne mászt volna fel akerékre,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) A középkorból hagyományozott szerencsekerékre való célzás (állandóan forgó kerékhez voltak kötve pápák, császárok, királyok). Világi változás, szerencse, kerék, polconulás olyan fogalmak, melyek gyakran föltűnnek a Mikes-levelekben (32, 43, 55, 96, 97, 130, 166, 168, 170, 196. lev.). Bibliai, antik (pogány) elemekkel kevert szerencse-fogalma inkább középkori, mint reneszánsz profán szerencse-elméletre vall. Fortuna istenasszony a barokk korban újra az „*Úr szolgálóleánya*” lesz. A barokk történeti gondolkodásban a szerencse-kerék népszerűvé vált motívumát istenes tartalom (a gondviselés, az isteni rendelés és akarat) tölti meg. Ez a vonás jellemző Mikes gondolkodására is. Vö. még a 168. lev. jegyz.6.s.

34 *ez a való nem volt mészáros,* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 161: Mind a mondattan, mind a stilsztika szempontjából érdekesek azok az esetek, amelyekben a hogy-féle mellékmondat más szerkezetekkel változik. — Simonyi szerint itt az alárendelés helyett egymás mellé van rendelve a két mondat (a főmondat közbeszúrva). — A „Cserék”-re vonatkozólag ld. a 4, 15. lev. jegyz. is.

35 *írodeákságból* — NySz Déák: iródeákság; a szótár csak Mikestől idézi.

36 *ihon már vezér,* — Mikes jól tud fokozni a stílus eszközeivel. Az ihon többször fordul elő nála hasonló értelemben. — Ld. Hermányinál is (173. sz.).

36 *ibrahím pasának híják.* — Ld. róla a 3. lev. jegyz.37.s.

38 *de ha gondolkodik is, hanem is, már a potzon vagyon.* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 128, 129: Páros megengedés; „néha a két mellékmondat — minden jelentésbeli változás nélkül — az is szócskával van összekötve: ha akar is, ha nem is.” Az egyszeri ha — is használatára Simonyi példát idéz a 45. levélből. Ld. még a 43. lev. jegyz.44.s.

39 *mert a csak nem bizonyos, hogy már hadakozást nem kel várni, ... még most is elég biztatást adnak,* — Mikes nem említi, hogy a fejedelem április havában, húsvét napján tanácskozáson volt a nagyvezérnél; de sorai erre való célzásnak is tekinthetők. A fejedelem Vallomásai alátámasztják a fönti

vélekedést: „A spanyol követ által nekem tett javaslatokat előterjesztettem; a bizonytalan béke, a küszöbön álló hadviselés, a jövő események felől komoly tanácskozást tett szükségessé . . . Meg is ígérték nekem, hogy kérelmem értelmében a porta ministereket fog kiküldeni tárgyalásra . . . Hanem ezen annyira szépen hangzó ígéreteket mélységes hallgatás követte, a miközben váratlan hírhez meghozta nekem, annak a hírért, hogy a nagyvezért letették és helyébe a kajmakámot, a sultán vejét emelték, a ki egykor meghívásomnak főmestere és a nekem tett ígéreteknek közlője volt . . .” (335.) — Rákóczi kiábrándultan, de józanul, tényszerűen adja elő az eseményeket, a politikus szemével ítéli meg őket. A szintén józanul látó Mikeset szülőföldje húzza haza; honvágya gyönyörű lírai sorokban ölt testet: *a hazánk felé való menetelünknek sok szép vizsgálalása, úgy el oszlik mint a felhő, . . .*

43 *de a mind füstben megyen;* — NySz Füst [Szólások]. — A szólást ld. Hermányinál (186. sz.); Csereinéél: „Nem vala istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka” (Hist 10). Vö. Zolnai Vilmos: Szólásmagyarázatok. Nyr 1932, 122.

47 *a való nehéz zagon nélkül el lenni,* — Mikes az első években többször említi szülőfaluját, Zágont (4, 19, 37. lev. is). — Vö. Soltész Igekötők 80. Az el-es igének ebben a funkciójában nem a cselekvés összefüggő, szakadatlan folyamatán van a hangsúly, hanem a visszatérésen, megismétlődésen. A régiségben ez a használat meglehetősen ritka. — Soltész szerint (80 és 82—85) Mikes *Leveleiben* előforduló igekötős igék 22%-a, az összes igekötő igel-elfordulások 28%-a van el igekötővel (Soltész 52). Az el igekötőre vonatkozóan ld. még a 41, 50. és 71. lev. jegyz.

49 *keresztények,* — Szily: Eleinte kivétel nélkül így (20, 23. lev. stb.), később mindig *keresztyén* (125, 136, 165. lev. stb.). Vö. Tolnai Vilmos: *Keresztyén és keresztény*. MNy 1934, 65—68. Tolnai szerint sajátosság, hogy Mikes, aki „lényegében még a XVII. századba tartozik” *Leveleinek* első részében *keresztyént* ír (13, 23, 39, 51, 59, 85. lev. stb.), a 125.-től kezdve állandóan *keresztyént* (136, 170, 194, 200. lev. stb.). Vö. még MNy 1934, 193—200, 246. — Zolnai Béla fölhívja a figyelmet a keresztény ~ keresztyén szó írása körül a múlt század elején kialakult vitára: „. . .a különbségtevés ma is fönnáll, hiába nyilatkozattá ki nyelvtörténeti alapon Gyulai Pál, hogy a keresztény szóban katolicizmust, a keresztyén-ben pedig protestantizmust keresni valódi korlátosság.” (Nyelv és stílus. Bp. 1957, 83.)

52 *kédnek semmi szüksége nincsen az en predikálásomra., de az aszszonyt alázatosan követi predikátor uram,* — A predikálással kapcsolatos tréfás fordulatok más levelekben is föl-föltűnnek: 20, 23, 51, 62, 63, 65, 85, 86, 110, 170. lev. Használatát magyarázhatja a szónak a népnyelvben való elterjedtsége, megszokottsága, s a vele összefüggő szólásmondások; de befolyásolhatták Mikeset olvasmányai is. A predikáció, predikálás, predikátor sűrűn fordul elő lefordított munkáiban is: Az *Epistolákban* sokszor; *IzraélitákSzok* 2 verso stb. *KeresztényekSzok* 150 recto, 163 recto, külön fejezet: „A predikálásról.” *SidokUjTestHist* 27 verso, 89 recto stb. — A *Leveleskönyvhöz* hasonló tréfás értelemben, *Az idő jóll eltöltésének Módgya* 46 recto és verso: *Bezzeg páter uram. mondá diánna . . . hát azért jött kegyelmed ide, hogy nélkünk predikályon? Bizonyára nem azért felelé apáter . . . Továbbá, KeresztKírUtja* 50 verso: *bizonyára. édes néném. igen igen alkalmatlan predikátorné vagy. tsak hejában.*

mert akár mennyit prédikály. de engemet arra nem vész. stb. — A bibliában is (Eccles). Prédikátor könyve.

Ilyen motívum található a francia levéltudományban is: Bussy Rabutin—Mme de Sévigné (Marie de Rabutin Chantal) XIV. Lettre. De S. A. R. Mademoiselle au Comte de Bussy. A Dijon, ce 31 Mai 1674. „Vous ne sauriez croire combien on est fâché d'être en ce pays-ci et de ne vous pas voir . . . Il est comme Dieu, il faut attendre sa volonté avec soumission, et tout esperer de sa justice et de sa bonté, sans impatience même, afin d'en avoir plus de mérite. Voici un vrai Sermon; mais je vous assure que si j'en avois besoin, je pratiquerois ce que je prêche.” (III, 15.) — LXIX. Lettre. Du Père Bouhours au Comte de Bussy. A Paris, ce 6. Février 1675. „Croyez-moi, Monsieur, votre mauvaise fortune en est une bonne pour vous, à parler Chrétienement. La Providence a des desseins de miséricorde sur nous lors qu'elle nous afflige . . . Mais parlons d'autres choses. Pour peu que je continuasse sur le même ton, vous prendriez ceci pour un Sermon, et je craindrois de vous endormir.” (III, 73.) — CCL. Lettre. Due Comte de Bussy à Madame de Sevigny. A Bussy, ce 4. Mai 1677. „Vivons bien, et nous réjouissons . . . Je ne veux qu'aller en Paradis et pas plus haut. Je vous fait ce petit Sermon, Madame, parce que je sai à quel point de perfection vous aspirez; et . . .” etc. (III, 281.) — Rákóczi levelezésében is előfordul a „prédikátorné” (Archivum R III, 1874, 72).

54 a mértékben tettek. — mérlegre tettek (Szily).

54 az egyike fel ment, a másika le, — Vö. Soltész Igekötők 183: Az igekötő önálló használata.

55 még is prédikátor uram az ilyenről ne gondolkodgyék.? — A török dolgok változásával összefüggő elmélkedő részletekben, a levél második felében a bujdosók helyzetének és sorsának kilátásait latolgatja Mikes. A gondviselésben keres vigasztalást, szinte önmagát biztatja, hogy bízzon. Ez itt annál hatásosabb, mert olyankor teszi ezt az író, amikor volna oka kétségbeesni. A prédikátor uram-mal önmaga fölött humorizál.

58 meg mondtam hogy szeretem a boszu állást, — Utalás az előbbi levél elejének incselkedésére, évődő játékára.

[14.]

1 sor *Mi még itt vagyunk. de nem tudgyuk mire íteltetünk. hadakozásraé vagy békeségre.* — Közvetlen tudósító levélkezdet, vö. a 6. lev. jegyz.

3 a réz ebfendüt. (a cancellariust) — Vö. a 9. lev. jegyz. 13.s.

4 csalmáját. — turbánját; hasonlóan a 177, 182. levélben. Másutt: *csalmáját* (175. lev.), *tsalmája* (189. lev.). Tö. *çalma* (csalma) 'turbánfajta'. E turbánfajtát, amely fehér színű volt, csak a tudománnyal (teológiával, törvénymagyarázattal stb.) foglalkozók viselhették (vö. Pakalin I, 323). A turbánnal és annak különböző típusaival kapcsolatban ld. W. Björkman, Turban. EnzIsI IV, 959—967. A szó az oszmán-török hódítás idején nyelvünkben is meghonosodott (vö. Kakuk 28; NySz Csalmá). Irodalmához ld. még Lokotsch 32.

5 de csak ígérettel, és nem valósággal; — „Ki sokat ígér, keveset ad” — mondja egy háromszéki közmondás (Konsza HáromszékiNépkölt 494).

8 *valamint egy hercules* — Hercules (Victor, Invictus, Triumphalis — a harci erő és győzelem ura) nevének pusztá említésével Mikes gúnyval vezeti be a nagyzézér kivonulását. Az eseményt a fejedelem is hasonló szellemű megjegyzésekkel kíséri (Vall 335).

11 *ajancsár aga*. — Ugyanígy a 20, 33, 91, 92, 110. levélben. Másutt (168, 191, 195. lev.) *jancsár aga*. A 97. levélben a *jancsárok fő agója*. Tő. yenicéri *agasi* [jenicseri agasz] (jenicseri aaszí) 'a janicársi fegyvernem parancsnoka'. A jenicseri aaszí hatalma az egész fegyvernemre, országos viszonylatban is valamennyi alegységre, így azok beosztottjaira és parancsnokaira is kiterjedt (vö. Fekete 130; Pakalin III, 624). Az összetett cím Mikesnél egyszerűsödött alakban a szintagmát jelző jel elhagyásával szerepel. — Vö. NySz Jancsár: Jantsár aga. Ld. még *aga* (92. lev.), *jancsár* (20. lev.).

15 *bizvást hátat fordítsunk erdélynek, annak akedves tündér országnak*, — NySz 1. Hát [Szólások]; Fordít [Szólások]. — A magyar néphit már a XVI. században Tündérországnak tartotta Erdélyt. Vö. Kertész Manó MNy 1912, 433. — Zolnai 1916, 105. — Turóczi-Trostler József: Magyarságtudomány 1942, 505. — Ferdinánd idejében, György barát politikai tevékenysége alatt Erdélyt „Tündérország”-nak nevezték, „amivel az erdélyiek ingatagságát, megbízhatatlanságát akarták kifejezni.” (Magyarország története 1526—1790. Bp. 1962, 19.) — Bethlen Miklós az erdélyi zavaros feudális állapotokat jellemezve írja gúnyosan, a szót Teleki Mihály szájába adva: „mert tündérország vagyunk mű. . .” (I, 398).

19 *egy kapicsi basát* — Ugyanígy a 20, 36. lev. Másutt *kapucsi basa* (36. lev.). Vö. a 13. lev. jegyz. *kapúsi pasa*. — Tő. kapici (kapidzsi) 'az udvarban szolgáló katonák meghatározott csoportját megillető cím; palotaszolga, udvaronc' (vö. Pakalin II, 167). Ezek egységeinek élén álltak a kapidzsi basik, akik számát d'Ohsson mintegy 550-re teszi (vö. VII, 18). A basi alak Mikesnél a basa ~ pasa címmel (9. lev.) kontaminálódik. Valószínű, hogy itt nem arról van szó, hogy a kapidzsi alegységének vezetői pasai ranggal bírtak volna. A szó hangtörténetéhez vö. Kakuk 268.

A basa szóhoz ld. még a 20, 25, 36. levélben való előfordulását (assás bacha, csauz basa, kapicsi basa). A fönti esetekben Mikes a . . .basi 'valaminek a feje' alak helyett (vö. 92. lev.) tévesen használja a basa alakot, amelynek más és más értéke volt a török udvari-katonai rangok, ill. címek rendszerében.

20 *pápai jános uramat* — Pápai Jánosról ld. a 107, 156. lev. jegyz.

21 *olylan reménység alat jöttünk ide hogy hadakozás által mennyünk bé hazánkban*; — Vö. Simonyi Határozók II, 17; 16: Állapothatározó alatt, alá, alól. Más példát idéz a 82. levélből.

Mikes részletes előadásából kiderül, hogy jól ismerte a Törökországba való jövetel célját és előzményeit. Többet tud a dolgok politikai háttéréről, mint amennyit általában a levelekbe sző (vö. a 32. lev.). Pápai János diplomáciai küldetésére és tevékenységére vonatkozólag ld. Rákóczi előadását és bíráló megjegyzéseit (Vall 1715. 211, 230, 297; 1717. 308—315, 318, 321—22) és az alább felsorolt irodalmat.

Az 1717—18-ban keletkezett levelek teljes megértésének kulcsát egyrészt a bujdosók törökországi ügyének rosszra fordulása és megfeneklése, másrészt az 1716—17. évi franciaországi előzmények részletes története adja meg.

Mikes ennek az egész folyamatnak nemcsak közeli szemtanúja, hanem érdekelt résztvevője is volt. Rákóczi a porta biztató, de meglehetősen homályos ígéretei után mindent föltett a törökországi vállalkozására; ettől remélte Mikes is bujdosásának végét és hazájába való visszatérését.

A török a péterváradi vereség (1716. aug. 5) és Temesvár eleste után kezdte sürgetni a fejedelem Törökországba jövetelét. Rásid török történetíró szerint, Rákóczi meghívásának főszóközöje Ali pasa nagyvezér volt, aki a Lengyelországban bujdosó tábornokokat is gyülekezésre biztatta. Amikor Ali a péterváradi ütközetben elesett, a porta igyekezett ezt a tervet megvalósítani. Bercsényi és a francia követ óvatossága ellenére, Pápai, egy esetleges szerződés megkötésének biztosítékai nélkül vállalkozott arra, hogy 1717 elején a szultán meghívó-levelével Franciaországba megy. Rákóczi, amint a Vallo-másokból kiderül, nem fogadta nagy örömmel Pápai jövetelének hírért, bár ügyvivőjének optimista beszámolója, a szultán előzékeny, ígérekkel teli levele reményt ébresztettek benne. Mégis azt izente portai megbízottjának, Horváth Ferencnek, hogy a szerződés megkötése előtt nem hajlandó Törökországba menni. Várakozásra készítették a Párizsban időző I. Péter cár aggodalmait és a régens herceg tanácsai, akik már ekkor fölhívták figyelmét a porta béke-tapogatózásaira. Hajlandónak mutatkoztak a magyarok ügyét támogatni a török—osztrák béke megkötésének esetleges közvetítése közben.

Rákóczi helyzete, amint arra Mikes is céloz, bizonytalanná vált Franciaországban. Amíg a régens hivatalos külügyi kormányzata megkötötte a formális orosz—francia szövetséget a cárral, titkos diplomáciája létrehozta 1717-ben az ún. hármas szövetséget (La Triple Alliance) az orosz- és spanyol-ellenes Angliával, Hollandiával, és számolt Ausztria csatlakozásával is. Rákóczi már nemkívánatos vendég volt Párizsban, a bécsi udvar állandóan sürgette kiutasítását. A baráti látszat ellenére, a francia régens sem ragaszkodott maradásához; a török harci kedvének élesítése pedig a francia külpolitika javára hajtotta volna a vizet. Közben Horváth Ferenc kedvezőbb hírei és az ezeket megerősítendő Mehemet Bahri kapudsi basi (Rásid török történetíró szerint a küldött: kücsük báhri aga, másodtengernagy volt; alább i. m. 757) megérkezése és a porta újabb ígéretei azt a látszatot keltették, hogy török földre érkezése után könnyű lesz megkötnie a szerződést a törökökkel. A döntő lökést a spanyol politika váratlan fordulata adta. Rákóczi Párizsban kapcsolatba került Cellamare spanyol követtel, aki tájékoztatta őt arról, hogy Spanyolország olaszországi birtokainak visszaszerzése céljából rövidesen hadat indít Ausztria ellen, s kormánya bizonyára támogatná Rákóczi ügyét.

Ezután szánta el magát a fejedelem a Franciaországból való távozásra, elhatározását „istení rendelésnek” tüntetve föl a Vallomásokban. 1717. aug. 15-én hagyta el kamalduli magányát és Marseille-be utazott. Itt barátai leveleiből szept. 3-án értesült a török belgrádi nagy vereségéről, de hírt kapott arról is, hogy a spanyol hajóhad elfoglalta Szardíniát és ezzel megüzente a hadat Ausztriának. „Nem gyakorolt rám hatást sem a törökök veresége, sem az elesetteknék hirdetett száma, sem az elveszett vár, hanem a megköendő béke; ezt elhalasztani vagy megakadályozni csak az én utamtól remélhettem, amelynek jelentőségét a spanyol háború híre növelhette . . .

Nem jártam a fejedelemség után, nem kívántam háborút, nem vágytam zsákmányokra, de nem riadtam vissza sem a keresztektől, sem a bajoktól, sem pedig a veszedelmektől . . ." (Vall 320.)

Mikes, ha nem is volt a diplomácia rejtelmeibe beavatva, világosan látta a dolgok menetét, sok mindenről pedig magától a fejedelemtől értesült. Helyzetmegítélése innen és a Rákóczi közvetlen környezetében levőkkel folytatott beszélgetésekből táplálkozott. A jövő kilátásainak józan szemlélése bizonyos azonosságot mutat Rákóczi megnyilatkozásával, a megítélés szemszögének különbözősége mellett is. Vö. pl. a Vallomások megfelelő részeit, valamint Rákóczi Törökországból írott leveleit.

Irodalom. Karácson: Rákóczi a török történetírásban. KathSz 1903, 756—57. — Köpeczi: Lettres de François II Rákóczi, prince de Transylvanie au cardinal Filippo-Antonio Gualterio (1714—1717). Politique et jansénisme. Acta H 1958, V, 153—173. Vö. elsősorban: Grosbois 10 d'octobre 1716 és 30 de janvier 1717. — Köpeczi—Várkonyi 345—53. — Angyal Sz 1905, 197—204 és TT 1905, 112—138. Bonnac levelezése és jelentései 1716 október—1717 okt. — Szekfü 51—132. — Pillias 134—138. Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner . . . 1718. — Vallomások 308—319. — A Rákóczinak adott ígéretek teljesítésének elodázását, egyben a háborús szándék látszatát szolgálta a porta intézkedése, mellyel hadi sátrak kiadását rendelte el a magyarok számára (Karácson: XXXII. 1717. máj. 17. Szeráj lev.). — Ld. még Khalil pasa nagyvezér levelét Rákóczihoz (1717 jan.) Topkapu Szeráj levéltára. Fogalmazvány (Török—magyar Oktár 370. sz. okmány). — Majdnem szó szerint egyezik a szultán meghívólevelével, amelynek francia fordítását kiadta Angyal Dávid TT 1905, 124. — Kosáry II, 69—75. Török háború, 1716—1718. (Források, egykorú iratok, irodalom.)

A törökországi vállalkozás általános értékeléséhez vö. Rákóczi: „Ekközben az új minister alatt újabb és sürgős hadikészülődéshez láttak . . . Felkeresett a birodalmi főkancellár újabb sürgetéssel és felhívással, hogy a nagyvezérrel táborba szálljak, és miután újra elmondtam: én szívesen beleegyezem a szerződés előzetes megkötése után, arra kért, hogy annak pontjait közöljem vele . . . néhány napi időköz után azonban visszatérve, kijelentette, hogy a békés szándék győzött és a békekötés befejezett dolog; mindazáltal nyugodt lehetek a tekintetben, hogy a porta fejedelemségem visszaállítása nélkül semmit sem teend; a szerződés pontozatait mégis átadta a nagyvezérnek; ezekre választ fognak adni; óhajtja a porta, hogy a tábort minden eshetőségre készen — az esetben, ha a béke egyáltalán meg nem lenne köthető — kövessem. De ezeknek rövidesen ellene mondtam, mivel ezen üzenetet akként értelmeztem, hogy nincs más számomra hátra, mint a nagyvezérhez mennem elbucszni tőle, és hogy visszatérjek oda, a honnan jöttem; hogy nem béketárgyalás, hanem hadviselés kedvéért hívtak ide; . . ." (Vall 336—37.) — *hadakozásra híttak ide, de békeségre jöttünk*, — írja Mikes (12. lev.).

22 de nem avolt az irántunk valo rendelés. az el volt végezve hogy mi ide békeségre jöjjünk, és ebben az országban tölttsük el a bujdosást. — Az isteni elrendelés hangsúlyozása egyidejűleg erősödik a hadakozás reményének szétfoslásával, vö. a 4, 7, 12. lev. jegyz. — Ezzel párhuzamosan, fokozatosan alakul ki Mikesben a törökországi bujdosás tudata (vö. a 6, 28. lev. jegyz. és a 7, 19, 22. lev.).

26 mert a micsoda nagy szövetségben vagyon most a francia a császáral, az igaz hogy . . . — Vö. Klemm TörtMondt 486; 482: „Gyakran magyarázó értelmű a vonatkozó mondat.” Más példát is hoz a 63. levélből.

28 ha ide nem hátták volna is, csak kételen lett volna francia országból ki menni, az urunknak, — Vö. Klemm TörtMondt 142; 140—41: „A régi nyelvben képes 'lehetséges', képtelen 'lehetetlen', kénytelen melléknév mellett nem a cselekvő szerepelt alanyul, miként ma rendszerint, hanem főnévi igenév alakjában maga a történé. Sőt a mai néprnyelvben is megtaláljuk még e használat nyomait.” Ld. még a 101, 117. levélből idézett példákat. — Vö. NySz Kéj-kéтелен [Szólások]. — MMNyR II, 105, 110.

30 orléans hertzeg, a francia regens, — Orléansi Fülöp (Philippe duc d'Orléans 1674—1723). Bourbon herceg, XIV. Lajos unokaöccse, régens (1715—1723) a kiskoru XV. Lajos nevében. Ld. a 32, 39. lev. jegyz. is.

30 Correspondentiát — kapcsolatot, levelezést.

31 Colligatiojára — szövetségére.

36 pénzt elegendőt adnak. — Mikes kissé eltúlozza a törökök bőkezűségét. A porta Rákóczi vendégnek tekintette és gondoskodott ellátásáról. (Karácson: XXIII, XXIV, XXV. sz. okmány, Rákóczi számára eltartási díj rendelése. Szeráj lev.) Vall 331, 337.

41 lássa meg aküöl lehet, — akinek helyett (Szily).

15.

1 sor az embereknek — Vö. a szövegjegyzetet emberek ; Mikes itt alkalmaz első ízben a korabeli levélírásban szokásos rövidítést. A későbbiek folyamán is többször rövidít pl. méltóságokk, kedkk, urk, aszszonyokk, magyarokk, nagydnak, nagydk, Conspolyban (vö. az 1. lev. jegyz.), bujdosokk, másokk, valokk, hasonlokk, kegyk, prédikátork, könyvekk, rébelisekk, kegydk, azokk, keresztényekk, szegényekk, urakk, kegyd, a fejd, fejde, fejdk, lakosokk, boérok stb. Ld. a 27, 29, 35, 37, 39, 40, 42, 75, 76, 79, 81, 83, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 96, 97, 113, 115, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 147, 150, 170, 177, 195, 199. lev.

1 az adam vétké. — Ld. az 54. és 57. lev. jegyz. A gondolat egykori forrás-helye Gen 3, 17 és Rom 5, 14—18.

5 valamicoda nagy hideg volt, — NySz 2. Mi, vala-micsoda. Ld. a 13. és 48. lev. jegyz.

6 fokházam . . . fok háznak — Régen nem ritka alak. Mikes előzőleg tömlőcömet akart írni, de ezt törölte, ld. a szövegjegyzetet (a tömlőczo). — Szily szerint a mai fogház is fokházból keletkezett; vö. Nyr 1888, 510. — Valószínűbb magyarázat szerint a fog-előtag jelentése 'fogyol' s a fog igével van kapcsolatban (EtSz, SzófSz). Ld. még NySz Ház : fog-ház.

7 fok háznak pedig azért hívom, — Vö. Klemm TörtMondt 434, 435: Kedig, penig, pedig szerepei (kifejtő, magyarázó; hozzátoldó, folytató; kiemelő, nyomósító); hasonló példák a 21, 32. levélből. Mikes mindig a pedig alakot használja. — MMNyR II, 419.

8 az ablakon ki nem nézhetnek . . . olyan közel vagyon a padlásához, — Vö. Simonyi Kötőszók II, 163: „Következményes mellékmondat helyett is sokszor hallunk a népies beszédben főmondatot, ez pedig vagy követi vagy

megelőzi a másik mondatot." Simonyi hasonló példát idéz az 53. levélből. Ld. a 13. lev. jegyz. is.34.s.

13 *francia ország. az aszszonyok paradicsoma, és a lovak purgátoriuma, török ország pedig alovak paradicsoma, és az aszszonyok purgátoriuma.*, — Vö. a 189. lev. is. Mikes a francia mondatot megírja féltestvérének, Huszár (Boér) Józsefnek, 1761. márc. 19-i misszilisében is: *ú vagyon a lovak paradicsoma és az Aszszonyok pokla.* — A török nem akarja, hogy a feleségére nézzenek. Vö. a 4. lev. jegyz. 41.s.

17 *héséget.* — *höséget; falt* = falat (Szily); NySz 1. Fal; — *meg tapaszttja* — megtapintja (Szily). NySz Tapasz : meg-tapasztal 1). — Vö. Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Bp. 1914, Kókai kiad. 113. Jelentésváltozás. A tapasztal ige — mondja Horger Mikesre is utalva — eredetileg azt jelentette, hogy 'tapogat'. A mai köznyelvben azonban már csakis azt jelenti, hogy 'erfahren'. Az érzéki cselekvést jelentő ige bizonyos szellemi működés jelölésére szolgál, holott nem találunk e két fogalom között sem tartalmi, sem érzelmi közösséget. — ÉrtSz.

18 *ollyan meleg szél jöt reánk., valamint ha az égő kemence mellet mentünk volna el,* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 158: „A valamint mellékalak szintén nem használatos középfok mellett, de az egyfokúaknál a hiányos mellékmondatokban is használjuk, az igékben is. A mintegy és mintha kapcsolatokban azonban ezt sem tesszük a mint helyébe. Csak kivételesen fordul elő.” Ld. a 4. lev. jegyz. 53.s. Mikesen kívül Simonyi Vörösmartytól idéz rá példát. — MMNyR II, 376.

21 *ennél egyéb hírt nem írhatok, ez elég meleg hírek,* — Vö. Nyr 1880, 226. Antibarbarus. Ha az alany gyűjtőnév, az állítmány gyakran fordul elő többes számban. Ld. a 8. lev. jegyz.27.s.

22 *a békeség meg csinálását, csak nem bizonyosnak tarttyák.* — Mikes eddig szinte kivétel nélkül minden levelében remélt a rossz kilátások ellenére is. Ettől kezdve hangján bizonyos átmenet figyelhető meg, mintha kezdene beletörődni a bujdosás állapotába; a hadakozás átmenetileg kiszorul leveleiből. Fel-feltörő honvágya, alkalmi események időnként (pl. 32. lev.) kiváltakak. még belőle lelki nyugtalanságra valló megnyilatkozásokat, de az író az emberi segítségben csalatkozva mindent a gondviselésre bíz. — Vö. a 14, 13, 12. lev. és jegyz. is.

A békekötésről vö. a fejedelem sorait. A nagyvezér pünkösd napján magához hívatta és „maga említette fel, hogy sem az én, sem a porta érdekeivel nem áll összhangzatban, hogy mikor a békekötés már a küszöbön áll, én a hadsereggel menjek; mindazáltal arra kér engemet, hogy ne hamarkodjam el távozásomat . . . hogyha pedig a béketárgyalás megszakadna, célszerű volna követnem őt, nem ugyan mint alárendeltje, hanem mint a porta barátja, a kinek a tanácsát szívesen meghallgatják. Nem esett nehezemre kivennem ezekből az ő szándékát, a mely ellen harcolni annyi lett volna, mint úszni az ár ellen; beleegyeztem ugyan abba, de sürgettem, hogy intézkedjenek elszállásolásomról Konstantinápoly szomszédságában és szekerekről az utazás érdekében azért, hogy ha a békekötés megvalósulna, előbb és a kellő időben eltávozhassam. Ezt megígérték ugyan, de késedelmesebben hajtották végre, mint a hogy akartam. — Így feneklettek meg ügyeim Törökországban.” (Vall 339—340.) — A porta 1718. jún. 13-án adta ki a látszatrendeletet, hogy

„Rákóczi király, továbbá a spanyol követ és Forgács tábornok és a többiek számára” biztossítsák a Konstantinápolyba való költözködést. (Karácson: XXXIII. Szeráj lev.)

A béketárgyalásokkal függött össze, hogy a portának egy 1718. júl. 3-án kelt rendelete a korábbi intézkedést megváltoztatta. „A Drinápolyban tartózkodó Rákóczi és közvetlen alattvalói, valamint a magyar tábornokok számára Konstantinápolyban lakás előkészítésére nézve magas rendeletem kiadott ugyan, amde a tüzvész által Isztambulban most igen nehéz lakást előkészíteni, azért Szárijarban és Bőjükdere-ben kell elegendő számú és egymáshoz közeleső lakásokat berendezni s amennyi lakás e célra felvétetik, arról szabályszerű módon deftert készítsetek s kimutatást és jelentést tegyetek.” (Karácson: XXXVI. Szeráj lev.) Karácson a török okmányokra támaszkodva cáfolja Saussure téves állítását, hogy „a fejedelem előbb Konstantinápolynak majdnem a közepén fekvő erdélyi követségi nagy házban lakott, melyet egykor Tököly vásárolt meg s amely — mellékesen megjegyezve — 1729-ben a nagy tüzvész alkalmával leégett.” (Thaly: Saussure 254.) Thaly ugyanis a Saussure-kiadás bevezetőjében felsorolja azokat a részleteket, amelyek a fejedelem életére vonatkozólag csak Saussure emlékirataiból váltak ismeretessé, s ezek között az első helyen említi a fenti adatot. Karácson ezzel szemben Mikesnek ad igazat. A Vallomások és Mikes levelei (16, 17, 19. lev.) igazolják, hogy Rákóczi kíséretével Drinápolyból Bőjükdere-be ment és nem Konstantinápolyba. Ld. Karácson: Rákóczi lakása Konstantinápolyban. Sz 1910, 402—405. — Az erdélyi ház történetére vonatkozólag ld. Miska Sándor: Az erdélyi ház Konstantinápolyban. BpSz 1907, 130. k. 1—22.

28 *mászor többet.* — Az író ezt a fordulatot általában rövid levelek befejezésében használja, de ezt is variálja, vö. a 37, 65, 123, 135, 144, 164, 172, 179. lev. — Ld. Szabolcsi Bence 230: D) Jellemző mondat-ritmika (55. lev. jegyz.).

[16.]

2 sor *itt már meg ettük a nekünk rendeltetett rakás kenyeret* . . . — Az elhíntett kenyér meséjéhez vö. a 7. lev. jegyz.35.s.

3 *megyünk. de nem élé, hanem hatra.* — NySz Elő : elő, elé.

4 *a múltól tartottunk. abban torkig estünk.* — (Szólás.) A fejedelem tudta, Mikes sejtette, hogy a bujdosásnak szomorúbb szakasza következik. Az utazással kapcsolatos részleteket Rákóczi sötétebb színekkel festi, egyben hitelesíti a Mikes által előadottakat. „Ekközben a békét megkötötték és aláírták; de még ezt sem hozták tudomásomra; hanem egy napon a kajmakám, a mint mondtam, a nagyvezér helyettese, értésemre adta, hogy ő a nagyvezértől rendeletet kapott és azt már Konstantinápolyba küldte azért, hogy mivel a város nagy része leégett, kérésem értelmében annak szomszédságában készítsenek számomra szállást. — Én pedig ezen üzenetet úgy vettem, mintha tisztességes uton értésemre adták volna, hogy itt az ideje távoznom; kértem tehát újra szekereket és lovakat . . . az oldalamon lévő kapucsi basának nézete szerint is a nehezebb podgyászokat előre küldtem, magam pedig az ettől tízadott tízedik napot tüztem ki a városból való elmenetelemre, a mely nap augusztus 16-ikára esett. De a mikor ügyvivőmet a magyar mágnásokat érdeklő másnemű dolgok és az útlevel kieszközlése érdekében

a nagyvezérhez küldendő emberem számára, a kajmakámhoz küldöttem, visszajöttekor ámulva hallgattam, hogy ő az uti levelet addig ki nem fogja adni, a míg én a várost el nem hagyom . . . méltatlankodtam és felindultam a méltatlan válasza és tüstént megüzentem neki: nem tudtam eddig, hogy a császár hivatalos vendége vagyok és hogy a porta siettetni elmenetelemet, a melyre nézve sürgettem az intézkedések megtételét a nagyvezér elindulása előtt; de miután már ezekből megértettem a porta akaratát, szerfelett becsületennek tartom, csak egy óráig is késlekedni és terhére lennem; kijelentem tehát, hogy ebben a pillanatban szívesen elmennék, de mivel semmiféle székérről nem gondoskodtak még eddig, három napig kénytelen vagyok várakozni; ennek elmúltával egymagam néhány lóval bíró cselédem kíséretében elhagyom a várost, hogy inkább a szomszédos erdőben várjam meg hátra-maradt cselédségemet, semmint tovább legyek a városban kelletlenül . . . az elindulásomra kitűzött első időpontra az uti szükségletekről gondoskodás történhetett.” (Vall 344—45.)

6 21 júly — A pozsareváci tárgyalások 1718. jún. 5-én kezdődtek meg, s a békét 1718. július 21-én kötötte meg Törökország, Ausztria és Velence. Részleteihez vö. V. Bianchi, *Istorica relazione della pace di Posarovich. Padova 1719.* — Virmond és Talmann császári biztosok a tárgyalások során követelték Rákóczinak és a magyar emigráció vezető embereinek kiadását. Ezt a nagyvezér megtagadta, hivatkozva Rákóczinak Törökországban élvezett vendégjogára. A szerződés 15. pontja kimondja, hogy a magyar bujdosóknak az Ausztriával határos területekről hátrább kell költözniük. Ld. a 19. lev. jegyz. 24. s.

8 jó éltzakát a meny aszszony tánczának., — Ez a seb átvonul az első leveleken (4, 9, 13, 16, 22. lev.), attól kezdve, hogy Mikesben balsejtelmek támadtak a közeli hazatérés reménye iránt. Később, Zsuzsi megismerése után (24, 37. lev.) az otthoni házasságot sóvárgó Mikes lírai sóhajait Zsuzsi személye feledteti s a házasság gondolatát majd az ő személyével kapcsolatosan emlegeti a levélíró.

10 a békeség meg lévén, it már semmi dolgunk nincsen, — Vö. Mikes első törökországi megnyilatkozásaival, 2. lev. stb.

12 elég szekereket ádtek — Többes szám egyes helyett (Szily). Hasonló példák a 20, 22, 37, 42, 43, 58, 118, 147. stb. levélben. Vö. a 22, 71. lev. jegyz. — Régi íróinknál gyakori. Kemény Jánosnál „négy holnapokig” (257) stb. Bethlen Miklósánál, Csereinéél stb.

15 az én portékam pedig nem leg keveseb atöbbinél. — Vö. Simonyi Határozók I, 244: „A régieknél nagy néha felső fok mellett is nál -ragos határozót olvasunk.” Ld. a 3. lev. jegyz. 26. s. — Mikes később többször is (vö. 36. lev. jegyz.) kifejezésre juttatja, tudatában van Rákóczi mellett elfoglalt helyének, rangjának. Többje van és több illeti meg, mint az udvari személyzet sok tagját. De mi lehet neki, ha másoknak semmijük sincs. Mikes szegénységével is humorizál.

15 vannak itt olyanok, hogy tízen sem rakhatnak meg egy szekerecskét. — Vö. Simonyi Kötetzők II, 111, 112—16: A következőképpen mondat (olyan, hogy); hasonló példákat hoz a 9, 36. levélből; más példát (úgy, hogy) a 37. levélből. Tagadó főmondat után főlészóító móddal 43. lev. — „Régi példák a következőképpen mellékmondatra. Az alanyi és tárgyi következőképpen

mondatok tulajdonképpen kihagyásos jelzői mellékmondatok, mert szintén tulajdonság következményét fejezik ki.” (Berrár TörtMondt 170.)

20 *forgács ur is velünk jö.* — Mikes itt emlékezik meg első ízben gr. Forgách Simon tábornokról, aki már 1717. december 29-től Drinápolyban tartózkodott (Karácson: XXVII. Szeráj levtt.). Említi még a tábornokot a 31, 35, 36, 38, 41, 73. levélben, ld. a 41. lev. jegyz.40.s.

23 *micsoda örömel látom meg kédet. de az egészség jó legyen . . .* — Új mozzanat az eddig alkalmazott levélzáró elhithető formulákban. A viszontlátás, egymás kölcsönös látogatásának elképzelt öröme újabb valóságहितető elemet kölcsönöz Mikes „levelezésének”. Ld. az 1. és 2. lev. jegyz.

22 *de mikor utra kel készülni, akkor nem lehet sokat írni,* — Mikes a tudósítással, a továbbköltözés előkészületeivel járó izgalmat rögzíti levelében. Az alkalom és a tartalom valóságos, csak a levelező helyzet költött. A tudósító levéltípus a költözések és utazások idején mozgalmassá, élménytel teli úti levéllé válik. A levélíró ilyenkor rövid levelét reális fordulatokkal menti, pl. *többet nem írok mert készülni kel,* (126. lev.); *az utban hoszu levelet nem lehet írni.* (132. lev.) stb.

[17.]

bujukdere. — *Bujukdere* (ejtsd: *Bujukdere*) 'Nagyvölgy'. Félú a Boszporusz partján.

3 sor *hanem azt meg írom, hogy az uton eleget nevettem.* — A Mikes-levelek egyik fő vonása a nevetés; az író föltűnően gyakran emlegeti, vö. a 4, 5, 8, 9, 17, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 34, 36, 37, 38, 40, 44, 45, 46, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 71, 74, 76, 80, 86, 87, 88, 90, 94, 101, 107, 108, 110. lev. Rákóczi halála előtt elveszti nevető kedvét és igazán már nem is találja meg; ld. még a 146, 161, 192, 204. lev. — Mikes sokszor nevetetti meg a „nénjé”-t, önmagát, amikor komikus eseteket örökít meg, színez ki. Észreveszi a dolgok fonákját, keresi hol talál valami nevetségre való dolgot (ez a hajlam és magatartás rokon Hermányiéval, aki csak a „nevetségre méltó” dolgokat jegyzi föl). — Mikesnek életeleme a nevetés. A pestises időben írja, hogy *a mosolygás is nehéz nekünk.* (45. lev.) A jókedv, a tréfa és mulatság jár eszében (18, 22, 25, 41, 46. lev.), tréfás urak mondásait jól megjegyzi (118. lev.), ír tréfás levelet (75. lev.), azt is megírja, ha mord kedvű (29. lev.), vigasság-suhajtás, jókedv-bű váltakozik leveleiben (57. lev.). Eszményképe a fejedelem, akit szinte haláláig nem hagyott el *természet szerent valo. mindenkori jó kedve.* (110. lev.). Ideálja a jókedvű, egészséges ember, a derús társaság. Kiemeli, hogy Bercsényiné *a vigasságról beszélni igen szereti* (22. lev.). A hatvankilenc esztendő korában elhalt Horváth Ferencet így jellemzi: *igen frissen bírta magát. és mindenkor jó kedvű volt; nem is volt vigabb közöttünk ő nálánál. micsoda szép dolog ajó természet!* (47. lev.) — Vö. még Mikes komédia-szemléletére vonatkozó leveleit (5. lev. jegyz.22.s).

A nevetés és annak különféle módozata témája a Spectateurnek is. Pl. „Riez, si vous êtes sage. Ride si sapis. Mart. L. II. Epig. XLI.” (I, 223.) — „Il n'y a rien de plus sot que de rire mal-à-propos. Nam risu inepto res ineptior nulla est. Catull. Carm. XXVII 16.” (I, 170.) — „Du rire et de la raillerie.” (III, 179.) — „De la bonne et de la mauvaise Raillire . . . Pour railler d'une

manière agréable, il faut que la bienveillance regne dans tout ce que vous dites, et que vous souteniez toujours le caractère d'un ami...” (IV, 317.)

6 a *pentelésia hadnak* — Penthesilea, az amazonok királynője volt. A trójai háborúban seregével az ostromlott város segítségére sietett; Achilles ölte meg. „Ducit Amazonidum lunatis agmina pellis Penthesilea furrens mediisque in milibus ardet...” (Verg. Aeneis 1, 490.) Az amazon-mondákban és a képzőművészetben többnyire lóháton, harcias nőalakként szerepel. A pentelésia alak talán Mikes ejtésbeli változata, esetleg íráshibája* Penthesília (< Penthesiléa) helyett. — A Spectateurben is szó van róla, vö. Amazonas, Penthesilée (I, 35; IV, 372, 377).

8 *azt gondoltuk hogy mind palotákban szállítanak bennünket;* — Vö. a 10. lev. jegyz. 13. s. Mikes elszomorító, nehéz helyzetekben is képes humorizálni. A kietlen török faluhoz asszociálja a párizsi palotákat.

13 *ezt a szép Cándáliát . . . avalo szép kis réten vagyunk.* — Mikes ennyit vesz észre a Boszporusz szépségéből. A természet szépségeinek részletezéséhez már nincs érzéke. — Vö. a 30. lev. jegyz. 11. s.

14 *fel járta.* — bejárta (Szily). Ld. az 57. lev. „*gyalog járta fel a thébaí puszta.*”.

15 *a fekete tengernek a torkától. egy ágyu lövésnőre.* — Bujúkdere kb. 10 km-nyire fekszik a Fekete-tengertől.

16 . . . *örömben azért írom, hogy oly közel vagyunk egymáshoz,* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 58, 59: Okhatározó mondat; azért . . . hogy; és (egymás mellett) azért, hogy (42, 50, 53. lev.).

20 Mikes helyzetképe humorizáló, Rákóczi megfelelő sorai komorabbak. Rákóczi ezeket a napokat sötétebbre festi, hiszen akkor írja sorait, amikor nemcsak végérvényesen fölismerte vállalkozásának kudarcát, hanem a török fejedelmi személye irányában tanúsított udvarias bánásmódjának megváltozását tapasztalta. „A mint mondtam, augusztus 13-ikára virradó reggel, még napfelkölte előtt indultam el Drinápolyból: lovakat és öszvéreket a császár istállójából bocsátottak udvarom rendelkezésére és a nép szokása szerint, hogy a nappali hőséget kikerüljem, éjszaka költözködtünk; nappal sátrakban laktunk, és ekkép haladván, ha nem csalódom, a negyedik napi állomáson elibém jött az építőmester, a kít a szállás megvizsgálására előre elküldtem, terjedelmes, de igen kedvezőtlen jelentéssel; mert közölte, hogy Bujúkdere és Saarijar faluja, a melyek a nagyvezérnek a konstantinápolyi helyetteséhez intézett rendeletében meg voltak nevezve, egyedül csak számkivetettek lakóhelye volt mindig; a ház lakatlan, nincsenek ajtai, ablakai, padlózata, lépcsője, és egyáltalában nem elegendő udvartartásomra; lefesteték ezt a kajmakám előtt, de ő azt felelte, hogy a neki adott parancson nem változtathat, sem más szállást nem adhat . . . nem tudtam, mit határoztak a békekötés okiratában felőlem; de ez a velem való bánásmód minden rosszat sejtetett velem. Nem annyira én miattam látszott súlyosnak helyzetem, mint inkább a hozzám tartozók miatt, kiknek sem fizetést, sem ruhát nem birtam adni. Mentől nagyobb béketűrőssel hordozták inségőket, annál jobban meghatottak és annál jobban eltöltöttek aggodalommal; . . . ha nem csalódom, Drinápolyból való elindulásomtól számított tizedik állomáson, Konstantinápoly határában ütöttem fel sátramát és másnap a lakásomul vagy inkább

számkivetésem helyéül rendelt faluval szomszédos rétségre tettem át". (Vall 346—47.)

23 *a holt ember pedig olyan izellen, kedvellen, hogy még a feleségű sem öleli meg,* — Mikes életkedvéről, képzeletben eljátszott örömről és gáláns humorizálásáról ld. Zolnai 1930, 197. Vö. Voltaire Zadig-jának, ál-halott férjének esetét stb.

24 *elég várom hogy kédet láthassam . . . hetfűn pedig ebédre el várjon kéd.* — Az előbbi levélben alkalmazott új elhithető formula családiás érzelmi, játékos variálása. Ld. a 34. lev. és jegyz.42.s.

28 *káposzta is legyen,* — Mikes erdélyi ételt emleget, vö. a 18. lev. jegyz.

[18.]

2 *sor de úgy tettik mint ha még nem láttam kédet.* — Ld. még az 55. lev. *úgy tettik mint ha az a frater, csak a szélnek csinált lakadalmat.* — A mintha kötőszó után használt jelentő módú igealak feltűnő, a mai nyelvben nem szokásos. Ez a használat nyilván az „úgy tetszik, hogy még nem láttam kédet” típusú mondat analógiás hatására keletkezett. (Vas Nyr 1905, 434). — Vö. Simonyi Kötőszók III, 192: A módhatározó kötőszók. — Klemm TörtMondt 523: Mód-, állapot és hasonlítóhatározó mellékmondatok. Ld. a 3, 141. lev. jegyz. is. — MMNyR II, 377, 380.

3 *. . . de azt vettem észre, hogy mikor kédnél vagyok . . .* — A 16. levélben föltűnt új elhithető formula variálása. Mikes bámulatosan leleményes a levelezés-fikció fönntartásában. Kedélye, fantáziája, csevegő levéltípusa ebben fontos szerepet játszik.

5 *de én veszekedhetném kédél, mert két naptól fogvást levelét nem vettem kédnék,* — Vö. Klemm TörtMondt 65, 66: Föltételes mód (ható alak). A föltételes mód használatára ld. még az 1, 2, 3, 9. lev. jegyz. — Simonyi Határozók II 199; 198: A fogva, fogvást, fogvást névutó. Hasonló példákat hoz a 21, 25, 73, 77. levélből. — MMNyR I, 282.

11 *masokis úgy tarttyák, hogy egy kedv szerént irot levél, job egy táncznál.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 55; 54, 56: A hogy kötőszó. Módhatározó mondat. Hasonló példákat idéz 5, 20, 46, 49. levélből. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits, Réthei Prikkel.) — Mikes levél-típusaira vonatkozólag vö. a 21. lev. jegyz.

13 *addíg sátorok alatt leszűnk mint az izraéliták.* — A sátorélet (3, 17. lev.), a bujdosók lakhelyének kezdetleges berendezése természetesen gondolat-közelbe hozta a vándorló izraeliták sátoros életét. A biblia az Exod 14 fejezetétől ír a zsidók negyvenéves pusztai vándorlásáról, sátorozásáról. A sátorlakó bujdosó magyarokról és a pusztában vándorló zsidókról ld. a 19, 28, 61. lev. is.

A „zsidó—magyar sorsazonosság” gondolatának Mikes korában már nagy irodalmi hagyománya volt. A humanista műveltségű magyar reformátor-írók által kidolgozott zsidó—magyar párhuzam, nemzeti történetünknek bibliai alapon való értelmezése, a reformáció bibliás nemzeti történetnézete, amely a magyarországi sorsában a zsidóságot látta megismétlődni, a XVI. századtól vált uralkodóvá. Ez a gondolat a magyar bibliai históriák (Batizi András stb.) ismert motívuma. A sajátosan protestáns szemlélet kezdetei Farkas András krónikájához (Az zsidó és magyar nemzetről. Krakkó 1538) nyúlnak vissza. A prédikátor-írók s különösen Székely István (Chronica.

Krakkó 1559) és Károli műveiben megfogalmazott protestáns történelemfel-
fogást fejlesztette tovább Heltai Gáspár (Cronica az magyaroknak dolgairól
1575), majd a század végén Magyar István az ország romlásának okait
föltáró könyvében. — A zsidó—magyar történeti párhuzam kérdéséhez vö.
Klaniczay Tibor: A magyar reformáció irodalma. ItK 1957, 14—20.

A bibliai hasonlatok aktualizálása, az országnak Izraelhez vagy Judeához
való hasonlítása történetíróknál, emlékiróknál egyaránt a stílus hozzá-
tartozójává válik. A zsidókkal való összehasonlítás a biblia hatása alatt olyan
méretű, hogy sokan a magyarokat „választott” népnek tartják. Szalárdi
János (1601—1666): Siralmas magyar krónikája kálvinista-bibliás szemlélettel
von párhuzamot Izrael népe és Erdély sorsa között. A kuruc bujdosók tábori
prédikátorainál, pl. Nagyszőlősi Mihály imakönyvében (Kolozsvár 1676) is
népszerű motívumok a zsidó—magyar párhuzamok. Visszatérő téma Bethlen
Miklós Önéletírásában (II, 210. stb.). Bocskay István után II. Rákóczi Ferenc
lesz a „magyarok Mózesé”. Vö. Czegei Vass György naplóját: „Erdélyben
nyomorgó magyar Izrael” (MHH 35. 445, 453). Elterjedt motívum a Rákóczi-
szabadságharc költészetében is (Rákóczi Ferenc buzgó éneke stb.), levél-
irodalmában (Gedeon példája Rákóczi levelében, vö. a 163. lev. jegyz.), a
kuruc publicisztikában (egyiptomi rabság: 1711. ápr. 18. Kukizovi kiáltvány),
Rákóczi imájában stb. Mikes is ehhez az irodalmi hagyományhoz kapcsolódik.

13 a francia követnek bonáknak. — Bonnacról ld. a 12. lev. jegyz. 11.s.
A francia követ nem származott ugyan előkelő udvari családból, de atyja
rangos vidéki nemes volt. 1715-ben Biron-nak, a későbbi marsallnak a
leányát, Lauzon herceg unokahúgát vette feleségül. Mint francia főnemes
megkívánta, hogy Rákóczi legalábbis egyenlőrangú félként érintkezzék vele.
A Comte de Charoche címet és álnévet viselő fejedelem Székfü szerint nem
adta meg Bonnacnak az „igen alázas és engedelmes szolgája” aláírást.
Mikes ismerte a „titulus iránt” való akadály részleteit. (Székfü 140—41.)

Bonnac magatartását a francia külpolitika alakulása és az udvartól kapott
utasítás is magyarázza. 1718. augusztus 2-án Ausztria csatlakozott Francia-
ország, Hollandia és Anglia hármasszövetségéhez, s így Franciaország a
Habsburgok szövetségese lett. Megváltozott a belső helyzet is. Orléans
Fülöp leszámolt a régi udvarral, és az ennek tagjaiból álló spanyol párttal,
amelyhez Rákóczit erős szálak fűzték. Rákóczi Büjükdere-ből a maga és
hívei számára menedékkjogért fordult a francia kormányhoz. A francia régens
XV. Lajos nevében ezt írta Bonnacnak 1718 szeptemberében: „A londoni
szerződés szerint a szerződő felek kénytelenek kizárni birodalmaikból azt az
alattvalót, a kit bármelyik szerződő lázadónak nyilvánított; így tehát többé
nem adhatunk helyet Rákóczinak. Jó lesz, ha ön megérteti vele e határozat-
unkat a nélkül, hogy a fejedelem sértve érezné magát az ön modora miatt.
Biztassa a viszonyok esetleges változásának reményével.” Ezek után Bonnac
a fejedelmi címet nem adta meg a rangjára és méltóságára büszke fejede-
lemnek. — Ld. Angyal Sz 1905, 208—209. Bonnac levelezése az Archives Na-
tionales-ban. TT 1905, 194, 207, Bonnac au Roi le 22 Avril 1718. — Louis XV
au Marquis Bonnac 9 Septembre 1718. — Zolnai 1937, 7—8. — Vall 344.

20 precedentia) elsőség.

21 az aszszony olyan mint egy darab nád méz. — Bonnacról vö. a 26. lev.
is. Szily: „A régi nyelvben és Háromszéken ma is” nádméz — cukor. — MTsz.

A szó más írónál is megtalálható, Eszterházynál (318), Apornál (MHH 11. Scriptoros 86), Bethlen Katánál stb.

29 *ugy szerellek edes néném. mint a káposztát.* — A *Törökországi Levelek* 1794-i kiadásának első ismertetője (Bibliotheca, Bécs 1795, 39) többek között ezeket a káposztával kapcsolatos fordulatokat is fölhozza, amikor a „kedves és barátságos írások modjára és elmés nyájasságjokra nézve kellemetes” levelek gyengéseit bírálja. A káposztáról ld. még a 7, 17, 19, 20, 28, 34, 40, 52, 56, 76, 148. lev. A régi bírálónak igaza van, Mikesnek a káposztával kapcsolatos fordulatai helyenként parlagiasan hatnak.

[19.]

Jénikő. — Előfordul még a 20–30, 32–36. levélben. Yenikőy (köy > kö fejlődés török nyelvjárási jelenség) falu a Boszporusz európai partján. Mikes a 30. levélben azt mondja róla, hogy *igen rut város*. Jenikőj — Újfalu. — Mikes nem ír a költözéssel kapcsolatos huzavonáról, melyről Rákóczi részletesen beszámol, s azt írja, hogy itt elég kényelmes lakása van (Vall 348–49).

2 sor a *bujdosó izraeliták. a sátorok alol házakban szállottanak végtére.* — A sátorlakásról vö. a 18. lev. jegyz. A zsidó–magyar párhuzam alapeleme Mikes gondolatában a bujdosás; ezzel járnak a primitív életviszonyok. Ld. alább is. — NySz Vég: végtére.

6 *távu*l — távulról (Szily). — NySz.

7 *háza, pedig koránt sem fő ispány* — Ez a részlet Császár Elemér Mikes-kiadásából hiányzik.

7 *fő ispány* — NySz Ispán: fő-ispán. Mikes mindig -ny-nyel írja.

8 *szöcs*, — Ld. a 37. lev. is. Szily: „Erdélyben szöts, Magyarországnban szűts — mondja Kassai szótára.” Szöcsnek mondja Kemény János (407), Hermányi (14. sz. stb.), szűcsnek Károlyi Sándor (162).

10 *bé rakoskodot* — NySz Rak: be-rakoskodik; a szótár csak innen idézi (Szily).

11 *aházamban, se szék, se asztal nem alkalmatlankodik*, — Vö. Klemm TörtMondt 418: „A régi nyelvben is gyakori már a se ilyen tagadó mondatokban.” Ld. a 10. és 11. lev. jegyz. is. — Vö. Mikes drinápolyi lakásának leírásával.

15 *házi eszköz* — a mai bútor (Szily).

17 *nám arégiek el lehetek annyi házi eszköz nélkül, hát mi mért nem lehetnének el.* — *nám* — lám. Ld. a 87. levélben is (Szily). Régies alak. Teleki Mihály és Pápai János följegyzéseiben többször előfordul (MHH 27. 221). Vö. Berrár TörtMondt 135, nam. — Klemm TörtMondt 28–29: „Ujabban ne használatos föltételes mód mellett oly tagadó alakú kérdésekben, amelyek nyomós állítást fejeznek ki . . . Régen ily esetben rendszerint nem-et használtak, Arany és Tompa is gyakran ezt használja még.” Ld. a 10. és 11. lev. jegyz. is.

18 *nám a sidoknak nem volt székek.* — A zsidók sátorlakásáról nemcsak a bibliában olvasott Mikes (ld. a 18. lev. jegyz.). Történeti-néprajzi jellegű olvasmányai alapján is emlékezett a bujdosó izraeliták primitív életmódjára. Fleury egyik műve részletesen festi a zsidók történetének azt a korszakát, midőn a földműveléssel és pásztorkodással foglalkozó nép sátraiban lakott (*IzraelitákSzok* 6 recto). *A pátriarkák jóságáról és foglalatosságáról.* (T

verso, 8 recto); a sátoros, zarándoki pásztori életről, a mezei, földi munkáról (11 recto). Fleury a zsidók házi eszközeiről szóló fejezetében (24 verso: *Az ő házi eszközökről, és hazokról*) azt írja, hogy az izraeliták szőnyeget használtak a táborban és a mezőn, ezeken ültek és fekdtek; házaikban már székek is voltak. Ld. még *Gondolatok* 5 verso: a zsidók sátorlakása; *KJÉH* 88 verso: sátorlakás, sátoros ünnepek.

19 *egy régi francia királynak láttam a székül*, — Mikes több olyan helyen megfordult, ahol régi királyi bútorokat láthatott (Versailles-ben, Fontainebleau-ban, a párizsi Louvre-ban). Szathmáry Király Ádám írja naplójában: „... mentünk a' Lúver nevű király-házban (a'melyet az mostani király apja építetett), az Királyi Képiró- és Faragó-Academiában...” (272) — „... Verszályban az Király Galleriáját, háló és kis házait megjártuk, a' Medályokat és a' metezett gyűrűköt is mind megnéztük, és mindenféle Curiositasokat...” (271) stb. — Egyébként ritka eset, hogy Mikes korábbi személyes élményről szól. Csak alkalmilag érint régebbi dolgokat, mert a levelezés úgy valódi, ha nem a múltból, hanem a jelenről szól.

22 *az archipelágusban* — Archipelagus; Rákóczinál pontosan: „in sinu Magarisei.” (Conf 287.) „A hajót, melyen Franciaországból jöttem, a következő év kezdetéig a megarisi öbölben várakoztattam...” (Vall 330.) A fejedelem a sok viszontagság közben már nem titkolta visszatérési szándékát, s hű emberei előtt is beszélhetett erről. De azt titokban tarthatta, hogy kevéssel a szultánnal történt találkozása (1718. jan. 4) után a hajót visszaküldte (Vall 334).

24 *(de abban thamás vagyok :)* — Ez a zárójeles megjegyzés sejteti, hogy Mikes tudott valamit a Franciaországba való visszatérés akadályairól. Mikes kételyét a törökök magatartásán kívül bizonyára Bonnacnál tett látogatásai erősítették meg. A porta Rákóczi ügyének elejtésével a távozás útját is elzárta (Angyal TT 1905, 208). A fejedelem pár napi jenikői tartózkodás után vette kézhez a toulouse-i gróf levelét, mely a köztük levő baráti kötelék gyengédségével közölte a nem sejtett hírt. (Vall 359.) Később Bonnac is közölte vele a régens üzenetét (vö. a 18. lev. jegyz.). Rákóczi az 1718. év eseményeit jellemezve írja: „Keserves volt az Orleánsi herceg, Franciaország régensének üzenetéből megértenem, hogy a császárral kötött barátság miatt többé nem fogadhat vissza abba az országba” (354). Ld. Louis XV au Marquis Bonnac 9 Septembre 1718. — Bonnac au Roi 9 Fevrier 1719. Bonnac beszámol a Rákóczival történt megbeszélésről (Szekfü 188). — A Mikes kételyét kifejező mondás előfordul a 134. levélben is. Vö. (Erdélyi, Margalits); hitetlen Tamás, Joan 20, 25; Tóth: Szájru! szájra 365.

24 *bercsényi urat. az aszszonyal várjuk ide*, — A pozsareváci békeszerződés után a szultán 1718. június 15-én kelt rendeletében intézkedik először, hogy „Bercsényi, Forgács, Eszterházy, Máriássy, Csáky és a többi magyar tábornokok családjai Ruszcsukból Konstantinápolyba költözködjenek”. (Karácson: XXXIV. Szeráj lev. Az alábbi okmányok is innen.) Majd június 16-án „A Drinápolyban tartózkodó erdélyi király Rákóczi és a mellette levő Forgács, Bercsényi, Eszterházy, Máriássy és Csáky tábornokok innen távozva Konstantinápolyban fognak lakni, szükséges azért, hogy ennekélőtte megadott napi ellátásuk ezenőt is, mint eddig, megadassék. Megparancsolom tehát, hogy mikor a nevezettek Drinápolyból távozva Konstantinápolyba érkeznek,

Rákóczi királynak naponként kilencezer huszonegy ákce, Forgács tábornoknak naponként hétszázharmincöt ákce, Bercsényi tábornoknak naponként kétezer ákce, Eszterházy tábornoknak naponként háromszázötven ákce, Máriaissy tábornoknak naponként kétszázhatvan ákce és Csáky tábornoknak is kétszázhatvan ákce, vagyis összesen naponként tizenkétezer hatszázhuszonhat ákce fizetessék a sztámbuli vámpénztárból.” (Karácson: XXXV.) Ez volt egyébként a háború befejezése után az első rendelkezés a bujdosó magyar tábornokok tartásdíjáról, melyet már a következő évben leszállítottak, pl. Bercsényiét a felére. (Ld. Karácson: XLIV. 1719. január 10.) 1718. július 17-én kelt rendelet intézkedik a Ruszcsukból Várnába és innen Konstantinápolyba költözködő magyarok poggyászának szállításáról. (Karácson: XXXVII.)

Eszterházy eltávozásáról egy 1718. aug. 23-án kelt okmány ad hírt. „A nevezett tábornok Konstantinápolyból eltávozott, mivel nem akart itt lakni és azt kérte, hogy Moldvában lakhassék. Moldvában tehát alkalmas helyet kell számára kijelölni és embereinek” stb. (Karácson: XXXIX.) — Csáky tábornok sem állapodott meg Rákóczi környezetében; „Csáky tábornok Ruszcsukba küldetett, azután pedig Rákóczival együtt Isztambulban lakás és a sztámbuli vámpénztárból napi 260 ákce rendeltetett számára. Bercsényi tábornok jelentette róla, hogy a nevezett tábornok napi ellátási díjához még valamely összeg adassék és mivel Isztambulba nem mehetett, azért Oláhországban lakhassék.” (Karácson: XLI. 1718. szept. 11.) — Máriaissy tábornok a mellette levő magyar katonákkal Nis védelmére rendeltetett. (Karácson: XLII. 1718. október 22.) Mikes erről az átcsoportosításról nem értesít; ha Forgách tábornokról (16. lev.) és Bercsényiék érkezéséről tudott, kétségtelen hallott a többitől, valamint a dolgok hátteréről is.

26 *mi itt a rakás kenyér mellé ültünk. csak az Isten tudgya meddig fog tartani. és . . .* — Az elhintett kenyér török legendáról vö. a 7. lev. jegyz.

31 *azt remélnem hogy el jő két látogatásunkra; . . .* — A „nénjé”-hez való menetel fordulatait (16, 17, 18. lev.) a „nénje” hivatgatása váltja föl. Mikes képzeletben színes képet fest a „néne” érkezéséről.

34 *keményeb volna a szív a kö sziklánál . . .* — A kéziratos szerelmi költsézetre emlékeztető motívum. Kemény kösziklának könnyebb meghasadni . . . (RMKT XVII. 3, 682. l. — Bartók: A magyar népdal. I. A 77. lev. jegyz.-ben idézzük). — Könnyebb a kösziklát . . . Ld. Menj el két kezemmel írott kis levelem (RMKT XVII, 3, 208. sz. 348. l.)

35 *ugy is szereltek mint a káposztát. ha ide jösz. —* Vö. a 18. lev. és jegyz.

[20.]

1—10 sor A levélíró Mikes nemcsak elhithető formulákat használ, hanem elképzelt helyzeteket, képzeletben átélt lelkiállapotot örökít meg a „néne” alakjának élővé tételére. Vö. a 19. lev. befejező részét. Ez az irodalmi szerepjátszás s a benne megnyilatkozó írói kedély, stílus a Mikes-levelek egyik legeredetibb vonása.

2 *alg indult meg két innél, hogy nagy szél tamada, —* Simonyi kifejti, hogy ez a szerkezet „nem éppen szokott”, de nem hibás és nem magyartalan. (Kötőszók III, 61; 60.) Hasonló példát idéz a 75. levélből. Ld. a 22. lev.

jegyz. 17. s. — Barkász Károly: Az alárendelő időköztűzők (Nyr 1879, 207);
alig... hogy — MMNyR II, 371.

3 *meg rengették* — megringatták (Szily). A NySz-ból kimaradt. Vö. renet.

5 *az olta egy levéllel ki tehetet volna két anyughatatlanságból*, — NySz Tész,
tészén, tészén: ki-tész [Szólások].

8 *csak függőben tartom elmémet mind addig még bizonyost nem hallok két
felől*, — NySz Füg: függő [Szólások]. Tart: [Szólások]. — Simonyi Határozók
I, 67; 64—66, 68, 71: Állapothatározó benből be. Hasonló példák a 72, 78,
80, 84, 85. levélben. Ld. még a 3, 32, 70, 74, 88. lev. jegyz. — A szólást a
kuruc kancellárián is ismerik, vö. Pápai: „ne tartsa függőben elmémet” (60).

9 *jónás*, — Utalás Jónás próféta meszeszerű életpezódójára (Jona 2, 1).
Vö. a 11. lev. jegyz. — Jónás próféta legendáját a bibliai históriák földolgozták
(pl. Tinódi 1553).

11 A szultán bevonulását Rákóczi is leírja. „Szeptember havának végén
az egész hajóhad néhány napra rá a szultán is nagy és ragyogó pompával
bevonult a városba. Ennek a pompának magam is nézője akartam lenni;
de mivel ezért a városba menni nem akartam, a városba vivő út közvetlen
közlemben fekvő kertben voltam a látványosság szemtanúja; de ó Uram, azt
a te kegyelmednek kell tulajdonítanom, hogy inkább utálatot, mint vágyat
keltett bennem ezen minden fény, ragyogvány és méltóság kifejezésére
rendezett pompa. Az igazi világi pompa tükröződött benne vissza, a melyről
a keresztyén a keresztségben lemond és a melynek az egész ottomán nemzet
minden hivatalos ténykedésében legbuzgóbb utánczója...” (Vall 350.) —
A levél zárógondolata a török pompa értelmezéséről rokon Rákóczi nagy-
lélegzetű elmélkedésének kezdő szólásával. A fejedelem a szultán bevonulását
belső embereinek társaságában ilyen megjegyzésekkel kísérhette. Mikes ezt
is fölhasználta írás közben.

19 *janicsárok* — A szó előfordul még a 37, 42, 91, 92, 93, 97, 129, 177.
levélben; másutt *jantsár* alakban is, 129, 139, 171. lev. — Ld. még *janicsár aga*
(14. lev. és jegyz.), *jantsár aga* (168. lev. és jegyz.). Tö. yenicseri (jenicseri)
'az oszmán-török birodalom hadseregének egyik oszlopát alkotó, gyalogos
jellegű katonai fegyvernemnek, ill. az abba tartozó katonának a neve' (vö.
Redhouse 2207; Fekete 126). — A jenicseri (szó szerint: új hadsereg) rendszer
alapjait az első török uralkodó, I. Oszmán szultán (1299—1326) vetette meg.
A janicsárok évszázadokon át a birodalom legfontosabb támaszának számítottak.
A janicsárok későbbi züllése, az állam helyzetét megnehezítő lázadásai
1826-ban II. Mahmut császárt (1808—1839) arra kényszerítették, hogy a
janicsárságot radikális eszközökkel felszámolja (vö. Pakalin III, 617). — A szó
hangtörténetéhez vö. Kakuk 252; irodalmához ld. Lokotsch 76.

19 *sokadmagával* — NySz Sok: sokad. — Sajátságosak a maga előtt a
jelzőül álló rendszámnevek és ezek analógiájára a határozatlan számnevek.
(Vö. Klemm TörtMondt 332.) Klemm példákat idéz az Érdy-Codexből,
Haller Historiájából, Tinóditól, Gyöngyösitől stb.

20 *assás bacha* — Tö. asas baszi (aszszás baszi) 'az isztanbuli városi rendőrség
vezetője'. Egy meghatározott janicsár-orta (ld. a 92. lev. jegyz.) csorbadszija
(ld. 36. lev. jegyz. csorbasi) volt, aki a csavus baszi (ld. alább) mellé beosztva
látta el funkcióit (vö. Pakalin I, 93: Ases baszi címszó). Bizonyos rendfenn-
tartási funkciókon kívül feladatkörébe tartozott a kivégzések ellenőrzése,

egy meghatározott börtön felügyelete stb. (vö. d'Ohsson VII, 319). A basi alak (ld. basi 92. lev. jegyz.) — mint más levelekben is — kontaminálódik a basa (ld. 14. lev. jegyz.) alakkal. Ezen alakok történeti összefüggéseit ld. a pasa szó magyarázatánál (9. lev. jegyz.).

20 *csauzok*. — Ld. a 13. lev. jegyz. 9. s.

20 *émírek*, — Ld. a 182. levélben is; vö. ugyanitt *emíreket*. Tö. emir 'tisztí értékű rendfokozat az oszmán-török állami-katonai apparátusban' (vö. Redhouse 204). E címet viselték bizonyos udvari tisztviselők, továbbá a szandzsákok alá rendelt, livának nevezett közigazgatási egységek (megközelítőleg a magyar járás megfelelője) vezetői (vö. Pakalin I, 526). Ez a cím illette meg a prófétá leszármazottait is (vö. d'Ohsson VII, 16). Mikesnél ez a szó utóbbi jelentésben fordul elő.

21 *ülémák*. (az az, *apapok*, *azírás tudok* :) — Vö. *ulémák* 91, 92. lev. Uléma Tö. ulema (ulemá) [tant. pl.] 'tudósok: az iszlám vallás jogtudósai, teológussai, egyéb tudományok művelői' (vö. Pakalin III, 544). Az ulemák az állam tanácsadói voltak, az udvarban ilyen minőségükben állandó testületként szereztek (vö. d'Ohsson VII, 7). A szó irodalmáéhoz ld. Lokotsch 166.

21 a *kapicsi basák*, — Ld. a 14. lev. jegyz. 19. s.

21 a *jancsár aga*. — Ld. a 14. lev. jegyz. 11. s.

22 a *mistancsi basával*, — Tö. nişanci (nisándzsi): ld. *nissánsi* 157. lev. jegyz. A szó Mikesnél torzult alakban jelentkezik. A szövegkörnyezet azonban lehetővé teszi a nisándzsival való azonosítást. Korábbi kiadások (Erődi, LXXII nyomán) a szót a Mekkából érkező zarándok-karaván hírnökével, a müzsdedzsi basi-val azonosították, minden bizonnyal helytelenül. A török basi alak itt is (vö. assás bacha, csauz pasa, kapicsi basája) a basa ~ pasa címmel kontaminálódik. Ld. a 9, 13, 14. lev. jegyz.

22 a *kalmakán*. — Ld. a 3. lev. jegyz. 33. s.

22 a *kapitán basával*. — Másutt *kapitán pasa* (91. lev.), *kapitány pasa* (91. lev.), *kaptan pasa* (92, 129. lev.), *kaptán pasa* (92. lev.). Tö. kapudan paşa (kapudán pasa) [más alakban: kapudan-i derya (kapudán-i derjá)] 'az oszmánli birodalom tengeri erőinek parancsnoka'. Később a tengerészeti ügyek minisztere admirálisi rangban (vö. Pakalin II, 182; kaptan paşa címszó). A basa ~ pasa címváltakozással kapcsolatban ld. a 9. lev. jegyz. 8. s.

22 a *fő vezér* — Vö. a 13. lev. jegyz. 36. s.

23 a *muftival.*, — Előfordul még a 91, 92, 97, 173, 177, 182, 189, 191. levélben. Tö. muftü 'jogtudós, egyházjogász'. A mufti volt hivatott dönteni olyan ügyekben, amelyekben a kádi (ld. 36. lev. jegyz. kadia) nem tudott ítélni, s amelyeket igazságtevés céljából a kádi-hivatal eléje terjesztett. A mufti nem feljebbviteli fórum, inkább jogi tanácsadó személy volt (vö. Fekete 183; Pakalin II, 519). A muftik felett az isztanbuli főmufti, a „sejh ül-iszljám” (ld. Pakalin III, 347) állott. Az ő hivatala volt a jogi tanácsadó testület legfelsőbb fóruma, egyben ő volt az a személy, aki a muftik kinevezéséről döntött (vö. Fekete 183). Amint az a körülményekből kiderül, Mikes legtöbbször az isztanbuli főmuftiról emlékezik meg leveleiben. A Mikes által följegyzett szóalak, a mai köznyelvi alakkal ellentétben nem mutatja az illeszkedést. A szó irodalmáéhoz ld. Lokotsch 120.

23 *acsauz basa*. — Ugyanígy a 25. levélben. Másutt *csauz pasa* (128, 129. lev.). Tö. çavuş başı (csavus basi) 'katonai-udvari tisztség: a nagyvezér

mellett államminiszterként működő tisztviselő címe'. A csavus basī volt a rendőrség főnöke, a nagyvezér bíróságának elnöke, az udvar protokollfőnöke, aki a külföldi vendégek, követek fogadásáról, ellátásáról gondoskodott (vö. d'Ohsson VII, 167). Meghatározott karhatalmi és katonai erők voltak alárendelve, így főnöke volt az udvarban működő csauzok (ld. 13. lev. jegyz.), törökül csavusan-i erkán-i álli (csavusan-i erkján-i álli) testületének (vö. Pakalin I, 336). Mikes a csavus alapszót a basī, basa, pasa (☉, 13, 14. lev. jegyz.) címeikkel egyaránt kombinálja. Lehetséges, hogy a csavus basīt a passai cím is megillette, valószínűbb azonban, hogy itt is — mint más levelekben — kontamínációval van dolgunk.

23 *mahumet* — Ld. a 7. lev. jegyz.11. s.

24 *vezetékji*, — Szily: „Vezeték. Kész ló, melyen ember nem ül: equus vacuus Páriz-Pápainál.”

25 az *álkoránt* — Másutt *Álkoránt* (182. lev.), *alkorán* (180. lev.), *Alkorán* (184, 189—191. lev.), előfordul *álkorán* (179, 188. lev.) alakban is. Tö. Kuran (Kuran) 'a korán'. Az iszlám vallás dogmáinak Mohamed próféta által írt alapvető foglalat. Az itt használt al, arab névelővel ellátott alak az arab nyelvű vallási irodalomból és gyakorlatból jól ismert volt a törökök között. Ebben az alakban honosodott meg számos nyugati nyelvben is (vö. Lokotsch 100).

26 *mahomet* — Másutt is így (130, 173, 182. lev.), vö. előbb *mahumet*.

27 *igen kívántam paripán*, — Szily: „kívántam, mint melléknév”.

27 *azisóglánok* — Előfordul a 175. levélben is. Tö. içoğlani (icsólanī) [*<icsoglanī*] 'az udvar által állami szolgálatra nevelt fiatalok, akik az udvarban apródi szolgálatot teljesítettek'. Ilyen udvari apródokat a fővároson kívül más szultáni rezidenciákon, így pl. Edirnében is neveltek (vö. Pakalin II, 28). — A *ca/s* megfelelés nem ismeretlen a törökben [különösen *t* előtt; vö. Szerdengesti], e hanghelyzetben azonban szokatlan. Lehet, hogy a szó első tagja Mikesnél az *is* 'munka, dolog' szóval kontamínálódott, de az is lehet, hogy íráshibával van dolgunk. A szó irodalmához ld. Lokotsch 71.

30 az *isóglánok pedig inas számban vannak az udvarnál*. — Vö. Simonyi Határozók I, 229; 228: Helyhatározó -nál től hoz. Más példa a 83. levélből. — NySz Udvar 3). A -nál től hoz -ragok használatára ld. még a 3. lev. jegyz.

34 *és tudgya meg hogy öis ember*, — Ez Kempis és Szt. Ágoston szava. Ld. a 28. levélben is: *emberé? igen is ember, meg változhatik hát . . .* — Kemény János ezt írja: „ . . . mert az királyok s fejedelmek is csak emberek, és nem lehetnek üresek az emberi gyarlóság s erőtlenségtől” (1856, 17).

38 *oh! mi szép állapot akereszténység!* — Enyhe intolerancia. Mikes örül, hogy keresztény. A török nem remélhet mennyországot. — Mikes itt a földi pompa és gazdagság birtokosaival szemben hozza föl a szegények égi jutalmának vigasztaló reményét.

42 *ha perában megyek. akor többet predikállok*. — A 26. levélben is így. Másutt *perában*, 21, 62—63, 93. lev. Pera — İstanbul európai lakta negyede volt régen. A korábban külvárosnak számított rész a modern városfejlődés eredményeként a város központi része lett.

Mikes a rövidre szabott elmélkedés végét tréfás hanggal üti el. A prédikálás szólászerű használatára vö. a 13. lev. jegyz.52. s.

43 *egy kevesé még a káposztánál is jobban szerettek*: — NySz Kevés: kevéssé [Szólások]. — Vö. a 18, 19. lev. és jegyz.

1 sor *Mi lett bennünket édes néném...* — A Mikes által kedvelt levél-sürgető kezdő motívum kiegészült a képzelte látogatások valószínűségétől motívumával, vö. az 5. és 16. lev. jegyz.

6 *ha négyszer látnám is kédet napjában nem kellene meg csömörölni a szememnek,* — Vö. NySz Csömör: még-csömörlik. — A. m. megundorodik vmitől. — ÉrtSz és SzófSz.

7 *a kéd könnyű, kurta és rövid levelét vettem. mentől rákábban ír az ember. annál hoszab levelet kellene írni,* — Mikes kifogyhatatlan a különféle levél-típusok emlegetésében. „Nénjé”-től hosszú levelet kíván, önmaga mentegőzik rövid levele miatt: *magam szégyenlem kicsoda rövid levelet küldök.* A hosszú, hosszabb, nagy levélről ld. az 5, 13, 30, 37, 53, 56, 57, 62, 70, 102, 162, 180. lev. A kis, kicsid, igen kicsiny, rövid, a nyúl farkánál is rövidebb levélről ld. a 24, 39, 53, 66, 75, 85, 102, 107, 115, 121, 159, 202. lev. — Más levéltípusokról vö. a 16, 18, 39, 40, 41, 48, 56, 70, 75, 78, 80, 87, 117, 118. lev. jegyz.

9 *a pedig nekem halálom mikor rövid akéd levele.* — NySz 1. Hal 2. Halál [Szólások].

11 *a hoszu levelet meg várom. valamint az ur dolgát,* — Úr dolga a. m. robot; a jobbágyok által a birtokos számára megszabott időben kézierővel vagy fuvarral kötelezően végzett ingyenes gazdasági munka. Mikes humorizál a feudális gazdasági kifejezéssel, az *ur dolga* nála egyenlő a levélírással és a levélvárással, vö. a 37, 80, 173. lev.; innen kezdve tréfásan *aszszony dolgát* emleget (174, 177, 181, 182, 188, 190, 192. lev.).

13 *tegnap érkezet oda bercsényi ur,* — Bercsényi jelenlétéről tanúskodnak a török okmányok is, melyekben ellátási díját szabályozták. (Karácson: XLIV. 1719. jan. 10. Szeráj lev.) Mikes szerint (28. lev.) Bercsényi Pera városrészben telepedett le, ahol később is kizárólag európaiak laktak. Valójában Galata városrészben jelöltek ki Bercsényi részére lakást, és ott is lakott 1719 júliusáig. Ezt igazolja Bercsényi nyugtája kéthavi házbére fölveteléről, valamint a kíséző sorok: „Galatában a négy ut összetorkolásánál Rebuli nevű rájának háza Bercsényi magyar tábornok számára lakásul rendeltetett” stb. (Karácson: XLVII. 1719. jan. 31, febr. 3, febr. 5. Szeráj lev.) Ld. a 19, 67. lev. jegyz. is.

14 *minden pereputtyástol,* — Ugyanígy a 32. levélben; ld. a 28. lev. *minden pereputtyával*; a 44, 74. lev. *minden pereputtyostol.* — (Erdélyi, Margalits.) NySz Péréputty. — A szó származásáról vö. Szarvas Gábor: Péréputty. Nyr 1890, 97—100. — Pekry Lőrinc egyik levelében írja: „minden pereputtyával” (Thaly: Ocsakay László I, 227), Ottlyk Györgynél is „minden pereputtyostól... minden portékástól” (MHH 27. Naplók 115).

14 *annál az uri aszszonynál* — Gróf székesi Bercsényi Miklós (1665—1725) második felesége, gr. Csáky Krisztina (1654—1723), Csáky István országbíró és felső-magyarországi kapitány leánya, Draskovich Miklós gróf országbíró özvegye. A magyar mágnás családok között elfoglalt igen előkelő helyére, udvartartására, társaságkedvelő egyéniségére, életére vonatkozólag lásd Thaly: Bercsényi II, 89—95; 97—99, 103—105 stb. III, 123. stb. — Bercsényi udvaráról, Bercsényiné muzsikásairól vö. Esze Tamás 92—97. — A továbbiakban Mikes többször szól Bercsényinéről, haláláról is megemlékezik (48. lev.).

15 *el mulattya kéd magát.* — Ld. még 25. lev. *mulattuk magunkot.* NySz Mál-ik, múl: mulat [Szólások]. Vö. a 9. lev. jegyz.12.s.

16 *bercsényi ur emberei mind jól ismerem,* — Ez az ismeretség a kuruc háború utolsó éveiből (1707—1711) és a lengyelországi tartózkodás (1711—12) időszakából származik. Bercsényi Miklós lengyelországi udvaráról keveset tudunk. Bercsényi egyik Rákóczinak szóló levelében (Brezaný, 6. Februárý 1712) leírja szűkös udvartartását, ekkor több mint száz személyt számlál össze (Archívum R VII, 96). Mikes állandóan Rákóczi közvetlen környezetében tartózkodva jól ismerte a szabadságharc valamennyi főemberét és azok udvari személyzetét. Ilyen természetű elszórt megnyilvánulásaiából következtetni lehet az író alig ismert 1707—1712 évek közti életszakaszára. — Ld. a 24. lev. jegyz.14.s.

[22.]

1 sor *Aztot még előre által láttam, hogy bercsényiné asszonyom meg fog kédnek tenni,* — Vö. Klemm TörtMondt 84: Oratio obliqua körülírásos kifejezése mozzanatos történésű igéknél. — Bercsényinéről ld. a 21. lev. jegyz.

7 *agörög kéréczákal.* — Megvan az újgörögben éppen ilyen formában: *καράτσα* Vizandios Skarlatos szótára 1835, 133a. A szó XVIII. századi jelentése Vizandios tudomása szerint a *κέρα* szóval azonos. Tehát nem a *κορη* 'leány' (sem *κοράσιον* — korászion, amint Erdői magyarázta; Emlékkiadás 1906, LXXII), hanem a *κύρ.* 'Herr, sieure, sire'-rel azonos tövű, *κύρα* 'domina', *καράτσα* 'Hera, Domina'. Vizandios Skarlatos 152. A szó az újgörögségben, legalább Konstantinápolyban, nem a legelőkelőbb görögök címe (Fehér Géza EPhK 1920, 85). Követségi emberek, tolmácsok, hivatalnokok feleségét jelenti, vö. a konstantinápolyi Patriarchion Mikesék korából származó rodostói codexében is, Ptr. Nr. 905. Ez a *καράτσα* szó újabban is közhasználatú *κίρατσα* — kiraca, jelentésátvitellel 'gezierte, affectierte Frau'. Ld. még a 35. lev. *polatéli görög* köszönésformát.

9 *de a vigasságról beszélni igen szereti. főképpen a tavaszi idejében való dolgokról.* — NySz Tavasz: tavaszi. Mikes itt képletesen a szerelmi ügyekre céloz. Jellemző sorai azt bizonyítják, hogy még a szabadságharc éveiből ismerte Bercsényinét. Vö. az előbbi levelet.

11 *ifjú korában szép volt.* — NySz Kor: ifjú-kor; a szótár csak innen idézi.

12 *de azt ki ne nevelné.* — Mikes enyhén humorizál az „idős méltóságos asszonyon”. Ha Bercsényinéről beszél, mindig talál valami okot a csipkelődésre. A nevetésről ld. 17. lev. jegyz.3.s.

12 *azt szeretné kéd meg tudni, hogy miért annak az urí asszonynak az orra fekete. és orcája fejez.* — Vö. Simonyi MagySzórend 437: „A régieknél (és régiesen Arany Jánosnál is) a kérdő névmás után a közönséges kérdésben is elfordulnak súlytalanabb mondatrészek, nyilván a latin szórend hatása miatt. Ld. a levél 30. sorát! — MMNyR II, 497.

17 *nyerneik is rajta sokszor, mint bírtok a csikban,* — Elfordul a 28, 103, 124. levélben is. — Szily: „Nyernek is rajta, mint Birtok a csikben, de (28) és (124) csikban.” — A kéziratban mindegyik esetben csikban alak olvasható! — Vö. Szily: Közmondások. (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Elfordul Hermányinál: 189. sz. „Nyert abba, mint Bertók a Csikba.” Megjegyzi hozzá, hogy „eredete elnyomult”, elhomályosult. Vö. Károlyiné Barkóczi Krisztina

Károlyi Sándornak 1709. febr. 23-án írt levelében: „A citronokkal úgy járunk mint Bertok a csikkal, míg ide hozták is több rohadt el száznál, nem igen kell senkinek.” (MLevTár II, 447.) — NySz Nyer [Szólások] „Nyert benne mint Bertok a tsikkba.” Kis-Viczay Péter: Adagia. Bártfa 1713, 382; és Baróti Szabó Dávid: A Magyarság Virági. Komárom 1803, 244. A NySz Mikestől nem idézi. — Ld. még Simonyi Határozók I, 92: „Belevesztett mint Bertók a csikkban.” (CzF). Továbbá „Belenyert mint Bertók a csikkba.” — A mondás eredetéről (1676) Tóth Szájrul szájra 39. Megvan Szirmay Antal: Hungaria in Parabolis (Budae 1804) művében: „Item Nyertünk Bétsbe, mint Bertók a' Csikkba. Vide supra Bertók.” — Szathmári MSTilÚtja 74 (rajtaveszt).

17 *mihent meg betegedet. egy sereg doktorokat gyűjtöttek esze.* — Simonyi Kötőszók III, 53, 57: A mihelyt kötőszó. Simonyi idézi még Bornemisztól, Méliusztól, Pázmánytól. Vö. a 20. lev. jegyz.2.s. — Ld. még Simonyi Jelzők-Mondt 64: „Számталanszor előfordul a számnevek mellett a többes szám régibb irodalmunkban, s ez nyilvánvaló latinosság.” Vö. a 16. lev. jegyz.12.s. — MMNyR II, 282.

20 *ennek avozát bé vették.* — NySz Voks. NySz Vész, vész, vészén, vészen: be-vész 2) 1) — Ennek a szavát megfogadták; elfogadták a javaslatát.

21 *levél aranyal. bé tapasztották.* — A. m. aranylemezzel, igen vékony aranylappal. NySz Arany : levél-arany. — NySz Tapasz : be-tapaszt. Vö. a 15. lev. jegyz. megtapaszt.

23 *el ítélneti kéd.* — NySz Itél : el-ítél 2). — Mikes gyakori szavajárása. Többször előfordul Rákóczinál is, Archivum R III, 125 stb. — Vö. a 4. lev. jegyz. *üéllye el.*

26 *tő hegyel kelletet lassanként le feszegetni az aranyal. az orczájáról,* — le feszegetni a NySz-ból kimaradt (Szily). — Vö. Soltész Igekötők 144: „Ez a típus a kódexek kora óta eleven.” A le a hat ősi igekötő (meg, el, ki, be, fel, le) közül a legkevésbé gyakori. Előfordulási aránya a *Leveleskönyvben*: az előforduló igekötős igék 6%-a; az összes igekötős ige-előfordulások 4,5%-a (ld. Soltésznek a statisztikai számításra vonatkozó jegyzetét (52 és 152–53).

27 *le ásták.* — „A NySz csak szótárból ismeri” (Szily).

32 *holnap. a vezér szembe akar lenni a fejdelemel. csak magánoson,* — Vö. Rákóczi: „Kellemesen hatott rám e váratlan híradás, a melyre azt válaszoltam: nagy a bizalmam mindig a nagyvezér barátságában és azért a nyilvános kihallgatás megszorított volna, hogy ha a magánosat is fel nem ajánlotta volna, mert a másik a külföldieket illeti, ez a barátoké. Másnap tehát három csónaktól röpitve a város kikötőjében szálltam partra . . .” (Vall 356.) A fejedelem „6 meghitt emberét” vitte magával. A kihallgatás magános jellegét Mikes is hangsúlyozza, de a látogatás megtörténtéről a következő levélben nem számol be. A nagyvezérről ld. a 3. és 13. lev. jegyz.

33 *abujdosó urak,* — Mikes a törökországi tartózkodás első esztendejében még humorizál a bujdosó jelzővel: *bujdosó testben* (7. lev.), *bujdosó izraelűtök* (19. lev.). Később elszomorodik hangja, ha a törökországi bujdosásról ír (vö. a 28. lev. jegyz.).

34 *meg váltik mint végzi,* — A nagyvezér meghívása fölviillanyozta Rákóczit (Vall 356). Mikes soraiból észkeptikus várakozás csendül ki.

35 *az ajándék a vezérekel hatat fordítat.* — A török udvar híres volt arról, hogy ott az „ajándék”-kal mindent végbe lehet vinni. Tudták azt a régi

magyar és erdélyi követek, Rákóczi emberei (Horváth Ferenc, Pápai János és Gáspár) az angol és francia diplomaták. Ricaut francia fordításában (1709) ez olvasható: „Car comme on ne saurait rien obtenir à cette Cour qu'à force d'argent et des présens, l'amitié de ces Infidèles est inutile aux Ministres étrangers; puis que les Turcs n'estiment que leur argent, dont on peut toujours se servir auprès d'eux avec honneur.” (Chap. XX.)

37 *aki pedig hatalmasab, az erősebb*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits). Másutt: *aki erősebb a hatalmasab*, (28. lev.), *aki gazdagab. ahatalmasab*. (48. lev.)

39 *akik minden koron készen vannak akérésre*, — Mikes enyhítette eredetileg leírt kifejezését: *akik <csak akérésre nyútyák fel szájokat.> minden . . .* — Vö. a lapalji szövegjegyzetet.

40 *nec nominetur in vobis*, — ne is említessék köztetek. A latin szólást 1761. márc. 19-i misszióisében is említi Mikes, amikor arról ír, hogy a bécsi udvar konstantinápolyi követéhez fordultak gráciáért, de a királynő így válaszolt: „nec nominetur in vobis”.

41 *élég tahint ad aporta*, — Másutt is *tahin*, 96, 114. lev., egyszer *tahinya*, 162. lev. Tő. tayin (tájin) 'kinevezés, napi pénzjárandóság, élelmiszeradag' (vö. Pakalin III, 426: ta'yinat címszó). A szó irodalmához ld. Lokotsch 157. — A NySz 1. Háj, Haj: fa-héj 2) alakban idézi: „Élég fahéjt ad a Porta”. A szótár a rossz alakot Kulcsár Mikes-kiadásának hibás szövege alapján közli. (Megjegyzendő, hogy Kulcsár a könyve végén levő hibajegyzékben a fahéjt tahint-ra javította.) — Vö. a 14. lev. jegyz. Rákóczi panaszát (Vall 331), valamint a török okmányokat. (Karácson: XLV. „Rákóczi nyugtája egy havi tartásdíjáról.” 1719. jan. 19. Szeráj lev.)

43 *annyi esztendőktől fogvást hogy szolgálom, soha semmit nem kértem*, — Vö. Simonyi Kötőszók II, 61, 62: A hogy kötőszó. (A főnévi mondat.) Időhatározó mondat. Más példa a 38. levélből. — A Rákóczi által festett kedvezőtlen kép (Vall 331) érthetővé teszi, hogy Mikesből feltör a panasz. Nemosak az udvariak nehéz anyagi helyzete keseríti el Mikest, hanem sorsuk kilátástalansága és a hazatérés reményének lassú szétfoszlása. Rákóczi tudta, hogy embereinek ruhára sem telik (Vall 330), s meghatotta, hogy hű emberei béketűréssel viselik inségüket (Vall 347).

47 *egy erdélyi nemes ember felől nem lehet nagyobb gyalázatot mondani mint azt, hogy az adomért szolgál*. — A nemes ember, nemes asszony, úri asszony következetes használata Mikes székely nemesi öntudatának és az erdélyi szólamódnak egyik jellegzetes megnyilvánulása. — Kazinczy írja többek között az erdélyi nemesekről: „S midőn a székely, vagy hitvese, azt akarja tudatni a kérdővel, hogy férje, vagy nője nincs a háznál, így szól: A nemes ember, a nemes asszony, nincs itthon.” (Erdélyi Levelek VIII. lev.) — Mikesben van valami rátartói nemesi büszkeség; ld. a 34. lev. is, ahol hasonló gondolatok foglalkoztatják. Ott azonban már bizonyos keserűséggel szól a fejedelem szűkmarkúságáról. — Szily: „adom, mint főnév.”

51 *igen akarnám ha azén lakadalmom olyan közel volna, mint azé a piros leányé*, — Saját házasságának gondolata lírai sorokat vált ki Mikesből. Ld. a 16. lev. jegyz. Lehetséges, hogy a Thaly által jelzett (1893) Katalinról és Kőszeghy Jánosról van szó. Ez utóbbi Zauzi testvérbátyja, Bercsenyi mellett szolgált 1725-ig, azután a fejedelem fegyverhordozója lett. Vö. a 24. lev. jegyz. 19. s.

2 sor sok új esztendő napokat kívánok kednek, — NySz Esztendő : újesztendő.

Új évet köszöntő leveleiben Mikes gyakran fűz reflexiókat az újesztendői jókívánásokhoz. (78. lev.) Nem híve a hosszú áldásmondásnak, másokra hagyja a „litánia csinálást”. Nem a leghosszabb kívánság a leghasznosabb, hanem *arövid és szives kívánság*, (86. lev.). Nem így Bercsényiné, aki azt szeretné, hogy *két óráig tartana a sok minden féle kívánság*, (40. lev.) Ő egyszerűen beéri az istenáldás és az egészség kívánságával (40, 96, 97, 123, 158. lev.). Ezek nemcsak konvencionális megnyilatkozások, hanem Mikes egyszerűségének, puritán mivoltának is jelei. A határtalan áldáskívánságok divatát bibliai szemléletességgel konkretizálja (Jákob áldása, Gen 49).

A biblia ismerete alapján is eljuthatott ama gondolathoz, hogy a zsidók, mint földművelő nép a föld bőséges termésében, az állatok gyarapodásában látták az isteni gondviselés jelét. Valószínűbb azonban, hogy e gondolatait (18—20. sor) olvasmányjaiból merítette. Fleury, aki külön-külön fejezetben foglalkozik a bibliai zsidóság földművelésével, a szent föld termékenységével, a zsidók vagyonával, ismételten kijelenti: *azért valamint azt már meg mondtuk, az ő jóságok, aföldből, és amarhájokból állot, Az Isten nem ígéré nekik más féle jóságot, hanem ilyen természet szerént való, és állandó jóságot.*, (*IzraelítákSzok* 19 verso; vö. Zsoldos 21.) Zolnai Béla szerint „ez a kérdés, amely — ki tudja, minő filiációkon keresztül, talán Fleury könyveiből, aki egyháztörténeti elmélkedéseiben (*Discours sur l'hist. eccl. I, 2. — Rodostói könyvtár 85. sz.*) azt írja, hogy az ótestamentumi állapotban Isten csak földi javakat ígért az embereknek — olyan formában bukkan föl Mikes 23. levelében, mintha az ószövetség spirituális jellege nem is lett volna föltételezhető. Csak a kérdés nagy theologiai irodalmával magyarázható, hogy Mikes számára probléma lett a kétféle Szövetség viszonya ... A 180. levelében (1750) szintén éles határt von Mikes a két szövetség között...” stb. (Zolnai 1937, 28.) De az ilyenfajta megnyilatkozásokat nem lehet kizárólagosan egyetlen könyvhöz vagy olvasmányidézethez kötni. A *Veritié rendu sensible à tout le monde* című hírhedt janzenista munkában, többek között olyan eretnek tétel olvasható, „hogy az ószövetségben nem adott Isten malasztot az embereknek”. (Szerzője: Dusaussouy abbé I. k. 1720, 4, 19.) Talán janzenista szellemű forrásokból magyarázható meg Mikesnek az a helye, ahol az anyagiás ószövetséget szembeállítja az újszövetség lelki javaival. „Mikes reális fantáziája itt is színes valósággá elevenít egy theologiai tételt, amelynek téves voltáról sejtelve sem lehetett.” (Zolnai 1925, 36.)

Az új esztendő első napjának köszöntése Rákóczi udvarában ünnepi szokás volt. Vö. Kőpeczi Rákóczi Lev 32. Az újévi köszöntő formulák gyűjteményét ld. Archívum R I, 233; Beniczky följegyzéseit (Diárium 83. stb.). — Esze T. 74, 77, 88. — Az újévi háromszéki népszokásról és mondókákról vö. Kónsza HáromszNépkölt 444—446: Újévi köszöntők. — Mikes környezetében különösen Pápai János levelezésében vannak szép újévi köszöntések, pl. Ráday Pálnak írott leveleiben: 1705. XII. 8.—1706. XII. 19. Konstantinápoly (Ráday I, 486, 751). Az újévi köszöntés szokás volt az erdélyi levelezésben is, ld. Bethlen Kata levelezését, pl. 151, 207, 280, 287, 314, 373. stb. Bethlen Miklós

Bécs 1712. jan. 13-i levelét Bethlen Lászlónak (ItK 1906, 91). — Az újévi népszokásokról ~~szó~~. MNT II, Jeles napok 1—40. sz. Újesztendő. Az Újévre vonatkozó forrásművek jegyzékét ld. uo. 1209.

12 *mint ha minden szántó földgye bé volna szalonával terüve*, — NySz 2. Tér: be-terít. Vö. Soltész Igekötők 111: „A be igekötő előfordulási aránya a többi igekötőhöz viszonyítva alacsony, csak a *le* igekötőjét, mülja felül.” Mikes *Leveleiben* előforduló igekötős igék 6%-a, az összes igekötős igekötős előfordulások 4%-a van be-vel (Soltész 52). A perfekció kategóriájában az arány magasabb, 13%, ill. 10% (Soltész 122—123). A be igekötőre vonatkozólag ld. még a 24. és 60. lev. jegyz.l.s.

16 *addig kellene élni mint mathusalemnek*, — Említi Mikes a 170. levélben is. Tréfás nagyítása a biblia nyomán elterjedt szólásra vezethető vissza; Tóth: Szájrul szájra 350. Vö. a 170. lev. jegyz.l.s.

21 *suhajtani*, — Ld. a 42. lev. NySz Söhajt, suhajt. Szily: „Ma kiejtése sohajt; jelentése pedig ohajt. Ugyanígy a NySz.-ban: zsiros konczt sohajt, szabadságunkat sohajtjuk.”

22 *teremcsen* — Szily: teremt. Szerinte a régi nyelvben teremt annyit is tett, mint terem. Vö. NySz.

24 *.. azon nem törődöm*. — Vö. Simonyi Határozók I, 144, 147: „A gondoskodást jelentő igék közül törődik régibb íróinknál közönségesen -n raggal fordul elő, míg most -vel raggal szerkesztjük.” Mikesen kívül Kazinczytól is idéz példát Simonyi. További példák a 75, 84. levélben. Az -n ról ra -ragos határozók használatára ld. 3. lev. jegyz.37.s. — Vö. az 55. lev. jegyz.46.s.

28 *azt nem igazán mondják hogy gazdagot keres a köszvény*. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) A szöveggörnyezetben a mondás humorizáló körülírása annak, hogy Rákóczi szegény.

31 *szeretnök* — Alább *tudnök*, másutt *le tennök* (18. lev.), *meg visgálnok*, *meg látnok* (27. lev.), *akarnok* (28. lev.), *viselnök* (44. lev.), *szégyenlenök* (57. lev.) stb. Szily:Igeragozás, c). „Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.” — vö. Révai II, 760 Forma determinata, plur. 1.) példait is Mikestől. A tárgyias föltételes mód többes első személyében a -nök, -nők végződés az erdélyi nyelvváltozatban még a XVIII. században is következetes. Más nyelvterületeken elterjedt ennek alanyi ragozása (-nánk, -nénk) használata. — MMNyR I, 510.

32 *de édes néném. ha minden levelemben nem írom is hogy szeretem kédet ... mert minden levelben azt írni, szeretem kédet, szeretem kédet, a sok volna, ...*

— Mikes maga is észreveszi, hogy az általa annyira kedvelt motívum, a képzelt nénje iránti szeretet mégoly változatos kifejezése a levelek folytonosságában egyhangúságra vezetne. Valós, hitelesnek tetsző indokkal sejteti, hogy a jövőben ezek a fordulatok ritkulni fognak. Mikes ebben is a valódi levelezés sajátos jellegét tartja szem előtt. Az egézségkívánó fordulat ismétlődése nem tűnik föl neki, mert az a misszilis levél elengedhetetlen sajátja. — Új befejező fordulatok következnek a 33. és 34. levélben.

33 *.. már azt kédek tudva kel tartani*. — Vö. Simonyi Határozók II, 312: A -va, -ve és -ván, -vén képzős igenév. „A személy — melynek állapotáról van szó — a főigének nem alanya, hanem tárgya”; tudva kell tartani vö. lat. *compertum habere*. Ld. az 1, 9. lev. jegyz. is.

34 *esztendőben tizen kéttzer ha meg ujítlyuk egymás között az ígéretet elég*. —

Vö. Simonyi Kötőszók II, 166: Cserék. Ha váltakozása a hogy kötőszóval. Hasonló példák a 3, 12, 19. levélben. Ld. még a 4. lev. jegyz. 1. s.

37 *a mi rúkába a kedveseb,* — (Erdélyi, Margalits.) — *de nem mindenben, mert ha gyakrabban írna kéd, a kedveseb volna.* — Az ilyen — szólásokat, közmondásokat kikezdő — játékkal Mikes fordulatossá, élvezetessé teszi stílusát; vö. fentebb azt nem igazán mondják . . .

42 *semmi meleg nem jó fel.* — Vö. Simonyi MagySzórend 378: „Régibb íróinknál is előfordul az a szórend, melyben tagadó névmás után az igekötő hátul áll.” A kirekesztő (tagadó) szórendre vonatkozólag ld. még a 37, 61, 85. lev. jegyz. — MMNyR II, 478—80.

[24.]

1 sor *mint örült bercsényiné asszonyom azon. hogy a fejdelem meg látogatta,* — Az egész levél erre a látogatásra épült eleven élménybeszámoló, megtörtént esemény relációja. Egykorú, frissen látott dolgok, komikus helyzetképek megörökítése és nagy írói készséggel való kiszínezése ezeknek a leveleknek főtémája. Különösen fürge Mikes tolla, amikor az asszonyokról, asszonyi dolgokról van szó. Jellemzései könnyedén írt, reális részletek. Bercsényinéről ld. a 21. lev. jegyz. 14. s.

4 *de ne nevesse kéd,* — Vö. Bercsényinéről a 22. lev. jegyz. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

5 *el lépdegné,* — Szily: ellépdegel. „A NySz. csakis innen idézi.” NySz 1. Lép, lép-ik : el-lépdegél.

6 *atáncz is savanyú.* — NySz Savanyú. — (Szólás)

7 *az az két becsületes személy, el ropnák* — Szily szerint „hiba elropná helyett”. Értelem szerinti egyeztetés a két személlyel. NySz Rop : el-rop. A szótár csak innen idézi. — Kulcsár Mikes-kiadásában: elropná; Toldynál: elropnák. (Lehr Albert így idézi, Nyr 1874, 214.)

14 *halgassa kéd figyelmetességgel,* — Mikes előadásának sajátos vonása a levélben való társalgás; „nénje” olvasva hallgatja őt. 20. lev. *legyen kéd figyelmetes halgatással.*, stb. A levélbeni társalgás mikesi szenvedélyéről ld. az 5. lev. jegyz. 13. s.

14 *az obesternén* — NySz Óbestér : óbesterné. A szótár csak Mikestől idézi. — Ráthonyi Jánosnak, Görgény védőjének az özvegye volt. Ráthonyi 1704 elején Rákóczi udvari étekgóója, 1705-ben palotás főhadnagy; 1706-tól 1708 elejéig volt Görgény parancsnoka és a vár védelmében halt hősi halált (Thaly HadtKözl 1891, 15). Az özvegyet és gyermekeit Rákóczi vette pártfogásába. — „. . . a midőn leg először láttam gyermek koromban . . .” Mikes ritkán ejt el ilyen életrajzi adalékokat. Ilyenkor is csak a beszéd fonálán mellékesen szövi levelébe. Vö. a 21. lev. jegyz. 16. s.

17 *kajdacsnénét* — Ld. a 40, 67. lev. is. — Kajdacsi Péter kuruc ezredes felesége. Kajdacsi a dunántúli birtokosnemesség legjava közt 1704-ben csatlakozott a Rákóczi-mozgalomhoz. Károlyi Sándor Önéletírásában 1704-ben már mint „Kajdacsi kapitányom” szerepel. (1865, I, 91.) Özvegye, Bercsényiné gr. Csáky Krjstina udvarhölgye. 1726-ban elkísérte Zsuzsit Lengyelországba. Thaly szerint azután is megfordult Rodostóban fia látogatására. Zsuzsi elhunytát állítólag Kajdacsné leveléből tudta meg Mikes. (Thaly 1893, 106; 72.)

18 *micsoda irtóztato szép*, — Ld. a 155. lev. *rettenő irtóztato tél*. NySz Irtóz-ik : irtóztató. A szótár csak innen idézi. Használja Cserei Mihály (55), Eszterházy Miklós (21) is. — Vö. Binder Jenő: A magyar hasonlítás. Nyr 1889, 193—199, 245: Az alapfokot nyomósító jelzők. Mikes csúnyára mondja tréfából, hogy szép.

19 *a kis susinak* — Kőszeghy Pál (megh. 1703) költő leánya. Kőszeghy, Bercsényi Miklós udvari embere, bizalmasa volt; csaknem 800 Zrínyi-strófából álló elbeszélő költeményben örökítette meg Bercsényi életét; Csáky Krisztinával történt egybekelését is. Korai halála után Bercsényi gondoskodott családjáról. Zsuzsit Bercsényiné nevelte, magával vitte az emigrációba is. Felesége halála után Bercsényi Zsuzsit vette nőül 1723-ban. 1725-ben Zsuzsi özvegyen maradt; 1726-ban Rodostóból Lengyelországba ment, ahol Jaroslávban, az emigráció lengyelországi telepén élt 1750. március 21-én bekövetkezett haláláig. A Kőszeghy-családról Thaly érdekes beszámolót ad (1893, 102—111). Zsuzsiról Mikes a továbbiakban többször megemlékezik, vö. a 37. lev. jegyz.

21 *talaba mátkája bé illik egy szép leánynak*, — Császár Mikes-kiadásában a következő jegyzetet fűzi hozzá: „Mikesnél kétségtelenül *talaba mátkájának* van írva; érthetetlen szó, valószínűleg tollhiba, de hogy mi volna a helyes, nem tudjuk; Toldy «talán a mátkája»-ra javítja, de helytelenül, hiszen Zsuzsiról beszél Mikes, s annak a mátkája nem lehet szép leány!” — Talaba fogarasi földi kisnemesi, református vallású román család sarja volt. Nyelveket beszélő világjáró ember. Először Forgách Simon, majd Eszterházy Antal szolgálatában találjuk. Rákóczi 1708—1710-ben oroszországi diplomáciai főlalattal bízta meg. 1712-ben Franciaországban van. Ez róla az utolsó adat. Ld. róla részletesen Ráday Pál iratai II, 1707—1708. Bp. 1961, 49—50. Lehet, hogy Mikes a 22. levél végén is Talaba mátkájára gondolt.

21 *bé illik* — Vö. Soltész Igekötők. 115: „A be perfektív funkciója meg lehetőségen korlátozott használatú, s nyelvhelyesség szempontjából sokszor vitatott... Régi hagyomány a csak néhány igének van: beillik vminek, betelik, beteljesedik” stb. Ld. a 23, 60. lev. jegyz. is.

28 *térdet, fejet hajtván*, ... — A 40. levélben is hasonlóan. Klisé a régi nyelvben. A humanista szerelmi költészet motívuma. Balassi Julia-ciklusában (1588—1589) Hogy Juliára találja, így köszönné neki, befejező sora: „Térdet fejet neki hajté, kin ő csak elmosolyodék.” — A barokk udvari költészet is kedveli, pl. Kőszeghy Pál Bercsényi házasságáról c. versében.

29 *törvény tevésben*, — törvényhozásban (legislatio) „vö. »igazságot tesz». A NySz. csak szótárból idézi.” (Szily.)

31 *a zsidoknak volt egy asszony bírójok. volté job bírójok annál?* — Deborára utal, a Bírak könyvében (Judic. 4, 4). Mikes a 84. levélben is említi, de név nélkül. „Debbora pedig proféta-asszony vala a' Lapidot felesége, ki az időben a'népet itéli vala... és fel-mennek vala hozzája az Izraél fiai minden ítéletre.” (Káldi.) Az ószövetség szerint (Judic 4, 4—24; 5) Debora segítette győzelemre a zsidók harcát a pogányok ellen a Tábor-hegyi csatában. — Mikes a zsidó proféta asszonyt, Deborát is bevonja a galanteriájának körébe. Az ő képzelt asszonybíróiból, akik *hathatos szemekel. hathatosab törvény tettek volna* nem az isteni bölcsesség szól már. Az ember „gyönyörűséggel” menne el, hogy *egy szép és kegyes birónak* a szájából hallgassa meg a törvény magyarázatját. Az író kihasználja a téma lehetőségeit; világias, profán hangja illik gáléns humorizálásához.

3 sor csak nem minden harmad napban láttuk egymást. — Vö. Simonyi Határozók I, 64; 61—62. Időhatározó -ben. Hasonló példa a 76, 80. levélben. — Ld. a 3. lev. jegyz.28. s. — Vö. a 21. levél kezdetét is.

6 de nem lesz mindenkor pap sajtya, — Nem lesz mindenkor olyan szerencséje. Ld. a 108. levélben is. NySz Sajt : pap-sajtya [Közmondások]. Prohászka SzólásokKözm. (Erdélyi, Margalits; Szily.)

6 már egy hete hogy egymással nem neveltünk, — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

7 ez az idő hozsabnak tethik nekem mint egy nyul farka. — Vö. az 53. levélben is. (Erdélyi) NySz Fark [Szólások]. Nyúlfarknyi idő a. m. igen rövid idő. SzófSz.

8 de mit tehet annak (mondgyák atokt :). — (Szólás.)

10 de hogy a vendéget meg ne unnyák, keveset maradjon egy helyt., — Szólásmondás. — Vö. Simonyi Határozók I, 348: A -tt, -t -ragos határozók. Hasonló példát a 28, 30. levélből is idéz Simonyi. — MMNyR II, 573.

13 mert ha az a kis hajo hirtelen el találma fordulni, — Vö. Klemm Tört-Mondt 640: A módosító (segéd) igék és névszók szőrendje. — NySz Fordul: el-fordul 2). — jo éttzakát az egésségnek, — (Szólás.)

16 a halaknál leszek vacsorán . . . a néma halak országában lakni. — a tengerbe fulladni. Précieux stílusfordulat; funkciója természetes, tréfás célzatú. Ld. másutt is, pl. 171. lev. A 28. levélben hajók helyett tengeri lovakat ír, másutt a gályát nagy vízi hintonak mondja (35. lev.).

17 eleget jártam tengeren. — Mikes tengeri útjairól ld. az 1. lev. jegyz.

20 tegnap mi a császári mulatságon voltunk, — Rákóczy nem ír erről a császári mulatságról, amelyről Mikes színesen, riportszerűen számol be.

23 . . . meg szánkáltunk. — Vö. Soltész Igekötők 43: „A perfektív funkcióhoz igen közel áll a meg konkretizáló funkciója. . . Ennek a kategóriának érdekes mellékárnyalata az a használat, amikor a meg a cselekvés nyomatékosságára szolgál . . . Az élő nyelvhasználat és modern prózairodalmunk nem ismeri, de a régebbi próza és a költészet itt-ott él vele.” A meg igekötőre vonatkozólag ld. még a 43, 46, 62. lev. jegyz.

24 igen jó regel — igen jókor reggel (Szily).

24 csauz basát — Vö. a 20. lev. jegyz.23. s.

25 kú is kéréte — Ld. Török Nyr 1896, 176: A mai irodalmi szokástól eltérő tárgyias alakú igehasználát. b) A relatív névmás tárgyragos alakja mellett. Hasonló példák a 41, 97, 146, 174, 175, 176, 177, 182, 183, 189, 192, 203. levélben. Ld. a 3, 36. lev. jegyz.

30 flintából, — Másutt egy szép török flintával. (35. lev.) — NySz Flinta; puska.

36 virágban lévő leányt — NySz Virág [Szólások].

47 mely sokszor kel olyat mondani azembernek a melyet maga sem hiszen. — Az udvari élet egyik sajátos jelenségét, a színlelés művészetét Mikes nemcsak tapasztalta, hanem el is sajátította. Rákóczy részletesen foglalkozik éppen ez idő tájt a kényszerű hazugság nem ritka voltával és ezek okaival (Vall 145, 379—82). Ld. a 30. lev. nem örömet hazudnék. a szükség sem hozza magával. Vö. a 128. lev. Gracianus aforizmáit. — Spectateur III, 118: „Des mensonges officieux.” IV, 206: „Différentes sortes d’Hypocrisie.” — Az udvari élet és

az igazmondás témája Bod Hilariusában is megtalálható: Mit kell cselekedni az udvarban? (206. sz.)

48 a vezérnek mind ajándékáért sem adnám kédet, meg aleányokat is oda teszem. — A leányajándékozáshoz fűzött zárójeles célzásban van bizonyos szabadosság. A levél befejezésében a túlságos „néne-szeretés”-ben pedig egy kis erkölcsi könnyedség érződik (de még mindig a szemérmesség határain belül), ami egyébként jellemzi az ő képzelt nénjéhez való viszonyát. Mikes „nénjét” még a szultánnak ajándékozott legszebb lányoknál is jobban szereti. Vö. a 70. lev. jegyz.3.s.

[26.]

1 sor Az egész levél a földrengés szokatlan eseményéhez fűzött élménybeszámoló. Mikes itt is az élet után közvetlenül ír. A közvetlen tudósító levélkezdethez vö. a 6. lev. jegyz. és a 71. lev. jegyz.

2 jutot benne, — jutott belőle; Szily: -ben itt -ből helyett áll. A 76. levélben mit nyertem benne — mit nyertem vele. Ld. a 7. lev. jegyz. is.37.s.

3 dölénkezünk. — dülöngünk, dülöngélünk (Szily) vö. SzófSz. — Kriza: döléndéz. — A NySz-ban Forró Pál Curtius-fordításából (1619, 463) „le dölénkeztenek vala”.

5 az én házam alá a tenger bé megyen. — Ld. a 23. lev. is. A Rákóczi és kísérete által lakott házak helyét Jenikőjben pontosan nem tudták meghatározni, mivel csak faházak voltak és rég elpusztultak. A jenikői háztulajdonosok „könyörgő levele” a Rákóczi számára lefoglalt házak használatára megadásáért felsorolja az épületeket, köztük Mikesét is. „Jenikőjben a nevezett király által lakott háznak és a kísérete által lakott tizennégy háznak napi bérösszege Jáni nevű rájának a nevezett király által lakott háza után a napi házbér 100 ákce, az említett házzal összefüggésben levő s Apazioglunak két háza után 15 ákce, a tenger partján Jonaki háza után 40 ákce és szintén ugyanazon a helyen Jági Panajot háza után 8 ákce, Edser Teráfluk háza után 8 ákce, jelenleg Forgács tábornok által lakott Kosztantin háza után 40 ákce, Anton és Szofia nevű keresztények háza után 30 ákce, Bogosz Dimo háza után 15 ákce, Társzia nevű keresztény háza után 15 ákce, Zurekcsi háza után 6 ákce, Dimitrakinak négy házában a szobák után 8 ákce, egy másik Kosztantin háza után 10 ákce, Eliárisz háza után 8 ákce, Iván háza után 20 ákce. Az említett házaknak napi bérösszege 323 ákce... az említett házakat az 1130-ik évi Sevvál hó 25-ik napján (1718. szeptember 20-án) átvették és azokba beköltöztek.” (Karácson: XLVIII. 1719. január 24. Szeráj lev.) Az időpont megegyezik Mikes tudósításával, aki 1718. szept. 22-én ír (19. lev.) innen.

11 sok bótók és házak estenek le, — dőltek össze vagy omlottak össze.

11 még két felől semmi hírt nem hallottam, — Mikes a valóságos esemény előadásába mesterien vegyíti a „nénje” létét elhithető, érzelmi hatást keltő fordulatokat.

16 az ijedtség volt a hoptestere. — Mikes mindig szelíd iróniával szól Bercsényinéről, akiről tudja, hogy hajdan híres volt pompaszeretetről és fényes udvartartásáról. Az íróban komikus hatást keltett, hogy a méltóságos aszony a nyomorúságos török viszonyok között is annyira ügyelt az udvari, nagyjúri formaságokra. Ld. a 21. lev. jegyz. is.14.s.

16 *tegnap ebéd után a francia követnéhez menvén . . .* — Mikes ez idő tájt (1718 augusztusától 1720 áprilisáig) úgy látszik többször meglátogatta a francia követ családját jenikői nyaralójában. Egyesek (pl. Gálos Rezső) ebből azt a képtelen következtetést vonták le, hogy Mikes főleg Bonnacné „szalonjában” sajáttította el a francia műveltséget, s hogy Bonnacné volt egyik ösztönzője a fiktív levelek írásának elkezdésében. Ez a kényelmes és valószínűtlen vélekedés elharapózott a Mikes-szakirodalomban; ugyanakkor semmibe veszi, sőt cáfolja a több éves franciaországi (Versailles, Párizs, Grosbois) tartózkodásnak Mikes műveltségére tett döntő hatását. Csak a látókörében leszűkülő pozitívizmus idején keletkezhetett ilyen, ma már furcsának tűnő nézet, hogy Mikes öt éves franciaországi tartózkodás után Jenikőjben érezte volna először a francia műveltség közvetlen hatását. — A francia követ családjához fűződő kapcsolata Mikes kulturáltságának jele. Bár semmi adat nincs rá, hogy Mikes Bonnacnétól könyveket kapott volna, ez a föltevés elképzelhető. Bonnacnéról ld. a 18. lev. jegyz. is.

17 *perában* — Vö. a 21. lev. jegyz. 13.s.

24 *ahét bölcsék közül* — sapientes septem (Cicero de or. 3, 34. — Herodotos, 1, 27, 170). A hét bölcsnek tulajdonított elmés mondások inkább gyakorlati élettapasztalatot igyekeznek érvényesíteni, semhogy rendszeres bölseleti tudást árulnának el. Mikes név szerint Solont említi közülük (43. és 63. lev.); de csak szólás, ötlet formájában jut eszébe a görög filozófia. „A hét bölcsék könyvé”-t ponyván is árulták régen. — A hagyomány szerint a „hét bölcsék” neve közül csupán négynek, Thales, Bias, Pittacus és Solon neve állandó. Leggyakrabban Cleobulus, Periander és Chilon járul hozzájuk. Az ókori görög férfiak közül mintegy 22 férfiú neve fordul elő a „hét bölcsék” között.

25 *addig nem lehet nevetni.* — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

[27.]

3 *sor gyorggyánus* — georgiai, grúziai. A grúzok orosz segítségre támaszkodva harcoltak a török hódítók ellen. Az említett fejedelmek népük ellenségével szövetkezve akartak visszatérni országukba. Rákóczi nem ír róluk.

3 *segítségét jöttek ide kérni a császártól,* — Vö. Simonyi MagySzórend 495: Nyomatékos mondatok. „A mozgást jelentő igék a módosító igék módjára elválasztják az igenévtől tárgyi bővítményét.” A szórendre vonatkozólag vö. a 33, 80, 81. lev. jegyz.

7 *udvari nép* — udvarbeli (Szily).

7 *nem ruhásab,* — NySz Ruhá : ruhás 2).

8 *ő méltóságoknak* — Vö. a lapalji szövegjegyzetet és a 15. lev. jegyz. 1.s.

9 *valamég a cselédekben tart, addig pénzek is leszen,* — Mikes hangsúlyozza, hogy a georgiai fejedelmek eladogatják a cselédeiket. Az író mindenképpen a rabszolgaság ellen van hangolva (vö. a 38, 136, 199. lev. is). A XVIII. szd. elején ez fölvilágosodott, bátor írói és emberi állásfoglalás.

15 *a brassai bírósgót.*, — A 19. levélben Mikes a *zágoni bírót* emlegeti. — A brassai bíróról megemlékezik Bethlen Miklós (I, 209), Hermányi (13. sz.).

17 *görög valláson vannak.* — NySz I. Vall: görög-vallás; a szótár csak innen idézi. Bizonyára görögkeleti vallást ért rajta az író.

18 *az fejér nép őt, közönségesen igen szép.* — Mikes nem hagyja ki a „fejérsépet”, ha valahol alkalom kínálkozik jelenlétüket megemlíteni. Itt érdekes

és jellemző módon egyszerre emel ki egy vallásos elemet és egy világi dolgot, a misszionáriusokat és a fehérnépet. Ez a gondolatkapcsolás nem ritka Mikesnél.

20 *földiink* — földieink (Szily). NySz Föld : földi 2).

30 *dézma borrol* — A dézma szó a latin decima-ból származik. Kezdetben az egyháznak, majd a világi földesúrnak fizetett 10%-os (szőlő, bor stb.) jövedelmi adó. A nemesség mentes volt a dézma fizetése alól.

35 *a tisztartójának*, — a tisztartó uradalmi tiszt. A földesúri birtok gazdálkodásának irányítója. A tisztartót a földesúr általában közép- és kismemesi rétegből választotta.

35 *mindenik egy huron pendül*, — NySz Húr [Szólások]. (Erdélyi, Margalits.)
Viaszota Gyula: Régi közmondások. Nyr 1898, 505.

40 *rövid eszű* — Szily: „A NySz-ból kimaradt.”

48 *ha nem tudnék is írni, csak ugyan csak leg első alkalmatosságkor mind azokat meg mondanám kédnék*. — Simonyi Határozók I, 449: A szokottabb kifejezés: alkalommal. Ld. a 63. lev. jegyz.32. s. — MMNyR I, 575. — Mikes gyakran nyilatkozik társalgó hajlamáról, vö. az 5, 6. lev. jegyz.

55 *az asszonyoknak akarok letzkét adni*. — NySz Lecke [Szólások].

57 *ki ki szabad a magáéval*. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

59 *ha több esze nem volna is mint egy macskának*. — Hasonlóan az ilyen szóláshoz: „annyi esze sincs, mint a tyúknak” (Konsza HáromszNépkölt 587).

Mikes a fentiekben a levélfírás hasznára oktat. Szerinte az írnitudas erkölcsi és világi (gáláns) szémszögből: 1. jó a vallásossághoz; 2. szükséges a feleség és férj lelki kapcsolatában; 3. nem árt a szív dolgában, sem a nemes asszonynak, sem a nemes leánynak. A művelt levélfíró a „lettre familière” kulturált formáját ajánlja a női levelezőknek. Olyan levélformát, amely a hölgyeknek más egyéb egyességből szeretetből származó gondolatit is kifejezi. Ez stílustudatos-ságra vall, a házi dolgokon felülemelkedő, bizalmas hangú, világias levélfírás műfajának művelésére. — (Hasonló tudatos jelenség volt, amikor Etienne Pasquier (1529—1615) barátait a házi dolgokról szóló levelek helyett szellemes, humanista epistola írására ösztönözte: „non toutefois sur l'exemple de ceux qui ne nous discourent que des nouvelles de leurs maisons, dont nous n'avons que faire, mais en entrelaçant les matières sérieuses de quelques gentilleses d'esprit”.) (Dictionnaire des Lettres françaises. Seizième siècle. 1951, 299.)

A francia nyelv, az idegen nyelv tanulásának, a lányok nevelésének szükségességéről elindított fejtegetés három forrásból táplálkozik. A hazai elmaradt állapotok fölidézéséből; Mikes külföldi, főleg franciaországi benyomásaiból; és olvasmányaiából merített ismereteiből. — Ezért, bár többen is megkísérelték, a leányok neveléséről írottakat lehetetlen egy forrásra visszavezetni.

A nőnevelés a XVII. század derekától egyike a kor legtöbbet vitatott kérdéseinek. A túlzásba vitt tudóskodó és précieux nőnevelés ki is váltotta a kritikát (vö. Molière). A szálakat Erasmusig és Montaigne-ig lehet nyomozni, az egykorú időkben pedig párhuzamok idézhetők Molière, a Saint-Cyr-alapító Madame de Maintenon, Bossuet, La Bruyère és mások írásából, pl. P. de La Chaise Instruction chrétienne pour l'éducation des jeunes filles (1687) c. munkájából. Mikes szempontjából különösen két neves szerző jöhet számításba, Claude Fleury: Traité de choix et de la méthode des études (1686) és

Fénelon: *De l'Éducation des filles* (1687), valamint *Avis à une dame de qualité sur l'éducation de sa fille*. Leglelkesebben a janzenista Port-Royal karolta fel a gyakorlati és vallásos irányú leánynevelést, elméleti munkákban is, amiket Agnès Arnauld és Jacqueline Pascal írtak. Madame de Maintenon leánynevelő intézetének hatását még a szépirodalom is megérezte. Rákóczi XIV. Lajos udvarában közelebbi ismeretségbe került a napkirály „első udvarhölgyé”-vel. Szathmáry Király Ádám naplója szerint kétszer is (1714. márc. 30. és 1715. aug. 28.) volt Saint-Cyr-ban; Jeremiás siralmainak előadását is meghallgatta: „ment Szent Czír nevű Clastromban, kit is fundált az szegény Nemes-emberek leányainak.” (361.)

Gragger Róbert (EPhK 1911, 709–710) szerint a 27. és 62. levélen Fénelon hatása érezhető. Fénelon is, Mikes is panasszal kezdi fejtegetését arról, hogy a leányok nevelése mennyire el van hanyagolva. „Rien n'est plus négligé que l'éducation des filles.” Fénelon szerint balhit az, hogy a leányokat kevésbé gondosan kell nevelni, mint a férfiakat. (Mikes 62. lev.) Ennek megokolása is egyforma a két írónál. Azért kell jól oktatni a leányokat, mert ezzel az országnak használunk, mert ők nevelnek az országnak polgárokat. Ez az okoskodás Fénelon értekezésének fő gondolata. Mikes is közügynek, nemzeti feladatnak tartja a nőnevelést és általában a műveltség ügyét. A párhuzam Fénelon szövegével itt a legfeltűnőbb, bár átvétel nélkül is magától értetődik Mikes okoskodása (62. lev. is). Fénelon az anyákat teszi felelőssé a leányok neveléséért. Mikes „némely rövid eszű anyákat” okoz a nevelés elhanyagolásáért. Egyébként csak az előkelő, nemesi családok leányairól szólnak. A dauphin nevelője a praktikus dolgok tanítását kívánja fejleszteni: „Il ne faut verser dans un réservoir si petit et si précieux que des choses exquises.” Ugyanígy gondolkozik Mikes is, aki elégedetlen a magyar tanítási rendszerrel. Fénelon a kolostori tanítás ellensége (Avis), Mikes sem nézi jó szemmel a kollégiumi tanítást (62. lev.). Fénelon szavai a fiúk nevelésére is vonatkoznak. Mikes is azzal érvel, hogy a kollégiumi nevelés nem készíti elő a gyermekeket az élet gyakorlati oldalára. Fénelon nem állott egyedül ezekkel a gondolatokkal. Fleury és Fénelon a nőnevelés tárgyában kifejtett nézetei számos ponton találkoznak.

Fleury említett művéről (megvolt a rodostói könyvtárban) Zolnai Béla ad részletes jellemzést (1937, 41–44). A *Traité* mereven szigorú az irodalmi tanulmányokkal szemben; ugyanakkor javasolja a modern világtörténelem bevezetését az iskolákba, sürgeti a reáliákat, az egészségtan, fizika, kémia, a gazdasági ismeretek tanítását. Mint pedagógus egy új műveltségi ideálnak a képviselője, amely még nem „felvilágosodás”, mert beleilleszkedik a vallásos hagyományokba, de már szakít a jezsuiták retorikus és grammatikai nevelésével, hogy a skolasztika konstrukciói és a humanizmus múltba forduló eszközeire helyett az életre készítse elő. Már vallási téren is tett egy lépést Fleury abbé, mikor a *Catéchisme historique* előszavában a vallási külsőségek mellett a benső vallásosságot hangsúlyozta; de ennél a hitbéli rokonságnál is erősebben a Port-Royalhoz kapcsolja őt a *Traité* nevelési rendszere, melyben egy új világ kultúrprogramját: a hasznosság és a természettudományos világnézet körvonalait sejteti. A Port-Royal és az oratoriánus-rend kezdeményezte ezt a racionalista, cartesianus életreformot, amely ellen a jezsuiták éppúgy harcoltak, mint a janzenizmus ellen.

Zolnai így összegezi a levél fő gondolatait: „Három mozzanat van itt: a nemes lányok oktatása; az írás-olvasás; és az idegen nyelvek tanulása. A nemességre való korlátozás természetes ebben a korban. Láttuk, hogy Montaigne emberi ideálja a gentilhomme és láttuk a Port-Royal, Madame de Maintenon arisztokratizmusát a nevelés terén, amihez azonban hozzá kell tenni, hogy Franciaországban a nemesekkel majdnem egy életnívón mozgó gazdag polgárságot is — a femme du monde valamennyi típusát — ide számították, míg nálunk ez a társadalmi réteg hiányzott. A leányoktatásnak van aztán egy elvi nehézsége: egyáltalában szükséges-e? Mikes természetesen és egyszerűen nem helyesli azoknak a fölfogását, akik még az írástudatlan állapotot sem akarják megváltoztatni. Fleury és Fénelon ezen a ponton szükségessé tartják bővebben fejtegetni, hogy nincs igazuk azoknak, akik a nőket csak háztartásbeli munkára érdemesítik” (48). Az írás-olvasás követelménye nem magától értetődik. Fleury gyakorlati-vallásos célból hangoztatja az írás-olvasás és a levélfogalmazás szükségességét (Traité 264—68). A janzenista felfogás is a tanulság, nem pedig a szórakozás céljából követeli az olvasást. Hasonló állásponton van Mikes is a *Mulattságos Napok* (1745) bevezetésében (Zolnai: Minerva 1930, 171). Zolnai Béla idézett tanulmányában megrajzolja a kérdés egész hátterét, beleágyazva a XVII. század s a Port-Royal szellemi légkörébe.

A jó könyvek olvasására való nevelés gyakori gondolat Mikes fordításaiban is. Levelében olvasmányai tapasztalatait a leányokra vonatkozólag is alkalmazza. A *Kalauzban* a *Hogy a jó könyveket kel olvasni* (52 verso—54 recto) c. rész pl. teljes egészében az ifjak oktatásával foglalkozik. Szól még a jó könyv olvasásáról (40 verso, 47 verso, 84 recto, 146 recto) stb. A rossz könyvek olvasásáról lásd: *Catechismus* 161 verso, 212 recto stb. A gyermekek neveléséről ír Mikes a *Tükörben*, 127 recto. A janzenista szellemű *Gondolatokban* a szerző megmondja, hogy minden napon mit kel cselekedni (89 recto), majd 89 verso: *Olvass. valamely lelki dolgokrol valo könyvet ha csak fél óráig is. nem egyébért. hanem atanulásnak kedviért.* Az anyákat is megintí (60 verso): *arosz példa ahalálnak illattya ahalálra, a komédiák, vendégségek, tántzok, tisztátalan versek, rosz könyvek, énekek, szemérmellenségek, mind ezek véghetellen vétkeket okoznak, . . . az aszonyok tisztességes öltözettel, szemérmeteséggel, és jozanságal ékesítsék magokat, és nem fodorítol hajal, aranyal, gyöngyökkel, vagy drága öltözetekkel, ate leányod mondó szent hieronimus egy keresztény anyának, ne lásson semmit olyat benned a mit követhetne vékesen, emlékezel meg arol, hogy annya vagy egy szüznék, akü inkább kel oktatnod jó példa adásidal, mint sem beszédidel.* A *Keresztények szokásiban*, melyet Mikes Fleury-től fordított, szintén szó van a jámbor olvasmányokról, a keresztényi élet, munka és a szentírás tanulásával (99 recto) összefüggésben. *Az idő jóll el töltésének Módgya* c. könyv írója gyakran talál módot, hogy Diana, Angyélika, Télamon és beszélgető társaik a leányok és ifjak neveléséről társalogjanak. Angyélika elmondja, hogy korábban fitestvéreitől elvesve maga is könnyen tanulta a deák nyelvet. Neveltetéséről is szól: *a mit tudok. az atyámnak. és az anyámnak kell köszönnöm. az atyám mint hogy tudta magát szeretetni. mindenkor tele volt aháza emberséges emberekel, és azoktól többet tanultam mint akár mely könyvből, az anyám pediglen jó gazda aszszony lévén. vigyázo. serény. és igen jól tudta mindennek gondgyát viselteni. azt észre vettem. hogy mindenkor két*

*dologra vigyázot irántam. az egyik a. hogy soha hejában heverni nem hagyoi. mert a minden napi rend szerént valo munkaimon kívül. valamig élt. mindenkor én voltam ahánzl viczéje. sécrétáriusa. én velem olvastatot, én voltam komornyikja. a házi költségre, a konyhára. egy szoval mindenre tsak nekem kellet gondot viselnem. a második a. hogy mindenkor rajtam volt a szeme. még mikor valamely atyánk fia mellé adot is . . .” (67 recto). Többször ír a jó és hasznos olvasásról (34, 107 verso stb.), a tanulásról és időbeosztásról. Végül Pouget Catechismusában is találhatók hasonló gondolatok: K: *Mivel tartoznak az atyák és anyák az ő fiokhoz a kik már agyermekésgből ki költenek? Mivel tartoznak az anyák a leányokhoz. akik már gyermekésgből ki költenek? F: Az ő elméjeket nem kell nevelni ahejában valóságban. hogy tsak a tantzot, és zifraságot szeressék. nagyon kell reájok vigyázní. idején kell őket szoktatni a dolog szeretére, hogy had tanulhassák meg idején. ajó gazda aszszonyoknak hivatallyát. szeretessék vélek az imádságot, ajó könyvek olvasását. és a szegényekkel valo jó tételt. kegyeséggel kel vélek bänni, okosággal intení. nem kell hajlandóságokot eröltetni” (II. k. 105—106 recto).**

Modernebb erkölcsi szellemet tükrözö olvasmányai is lehettek Mikesnek erről a kérdésről. A XVIII. század elején a Spectateur lapjai tanúskodnak arról, hogy a növelés Angliában és Franciaországban napirenden levő fontos probléma. „De la bonne et de la mauvaise éducation des filles.” (I, 346.) — „Quelques remarques sur la bonne et la mauvaise éducation des enfans.” (II, 378.) — „Une bonne éducation adoucit les moeurs et donne de la politesse. — Des effets de la bonne et de la mauvaise éducation.” (III, 48.) — „Lettre sur l’éducation de la jeunesse.” (III, 369, 391, IV, 14, 63.) — „Lettre sur l’éducation, l’étude des langues, la poésie et les écrits de différentes nations.” (V, 15.)

A 27. levél gondolatainak forrásterülete adva van. Mikes önállóságát bizonyítja, hogy ilyenfajta elmélkedő-értekezéseiben nem idézetekre, hanem a látottakra és az olvasottakra támaszkodik és jól tudja az előadás irányát fordítani s gondolatait kifejteni. Az ilyen és hasonló típusú levelek megerősítik azt a régi és helyes megállapítást, hogy Mikes közvetlenül Törökországba érkezése előtt, huszonhét éves korában széles körű olvasottsággal és sokirányú élettapasztalattal rendelkezett. Ld. még a 62. és 146. lev. jegyz. Vö. Király 1909, 345; 1912, 23. — Kürti Menyhért: Egri főgimn. Értesítője 1906—7, 23. — Zolnai 1921—22, 30. Uő. 1960, 165—66. — Gragger véleménye nyomán Bittenbinder Miklós: Mikes pedagógiai levelei. KathSz 1912, 853—55. — Írt róla Abafi Lajos: Mikes Kelemen pedagógiai nézetei. Magyar Tanügy 1877, 385—94. A reális, gyakorlati életfelfogás hirdetőjét látja benne Relkoviç Mita: Mikes nevelési elvei. Nemzeti Növelés 1912, 90—95. Ld. még Gálos Rezső 1930, Irod. Tört. Füzetek. Mikes Kelemen. — Mikesnek a lányok neveléséről és a nőkérdésről vallott modern fölfogását emeli ki Bobula Ida dr. A nő a XVIII. század magyar társadalmában. Bp. 1933, Magyar Társadalomtud. Társulat, 53.

60 szereté kéđ ugy mint a macska az egerét, — (Szólás.)

64 bé csapván a házam alá. — Szily: becsap; a NySz-ból kimaradt.

1 sor *nincsen olyan jó társaság, aki egymástól meg ne vállalék.* — Közmondás.

2 *bercsényi uram... ide érkezvén,* — Bercsényi utolsó konstantinápolyi házbérének elszámolásáról 1719. július 21-én intézkedik a török hatóság. (Karácson: LXI. Szeráj lev.) Bercsényiről ld. a 19, 21. lev. jegyz.

4 *tarabía* — Tő. Tarabya falu jó kikötővel a Boszporusz európai partján.

6 *aztot igen bánom kédre való nézve,* — Vö. Simonyi Határozók II, 247: A nézve (nézt, nézvést) névutó. — Mikes elhitető céllal képzelt nénjét hozza összefüggésbe reális eseményekkel.

7 *hozzánk ki rugaszkodik atengeri lovakon.* — Kedélyes stílusfordulat: hajó helyett tengeri lovak; ld. a 25. lev. jegyz., itt a tenger = a néma halak országával.

10 *patientia,* — türelem.

10 *aki erősebb a hatalmasab,* — Vö. a 22. lev. és jegyz. 37.s.

11 *azt jól tudgya talám kéd, hogy ki követtye cselekette aztot* — Simonyi Kötőszók II, 85—86: A hogy kötőszó kérdő és relatív mondatokban (függő kérdés). Hasonló példák a 35, 54, 55. levélben. — Mikes jól tudja, hogy a császári követ (Damian Hugo Virmond gróf generális, 1666—1722) erélyes kívánságára kellett Bercsényinek a várost elhagynia. Ld. a 29, 32, 33, 36. lev. és jegyz.

13 *már most mind együvé szorultunk, valamenyi bujdosok vagyunk, kettön kívül.* — Csáky Mihály és Eszterházy Antal tábornokon kívül. Vö. a 19. lev. jegyz. A Bukarestben tartózkodó Csáky tartásdíjának rendezésére 1719. június 30-i kelettel íratott szultáni parancs. (Karácson: LVII. Szeráj lev.) — Eszterházy helyzetéről több okmány ad tájékoztatást. (Karácson: XL. A moldvai vajdához intézett fermán Eszterházy és a mellette levő 169 magyar katona tartásdíjáról. 1718. aug. 23; L, LII. A moldvai vajda panaszos levele és vádaskodása Eszterházy és a bujdosó magyar katonák ellen. 1719. febr. 5. és április 29. Végül LIII. Eszterházy jelentése és panasza a moldvai vajda ellen. Kelt nélkül.) Eszterházy levele megdöböntő képet fest arról a nyomorúságról, amit a bujdosó magyar katonák végigszenvedtek. 1719. július 8-án a benderi pasa parancsot kap, hogy Eszterházy számára a tartásdíjat a moldvai vajdától hajtja be. (LIX. Szeráj lev.)

14 *és út várjuk hová fog bennünket vezetni a felleg, valamint az izraelitákat apusztóban,* — A mintegy féléves (23—27. lev.) zeniköji esemény nélküli időszakot a Bercsényi áttelepítésével kapcsolatos gondolatok zavarják meg, és a reménytelenség újabb hullámaint keverik fel Mikesben. Csodalesése, „felleg-várása” (Exod 13, 21 és Num 9, 15—23) ebből a csüggedt hangulatból izprálkodik. Mikes a 18—19. levelétől kezdi a magyarok sorsát a bujdosó izraelitákéhoz hasonlítani. Ld. a 61. lev. is.

16 *ha még bennünköt is el nem ugratnak innét,* — NySz Ugr-ik : el-ugrat; a szótár csak innen idézi. — Célzás Bercsényi „elugratására”.

19 *ha éges volna...* — ha tűz volna. NySz I Ég : égés.

20 *nyernék rajta, mint birtok a csikban, uszni sem tudok,* — Ld. a 22. lev. jegyz. 17.s.

21 *minden embernek az Isten rendelése alá kel magát vetni, főképpen a bujdosoknak,* — Mikes akkor kezdett az isteni akaratról és rendelésről beszélni,

amikor először merültek föl benne kételyek jövetelük célját illetőleg (vö. a 4, 7. lev. stb.). Később bizonytalanná vált állapotukban az isteni rendelésben bízik, hogy ügyük még jóra fordul (13. lev.). Aztán fokozatosan (14, 16, 19, 22. lev.) rádöbben: itt is csak bujdosók maradnak. A törökországi bujdosás tudata 1719 júliusáig már kialakult Mikesben.

26 ihon már abékeség meg vagyon, mit remélhetünk, — Vö. a 15, 16. lev. jegyz.

27 olyan udvarral vagyon dolgunk. ahol a ministerek minden nap változnak. — A török udvarról és az ottani dolgok változandóságáról, az „ajándék”-ról stb. Mikes saját tapasztalatai alapján ír, de bőven meríthetett bujdosó társai (Pápai Gáspár és János, Horváth Ferenc és mások) korábbi tapasztalataiból, elbeszéléseiből.

30 eza mostani vezér — A nagyvezérről ld. a 3, 13. lev. és jegyz. — Mikes azt mondja a vezérről, hogy a magyarok boldogulásának eszköze sohasem leszen, mert irtózik a hadakozástól. Vö. az író első megnyilatkozásait jövetelük céljáról a 2, 4, 6. lev. és jegyz.

31 leszen, . . . megyen — Hasonló igealakok: *lészen, viszen* (27. lev.), *tészen* (61. lev.), *veszen* (194. lev.) stb. Szily: Igeragozás d).

38 az ő kopár szakállu tihája. (udvari kaputánnya:) — A tihája előfordulásáról vö. a 3, 91, 92, 135, 169, 179. lev. Tő. káhya (kjáhja) 'vezető, gondnok, felügyelő'. A szó depalatalizált változatában jól ismert volt a magyar régiségben. Itt a nagyvezér helyettesét érti rajta Mikes. Ld. még *tihája bég* (179. lev. jegyz.), továbbá *kajmakán tihája* (3. lev.), *kultihája* (92. lev.), *kaden kiája* (176. lev.) és jegyz.

41 ha ezt meg csinállyák. — ha ezt megnyerik maguknak, megvesztegetik, ti. az osztrákok. — Vö. az 5. lev. jegyz. 50.s.

43 oda leszünk a tyukoknak, — Ld. a 154. levélben is *oda vagyunk a tyukoknak.* (Erdélyi) Szily: Közmondások. — Mikes *tyuk*-ot ír a 36. levélben, de *gyuk*-nak írja a 37, 61. levélben. Vö. a 28. lev. lapalji szövegjegyzetét: a <gy> *tyukoknak.*

44 gyakorta kér tanácsot, a mi fejedelmünktől, aztot bé veszi, és követi, — Mikes figyelemmel kíséri Rákóczi és a porta között folyó tárgyalásokat. Őt magát ilyen szolgálatokra nem alkalmazták, de személye hozzátartozott Rákóczi legszűkebb kíséretéhez, s tudott a dolgokról. Már nem jegyez minden megbeszélést, ami a fejedelem és a török között lezajlik. Fejedelmét nagyvezér embernek tartja, akire hallgat a nagyvezér. Rákóczi nincs ennyire megelégedve a vezérrel; azt írja, hogy elég gyakran tanácskoztak, de nem sok eredménnyel (Vall 361—375).

48 emberé? igen is ember, meg változhatik hát, — Mikes itt a török nagyvezér emberei gyarlóságára céloz; a 20. levélben a szultánról mondja ugyanezt.

51 mikor nevezhetek kédel, — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. Mikes látszólag néhány tollvonással elúzi komor gondolatait, és tréfára fordítja a szót. A sztoikus életörömököt szereti, nem kutatja a jövőndőt. (Quid sit futurum cras fuge quaerere. Horatius hatás is lehet.)

52 ah! nem mérek már a káposztáról szólni, — A levélíró kedvenc motívumát, ha mentegetőzve is, de újra fölhasználja. A káposztáról vö. a 18. lev. jegyz. 29.s.

1 sor *hiszem* — *hiszen* (Szily).

5 *de az hogy lehet. hogy őt helyben lévő; még is töllem tudakozza kéd . . .* — Mikes „nénjé”-vel konstantinápolyi dolgot kérdeztet. Mindez csak elhithető formula; a hír azonban valódi.

5 *audenciája* — *audientiája*, kihallgatása, fogadása. A szót mások is használják, pl. Kemény János „*audentiára*” (129).

10 *ugy tudgya kéd, mint a mi atyánkot*, — (Erdélyi, Margalits.)

13 *ramazánnyók . . . ramazán* — Másutt is: 181, 190, 191. levélben. Tő. ramazan (ramazán) 'a mohamedán naptári év kilencedik hónapja, a böjti hónap'. A ramazán-hónapot lezáró böjthagyo ünneppel kapcsolatban ld. *batram* (191. lev. és jegyz.). A törökök furcsa böjti szokásáról Mikes beszámoló téltestvérének is 1761. márc. 19-i misszilisében. Ld. a 190. lev. jegyz. is.

19 *ha apéterkéjét el vetné is*, — Szily: „A. m. ha magzatját letenné, vagy idétlent szülne is. A NySz-ból kimaradt. Vö. MTsz”. Szigeti: bármennyire kívánja is. — Személynévből köznév; „a pete a'méhmagzat'-nak népies neve volt (a Péter személynév becézése, vö. péterke, „elmegy a péterkéje” stb.)” (Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Gondolat K. Bp. 1963, 299).

19 . . . *gondollya el kéd. mi lehet az az édesség*, — Mikes egészséges érzékisége leplezetlen, de ártatlan. Ebben a korban őszintébben írtak testi dolgokról (vö. Bethlen Miklós, Rákóczi, Hermányi). Ha alkalom kínálkozik rá, Mikes finoman körülírva szót ejt az ilyen „édesség”-ről. A 190. levélben és utolsó misszilisében, ahol szintén a ramazánról ír, már nyoma sincs a csipős szó-játéknak.

23 *az audencia ma volt*, — A császár követének megjelenése fokozta a bujdosók aggodalmát. Rákóczi: „A mint hittem, helyes nyomra terelődtek az orosz ügyek; körültek fordult meg minden földi reménységem sarka; de nekem is, az orosz követnek is félnünk kellett, hogy a császári nagykövet megérkezése és fondorlatai fejtetőre állítják azokat . . . már megjött Virmond gróf, császári nagykövet jellegével, ki a legnagyobb pompával tartotta meg a szokásos bevonulást és végezte látogatásait a nagyvezérnél s a sultánnál. Az ő diplomáciai lépéseire a legnagyobb mértékben kellett ügyelnem . . . nem rettentem meg attól, hogy gyűlölettől, bosszútól és keresztyénhez méltatlan szenvedélyességtől vezetve fogja követeléseit reám vonatkozólag előterjeszteni, a mint a kósza hír beszélte.” (Vall 386—87.) — Ld. a 28. lev. jegyz. is.

26 *mord kedvü is vagyok*, — NySz Kedv : mord-kedvű. SzófSz morc, morcos. Közvetlen családias hangú levélvég. Ld. a 12, 13. lev. stb.

27 *kednek*. — Vö. a lapalji szövegjegyz. *kedkk*. Mikes harmadízben alkalmaz szóróvidítést. A 35. levéltől kezdve egyre többször fordul elő. Ld. a 15. lev. jegyz.

békos. — A 31. levélben *békos*. Beykos — falu a Boszporusz ázsiai partján. Innen Konstantinápoly felé, Bújükdere-ből pedig a Fekete-tenger felé végig lehet látni a csatornát.

1 sor *ha amérikában volnék. missisipiából is írnék kédnek*, — A „világjáró” Mikes földrajzi ismereteinek és egzotikus olvasmányainak nyoma lehet

„ámérika” és „missisipia” emlegetése. Az ötletet az adta, hogy az író egyik földrészről a másikba, Európából Ázsiába érkezett. A kor ismeretéhez vö. Chinard, Gilbert: *L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècles*. Paris 1934, Droz, VIII, 454.

3 *már ött naptól jögvást. itt sátorok alatt vagyunk*, — Rákóczi alábbi sorainak részletei (pestis, sátor, helyrajz, időpont) igazolják Mikest: „Ezen idő alatt dühöngött és napról-napra sulyosbodott ostorod Uram, a melylyel szinte szakadatlanul szoktat Konstantinápoly városát és szomszédságát látogatni; és Jenikői falu lakói közt is, a melyben én is lakom, napról-napra veszedelmesebbé vált a növekvő halandóság; és azért tanácsosnak tartottam levegőt változtatni, hogy a lakosokkal való érintkezést jobban megszakítva, megmentsem azokat, a kiket nekem adtál, és őket velem együtt szükségtelenül, meggondolatlan vakmerőséggel a veszélynek ki ne tegyem; és azért a porta kincstartójától sátrakat kérve, Ázsia szemben fekvő partjain egy kies rétet választottam ki, a melyet a törökök Silveri Burumnak vagyis Cziprushegyfoknak hívnak, és ott ütöttem tanyát augusztus hó 11-étől.” (Vall 386—87.)

5 *ama híres bűhíniában* — Bitinia — a kisázsiai félsziget északnyugati részén elterülő tartomány neve az ókorban.

6—7 *micoda híresek valának a romaiak idejében abúthíniai királyok*, — Vö. Hérodotosz 7, 75. Thuküdidész 4, 75. Plinius 5, 32, 40. — I. Nicomedes (i. e. 246-ban megh.) Bithyniának első független királya. Utódai I. és II. Prusias; III. Nicomedes (megh. i. e. 74-ben) a rómaiaknak hagyta örökségül országát. Komáromi János is jól ismerte „Bythinia ország” királyainak történetét, részletesen ír róla, amikor Tököly Imrével Nicomediába hajózott. (Diáriuma 1887, 71—73.) — A rómaiakról vö. a 11. és 34. lev. és jegyz.

7 *de azon nem törődöm. hanem azon törődöm hogy nem három széken vagyok*; — Mikes szülőföldje utáni vágya azután is gyakran megnyilatkozik, hogy a közvetlen hazatérésre reményei szétfoszlottak.

9 *egyaránsu* — egyenlő, egyforma. Ld. a 127. levélben is. Szily: „A nép nyelvén, különösen Székelyföldön ma is élő szó. Alkalmasint az egyarányosúból van egyberántva. Vö. egyidősű.” Kriza: aransu.

9 *itt akarja az Isten hogy légy. azért itt sétály ezen a szép réten*. — Az isteni akarat hangsúlyozásáról vö. a 29. lev. és jegyz. Mikes, ha már nem térhet haza, azzal vigasztalja magát, hogy a gondviselés mindenütt egyforma, Háromszéken is, Békoson is.

11 *szép helyt vagyunk, . . . ezt a gyönyörű Canalist végig láttuk*, — Mikes természetérzékének gyér megnyilvánulása. Vö. a 17. lev. és jegyz. 13. s. Itt is a hasznosság érdekli, nem a természeti szépségek önmagukért való leírása; alább: *micoda nagy kár olyan szép, és kies helyeket pusztán hadni*. Az író képzeletben városokkal, kastélyokkal, civilizációval népesíti be a Canális partjait. A viszonyítás alapján mondja, hogy ezeket a városokat *másut csak faluknak híják* . . . Mikes minden esetben európai szinttel méri az elmaradt török állapotokat (az udvari szokásokat, társadalmi viszonyokat, a nők helyzetét stb.) és azokról bizonyos lenézéssel mond ítéletet.

14 *ilyen Canalis nincsen az egész világon talám . . . a valo hogy ha más nemzet bírná ezt az országot. CSudát csinálna ebből. a Cándlisból . . .* — Mikes nyilván a franciákra gondolt elsősorban. XIV. Lajos korában csodájára jártak a hatalmas „Canalis”-nak, amelyet a versailles-i kb. 100 hektárnyi kertben

létesítettek. A két ágból álló, 3000 métert megközelítő (62, 80 m széles) Grand et Petit Canal a versailles-i kastélyt köti össze Trianonnal. A kanális pompás környezete, a páratlanul kulturált park Rákóczi csodálatát is kiváltotta. 1713 és 1715 között gyakran időzött Rákóczi és szűk kísérete Versailles-ban. Vö. Szathmáry Király Ádám naplójegyzeteit ezekről a napokról. A versailles-i Canalat Mikes jól ismerte; tudta, mit lehetne teremteni a páratlan Boszporusz pusztá partjain. — Vö. a 80. lev. is.

26 *egyszer* — „Ma: egyszerre. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban” (Szily); ld. a 129. levélben is.

27 *száraztanak meg* — száritanak meg; „az utóbbi még nincs a NySz.-ban” (Szily). Ld. a 42. levélben is.

28 *diszno hal.* — delphin (Szily). NySz 2 Hal : disznó-hal.

28 *nem örömet hazudnék. a szükség sem hozza magával.* — A kényszerből való hazugságról ld. a 25. lev. és jegyz. 47.s.

34 A levél végén együtt van a három kedvelt befejező motívum (egymás szeretése, gyakran kell írni, egészség), de új stílusvariációban. Vö. a 2. lev. és jegyz.

36 *azt mondgyák. hogy őt kéteknél nagy pestis vagyon.* — Vö. fent Rákóczi soraival. Mikes a levél végén árulja csak el, hogy tulajdonképpen a pestis miatt ütöttek táborn Békos mellett. A pestisjárványokról ld. még 42, 43, 44, 45, 46, 75, 146, 163, 181, 184. lev. — Mikes számos pestisjárványt megért, végül ő maga is pestisben halt meg. — Ld. a 43–44. lev. jegyz. is.

[31.]

békos. — A 30. levélben *békós*. Ld. ott.

1 sor *ha szívárvánt nem láttunk volna,* — Az újra felbukkanó özönvíz-motívumban Mikes a bibliai történet befejező mozzanatát (Gen 9, 13 és 15) is fölhasználja; így jelzi a hatalmas felhőszakadás végét. „Az én szívárványomat helyeztetem a felhőkben, és az szövetségnek jele leszen én-közöttöm, és a föld-között. . . és nem leszen többé víz-özön . . .” (Káldi) Ld. a 11. lev. és jegyz. — A szívárványmotívumot Bethlen Kata is hasonló céllal használja (155).

3 *mink azt nem tudtuk; . . . ahol mink vagyunk* — NySz 1. Mi : Mink a).

5 *meg tudok.* — Másutt *el hagyok* (46. lev.), *helyheztetők* (149. lev.) A tárgyas elbeszélő múlt többes első személyében a hagyományos -ók, -ök végződést, melyben hiányzik a kérdéses időre és módra jellemző á, é (tudám, szeretém stb.), ebben a korban kezdi fölváltani az alanyi ragozásból átvett -ánk, -énk; tehát a tudók, szeretők helyett tudánk, szereténk. A nyelvtanírók általában a régi meg az új alakokat mint egyenértékűeket jegyzik föl. Az erdélyi nyelvváltozatban még a XVIII. században is következetes a tudók, szeretők típus használata. — Hasonló jelenség a tárgyas föltételes mód többes első személyében a -nók, -nök ~ -nánk, -nénk végződés alakulása (vö. a 23. lev. jegyz.). Révai is utal rá, a Mikestől idézett példákat (II, 465) latinra fordítja. Ld. Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963, 284. A múlt idők használatára vonatkozólag vö. a 2, 5. lev. jegyz.

6 *a konyha eszközt,* — konyha-edényt. „Egy szótárban sincs; a NySz.-ból is kimaradt.” (Szily) — Szily tévedett, mert a NySz. — csak Mikestől — idézi: NySz Eszköz : konyha eszköz.

8 *ki ne nevette volna a midőn a satoromon keresztül. térdig érő patak folyt el.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 164: Hogy helyett midőn. Ld. a 4, 165. lev. jegyz. is. — Vö. még Kallós Zsigmond: A tagadás nyelvünkben Nyr 1901, 506. Ld. a 11. lev. jegyz. 12. s.

11 *a víznek más menedéket csináltak.* — Más lefolyót, vízelvezetőt csináltak. NySz 2. Mén, Mégy-én, Mégy-én: ménédek.

14 *quártélyban szállanunk,* — (Szólás) NySz Kvártély kvártélyba szállani.

14 *afekete tenger igen fekete szelet bocsát reánk.* — A Fekete-tenger kb. 15 km-nyire van Békostól; Büjükderében kb. 10 km-nyire voltak tőle. Ld. a 17. lev. is.

18 *kakikért.* — Tő. kayak (kajik) 'hosszú, keskeny csónak'. Ld. a 34. levélben is.

19 *bercsényi urhoz,* — Bercsényi Miklós a Boszporusz túlsó partján, Tarabiában lakott (28. lev.).

25 *aző áitatos dohányozását,* — A vallásos tárgyú gondolatok gyakran összevegyülnek Mikes tréfálkozó, profanizáló hangjával. Ld. pl. a 27. lev. jegyz. — Forgáchról vö. a 16. és 41. lev. jegyz.

27 *aminap a fejdelem arról beszélgetet. hogy micsoda nagy buzgóságal kel bé venni a communiót . . .* — Rákóczi írásban is foglalkozott ilyen tárgyú elmélkedéssel, pl. „Aspirationes contemplatives avant et après la sainte communion.” stb. (Aspirationes 417, a Confessio-kiadásban.) — A janzenizmus gyakorlatában nagy szerepet játszott a kommunióra, az áldozásra való készülés. A rodostói könyvtárban is voltak ilyen olvasmányok.

29 *forgács el fogad nevetve.* — el fokad = elfakad; NySz Fakad [Szólások]. — Rádaynál is: „el fakadt nevetve” (Ráday I, 287). — Rákóczi jámbor tanácsain nevető Forgách fölbátorítja Mikeset az önvallomásra: neki is vannak ilyen nevetséges gondolatai. A levélíró kihasználja a humoros alkalmat, de szolid kommentárral; nem akarja nevetségessé tenni a vallási szertartásokat. — Nevetéssel kapcsolatos kifejezéssel ebben a levélben összesen nyolcszor él Mikes! Vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

32 *a papon lévő Casula czafragnak.,* — NySz Kazsula, Kásla. A casula 'misemondó ruha, díszes felsőruha'. — A NySz Kulcsár téves szövege alapján: „tsábráknak” alakban idézi: NySz Cafrang 1) dorsulae, phalerae. — Ld. még Ráday Pál iratai 1703—1706 I, 51: „Cafrag vagy cafrang: sallangot jelent. Átvitt értelemben jelenti a sallangos kantárt vagy általában lószerszámot. (Nyelvtört. Szótár, I. 340. h., Czuczor—Fogarasi, I. 1108. h.) Mikes Kelemen viszont lópokróc értelemben használja.” Mikesnél másutt *gyöngyel varrot zafrag* (129. lev.). — Vö. Hermányi: 315. sz. „lova cafrangjának széleit urak fogják vale”. — Thaly: Bercsényi II, 244 „aranykófiummal merőben kivarrott drága lótakaró (czafrag), más angol posztó lótakaró”. — Csereinéél „virágos czafrang a lovamon” (204); Apornál is „czafrang” (MHH XI. 1863, 347). — Kőváry László: „czafrang” (143). Vö. Szófsz.

34 *én kédet szeretem, e jó gondolat.* — Mikes kegyes gondolatokkal humorizáló sorait világias emlemmel, a „nénjé”-hez fűződő nem mindennapi szeretetének (vö. 70. lev.) emlegetésével zárja.

35 *finum* — Vö. Szófsz, EtSz. Másoknál, pl. Eszterháznál is (42) így; Hermányinál is finum (232. sz.), Komáromi is használja (49).

1—12 sor *Micsoda szép állapot az . . . suhajtozásal.* — Kulcsár (Nyr 1899, 393) a levélnek e sorait kiragadott példaként idézi annak igazolására, hogy Mikes páratlan művész az eszmeKapcsolásban, a nyelv gördülékenysége tekintetében. Arról van szó, hogy Rákóczi és kísérete visszatért Békosból Jenikőjbe.

5 . . . *noha két generalis vagyon velünk.* — Mikes humora nem is olyan ártatlan! Bercsényi és Forgách tábornokra céloz. Tréfás gondolatkötésébe gúny is vegyül. Rákóczi az Emlékiratokban erősen bírálta a két tábornok hadvezéri képességét. Ld. róluk a 16. és 21. lev. jegyz., vö. a 31. lev. is.

6 *a minden napi mulattság már itt abból fog állani. hogy . . .* — Vö. Simonyi Határozók, I 76, 78: A -benből be -ragos határozók. Más példa a 74. levélben. Vö. a 3. lev. jegyz. 28. s.

8 *de a sem. mulik el. hogy ellenünk ne vadászanak a portán.* — Mikes egy fordulattal rátér a politikára. A bécsi követ a tengerparton „suhajtozással dohányzó” szegény bujdosó magyarokra vadászik. Érzelmes, írói szempontból érdekes részlet ez. Mikes távol állott az államraisontól, a machiavellizmustól. Kifejezései azt mutatják, hogy a vallásos ember jámbor óhajával vizsgálja a politikát (evangélium és politica ratio!). A levélíró ártatlanul úgy tesz, mintha teljesen elfeledte volna, hogy hadakozásra érkeztek Törökországba (2, 4, 6. lev. stb.). A bécsi követ tevékenységéről ld. a 28, 29, 33. lev. és jegyz.

10 *leg kisebbben* — semmiképpen, legkevésbé (Szily).

13 *az olyan világi üldözök* — A bécsi követre, az osztrákokra céloz Mikes.

15 *akoron nem a camara szék eleiben citáltatunk . . .* — Mikes alábbi latin kifejezései azt mutatják, hogy az író erősen benne él a latin nyelvű kultúrában. Annál nagyobb érdeme tudatos szép magyarsága. — A kamara széken az író ítélőszéket ért. „A régi magyarban árnyékszéket is jelentett, s a NySz. a Mikes (32) levelében előforduló kamaraszéket is így értelmezi, holott itt nyilvánvaló, hogy kammergericht értendő rajta.” (Szily) — Hermányi a kamara szék-et az előbbi (NySz) értelemben használja (18. sz.).

17 *a kegyes evangyelium szerint.* — (Mat 5, 43—48).

19 *allégatiot* — mentegetőzést, a dolgok félremagyarázását.

20 A fejedelmek kötelességeiről, a fejedelmek és az evangélium viszonyáról Mikes többször, különböző gondolati tartalommal ír. Itt az evangéliumot félreérthetetlenül a bujdosó magyarok védelmében hozza föl a német császárral szemben. Vö. a 36. lev. Ld. még a 33, 39, 43, 85. lev. jegyz.

23 *a politica ratio* — a politikai megfontolás. Mikes itt elmondja, hogy a bécsi udvarnak az a célja, hogy Rákóczit teljesen elszigetelje, politikailag semmivé tegye.

26 *azt a kenyeret, a melyet én rendeltem nékik idegen országban.* — Az elhintett kenyér török legendáját vö. a 7, 16, 19. stb. levélben is. Mikes a mohamedán istenhit meséjét adja saját keresztény isteni ítélőbírájának szájába.

27 . . . *minek utánna már el vettek volna az örökségeket;* — Mikes természetesen magát is azok közé érti, akik a Rákóczi-szabadságharc bukása után elvesztették örökségüket, birtokukat, jószágukat és hazájukat. Ld. erről az 51. lev. jegyz. 20. s.

31 *által megyen rajtok valamini a purgatio*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits); *purgatio* = 'tisztulás'.

39 *inimicus homo hoc fecit.* — „ellenséges ember chelekedte azt” (Mat 13, 28) Káldi szövegéből.

41 *orleáns hertzeg* — A XV. Lajos nevében uralkodó francia régensről és magatartásáról ld. a 14, 39. lev. és jegyz. az *annya pediglen . . . ugy szerette mint a fiút, mind holtig*, — Mikes jól ismeri Rákóczi franciaországi kapcsolatait, hiszen végig mellette volt ott is. Vö. a 39. lev. jegyz. 38. s.

47 *nescio vos.* — nem ismerlek titeket. Mikes kiábrándultan ír a fejedelmek barátságáról. Rákóczi is! Ld. alább.

52 *ugy bannak az emberel. valamint a tziúronnal, a melyből a levít ki facsarván azután elvetik.* — NySz Citrom [Szólások] — Vö. Kertész Nyr 1905, 70: Analógia az egyszerű mondatban. 1. Rokon képzettartalmú szerkezetek hatása. b) „Pleonazmus állhat elő azáltal is, hogy a mellékmondatot beolvasztjuk a főmondatba s mégis kitesszük a kötőszót úgy, mintha két mondatot kapcsolna”. Más szerkezettel fejezi ki Mikes Gratianus mondását a 128. levélben. — Ld. még Klemm TörtMondt 393: „A -ván, -vén végzetű igenévhez a főtörténést néha és kötőszóval vagy azután határozóval kapcsolják”. — MMNyR I, 223, 259.

52—53 *és csak ugy bannak az emberel. [. . . stb.] azután annak hátat fordítottunk.* — A fejedelmek ingatag barátságának jellemzésére utólag ezeket a képszerű sorokat szúrta be Mikes a kézirat alján. Forrását maga árulja el 128. levelében: *gratiánus azt mondgya . . . stb.* Ld. ott a lev. jegyz. 11. s.

54 *reánk pedig most náncsen szükség, az elmúltot el felejtették.* — Az elmúlton Mikes a harc időszakát (1703—1711) érti. Akkor a némettel szemben jó volt Rákóczi a franciáknak. Mikes ritkán beszél ezekről a dolgokról, de ha szól, sejteti, hogy tud a dolgok háttéréről.

56 *derék állapot a szerencsén fekünni,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits) *avalo hogy az olyan ágy. nem igen allando ;* — A szerencséről ld. a 13. lev. és jegyz. 33. s.

58 *meg . . . másolni.* — megmásítani; ld. a 70. levélben is. „Ez utóbbi csak a XVIII. században jó divatba.” (Szily) — Hermányinál is: megmásolás (131. sz.).

58 *a nemes vér. a mit fogad meg tarttya.* — A nemes vér-ről ld. a 24, 34. lev. is. Mikes erdélyi nemesi öntudatának jellemző megnyilvánulása, vö. a 22. lev. és jegyz. is. 47. s.

60—61 . . . *ótt a nemes asszonyoknak a szavok olyan allando. valamint a brassai havas,* — Mikes „nénje” erdélyi asszony. Ez a képzet maga is alkalmas ad a levélírónak, hogy otthonosan beszéljen „vele” hazájáról. A „néne” Erdélyt mintegy Mikes közelében tartja, a hazai levegőt pótolja. Az erdélyi asszonyok szebbek, mint a magyarországiak; nemesi lokálpatriotizmus (de nem Apor Péter módján) és précieux udvarlás.

62 *három, vagy négy holnapját a télnek töltse el két itt a magyar asszonyokkal.* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 168: „Néha nincs is semmi nyomaték a birtokon, mégis hátra van vetve a birjokos, mert ennek kitételére eleve nem is gondolt a beszélő mint az adott helyzetben fölöslegesre s csak a birtok megnevezése közben eszmél rá s veti oda némileg pongyolán, olyanformán, mint az értelmzőt a főnévhez”. További példák a 91, 112. levélből. Ld. még a 121. lev.

jegyz. — Mikes élővé tesz egy elhithető formulát, képzelt nénjét vendégségbe hívogatja. Vö. 16. lev. jegyz.20.s.

Mikes a 14. levélben írt ilyen kimerítően a bujdosók ügyét cserbenhagyó francia politikáról. Az 1718. év végétől, a jenikőji tartózkodás több hónapos időszakában (kb. 1719 júliusáig) a bujdosók ügyének stagnáló átmeneti állapota bizonyos fokú csillapodást, családottságot is kifejező hallgatást eredményezett az előbbi levelek türelmetlen, nyugtalan hangjához képest. Rákóczi maga írja, hogy az ügyek intézésének lassúsága mintegy félévi csendet okozott, és a sokáig tartó tájékozatlanság unalmat szült (Vall 367). Az év második felében (28, 32. lev.) a bécsi követ föllépése következtében a bujdosók törökországi helyzete még reménytelenebbnek látszott. Rákóczi maga sem tudta, hogy mit döntöttek felőle a békeszerződésben. Mikes 1718 szeptemberében még szkeptikusan nyilatkozott Rákóczi Franciaországba való visszatéréséről; 1719 októberében már ő is tudta, hogy ettől a porta is, a francia régens is elzárkózik. Az 1719-es esztendő érlelte meg Mikesben azt, amit Rákóczi már a Drinápolyból való elutazása előtt megjegyzett, hogy sorsuk Törökországban megpecsétlődött, a bujdosás befejezett tény lett. Orléansi hercegre vonatkozólag írja Rákóczi: „... az Orleansi herceg ünnepelesen megígérte ugyan nekem, a gyengéd barátság sok bucsukönnyei közt, hogy szabadon visszatérhetek, ha a császárral nem lépek nyílt ellenségeskedésbe, de a világi fejedelmek barátsága annyi változásnak van alája vetve, hogy könnyen elfelejtik ígéreteiket és messzeszakadt barátaikat elhagyják. Én is részesültem ezen sorsban, és azért a francia követnek a portánál nem is adták ki azon megígért rendeleteket, hogy a király nevében ügyeimet a portánál bátran szorgalmazza” (Vall 360). A francia herceggel való kapcsolatáról ld. a Vallomásokat (257, 280—81, 309, 311, 313, 315, 317, 354, 359), az 1719. év eseményeinek összefoglalását (Vall 361—439).

A Vallomások helyzetképe és Mikes okfejtése között gondolati rokonság van. Mint ahogy rokonság figyelhető meg a már említett Mikes-levelek és Rákóczi Vallomásainak 1717 októberétől 1719 végéig terjedő fejezetének idézett részei között. Rákóczi szűkebb környezetében bizonyára beszélt a francia régens magatartásáról s arról, hogy a francia udvar és a porta elejtette ügyüket. Mikesnek az a megjegyzése, hogy a francia udvarnak írt levelekre Rákóczi „egyenes választ” nem vehetett még eddig, arra vonatkozhat, hogy az író tudhatott a „nem egyenes” válaszról, a Bonnac által közöltekről és Toulouse gróf leveléről (ld. a 19. lev. jegyz.).

Ide tartozik az is, amiről Mikes nem tudósít. A cár követének, Alekszej I. Daskov megérkezéséről és Rákóczi vele folytatott tárgyalásairól a levélíró hallgat. Rákóczi az év elején Máriássy Ádám testőrezredesét küldte I. Péterhez, hogy az orosz hadakozás tüzet élessze. De a spanyol háború reménye után az osztrák—orosz háborúból táplált illúziók is szertefoszlottak: „ugyanazon helyzetbe jutottam — írja Rákóczi — a hanyatló esztendő végén, a melyet annak kezdetén nekem szántál, a mennyiben világi sorsomat veszem fontolóra.” (Vall 427.) A kilátástalan helyzetből menekülni akarván „a józan ész parancsát követve megirtam utolsó leveletem Franciaországba...” — összegezi a fejedelem a történeteket Vallomásainak végén (428). Rákóczi tevékenységére és az emigráció 1719 végéig tartó állapotára vonatkozólag lásd Angyal Sz 1905, 209—211. TT 208—211. Bonnac jelentései. — Karácson:

LV. sz. okmány, Máriássy ezredes oroszországi küldetése. 1719. ápr. 17. Szeráj levt. — Szekfü 170—210, 365—369. — Kőpeczi—Várkonyi 357—361. — Pillias 138—140. Instructions secrètes de Rakoczi . . . 1719.

[33.]

1 sor *Nó már édes nénem. vegyük elő a pennát. és tisztítsuk meg a penészes kalamarist* . . . — Mikes kedvvel sorolja föl a levélírás reális részleteit (vö. másutt is 2, 13, 35, 36, 70, 79, 103, 146, 147, 150, 155, 163. lev. stb.).

4 *atelet ki televén, elhagya két bennünket mint sz. pál az oláhokot*; — NySz Tél : ki-telel 1). — A szólást ld. a 152. levélben is. Mikes az első hosszú (5 hónapos) levélszünet magyarázataként említi „nénje” jeniköji telelését. Később hosszabb szünetekre sem keres indokot. Ld. előbb is a 10. lev. jegyz.

5 *viszá helyhezreté két magát*, — NySz Hely : vissza-helyhétet. A szótár csak innen idézi.

6 *de már ót a resztséget nem kel hevertetni, hanem iratni*, — A restséget Mikes eddig is emlegette elszórtan (2, 4, 18, 20, 23, 24. lev.) hol a saját, hol pedig „nénje” restségére célozva — inkább önmaga biztatására. Főleg azután, hogy eldőlt a sorsuk Törökországban. Az így előállott helyzet sok nehézséget támasztott a levélíró Mikesnek. Az a hév, amivel e levelezéshez kezdett, elmúlóban van, fogynak az élmények, ritkulnak a levelek. Most még csak a restség, hamarosan az unalom ellen kell küzdenie, probléma lesz az időtöltés. Ld. erről a következő, főleg a 40 és 60 közötti, továbbá a 60 és 100 közötti leveleket. A restségről ld. még a 43, 60, 67, 72, 76, 77. lev.

10 *a jancsár aga*. — Ld. a 14. lev. jegyz. 11. s.

12 *a bizon* — A kéziratban: *a nytizon* ; az 1906-os emlékkiadás szövegében: *a nyiron*. „Érthetetlen; talán tollhiba »a bizony« helyett” (Szily). Ld. a lapalji szövegjegyz. Másoknál, pl. Apornál „bizony” (szitkozódás) MHH XI. 1863, 415.

18 *út nem lehet ajándékot küldeni egy asszonymnak*. — Mikes különösen a török asszonyok társadalmi helyzetén akad fenn (vö. 4, 15. lev. és jegyz.); halálos bűn volna, ha egy asszony ajándékot küldene egy férfinak. Az európai udvari és fejlett városi, polgári szokásokat ismerő írónak szokatlanok az elmaradt feudális ország szokásai.

22 *a mi pedig szokás valahol, az illendő is*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — A világot járt, olvasott, tapasztalt levélíró visszatérő témája Törökországban a megismert szokások furcsaságának hangsúlyozása, ill. viszonyítása más országok udvari, társadalmi szokásaihoz, pl. a 3, 4, 5, 6, 30. lev. és később is pl. a 37, 40, 58, 65, 80, 83, 96, 169. lev. — A szokások viszonylagosságával gyakran foglalkozik a Spectateur is (I, 335; II, 46, 221; IV, 171 etc.). — Az ajándékozás fenti módjáról Mikes írt már a 6. levélben.

24—42 Az asszonyok szokásai és tulajdonságai különböző (angol, spanyol, francia, török, magyar, kínai, tatár) országokban. Van valami libertinus-kuriózumgyűjtő érdeklődés abban, ahogy Mikes élményei és olvasmányai alapján lefesti a különféle nemzetiségű asszonyok szokásait. Az egész részlet irodalmi érdekessége a felsorolt szokások kontrasztjában keresendő. Mikes stílusának sava-borsa a befejező mozzanatban, a török feleség panaszjogának előadásában van. Mikest az asszonyok dolga feltűnően érdekli. Részben a gáláns kor divatja ez, s főleg az író személyes, világias hajlamának követke-

ménye. Az asszonyokról ld. még az 59. lev. Vö. Relkoviç Mita: Mikes Kelemen a nõkrõl. Nemzetk. Nõnevelés 1914, 185—193. Zolnai 1916, 105.

26 *franciában*, — „Ma nemzet neve; a régi nyelvben s néha még Mikesnél is országnév” (Szily). Ld. a 39. levélben *franciában való létünk*or, másutt is (40, 80, 82, 197. lev.). — Bethlen Miklós is így írja: „Franciába” (I, 194).

29 *a segrestyében* — a sekrestyében. NySz Sekrestye.

30 *éget bort*. — pálinkát. A levélró a (pálinkát szenteltvízben hûtõ) lengyel papok szokását az asszonyok történetei közé keveri.

42 *aztot elõre el lehetet látni*. — Vö. Simonyi MagySzórend 489: Értelmi egységek a szórendben. (Igenevek és módosító igék). Nyomatékos mondatok. Ld. még a 46. lev. jegyz. és vö. a 27, 80, 81. lev. jegyz.

44 *a mi jó akaróink addig munkálkodtanak ellenünk, hogy meg nyerték a pereket*. — Rákóczinak és a vele bujdosó magyaroknak ártalmára törekvõ Virmond gróf császári követ tevékenységérõl Rásid efendi, egykorú török író is beszámol. Karácson hivatkozik rá könyvében (71): a pozsareváci békekötési értekezleten a császári megbízottak azt követelték a törökõktõl, hogy „Rákóczi bilincse verve adassék át a németeknek”; majd kérték, „hogy legalább valami távoli helyre utasítsák és vitessék õt el. A németek fömegbízottja utóbb mint követ a magas Portára jött s megérkezése után majd élõszóval, majd írásban kérte és sürgette ez ügyet a nagyvezírnél” (Tárikh V. 199—200). Ld. a 36. lev. jegyz. 32.s.

46 *horvát ferenczet*. — Rákóczi portai ügyvivõjérõl, Ládonyi Horváth Ferencrõl van szó. Tökõly diplomatája volt, 1705-ben Rákóczi szolgálatába állt. Részt vett a Rákóczi Törökországba jövetelét elõkészítõ tárgyalásokon. Mikes megemlékezik haláláról is 1723 elején: *egy emberséges embert vesztettünk el . . .* (47. lev.) Vö. róla Rákóczi Vall 314, 336 stb. Életérõl és tevékenységérõl: Ráday Pál iratai I, 443—44, II, 41. Pápai gyakran szól róla diáriumában (29, 51—57, 58. stb.).

49 *csendes elmével vette* — Fõntebb *meg csendül . . . csendülõ hirt*. — NySz 1. Csénd : cséndés. — NySz 2. Csénd : meg-csendül.

50—56 Rákóczi csakugyan ilyen szellemben írt Virmond ellenséges tevékenységérõl (Vall 386—87), ld. a 29. lev. jegyz. A fejedelem csendes elmével vette a Jenikõjbõl való elköltözés híret, mivel ez már csak formális bejelentés volt; tudott róla, de titokban tartotta. Vö. Szekfü 206—210. — Kõpeczi—Várkonyi 360—61, ld. a 34. lev. jegyz. 22.s.

50 *usque quò exaltabitur inimicus meus super me?* — Szó szerint meg-egyezik a Vulgata zsoltárszövegével (Ps 12,3). „Meddig magasztaltatik fölöttem az ellenségem?” (Káldi)

51 *és piruljanak meg mind azok, akik az én nyomorúságimon örülnek*, — Káldi: „Pfrüllyanak, és szégyenüllyenek-meg egyszer'smind a kik az én gonoszomon örvendeznek” (Ps 34, 26). Károlinál „Gyaláztassanak-meg és egyetemben piruljanak-meg, kik örülnek az én nyavalyámon” (Ps 35, 26). — Szily: piruljanak el; vö. NySz.

54 *ha Isten mi velünk, kicsoda ellenünk*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Rákóczi éppen ez idõ tájt írja: „Ki lehet tehát ellenem, a mig te lész én velem, ki árthat nekem, ha . . .” (Vall 393.) Elõfordul Mikes fordításában: *ha Isten mi velünk. kitsoda ellenünk. mondá szent páli* (Epistolák II 133 verso). Káldinál és Károlynál egyformán: „ha Isten velünk, kitsoda mi ellenünk?” (Rom 8,

32). A Vulgataban „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” Vö. Tóth Szájruľ szájra 366: A középkori krónika- és történetírás István király személyéhez fűzve tette népszerűvé ezt a szólást. — „Ha isten velünk, ki ellenünk? si deus pro nobis, quis contra nos. »Ha Isten velünk, Krisztus mellettünk, akarnám látni ki volna ellenünk?» RMK IV: 73.” (Simonyi Határozók I, 365.) — Használták e mondást a XVII. század emlékirói is; pl. Kemény János szerint Bethlen Gábor halálos ágyán írt utolsó sorai: „Ha Isten velünk kicsoda ellenünk?” (Önéletírás 1856, 145.) — Ismert a levéltudományban is: „... de Isten velünk, senki nem lehet ellenünk, abban vetjük reménységünket...” Forgách Mária Révay Péternek, 1610 (MLévtár II, 128). — Forgách Simon írja feleségének szóló levelében: „Édes Kincsem, ne búsulj; víg szívvel vegyük Isten látogatását, bizony-bizony megáld! Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Irám igaz híved Rab Simon.” (Tömlöcz, 5. Januárj 1708.)

59 *amen*. — Ez a levélzáró imahang stílusvariáció és jól illik az asszonytémától a bujdosókhoz, a gálánsból vallásosba kanyarodó hangulatváltáshoz. Az *amen* levélzáró szerepéhez vö. a 43, 59, 64, 67, 81, 86, 106, 119, 158, 206, 207. lev.

[34.]

1—19 sor *a pompeus oszlopát* — Gn. Pompeius Magnus (i. e. 106—48) római államférfi. Mikesnek az oszlop eredetére vonatkozó sorai bizonyára a Rákóczi-val való beszélgetés nyomai lehetnek. A régiség becsülését is tőle tanulhatta. Mikes kritikával él a hagyomány irányában, arra hivatkozik, hogy a könyvekben erről semmit nem írnak. Az élményleírás elevenségével tűnik ki ez a részlet. — A helyrajzhoz vö. Komáromi János leírását: „Kiljebb a kőváron vannak a Dardanellák négy kastélyok, a Fekete-tenger oltalmazására együve szolgáló ágyúk vannak a tenger partján, és egymás ellen az torkolaton kívül mindkét felől az magos tornyokon lámpások vannak éjszákán, hogy azokra tarthassanak az Fekete-tengerről jövő hajók. Itt volt régenten egy kőszálon az Pompéjus magnus oszlopa is, de az már ledült, csak a fundamentoma vagon, a tengern ekközepében egy kősziklán” (Diarium 18).

3 *a kaikból* — Ld. a 31. lev. jegyz. 18.s.

10 *harmad fél singnél*, — A sing hossz mérték, 77,8 cm. Szily: „a. m. rőf. Erdélyben ma is élő szó.”

13 *az a híres romai ember* — A rómaiakról vö. a 11, 30, 52. lev. és jegyz.

14 *de a nem bizonyos hogy ő tette volna oda az oszlopot*; — Vö. Simonyi Kötészők II, 71: „Ez a főmondat: »nem bizonyos« gyöngébb tagadást fejez ki, mintsem hogy hatással lehetne a mellékmondatra; azért mondjuk jelentő móddal... csak nagy elvértve fordul elő itt is a föltételes mód”. Ld. alább is.

21 *a neve rodosto. de ennél többet nem tudok*. — Rodostórolt ettől kezdve sokszor (35—126, 156—207. lev.) hallunk a Mikes-levelekben. — Tekirdáğ (ejtsd: Tekirdá) — kisváros a Márvány-tenger partján. Mikes és társai mindig a város görög nevét — Rhaidestos — idézik, kevésbé elmagyarosított alakban. A magyar irodalomban is ez az alak nyert polgárjogot.

22 *már el küldöttek oda. kik szállásokat foglaljanak. az egész bujdosó magyarok számára*. — Egy török okmány szerint a fejedelem részéről kiküldött emberek 1720 január közepe táján titokban megnézték a Rákóczi

részére kijelölt helyet, és mivel azt nem találták megfelelőnek, új épület kijelölését kérték.

„Mivel elrendeltem, hogy Rákóczi Ferenc király — legyen neki jó vége! — Rodostóba költözködjék és ott lakjék, azért már azelőtt magas parancsomat adtam ki, hogy . . . a részükről kiküldött emberekkel való megbeszélés után, alkalmas helyeken a szükséges számú lakások kiüresítenessenek és legközelebb, midőn odamennék, ott letelepíttessenek. Ámde mivel a nevezett Rákóczi Ferenc királynak az említett helyen kijelölt lakása nem volt megfelelő, azért ti . . . a nevezett király számára a város szélén Jaszuf-oglu kerti lakását kiüresítvén, őt oda szállásoltátok, az örmény városrészben pedig Bazargián Tánász rájának háza, Tanlukara rájának háza, Mandali-oglu háza, Papasz-oglu háza, Kászgándsi Mihál-oglu háza, Szogándsi rájának háza, Filibosz-oglu rájának háza és Bekler néven ismert rájának [rája = keresztény török alattvaló] háza, mivel egy helyen és egymáshoz közel vannak és az említett magyarok lakásául alkalmasoknak jelentették őket, azért e lakások s ha azok nem lennének elégségesek, a korábban kibocsátott parancsomnak megfelelően, a még szükséges számú lakások kiüresíttessenek s azokba betelepíttessenek. Kelt az 1132. évi Száfár hó végén.” (1720 január közepén. Karácson: LXIII. Diván-i humájun lev.)

25 gyakran meg lássuk egymást. és eleget nevéssünk. — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

26 attól ne félyen kéd hogy addig gyakorta meg ne látogassam kédet. se attol ne tartson kéd. hogy a nagy készüllet miat oda nem mehetnék. — Vö. Simonyi Kötőszók II, 76; 71. A hogy kötőszó. Igemódok és tagadás a főnévi mondatban. „Egy és ugyanazon összetett mondatban is megtaláljuk mindkét (fölszólító, föltételes) módot.” — Ld. Simonyi Kötőszók I, 73: A kapcsoló kötőszók. Sem és se. A kettős tagadás. Más példák a 29, 46. levélben. Vö. a 37. lev. jegyz. — Ld. még Berrár 138: A nem és ne jelentésmegoszlása tagadószóra (jelentő mód mellett) és tiltószóra (fölszólító mód mellett) már az ómagyar kor előtt megtörténhetett. A föltételes mód melletti tagadószó-használat a nyelvtörténet folyamán változáson ment át. Általában a ne terjeszkedik a nem rovására. b) Tagadó (tiltó) vagy tagadó értelmű főmondat utáni föltételes módú állítmány mellett korábban nem, a XVII. század óta ne használátok. Mikesnél mindkét eset előfordul. Ld. a 27. lev. *ne gondollya kéd hogy ő melloságoknak pénzék ne volna.* (Vö. ehhez Simonyi Kötőszók II, 72; a 38, 52. levélből idézett példát is.) Ilyen tagadó kifejezések után régen gyakran fölszólító mód is állt, s emellett természetesen ne tiltószó (pl. Mikesnél: *meg ne látogassam*). c) Tagadó alakú, de nyomós állítást kifejező kérdésekben is fölváltotta a korábbi nem-et a ne: 19. lev. *nám arégiek . . . hát mi mért nem lehetnénk el.* Mikes itt a régebbi formát használja. — Arany János is használja ilyen helyen a nem-et régiességképpen: „A halottas ágyon ki meg nem bocsátna” (Toldi XI, 15). A tagadásra vonatkozólag lásd még a 11, 19, 46, 47, 161. lev. jegyz.

32 *müt tehetünk rolla. hogy többem nincsen,* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 24, 25: A hogy kötőszó. A főnévi mondat (nem nyomatékos viszonyzókkal). Más példa a 91. levélben. A főnévi mondatra vonatkozólag ld. még a 4, 6, 7. lev. jegyz. — Mikes ismét a költözködés gondolatára döbben rá szegénysegére; hasonlóan a Drinápolyból való elköltözéskor is, vö. a 16. lev. és jegyz.

35 *avalo hogy kivált mi nekünk aketten hárman, kik mindenkor véle bujdosunk, többünk lehetne.* — Vö. Simonyi Határozók I, 216: „Hogy az -an-en -es szám-név csak az alanyra vonatkozik, az újabb köznyelvi, nevezetesen irodalmi megállapodás, míg a régiségben, s néha a mai népnyelvben s mai költőknél is, a mondatnak bármely más névszójára is vonatkozhatik”. — Ld. még Lehr Albert: Határozó-e a határozó? Nyr 1875, 13. — Az -an-en -ragos határozókról ld. még a 85. lev. jegyz. 2.s. — MMNyR I, 576.

37 *az erdélyi vér, nem az adomért szolgál, hanem a becsületért.* — Ld. a 22. levélben is. — Igealak főnév gyanánt gúnyos értelemben. A névszóként fölfogott igék lényeges eszközei a sürítésnek és az érzelmi-hangulati hatáskeltésnek (StilVázl 221). A NySz Faluditól ezt idézi: „meg indította a haragszomot az asszonyok ellen”. — Mikes 124. levelében igés mondat főnévként: *tsak egy Isten fizesét sem mondot.* (Kulcsár Nyr 1899, 391.) — Megjegyzendő, hogy a melléknév főnév gyanánt gyakrabban csak ellentétben fordul elő Mikesnél (32, 85, 110. lev.).

39 *a minapi levelében.* — NySz Nap : minapi. Gyakori Mikesnél, de más levelezőknél is. Bethlen Kata „minapi levelemre” (396), „a minapiba” (250).

40 *pöké ki kéd.* — NySz 1. Pök, köp; ki-pök [Szólások]. A szó Hermányinál is többször előfordul (33, 126, 52. sz. pökik).

40 *experto. crede roberto ;* — Középkori szállóige, jelentése: tapasztalt embernek higgy; csak akkor higgy valakinek, ha megvizsgáltad őt és a dolgot, s szavahihetőnek találtad őt és hihetőnek a dolgot. — Bethlen Miklós kétszer is utal rá: „... annak expertus Robertusa” (II, 104, 316). Valószínűleg Antonius Arena komikus makaróni-versének egy fél sora; a versben Róbert beszél: higgy a tapasztalataimnak. — Goldoni is idézi Mémoires-jaiban: „... tapasztalatból tudom, higgyenek nekem experto crede Roberto”. (403, 512.)

42 *örüllünk még előre. annak ; hogy holnap után. együtt eszünk ebédet, és vacsorát.* — Vö. Simonyi Határozók I, 284: örül dativusszal. A -nek -ragos határozókra vonatkozólag vö. a 36, 53, 86. lev. jegyz. — Hasonló levélbefejezéshez vö. a 17. lev. és a 28. lev. és jegyz.

44 *ezel maradok kéd köteles, lántzos, madzagos, spárgás, és sinoros szolgálja.* — NySz. 2. Spárga : spárgás. A szótár csak innen idézi. — Vö. Loványi Gyula: Spárga. MNy 1952, 214. Mikes egy hagyományos levélzáró formula (maradok kéd köteles szolgálja) játékos variációját kezdi el. Vö. a 38, 39, 41, 49, 50, 52, 55, 56, 60, 72, 74, 77, 78, 83, 85, 87, 92, 95, 96, 101, 102, 104, 105, 118, 133, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 149, 152, 169. lev. Az eddigi levélzáró típusokra vonatkozólag vö. az 1, 2, 16. és 23, 33. lev. jegyz. — Ld. a 60. lev. jegyz. is.

[35.]

1 *sor üssék meg a dobot. fuják meg a készülőt, ...* — A tudósító levélkezdet (vö. 6. lev.) egyik kitűnő formája. Mikes tud fölvillanyozva, a pillanathoz kapcsolva írni. Levelén érzik a helyzetből fakadó inspiráció, az indulás előtti hangulat. Ez az utolsó levele Jenikőjéből.

4 *urnak* — Vö. a lapalji szövegjegyzet *urk*, rövidítés. Mikes a továbbiakban sűrűbben alkalmaz szóróvidítéseket (vö. a 15, 27, 29. lev. és jegyz.). Ld. a 37, 39, 40. lev. stb. szövegét.

5 *mind az egész bagasia.* — NySz Bagázsia; 'poggyász, málha'. Mikes itt az egész társaságot, azokat érti rajta, akik már elindultak.

5 *csak mi maradtunk még hátra.* — Vö. a szövegjegyz. < *a kik a fejedelemmel leszünk.* > Mikes a törölt részt a következő sorban pontosabban, szám szerint fejezi ki. Nyilván itt is ki akarta emelni, hogy ő a fejedelem legszűkebb kíséretéhez tartozik. Akkor is odatartozott, amikor 1712 novemberében Danckából Franciaországba hajóztak. Mikesnek mindig közvetlenül Rákóczi mellett volt a helye.

7 *abban a nagy vízi hintóban ülünk.* — Barokk-précieus stílus. — Mikes másutt is él hasonló körülírással, vö. a 25, 28. lev. és jegyz.

8 *különösön* — magánosan, négy szemközt (Szily). NySz Külön : különös. Ld. a 49. levélben is; ugyanígy a 183. levélben *különös ember* 'magános ember'. — Vö. a 22. lev. jegyz. — Hermányinál: „különös házba” (70. sz.), „különös és titkos beszélgetés” (99, 121. sz.).

17 *üéllye el az ember azö török mondását!* — Szekfü jegyzete ehhez: „Mikes megjegyzése, hogy a nagyvezir úgy vigasztalta Rákóczit: Rodosto nincs messze, ha a rizkását itt megfőzik, odavihetik melegen, — igen jellemző ugyan, de aligha alapszik valóságon.” (369.) — Mikes előadásának valódiságát nincs okunk kétségbe vonni.

22 *csak arra kérem kédet hogy írjon mentől gyakrabban.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 49, 50—52: Véghatározó mondat. Hasonló példák (*arra hogy*) 36, 51, 53. lev. (*annak hogy*) a 34, 53. levélben. — Mikes valódi búcsúhangulatot teremt levelével.

23 *polatéti* — Ld. a 40, 42, 77, 80, 85, 109, 164. levélben is. Van egy új görög köszöntésforma: *πολλά τὰ ἔτη* (olv. pollá tā ēti). Összevonva pollá tēti, melynek pontosan megfelel Mikes polatéti-je (Vizandios Skarlatos szótára 95). Fehér Géza cáfolja Erdőinek az 1906-os Emlékkiadás szövegjegyzékében levő állítását, hogy Mikes magyaros hangzásúvá teszi az idegen szavakat. Fehér szerint pontosan úgy írta le, amint hallotta. A 40. levélben Mikes azt is megmondja, hogy a magyar jónapot megfelelőjeként használja. Ld. a 22. levélben előforduló kérécá-t is (EPHK 1920, 86).

[36.]

4 *sor bercsenyi ur. mindigárt anagramát csinált a város nevéből.* — Elmés, iskolában tanult játék a betűkkel; egy szó betűinek fölcserélése oly módon, hogy új, értelmes szót alkossanak (rodosto—ostorod). A barokk korra jellemző

5 *igen hozzá állik a bujdosokhoz.*, — A törökországi bujdosás tudata Mikesben már Rodostóba való érkezése előtt, még a drinápolyi hosszú hónapokat követő jenikőji tartózkodás alatt kialakult. Vö. alább *az egész bujdosó magyarok itt vannak . . . abujdosásban is bujdosnunk kel.* Ld. a 28. lev. jegyz.

13 *fegyveres léventi. (vagy hajdu.)* — Tö. levent 'irregularis fegyveres, hajón szolgáló katona, hajóslegény; kalóz'. A magyarban levente alakban meghonosodott szó. Vö. SzófSz, irodalmával kapcsolatban ld. Lokotsch 105.

14 *a gályás fő tiszt, basa volt;* — NySz Tiszt: gályás-főtiszt. A szótár csak innen idézi. — A basa tévesen áll basi helyett, vö. a 14. lev. jegyz. 19.s.

15 *a fejedelem mellett lévő császár kapicsi basája velünk volt.* — A kapicsi basáról ld. a 14. lev. jegyz. — Vö. Simonyi JelzőkMondt 155: „Nem szakítjuk meg -nek raggal az olyan birtokviszonyt, mely állandó szólássá változott . . .

Az ilyeneket nemhogy a -nek raggal, hanem még melléknévi jelzővel se szoktuk megszakítani." Ld. a 91, 145. levélből idézett példát is. — MMNyR I, 583.

15 *csorbasi*, — Másutt is előfordul, 92, 110. lev. Tő. çorbaci (csorbadzsi) 'janicsár-parancsnok, janicsár-tiszt'. A csorbadzsi „leveses” az oda néven ismert janicsáregység élén állt. Neve annak az időnek emlékéét őrizte, amikor az oda legénységének levesére, étel-élelmezésére ügyelt (vö. Fekete 130). A szó ma elsősorban „keresztény földbirtokos, kulák” jelentésben használatos. A szó Mikesnél használt alakja valószínűleg a basi-típusú összetett címek (ld. basi 92. lev. jegyz.) hatása alatt fellépő kontamináció eredménye. A szó irodalmához vö. még Kakuk 258; Lokotsch 35.

18 *a császár kastélyát meg haladván*. — A Boszporusz és a Márvány-tenger érintkező részén az Arany Szarv Galatával átelleni pontján fekvő szultáni szeráj látképe tárult itt Mikes elé. — A tengerparton levő szultáni palotáról Komáromi János csodálattal írt: „Én Istenem micsoda kies világi aranyos dicsőség, jobb ki nem írnom, mint sem aki nem látta, el ne hidje, de ha látná, többet látna, mint sem én ki irhatnám . . . Onnan alább ereszkedvén, és az tengeren a császár vára végéig menvén, a Sophia Temploma alatt szállottam ki . . .” (Diarium 34).

19 *kételenütemék* — Az 57. levélben: *kételenségéből* ; a 143. levélben: *kítelen*. — Kételen, kételenít: régies, a. m. kénytelen, kénytelenít. A NySz Kény, Kíny : kénytelenít címszó alatt kítelenitenék alakban idézi Kulcsár Mikeskiadásából. — Bethlen Miklósnál is „kételenít” (I, 33).

19 *amely szigeteket nevezik*., — Más példák a 89. levélben stb. A mai irodalmi szokástól eltérő tárgyas alakú igehasználat Mikesnél. a) Jelzői relatív névmással álló tárgy mellett (Török Nyr 1896, 176). Ld. a 3, 25. lev. jegyz. is.

20 *insula principum*, — Herceg-szigetek; kilenc szigetből álló (ún. Prinkipo) szigetcsoport a Márvány-tengeren.

23 *nicomédiában. a hol tökölyi volt*. — İzmit — város a Márvány-tenger partján. Mikes a város antik nevét idézi. 1701 őszén Konstantinápolyból „az német kedveért” hajóval vitték oda Tököly Imrét feleségével, Zrínyi Ilonával együtt. Részletesen ír erről Komáromi János diáriumában (71—89); ld. Szádeczky Lajos: A bujdosó kurucok emlékei Törökországban c. írásában Tököly Imre és Zrínyi Ilona lakóhelye Kisáziában (Sz 1904, 596—612).

32 *rodosto felé*. — A Rodostóba való költözés előzményeit Rasid efendi török történetíró műve alapján röviden összefoglalja Karácson: Rákóczi a török történetírásban c. cikkében. KathSz 1903, 753—759. Beszámol Virmond gróf tevékenységéről, vádaskodásáról és Rákóczi kiadását, majd eltávolítását célzó követeléséről. Rasid szerint Rákóczi, miközben értesült az osztrák követ áskálódásáról, maga kérte, hogy Rodostóba költözhessek. Nem akarta ugyanis bevárni a megalázó rendelkezést, amelyet ellenfelének sikerült kieszközölni a portán. „Dsemádiül-ákhír hónap 8-án egy gályahajóval az említett helyre el is távozott. Ott is teljes és őt megillető eltartás rendeltetett számára.” Karácson a napot időszámításunk szerint 1720. ápr. 18-ban jelöli meg. Egy napos eltérés van tehát közte és Mikes közt, aki a végleges elvitorlázás napját ápr. 17-re teszi. A költözködésről ld. Angyal TT 1905, 211: *Bonnac au Roi 14 Avril 1720. . . . l'éloignement du Prince Rakoczi et des hongrois qui du Canal . . . transportés à Rodosto. Le Prince Rakoczi a disputté longtemps sur cela . . .* — Saussure 41, 255. — Vö. a 33. lev. jegyz. 50.s.

34 *ahéracléai portusban bé mentünk*, — Eregli (ejtsd: Erejli) — kikötőváros a Márvány-tenger partján, az európai parton. Az ókori Herakleia is jelentős település volt.

35 *a kapucsi basa* — Vö. fentebb, *kapicsi basája*. Ld. a 14. lev. jegyz. 19. s.

46 *leg aláb öt ölni*, — Egy öt ölnyi evező csaknem 10 m hosszú. Az öt (kb. 1,9 m) hat lábnak megfelelő hossz mérték.

47 *azok a szegény rabok . . . meg esik az ember szíve rajtok; . . . igen szomorú zörgést hall az ember*. — Mikes részvétellel szól a rabokról, főleg a keresztényt sajnálja bennük. A gályarabok leírása modern érzelmességben kulminációja a *Leveleskönyvnek*. Mikes humanizmusának szép megnyilvánulása.

50 *ki gondolni*. — elgondolni (Szily).

57 *süveltenek*, — süvöltenek — füttyülnek (Szily).

67 *lehetetlen ezeknek a szegény raboknak. hogy szabadságokat ne suhajtsák*, — Vö. Simonyi Határozók I, 302; 301: A nek -ragos határozók. A dativus. Más példa a 86. levélben. Ld. a 34, 53, 63, 86. lev. jegyz. — MMNyR I, 574.

73 *feleségünk . . . gyermekünk . . . meg holtanak*. — Révai kijavítja: „feleségeink . . . gyermekeink” (III, 323).

76 *másként is gondolkodnám. ha helyettek volnék*. — Vö. Simonyi Határozók II, 206: A helyett névutó. „Régibb írónál” előforduló példák között. NySz Hely : helyett, helyt 2). Szily a. m. helyökben. — MMNyR I, 282; II, 235.

78 *a noé bárkájában nem volt ennyi féle nemzettség*. — Vö. a 11. lev. jegyz.

80 *kinek kinek. út vagyon el hintve a kenyere . . .* — Az elhintett kenyérről kapcsolatos török mondásról ld. a 7. lev. jegyz. 35. s.

82 *csak én egy szolgálal*; — A kézíraton levő törlés, szándékos javítás. Mikes eredetileg azt akarta írni: *csak én <másod>* — nyilván: másodmagammal, de a mondat írása közben más fordulatra tért át. Ennek *egy szolgálal*-ra történt kijavítása, s *egy gazdag örménynek. az egész házát bírom*. — hangsúlyozása arra vall, hogy Mikes tudatában volt rangjának, Rákóczi mellett elfoglalt helyzetéből fakadó, személyének kijáró tisztességnek. A lakásokra vonatkozólag lásd a 34, 37. lev. jegyz.

87 *a kadiához. (vagy a török bírohoz)* — A 42, 95, 182. levélben is. Cadiákra 182. lev. Tö. kadi (kadi) 'bíró'. A török bíróság intézményére és a kadi szerepére vonatkozólag ld. Fekete 180; Pakalin II, 125. A Balkánon a helyi szláv nyelvek hatására az i-re végződő török jövevényszavak törvényszerűen ja végződést kaptak (vö. Lokotsch 78). Ilyen alakváltozatok a magyar hódoltság területén is ismertek voltak.

89 *pápai gáspár* — Pápai János unokatestvére. Tököly portai residens volt. Onnan visszatérve Tököly erdélyi birtokainak jószágigazgatója lett. 1706-tól Rákóczi fejedelem megbízottja a nándorfehérvári pása mellett; a szatmári béke után török területen maradt. Életrajzi adataira és tevékenységére vonatkozólag vö. Ráday Pál iratai. I, 461—62; II, 40—41.

90 *nagy prosopopiával* — ünnepélyes arccal, komolyságot színelve. Gyöngyösi hasonló jelentésben „prosopopeia” alakban írja.

91 *az örmények ne féltsek a feleségeket a magyaroktól . . . de ha az ő tyukjok a mi kakasainkhoz jönnek . . .* — NySz Tyúk, tik [Szólások]. — Jellemző Mikesre, hogy a tréfára okot adó csiklandós témát részletezi, sőt kiszínezi. Pár sorral alább a levélíró már vallásos gondolatokat fejtetget. A „világias” és istenes téma közelsége gyakran megfigyelhető Mikesnél.

94 nagy nevettséggel mondá . . . ezen eleget neveltünk, hát két is nevéssen., — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

94 *aferim magyar. aferim, (igen jól mondád.).* — Tő. aferin (aferin) 'helyes, bravo, úgy van'. A szó m-es változatban honosodott meg a románban is (vő. Lokotsch 3).

96 *az Isten fizese meg annak. a ki az oka,* — Az osztrák követ elleni indulat kifejezése. Ugyanígy beszél Mikes a 32, 33. levélben is, amikor Rákóczit nevezi az igaz keresztény fejedelemnek, s kijelenti, hogy az üldözők, vagyis az osztrák császár és miniszterei, felelni fognak! A 165. levélben: *tartozunk meg hálálni a királynénak hazánkból való ki rekesztetésünket.* Mennyire eltér ez a hang Mikes 1760. márc. 25-i misszilisében érezhető öngazolásától. — A szólásról vő. a 124. lev. is. Zsoldos 28. — A szólást más írók is használják, pl. „ . . . el nem kerülök az Isten ítletit, aki megfizet kinek-kinek az ő munkája szerint. Jer. 17,10” (Bethlen M. I, 45; I, 339 és II, 100). „Az Isten kinek-kinek munkája szerint megfizet” (Bethlen M. rabsága alatt írt levelében ItK 1911, 462). — „Megfizette Isten Székely Lászlónak is . . .” (Cserei Históriaja 114.)

97 *mint leszünk. hogy leszünk, ezután. azt hagyjuk az Isten akarattyára.* — Mikes Rodostóba érkezve már csak az isteni gondviselésben bízik, más reménye nem volt, hogy ügyük jóra fordul. A bujdosás itt nehezedik majd rá teljes súlyával. Vő. a 28, 30. lev. és jegyz. is. Ld. a 39. lev. és jegyz.

102 Mikes gondolatvilágának aktuális és közvetlen megnyilatkozásaiként visszhangoznak hálaadó kifejezései, ha tartózkodási helyét más vidékkel cseréli föl (1, 17, 133, 142. lev.), ha fenyegető vészek elmúlását adja tudtul (46, 59, 156. lev.), ha egészségi állapotáról (1, 45, 76, 163. lev.) vagy egyéb eseményről tudósít (119, 122, 137, 161. lev.) stb. A *háláadásal tartozunk Istennek*, pontosan megegyezik a biblia sorával (II, Thess 1, 3), ld. Zsoldos 63.

104 *szállásaink ávaros széllyin vannak, csak egyet lépem, már a mezőn vagyok.,* — Vő. Simonyi Kötőszók III, 114: „A ha kötőszó kihagyása nem éppen ritka s a népnyelvben, kivált a népköltésben gyakrabban találkozunk vele, mint az irodalmi nyelvben.” A Mikestől idézett példában — írja Simonyi — a középső mondat mellérendelt mondatnak is tekinthető. Ld. a 10. lev. jegyz. 3. s. — A 94. levélben *lépik*. Szily: „lépik a m. lép Székelyes. Vő. MTsz.” A lépem alak nem „tárgyas”, hanem „alanyi” ragozású; a köznyelvi egyet lépek székely megfelelője.

111 *innét oda, minden nap mennek hajók. és akár mélyük hajosnak alevelű oda adhattya két.* — Rodostó fontos kikötőhely volt, rendszeres hajójárat állt fenn a város és Konstantinápoly között. Kikötöttek itt az Égei-tengerről Gallipolin át érkező hajók is. A forgalmas kikötő látványa új postalehetőséget juttat Mikes eszébe. — Cicero gyakran emlegeti leveleiben a postának ezt a módját. Mikes is „kihásználja” a vízipostával való levélküldést (41, 52, 80, 107, 173. lev.) valóságos célzattal.

[37.]

1 sor *házas. tüzes* — háztüzes (Szily). NySz Tűz : házastüzes 1). Mikes játszik a szóval. — Előfordul Kemény Jánosnál háztüzes (460) alakban.

2 *ugy szeretem már rodostót. hogy el nem felejthetem zágot.* — Mikes meglepő, játékos fordulattal fejezi ki magát. Nem felejtheti Zágont: ez kizárja, hogy szeresse Rodostót. Szülőfaluját eddig is emlegette a levélíró (4, 13, 19.

lev.). Kulcsár (Nyr 1899, 388) szerint „ez alakzatnak fő sajátosságát, a velős rövidséget egy jeles írónknál se találjuk meg oly tökéletességben, mint Mikesnél... De kedveli is az ötletet annyira, hogy minden lehető útját eljárja, sőt képes beszéd révén hasonlításába is beleilleszti”. Pl. 57. lev. „*a nagy vigaságban, . . . majd meg halunk bunkban,*” — 131, 165. lev. stb. — Vö. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi 228: Jellemző mondat-ritmika.

7 *suhult* — Alább s a 88. levélben és másutt *sohult*, 'sehol' (Szily).

8 *akar mely felé menyen az ember. mindenüt a szép mező. de nem pusztá mező.* — Vö. Simonyi Határozók II, 126: Felől, felé, félben. Helyhatározók. Ld. a 66. lev. jegyz. 20. s. MMNyR II, 181. — Mikes a jó gazda szemével gyönyörködik a táj szépségében, megművelt mezőkben, a sok szántóban, a gyümölcsösökben, veteményesekben és a szőlőhegyekben. Természetérzéke itt is a hasznosságra irányul. A gazdálkodással, a földműveléssel, kertészkedéssel, szőlőműveléssel stb. többször foglalkozik Mikes a következő levelekben (42, 65, 69, 77, 161, 163, 169, 174, 181. lev.). Az 1760. márc. 25-i misszilisében ír róla Huszár (Boér) Józsefnek 20. s. — Vö. Komáromi János leírását: „Ez a Tekerdák derek portus, nem messi szakad tőle az Mericze vize, mely Drinápolytól foly az tengerbe; alatta a városnak szép tiszta fővényes fenekű az tenger . . . Ennek az Tekerdáknak véghetetlen sok szép szőlei vannak, kedves finom ízű rubint-színű bora terem. Az mondolának felettébb nagy bősége és egyéb sokféle gyümölcse, csak vereshagymát sem láttam olyt, a minémű itt terem. Itt láttam holdakkal teremni az gyapotát vagy pamutot is, mellyet is vetnek, kapálnak s olyan fája gyagon, mint az hariskának . . .” (68).

14 *másut. egy vármegyében elég volna.* — Vö. Simonyi Magyszórend 292: Bizonyos „fokozó kifejezések mellett éppen a fokozás, a kiemelés megjelölésére a még . . . is kötőszót alkalmazzuk . . . ezeket is sokszor a még elhagyásáva mondjuk, sokszor pedig az is kötőszót sem alkalmazzuk, mégis megtartjuk a fokozás, nagyítás kifejezésére az összefoglaló szórendet. Ld. még a 42, 80. lev. jegyz. — MMNyR II, 493.

23 *a gyapotból való kereskedés. itt igen nagy.* — A gyapotról bővebben szól Mikes a 60. levélben, belefoglalva a selyemhernyó-tenyésztést. A gyapot-magról ír 1761. márc. 19-i misszilisében is. Ld. a 60. lev. jegyz. — A fejlett polgári kereskedelemmel rendelkező városokban (Dancka, Párizs, Lyon, Marseille) Mikes meglátta a kereskedelem fontosságát. *A mesterségek. és a kereskedések hajtának hasznót egy országban,* — írja a 62. levélben. A kereskedelemről másutt is szól, vö. a 42, 60, 133, 150, 199. lev. — Mikes egyéni tapasztalataihoz olvasmányai is hozzájárultak, pl. Spectateur I, 364; II, 290; III, 14.

23 *torda vár megyében . . . de a mi kokány földünkön* — A Torda vármegyei, Maros parti Abafájára gondol Mikes, anyai ágról való atyafiságának fészkére (vö. az 1760. márc. 25-i misszilisének jegyzeteit). A háromszéki (Zágón) föld nem lenne megfelelő a gyapotnak. A kokány szó 'girbe-gurba, hegyes-völgyes'. A NySz-ból kimaradt (Szily).

25 *itt az aszszonyoknak egész esztendő által csak az. a dolgok, hogy a gyapotat elvessék.* — A kéziratban hiányosan így: *itt az aszszonyoknak egész esztendő által csak az. hogy a gyapotat elvessék.* Kulcsár és Toldy betoldása: „a dolga”. Vö. Simonyi JelzőkMondt 183: A birtokos jelző. Szóegyeztetés a birtokviszonyban. A példát Simonyi Toldy Mikes-kiadásából a „nem egyeztető”

szerkezettel kapcsolatban idézi. De Mikes ilyen esetekben általában a szóegyeztető szerkezetet alkalmazza. — Révai *dolgok*-ra javítja (III, 319). — Az egyeztető szerkezetre vonatkozólag vö. a 60. lev. jegyz. 8.s. — Ld. még Klemm TörtMondt 234: Által mint időhatározó.

27 *meg fonnyák*, — Szily: megfon. A NySz csak szótárakból idézi.

28 *bübelődés* — A NySz csak innen idézi (Szily).

29 *réá érkeznék*. — réárnek, van rá idejük.

30 *el mondhatni egy szép városnak*. — Kulcsár (Nyr 1899, 390) idegen-szerűséget lát Mikes névelő-használatában, s ezt írja: „Könnyű volt például a névelőkkel is idegenül bánnia s egy-két elsiklás után, mintha csak belelovalta volna magát, raknia egyiket is, másikat is derfire-borúza minden szükség nélkül.” A 62. levélben *egy vaknak, nehéz avilágtalant vezetni.*, — 175. lev. *hoggy egy szép testbe*. Továbbá 58, 91. lev. stb. A névelő használatára vö. alább is, továbbá az 1, 138, 181. lev. jegyz. — Ld. Szathmáry naplójában is „... csak egy szép Várasnak mondották” (írja Tornya-ról). — MMNyR I, 268—80.

34 *azért hoggy a feleségek ki ne láthassanak*, — Ld. a 15. drinápolyi levélben is. Az ablaktalan rodostói házak láttán Mikesnek itt is eszébe jutnak a külvilágtól elzárt török asszonyok: *micsoda szép dolog az irigycség!* — írja tréfásan.

36 *óltsu*, — olcsó. Mikes erdélyi tájszava. Ld. a 136. levélben is.

40 *ésve felé* — este felé. Mikes tájszava. Alább *estve, estvéli* alakot ír.

41 *és gondollya el két mint bocsátották el*. — Diszkrét megjelölése a nőekkel való erőszaknak. Mikes mindig természetesen, de diszkréten célozva ír a kényes témákról. Vö. pl. a 29, 42, 49, 73, 83, 84, 200. lev. stb.

45 *a kapunkon lévő harmintz jancsár*, — Rákócziak nyolcvan főből álló dízorséget adott a szultán. Vö. „A jancsárok élelmezése Rodostón” c. rendelkezést (Karácson: LXX. 1720. április 30; LXXXVII. 1721. dec. 7. Szeráj lev.) — Ld. a 20. lev. jegyz. jancsár.

46 *garázdát akarnának indítani*, — NySz Garázda 1). Szily: garázda a régi nyelvben főnév is; veszekedés értelemben. NySz Indít [Szólások]. Cserei históriájában: „garázda keresésére” (110).

47 *nem is lehet már csendeseb hely, mint ahol mi lakunk.*, — Vö. Simonyi Kötőszók III, 182. A módhatározó (mint a hol, mint mikor). Hasonló példa a 46. levélben is. Ld. a 3. lev. jegyz. 5.s.

50 *csak azt bánom hoggy mesze vagyon bercsenyi ur töllünk*, — Bercsenyi lakóházának helyrajzát és leírását lásd Szádeczky Lajos: A bujdosó kurucok emlékei Törökországban. Sz 1904, 627—630. A Rákóczi számára történő lakásrendelésben részletesen föl vannak sorolva a magyarok házai, az örmény háztulajdonosok neveivel. Ide tartozott a kertes házak körül elterülő földkekből bérelt mintegy 45 hold rét is. (Karácson: LXIII. sz. 1720. január közepe. LXXI. sz. 1720. május 12. Szeráj lev. Továbbá: A rodostói háztulajdonosok hamis vádaskodása és megfeddése, LXXV. sz. 1720. aug. 6. Diván-i humájun lev. — A rodostói örmények Rákóczi és kísérete számára lefoglalt lakásaik haszonbérét kéri, LXVII. sz. 1720. dec. 29. Szeráj lev.) Vö. a 34. lev. jegyz. Rodostó ismertetését, a magyarok utcájának, Rákóczi ebédlőpalotájának, kápolnájának, Mikes egykori hajlékának leírását lásd Thaly 1893, 4—140. Részletesen 4—16. A magyarok házai, Bercsenyi háza 25—27. — Szádeczky

Sz 1904, 595—636. — Beszédés Kálmán: Fővárosi Lapok 1891. dec. 13, 15; 1892. jan. 8, 9 és ápr. 9. — Az ebédlőpalota 1906-ban hazahozott egyes fából készült falrészletei ma is megvannak Kassán a Kelet-Szlovák Múzeumban. — Ld. Saussure 96—97, 99, 156, 296. (Lettre XIVe De Péra, le 26 Mars 1733.) — Rodostó leírásához vö. Komáromi János 1700 augusztusában írt följegyzéseit, amikor Zrínyi Ilonával és Tököly Imrével itt időzött (67—68).

56 *el két hozzájuk menni, valamint az ur dolgára.* — Ld. a 21. levélben is.

58 *az idő töltéséről.*, — Előbb hát *hogyan töltjük az időt.* — Alább *mink is jobban töltenők ha lehetne.* — A Rodostóban eltöltött első hónap után Mikes részletesen ír az időtöltésről. Itt a rodostói „udvarban” kialakult rendről s az időtöltés módjáról számol be. Később az unalmassá váló Rodostón probléma lesz az időtöltés. Vö. a 41, 45, 46. lev. és jegyz.

69 *asztalhoz ülünk. és törvényt teszünk a gyukokra,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Mikes kedélyes stílusára jellemző az udvari ebéd szertartásának körülírása. — Vö. a 28. lev. jegyz. tyuk — gyuk. — Kulcsár Endre így idézi Toldy kiadásának pontatlan szövegéből: „az asztalhoz”. Kulcsár ezt fűzi hozzá: „A minőségi [= a határozott] névelőt is alig-alig meri elhagyni . . . megállapodott alakú névelőtlen határozókat, szólamokat is megnévelősít” (Nyr 1899, 391). Kulcsár további példái: 45. lev. *adgyuk a kö házra apénzünket, és ne avásson palotára.* — 78. lev. *a szokás szerint a két levelet.* — 88. lev. *azolvasásban. és az írásban tölti az időt,* — 176. lev. *ezután a Császár külső udvaráról lesz a szó. A névelő használatáról vö. fentebb is.*

71 *három fertály ötre.* — NySz Fértály [Szólások].

75 *nyolcz orakor a fejdelem le vetkezik. de leg gyakortáb. le nem fekszik még akor.* — Vö. Simonyi MagySzórend 366: A régiek (a kódexekben, Pázmány, Káldi, Mikes, Kazinczy stb.) számtalanszor alkalmazzák még ezt a szórendet (nem vetik hátra az igekötőt), amikor igekötős igére vonatkozik a tagadás. A kirekesztő (tagadó) szórendre ld. még a 23, 61, 85. lev. jegyz.

77 *de éjéle után két orakor fel kél.* — Rákóczi ájtatosságát végzi ilyenkor. A grosbois-i kolostorban, a kamalduliaknál kezdte el az éjjeli ájtatosságot és ezt a szokást Rodostóban rendszeressé tette. Az éjjeli nyugalom megszokítása egyike volt a janzenista önsanyargatásnak. Vö. Zolnai 1935 Rákóczi-emlékkönyv I, 292—299.

77 *azt pedig ne gondolja két. hogy leg kisebb változás is legyen mind ezekben* — Vö. Simonyi Kötészők II, 75; 74: (A hogy kötésző. Igemódok és tagadás a főnévi mondatban. b) „Kívánó mondat föltétes móddal.”) „Bajosabb magyaráznunk azt a jelenséget, hogy ugyanazon tagadó kifejezések után — nem csak az irodalomban, hanem a nép nyelvében is — a fölszólitó mód épp oly használatos, mint a föltétes . . .” Hasonló példákat idéz Simonyi a 4, 22, 32, 53, 64. levélből. — Ld. a 34. lev. jegyz. 26.s.

81 *mindenkor jelen vagyok mikor öltözik. ahivatalom is azt hozza magával . . .* — Mikes elszórt megnyilatkozásaiból következtetni lehet Rákóczi mellett elfoglalt helyére. Inkább személyi vonatkozású, hűségén és emberi tulajdonságain alapuló „bizalmi állást” töltött be. Nem vett részt a politikai, diplomáciai ügyek intézésében; az udvartartás vezetése volt a feladata Sibrik Miklóssal együtt (vö. a 114, 115. lev. és jegyz.). Sibrik az egész udvartartásra, Mikes a Rákóczi személye körüli teendőkre, a „belső cselédek” munkájára felügyelt. Ez magyarázza, hogy Mikes Francia- és Törökországban a feje-

delem legbensőbb kíséretéhez tartozott. A fejedelem végrendeletében Mikes kamarásának nevezte. Vö. a 113. lev. jegyz. 2.s.

85 *a fejedelem minden héten lora ül kéttzer. és estig oda vadászunk.* — Vö. Simonyi Határozók II, 344: „Oda gyakran szintén a. m. tova, el, távolra és távol; különösen némely állandó szólásokban, mint oda marad, odahagy.” Kazinczynál pl. „odakatonáskodtam”.

88 *akor csak a sok írásban tölti az időt.* — Rákóczi Vallomásait az 1719. év végén fejezte be Jenikőjben. Ezután számos munkát írt Rodostóban: pl. *Aspirationes principis christiani.* — *Meditationes super Genesium, Exodum, Leviticum, Numeros et Deuteronomium.* — *Réflexion sur les principes de la vie civile, et de la politesse d'un Chrétien* (1722). — *Meditationes anni 1723.*

90—104 *az ide való emberekkel pedig nem lehet társalkodni . . . ők a beszélgetéshez, nyájásághoz éppen nem tudnak,* — Ez a részlet emlékeztet Mikes első drinápolyi benyomásaira (vö. 4. lev.). A törökországi élet azóta megerősítette a levélíróban, hogy a francia társaséletben megszokott „nyájás” társalgás itt nem divat. Az asszonyok megközelíthetlenségének témája itt is előbukkan.

95 *nem törődöm rajta.* — Szily: „rajta, igen gyakran vele helyett”; hasonlóan a 38. levélben is. — Másutt: *azon törődöm*, (42. lev.), *azon nem törődnek* (79. lev.), *azon nem törődöm* (30. lev.).

100 *unadalmas dolog* — A 41. levélben *unadalmas rodostora*, — 42. lev. *sok unadalmas időket.* — 45. lev. *unadalomban*, Szily: „Valamint nyugalom és nyugalom, türelem és türedelem. Vö. MTsz.” — Mikes az első rodostói hónapok után egyre többet emlegeti az unalmat. Vö. a 46. lev. jegyz. 8. s.

102 *egy fincsa kávé.* — Hasonlóan a 4. levélben is. A 7. levélben: *kávé ivo fincsája*. Vö. NySz Findsa, Findsia. — NySz Isz-ik : ivo 2.).

106 *ót még is neveltünk a kis susival,* — A kis Zsuzsit ettől kezdve egyre többet emlegeti Mikes: 43, 48—49, 50—51, 55, 64, 66—68, 73, 75, 76, 77. lev. Kőszeghy Zsuzsival történt megismerkedése óta (24. lev.) nincs nyoma a lírai átéléssel leírt, otthoni házasság után sóvárgó gondolatoknak (4, 9, 13, 16, 22. lev.). Mikes a 48. levélben céloz rá, hogy feleségül venné Zsuzsit. — A nevetésről vö. a 17. lev. jegyz. 3.s.

107 *mert az aszszonyal réá kel az embernek tartani magát. valamint a kompodí nemes aszszonynak.* — (Margalits), Szily: Közmondások. NySz Tart: réá-tart [Szólások]. Ld. a mondást az 57. levélben is. Mikes Zsuzsival nével, Bercsényinével „rátartja magát”. Bercsényinéről vö. a 22. lev.

110 *nekem ahoz semmi nincsen.* — Szily szerint alkalmasint annyit tesz, mint: nekem ahhoz semmi közöm.

117 *ha én régi dolgokat akarom az időt tölteni, a nagy sandor historiáját olvasom. az elég régi.* — Nagy Sándor (i. e. 356—323) ld. az 56. levélben is. Mikes akaratlanul is vallomást tesz az antik regényre visszavezethető elavult irodalmiság mellett. Vö. Zolnai 1930, 178. A különféle Sándor-regények a középkor legkedveltebb olvasmányai voltak. Az oktató moralizáló tendencia, a szerencse forgandóságának, a határtalan nagyravagyás és vakmerőség bűnhődésének előszámálása párosult bennük Kelet ismeretlen világának, India, egzotikus népek bemutatásával. — Vö. A Pseudo—Callisthenes-féle Sándorról szóló kalandregény-típust, Curtius-Rufus Sándor-életrajzát. — Ilosvai Nagy Sándora (1548) több kiadást ért meg. A Haller János Hármás

historiájában (1682) megjelent „Nagy Sándor egynéhány nevezetes dolgai” szövegrész egy 1494-es strassburgi kiadás alapján készült. Vö. Kohányi Menyhért: A Nagy Sándor-monda magyar fordítása. EPhK 1912, 28—34. — Király György: Világbíró Sándor mondája. ItK 1918, 129—142, 241—253. — Paul Meyer: Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen âge. II.

[38.]

1 sor *Hogy a két kis uja meg gyógyullyon . . .* — Ld. a 90. levélben is: *hogy kédnék a kis uja ne fájjon.* Stílusalakzat, pars pro toto. Tréfás szólás.

3 *innya.* — Ld. alább s a 66, 84, 104, 150. levélben is. Szily: „Az iszik régies és sok helyütt ma is népies infinitivusa.” Más írónál is előfordul, pl. Kemény János (101), Bethlen Miklós (II, 76), Apor (MHH XI. 51, 329), Cserei „meginnya” (285). — Az ivó- és fürdőkúrákról érdekes leírást ad Komáromi János is. „Nem messze vagyon Tekerdáktúl egy völgyben egy igen hasznos sárból álló fürdő, melyben augusztusban sok nyomorútt betegek mennek, s meggyógyulnak. Urunk ó nagysága is a végre ment volt belé, hogy fájdalmas lábainak gyógyulást vagy könnyebbéget vehessen.” — írja Tököly Imre titkára diáriumában 1700 augusztusában (67—68).

5 *tocsás hely* — tócsás hely. A NySz-ból kimaradt (Szily).

6 *tizen öt ölni.* — Egy öl 1,9 m hosszú.

17 *de a görög papok. azért hogy egy néhány polturát nyerhessenek, . . .* — A következő részben Mikes gúnyosan ír a görög papok poltura-éhségéről. A papok a sarat is, a vizet is megszentelik. A szentelt savanyúvíz purgáló hatásának humoros leírása némi libertinizmusra vall. Mikes is, Rákóczi is nevet ezen a „vendégeskedésen”. Mikes szkeptikusan nyilatkozik a szentelt savanyúvíz gyógyító hatásáról. A szenteltvíz gyógyító erejéről hasonló megjegyzéseket tesz a 44. levélben.

18 *polturát* — A poltura régi kísértékű pénzdarab, néhány fillér. A Rákóczi által veretett rézpénz, a libertás 10 polturából állt.

20 *a traditio szerint,* — A hagyomány, a néphit szerint.

21 *hypocrates* — Hippokratész: kiváló ókori orvos (i. e. 459—377).

27 *ezt a vizet is meg kellett szentelni. mert anélkül nem volna hasznos.* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 238; 232, 236. Az okhatározó kötőszó. A mert kötőszó használata. Hasonló példákat idéz az 59, 64, 65, 85. levélből. Ld. még Simonyi: Nyr 1907, 53. (A régi magyar így beszélt — Az új magyar így beszél.) — MMNyR II, 221, 381.

37 *ejtelnű* — Többször előfordul, pl. a 84. levélben. Az ejtel az erdélyi szász áchtel magyar megfelelője, a veder nyolcad része, kb. 0,7 liter (Szily).

41 *forgács ur ügettette a lovát.* — NySz Ló [Szólások]. Üget, iget: ügettet. A szótár csak innen idézi. — Forgács Simonról vö. a 16. és 41. lev. jegyz.

43 *eleget neveltünk rajta, . . . a mi urunk . . . azt nevette* — A nevetés a Mikes-levelek sajátos színét alkotja. Vö. a 17. lev. jegyz.

47 *vagyoné olyan orvososság aki mindenféle betegséget meg gyógyítottson. de olyan vagyon aki árttson.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 9: A viszonyító névmások. A régi s a népies nyelvben gyakori: ki a mely helyett. Ld. még az 53. és 44. lev. jegyz. — MMNyR I, 247.

48 halál ellen nincs fű kerben. — (Erdélyi, Sirisaka, Margaita.) Szily: Közmondások. — Tóth Szájrul szájra 294: „A salernoí orvosiakola hagyományaihoz tartozónak vélem ezt a híres leoninust”: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*. A halál ereje ellen nincs orvosság a kertekben. A mondást Mikestől is idézi. — Ld. még Konsza HáromszNépkölt 491: Halál ellen nincs orvosság.

51 *maradok. kédnék leg kisebbik szombati szolgája*. — Mikes tréfálkozva használja a feudális szolgáltatásokra vonatkozó (pl. *dézma bor* 27. lev. — *ur dolga* 21. lev. — *aszszony dolga* 173. lev.) kifejezéseket. Mikes valószínűleg itt is egy ilyen kifejezéssel humorizál, összekapcsolva egy hagyományos levélzáró formulával (maradok . . . szolgája, vö. a 34. lev. jegyz.). A szombati szolgá-ra vonatkozólag a SzékOkl-ban találunk adatot (VII, 408, 1621. sz.). „A csíkszéki székelyek kérvénye gr. Lázár Ferencz főkirálybíróhoz, közterheik könnyítése és sérelmeik orvoslása végett.” (1741) „... Az a kívánságunk szolgáló rendekül, hogy az szombati szolgaság tolláltassék . . . sem Gyimesben nem szolgálnak, sem a várba fát nem hordanak, sem strására az havasban nem járnak, sem quártélyost nem tartanak, sem szekérre nem mennek, sem fűvet a militiának nem hordottak . . . ez egyik oka a szegény szolgáló szabad emberek [ti. a lófő rendből] romlásának s pusztulásának: azért a szombati szolgák iránt tett *constitutio s conclusio* ellen *contradicalunk* sollennter.” A figyelmet fölhívta rá Barta János a 38. levélhez fűzött jegyzetében (1958, 367).

[39.]

1 sor *A kéd szép, de igen kurta leveleit kedvesen vettem*, — A szép levél Mikes kedvelt levéltípusai közé tartozik (56, 97. lev.). A 102. levélben *egy igen szép. cainos, és takarékos levél* írására támad kedve. Az eddigi levéltípusokra vonatkozólag vö. a 16, 18, 21. lev. és jegyz. Ld. a 40. lev. jegyz. 3. s.

3 *egy pénzben sem telik kédnék*. — egy pénzébe sem kerül (Szily). NySz Tel: tel-ik [Szólások]. Ld. a 118. levélben *amely nekem sokban tölt*. Vö. Simonyi Határozók I, 91; 89. Véghatározó be. „Valamibe kerül, telik (az utóbbi inkább a régiségben, ma csak az időről); valamibe fogad, játszik.” Hasonló példa a 79. levélben. A -benből be-ragos határozók használatára ld. még a 3. lev. jegyz. 28.s.

3 *a meleg házban. nem mesterség írni*. — NySz Ház 2) Ld. a 10. lev. jegyz. meleg házban = meleg szobában (Szily).

4 *a kéd leveleit pedig, a hideg házban is gyönyörűség olvasni*. — Mikes dicséri „nénje” leveleit; stílusudatosság és elhithető, precieux formula. Eddig legtöbbször a gyakori írásra biztatta „nénje”-t, mondván, hogy nincs nagyobb gyönyörűsége, mint amikor neki ír. De „nénje” leveleit olvasni is nagy gyönyörűség (5, 18. lev.). Vö. az 56. lev. és jegyz. — A francia levéltudományban is van erre példa. Bussy Rabutin és Mme de Sévigné levelezése tele van egymás leveleinek dicséretésével.

9 *huszon négy kő fallal rekesztették bé tehát az utunkot erdély felé*, — Ld. a 16. lev. Ott már írt a pozsafeváci békéről. Mikes az események alakulását itt is a hazatérés lehetőségeihez méri.

11 *más felé is bé vágják az utat*, — (Erdélyi, Margalits.) Mikes arra céloz, hogy Franciaországba sem mehetnek vissza (vö. a 32. lev. jegyz.).

12 *a mint mostanában folynak Európában a dolgok., leg kisebb sugárát sem láthatjuk meg szabadulásunknak.* — Mikes összegezésének forrása bizonyára a fejedelem környezetében folytatott beszélgetések és a külföldi újságok hírei. Vö. Angyal Sz 1905, 211. TT 1905, 211—212. Bonnac levelezése. — Szekfü 211—245, 369—377. — Köpeczi—Várkonyi 361—362. — Pillias 140—144. Instructions secrètes de Rakoczi à l'abbé Brenner 1720. = Az angol—francia—holland—osztrák négyes szövetséghez (1718. aug. Quadruple Alliance) 1719-ben Spanyolország is csatlakozott. Mikes feltűnően jól ismeri az európai politika eseményeit.

12 *sugárát* — sugarát (Szily).

14 *szegény bujdosoknak. hogy adcz könnyedséget. ha töllök el veszed, még a reménséget.* — Ld. az 59. lev. jegyz. Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. Mikest nem elégíti ki a próza, néha versbe kezd vagy versemlékeket rögzít le. A bujdosókról szóló sorai a bujdosó kuruc versek hangjára emlékeztetnek. Másutt prózában is: 28, 32, 34, 36, 44, 50, 87, 161, 165. lev. stb.

19 *reménség ellen is, kel reménlent,* — A meglehetősen zárt, féléves rodostói élet, a kb. hároméves törökországi tartózkodás után Mikes már semmi reményt nem lát „megszabadulásukra”. Remélni csak a gondviselésben lehet, mert *se a portához, se a francziához biznunk nem lehet.*, — mondja, rátérve a francia politika eseményeinek részletezésére. A *reménség ellen is kel reménlent* motívum az író egyik olvasmányának, a húsz évvel később lefordított *Epistoláknak* alapvonása.

24 *nem oda buda,* — (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások.

26 *a spanyolban kapa,* — NySz Kap [Szólások]. A. m. megtámadta a spanyolokat.

29 *álíanciát csinál,* — szövetséget köt.

30 *el véteit* — Szily: „A NySz-ból kimaradt.” A. m. elfoglaltatja.

30 *a két siciliát.* — A nápolyi királyságot nevezték így, amely Sziciliát és Szardíniát foglalta magában.

36 ... *és hogy ... fogják küldeni.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 95: A *hogy* kötőszó. Simonyi szerint a célhatározó mondat rendszeren követi a főmondatot, de néha előkészítő szerepe van, éppúgy, mint az általános főnévi mondatnak (nemcsak költőknél és szónokoknál, hanem a mindennapi beszédben is). Ilyenkor a főmondatnak kötőszava meg szokta előzni a mellékmondatot. — A célhatározó mondatról ld. még az 51, 53, 107. lev. jegyz. — MMNyR II, 282—84.

38 *küül lehetne remélni valamely vigasztalást a szegény bujdosó magyaroknak, ...* — Mikes és nyilván Rákóczi is csak a franciáktól remélne segítséget. De Orléans herceg (megh. 1723-ban) immár harmadszori (vö. a 14. és 32. lev.) jellemzéséből az derül ki, hogy az hallani sem akar Rákócziról. Mikes itt is hivatkozik arra, hogy „Franciaországban való létükkor” a régens mindenkor nagy barátságot mutatott a fejedelem iránt. Újra fölhozza, hogy atyafiság is vagyon közöttük. Ez azonban meglehetősen távoli kapcsolat. A régens anyja: a német Erzsébet Sarolta, a híres Liselotte volt. A fejedelem felesége és az öreg hercegné, mindketten rajnai kis fejedelmi családból származtak. Ezek a családok egymást keresztező szálakkal kapcsolts rokonságban állottak egymással (Szekfü 23). Rákóczi írja Karolina Amália hercegnőről, aki 1694-ben lett a felesége, hogy „Károly, hessen-rheinfeldi fejedelemnek, az ősrégi

Leiningen-Vesterburg családból származó Alexandria grófnőtől . . . született leánya volt' (Vall 46). Pontosán: Charlotte-Amélie, fille de Charles, Landgrave de Hesse Rheinfels Wanfried et d'Alexandra-Julienne de Leiningen (1679—1722). Vö. Pillias 157. Ld. a 43. lev. is. — A régens anyja: Elisabeth-Charlotte de Bavière, princesse Palatine, duchesse d'Orléans, dite Madame (Pillias 140, 119). Mikes azt írta róla, hogy Rákóczit fiaként szerette.

51 *hát az evangélyumot. csak a köz népek adtáké ki!* — Mikes a vallásosságban demokratikus gondolkodású. Azt tartja, hogy az evangélium a fejedelmekre is kötelező. Az író a fejedelmek ingatag barátságáról szóló elmélkedését (32. lev.) új elemmel bővíti ki. Másutt még erőteljesebben fejti ki ezt a nem ismeretlen, de itt merészen kiélezett gondolatot (vö. az 51. lev. és jegyz.).

55 *a ki a hideget adgya. a mentét is ad melléje,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits), Szily: Közmondások. — Mikes a mondást az isteni gondviselés képszerű kifejezésére használja. Másutt is talál erre képes kifejezéseket (pl. 7. lev. stb.).

59 *ha szinte varro tö eső volna.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

60 *bercsényi urfi ide érkezet* — Gróf Bercsényi László Ignác (1689—1778), Miklós fia. 1711—12-ben ő is Danckában élt. Mikes jól ismerte a vele egykorú fiatalembert. Az ifjú Bercsényi az 1712. év végén lépett francia szolgálatba; ő hozta létre ott az első huszárezredeket. Később magas rangot ért el, Maréchal de France-ként fejezte be franciaországi pályafutását. 1726-ban nőül vette Anne Catherine Gérardt. A Marne mellett fekvő kastélyának kápolnájában, Luzancy-ban temették el. Vö. France Hongrie 1962, Nr. 71, 32—37. Lucien Benoit: Ladislas Bercesnyi, héros kurucz et Maréchal de France (d'après une gravure d'époque). Konstantinápolyba való utazásáról lásd Brenner abbé Rákóczi (de Jenicuy le 23 janvier 1720.) leveléhez fűzött megjegyzését (Pillias 141). Vö. Thaly: Gr. Bercsényi László francia maréchal, magyar levele 1740-ből. HadtörtKözl 1890, 413—417. — Ld. a 171. lev. jegyz. Bercsényi és Mikes levélváltása 1747-48-ban. Köpeczi—Várkonyi 385. — Forster Gyula: Gr. Bercsényi László francia marsal élettörténete. BpSz 1924.

65 *ugy leszek mindenkor a kéd (nem ló fejű :). hanem ló fő székelye.* — NySz 1. Fő, ló-fő : ló-fejű. Mikes ebből is szójátékot csinál. Előfordul Hermányinál is: „Hát, fiaim, jönnek-e a lófejű székelyek, mert mi olyant nem láttunk?” (127. sz.) — Erdélyi János: Népdalok és mondák II, 327:

Látod kurucz, a lófejű,
Ő Áttila igaz vérű;
Ő bent maradt hazájába,
Inkább itt dül a sirjába,
A lófejű. stb.

Thaly a verset Székely kurucok dala (1707 végéről) címmel tünteti föl (Adalékok II, 191), s a háromszéki székelyekkel hozza összefüggésbe. — A lóférségről ld. Lóránd Lajos: A székely jobbágyság kialakulása. Bp. 1906. — Gyallay Domokos: Lófi székely — lófé székely. A székely őstörténet nyomai az élő nyelvben. MNy 1959, 218—226. — Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a XVI. — XVII. századi Erdélyben. Bp. 1962. — lsm. Sz 1963, 1362—63. A XVI. század elején a három rend — főnép — primores, seniores, potiores; lófé — primipilus; község — communitas, liberi

plebei — együtt képezte az ún. „universitas Siculorum”-ot, és mint ilyen egészében nemesség volt. Az ősi alkotmányon alapuló szervezet és jogrend az erdélyi fejedelemség kialakulása után megbomlott. A régi gyalog és lófőrend közül kiválik a primori rend. Létrejön az ún. felső rend és a szabad, adózástól ment lófő. Az alsó rendet (község és parasztszékely) a sorozatos fölkelések leverése (1562) után János Zsigmond- jobbágyságra vetette. A lófőség ősi rétege osztozott a nemesi előjogok teljességében, amikor a primorokkal együtt gazdaságilag és politikailag elnyomta a communitast. A XVI. század végétől az osztálytagolódás egyre erősebb, terjeszkedik a főnemesség, megnyírbált jogaiért küzd a szétforgácsolódó lófőség; közülük sokan kerültek az egyre nagyobb terhek alatt sínylődjó jobbágyok (község) sorába. A SzékOkl számos okmánya világot vet a XVII. század végi háromszéki osztályviszonyokra. — A *Leveleskönyvben* előforduló kifejezések, mint az *ur dolga, szombati szolga, ló fő székel, brassai biro, dézma bor, tisz tarto, camara szék, cütál, ütlő szék, perlekedés, udvar biro, számtarto, kulcsár, ütlő mester, udvarház, major, fő ispány, major ház, sz. György napja, számvető, árenda, jobbágyok, nemes ember* stb. Mikes gyermekkori emlékei az erdélyi feudális társadalmi viszonyokról. Vö. a 21, 38, 74, lev. jegyz. is.

[40.]

1 sor *polatéti*, — Ld. a 35. lev. jegyz. 23. s.

3 *ma nekem köszöntő levelet kel írni*. — NySz Köszön : köszöntő. A szótár csak innen idézi. — A „köszöntő levél” Mikes újabb alkalmi levéltípusa. Más levéltípusokra vonatkozólag vö. a 16, 18, 21, 39. lev. és jegyz. Ld. még a 41. lev. jegyz. A „köszöntés” Bethlen Kata levelezésében is előfordul (pl. 287). — Az újévi levélről ld. a 78. lev. és jegyz.

3 *meg hajtván mind a két térdemet*, — Vö. a 24. lev. és jegyz. 28. s.

7 *mi egymást csak két szóval. köszönttyük. azt a két szót mindenkor el kíséri a mi szívünk, mi azal bé érzük, . . . nem ugy mint bercsenyiné*. — Az újévi kívánóságok módjáról vö. a 23. lev. jegyz. Bercsenyinéről ld. a 21, 22, 24, 26, 37. lev. is. Kajdacsinéről a 24. lev. és jegyz. 17. s.

12 *hát még mennyit neveltünk a kajdacsiné köszöntésin*. — Mikes tollát vonzzák a nevetéssel kapcsolatos témák. Eddig a negyven levélben csaknem húszban fordult elő „nevetséges” dolog. Vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

13 Mikes egyre többet használja a hagyományos rövidítéseket: *Nagydnak* . . . *nagydk* Vö. a 15. lev. jegyz.

18 *mert francziában az igen szokás*. — Mikes franciaországi emlékei! A különböző országokban levő szokásokról ld. a 33. lev. jegyz. 24. s.

24 *mert ha csak fél lottal többet nyomna a szeretet, töb volna az atyafi szeretetnél*. — NySz 1. Nyom [Szólások]. Loto : lat, súlymérték (német jöv. szó); a font $\frac{1}{32}$ része: bécsi fonttal számítva 17,5 gr. — Mikes korábban (6, 8. lev.) még „két fonttal”, „száz drámmal” (a font 0,52 kg, a drám 2,5 gr) „jobbítja meg” szeretetüket. Itt nagyon is tudatában van a „fél lot” kicsinységének. Jobban nem szeretheti már „nénjé”-t. Ez a képzelt fölfokozott szeretés alapvető motívuma a Mikes-leveleknek. Vö. a 70. lev. és jegyz.

*mert kevésel kédet. ha inkább szeretném.
nénémséget néha, el is felejténém.*

Ld. még a Gróf P. E. képzelt néne személyéhez fűzött észrevételeinket az első levél előtt.

25 *ugy szereltek édes néném, mint a káposztát.* — A káposztáról ld. a 18. lev. és jegyz. s a 19, 20, 28. lev. Mikes kezdetben többször, később elszórtan használja ezt a fordulatot. Levél végén itt él vele utoljára. Más vonatkozásban a káposztáról a vö. 7, 17, 34, 52, 56, 76, 148. lev.

[41.]

rodosto. 9. .bris 1721. — Feltűnően hosszú szünet, — 9 hónap az előző levél után! Ritkul a levelek száma, kezdenek szaporodni a lassan múló idővel kapcsolatos megjegyzések. Ld. a 46. lev. jegyz. 8.s.

1—9 sor A hosszabb szünetek után élénkebbek a levélkezdetek (pl. a 33. levélben is). Mikes stílusérzéke még fikcióban is élvezetes prózát teremt.

2 *arendes dolog.* — Ld. a 84. levélben is. Szily: a. m. különös, furcsa. „Ilyen értelemben a NySz. nem ismeri.”

3 *énnekem kellene kigyót. békát. kiáltanom kédre.* — Szily: Közmondások. NySz Kigyó, kégyó [Szólások]. — Hermányinál is: „kigyót békát kiált” (237. sz.).

3 *olylan haragos és tüzes levelet* — A hangulat és körülmény szabja meg a levél milyenségét. Mikes mindig megtalálja az alkalomhoz legjobban illő levéltípust. Vö. *olylan véres és kegyelen levelet* (94. lev.), *irtoztato pirongado levelet* (76. lev.). — Mikes eddigi levéltípusairól ld. a 16, 18, 21, 39, 40. lev. és jegyz. Ld. még a 48. lev. jegyz. 32. s.

5 *meg haragut hérmán. kövér ludat kíván,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Szily: Közmondások. NySz Kövér [Szólások]. — Ld. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi 227: Énekszöveget, mondókát, példabeszédet idéz. — Vö. Falucsúfolók

Hérmán,

Kövér macskát kíván . . .

(Nagybaconi gyűjtés; a versikében Magyarhermányról van szó. Konsza HáromszNépkölt 369.) — Toldy Mikes-kiadásában Rézmán áll.

7 *fel lobbasztom is azt az édes haragot.* — Szily: fellobbant; „csakis ónála”. — NySz Harag [Szólások].

11 *bercsényi urfi innel el repült hajon.* — Ld. a 39. lev. jegyz. Az ifjú Bercsényi kb. egy évet töltött Törökországban, részben Rodostóban. Mikes semmi személyes írnivalót nem talál vele kapcsolatban. — Vö. Soltész Igekötők 58: elrepült. Az el igekötőre ld. még a 13, 50, 71. lev. jegyz.

16 *az elő menelteknék . . .* — Császár tolhibának véli és „előmenetelnék”-re javítja — szerintünk fölöslegesen.

17 *aktis esterházi is el ment,* — Eszterházy Bálint gróf, egy francia huszárezred megszervezője lett. Atyja, gróf Eszterházy Antal (1676—1722) Rákóczi tábornoka. Ld. a 44, 45. lev. és a 19. lev. jegyz. Eszterházy sorsáról és Rodostóba meneteléről ld. a török okmányokat; Karácson: LXIV. 1720 január közepén. Diván-i humájun lev. — LXV. „A moldvai vajdához utasítás, hogy Eszterházynek és katonáinak ellátást adjon az elutazásuk alkalmával.” 1720. jan. 26. — LXVI. 1720. febr. 21; LXXIII. 1720. június 26, valamint LXXVI. „Eszterházy panaszos levele a szultánhoz folytonos hányttatásai miatt és

könyörög, hogy neki is jelöljön ki tartózkodási helyet, ahol családjával nyugodtan lakhassék.” 1720. október 19; az erre adott szultáni rendelkezés, mely Eszterházy grófit családjával Rodostóba rendeli: LXXXI. 1721. febr. 19. — „A szultán rendelkezése Eszterházy uti szükségleteiről.” LXXXII. 1721. márc. 16. Szeráj lev. Mivel még egy 1721. márc. 25-én kelt rendelet (LXXXV. Szeráj lev.) is az „Irasovatól Rodostóig menő uton történendő szállításról” intézkedik, Eszterházy Mikes állításával egyezően érkezett Rodostóba. — Vö. Köpeczi 340. — Thaly: Bercsényi II, 89; Bercsényi III, 101. Thaly: Ocskay László I, 8, 327. — Bercsényi László levele, à Mme la Comtesse d’Esterházy à Luzony le 9 Mai 1751. Arról ír, hogy Törökországból Eszterházy Bálinttal tért vissza Franciaországba 1719-ben. (Bercsényi László levelei. OSZK Quart. Gall. 55/2.)

20 *a samaritána aszszonymak.*, — Mikes az evangéliumi dialógus kivonatát adja a papok szájába: „Mondá néki Jézus: Menny-el, hidd-elő a férjedet, és jőj ide. Felele az aszszony, és mondá: Ninch férjem. Monda néki Jézus: Jól mondád, hogy ninch férjed: mert őt férjed vólt; és a ki most vagyon, nem te férjed: ezt igazán mondád.” (Ioan 4, 16—18; Káldi.) Mikes kitér a nyílt vélekedésre, melyet bibliai tudása alapján, szokott módján (pl. 27, 37. lev.) egyenesen megadhatna; inkább a papokra hárítja a döntést. Az egész levélben bizonyos tartózkodó, tisztelettel tompított hangon ír az elcelődésre is alkalmas témáról. Nem akarta a maga nevében megbélyegezni azt a családi életet, amelynek körében oly gyakran megfordult. Érdekes, hogy Eszterházy házasságára vonatkozó megjegyzéseit általában közvetett, függő formában közli. — Eszterházy elhunyt felesége Erdődy Julianna volt, aki gr. Csáky Krisztina (később Bercsényiné) első házasságából született. A rodostói papok, Radulovics és káplánja, az akkor érkezett kamalduli Le Roux nevű francia abbé, szigorú fölfogás híveinek mutatkoztak, s nem ismerték el törvényesnek a tábornok második házasságát. Bercsényi és Bercsényiné nem érintkezett Eszterházy új feleségével. Mikes előadását az udvari és állami levéltárban levő Virmond- és Dirling-féle jelentések megerősítik. Dirling 1721. júl. 29-én jelenti, hogy Eszterházyt rossz házassága miatt a rodostói magyarok megvetik. (Szekfü 216—17, 376.)

40 *forgács ur. el hagyja bennünket.* Egy török okmány 1721. január 13-i kelettel adott engedélyt Forgách tábornoknak a Lengyelországba menetelre, egyben az utazásról és tartásdíjának megszüntetéséről intézkedett. (Karácson: LXXVIII. Szeráj lev.) Mikes bíráló hangjában a Forgách távozását követő megjegyzések is helyt kaphattak. — Forgáchról először a 16. levélben tesz említést, a 31, 35, 36, 38, 73. levélben is szól róla, rovására anekdotázzik. Mikes célzása arra vall, hogy jól ismerte személyét és Bercsényivel való összeférhetlenségének régebbi hátterét. Rákóczi maga is bírálólag írt a magyar mágnások korábbi viselkedéséről (Vall 364. — Emlékiratok 84, 86, 107). — Forgách Simon (1669—1731) magas császári tiszti rang elérése után lett kuruccá 1704-ben. 1705-ben Kolozsvárt kiadta Zrínyi Áfiumát. 1706—1710 végéig Rákóczi fogságba vetette, mert nem teljesítette parancsait. Forgách az elfogatást Bercsényi művének tartotta. Gr. Forgách Farkas, Simon atya, Bercsényi anyjának testvére volt — s így onokatestvérek voltak. Rodostóból való távozása után lengyelországi bujdosásban halt meg, mivel a bécsi udvar nem részesítette kegyelemben. Később fia is megfordult

Rodostón, s atyjához híven ezt írta egyik levelében: „Ex praenobilibus vannak a fejedelem mellett Sibrik Miklós, Ilosvay János, Máriássy Ádám, Mikes Kelemen, Kapy Gáspár. Adta volna Isten, soha Rákóczi, se Bercsényi ne született volna. Hazánkat elpusztították, minket koldusbotra juttatának. . . .” (1731. okt. 11.) Ld. Szekfü 394. — Márki III, 649. — Köpeczi 341. — Thaly: Bercsényi II, 27, 241; Bercsényi III, 130, 131, 148, 151, 693—700. Ocskay László I, 94. Thaly 1885, 211—268. Ghymesi gróf Forgách Simon tábornok mint író. — Forgách rodostói dolgairól lásd Szekfü 218—219, 376. Mikes adatait kiegészítik a török okmányok Karácsonnál, valamint Virmond 1719. nov. 15-i, Dirling 1720. júl. 31-i és 1721. jan. 4-i jelentése. — Vö. Bártfai Szabó László: A Forgách-család története. Esztergom 1910, 509—35, 542—56, 605—08, 796—97.

44 *ki ki a maga kágyáról dézmal.*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Szily: Közmondások.

47 *én ugyan nem bánom. mert még is telik az idő.* — Főntebb *éleg ahogy az időt el töltöm nátok*, alább *ugyan idő töltésért . . .* Előbb *nekünk ilyen kel. az unalmas rodostora*, — Az unalom és az időtöltés problémája több mint egy-éves rodostói tartózkodás után összekapcsolódik ezekben a (37, 41, 45, 46.) levelekben. Megérződik Mikes levélírói kedvén is: ebben az évben ez a második levele.

47 *idő töltésért is ment volt a fejedelem . . .* — NySz I. Ért, Érett 5). Vö. Simonyi Határozók I, 442: „Az -ért rag célhatározó jelentésében is veszített tért a régibb nyelvhez képest, de azért ma is elég sűrűen fordul elő efféle jelentéssel . . . Legközönségesebb a célhatározó -ért a menést és küldést jelentő igék mellett . . .” Az -ért-ragos határozókra vonatkozólag vö. a 42, 86. lev. jegyz. is. — MMNyR I, 582.

50 *csak két nap maradhatunk őt.* — Vö. Klemm TörtMondt 178: A határozók mondatbeli szerepe. Ragtalan határozók. — MMNyR II, 162.

52 *halászni.* — Császár Elemér Mikes-kiadásában helyett „vadászni” áll.

53 *vagy huszig valo bialokot hajtottak.* — Vö. Klemm TörtMondt 204: A határozóragok használata. Ld. még a 77. és 85. lev. jegyz.

58 *és a hajos meg indul ebéd után.* — A hajóval történő levélküldésre vö. a 36. lev. jegyz. 111.s.

58 *maradok és leszek. a két leg kedveseb. és drágáb attyafia* — Ezt a hagyományos levélzáró formulát Mikes a 34. levéltől alkalmazza igen nagy változatossággal. Vö. a 34. lev. jegyz.

[42.]

2 sor A város leírására vonatkozólag ld. még a 36. és 37. lev. és jegyz.

3 *ugy is nincsen egyebet mű írnom*, — Mikes bármilyen találékony volt az élmény-levelek előadásában, a rodostói unalmas, egyhangú életben nehéz volt témát találnia. 1721-ben ez a harmadik, egyben utolsó levele. 1720-ban hét levelet, 1719-ben pedig tíz levelet írt. Ez is csökkenő tendenciát mutat az 1718-ban írt tizenöt levélhez képest. Témaszegénységre utalnak a 47, 51, 55, 56, 57, 58. stb. levelek. •

5 *nagy kereskedés vagonon út, mind földön, mind tengeren;* — A kereskedésről ld. a 37. lev. és jegyz., a hajózásról vö. a 36. lev. jegyz. Rodostónak nemcsak forgalmas tengeri kikötője volt, hanem szárazföldi szállító, közvetítő

útvonala is. A Konstantinápolyból észak felé (Drinápoly, Bulgária) tartó főútvonal Çorlunál elágazott és Rodostón át Görögország felé tartott. Innen a Mikes-említette nagy forgalom.

8 *tengeren is ide sok hajók jönnek.* — Vö. Simonyi MagySzórend 181: „A régi nyelvben az összefoglaló szólam és az igés szólam között igen gyakran még más, jelentéktelenebb szólam, sőt néha két-három szólam foglal helyet... Ez a szórend mint régieség néha újabb költőknél is, azonfelül egyes nyelvjárásokban is előfordul, kivált Dunán túl s a székelyeknél.” Simonyi példákat idéz még Heltaitól, Molnár Alberttől, Pázmánytól, Kálditól, Aportól, Csereitől, Gvadányitól, Aranytól stb. Az összefoglaló szórendre ld. még a 37, 80. lev. jegyz. MMNyR II, 479—80.

10 *felesen* — nagy számmal, többségben (Szily). Ugyanígy a 80. levélben stb. A XVIII. században még gyakran használt szó (Bethlen Miklósnál, Hermányinál stb.). — NySz 1. Föl, Fél: fölösen.

13 *és a midőn pestis vagon.* — A pestisről Mikes többször is ír. Vö. a 30. lev. jegyz.

20 *itt a kadia csak hamar fel épül . . . út mindenért kel fizetni, . . .* — A kadiahoz vö. a 36. lev. jegyz.; fel épül = meggazdagszik. A NySz-ból kimaradt (Szily). A török bíró megvesztegethető, ezért gazdagszik meg. Pénzen veszik meg a bíróságot. Mikes a részletek felsorolásával az igazságtalan közállapotokat jellemzi. — „Rossz bíró az aki az ajándéokra néz” — mondja a háromszéki közmondás (Konsza HáromszNépkölt 498).

24 *meg hoszabútyák anyakát.* — fölakasztják. NySz Nyak [Szólások]. Mikes körülírásaiban mindig talál humorizálni valót.

26 *a jancsár.* — Ld. a 20. lev. jegyz. 19.s.

38 *aki szabadságot kér, a szedésért. bór árulásért. is ahoz képest fizet . . .* — Vö. Simonyi Határozók I, 442: Az -ért -ragos határozók. „Itt ma csak -ra állhatna meg.” A célhatározó -ért használatára ld. még a 41. lev. jegyz. 47.s. NySz 1. Ár, Árr: árulás 1.

42 *és a micsoða kevély nép a görög.* — Mikes szinte kivétel nélkül ellenszenvvel nyilatkozik a görögökről. Ld. még az 59 lev. és jegyz. 5. s.

49 Mikeset igazolólag Rákóczi is megemlékezik egyik levelében a kolbászcsinálásról: „. . . mihelyt a mezei munka és betakarítás befejeződött, az egész város bárdok kopogásától hangos: vágják a napon szárított gyenge bivalyhúst, hogy kolbászba töltsék.” (Egy francia királyi hercegnőhöz. Rodostó, 1723. január 22. Közli Köpeczi 315.) A két leírás rokon vonásai még nem teszik szükségessé, hogy egyiket a másik forrásának tekintsük. A közös élmény, az álmat előző kopácsolások, beszéd tárgyai voltak Rákóczi környezetében.

65 *mint mondgyák.* — Kulcsár, Toldy, Császár stb. Mikes-kiadásában hibásan: „mit mondjak.”

65 A török, görög és örmény lakosság jellemzése után Mikes a zsidó lakosok jellemzését egy szólással üti el, *itt is csak olyan a zsidó valamint másut.* Zsoldos szerint (78) Mikes irodalmi élményeinek hatása is érezhető ezekben a szavakban. Montesquieu Perzsa leveleiben pl. hasonló tartalmú megjegyzés olvasható: „Tu me demandes s'il y a des Juifs en France? Sache que par-tout ou il y a de l'argent il y a des Juifs. Tu me demandes ce qu'ils y font? Precisement ce qu'ils font en Perse: rien ne ressemble plus à un Juifs

d'Asie, qu'un Juifs Européen." (Lettres persanes. Nouv. éd. Londres. 1769, 60. levél.) — Spectateur V, 183: „Reflexions sur les Juifs." Ez arra vall, hogy a téma ismert volt az irodalomban.

68 *Lakunk partyán, a tengernek . . .* — Ld. az 59. lev. jegyz. Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. Rodostót leíró versét Mikes később 1761. márc. 19-én kelt misszilis leveléhez csatolva rokonainak is megküldte kihagyásokkal és bővítésekkel. Kihagyta a 168—175, 192—199. sorokat, összesen 16 sort. Ellenben 40 új sort illesztett hozzá. Ezáltal az eredetileg 132 sorból álló leírás 156-ra változott. Az egyező 116 sornyi szövegben kisebb eltérések vannak. Ld. az 1761. márc. 19-i misszilis 38. sz. jegyzetét. Vö. Abafi: Mikes Kelemen. 1878, 141—146. — Hopp Lajos: Mikes Kelemen utolsó levelei. ItK 1961, 529. — A 70—71 sorhoz vö. Vajthó László megfigyelését egy költői szemlélettel kapcsolatos parhuzamról (FK 1964, 417; Ady és Mikes).

75 *suhajtoznak.* — sóhajtoznak. „A NySz.-ból kimaradt" (Szily).

112 *mírigy halál,* — pestis halál (Szily).

116 *ki ég,* — Szily: „A NySz. csak szótárból ismeri."

131 Érdemes összevetni Mikes sorait Rákóczi fönt említett levelének folytatásával. „Ezután kezdődnek az esküvők, rendszerint éji időben, meglehetősen gyászosan pislogó lámpások fényénél. Az élen duda visít, éles félhangjai az éj békés csöndjében különösképpen sértik a fület. Az ünnepség fényét még inkább emelni vélik, ha e pásztori hangszer mellé egyhúrú hegedű is kíséretet ad. Nagyon illik az itteni áriákhoz, melyek nem egyebek, mint közönséges bélhúr-nyekergetés . . . bár a zaj jókor jelzi a vőlegény érkezését, soha sincs kedvem mécsét gyújtani, hogy elébe siessek, sőt, midőn álomból fölzavarnak, alig állom meg, hogy szerencse helyett minden rosszat ne kívánjak nekik. Néha nappal van részünk ebben a játéknézésben. Képzelnem tudok nevetésesebbet, mint amilyen az itteni lakosok tánca ilyenkor. . . ." (Köpeczi 316.)

160 *pillangoson,* — pillangósan (Szily). NySz Pillagós, pillangós. — Mikest is idézi. „A NySz. magyarázata nem illik ide. Vö. MTSz." (Szily).

170 *csak száraz kor,tyot kel nyelni,* — Ld. az 50. levélben is. (Erdélyi, Margalits.) Szily: „A NySz. csak Mikestől idézi." NySz Korty. A levélíró körülírja a kényes témát.

184—197 Mikes versének végén az üldözött bujdosó érzéseit fejezi ki. „Isten szent városában" nem lesz hatalmuk az üldözőknek. Talán Szt. Ágoston reminiscenciára gondolhatunk itt, a középkori civitas Dei fogalmának szó szerinti fölelevenítése kapcsán, de ügyetlen fordításban. Vö. Zolnai 1924—25, 35.

202 *ha nem szereti, csinállyon szebbeket,* — Ld. a 42. lev. 10. sz. lapalji szövegjegyzetet. Ott Mikes törölte: *(a ki nem szereti csinállyon szebbeket.)*, s áttette a levél végére.

203 *én soha sem voltam a párnassus hegyén.* — Pápai Páriz szótárában (1708), amelyből Mikesnek is volt egy példánya, ez áll: „Parnassus, Görögországi hegy, é volt á Musáknak szenteltetett helyek. Indē Parnassus, a, um: Parnassus hegyi." Parnassus neve ismert volt a hazai kéziratos költészetben s a korabeli barokk poétikában. Pl. „Parnassus hegyein mulató muzsáknak". Thoroczka Zsigmond-énekeskönyv (1695 után) Kolozvár EK. — Jankovich Miklós: Magyar világi énekek (1789—1793) OSzK Quart. Hung. 175. —

Mikes tudatában van annak, hogy amit írt, nem valami „szép versek”. A 105. levélben „nénjé”-vel mondatja, hogy *a jó aluvás után. könnyeb verseket gyűlni*, — őszinte kritikával ismeri el, hogy nem költő. De azt tudja és érzi, hogy igazi, vérbeli levélíró (vö. az 56. lev.).

A levelekbe szúrt versek, versrészletek a précieux kordivat kellékei, csupán prózaékesítő szerepük van. Megtalálhatók mind a misszilis, mind a fiktív levélgyűjteményekben. Mikes irodalmiságának nem lényege a verses megnyilatkozás. Verstördékek csupán néhány levelét (39, 51, 63, 70, 77, 105. lev.) „ékesítik”. Ami verset ír, csak alkalmi betétként, kedvtelésből vagy a már hallott verssorokat újra költve írja. Mikes verselésére a diákversszerzés, az alkalmi rímfaragás a jellemző. Sok benne a ragrím, mint általában a régi magyar irodalomban. Rigmusai az erdélyi provinciális nemesi alkalmi verselők szintjén állanak. Ebben úgy látszik a kollégiumi verselés hagyományát követi. A kollégiumok diákjai körében indult el (XVI. szd. második fele) az alkalmi, mulattató énekszövés, mely tovább él a következő századokban is. Mikes verssorai helyenként a kuruc versekre s a népköltészetre is emlékeztetnek. Mikes verseléséről vö. Zolnai Béla megjegyzéseit (1921—22, 102; 1930, 62—63, 171, 194).

Ebben a levélben a város leírását a lakodalomról szóló versrészlet követi. A lakodalmas, házassági versek, asszonycsúfoló énekek a szerelmes versek családjához, virágénekekhez kapcsolódnak. A XVII. századi lakodalmi diákköltészet emlékei ránk maradtak a különféle kéziratos énekeskönyvekben, főként a Vásárhelyi daloskönyvben. Mikesre emlékeztető lakodalmis verseket olvashatunk a székyi lakodalmi költészet összegyűjtött emlékei között (Konsza HáromszNépkölt 419—437). Az örmény lakodalom leírásában Mikes a hazai lakodalmi szokásokhoz hasonló (esküvő, lakodalmi muzsika, ajándékozás, menyasszonyvívés, öltöztetés, menyasszonyfektetés) mozzanatokat is rögzített. Vö. MNT III/A Lakodalom XLIII—XLIV. — Ld. Rettegi György Önéletrészt (lakodalmi és menyegzői szokások, táncok . . . Erdély öröksége VIII, 70—73). — Az örmények házasságáról ld. a 108. lev. is.

[43.]

5—15 sor A fejedelemasszony haláláról ld. Pillias 157—165. Paris, ville des Rákóczi. II. La Princesse Amélie de Rákóczi, femme de François II Rákóczi. (Portrait de Nicolas Largillière. L'original est à la National Gallery à Londres.) „La Princesse Charlotte-Amélie mourut le 18 février 1722, au couvent de Chasse-Midi, à Paris.” Rákóczi felesége 1721 őszén, negyvenkét éves korában elhagyta Lengyelországot és Párizsban telepedett le. Halálának időpontját pontosan jelezték az újságok. A Gazette február 28-i és a Mercure februári száma is megemlékezett róla. Rákóczi többször írt a Mikes által említett gondokról (Vall 212, 292, 298, 332; 1718: 362; 1719: 427—28.) — Mikes a következő levélben írja meg, hogy a gyász miatt fekete köntöst vettek föl mindnyájan. Rákóczinéről ld. a 39. lev. jegyz. 38.s.

16—22 Mikesnek vigasztalást ad az a gondolat, hogy a „fejedelmi nagy házból valók is” szenvedhetnek, mint a szegények. Isten rendelése alól a fejedelmi személyek sem vonhatják ki magukat — ez a lényege Rákócziné halálához fűzött alkalmi elmélkedésének. (Hasonló gondolatokat fejteget a 32, 39, 51, 69. levélben is.) Az isteni akarat igazolására és a szerencse forgandó-

ságára ezután ókori példákat hoz föl az író. A végén saját állapotukra transzponálja a tanulságot: *ne essünk kettőségben.*

23 *solon, a hét bölcsök közül való. a cresus udvarában menvén, . . .* — Krózust, Lúdia utolsó királyát Kírosz perzsa király i. e. 546-ban leverte, s birodalmát elfoglalta. Szolón és Krózus történetét ld. Hérodotosz I, 30. — Plutarkhosznál, „Solon és Croesus” találkozására (I, 205—208). — Bornemisza Péter is említi „Solon és Croesus” párbeszédét (Órddögi kísértetek. 1955, 130, 186, 273). — Mikes a 63. levélben is idézi Szolón mondását. A „hét bölcsüket” a 26. levélben említi. — Vö. Király 1909, 341: Novellák, példák, idézetek. — A bölcs Szolón mondására Bethlen Miklós is hivatkozik (II, 21).

31 *cyrus* — A perzsa birodalom megalapítója (megh. i. e. 529). — A Cyrus-motívum felhasználása a magyar irodalom három területén figyelhető meg: a) széphistóriákban, b) a protestáns prédikáció-irodalomban, c) a felekezeti iskoladramákban.

34 *mi is tudjuk az a. b. két.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

35 *az egyiptomi leg híreseb király, meg győzvé. őt vagy hat királyokat . . .* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 106: „A népneveket nem szoktuk elválasztani a főnévtől.” Hasonló példát idéz Csereitől: „francia egész armáda”. A többszörös jelzőről ld. még a 8, 80. lev. jegyz. — Soltész Igekötők 47: „Meggyőzni ma okkal, érvekkel lehet valakit, régebben fegyverrel is lehetett; ez ma csak legyőzni. Mikesnél mind a két használatban előfordul”. (53. lev. *bölcs okokkal ügyekszik vala egyik a másikat meg győzni.*) A meg igekötő használatára ld. még a 25, 46, 62. lev. jegyz.

Az illető egyiptomi király nem Ozirisz, hanem Sesostris, vagyis II. Ramszesz. A történet megvan Szcenci Molnár Albert: De summo bono c. fordításában (I. kiad. 86). Egyik fejezete világtörténelmi nagyságok életével igazolja a szerencse forgandóságát, és idézi Cicero, Sallustius, Seneca, Gellius, Ovidius, Horatius, Cato, Boëtius stb. véleményét Fortunáról. A mese zsidó vonatkozásában szintén ismert, forráshelye földerítetlen. — Sesostris királyok-húzta szerkerét említi Bessenyei György is (A magyar néző. Bécs é. n. 22). — Ld. még Hatvany Pál táblabíró adomagyűjteményét, Némelly fel-jegyzésre méltó történetek. 1796, Kassa. 97. A szerencse forgókerekéről ld. a 13. lev. jegyz. — Vö. Király 1909, 341. — Zsoldos 14, 74.

41 *lent vagyok . . . alát vagyok.* — Ld. a 192. levélben is. Szily: alant.

44 *ha szinte meg unná is két. de hozok még egy példát elé.* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 130: „A föltételező és megengedő kötőszók.” „A ha kötőszót megengedő mondatokban az is-en kívül még igen gyakran kísérik más-más kötőszók, illetőleg határozók, melyeknek jóformán csak nyomósító szerepük van, ilyenek: még, szinte v. szintén, mindjárt stb.” Hasonló példát idéz a 44. levélből. Ld. a 13. lev. jegyz. 38. s. — A példák, történetek előadása Mikes kedvelt írói szokásává válik. — A Spectateur szerzője is szívesen él velük: „L’usage de la Fable est le meilleur moyen qu’il y ait pour donner des avis et des instructions aux autres . . .” (V. 235.)

45 *mert nem mindenkor vagyok olyan jó kedvem. hogy históriából beszéllyek.* — Alább *édes néném többet nem beszéllek históriából.* A beszüremkedő antik olvasmányelemek novellisztikus és mitologikus motívumok (3, 9, 14, 17, 26, 37, 38, 42. lev.) mellett Mikes az antik történetből hoz betétszerűen kialakított példákat. Az antik novella-motívumok és antik történelmi részletek egymás-

mellettsége ezután is megfigyelhető (pl. 45, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 62, 63, 72, 75, 82, 85, 96, 130, 205. lev.). Az antik témakör bővülése együtt jár az eddig jellemző élménylevelek fokozatos átalakulásával, a betétekkel, forrásokkal megtűzdelt levéltípus kialakulásával.

46 *egy számosi király. a neve nem jut eszemben.*, — Számosz híres zsarnoka (i. e. 546—521) Polükratész, pazarlása messze földön ismertté tette nevét. Ír róla Hérodotosz III, 39. (TörtKönyvek III, 347. Bp. 1892, MTA kiad. Ford. Geréb J.) — Valerius Maximus VI, 9, 5, aki az előbbiből vette. — Cicero De finibus. Lib. V, 92. (A legfőbb jóról és rosszról. Ford. Némethy Géza. Bp. 1901, Franklin.) — Vö. még Katona Lajos: Temesvári Pelbárt Példái. Értekezések XVIII. k. 2: 77, 322. Példa, 33 M: Exemplum de nimia fortuna timenda. Ex legenda S. Ambrosii. (Leg. aur. c. 57., ed. Graesse p. 253. Cf. Schiller: Der Ring des Polykrates.) Szcenzi: De summo bono. 641. — Király 1909, 340—41. — Polükratész gyűrűje előfordulásához vö. még: A szerencse forráságáról (Versek a Radvánszky-Codexből. ItK 1904, 449).

50 *ki húzván az ujjából*, — le húzván az ujjáról (Szily).

54 *akoron észre vévé. hogy a jó idők után, eső szokot lenni*, — (Szólás.)

60 *a pestis út igen kezd sétálni*. — A pestisjárványról vö. a következők (44, 45, 46. leveleket is. Mikesnél a pestis már-már irodalmi témává válik. Ld. a 30. lev. jegyz. 36.s.

65 *magas az aszszonyal hozánk jönnek lakni*, — Vö. Kertész Nyr, 1905, 121: „Egyes számú alanyhoz a mondatban levő -vel ragos társhatározó következtében többes számú állítmány járul.” — Ld. még Klemm TörtMondt 150: Az alany és az állítmány megegyezése. Vö. a 77. lev. jegyz. 53.s. ld. még a 8, 40, 45. lev. jegyz. — Bercsényiekről már többször megemlékezett Mikes (41, 15, 35—37. lev. stb.).

66 *de én nem bánom mert a kis susi közeleb lesz*, . . . — Vö. a 37. lev. és jegyz. az oldal csontunkot. csak kel szeretnünk, — NySz Csont: oldal-csont 2). Mikes világi humorának megnyilatkozása. — Hermányi is tréfálkodik (269. sz.) a szóval. Vö. az 54. lev. jegyz. 38.s.

72 *tzinteremben* — A 198. levélben is. Szily: 'temető'. „A latin coemeterium népetymológiás elcsavarodása. Erdélyben ma is mondják.” A templom körüli temetőt hívják így. — Hermányinál is „cinterem” (271. sz.).

74 *amen*. — Először a 33. levél végén használta Mikes az imaszerű zárószót. Ld. az 59. lev. és jegyz. 48.s.

[44.]

bujuk álli. — A 45. levélben is. Egyelőre nem azonosítható helynév. Mikes *Leveleinek* török kiadása a nevet Büyükalı alakban oldja föl. Ilyen helynevet azonban a mai török helységnévtár nem ismer (vö. Türkiye'de Meskün Yerler Kilavuzu, I—II, Ankara 1946—1947).

4 *sor apestis miat.*, — A pestisjárvány támasztotta helyzetről adott kép az átélés közvetlen hatására vall. A járvány miatti félelem az egész levél hangulatára rányomja bélyegét. A lelki depressziót (pestis, halálfélelem, a bujdosás állandósulása) megrázó emberi megnyilatkozással fejezi ki Mikes a levél végén. Vö. az előbbi és a következő két levelet is.

4 *sátorok alatt*, — Ld. a 45. levelet is. Egy 1722. márc. 20-án kelt török okmány szerint Rákóczi néhány sátort kért maga és kísérete számára.

A sátorkészítő használt sátoraiból utaltak ki „tizennégy kházine, egy oba, egy csádir és hat szegbán-cserge” sátort, azaz: kisebbeket, egy nemezből készült nagy sátort, egy táborig és egy négyszögű hosszúkás sátort. (Karácson: LXXXVIII. Szeráj levtt.)

6 a faluban. egy nyomorult udvar házban. vagy is majorban, vagyon szállva. — Másutt major ház, majorkodás (88, 128. lev.). — Vö. NySz Ház : udvar-ház. NySz Major 2). NySz Ház : major-ház. A major (allodium, allodiatura) magyar viszonylatban a földesúr saját kezelésében levő (nem a jobbágyok által birtokolt úrbéri) gazdálkodási központ, udvarházzal és egyéb gazdasági épületekkel.

11 itt táborozunk. egész ház népestől. — Vö. Simonyi Határozók I, 395: A -stul stül -ragos határozók. — MMNyR I, 582.

16 uszni kel amínt lehet. — A 13. levélben: *addég csak usz amíg lehet*. Ld. ott.

18 így kel a keresztnek uttyán járni. — Ez a szólam megfelel Mikes egyik lefordított olvasmánya, a *Keresztnek királyi uttya* c. munka bevezetőjében és másutt ismétlődő alapgondolatnak: *A kalvária hegyén utozó Szarándoknak. ki a keresztnek uttyán akar járni* (2 recto) stb. Hasonló szólamok ismétlődnek a 116, 117, 119, 121. levelében, valamint 1760-i és 1761-i misszálisében. Vö. az említett fordítás jelzett helyeivel: *Hetedik rész hogy az Isten kinek kinek erejéhez képest adgya akeresztet* (4 verso és 113 recto) stb. — A keresztviselés Rákóczi Vallomásaiban gyakori motívum: 110, 187, 320, 403, 430. stb. A Testament politique-ban is: „La croix que Dieu envoie pour éprouver . . .” (300). Rákóczinak a kamalduliakhoz írt (1726. júl. 23-i) levelében (Zolnai 1927, 272—73). Protestáns írónál is: Bethlen Miklónál (II, 230); Ács Mihály imádságos könyvében: Arany lánc (Lőcse 1896); Harmadik rész: „az világi Keresztünket könnyebbitő imádságok” (RMK I. 1490); Bod Péternél (Hilarius 360. sz.); Pekryné Petrőczy Kata Szidónia verseiben (ItK 1915, 317, 319, 447, 449, 457) és fordításában (A kereszt nehéz terhe alatt el bágyatt sziveket élesztő jó illatu XII lilium. Megj. 1705. RMK I, 1747); Vargyasi Dániel István életírásában (Erdély öröksége VII. 196); Bethlen Kata Önéletírásában (4, 51, 201, 220. stb.). — Vö. Tóth Szájrul szájra 360: „Kinek megvan a maga keresztje. Máté 10, 38: És aki fel nem veszi az ő keresztjét, és úgy nem követ engemet hátul, nem méltó énhozzám.” — A keresztviselésről másutt is szól az újszövetség (Marc 10, 21). A kereszt szimbóluma mögött a római igazságszolgáltatás gyakorlata, a keresztrefeszítés és a keresztre feszített Krisztus bibliai története áll. A kép megvan a zsidó irodalomban is. Vö. Zsoldos 41.

18 a bujdoso magyaroknak. a bujdosásban is bujdosni kel. — Először a 36. levélben. A száműzetés, bujdosás Mikesnél és Rákóczinál a vallásos peregrináció, a földi zarándokság, bibliai exilium értelemben szerepel. A magyar érzelmesség a bujdosó fogalmában összpontosul pl. Balassinál (Szarándoknak vagy bujdosónak való ének), Adynál is (Zolnai: Nyelv és stílus. Gondolat Bp. 1957, 331). — Zsoldos 39 (szenvedés — bujdosás). — PP „Búdosás embernek élete.” Prov. Vita hominis peregrinatio. A bujdosásról vö. a 28, 36. lev. és jegyz.). — A mondat további részéhez kapcsolódó gondolatot *hogy valamiben hasonlok lehessenek az Istennek bujdoso fíához*. — az Imitatio Christi inspirálhatta (Zolnai 1924—25, 34, 146). Vö. a 85. lev. jegyz. 15. s.

21 eszterházi ur. nincsen velünk, — Eszterházy Antalról vö. a 41. és 45. lev. és jegyz.

25 nem lehet hogy még is ilyen szomorúságunkban meg ne nevetésem kédet, mert mi is azon elegeit nevetünk. — Előbb éppen nem kel nevetünk . . . csak időlenül nevetünk, . . . Alább is. — Mikesnél a nevetés egész lényét, hajlandóságát, emberi természetét és írói magatartását meghatározó vonás. Erős érzelmi kontrasztot teremt azáltal, hogy reménytelen helyzetekben is föl tudja idézni a nevetést. Vö. a 17. lev. jegyz. és a 45, 46. lev. is.

35 az ő áuitos orvoságán. mind mi elegeit nevetünk. egy keveset nevéssen ked is. — Ugyanígy neveti Mikes a görög papoknak a szentelt savanyúvízzel való babonáskodását (38. lev.), s a lengyel papok szokását, akik szentelt vízben teszik az éget bort. (33. lev.) Ezek Rákóczi és Mikes racionalizmusára valló megnyilatkozások.

38 majd el fejejtetem volna kédnék meg írni. — A majd és szinte szócskák a mai nyelvhasználatban mindig jelentő móddal vannak összekapcsolva, de Mikesnél ezek után is (az 51. levélben is, stb.) föltételes módot találunk (Vas Nyr 1905, 434—35). A föltételes mód alkalmazására ld. még az 1, 2, 3, 9. lev. jegyz. — Vö. Klemm TörtMondt 34: A tagadó mondat. A majd-dal kapcsolatos szólásmódban Mikes tagadószó (majdnem) helyett föltételes módot használ.

41 a micsoda állapotban vagyunk. a bizonyos hogy hozzánk illik agyász, ha szinte senki haláláért nem viselnök is. — Vö. Simonyi Kötőszók II, 10: „A magyarban is előfordul, mint a latinban, állapotahatározó mondat gyanánt a relatív mondat.” Más példa a 37. levélből. Ld. még a 38, 53. lev. jegyz. — Simonyi JelzőkMondt 177: (Névmások a birtokviszonyban.) „A senki (és a más) névmás mindig maga nyomatékos, ma mégis gyakran mondják -nek -kel . . . de régente és élénk vagy népies beszédben ma se veszi föl a ragot.” Vö. a 60. lev. jegyz. is. — MMNyR I, 583.

[45.]

3 sor *Confectumokot* — csemegét, süteményt.

5 *apestisben meg holt.* — Az 1722. évi nyári pestisjárvány (43—46. lev.) erősen foglalkoztatja Mikest. A fejedelmi konyha személyzetéhez tartozó elhalt cselédek franciák voltak. Ez abból a rendeletből derült ki, amelyet a rodostói kádi és adószedő részére adtak ki Rákóczi magyar és francia szolgálóinak adómentessége ügyében. Az elhaltak helyébe ugyanis a környező görög szigetekről fogadtak föl új cselédeket, török alattvalókat, akik adófizetésre voltak kötelezve. (Karácson: XCHH. 1723. ápr. 23; a portai defterek között; és Sz 1910, 230—31.) — Klemm TörtMondt 163, 167: A határozók jelentése. A Mikestől idézett szerkezetet Klemm idegen hatás eredményének minősíti. Példát idéz a 11. levélből is.

6 ezen kívül. akonyha mesterünknek két fia. csak hamar utánna menének, — Vö. Kertész Nyr 1905, 120: „Számnévi jelzős alany után többes számú állítmány”. Ld. még a 8, 15, 43. lev. jegyz.

15 szüntelen valo unadalomban, — Vö. a 41, 46. lev. és jegyz.

16 hányszor feküdem már ugy le. hogy nem gondoltam viraditát érni. — A 75. levélben: látom némely aszszonyokot ugy írni; 206. lev. kívánom kedves nénémnek az új estendőt egészségben el érni. Kulcsár Endre az ilyen „barbárságok” és „tarkabarkaságok” miatt elmarasztalja a levélíróat. De szabatos példát is idéz tőle: 206. lev. láták hogy a remete a tengeren futna

utánok., stb. (Nyr 1899, 390.) — Zolnai 1916, 15: gallicizmusok Mikes nyelvében. — MMNyR I, 225; II, 151, 335.

19 *azt ne gondollya kéd hogy csak én vagyok. így*, — Vö. Simonyi Kötőszók II, 77: (Hasonló példa a 15. levélből.) „Néha a főmondat tagadása a mellékmondatnak csak egy részére vonatkozik át, s magát az ige kifejezte állítást nem teszi kétségessé”. Másutt az *azt ne gondollya* kifejezésből a tagadás átvonatkodik a mellékmondatban kifejezett gondolatra is, s azt kétségessé teszi, ezért ott föltételes mód használatos (pl. 27. lev. ... *pénzek ne volna*).

26 *a hol mindenkör nevettek*. — Király György Abdera ókori városra gondolt (1909, 341). — Ld. Wörterbuch der Antike. Verlag Körner. Stuttgart 1960, A'bdéra (lat. Abdéra). — A várost állítólag Hercules alapította. Írt róla Hérodotosz, Cicero, később Juvenalis és Galenus orvos, akik a város lakosainak (abderiták) korlátoltságát az éghajlat befolyásának tulajdonították. Vö. Tóth Szájrul szájra 252: Lukianosz görög történetíró (160 körül) emlegeti világot csúfja gyanánt Abdera thráciai várost, „mely afféle lehetett, mint a mi mai tudatunkban Rátót, Kóka s a többi hely, melyre minden butaságot ráfognak.” Szállóigévé nálunk német révén lett, vö. Wieland: Die Geschichte der Abderiten (a Teutscher Merkurban, 1774).

28 *semmit nem mondhattak. nevetés nélkül*, — Vö. Klemm TörtMondt 31: Kettős tagadás. Ld. alább is. — MMNyR II, 54.

30 *mondotta ki a voxát*. — a szavazatát.

36 *mert csak a mosolygás is nehéz nekünk*. — Előbb a nevetés pedig olyan ritka nálunk ... — Mikes levelének következő része kedélyvilágának mély krízisét és lelki egyensúlyának megingását tárja elő. Mikes „nevetés” nélkül nem tud élni, sem írni. Vö. a levél elejét. Ld. a 44, 17. lev. és jegyz.

37 *processiot* — menetet (körmenet, búcsújárás).

39 *eszterházi ur* — Fraknoi Eszterházy Antal grófról vö. a 19, 41. lev. jegyz. és a 44. levelet. Meghalt 1720. aug. 10-én. Rákóczihoz 1704 májusában csatlakozott a dunántúli birtokos nemesség legjavával. Komárom vármegye főispánja, Pápa örökös ura és főkapitánya volt. Mint kuruc tábornok nem sok sikert ért el, hűsége azonban rendíthetetlen volt Rákóczihoz. Ld. Thaly: Bercsényi III, 101 és Ocskay László I, 327. — Szekfü 85, 216—17. — Köpeczi 340. — A következő, okt. 11-i levélben Mikes nem szól már Eszterházy családjáról; nem említi, hogy a tábornok felesége és házi népe elutazott Lengyelországba. Rákóczi kérelmére a porta 1722. szept. 10-én kiadott fermánja biztosította útiköltségüket. (Karácson: XCL. Szeráj lev.) Eszterházy sírhelyéről és sírfelirataról lásd Thaly 1893, 47—49.

40 *ur színe változása napján* — Aug. 6 (transfiguratio Christi).

49 *nem lehet nem könyvezni* — Azaz: könyvezni kellett. A magyarban a kettős tagadás általában nyomós tagadás; gyakran van egy mondatban a tagadószó mellett még egy, sőt két-három tagadó névmás. Nyelvünkben ritka, inkább csak irodalmi példákban fordul elő az a kettős tagadás, amely állítást fejez ki (mint pl. a latin nyelvben) Berrár 138. A tagadásra vonatkozólag lásd fentebb is, továbbá a 34, 161. és 11. lev. jegyz. — MMNyR II, 51.

54 *soha el sem felejttem. és mindenkörön eszemben fog jutni hogy kicsoda napokat töltöttünk itt ell*, — Vö. a 46. lev. is.

56 *minek elötte el végezem leveletem . . .* — Ugyanígy a 91. levélben. Vö. *Simonyi Kötészők III*, 69: A mielőtt kötész. *Simonyi* mindkét esetben „elvégezem” alakban idézi s hozzáfűzi, hogy a fölszóllító mód használata a mielőtt kötészó mellett „*Mikesnél* talán nyelvjárási sajátosság”. *Simonyi* a kódexekből idézett példákban ilyen esetben a fölszóllító mód használatát latinoknak, idegenszerűnek mondja. — *MMNyR II*, 371.

59 *nem tudom mi formában*, — Vö. *Simonyi Határozók I*, 93: Módhatározó ben és ből (mi formában *Mikesnél* többször előfordul). A -ben ből be -ragos határozókra vonatkozólag ld. még a 72, 85. lev. jegyz. (ben és ből), továbbá a 3. lev. jegyz. 28.s.

61 *sibrik lakot benne*. — *Sibrik* neve így kerül elő, véletlenül, amikor *Mikes* leírja, hogy kiszaladt az égő sátorból. *Sibrik Miklós* a fejedelem udvarmestere volt. Ld. még róla a 113, 114, 115, 117, 118. levelet. *Mikes* ismerte őt *Rákóczi* udvarába kerülése óta. Haláláról is megemlékezik 1735 otóberében; ekkor a *mi jó Sibrik apánknak* nevezi. A fejedelem is ír róla (*Vall* 336 stb.).

66 *leg aláb két ezer tallérban kerül*. — A *Rákóczi-szabadságharc* idején Magyarországon használatos tallér = 2 rhénes forint = $2^2/5$ magyar forint. 2 tallér = 1 arany.

[46.]

1 sor a *pestis* *Istennek hálá. tellyeségel meg szüვნén avároson . . .* — Vö. *Soltész Igekötők* 34: „A meg perfektív funkciója.” Ld. még a 25, 43, 62. lev. jegyz.

8 *csak mi tudhattyuk aztot. hogy micsoda unadalmas napokat töltöttünk ott el. mert azt lenem lehet írni*. — *Simonyi MagySzórend* 491: Értelmi egységek a szórendben. Igenevek és módosító igék. „A tagadás az egész ígés állításra vonatkozik.” Ld. még a 33. lev. jegyz., továbbá a 27, 80, 81. lev. jegyz. — *Mikes* levélírói tevékenységére az 1722-es esztendő erősen kihatott. Ebben az évben ez a negyedik, egyben utolsó levele. Már 1721-ben is csak hármat írt (vö. a 42. lev. jegyz.). Ld. még a 37. és 41. lev. jegyz. és az előző levelet.

9 *mennél nagyobb szenvedésben volt a mi elménk, annál nagyobb . . .* — Vö. *Simonyi Kötészők III*, 208, 209, 214, 218: A mennél, mentől, minél kötészók. Ld. az 54, 69, 70, 115. levélből idézett példákat is. *Simonyi* kimutatja, „milyen változatos ez a szerkezet, annyira hogy egy és ugyanazon írónál is különféle alakjaival találkozunk; pl. *Telegdinél*: mentül — attul, mentül — annyival; *Pázmánynál* és *Mikesnél*: mennél — annál, mentől — annál; *Faludinál*: mennél — annál, mentül — attul, mennyivel — annyival, mennyivel — annál; *Kazinczynál* mentől — annál, mennél — annál.”

11 *az elméjü inségből*. — *Szily* szerint „íráshiba elméji = elmei helyett”. — *NySz Elme*: elmei. A szótár *Kulcsár Mikes*-kiadásából „elméji inségből” alakban idézi. Ld. *P. Thewrewk Emil*: Az i-vel képezett melléknév. *Nyr* 1879, 348 („elmei inség” = elme insége; *Thewrewk Toldy* kiadásából idézi).

14 *de ha az elme nem vidám. és nem csendes . . . ellenben . . . az elméjek helyben lévén mindenkor vidámok, és jó kedvűek*. — *Mikes* a kiegyensúlyozott kedélyállapot, az egészséges és a mértékletes élet híve, a derűs, vidám élet-szemlélet hirdetője (a 17. és 64. lev. jegyz.). *Mondanivalójának* itt ez a lényege: a jó módban levő is kedvetlen, ha „az elme nyughatatlanságban” van; a „bú és törődés” sokkal nehezebb a testi fáradtságnál; ha az ember

szegény is, vidám és jókedvű lehet, ha „az elméje helyben legyen”. Mikes sztoicizmusa a nevető bölcse szemléletével párosul. Ez az életszemlélet a levélíró magatartásában tudatosan alkalmazott fordulatokban is megnyilvánul. Pl. *azon nem törődöm.* (23. lev.), *mít vizsgálom én ajövendőt . . . énnekem csak azon kel törődöm hogy mikor láthatom kédet. mikor nevetetek kédet,* (28. lev.), *de azon nem törődöm. hanem azon törődöm hogy nem három széken vagyok ;* (30. lev.), *de vessük végít az ilyen gondolatoknak. és örüllünk még előre. annak; . . . és hadgyuk atörödést annak. aki azt szereti.* (34. lev.), *elég a hogy erről elegend lehetne elmélkedni., de azt hadgyuk mászorrá.* (36. lev.), *azt a papok lássák. ők ahöz többet tudnak nálammúl én azt nem vizsgálom . . .* (41. lev.). Hasonló megnyilatkozások találhatók a 70, 71, 75, 79, 96, 125, 150, 153, 255, 160, 162. levélben.

Mikes életszemléletének ezt a vonását számos tényező között bizonyára olvasmányai is befolyásolták. A Spectateur (ou le Socrate moderne) például eszményként foglalkozik a „belle humeur”-rel: „le bon naturel envisagé comme une vertu morale” (II, 300). — „Je croi qu'il n'y a rien de plus utile dans la vie, que de ne donner jamais dans aucune extremité.” (II, 72.) — „La tranquillité de l'esprit, au milieu de tous les divers états de la vie, est le seul bonheur auquel on doive aspirer dans ce monde.” (II, 234.) — „Soiez toujours égal, et vous êtes même à Ulubre, le plus heureux de tous les hommes.” Est Ulubris, animus si te non deficit æquus. Hor. L. I. Epist. XI. 30. „On doit moins aspirer à se rendre heureux dans cette vie, qu'à se tranquilliser l'esprit.” (II, 404.) — „Eloge de la bonne humeur en qualité d'une vertu morale.” (IV, 127.) — „Ils vous apprendront à connoître ce qui peut vous tranquilliser l'esprit” bonne humeur: santé, gaité etc. (IV, 149). — „Soiez toujours égal . . .” (404). „Sur la Bonne Humeur” (IV, 323). — „Il n'y a rien à mon sens, de comparable à un Ami qui est de belle humeur.” Nil ego contulerim jucundo fanus amico. Hor. L. I. Sat. V. 44. (V, 47.) — Bod Hilariusában (pl. 605. sz. stb.) a vidám kedélyállapot, az egészség csendes elme . . . szintén kedvelt téma.

26 *it a pestis igen meg dézmálta avárosiakot,* — A járványos betegség valóban félelmetes méreteken pusztított Rodostón, vö. a 44. lev. is. Ld. Karácson Sz 1910, 230.

28 *bár gyakrabban vehetném akéd levelit.* — A levélíró egy régen használt elhíttető formulát alkalmaz itt kedélyéhez illő egyszerűségében. Korábbi leveleiben megannyi játékos, tréfás formában variálta ezt a fordulatot, ami itt már sokat veszített természetességéből.

29 *mi még nem nevetünk.* — Ld. a 45. lev. és jegyz. 36.s.

[47.]

2 sor a *szegény horvát ferencz halálát,* — Mikes 1720 márciusában is írt Horváth Ferenczről (ld. a 33. lev. és jegyz.). A török okmányokban Horváth neve többször előfordul (Karácson: I. sz. 1717 jan. — XXIX. sz. 1718 jan. — LVI. sz. 1719 máj. — LXII. sz. 1719 júl. — LXV. sz. 1720. április 9. — LXXX. sz. 1721. febr. 19. Szeráj lev. Ezek többnyire tartásdíjának rendezéséről szólnak. — Az elhunyt Horváth Ferenc helyébe Pápai Gáspár lépett. XCII. sz. 1723. febr. 21. Szeráj lev.) — Vö. még Török—magyar Oktár 1533—1789. 368—384. sz. iratokat 1716—1722. évekből.

3 *vagyon már két holnapja hogy el hagyot bennünket.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 64: „A hogy-os mondatnak ez a birtokos szerkezete leggyakrabban olyankor fordul elő nyelvünkben, mikor a kérdés: mennyi idő óta? mennyi ideje?” Ld. még *már egy hete hogy* (25. lev.), *ma nyolczad napja hogy* (33. lev.). — A jelzői mondatra vö. a 4. lev. jegyz. 36. s.

3 *örökösön.* — örökre; ő után gyakori az ön, en helyett, pl. *különösön* (49. lev.), *gyöngyösön* (59. lev.) stb. (Szily).

4 *emberséges embert* — Előfordul még a 166, 180, 186. levélben is. Használja a kifejezést Kemény János (15, 280), Bethlen Miklós (I, 130, 198), Cserei (465, 478), Apor (MHH 36. 1903, 5, 63), Hermányi (73. sz.), Bethlen Kata (63), Rákóczi (Archívum R III, 1874, 202), Komáromi, Pápai János, Faludi stb.

7 *micsoda szép dolog ajó természet!* — Vö. a 46. lev. jegyz. 14. s.

8 *nem kel csudálni. ha el felejtette volna is amaga hazáját. mert . . .* — Mikes 51. levelében is céloz erre a bizonyára Horváth Ferenctől hallott gondolatra. A magyar gályaraboktól is hallott Mikes ehhez hasonlót (36. lev.).

10 *de attol tartok hogy ismét itt temetés ne legyen.* — Vö. Kulcsár Nyr 1899, 390: „A félest jelentő állító kifejezések után a tagadó, illetőleg tiltó mellékmondatlakkon követi a latint”. Ld. még a 75. levélben *félti hogy . . . elne kellyen.* stb. A tagadásra vonatkozólag ld. a 11. lev. jegyz. 12. s.

11 *egy urí asszony, aki iffjú lett volna ábrahám idejében.* — Mikes a hosszú bibliai életkor említésével Bercsényiné öregségével kapcsolatosan ironizál. Vö. a 170. lev. jegyz. 1. s.

13 *nem szükséges bé jedni az orczáját . . .* — Utalás a 22. levélben mondottakra.

15 *szem látomás fogy,* — szemlátomást. Vö. Császár (1905) szövegjavítását.

18 *nem sokára, le kaszályák aszénát,* — nemsokára meghal. Szily: Közmondások. Mikes kedveli a képek, a körülírások használatát.

19 *eddig leg kedveseb beszélgetése a viszá valo menetéről volt,* — Mióta Mikes Bercsényiné társaságát látogatta (21—22. lev. 1718. dec.), maga is igen gyakran emlegette a „viszá valo menetelt”, a hazatérést. Bizonyos, hogy hazájával, szülőföldjével kapcsolatos gondolatai a Bercsényiné társaságában lefolyt beszélgetésekkel is összefüggnek.

24 *kü adgyunk azután bercsényi urnak.,* — Vö. Kulcsár Nyr 1899, 388: „Kérdései, kivált a levelei végén, kedves kötődések. Tartalmuk túlzás vagy képtelenség; máshol elburkolt panasz. Szóképei közt metaforái époly ötletesek, mint alakzatai . . . A levélalak is sok mindent megenged, ami más műfajban visszatetsző volna.” Kulcsár további példákat idéz a 67, 82, 107, 112, 204. levélből.

25 *írjon kéd valami híreket. mert itt semmit nem hallunk.* — A bujdosók rodostói élete meglehetősen eseménytelen. A 42. és 51. levélben is arról panaszkodik Mikes, hogy nincs miről írnia. Eleinte szinte havonként tellett egy levélre. Most évenként ír 3—4 levelet. Előző (46.) levelét hat hónappal ezelőtt írta. A bujdosó kolónia elszigeteltsége, az előírászerű életviszonyok erősen próbára teszik Mikes levélírói találékonyságát és írói tehetségét.

1 sor akár mennyit ilyen az ember, akár micsoda kedvére töltse napjait. de mind azoknak ahálál avége. — Vö. Simonyi JelzőkMondt 94: Jelzős határozók. Érdekesek az ilyen példák, „mert ezekben a névmási jelzők nem magára a főnévre, a főnév fogalmára vonatkoznak, hanem az egész ragos főnévvel kifejezett módhatározóra.” Ld. a 13. lev. jegyz. 14. s. — Az egész levélBercsényiné haláláról szól, a 47. lev.-ben betegségéről ír. Mikes gyakran emlegette 1718 decemberétől kezdve (19, 21, 22, 24, 26, 37, 40, 44, 47. lev.). Jól ismerte Bercsényiné előkelő családi helyzetét, élettörténetét, tud előző két házasságáról, amikor Erdődiné és Draskovichné volt. Ha tiszteletteljes hangon beszélt is róla, kapott az alkalmon, hogy a méltóságos hölgynek idejét múlt szertartásosságán, mosolyra készítő nagyúri udvari szokásain élcelődjék. Mikes megjegyzéseiből tudjuk, hogy sűrűn fordult meg Bercsényiné társaságában. — Bercsényiné temetéséről, sírjáról lásd Thaly 1893, 154—56, 212: itt olvasható terjedelmes sírfelirata, a végén halála időpontjának pontos (Mikessel egyező) megjelölésével: „In Rodosto die XXV. Aprilis ann. Dom. MDCCXXIII. aetatis suae LXIX. exulatus XIII.” Konstantinápolyban a galatai Szt. Benedek templomban temették el, Zrinyi Ilona koporsójának szomszédságában. Ld. a 19, 21. lev. jegyz. is.

5 aki is mint agyertya úgy alut ell. — (Szólás.) Mikes gyakran használt képes kifejezéseket, ld. az előbbi levelet is.

7 holmi kérdéseket tettek tőlle. arendelése iránt. — Vö. Kertész Nyr 1905, 62: Rokon képzetartalmú szerkezetek hatása. Határozók elváltozása. „Kérdést tesztek valakinél és vmit kérdezek vkitől olyan közeli gondolat kifejezői, hogy az utóbbi könnyen befolyásolhatja az előbbinek a szerkezetét.”

8 mindenre meg felett. és sőt még, valamit akart volna még mondani a fejdelmeknek. — Vö. Simonyi Kötőszók I, 101: „Néha a sőt kszót egyéb fokozó kifejezések kísérik” (is, még). „Különös és magában áll Mikesnek kőv. mondata, melyben és kíséri a sőt-öt.” — MMNyR II, 319, 417.

11 sokat kívánkozot szegény amulando hazájában, — Az előbbi levélben írja Mikes, hogy Bercsényiné leg kedveseb beszélgetése a hazatérésről, a Magyarországra való visszatérésről volt. Ebben Mikes sem maradt el a kuruc tábornok feleségétől.

21 tudom hogy őt lesz kéd a temetésin, — Elhithető és egyben élénkítő, életközeli formula.

28 és a keserűség mellet a ládákrol gondolkodot. ilyen avilág. — A levélíró másutt is megismétli ezt a sztoikus sóhajt (vö. a 119, 128, 145, 152. lev.). — Bethlen Miklós is elmondja Bethlen Farkas halálakor (I, 304) „ilyen a világ”. — Mikes a 37. levélben is céloz Bercsényi természetének erre a vonására.

31 susihoz pedíg még más is tartaná közit. — Szily: „A. m. köze van hozzá, számít reá. Faludinál is. (NySz.)” — Mikes a 37. és 43. levélben célzott rá, hogy Zsuzsi nem közömbös neki. Itt elárulja, hogy ő is elvinné feleségül. Ld. a következő leveleket (49—51. lev. stb.).

31 de aki gazdagab. ahatalmasab. — Más változatban ld. a 22. és 28. levélben.

32 most ez elég. mert a szomorú dologrol nem kel hoszu levelet írni. — A levélírásnak megvannak a szabályai. A hangulat és az alkalom más és más típusú levelet kíván: mint hogy e szomorú levél. azért most nem is írok többet. mert a

szomorú levélnek, igen rövidnek kel lenni. (66. lev.) Ld. másutt is hasonlóan 67, 115, 121. lev. — Mikes eddigi levéltípusaira vö. a 16, 18, 21, 39, 40, 41. lev. jegyz. Ld. az 56. lev. és jegyz. is. 4.s.

[49.]

Keltezés: *rodosto* <le> 22 aug. 1723. — Vö. a szövegkritikai jegyzetet. A francia módra való keltezésnek másutt is vannak nyomai a kéziratban: 59, 79, 181. lev.

I sor A Confitör ismert szavaival — „*mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*” — menti magát Mikes tréfálkozva. Humorizál a miseszöveggel; az elvilágiasodás mozzanata Mikes stílusában.

4 *más kézre kerül amadár*, — NySz Kerül [Szólások].

5 *ha énnekem is annyi. volna a ládámban, mint másnak. talám a madár is meg maradt volna*, — Mikes előbb is (pl. 4, 22, 23, 34, 43, 48. lev.) éreztette, hogy ő szegény, és a szegény—gazdag ellentét-párban a szegények szemszögéből beszélt. Itt és még néhány (50, 51, 68, 75.) levelében különös érzelmi hangsúllyal, szinte líraian ír szegénységéről, hiszen most Zsuzsíról van szó.

6 *a szegény fogja meg a madarat, és a gazdag eszi meg.*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Szily: Közmondások. NySz 2. Fog : meg-fog 1). Mikes hazai közmondást idéz, vö. „Szegény fog madarat, de a gazdag eszi meg” (Konsza HáromszNépkölt 499).

3—23 A levélnek ez a része tulajdonképpen az öregemberek kalendáriumának ironizáló bevezetése. Mikes írói „bosszúja” Bercsényin. A levél hangja tisztelettudó, de maró gúnnyal telített: *ha hatvanhoz közelítünk is de abarány húst csak szerettyük*. Sem a szívnek, sem a testnek nem lesz része ebben a házasságban. A „vö legényt”, ill. „vö embert” a köszvény most nem háborgatja, *susiért gyakrabban meg mosdik*. Bercsényi és Zsuzsi: öregember — ifjú feleség. Az író kielezi a helyzetkomikumot, új novellát sző az életből és régi novellatémából.

24 *láttaé kérd. az olyan öreg embereknek akalendariumját akinek ifjú felesége vagyon*, — A novellát földolgozta La Fontaine is: Le calendrier des vieillards. (Nouvelle tirée de Boccace) Contes et nouvelles, IIe partie VIII. La Fontaine a kalendárium tárgyát Boccaccio: Decameron, giornata seconda, novella X. elbeszéléséből merítette: „Paganino da Monaco ruba la moglie a messer Riccardo de Chinzica, il quale, sappiendo dove ella è, va e diventa amico di Paganino; raddomandagliele, ed egli, dove ella voglia, gliele concede; ella non vuol con lui tornare, e morte messer Riccardo, moglie de Paganin diviene.” — Ebbe van beleszöve a pajkos kalendárium, melynek csaknem minden mozzanata megvan Mikesnél, függetlenül az elbeszélés keretétől szolgáló cselekménytől. Boccaccio: „... per ciò che, secondo che egli le mostrava, niun dí era che non solamente una festa, ma molte non ne fossero; a reverenza delle quali per diverse cagioni mostrava, l'uomo e la donna doversi astenere da cosí fatti congiugnimenti, sopra questi aggiugnendo digiuni e quattro tempora e vigile d'apostoli e di mille altri santi e venerdí e sabati, e la domenica del Signore, e la quaresima tutta, e certi punti della luna ed altre eccezion molte, avvisandosi forse che cosí feria far si convenisse con le donne nel letto, come...” (Ed. Bari 1927, Scrittori d'Italia, 171.) — A Mikes által leírt kalendárium bővebb, e bővítések azonban túlnyomórészt megegyeznek

La Fontaine szavaival, soraival. Az öreg emberek kalendáriumja pontosan megfelel a francia író által népszerűvé tett Le calendrier des vieillards verses novella címének. La Fontaine:

...

Quinzica donc n'ayant de quoi servir
Un tel oiseau qu'était Bartholomé,
Pour s'excuser, et pour la contenir,
Ne rencontroit point de jour en l'année,
Selon son compte et son calendrier,
Où l'on se pût sans scrupule appliquer
Au fait d'hymen; chose aux vieillards commode,
Mais dont le sexe abhorre la méthode.
Quand je dis point, je veux dire très peu:
Encor ce peu lui donnoit de la peine.
Toute en férie il métoit la semaine,
Et bien souvent faisoit venir en jeu
Saint qui ne fut jamais dans la Légende.
„Le vendredi, disoit-il, nous demande
D'autres pensers, ainsi que chacun sait:
Pareillement il faut que l'on retranche
Le samedi, non sans juste sujet,
D'autant que c'est la veille du dimanche.
Pour ce dernier, c'est un jour de repos.
Quant au lundi, je ne trouve à propos
De commencer par ce point la semaine:
Ce n'est le fait d'une âme bien chrétienne.”
Les autres jours autrement s'excusoit;
Et quand venoit aux fêtes solennelles,
C'étoit alors que Richard triomphoit,
Et qu'il donnoit les leçons les plus belles.
Longtemps devant toujours il s'abstenoit;
Longtemps après il en usoit de même;
Aux Quatre-Temps autant il en faisoit,
Sans oublier l'Avent ni le Carême.
Cette saison pour le vieillard étoit
Un temps de Dieu; jamais ne s'en lassoit.
De patrons même il avoit une liste,
Point de quartier pour un évangéliste,
Pour un apôtre, ou bien pour un docteur.
Vierge n'étoit, martyr, et confesseur,
Qu'il ne chommât; tous les savoit par coeur.
Que s'il étoit au bout de son scrupule,
Il alléguoit les jours malencontreux,
Puis les bruillard, et puis la canicule,
De s'excuser n'étant jamais honteux.
La chose ainsi presque toujours égale,
Quatre fois l'an, de grâce spéciale,
... (Contes et nouvelles. Paris Garnier Frères, 123—35.)

A levélben Mikes a tilalmas napok fölsorolását megtoldotta egy-két magyaros kifejezéssel. Előadásának szelleme a La Fontaine-i keret elhagyása nélkül is úgyszólván azonos a francia novelláéval. A sikamlós kalendárium a novellából kiemelve, külön is közkézen foroghatott Párizsban. Prózában és versben is földolgozták, egyfelvonásos komédia, comédie-vaudeville és opéra-comique is készült belőle hasonló címmel. Vö. i.m. Contes et nouvelles. 521—22. Ld. még Király 1909, 341.

A *Törökországi Levelek* eddigi kiadásai, Kulcsár és Toldy szövegét leszámítva, hibásan közölték a kalendáriumot bevezető részt. Bizonyára Abafi téves magyarázata alapján, amelyben azt állította, hogy Mikes írta le rosszul: „Ugyanis ha Boccaccioból nem is tudnók, már az értelemből is kiténünk, hogy azt nem pozitív, hanem negatív értelemben kell venni. Az illető hely Toldynál így van: »Valamint más kalendáriumban fel vannak véve a szerencsés és a szerencsétlen napok, itt is fel vannak jegyezve az olyanok, a melyekben lehet« stb. Itt kétségkívül azt akarta írni Mikes, hogy »a melyekben nem lehet« vagy »a melyekben tartózkodniok kell.« Egy szócska hiánya megfosztja az anecdotát csattanóságától. Feltűnő, hogy Mikes eddigi kiadói ezt észre nem vették.” (1878, 175.) — Abafi téved. A kézirat helyesen mondja: *a melyekben lehet a feleségekel hálniok, és a melyekben különösön.* — vagyis, amelyekben lehet és amelyekben különösön, ti. egyedül, külön kell hálniok. Mikes így is indítja a kalendáriumot: *hogy micsoda időekben, és napokban kel együtt hálni a feleségivel. és mikor kel különösön.* Boccaccio és La Fontaine csak a tilalmas napokat sorolja föl, Mikes pedig vagylagosan kezdi, de a fölsorolásban a „lehet” egész évben csak kétszer fordul elő. Nincs itt semmi félreértés. De van az önkényes javítást átvevő szövegkiadásokban (pl. Abafi, Erdődi, Császár stb.). A helytelenül betoldott szótszögletes zárójelbe tettük: *és hogy micsoda időekben, és napokban [nem] kel együtt hálni a feleségivel. és mikor [nem] kel különösön. valamint más kalendáriumban, fel vannak véve. a szerencsés és a szerencsétlen napok. itt fel vannak jegyezve az olyanok. a melyekben [nem] lehet a feleségekel hálniok, és amelyekben különösön.* Miklós Ferenc (1906) csak az utóbbi nem-et toldotta be. Úgy látszik, hogy a *különösön* helytelen értelmezése okozhatta a zavart.

27 *különösön.* — magánosan, egyedül, külön. Ld. a 35. lev. és jegyz. (Szily).

27 *eleget neveltünk susival. mert én egy kalendariomot csináltam neki, . . . de susi azt mondgya. hogy el kel égetni. mert gyakorta mondgya hogy különösön.* — Mikes franciás galantériával Zsuzsit is megszólaltatja. A pajkos téma előadásában stílusélenkítő szerepe van annak, hogy az író éppen az egyházi ünnepekkel hozza összefüggésbe a „böjti” napokat. Egy ilyen „kalendárium” már Voltaire szatírjára emlékeztet. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

35 *a nagy böjten.* — Quadragesima, a húsvét előtti 7. szerda és húsvét közé eső időszak (40 napi böjt, kivéve a vasárnapokat).

36 *a négy kántori. napokon.* — Vagyis az év minden negyedében, és pedig a Szt. Kereszt felmagasztaltatását (szept. 14), hamvazószerdát, pünkösdöt és Szt. Lucát (dec. 13.) követő szerdai, pénteki és szombati napokon.

37 *a három sátoros ünnepeket.* — A sátoros ünnep régi zsidó fő ünnep volt. A keresztények a három legfőbb ünnepet: a karácsonyt, húsvétot és pünkösdöt nevezik sátoros ünnepnek.

37 *mindeniket octavával meg kel tartani*, — Az octáva az ünnepre következő nyolcadik nap, vagy az ünnep napja utáni nyolc nap.

38 *az apostolok ünnepeken*. — Ilyenek a következők: András nap (festum s. Andreae apostoli: nov. 30). Bertalan nap (f. s. Bartholomaei apostoli: aug. 24). Fülöp és Jakab napja (f. s. Philippi et Jacobi apostolorum: máj. 1). Jakab napja (f. s. Jacobi apostoli: júl. 25). Mátyás napja (f. s. Matthiae apostoli: febr. 24). Pál fordulása (f. conversionis s. Pauli apostoli: jan. 25). Péter és Pál (jún. 29). Simon és Juda (okt. 28). Tamás (dec. 21). stb.

38 *az evangyelisták napjain*. — Lukács napja (festum s. Lucae evangelistae: okt. 18). János napja (f. s. Johanna: dec. 27). Máté napja (f. s. Matthaei apostoli et evangelistae: szept. 21). Márk napja.

39 *a magak pátronusok napjain*. — Vagyis a védőszentjük, pátrónusuk napján, akitől a keresztnevüket kapták.

40 *havaz*, — NySz I. Hó : havaz. A szótár csak innen idézi.

42 *hurutnak*. — köhögnek Szily: „A régi nyelvben, s a Székelyföldön még ma is; nemcsak főnév, hanem ige is.” Szigeti kiadásában: hurut(ol)-nak. Vö. Kriza: hurutni.

43 *nedves humor* — A humor eredeti latin értelme: nedv, folyadék. Mikes itt és a 64. levélben ilyen értelemben használja. — De előfordul mai (humor = kedély) értelemben is (186. lev.).

52 *maradok két szolgálcskája*. — Ezt a levélzáró formulát Mikes a 34. levéltől kezdve variálja (vö. a 38, 39, 41. lev. végét).

[50.]

1 sor *fujják el a tehén hus notát, és vonnyák el a meny aszszony tánczát*. — Vö. Soltész Igekötők 69: Az el igekötő. Ld. még a 13, 41, 71. lev. jegyz. — Szily: „A parasztlakodalomban első étel volt a »tehénhús«”. — Thaly Forgách Simontól idézi: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikáisi a tehénhús-nóta mellett el tudják vonni a Rajta kurucz! tánczot.” (Tanulmányok 1885, 47.) Thaly ezenkívül két levélre hivatkozik. Bercsényinek Rákóczihoz intézett levelében (Brezaný 2 I. 1712) ez áll: „Igenis, nehéz az muszka udvar compositióit kótára venni, mint az magyar tehénhús-nótát [ti. azon hallgató-nótát, melyet a tehénhús asztalra hozatalakor szoktak volt játszani], mert mindennek új coleraturája van; ha mégis mondhatnánk felőlők, mint a német kaplmaister az magyar hegedősről: esz hat khain Tagt, — esz glingt glaichwohl gutt!...” (Archívum R VII, 86.) — Bercsényinek egy másik, 1704-ben Rákóczihoz írott leveléből: „de csak simpliciter az tehénhús-nótát vagy az tót lejtőt kótára vesszük: bizony, zsidó-táncz lesz belőle, az kit sem maga nem tud járnai, sem más!” (Archívum R IV, 124 és Bercsényi III, 1892, 192.) — Vö. Zolnai 1916, 105. — Haraszi Emil kimutatta, hogy Forgách 1704-ből való levelében paszpüctet, azaz passepied-t írt Bercsényivel kapcsolatosan és nem tehénhús-nótát.

A Mikes és Bercsényi említette nóta nem magyar népdal, hanem nyugati táncnóta, Roti bouilli joyeux, vagy Rotibolo giojoso, melyről francia és olasz források már a XV. században tudnak. Haraszi nem tartja valószínűnek, hogy dallamai hozzánk is eljutottak volna. Sokszor alkalmaztak a melódiaira új szöveget vagy az eredeti szövegre új dallamot. Szerinte talán csak a címe érkezett el magyar földre. (Rákóczi-Emlékkönyv 1935, II, 175.) Zlinszky

Aladár is az európai zenészek közkincsének tartja; mint asztali nótát étkezés közben is játszották.

Apornál: káposzta tehénhússal (MHH Scriptores 11. 1863, 49, 322.) — Gyöngyösi is említi (It 1935, 121.) — Ld. még Erdélyi János (Népdalok és mondák I, 1846, 135—136.) Étkek köszöntése. Tehénhúshoz: „Tehénhus mártással, étkek valósága.” Háromszéken is ismert (Konsza HáromszékNépkölt 423). Ételköszöntés. „Itt a jó tehénhús ecetes tormával, . . .”

3 *ma itt házasság lesz . . . lakodalom nem lesz . . . de azt is túkon.* — Mikes arra is céloz, hogy az idős tábornok nem nagyon dicsekedett Rákóczi előtt rangon aluli házasságával. Hasonló ok miatt nehezelt Bercsényi nemrég elhunyt felesége (gr. Csáky Krisztina) Eszterházy Antalra (vö. 41. lev. és jegyz.).

9 *micsoda uton veszi gondviselése alá, az idegen országban lévő árvákat . . . úsmerek én olyat . . .* — Isten gondját viseli Zsuzsinak: Mikes lírája ilyen diazkréten nyilatkozik meg. Magáról rejtve beszél. Vö. a 49. lev. és jegyz.

15 *non habet pecuniam,* — Nincs pénze, nincs vagyona.

15 *nem csak a bucsut járják pénzel, hanem a meny asszony tánczát is.* — Szily: Közmondások. A menyasszonytáncról Mikes másutt is (9, 42, 84. lev.), az új házasokról, menyecskekről (51, 108. lev.), a lakodalmi szokásokról otthonosan ír. A lakodalmi szokások áttekintéséhez ld. MNT III/A VII—XLIV. Kodály Zoltán előszavát. A menyasszonytáncról külön 701—785. Ld. itt Apor Péter részletes leírását: „. . . az menyasszonyt egy külön házban bévítették, ott ujonnan tiszta fejér köntösben felöltöztették, vagy ha ezelőtt fejér köntösben volt, rendszerént zöldben, noha más színben is láttam . . . Kihozván, az hegedűsök csakhamar vonni kezdték az menyasszony tánczát; mikor ezt el kezdték vonni, a menyasszonyt osztották az násznagnak, ki is kettőt-hármat kerülvén véle kezét fogva oda vitte . . .” (Apor *Metamorphosis Transylvaniae*. 1736. MHH XI. 1863, 386—88.) — Kőváry László: Nász-ünnepi szokások, menyasszonytánc (89).

16 *nem jó törvény volté alykurgus törvénye* — Mikes a spártaiaknál meglevő házassági szokásokra céloz, melyek a hagyomány szerint Lükurgosz törvényein alapultak. A lükurgoszi alkotmány bevezetését i. e. 820 körülre teszik. Ld. Király 1909, 341. — A régi szokás a törököknél is fellelhető. A török házasságról Mikes többször ír (4, 33, 70, 186, 187. lev.).

18 *ha egymással meg nem állkhattak.* — Ld. a 76, 162. levélben is. A. m. ha egymással meg nem lehettek, meg nem alkudhattak.

19 *ki ki esmét más társat kereset magának.* — Lehr Albert Toldy Mikeskiadásából más „társát” alakban idézi és ehhez fűzi magyarázatát (Nyr 1874, 122: A tárgyas—tárgyatlan ragozáshoz).

20 *szokást* — Császár Mikeskiadásában „törvényt” olvasható.

26 *mű mondanának erre a mi erdélyi asszonyaink.* — Mikes tollát, ha az asszonyokról van szó, nem kötik a vallásos előírások. A levélíró szívesen megfelelkezik arról, hogy az egyház mit tart a házasságról (vö. 41. lev. és jegyz.). Erkölcai érzéke nem háborodik föl, sőt kedélyesen ír róla: sok erdélyi asszony helyeselné a próbaházasságot. A férfiak sem vesztenének rajta. Hermányinak az erdélyi nemesek házasesetéről szóló anekdotái megerősítik Mikes vélekedését.

27 *placet.* — tetszik; ezt már szeretem.

30 *micsoda különbség vagyon. a penitencia tartásnak szentsége között, és a házasságnak szentsége között.*² — Mikes a dévaj kérdést újra fölteszi az 51. levélben s az 52. levélben adja meg a választ. Vö. Király 1909, 341.

31 *penitencia* — bűnbánat.

33 *maradok.* — Ez az első eset, hogy Mikes ezt a gyakori formulát rövidíti a levél végén. Az eddig játékosan variált formulát (vö. a 34, 38, 39, 41, 49. lev.) kezdi leegyszerűsíteni. Itt még csak elszórtan, 56, 96. lev., azután gyakrabban, 104, 105, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 152, 169. lev.

[51.]

6 sor *mind a szívem. mind az elmém köszvényben feküttek.* — Mikes Zsuzsi házassága utáni lelki állapotát jellemzi ezzel (vö. a 49—50. lev. és jegyz.).

18 *mar nem csudálom, . . . talám magam is el felejténém, <hogy hová való vagyok,>* — Vö. a lapalji szövegjegyzetet. Hasonlóan ír Mikes a 47. levélben, Horváth Ferenc halálának említésekor, mintegy az öreg Horváth szavaira hivatkozva. Visszatér a gondolat Mikes 1760-i misszilis levelében is: *a' sok esztendőig való bujdosás, vagy is idegen Országban való létel, azt nem mondom hogy természeté, de szokása válik, . . .*" (másolatból).

20 *az édes anyám levelét* — A szóban levő levél szövege másolatban fennmaradt. Alább közöljük. Torma Éva sorainak háttere: 1720. május 12-én Kolozsvárról levelet írt Károlyi Sándornak és feleségének (gr. Barkóczy Krisztinának). Ugyanis Károlyiné még 1719 telén biztatta, hogy kérjen kegyelmet fiának. Ekkor még Boér Ferenc is életben volt, s Károlyit együtt akarták ebben az ügyben fölkeresni; közben Boér 1720 elején meghalt. Az özvegy levélben fordult Károlyihoz. A levél kelte: Kolozsvár, 12. Maj, Anno 1720. Megszóltítás: „Méltóságos Generális!” Külcím: „Excellentissimo Domino Domino Alexandro Károlyi de Nagy-Károly, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Generali-Campi-Marschallo et Consiliario Intimo, necnon Inlyti Comitatis Szathmáriensis Supremo et Perpetuo Comiti, Domino mihi gratiosissimo.” (Fekete gyűrűpecsét, Torma-címerrel.)

„Néhai édes Uram főispánságában nem messze lévén Excellentiádtól, mindketten akartunk ösmerkedni s udvarlani; de mind az üdőnek változasi, mind súlyos betegsége nem engedheté, — nékem kivált elfejejthetetlen keserűségemre: mivel akkor mint szóval akartam alázatosan instálni Excellentiádnak, most levelem által kellek végbe vinnem. Úgy gondolom, jó úsmere-tiben lehetett Excellentiádnak édes fiam Mikes Kelemen, kit is kolozsvári convictusból kivénvén, belső inassának melléje vévé Rákóczi Fejedelem, — ugyan magával idegenországokban el is vivé. Minthogy az ilyeneknek Excellentiád sokaknak ő Felsége előtt patronussa volt s grátiát szerzett: az Istenért is reménkedem Excellentiádnak, mutassa úri kegyességit, és az Felséges Udvarnál mind fejének grátiát, mind pedig jószágának — ha lehet — restitucióját nyerni méltóztassék, minthogy ez nem olyan notabilis személyly, ki valami rossz szándékból ment volna el, vagyis nótát érdemlene, hanem én néhai édes urammal ő Felsége hívségében Brassóban lévén, declarált fiamot convictusból, mintegy 12 esztendősz gyermeket, hírem s akaratom ellen, kölső experientiára Fejedelem mellé verték ki, — az is, mint meg nem értiffiú, kölsű czifraságon kapott inkább. Tudom én hathatós esedezésit Excellentiádnak Felséges Udvarnál, bizom is abban: ha Excellentiád akar, számtalan

keserűségem után vigasztalást nyerhetek. Úri választát ez iránt Excellentiádnak alázatosan elvárom, Kolozsvárott az pater jesovitáknál megtalálom. Kiért is az Isten Excellentiádat sok árvák vigasztalására megáldja; én is gyermekimmal együtt, míg élek, maradok

Excellentiádnak

alázatos szolgálója”

Árva Boér Ferenczné

Torma Éva, m. k.

[Az eredeti levél a gr. Károlyi-nemzetség archívumában; közölte Thaly Sz 1874, 214—16. — Ugyanitt a Károlyinének szóló levél is, ugyanazzal a kelettel.]

„Méltóságos Generalisné!

Akarék Nagyságodnak alázatos levelem által udvarlani, s egyszersmind eszébe juttatni, mint az télen néhai édes Uram Boér Ferencz uram ő Kegyelme Tatai István nevű vármegye emberit expediálván az Úrhoz ő Excellentiájához, — ugyan általa biztatott édes fiam Mikes Kelemen eránt, hogy ha az Urat ő Excellentiáját megtalálom: mutatja úri kegyes gratiáját, és az Felsőleges Udvarnál mind fejének, mind — ha lehet — jószágának gratiát nyerne; mint az Úr Excellentiájának bővebben megírtam, levén ez csak 12 esztendő gyermek, mikor convictusból, — hírem s akaratom ellen, távullétem miá, — ő Felsőge hívségében Brassóban lévén, — Rákóczi Fejedelem mellé inasságra kivették, — nagy keserűségemre idegen országokra el is vitte magával. Minthogy azért tapasztaltam: nagyobb, megélemedett állapotúaknak is Felsőleges Udvarnál ő Excellentiája hasznosson szolgálja, — méltóztassék Nagyságod, ha ott nem lenne ő Excellentiája, mind leveletem megküldeni, mind pedig bujdosó fiamat recommendálni: gratiát néki szerezni, minthogy most is erre bíztat némelyeknek mostani hazajüvetelek, s gratia nekik adattatott. Én is teljeséggel ő Excellentiájában bízván, mivel ha Isten éltette volna édes Uramot, mindketten akartunk Nagyságtok udvarlására úgy menni, hogy ezen keserves instantiámot szóval is recommendálhattam volna. Bízom is Nagyságod kegyességében: nem leszen feledékeny rólla, urgeáló gratiáját ő Excellentiájánál is megmutatja. Nagyságod választát kolozsvári páttereknél megtalálom; magamot szokott úri jóakarátjában ajánlom és maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgálója”

Árva Boér Ferenczné

Torma Éva m. k.

Károlyitól nyert válasza után Torma Évának Csáknyné hazatérése adott ösztönzést arra, hogy fiának írjon. Levele másolatának szövegét az Arankagyűjt. ívrétű kéziratból (KTL Aranka, Historica) betűhíven adjuk.

„Édes Kedves Fiam!

Alössék az édes Jésumnak Szent Neve életed felől halotam Csákiné Asszonyom bé-érkezése alkalmaságával,* enyi esztendőttől fogva soha bizonyost nem halotam, azért édes Kedves Fiam emlékezel meg az én hozzád való Anyai szeretetemről, tudod hogy ha más faluba** bötsetatalak is mitsoda

bánatot vittem végbe, hát most enynyi idejig min nem mentem által, engemet tudosits a' garaciat minyarást meg szerzem, de még kedvedet nem látom 's akaratotod adig semiben nem munkalothatom, mivel azt monygyák, hogy adig nem szereznek, még nem tutyák van é kedved vagy nintsen, én ugy hiszem hogy ha nem igyekezel engemet tsak kevés üdö mulva sem látz, mert az sok mindenféle keserűség meg győzöt, bar tsak az én halálom előt való látásodba őrvendesztetne meg engemet az én Istenem, azért az ő Felsege hűségére igyekezzél bé-jőni ifjúságodnak virágát mi haszna ot el töltened egy emberbe reménységedet vetned, ha a meg hal mit tsinálz. az igaz hogy a' Jozságodat mind másnak adták*** én semmit sem birok benne. de ifju ember vagy munkálkodhatol bene. job az magad hazájába lened, hogy sem az idegenek kőzöt. az Német Kővet ot vagon. irhacz az it valo Generalisnak s az nékem szolo levelet belé teheted. hogy szerezzek garaciat. Ezel kívánom az Isten Szent Lelke szállyon read 's viselye mindenekbe gondodot téged kesergő edes Anyád Kedves Fiam

Kolosvár.

Arva Torma Eva.

az Szegen Mikes Uram Özvegy Aszszonyanak az fiat tudakozad.

Anno 1722. December 22."

[Mikes Kelemen bejegyzése]:

Oh édes Jésumom hálákat adok szent Felségednek, hogy enyi sok bujdosásom után Arva Szolgálodnak levelit meg adtad látnom, áldassék az te szent Neved hogy még meg tartottad Szegényt, tartsd meg ditsősségedre tovább is, és add meg édes Teremtöm Arva Szolgálodnak azt a' vigasztalást, hogy még ez életben is had láthassam meg, és ditsérhessem szent Nevedet véle együtt, ha az a' te akarotod, az másban pedig örökké imádhassuk Szent Felségedet Szent Országodban.

[Mikes bejegyzését az Aranka-féle negyedréti alakú másolatról is (KTL Historica) közöljük. Tartalmilag a szöveg egyező, helyesírásuk némileg eltérő:]

Oh édes Jésumom hálákat adok szent Felségednek, hogy ennyi sok bujdosásom után Arva Szolgálodnak Levelét meg adtad látnom, áldassék a' te szent Neved, hogy még meg tartottad szegényt, tartsd meg ditsősségedre tovább is, és add meg édes Teremtöm Arva szolgálodnak azt az vigasztalást, hogy még ez életben is had láthassam meg, és ditsérhessem szent Nevedet véle együtt, ha az a' te akarotod, az másban pedig örökké imádhassuk sz. Felségedet Szent Országodban.

[Torma Éva leveléhez:]

* Csáky gróf családjának hazatérésére Magyarországra és a tábornok Rodostóba való költözésére a porta 1722. április 2-án bocsátott ki rendeletet. Csáky Mihály feleségével, br. Klobusiczky Évával és kiskorú gyermekeivel együtt ment száműzetésbe. 1722-ben nagy befolyású testvérei, gr. Csáky Imre kalocsai érsek és gr. Csáky Zsigmond tárnokmester kieszközölték Bécsben, hogy az asszony és a gyermekek visszatérhettek. Csáky gróf családja hazatért, maga pedig holtáig száműzetésben maradt, Rodostóban halt meg 1757-ben. Egy török okmány hitelesíti Csákykné hazatérését: „A havasalföldi vajdához. A magyar tábornokok közül Csáky tábornoknak ellátási díjúl naponként 240 ákce rendeltetett az oláhországi adópénztárból, mely oda beszámítva feleségének és házi népének adatott. Mivel pedig a nevezett tábornok felesége és családja engedélyt kaptak, hogy Erdélybe menjenek,

magá pedig Rodostóba Rákóczi király mellé küldetett, azért megparancsoltam, hogy az 1134. évi Desmázi-ül-ákhír hó elejétől kezdve ellátási díja ezentul a császári kincstárból adassék meg, az oláh adópénztárnál pedig beszüntettesék . . .” Ld. Karácson: 93. LXXIX. — Csákyiné nem volt Rodostóban. A törökök 1720 elején a szélekről, Bender és Havasalföld vidékéről a Duna vonala mögé, Cseftrofczába telepítették Csáky, Eszterházy, Máriaassy tábornokokat és katonáikat. Csákyiné innen indult vissza 1722-ben; Mikes Kelemenről az első bizonyos hírt vitte édesanyjának, hogy gyermeke él és a fejedelem mellett van. Ezt Csákytól tudta, aki közben megfordult Rodostón, vö. Csáky Mihály Rodostón (W Rodoscie 19 marca 1721) kelt lengyel nyelvű levelét, amelyet Dobrodzielóba címzett (Czartoryski Muzeum 2710; 523—25).

** Más faluba: például Zabola, Abafája, Fiátfalva stb.

*** Mikes Kelemen tulajdonképpen sohasem jutott atyjától, Mikes Páltól örökölt vagyonának birtokába. 1690—91-ben elkobozták Mikes Pál birtokait. Ezeket Mikes Kelemen kilencéves korában nyerte vissza Boér Ferenc gyámsága alatt: 1699. „I. Leopold Császártól nyert Grationale Diplomája az Notata incurrált Mikes Páll Fiának Kelemennek — a midőn is az Attya által el vesztett Jozszágok Ujra Conferálatnak.” (Regestrum, fasc. 54. Zágón.) — 1709. „Erdélyi Commandirozo generalisnak L. B. Kirchbaum Györgynek Parancsolattya — hogy tovább Rendelésekig Boer Ferentz a Mikesianum féle Notás Jozszágban melynek Tutoria Inspectioja reája bizattatott vala, ne háborgattassék.” (Regestrum, fasc. 54.)

1715-ben az országgyűlés 45. törvénycikke alapján Mikes Kelemen fő- és jóságvesztésre ítélték. Az erdélyi gubernium a végzést 1717. jan. 1-én fogadta el és Szebenben hirdette ki jan. 25-én. A zágoni jóságot és udvarházat br. Szentkereszti András nyerte el 1718-ban. A drassoi, vingárdi, királyfalvi, bényei, bacai, mihályfalvi, orbói, tekerespataki, koránvári, szent margitai és megykerekeli elkobzott rész-jóságokat Bethlen Judit Lázár Györgyné kapta. Egy adománylevél br. Jósika Imre részére szól „Mikes Kelemen kaptá. Gergejfája, Borsa, Ugrotz, Kók, Poklostelke, Also sz. Márton, Macskás, Batza, Bányabükk, Röd és Kolozvári confiscált Jóságairól.” — Mikes háromszéki javai az 1717. márc. 10-i becslés és összeírás szerint csaknem 20 000 „rhénes magyar forint” volt. Vö. a 96. lev. jegyz. 31.s.

Mikes tisztában van azzal, hogy mit hagyott el Rákócziért. Leveleiben nemegyszer kerül szóba „jószága”, „öröksége” (pl. 32, 34, 75, 85, 96. lev.). Háromszéki viszonylatban Mikes elkobzott birtoka jelentős köznemesi tulajdonnak mondható. A „jóságot” Mikes anyja szándékosan vette bele hazahívó levelébe, hogy fiát rábrja vagyonának visszaszerzésére. Mikes tudatában van szegénységének (vö. a 49. lev. jegyz.) és annak is, hogy a bujdosó fejedelmet szolgálók között nem osztogatnak „jóságot” (96. lev.).

Az író 33 éves volt, amikor megkapta Torma Éva levelét. Anyja levelének szavai itt visszhangzanak Mikes soraiban. Rendkívül figyelemre méltó imaszzerű bejegyzése anyja levelére, hiszen egy időben írta 51. levelével. A kettő együtt Mikes élettörténetének egyik erős lelki megrázkódtatását örökíti meg. Mélyen hatott rá anyja levele, a fejedelemtől mégsem szakadt el. Édesanyja levelét élete végéig megőrizte, s mint drága családi ereklyét küldte haza féléstestvérének 1760-ban kelt misszilisével együtt. *Az édes Anyánknak levelét mind edig szíves tisztelettel meg tartottam, de az Isten engemet ki vévén a' tselédeim*

meg nem tudnák betsülni, azért Ősém Uramnak küldöm, hogy had tartsa meg, . . . stb. (másolatból.)

23 *minden képen csak bizonytalan voltát látom a sorsomnak.*, — Mikesnek a jövőre vonatkozólag nincs semmi reménye. Rodostón az elmúlt három esztendő alatt végképpen megpecsételődőtt a bujdosók sorsa. Ld. Rákóczi levelét egy francia királyi hercegnőhöz: (Rodostó, 1723. január 22.) „. . . mostani állapotomban szinte már azt sem tudom, vajon élek-e még, vagy csak azt érte vagyok e világban, mert elfelejtettek eltemetni. Ugyanis az a szomorú tapasztalásom, hogy a lelki és testi halálon kívül van politikai halál is . . . az európai ügyeket most már, hála Istennek, csupán káprázó álomnak kezdem látni. . .” (Köpeczi 314—15.) — Vö. A Madame, femme du Régent. non datée, vers le mois de juin 1723. (Pillias 319.) — Továbbá Angyal Sz 1905, 214—216: Du Bois kardinalisnak írt emlékirata 1722. február 14-én a politikai helyzetéről. Rákóczi politikai emlékirata 1722 májusában Orleansi herceghez. — TT 1905, 213—222: Bonnac jelentései. — Szekfü 246—258 és 376—379. — Köpeczi—Várkonyi: 363—365.

28 *valamint hogy az órás, meg csinálván az órát, aztot fel tekéri, és azután azt jární hadgya.*, — Az isteni gondviselés ilyen értelmű tagadásának Mikes által bírált felfogása, Descartes-re, Leibnizre, Bayle-re emlékeztet. (Vö. Spectateur II, 355: deisme — athéisme.) Ez a Leibniz óta számtalanszor ismételt órahasonlat a deisták kedvelt példájává vált. A korai felvilágosodás filozófiai kultúrájára jellemző, hogy egyes levélgyűjtemények, külön mintákat közölnek a „modern filozófiáról” szóló levelezéshez: „. . . Vous voilà donc Cartésien, Monsieur. O l'étrange Philosophie que celle de Descartes ! . . . Les bêtes, dites-vous, sont des machines à peu près comme des Horloges; cependant ces bêtes machines en produisent d'autres, ce que les Horloges ne font pas. . .” (Le Secrétaire des Courtisans, ou l'Art d'écrire poliment sur toutes sortes de sujets. Par M. de R. Secrétaire du Cabinet du Roi de France. Amsterdam 1696; Lettre 52.) A Rákóczi könyvtárában meglevő Derham csillagászati teológiájának, mely Kopernikusz világrendszerét és Newton gravitációs elméletét elfogadja, szintén az a konklúziója, hogy a gondviselés nem hagyta magára a világmindenséget, mint az órás az órát. Derham a XVIII. szd. theodicaeájában a keresztény optimista álláspontot képviseli Bayle és Voltaire szkepticizmusával szemben. Az isteni beavatkozás állandóságának hite Szt. Tamás theodicaeájának alaptétele. Ezt a hitet terjesztette Arnaud Szt. Agoston fordításában. (Confess. I. IV. c. XII.) Vö. Zolnai 1916, 18. — NRH 1935, I, 367. — Zolnai 1921—22, 103. — 1924—25, 37. — 1926, 18. — 1937, 32. — Ld. a 69. lev. „ludit in humanis”.

A gondviselés föltétlen elfogadása lett Mikes egyetlen refugiuma a reménytelen bujdosásban, az a tudat, hogy az isteni beavatkozás megváltoztathatja szomorú sorsukat. Ez egyik világnézeti összetevője a „derús életbőlcsélet” filozófiájának (16, 30, 50, 63, 67, 69, 85, 106, 109, 112, 120, 125, 151, 153, 156, 157, 158, 163, 169, 183, 188, 194, 207. lev.). Vö. még Zolnai 1921—22, 28—30. — Uő. 1960, 160.

28 *fel tekéri.* — felhúzza (Szily). NySz Teker: föl-teker.

37—38 *ne adgya Isten, hogy illyen hiszemben legyünk.* . . . — Mikes józan okoskodása azt a gondolatmenetet mutatja, amelyen a fölvilágosodott gondolkóznak végig kellett menniük. A fönti gondolatmenet következetes év-

gígvitelének a teológiai gondolkozás megtagadásához kell vezetnie, ti. ahhoz, hogy nincs másvilág és hogy a világ története a gazdagok és a szegények harcának a története. Mikes teológiai szemléleténél fogva nem juthatott el ilyen fölvilágosodásig, de a kérdés fölvetése magában is pozitív jelenség. Ez a kérdés a fölvilágosodás előtti évtizedek egyik legnagyobb világnézeti problémája volt. Mikes nem fogadja el azt a tételt, hogy „a világot Isten magára hagyta”. Ez azt jelentené, hogy csak a nagy urakért. a gazdagokért teremtetett ez a világ. De világosabban látja, mint bármelyik elődje, hogy a másvilág hite nélkül a földi lét társadalmi egyenlőtlensége igazságtalan. Az isteni gondviselés tagadása azt eredményezné, hogy a társadalmi harc kerülne a világtörténelmi eszmélkedés homlokterébe.

43 *legyen Isten akarattya rajtunk.* — Hasonlóképpen a 123. 145. 158. 163. levélben (vö. Zsoldos 10).

43 Mikes a rögtönzött, de mély és tartalmas elmélkedést szokása szerint humoros fordulattal oldja föl. Az új házasokról szóló levelet nem végezheti prédikációval. A tréfás használat (vö. másutt is, 13, 20, 23. lev. és 13. lev. jegyz.) stílustudatosságra vall.

48 *esopus rokája.* — Aiszóposz a hagyomány szerint i. e. VI. században élt Számosz szigetén. Meséi az egész világon elterjedtek, a reneszánsz és klasszicizmus korában különösen népszerűvé váltak, de a barokk korban is kedveltek voltak. Magyar nyelven a XVI. században Pesti Gábor és Heltai Gáspár tolmácsolta. — Vö. Király 1909, 341. — Bethlen Miklós (I, 45) és Rákóczi is ír Aiszóposzról (Archívum R I, 493). Vö. Tóth Szájrrul szájra 242: „A savanyú szőlő.” Ezópus 33. meséjéből. (Phaedrusnál: „Non dum matura est, nolo acerbam sumere.”) — Szathmáry Király Ádám írja: „Verszályban . . . az Király Kertjében az Aesopus Fabulait az külömb-külobmféle állatokrul — kik is vízi-mesterséggel vadnak felcsinálva — játszadozva megnéztük.” (270.)

50 *de arra eljöt. hogy kéd írjon és az egészségire vigyázon. <és jó éttzakát mondgyak nénémnek.> majd el felejtettem volna. kédtől egy mesét kérdeni . . .* — A levél befejezése után Mikes törölte a befejező fordulat zárórészét, és megtoldotta sorait az előző levélben föltett kérdés „mese” formájában való megismétlésével és egy házasokról szóló versikével. (A kérdésre az 52. levélben válaszol.) Itt is megfigyelhető a vallásos jámbor gondolatok keveredése világi, profán elemekkel.

53 *ezt a mesét talám mászor is meg irtam kédek. de nem jut eszemben.* — Az előző levélben írta le! A levélírás valódiságának elhitézésére használja Mikes többször is ezt az irodalmi fordulatot. Az elhallgatásra vö. a 77. lev. jegyz. 22.s.

56 *a bizonyos hogy susíra nem szabhatná.* — Mikes előre menti Zsuzsit az incselkedő, pajkos verstől, ami az új házasokról jutott eszébe. A levélíró kedélyes gálantériájának tartalma: a lány óvta erényét.

57 *csak le írom. nem lévén mit írni egyebet* — Hasonlóképpen a 42, 47. levélben. Ld. ott a jegyz. Az élményleíráshoz, „riportokhoz”, tudósításokhoz szokott levélíró 1721-től panaszskodik arról, hogy nincs mit írnia. Vö. az 55. lev. és jegyz.

58 *A való jó kata, . . .* — Ld. az 59. lev. jegyz. Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. Ez a típusú vers a szerelmi és lakodalmi diákköltészet körébe

tartozik. Ilyen verseket följegyeztek a kéziratos énekeskönyvekben is, főként a Vásárhelyi daloskönyvben. A deák lírában divatos az ún. házases-ének. A deák énekirodalom különféle alkalmi mulattató, tréfás-csúfolódó, szatirikus hangú verseiben a vágáns költészet hagyománya is érezhető még. Jellemző a vers leleményes, csipkelődő párbeszédés stílusa, burkolt erotikája. A házases-énekek előzményeiről ld. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Akadémiai K. Bp. 1958, 736, 747—48. Vö. még Dégh Linda: Egy székely lakodalmi ének eredetének kérdése. Ethn 1950, 57. A csiki köszöntő ének 3. strófája:

Becsülik, járnak utánna,
Mig neve Kata, Zsuzsánna,
Kilenc faluban sincs párja,
A táncot is könnyen járja. (MNT III.B. Lakodalom 425.)

„Kata mint köznévfő a tájnyelvben 'szerető' jelentéssel bír (MTsz). A franciában is erre a fogalomra lefoglalt személynév: *catin* 'femme de mauvaise moeurs' < Catherine becézből lett pejoratív szó (Dauzat) ... A kata — néhány átvitt értelmű összetételben megvan mint előtag, részben determináló, módosító, részben pejoratív szereppel”: katakönyök, katarózsa (MTsz), katicabogár, katicarépa, katipila (CzF), ez utóbbi tréfás gúnyneve az együgyű, gyáva, elasszonyosodott férfinak. (Vö. Zolnai Béla: A nyelvalkotás eszközei. Nyelvtudományi Értekezések 38. sz. Akadémiai K. Bp. 1963, 202. — Szótörténeti és szófejtő tanulmányok. Szerk. Pais Dezső és Benkő Loránd.) — Ld. még Simonyi Nyr 1875, 153: „Falukata: falu Katája.” — 489: „száz-ráncz Kata”. — Heltai Gáspár a nemes emberről és az ördögről szóló meséjének Kató asszonyában testesíti meg a nemes asszonyok minden romlottságát.

Néhány példa a Kata előfordulására. A „Körmöcbányai táncosó” néven ismert virágénekekben:

Supra agnó, szökk fel kabla,
haza jött firjed, tombolj Kató,
a te szíp palástodban,
gombos sarudban.
Haja, haja virágom! (Gerézdai Rabán: A magyar világi

líra kezdetei. Akadémiai K. Bp. 1962, 298.)

Más példa:

„Viragh enec
Leölkeöm Katta, zerelmes lölkem,
zinem, Katta.” (RMKT XVII. 3. 27, 744.)

A kuruc korból:

„Jer ki **Kata**, ha köll néked
Füles habarnica.” (Erdélyi hajdútánc.)

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében: Kató ángyom (Régi vers és dallam) PÁ (289); Kató lányom! (Régebbi vers és dallam) PÁ (386).

Csokonai Parasztdal-ában:

„Bús sorsomat kesergem én,
S a szép Katát.” (Összes művei. Franklin, Bp. 182.)

Hasonlóan: „Halok, halok Kati után” (Klemm TörtMondt 227. — Simonyi Határozók II, 74.)

Szólásokban, hívogató és táncszókban: „Elitták a Katit” = ittak s ezzel eljegyezték. (Klemm TörtMondt 162.) — „Nem Kati a, mer Fáni.” (Klemm TörtMondt 535.) — „Kató víz után van.” (Klemm TörtMondt 228.) — „Küldte volt ötet Kató követelni.” (Klemm TörtMondt 272. — Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910, Kiad. Komáromy A. 20.) — „Kató asszony” (Hermányi 202. sz.) — „Tarts fiam Kata, tied Gyula vára.” (ItK 1962, 76.) — „Könyü Katót táncba vinni.” (Nyelvtan, stílus, szónoklás. Bp. 1960, 259.) — Vö. Kónya Háromszépkölt 351, 466, 470 (hívogató, táncszók). — Szentimrei Jenő: Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet. Kolozsvár 1942, 28; 66: „Katát kérezték . . .” — Ld. a 42, 59. lev. és jegyz. is (versírás).

63 akása hogy meg ne, égessen meg futtam, — Vö. Simonyi Kötőszók II, 95: (A célhatározó mondat.) „Néha maga a kötőszó nem áll a mellékmondatnak elején.” Más példák Pázmánytól, Faluditól. Ld. még a 39, 53, 107. lev. jegyz.

64 mert egyszer úgy mástól, nagyon meg csalódtam, — Vö. Klemm TörtMondt 61: „Az -ódik, -ődik végzetű szenvedő a régi irodalomban nem fordul elő oly gyakran, mint a másik szenvedő (ti. -atik, -etik, -tatik, -tetik), ma azonban a nép sok helyen szereti használni, s régebben is kedvelte egyes helyeken . . .” — NySz Csál: még-csalódik. — MMNyR I, 358; II, 114.

[52.]

3 sor mert most rükán járnak a hajók. — A hajóval való képzelt levélküldés nehézségét valóságos okokkal, a téli időjárási viszonyokkal hozza összefüggésbe a levélíró. A hajós posta levélvégen és levélkezdetben is előfordul (vö. a 36. lev. jegyz.).

3 az utolsó levélet ennek előtte husz esztendővel írta kéd, de hogy ne fillentsek ennek előtte husz napal. — Vö. Simonyi Kötőszók II, 159: „A célhatározó mondat mellett sokszor hiányzik ilyes főmondat: azért mondom ezt v. így. Ilyen célhatározó mondatok legtöbbször más mondatba közbeszúrva fordulnak elő.” A kihagyásokról ld. még a 6, 13, 70, 153. lev. jegyz.

6 ideje volna. kéd látni el menmem. — Ezt a szerkezetet Hermányi is alkalmazza: „akkor hivatá az asszony a papot és mestert bűn látni” (167. sz.). MMNyR II, 154. — Egymás képzelt látogatásának motívumát a 16. levéltől szövi Mikes leveleibe, főleg azok záró részébe. Rodostóba érkezése óta most fordul újra elő (utoljára a 34. levélben).

8 tőb napokat is töltöttem én a tengeren, de jo hajokon, — Célzás Mikes nagy tengeri utazásaira: 1712–13-ban Danckákból Dieppe-be, 1717-ben Marseilleből Gallipoliba hajózott Rákóczi kíséretében. Az első alkalommal a Szent György nevű angol kereskedelmi hajóval utazott Lengyelországból Franciaországba. Mikes világot járt ember; nincs megelégedve a rozoga török hajókkal.

11 szeresen. kéd hanem lát is. — hanem — ha nem. — Érzelemmel telített valóságghitető stílusvariáció. Vö. az 1. lev. jegyz. 25. s.

13 eleget nevetem azon. — Mikes a 44. levél óta „nem nevetett” (vö. a 44, 45, 46. lev. és jegyz.). Ld. a nevetésről a 17. lev. jegyz. 3. s.

15 jób a házasság. a penitencia tartásnál, — A penitenciatartás fő janzenista téma volt, Mikes olvashatott róla Rákóczi könyvtárában. Az író a szent

témából is tréfát merít, profanizál a vallásos fogalmakkal (vö. az 50, 51. levél végét).

21 *hanem üsmerem is, — ha nem üsmerem is.*

22 *meg szerettem azt a leányt a kiről írja kéé . . .* — A fokozatosan föllépő élményhiány következtében Mikes olvasmányjaiból merít. De az olvasmányanyagot is élővé teszi a „néjé”-vel való beszélgetéssel, és nagy írói találékonysággal asszimilálja a levélíráshoz.

A pogány »pietas«-nak sokszor idézett példájáról van szó, amely különösen a Gesta Romanorum 215. elbeszélése révén vált ismeretessé. Végső forrása Valerius Maximus könyve (V, 4, 7). Mikes klasszikus műveltsége kiterjeszkedett ókori könyvek ismeretére, amint ezt az akkori iskolázás magával hozta. De lehetséges, hogy az ilyenfajta antik példákat nem klasszikus olvasmányjaiból, hanem a XVII. és XVIII. században még forgalomban levő moralizáló könyvekből, példatárakból szedte össze.

A Gesta Romanorum elbeszélése: 215. app. 19. „De praecone et nobili femina. Refert Valerius quod quidam praeco unam nobilem feminam pro adulterio capitali sententia dampnavit et carceri tradidit ibidem fame occidendam, quam custos carceris non statim occidit sed pietate motus aditum ipsius filie femine concessit, observavit tamen ne quid alimonie (matri inferret) ut sic fame periret. Post multos dies praeco ammiratus unde femina in carcere viveret, intellexit quod filia matrem per lac suarum mamillarum sustentasset, que necessitas sive fidelitas inaudita iram praeconis ad pietatem inclinavit et ipsi femine veniam impetravit.” (Hermann Oesterley: Gesta Romanorum. Berlin 1872, 624.) A Gesta-ban is meglevő példa hiányzik Haller fordításából, de előkerül Michael de Ungaria-nak, Temesvári Pelbárt jeles kortársának prédikációiban (Sermo IV, H) és Pétzeli József meséiben (lásd LV. mese jegyz.).

A Filia matrem lactans példája Mikes leírásában bővebb a Gesta-énál. Egyes mozzanataiban Valerius előadására is emlékeztet. Mivel a 43, 68, 82. levélvel kapcsolatban is fölmerül Valerius forrás-lehetősége — a Krózus néma fiáról szóló példa (V, 4, 6) az előbbi közvetlen szomszédja —, az eredeti forrást sem lehet figyelmen kívül hagyni (Lib. V. Caput IV. De Pietate in Parentes, cujus exempla Romanorum sunt. 7). Mikesnek az a mondata pedig: *de ilyen példát, a férfiak közt többet találunk.* — onnan is fakadhat, hogy Valeriusnál túlnyomórészt férfiszereplőket talált az egymás után következő példákban. — A mesének Valerius Maximustól származó változata is igen el volt terjedve a középkori könyvekben. Itt az éhhalálra ítélt apát (Cimon) menti meg ilyen különös módon a leánya (Pera). Kedvelt tárgya volt ez a festészetnek is, különösen a franciáknál, pl. Cimon et Pera ou la charité romaine. A Szépművészeti Múzeumban is megvan, festette Gérard van Honthorst. — Gálos Rezső szerint Mikes példája a Gesta-ból való (EM 1909, 308—309). Király György is ezt tartotta valószínűbbnek, de erősen hangsúlyozta Valerius Maximus művét is (1909, 340—41). — Mikes antik novelláiról (43, 51, 52, 54, 56. stb. lev.) ld. Zolnai 1921—22, 28.

25 *arégi rómaiak idejében.* — A rómaiakra való gyakori hivatkozás jellemző Mikes történeti-irodalmi érdeklődésére. Vö. a 34. és 54. lev. jegyz. — A Spectateur is többször hivatkozik a rómaiakra (Romains I, 418; III, 187, 301 stb.). A korai felvilágosodás időszakában kedvelt téma volt, vö. Montesquieu.

26 *éhel haljon meg*, — éhen haljon meg'.

30 *a tömlécz tartó* — NySz Tart : tömléc-tartó. A. m. börtönőr.

43 *arab asszony*., — a rab asszony.

49 *meg bocsáson kéd. hogy ezt találám mondani*. — Vö. Simonyi Magy-Szörend 426: Sajátságos szörendi nyomósítás az, hogy nyomatékos fölszólítás esetén az igekötőt tesszük előre. „E régi nyelv szokásnak maradványa még a népnyelvben s újabb írónál is néhány állandó szólás mód, melyben szintén minden fokozó érték nélkül látjuk e szörendet.” A szintén-nel Simonyi előbbi példákra (kódexekre, Károlira, Pázmányra, Káldira) utal. — MMNyR II, 498.

51 *maradok, kéd szolgálja*. — Vö. a 34, 49. lev. és jegyz.

[53.]

13 sor *nem mondottam én azt*, — Utalás az előbbi levél befejező gondolatára-Stilusvariáló, előadásélenkítő elhithető fordulat. Minthogy „nénje” az asszonyoknak fogja pártját, ennek ellensúlyozására Mikes a férfiakról szóló történeteket ad elő. Így ezek természetesen illeszkednek bele az előző levélre utaló gondolatmenetbe, s új levél nyersanyagává válnak.

15 *egy nápolisi király* — Endre, Károly Róbert kisebbik fia (1327—1345), 15 éves korában esküdt meg a 16 éves Johannával (1342), aki Károly Róbert nagybátyjának, Róbert nápolyi királynak unokája volt. A leírt esemény 1345. szept. 19-én történt Aversa városában.

Mielőtt Mikes föltehető forrására térnénk, megemlíjtük, hogy Lope de Vega: *La Reina Juana de Nápoles* c. drámájának van egy figyelemre méltó jelenete: a királyné udvarhölgyei társaságában éppen egy zsinórt ver szobájában, amikor belép a király, kegyence, Antonio gróf kíséretében:

Andrés: Un cordon habeis tejido, Zsinórt csináltál,
¿ no sabremos, para qué? nem tudhatnám, minek?
Reina: Para ahorcaros. Hogy megfojtsalak.
Andrés: Conde ¿ qué os parece desto? Gróf mire véled a dolgot?
Ella se burla conmigo. A királyné tréfálkozik velem.

Érdekes, hogy e jelenet motívuma megegyezik Mikes előadásával, de a kettő csak közvetve függhet össze egymással. Lope de Vega forrására rámutatott A. Schaeffer: *Geschichte des spanischen Nationaldramas*. Leipzig 1890, I, 178, és II, 286. A forrás pedig Pandolfo Collenuccio olasz író nápolyi története, *Compendio delle Historie del regno di Napoli*, melynek két (1563, 1584) spanyol fordítása van.

Francia fordítása ugyan nincs Collenuccionak, csupán a Johanna-történetet ültette át belőle Brantôme. Erre Bayle mutat rá, aki szótárában közli Brantôme fordítását a Naples, Jeanne I. cikk C jegyzetében. Bayle, aki talán elsőnek világította meg kritikai apparátussal a történelemnek ezt a homályos helyét, több korabeli és régibb író idéz. De a Mikes elbeszélte jelenetet csak a Collenuccio—Brantôme-féle szöveg őrizte meg: „... se conte encore et à Naples et ailleurs, que ladite Dame [Jeanne I.] faisant un cordon d'or un jour assez gros, Andreasse luy demanda pourquoy elle faisoit ce cordon, elle luy respondit en sousriant qu'elle le faisoit pour le pendre: elle en tenoit si peu de conte, qu'elle ne craignoit rien de luy tenir telles paroles, ausquelles Andreasse comme simple et bon homme qu'il estoit, n'y prit point garde; mais enfin l'effet s'en ensuivit.” Brantôme azért írta discours-ját Johannáról,

hogy a francia (Anjou) származású királynőt az olasz krónikások „régalmazásai” ellen megvédje. (Dames illustres. Első kiad. 1665-ben jelent meg. A fönti idézet megtalálható X. 320.) Nem lehet eldönteni, vajon Brantôme-ot olvasta-e Mikes, vagy pedig csak a Bayle szótárbeli idézetet. Mindkét szerző művének ismeretére vannak támpontok (72, 84. és 63, 72, 103, 200. lev.).

A téma népszerűségére megemlíthető a tárgy további feldolgozása, pl. Calderontól; elterjedése az olasz (Petrarca, Boccaccio, Marengo), francia (La Harpe, Voltaire, Belleforest), provençe-i (Mistral) és magyar (Arany, Tompa, Bartók stb.) irodalomban. Ld. Király 1909, 266—69. — Számon tartja a történetet Thuróczy krónikája (III. rész 9. fejezetében); megvan a Budai Krónikában (Podhradezky kiad. 282); Bonfinius is tud a selyemzsinórról: „Andreas enim Rex Apulus, tertio post initium regnum anno, cognatorum factione, qui regiam potestatem anhelabant, et consentiente uxore Joanna, Aversae serico laqueo facinorosissime necatur.” (Dec. II. Lib. X.) Ír róla Heltai Gáspár is: „Johanna . . . az ő latrai által megfojtatá egy selyem kötéllel.”

Kimutatták, hogy Mikes Kelemen sorai Arany János Endre királyfíró szőtt balladájának forrásává váltak. Arról a párbeszédéről van szó, amellyel a ballada megindul. (Toldi Szerelme, VIII. ének.) Ld. Tolnai Vilmos: Adalékok Arany forrásaihoz. II. Endre királyfi. ItK 1902, 262—271. — Voinovich Géza: Arany János összes művei. Akadémiai K. Bp. 1953, V, 568. — Az Anjou-ház dinasztikus harcairól, amelyeknek csupán egyik mozzanata Lajos király öccsének megölése, a történeti kutatás teljes képet nyújt. Rövid összefoglalást ad Barta János: Arany János válogatott művei. Bp. 1952, I, 476—77.

17 *hogy tégedet meg fojtsam véle.* — Szily: „példátlan egyeztetés.” — Simonyi Zsigmond: Hibásan használt tárgyas igealakok. Nyr 1915, 443—445. Ld. még Simonyi: Kötőszók II, 91, 93: A hogy kötőszó. A célhatározó mondat. Hasonló példák a 6, 18, 24. levélből. — Vö. a 39, 51. és 107. lev. jegyz. is. Az „arra, hogy” „elavult szerkezet, a múlt század óta nem igen fordul elő”.

22 *de még afejdelmek között is, a mely rüka.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 9: A viszonyító névmások, „mely ritkábban mi helyett”. Hasonló példa a 63. levélből, *a mely igen rüka a török császárok között*, Ld. még a 38. és 44. lev. jegyz.

22 *dom antonio.* — Don Antonio nevű portugáliai királyt nem ismer a történelem. XI. Lajos 1461—1483. években uralkodott. A burgundiai herceg: Merész Károly. A feudális arisztokrácia ligájának élén XI. Lajos ellen harcolt, Nancy mellett esett el 1477-ben. A Pireneusi-félszigeten a királyi hatalom megerősödésének egyik legfontosabb mozzanata Aragónia és Kasztília egyesülése volt. 1479-ben a két királyság egy uralkodópár, Ferdinánd aragóniai király és Izabella kasztíliai királynő hatalma alatt egyesült. 1492-ben a spanyol király kezében volt (Portugália kivételével) csaknem az egész félsziget. — Császár Elemér, Szigeti József, Barta János egyaránt arra utaltak, hogy Frigyes nápolyi királyról lehet itt szó, aki XII. Lajos francia királynál (1498—1515) keresett menedéket, s trónját átadta fiának, Ferdinándnak. Mikesnél és forrásában a leírt helyzet, Don Antonio nevét kivéve, megfelel a valóságnak. A francia forrás szerint Don Antonio unokatestvére Merész

Károlynak, és azért ment a francia királyhoz, hogy segítséget kérjen tőle és kibékítse őket. A történeti állapotokra vonatkozólag lásd Kozmínskij—Szkaskin: A középkor története. Bp. 1955, Tankönyvkiadó, 279, 392.

Don Antonio története megtalálható Mme de Gomez: Journées amusantes. III, Septième journée 21—29. E kiadás negyedik kötetének végén az új könyvek jegyzékében lehet, hogy megvan a történet külön, korábbi kiadásban is: „Les Aventures de Dom Antonio de Buffalis, In 12. 2. liv. 10. f.” (Don Antonio talán novella-név. Előfordul Cervantes: Cornélia di Bentivoglio c. elbeszélésében is egy Don Antonio de Isunza, mint előkelő spanyol nemes. Novelas ejemplares. 1614. Magyarul Monumenta Litterarum II. sorozat 7. sz. Ford. Király György. Gyoma 1922, Kner Izidor.) — Föltehetőleg ír a történetről Vertot is: Historia des Révolutions de Portugal (Ed. d'Amsterdam chez Et. Roger 1712) c. művében.

Mikes valószínű forrására első ízben Szilágyi István (Figyelő 1878, 167) mutatott rá: Frau von Gometz, Angenehme und lehrreiche Erzählungen in Vergnügten Tagen. 2 Theile. Berlin, Stettin und Leipzig bey Johann Heinrich Rudiger. 1761, kiadás hetedik szakasza (I, 424—428) alapján. Ld. Király 1909, 341. Az 1724-es francia kiadással összevetette Zolnai Béla Minerva 1930, 179—182. (Uo. lásd a Journées amusantes jellemzését.) Részletes vizsgálatának fontosabb megállapításai a következők: Mikes előadókészsége nem marad mögötte a francia szerző stílusának, rövidít, elhagyja a história eszmei tartalmának kidomborítására fölösleges történelmi részleteket, megnyesegeti szószaporítását. Nem fordít szolgailag, hanem beleéli magát a szereplők lelkébe, és ahol motivációs hézagot lát, azt a maga magyarázó szavaival tölti ki. Ily módon áttisztítja XI. Lajos eredeti portréját; melegebben, több részvétellel áll pártjára a kibujdosott portugál fejedelemnek, mint Gomezné. Mikes hangsúlyozza azokat a mozzanatokat, melyek Don Antonionak a francia királytól kért segítségére és a tőle kapott szép ígéretekre vonatkoznak. (Talán Rákóczi hasonló sorsa járt eszébe.) Jellemző, hogy ilyen történetet emel ki a novelláskötetből; önmagukra gondol, olvasmányjaiban is élményrokonságot keres. Don Antonio sorsa jóra fordul, a tanulság: van jószívű fejedelem is. XI. Lajosnak is megesik rajta a szíve, és megsegíti őt. Mikes erős érzelmi elemet visz a politikába. A novella végén gondosan részletezi az apa és fia közötti „kegyes vetekedés”-t (combat). Az idevágó francia szöveget közöljük:

„Dom Antonio Roi de Portugal aiant essayé une longue et cruelle Guerre contre Ferdinand et Ysabelle Rois de Castille, dans laquelle il avoit épuisé ses Trefors et perdu ses meilleures Troupes, se resolut de venir en personne demander du secours à Louïs XI. Roi de France, esperant que la politique de ce Prince lui feroit saisir avec joie l'occasion d'arrester les conquestes de Ferdinand; il arriva à la Cour de France, où il fut reçu en Monarque, et Louïs XI. l'assura qu'il n'étoit pas venu inutilement implorer son assistance, dont il auroit bientôt tout sujet d'être content.

Mais un assez long espace de tems s'étant écoulé sans qu'il vit que Louïs XI. se pressât d'effectuer ses promesses; il recommença sans demandes avec plus de force que jamais le Roi, qui vouloit le menager, sans lui donner le secours attendu, prétexta son retardement sur la Guerre qu'il avoit avec Charles le Hardy, Duc de Bourgogne.

Dom Antonio croiant alors que si cette Guerre pouvoit se terminer, ses affaires en iroient mieux, voulut estre médiateur de la paix entre les deux Princes; et pour cet effet, il se rendit auprès du Duc de Bourgogne qui étoit son cousin; il emploia toute sa politique et son éloquence pour réunir ces deux Princes; mais n'ayant pû y parvenir, il revint avec la douleur de n'avoir fait que cimenter la Guerre, bien loin de la faire cesser. A son retour Louïs XI. lui apprit dans les termes les plus doux dont il pût se servir, qu'il ne devoit rien attendre de lui, et qu'il lui étoit absolument impossible de lui donner le secours qu'il lui avoit promis.

Cette nouvelle jetta le desespoir dans l'âme du Roi de Portugal, et trouvant un affront des plus sensibles à retourner dans ses Etats, après un tel refus, il prit le parti le plus étonnant pour un Grand Prince.

Il écrivit deux Lettres, l'une au Prince de Portugal son fils, et l'autre à Louïs XI. Il donna celle du Roi de France à un Seigneur de la Cour, pour la remettre à ce Prince après son départ, et dépêcha un Gentilhomme de sa suite avec l'autre pour le Portugal, et sortit de France incognito, prenant sa route vers Rome. Le Prince de Portugal n'eût pas plutôt lû cette Lettre, qu'il fit assembler les Grands auxquels il l'a [helyesen la] communiqua. Dom Antonio y marquoit son extrême douleur de n'avoir pas réussi dans son projet, et ajoutoit que se voiant abandonné de tout secours, il ne pouvoit s'empêcher de croire que ce ne fussent ses crimes qui eussent attiré contre lui la colere de Dieu; que sa presence feroit retomber le courroux celeste sur ses Sujets, et que pour éviter d'être la cause de leurs malheurs, il quittoit l'Empire pour aller en Pelerinage à Rome, et de-là à Jerusalem, où il vouloit finir ses jours dans la vie Religieuse pour tâcher par sa Penitence et ses ardentés prieres, de ramener sur ses Sujets la benediction de Dieu que ses fautes en avoient sans doute detournée.

Qu'il engageoit les Grands à reconnoître le Prince pour Roy, et à luy prêter le Serment de fidelité; que c'estoit la dernière preuve qu'il exigeoit de leur obéissance. Cette Lettre toucha vivement le Prince et le Conseil; mais on jugea à propos d'obéir. Le Prince fut proclamé et couronné avec les ceremonies accoustumées.

Pendant que ces choses se passaient en Portugal, et que Dom Antonio poursuivoit sa route, Louïs XI. qui avoit reçu sa Lettre, envoya aussitôt après luy, et le contraignit à retourner dans ses Etats. Ceux auxquels il avoit donné cette commission, ayant ordre de ne le pas quitter qu'il n'y fût rétabli.

Le Roy de Portugal reçût cette marque d'estime de Louïs XI. avec chagrin, ne doutant point qu'il ne luy fût plus difficile de remonter sur le Trône, qu'il ne luy avoit esté de le quitter. Il se rendit pourtant aux instances de ce Prince; quoique penetré de la crainte d'avoir à combattre un Fils qui pouvoit avoir profité de sa foiblesse avec joye, et qui voudroit peut-estre conserver l'Empire au préjudice des Loix et de la nature. Mais quel fut son estonnement lorsqu'estant débarqué à Cascaës, Ville de Portugal, il vit le nouveau Roy avec une grande partie de sa Cour, qui vint se jeter à ses pieds, y poser le Sceptre et la Couronne, et le supplier de permettre qu'il reprît le titre du premier de ses Sujets. Il y avoit quinze ours que ce grand Prince estoit proclamé Roy. Il ne fut pas plutôt averti par les Courriers qu'on luy dépêcha

de tous les endroits où Dom Antonio avoit passé, que ce Prince revenoit en Portugal, qu'il se fit un plaisir de Fils tendre et respectueux, d'aller audevant de ses pas, de poser entre ses mains l'autorité suprême.

Et comme l'exemple des Souverains regle presque toujours les actions de leurs Sujets, la magnanimité de celle-ci ranima la generosité dans le cœur des Portugais, tous la louèrent, l'admirerent et la voulurent imiter en se remettant sous la domination de leur premier Maître. La surprise de Dom Antonio fut si grande de voir un jeune Prince né pour regner, et Maître de l'Empire, le ceder avec joye, et regretter d'en avoir même tenu les reines, dans le tems que l'ambition aveugle souvent ceux qui ne sont nez que pour obéir au point de tout tenter pour commander; qu'il crut qu'il ne pouvoit mieux reconnoistre le zele et la pieté de son Fils, qu'en luy laissant un Trône qu'il se montrôit si digne d'occuper. Il se fit un combat alors entre le Père et le Fils, qui par sa singularité tira les larmes de toute l'Assemblée, le Prince conjurant son Père de remonter au Trône; et le Roy priant son Fils de n'en point descendre. Tous deux donnoient des raisons pour ne point regner, avec autant de vivacité, que d'autres en auroient trouvé pour garder l'Empire; et telle estoit la source de ce combat, que quelque succès qu'il dût avoir, le Vainqueur et le Vaincu estoient également couverts de gloire. Mais enfin, Dom Antonio fut obligé de ceder aux instances de son genereux Fils; Il reprit le pouvoir Souverain, et le jour qu'il rentra dans Lisbonne, parut estre celui du triomphe du Prince. En effet, cette action magnanime luy attira plus de coeurs et d'estime, que le gain de plusieurs Batailles." (Septième journée. 1724, III, 21—29.)

Mme de Gomez, Madeleine—Angélique Poisson (1684—1770) regényciklusából Mikes több részletet (85, 96, 99, 102. lev.) is lefordított; a Journées amusantes harmadik és negyedik kötete a forrása az akasztófa-históriának (85. lev.) és a 96. levél két betétjének. stb.

Mikes 1745-ben egy egész kötetre valót lefordított a Journées amusantes elbeszéléseiből *Mulattságos napok* címmel (OSzK Quart. Hung. 1094). Kiadta Abafi Lajos Bp. 1879. Ez a munka Mikes összes művei III. kötetében jelenik meg.

29 *ujontában* — Vö. Simonyi Zsigmond: *Helyreigazítások. Magyarázatok.* Újból. Nyr 1887, 219—220.

41 *adgya meg.* — adja át; ld. a 70. levélben is *levelét meg adgya,* (Szily).

51 *arra kényszeríti az egész országot. hogy a fiát királyoknak üsmerjék.* — Vö. Simonyi Határozók I, 298; 297. A nek -ragos határozók. További példa a 87. levélben. — NySz -Nek, Neki, Néki 4)a). Ld. még a 34, 36, 86. lev. jegyz.

73 *a melyhez* — amelyre (Szily). — Vö. Simonyi Határozók I, 272; 267, 270, 273, 275: A -nál től hoz -ragos határozók. Véghatározó hoz. Ld. még a 3. lev. jegyz. 26.s.

83 *hanem tettzik.* — ha nem tettzik.

86 *bátyám üthon maradgyon. mert ő nem udvaros.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Ld. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi 227: „Énekszöveget, mondókát, példabeszédet” idéz.

89 *még a nyul farkánál is rövidebbek,* — A szólásra vonatkozólag vö. a 25. lev. jegyz. — A rövid és hosszú levelekre ld. a 21. lev. jegyz. 7.s.

1 sor *ha lakat volna is a számon.* — (Szólás.)

1 még is nevetnem kellene a két levélén, — A nevetésről ld. az 52. és a 17. lev. jegyz. Mikes élővé teszi „nénjé”-t, valódinak tünteti föl a „néne” meg nem írt levélét és ezzel fiktív levelezését is.

2 *ha két lett volna a felesége a portugáliai király fiának . . .* — A nők nem mondanak le könnyen a koronáról. Mikes a történetet megeleveníti azzal, hogy kapcsolatba hozza az egyes levelek szereplőit, „nénjé”-vel. Utalás az előbbi levélre, Don Antonio és fia históriájára.

5 *a mely példa mentől rúkába, annál dicséreteesebb,* — A szólás hasonló változatban megvan a 23. levélben is.

6 *a mostani spanyol király,* — V. Fülöp (1701—1746) királyról van szó, aki lemondott egyik fia javára a trónról, abban a reményben, hogy a nagybeteg XV. Lajos halála után ő léphet a francia király helyébe. Ehelyett fia halt meg és V. Fülöp ismét elfoglalta a spanyol trónt.

8 *ismét fel vette a királyságot.* — A következő történetre áttérve Mikes leírt egy fordulatot, de azután törölte azt: *(hát az olyan fiúnak szerette volna két felesége lenni, aki az atyát és királyát)* és egyszerűbben folytatta. Vö. a lapalji szövegjegyzetet.

9 *olvassuk egy római császárol.* — Forrása kiderítetlen. Ld. Király 1909, 341. — A rómaiakról vö. az 52. és 56. lev. jegyz.

10 *különös életet* — magános életet.

20 *mindentek hallottára fel kiáltá.* — NySz Hall : 1. Hallat [Szólások].

27 Bármit teszel, okosan tedd és tekintsd a végét — mondja a latin közmondás: „*Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.*” Mikes saját helyzetükre vonatkoztatja az okos előrelátással kapcsolatos mondatot *ha mi ezt követtük volna, nem volnánk most bujdosok.* További okoskodásában az emberi tervezést az isteni végzésre való hivatkozás váltja föl.

32 *nyomoru férgek vagyunk* — Vö. *mi bűnösök* (I. lev.); *rossz vagyok* (57, 64, 86. lev.). Gyakori keresztény mondás, Kempis Tamás (I, cap. 2. *Omnes fragiles sumus*) alapján. Ez janzenista színezetű fölfogás is. — A bűnösségről és a rosszaságról Rákóczi gyakran ír (Vall 109, 355, 333—35, 380, 438; *Aspirations* „*De peché, le plus grand des pecheur . . .*” 385, 389, 405, 421, 521. stb.). — Jól ismeri ezt a frazeológiát Bethlen Miklós is: „*Szánj meg engem nagy bűnöst, én Istenem! Jerem 15, 16, 17, 18.*” (II, 46.) — „*én mint nagy bűnös, gyarló ember*” (II, 171.) — „*mitsoda bűnös vagyok*” (II, 177, 185, 192. stb.).

35 *iromlatunk,* — Ld. a 62, 106. levélben is. Szily: iramlík. NySz Iram-ik: iromtat.

37 *ezt okozta nekünk az ádam almája.* — Szépirodalmi formája nehéz teológiai problémáknak. Ádám vétke, Ádám almája, a rosszaság és a bűnösség tudata, s a kegyelem hatékony volta — mindezek hangoztatása Mikes olvasmányainak lecsapódása. Ádám vétkével ezekben lépten-nyomon találkozott pl. *Epistolák* I, 145 verso; II, 21 recto; III, 82 verso; 145 verso; *Az idő joll* 10 recto; *Tükör* 26 recto, 50 recto; *KJÉHist* 7 recto, 8 recto, 30 recto; *Gen-dolatok* 48 recto; *Kereszt* 6 recto, 22 verso, 55 verso; *Catech* I, 16 rector. *Az Embernek vétkiről. és hogy mikk követték azt a vétket. Az első embereknek vétkiről.*

Catech I, 25 recto stb. A bibliában Gen 3, 6, 17 stb. — A rosszaságról és a bűnösségről: *Gondolatok* 40 recto; *Catech* II, 3—9 stb. *A valóságos keresztyén meg vallyá hogy ő bűnös. és vannak mindenkor olyan bűnei, a melyekért penitentiát kel tartani . . . szent jános azt mondgya, hogy a ki magát vétkesnek nem üsméri, a hazug, és az igazság nintsen benne. (Tükör 42.)* — A kegyelemről *Catech* II, 3—9; *Tükör* 66 verso: *A valóságos keresztyén érzi magában hogy magatol. semmi jót sem teakekedhetik. és hogy mindenkor kész aroszra, ha a kegyelem meg nem segíti.* (Egész fejezet.) *Gondolatok* 55 recto: *A Malasztokal valo éléről . . . akegyelem olyan világóság, a melyet az Isten hinti lelünkben . . . A kegyelem szeréleti allékel amenyei dolgokat és utálttgya meg véle a világi mulattságokat.* 61 verso stb.

Mikes ha olvasott is vallásos műveket, távol állt tőle a teológiai, filozofikus elmélyülés. Az isteni kegyelem tana őt nem dönti kétségekbe, nem kínlódik teológiai problémákkal. Bele kell nyugodni a rendelésbe — vallja — s a dolgok *ki menetelét a bölcsesség urára kel hadni*, — írja. A rövidre szabott elmélkedő részletekben átveszi vallásos olvasmányainak frazeológiáját.

Ez a problémakör hasonlíthatatlanul nagyobb helyet foglal el Rákóczi irodalmi munkásságában. A fejedelem ellentmondásokkal telt elmélkedései janzenista szellemű művekből táplálkoztak. A Vallomásaiba beleszótt „Elmélkedések magánbeszéd alakjában az emberi természetnek Ádám által lett megújítása mysteriumáról” (88—103) lényegében mindazt összefoglalják, amit erről a témáról elszórvá mond; pl. Ádám vétkéről (Vall 86, 404, 435; Testament politique 8, 24, 397; Meditationes super scripturam sacram — Troyes Mss. lat. 2146; és Mss. lat. 2147 stb. A janzenista világnézetben központi helyet foglal el az emberiség bűnbeesése. E szerint az első emberpár elvesztette a jogot az örök üdvösségre és a bukott emberiség — natura lapsa — vakon tévelyeg. A kegyelem nélkül képtelen a jó cselekedetekre és csak az önmagában hatékony — gratia efficax — által üdvözülhet. A janzenizmus és Cornelius Jansenius tanítása a kiválasztottaknak adott isteni kegyelem föltétlenül ható erejét hirdeti. Rákóczi és Mikes franciaországi tartózkodása alatt a kegyelem tanának kérdése állott a vita középpontjában; „materia hodie plurimum agitata” (Conf 379). Jansenius 1640-ben megjelent Augustianus c. munkája, melyben a hivatalos egyházi álláspont szerint tévesen magyarázta Szt. Ágoston kegyelemtanát, lázba hozta a teológiai köröket. A pápai constitutiók egymás után ítélik el (1642, 1653 és XI. Kelemen 1713 Unigenitus bulla) Jansenius s követőinek tanát. Az egész kérdés-komplexumról részletes elemzést és tájékoztatót s a janzenizmusra vonatkozó szakirodalmat ad Zolnai Béla *Minerva* 1924—25; Széphalom 1927; NRH 1935, I, 366—67; *Minerva* 1937; 1960, 162—166. Vö. Zsoldos 22, 28.

38 *faj ki ne szeretné, az olyan szép oldal csontot*, — Ld. a 43, 86 levélben is. (Zsoldos 28.) A jámbor elmélkedő gondolatokat Mikes itt is könnyed irodalmi fordulattal oldja föl.

[55.]

6 sor *bátyám üthon maradgyon. mert ő nem udvaros.* — Ugyanígy az 53. levél végén. — Vö. Szabolcsi: Vers- és dallamemlék a Törökországi Levelekben. A) „Énekszöveget, mondókat, példabeszédet” idéz Mikes a következő helyeken: 41, 53, 59, 60, 69, 71, 106, 124, 142, 164. levélben.

7 *szány, édes néném, szány*, — Ld. a 74. levélben is. Vö. Szabolcsi 1942, I, 228: D) Jellemző mondat-ritmika. Szabolcsi számos példára hivatkozik még az 57, 67, 72, 77, 85, 90, 106, 120, 121, 157, 206, 207. levélből. Az idézetekből vers, élőbeszéd és íráspróza szoros közössége, az egész stílus zenei diszpozíciója, énekszerűsége tűnik szembe. Akár csak a példabeszédek és versek, melyekkel előadását fűszerezi, maguk a prózai mondatok is belső ritmusra lejtnek: mindegyik mondat ritmikus tagok többé-kevésbé szabályos egybecsendüléséből alakul. Legfeltűnőbbek a tagolás- és hangsúlybeli megfelelések, melyek a mondatot szimmetrikus részekre bontják. Másik szembetűnő sajátosság a mondatvégek mértékes-numerózus, zenei lejtése. Voltaképp ugyanilyen, csak nagyobb arányú, bővített frázisvégnek tekinthetők azok az esetek is, ahol a levélzárás megszokott, többnyire tréfásan kötődő formulája valósággal verses alakot ölt (pl. 60. lev. vö. 72, 87. lev. és 144. lev. vö. 15, 135, 149, 179. lev. és 91. lev.). A mondat arányos tagolása természetesen a gondolat arányos tagolását föltételezi. Így is van; Mikes egyszerű és világos szimmetriákat kedvelő hajlama itt találkozik a bibliai parallelizmus hatásával, párhuzam, ellentét vagy csattanó-szerű finom fordulat alakjában pl. 37, 57, 90, 120. lev. De itt is erősebb a bibliai emléknél a dalra emlékeztető kéttagúság, az énekszerűség.

12 *nem gondolta volna hogy grofné legyen belőlle. (noha jó erkölcsért meg érdemelte)*. — Vö. Simonyi Kötőszók III, 149: „A föltételező és megengedő kötőszók.” A noha kötőszó. Hasonló példa az 59. levélben. — MMNyR II, 237, 385. — Előbb is hasonlóan vélekedett Mikes az új Bercsényinéről, Kőszeghy Zsuzsáról (49, 50. lev.).

15 *micsoda csufos, és szerencsés házasága lett egy aszszonyinak*. — A nyárias társalgást és jámbor elmélkedést kedvelő Mikes feltűnően borsos történetekkel szórakoztatja Zsuzsit és „nénjét”. Vö. a 49. lev. is.

16 *had tellyék az idő*. — Alább . . . *de csak telik, én is ballagok véle együtt*. Bizonyos idő (1721) óta egyre sűrűbben ismétlődnek a „csak időtöltésből irok” és „irnék de nincs mit” stb. fordulatok. Ezek a megnyilvánulások a valódi helyzetet tükrözik. Hasonlóképpen a 42, 47, 51, 56, 57, 58, 60, 65, 69. stb. levélben. Az élmények hiánya megérződik a leveleken. Az antik novellák és történetek mellett egyre több az „értekezés”, „elmélkedés”, kegyes és profán história, az innen-onnan összeszedett élménypótló betétanyag. Ez segíti ki a levélíróat abból a hullámvölgyből, amelybe az 1721—1724-es években került. Az átmeneti visszaesés után újra növekszik a levelek száma.

27 *mások pedig neveték a deák együgyűségét . . . csak nevetni kellett volna*. — A nevetésről ld. az 52, 54, 56, 58. lev. jegyz. — Az íródeák és mátkája történetének forrása még ismeretlen. Vö. Király 1909, 341. — A nemzetközi folklór ismer ilyen eseteket. Jól végződő változatát elbeszéli András Sámuel: *Elmés Anekdoták*. II, Béts 1790, 174. l. 194. sz. „A bűdös szél-is jó szagot fúhat.” — Apponyi Rudolf kéziratos naplója szerint a Rohan Chabot-család megalapításának is kiinduló oka volt, mert egy udvarias fiatalember magára vállalta a francia hercegisasszony társasági balesetét. — Bornemisza Péter az illatos vargalegény póruljárásának történetét írja le, amit ő maga „parasztréfnak” sejt, de hozzátéveszi, hogy „talám ugyanis volt”. Till Eulenspiegel csínjei között nem szerepel, de azok közé illenék. Ld. Ördögi kísértetek. 100, 245.

42 a szerencse jelyeb vütte. — Alább . . . a szerencsének parttyára. — Mikes szerencse-fölfogásáról vö. a 13, 32, 43. lev. és jegyz. Ld. a 96. lev. jegyz. 4. s.

42 Casimirus király — II. János Kázmér lengyel király (1648—1668).

46 az aszszony nem törödvén azzal. ha királynénak nem hitták is, — Vö. Simonyi Határozók I, 366: A vel-ragos határozók. Állapothatározók. (Mikes rendszeren így írja: törődik valamin. 23. lev.) Ld. még a 82. lev. jegyz. 40. s.

60 meg füstöllyék, valamint a sodort. — NySz Sódar. — „Szófsz sonka (füstölt hús).

66 maradok a két rosز szolgálja. — Vö. az 52. levél végét és jegyz. is. — Mikes „rosszaságé”-ról vö. az 57. lev. és jegyz. 8.s.

[56.]

3 sor a két levelén eleget nevettem. — A nevetésről ld. az 52. és 17. lev. jegyz.

4 a két okos, és nyájás leveleit. — Másutt a két böcs, és okos levélre 96. lev. — Mikes eddigi levéltípusaira vö. a 16, 18, 21, 39, 40, 41, 48. lev. jegyz. Ld. még a 70. lev. jegyz. 1. s.

12 meg pírútom. — elpirulásra készítetem. Szily: „A. m. elpirít. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.” Ld. a 33. lev. meg pírul — elpirul. NySz Pírít: meg-pírít 2).

12 kevés aszszony, és férjü tud olyan szép leveleket írni mint két. — Egy-más leveleinek dicséretéséről ld. előbb is az 5, 39. lev. és jegyz., valamint az 59. lev. jegyz. „Nénje” leveleinek dicséretése közben Mikes a levélírási művészetéről, az általa művelt levélműfaj lényegéről is szól. Vö. a 75. lev. is. Ezek a megnyilatkozásai arra mutatnak, hogy Mikes ízig-vérig elsajátította a levélírási művészetét. A női levélíró eszményítése modern vonása a *Leveleskönyvnek*. — Ld. Király 1909, 345.

14 a káposztát akarám mondani. de nem mérém. — Vö. a 28. lev. és jegyz. Ld. még a 18. lev. jegyz. — Alább egy nagy könyvet akarok írni a káposztáról, — Ez már a káposzta valóságos kultusza. Mikes ezeket a sorokat Plinius hatására írhatta. Plinius megjegyzi, hogy a káposztát régóta dicsérik, mint hasznos növényt, így Chrisippus orvos külön könyvet írt róla. „*Brassicae laudes longum exsequi cum et Chrisippus medicus privatim volumen ei dicaverit, per singula membra hominis digestum et Dieuchus ante omnes autem Pithegoras et Cato non partium celebrarint. Cuius sententiam vel eo diligentius persequi par est, ut noscatur qua medicina usus sit annis DC Romanus populus.*” (Caii Plinii secundi Naturalis Historia, Parisius 1685, lib. 20. C. 33.) Mikeának azt a mondatát, hogy *ha az aranyról, ezüstől. és egyéb metallumokrol. drága fűvekről, könyveket írnak.* — Plinius művére való célzás-nak vehetjük.

19 kapros. — NySz Kapor : kapros. A szótár csak innen idézi.

23 azok a híres romaiak — A rómaiakról vö. a 11, 30, 34, 52, 54. lev. jegyz. Ld. a 62. lev. jegyz. 126.s.

25 káposztával gyógyítottak . . . — Ld. a 76. levélben is: *az a drága orvoság pedig. a káposzta leveles.*, Erdélyben közismert volt a káposzta gyógyító hatása; pl. Bethlen Miklós írja Önéletírásában: „kiváltképen a káposzta nékem nemcsak étel, hanem orvosság is volt” (I, 128). — György Lajos részletesen foglalkozik a káposztával kapcsolatos anekdoták változataival, melyek között

Mikes levele is szerepel. 31. Magyar orvosság. (Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. Bp. 1933, Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz. 43.) Uő. 149. Magyar orvosság. Kolozsvári káposzta. (Világjáró anekdoták. Bp. 1941, 264.) — Mikesnek a rómaiakra vonatkozó utalása megtalálható Noël Chomel (1632—1712) szótárában is: „Les romains en ont fait si grand cas qu'après avoir chassé les médecins hors de Rome, l'espace de cent cinquante ans, n'usaient d'autre médecine que de choux en toute maladie.” (Dictionnaire oeconomique. Lyon 1709, I, 42.) A két szöveg között csak az évek számában van eltérés, ez azonban itt lényegtelen. — A lengyel irodalomban is ismert, pl. M. J. Kuligowski művében: „kapusta kwaśna” (Demokryt chrześcijańskięo. 1699), vő. J. Krzyżanowski, Paralele. Warszawa 1960, 259.

27 *erdélyi címer*, — Ld. Erdélyi János (Népdalok és mondák I, 137, 242) gyűjtésében a gúnydalok között:

„Első része címeremnek
A jó káposztás hús,
Ha szalonna nincsen benne,
A szívem is már bús.
Óh áldott káposzta!
Paradicsom hozta!
Áldott, a ki kolbászszal foldozta.”

A káposzta népszerűségére számos részletet idézhetnénk. Pl. Konza HáromszNépkölt 434: „Káposzta magyarnak híres eledele . . .” stb. — 424: Éltelkőszöntés: „Itt a székelynek a legkedvesb étele, . . .”

Kőszeghy Pálnak Bercsényi házasságáról szóló versében, a vépi lakoma leírásában (TT 1894, 275) „Szokták vala főzni ezt így Kolozsvárban, . . .”

Apor Péter szerint „az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartanak az régi időben”. — A káposzta (*brassica*) irodalmához vő. Enyedi József: A káposzta jelentősége a nép életében Hajdúhadházon. Ethn 1962, 404—429.

28 *auctorok* — Régen a. m. tudós szerzők.

29 *metallumokrol*. — fémekről.

30 *száz font* — Súlymérték, egy font 0,52 kg.

33 *némelyok a cancelláriákon sem forognak szükségeseb dolgok., mint a konyhákbán*, — A cancellária a királyi, fejedelmi kormányzattal összefüggő írásbeliséget, levelezést stb. végző hivatal. Élén a cancellár állott, alatta a fejedelmi secretariusok (titkárok), mint előadók, notariusok (fogalmazók) és scribák (íródeákok) működtek. Rákóczi fejedelmi cancelláriájáról ld. Ráday II, 14—18. 1705-től az udvari cancellária mellett külön szenátusi cancelláriája, 1707-től erdélyi és katonai cancelláriája is volt Rákóczinak. Mikes jól ismerte a cancelláriákon dolgozó embereket. Beniczky szerint szükség esetén az apródok is részt vettek a cancellária munkájában.

36 *sybaris városának* — Nem Sziciliában, hanem Itália déli részén, a tarentumi öbölben volt. Lakóit szibaritáknak hívták. Kicsapongó életmódjuk miatt hírhedtté váltak. Vő. Király 1909, 342.

43 *a mi barátínkhoz* — Lehet, hogy Mikes itt is az udvarhelyszéki mikházi barátokra gondol, akiket 1781-i misszilis levelében meg is nevez (ld. ott a 24. sz. jegyzetet).

46 *meg ett* — megevett (Szily). Ld. a 111. levélben is.

46 *milliumot*, — milliomot, milliót (Szily).

47 *a híres Cleopátra* — A 96. levélben is elmond Mikes egy érdekes történetet Kleopátráról. A nevezetes ókori hölgy életét két latin, 16 francia, 6 angol és 4 olasz tragédia dolgozta föl. Mikes forrása valószínűleg Plinius művére vezethető vissza (Király 1909, 342). Kleopátra gyöngye. Plinius *Naturalis Historia* lib. 9. C. 58. (Madácsy 38, 41.) Kleopátra története. Plinius: „Haec, quum exquisitis quotidie Antonius saginaretur epulis, superbo simul ac procaci fastu, ut regina meretrix, lautitiam ejus omnem appartumque obtrectans, cūaerente eo quid adstrui magnificentiae posset, respondit, una se coena centies H—S. absumturam. Cupiebat discere Antonius, sed fieri posse non arbitrabatur. Ergo sponsionibus factis, postero die quo judicium agebatur, magnificam alias coenam, ne dies periret, sed quotidianam Antonio apposuit, irridenti, computationemque expostulanti. At illa corollarium id esse, et consumturam eam coenam taxationem confirmans, solamque se centies H—S. coenaturam, inferri mensam secundam jussit. Ex praeepto ministri unum tantum vas ante eam posuere aceti, cujus asperitas visque in tabem margaritas resolvit. Gerebat auribus quum maxime singulare illud, et vere unicum Naturae opus. Itaque exspectante Antonio quidnam esset actura, dextractum alterum mersit, ac liquefactum absorbit . . .” Mikes ennek rövidre fogott történetét adja, az egyes mozzanatok azonossága megfigyelhető.

56 . . . *nem volna mit írnom kédnék*. — Vö. a 42, 47, 51, 55. lev. és jegyz.

57 *mert bujdosok vagyunk*. — A bujdosás motívuma különösen a Rodos-tóban történt letelepedés óta vált a *Leveleskönyv* állandó vonásává (vö. a 36, 39, 42, 44, 48, 50, 54. lev.).

59 *a való bolondság . . . csak nem minden bolondság ezen avilágon . . . nagy sandor nagyobb bolondságot cselekedet . . . nem írok töb bolondságot. hanem valóságot* — Minden bolondság: a pompa, a hatalom, a háború; minden csak füst és „hejában valóság”. Sztoikus vonások Mikes világszemléletében.

64 *ahalál előtt mindenk egyenlő volt*. — A halál előtti egyenlőség gondolata vissza-visszatér Mikesnél (vö. a 43. lev. jegyz.). Olvasmányaiiban is, pl. *Spectateur* I, 125: *Reflexions sur la Mort*. Vö. a 160. lev. jegyz. 15. s.

65 *a romai polgár mestertől*. — Vö. Király 1909, 342. Valószínűleg L. Lic. Lucullus (megh. i. e. 56) római consulról van szó. Híres volt határtalan gazdagságáról, fejedelmi fényvel és kényelemmel berendezett háztartásáról. Palotái, a lucullusi kertek, nagy lakomák színhelyei voltak. Nyaralói fényűzését sokan utánozták. Többek között Ciceró, Plinius, Varro, Plutarchos írtak róla; ez utóbbinál (III. k. Bp. 1895, 77). — Bornemisza Péter is említi Lucullus falánkságát (Ördögi kísértetek. 1955, 202, 239, 280).

70 *vitellius romai császár* — Ld. a 104. lev. is. Mikes itt Aulus Vitellius (élt 15—69.) telhetetlen lakmározására céloz. A *Keresztények szokásai* (Fleury: *Les moeurs des Chrétiens*) c. munkában is olvashatott Mikes róla. *vitellius tsászárt, nagy mértéktelennek tarttyák azért, hogy leg gyakrabban négyszer ett napjában. de haromszor minden nap*. Suet. in vitell. 13 (104 verso). Suetonius írta róla, hogy akkora ezüstként ajánlott fel fogadalmi ajándékul, hogy azt nagysága miatt maga is „a városvédő Minerva pajzsának” nevezte. Ebben a tálban csukamáját, fácán- és pávaagyvelőt, flamingónyelvet és murena-

tejet főztek össze. Az ingyencfalatok beszerzésére egész hajóhadát mozgósították. (De vita duodecima caesarum, Vitellius. C. 13.) — Ld. Király 1909, 342. Vitellius fázcsányelv-pástétoma. Falánkságát és dorbézolásait ismerik más történetírók is, pl. Tacitus (Historiarum libri II.), Flavius Josephus (A zsidó háború. Gondolat, Bp. 1957, 331. Ford. Révay J.). Ugyanezen történet némileg eltérő előadásban megvan Bornemisza Ördögi kísértetek c. könyvében (209, 282).

73 *cájus császár* — Caius Caesar Caligula (i. sz. 37—41) istenként tisztelte magát s erre a célra külön papi testületet létesített, melybe a lovát is bevásárltatta. „Incitatus nevű lovának . . . nemcsak márványistállót, elefántcsont szerszámot, bíbor takarót, drágakövel ékes nyakláncot adományozott, hanem egy palotát is, személyeztettel, berendezéssel, hogy méltó módon fogadhassa a nevében meghívott vendégeket; mint mondják, az volt a szándéka, hogy consullá is kinevezi.” — írja róla Suetonius (Caligula. C. 55. — Magyarul: Suetonius 182.) Ld. Király 1909, 342.

78 *maradok*. — A levélvégi rövidítésre vö. az 50. lev. jegyz.

[57.]

2 sor a nagy vigasságban, csak suhajtunk, . . . — Szabolcsi 228—230: D) Jellemző mondat-ritmika. Ld. az 55. lev. jegyz. 7.s.

4 *jobban tölthetném. mert arra elég jó példát ad a mi urunk*. — A levél végén még is töltsük az időt. Az időtöltés módjáról vö. a 37. és 88. lev. és jegyz. Mikes is, akárcsak Rákóczi, sokszor tölti írással az idejét.

8 *tiltot gyümölcsből*, — Vö. Tóth Szájrul szájra 349. Tiltott gyümölcs (Mózes 1, 3, 2—6). — Mikes bújá és „rosszaság” tudata Zsuzsi személyével kapcsolatos (vö. az 55, 64. lev. is).

10 *tegnap ide érkezet a kétek érsekje*. — Mikes a konstantinápolyi pátriárkáról ír. Ld. a 79. lev. is. Nem mulasztja el az alkalmat, hogy a korabeli püspökök fényűzését kritikával ne illesse, s ne hivatkozzék a régi keresztények egyszerűségére. Ebben Fleury történetírói szellemét követi. Olvasmányá lehetett Fleury Egyháztörténete, amely megvolt a rodostói könyvtárban (Histoire ecclésiastique). Fleury másik művében, *A Keresztények szokásaiban is olvasott A Clericusok szegénységéről*. 162 recto: *Szent Chrysostomus . . . maga is nem tartja helyesnek. hogy egy püspök selyem köntöst viseljen, lovon járjon, és sok szolgálva kísértesse magát. hom. 9. in ep. ad philém*. Ld. Király 1909, 345. — Zolnai 1926, 5, 21, 27. — Madácsy 12, 17.

11 *rea tartjuk magunkot. valamint a kompodí nemes asszony*, — Ld. a mondatát a 37. levélben is.

19 *talám csak egy volt*. — A keleti egyház pátriárkái közül a leghírhedtebb Theophylactus volt, akinek viselt dolgait évszázadok múlva is emlegették. (HistEecl Bruxelles 1715, XI, 123.) A tizedik század második felében élt. Mikes névtelenül állítja elénk a görög császárság korabeli korrupció megtestesítőjét. Forrása Fleury műve (HistEecl XII, 95.). Mikes és Fleury szövege között csupán számadatkülönbség van. Mikes Theophylactus lovainak számát kétszázának írja, Fleury (Maimbourg is, Moréri is) kétezernek. Fleury: „Il étoit passionné jusqu'à la folie pour la chasse et pour les chevaux: dont il avoit plus de deux mille . . . Un jour de jeudi saint, comme il célébroit

la messe, celui qui avoit le soin de son écurie, vint lui apporter la nouvelle qu'un telle cavale, celle qu'il estimoit le plus, venoit de mettre bas. Il en fut si ravi, qu'ayant achevé la liturgie la plus vite qu'il put, il alla tout courant à l'Écurie voir le nouveau poulain et revint à la grande église achever le reste de l'office." Louis Maimbourg művéből (Histoire du schisme des Grecs, Paris 1682, III. livre 258) szűrődött át Moréri és Bayle szótárába Maimbourg szigorú állásfoglalása a keleti egyházzal szemben. Innen meríti Fleury is, Moréri is (Dict. Paris 1733, VI, 682) Theophylactus történetét. Ld. Madácy 11, 18.

23 *meg vemhezgt.* — NySz Vehem, vemhe : meg-vevhézik.

23 *az officiumot mondotta a clericusival.* — a misét mondotta papjaival.

25 *constantinus császár.* — Flavius Valerius Constantinus (i. sz. 306—337) tette államvallássá a keresztény vallást a IV. században. Uralma alatt éles harcot vívtak egymással a kereszténységet két pártra osztó homouision és homoiusion vita képviselői. A vita eldöntésére hívta egybe Nagy Konstantin császár a niceai zsinatot 325-ben. Az a párt győzött, amelyik Krisztust isteni lényegűnek vallotta, szemben azokkal, akik csak ehhez való hasonlatosságát fogadták el. Konstantin alapította Byzantin régi görög város helyén Konstantinápoly városát 330-ban. Konstantin szerepére ld. Marx—Engels Válog. művek I. Bp. 1949, Szikra 114—115.

26 *hogy szekereket. vagy . . .* — Fleurnél szinte szó szerinti egyezés van: „Il (Constantin) leur fournit libéralement les voitures; soit des chevaux, soit la commodité de ce que les Romains appeloient la course publique pour ceux qui voyageoient par ordre du prince.” (HistEcol III, 115.) Ugyanez a rész megtalálható Fleurynek a Moeurs des chrétiens c. művében is; Mikes fordításában: „a Niceaei gyűlés . . .” (*KeresztényekSzok* 161 verso). — Ld. Madácy 13.

32 *ki től volna* — NySz Tel : ki-telik [Szólások].

33 *a híres sz. athanásius* — Athanasius, alexandriai pátriárka (298—373) a főt említett dogmatikai vitában alexandriai Arius ellenfele. — Vö. Fleury HistEcol Paris 1722, III, 489—91. Nem szó szerinti egyezés.

36 *sz. márton* — Szent Márton szül. a mai Szombathelyen, megh. 400-ban. 375-ben tours-i püspöknek választják meg. Szigorú szerzetesi életet élt.

37 *diécésisét.* — diocesisét — egyházmegyéjét.

39 *de műhent anagy urak gyermekei a püspöki süveget a fejekben kezdék tenni . . . a szegény plebánusok* — Mikes társadalmi okokkal magyarázza a püspökök szokásának megváltozását. Ugyanakkor az alsó papság panaszáról ír. Ld. alább is *mostanában pedig a szegény, igen meg különböztetik. a gazdagtól.*

44 *ki eszik.* — Szily: „A NySz. e jelentésben csak szótárból ismeri.”

44 *de mindenkor nevetnem kel . . .* — Mikes nemcsak az életben veszi észre a „nevetséges” dolgokat, hanem kiemeli olvasmányainak nevetésre készítő komikus részeit is. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

45 *szent gergely* — (540—604) Nagy Gergely 590-ben foglalta el a római püspöki széket. Ő az első, aki a pápa címét viselte, s valójában ő a pápaság egyházi, majd világi hatalmának megalapozója. Az egyházi zene terén a nevéhez fűződő Gregoriusnak, a Cantus firmus terjesztésével szerzett érdemeket. Mikes alább azt írja róla, *inkább vigyázot a soltár szépen való éneklésire.* — Nagy Gergely neve az *Epistolákban* (I, 121 verso) is előfordul.

45 *diaconus* — Alsóbbrendű pap.

48 *azok Csak számárok*, — *szamarak*. Előbb *számárokot* — *szamarakat*. — Ld. a 104, 161. levélben is. Szily: *poháronként* (84. lev.), *sugárát* (39. lev.). — Szamáron járás az ótestamentumban, azután lovakon. Erről Hermányi is szól (240. sz.).

51 *a neve nem jut eszemben*, — Lehet stílusfordulat is, de az is lehet, hogy Mikes nem a levél írásakor olvasott róla és valóban nem tudta már a pápa nevét. Vö. az elhallgatás irodalmi példáit a 43, 51, 77, 78, 80. lev. és jegyz.

52 *thessálonika* — Ma Szaloniki, görög város.

57 *de a ló azután soha fel nem vette az aszszonyát*. — Ld. a 204. levélben is, ott Mikes részletesebben elmondja a történetet. Forrása ismeretlen. Vö. Király 1909, 342, 345.

70 *tolentínumi érsek* — toledói érsek; Toledo Spanyolországban püspöki székhely. Ha a gazdag toledói püspök szegényes konyhát vezetne: az udvari ember szól Mikesből.

79 *csak a bé vett szokást. kel követni*. — A változó szokások megítéléséről Fleury műveiből merített Mikes, pl. *Az Izraéliták* Szok 2 verso: *Mind azon által. ezek a szokások. olyan különbözök a miénktől. hogy mindgyárt eleinte nékünk viszá fognak tettezni . . . De ha az izraéliták szokásút, aromaiak, agörögök, és az égyiptum béliek szokásihoz hasonlítottuk, akoron az olyan bal ítéletek fűtben mennek . . .* — A szokások viszonylagosságáról Mikes többször is ír (pl. 19, 23, 50, 68. lev. stb.).

84 *most veszem észre. hogy levelet írok, és nem bízták réam . . .* — Stílus-tudatosság Mikesnél. Vö. még a 13, 51, 80, 165, 172. lev. és jegyz.

87 . . . *mert innét hirt nem írhatok. hanem csak azt írom. a mi eszemben jut*. — Ugyanígy a 47, 51, 55, 56. levélben is. Nincs hír, nincs mit írni; egy idő óta ez a levelek visszatérő szólama. Mikes olvasmány-émlékekből és olvasmányai-ból táplálja leveleit.

88 *mikor kédnék írok, úgy tettik mint ha előttem volna. kéd. és kédél beszélgetnék*. — A levélírás társalgást helyettesít; levelet írni annyi, mint a távollévővel beszélgetni. Ez a francia levélműfaj alapvonása, ld. az 5, 6, 27. lev. jegyz. is. Vö. Vaumorière Chap. II. „Ce que c'est qu'une Lettre”; — „l'Art de plaire dans la Conversation”. — „. . . pour donner une exacte définition d'une Lettre . . . On écrit que nous envoions à une personne absente, pour lui faire sçavoir ce que nous lui dirions, si nous étions en état de lui parler.”

A levél ilyen értelmű megfogalmazása régi keletű. A levélben való beszélgetésre jó példa Cicero levelezése. Az alábbi idézetek a következő munkából valók: Cicero összes levelei. Ford. és jegyz. Fábián Gábor. Pesten 1861, Emich. I. k. 200, 223; II, 122; 1862, IV, 43, 105, 142; 1863, V, 161.

Pl. „De mert nekem, midőn leveleidet olvasom, mintha hallanálak s midőn hozzád írok, mintha veled beszélgetnék, úgy tetszik . . .” (Rómában, 694.) — „. . . nem mintha nagyon sok írni valóm volna, hanem hogy veled távollétemben beszélgethessek, mi rám nézve most, midőn azt személyesen nem tehetem, a legkellemesebb.” (Capuában, 704.) — „. . . és meg enyhülök is kissé e nyomorúságok között, midőn mintegy veled beszélgetek s még sokkal inkább, ha leveleidet olvasom.” (Formiaeben, 704.) — „Semmi írni valóm nincsen. Mert egy az, hogy valami újabbat nem hallottam; más, mert tegnap minden leveledre válaszoltam. De . . . hogy veled mintegy

beszélgethessek, ennek a minden kitűzött tárgy nélküli nem t'om minék írásához fogtam." (Formianumban, 704.) — „Ámbár semmi írni valóm hozzád nincs, irok mégis, mert így azt képzelem, veled beszélek." (Tusculanumban, 708.) stb.

[58.]

5 sor *micsoda szép idő volna az. a mikor az asszonyokat fel emelnék a papésgra, bezzeg akkor volna jó idő, . . . oh már is örülök annak az időnek, . . . oh' boldog idő, . . . oh' szerencsés idő . . . oh kedves idő!* — Az asszony-papság és a gyónás-motívum a középkorig visszanyúló vándoranekdota téma. Mikes játékos rokokó stílusfordulatokkal, némi libertinizmussal szellemesen aknázza ki a témát. Ismeretes egy ezzel kapcsolatos anekdota a Cornides-kódexből, amelybe egyik példatárból került át. Rabelais-nél is megtalálható egy változata (Gargantua 1535), melynek nyomai a XII. századig, Marie de France-ig nyúlnak vissza. — A Mikszáth Kálmántól, majd Bartók Lajostól szerkesztett Urambátyám c. élelap is közölt (1902) ehhez hasonló vándoranekdotát. Ld. György Lajos: Világjáró anekdoták. Egyet. ny. Bp. 1941, 89—92. 46: Csábító tilalom. 47: A próbára tett apácák.

9 *kicsidet* — Ld. még a 60, 107, 128. levélben. Szily: „kicsiny. Székelyesség. Vö. MTsz.” — NySz Kicsi : kicsid.

29 *mikor eszemben jut, mindenkor nevetnem kel. nevesse kéd is . . . kine nevetné ezet.* — Mikes komikus kuriózumokat ültet át leveleibe olvasmány-émlékekből. A nevetésről ld. az 57, 52. és a 17. lev. jegyz. 3.s.

30 *romában egy francia követ* — Alább a követné melegséget érzet, <nem> talállya ki kéd hol, . . . a midőn észre veszi, hogy a menykő <ugy el> meg persellte. <mint ha meg borotválták volna.> gondold el édes néném. hol kereskedet. — Vö. a lapalji szövegjegyzetet.

A gáláns mennykövel kapcsolatos jelenet Bussy Rabutin (1618—1693) levelezés-gyűjteményében olvasható: LXXXI. Lettre. Réponse du Comte de Bussy à Madame de Gouville. A Chaseu, ce 20 août 1667.

„Si vous saviez, Madame, combien vous me faites plaisir de m'écrire, cela vous encourageroit à continuer . . .

Je suis fort fâché de l'accident qui est arrivé à la pauvre de Maréchalle de Villeroi. Le tonnerre en veut aux Maréchalles de France; car vous savez ce qu'il fit à Rome à la feue Maréchalle de***. Si vous ne le savez, Madame, je vous dirai qu'il tomba dans sa chambre fort près d'elle, et qu'il lui fit l'office d'un Barbier fort adroit en un endroit que je ne veux pas vous nommer.” (Lettres de Messire Roger de Rabutin Comte de Bussy . . . avec les réponses. Paris 1714, I, 95.) Ez a levél válasz arra, amelyben Madame de Gouville azt írja befejezésül: „. . . Le tonnerre est tombé à Villeroi, et a brûlé la main de la Maréchalle.” (I. m. 90.)

Nem tartozik a közkeletű vándoranekdoták közé. Az átvételt Zolnai Béla (1921—22, 26) a kézirat törléseire hivatkozva bizonyította. Mikes éppen az egyik átvett kifejezést törölte, nyilván az anekdota csípősségének enyhítésére. A francia írónak inkább az eset szellemes megfogalmazása volt a fontos, Mikes fantáziája előtt maga a jelenet ölt testet, amit ki is színez. Ld. Király 1909, 342. Hopp Lajos I. OK XV, 1960, 1—2. sz. 149.

43 *gyertyya szentelő boldog aszszony napig.* — Gyertyaszentelő Boldogaszszony napja febr. 2.

46 *mi is abujdosásban fekszünk,* — Mikes az év elteltével reflexiókat fűz az elmúlt esztendőhöz, a jövődő kilátásait latolgatja. A bujdosók ügyében nem történt különösebb változás az 1724-es esztendőben. Újabb emlékiratot küldött a fejedelem Párizsba (Memoire de Rákóczi au ministre des Affaires Étrangères. Rodosto, 3 mars 1724) és az orosz—török ellentéték elsimításán fáradozott. Ez év őszén Bonnacot visszahívták és helyette D'Andrezel márkit nevezték ki konstantinápolyi francia követnek. A fejedelem örömmel tekintett az új követ működése elé, akitől több támogatást remélt, mint elődjétől: Vö. Köpeczi—Várkonyi 366. — Szekfü 258—260. — Pillias 112. — Angyal Sz 1905, 216—217. Eközben írta a fejedelem a *Traité de la puissance c. munkáját*, „Fait à Rodosto, ce 15 janvier 1725.” Megjelent Testament politique et moral du prince Rakoczi. Tom. I. A La Haye 1751, c. kiadásban.

51 *nincsen evilágon hoszab táncz. a barát táncznál.* — Szily: Közmondások. Mások: Erdélyi, Sirisaka, Margalits, Réthei Prikkel, a Kulcsár- és Toldykiadás hibás szövege alapján így idézik: „rosszabb táncz”. Ugyanígy a későbbi: Császáár, Fródi-féle stb. (az emlékkiadás kivételével) kiadásokban is. — A táncok közül a baráttánc Réthei-Prikkel Marian szerint (A magyarság táncai. 1924, 254, 263) a legunalmasabb tánc lehetett. Lehetséges, hogy valami régi szakrális tánc maradványa. Bornemisza Péternél is előfordul: „Ezer bolondságot üznek: Ki barat tanztot kezd, ki tapogatos tanztot . . .” (Órdoigi kísértetek. 1955, 210, 282.) Vö. még Morvay Péter: A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. (Ethn 1951, 76.) A Mikes által lefordított *Catechismus* (1744) második szakasza 152 verso alján, a szövegtől független beírás van: *patientia barát tántz.* — Ld. még a 82, 84, 103. levélben is.

Mikes nem számol be arról, hogy a levélírás mellett fordít is. Vö. a *Kalauz* első átdolgozásának a kéziratát: *Az iffiaknak kalauzza az Isten uttyában.* <Rodosto>. X <1724> 744. (EK kézir. A. 241.) Pontosan nem tudható, hogy Mikes ekkor kezdte-e el, vagy ami valószínűbb, ez év végén fejezte be a *Kalauz* lefordítását, amelyet 1744-ben átjavított.

[59.]

Keltezés: *Rodosto* <le> 16 jan. 1725 — A levélíró itt is franciásan kezdte keltezni levelét. Hasonló esetek a 49, 79, 181, levélben. Vö. a lapalji szövegjegyzetet.

I sor *új esztendőben, mi vígadgyunk, és ha lehet töllünk, meg is házasodgyunk.* — Ld. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi (228) „Énekszöveget, mondókat, példabeszédet” idéz. — Vö. Régi Ének: „Új Esztendőben mi vígadgyunk” (Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Akadémiai K. Bp. 1958, 361). — „Új esztendő napján vígadjunk” (Cs. Tóth, i. m. 745). — Ld. még Simonyi Kötészők III, 239: „Új esztendőben mi vígadjunk . . .

Régen mert irták ezt a proféták" (a Bornemisza énekeskönyvben is). — Bethlen Miklósnak is: „Új esztendőben mi vigadjunk, dicsőült Jézust ma imádjuk.” (I, 165; II, 131.)

Mikes a régi kegyes újköszöntőt házasság-kívánó gondolattal toldja meg. De *azt a lehetet, el vették mi tollunk.* — panasolja a levélíró. Először az otthoni házasság vált lehetetlenné (vö. az 1717 és 1721 közötti években írt leveleket). Később Zauszairól kellett lemondania (ld. az 1723-tól írt leveleket). Most már a gondolata is „unadalmas”: *abujdosok házassága. igen szomorú házasság,* — Mikes újra az otthoni házasságot emlegeti: *nekem pedig édes néném erdélyi feleséget adgyon kéd.*

5 a kétek görög leányival, távul legyen. — A levélíró eddig bármilyen összefüggésben beszélt a görögökről, mindig rossz véleménnyel volt róluk. Vö. a 22, 37, 38, 42, 56, 57. lev. (görög kérécák, görög papok, görög nemzetiség, kevély nép a görög, szibariták stb.). Mikes ítélete a rodostói közvélemény és saját élettapasztalata nyomán alakult ki. Előítélete pedig az evangéliummal, Szt. Pál szavaival is kapcsolatos (ld. a 99. lev. és jegyz. 185. s.).

6—35 A különböző nemzetiségű (görög, francia, spanyol, kínai, erdélyi) hölgyek jellemzése a jó feleség, a házasság szemszögéből. Mikest a nőkédés sokat foglalkoztatja. Gyakran szó bele a társalgásba, a levélbe nőkkel kapcsolatos témát, ritkaságszámba menő eseteket. A különféle országok hölgyeinek szokásairól más összefüggésben is írt. Ld. a 33. lev. és jegyz. — Vö. Zolnai 1916, 105. Mikes precieus vonásairól Zolnai 1930, 190, 186—87. stb.

11 köves portékát — Szily: ékszer. Ld. a 118. levélben is.

35 a mi tündér országunkban. — Erdélyt a 14. levélben is tündérországnak nevezte Mikes. Ld. ott a jegyzetet.

36 mindenül a nagy békeesség... másut nem tudunk hadakozást, csak a töröknek a persával. — A bujdosók állapotának jellemzéséről ld. az előző lev. és jegyz.

37 zavaros vízben kellene halásznunk, — (Szólásforma.)

39—47 Ezek a sorok jó fényt vetnek a bujdosó magyarok és a rodostói törökök kapcsolatára. Az otthon hírből ismert török nép a rodostói életközelből kedvezőbb benyomást tesz Mikestre. A levélíró az évek múltával megbékélt a törökkel. Más hangon írt róluk, a török udvarról az első hónapokban és években, amikor látta, hogy török segítséggel bajosan térhetnek haza és Törökországban is bujdosniuk kell.

48 amen. — Mikes nemcsak a levél végén, hanem közben is alkalmazza az imaszerű zárószót egy-egy kegyes fohász, gondolat végén. Ebben élő hagyományt követ. Élnek vele mások is, pl. Rákóczi a Vallomásokban, Ráday Pál és Rettegi György életírásában, Komáromi János Diáriumban, XVII. és XVIII. századi naplóirok. Vö. a 64, 207. lev. jegyz. is.

58 hol nyomtassam ki a kéd levelelt. — Félreérthetetlen utalás a Mikes által ismert, nyomtatott misszilis levélgyűjteményekre. Mikes irodalmi leveleket, levélgyűjteményt és nem egy levélalakban írt „művet” akar kinyomtatni. Mikes levélíró tudatosságának határozott megnyilvánulása ez a részlet. Ld. Zolnai 1921—22, 39—43, 90—104, 25—32. — Hopp Lajos I. OK XV, 1—2. 1960, 145—51.

64 adgyon Isten jó éttzakát. igen kedves álom látást. és holnapra fel virradást. — Vö. Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek; nyilván jórészt saját szer-

zeményei. Ld. még a 39, 42, 51, 63, 67, 70, 77, 105. lev. és jegyz. — Ez a töredék nem Mikes szerzeménye. Más változatban ld. a 86. levélben. Forrásához összevetésül ld. RMKT XVII. 3. k. 98, 57. sz. vers. Batthyány-lt. (OL) „Verseik, vegyések” csomó. Az ének 5. versszaka:

Aggyon Isten neked jo boldogh etczakat,
Edes tagaidnak czendes megh nyugovast,
Az holnapi napra jo kedves fel virradast,

Vö. egy XVIII. századi ének kezdetével, amely az eddig ismert legkorábbi följegyzésnek számít:

Adgjon Isten szivem csendes jo eczakat
Az holnapi napra boldog fel virradast,
Jo szerencses almadozast,
Velem holnap vig mulatást.

(Bathó Mihály-énekeskönyv. 1728. 284—85. Kiad. Kocziány, Ószi harmat után . . . Bukarest, 1957, 125—26. Szerelmi altatódal. Az ének megvan az 1748 körüli Solymosi-énekeskönyvben is, kiad. Kanyaró, EM 1893, 87.)

Egy másik változata Szikszai András énekeskönyvében 1750-ből, (MTA K. kézír. RUI 8r. 137. 31verso — Stoll Béla kéziratjegyzetei nyomán):

Adjon Isten jo éjtszakát Minden némü bö áldást
Botsássa hozzád angyalát Had nyugossa szived álmát
Aludjál rósám kedvessen Nyugodjál szivemen kegyessen
Holnap légy jo egészégben Szivem kívánnya szivesen . . .

Pálóczy Horváth Ádám dalgyűjteményében is 1813-ból (i. m. 353, 620—21) 232. Takarodóra mars. (Dallam) — Adjon Isten jó éjtszakát. (Régebbi vers és dallam.)

Adjon Isten jó éjtszakát, Mindennemü bö áldását,
Bocsássa hozzád angyalát, Nyugtassa meg szived álmát.
Aludj galambom édesen, Álmaid felülem kegyesen,
Hogy jó volna mellém szállni, S páros életet próbálni.

Régi stílusú népi dallam. Pálóczy kézirati gyűjtése előtti időből nincs följegyzése, jó ideje még utána sem. Teljesen egyező dallam-változata nem ismeretes. Leginkább rokon Bartók (A magyar népdal. Bp. 1924) 14. sz. (Csík megye) és 17. sz. (Udvarhely); továbbá, Bartók 192. sz. és Bartók—Kodály (Erdélyi magyar népdalok. Bp. 1923) 86. sz. — mindkettő székelyföldi változat.

[60.]

I sor *hol vagyon, hol vagyon az a puskás* . . . — Ld. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi: 228: A) „Énekszöveget, mondókat, példabeszédet” idéz. A tréfás mondóka szövege megegyezik Erdélyi János (Népdalok és mondák III, Pest 1848, 151) egyik Erdélyben gyűjtött dalával. (Vö. még Népkgyűjt IX, 1907, 581. Katona Lajos jegyz.) Erdélyi harmadik versszaka:

Vajjon hol van az a puskás,
Ki meglőtte azt a farkast,
Ki megette azt a kecskét,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?

Gálos Rezső Udvarhely vm.-ben Barcafalván gyűjtött: Fejő-nótá-ja így kezdődik:

Hol vagyon, hol vagyon az a kecske,
Kit anyám fejt a mult nyáron,
Kit apám vett a vásáron,
Fél áron, fél garason.

— Fejd anya, fejd!

Hol vagyon, hol vagyon az a farkas,
Ki megette azt a kecskét,
Kit anyám fejt a mult nyáron
Kit apám vett a vásáron,
Fél áron, fél garason.

— Fejd anya, fejd! stb.

(Ethn 1905, 310.)

Megvan PÁ gyűjteményében is, 249. „Láttad-e, láttad-e azt a bárányt?” stb. (Régebbi vers és dallam.) Horváth réginek tudja és nagyrebecsüli ezt az énekét. Dallamát Horváth kéziratából közölte Kodály Zoltán (Iskolai Énekgyűjt. I. 60. sz.). A dallamnak ez a kottázása, úgy látszik, legrégebb magyar följegyzése. Későbbi, leginkább erdélyi forrásokban a főtebb idézett változataival találkozunk. Ezek dallama más, mint Horváthé. A részlet oly verses meséből való, amely láncolatos, halmozó, fokozó mesék fájához tartozik. Ennek a mesefajnak az a sajátja, hogy folytonos ismétlései következtében az utolsó versszakból helyreállítható az egész mese. Ld. Erdélyi Jánosnál az utolsó versszakot. A láncolatos mesének Katona Lajos állította össze magyar változatait. Binder Jenő a magyar és külföldi néphagyományoknak, valamint a rájuk vonatkozó tudományos irodalomnak ismeretével mutatta be ezt a típust (EM 1892, 398).

Mikes sorai tárgytörténetileg is jelentősek. A tárgynak legrégebb följegyzéséről kettő ismeretes: Az egyiket Reinhold Köhler (Kleinere Schriften III, 355) adta ki, a Neu vermehrtes Berg—Lieder—Büchlein-ből, a másikat Ulrich, Johann Kaspar, zürichi pap 1768-ban. Mikes levele korban megelőzi a két legrégebb följegyzést. Csak két célzás régebbi ennél; Cervantesnél (Don Quixote I, 16) és Fischartnál (Gargantua 1575, XXV). Tartalmilag figyelemre méltó, hogy a legtöbb magyar változatban és az európai párhuzamokban a mese szereplői csak veszedelemben forognak, de el nem pusztulnak. Ellenben az erdélyi mesében mészáros, tehén, víz, puskás, farkas, kecske, mind odavész. (Zolnai 1916, 105. — Heller Bernát: Erdélyi népmese Mikes Kelemen egyik levelében. It 1940, 20—21.) Zsoldos Jenő szerint az ilyenfajta vers a zsidó irodalomban is közismert. A peszach-ünnepi Haggadban előforduló Hadgadjó ének egyik magyar változatának kezdő sorait látja a Mikes által idézett versben. Vö. Kelemen Adolf: A Peszach-Hagada. Bp. 1899, 40. — Hajdu Miklós: Múlt és Jövő 1915, 137. — Zsoldos 63.

3 *hol vagyon az az ember, ki meg találta, azt a levelet . . . ha egy két levelünk el vész, írjunk tizen kettőt helyekben.*, — A levél-nemvételrel kapcsolatos tré-fás levélkezdet Mikes kedélyének élénkülésére vall. A levelekben szegény esztendőik (1721—1723) után ismét nő a levelek száma. 1724-ben már 7, 1725-ben 11 levelet írt. — A levélkezdet főnti típusára vö. a 2. lev. jegyz.

8 *a halaknak, nem siroza meg a fogokat.* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 182. Szógyeztetés a birtokviszonyban. — Klemm TörtMondt 356: A birtokszó megjelölése. — Ld. a 37, 62. lev. jegyz. is. — MMNyR I, 34, 45, 539—40.

9 *helyekben.*, — helyettők (Szily), azaz helyettük.

11 *de műt írjak, mert út semmi hír nincsen.* — Alább *de mint hogy egyéb dolgom nincsen, le írom kédnék. hogy mit olvastam az iránt.* — Mikes az élmények pótlására nemcsak irodalmi, néprajzi és történelmi kuriózumokat gyűjt ezeknek a leveleknek a nyersanyagához, hanem modern gazdasági, természettudományi ismereteket is fölhasznál.

13 *írjunk hát a gyapotról.* — Ld. a 37. lev. és 1761. márc. 19-i misszilisét. Föltehetőleg itt a valóságos helyzetről ad képet Mikes. Előadását azonban olvasmányaiából nyert ismereteivel is tarkíthatta. A rodostói könyvtárban meglevő Lettres édifiantes (Zolnai 1916, 96 és 1926, 27) egzotikus gyűjteményben a gyapottermelésről Mikesével részben megegyező rész található. Ez is dióhoz hasonlítja a gyapot termését és keréknek (ún. rouet) nevezi a gyapot elválasztásánál használatos eszközt. A legfeltűnőbb a két szöveg között a termelési eljárás menetének megegyezése a következő egységekben: 1. A gyapot elvetése, 2. növekedése, 3. virágzása, 4. a gyapot érése, 5. a kerék alkalmazásának oka a gyapotszedésben.

„La récolte du coton demande moins de soin et de fatigues. Le jour mesme qu'ils ont moissonné leur blé, ils sement le coton dans le mesme champ et ils se contentent de remuer avec un rateau la surface de la terre. Quand cette terre a été humectée par la pluye ou par la rosée, il se forme peu à peu un arbrisseau de la hauteur de deux pieds. Les fleurs paraissent au commencement, ou vers le milieu du mois d'Aoust: d'ordinaire elles sont jaunes et quelques fois rouges. A cette fleur succède un petit bouton qui croist en forme d'une gousse de la grosseur d'une noix. Le 40e jour depuis la fleur cette gousse s'ouvre d'elle mesme et se fendant en trois endroits, elle montre trois ou quatre petites enveloppes de coton d'une blancheur extrême, et de la figure des coques de ver à soye. Elles sont attachées au fond de la gousse ouverte, et contiennent les semences de l'année suivante. Alors il est temps de faire la récolte: néanmoins quand il fait beau temps, on laisse le fruit encore deux trois jours exposé au Soleil; la chaleur l'enfle, et le profit en est plus grand.

Comme toute les fibres du coton sont fortement attachées aux semences qu'elles renferment, on se sert d'un rouet pour les en séparer. Ce rouet a deux rouleaux fort polis. L'un de bois et l'autre de fer de la longueur d'un pied et de la grosseur d'un pouce. Ils sont tellement appliquez l'un à l'autre, qu'il n'y paroist aucun vuide: tandis qu'une main donne le mouvement au premier de ces rouleaux et que le pied le donne au second, l'autre main leur applique le coton, qui se détache par le mouvement, et passe d'un costé, pendant que la semence reste mué et depouillée de l'autre. On carde ensuite le coton ou le file et l'on en fait des toiles.” (Ed. 1707—15, Paris XI, p. 263.) —

Ld. Madácsy 45—46. A gyapottermelés. — Vö. Saussure leírásával, 1734. júl. 24-re keltemett harmadik levelével (Thaly: Saussure 260).

14 és az itt nagy kereskedés. — A kereskedelem fontosságára Mikes másutt is hivatkozik (37, 42, 62, 150, 199. lev.).

15 *a mi földünkön nem gondolom hogy meg teremne.* — Vö. Simonyi: A magyar igemódok alkalmazása. Nyr 1877, 531, 536: („Idegenszerűségek.”) „Különös kiemelést érdemelnek az olyan mellékmondatok, melyeknek tartalma a főmondatban tagadva van.” — A föltételes mód használatára vö. az 1, 2, 3, 9. lev. jegyz.

16 *magyar országban csudálom hogy meg nem próbálják.* — Mikes hazaszeretetről vö. Urbán Ernő: Mikes Kelemen és a magyar gyapot. Magyar Nemzet 1952, 64. sz. Ld. a 37. lev. és jegyz. 23.s.

26 *meg érhesse,* — megérlehesse. Ld. a 65, 157. levélben is. Szily: „A NySz. csak Mikesből ismeri. Ma megérlel.”

37 *ihon* — Gyakori stíluselénkítő szócska Mikesnél. — Eszterháznál is ugyanígy (140). Hermányi is él vele (173. sz.). — Bethlen Miklós: ihol alakban (II, 164 stb.) használja.

43 *lassanként a haszonért a közönséges renden valok is fel kapnák,* — Vö. Soltész Igekötők 136: „Néhány ige fel igekötővel jelentésmódosuláson megy keresztül . . . A felkap igének 'divatba hoz' jelentése megvan már Faludinál . . . Ez a használat valószínűleg összefügg a kap vmin kifejezéssel”. Ld. a 80. lev. jegyz. is. — „A fel igekötő statisztikai arányszámának alakulása azt mutatja, hogy használata a XVIII. század végén terjed ki erősebben. A régiségben legfeljebb 10%-ban fordul elő . . .” Mikesnél előforduló igekötős igék 10,5%-a, az összes igekötős ige-előfordulások 7%-a van fel-lel. (Soltész 138. és 52. lap.)

44 *el bővülne,* — elszaporodna (Szily).

45 A levél további része a selyemhernyó-tenyésztésről szól. Mikes a részlet leírásnál Chomel szótárának adatait használta föl. Azok a szempontok ugyanis, melyek szerint Mikes írt a selyemhernyóról, megvannak Chomel szótárában is. (Volt belőle a rodostói könyvtárban; vö. Zolnai 1926, 18, 20. Ld. az 56. lev. jegyz. és Chomel 1717, 2, II, 1310—1318.) Chomel szintén megemlékezik a szerzetesekről, akik először hozták Európába a selyemhernyó tojásait, azután ír a selyemhernyóról (*manière de gouverner et nourrir les vers à soie*), miképpen kell kiköltetni (*pour faire éclore la graine à vers*), hogyan kell nevelni a kikelt hernyókat (*manière d'élever des vers qui viennent d'éclore*), a hernyók táplálékáról (*conditions requises à la feuille de meurier, pour être bonne et propre à la nourriture des vers à soie*), a levélszedésről, az értelmes gondozásról (*comment on doit cueillir la feuille, du temps que l'on doit observer pour cueillir la feuille*), a selyemhernyó lakásáról (*du logement qu'il faut donner aux vers à soie*), majd újra az etetéséről és neveléséről (*manière ou régime pour bien nourrir et élever les vers à soie*), betegségről (*maladies des vers à soie et leur remèdes*) stb. Ld. tovább a 61. lev. A fölsorolt mozzanatokat Mikesével összehasonlítva azt látjuk, hogy a sorrendjükben alig van különbség. Tartalmilag a két leírás között lényeges eltérés nincs.

Feltűnőbb egyezések: 69—72. sor „L'on choisira le lieu qu'on donnera selon le climat . . . afin que la pluie, le vent . . . et que les rats et autres vermines ne les mangent point . . .” (i. h. p. 1314.) — 69: A „tisza” szó hang-

súlyozása „vous dresserez vos ateliers dans la chambre que vous trouverez la plus propre” (i. h. 1318). — 78—80: „Pendant le jour vous la tiendrez [ti. la graine] dans vos poches, les filles et les femmes dans leur sein . . .” (i. h. 1312.) — 85—86: „Il est nécessaire que celui qui la cueillera ou fera cueillir, ait la même intelligence à élever des vers à soie, que celui qui les gouvernera . . .” (i. h. 1313.) — 93—94: „Quand l'on verra quelques jours sombres et couverts et qu'il y aura apparence de pluie, faites cueillir de la feuille pour deux jours” (i. h. 1314). Legfeltűnőbb egyezést a következő mondatban lehet kimutatni: 81—82: „Aussi-tôt que vous verrez vos vers éclos sortir à travers le papier . . . sur le papier mettez des feuilles de meurier des plus tendres . . .” (i. h. p. 1312.) — Ld. Madácsy 41—43. — Király 1909, 345.

A selyemhernyó-tenyésztésről szóló beszámoló forrását Szilágyi István Mme de Gomez: Journées amusantes (VI, tome, Quinzième journée) elbeszélésében vélte megtalálni (Figyelő 1878, V, 167) egy német fordítás alapján (Frau von Gometz, angenehme und lehreiche Erzählungen in Vergnügten Tagen. II, Theile, Berlin, Stettin und Leipzig 1761, 228). Mikes előadása azonban nem egyezik Gomezné szövegével (vö. 1754, VI, 80—83). A francia frónó is merithetett Chomel népszerű kézikönyvéből, de részleteiben eltér tőle. A kérdéses szövegrész a Journées amusantes-ban a következő: „. . . mais sur-tout elles se récrièrent sur un Cabinet qu'Uranie s'etoit fait faire depuis peu, qui étoit rempli d'un grand nombre de choses curieuses, entre autres, elle y avoit pratiqué un endroit, où elle se divertissoit à voir travailler des vers à soie, la compagnie prit quelque tems plaisir à les regarder. On voit bien, dit Célimene, qu'Uranie ne veut rien ignorer.

Cette occupation, répondit-elle, n'est pas des plus nécessaires, puisque nous sommes sous un climat qui n'est pas assez chaud, pour la rendre aussi utile qu'elle l'est dans les Provinces et les Païs où le Soleil a le plus de force: mais c'est un amusement que j'ai voulu me donner, sans autre dessein que d'admirer les effets de la Providence, qui a fait naître cet Animal, pour le rendre la source du plus grand Commerce qui se fasse dans l'Univers.

Son travail assidu, et ses différentes métamorphoses, qu toutes sont nécessaires à la multiplication de son espece, me paroissent mériter l'attention de tout le monde.

Il est vrai, dit Camille, et je passerois des jours entiers à cette contemplation, sans m'ennuyer un moment: mais si nous admirons ces petits animaux, nous ne pouvons trop rendre graces à ceux qui ont découvert leur utilité et la maniere d'en tirer le profit, et je voudrois savoir à qui l'on en est redevable.

Il faut, dit Thélamon, que les Chinois en aient eu la connoissance des premiers; parceque ce furent deux Religieux de l'Ordre de St. Basile, qui apportèrent de la Chine dans la Grece des oeufs de vers à soie, avec la façon de les faire éclore, de les nourrir de feuilles de meurier blanc; dont toute la Grece abonde, de tirer la soie des coques, de la travailler et de la mettre en oeuvre: de sorte qu'en peu d'années, toute la Grece et l'Asie Mineure furent couvertes de meuriers blancs, et les Peuples amorcés par le gain immense qu'ils faisoient, se donnerent entierement à ce Commerce. Les Empereurs Grecs, à qui le produit des soies apportoit un revenu considerable, donnerent

plusieurs Edits, par lesquels ils défendoient, sous peine de la vie, de transporter des oeufs de vers à soie, ni des plans de meuriers hors de l'Empire: mais malgré leurs soins, la nature y avoit pourvu: toutes les Côtes de la Mer Méditerranée, depuis celle de Grece jusqu'au Détroit de Gibraltar en étoient couvertes, il y en avoit des forêts, et sur-tout en Sicile. Les Négocians d'Italie trouverent le moien d'avoir de ces oeufs précieux, malgré les défenses et les risques: mais n'ayant pas l'art de les élever lorsqu'ils étoient éclos, ils périssoient faute de soin ou d'intelligence; ce qui fit que la Grece fut seule longtemps en possession de ce trésor.

Mais enfin Roger, Roi de Sicile, ayant armé contre Manuel Comnene, fils de Jean Comnene, Empereur de Constantinople, pour avoir contre le Droit des Gens maltraité ses Ambassadeurs, il fit ligue avec les Florentins, les Pisans et les Génois; et toutes ces Puissances s'étant jointes au printemps de l'année 1150. elles partirent du Port de Messine, aborderent et firent descente dans l'ancienne Isle de Corcire, appelée presentement Corfou, l'attaquerent et la soumirent; et passant plus avant, ils prirent Thebes, Calchide, et plusieurs Places d'importance, où ils firent un butin immense: mais ce qu'il y eut de plus précieux pour eux, furent les Manufactures de soie, et l'Art d'en élever les vers; ils enleverent tous les ouvriers tant hommes que femmes, tous leurs métiers avec les instruments propres à cette manufacture, et tous les oeufs de vers à soie qu'ils purent trouver; et transporterent ainsi ce riche trésor de la Grece en Italie, qui se communiqua bientôt dans toute l'étendue du País, de même qu'en Provence, en Languedoc et en Espagne; où il s'est augmenté et perfectionné à un point, qu'il fait aujourd'hui le plus grand revenu de ces belles Provinces . . ." (80—83.)

53 *nevetném ha kéd lenne első fundatora a selyem eresztő bogaraknak erdélyben.*, — Mikes képzelt nénje mögött az író szülőházája, Erdély áll. A „néné”-vel való beszélgetés közben az eddigi levelekben gyakran esett szó Erdélyről. — A „nevetés”-ről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

57 *hogy is lehetne . . . mint mikor látná hogy . . . dolgozik* — Vö. Simonyi: A magyar igemódok alkalmazása. Nyr 1877, 533. („Idegenszerűségek.” 1. A jelentő mód.) Ld. főntebb is.

61 *az eperj fának a levele*, — NySz Fa : epér-fa.

70 *jó ablakok legyenek. a hova a verő fény bé szolgálhasson*, — Vö. Soltész Igekötők 109: A be igekötő. Ld. még a 23, 24. lev. jegyz.

79 *. . . adgyuk oda valamely kövér leánynak, aki aztot a kebeliben tévén . . .* — Mikes szemléletesebbé teszi a francia szöveget („. . . les filles et les femmes dans leur sein . . .”) (i. h. 1312).

119 *el untam már az írást is, azert felben szakasztom a mi remetének munkáját. maszor le írom*. — Mikes a hosszú betét-részekkel elnyújtott levelek írásakor igyekezik a levél formáját megőrizni. Az ilyen típusú levelek már erősen elütnek a kezdeti élménylevél típusától. A levélíró a következő levélben folytatja az itt megszakított témát. Az írás unalmáról vö. másutt is, pl. a 71, 78. lev. végén.

122 *én vagyok aki voltam. és leszek a ki vagyok*. — Ld. a 72, 74, 85, 87, 95. lev. és jegyz. — Mikes egy hagyományos levélzáró formula „maradok és vagyok”, „vagyok és leszek” stb. újabb variálását kezdi el. Ld. a 34. lev. végét és jegyz.

2 sor ... *holot nem vagyok a városban. hanem mellette, mert ...* — Vö. Simonyi Magyszórend 371: A tagadás elsősorban nem az igére, hanem más szóra, névszóra vonatkozik. Ld. még a 23, 37, 85. lev. jegyz.

5 a *vászon ház*, — sátor. A 76. levélben is. NySz Ház: vászon-ház. A szótár csak innen idézi. Ld. még RMKT XVII. 1. Bp. 1959, 632. — Ld. 74. levélben *vászon palotájokat*.

6 az *ur akarattján kel ügetni*. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Vö. Simonyi Határozók I, 174: Móthatározó -n és ra. Ld. még a 64, 80. lev. jegyz., valamint a 3. lev. jegyz. 37. s.

6 *út a sok kevés semmi dolgaimtól ment lévén. szabadoson el kísérhetem kédet a mi remetének látogatására ...* — Mikes írói leleményével életet visz a lexikon száraz cikkébe. Előadásmodora az élménylevelekben érzelmi hullámzást kelt, itt kiegyensúlyozott szabatos szépprózát teremt.

9 az *utolsó levelemtől fogvást*. — Alább az *utolsó levelemben őt hagyok félben*, — Vö. a 60. lev. Mikes folytatja Chomel szótára előadásának a menetét (i. h. 1315—1322). Hogyan kell a selyemhernyó helyét előkészíteni begubózása idején, 12—15. sor (ateliers des vers à soie, lors qu'ils veulent faire leur soie; de quelle manière il faut ramer les ateliers); leírja a lepke elpusztítását, 31—33. sor (moien pour éviter que les papillons ne percent le cocon); a gubók selymének legombolyítását, 44—52. sor (pour bien tirer la soie de toutes sortes de cocons); a lepkéek tojtását, a tojás megőrzését 40. stb. (manière de faire la graine et semence de vers à soie; moien de conserver la graine des vers à soie.) Vannak itt is csaknem szó szerinti egyezések. A 46—49. sorokhoz: „Vous mettez sur un fourneau un chaudron rempli d'eau claire et nette, que vous ferez choffer ... alors vous jetterez vos pelotons dedans que vous remuez et agitez avec un petit balai ... Les cocons se dévuidant, leur fil tiendra à ce balai ... et alors selon la soie, que l'on désirera faire ... il faut prendre les brins de six pelotons ...” (i. h. 1320.) Ld. Madácsy 42—44. — Király 1909, 345.

27 az *állat halottaiból fel támad. de más formában*. — A levélíró bibliai frazeológiával meséli el a selyemhernyó pillangóvá való átváltozását.

52 *immár bizvást nevessem kéd*, — A „nevetés”-ről ld. a 17. lev. jegyz.

60 *pislent* — Szily: csirkét. „Székelyes.” Szigeti: kis csibét. — Bethlen Miklónál is: pisen (II, 189.). — Ld. a 104. levélben is. — Egyiptomban meleg kemencében költik ki a tojásokat. Ír erről Bod Péter is, Alkáir városa Egyiptomban (Hilarius 207. sz.).

61 *gyuk hus* — Szily: „a. m. tyúkhús. Vö. MTsz.” — A 37. levélben is gyuk, de tyukot ír a 28, 36, 154. levélben.

63 *de a mi táborunk olyan mint az izraeliták tábora ...* — Ld. a levél elejét is. A sátorozásban gyakran volt módja Mikesnek Törökországban. Vö. az előbbi leveleket s a 18. lev. jegyz. 13. s.

65 *nem kel félni azellenségétől. csak a fülben mászotol*. — Ld. a 62, 73. levélben is. Régen a néphit veszedelmesnek tartotta a fülbemászót, mely csápní ugyan tud, de valójában ném árt az embernek. Népszertütlenségüket főleg hátsó testvégükön levő fogószertü képződménynek köszönhetik. Kedvező helyeken tömegével sereglenek össze, főleg éjjel indulnak táplálékszerzésre.

A sátorban élőknek kellemetlen vendége. — Ld. Kemény János Önéletírásában: „fülbemászó féreg” (1856, kiad. 379). NySz Mász : fülbe-mászó 2).

67 p. s. — Ez az első „post scriptum” Mikes levelében. Később másutt is: 85, 102. levélben. Ez is a levéllírás alkalmi tartozéka. A levélvégi törlés tanúsága szerint: <azi> p. s. aztot (vö. a lapalji szövegjegyz.) Mikesnek alkalmasint utólag, de még írás közben jutott eszébe a p. s. alkalmazása.

70 de arra a mi földünkben, nem igen hajtanak, még az urak is. de jól cselekszikéf — Az udvari életet az író Rákóczi udvarában, Lengyel- és Franciaországban ismerte meg. Mikesből itt a kulturált udvari ember szól, bírálja az erdélyi állapotokat. Vö. a 62. lev. is.

[62.]

1 sor *Eleget nevettem* — Vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

1 *udvaros* — udvarias (Szily).

4 *hogy bátrabban ki nyissam a tudományomnak erkélyt. jó némelykor meg bátorítani az embert.* — Mikes mintegy önmagát bátorítja a sokféle ismereteket felölelő levelek írására. Ld. a 43. és 72. lev. és az utóbbi jegyz. 7. s.

8 *ugy szeretné neveltetni a fiát és leányát. valamint őt pérában nevelik a francziák.* — Mikes a leányok nevelésével kapcsolatos korábbi (27.) levelét is francia vonatkozással indította el. Most is hangsúlyozza: *de az országokban kellene látni hogy a nemes ember gyermekeit mint nevelik.* A hazai nevelésről mondott kemény bírálatában Mikes saját élettapasztalatain és olvasmányain túlmenően a fejedelem hatása és történelemszemlélete érvényesül. Mikes Rákóczi udvarában és Franciaországban ráébredt a nemzeti kultúra fontosságára. A franciáknál virágoznak a tudományok és „mesterségek”, mert *nekik magok királyok vagyon, s az ifjak neveltetése és az ország boldogsága előtt nincs akadály.* Az erre épített gondolatok összefüggnek Rákóczi-nak az abszolút nemzeti uralkodó kötelességeiről vallott nézeteivel (Testament 381). A fejedelem vádolja az osztrák uralkodóházat azokért az elmaradt állapotokért, amelyeket az osztrák ecset festett a magyarokról: „melyik osztrák király alapított kollégiumokat, ahol az ifjúságba csiszoltabb erkölcsöket oltottak volna? Melyik állított akadémiákat, ahol ez a nemzet a tudományban és a szépművészetben művelhette volna magát? Melyik használta fel ezt az ifjúságot udvari vagy hadi szolgálatban, hogy visszatartsa a dorobérolástól? . . .” (Emlékiratok 1951, 66.) Ld. Zolnai: II. Rákóczi Ferenc. Bp. Franklin, 152. — Köpeczi—Várkonyi 374.

A nemzeti művelődés eszményét Mikes Rákóczi udvarában ismerte meg. Éppen akkor került a fejedelem mellé, amikor Kolozsvárt 1707 áprilisában megalakult a Nemes Ifjak Társasága. Rákóczi elképzelése szerint az ő személyes felügyelete és Ráday Pál irányítása alatt álló Nemes Kompania tagjai magas katonai és társadalmi műveltségükkel mintegy példaképeül szolgálhattak volna az ország többi nemesének. A fiatal Mikes korán magába szívta azokat az eszméket, amelyek alapján Rákóczi a nemes ifjak nevelését új keretek között megindította. Íme egy részlet „Az Nemesi Társaság seregének rendi”, a szabályzat első bekezdéséből:

„Az mióta az német nemzet által nemzetünknek minden ditsósége le tapottatott, s az nagy emlékezetű familiák a sok változások és zaklatások

után udvar tartásokra alkalmatlanná tétettnek, ... ezen Nemesi Társaságnak serege legfűképen a végre rendeltetik, hogy zászlója alatt lévő nemes ifjúság oldalunk mellett, szemünk előtt nevedvén, hazájához való szeretettel az isteni félelemmel együtt több tudományokkal és jóságos erkölcsökkel tanulja és gyakorolja, és az idő mostohaasága által fel tapottatott és el szegényedet atyák fíjokat költség nélkül mind azokkal le ékesíttethessék, az mellyek nemességekhez illendők." (Ráday Pál iratai II, 162.) Vö. még Ráday esketési beszédét a Nemesi Társaság ifjaihoz, továbbá az ugyancsak Ráday által fogalmazott „A Nemesi Társaság belső rendjét illető szabályok”-at (i. m. 167—180).

Rákóczi és Mikes nemzeti kultúrát, nemesi erkölcsöket szorgalmaz. Figyelemre méltó párhuzam fedezhető föl Mikes egyes megjegyzései és Zrínyi-nek a nemes ifjak nevelésére vonatkozó gondolatai között. A Török Áfium ellen való orvosság c. röpirat, valamint Rákóczi (Vallomások, Emlékiratok) és Mikes gondolatainak rokonsága a magyar közállapotok, a nemesi rend szigorú bíráló tendenciájából adódik. Akércsak Apáczai és Bethlen Miklós írásában. Zrínyi híres röpiratát 1705-ben adta ki Kolozsvárt Forgách Simon tábornok, Rákóczinak ajánlva. Szinte bizonyosra vehető, hogy ez a kiadás megfordult Mikes kezén is. Az a tény, hogy Mikes nagy fontosságot tulajdonít a hadakozás tudományának, Zrínyire és Rákóczira, ifjúkori eszményeire enged következtetni. Egy rövid részlet az Áfiumból:

„A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség . . . mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcífrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni . . . Az urfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság . . . osztán ha a husz esztendőt alig érik is el, mindenkinek feleség kell . . . senki sem tanul tudományokat, senki nem lesz zarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni . . .” stb. (Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Zrínyi Kiadó, Bp. 1957, 383—84.) Vö. Gyulai Ágost: Zrínyinek és Mikesnek egy közös eszméjéről. EPhK 1898, 738—743. — Zolnai 1916, 18, 105. — Ld. a 82. lev. jegyz. 11. s.

A harmadik fontos mozzanata Mikes előadásának a hazai iskolai rendszer bírálata. Kritikai szemlélete jellemző Rákócziéra, ami a fejedelem számos művében megnyilatkozik. „Vádolni fognak mások, hogy néha-néha az egyház pásztoraira és az iskolák tanítóira panaszkodtam” (Vall 436). Mindaz, amit Mikes a kollégiumi nevelés fogyatékosságairól elmond, éles jezsuitaellenes megfogalmazásban, szinte összegyűjtve megtalálható egy Ráday és Rákóczi által szerkesztett publicisztikai iratban, a Responsio-ban (1706). Ennek néhány Mikes levelével rokon gondolatára utalunk. A második pont az iskolaüggyel foglalkozik. Nem sok haszna van az országnak a jezsuiták által terjesztett tudományból. A „humánumból” egyedül a latin nyelvet adják át az ifjúságnak, de azt is olyan módon, hogy a tudás helyett közhelyeket sajátíthatnak el. A klasszikusokból csupán a látszat kedvéért ismertetnek meg kisebb részleteket, de annál több jezsuita íróat olvastatnak. A jezsuiták által átadott műveltség egyedül saját hasznukat szolgálja, ha egyáltalán műveltségnek tekinthető az ifjúság szofisztikus elhomályosítása, a skolasztika és az absztrakció túlhajszolása. A hosszas tanulmányok után a diákok

semmihez sem értenek, végül egy levelet sem tudnak megírni. A jezsuita iskolákban ismeretlen a földrajz, mennyiségtan, történelem, építészet, politika stb., ami más virágzó országokban hozzátartozik az ifjúság neveléséhez. Az államot tönkrejuttatják azzal, hogy az ifjakat a korszerű tudományoktól elvonják, és így megfosztják az alkalmas vezető emberektől. Az éles hangú röpirat egyik pontja előírja, hogy a jezsuita rend vonuljon ki az iskolákból, hogy ott új, az állam számára fontosabb anyag legyen tanítható. (Vö. Ráday Pál iratai I, 705—726.) — Ezek után nem csodálható, hogy a fejlett franciaországi kollégiumi, iskolai viszonyokat megismerő Mikes a külföldi tanulási lehetőségek fölszólása után leszögezi: *a mi boldogtalan országunkban mind ezekre alkalmatlansága nincsen egy iffiúnak. noha mind ezekre, olyan alkalmas volna, mint akár mely nemzet.* A kollégiumi nevelés bírálatához vö. a 27. lev. jegyz.

Mikes széles látókörű kérdésföltevésében döntő elem Rákóczi közvetlen, személyes hatása. A fejedelem különös gondot fordított az állandóan szeme előtt levő apródokra. Egyik levelében ezt írja Eszterházy Antal tábornoknak: „... bizonyos lehet benne, hogy valamint in generali [általában] egész dicsőségemet és gyönyörűségemet abban tartom, hogy az ifjúságot hazám szolgálatjára nevelhessem: de in particulari [különösen] is a Kegyelmed fiának is atyja lenni kívánok...” (Köpeczi 213; Szegi puszta, 1710. július 6). Rákóczinak nemcsak Eszterházy Bálintra volt gondja, aki szintén a Nemesi Társaság tagja volt. Bercsényi Miklós írja az akkor már Danckában tartózkodó fejedelemnek, hogy szorítsa Lackó fiát a francia nyelv tanulására (Archivum R VII, 119, Brezany, 26. Martý 1712). — 1715. április 4-én írja Szathmáry Király Ádám (Mikes apródtársa) naplójába, hogy reggel kilenc óraker halt meg „az Mathesist tanító Mesterünk”. — 1716. március 4-én pedig: „szerdán délelőtt érkeztem bé Parisban exercitiumunk gyakorlására...” (Thaly Rákóczi Tár I, 1866, 350, 376). Összefoglalva elmondható, hogy Mikes korszerű nézeteit olvasmányai és külföldi tapasztalatai mellett Rákóczi udvarában szerzett műveltsége és a fejedelem állandó ösztönző hatása érlelte ki.

A köznevelésnek Mikes hármas célját látja: hadakozás, tudományok és mesterségek tanítása. Nemesi és polgári igények találkoznak levelében úgy, hogy a nemes ifjak nevelésének kérdésében is modern polgári követelmények domborodnak ki. Az egyoldalú könyvműveltség megszerzése helyett gyakorlati irányú műveltségre van szükség, a tanulást az élet szolgálatába kell állítani. A retorikus-grammatikai oktatás, az egyoldalú latinos műveltség helyett Mikes gyakorlatiasságot, az élet minden területén érvényesíthető (gazdasági, jogi, természeti, irodalmi stb.) ismeretek fölkarolását sürgeti. A reáliák oktatásának szorgalmazásában Mikes a fejedelmet (Vall 41 stb.) és a külföldi szerzőket (vö. a 27. lev. jegyz.) követi. A hazai hagyományokhoz való kapcsolódása Rákóczi személyében válik kulcsfontosságúvá. Helyes Gyulai Ágost cáfolata Toncs Gusztávnak arra az állítására, amely szerint „a régi magyar irodalom nem hatott Mikeésre, mert azt, korán elveszítvén a hazai irodalmi műveltséggel való összeköttetést, nem igen ismerte”. (EPhK 1898, 164.) Ld. még Riedl Frigyes: A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig. Egyetemi jegyzet, 1908, 275. — Király 1909, 345. — Zolnai Minerva 1937, 45.

Az ifjak nevelésére vonatkozó gondolatokon, Mikes olvasmányain keresztül ott van a Port-Royal kultúrájának jegye, a janzenista tendenciák polgáris igénye is. A hasznos tudás szükségessége, az értelem gyakorlati alkalmazására való buzdítás, a morális-praktikus nevelési eszmék már a XVIII. század eleji újtáshoz kapcsolódnak. Az új szellemi reformkövetelések szemben állnak a XVII. század végén is uralkodó jezsuita iskolai programmal s az idejét múlt tudásköszegbe merülő humanista oktatással. Abban, hogy Mikes a szkolasztikus szellemmel szemben az élet és a „természet” alapján áll, Fleury abbé tanítványa is, aki elfogadja a természetes észet a morál irányítójának, de megveti a homályos definíciókat és fölösztásokat, a filozófusok „hiúságait”. Fleury nyíltan kimondja, hogy szakít Arisztotelésszel és a szillogizmusokkal. A fogalmak, a grammatikai kategóriák, az irodalmi és teológiai formák absztrakt világa Mikeset sem csábítja. Ő a racionalista korszak és az új szentimentalizmus határmezsgyéjén okoskodik, de mindig valami célszerűség irányában, természetes józansággal és használni akarással. Mikes fölényesen elmosolyodik a jezsuita kollégium filozófusán, aki latin tudását és üres logikáját nem tudja az ország javára fordítani. Más az iskola és más az élet, fedezi föl az író hazai és külföldi tapasztalatok után kora elmaradt magyar iskolarendszerének ellentmondását. Ld. erre vonatkozólag a 27. lev. jegyz., továbbá Zolnai 1937, 48—55. — NRH 1935, I, 368—69. — Uő. 1960, 165—66. A korabeli hazai iskolai oktatás rövid jellemzését ld. Ravasz János (szerk.): A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó. Bp. 1960, 23—30: A katolikus és protestáns iskolázás a XVII. században. 30—36: Haladó nevelésügyi törekvések a XVII. században. Ld. még a Köznevelésünk a kuruc korszakban c. részt. — Magyarország története 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. 376—79. A kuruc kor kultúrája. Közoktatás. — Vö. Kosáry II, 127—134, 207—210 (oktatás, iskolák 1711—1754). — Baróti D. It 1955, 205.

Mikes nevelési elveit többen összefüggésbe hozták az író olvasmányaival, fordításaival. Pl. Abafi Lajos (Bp. 1878), Tóncs Gusztáv (Bp. 1897), Gyulai Ágost (EPhK 1898), Lévay Ede (Bp. 1905), Kürty Menyhért (Egri Főgimn. Értesítője 1906—1907), Király (1909). A főnti szerzők elsősorban az *Ifjak Kalauzában* és az *Idő jóll el töltésének Mődgya Mindenféle rendben.* c. munka 6. beszélgetésében találtak párhuzamos gondolatokat. Különösen hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy Mikes 62. levelének írása idején fordította le Charles Gobinet (1613—1690) *Instruction de la Jeunesse en la pieté chrétienne* c. művét, amelynek első kiadása 1655-ből való. (Volt egy példány belőle Rákóczi rodostói könyvtárában.) Gobinet Richelieu egykori pártfogoltja, kora egyik legműveltebb kollégiumi nevelője volt. Az alábbiakban a *Kalauz*-ból és Mikes más olvasmányaiából és fordításaiból adunk néhány részletet.

Fordításaiból az alábbi lényegesebb párhuzamos mozzanatot lehet a levél gondolataival kapcsolatba hozni: *nevelés, rossz példaadás, atyák felelőssége. . . . az atyák nem látnának anyi hálaadatlan fiaikat, és el kerülnék a keserűségek, a melyeket okoz nekik, a gyermekek rossz magok viselése. a melynek, el mondhatni, hogy ő magok a leg fővebb okai.* (Tükör 129 recto). — *Az olyan szülék, kik rossz példát adnák gyermekeknek, kegyellenebbek. agyilkosoknál . . . (Gondolatok 61 recto).* — *Nem hogy tehát azt mondanám. hogy az atyák nem tartoznak ere a kötelességre. de sőt még azt tartom. hogy ez az ő leg fővebb hiva-*

tallyok ... A gyermekek neveltetése. az aszonyokat illeti. mondgya aristotéles. és őket atudományokra oktatni a férfiakot de curra rei fam. c. 3. ... (Az idő jóll ... 54 recto) — ... leg gyakrabban az gyermekeknek veszedelmeket. az atyák okozák. ... (Kalauz 83 verso) — Boldogtalanok az olyan atyák ... meg vakult atyák? nem láttatóké. hogy nem lehettek nagyobb kegyelenséggel gyermeketekhez annál az kedvezésnél az melyel vagytok hozzájuk ... el jó még az idő. hogy azok az gyermekek. kiknek most ugy kedveztek. átkozni fognak benneteket ... mint hogy ti voltatok okai nyomoruságoknak ... (84 recto) — Hogy az atyák. mi képpen cselekedgyenek. midőn valamely hivatalra adgyák gyermekeket ... (124 recto).

A nemesi rend bírálata. Csak egy kevésé visgáld meg az nemesek életit. meg látod ezt az igazságot ; és nyilvánosan meg üsmérheted. hogy nincsen olyan rend az ki ugy meg legyen romolva. se tellyeseb rosz erkölcsel. mint az nemesi rend. Mert abban meg látod uralkodni azt a kevélységet. az ki mindeneket meg vét, és magoknál mindeneket aláb valonak tartanak ... az mértékletlenségnek szeretői, bátran és szemtelenül. dúcsekednek rosz cselekedetekkel. irigyek, csak az magok hasznokat keresik. csak magokat szeretik. igazságtalanok. erőszakosok. kemények, és gyakorta kegyellenek is másokhoz. és fő képpen az magok alattok valojokhoz. türhetellenek. és haragosok szüközodok. káromlok. boszu állok mod nélkül ... oh Istenem micsoda élet ez? olyan emberektől. az kik az keresztényi vallásban vannak. (Kalauz 90 recto.)

Hasznos tanulás. reáliák. ... az arithmetiára meg kell őket tanítani. és ha csak egy keveset is. had tuyon a gyeographiabol. ehasznos minden féle renden lévőnek. (Az idő jóll ... 60 verso) — oktassad fiadat mondgya abölcs. és vizagstalaódra leszen ... De mindenek előtte. azon kell igyekezni. hogy az ó. és az új testámentumot olvassa. és tanullya ... Még ezen kívül szükséges hogy a históriákat tudgya. a geográhiát. hogy meg tudhassa az országoknak voltát. a folyo vizeket. a hegyeket. a fő városokat. és az rajzolásat tellyeséggel el ne mulassa. és ha szinte a törvényes állapotokra nem volnais hajlandosága. de igen jó és hasznos. hogy egy kevésé tudgyon atörvényhez ... (63 verso—64 recto) — A mi a mesterséget illeti. az iffiat valamelyre kell taníttatni hajlandosága szerént. még afő renden lévőnek is ezt jóvallani kellene ... hozuk ki az iskolából. és tegyük fel. hogy már vagyon tizen hét esztendő, vagy tizen nyolcz ... (65 recto) azután idegen országban szeretnének. küldeni. de először azt akarám hogy két vagy három nyarat atáborban töltene. valamely jó. és értelm. hadi ember mellett tisztség nélkül ... Az idegen országba valo menetel igen hasznos. egy iffiúnak. az. az elméit meg világosútya. a más nemzeteknek szokásit meg látyta. azután bátrab leszen. mindenre inkább tud vigyázni. avilági dolgokat meg tanullya ; ugy az idegen nyelveket is ... (66 recto) ember korában tért viszá. erre valo néve el lehet melőlle venni a preceptort. és valamely hivatalba kell tenni. mert már alkalmas. hogy fejdelmének. nemzetének. és jó akaroinak szolgálhason ... Hogy ha az iffiúnak hadakozásra vagyon hajlandosága. hadakban kell tenni ... Ha atörvényes dolgokhoz vagyon kedve. arra kell adni. és azt jól meg kel véle taníttatni, hogy hejában ne hordozza a nagy titulust ... nem elég tehát el vetni a nevelésnek magját. és azt az atyanak. sok oktatásával öntözni. hanem még önnön magának is szükséges szüntelen munkálodni hogy gyümölcsöt hozzon. és azt mondhassa magának ... valamint Solon mondotta. A halálhoz futok. s' szüntelen tanulok. Azt szükséges meg mondani kegyelmeteknek. hogy kinek. kinek. a

magá rendéhez kel szabni. a mit aneveltetésről mondtam. (68 recto) — így a gyermeknek. neveltetése. két végre tzelez. 1. hogy emberséges ember legyen. 2. hogy alkalmas legyen hivatalyára. (56 recto) — ...nem kell tehát a tanulást haszontalannak tartani. sőt még atáplállya az elmét. nem szollok azokrol a nagy elmékről. kik ékességi voltanak avilágnak ... (34 verso).

Végül a Kalauz receptje az olvasás módjáról, amelyet Mikes is követett: 1. Csak azért ne olvass hogy tudgy. és hogy az elmédnek tégy eleget. hanem azért olvass. hogy tanuly jól élni, és hogy hasznos légyen ... 2. Mindenkor tisztelettel olvass ... 3. Sok könyvet ne olvass. hanem egyet, vagy kettőt ... 4. Olvass rendel. az elein el kezdvén mind végig. más képpen nem leszen hasznodra. 5. Egyszere keveset olvass. de lassan. figyelmetesen. azután elmélkedgyél arrol ... 6. Olvass gyakran. minden nap, vagy is némelykor egy hétben. fő képpen vasár napokon. és ünnepeken. 7. Csak egyszeri olvasásal egy könyvet meg ne elégedgyél. hanem egy néhányszor olvasd el. meg is látod. az másodszeri olvasás, hasznosab lesz az elsőnél, mivel jobban fogod érteni, jobban meg tartod, és inkább is fogod azt követni. Ezekre vigyáz hát fiam, és kövessed híven. holot azért látunk annyi iffiakot olyan kevés hasznosal olvasni az könyveket ; hogy nem ugy olvassák az mint kéne, ... (53 verso—54 recto).

9 pérában — Vö. a 20. lev. jegyz. Császár Elemér kiadásában tévesen „Párisban” áll.

11 avalo hogy nekik magok királyok vagyon, — Vö. Simonyi JelzőkMondt 175: „Nevezetes, hogy a magam névmásnak birtokviszonyban két féle szerkezete van. Néhol, leginkább erdélyi nyelvjárásokban így szerkesztik: a magam házam, a magad háza, a magunk házuk, a magatok házatok, a magok házuk. Ellenben az országos köznyelv a birtokot rendszerint a harmadik személy ragjával mondja, akármilyen személyű a birtokos-kép szereplő névmás: a magam háza, a magad háza ... a maguk háza.” Mikes az egyeztető szerkezetet használja. Simonyi hasonló példát idéz Cserei-től, Aportól, Faluditól, Kazinczytól stb. Ld. a 44. lev. jegyz. 41. s. a birtokos jelzőről. Az egyeztetésről ld. a 60. lev. jegyz. 8. s.

20 egy vaknak. nehéz avilágtalant vezetni., — (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások. — Konsza HáromszNépkölt 500: „Vak vezet világtalant.”

25 addig a falusi iskolában jár. addig az ideig meg tanul olvasni. — Vö. Simonyi Határozók I, 343: „Néha -ig raggal találkozzunk olyan időhatározásban is, melyben a mai köz szokás inkább az alatt névutót alkalmazza, noha az állítás tartalma valóban kitölti az egész időt ... Legtöbbször Mikesnél”. Hasonló példákat a 80, 84. levélből is idéz Simonyi. — MMNyR I, 573.

26 paraszti szokást is tanul. — Mikes lenézi a nemes embernél a „paraszti szokást”, ugyanakkor a paraszt ember gyermekének iskolázását, mesterségek tanulását, a polgárosodás eszméjét hirdeti. Nemesi öntudata erős, de túllát osztályának korlátain, az „ország” érdeke és nem a rendi, nemesi osztályérdek vezet.

35 a honnét. — A 64. levélben: onnét. Vö. Simonyi Kötőszók III, 18: A honnan kötőszó. „A mai irodalmi nyelvben”: honnan, honnét. — Ld. még Simonyi Határozók II, 330: Helyhatározó szók. Honnan? v. honnét? — NySz Honnan, Honnét, Honnat: ahonnén alakban idézi Mikestől Kulcsár kiadásából. Simonyi is így hivatkozott rá.

- 44 *almáriumban* — NySz Almárium. A szótár csak Mikestől idézi.
- 45 *arisztotelésnek* — Arisztotelész (i. e. 384—322) görög filozófus.
- 46 *terminusit ki póki*. — Mikes itt tétel, fogalom értelemben használja a terminus műszót.
- 51 *virgiliusból. vagy ovidiusból* — Publius Vergilius Maro (i. e. 70—19); Publius Ovidius Naso (i. e. 43—i. sz. 18).
- 54 *fel rován az atyafiait*, — Szily: „A NySz. a helyet »följegyez«-zel magyarázza, holott kétségtelenül, 'bejár', 'végig jár' a jelentése. Vö. 'rója az útczát'." NySz Ró, Rav-om: föl-ró 1).
- 61 ... *a vénus udvarában*. — A körülírás értelme: szerelmeskedéssel, udvarlással tölti az időt.
- 65 *a physicájából*. — a fizikájából.
- 70 *alogykájának*., — a logikájának. Mikes itt az iskolai tudást szembesíti az étellel, a kollégiumi nevelés rovására.
- 72 *a végezetket*. — Szily: „Bizonyára íráshiba »végezések« helyett. A »végzés« alak csak a XVIII. század végén jó divatba. Vö. NySz.” — Kemény Jánosnál „végezés” (458).
- 74 *nego majorem*., — Tagadom a főtételt, ti. a következtetés kiindulópontját. Az iskolai bölceleti, teológiai disputákban, vitatkozásokban szokásos kifejezés. Tagadom a főtételt; a syllogismus első tétele (propositio maior). A második az altétel (propositio minor); harmadik a következmény (conclusio). A főtétel tagadása az okoskodás helyességének is tagadása. Mikes azt akarja ezzel kifejezni, hogy a skolasztikus nevelés, az arisztotelészi szillogizmus csődöt mond az élet gyakorlati követelményeivel szemben. Az országgyűlésen nem úgy okoskodnak, mint a jezsuita iskolában, ahol a praemissák vagy a conclusio elméleti cáfolatával eleget is tesznek a követelményeknek. Az életben tanács és emberfő kell, nem üres logika. (Ld. Zolnai NRH 1935, I, 369. — Uó. 1937, 53.) — Hasonlóképpen bírálja Goldoni is filozófiai tanulmányait, a rimini dominikánusoknál tanult skolasztikus, filozófiát (Emlékezései 16, 23. 1707).
- 76 *nem hogy azt tudná, hogy miben áll, az ország haszna*, — Mikes fejtegetésének ez az egyik fő szempontja, gondolatainak mozgóatója. Mindenben az ország, a nemzet hasznát kell nézni. Rákóczi sokszor és gyakran hiába oktatta erre a magyar rendeket a szabadságharc éveiben.
- 82 *a mi philosophusunk*. — A korabeli hazai főiskolai képzés gúnyos kritikája. Franciaországban és Angliában a filozófus ebben a korban már életeszemény (vö. Spectateur). Mikes filozófus önkritikájáról vö. a 160. lev. és jegyz.
- 90 *a mesterségek. és a kereskedések hajtának hasznot egy országban*, — A levéllró másutt is kiemeli a kereskedés fontosságát (37, 42, 60. lev.). Vö. a Spectateur számos helyét pl. I, 364; II, 290; III, 14: „La richesse d'un país consiste plutót dans le nombre des habitans et le commerce, que dans l'étendue des terres.”
- 102 *ha csak egy könyvet fordítana is meg, életében*. — Szily: „A. m. lefordít. Ez utóbbi ebben a jelentésben a NySz.-ban még nincs meg. Először Márton 1799-i szótárában találom.” — Vö. Soltész Igekötők 54: Több meg-es ige ma más értelemben vagy más összefüggésben használatos, mint régen. A meg ige kötetre ld. még a 25, 43, 46. lev. jegyz. — Mikes a könyvek fordítását ajánlja. Ő maga éppen ebben az időben fordította le a *Kalauzt* (vö. az 58.

lev. jegyz.), amely az ifjak neveléséről szóló terjedelmes francia munka átdolgozása.

105 *hejje huja*, — NySz Huj : heje-huja, hejje-hujja, haja-huja 1).

105 *vírrattig valo ital*, — Másutt *kényes útra valo bor* (104. lev.). NySz Iszik : ital 1).

106 *az elme valamely hasznos dologban foglalja magát*, — Mikes kifejezéséhez vö. Bánóczy József: A bölcsélet magyar nyelve. Nyr 1877, 17.

110 *mint haza fia, azt akarnám hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság*, — Rákóczi kancelláriája, a Rákóczi-kor publicisztikája népszerűsítette a nacionalizmus eszméjét a nemzeti összetartozás tudatának erősítésére. Mikes megnyilatkozása, nemzetének használni akarása, nemes nacionalizmusa elsősorban Erdéllyel kapcsolatos. — Törekvése Bessenyei röpiratába illő gondolat.

116 *én eleget prédikáltam a fiakról*, — Mikes a hosszú fejtegetés után tudatosan alkalmazza a tréfás fordulatot. Vö. a lapalji szövegjegyzetet: *eleget <írtam a fi> prédikáltam . . .*

118 *a leányok neveltetésére. ugy kel vigyázni, valamint a férfiakéra*. — Mikes már a 27. levelében kifejtette modern fölfogását a lányok neveléséről. Ld. ott a jegyz. Ott ezt a kérdést a magánélet vonatkozásában vetette föl. Itt az ország haszna a mérvadó, akárcsak az ifjak nevelésében: *jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike, olyan hasznos az országnak, valamint a másika*. De ami Mikesnek természetes, a hazai gyakorlatban nem olyan egyszerű. Erre mutat az író kérdése: *hogy lehet a?* — és magyarázata az asszonyok hivatásáról, nevelő szerepéről. A római asszonyokat hozza föl példának.

A magyar feudális társadalom elmaradott iskolarendszerének egyik legnagyobb fogyatékosága, a nemes lányok iskolázásának elhanyagolása volt. A városi és falusi anyanyelvű iskolák elemi fokon adtak — viszonylag szűk körre szorítkozó — oktatást lányok számára. Ennek megváltoztatására kevesen tettek valamit. E kevesek közé tartozott Bethlen Kata. Ezt írja (Fogarasz, anno 1759?) a ref. egyház-tanácsának: „A harmadik személy pedig maradjon csak a leányok különös tanítására, mert én is értvén keveset a leányok tanításához, bizony fájdalommal szemlélhetni a mostani ott való leányok állapotját . . .” (503.) — Gr. Székely László írja naplójában: „Azon időben az leányoknak nagy szegényeknek tartatott az írástudás”. (BpSz 1887, 51. sz. 239.) Nem is volt magyar nyelvű és szellemű magasabb oktatás a lányok számára.

A kérdés fölvetésével és a fiú és leány nevelés egyenrangú megítélésével, a haza érdekének középpontba állításával Mikes túlszárnyalta kortársait és a felvilágosodott gondolkodókhoz hasonló korszerűséggel szóló kedvelt témájáról. Vö. a 27. lev. jegyzetében felsorolt irodalmat. Ld. A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában (szerk. Ravasz János). Bp. 1960, 64—65: A nőnevelésről. — A lányok nevelését érinti Mikes a 82. levelben is.

126 *a régi romaiak*. — Ld. még a 11, 30, 34, 52, 54, 56, 63. lev. és jegyz.

132 *pergöldöni*, — NySz Përgöl, Përgöl : përkëldö-ik. A szótár Kulcsár kiadásának szövegéből pergöldöni alakban idézi.

132 *a koldus lábat* — Ld. a 74. lev. is. Szily: „Valami pogácsaféle tészta.

Csakis Mikesnél fordul elő.” — NySz Láb : koldus-láb [cibi genus; eine art mehlspeise].

134 *mondgyon el kéd. egy olvasot érettem, mert a sok fülben mászozval tele a sátorom.* — Mikes itt is jámbor dolgokkal tréfálkozik. Olvasót elmondani = rózsafüzért elimádkozni. A fülbemászóról az előbbi levelében írt.

[63.]

8 sor *egy régi philosophus.* — Ld. a 130. levelet, ahol a mondást Mikes Aiszóposznak tulajdonítja. Ld. Király 1909, 342.

11 ... *solon kréus királynak. hogy nemo ante mortem beatus,* — Szolón és Krözusról ld. a 43. levelet. — Szólóntól említ Mikes egy mondást egyik fordításában: *A halálhoz futok. s' szüntelen tanulok.* (Az idő jóll ... 68 verso.)

15 *constancinápoly meg vétele historiáját ... 43 mahumetnek egy kegyellen cselekedetét ...* — Az előadás történeti és novellisztikus vonatkozásainak forrásterülete Bandello, Fleury, Bayle és Guillet nevével határolható körül. A városalapító Constantinus (i. sz. 330) és a várost életével együtt elvesztő (1453) utolsó, XV. Constantinus görög császár említésével szinte lezárja Mikes a keleti császárság történetét, Mehmet és Iréne epizódját pedig úgy állítja be folytatásképpen, hogy kiegészítése legyen Mehmet jellemrajzának. Az epizódnak ez az ötletszerű hozzátoldása Konstantinápoly elfoglalásának történetéhez onnan is fakadhatott, hogy a használt művek egyikében vagy másikában Mikes összekapcsolva olvashatta. A tárgy összes irodalmi és történeti földolgozásai Matteo Bandellóra (1485—1561), a cinquecento novella-írójára mennek vissza. Bandellótól olaszul közöljük a Mikessel párhuzamba állítható részleteket, majd a teljes novella magyar fordítását adjuk.

„Maometto imperador de'turchi crudelmente ammazza una sua donna.

... Maometto, figliuolo d'Amorato Ottomanno re de' turchi, fu quello che con vituperio grandissimo e infamia eterna di tutti i prencipi cristiani che in quella età erano debellò Costantinopoli negli anni de la nostra salute MCCCCLIII, ed occupò l'imperio greco, essendo MCXCI anno che Costantino figliuolo d'Elena cominciò a metter l'imperio a Costantinopoli avendolo tolto da Roma. Ed in questo si può avvertire che, secondo che l'imperio greco cominciò in Costantino figliuolo d'Elena, terminò anco e si finì in Costantino Paleologo, medesimamente figliuolo d'una Elena; il quale, veggendo i turchi esser entrati dentro la città e che rimedio non v'era a poterla ricuperare, spogliatosi le vesti che sopra l'arme aveva, che imperadore il dimostravano, animosamente in mezzo de' turchi si mise, e combattendo animosamente da gagliardo e viril soldato molti ne ammazzò. A la fine, senza mai voltar le spalle, in mezzo ai nemici, avendo per le molte ferite perduto il sangue, cadde in terra morto. Avuta adunque così gran vittoria ... Ora rivendendosi la preda che in così ricca città s'era fatta, vi si ritrovò una bellissima giovane greca chiamata Irene, d'età di sedeci in dicesette anni, la quale fu giudicata per la piú bella giovane che mai si fosse veduta. Onde volendo quelli a cui in sorte era toccata gratificare il loro imperadore, quella a Maometto donarono. Era Maometto assai giovine ed inclinatissimo a la libidine, come per lo piú son tutti i turchi, e veggendo sí bella giovanetta e senza fine sendogli piaciuta, comandò che gli fosse serbata facendo pensiero

di darsi seco il miglior tempo del mondo. Io non oso dire che egli mai l'amasse, perciò che se amata l'avesse da l'amore non sarebbe riuscito così vituperoso fine come ne uscì. Cominciò adunque Maometto a praticar con Irene e di lei prendersi tutti quei piaceri che da una donna possa un uomo pigliare, e tanto di lei s'invaghì e sí gli piaceva la pratica, che giorno e notte mai da lei non si partiva, parendo che senza la vista di lei non potesse né sapesse vivere. E sí andò questa bisogna, che circa tre anni continuamente praticò con lei, non si curando di cosa alcuna che appartenesse al governo de lo stato, lasciando la cura del tutto ai suoi basciá. Onde avvenne che, parendo a molti che le cose de la giustizia si governassero male e che i basciá a modo loro governando attendessero solamente a l'util particolare, nacque ne la corte ed anco nel popolo un gran romore . . . Detto questo, l'imperadore andò a trovar la greca e seco se ne stette tutto quel dí e la seguente notte. E per quello che egli poi disse, con la greca si prese piú di piacere che mai fatto avesse, e il dí seguente desinò con lei e volle che dopo desinare ella si mettesse i vestimenti ricchissimi e gemme preziosissime piú che mai s'avesse messo. Il che ella fece, non sapendo la miserella che apparecchiava i suoi funerali. Da l'altra banda Mustafá, non sapendo l'animo del suo padrone, venuta l'ora, congregò tutti i principali de la corte in sala, meravigliandosi ciascuno che il signore gli facesse domandare, essendo tanto tempo che nessuno l'aveva in publico veduto. E stando tutti insieme in sala e ragionando tra loro variamente, eccotí che venne l'imperadore che a mano menava seco la bella greca, la quale, essendo come era bellissima e pomposissimamente abbigliata; pareva proprio una dea discesa dal cielo in terra. Subito che Maometto arrivò in sala, tutti quei turchi a modo loro l'adorarono e gli fecero riverenza, ai quali egli, fermatosi nel mezzo de la sala, tenendo tuttavia con la man sinistra la bella giovane, disse: — Voi, per quello che detto mi viene, mormorate di me, che io con questa giovane tutto il dí me ne stia. Ma io non conosco nessuno di voi che, se egli avesse sí bella donna a lato, che se ne partisse. Che ne dite voi? E dicami ciascuno liberamente il suo parere. — Sentendo questa voce del lor signore e veggendo una beltá tale quale mai piú non avevano veduta, tutti dissero che egli aveva una gran ragione se essendo giovine godeva sí bella cosa, e che da lei mai non si doveva partire. A questa voce il barbaro crudele rispose loro: — Ed io vi vo' far conoscere che non sará mai cosa al mondo che mi possa impedire che io non attenda a la grandezza de la casa Ottomanna. — Dette queste parole, subito pigliando i capelli de la donna in mano, con la destra tolto un coltello che a lato aveva, la svenò per mezzo la gola, e la sfortunata cadde in terra morta . . . Potete adunque vedere che in Maometto non era amore né pietá. Ché se piú non voleva trastullarsi con la greca, non la doveva il barbaro crudele ammazzare. Ma tali sono i costumi turcheschi . . ." (Bandello: Le novelle. Bari 1910, Vol. primo. Parte prima Novella X 136—143.)

„Mohamed török császár kegyetlen módon meggyilkolja egyik feleségét.

Meg akartok-e győződni róla, kedves hölgyeim, hogy sokan, akik azt állítják, hogy szeretnek: nem tudják mit mondanak, mivelhogy amit ők szerelemnek neveznek, nem szerelem, hanem otromba gerjedelem, fékevesztett

mohóság, esztelenség és állatiasság? Akkor hallgassatok meg, és ítéljete magatok, igazat mondok-e, vagy nem, mert ez idő szerint nincsenek más bíráim, mint ti, kedves hölgyeim.

Mohamed, az ozmán Amuratnak, a törökök királyának fia, volt az, aki az 6 kora, minden keresztény fejedelmeinek legnagyobb szegényére és örök gyalázatára megvette Konstantinápolyt a mi üdvösségünknek MCCCCLIII-ik esztendejében, és elfoglalta a görög császárságot, amelynek uralmát Konstantinus, Heléna fia az MCXCI-ik évben alapította meg Konstantinápolyban, elragadván azt a római birodalomtól. Megemlítésre méltó, hogy amint a görög császárság Konstantinussal, Heléna fiával kezdődött, úgy ért is véget Konstantinus Paleologus alatt, ki ugyancsak egy Helénának volt a fia. Aki, midőn látta, hogy a törökök behatolnak a városba, és hogy nincs mód annak megmentésére, levette ruháit, melyet fegyverzete fölé öltött volt császári rangjának jeléül, és bátran a törökök közé vetette magát, vitézül küzdött, mint hős, férfias katona, és sokat megölt közülük. Végül, miután mindig szemébe nézett az ellenségnek, és közéjük vegyült, sok sebéből vérért veszve, holtan rogyott a földre.

Mohamed, nagy győzelme után, kegyetlen lelkével megparancsolta, hogy Calibassót, akit apja nevelőül rendelt melléje, öljék meg, mivel Konstantinápoly pusztulásakor sok kegyetlenkedést akadályozott meg. És csakugyan, a jó Calibassót a legirgalmatlanabbul, különböző kinczások közt meg is ölték. Mikor pedig szemügyre vették a kincseket, amelyeket abban a gazdag városban zsákmányoltak, többek közt egy gyönyörű, fiatal, tizenhat-tizenhét esztendőes görög lányt találtak; neve Irenea volt, és mindenki úgy találta, hogy ennél szebb ifju leányzót még nem látott a világ. Mivel pedig azok, akiknek osztályrészüln jutott, a császárnak kivántak vele kedveskedni, odaadták Mohamednek. Mohamed fiatal és bujaverű ember volt, mint a törökök többnyire; mikor meglátta a gyönyörű leánykát, végtelenül megtetszett neki, és megparancsolta, tartsák fenn számára s azt forgatta elméjében, mikép töltsse vele idejét a legnagyobb gyönyörűségben. Nem merném mondani, hogy szerette, mert ha igaz szerelemmel szereti, úgy nem lett volna ennek a szerelemnek olyan förtelmes vége.

Nos, Mohamed magáévá tette Ireneát, és élvezte mindazon örömeiket, amelyeket a férfi asszonytól nyerhet, és úgy belészeretett és annyira megtetszett neki a vele való együttélés, hogy éjjel-nappal mellette tartózkodott, és úgy látszott, mintha nem tudna és nem birna élni se, ha őt nem látná. És így folyt a dolog vagy három esztendeig; állandóan a leánnyal osztotta meg életét; nem törődött semmit a birodalom kormányzásával: mindent a basáira bízott.

Történt pedig, hogy sokan úgy találták, hogy az igazságszolgáltatás nincs jól ellátva, és a basák a maguk kényére kormányozván, csak a maguk javát szolgálják; úgyhogy az udvarnál, de még a nép között is mozgolódás indult meg. Sőt a janicsárok és a többi hadi mesterségre hivatott emberek is elkezdtek különösen zugolódni, mert azt látták, hogy császáruk annyira elpuhul, hogy sohasem fog többé vitézi tettekre gondolni. És ez a zugolódás annyira fokozódott, hogy már inkább lehetett lázadásnak nevezni. De azért nem akadt senki, aki róla szót mert volna ejteni a császárnak, mert ismerték rettentő és mindennekefelett kegyetlen természetét. De 6 annyira el volt telve a

gyönyörű görög leány szépségétől, hogy úgy érezte, nagyobb boldogság számára ilyen remek nőt élvezni, mint milyen örömet szerzett neki akkora hatalmas birodalom meghódítása.

Am a lázadás folyton-folyvást terjedt, és mikor már sokan azt is mondták, hogy az ilyen elpuhult császárnak nem kell engedelmessé válni, hanem olyant kell választani, akit a fegyverek érdekelnek, akinek az a gondja, hogyan terjessze ki az ország határait, és gyarapítsa az ő mohamedán szektájukat: Musztafa, aki gyermekkorában Mohameddel nevelkedett, és bátorlelkű ifju volt, a császár előtt is igen kedves, annyira, hogy bármikor, még ha a görög leánnyal volt is együtt, szabadon járhatott be hozzá, egyszer felhasználta az alkalmat, midőn Mohamed a kertjében egyedül sétált, és az ottani szokás szerint tisztelgve szólalott fel, mondván: „Uram, ha nem volnék terhedre, szeretnék valamit mondani, ami, úgy gondolom, a magad és országod üdvére tartozik.” „És mi volna az?” szölt Mohamed emberséges hangon fordulva Musztafához. „Igaz, uram”, felelte Musztafa, „hogy talán vakmerőnek fogok látszani, ha elmondom, amit lelkem szerint mindenképp meg kell néked mondanom. De mivel első éveimtől fogva veled nevelkedtem, és mindig jóindulattal viseltetél velem, mint hűséges rabszolgáddal szemben: ez ad nékem bátorságot, hogy beszéljek, mert szilárdul meg vagyok róla győződve, hogy amilyen okos vagy, mindent jó néven fogsz venni. Az az életmód, amelyet Konstantinápoly bevételé óta folytatasz, az egész népet, és főképp a katonákat zúgolódásra készíti, mert azt látják, hogy már három éve — engedd meg, hogy a te érdekében kimondjam a szót — egy asszony után bomlasz és nem törődöl sem a birodalmad kormányzásával, sem a hadi dolgokkal. Nem tudod-e uram, hogyha a katonáidat engeded ellustulni és a semmittevésben elpusztulni; ha türod, hogy elveszítsék szokott vitézségüket, akkor te is elveszited birodalmad támaszát? Hova lett az a fennkölt lelked, amellyel mindig tündököltél? Hova lett ama vágyad, amelyet gyermekkorodban mindig kifejeztél, hogy minden áron le akarod igazni Itáliát, és hogy Rómában megkoronáztasd magadat? Valóban, nem ez a módja annak, hogy birodalmadat kibővítsed, hanem ellenkezőleg: a megszerzettet is csökkented és elveszited vele. Azt hiszed, ha első Ozmán, aki a családodat dicsőségre emelte, olyan életet élt volna, mint te, hogy te akkor Görögország császára volnál? Nem emlékszel rá, amit őseid évkönyveiben olvastál, hogy Ozmán, elindulván Gallaziából, leigázta Bitiniát és a Nagytenger körüli tartományok nagy részét, és az alatt a tíz év alatt, amíg uralkodott, soha meg nem pihent? Fia, Orkán, az apa vitézségének utánzója és aki érdemeinek versenytársa, nagy hadiszerencsével hódította meg Misiát, Licaoniát, Aigiát, Káriát, és országa határait a Hellespontusig terjesztette ki. Amurat, aki Orkán után következett, első ízben vitte hadseregével a török fegyvereket Európába, ahol meghódította Tráciát, melyet Romániának neveznek, Szerbiát és Rasciát, és leigázta a bolgárokat. És mit mondjak Bajazetról, amelyik öccsével, Szolimánnal, aki birodalmát tőle el akarta venni, oly vitéz hadi tetteket vitt végbe Európában, és öccsét megölte? Hát apádról Amuradról, aki negyvenesztendő uralkodása alatt állandóan fegyverben volt, és csodálatosan kiterjesztette a török állam határait? Apja halála után Ázsiából bevonult Európába és a görögök hiába pártolták nagybátyját, Musztafát: génuai hajók segítségével behatolt Romániába, nagybátyját hosszú harcok után

legyőzte, megölte és békés birtokában maradt az egész országnak. És azt hiszed talán, hogy beérte azzal a birodalommal, amelyet apja hagyott rá, és hogy a tétlenségnek adta át magát? Lovas hadsereget küldött Magyarország elpusztítására és Mezi bég vezérlete alatt rengeteg károkat okozott annak a tartománynak. Nem szükséges, hogy apádnak többi magyar hadjáratairól beszéljek, hiszen magad is ott voltál és láthattad apád szorgalmát, éberségét, kitartását: ha ő is a henyesség karjaiba vetette volna magát, most nem volnál ilyen hatalmas úr. Sok alattvalód van, aki most engedelmes és tisztel téged, de ha valami háború szakadna a nyakadba, azonnal fegyvert fogna ellened. Azt is tudnod kellene, hogy az egész kereszténység nem gondol másra, mint hogy ártson neked. Épp most hallom, hogy a pápájuk egyebet se tesz, mint hogy főpapjait mindenfelé szerteküldözteti, hogy mind a keresztény fejedelmeket a te elpusztításodra összegyűjtse. De ha a keresztények összefognak, amit ne adjon Isten, mit csinálunk mi? Ébredj fel uram, mert már nagyon is soká aludtál; mutasd meg, hogy férfi vagy, nem nő; kövesd őseid nyomdokait, gondoldj országod kormányzásával, és intézkedjél, hogy katonáid mindig fegyverben legyenek. És ha az a görög leány annyira tetszik neked, hogy nehezen bírod elhagyni, ki akadályoz meg abban, hogy a hadjárataidra magaddal vidd? Miért ne tudnád az ő szépségét is élvezni? Sokkal gyönyörteljesebb lesz az élvezeted is, ha egy város ostroma és megvétele után pihensz le karjai közé, mint amilyen most, hogy örökösen mellette vagy. Próbálj egypár napra elválni tőle, és meglátod, hogy csakugyan igaz, amit mondok, mert megismered majd a különbséget az állandó és megszakításokkal élvezett gyönyörök közt. Győzd le uram, győzd le tenmagadat és minden egyeben győzedelmeskedel. Könyörgök tehát, ha bármi abból, amit mondtam, megbántotta lelkedet, ne vond meg tőlem szokott kegyelmedet és bocsáss meg. Gondoldj arra, hogy szolgálatkészségem, a te becsületed és jóléted gondja ösztönzött. Most csak rajtad áll, hogy megtedd, ami a te belátásod szerint számodra üdvös.”

Musztafa elhallgatott, és várta, hogy ura mit szól mindehhez. Mikor pedig Mohamed látta, hogy rabszolgája elhallgat, egy kis ideig szótlan maradt, sok mindenfélét forgatván elméjében és arcán láthatóan kifejezve a lelkében lefolyt izgalmat és tusakodást, úgyhogy Musztafa nagyon féltette az életét. Szavai fájdalmasan döftek a császár lelkébe, és annál erősebben érezte a dőfést, mert érezte, hogy Musztafának igaza van, és hogy mint hűséges szolgája beszélt. Másrésről azonban annyira bele volt bonyolódva a gyönyör hálóiba, melyeket a szép görög leánnyal való szertelen édelgés font köréje, hogy úgy érezte, a szive hasad meg keblében, valahányszor arra gondolt, hogy el kell hagynia, vagy akár csak távol lenni tőle. Végül, mivel nem bírta volna a dolgai intézését ismét kezébe venni a szerencsétlen görög leány feláldozása nélkül, elméjében eltökélvén, mit fog tenni, jó képpel fordult Musztafához és így szólt hozzá: „Nagy vakmerőség volt tőled, Musztafa, hogy így beszéltél velem, de mentségedre szolgáljon, hogy velem együtt nevelkedtél, és hogy mindig hűséges voltál irányomban. Beismerem azt is, hogy igaz, amit mondtál, és rövidesen meg fogom mutatni, hogy le bírom győzni magamat. Menj és intézkedjél, hogy holnap a basák és a sereg kapitányai mind jelenjenek meg délben a palotámnak ebben meg ebben a termében.”

A császár e szavak után elment a görög leányhoz és vele maradt egész éjjel. És amint később maga mondta, a leányszónál olyan gyönyöröket talált, mint még soha. Másnap vele ebédelt és úgy kívánta, hogy vegye fel leggazdagabb ruháit és legértékesebb ékszereit, amelyeket valaha viselt. A leányzó engedelmeskedett, mert nem tudta a szegény kis nyomorult, hogy a temetésére készül. Musztafa viszont, nem ismervén ura szándékát, a kitűzött időben összegyűjtötte az udvar nagyjait a terembe. Mindenki csodálkozott, hogy a nagyúr hívatta őket, amikor annyi idő óta senkinek se mutatkozott nyilvánosan.

És amikor együtt voltak a teremben, s meghányták-vetették egymás között a dolgokat, ime, megjelenik a császár, a szép görög leányt kezénél vezetve. Ez, a maga szépségében, meg pompás öltözékében valósággal olyan volt, mint valami földreszállt istennő. Mihelyt Mohamed belépett, a törökök mind a maguk módja szerint leborultak előtte és tisztelegtek neki; ő pedig a terem közepén megállván, baljával még mindig a leányt fogva, így szólt hozzájuk: „Ti, amint értésültem róla, zugolódtok ellenem, hogy egész napomat ezzel az ifju leányszóval töltöm. De senkit sem ismerek közületek, aki, ha ilyen gyönyörű nő volna az oldalán, meg tudna tőle válni. Mit szóltok? Mindenki mondja meg nyíltan a véleményét.” Hallván uruk szavát és látván azt a szépséget, amilyent soha még nem láttak, mind azt felelték, hogy igaza van, ha fiatal létére ily szép dolgot élvez, és hogy ne váljék el tőle soha. Erre a kegyetlen barbár így szólt: „És én meg fogom mutatni, hogy semmi sincs a világon, ami megakadályozna benne, hogy az Ottomán-ház nagyságát tekintsem főgondomnak.” E szavakkal hajánál fogva megragadta a leányt, jobbjaival kihuzta öve mellől a kését és átmeteszte a leányzó torkát, úgy-hogy a szerencsétlen holtan rogyott a földre. És mintha egy fecskét ölt volna meg, megparancsolta — három évvel Konstantinápoly megvétele után — hogy állítsanak fegyverbe százötvenezer harcost, ezekkel végigvonult Bosznián, és mikor be akarta venni Belgrádot, akkor érte az a híres vereség, a keresztény fegyverektől Hunyadi Jánosnak vezérlete alatt, akit a fehér Hunyadi-nak neveztek és a dicső Korvin Mátyás király apja volt.

Láthatjátok ebből a históriából, hogy Mohamedben nem volt se szerelem, se kegyes érzés. Mert ha nem is kívánt többé a görög leánnyal enyelegni, azért nem kellett volna a kegyetlen barhárnak meggyilkolnia. De ilyenek a török szokások. És ha valaki el akarná mesélni ennek a Mohamednek különös kegyetlenkedéseit, nagyon sok dolga volna vele, mert megszámlálhatatlanok.” (Régi olasz novellák XIII—XVIII. sz. Bp. Athenaeum, é. n. 317—325. Ford. Honti Rezső.)

Mikes az elbeszélést Bandello novelláiban és ezeknek Boisteau és Belleforest francia átdolgozásában is olvashatta (XVIII. *histoires tragiques. Extraictes des oeuvres Italiennes de Bandel, et mise en langue Française; les six premières par Pierre Boisteau, surnommé Launay, natif de Bretagne; les douze suivans par Franc de Belle Forest, Comingeois. A Turin 1570, Cesar Farine*). Iréne története e kötet második elbeszélésében található. Az első kiadás 1559-ben jelent meg Párizsban, s a kornak egyik legismertebb és legkedveltebb könyve volt. Bizonyosnak látszik azonban, hogy Bandello szövötte is Mikes előtt volt, mert elbeszélésének utolsó mondata Bandellóból származtatható: „Che si più non voleva trastullarsi con la Greca, non la deveva il

barbaro crudelle ammazzare.” A francia átdolgozók ezt a mondatot nem vették át az eredetiből.

Bandello Iréne-novellája legegyszerűbb történeteinek egyike. Magva Musztafa pasa hosszadalmas beszédje, mellyel Mehmetet észre akarja téríteni. Az esemény epikai eleme igen csekély, a jellemzés felületes, Iréne meglehetősen háttérben áll. II. Mehmet története, Konstantinápoly megvétele külön olvasható (Bandello: 2. 13. — A fordításban: Tom. 3. 1593, 389. Iréne neve itt Hyrenée). A történeti részben Bandello a fő súlyt Mehmet kegyetlenségére helyezi, közben hivatkozik a korábban elbeszített Iréne novellára is. Egyes Mikesnél található adatok nincsenek meg Bandello szövegében. Ezek forrását máshol kell keresni. Mikes történeti tudását egy levélbe sűrítte Mehmetről és Konstantinápoly elfoglalásáról. Kritikai megjegyzést tesz a novellára vonatkozólag: *talám nem teszi fel. mindenik historicus*. Mindkét mozzanatot, különösen az utóbbi, tanúskodik arról, hogy olyan történetírókat olvasott, akik e novellát nem tartották valósnak, de megemlékeztek az Iréne-novelláról.

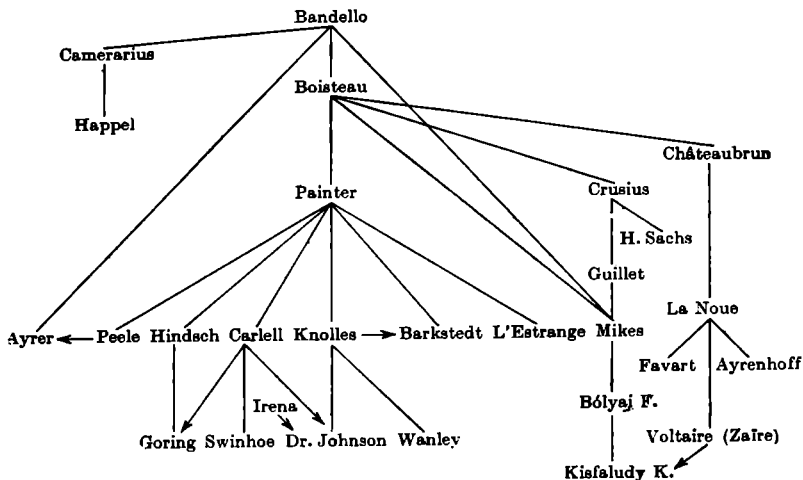
Bayle szótára igazít útbá, Mahomet II. címszó alatt. Szintén érinti az elbeszélést és Mikeshez hasonlóan kritikai megjegyzést fűz hozzá: „On dit que pour faire voir à ses soldats que la volupté n'étoit point capable d'amolir sa vertu gerriere, il coupa la tête à une maîtresse qu'il aimoit éperdument. Cela me semble un peu apocryphe.” A D) jegyzetben pedig Guillet történeti művéhez (*Histoire du regne Mahomet II. Paris 1681*) utasítja az olvasót, ismét megjegyezve: „je ne la tiens pas fort certaine.”

Guillet az első történetíró, aki rámutat Bandello novellájának valószínűtlenségeire. Elmondja ugyan a novellát (Tom. I. Liv. III, 293), de kifejezi kétkedését. Elbeszélésében vannak olyan elemek, melyek arra mutatnak, hogy Mikes ezt is főhasználhatta Boisteau fordítása vagy Bandello eredetije mellett. Míg Boisteau-nál egy kapitány adja Irénét Mehmetnek (Bandello ezt általános alannyal fejezi ki), addig Guillet-nél, mint Mikesnél is egy pasa az adományozó: „un Pacha l'avoit faite Esclave à la prise de Constantinople, et donnée au Sultan.” Egyedül Guillet elbeszélésében hallhatók a következő szavak Mehmet ajkáról: „vostre Empereur est bien digne de vous commander”, *méltó vagyok hogy nektek parancsoljak*, Mikesnél. Mindkettőjük megemlékezik Mehmet bosszújáról s szavairól, hogy aki oka volt, megfizeti neki. Guillet-nél szintén én a tanácsadó Musztafa pasa jár pórul: „Aussi dit-on que dans la violence de son transport, il fit perir Mustapha-Pacha pour prix de ses remonstrances.” (Tom. I. Liv. III, 293.) Ez a vonás a szóba jöhető feldolgozások közül csak itt található meg. — Megvannak Guillet könyvében — igaz, hogy nem egy helyen — mindazon történeti részletek, amelyekről Mikes beszámol. Mehmet nyelvtudásáról: „La connoissance des langues étrangères luy fit si chere, contre le genie de sa Nation, qu'il ne parloit pas seulement celle des Arabes . . . mais encore la Persane, la Grecque etc.” (Liv. I, 17). A gályáknak a pérai hegyen való átszállítását is elmondja (Liv. II, 180—182). A nagy utcai harcról és Konstantin császár haláláról (Liv. II, 205, 218) is ugyanott szól. Mehmet ígéretéről a katonáknak, hogy a várost prédára bocsátja szintén itt (203) ír.

Végül ismerhetett Mikes olyan művet is, amelyben csak történeti vonatkozásokat olvasott. Fleury egyháztörténetében II. Mehmet jellemére és

Konstantinápoly elfoglalására vonatkozólag részletes leírás és néhol szinte szó szerinti egyezés található. Ebben (HistEcll Bruxelles 1713, XXII, 535—570) nem szétszórta, hanem egységesen kapta az olvasó II. Mehmet élet-történetét. Mehmet nyelvtudása és jellemrajza (XXII, 535), a hajóknak a pérai hegyen való átszállítása is (559) megtalálható. Mikes ezzel kapcsolatos megjegyzése, hogy *az olyan munka, a régi romaiakhoz illet*, Fleury egy idevontakozó érdekes adatán alapulhat: „... il sçavoit l'histoire des plus grands hommes de l'antiquité, de la gloire desquels il étoit devenu jaloux”. (535.) A város ostromának leírása, a város prédára való bocsátása és elfoglalása (569—570) után Mikes befejező mondatához hasonló záró mondat található Fleurynél: „Ainsi mourut Constantin XV le dernier des Empereurs Grecs, en défendant en Héros digne de ce nom cette illustre Ville que le premier des Constantins avoit batie” (570). Megjegyzendő, hogy Fleury forrásul Louis Maimbourg: *Histoire du schisme des Grecs*. Paris 1682, c. művét használta és Konstantinápoly elfoglalásának történetét kevés változtatással innen vette.

Az újabb kori történetírók Iréne történetét alaptalan anekdotának minősítik (ld. Hammer—Purgstall: *Geschichte des osmanischen Reiches*. Pest 1828, II, 208). Iréne nem történeti egyéniség, hanem mondai alak, melyhez hasonlók a XV. században szép számmal keletkeztek a nagy hódító kegyetlenségének hatására. — A tárggyal részletesen foglalkozott Heinrich Gusztáv (BpSz 1881, 58. sz. 140—149); rámutatott a történet népszerűségére és az angol, a német drámai költészetben földolgozott változataira. Megállapította, hogy Mikes elbeszélésén alapszik Bolyai Farkas szomorújátéka, és ez utóbbin régebbi drámai költészetünk egyik értékes darabja, Kisfaludy Károly Irénéje. — Király György (1909, 269—277) kimerítő forrástanulmányt írt a kérdéssel kapcsolatban. Ő még egy lehetőséget említ, ti. Giovanni Sagredo művét (*Memorie storiche de'monarchi ottomani*. Venetia 1673, 89), illetve ennek francia fordítását (*Histoire de l'empire ottoman*, trad. par M. Laurent. Paris 1724, 189). Érdekessége, hogy ebben is, mint Mikesnél, csak néhány napot tölt Mehmet Irénével: „il y avoit déjà plusieurs jours qu'on ne l'avoit point vu paroître en public”, míg a többi forrás esetében három évről van szó. Részletesen ismerteti Király György az Iréne-tárgynak elterjedését a világirodalomban, angol, német, francia s magyar földolgozásait. Az erről készült családfa az ő munkája. — Madácsy (1937, 20—21) bebizonyította Fleury művének forrásértékét. — Zolnai (1926, 16) Vertot abbénak a máltai lovagrend történetéről írott, regényes epizódokban gazdag munkáját is megemlíti, Mikes itt is olvashatta Iréne történetét. Ezt a művet a levéltár valószínűleg több levelében fölhasználta. Ld. még Zolnai 1930, 72. — Riedl EPhK 1880, 347—348. — Szilasi Móric EPhK 1880, 174—176. — Kont Ignác: *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie (1772—1896)* Paris 1902, 293. — Koltay-Kastner Jenő ItK 1958, 87. — Bizánc elestéről ld. Z. Udalcova: *A középkor világából*. Bp. 1952, Művelt Nép Kiadó 319—336. — *La chute de Constantinople par Maurice et Marilène Chavardès*. Paris 1963, Robert Laffont 224 p. (29 mai 1453. „Une des dates des plus importantes de l'histoire de l'humanité. Le dernier jour du Moyen Age.”) Íme a téma családfája:

Megemlítettük, hogy Chateaubrun Mohamet Second (Iréne) tragédiájának premierje 1714 novemberében volt Párizsban (vö. Zolnai 1930, 72).

16 *második mahomet császár* — II. Mehmet szultán (1451—1481), Konstantinápoly elfoglalója, akit tettéért a Fátih 'hódító' címmel illettek. Mikes tévesen használja a fenti alakváltozatot: Muhammet névalakot mindig csak a prófétával kapcsolatban használtak. Egyébként a rövidült Mehmet alak volt a használatos (vö. C. Brockelmann, Mohammed — Mehmet. ZDMG LXXI, 1917, 269—270). A különböző alakváltozatok megítélésekor nem szabad elfeledkezni a nyugati, s az ezek alapjául szolgáló bizánci forrásokról sem (vö. Byz—ture II, 200—203).

18 *egy néhány nyelvet tudot, a mely igen rúka a török császárok között*, — Vö. Berrár TörtMondt 163: A jelzői mellékmondat általában a főmondat valamely főnévi mondatrészének tulajdonságát fejt ki; latin és német mintára azonban más jelentésű jelzői mellékmondatok is használatosak már a kódexek óta. — A mellékmondat itt nem főnévi mondatrésze, hanem a főmondat egész tartalmára vonatkozik. — Ld. még Galambos Dezső: Idegen-szerűségek a vonatkozó névmás használatában. Nyr 1907, 60. Vö. az 53. lev. jegyz. 22. s.

20 *a pérai hegyen* — Péra vö. a 20. lev. jegyz. 42. s.

22 *az olyan munka, az régi rómaiakhoz illet*, — A rómaiak nagyságáról vö. a 62. és 65. lev. jegyz. a 126. és 37. s. Goldoni is hasonlóan ír a cherbourgi kikötő átépítéséről szólva: „Méltó mű ez a rómaiakéhoz...” (Emlékiratai 488).

32 *ostromokkor*. — Vö. Simonyi Határozók I, 449: „Többesszámú főnévhez ritkán járul a -kor rag”. Simonyi Faluditól is idéz példákat. Ld. még a 27. lev. jegyz. 48. s.

45 *egy basának*. — Vö. a 13. lev. jegyz. basa ~ pasa.

53 *erini* — Egy görög rableány neve. Iréne történetének hitelességét a kutatás erősen kétségbe vonja.

64 ... *de annak nem kellett volna. maga lenni hohérjának ; ... annak egyszer mind hohérja lenni. irtoztato kegyetlenség!* — Vö. Mariánovics Milán: (Nyr 1908, 298) „A kell, lehet, illik-féle igék (és szabad stb.) mellett két datívus szerepel ma is érvényes szabály szerint...” Érdekes mondatnak tartja a Mikestől idézetet. A datívusról ld. a 36. lev. jegyz. 67.s. — Vö. NySz Magam, Magad, Maga d).

65 *ugy meg eset a szivem, annak a leánynak halálán, ... irtoztato kegyetlenség!* — Mikes lírai kapcsolatba tudja magát hozni olvasmányjaival. Az olvasmány része lesz az ő érzelmi életének. A levélírási élménye így összekapcsolódik az olvasmányélménnyel. Ezzel is magyarázható, hogy Mikes „az unadalmas Rodostón” újra megtalálta a leveleinek folytatásához nélkülözhetetlen nyersanyagot.

80 *mi haszna vagyon. egy éhel halónak, abban. hogy kolosvárt jó kenyereket sütnék,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

84 *suhajtás könnyíti, a nyomorultakat ...* — Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. Mikes subjektív sóhaja közvetlen lelki élményből fakad. A bujdosás nyomasztó terhe váltja ki belőle a szomorú hangot, amikor visszatérnek Rodostóba *a mi meg unt kedves városunkban.* A levél végén újra előtér a levél elejének érzelmi hulláma *már itt tölttyük az időt, amint lehet szegény bujdosóktól, hol szomorúan, hol kedvellenül.* A bujdosás és a hazavágyódás itt a levélvezető és befejező motívum. — Vö. 59. lev. jegyz. 64. s.

93 *én csak néktek prédikállok. nem magamnak.* — Vö. Zolnai 1916, 105. „Egy pap, aki maga nem követi azt, amit prédikál.” Mikes keserű humorral alkalmazza magára ezt a mondást. Elmondja a vallásos vigasz szavait, de ő maga lelkileg csüggedt és szomorú.

[64.]

1 sor *bercsényi ur látogatására jöttünk,* — Bercsényi betegségével kapcsolatosan jó témát talált Mikes egy rövid elmélkedésre. Az egészséges életmódról szólva bírálja az urak életmódját. — Bercsényiről jó ideje nem írt Mikes (vö. 51. lev.), főként azóta, hogy feleségül vette Kőszeghy Zsuzsit.

5 *cángrenától,* — gangraenától = üszkösödéstől, fekélytől. — Szathmárynál „cángrena” (359).

6 *borbély* — felcser.

7 *jóbit kel követünk,* — Ld. a 66. levélben is (Iob 2, 10).

9 *az ilyen ros. mint én ... én nekem pedig azért kel szenvednem. hogy akaratom ellen is végűt szakaszthassam roszaságonnak.* — Mikes „rosszaság”-nak hátteréhez vö. az 55. és 57. lev. és jegyz. Bercsényi súlyos beteg. Mikesben titkon él a remény, hogy Zsuzsi, aki őt szerette, de a grófi rangért az öreg Bercsényihez ment férjhez, még az övé lehet.

14 *édes néném, mely jó az egészség,* — A levélíró itt három mozzanatot emel ki: a) a mértékletes evés, ivás hosszabbá teszi az életet; b) az elme nyughatatlanága megrontja az egészséget (vö. erről a 46. lev. és jegyz.); c) a munkás ember életmódjának eszményítése, az urak mértéktelen, tunya életének bírálata és a részegség kárhoztatása. A munkás életmód és az egészség

összefüggéséről szóló gondolatokkal Mikes gyakran találkozott olvasmányai-
ban. Az alábbi idézetek Mikes fordította művekből valók, többnyire fejezet-
címek. Az *egészség, mértéktelenség az evésben és ivásban. — A munkáról. és az*
időnek töltéséről, 14. Rész... az *henyélés. meg gyengülti az testet. az sok rosz*
humoroknak meg szaporodások miat... (Kalauz 50 verso). — ... *mű vízzen*
végbe, aresttség. és a világiaknak tunya életek. Hogy a munka, természet szerént.
minden renden lévő személyeket illeti stb. (Az idő jóll... 112 recto). —
A tunya életnek kárhoztatása (Tükör 47 verso). — *Egy keresztyének az életét, a*
munkában, ahasznos foglalatoságokban kel tölteni... (Epistolák I 127 recto).
— *A munkáról és a hivatalról. Leg inkább a gazdagoknak jóvallyák vala*...
hogy el kerüllyék a henyélést... (KeresztényekSzok 101 recto). — *A pátriár-*
kák jóságírol. és foglalatoságírol. Az Eledelről. (Izraelüták 6—7, 11 recto) —
zarándoki élet, pásztori élet, sok munka, hosszú élet, a földi munka és a
jobbágyok élete stb. Ld. a 83. lev. is. — Vö. Király 1909, 345. — Az egészség
és munka témájáról vö. a Spectateur-t is, pl. „Le travail et l'exercice sont
nécessaires à la santé du corps et au bien de l'ame. — Il faut demander à
Dieu, qu'il vous donne du bon sens et de la santé. Orandum est, ut sit mens
sana in corpore sano. Juv. Sat. X. 356.” (II, 113.) — „La vie ne consiste
proprement qu'à jouir de la santé.” — „L'égalité d'ame doit être le but de
tout homme raisonnable, au milieu même de ses maux.” (II, 182.) — „De
la Bonne Humeur qui vient du temperament.” (IV, 149, santé-gaité.) — Az
egészséges életmódról vö. Bethlen Miklós sorait (pl. I, 123). — Páriz Pápai
Ferenc könyve is foglalkozik ezzel a kérdéssel: Pax animae (Kolozsvár 1680),
Pax corporis (uo. 1690).

25 *a sok féle étellel.* — Császár Elemér Mikes-kiadásából ez a szövegrész
hiányzik.

33 *halmozva, meg töltik magokat.* — Szily: halmoz. „A NySz. csak a XVIII.
század második feléből ismeri.”

39 *a sok féle rosz humorokat. vagy nedvességeket.* — Mikes eredeti latin
értelme szerint használja a humor szót. Vö. a 49. lev. jegyz. 43.s. Ld. Lo-
ványi Gyula: Humor. Szó- és szólásmagyarázatok. MNY 1951, 76.

40 *ezért mondgya egy példa beszéd, hogy az ember a fogával és magának*
vermet. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) Szily: Közmondások. Vö. Simonyi
Kötészők II, 40: Szó szerinti idézet. Simonyi Toldy Mikes-kiadásából így idézi:
„ezért mondja egy példabeszéd, hogy: Az ember a fogával és magának
vermet” — majd ezt fűzi hozzá: „Az írók néha kettős pontot tesznek a hogy
mögé olyankor is, mikor az oratio obliqua nem különböznék a szószerinti
idézettől, s ezáltal azt jelölik, hogy ők az idézetet szószerintinek akarják
tekinteni.” Ld. még a 4. lev. jegyz. 39. s.

42 *a szegény susi azért igen szomorú ;* — Utoljára az 53. levélben szólt
Mikes Zsuzsáról.

43 *fél fogra nevet.* — (Erdélyi) Szily: Közmondások. NySz 1. Fog [Szó-
lások]. — Vö. Simonyi Határozók I, 185: „Vannak különös ra-végű eszköz-
határozóink, melyeket kivált a népies nyelv kedvel.” Hasonló példákat idéz
Simonyi Amadettól, Gvadányitól, Aranytól stb. — Ld. még 61, 80. lev. jegyz.
és a 3. lev. jegyz. 37.s.

46 *és maradok kérd szolgálja.* — Vö. a 34. lev. jegyz., továbbá a 38, 39, 41,
49, 50, 52, 56. lev. végét.

46 *amen*. — A levélvégi imaszerű zárószóra vö. a 33. és 43., továbbá a 67. lev. végét. Ld. később is, a 81, 86, 106, 119, 158, 206, 207. levelet — és az 59. lev. jegyz. is. Mikes világi szépprózája a barokk emlék- és naplóírás hagyományából megőrizte a kegyes tónust, az *amen-os* lírai imahangot. Az élet- és emlékirók, naplóírók gyakrabban éltek vele, mint Mikes. Pl. Czegei Vass György (MHH 35. Bp. 1896, 29, 35, 45, 52, 54, 62. stb.) — Szaniszló Zsigmond (TT 1889, 248, 259, 518, 521, 721, 727; 1890, 101, 309; 1891, 272—73, 288. stb.). — Komáromi (14, 36, 49, 55, 70, 82, 84. stb.) — Károlyi Sándor (I, 131, 244, 251, 285—86, 300. stb.) — Dániel István (Erdély öröksége VII, 200, 213, 214). — Rettegi György (Erdély öröksége VIII, 65. stb.) és (Hazánk 1884, I, 219; II, 56, 376; III, 71, 285, 347. stb.). A levéltudományban is használatos: vö. Bethlen Miklós, Bécs 1711. márc. 18-i levelét gr. Bethlen Lászlónak (ItK 1906, 88).

[65.]

4 sor *inkább írok, de mit? mert szakállomra mondom, hogy nem tudom mit írjak*, Alább *hát miről írjak* — Vö. az előbbi leveleket is: 60, 58, 57, 56, 55, 51, 47, 42. lev. — A levél vegyes tartalma arra vall, hogy a levélíró minden valamire való témát beolvaszt levelébe.

6 (*bercsényi uron kívül*): — Mikes Bercsényi súlyos állapotáról a 64. levélben írt először.

7 *elízéus mezején* — Elysium, a pogányok hite szerint a boldogok tartózkodási helye a túlvilágon. Homérosz Odisszeája beszél először a föld szélén fekvő Elisiumról, amin eget, mennyországot, paradicsomot értenek. Mikes Elizeus nevét összekombinálja a klasszikus mitológiával. Mohamed paradicsomáról vö. a 192. lev. és jegyz. Kedvtelve, megrovás nélkül írja le Mikes a török vallás által hirdetett túlvilági gyönyörűségeket. Vö. Montesquieu: *Lettres persanes*. Lettre XXXV. etc.

8 *a lelkek nagy kiességben. vannak*; — A. m. nagy gyönyörűségben (ÉrtSz). — NySz Kies: *kiesség*.

10 ... *a tengerben találna pöknit, azonnal edesé lenne*, — Ld. a 192. levélben is.

13 *ma nálunk nagy innep vagyon*. — Rákóczi is megemlékezik a Ferenc napról: „C'est aujourd'hui, Seigneur, la fête de Saint François dont je porte le nom ...” (*Aspirations ... a Confessio* kiadásában 539.) — A fejedelem névnapját az udvarban mindig megtartották, vö. Beniczky Gáspár följegyzéseit: 1707. október 4. Patak. „Eő Felsége napja incidálván, mihehen felkölt, azonnal Tekéntetes Nemzetes Otlik György Hopmaster és Török András Udvari Fő-Hadnagy az egész eő Felsége fejedelmi udvara népe nevével eő Felségét üdvözlették, nemkülömben a'musicások is és mások, 's mindenike maga kötelességének megfelelt.” (Diárium 50.) — 1708. október 4. Aranyosi mező (Diárium 163). Ld. még Esze Tamás 68, 72, 77. — Vö. Rákóczi levelét Károlyi Sándornak (Szerencs, 4. 8-bris 1710), amelyben megköszöni a tábornoknak a névnapjára küldött bort (Archívum R XII, 530). Az ünnepi szokást Rodostón is megtartották; Mikes csak itt emlékezik meg róla.

14 *ha pap volnék. le kellene tehát írnom a sz. ferencz életét*. — Assisi Ferenc (1182—1226) eredeti nevén Giovanni Bernardone. A ferenciek, a klarisszák

rendjének és a harmadrendnek (terciáriusok) alapítója. Élettörténetét Giotto festette meg. Életrajzát IX. Gergely pápa meghagyásából Celandó Tamás (1226) írta meg. Ezt egészítették ki később (1246) szerzetestársai Leo, Angelus és Rufus. — Szt. Ferenc és az együgyű fráter. Vö. Zolnai 1916, 105.

15 *de nem akarok úgy tenni mint egy olyan pap.* — Mikes a 63. levelében is pappal kapcsolatos mondással példázódik.

19 sz. *Joseph napján.* — Március 19-én.

29 Franciskánus barátok a purgatóriumban. Régi téma, különösen a felvilágosodás idején aktuális.

32 *űt most szűrnek, azért beszéllünk a szűretről.* — Mikes ez idő tájt kezdi alkalmazni ezt a fordulatot, vö. *most vetik agyapogat ; írjunk hát a gyapotról.* (60. lev.) — *azt írom hát hogy, űt most szántanak, és vetnek.* (69. lev.) — *mint hogy a szőlőről vagyon a szó, . . .* (77. lev.) — *de mint hogy a szerelemről. van aszó . . . azt a kérdést teszem.* (94. lev.) — *. . . nem lévén miről beszélni. csak az időről. beszéllünk, én is arrol írok,* (161. lev.) — *szűrnek, ld. a 77. levélben is.* Szily: „A. m. szüretel. Ez csak a XVIII. század második feléből van kimutatva. Vö. NySz.” — De szüretelés 1750-ből NyÚSz.

33 *a szűret csak nem mindenűt egy tályban vagyon,* — Vö. Simonyi Határozók II, 277; 276: Tájban, tájon, tájt. Hely- és időhatározó. A 79. levélben *mely tályban.* — MMNyR I, 281—82; 182, 190.

36 *a buzát majjusban arattýák. de a szűretet csak akor kezdik mint nálunk.,* — Simonyi szerint inkább így mondjuk: *akkor kezdik, mikor nálunk* (Kötőszók III, 169). Ld. a 3. lev. jegyz. 5. s. — Mikes a gazdaságban járatos ember tudásával szól a gazdálkodás különféle ágairól, a szőlészetről, előbb a gyapot-termesztésről, a selyemyártásról, később a lótenyésztésről stb. A dolgokról európai áttekintése van, ide értve hazai, erdélyi gazdasági tapasztalatait.

37 *a régi romai császárok* — Mikes sokat vett át példatárába római történetből. Különösen az első években hivatkozik sokat a régi és híres rómaiakra (11, 30, 34, 52, 54, 56, 62, 63, továbbá a 68, 72, 78, 95, 96, 104, 109, 138. lev.).

50 *magyar országban a hegy allyán novemberben szűrnek,* — Mikes Rákóczi-val járt Hegyalján 1707 és 1711 között. Vö. II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei. (Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai. Bp. 1955, 553—556.) — A 161. levélben a *tokai hegyet* említi a levélíró.

52 *a még pedig erre a kérdésemre meg felellyen kéd, addig . . .* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 95: — „Régi irodalmunk gyakran használja idegenszerűen, latinosan a föltételes módot a míg-es mondatokban, valamint egyéb időmondatokban, . . . A székely mesékbe ez a latinoság is átment, úgy mint a mikor-féle mondatokban . . . A fölszólító mód természetesen szintén előfordul latinosan.” Mikes mellett a kódexekből, Révaitól és Faluditól idéz példákat Simonyi. — MMNyR II, 372, 422.

55 *. . . csak egy száraz fűgével is meg gyógyíthattya.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — A biblia szerint Ezekias királyt gyógyította meg így halálos betegségéből Isaiás próféta (IV. Reg 20, 7 és Isa 38, 21).

56 *most ez elég. maszor többet.* — Vö. a 15, 37, 123. stb. lev. végét.

57 *mely régen nem kérdettem, ha szereté kéd. mert azt el nem kel felelteni.* — Vö. a 23. lev. jegyz. Mikes eleinte sokszor, most már ritkán él ezzel az évődő levélzáró fordulattal, az egymás-szeretés motívumának játékos variálásával.

1 sor *Ma a szegény bercsenyi ur látogatására voltunk.* — Egy hónappal ez előtt a 64. levelét is a beteg tábornok látogatásának leírásával kezdte Mikes.

2 *valamint jób volt,* — (Iob 2, 7—8) Ld. a 64. levélben is.

4 a *lábaiból a víz ki folyván, a rothadás szállot belé,* — Vö. Kulcsár Nyr 1899, 391: „A külön alanyú határozó igenév Mikesnél már közönséges, de többnyire csak a lévén alakkal. Fölötte ritkák ily egyenetlenségek.”

6 *metélik le* — Szily: „lemetél, a NySz.-ből kimaradt.”

8 *mint ha a régi marttyromokat látnám a kinokban.* — Mikes előadása a mártírok, a vértanúk történetének ismeretére, a vértanúk életének olvasására enged következtetni. Középkori hagyomány, barokk téma; Párizsban sok ilyen festményt láthatott. A rodostói könyvtár számos olvasmánnyal szolgált: Claude Fleury egyháztörténete, Mabilonnak a keresztényi halálról szóló műve stb. Vö. Zolnai 1926, 5, 8.

14 a *testamentumát már meg csinálta.* — Bercsenyi végrendelete nem ismeretes. Mikes ír még róla a 68. levélben.

16 *mint hogy e szomorú levél. azért most nem is írok többet. mert a szomorú levélnek, igen rövidnek kel lenni.* — Ld. a 48. lev. és jegyz. 32. s.

19 *egy kis historiával végzem el.* — Próbára tett asszony. Vö. Király 1909, 342. Forrása valamelyik reneszánsz novella lehet. — A féltékenység témája gyakori a Spectateurben is. Pl. „Description de la Jalousie et les différentes classes des maris jaloux.” (II, 261.) — „L'Amour est d'ordinaire fort crédule. Credula res amor est. Ovid. Heroid. VI.” (II, 269.) — „Sur la Jalousie des femmes.” (II, 308.)

20 *gyanakodot reája. noha semmi bizonyost nem tudhatot felölle,* — Vö. Simonyi Határozók II, 137; 135. Eredethatározó: felől. Hasonló példák a 20, 78, 82, 166. levélből. Ld. a 37. lev. jegyz. 8. s.

23 *innya kezdí,* — inni kezdí; innya régies infinitivus. Mikes többször használja a *Leveleskönyvben* és fordításaiban is (vö. 38. lev. jegyz.). — MMNyR I, 224.

26 *hogy étetöt ivul.* — hogy mérget ivott. NySz Ész-ik, ész-ik, ész-en : étetö 2 — meg-étet 3). Alább *nincsen meg ételve* — nincsen megmérgezve. Ld. Bethlen Katánál is „*étetés*” (329).

27 *hanní,* — hányni NySz 1. Hány 3.

2 sor *Zsuzsiról és Kajdacsinéről vö. a 24. lev. jegyz.*

4 *bercsényi ur. a bujdosásának végét szakasztván . . . el hagyja bennünket.* — Bercsenyit feltűnően gyakran emlegette Mikes eddigi leveleiben: 21, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 40, 41, 44, 48, 49, 50, 51, 64, 65, 66. lev. Bercsenyiné is: 21, 22, 23, 24, 26, 37, 40, 44, 47, 48. lev. Ld. még a 68. lev. és a 21. lev. jegyz.

5 *egy keresztényhez illendő halálal mult ki evilágból.* — Bercsenyi haláláról Mikes megrendülve emlékezik meg. A mors christiana jellegzetes barokk téma, nagy irodalma van. A rodostói könyvtárban is volt ilyen című munka, Jean Mabillon: *La Mort chrétienne . . . A tudós benedictinus az ars moriendi tudományára, a halál előkészületeire oktat benne.* — Mikes szemében Rákóczi

halála volt a keresztényi halál megvalósítása. Vö. a 112. lev. — Ld. Zolnai 1926, 7—8.

8 *de azokra is gondgya léssen annak a nagy cselédes gazdának.* — Ld. a 159. levélben is. Káldinál „egy chelédes ember”, Károlinál „egy gazda ember”. Mikesnél leggyakrabban a „cselédes gazda” fordul elő. Fordításaiiban is többször használja: *Kalauz* 118 recto; *Az idő jóll* . . . 90 recto; *Keresztények-Szok* 100 recto, 172 verso; *Catechismus* II 105 verso; *Izraeliták* Szok stb. *Epistolák* II 27 verso: *Más példa beszédet halljátok, vala egy tselédes ember, ki szöllöt plantálta* . . . A magyarázatlanban: *A tselédes gazda. az Atya Isten* . . . — *Epistolák* IV 148 verso: *az Atyák, az Anyák., és közönségesen atselédes gazdák*, . . . — A „cselédes gazda” kapcsolatra vö. Pápai Páriz Ferenc, Pax corporis, Lócse 1692 (RMK I. 1387) „. . . az házi cselédes gazdának s gazda asszonyoknak” — írta művét.

9 *a mi urunk mindenkor mellette volt . . .* — A fejedelem többször meglátogatta Bercsényit betegágán és *hozája valo barátságát. holtáig megmutatta.* Mikes hangsúlyozza Rákóczi és Bercsényi barátságát. Rákóczi ha írásiban bírálta is (Vallomások; Emlékiratok) főtábornokát, de mindig szeretettel beszél barátjának rendíthetetlen hűségéről.

13 *ez az ur éltiben valo hogy szenvedet. de sok világi jókban is volt része.* — Mikes korábbi leveleiben többször tanújelét adta, hogy jól ismeri a Bercsényi-családot, Bercsényiné nagyúri életének történetét. A Bercsényivel kapcsolatos levelekben nemegyszer állítja szembe Bercsényi úr gazdagságát saját szegénységével.

15 *így fogyunk el lassanként. mert már itt elég szegény bujdosokat temettünk el.* — Az egész levél hangulatát a halál és a bujdosás gondolata teszi szomorúvá, líraivá. Mikes ekkor 35 éves, ebből tizenöt évet töltött idegen földön. A törökországi bujdosás tudata az 1719-es esztendőben alakul ki a levélíróban (vö. a 28. lev. jegyz.). A bujdosás lelkileg is nyomasztó terhe az első rodostói években (1720—1725) nehezedik rá teljes súlyával (unalom, pestisjárvány, halál, szerelmi bánat, édesanyja hazahívó levele, szegénység, török világ).

17 *nem érdemli ez a világ . . .* — Szabolcsi 228: D) Jellemző mondat-ritmika. 55. lev. jegyz. 7. s.

20 *Elmult gyönyörűség, csak suhajtást okoz.* — Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. — Beöthy szerint a vers Dante egy megrázó sorának visszhangja (Emlékkiadás 1906, LII). — Vö. Rákóczi Vallomásait (365.) „*Sic praetereunt dies et menses hominis, quorum praesens inconsiderate transigitur, praeteritum doloris, futurum inquietudinis plerumque suppeditat argumentum.*” (Confessio 317.) — Ld. még Tóth Szájrul szájra 302: „Dante sorai (Francesca da Rimini-epizód):

Nessun maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria. (Inferno 5, 121—23).

„Nincs semmi szomorítóbb, mint emlékezni régi szép időre nyomorban . . .” (Babits.) Vö. 59. lev. jegyz. 64. s.

24 *aztot már meg mondtottam, hogy a szomorú levélnek nem kel hoszunak lenni.* — Vö. az előbbi lev. és a 48. lev. jegyz.

28 *kis szívut.* — kiszívott; székelyes alak (Szily).

28 *amen.* — Mikes lírai hangulatú levele az imaszerű zárószóig ível. Azt a levelét is *amen*-nal zárta, amelyekben Bercsényi halálos betegségéről számolt be (64. lev.). Később is *amen*-nal fejezi be levelét (206, 207. lev.), amikor idős bujdosótársainak, Csáky tábornoknak és Zay úrnak a haláláról ír.

[68.]

7 sor *egy kis görög kápolnában temették el.* — Bercsényi Miklós sírhelyének részletes leírását lásd Thaly 1893, 43—51. A templom a múlt század végén is megvolt; Rodostó görög városrészének házai között, lankás dombon állott. Bercsényi halála előtt ide temették el Eszterházy Antalt és Sibrik Miklóst. Mindhárom síremléken szépen faragott, címeres feliratos nagy sírlap van. Bercsényié alabástromkő, a másik kettő fehér márvány. Íme Bercsényi gondosan és szépen megírt síriratának befejező része:

MOTVVS EST MVNDO OMNIBVS MVNITVS ECCLESIAE SACR.
RODOSTI DIE VI. NOV. ANNO MDCCXXV. AETAT. SVAE LXI.

A tábornok holttestének Konstantinápolyba szállítását a porta, a Rodostó környékén uralkodó pestisjárványra hivatkozva, nem engedélyezte. — Bercsényinét a galatai Szt. Benedek templomba temették. Ld. a 48. lev. — Hamvaik 1906-ban a kassai dómba kerültek, azóta a dóm kriptájában nyugszanak.

13 ... *a fiára szállot,* — Gr. Bercsényi Lászlóra, aki ekkor Franciaországban élt. Vö. a 39, 41. lev. és jegyz.

15 *ennek a gyeneralisnak. többje volt. mint sem arégi romai gyenerálisoknak, ...* — Vö. a 65. lev. jegyz. 37.s. Róma még mindig eszmény. Vö. Montesquieu: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence.* Mikesnek alapos klasszikus műveltsége volt, amit a kor ízlése szerint hasznosított a levélírásban. A római generálisokról ld. a 72. lev. is.

17 *egy regulus nevű fő. polgár mester* — M. Atilius Regulus consul, római hadvezér (i. sz. III. szd.), aki szétszórta Karthágó légióit. Vö. Szily: „főpolgármester a. m. consul a rómaiaknál.”

18 *carthagobeliék* — Karthágó város Afrika északi partvidékén. Scipio Africanus római hadvezér romboltatta le i. e. 146-ban.

27 *mint meg nevetnök most ...* — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

30 *a cseléde* — Ld. a 118. levélben is *a gazda, az egész cselédjével.* Szily: a. m. család.

32 *a maga szegénysége mellet. csak a hazája gazdagságát kereste,* — Vö. Simonyi Határozók II, 84, 87—88. Mellett, mellől, mellé. Állapothatározók. Hasonló példa a 77. levélben. Ld. még a 89. lev. jegyz. 3. s. — Rákóczi nem mondhatta el a mágnás generálisainak többségéről, hogy önzetlenek lettek volna. A feudális Magyarországon a legtöbb kuruc tábornok nem követte a római példát — erre céloz Mikes. Alább: *boldognak mondhatni azt az időt, amelyben, a nagy urak csak éppen a haza hasznát keresték,* — ez már erős bírálata a magyar mágnásoknak.

35 *az eke mellől vonták ef.* — L. Quinctius Cincinnatus, római államférfi (i. e. IV. sz.), akit mint az óromai egyszerűség és erkölcsösség mintaképét emlegették. Példája közismert a latin iskolai könyvekben. Az említett eset i. e. 458-ban történt, amikor Rómába vitték diktátornak, s győzelme után ismét

visszavonult falusi birtokára. Cincinnaturól és Regulusról többen írtak, köztük Cicero: *De finibus*. Lib. II, 12. (Bp. 1901, Franklin.) — Valerius Maximus Lib. IV, Cap. 4. 4—6. — Livius stb. *az eke mellől* ld. a 13. lev. és jegyz.

39 *a majorkodását* — a mezei gazdálkodást (Szily). Mikes korában a földesúr saját kezelésű földjén folytatott gazdálkodást értették rajta. Vö. a 44. lev. jegyz. 6. s.

43 *... a város tár házában kellett adni*, — Vö. Simonyi Határozók I, 51: Helyhatározó -ben ből be. Hasonló példákat a 85, 89. levélből idéz Simonyi.

54 *közönségesen* — egyszerűen.

55 *azt el mondhatni boldognak ... aki keveset kíván, és kevéssel bé éri*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Régi sztoikus bölcsességű mondás. Vö. „Ha boldog akarsz lenni, tanulj meg kevéssel megelégedni” (Konsza Háromsz-Népkölt 491). „Jobb az elég, mint a sok” (uo. 492). „Ki kevéssel be nem éri, az a sokat nem érdemli” (uo. 494).

58 *én azt a régi szokást viszá nem hozom ...* — A régi és az új szokások viszonylagosságáról olvasmányainak hatására Mikes többször ír, pl. a 19, 23, 50, 57, 74, 78—80, 96. levélben.

61 *üsmerek ollyat. a ki susival le akarná már is tétetni a feketét, de nem akarja*. — Mikes önmagára céloz. Zsuzsi szerette őt, és most is szereti, mégsem megy hozzá. Mikes keresztény megnyugvásra utaló sorai természetesen, hiszen az író korában a „grófné titulus” nem hagyták ott olyan könnyen. — Kulcsár (Nyr 1899, 393) szerint Mikesnél „ritka az az eset, hogy egy-egy szó híja miatt kifejezése homályossá, vagy kétértelművé válik”, s ezt is ilyen esetnek tartja, bár a szövegösszefüggés szerint a második tagmondat alanya (Susi) könnyen odaérthető s a tagmondat egyértelműen kiegészíthető.

[69.]

1. sor *bajuszomra mondom*. — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Ld. a lapalji szövegjegyzetet: *de < szakállomra > bajuszomra mondom*. Vö. a 65. lev. elejét.

2 *nem tudom mit kel írni, ... de csak kel valamit írni, azt írom hát ...* — Vö. a 65. lev. jegyz. 4. s.

3 *könyvem forrása, s' aradási, induliyatok.*, — A 88. levélben *könyveknek forrása*; 112. lev. *hullasuk ... könyveinket*; 121. lev. *könyves személ*. A mai könnyem, könnyek, könnyeink, könnyesféle szóalakok és származékok a régi nyelvben sokáig, részben még Mikes után is v-vel hangzottak. (Szily) — Ld. Szabolcsi 228: „Énekszöveget, mondókát, példabeszédet” idéz Mikes. Vö. a 88. lev. jegyz.

9 *aminap olvastam, hogy miképpen kel a buzát meg szaporítani*, — A levél-író már előbb is merített Chomel szótárából (vö. az 56, 60, 61. lev.), gazdasági ismereteit itt is Chomel szótárából vette: „On prend un boisseau de blé ... on le met dans un grand vaisseau de cuivre; on verse dessus cinq seaux d'eau il faut faire brouillir cela sur le feu, jusqu'à ce que le blé soit crevé et que l'eau soit imprégnée du sel essentiel du grain, on passe cette eau par un ligne ... Cela fait, prenez une grande cuve de bois et mettez dedans la quantité de froment ... versez par dessus votre liqueur qui doit être tiède et qui doit passer de quatre doigts au dessus du grain, parce qu'il se gonflera bientôt.

Couvrez bien le tout . . . Laissez-là votre blé vingt quatre heures, afin qu'il se charge de ce sel de fécondité, de ce baume . . . car enfin c'est le grand mécanisme de la multiplication. Quand le germe se commence apparaître un peu ou qu'il est enflé . . . on le semera . . . on cherche de bonne terre . . . on sème chaque graine éloigné de l'autre d'environ trois doigts." (Lyon 1709, I, 324.) Chomelnél a búza szó „quantité de froment” kifejezésben később fordul elő, s hogy Mikes a „blé” szót búzának fordította, az az ő önkényes eljárása. Ld. Király 1909, 345. — Zolnai 1926, 18. — Madácsy 44.

25 a francia király . . . — Ld. a 39. lev. is. A XV. Lajosnak szánt spanyol infánsnőt a régens 1723-ban történt halála után Bourbon herceg hazaküldte, aki egy ideig Péter cárt is hitegette, hogy annak Erzsébet nevű leányát fogja eljegyezni a francia király. A cár halála után utódjának, I. Katalin cárnőnek értesítése nélkül, megkötötték a házasságot Stanisław Leszczyński (1677—1766) trónfosztott lengyel király (1704—1709) Mária nevű leányával (1703—1768). Mikes a házasság időpontját: 1725. IX. 5. pontosan tudósítja. Az említett *augustus*, II. Frigyes Ágost lengyel király (1697—1733), akit 1704-ben XII. Károly svéd király óhajára megfosztottak trónjától; a poltavai vereség (1709) után azonban II. Ágost visszaszerezte a trónt.

28 nével való királynak — névleges (Szily).

34 meg tekintette szolgálójának alázatosságát, — Vö. Mária hálaénekével: „Mert meg tekintette az ő szolgálójának alázatosságát . . .” stb. (Luc 1, 48 és 52) Zsoldos 14, 64.

38 de bujdosásban lévén, mindenkétől el hagyatván. — A bujdosó lengyel király sorsáról beszélve magukra gondol Mikes: az isteni rendelés az ő számukra is tartogathat még valami jót.

41 *ludit in humanis*. — Hasonló értelemben fordul elő olvasmányjaiban is . . . *hogy az egész világnak teremtése ő előtte, játék, és mulatság volt.* (*Epistolák I* 197 verso.) Rákóczinál is: „*Sic ludis in humanis, o aeterna sapientia*” — írja a *Confessio* 1719-ből keltezett fejezetében. Nem a szó szerinti egyezés, hanem az isteni mindenhatóság jelszava, annak közös használata méltó a figyelemre. Az isteni rendelésben való föltétlen bizalom vallása Rákócziban haláláig táplálta a haza ellenségeivel szembeni harc jogosságának és elkerülhetlenségének szilárd hitét. Ezért gyakorlatilag mindent meg is tett.

Mikes magatartásában viszont bizonyos fatalizmus kialakulásához vezetett a gondviselésben való reménysege; joggal várhat attól a szegény segítséget, akitől az uralkodók, a gazdagok függnek. Vigasztalására szolgált, ha látta, hogy a fejedelmi személyek is szükségét szenvednek (43. lev.) s könnyebben viselte el a magáét, látva a királyok bajait (98. lev.). Ez a peszsimista jelszó, amely a dolgok valóságos okainak keresésében meghomályosította a józan értelmet, Mikes reményességének utolsó mentavárává vált. Ld. Zolnai 1937, 14. Zolnai NRH 1935, I, 368.

Használja e kifejezést Ottlyk György, felvidéki protestáns nemes, aki 1711-ig Rákóczi főudvarmestere volt. Önéletírásában: „De jól mondják: . . . mikor legjobb szerencséje szolgál embernek, mindenkor forgassa elmében vesztő felit . . . *Quia ludit ip humanis divina potentia rebus.*” (Thaly: Történelmi naplók. MHH 27. Bp. 1875, 13—14.) A *Lusus mundi*-ban Apor Péternél is: „*Ludit in humanis Divina potentia rebus. Sta, Lector! vide lulum et actum scenicum mundi; quid videbis? . . .*” (MHH 11. Pest 1863, 82.) —

Komáromi is említi (45). Ez a fölfogás Mikesnél és Rákóczinál is, visszavezethető az ovidiuszi szövegre: „Ludit in humanis divina potentia rebus” (Ex Ponto, IV, 3, 49). — Modern szerzőknél is megtalálható, pl. „Dieu s’amuse” (André Gide, Les Faux-monnayeurs, 1925, 319 és 122). — Továbbá Mécs Lászlónál „Az Isten játszik” (1931).

46 *sok hamis vádolásokat* . . . — Egyes latin szerzetesrendek, pl. domonkosok, jezsuiták, ferencesek misszióházakat tartottak fenn a birodalomban, s a rendek egymás közti féltékenysége állandó torzalkodást okozott. Görög és latin keresztények, francia és olasz szerzetesek, örmény és szíriai keresztények, orosz ritusú óhitűek civakodtak a rájuk megvetéssel néző török pasák kormánypálcája alatt. Mikor a pasa megszokalta ezt, az egész misszióházat fogságba vetette, 1726-ban pedig a diárbekiri kapucinus-házat is főslozatta. A papok a francia követhez és Rákóczihoz fordultak és a XIV. Lajossal kötött „capitulatio”-ra (1673) hivatkozva elégtételt követeltek. Rákóczi maga is készítetett a latin szertartásúak védelmében egy memorandumot, amelyet benyújtott a portára. A magyarról franciára fordított irat a D’Andrezel-iratok között található. A kérdéstről gyakorlati célból írta meg a fejedelem a Musztafa és Pelerin párbeszédét latin nyelven, melyet D’Andrezel franciára és törökre is lefordíttatott; ez ugyancsak a követ iratai között van. Ld. Szekfű 264—68, 381—82. — Angyal Sz 1905, 220.

56 *afrikában, és amerikában. azok a vad emberek* . . . — Ld. a 74. levelet is.

57 *de a barátokon nem kapnak* . . . — Némi cinizmus: a sovány baráthús nem ízlik a vadembereknek. Alább: az ijesztő lovas jezsuita! Ez is Mikes libertinus humorára vall. A levélíró szánakozik a hittérítőkön, miközben furcsa anekdotákat mesél róluk. — Vö. Király 1909, 342: Két térítő.

70 *jo éttzakát édes néném*. — Mikes gyakran fejezi be levelét alváshoz készülődve és jóéjszakát kívánva, pl. 29, 36, 51, 59, 61, 63, 66, 71, 76. lev. stb. Az esti levélírás nem lehetett ritka írói gyakorlatában.

[70.]

1 sor *A két méznél édeseb levelét* — Másutt *A két nád mézes téntával írot levelet* (71. lev.), *a mézes pogácsánál édeseb leveleidet* (80. lev.), *nád mézel írot szép leveledet* (96. lev.). — Mikes eddigi levéltípusaira vö. a 16, 18, 21, 39, 40, 41, 48, 56. lev. és jegyz. Ld. a 75. lev. jegyz. 3. s.

3 *azt gondolná hogy még több vagyon az atyafiságnál közöttünk* . . . *de még többet mondok*. — Ld. a 40, 78, 96, 97. lev. is. Mikes „nénjével” évődő alaptónusába belejátszik egy olyan érzelmi motívum, mely ezt a képzelt rokonsági viszonyt a szeretett nőrokonok iránti gáláns érzésekkel telíti. Szívesen elfelejténé a nénémséget, mert amit érez, már-már több az atyafi szeretetnél. Ennek velejárói: a levéleleji kedveskedő évődések, az édes bosszúállásról, a házasságról, az öleletéséről, a színellett haragról és megbocsátásról, a „tiltott gyümölcsről” elszórt célozgatásai, pajzán tréfái, szellemeskedéssel kísért szerelmi történetei, udvarló-szépelpőg búcsúzkodásai. Gyakorlatok a levél végén az egymás szeretését kifejezni hivatott fordulatok, mint pl. *de azt könyv nélkül tudgya két, hogy szeretem kédet*, (54. lev.); *édes néném szereté még két?* (42. lev.); *maradok és leszek. a két leg kedveseb. és drágáb attyafia* (41. lev.); *lehetetlen már jobban szeretni kédet, mint én szeretem*, (15. lev.); *de azt nem lehet el hinni mint szeretem kédet*. (14. lev.); *háj ha tudná két mint szeretem kédet*. (13. lev.);

de azon szomorkodnám ha nem szeretne kéd, (12. lev.); a szeretetemet az özön víz el nem oltyta, (11. lev.); szereté kéd. azt nem is kel kérdeni ha szeretemé kédet. (9. lev.); szeresse kéd ezt az új vendéget, (4. lev.); engemet szeretni kel. mert ki szerelhetné az édes nénémel jobban mint én. (2. lev.) stb. stb. Ld. az 1. és 2. lev. jegyz. Ez a fiatalos incselkedés fokozatosan alábbhagy (vö. a 23. lev. és jegyz.), a levelek befejező hangulata megszokottá, nyugodtabbá válik. A „néne”-szeretés motívuma ritkább, de az érzelmi beleélés izgalma helyenként (78, 96, 97. lev.) még előtör. Vö. a „gróf P. E.” személyéhez fűzött jegyz. az 1. levél előtt.

Ez a szokatlan hang és stílus meglepően hasonlít Marie de Rabutin Chantal, Madame de Sévigné (1626—1696) és Messire Roger de Rabutin, comte de Bussy (1618—1693) levelezésének tónusához. Az unokatestvére keze után áhítózó francia főnemes barátságáig csillapultó szenvedélyét szövi bele a „chère cousine”-nak küldött leveleibe. Ez a hangnem és érzelem-milió jellegzetes motívumával egyedülálló a francia levéllirodalomban. Mikes „édes néne” alakja feltűnő rokonságot mutat a „chère cousine”-nal, Bussy Rabutin gáláns tartózkodással ostromolt francia ideáljával. Bussy sem tagadja, hogy többet érez az „atyafiságnál”: „Pour répondre à votre Lettre du 15. Mars, je vous dirai, Madame, que je m’apperçois que vous prenez une certaine habitude à me gourmander, qui a plus l’air de Maitresse que de Cousine. Prenez garde à quoi vous vous engagez: car enfin, quand je me serai une fois bien résolu à souffrire, je voudrai avoir les douceurs des Amants, aussi bien que les rudesses . . . Au reste, ma belle Cousine, je ne vous régale point . . .” (Valence ce 12. Avril 1647.) Számos levelét idézhethetnénk, melyekben nem annyira a konvencionális kitételekre, hanem a tónus rokonságára vagy azonosságára figyelhetünk fel: „Mon Dieu que vous avez d’esprit, ma Cousine, que vous écrivez bien, que vous êtes aimable! il faut avouër qu’étant aussi prude que vous l’êtes, vous m’avez grande obligation que je ne vous aime pas plus que je fais . . . Quoi, vous me flatez, ma Cousine, et vous ne voulez pas que j’aye les dernières tendresses pour vous? Hé bien, je ne les aurai pas, il faut vous aimer à votre mode, mais vous répondrez un jour devant Dieu de la violence que je me fais, et des maux qui s’en ensuivront. Au reste: Madame, vous me mandez . . .” (Fiquieres ce 30. Juillet 1654.) Ez az érzelmileg túlfűtött hangulat leveleinek befejezésében sem hagy alább: „. . . J’en ai tant de repentir, ma chère cousine, que je ne doute pas que vous aille aimer éperdument: nous verrons si vous me gronderez pour cela comme vous faites pour le contraire . . . Adieu, ma belle cousine; j’ai la plus grande impatience du monde de vous voir . . .” (Bussy, ce 16 mai 1669.) Vagy: „. . . et je n’ai jamais oui dire que pour se brouillir avec sa cousine, ou pour l’aimer plus que la vie, on méritât d’être brûler . . .” (Bussy, ce 6 juin 1699.) Vagy: „. . . Adieu, ma chère Cousine, je vous assure que je vous aime plus que je n’ai jamais fait . . .” (Bussy, ce 4. Mai 1677.) Miért lenne az bűn, hogy így szeretik egymást, csendül ki Bussy és Mikes leveléből. A túlradó szeretet megnyilatkozásának ilyen játékos-rejtett formái jellemzők mindkettőjükre: „. . . Adieu ma belle Cousine, songez quelquefois à moi et que vous n’avez point de parent qui vous estime plus que je fais. Je voudrois . . . non je n’acheverai pas de peur de vous déplaire; mais vous pouvez bien savoir ce que je voudrois.” (Montpellier ce 16 de Juin 1654.)

Helytelen lenne a Mikes-levelek alaphangját meghatározó, árulkodó motívumot kizárólag a véletlennek, Mikes saját invenciójának tulajdonítani, amikor Mme de Sévigné és Bussy Rabutin levelezése megannyi feltűnő stílus- és fordulatbeli, s a levélírás technikájára vonatkozó elem megértéséhez segít hozzá. A hazai szakirodalom korábbi helytelen (Zolnait kivéve) tájékoztatásával ellentétben, Mme de Sévigné leveleinek egy igen fontos része Rákóczi és Mikes franciaországi tartózkodása idején közkezen forgott Párizsban. Mme de Sévigné leveleinek első önálló kiadásáig tizenegy kiadásban látott napvilágot unokafivérével váltott levelezése (vö. VF 1958, 376).

Kettőjük levelezésén túlmenően Mikes szempontjából az is fontos, hogy Bussy Rabutin levelezésének kiadása tárháza a francia klasszikus misszilis levélirodalomnak. Bussy közreadott leveleinek száma 2800-ra, levelezői száma százötvenre becsülhető. A gáláns, lángoló fordulatokat Bussy többi távol levő hölgyismerősétől sem kímélte, de legjobban a „chère cousine”-t halmozta el velük. Egy ilyen gyűjtemény olvasása joggal tette gyanússá Mikes előtt a kitűnő francia levélíró érzelmeinek őszinteségét. Ezért írhatott ilyenformán: *... és ne legyünk olyanok, mint a kiknek a szíveket a lángon, vagy a rostélyon égetik, a melynek is régen hamuvá kellett volna lenni, ha az igaz volna. amint mondanak*, (70. lev.). A Bussy Rabutin s Mme de Sévigné levelei és a Mikes-levelek közötti stílusbeli rokon vonások kimutatásához lásd Zolnai Béla kezdeményező tanulmányát, 1921—22, 39—43, 90—104; 25—33. Uő: 1930, 193. — Hopp Lajos: VF 1958, 374—81; és I. OK XV, 1—2. sz. 1960, 148—51. Uő: *Le genre épistolaire et ses rapports européens*. In: *Littérature hongroise littérature européenne*. Bp. 1964, 216—17.

7 *mert kevéssel kétet ... 50 sor mert a virág szálát, ... 74 sor mennél inkább légyen ...* — Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. 59. lev. jegyz. 64. s.

8 *nénemséget* — NySz Néne : nénemség. A szótár csak innen idézi.

13 *peshed* — poshad. „A magashangú alakot a NySz csak innen ismeri. Vö. MTsz” (Szily).

17 *az örmény lakadalomról már irtam kélnek.* — Vö. a 42. lev.

19 *micsoda Cérémoniával adgya férhez atörök császár a leányát.* — Ld. erről a 4, 178, 187, 200. lev. is. A török házasságról lásd még a 33, 50, 186. lev. — Király 1909, 345.

20 *az méltó nevetni.* — A nevetésről vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

25 *a Contractus csinálására* — a házassági szerződés megkötésére.

29 *rab leányokat* — NySz Léány : rab-leány. A szótár csak Mikestől idézi.

38 *a hansárhoz* — Tö. hançer [\langle handzser] (hancser) ’kétélű, hegyesvégű, görbe tör- ill. kard-fajta’ (vö. Redhouse 866; Pakalín I, 727). A szó a hódoltság korában került a magyar nyelvbe (Kakuk 175, 258); meghonosodott az európai nyelvekben is (Lokotsch 64).

52 *idélien házaságnak tartom a török házasságot.* — Másutt *nem magyar humorhoz való az ilyen házasság* (186. lev.). Mikes őszinte gálantériája: *nem tetszik neki, hogy a felek házasság előtt nem találkoznak. De a sok feleség igen!* Az asszony panaszt tehet urára, ha nem kapja meg az „adót”. Vö. a 33. lev. is. Ott a 3 péntek helyett Mikes 2 csütörtököt ír. A levélíró kiaknázza a pajkos témát. — A párizsi közönségnek az Espion turc és Montesquieu Lettres persanes-ja mutatta be ezeket az egzotikus szokásokat.

60 a valóságos feleségek., — Vö. Simonyi Nyr 1907, 52: „Az új magyar így beszél: . . . a tényleges feleségük. — Tatsächlich.”

70 abban nem töröm a fejemet, hanem csak abban . . . — Vö. Simonyi Határozók I, 84: Az állapothatározó ben különösebb alkalmazásai. Ld. még a 20. lev. jegyz. és a 3, 32, 74, 88. lev. jegyz.

74 mennél inkább legyen. valami meg tiltva. — Vö. „Nitimur in vetitum semper cupimusque negata.” Ovidius Amores c. könyvéből: Mindig a tilosra törekszünk és a megtagadott dolgokat kívánjuk. — A tiltott mindig édesebb.

78 kérem édes néném kédet. hogy had ne írjak már többet. — Vö. Simonyi Kötöszők II, 129: A hogy kötösző. Kihagyások. „. . . érdekes a hadd ne -féle kifejezés, mely leginkább Erdélyben hallható.” Ld. még a 6, 13, 52, 153. lev. jegyz. — Vö. Klemm TörtMondt 460. „Néha ilyen mondatokba is behatolt a hogy.”

80 a pennám is alhatnak. — Vö. a 69. lev. jegyz. és a 13. lev. végét is.

[71.]

I sor *A kéd nád mézes téntával írot levelét* — Vö. a 70. lev. jegyz.

1—14 A levelezés látszatának fenntartására Mikes különösen akkor fordít nagy gondot, amikor a misszilisekhez leginkább hasonló tudósító és élményleveleket kezdik fölvaltani és kezdenek túlsúlyba kerülni a gondolati és olvasmányelemekkel, történeti, novellisztikus betétekkel telített, hosszúra nyúlt levelek. Ez a folyamat a levélforma irodalmi fölhasználásának újabb és tudatosabb írói törekvését jelenti, egyben a műfajon belüli árnyalatok gazdagítását eredményezi. A levélkezdő típusokra vonatkozólag vö. a 2. és 3. lev. jegyz.

6 *elne hidgye kéd magát.* — Szily: elbizni magát. Vö. NySz, MTsz.

11 *jobban szeretem fél oráig susival nevetni,* — A nevetésről vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

16 a *málthai vitézeknek* . . . — A Johannita vagy máltai lovagrendet, mely eredetére nézve a legrégebbs szerzetesi lovagrend, Jean-Baptist Gérard nevű apát alapította. Rhodos szigetét Szulejmán szultán foglalta el a Johannitáktól 1522-ben. V. Károly császár 1530-ban engedte át a rend tagjainak Málta szigetét. Innen ered a rend új neve. Mikes közvetlen forrása nem állapítható meg pontosan. Valószínűleg több műből merítette leírását. Vertot abbé négykötetes munkája megvolt Rákóczi könyvtárában (Histoire des chevaliers de S. Jean de Jérusalem, appelés depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui chevaliers de Malthe. Paris 4 vol.). — Zolnai 1926, 16, 21. — Igen elterjedt volta és némely motívum-egyezés alapján föltehető, hogy Louis Maimbourg (1610—1686) francia történétíró könyvét (Histoires des Croisades pour la délivrance de la Terre Sainte. Paris 1682) is használta Mikes. Pl. „Gerard . . . qui étoit Maître des Hospitaliers, lorsque Jérusalem fut prise par les Sarasins, bâtit environ 1112 un troisième Hospitale, sous le nom de Saint Jean Baptiste et y logea ses nouveaux chevaliers, qui . . .” (1882, livre I, p. 287—88.) — „Depuis ce temps-là pour se distinguer ils s'appellèrent les chevaliers de sur l'Hospitale de Saint Jean de Jérusalem et prirent la Croix blanche octogone un habit noir.” (Liv. III, p. 288.) — Ld. Madácsy 28—29. — Király 1909, 345. — Zolnai 1916, 17.

18 a *jövevények. és a szárandokok számokra.* — Alább a *világiak köntösöktől.* Másutt 97. lev., stb. A birtokos szerkezetbeli, számbeli egyeztetés; többes szám egyes helyett (Szily). Ld. még a 37, 60. lev. jegyz.

24 a *sarracénusok* — szaracénok. Így nevezték régen az arabokat, akik előzönlöttek Afrikát és Dél-Európát.

31 *rodus szigetében* — Rhodosz: sziget az Égei-tengerben, Kisázsia dél-nyugati partjai közelében.

37 a *templaristák szerzete* — Mikes állítását, hogy *erről egy néhány féle könyvet olvastam*, megerősíti az is, hogy nem sikerült olyan művet találni, amely az általa megírt motívumok összességét adta volna. Rákóczi könyvtárában két olyan mű volt, amely foglalkozik a templaristák történetével. Az egyik Louis Le Gendre abbé (1655—1733): *Nouvelle Histoire de France, depuis le commencement de la monarchie jusqu'à la mort de Louis XIII.* Paris 1718, 3 vol.; a másik Fleury egyháztörténete. Egy harmadik is szóba jöhet (*Histoire militaire.* 7 tomes), ennek szerzője azonban nem ismeretes. Fleury a templaristák történetének leírásánál több forrásművet nevez meg (Maimbourg: *Histoires des Croisades.* Paris 1682, 3 vol. — Pierre Dupuy: *La condamnation des Templiers.* Paris 1685. — Baronius: *Annales ecclesiastici. Coloniae Agrippinae* 1629, 12 vol.).

A templaristák megalakulásának történetét a legtöbb történetíró egy ősforrás alapján írta meg és a különféle szövegek csak lényegtelen eltérést mutatnak. Mikes bevezető sorai és az imént fölsorolt szerzők között alig van különbség (Fleury: i. m. 1715, XIV, 365. — Maimbourg: i. m. 1677, I, liv. 375. — Dupuy: i. m. 1685, 8. — Baronius: i. m. lib. XII, 136). A szövegösszevetésből kitűnik, hogy leginkább Fleury szövege felel meg: „Ce nouvel ordre militaire avoit commencé à Jérusalem neuf ans auparavant c'est à dire l'an 1118. Quelques chevaliers hommes nobles et craignant Dieu se dévouèrent à son service entre les mains du patriarche et promirent de vivre perpétuellement dans la chasteté, l'obéissance et la pauvreté (comme des chanoines). Leur première promesse et le premier devoir qui leur fut imposé par le patriarche fut de garder les chemins contre les voleurs et les partisans, principalement pour la sûreté des pélerins.” Majd hozzáteszi „ils n'étoient encore que neuf”. — Azt a részletet, hogy II. Baudouin jeruzsálemi király (1118—1131) palotájának egyik szárnyát, amely Salamon király hajdani temploma helyén állott, oda ajándékozta a szerzetnek, csak Fleurynél és Maimbourgnál találunk meg:

Fleury: „Le roi de Jérusalem leur donna un logement dans le palais qu'il avait près le temple: de là leur vint le nom de Templiers”. Fleury Baudouin király nevét itt nem említi, de művében többször előfordul Baudouin neve.

Maimbourg: Le roy Baudouin leur donna un logement dans son palais auprès du temple, d'où ils furent appelez Chevaliers du Temple et Templiers.” (I. m. 376.)

A Mikes-levél további részében arról van szó, hogy II. Honorius pápa ezeknek regulát csináltattat Szt. Bernárddal s hogy fehér köntöst kellett nekik viselniük; ez megvan Fleurynél is (i. m. 366) és Maimbourgnál is (i. m. 376).

Annak a motívumnak, hogy III. Eugénus pápa 1146. esztendőben *veres keresztet parancsolá hogy viselleyenek,* — megfelelőjét csak Pierre Dupuy-

nél találtuk meg: „Le concile ordonna qu'ils porteroient à l'avenir l'habit blanc à quoi Eugène III l'an 1146 ajouta une Croix rouge.” (I. m. 9.)

Vizont a templaristák életrendjéről mondottakat egyedül Fleury említi „Les chevaliers du Temple entendront l'office divin tout entier du jour et de la nuit. Ils mangeront gras trois fois la semaine. Chaque chevalier pourra avoir trois chevaux et un écuyer. Il ne chasseront ni à l'oiseau ni autrement.” Itt zárul le tulajdonképpen a templaristák megalakulásának története.

A viselt dolgaikról elmondott rövid részlet megfelelőjét csak Maimbourgnál sikerült kimutatni (i. m. 1682, I, 365). Hasonlóképpen írja le Maimbourg eltévelyedésük okait is (i. m. 1677, I, 377).

Maimbourg nem szól a Mikes által említett példabeszédről, de Fleurynél megtalálható: „Le proverbe de boire comme un templier, qui dure encore tant de temps, montre qu'elle étoit leur réputation sur cet article.” (I. m. XIX, 122.)

A Mikes-levelben előforduló többi motívum nincs meg sem Fleurynél, sem Maimbourgnál. Maimbourg csak a templaristák történetét írta meg; Fleury teljes történetet ad ugyan, de Mikesétől gyakran különbözött.

A már említett, Rákóczi könyvtárában meglevő ismeretlen szerző műve (főltehetőleg Histoire des trois ordres militaires ou des chevaliers de milices séculiers et régulières de l'un et de l'autre sexe qui ont été établis jusqu'à présent. Amsterdam 1721, 4 vol.) Mikes levelével feltűnő egyezéseket mutat s benne a levél többi motívumainak megfelelői megtalálhatók. Megvan benne az idézett példabeszéd feltűnően egyező sorok kíséretében „ils étoient partout universellement décriez et ne matière d'ivrognerie quand on parloit d'un homme qui s'abandonnoit excessivement, on disoit en façon de proverbe qu'il beuvoit comme un Templier” (i. m. I, 362).

A templaristák bevádolásának története Mikes szövegével nagyjából megegyezően hangzik: „La disgrâce et le chagrin de deux entre eux donnèrent lieu à la découverte qui s'en fit. L'un étoit le Prieur de Montfoucon, des quartiers de Toulouse et l'autre nommé de Noffodei, Florentin. Le premier avoit été condamné par le grand maître de l'ordre . . . le second par le prévôt de Paris à de rigoureuses peines pour d'autres crimes . . . L'un et l'autre pour se délivrer de leurs misères, dirent que si on leur assuroit l'impunité et leur liberté, ils découvroient d'étranges secrets de leur Ordre. La chose ayant été rapportée au Roi, il ordonna qu'on les écoutât.” Ugyanaz a sorrend található mindkettőjüknél a templaristák bűneinek felsorolásánál (i. m. I, 365).

Kiemelendő annak a motívumnak egyezése is, amelyben Mikes leírja, hogy a király, látva a pápa halogató politikáját, összefogatta a templaristákat, s ezért a pápa neheztel a királyra (i. m. I, 368). A hetven templarista kihallgatása: „Le Roi lui envoya les principaux Templiers arrêtez, afin qu'il leur fit lui même prêter l'Interrogatoire. Le Pape en interrogea jusques à 70 et fut fort surpris de l'aveu sincère, qu'ils lui firent des principales choses dont on les accusoit.” (I. m. I, 381.) A rend megsemmisítéséről írva emlékezik meg az ismeretlen francia szerző Magyarországról is; ez ébreszthette Mikesben a hazai vonatkozású gondolatokat. Ugyancsak itt van szó a francia munkában a „bécsi gyűlésről” (i. m. I, 370): „le concile générale de Vienne”.

Mikes befejezésként összegezi az általa olvasott műveknek a templaristák elítéléséről való véleményét. Ugyanez az összegező eljárás megtalálható a francia szerzőnél is, aki hasonlóképpen kiemeli a történetírók véleményeinek különbözőségét: „Les crimes dont on accusa les Templiers sont si atroces et ont même si peu de vraisemblance, que ce n'est peut être pas sans raison, que divers Historiens, sans en excepter même quelque Français ont donné une grande liberté à leurs conjectures sur les intentions de Philippe le Bel à cet égard. Plusieurs croient que les crimes dont on accusa ces chevaliers n'étoit qu'un artifice des Puissances qui vouloient envahir leurs biens lesquels en effet étoient extraordinaires et audelà de ce qu'il semble que des particuliers en doivent posséder. Ce soupçon paroît confirmé par les paroles mêmes de Concile de Vienne.” (I. m. I, 393.)

39 fogadást tevének, az engedelmességre, az házaság nélkül való életre, és hogy . . . fordítják, — Vö. Simonyi Köztársaság II, 177: A hogy-os mondatot a főmondatnak egy része helyettesíti (pl. a cselekvést jelentő -ás -és, -at -et stb. képzős főnevek). A cserékre vonatkozólag vö. a 4, 13, 15, 31, 165, 206. lev. jegyz.

42 hadi szerzetesek lének, — A 86. levélben kálvánista püspököket tén. Vö. Szily: Igeragozás, h) pont.

57 úgy iszik mint egy templarista, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Fleury XIX, 122: „boire comme un templier”. — Vö. Zolnai 1916, 105. Dictionnaire portatif des proverbes français. Utrecht 1751, 31: „Boire comme un templier.”

59 a francia király — IV. vagy Szép Fülöp (1285—1314).

60 hamisan. vagy igazán., (mert azt még nem tudhatni valóságosan) — Mikes átveszi forrásának kritikus szemléletét, vagy maga szűri le ezt a különféle olvasmányok alapján. — Hasonlóképpen fönttartással vélekedik Pompeius oszlopáról, vö. a 34. lev. jegyz. vagy a 63. levélben talám nem teszi fel. mindenik *historicus*.

73 francia országban bécsben., — Vienne, kisváros St. Etienne-től északkeletre, a Rhône bal partján. Mikes Wien mintájára szintén Bécsre magyarítja. A zsinatot V. Kelemen pápa tartotta 1309—12-ben. — Az egész levél irodalmához ld. Király 1909, 345. — Zolnai 1926, 16, 20, 22. — Madácsy 30—38. (Elsősorban Madácsy részletes forrástanulmányára támaszkodtunk.) A lovagrendek megalakulásáról lásd Kozminszkij—Szkaskin: A középkor története. Bp. 1955, 236.

74 az egész szerzetet el kel szélyezteni. — Vö. Soltész Igekötők 62. Az el igekötő. Ld. még a 13, 41, 50. lev. jegyz.

91 már többet nem írok, mert meg untam. — A levélíró fönt is megmondja, hogy jobban szeret Zsuzsival fél órát nevetni, mint tíz óráig írni a templaristákról. Az élménylevelek írásakor Mikes nem érzi az írás unalmát. Ezt csak a hosszúra nyúló olvasmány-levelek váltják ki belőle. Vö. a 60, 78. lev. végét is.

93 ha tót volnék. úgy mondanám. hogy a föld meg rázza magának. — Szólas-forma. Mikes földrengésről ír; vö. a 77, 186. lev. és jegyz.

94 az ének szerént. ha szeretz, szerellek én is. — Zolnai 1916, 105. „Népdal?” — Szabolcsi 227: „Énekszöveget, mondókát, példabeszédet” idéz Mikes.

1 sor *Edes néném nincsen mit írnom, és ha írok, csak azért írok, . . .* — Ld. az előbbi leveleket is (69, 65, 60, 58. lev. stb.), vö. a 42. lev. jegyz. 3. s.

7 *mászor bátrabban írok. és egy kis bátorság, meg élesíti az elmét,* — Mikes maga magát bátorítja, amikor arról beszél, hogy „nénje” dicséri a leveleiben megírt históriáért. A levélíró büszke tudására. Pl. *mi is tudgyuk az a.b.cét.* (43. lev.); *a két köszöneti. csak arra valo. hogy bátrabban ki nyissam a tudományoknak erkélyü. jó némelykor meg bátorítani az embert.* (62. lev.) Az ilyen megnyilatkozások az olvasóközönség nélkül alkotó Mikes írói öntudata erősödésének, írói bátorsága fokozódásának kézzelfogható jelei. Vö. a 80, 173, 182, 183. lev. és jegyz. is.

7 *a régi romaiaknál . . .* — Mikes valószínűleg Terentius Varro római légióinak a teutoburgi erdőben történt csatavesztésére céloz (i. sz. I. szd.). Vö. Valerius Maximus IV, 5, 2. — Plutarkhosznál is, Bp. 1894, I, 386. Ld. Király 1909, 342. — A római generálisokról vö. a 68. lev. és jegyz. — A rómaiakról a 78. lev. jegyz. 29.s.

13 *micsoda nagy fogyatkozásokat nem látunk aleg nagyobb császárokban.* — Az író kritikai szemlélete a földi tekintélyeket is kikezdi. Az uralkodók is csak gyarló emberek (vö. a 20, 28. lev. „ő is ember”). Ennek a kritikai magatartásnak egyik fontos eredője a korai felvilágosodás kritikai-történeti szemléletében keresendő. De Mikesnél ez még a vallásos világnézet keretében jelentkezik, akárcsak Fleury műveiben.

14 *nagy theodosius császár.* — Uralkodott (379—395). A történet előzményét, hogy a nép agyonverte a kegyetlenkedő császári parancsnokot, Fleury részletesen leírta: Botheric, Theodosius egyik kedves tisztje, Thessalonikában fogságba vetette az ottani cirkusz híres kocsisát fajtalanságáért. A nép követelte, hogy a foglyot engedjék szabadon. Mivel kívánságát nem teljesítették, fellázadt, sok tisztet, katonát megölt, köztük Bothericot is. Nem-sokára a cirkuszban megint ünnepség volt, Theodosius az ott levő tömeget katonáival körülvette és lemészároltatta. (Hist.EccI 1715, IV, 589.) Ambrus milánói érsek a császárt vezeklésre kötelezte. — Mikes az előzményekről nem mond semmit. Fleury az áldozatok számát „. . .environs sept mille personnes”-ra teszi (i. m. 1722, IV, 576). Mikes pontosabban megjegyezte Ambrusnak a császárhoz intézett szavait: „Comme l'empereur représentoit que David avoit commis un adultère et un homicide: S. Ambroise lui répondit aussitôt: Puisque vous avez imité sa faute, imitez sa pénitence.” (I. m. IV, 578.) A többi motívum, a császár magábaszállása, bűnbánata Fleurynél bőségesen megtalálható (i. m. IV, 579—580). Ld. Király 1909, 342. — Zolnai megjegyzi, hogy a témát Montesquieu is felhasználta a Lettres persanes 61. levelében. (1916, 17, 90.) — Mikes olvashatta még Szt. Ágostonnál is. (Conf. VI.) Vö. Zolnai 1924—25, 35. — Madácsy 13—14, részletesen egybevetette Fleuryvel.

15 *valo hogy aztot meg bánta azután. de . . .* — Szabolcsi 229: D) Jellemző mondat-ritmika. Vö. 55. lev. jegyz. 7.s.

19 *mediolanumi* — milánói.

21 *ha david királyt követted vétékiben,* — Célzás lehet Dávid és Uriás történetére (II. Reg 12, 13), bár a párhuzam meglehetősen távoli.

26 a nagy *constantínus császár* — (i. sz. 306—337). A történetet Bayle szótárából vehette Mikes. Bayle is röviden, csak fő mozzanatokot ad elő. Két változatot is leír; Mikes szövege az alábbihoz hasonlít: „*Quelques uns disent que Fausta étant amoureuse de Crispus lui découvrit sa passion et que n'ayant pu le porter à la satisfaire, elle se plaignit à Constantin qu'il avoit voulu corrompre. Ils ajoutent que Constantin ajoutant foi à la calomnie de Fausta, fit mourir Crispus et qu'ayant reconnu ensuite l'innocence de son fils, il fit périr cette femme.*” (1749, II, 449.) — Ld. Király 1909, 342. — Madácsy 19.

29 *séléucus királyt* — A történet szépirodalmi motívuma: Seleucus fia szerelmes a mostohaanyjába. A világirodalom közkinccse ez a novellisztikus történet. Azok közé tartozik, amelyek Plutarkhosz Párhuzamos életrajzai révén váltak ismertté. (Pl. Theseus fia Hippolytos, akibe mostoha anyja, Phaedra beleszeretett.) Lehet, hogy Mikes Plutarkhosznál olvasta Demetrius élete 38. fejezetében. Franciaországban a legolvasottabb könyvek közé tartozott, amióta Jacques Amyot lefordította (1559). De rendelkezésére állott már Bandello átdolgozása is. A II. könyv LV. novellája ez; címe: „*Seleuco re dell'Asia dona la moglie sua al figliuolo, che n'era innamorato e fu scoperato dal Fisico gentile con ingegnosa invenzione.*” A cím már magában foglalja az egésznek velejét. Forrásául Bandello nem említi Plutarkhoszt. Bandello francia fordítója, François de Belleforest már hivatkozik rá (Le quatriemes Tome des histoires tragiques. Lyon 1590, p. 283. 63. hist.). Lényeges különbség nincsen Plutarkhosz—Bandello—Belleforest között, fő vonásaiban teljesen megegyeznek. Mikes novellája rövidebb Plutarkhoszénál. Olyan megkülönböztető vonás nincs nála, amely eldönthetné, melyiket használta. A személyek közül a királyon kívül senkit sem nevez meg nevén, se a királynét (Stratonike), se a királyfit (Antiochos), se az orvost (Erasistratos). Erasistratos cselét, amely az előbbieknél azonos, Mikes másképp, sokkal egyszerűbben beszéli el (Plutarkhosz IV. k. 226. Bp. 1900). — Ld. Király 1909, 337—340. VI. Antik novellák. Király itt röviden összefoglalta a tárgy világirodalmi, zenei, képzőművészeti földolgozásait.

32 *fia, akit halálban szeretet.* — Vö. Simonyi Határozók I, 94: Módhatározó ben és ből. „Halálában, ló halálában siet v. nyargal, halálban szeret, gyűlöl, üldöz stb.” NySz 1. Hal 2. Halál [Szólások]. — Vö. 45, 85. lev. jegyz., ld. a 3. lev. jegyz. 28.s.

43 *ingyen sem* — éppen nem, egyáltalában nem.

48 *el sárgodot,* — elsárgult (Szily).

71 *második philép.* — II. Fülöp spanyol király 1555—1598 uralkodott. II. Fülöp maga veszi el a fia menyasszonyát. Mikesnek van érzéke a novellai elem iránt. Több lehetőség kínálkozik Mikes forrásának megjelölésére. Az egyik Brantôme: Dames illustres X. k. IV. discours, 166. — A másik Bayle, aki Brantôme szövegét reprodukálja. De megvan Moréri szótárában is, akinek előadása közelebb áll Mikes szövegéhez. „*Elizabeth de France, fille de Henri IV avoit été promise au prince Don Carlos. Philippe, qui avoit perdu sa femme le 18 Novembre 1558, épousa lui-même cette Princesse, qui étoit jeune et belle le 22 Juin 1559 . . .*” (Paris V, 807.) Az „épousa luy-même” kifejezés szó szerint egyezik Mikes „maga veszi el” kifejezésével. Brantôme és Bayle

„la prit pour lui” kifejezést használja. Ld. Király 1909, 268, 342. Madácsy 19—20.

73 *a vagyok aki voltam. és a leszek a ki vagyok.* — Vö. a 60. lev. jegyz.

[73.]

4 sor *csak a fülben mászotol,* — Vö. a 61. lev. jegyz. 65.s.

6 *mert egy hónaptól fogvást egy levelet írni. a nagy fáradság,* — Mikes több mint egy hónapja írt egy levelet. A levélíró önmagával humorizál, de úgy, hogy a levelezés látszatát is fönntartja.

15 *tengődünk, lengődünk. mint szegény bujdosok.* — NySz Läng : tengődik — lengődik. A szótár csak innen idézi.

17 *az unadalom itt igen bö.* — A 41. levéltől kezdett Mikes unadalom-ról beszélni.

18 *az özvegy susihoz gyakorta megyek lengyel ország felé készül.* — Kőszeghy Zsuzsi özvegyiségéről ld. a 67, 68. lev. Zsuzsi készülődéséről és elutazásáról vö. a 75. és 76. lev.

20 *aki idős leánytal hál . . .* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

25 *de azt nem tartom. a mit forgács, hogy a hűség, csak a kutyaához illik.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Forgáchról lásd a 41. lev.

29 *micsoda csufos házasságról olvastam a minap.* — A nőcsere motívuma az irodalomban. Az elbeszélés első része megvan Masuccio: II Novellino, nel quale si contengono cinquanta Novelle című gyűjteményének 23. elbeszélésében. Megtalálható Banello novellái között a II. rész 35. novellájában. A Heptameron 30. elbeszélése is erről a témáról szól. Közölte a Spectator is (francia fordítása a Spectateur VI. kötetében jelent meg).

A Heptameron előadása jóval terjedelmesebb, mint Mikesé. Kevés a motívációs különbség köztük: Mikesnél a várakozó anya elalszik; és a leánykát egy gazdag paraszt neveli föl. De amíg Mikes levelében egy olaszországi történetről van szó, Navarrai Margit egy XII. Lajos korabeli languedoci dámáról beszél (Banello szereplője viszont navarrai, a Spectateur pedig nem említ helyet).

Mikes több forrást ismerhetett s valószínűleg emlékezetből adta elő a történetet. Előadásának menete nagyjából egyezik a Spectateur elbeszélésével. A leány fölneveltetése pl. a Spectateur szövegéhez áll közelebb: „Dans un endroit reculé à la campagne elle accoucha d’une fille qu’elle y fit élever avec beaucoup de soin.” (Amsterdam 1741, VI, 440.) A bevezetése is rokonítható: „C’est un sujet si triste et si éfraiant . . .” Banello és a francia író minden megjegyzés nélkül adja elő a históriát. A Spectateur elbeszéléséből viszont hiányzik az a motívum, hogy az ifjú idegenből visszatértében szeret bele saját leányába és hogy a leány ekkor éppen tizenhárom éves volt.

Mint alapszöveget, a Banello által rövidített változatot közöljük.

„Un gentiluomo navarrese sposa una che era sua sorella
e figliuola non lo sapendo.

Nel tempo de la felice memoria del re Giovanni di Alebret, mio padre e signore e re di Navarra, fu una vedova nobile la quale aveva un figliuolo, senza piú. Questo suo figliuolo essendo de l’età di quindecim anni s’innamorò

d'una donzella de la madre, e sí fieramente n'era innamorato che senza lei non sapeva vivere, di modo che giorno e notte l'era sempre a canto e per la costuma del paese nostro — è che tutti gli uomini sono molto familiari e domestici con le donne, — la basciava e scherzava con lei quanto voleva, non vi mettendo fantasia né la madre né altri. Ma egli dei basci punto non si contentava, ed averebbe voluto venire a l'ultimo fine che comunemente in amor si ricerca. La giovane, che altro aveva in capo e sapeva che costui per la disegualianza che ci era non l'averebbe presa per moglie, se gli mostrava molto ritrosa e non voleva oltra i basci di cosa alcuna meno che onesta compiacergli. Di che il giovine viveva in pessima contentezza e la sua innamorata molto piú che prima molestava, sforzandosi con ogni ingegno ed industria d'indurla a far i suoi voleri. Ma il tutto era indarno, perciò che ella non era disposta a modo alcuno a fargli di sé copia. Onde veggendo ch'egli piú s'accendeva e si mostrava piú bramoso di pervenir a l'ultimo piacer de l'amore, non potendo né volendo sofferir piú cotanta seccaggine, si dispose di far a la madre di lui la cosa manifesta. E cosí un giorno, pigliata l'opportunità, in questo modo le disse: — Padrona mia, se voi non rimediate a la importunità del vostro figliuolo, che non mi lascia vivere e vorrebbe levarmi il mio onore, io sarò astretta a partirmi da voi, perciò che egli non mi lascia mai star un'ora che non mi sia a torno e che non mi richieda del mio amore con atti che non mi piaceno. Comandategli che non mi dia fastidio e che mi lasci far i fatti miei e attendere come debbo a servirvi; altrimenti io me ne ritornerò a casa mia. — La vedova, udendo questo amor del figliuolo, disse a la giovane che se egli piú le diceva nulla, che gli desse buone parole e tenesse con speranza, e che ultimamente gli promettesse compiacergli e gli assegnasse la notte, ne la quale ella si metterebbe in vece di lei nel letto suo e farebbe tal scorno al figliuolo che lo farebbe distorre da questa impresa. La giovane piú oltra non pensando fece quanto la padrona l'aveva comandato. La vedova, o ch'ella fosse disonestamente del vietato amor del figliuolo accesa o che pure in effetto gli volesse far un gran romore in capo per fargliene una gran vergogna o che se ne fosse cagione, fece dar la posta al figliuolo da la donzella e in luogo suo andò e si corcò nel letto. Il giovine, avuta questa promessa, si trovò il piú allegro e contento uomo del mondo, e a l'ora deputata andò e appresso a la madre, spogliatosi, in letto si mise. Era la vedova assai giovane ancora, di trentuno in trentadui anni, e sentendosi il figliuolo appresso e in lei destatosi il concupiscibile appetito, quello non come figliuolo ma come caro amante ne le braccia ricevendo, del suo corpo impiamente gli compiacque. Egli che mai piú non era con donna carnalmente giaciuto, non sapendo discernere l'esser d'una vergine da una corrotta, fece valentemente il poter suo ed impregnò la madre quella notte istessa. La quale per levar l'occasione di piú tornarvi, essendo pentita de la commessa sceleratezza, mandò il dí seguente la donzella a casa d'un suo vicino parente, trovando certe sue scuse; e poi si mise ad essortare il figliuolo che volesse andar a la corte del re Lodovico duodecimo e non perder piú tempo a casa, essendo già in età di poter travagliare. Fu cosa facile il persuadere al giovine l'andare in corte: il perohé messo da la madre ad ordine di ciò che era bisogno, andò in corte e si mise a servir il re Lodovico. La vedova, come si sentí di certo esser gravida, si trovò la piú disperata donna del mondo, avendo prima innanzi agli occhi l'enor-

missimo peccato che commesso aveva, e poi non sapendo come far a partorire che non restasse svergognata. E pensando bene sovra i casi suoi, deliberò di scoprirsi ad un suo cugino che stava in un suo castello non molto lungi da lei. A costui dunque ella manifestò il tutto, pregandolo caramente che di lei a un tratto avendo pietá pigliasse cura de la vita e de l'onor di lei. Il parente, uomo da bene, considerando l'errore esser già fatto e che rimedio non ci era a fare che fatto non fosse, si dispose a salvezza de l'onor de la parente e le disse: — Cugina mia, qual sia l'errore in che sei cascata, tu stessa lo sai. Egli è fatto ed altro rimedio non ci è se non che tu l'acconci con Dio, confessandoti del tuo peccato e facendone la penitenza che data ti sarà. Al rimanente io metterò bene con l'aiuto di Dio tal rimedio che niente se ne saperá. Tu verrai a starti meco e lá partorirai. Io provvederò di nutrice per la creatura che nascerà e la farò nodrire come cosa mia, e la cosa anderá di modo che nessuno risaperá i casi nostri. — Andò la donna al castello del cugino, e cosí come egli detto aveva, con effetto fece, perché, appostata al tempo del partorire una nutrice, sí ben seppe fare che egli levò il parto de la cugina senza aita di persona; ed avendo ella partorito una bellissima figliuola, come sua e d'una donna che diceva aver ingravidata, la diede ad esser allattata e nodrita e la fece battezzare. E sí bene andò la bisogna che né uomo né donna del mondo di cosa alcuna s'accorse. La vedova poi, mostrando alquanto esser stata indisposta, se ne tornò al suo castello. Fu nodrita la figliuola nasciuta e diligentemente allevata, la quale diveniva ogni di piú bella; ed avendo circa tre anni, la donna la prese in casa, dicendo che voleva allevarla per l'amor di Dio. Cresceva la fanciulla e mirabilmente ogni di piú bella si faceva, di modo che essendo di nove o dieci anni era tanto formosa ed aggraziata che la reina di Navarra, udita la fama de la bellezza di quella, la volle vedere e, trovatala molto piú bella che non credeva, la domandò in dono a la gentil-donna ed ebbela. La fece la reina star con le sue damigelle ed insegnarle lavorar quei lavori che le damigelle fanno. La fanciulla il tutto benissimo apparrò e divenuta molto grande, avendo di già passati i quattordici anni, era tenuta la piú leggiadra e formosa damigella che in tutto il reame di Navarra fosse. Il giovine figliuolo de la vedova e padre di questa damigella era continuamente stato in corte del re Lodovico, ché mai non era venuto a casa; onde volendo venir a veder la madre e riconoscer le cose sue, con buona grazia del re se ne venne. Essendo stato otto o dieci di con la madre, le disse una matina: — Madre mia, egli mi pare che il debito mio sia d'andar a far riverenza a madama la reina di Navarra nostra padrona. — Tu farai bene, figliuol mio, ad andarvi — rispose la madre. — Raccomandami bene a la sua buona grazia. — Andò il gentiluomo, che già era vicino ai trent'anni, e fece riverenza a la reina, da la quale fu graziosamente accolto. Essendo tutto il dí in corte e praticando con le damigelle, s'innamorò molto fieramente di sua figliuola e cominciò assiduamente a farle la corte e servirla. La reina, che cordialmente amava la damigella, n'aveva piacere, parendole se il gentiluomo l'avesse pigliata per moglie, che sarebbe stata bene ed onoratamente maritata. Ora la cosa andò tanto innanzi che con buona grazia de la reina il giovine senza saper altro sposò la propria figliuola e consumò seco l'atto matrimoniale, e poi a la madre ne diede avviso, come per compiacer a la reina aveva sposata la tal damigella. La povera donna, sentendo questa orribil nuova, tutta stordí

e gravissimamente infermò. E conoscendosi vicina al morire, si confessò con il vescovo de la sua diocesi e a lui il fatto come stava del tutto aperse, e dolente e pentita del suo peccato se ne morì. Era già morto il suo cugino che era del fatto consapevole: Poi che ella fu morta, il vescovo secretamente il tutto manifestò a la reina, la quale, intendendo che nessuno ci era vivo che il fatto sapesse se non il vescovo che ne l'ultima confessione de la donna inteso l'aveva, non volle che altrimenti se ne parlasse, ma che il marito e moglie, padre e figliuola, fratello e sorella, in buona fede si lasciassero, i quali forse oggidì sono ancor vivi." (Bandello: i. m. Vol. terzo. Parte seconda Novella XXXV, 244—247.)

Maga az alaptéma — a nősere — igen elterjedt világirodalmi tárgy. A téma összefügg a híres Gregorius-legendával, ezzel a keresztény Oedipus-mondával. A Gesta Romanorum 81. darabja is erről a tárgyról szól. Vö. Bognár Teofil EPhK 1899, 321—22. — Király 1909, 342. — Zolnai 1916, 102, 105. Összehasonlításul közöljük a Heptameron bevezető sorait:

„Trentiesme nouvelle. Un jeune gentil homme, aagé de quatorze à quinze ans, pensant coucher avec l'une des damoiselles de sa mère, coucha avec elle-mesme, qui au bout de neuf moys accoucha, du faict de son filz, d'une fille, que douze ou treize ans après il espousa, ne saschant qu'elle fust sa fille et sa seur, ny elle, qu'il fust son pere et son frere." [A kiadó jegyzete:] L'étrange aventure qui fait le sujet de cette nouvelle n'est pas inventée. La tradition populaire la place même dans diverses localités. Voici ce que Millin dit au sujet d'une de ces traditions dans ses Antiquités nationales (tome III, art. XXVIII, p. 6): «On trouvait au milieu de la nef (il s'agit de l'église collégiale d'Écouis), dans la croisée, une plaque de marbre blanc sur laquelle on lisait cette épitaphe:

Ci-gît l'enfant, ci-gît le père,
Ci-gît la soeur, ci-gît le frère,
Ci-gît la femme et le mari,
Et ne sont que deux corps ici.

La tradition est qu'un fils de madame d'Écouis avait eu de sa mère, sans la connaître et sans être reconnu, une fille nommée Cécile. Il épousa ensuite, en Lorraine, cette même Cécile, qui était auprès de la duchesse de Bar. Ainsi-Cécile était fille et soeur de son mari. Ils furent enterrés dans le même tombeau, à Écouis.»

Au temps du Roy Loys douziesme, estant lors legat d'Avignon, ung de la maison d'Amboise, nepveu du legat de France nommé Georges, y avoit au país de Languedoc une dame de laquelle je tairay le nom pour l'amour de sa race, qui avoit mieulx de quatre mille ducatz de rente. Elle demeura vefve fort jeune, mere d'une seul filz; et, tant pour le regret qu'elle avoit de son mary que pour l'amour de son enfant, delibera de ne se jamais remarier . . ." (251.)

43 az aszszony azonban fel ébred. <és érzi hogy nem tréfa adolog.> de . . . — Mikes törlése figyelemre méltó. A kényes jelenet részletezését nem tartotta illendőnek. Vö. a lapalji szövegjegyzetet.

71 a sophiai érsek a ki hozánk szaladot volt. — Mikes a 69. levelében írta, hogy az érsek a fejedelemhez érkezett. Ld. ott a jegyz. 46.s.

73 raguzában. — Raguza régi dalmát város az Adriai-tenger partvidékén.

1 sor *szány édes néném, szány.* — Ld. az 55. lev. jegyz. Szabolcsi 228: D) Jellemző mondat-ritmika.

1 *irni akarok. és nem tudom mit.* — Vö. a 72. lev. és jegyz. 1. s.

9 *küzdőknek . . . szerezsenek* — Ld. a 69. lev. *vad emberek*, 75. lev. *szarracénusok* . . . Egzotikus ismereteit olvasmányaiából, útleírásokból, históriagyűjteményből szedegette össze. Egzotikus és keleti tárgyak Mikes előző tartózkodási helyén, Franciaországban voltak divatban. A rodostói könyvtárban is voltak ilyen egzotikus könyvek (*Relation historique de l'Éthiopie occidentale, contenant la description des royaumes de Congo, Angolla . . .* 5 vol. — *Memoires Nouveaux des missions de la compagnie de Jésus dans le Levant.* 6 vol.). A 17 kötetes *Lettres édifiantes et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amérique* című műben a jezsuiták adták ki jelentéseiket a keleti missziókról. Ez utóbbi gyűjtemény leírásaival és eszméivel nemcsak az olvasóközönségre, hanem a XVIII. század egzotikus és utópisztikus irodalmára is befolyással volt. Az egzotikus tartományokban, a vad népek életében a görögöknek, a régi rómaiaknak és az első keresztényeknek boldog erkölcsit vélték föltalálni. (Vö. *Lettres édifiantes nouv. éd.* VIII, 1781, 191—239; II, 1780, 268; VIII, 177.) „La simplicité et la candeur de ces bons Indiens.” (XI, 1781, 33, 244. stb.) Ilyenféle gondolatok Mikestől sem idegenek: *ha amerikában volnék. missisipiából is írnék.* (30. lev.) Olvashatott ezekben szomorú jelentéseket is kegyetlenkedő európaiakról, emberölő vadakról (i. m. IX, 327; VIII, 208, 328. stb.). — A kurd néphez hasonló foglalkozású keleti népekről tud az *Espion turc* is: „. . . des voleurs de grand chemin, qui dépouillent les passants de tout ce qu'ils ont.” (1715, III. k. 17.) Ld. Zolnai 1916, 96—97; 1926, 26—27. Vö: Pierre Martino, *Orient dans la littérature française au 17e et au 18e siècles.* Paris 1925.

14 *uton járat* — Szily: „A. m. a mai utazó.”

20 *pátriárchakat*, . . . — Ld. a 19. lev. jegyz. A pátriárkák sátoros életéről, foglalkozásáról, jószágiról, a zarándoki, pásztori életről stb. Fleury ír könyvében, amelyet Mikes lefordított (*Izraéliták* Szok 4 verso, 6—7 recto). A női ékszerekről vö. (24 verso). A szövegegybevetés nyilvánvalóvá teszi, hogy az idillikus pásztori életről, a pátriárkák koráról mondottakat főleg Fleury művéből merítette Mikes. Ennek adatait átszötte saját megjegyzéseivel, bíráló kijelentéseivel, bibliai reminiscenciákkal. Ld. Zsoldos 32—35. — Zolnai Béla más közvetítőket is sejt az utópisztikus boldog pásztorország rajzához (Montesquieu *Lettres persanes* 166. lev. — Fénelon *Télémaque* VII. könyve; — *Espion turc*, 1716, V, 206). Ld. Zolnai 1916, 93—94, 105. Király 1909, 345.

21 *az ember. ezen a világon csak szarándok. idegen, és uton járo.* — Ld. a 85. lev. is. Vallásos közhely, a bibliában gyakori kitétel; (pl. Gen 23, 4; I. Par 29, 15; Heb 11, 13; Ps 38, 13; Ps 118, 19; I. Pet 2, 11 stb. Mohamedán vonásként említi Montesquieu a *Lettres persanes*-ban: „Nous nous regardons comme des voyageurs qui ne doivent penser qu'à une autre patrie.” (120. lettre.) Ehhez hasonló mondat vezeti be a *Spectator* 289. darabjában a dervis példáját, melyet Mikes is fölhasznált a 204. levelében: „On peut se rappeler

les belles métaphores que l'Écriture emploie . . . que la Vie est un Pélérinage, et que nous sommes des Étrangers et des Voyageurs sur la Terre." (Le Spectateur, Amsterdam 1746, III, 293.) Zolnai 1916, 92, 101. — RMKT XVII. szd. 3. 156: „Mint az uton jaro . . ." — Bethlen Miklósnál is „útonjáró" (II, 216). — Apornál is (MHH 11, 1863, 355).

25 *ha volna egy pásztorném.* — Mikes barokk-precieux, gáláns-rokokó világa. A levélíró a vallásos remeteélet világából átcsap a világi pastorale életbölcseletének hangulatába. Vallásos és világi gondolatok formálják Mikes pásztornéjának alakját.

31 *az írás* — Mikes gyakran mond írást szentírás (biblia) helyett. Ez rövidített változat, mint pl. „l'Écriture" a Spectateur szövegében.

32 *azzal nem volt bajok hogy palotakat építsenek, . . .* — Ezt a részletet érdemes összevetni Fénelon soraival; amikor Adoam, Télémaqhoshz kérésére, leírja az afrikai Bétique nevű ország életét. A boldog pásztorélet és az egyszerűség szinte már konvencionális dicsőítését találjuk itt. „Tous les arts qui regardent l'architecture leur sont inutiles; car ils ne bâtissent jamais de maisons . . . La fraude, la violence, le parjure, les procès, les guerres, ne font jamais entendre leur voix cruelle et empestée dans ce pays chéri des dieux." (Avantures de Télémaque. Libr. VII. 1699. — Megvolt Rákóczi könyvtárában.) Vö. Zolnai 1916, EPHK 94.

33 *az unadalmas sok perlekedéstől mentek voltak a sok udvar bíró, számtartó, kolcsár, nekik nem alkalmazkodtak.* — Mikes jól ismeri a feudális gazdálkodással járó gondokat. Ezeket vetíti vissza a bibliai időkre. Vö. a 165. lev. ott a magyarországi, erdélyi állapotokat jellemzi így, — Provisor: udvarbíró, intéző (egy-egy uradalom gazdasági vezetője. A birtok népei fölött a földesbrat illető bírói hatóságot is ő gyakorolta). Számtartó: az uradalom pénzbevételének és kiadásainak számadója; az ő feladata a számadáskönyvek vezetése serkulsár (claviger): az urasági pincék számadója; ő veszi át és kezeli a földesúrborait, ő adja ki a bort az úr és udvari népe asztalára, a konvenciósoknak s az urasági kocsmáknak stb. Gazdálkodásáról pontos elszámolást tartozik vezetni. Kisebb földesúri háztartásban a konyhasáfár szerepét a kulcsár látja el.

34 *kolcsár,* — Ld. a 182. levélben *kolcs.* Szily: székelyes. — Szalárdinál többször, Csereinéél is (407); Bethlen Katánál (255).

37 *a sok kies mezőben válogathattak ;* — Vö. Simonyi Határozók I, 81: Partitívus ben és böl (valamiben válogat, valamiben tart). Ld. még a 7. és 26. lev. jegyz.

38 *helyhez . . . kötelesek* — A. m. helyhez . . . kötöttek (Szily).

41 *az asszonyok akkor is csak asszonyok voltak. valamint mostanában.* — A levélíró bevonja galantériájának körébe a bibliai idők asszonyait is. Ld. a 24. lev. és jegyz. Debora.

43 *küldöttek nekik jegyben. most meg nevetnök. hogy ha látnánk olyan pásztornéköt, akik arany fülben valót* — Császáz Elemér Mikes-kiadásának szövegéből s az ezen alapuló 1958-as kiadásból is hiányzik ez a rész. Vö. ItK 1960, 100—101.

43 *most meg nevetnök.* — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

50 *az olyan élet. igen vandorlo, és henyélnő élet . . . az olyan élet. csak tunyaság., és tudatlanság . . .* — A praktikus-józan Mikesnek nem tetszik a henyélő

élet: a sátoros életen nem kapok., — írja; az ilyen nemzet mi hasznára legyen a több emberi nemzetnek : — kérdi. A kulturált: gazdálkodás, olvasás, művelődés, a hasznos időtöltés a nemzet hasznára való tevékeny munka az ő életideálja.

53 a több — a többi. Ld. a 179. levélben is: több embereknél (Szily).

60 de ezis unadalmas lézen. ha sokáig fog tartani. — Az unalomról vö. az előző lev. jegyz. 17.s.

62 az egész europa most békeségben legyen. — Az európai helyzetről ld. a következő lev. jegyz. 53.s.

72 koldus lábnak — Ld. a 62. lev. jegyz. 132.s.

74 nagy alázatosan el végezvén leveletem maradok a ki tegnap voltam. — Vö. a 60, 72. lev. végét és a 85. lev. jegyz.

[75.]

1—19 sor Mikes fiktív levelében hosszan dicséri nem létező nénje leveleit. A valódi levelezés látszatát fenntartó, elhithető cézzal mondja, hogy szeretné azokat megmutatni a rossz levélíróknak. A levélírásról vallott fölfogása, ítélete, igénye (vö. az 56. lev. is) elárulja, hogy Mikes milyen tudatos levélíró és stilisztá. A levéldicsérés motívumáról vö. az 5, 39, 56, 59. levelet is. A „néne” leveleit dicséri Mikes, de saját levelét érti rajta, a levélírásnak azt a közvetlen módját, ami annyira jellemző az ő leveleire. Meghatározó vonás: azért ilyen kedvesek és jóízűek, nyájasak ezek a levelek, mert — s itt Mikes elárulja stílusfantáziájának forrását — szerettyük egymást. — Az asszonyok levélírásról lásd a 27. lev. is.

3 olyan leveleket veszek hogy azt akarnám. csak két szóból állana, mert unadalmas. — Az unadalmas levélről ld. a 183. lev. is. Vö. Mikes 1761. márc. 19-i misszilisét: Ugy tetszik hogy a' hosszú epistolának egyszer csak véginek kell lenni, és arra vigyázni, hogy unadalmas ne legyen, . . . (másolatból). — Mikes eddigi levéltípusaira vö. a 16, 18, 21, 39, 40, 41, 48, 56, 70. lev. jegyz. Ld. alább is.

4 de akéd levelei, jó izűek, — Alább akedves embernek alevele kedves. — mint ha anyjas. és trefás levélhez. nem kívántatnék az ész, — a nyájaságal. és észet írot levél, — Mikes levéltípusaira vö. fentebb és a 78. lev. jegyz. 56.s.

12 mikor látom némely asszonyokat úgy írni — Ilyen gallicizmus több is van Mikes nyelvében (Zolnai 1916, 15). Ld. a 45, 200, 206. lev. is.

14 üelő mesternek. — Az ítélmesterek (protonotarius) jogi személyek; a nagybírák (nádor vagy királyi helytartó, országbíró, kir. személynök) kancelláriáinak vezetői, a királyi és hétszemélyes táblán a perek előadó; önálló hatáskörrel is ítélkező bírák.

23 adárius hadais — Dárius (521—485) Perzsia legendás hírfü királya.

24 jaj édes néném, micsoda rut nyavalya azapestis. — A pestisről ld. az előző leveleket is, 30, 42—46. lev. és jegyz.

27 más sok nyavalyák vannak — Ld. a 201. levélben sok drága köves eszközök ; 202. lev. sok érvágások stb. A sok jelző után Mikes legtöbbször többes számba teszi a jelzett szót, de előfordul egyes számmal is, pl. 118, 127. lev. stb. (Kulcsár Nyr 1899, 390.) — Ld. még a 16, 22. lev. jegyz.

30 a vad emberek., csak azoltától fogvást üsmérik, a miolta az europaikak

hozájok járnak, a pedig nem régi dolog. — Vö. Simonyi Kötőszók III, 71: A mióta kötőszó. Mikés Amerika fölfedezésére céloz (ezt 1492-től számítják), azóta járnak oda az európaiak.

35 az a nyavallya, — Király 1909, 345: a francia nyavalya.

39 *akis övegy susi csak készül, . . . mint ha annyi kést verne a szívemben . . .* — A levél következő részében az író elpanaszolja szerelmi bánatát. Mikésnek líra a levélírás. Ezt a közvetlenséget és érzelmes hangot csak az impressziókkal egyidejűleg lehet elképzelni. Mikés korában csak Rákóczi volt ilyen őszinte Vallomásaiban és magánleveleiben. Az író önmagába merülése, érzelmeinek föltárása prózáját közvetlenné, művészivé, ma is modernné teszi. Ez a levél fontos érzelmi összetevőként alapul: Mikés szerelmének reménytelensége; szegénységének tudata (Zsuzsi szereti őt, de szegényhez nem megy hozzá); a jövődó kilátástalansága (a hazamenetelre nincs reménye). — Zsuzsi készülődésére ld. a 73. lev. is.

41 *hanem* — ha nem.

46 *czírokál* — „A NySz-ból kimaradt.” (Szily) — Előfordul Bethlen Miklós-nál is (I, 166).

49 *minden szerencsém, jóságom, jégre vagyok építve.* — „Jég hátára építette a házát” — mondja egy háromszéki közmondás (Konsza Háromszéki Népkölt 492). — Vö. Rákóczi marosvásárhelyi (1707) propozícióiban „Mind ezen fővenyen és jégen épített praetensioit elszélesztvén . . .” (Ráday II, 100.) — Wesselényi István naplójában: „. . . csak olyan lesz, mint a jégen épített ház” (TT 1891, 18). — Bethlen Miklós röpiratában is (TT 1891, 45. Noé galambja. 1704). — Mikés elkobzott jószágairól vö. a 96. lev. jegyz.

52 *a szív csak a jelen valót suhajtyta, az okosság pedig az jövődöről is gondolkodik.* — Vö. Simonyi Határozók I, 145: Az -n ról ra -ragos határozók. A gondolkodás és rokon igefogalmak szerkezetei. — Vö. még Simonyi Nyr 1907, 51. Ld. a 23. lev. jegyz. 24.s., továbbá a 3. lev. jegyz. 37. s.

53 *a mi mostani állapotunkban . . . A bujdosók körében uralkodó kilátástalanság hangja szólal meg itt.* 1725-ben Péter cár halálával kialakul az orosz segítség reménye is. A fejedelem spanyolországi kerülővel szeretne visszatérni Franciaországba, hogy újra Grosbois-ba mehessen a kamalduli remetességbe. Elviselhetetlen állapotáról hosszú levélben önti ki szívét D'O márkinak, Toulouse gróf egykori nevelőjének (De Rodosto, 22 novembre 1726). Szomorú sorsát, elzártságát panaszoja el és kéri őt, segítse visszatérését, támogassa ügyét Fleury kardinálisnál. Rákóczi aggódik a magyar főurak, nemesemberek életéért, akik a maguk sorsát az övéhez kötötték. „Oly állapotban vagyok, mint mondtam, hogy magamra is alig ismerek . . . Nem a Gondviselésbe vetett bizalom hiánya rontja le nyugalمامat, de hiszem, vétkes elszánás volna, ha úgy nyújtanám kezem kolduskenyér után, hogy mindent meg ne kísérelnék előbb, amivel ezt elkerülhetem . . . Isten sohase adja, hogy akár egy csöpp vére is ontassék bárkinek énmiattam, vagy trónusom visszaszerzése és a nép fölszabadítása miatt, amelynek kormányzására pedig hitem szerint Isten engem kiválasztott. De ha a Mindenható úgy akarja, és Európában lobogni fog a háború lángja, azt hiszem, kötelességem lesz fölláldozni magam, hogy, Szent László királyunk példájára, nyilvánvaló prédálójától igazságos és az isteni rendelésnek megfelelő cselekedetekkel megzabadítsam a népet . . .” (Köpeczi 319—326). — A Grosbois-ba való visszatérés vágya

Rákóczinak a kamalduli atyákhoz írott levelében is megnyilvánul (le 23 juillet 1726. A Rodosto). Ld. Pillias 119—120. — Zolnai Széphalom 1927, 271—274 (Rákóczi levele az eredeti alapján franciául közölve). Ld. a 98. lev. jegyz. 23. s.

54 *bujdosoknak . . . másoknak.* — Vö. a lapalji szövegjegyzetet *bujdosokk . . . másokk.* A levélirő ettől kezdve gyakran alkalmaz szóróvidítést; utoljára a 42. levélben élt vele. Vö. a 35. és 79. lev. jegyz.

57 *kinek kinek kel tudni hogy mi fő a fazakában.* — Mikes francia közmondásként említi ezt a mondást. Az ő fazekában — mint mondja — semmi hazamenetelre való reménység nem fő. A hazatérés vágya még ott él Mikes szívében, és Zsuzsi útra készülődésével újra előtör belőle. — A levélirő többször él francia „példa beszéd”-del. Hallomásból és olvasmányából meríti ezeket a közmondásokat.

61 *végý el engem te szegény. ketten leszünk. szegények,* — (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások. Hasonló népi jellegű strófa az alábbi is:

„Végý el engem kincsem, kilenc üngöm készen;

Ujja, gallér hijja, egy csepp alja sincsen.” (PÁ 311 és Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások. 1820, II, 246.)

[76.]

1—21 sor Mikes egész előadást szó arról, hogy miért nem írt levelet mintegy ötven nap óta. A restséggel és a járvánnyal mentegetőzik. (A pestisről a 75. levélben írt.) A levelezés látszatát fölszínen tartó levélkezdetnek ez a levél érdekes példája. Vö. a 11. lev. jegyz.

11 *mít nyertem benne.* — Szily: vele.

12 *irtoztato pironгато levelet* — Erről a levéltípusról vö. a 41. lev. jegyz.

18 *egy igen kövér pap . . .* — Mikes meglátja és kiemeli a papokkal kapcsolatos anekdotákban a komikumot. Vö. a 69, 65, 63. lev. és jegyz. — Zolnai 1916, 105.

26 *harmad napi hideg* — váltóláz, malária. PP. Febris tertiana.

27 *ugyan ezekre valo nézve* — Alább *arra valo nézve*; másutt *erre valo nézve* (126. lev.); *az emberekért valo nézve.* (117. lev.). Vö. Kertész Nyr 1905, 66: „Erdélyi írónál, különösen Mikesnél sokszor előfordul ez a szerkezet: erre valo nézve; első hallása is érezhető benne a pleonazmus. Két szerkezet kombinálásából magyarázzuk, és pedig az egyik: erre nézve, a másik ilyen forma lehetett: erre való nézéssel v. nézettel tekintettel . . .” — MMNyR I, 283; II, 241.

34 *ő keresztényeb modon gondolkodik mint mi, mert készüléteiből ki láttzik . . .* — Rákóczi keresztény készülődése a halálra: vö. a 67. lev. jegyz. Becsényi halála A Mort chrétienne-ről volt könyv a rodostói könyvtárban (Mabillon). Zolnai 1926, 7.

36 *meg is csinálta a testámentumát,* — Ld. erről a 113. lev. jegyz. 2. s.

36 *nénékám* — *nénikém* — Ld. a 77. lev. is (Szily).

37 *egy erdélyi drága orvoságal.,* — Mikes gyógyszerét erdélyi orvoságnak nevezi, de tudja, hogy már a rómaiak is használták. A káposzta levének gyógyító hatását Franciaországban éppen olyan jól ismerték, mint Erdélyben: „Dans la médecine il n’y a que sa graine qui soit en usage; on se sert ordinairement de celle de choux communs pour faire mourir les vers etc. Les cendres

de choux, méléés avec le blanc d'oeufs quérissent les brulures etc. (Chomel Dictionnaire économique I, 82.) Ld. Madácsy 40—41. — Zolnai 1926, 18. Vö. az 56. lev. jegyz. 14.s.

39 a káposzta leves., — Alább káposzta lév — NySz Lé, lév. A szótár csak innen idézi.

43 három vagy négy nap után susi lengyel ország felé indul, — Zsuzsi készüldéséről ld. a 73, 75. lev. és jegyz. is.

46 hát osztán ki írna neki? hát ő kinek ír azután.? — Míg az 5. levélben a favágóból és a mpészárosból lett nagyvezér párhuzama domborodott ki az itt említett történetből, most kizárólag személyes érzéseivel hozza kapcsolatba Mikes a nagyvezér svéd királynak adott naiv választát. Vö. Zolnai 1916, 105.

56 ha akarná út marádná., vagy is inkább. az Isten nem akarja. hogy ő akarja, . . . — Mikes minden világias vonása mellett is erősen vallásos lélek. Nem rajongó; anekdotázik a papok rovására, unja a mindennapos misére járást, de elfordul a deistáktól (51. lev.) és bízik a nagy cselédes gazdában (67. lev.). Úgy hiszi, hogy sorsát az örök elvégzés irányítja (69. lev. Ludit in humanis). Az isteni rendelésben és providenciában való hit önmagában nem ismeretlen a korábbi irodalomban. Ez a hit katolikus és protestáns írónál egyaránt a bibliából táplálkozik. Kemény János (1856, kiad. 98, 234, 394), Szalárdi (5, 8, 10), Ottlyk (8, 34, 35) vagy Cserei (10, 21, 29, 200, 237, 267, 271, 360, 462) egyaránt használják az ilyen sztereotíp kifejezéseket, hogy „nem akará Isten”, „mivel Istentől úgy volt rendelve”, „de mivel nem vala elvégezve”, „de az Isten csudálatos gondviseléséből”, „nem vala Istentől elrendelve, azért füstbe méne minden” stb. Mikes azonban tovább jutott: a providencia-hit nála predestinációs megnyugvássá, vallásos fatalizmussá érlelődik, s ebben nagy része van a janzenizmus világnézetének (ld. 54. lev. is). Ez a hit fogadtatja el vele olyan könnyen a mohamedán fatalista legendát, az elhintett „rakás kenyerek” meséjéről (7, 16, 19, 32, 36, 157. lev., 1760, 1761-es misszilis), vagy azt a legendát, hogy oda kell menni meghalni, ahonnan az angyal a „sarat” hozta az ember teremtéséhez (1761-i misszilis). Ez a vallásos fatalizmus egész *Leveleskönyvét* behálózza (4, 7, 12, 14, 16, 19, 22, 28, 30, 32, 36, 40, 50, 51, 54, 58, 61, 68, 69, 79, 84—88, 91, 106, 108, 110, 115, 119, 121, 123, 125, 127, 145, 153, 154, 156, 158, 160, 163—165, 172, 184, 207. lev.). Ld. még a gondviselésről az 51. lev. jegyz. 28. s.

Mikes egyes olvasmányai is ezt a hitet árasztották: *Tűkör* 28 recto: *egészesen az Isten akarattya alá vessük a mi akaratunkot . . . a ki az én Atyámnak akaratyát követi, az, az én bátyám. néném és Anyám . . .* 99 recto: *A valóságos keresztény, tudván azt, hogy az Isten atyai gondviseléssel vagyon az övéhez, annál nagyobb bizodalomal. vagyon. olyankor, a midőn úgy tettzik hogy mindenek el hagyák . . . ő remél minden reménség ellen. valamint ábrahám. és az ő hite meg nem tsalalkozik.* 110 recto: *mindenten az Isten rendelése alá veti magát stb.* — *Gondolatok* 61 verso, 90 recto, 110 verso, 111 recto, 118 recto, 142 recto, 149 stb. — *Catechismus I*, 15 recto: *Mit értesz azon mikor azt mondod hogy az Isten. vezérel mindenetek. és azokat úgy bánik amint néki tettzik? Azt értem. hogy semmi evilágban nem történik az ő rendelésin. vagy engedelmín kívül.* 178 verso, 49 verso *Catech II* stb.

A providencia és isteni rendelés témakörből különösen hatásosak a fejedelem munkáiban előforduló motívumok; az Aspirationsban (411. stb.), a

Testamentban (101, 257, 264, 280, 281, 285, 295, 333, 354, 387, 416, 461), a *Meditationes* anni 1723 (Troyes Mss. lat. 2145.) c. elmélkedésében. Erdőteljesen megnyilvánul ez a hit a Vallomásokban, különösen Rákóczi házasságának (46), fogságából történt kiszabadulásának (146) és a fölkelés (165) kitörésének elmondásakor. Mindenben „hivatásának parancsát” követte (301, 308, 316). Az isteni rendelésre hagyta ott párizsi magányát; Törökországba való érkezése a gondviselés örök elvégzése volt. A predestináció Rákóczinál összefonódik a nemzeti gondolattal, ösztönzi népe szabadságának kivívására az osztrák elnyomókkal szemben. Rákóczi predisztinációs szemlélete Mikesre is hatással volt, de ő inkább a tétlen belenyugvás híve volt. — Ld. Zolnai 1924—25. — 1927. — 1937. — Bibliai vonatkozásairól ld. Zsoldos 9—13.

57 *mindentek a rendelés szerént kel végben menni*, — Szabolcsi 228: C) Példa arra, hogy a próza önkéntelenül verssé alakul.

60 *Colonelus* — ezredes.

61 *meg nem alkudhatot*, — Ld. a 162. lev. *meg nem alkhatunk*, Szily: „A. m. megférti, békén lenni.” — Mikes gr. Mikes Istvánnak írt missziliésében is: *velem meg nem alkudhatot*, (1759. jan. 5).

62 *ha huszat szol., a tizen kilencz szava hazugság*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Mikes belelát a franciába, aki Rákóczit becsapta.

63 *már út némelyel el hitette. hogy ő tud aranyat csinálni*, — Rákóczi könyvtárában is voltak alkimista könyvek (a lengyel Sendivogius munkája Jean Béguin fordításában és Saint-Didier műve a bölcsek kövéről). A középkori vallásosságnak párhuzamos jelensége a természet titkainak babonás kutatása, amelyet még a pogány alexandriai kultúra hagyott örökségül. Az alkimisták istenhittel merültek bele a természet rejtett erőinek világába. Az okkultizmus titkos társaságai és „tudósai” egész a XVIII. század végéig nyomozhatók Európában. A századeleji magánkönyvtárak tele vannak a mágia könyveivel. Az okkultistákról a fővilágosult Montesquieu lenézőleg nyilatkozik (Lettres persanes 135. Lettre). A rodostói magyarokat Vigouroux akarta bevezetni az aranycsinálás titkaiba. Mikes nem hitt neki. Vö. Zolnai 1926, 10.

65 *sok beszédű sík nyelvű* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — NySz Nyel, nyelv : sík-nyelvű. A szótár csak innen idézi.

65 *a neve viguru*, — A kitanult ügynökök, idegen kalandorok 1726—27-től kezdnek komolyabb szerepet játszani Rákóczi udvarában. Mikes elégedetlenségének erős érzelmi hangsúlya van, s nemcsak saját gondolatait fejezi ki. (Ld. a 117. lev.) A legelső kalandor Ploutman nevű angol volt, aki Rákóczi égei-tengeri fejedelemségének megalapításáról folytatott tárgyalásokat. 1727 elején lépett a fejedelem szolgálatába a dán származású Bohn Pál Vilmos, fizetett osztrák kém, aki csaknem haláláig „szolgált” személyes titkárként Rákóczit. Vigouroux lüttichi születésű francia ember volt; a fejedelem Rodostóban nemessé tette. Itt nősült meg másodszor Rákóczi költségen. Kalandos katonai pályafutása után 1728 augusztusában egy Baraillon nevű franciával érkezett Rodostóba. Áttért katolikus vallásra, hogy jobban beférkőzzön a jóindulatú fejedelem kegyeibe. Barátja és bizalmasa a magyarok közül Mikes egykori apródtársa, Ilosvai János volt. Óvele hitette el, hogy tud aranyat csinálni. Vigouroux ügyes, de sikertelen diplomáciai szereplése után befolyásra tett szert a rodostói telep vezetésében. A fejedelem egy tanácsot

alakított, amelynek tagjai a titkárok és a ház tisztjei voltak, elnöke pedig, président du conseil, maga Vigouroux. Különösen az anyagi ügyek tartoztak hatáskörébe. (Talán ezzel hozható összefüggésbe Mikes ismert elbeszélése, mikor úgy érezte, hogy a fejedelem jobban bízik az idegenekben, mint benne, aki gyermekkorától szolgálja.) (121. lev.) Ez az idegenekkel szembeni ellenszenv akkor ébredt föl Mikesben újra, amikor Rákóczi József egy idegenre, Bonnevalra bízta az anyagi ügyek intézését (119. lev.) Rodostóba érkezése előtt.

Vigouroux a fejedelem teljes bizalmát élvezve Rákóczitól jó summa pénzt csalt ki. Alighogy Rodostóba érkezett, följánlotta szolgálatait Dirlingnek is, a konstantinápolyi osztrák nagykövetnek. Tájékoztatta őt Rákóczi és a francia követ, D'Andrezel márkí (1726—1728) kapcsolatáról s diplomáciai elgondolásairól. Busás haszon kilátásba helyezésével igyekezett magának megnyerni Ilosvait (akiről Thaly azt írta, hogy talán még Mikesnél is hűségesebb volt (vö. Emlékkiad. 1906, XXX). A fejedelem „szolgálatában” eltöltött tevékenysége teljes mértékben igazolta Mikes emberismeretre valló megjegyzését. Jean Vigouroux irományainak fölfedezése után Thaly igyekezett őt tisztára mosni, Mikes rossz véleményét cáfolni. (Turul 1908, 12—14; vö. még Saussure emlékiratainak bevezetésében 10—14.) — Ld. még Angyal Dávid Sz 1905, 220. — Szekfü bírálva Thaly megállapításait, Mikest igazolólág dióhéjban ismerteti Vigouroux pályafutását, dokumentumok kíséretében; lásd részletesen: Szekfü 278, 280, 284—291, 293, 298—301, 304—312, 374, 384—392. — Kőpeczi—Várkonyi 366—67. — A török okmányok szerint 1744-ben és 1753-ban Vigouroux napi 60 akce járandóságot élvezett a kincstártól. (Karácson: CLX, CCXV. Szeráj lev.) — Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai K. Bp. 1961, 299.

66 *bona séra*. — Mikes olaszul köszön, de csak ebben az egyetlen esetben. (Rákóczinak volt egy fiatal olasz udvari papja: Damofili, a pestisben meghalt Mullett abbé utóda.) Később szó van még egy olasz *példa beszérről* (100. lev.) és egy olasz *páterről* (150. lev.).

[77.]

1 sor *polatéti* — Először a 35. levélben fordul elő, ld. ott a jegyz. 23.s.

5 *leg nagyobb gyönyörűségem a volt, hogy út addig nem voltam*, — Előző leveleiben Mikes gyakran panaszkodott az unalmas rodostói életről. Kőszeghy Zsuzsi eltávozása után őszintén bevallja: örül, ha nincs Rodostón.

9 *nem úgy mint nálunk, hogy a sok szedőt szedőnél láttya az ember. . .* — Mikes a hazai szüreti mulatság gáláns mozzanatát ragadja ki: az úri asszonyok és leányok *abort edesebbé teszik jelen való létekel*. — Vö. NySz Széd: szédő 2). — NySz 1. Nő, né: szédő-nő. A szótár csak Mikestől idézi. Ld. Lehr Vilmos: A „nő” és „né” használatához. Nyr 1892, 295—300. A szedőné: „vinde-matrix, veinleserin”. „Az igaz, hogy alakilag -nő és -né közt se a régiségben, se a népnelyben nincs különbség; de az a jelentési különbség tényleg megvan, ti. hogy -nő, -né-vel a régiség nem pusztán feleséget, de önállót, bizonyos foglalkozású vagy állású nőt is jelöl.” — Pais Dezső: A -né képzők. MNy 1951, 1—12. Vö. a 128. lev. jegyz. 15. s. — Ld. még Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963, 256.

16 szőlő fát. — NySz Fa : szőlő-fa. A szótár másoktól idézi, Mikestől nem.

16 a szőlő szemek is rajta vannak olyan nagyok mint egy szőlva szem., — Vö. Klemm TörtMondt 55: „A létet kifejező van-ból fejlődött az a használat is, mikor névszói állítmány nyomósításául szolgál a van.” — A névszói állítmányú mondatra vonatkozólag ld. a 78, 184. lev. jegyz. is. — Simonyi MagySzórend 481: „Ritkább a régiségben s a népnyelvben az értelmező módjára hátravetett határozói jelző, de nagyon elterjedt ez a használat újabb irodalmunkban Kazinczy óta, nyilván német példa hatása alatt.” — MMNyR I, 122—23; II, 483—84.

20 egy szőlő fán, ilyen három féle jövést láthatni, — Vö. Klemm TörtMondt 49: A névszói állítmányú mondat (főnévi igenév). — NySz Jő : jövés 2). — MMNyR I, 128—29.

22 erről talám már irtam volt kednek de nem jut eszemben, — A 3. levélben írt Mikes a szőlőfáról. (A szőlőművelésről a 37. levélben, a szüretéről pedig a 65. levélben írt.) — Az elhallgatásra vö. a 43. lev. . . a neve nem jut eszemben, az 51, 57, 78, 80. lev. és jegyz. Az irodalmi elhallgatás nem ismeretlen a novella- és anekdotairodalomban. György Lajos: Világjáró anekdoták. Bp. 1941, Egyet. ny. 74: 36. „Nitimur in vetitum. Egy bizonyos erdélyi fejedelem — neve nem jut eszembe — nagyon féltékeny volt a szép fiatal nejének a szerelmére . . .” — Apor Péter: „Hallottam régi emberektől, az nevit is megmondották, de az nevit elfelejtettem, hogy az elmúlt saeculumban . . .” (MHX XI. Scriptorum 1863, 403); „mert annak a falunak is az nevit szántszándékkal elhallgatom” (417). — Retegi: „mert jól nem jut eszembe” . . . „melyet hol olvastam, nem jut most eszembe”. (Hazánk 1884, I, 133; II, 237.) — Brantôme néha diszkrécióból nem nevezte meg a Vies des dames galantes hírhedt szereplőit. — A reneszánsz másik botránykrónikása, Navarrai Margit a Heptaméronban gyakran használ ilyen kitételeket: IX. „dont je ne dirai le nom pour l’amour de ses parents”; XV. „duquel je connais si bien le nom que je ne le veux point nommer”; hasonlóképpen XXII, XXX. Továbbá XXIV. „desquels les noms dits ne soront”; XXXVI. „dont je ne dirai le nom”; XXXVII. „dont je tairai le nom” s ehhez hasonlók XLIX, LI. stb. Vagy pl. A. Marcellinus: „a kinek a neve most nem jut eszembe”. (Történeti Könyvei. Franklin, Bp. 1916. I, 403. F. Pirchala I.) — Ez Mikes korában külföldön kedvelt frói gyakorlat. Pl. egy anonim (Père Castel, L.—B.) szerzőtől 1736-ban Párizsban megjelent Lettre de M*** à Madame la Princesse de *** au sujet des Essais historiques et critiques sur le goût c. röpiratban: „. . . l’auteur très clairvoyant néanmoins et très instruit, et dont vous me permettez, Madame, de vous taire le nom.” (Werner Krauss: Cartaud de la Villate. Ein Beitrag zur Entstehung des geschichtlichen Weltbildes in der französischen Aufklärung. Berlin 1960, Akademie-Verlag, II, 7. — Az irodalmi használatban természetesen (valóban elfelejtett) és színlelt esetek keveredése Mikesnél is megfigyelhető.

24 rosmarint fát. — ÉrtSz rozmaringfa.

24 mind ezek fel nem találtnak zagonban, — Mikesben az utazás alatt látottak szülőhazájának és szülőfalujának képét, gyermekkori emlékeit kellették föl. Erdélyről előbbi leveleiben is gyakran megemlékezik.

26 egy néhány rendbéli leveleidet találtam út édes néném, — Mikes nemcsak levélkezdetben és a levél végén, hanem előadás közben is igyekszik fenn tartani egy valódi levelezés látszatát.

26—36 Ezekben a sorokban Mikes szerelmi bánatát panaszolja el. Zsuzsi nevét nem említi, de a „megválás”, a „felejtés”, *egy kis kegyetlen boszszontások* Zsuzsi emlékét idézik. Özv. Bercsényiné Kószeghy Zsuzsa Lengyelországba való utazásának előkészületeiről a levélíró a 73, 75. és 76. levelében szól. Ez utóbbiban 1726. szept. 17-én írja, hogy Zsuzsi három vagy négy nap múlva elindul. Mikes azzal kezdi 77. levelét, hogy két hónapig távol volt Rodostódtól. Valószínűleg Zsuzsát kísérte el a hosszú út egy részén. Arról viszont nem ad hírt, hogy ugyanekkor többen is elmentek Rodostóból. „Bercsényi tábornok elhalálozván, Rákóczi mellől negyvenhárman, férfiak és asszonyok, családjaikkal és hozzátartozóikkal Lengyelországba távoznak s Rákóczi kapuketkhudája által kérte, hogy a határokig menve az állomáshelyeken lovak és podgyászaiak elszállítására tíz kocsi adassanak nekik. Mivel ő beleegyezését adta, azért a magas fermán kibocsátatott . . .” stb. 1726. febr. 5. (Karácson: XCV. Szeráj lev.) Özvegy Bercsényiné Jaroslóban telepedett le, ahol egykori komornatársa, Kajdaesiné, mindvégig hűséggel szolgálta. Dirling följegyzése szerint a fiatal özvegy azért ment el Rodostóból, mivel Rákóczitól „schlecht beachtet” (Szekfü: i. m. 376). Ld. a 24. lev. jegyz. 19. s., itt beszélt Mikes először Zsuzsiról.

29 *nincsen kegyelleneb. dolog meg válásnál.* — Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. 233: D) Jellemző mondat-ritmika. — Szabolcsi Bence megfigyelései szerint, nehéz eldönteni, hogy Mikes prózájában vagy verseiben érvényesül-e erősebben az énekritmus emléke; mert prózája sokszor nem egyéb, mint oldott vers, és verse alig több rím és szótagszám keretébe foglalt prózánál. Van úgy, hogy a dallamemlék játszott közre abban, hogy a vers nem távolodott el egészen a prózától. Legjobb példa erre Mikesnek ez a verse, melyben leginkább megközelítette a népi költészet hangját. Ebben a négy-soros gnómában a gondolattal együtt önkéntelenül átveszi a népi tizenkettes-ritmusok szabad lebegését, a parlando-ritmikát, mely akkor sem tűri a sor merev 6—6 tagolását, mikor a szavak végződése azt lehetővé tenné; (*nincsen kegyelleneb. dolog meg válásnál.*) e strófa közeli dalrokonai majdnem kivétel nélkül aszimmetrikusan (éles közép-cezúra nélkül) mintázott tizenkettes dallamokra mennek. Pl.

Kemény kősziklának könnyebb meghasadni,
Mint két édes szűnek egymástól megválni;
Mikor két édes szív egymástól megvállik,
Még az édes méz es keserűvé válik.

(Dallama: Bartók, A magyar népdal. I.)

Talán nem véletlen, hogy Mikes épp ebben a versében eltér a kor uralkodó rímelés módjától: nem négyes, hanem kettős, páros rímet használ, akárcsak a székely népdal, pl. Bartók—Kodály: ErdNépd 61. sz. — Mikes hozzáidomul a gálans lírához, de csak akkor fog versjátékba, mikor szíve mélyebbre hangolódik (szerelem, búcsú, halál). De itt is megmarad erdélyi magyarnak, a „szív” emberének, a rutinos poéták világában. Ld. az 59. lev. jegyz. 64. s.

33 *azt szokták mondani.* — A levélíró itt hazai közmondásra emlékeztet. „Az idő jó orvosság” (Konsza Háromszépkölt 488). — Vö. Bod Hilariusában is (384. sz.).

37 *nincsen szed dolog az álhatatos bardítságnál*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

38 *francia országban . . .* — Az elbeszélés forrása még ismeretlen. Vö. Király 1909, 342. A fogságba esett francia ifjú története: kalandregény váza. Mikes irodalmi ízlését az effajta széphistóriák érdekelték. Kortársát Faludit is! Ezt a témát a középkor is kedvelte (Aucassin és Nicolette), a szerelmesek szétszakadása, küzdelme és szerencsés egyesülése: ez az örök téma. Később is népszerű, pl. Apollonius királyfi és a szép Lucina históriája (Kolozsvár 1591; RMK I. 241). — A Szép Magelona históriája (Lőcse 1676); RMK I. 1202). — Kortárs irónál is, Goldoni: *La dalmatina* (1757).

42 *hűségű meg akarta hozzája tartani*, — Vö. Simonyi JelzőkMondt 52: „A főnévhez tartozó határozót néha már a régi nyelvben hátravetették (értelmező módjára), de ez a szerkezet leginkább a nyelvújítás óta terjedt el annyira irodalmunkban, kétségkívül a német nyelv hatása alatt.” A minősítő jelzőkre ld. még a 84, 91, 140, 166. lev. jegyz. — MMNyR II, 169.

45 *egy léány barátságával*. — NySz Barát : léány-barát. — Ma: barátnő.

52 *talám valamely atyfiak ki szabadították*, — Vö. Simonyi JelzőkMondt 59: A névmási jelzők (határozatlan névmások). A névmási jelzőkre vonatkozólag ld. még az 1. lev. jegyz. 5. s.

53 *mi atársammal itt maradunk rabságban helyetted*; — Vö. Klemm TörtMondt 211: „Egyszámú alany a társhatározóval többséget alkot, ezért az állítmány többesszámba kerül . . . Ilyenkor néha az alany is többesbe kerül, ha személynévmás”. — Ld. még Simonyi Határozók I, 363 (mi ketten, ti. én a társammal itt maradunk). A -vel -ragos határozók. Vö. még a 41. és 85. lev. jegyz.

60 *ha a török meg találja sejdíteni*. — Vö. Simonyi Zsigmond: Az elvonásról. Nyr 1904, 134—144. — NySz Sajdít; csak Mikesből idézi sejdít alakban, de a *Mulattságos napokból* (MulN 179: sejdít). — A 92. levélben: *meg sejdítvén*; másutt: *meg sejdíté . . . meg sajdítván* (97. lev.).

73 *nagy föld mozgást érzettünk* — Földmozgás — motus terrae (földindulás, földrengés). NySz Mozog : föld-mozgás. A szótár csak Mikestől idézi. — A novella meseszerű zárómotívumához Mikes egy alkalmi eseményt is hozzákapsol: *talám édes néném a föld alatt lako emberek is lakadalmaztak, és táncoltak*. — Az ilyenfajta gondolatkapcsolást kedvelte az író a levél végén. Vö. a 124. lev. és jegyz. 29. s.

76 *kéd szolgálja édes néném*. — Vö. a 64. lev. jegyz. 46. s.

[78.]

1—18 sor Mikes új évet köszöntő sorait a „levelezés” előbbé tételére használja föl: játékosan ír a tengeri postáról, új erőt kíván a sok levélíráásra, rendezi levelezését.

4 *azal ne dicsekedgyünk*. — A 75. levélben: *vigyázunk arra a drága egészségre*. 79. lev. *hoggy engemet bosszontsunk*, — A felszólító módot mint egyenes parancsot vagy felszólítást nem alkalmazza Mikes, hanem inkább mint kérést, kívánást, intést használja. Sőt olykor még ily nemű jelentését enyhíti, a kifejezésnek mintegy udvariasabb árnyalatot, színt ad azzal, hogy a kérést, kívánást vagy intést egyes második személy helyett többes első személyben fejezi ki. (Vas Nyr 1905, 433—34.)

4 jele a két felöllem. gyakortáb valo gondolkodásának. — Vö. Simonyi Zsigmond Nyr 1907, 51.

6 ha mértékberí tennök. a szeretetet, — A levélíró máskor is mértékkel, fonttal méri a szeretetet, s az övé mindig többet nyom, mint a „néne” lágy szeretete. Ld. a 6, 8, 40. lev. stb.

8 két is jó. én is jó. — A magyar nyelvben már a legelső nyelvemlékek korában is rendszerint jelentő módú jelen idejű egyes és többes számú harmadik személyben használták a névszói állítmányt. Más módban, időben és személyben a létige egészíti ki. Csak elvétve fordul elő a népnyelvben vagy az irodalmi nyelvben ilyen példa, mint Mikesnél (Berrár 76). — Más változatban a 147. levélben *mi jó vagyok én, de két is jó*. — Klemm TörtMondt 45: A névszói állítmányú mondat. Erre vonatkozólag ld. a 77. és 184. lev. jegyz. is. — Mikes a 70. levélben írja: azért ők jók, hogy ennyire szeretik egymást (ha többet nyomna a „nénje” iránti szeretet, több volna az atyafi szeretetnél, 40. lev.).

11 *dekéd nagy hegyen lakik*, — Mikes „nénje”-t Pérába helyezte; ez a városrész Konstantinápoly magasabb részén épült (vö. a 20, 62, 158. lev.).

12 *ők pedig nem szeretik. a hegyre fel mászni*. — Vö Klemm TörtMondt 129—30: „A népnyelvben, különösen a székelyeknél és a csángóknál, némely igék (szeret, kíván, szégyel, restel stb.) tárgyas ragozású alakjai használatosak olyankor is, amikor a főnévi igenévnek nincs is tárgya, vagy határozatlan tárgya van . . . A köz- és irodalmi nyelvben is találkozunk e jelenséggel.” Hasonló példákat idéz a 71, 155, 172. levélből. Vö. az 5. és 95. lev. jegyz. is.

14 *épen tegnap előt szedtem rendben a szokás szerént a két leveleit. a melyeket rendben veszem minden esztendőnek a kezdetén . . .* — Ez is fikció, de arra vall, hogy Mikes jól ismeri a kancellárián is, magánlevelezésben is szokásos kézirat-rendezést, a levelezéssel járó gyakorlatot. A levélíró „nénje” leveleiről beszél, de saját leveleit érti rajta. A rendcsinálás a Mikes-levelekre vonatkozik, éppen úgy, mint az 59. levélben a levelek kinyomtatásának gondolata.

21 *pogány szokásban jó szokás*. — A rómaiak újévi ajándékozási szokásairól Tiberius (i. sz. 14—37) rendelkezett (Suetonius: Caesarok életrajza. Tiberius cap. 34. Európa kiad. Bp. 1961, 129). — Az újesztendei magyar népszokásokról ld. MNT II. 3—33. Újesztendő. Legrégibb adatunk magyar verses (énekelt?) újévi köszöntésre, Ilosvai Péter: *Historia Alexandri Magni* (Debrecen 1574) c. énekének az OSzK-ban levő példánya végén található. (Közölve ItK 1893, 252.) Bod Péter is ír az újévi köszöntőkről. „Az Esztendőnek leg-első napja ez: mellyet a’ Római Pogányok nagy örömben, sokféle vígasságokkal, áldozatokkal, egymásnak köszöntésekkel, ajándékokkal, vendégeskedésekkel, tántzokkal, oktanl állapotoknak bórökkben való öltözésekkel, férjfiaknak aszszonyok’, aszszonyoknak férjfiak’ köntösökbe való járásban, s’ még sok fertelmes vétkekben-is töltötték el. A’ Pogányok Keresztyénekké lévén, ez a’ meg-rögzött rosz szokás a’ Keresztyének közzé-is bé-jött . . .” (Szent Heortokrátes. Posony 1786, 34). — Az újévi köszöntésekről ld. Zsoldos 20. Vö. a 23. és 96. lev. jegyz. is.

22 *a keresztényeknél sok pogány szokás maradt meg*, — A keresztények sok pogány szokást tartottak meg. Vö. Simonyi Határozók I, 235: A -nál től hoz-ragos határozók. Hasonló példát idéz Simonyi a 83. levélből. Ld. még a 3. lev.

jegyz.26. s. — Mikes nagy olvasottságára jellemző ez a részlet; látja a régi és új történet összefüggéseit. Az egyházi szokásoknak történeti magyarázatát adja. A szokások viszonylagosságáról, a régi és új összevetéséről ld. a 19, 23, 50, 57, 68, 74, 79, 80, 96. lev. stb.

29 *arégi romai polgár mester.* — A régi rómaiakról vö. a 65. lev. és jegyz. Ld. még a 95. lev. jegyz.37. s.

33 *az olyan lámpás.* — Ilyen szüntelen való égő lámpások vannak a török császárok sirjaiban is (183. lev.). Baronius híres egyháztörténetében megvannak a lámpásra vonatkozó motívum megfelelői: a pogány szokások átvétele, megmaradása és később a püspökök által való szentesítése (Annales-Eccle 1629, I, 599). Mikes forrásul Morérit használhatta, kinél hasonló sorokat találunk (DictHist Paris 1733, III, 165) a régi keresztények ceremóniáról, a szükségből, pincékben tett áldozatokról. Ismeri Moréri a sírboltok örökégőit is: „... On trouva dit-on, une de ces lampes en Italie ... Solin rapporte aussi qu'on trouva dans un sépulchre une chandelle qui brûloit depuis plus de quinze siècles et qui tomba en poussière entre les mains de ceux qui la retirèrent...” (IV, 867). Az egyházi szertartásokban a pogány szokások maradványait keresni, kritikai, kutató szellem megnyilvánulása. Különösen a XVII. század végi racionalista gondolkodók (Moréri, Bayle stb.), a Voltaire előtti generáció munkásságára jellemző. — Tóth Béla: A világtörténet furcsaságai. Bp. 1907, 231—32. — Ld. még Mikes különféle kritikai megjegyzéseit: 33, 38, 44, 57, 63, 76, 84, 90, 142, 150, 173, 179—190. lev. Ld. Madácsy 25—36. — Király 1909, 345. — Molnár János egyiptomi örökégő lámpásokról tud (Régi jeles épületek, Viennae 1760, 375), idézi Bonfinit (Dec.2.L.2.)is.

35 *afársángot. a melyet mi olyan nagy áztatósággal meg tartunk apogányoktól vettük.* — A farsang népszokásaira vö. MNT II, 61: Vízkeresztől húshagyóig. 57—76. sz. A farsang irodalmához ld. 1210—1211. — Bod Péter ír a farsangi szokások eredetéről is: „Az a' nevezet Fársáng, a' Magyarok vették a' Németektől, a'kik a cantu circulatorum, a' játékos tréfát, mótsokt üzőknek tselekedetekből főrmáltak; a'kik sok-féle játékokat 's bolondságokat indítottak ezen a' napon 's ez időben vendégeskedvén, nyargalódzván 's magokat mulatván. Deákul hívják Bachanalia ... különböző Nemnek ruhájában öltöztenek, sok vásottságot, feslettséget vittenek véghez: némellyek sok-féle figurás köntösöket vévén magokra, mutatták magokat Pokolból jött lelkeknek; melyre nézve helyessen mondották sokan Ördögök' Innepének.” (Szent Heortokrates. Posony, 1786, 52).

36 *hát mi honnét vettük. avizben vető hétfű.* — Szily: „A. m. husvéthétfő, a husvéti öntözködésről. A NySz.-ból kimaradt.” — Vö. 1544. OklSz 1099. — MTsz: vízbevető hétfő, vízbehányó hétfő. — Húsvéthétfőn a leányokat régen bedobták a vízbe, később vederrel öntötték le a kútnál, újabban rózsavízzel locsolják meg őket. Vö. MNT II, 1204, 183—192 (141—151. sz.). Húsvéti köszöntők. — Egy régi népi köszöntőben: „Mi is mind eljöttünk annak emlékére, minekünk úgy tetszik, vízbevető hétfő, mert láttyuk az utcán ... Ha nekem úgy tetszik vízbevető hétfő, látom az uccákon, hogy egymást öntözik ... (Csík, Kászonújfalu. Ambrus János kézírata, 1899. Gyűjt. Kodály Zoltán. MNT II 184. — Ld.'Apor Péternél is: vízben vető hétfűn — alakban (MHH 11. Scriptorum 359). — Bod Péter: „Húsvét' Innepe. ... XIV. A' Kátékuménusoknak keresztiségekből, a'kik ezen a' napon a' vízbe merítettnek

vala, fenn-maradott volt a' Magyaroknál az a' szokás, hogy Húsvét másodnapján öntözték 's vízbe hányták egyik a' másikat nevettségessen: a' Görök-Vallást-tartó Oláhoknál megvagyon most-is. . . XVI. Meg-vagyon az a' szokás, hogy sok festett tojásokat készítenek, nem tsak az Oláhok Erdélyben; hanem Olasz-Országban, Frantzia-Országban, Helvétziában, Német-Országban, Muszka-Országban, 's a' Görögöknél. Némellyek 1. éneke eredetét keresik a' 'Sidóknál . . .' (Szent Heortokrates. Posony, 1786, 74—75.) — Ld. még Keszhelyi Miklós: Mikesnek egy érdekes szava: vízbe vető hétfő. Nyr 1906, 429. — Bartha József: Vízbe vető hétfő. Nyr 1907, 45. Mikesnek egy érdekes kifejezése. — Nyr 1907, 84: (Vízbevető hétfő egy rigmusban.) — Kónsa Háromsz.Népkölt 448—59: „Húsvéti öntözőversek”. 449: vízöntő hétfő; 451: vízbevető hetfő.

38 *franciában kicsoda szokás volt*, — A levélíró a franciaországi régi feudális állapotokra („ius primae noctis”, „vasallus”) utal. A vazallusviszony a Karoling-korszakban, a VIII—IX. században fejlődött ki. Ez korábban személyi, majd birtokjogi függést is jelentett (senior-homo). A vazallusviszony kifejlődése a feudális uralkodó osztály hierarchikus szervezetének kialakulásához vezetett. — Vö. Király 1909, 345.

43 *egy sodort* — egy sonkát.

48 *üsmértem olyan nemes embert*, — Mikes ritkán hivatkozik franciaországi személyes ismerőseire. De azért alkalomszerűen számos ilyenféle célzást tesz.

49 *talán valaha irtam már az ilyenről, de nem jut eszemben*, — Csak itt ír Mikes a francia nemesről. A fordulat alkalmazásáról ld. még a 77. lev. és jegyz. is. — Vö. Simonyi Határozók I, 151: Az -n ról ra -ragos határozók. Ld. a 87. lev. jegyz. és a 3. lev. jegyz. 37.s.

51 *el untam a sok szokásról írni*. — Vö. a 60, 71. levél végét is.

54 *a jó szokást elnem kel hadni*. — Felszólító mód helyett igen gyakran a kell ige fordul elő, de ez Mikesnél éppen nem szigorú parancsot fejez ki, hanem enyhébb kérést, felszólítást, olykor pajzánkodó szemrehányással, dévaj kötődéssel. (Vas Nyr 1905, 434.) Ld. a 2. lev. befejezését, 4, 9, 13, 35. lev. stb.

55 *maradok az aszszonyinak, köteles, alázatos. szolgálja*. — Ld. a 64. és 34. lev. és jegyz.

56 *az új esztendőben írot első levelet. pompával kel végezni*. — Ez a levéltípus a „köszöntő” levelek sorába tartozik. Az 1721. jan. 1-i újévi levelet nevezi Mikes „köszöntő levél”-nek. Ld. a 40. lev. jegyz. — Más levéltípusra vonatkozólag vö. a 87. lev. jegyz. 1.s.

[79.]

Keltezés: *rodosto. <le> 15 martý 1727*. — Mikes néhány esetben francia módra keltezett, aztán törölte a le névelőt. Vö. a 49, 59. és 181. lev. keltezését és a lapalji szövegegyeztetet.

5 sor *tölttyük, huzuk. vonnyuk azidőt*, — A rodostói időtöltés problémáiról ld. előbb is a 37, 41, 46, 55, 57, 73. lev. jegyz.

5 *minden mulattság előttünk fut*. — Vö. Simonyi Határozók II, 44: „A meghatározó előtt a. m. a latin ante, prae, coram s a német vor . . . gyakorta használják pontatlanul — valószínűleg a kettőt meg nem különböztető latin és német hatása következtében — az elől helyett mozgást és elrejtőzést jelentő

igék mellett." Mikesen kívül Hallertól, Kazinczytól, Vörösmartytól stb. idéz példát Simonyi. — MMNyR I, 282.

6 *de ugyan is miért keresné amulatság abujdosokot. mivel másokot is talál,* — Simonyi Kötészők III, 243: Az okhatározó kötészők. „Néha kérdő főmondat után is mivel van a mellékmondatban, tehát olyankor, mikor rendesen s mikor, holott kötészőkat használjuk." Ld. a 2. lev. jegyz. 22.s.

9 *azt íród néném, hogy felellyek meg. holmi kérdésre. és hogy idő töltésért, többeket is fogsz tenni,* — Mikes kb. az 50—58. levéltől kezdve tetet föl „néjé”-vel olyan kérdéseket, amelyekre többnyire olvasmányai alapján válaszol a levélíró. A különféle ismeretanyag levélbe foglalása így görbdülékenyebbé válik.

21 *azelsőre. ez a feleletem.* — A konstantinápolyi pátriárkáról ld. az 57. lev. és jegyz. is. Mikes enciklopedikus érdeklődését nem kerülte el a keleti egyház elhatalmasodásával előállott viszály, mely a római egyház feje, a konstantinápolyi és az alexandriai pátriárkák között keletkezett. Fleurynél, ha nincs is szó szerinti egyezés, kimutatható, melyik rész szolgált alapul Mikesnek: „Les vrais patriarches sont ceux qui gouvernent les églises établies par les Apôtres: c'est à dire, celles de Rome, d'Alexandrie et d'Antioche. L'évêque de C. P. [Constantinople] et celui de Jérusalem en ont le nom, mais n'ont pas la même autorité. Car l'église de C. P. n'a été fondée par aucun apôtre et le concile de Nicée n'en fait point mention; mais parceque C. P. a été nommée la nouvelle Rome, son évêque a été nommé patriarche par la faveur des princes, plutôt que la raison . . ." stb. (HistEcel Bruxelles 1715, XI, 123.) Ld. Madácsy 17. — Zolnai 1937, 18. — A keleti schisma és a római püspök elsőbbségének kérdése Rákóczinál, vö. Szekfü 267—68, 381—82. Musztafa és Pelerin dialógusa, Rákóczi magyarból franciára fordított írása d'Andrezel márki iratai között. — A szakadást, mely 1054-ben Cerularius Mihály konstantinápolyi pátriárka idejében látszólag dogmatikus alapon történt, egész sor társadalmi-gazdasági és politikai ok idézte elő. (Vö. Kozmínszkij—Szkaskin: A középkor története. Bp. 1955, 182. Bizánc a XI. században.) A hatalomért, az egyházi jövedelmekért és a politikai befolyásért folyt a harc a nyugati (katolikus) és a keleti (ortodox) egyház között. A keresztény egyház végleges kettészakadásakor a konstantinápolyi pátriárka és a római pápa kölcsönösen kiátkozta egymást. Mikes a schismával szemben a római állásponton áll.

25 *a nagy böjt,* — 40 napi böjt (kivéve a vasárnapokat) a húsvét előtti 7. szerda és húsvét közé eső időszak.

25 *illení ahúsvétot,* — ülni (Szily).

26 *víz kereszt napja* — Vízkereszt (Epiphaniarum) jan. 6.

35 *Conciliúmokban.,* — zsinatokban, egyházi gyűlésekben.

39 *valoknak . . hasonloknak.* — Vö. a lapalji szövegjegyz. *valokk. hasonlokk.* *Constpoly* stb. Mikes egyre több rövidítéssel él következő leveleiben. Ld. a 15. lev. jegyz. is.

44 *csak aromai pápa méré arrol meg inteni.* — Vö. Simonyi Határozók I, 191; 190, 195. (Okhatározó -n -ról -ra.) „A -ról ragot a mai -ért és miatt értelemben igen gyakran használja a régiség, mindazon kifejezésekkel, melyek a dicséret és feddés, bűnhődés és bocsánat fogalmait körül csoportosulnak.” További példákat idéz a 73, 86. levéltől.

45 *esze veszni*, — NySz Vesz, vész : öszve-vesz l). A szótár Kulcsár Mikes-kiadásából idézi. ▲ v már Mikesnél kiesett a régi „öszve = eszve”-ből. Vö. a 9. lev. jegyz. 15. s.

46 *meg hasonlani a nap nyugoti anyaszent egyháztól*, — „Ma: vagy ael-hasonlani vagy az anyaszentegyházzal” (Szily).

48 *az utánna valói* — utóda; ld. a 13. levélben *előtte valójának* — elődjének (Szily). NySz Vagyon, van : utána-valo.

52 *maga is a császár* — Vö. Klemm TörtMondt 340: „Ma elválaszthatatlan szórendi egységet alkot ez az értelmezős szerkezet (a király maga, maga a király), de régen kötőszó, ige stb. kerülhetett közbe.” — Ld. még Simonyi JelzőkMondt 132: A névmások szerepe az értelmezős szerkezetekben (maga névmás). Simonyi a Klemmhez hasonlóan magyarázott jelenség régies használatára Mikesen kívül Pázmánytól, Csereitől, Kazinczytól és Aranytól is hoz példát.

59 *amásodik kérdésed* — A nagybőjttel kapcsolatos kérdés Pouget Catechismusára emlékeztet, amelyet Mikes később lefordított: „D[emande] L’usage de ces jeûnes est-il ancien dans l’Église? „R[éponde] L’usage en étoit reçu dans l’Église de Rome avant le cinquième siècle. Et Saint Léon qui vivoit dans ce temps-là dit que ces jeûnes sont de tradition Apostoliques.” (Instructions générales en forme de catéchisme. Paris 1719, II, 280.)

63 *a harmadik kérdés*, — Ugyancsak Pouget-nál: „D. Pourquoi célèbre-t-on trois Messes le jour de Noël? (I. m. II, 280) és a fordításban: *Catechismus I 226 recto: K[érdés] Miért mondanak három misét. karácson napján? F[elelet] Ez még az Anyaszent egyháznak régi szokásától maradt mivel az előtt . . . stb.* Le Tourneux így magyarázza a karácsony éjszakai három mise eredetét: „L’Église fait célébrer trois Messes le jour de Noel, pour nous représenter, dit saint Thomas, les trois naissances de Jesus-Christ . . .” (la naissance éternelle, temporelle et spirituelle) etc. (L’ Avant chrétien. Avec l’explication des Epîtres et Evangiles. A Paris 1683, 196.) Fent idézett Pouget is említi ezt válasza végén. Ha Mikes és Pouget között pontos tartalmi egyezés nem is mutatható ki, a kérdés—felelet bevezetése egyháztörténeti vonatkozású anyag beolvasztására talán Pouget könyvére vezethető vissza.

76 *töltik ki a számot*. — NySz Tel, tölt : ki-tölt [Szólások].

79 *a negyedik kérdés*. — Pouget szintén kérdez „az Éneklésnek. Musikának. és az orgonálásnak szokása”-ról (*Catechismus II, 140 recto*). Mikes válaszanak néhány elemét megtaláljuk Fleurynél: „En cette assemblée de Compiègne, le roi Pépin reçut des ambassadeurs de l’empereur Constantin; qu’ entre’ autres présens lui envoya des orges. Ce que tous les historiens ont remarqué, parceque ce furent les premiers que l’on vit en France.” (HistEccI Paris 1722, X, 402.) Mikes egy levélhez több forrásművet is felhasznál. Nem törekszik szöveg szerinti átvételre, mindent leír, amit a megpendített kérdésről tud, neveket, számadatokat elfelejtve, saját gondolataival fűszerezve. Ld. Madácsy 23—24. — Király 1909, 345.

86 *belé izeledtem* — NySz 2. Iz : izéléd-ik. „A NySz. csak innen idézi” (Szily).

88 *szakaszuk végű*. — NySz Szakasz, szakaszt [Szólások].

88 *ha nem az egészségedre vigyáz*. — ha nem = hanem.

90 *kelemen. ne keletlen. hanem kelemetes legyen nálad*. — Mikes másutt is él

ilyen szójátékkal, vö. 6, 47, 92, 144. lev. — A Kelemen névvel való szójáték itt március 15-én keltezett levelében H. Szent Kelemen napján fordul elő. Saját neve napjáról (nov. 23) a levéllró a 193. levelében emlékezik meg.

91 *Isten hozád, mindholtig.* — Ezt a búcsúzóra, köszöntőre emlékeztető levélzáró fordulatot Mikes csak itt használja, Kelemen napján készült levelében.

[80.]

1 sor a mézes pogácsánál *édeseb leveleidet vettem.* — Ld. a 70. lev. jegyz. Mikes „néne”-szeretetéről.

1—6 A levéllró „nénje” köszönetéből merít bátorságot, hogy újabb kérdésekre válaszoljon. Módszerére ld. a 62. és 72. lev. és jegyz. is.

7 *rongyos leves* — NySz Lé, lév: rongyos-leves. A szótár csak innen idézi. Ld. még NySz Rongy : rongyos (rongyos leves—rongyos elme). Erődi szerint „a csurgatott tésztalevest hívják így Erdélyben”. (Dunántúlon az ún. rongyos levest csurgatott tojással készítik, tészta nélkül.)

8 a *Canalis parttyán* — A 30. levelben írt ehhez hasonlóan Mikes a Boszporusz szépségéről, amikor 1719-ben Békosban lakott Rákóczival.

15 a *nagy roppant hajok*, — NySz Rop: 1. Roppant 3). Vö. Simonyi Jelzők-Mondt 106. Többszörös jelző. „A roppant szó ma rendesen csak más jelző fokozója: roppant nagy stb., de régente így is szerkesztették: Czellen egy nagy roppant szentegyházat építte (Pázmány: Kalauz 790). Az egen tízes roppant seregek látszanak (Pázmány: Préd.)”. A többszörös jelzőre ld. a 8, 43. lev. jegyz. is.

20 *arendet úgy meg tarttsák* — NySz Rend [Szólások]. — Rákóczi rodostói rendtartásáról ld. a 37. lev.

22 *anoviciatuságban*,. — A noviciátusság a szerzetesjelölt próbaideje föl-szentelése előtt.

22 *út mindent orára, és minutára cselekesznek.* — NySz Minuta. A szótár csak innen idézi. Vö. Simonyi Határozók I, 178: Módhatározó -n és -ra. Ld. még a 61, 64. lev. jegyz.

30 *az elefántot . . . még nem láttam ő nagyzságát,* — A 127. levelben (1737) ír majd Mikes egy Konstantinápolyban látott elefántról.

31 *de olyan kutyát láttam* — Szathmáry Király Ádám ír ilyen vásári mutatványokról franciaországi naplójában; Rákóczival együtt nézték meg őket Párizsban (Thaly, Rákóczi Tár I, 1866, 303, 348, 350, 376, 382).

32 *egy kés deák gyermek* — NySz Gyermekek: deák-gyermek. A szótár csak innen idézi.

33 *nekem urdolgára. kel még mennem.* — Vö. a 21. lev. jegyz. 11. s.

39 *az elő kérdésre csak úgy felelek a mint olvastam,* — A kereszties háborúk története e korban is kedvelt téma. Fleury HistEccel művében gyakran esik szó róla a különféle események kapcsán. A Moeurs Chrétiens (1882) c. Mikes által lefordított művében is: . . . *ugyan láttuk is azt ahiatóriákból, hogy a kereszties had, hamisab volt amás féle hadnál, joinville. pag. 32. és hogy minden féle vétek volt közöttök . . . (Keresztényfkszok 198 verso).* — Mikes a kereszties hadjáratok egész történetét összesítí olvasmányai alapján. Ismét Louis Maimbourg (71. lev.) Histoires des Croisades c. művére lehet gondolni, amely annak idején bátor és sokszor egyházellenes megállapításai miatt hírhedt, de közkedvelt

volt, annyira, hogy Moréri és Bayle gyakran idézik adatait. Maimbourg-nál is megvannak az olyan mozzanatok, mint a Mikes által név nélkül említett franciaországi barát, Pierre l'Hermitte (i. m. 1677, I, 46), másként Amiens-i Péter; a pápa engedelmé, a barát prédikációjának hatása, a keresztes had elfajulása (i. m. I, 47—48). A keresztes hadjáratoknak ebben megnyilvánuló kritikai motiválását Mikes is magáévá tette. A levélró magyarázata a keresztes hadjáratokról: 1. Pszichológiai megokolás. 2. Lelki jót ígért 3. Testi haszonnal járt. — A keresztes vitéz törvény elé nem állítható, adósságára moratórium, a felesége biztonságban. Végül asszonyok is, feleségek és szeretőik is velük mennek. Erkölcsi konklúziója: *a keresztes hadnál. el fajultab had nem lehetet*, — Madácsy 11, 28—30. — Zolnai Minerva 1924—25, 28; 1937, 41; 1960, 162. — A hetedik (1248—54) és az utolsó (1270) hadjáratot IX. Lajos francia király vezette. Ld. Marx és Engels megállapításait. Vö. Kozmicskij: A középkor története. Bp. 1955, 227—248. A keresztes hadjáratok (1096—1270). — M. A. Zaborov: A keresztes háborúk. Gondolat K. Bp. 1958, (térképekkel).

41 *ezek mindenik a mahumet vállalását követték*. — Mohamed próféta, vö. a 7. lev. jegyz. — Ld. Simonyi JelzőkMondt 120: A névmások szerepe az értelmezős szerkezetekben. Ld. a 79. lev. jegyz.52.s.

43 *Cálifnak* — Tö. halife, [\langle halife] (halife) 'az iszlám vallás feje'. Történetéhez ld. Khalifa EnzIsl II, 945—950; Lokotsch 63.

45 *a máltai szerzet. és a templáriusok*, — Ld. erről a 71. lev. és jegyz.16.s.

58 *a köznép közül pedig számtalan keresztezé fel magát*. — előbb: *a fő rendek közül. igen sokan vevék fel a keresztet*, — Ld. Simonyi MagySzórend 238: Az összefoglaló szórend (a sokaságot és nagy fokot jelentő kifejezések után). Ennek a csoportnak „néhány kifejezése még az igekötőket is elbocsátja maga mellől, tehát a 'kirekesztő' szórendnek enged tért, legalább egyes nyelvjárásokban s egyes íróknál . . . Ezek olyan gyakran hallhatók s olyan jó íróknál találhatók, hogy noha a saját nyelvérzékekkel s nyelvészokással ellenkeznek, nem hibáztatom, mint több nyelvészünk hibáztatta . . .” Ld. még az összefoglaló szórendre a 37, 42. lev. jegyz. — Soltész Igekötők 128: A feligekötő. A XVIII. szd. közepétől kezdve egyre több ilyen ige keletkezik. — 60. lev. jegyz.43.s. — Szily: „felkeresztéz »keresztet varrat föl a ruhájára» A NySz.-ból kimaradt.” — NySz Kérészt : kérésztéz címszó alatt idézi.

61 *nagy privilégiuma* — nagy kiváltsága.

69 . . . *nem jut eszemben.*, — Ld. a 77. és 78. lev. és jegyz. — Az első keresztes hadjáratot (1096—1099) Bouillon Gottfried, Lotaringia hercege és fivére vezette.

72 *a betegség. az éhség felül is ahadnak le kaszáta*, — alább is: *csak fele érkező az elindult hadnak a szent földre*, — Vö. Simonyi MagySzórend 481—482: Jelzős kifejezések. Hasonló példa a 86. levélin is. Ha csak a birtokon van nyomaték, „a birtok megelőzheti a birtokot (ez utóbbi szórend a latin és a német hatás miatt sokkal gyakoribb az irodalomban, mint a népnyelvben). Ezekben az esetekben a birtokosnak mindig -nek ragja van.” A szórendre vonatkozólag vö. a 27, 33, 81. lev. jegyz. is. — MMNyR II, 483.

73 *haszon vételnélkül*. — Szily: „haszonvitel. Voltaképen haszon-végbevétel helyett. A NySz., a Kulcsár-kiadás nyomán, a haszonvétel alá sorozza.” — Ld. alább a 82. sorban: *leg kisebb hasznot nem vittenek végben*,

84 *andrás királyal* — II. Endre (1205—1235) magyar királlyal.

89 görögí hamiságból. — Mikes előbbi megnyilatkozásaiból is kitént, hogy nem szívelte a görögöket. Bibliai (Szt. Pál a görögökről) és latin kultúráját (græca fides, nulla fides; timeo Danaos et dona ferentes) történeti olvasmányai és saját tapasztalatai egészítették ki. Vö. az 59, 94. és 99. lev. és jegyz.

90 a még atáboron azt észre vették, addig sok ezer. meg halt; — Vö. Simonyi Kötöszők III, 90: Az időhatározó kötöszők. A magyar nyelvszokás szerint „rendesen nélkülözhető a nem, ha a míg szócskát mielőtt vagy mire is helyettesítheti. Ilyenkor a főmondat többnyire nem tartós, hanem mozzanatos cselekvést fejez ki.”

92 elfogyasztotta., — Szily: „elfogyaszt; eddig ez az első adat erre az alakra. A NySz.-ban nincs meg. A régi nyelvben: elfogyat.” — De fogyaszt már Gyöngyösinél is előfordul, 1657—60/64. Murányi Venus III, 27 (Gyöngyösi ÖK I 1914), MNy 1910, 165.

107 hozzában sem lehet., mert levelet írok és nem historiát., — Mikes stílus-tudatossága másutt is megnyilatkozik, pl. a 13, 57, 172. levélben és 1760. márc. 25-i misszilisében. — Ilyen stílusfordulat az Espion turc-ben is olvasható: „Mais j'oublie que c'est une Lettre que j'écris et que par conséquent je dois être cours.” (1715—16, VI, 11.) — A levélírás mikéntjéről Mikes számtalan megjegyzést tesz, pl. a 18, 20, 21, 27, 40, 48, 56, 62, 66, 68, 70, 75, 78, 89, 96, 102—104, 107, 115, 121, 129, 132, 141, 165, 180, 183. levelében és az 1761. márc. 19-i misszilisében. Vö. a 13, 56, 59, 75, 78. lev. jegyz. — Mikes jól ismeri a levél típusait és sokféle változatával él, vö. a 16, 21, 39, 40, 41, 48, 56, 70, 75, 78, 87, 117, 118. lev. jegyz.

Az erdélyi levélíróhagyomány gazdag az ilyenféle levéltípusokban, pl. Bethlen Kata levelezésében az alkalmi levélformák egész sora megtalálható: látogató levél (251), hívatató (454), vigasztaló (229), köszöntő (287, újévi stb.), szomorú levél (342). Czégei Vass György naplójában (Bp. 1896, MHH 35) olyan levélformákat említ, mint a búcsúzó levél (128), hívatató levél (237), mocskos és disznó levél (380). — Paskó Kristóf naplójában (1668) biztató levél (TT 1890, 28), szomorú levél (36). Wesselényi István naplójában idézi Bethlen Miklós öfelségének írott esdeklő levelét (TT 1891, 48). — Rákóczi Erzsébet levelezésében: látogató levél, választ adó, választ tevő, minapi írt levél (Vöröskői lev. Štátny Archiv v Bratislave). — Komárominál: gratuláló (56), Pápainál: hamis (52). Régi magyar hölgyek levelezésében: becsüléssel, derék, együgyű, hosszú, igazságos, kedves, könyörgő, kétféle, méltóságos, minapi, rescribált, siető, szép, szeretettel írott, szívből írt, szomorú, törekedő stb. a levéltípusok egész választéka (MLevTár II, 106, 235, 378, 275, 354, 219, 17, 376, 250, 419, 297, 430, 196, 154, 334, 454, 303 stb.). Hermányinál hívatató levél (270. sz.).

A francia levélírásról és levéltípusokról Vaumorière ad ízelítőt részletes bevezetővel ellátott levélgyűjteményében. A levéltípusokat Vaumorière a leghíresebb XVII. századi levélírók leveleiből válogatta össze, ill. ezek leveleit írta át. Vö. a bevezető fejezeteket: Chap. I. De la nécessité à s'appliquer à bien écrire des Lettres. Chap. II. Ce que c'est qu'une Lettre. Chap. III. Des parties d'une Lettre. Chap. IV. Du stile qui convient le mieux aux Lettres. Chap. V. De la matière des Lettres. A különféle levéltípusokról:

Table des Lettres.

Lettres du genre demonstratif.

Lettres de Louange. Avis sur la maniere de les écrire. Réponses. De l'Epître Dedicatoire, et son caractere.

Lettres Familières, ou d'Amitié. Avis . . . Réponses. (A Monsieur de* etc.) Galantes et Enjotées. Avis . . . Réponses. (A Mademoiselle de*** etc.)**

„ **Tendres et Passionnées. Avis . . . Réponses. (A Madame de*** etc.)**

Lettres de Consolation. Avis . . . Réponses.

„ **de Félicitation. Avis . . . Réponses.**

Lettres du genre deliberatif.

Lettres de Persuasion. Avis.

de **Conseil. Avis.**

de **Dissuasions. Avis Réponses.**

de **Priere.**

„ **de Remerciment. Avis.**

Lettres du genre judiciaire. Avis.

Lettres de Plainte. Avis. (Lettre ou l'Auteur se plaint d'un ami, dont il ne reçoit point de nouvelles. Plainte d'un silence. Réponse à cette Lettre. Autre Plainte sur un silence . . . Plainte où il y entre de la plaisanterie. etc.)

Lettres de Reproche (d'infidélité, galant, d'indifference . . . etc.)

Lettres sur differens sujets. Remarques.

Lettres de morale. Avis. (. . . Touchant le Bal, la Fortune, la Raillerie.)

de **Science. (Sut l'Architecture, la Peintre, les Eclipses . . .)**

de **Critique.**

„ **Satiriques. Avis. (Contre un Ami trop occupé, une dame, un Auteur, un pédant desagreceable . . . etc.)**

Lettres de Plaisanterie.

de **Curiosité, ou Relations. (. . . De scription de la Chine, stb.)**

de **Nouvelles & de Recits, ou Aventures. Avis.**

„ **d'Affaires et d'Instructions. Avis. (. . . Commerce, Guerre, touchant les Romains . . .) etc. — A levélműfajról és szabályféleségekről, irodalmi levélgyjűteményekről ld. Zolnai 1916. — 1921—1922, 31—32, 90, 97. — 1937, 14. — Hopp L. A levélműfaj a XVII. századi francia irodalomban. VF 1958, 291—300, 373—385. — Uő. Mikes Kelemen utolsó levelei. ItK 1961, 517—32.**

109 ebéd után ahajo meg indul. alevelél, — A hajós posta Mikes kedvelt eszköze a levélküldésre; ld. a 36. lev. jegyz. 111.s.

109 harang szot hallani — Mikes a levél elején föltett második kérdésre felel. A harangozásról ír *A Keresztények szokásai* c. fordításában és a *Catechismus*ban is: *K[érdés]. Mire rendeltetett ez a szokás, hogy harangoznak reggel, délben, és este az Angelusra? (Catechismus II 132 recto).*

112 ritka madár a török a hintóban. — (Szólás.) A levélíró a hintó európai divatát Franciaországban látta. A hintó elterjedésével kapcsolatos régi példák is Franciaországból veszi.

116 Clovis, — Chlodvig (481—511) a nagy frank birodalom megalapítója. Clovis ökrös szekere: Mikesnek erős érzéke volt a kuriózumok iránt. — Alább: a francia királynak csak egy hintója volt, azt is elvitte a felesége.

117 négy ökrű szekeren — NySz Ökör: négy-ökrű. A szótár csak innen ismeri.

118 hericus quartus. — IV. Bourbon Henrik (1594—1610).

120 szentelt kenyeret — Mikes összekeveri kérdéseiben a kegyes templomi szokásokat a világi dolgokkal. Franciaországi tapasztalatai bőségesen szolgál-

tattak ötleteket ilyen kérdés föltevésére. Élményei olvasmányaival párosultak. Fleurynél is megvan a kenyérszentelés leírása (HistEccI 1722, X, 541). Eszerint 852-ben jelent meg a kenyérszentelésről szóló rendelet. — Király 1909, 345. — Madácsy 24.

122 *ők is nevetik azt, hogy nálunk bárányi szentelnek atemplomban;* — A vallási szokások és szertartások különbözőségén nevetnek a franciák. A korai felvilágosodás tünete. Mikes minden témát (vallási, gazdasági, udvari, a nők szokásai stb.) európai tapasztalatain és széles körű olvasmányain keresztül néz. Vö. a 33. lev. jegyz. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3. s.

126 *polatéli.* — Először a 35. levélben fordul elő, ld. ott a jegyz.

[81.]

1 sor *mi itt tegnap kereszteltünk, egy ásinus zsidót,* — Alább az *asinus zsidója* ... az *asinus* — *Asinus* = szamár; képletesen a tudatlan, ostoba, együgyű emberre mondták, hogy *asinus*. Itt erősebb a szó hangulata, megbélyegző értelme van. Az egész elbeszélés arra vall, hogy Mikes egészen friss élmény hatása alatt írta. A zsidó, a pénzcsalás és áttérés esetei valóban előfordultak. Ennek irodalmi motívumai már az *Espion turc* 48. levelében (1684) is megvannak. Itt egy *Echimilia* nevű zsidó szerepel, aki azzal a koholt hírel, hogy egy francia ügyvéd fia a kereszténységből a mohamedán vallásba akar átlépni, pénzt csal ki az írótól. Az ilyen történetek társadalmi hátteréhez vö. Ricaut leírását a törökök közt burjánzó eretnekségekről, hitelhagyásról, ateizmusról, ld. a 184. lev. jegyz. Vö. Zolnai 1916, 9—10. 1925, 28. — Zsoldos 80. Zsoldos átvételt sejt Mikes levelében; valószínűleg alaptalanul. A *Leveleskönyv* midrás-zsidó vonatkozásairól (11, 86, 90. és 104, 179, 184, 201. lev. jegyz.) — Zsoldos 68, 75, 82.

5 a *fejdelem volt kereszt apja,* ... — Az anekdotába illő eset jellemző a bujdosó Rákóczi lelkületére, *ugyan könyvezet örömeben,* — A 76. levélben említett Vigouroux is megkeresztelkedett, hogy Rákóczi kegyeibe férkőzzön. Rákóczi idealista, Mikes szkeptikus az ilyen jöttmentek vallási őszinteségével szemben.

6 *asido pedig jól tudta magát viselni,* — Vö. Simonyi MagySzórend 487: „Nevezetes szórendi jelenségeket látunk, ha az igekötős v. általában bővítőményes igenevek az úgyn. segédigékkel vagy módosító igékkel kerülnek össze. Az ilyen mondatokra nézve majdnem általános érvényű szabály, hogy a módosító ige ott áll, ahol nála nélkül az igenévbeli ige állana, az igenév pedig hátra kerül.” További példákat idéz Pázmánytól, Kazinczytól, Aranytól stb. Ld. még a 27, 33, 80. lev. jegyz.

15 *smirnán,* — İzmir — Jelentős kikötőváros a Földközi-tenger partján.

21 *amen.* — Először a 33. levélben fordul elő a levélzáró *amen*. Ld. ott a jegyz. — Az imaszó *amen* itt a vallásos témához, a keresztelkedéshez kapcsolódik, s az eseten megdöbbsent levélíró hangulatát fejezi ki.

[82.]

2 sor a *fejdelem második fia,* — Rákóczi György (1701—1756). Mikes említi még a 83, 84. és 88. levélben. — Rákóczi György megérkezéséről lásd Szekfü 291. — Köpeczi—Várkonyi 368—69. — Saussure 55, 158. Ld. a 88. lev. jegyz. 2. s.

2 *el osontván* — elosonván. „A NySz. csak innen ismeri” (Szily). NySz Oson, osont : el-osont.

11 *a szép példa* — Kulcsár (Nyr 1899, 392) szerint Mikes „kopott szóalakjai (magában álló mutató a, e) és ragkettőzése (aztot) feltűnőbb, szinte póriás pongyolaságok, de tagadhatatlan, hogy Mikes jókedvéhez jól fognak. Kivált a mutató névmás megcsönkítése okoz kellemetlen zavart, oly névszó előtt, melynek nem jelzője”. — Íróink többségénél és a mai használat szerint: az szép példa. Mikes használatában az *a* mutató névmás „népi” alak. — Vö. a 2, 13. lev. jegyz.

11 *a cresus király fiában*, — Valószínű gondolatpárhuzam Zrinyivel. Mikes olvashatta Zrinyi röpiratát, mely kiemeli ezt a motívumot. Az Áfium Kolozsvárt jelent meg 1705-ben, Forgách Simon adta ki Rákóczinak ajánlva. „Ne bántsd a magyart. Az Török Áfium ellen való orvosság . . . Cyrus király, mikor Cresusra Sardis városát vitatta volna . . .” stb. (Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. Zrinyi Kiadó, Bp. 1957, 371.) Vö. Gyulai Ágost: Zrinyinek és Mikesnek egy közös eszméjéről. EPhK 1898, 738—743. — Zrinyivel kapcsolatosan lásd még a 62. lev. jegyz. — A példa itt csak erkölcsi jellegű, minden szépirodalmi kidolgozás nélkül. — Krózus király fiának története megtalálható Hérodotosznál, Történeti könyvek I, 85—86. fejr. (Bp. 1892, MTA Ford. Geréb J.) és Valerius Maximusnál Lib. V, 4, 6. „De Pietate in Parentes, cujus exempla externorum sunt.” Ld. még Király 1909, 342.

18 *annak se szójában*, — Alább olyan, mint az olyan kö, — Másutt a 147. levélben. Kulcsár (Nyr 1899, 392) szerint „Mikes gyakorta meg a kötőszavakat is csapatostul kedveli, nyomatékos mutató névmásokat, sőt egész mondatokat iktat be fölöslegesen. El is ernyeszti aztán a mondat erejét, el is rontja néhol a csattanóságát.” — Az eddigi kiadások szövegében a fenti: *szójában* helyett tévesen ez áll: „szájában”! — A *szójában* a. m. szavában, beszédében.

19 *a szép gyenge munka* — Szily: „a. m. szép finom munka. Faludinál is stübeli gyenge munkas. Vö. NySz.”

22 *apallérozatlan gyémánt*; — NySz Pallér : pallérozatlan. A szótár csak innen idézi. — A palléroz régi jelentése: csiszol, fényesít, finomít. A pallérozatlan gyémánt olyan, amelyet nem munkáltak meg. Átvitt értelemben olyan személy, aki rendszeres tanulmányokkal ki nem művelte magát, akinek ízlése, modora nem eléggé csiszolt (ÉrtSz). — A „paraszt” neveltetés, a pallérozatlan nevelés ellen szól itt Mikes (vö. a 27. és 62. lev. jegyz.). De azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy a bécsi udvar azon igyekezett, hogy Rákóczi fia semmit ne tanuljon. Rákóczi udvarában más volt a helyzet, ott törődtek az ifjak nevelésével. Ezért ilyen határozott és kritikus Mikes hangja.

23 *béka sonak* — Szily: „a. m. kova. A NySz. csak innen idézi.” NySz Só : béka-só. Ld. PP.

28 *a bátyja még bécsben sétál, elég sok jót mondanak felőlle, meg lássuk még valaha, erről is eleget mondtak*, — Vö. Simonyi Határozók I, 47: Az állandó határozók (vonzatok). További példákat idéz 27, 67, 75, 166. levélből. — Rákóczi György bátyja, József (1700—1738). Ld. róla a 122. lev. és jegyz. Mikes Rákóczi mindkét fiában csalódott.

31 *az apja szárnya alatt vagyom*, — NySz Szárny [Szólások].

32 *nem tudom hogy fog szokni a mi baráti életünkhöz, mert ú anéki való mulatságtól kopk az álla*, — Vö. Simonyi Határozók I, 263: Okhatározó től.

Más példa a 84. levélben. Ld. a 3. lev. jegyz. 26. s. — Szily: baráti = szerzetesi-Mikes humorral és diszkrétén ír arról, hogy a Bécsben elrontott ifjú herceg hölgyek után vágyik Rodostón, azt az egyebet, jobban szeretné avadászatnál, (vö. a 83, 84. lev. is).

38 *ít csak a barát tanczot kel járni, mas notát nem funak.* — Vö. az 58, 84, 103. lev. is. — NySz Tánc: barát-tánc. — Ld. Klemm TörtMondt 271: A tárgyas viszony kifejezőmódjai. „Néha átnemható igéket (intransitív) használnak tárggyal.” Példákat idéz még Klemm Toldytól, Faluditól, Aranytól stb.

40 *tántz mester.* — NySz Mestér, mestör: tánc-mestér. A szótár csak innen idézi.

40 *egésséggel édes néném.* — Vö. Simonyi Határozók I, 360, 362, 365—66. A vel -ragos határozók. Állapothatározók. Hasonló példák a 32, 80, 86, 126. és a 77. levélben (Klemm TörtMondt 211).

40 *a vendég még igen új hogy többet írjak felőlle.* — A 79, 80. levélben Mikes alkérdésekre ad választ, hogy legyen miről írnia. A 81. levélben egy alkalmi történet köti le; a 82.-ben Rákóczi fiának érkezése a téma. Ha van élmény, nem kell betét, ilyenkor gyakrabban ír. A 81. és 82. levél között csak két nap különbség van!

[83.]

1 sor *siméonnak.*, — Evangéliumi Siméon — igen öreg ember; 107 éves örmény patriarcha. (Luc 2, 25—26); ld. a 170. lev. jegyz. 1. s.

6 *édes néném mi szép dolog sokáig élni, főként egésséggel.* — Az egészségről, öregségről és a munkás életmódról vö. a 64. lev. és jegyz.

8 *aszüle apjokal . . szüle anya* — Szily: „a. m. dédapa és dédanya.”

13 *egy aszazonyt.*, . . *szüle anyának nevezhetik.*, — Vö. Simonyi Zsigmond: Hibásan használt tárgyas igealakok. Nyr 1915, 443—45. Ld. az 53. lev. jegyz. 17. s.

19 *raul. a burgundiai király, gyakorta fel ült. száz esztendő. lovára,* — A történelem három ilyen Rudolf nevű királyt ismer; a IX—XI. században uralkodtak. Burgundia a mai Bourgogne területének felel meg Franciaország keleti részén. — Király 1909, 345.

21 *az állatok közt leg többet szenved, és dolgozik az ember,* — Vö. Simonyi Határozók II, 111: Között (közt), közül, . . . Állapothatározók (különösen partitívus). Hasonló példa a 86. levélben.

23 *nem hadgyuk aporban esni, mikor valamit ollyat írok,* — (Szólás.) Célzás az előbbi levélre: az ifjú herceg hölgyek társasága után vágyik, a „tiltott gyümölcs” után áhítozik Rodostón. Mikes hol „nénje”, hol Rákóczi György nevében használja a többes számú első személyű igealakokat.

32 *volnának csak út valamely bobúás foglyok. vagy verdigályos nyulak., oh, ugy derék vadászok volnánk., akár ne is ennénk estig,* — NySz Bóbita: bóbítás. NySz. 2. Nyúl: verdigályos-nyúl [?]. A szótár csak innen idézi. Szily: „Verdigálynak a régi nyelvben a szoknya egyik fajtáját nevezték. »Verdigályos nyúl« tehát tréfásan a. m. »fehér néps« — azaz nő. — Vö. Simonyi Zsigmond: Fardagály. Nyr 1894, 33—34. Fardagály — verdigály: verdigályos nyulak. „Az NySz-ban ennek a forrása hibásan van idézve a verdigályos cikkben, a nyúl alatt pedig a verdigályos-nyúl mint összetétel törlendő, mert Mikesnél

csak alkalmi jelzős kifejezés.” — Ld. még Klemm TörtMondt 612: Megengedő mellékmondatok. Akár. Más hasonló példa a 27. levélből.

35 az olyan gyümölcs közöttünk, a melyet soha sem viszik az asztalhoz, — Vö. Simonyi Zsigmond: A tárgyias ragozásról. Nyr 1889, 554—559. A vonatkozó névmási tárggyal kapcsolatos tárgyias ragozás Mikesnél. Ld. a 3. lev. jegyz. 1 s.

36 a monté átos — Athos hegy, Görögország keleti partján emelkedik. A görög szerzetesek több kolostort építettek ide. Vö. Jean Biès: Mont Athos. Pour le Millénaire de la Sainte Montagne. Éd. Albin Michel Paris 1963, 208.

41 senki orygyéneest nem fogja követni közüllünk, — Origenes híres egyházi író (185—252). Origenesről több helyen olvashatott Mikes (Maimbourg, Moréri stb.). Fleury finom körülírással ír Origenes öncsonkításáról: „Il voulut se mettre en sûreté contre les tentations et même les mauvais discours. Ayant plus de zèle que d’expérience, il prit trop à la lettre cette parole de l’évangile: Il y a des eunuques qui se sont rendus tels pour le royaume des cieux et il en vint à l’exécution réelle.” (HistEccel Paris 1722, II, 72.) Bayle is részleteesen foglalkozik ezzel a kérdéssel „Originisme charnel et spirituel” cím alatt (DictHistCrit 1749, III, 545). Vö. Zolnai 1916, 105. — Madácsy 14—15. Az aszkézissel szemben többször is tesz Mikes ilyen elhárító megjegyzést (pl. 84. lev.). Természetes, mozgalmasabb életre vágyik. A burkolt panasz humorral vegyített hangja itt Rákóczi fia nevében szólal meg, de a többes számba Mikes magát is beleérti: mindennap misére járni, böjtölni, unatkozni, reggeltől estig csak a könyvet simogatni, asszonyokat sohasem látni. . . Ld. Zolnai 1924—25, 27.

44 én ahoz ugy hozá szoktam. valamint a muszka asszonyok averéshez, — A muszka asszonyok megverésének motívuma megvan az Espion turc-ben is: „Les femmes Russiennes ne se croient pas aimées de leurs maris, à moins qu’ils ne les batent tous les jours . . .” (1715, III, 7). Innen vette Montesquieu, aki 51. levelét erre a csattanóra építette föl. A levelet egy moszkvai perzsa követ írja Usbecnek, fő tárgya a moszkvai nők: „On ne sauroit croire combien les femmes moscovites aiment à être battues: elles ne peuvent comprendre qu’elles possèdent le coeur de leur mari s’il ne les bat comme il faut.” Állításának erősítésére a követ mellékeli egy moszkvai asszony (fiktív) levelét, aki az anyjának panaszkodik, hogy az ura elhanyagolja őt. „Ma soeur est bien autrement traitée: son mari la roue de coups tous les jours.” Ld. Zolnai 1916, 91, 105.

A témának egyébként hagyománya van, A. Lortholary (le Mirage russe en France au 18e siècle, Boivin 1951, 288) szerint S. von Herberstein, Rerum Moscovitarum commentarii-ra (Bála 1549) mutatna vissza. „On la retrouve dans la Satire Ménippée: C’est religion entre les femmes, comme en Moscovie, quand leurs maris les battent très bien, et s’estime celle-là mieux mariée qui a le plus de coups.” (P. Vernière, Montesquieu, Lettres persanes. Paris 1960, 108.)

A föltehetőleg irodalmi motívumnak ítelt passzus azonban alapulhat mondáson, szóbeli hagyományon is, amit a fiatal Mikesnek volt alkalma hallani, amikor Rákóczi és kísérete találkozott Lengyelországban Nagy Péter cár udvarával (1711), s a magyar udvari emberek hosszabb időt töltöttek az orosz udvari nemesek társaságában.

A feleség megverése régen az erdélyi nemes családokban sem volt szokatlan. Bethlen Miklós Önéletírásában kiemeli, hogy két felesége közül „soha egyiket is nem hogy megvertem volna, de meg sem csaptam”. (I, 111.) Tordai Szaniszló Zsigmond érdemesnek tartotta felesége megverésének napját följegyezni „ütöttem meg Küssannát holmi vétékért” (TT 1889, 230 stb. Szaniszló Zs. naplója 1682—1711). — Cserei Farkas bizonyítja, hogy a feleségverést régen az erdélyi urak jogosnak tartották (A Magyar és Székely Asszonyok Törvénye. Kolozsvárott 1800, 179). Cserei Mihály írta I. Apafi Mihályról szólva, hogy a feleségét „gyakran úgy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna.” (Hist 90.) — Rettegi írja, hogy mostohaapja, Kolozsvári Dániel kitűnt az asszonyverésben „az szegény feleségét halálig vervé . . .” (Hazánk 1884, I, 136). Ld. még Takács Sándor: A régi Magyarország jókedve. Bp. 1921, Athenaeum, 132 (a veréssel oktatott feleség). — Bobula Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában. Bp. 1933, 35 (feleségverés).

46 minden országban más. szokás. — A levélíró a szokások viszonylagosságát az élet minden területére kiterjeszti (vö. eddig a 80, 65, 58, 40, 37, 33, 30, 3—6. lev.). Ilyenkor gyakran utal szülőhazájára is. Itt az erdélyi asszonyokat emlegeti.

49 maradok édes nénémnek holtig. és nem tovább való szolgája : — A kedvelt, tréfás levélzáró formula változataihoz vö. a 34. lev. jegyz.

[84.]

3 sor orvosságos forrás. — gyógyforrás (Szily). NySz Forr : orvosságosforrás. A szótár csak innen idézi.

6 mint a szomju szarvas a hideg forrásra., — Zsoltár-motívum (Ps 41, 2), Zsoldos 66. — Vö. „Mert én szűkölködöm segítséged nélkül, Mint az szomjú szarvas hideg forrás nélkül.” Cantio de Francisco Rákóczi. (MKBR 301.)

7 inkább szomjuhoza améleg forrást, de az apja hírével, nem fog olyan orvoságal élni . . e de neki más féle mulattság kellene, bizony nekem is — Rákóczi fiának megérkzése óta ez a téma állandóan napirenden van (82, 83. lev.). Mikes nem titolja, hogy neki is az a baja, ami a fejedelem fiának. A levélíró érzelmi életének' a novellisztikus történeteknek eddig is a női téma volt az egyik fő motívuma.

9 talám irtam már valaha kédek arrol. — A 38. levélben írt Mikes a sáros furdőről. Uo. Hippokratésről is.

11 jerusálemi piscina. — Ld. a 101. és 164. lev. is. János evangalista beszéli el a betegek csodás gyógyulását a Bethsaida (Bethesda) tóban. A jerusálemi piscina megjelölés egyezik a Vulgata adatával: „est autem Jerosolymis Pro.s batica piscina” (Ioan 5,2). Ld. Zsoldos 32. — Zolnai 1916, 105. — Mike, olvasmányaiiban, fordításiibaiban is előfordul: *Epistolák* I, 183 recto és *KJÉH* 1, 59 recto; Rákóczinál is: „piscine probatique . . .” (Aspirations 455.)

16 fel kendőzik sáral magokat — „A. m. beken. Csakis ő nála” (Szily).

18 husz sárosit. és annyi sárosinét — Szily szerint „nem személynév. Valamint falusi, szőlőhegyesi stb. az olyan ember, aki falun, szőlőhegyen lakik, szintúgy értendő itt a sárosi. Vö. Lehr Albert A -si képző. Budapesti Szemle 1903.” Abafi írta át az általa kiadott Mikes-szövegben Sárosi-nak. — Csupa sárosi és sárosiné! Mikes mindig kész a szójátékra. Tréfás ötletét az váltotta

ki, hogy Rákóczi fejedelem Danckába (Vall 238) és Franciaországba érkezésekor (Vall 254), a Le Comte de Charoch, Le comte de Saaros, azaz Sáros grófja, Sárosi gróf álnevet használta. (Rákóczi Sáros megye „supremus comes”-ének nevezte magát.)

19 *abból a fekete apotikából*, — abból a fekete (sáros) patikából.

20 *poháronként — poharanként* (Szily). Vö. *sugárát* — *sugarát* (39. lev.), *számárok* — *szamarak* (57. lev.).

21 *sellegenként*, — Szily: „A. m. serlegenként. Vö. párlani-pállani, parlagpallag stb.” NySz Serleg, selleg. Kulcsár Mikes-kiadásában még helyesen, de Toldytól kezdve (Miklós és Szigeti Mikes-kiadását kivéve) „fellegenként”! — Régen mások is használták: Apor: selleg (MHH 11. Scriptoros 379), Bethlen Miklós: sellegből (I, 132).

24 *ivut.* — *ivott*, „székelyes” alak (Szily). Apornál is: *ivutt* (MHH 11. Scriptoros 329) *hivutt* stb.

25 *a barát tánczal.* — Ld. az 58, 82, 103. levélben is. — A menyasszonytáncról vö. az 50. lev. jegyz. 15. s.

28 *azt írod hírül* — Vö. Simonyi Határozók I, 332—333. Az -ul, -ül -ragos határozók. Hasonló példák a 80, 85, 86. levélben (rabul, feleségül). Ld. alább (óléányul). MMNyR I, 578.

29 *a francia királynénak.* — Ld. róla a 69. lev. jegyz. 25.s.

32 *ki szerzi* — megszerzi (Szily). — Vö. Soltész 95: „A ki igekötő előfordulási statisztikája emelkedő görbe képét mutatja. A XVIII. századig 10% körül van az arány; a XVIII. század utolsó negyedében felszökik és megközelíti, néha el is éri a 20%-ot.” Mikes TLevelei igekötős ígéinek 11,5%-ában, az összes előfordulások 8%-ában van ki. A statisztika értelmezéséhez ld. Soltész 52, 104.

34 *meg korodzani.* — elvévülni. Szily: „Mai helyesírással: megkóródzani. A NySz. a kor (aetas)-ból származtatja. (L. kórózik MTsz.)”

35 *de arendés.*, — különös, furcsa dolog. Mikes szokásához híven főnnakad az ilyen eseten: a királyi lányok kolostorától nem messze *két nagy klastroma vagyon a barátoknak*. Jellemző az író libertinizmusára az a megjegyzése, hogy aki ezeket a kolostorokat alapította, *a kedvezet az asszonyoknak*.

44 *az Isten meg engedte azt, hogy a népit. asszony igazgassa*, — Utalás Deborara (Judic 4, 4—8), aki nemcsak bíraskodott, de hadat is indított a Tábor hegyére. Ld. a 24. lev. jegyz. — Az asszonyok befolyása az uralkodókra; ez a téma különösen XIV. Lajos idejében, az udvarban volt időszerű. Mikes a történelemből szed össze példákat, ld. alább.

47 *ángliában . . . ersébet királyné.* — Erzsébet királynő a Tudor dinasztia (1485—1603) utolsó képviselője volt. 1603-ban végrendelete alapján Stuart Mária fia, VI. Skót Jakab lett Anglia királya I. Jakab néven. Mikes Stuart Máriáról névtelenül emlékezik meg. Brantôme a Dames illustres III. discours-jában hasonlóképpen beszél: „la Reyne d’Angleterre ne l’ayma (sc. Marie Stuart) jamais, et a esté tous jours et de long-temps jalouse de sa beauté, qu’elle voyoit surpasser la sienne.” (Paris 1858—59, X. 132. Első kiad. 1665.) A Grands Capitaines livre I., II. part. XXI. chap.-ban: „. . . elle [la Reyne d’Angleterre] estoit lors en sa grand beauté et belle grace: rien ne l’a gastée que l’exécution de la pauvre reyne d’Escosse: sans cela esoit une très-rare princesse.” (I. m. III, 127.) Óléányságaról is tud Brantôme: „Je crois que ce

qui l'a maintenue si long-temps en sa beauté, c'est qu'elle n'a jamais esté mariée." (I. m. X, 256—57. Recueil des dames galantes.) Majd ismét hozzát teszi: „Cest reine est à louer en toutes sortes de louanges, n'estoit la mort de ceste brave, belle et rare reine d'Escosse qui a fort souillé ses vertus." De amit ezután mond Mikes Erzsébetről, arról már Brantôme nem szól. Utalása, hogy a királynő a vallás dolgába ártotta magát, helytálló. Erzsébet királynő az erősödő angol burzsoázia érdekeinek megfelelően következetesen spanyolés katolikusellenes külpolitikát folytatott. Ld. Király 1909, 268, 345.

50 *ha a nényit. vagy ötse aszszonyt., olyan ártatlanul meg nem ölette volna,* — Vö. Simonyi Jelzők Mondt 48: A főnév jelzői használata. Személyragos jelzők. — Ld. még a 77, 91, 140, 166. lev. jegyz. — Stuart Mária (1542—1587) V. Jakab leánya, VII. Henrik dédunokája, Skócia királynője. Fiatalabb volt Erzsébet angol királynőnél (1533—1603), aki VIII. Henrik leánya volt és mostoha nővére (Katolikus Mária) halála után 1558-ban lépett trónra.

54 *ó leányul holt meg,* — Szily: vén leányul. Vö. Simonyi Határozók I, 326: Az -ul ül -ragos határozók. Simonyi e szövegrészt így értelmezi: „soha egyhez sem ment [nőül] ugyan ó leányul holt meg”. — Klemm TörtMondt 172: A határozók jelentésváltozása. — MMNyR I, 578.

54 *de a mi nevetésre valo,* — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. — Mikes azt tartja nevetni valónak, hogy Erzsébet házassági ajánlatot tett a pápának is. IV. Páltól (1555—59) VIII. Kelemenig (1592—1605) kilenc pápa volt Erzsébet uralkodása alatt.

56 *a vallás dolgában ártotta magát,* — NySz 2. Árt, át [Szólások].

61 *azt a kérdést teszi két töllem,* — Szily szerint „a »kérdést tesz hozzá«, és »kérdesz tőle« egybekeveredése.”

62 *hol kezdették. meg vakarni a lovakot.* — Az ilyen kérdés bevetése ritka eset és durván hat a szépre, kellemlre törő Mikes stílusában.

63 *mikor akasztották fel. a leg első aszszonyt párisban..* — Ld. a következő lev. és jegyz. 84. s.

65 *fel szedgyük asátor fát.* — Szily a közmondások között idézi ezt a szólást. Mikesnél és a mai használatban is rendszerint azt jelenti ez a szólásmondás, hogy 'útra készül', 'felszedelőzködik'. A szólás legrégebb adatai azt mutatják, hogy ez a kifejezés a katonai élet körében alakult ki, s onnan kiszakadva vált átvitt értelmű szólássá. Vö. O. Nagy: Mi fán terem? 299. — A 138. levélben *fel szedi sátorát* változatban.

71 *senki ugy nem szereti kédel mint ego* — Érdekes latinosság az *ego* a levél végén. Egyedülálló eset.

[85.]

1 sor *polatéti.* — Ld. először a 35. levélben.

2 *a két kedvesen irt levélt igen kedvesen vettem.* — Vö. Simonyi Határozók I, 204: Az -an en -ragos határozók. Ld. a 34. lev. jegyz. 35. s. — A levélvétellel kapcsolatos levélkezdetre ld. a 3. lev. és jegyz.

4 *az olytant. némelykor, láttatlanná kel tenni.* — Vö. Simonyi Határozók I, 319; 317: „A -vá -vé -rag állandó ebben a szólásban: hallatlanná, látatlanná tesz vmit = úgy tesz, mintha nem hallotta, nem látta volna”. Hasonló példa a 125. levélben. — MMNyR I, 581. — Ld. még Simonyi Határozók II, 348. Időhatározószók. Általános értelműek (néha, némelykor, néha-néha).

7 *ahol. és sok veres foglyoknak kellett meg halni.* — Vö. Simonyi Zsigmond: Az ikes ragozás története. Nyr 1905, 400. „A 17. században már a nyelvtan-írók se tudják pontosan megkülönböztetni a két ragozást . . . Már a 18. században a két ragozás összezavarásában úgyszólván semmi korlátot nem látunk . . . Faludi, Biró Márton, Orczy Lőrinc, Kazinczy, Dugonics munkái hemzsegnek a »szabálytalan« formáktól”. Mikestől a *Mulattságos napokból* is idéz példákat Simonyi. — Révai többek között Mikestől is idéz példákat az ikes ragozás különféle változataihoz (II, 893: 34, 51. lev. és 13, 48, 53—54, 91—92, 122. lev. 901—902, 911, 915—917: mintegy 20 levélből idéz példát). MMNyR I, 500.

7 *aportázo nyulakot.* — Szily: „Portázni a. m. »ellenséges vidéken kalandozni, portyáznia. — Itt gúnyval mondva.”

15 *de a miénk duplán.* — A „bujdosásban is bujdosni kell” (36, 44. lev.) motívum vallásos változata: a keresztény élete zarándokság. Ez a frazeológia Rákóczinál is, pl. „tout homme étoit voyageur sur la terre . . . dans mon double pélerinage” stb. (Testament politique, 258). „Je suis un voyageur en chemin” (Aspirationsban is gyakran). Ld. a 44. lev. jegyz. 18. s.

19 *tölttyük azt az drága időnket.* — NySz Tel, tölt [Szólások].

20 *az el töltött idő pedig soha vissza nem jö.* — „Az eltöltött idő soha visszajön” — mondja egy erdélyi közmondás (Konsza HáromszNépkölt 488).

24 *mert hány ezer ember veszet. és vész minden nap a tengeren. a felől elegen mennek atengerre.* — Vö. Soltész Igekötők 191: Az igekötő hiánya. Szokottabb a perfektív elvész. — Klemm TörtMondt 231: A névutók használata (felől, felé; megengedő ok kifejezésére a 17. szd. óta). NySz 1. Fél : felől b). Ld. a 37, 66. lev. jegyz. is

25 *hát mi nekünk nem volté példa előttünk.? volt, de tanoltunké rajta.?* — A levélíró valószínűleg a Törökországban bujdosásban meghalt Thökölyre gondol, akit a 36. levélben név szerint megnevez. — Mikes előadásának jellemzéséhez vö. Szabolcsi 229: D) Jellemző mondat-ritmika. 55. lev. jegyz. 7. s.

29 *nagyra vágyódás.* — NySz Vágy : nagyra-vágyódás. A szótár csak innen idézi.

30 *csak az újság. és aváltozás után fut.* — A Spectateur is többször foglalkozik ilyen gondolattal. Pl. „Est natura Hominum novitatis avida. Plin. Hist. Nat. L. XII. Chap. 1. Les Hommes sont naturellement avides de la nouveauté.” (V, 1.) — „. . . dulcique animos novitate tenebo. Ovid. Metam. L. IV. 284. Je captiverai les esprits par une agréable nouveauté.” (VI, 313.) — „Sur l'inconstance et la légereté des hommes qui ne suivent pas les lumières de la raison.” (II, 229.) — Az újságon való kapásról vö. Bod Hilariusát is (404. sz.).

36 *ettől vagyon hogy soha az ember nem lehet boldogá. mert soha sem becsüli a maga állapotját.* — Vö. Simonyi MagySzórend 378: „A régi nyelvben a tagadó névmások után — úgy mint más összefoglaló kifejezések után is igen gyakran más, gyöngébb hangsúlyú részek vannak közbeszúrva; az újabb nyelvben ez a szórend sokkal ritkább.” — Ld. még a 23, 37, 61. lev. jegyz.

42 *a bizonytalanra vágy, és ajelen valoval. nem élni tud, hanem viszá élni.* — Vö. Simonyi MagySzórend 371: „A tagadás első sorban nem az ígére, hanem más szóra, névszóra vonatkozik.”

44 az Isten adgya a fejedelmeket, mind a jót. mind a rosszat. — Alább is ő emeli fel egyikét, és ő veti rabság alá a másikat. — A levélíró a szentírás példáira hivatkozik. Az uralkodás isteni adományáról, az alattvalók bölcs igazgatásáról, a pásztor (fejedelem) és a nyáj (nép) kapcsolatáról szóló példákban kifogyhatatlan mind az ó-, mind az újszövetség (vö. Zsoltos 58—60). Hasonló gondolatokkal találkozott Mikes olvasmányjaiban és fordításában is. Pl. *Az nagy minden valokrol. és azokrol kiknek másokot kel igazgatni.* (Kalauz 113 recto, I. Articulus.) Az uralkodók hatalmának isteni eredetéről, arról, hogy kemény büntetés terhe mellett tartoznak igazságosan uralkodni s az alattvalókról gondot viselni (133 verso).

Rákóczi maga is idézi Emlékirataiban az erdélyi beiktatásán elhangzott beszédet: „Isten adja a jó és rossz fejedelmeket.” (Bp. 1872, 209.) Vö. Vízkeleti András: Bartha Andrásnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem beiktatásán elhangzott beszédje. (ItK 1960, 578—81.) Hasonlóképpen egy kuruc röpiratban: „a népek nem a fejedelmek nagyravágásának játékeszközei, a fejedelmet Isten a népek boldogságára teremtette.” (Zolnai: II. Rákóczi Ferenc. Franklin, Bp. 25, 59.) Bethlen Miklós Önéletírásában is: „Non regna propter reges, sed reges propter regna creavit Deus” (I, 41). — A fejedelem ezekről a gondolatokról gyakran ír Vallomásaiban (1, 19, 172—75, 184—86, 217), a Testament politique-ban (77, 84, 89, 91, 119, 121, 122, 137, 148, 357), az Aspirations-ban (383. stb.). Rákóczi hosszasan idézi és fejtegeti Bossuet műveit (Discours sur l’histoire universelle; 1681, Histoire des Variations); az alapgondolatot („les souverains sont des Dieux sur la terre”) a nemzeti monarchia politikai rendszerébe öltözteti. Ld. Szekfű 235—37. — Király 1909, 345. — Zolnai 1921—22, 28. 1916, 18.

Mikes korábbi leveleiben is szól a fejedelmekről (32, 33, 39, 43, 51, 69. lev.). Ezekben Rákóczit ismeri el igaz keresztény fejedelemnek a német császárral szemben. S amíg első leveleiben türelmetlenül sürgeti a hadakozást, hogy visszatérhessen hazájába, később a 85. levélben a bujdosás lelki válságaitól megtörtén az isteni rendelés megváltozhatatlanságát hangoztatja: *... az Isten egynehány ember kedvéért. az ő közönségesen való rendelését meg nem változtattya.* — A passzív belenyugvással szemben Rákóczi a cselekvés embere: az isteni rendelés őt fejedelemmé tette s ezért élete végéig nem mond le jogosnak ítélt harcának folytatásáról. Mikes kiábrándultságában éppen ellenkező, pesszimista gondolatra jut *nem. kellene soha egy jó haza fiának, zúr zavart csinálni, se kívánni, semmi féle szin alatt.* Mikes őszinte hangú levelei (76, 87, 96. lev.) a rodostói udvarban zajló, válsággal terhes bujdosó élet mélyére adnak bepillantást.

48 egy szántó vető ember. — Az elbeszélés-megtalálható a Spectator 25. számának 1714-ből való francia fordításában: „Jupiter, à ce que nous dit le Mitologue, pour récompenser la piété d’un bon Paisan, promet de lui acorder tout ce qu’il lui demanderoit. Là-dessus, le Fermier souhaite d’avoir le tems à sa disposition, & d’abord qu’il eut obtenu sa requête, il distribua la pluie, la neige & le soleil sur ses terres, suivant qu’il jugeoit du besoin de chacune. Mais à la fin de l’année, lorsqu’il s’atendoit à recueillir une abondante moisson, il la trouva fort au dessous de celle de ses voisins; de sorte que, pour n’être pas la cause de sa ruine totale, il supplia Jupiter de vouloir reprendre la conduite du monde.” (Le Spectateur, Amsterdam 1741, I, 124—25).

A Spectateurre vall az adoma elhelyezése is (egy elmélkedés után), melynek konklúzióját — megnyugvás a gondviselésben — hasonló szereppel tünteti föl a francia szöveg.

A Spectator prózájának az alapja Gabriel Faërnusnak, a XVI. századi latin költőnek hosszabb meséje (Centum Fabulae ex antiquis auctoribus delectae. 98. mese: Rusticus et Jupiter), amelynek végén Jupiter megmutatja, hogy csak az ő igazgatása hoz áldást. — Erről szól Charles Perrault népszerűvé vált verses fordítása (Cent fables choisies des anciens auteurs, trad. du latin en vers français 1699). Megemlíthető, hogy Perrault meséjének egyik kiadásában egy misszilissel kevert fiktív levélgyűjtemény is található: Lettres choisies de Messieurs de l'Académie Française, sur toutes sortes de sujets . . . avec la traduction des Fables de Faerne. Hannover 1709. A szántóvető meséje (Le Paisan et Jupiter) ebben az 587. lapon található. A lényeg és a tanulság mindegyik változatban ugyanaz. — Vö. Zolnai 1916, 14—15, 105. — Király 1909, 342.

A The Spectatorról a továbbiakban többször esik szó. Köteteit mindenkéltt francia nyelvre fordították le Hollandiában a következő címmel: Le Spectateur, ou le Socrate moderne, où l'on voit un Portrait naïf des Moeurs de ce Siècle. Ennek első kötete 1714-ben jelent meg, a VI. 1726-ban, a VII. csak 1750-ben, a VIII. pedig 1754-ben. Mikes a népszerű gyűjtemény első hat kötetéből merített. Vö. a 73, 85, 103 és 200, 104, 109, valamint a 166, 199, 204. lev. jegyz.; fóltehetőleg a 74, 101, 107, 108. lev. is. Erre vonatkozólag Zolnai Béla és Fest Sándor végzett alapos forráskutatást; ld. az egyes levelek jegyz. — A Spectator egy későbbi magyar fordítójáról vö. György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941, 411. „Kolósváratt, egy érdemes hazánkfia az Addison és Steele által 1711—1712-ben kiadott s közönséges kedvellt nyert Spectator fordítja Anglusból”, — írja az EM 1814, 164. — Az EM-től említett fordító valószínűleg azonos azzal a Fekete Ferencel, akit Döbrentei 1816-ban a Spectator fordítójának nevez. vö. Kazinczy Lev XIV, 118. — A korai felvilágosodás modern erkölcsi folyóiratának népszerűségére jellemző Goldoni megjegyzése: 1753. „Olaszországban ekkoriban jelent meg az angol Spectator című folyóirat fordítása, s mindenki ezt bujta” (268).

60 *keneti fel.* — Szily: „felkenet. A NySz.-ből mind ez, mind a felken kimaradt.”

62 *egy embernek, nem is lehet. abban változást tenni.* — Vö. Simonyi Határozók I, 97: „A tekintethatározó, respectívus ben, ből = rá nézve . . . A -ben ragot itt úgy értelmezhetjük, hogy ezen tekintetben, ezen vonatkozásban, ezen viszonyban állíthatjuk az alanyról ezt vagy amazt.”

63 *gyakorta irok prédikációt. nincsen egyéb dolgom.* — Kezdetben ritkán (13, 20, 23. lev.), később gyakrabban (51, 62, 63, 65, 67, 86, 110. lev.) tesz Mikes célzást a prédikációra, jelezve levelének elmélkedő hangját. Ld. a 13. lev. jegyz. 52.s.

68 *minden ágg a kezünkben szakadot.* — (Erdélyi, Margalits.) NySz Kéz [Szólások]. NySz Szakad [Szólások]. A szakad ige más jelentésben fordul elő a 142. levélben: . . . *szakad a dunában az édes olt vize*, a NySz szintén idézi.

71 *csak uszszunk hát edes néném a még lehet.* — Ugyanígy a 13. levélben is.

73 *akórót nem szokták a fűző mellé tenni.* — (Erdélyi, Margalits.) — Fűző. „A NySz. csak innen ismeri ezt az értelmét” (Szily).

74 *de én aki egész életemben bujdosom. és végtire 16 esztendő koromban a házamat el hadítam. a bizonyos hogy a szabadság keresés az elmémben akkor sem volt,* — Magyarázatra szorul Mikes megjegyzése, hogy ő egész életében bujdosott. Bujdosó sorsáról általában Erdély elhagyásától (1707-től), ill. Magyarországból való távozásától (1711) kezdve beszél. Itt már egész életére kiterjeszti bujdosását. Az 1690—1707 közötti időszakra vonatkozó gyér életrajzi adatok megerősíteni látszanak a levéllíró sorait. Kb. 1700—1707 között szűkebb hazáját, Háromszéket elhagyva Kolozsvárt tanult. 188. levele szerint szülőfalujában, Zágónban még 8 évet sem töltött. Mikes misszilis leveleinek (1759—1761) és anyja Rodostóba küldött levelének (1722) tanúsága szerint gyermekkorában más falukban is (Zabola, Abafája stb.) élt, főleg a zabolai Mikések birtokán és anyai águ atyafiai között Torda vármegyében. Gyermekkori „bujdosása” atyja, Mikes Pál 1690 szeptemberi zágoni betörésének és öldöklésének következménye. A kardélre hányt zágoni nemesek maradékai kérték a guberniumot, hogy a Thökölyhöz pártolt Mikes Pált tiltsa ki Zágónból; majd kártérítési pert indítottak Mikes Pál özvegye ellen. (Vö. a Mikesebirtokra vonatkozó okmányokat, 96. lev. jegyz.) Ilyen körülmények között a zágoniak nem nézték jó szemmel a zágoni Mikéseket s ezzel magyarázható, hogy Mikes anyjával gyakran tartózkodott más falukban.

Mikes betöltötte tizenhatodik életévét, amikor 1707-ben Rákóczi udvarába került (16 esztendő 1706 augusztusában volt). Anyja írja később (1720-ban) Károlyi Sándornak: „... úgy gondolom, jó üsmeretiben lehetett excellentiádnak édes fiam Mikes Kelemen, kit is kolozsvári convictusból kivéven, belső inassának melléje vévő Rákóczi Fejedelem, ... hírem s akaratom ellen, ... — az is, mint meg nem ért iffiú, kölsű cifraságokon kapott inkább ...” (Thaly Sz 1874, 214—16.) Vö. az 51. lev. jegyz. 20. s. Mikes kijelentése és anyja levele összevág. A fejedelem kamarásának őszinte soraitól távol áll az önigazolás. Esküje, adott szava, hűsége, „vak szeretete” kötötte életét Rákóczi személyéhez a harcok idején és a bujdosásban. A száműzetés nehéz éveiben Mikes elég emberi gyarlóságot, önzést látott a fejedelem mellett — *felének sincsen esziben az ország jova. de mindenik tele torokal kiálltja a szabadságot.* — hogy tapasztalatait bírálat formájában így összegezze.

78 *meg kel csokolni a vessőt. a melyel ostoroz.* — Ld. Mikes 1760. márc. 25-i misszilisének 10. sz. jegyz. is. Ezt a vallásos barokk motívumot Rákóczi is kedvelte; többször előfordul Vallomásaiban és levelezésében. — Él vele Bethlen Miklós is Önéletírásában: „Csókolom, édes Atyám, ezért a te vessződ.” (II, 168.) — „... avagy Felségednek valami atyai vesszeje megilletett ... nem csókoltam fiúi engedelmességgel a te vessződ.” (II, 177.)

79 *út semmi ujság nincsen. hanem csak a nagy unadalmas óság.* — Az unalomról ld. előbb is, különösen a 41, 46, 73, 74, 79. lev. és jegyz.

82 *én pedig maradok aki ma regel voltam* — Erre a levélzáró típusra vö. a 60, 72, 74, 87. lev. és jegyz. is.

83 *P. S.* — Post scriptum. Mikes másutt is (61, 102. lev., és 1759, 1760-i misszilisében) használja ezt a misszilis levélírásnál gyakran alkalmazott levéltoldást. — A P. s.-beq felel Mikes az előző levélben föltett kérdésre.

85 *egy kis historiát írok le.* — Az akasztófa-história megtalálható Madame de Gomez: Journées amusantes hetedik napi elbeszélésében. Ez a történet XIII. Lajos idejéből való. Kiseb eltérések (nem Lyon, hanem Párizs;

a közölt titok, az eredetiben titok marad, a nevek elhagyása) vannak Mikes és Mme Gomez előadása között.

„On commença, continua-t-elle, sous le Ministère du Cardinal de Richelieu, à tenir la main à faire severement observer les Edits de nos Rois qui deffendent les Duels.

Un particulier, nommé Bonneval, fut accusé et convaincu à Lyon, de s'estre battu en duel et le Grand-Prevost l'ayant condamné à estre pendu, on le conduisit à la Place de Belle-Cour, où l'exécution devoit se faire: il estoit prêt de subir la peine, lorsqu'il vit passer un Courrier du Cardinal; le malheureux Bonneval dit aux Officiers de Justice qui le conduisoient, qu'il avoit un secret de la dernière importance à reveler à ce Currier, qu'il prioit qu'on le fit approcher, qu'il s'agissoit de l'intérest de l'Etat en general, et de la sûreté de son Eminence en particulier: on fit venir le Courrier, il lui repeta la même chose; mais il lui dit qu'il ne pouvoit rien déclarer de ce qu'il sçavoit qu'à son Eminence.

Le Courrier lui parla en particulier, et paroissant entrer dans ces raisons, il dit au Grand-Prevost que cet homme avoit de si grandes choses à reveler, qu'il seroit blâmé s'il le faisoit executer sans avoir reçu les Ordres du Premier Ministre, et fit si bien par ses representations, que l'exécution fut suspenduë.

Le Courrier ne fut pas plûtôt arrivé à la Cour, qu'il informa le Cardinal de son Avanture. Ce grand Ministre qui ne négligeoit rien, donna ses Ordres pour faire conduire Bonneval avec soin à Paris.

Il fut mené au Cardinal, qui lui demanda ce qu'il avoit à lui dire; Monseigneur, lui répondit-il, pardonnez ma témérité, et si dans le moment qu'on me menoit à la Potence j'ai eu la pensée en voiant vôtres Courrier, d'en imposer au Grand-Prevost, comptant bien que, si je pouvois venir devant vostre Eminence, elle obtiendrait ma Grace.

Le Cardinal ne pût s'empêcher d'admirer la fermeté de cet homme, et jugeant du caractere de son esprit par le jugement qu'il avoit conservé dans le peril qu'il avoit couru; il se fit instruire de son affaire, en parla à Louis XIII. et obtint sa Grace. Bonneval en liberté, fut remercier le Ministre, et lui dit que lui estant redevable de la vie, il vouloit la consacrer à son service; le Cardinal qui se connoissoit en gens, l'éprouva, et s'en servit utilement en plusieurs occasions." (1724, III, 93—95.) — Király 1909, 342.

85 *egy embert akasztani vitték.* — Vö. Simonyi Határozók II, 296: Az infinitívus mint határozó (célhatározó mozgást, mozdítást, indítást jelentő igék mellett). — MMNyR I, 223; II, 224.

87 *az a hertzeg. igen igen tréfás ur volt, . . . nevetheetet volna . . . vagyon néki mándenkör valami nevetésre való historiája, . . . a király azt igen nevelvén.* — Hermányi gyűjtötte előszeretettel az ilyen históriákat és írt hasonló tréfás urakról. Mikes érdeklődését is lekötötték az ilyen nevetséges dolgok. Vö. a 17. lev. jegyz. 3.s.

92 *a nadrágban kellett bocsátanom feltemben.*, — NySz Nadrág [Szólások]. — A francia írónél ez a „motívum” nincs meg.

95 *addig legyen kegyelmeitek várakozásban;* — Vö. Klemm TörtMondt 185: A határozóragok használata. Állapothatározók (-ban). Ld. még a 41. és 77. lev. jegyz.

I sor *egy csinos. és takarékos új esztendőt.* — A 102. levélben *takarékos levelet*, a 107.-ben *takarékos királyságot.* — „Ma e helyett takarost mondanánk” (Szily). NySz Takarékos 2) [gratus, decens; anständig, anmutig]. — Az újjevi kívánásokra vö. a 23. lev. és jegyz.

4 *mind haszontalan, mind pedig a mértéken feljül való.* — Simonyi Határozók II, 37—38. „A mérték meghaladását jelentő fölött váltakozik a fölül névutóval, melyet a mai nyelv csak n -ragos, de a régi nyelv ragtalan főnév után is alkalmaz.”

9 *azt kérded édes néném* — A kérdésekre való válaszadás ilyen módszerét. Mikes ezekben az években alkalmazza az olvasmány-részletek közvetlenebb formában való beolvasztására (vö. a 84, 80, 70. lev. stb.).

13 *henricus octavus* — VIII. Henrik (1509—1547) választotta el az angol egyházat a római katolikustól, s az angol királyokat az új, anglikán egyház fejének jelentette ki (1534). Az új vallás átmenet volt a protestáns és a katolikus vallás között. Ez a lépés a Tudor-dinasztia abszolutista törekvéseinek, bel- és külpolitikájának szempontjából egyaránt jelentős volt; befejezését jelentette a XIII. sz. óta folytatott politikai küzdelemnek, hogy az angol trónt függetlentsék a pápai fennhatóságtól. Vö. Király 1909, 345. — Zolnai 1960, 162.

27 *bulena annát.* — VIII. Henrik második feleségét. A király 1533-ban vette nőül Boleyn Annát, s 1536-ban házasságtörés vádjával kivégeztette. Ebből a házasságból született Erzsébet, az utolsó Tudor-dinasztiából való királynő, akiről Mikes előbb szólt már (84. lev.). VIII. Henrik és Boleyn Anna történetét Bandello írta meg novellájában (III, 62). Francia fordítását lásd F. de Belleforest: *Histoires tragiques* II, 36. (Lyon 1590, 867.) Bandello teljes részletességgel tárgyalja a történeteket, melyhez képest Mikes dióhéjban meséli el az összesűrített mozzanatokat. Bandello elbeszélésének szövegéből idézünk.

„De le molte mogli del re d'Inghilterra e morte de le due di quelle, con altri modi e vari accidenti intervenuti.

Enrico, di questo nome ottavo re d'Inghilterra, prese per moglie Caterina figliuola di Ferrando d'Aragona e d'Isabella di Castiglia sua moglie, che meritavano per lo conquisto del reame di Granata e per il zelo che avevano de la fede catolica esser chiamati i »regi catolici«, ancor che prima fosse dato questo titolo ad Alfonso, primo re di cotal nome. Con questa Caterina ebbe Enrico una figliuola chiamata Maria, giovane di grandissimo spirito e di bei costumi e grate maniere dotata. S'innamorò esso Enrico d'Anna, de la famiglia di Bologna, figliuola d'un cavaliere de l'isola, giovane di corpo molto bella ma di basso animo e plebeo, che era de la reina Caterina donzella, e tanto innanzi andò con questo suo amore e sì il re vi s'abbagliò, che entrò in pensiero di repudiar la reina e prender questa sua donzella per moglie. Si dice che il cardinale Eboracense, che allora amministrava tutti gli affari del reame, lo consigliò che la repudiasse, con dargli ad intendere che seco il sommo pontefice averia dispensatò, pretendendo al divorzio questa ragione, che Caterina era prima stata moglie del fratello maggiore d'esso re e che perciò non poteva esser sua consorte. Ma alcuni altri dicevano al re che avvertisse

bene, ch  il papa non separerebbe mai questo matrimonio, perch  quando egli la spos  fu dal papa, che allora era, dispensato di poterla sposare ancora ch'ella fosse stata moglie del fratello, col quale non aveva consumato matrimonio. Ora il re, ebro de l'amore de la donzella e sazio de la reina, quella di propria autorit  e senza altra dispensa repudi , e cercando dal papa esser dispensato, non fu mai possibile che potesse aver l'intento suo, adducendo il papa che Caterina era sua vera moglie, avendola con autorit  de la Chiesa sposata e seco consumato il matrimonio ed avutone figliuoli, di modo che pi  non gli poteva separare. Furono su questa materia compilati infiniti consulti, e non ci fu universit  alcuna n  uomo che avesse fama di scienziato, che non fosse richiesto a comporre qualche cosa su questo caso. N  solamente il papa procur  costei consulti, ma il re altres  mand  per tutto; ma generalmente fu da tutti i dottori cattolici con efficacissime ragioni conchiuso che il re non poteva repudiar la moglie, e meno il papa disfar cotal matrimonio. Entrato il re in colera grandissima e pieno di mal talento, cacci  il cardinale de la corte e lo confin  in certo luogo de l'isola, levandoli tutte l'entrate che aveva; il che fu cagione de la morte sua, perch  mandandolo poi il re a pigliare e menarlo a la corte, egli, che si dubit  esser condotto al macello, s'avvelen  nel viaggio, per quello che se ne disse, e mor  prima che arrivasse a Londra. N  solamente mor  il cardinale Eboracense, ma molti altri grandissimi prelati e baroni furono decapitati, tra i quali vi fu quel santo uomo, il vescovo Roffense, il quale, essendogli mozzo il capo, fu trovato con l'asprissimo cilicio su le carni. Che dir  di Tomaso Moro, uomo integerrimo e di bone lettere greche e latine dotato? Ma se io vorr  far il catalogo di quelli che a le sferzate voglie del re non volsero consentire, io far  una nuova Iliade, perci  che non lasci  n  monaci n  frati ne l'isola, ed infiniti n'ammazz , disfacendo tutti i monasteri e guastando tutte le badie e dando i vescovadi a modo suo, senza autorit  del sommo pontefice. Spos  adunque la sovradetta Anna, vivendo ancora la reina Caterina, che gi  s'era ritirata in un luogo che il re l'aveva deputato. Ma grandissima difficult    che le cose cominciate con tristo e cattivo principio buon fine sortiscano gi  mai. Era Anna molto bella e piacevole sovra modo, ma poco del corpo pudica, perci  che prima che il re la sposasse, ella, per quanto confess  al tempo de la sua morte, aveva pi  volte provato con che corno gli uomini cacciano il diavolo in inferno. Ascesa poi a tanta grandezza che, di picciola donzella, tenuta era per reina ed onorata, non considerando l'alto grado al quale immeritamente si vedeva sublimata, si diede a disonesti e vietati amori. Ella disonestamente am  il proprio fratello, che il re aveva fatto gran barone, e pi  volte carnalmente seco si giacque. N  di tale sceleratezza contenta, s'innamor  d'un favorito del re, che si chiamava il signor Uestone, e a quello, tutte le volte che ella puot , fece del corpo suo amorosamente copia. Ma la cosa non fin  qui, si era ella disonesta ed insaziabile. Onde gittati gli occhi adosso ad un barone che tutto il d  era in corte, nomato Briotone, ed uomo di molta stima, quello anco indusse a giacersi con lei. E per averne sempre qualcuno a lato, a ci  che non perdesse tempo, si domestic  di modo con il signor Nioris, che la domestichezza non si fin  che insieme presero in letto quel piacere che tanto gli uomini da le donne ricercano. Io veggio molti di voi, signori miei, pieni d'ammirazione di quanto adesso vi narro, e vi deve forse parere ch'io vi narri fole

di romanzi, o de le favole che si fingono su le mani. Ma io vi dico una vera istoria, perciò che, quando ella fu dentro il castello di Londra decapitata, io mi vi trovai e sentii leggersi il processo, essendo già ella condotta su la baltresca, e vidi anco mozzar il capo a cinque suoi adulteri, dei quali quattro ne avete da me uditi. Resta che vi annoveri anco il quinto, del quale molto piú vi meravigliarete, e sará ben ragione. Era in corte un Marco, di bassa condizione, che fu figliuolo d'un lagnaiuolo ed aveva imparato a cantare e sonava di vari stromenti di musica, e per questo era amato dal re, a assai sovente, quando era in letto con la reina, lo faceva entrar in camera e, se ben non v'era, lasciava che Marco, essendo la reina in camera, in anzi a le cantasse e sonasse. Sapeva Marco tutti gli amori disonesti de la reina, e v'era anco una donzella nominata Margarita, che a la reina teneva mano in questi suoi adulteri. Ora accostumava la reina, quando il re era levato, di farsi venir Marco e udirlo sonare; ma o che ella lo facesse a ciò che fosse secreto e non rivelasse ciò che ella con i baroni già detti faceva, o pur che volesse provare se egli cosí ben sonava con la piva come faceva con gli stromenti, piú e piú volte se lo recò in braccio, compiacendoli di quello che, del re in fuori, doveva a tutto il mondo essere scarsissima. E cosí la disonesta reina ora con uno ed ora con un altro, sempre che n'aveva l'agio, si trastullava e sempre piú stracca che sazia rimaneva. Era bene per la corte qualche dubbio de l'onestá sua; ma veggendo che il re piú che gli occhi propri l'amava, nessuno ardiva farne motto, e gli adulteri andavano dietro a buon giuoco. Il re medesimamente, non contento de la possessione de la reina, amorosamente godeva una dama bellissima che stava in corte con la reina, con la quale egli giocava spesso a le braccia, ma sempre toccava a la donna a star di sotto. Questa dama . . . che sapeva tutti gli adulteri de la reina . . . Formatosi poi il processo e trovato ciò che Marco detto aveva esser vero, non dopo molto su la piazza di Londra fece pubblicamente a tutti cinque gli adulteri, con ammirazione grandissima del popolo, mozzar il capo. Dopo una matina su la piazza del castello a la reina e a la Margarita fece far il medesimo. Morí la sfortunata reina molto costantemente, per quello che si vide, e ben condrita dei suoi peccati. Stette il re circa dui anni, e poi prese per moglie Giovanna di Semer, sorella d'un cavaliere, la quale ingravidò d'un figliuol maschio, come il parto manifestò, nel quale essa Giovanna morí; ed il figliuolo è quello che si chiama il „prencipe”. Morta questa reina, egli praticò con il duca di Cleves di prender la sorella di quello, e la sposò, e fecela condurre in Inghilterra e tennela per moglie tre mesi solamente, perciò che, essendo ella in letto col re e di varie cose ragionando, ella scioccamente si lasciò uscir di bocca che altre volte, essendo fanciulla, aveva promesso ad uno del suo paese di pigliarlo per marito. Per questo il re la repudiò, e fuori in un luogo assai vicino a Londra la mandò a stare, ordinandole una entrata di venti migliaia di ducati. Cacciata via questa di Cleves, prese per moglie una nipote del duca di Nofoco, che è un nobilissimo barone, e la tenne dui anni. Ché, essendo ito il re nel paese di Nort, stette lontano alcuni dí da Londra e poi vi ritornò. Ritornato che fu, intese che la reina s'era amorosamente domesticata con un barone favorito suo, che si chiamava Colpèper; onde, giustificata la cosa, gli fece tutti dui su la piazza de la città decapitare . . . Vero è che si dice che tiene de l'altre pratiche di donne, e che quasi ogni quindeci dí va a trovar quella di Cleves e seco

dui e tre dí molto domesticamente dimora. Tale adunque è la vita d'Enrico ottavo re d'Inghilterra per quanto appartiene a le donne e a la religione cristiana." (Bandello: i. m. Vol. V. Parte Terza Novella LXII, 25—33.)

35 *hogy álljon boszút a pápán,* — Vö. Simonyi Határozók I, 138: Az -n-es állapothatározónak különösebb fajai (bosszút áll valakin stb. kifejezések, vö. fr. prendre sur quelqu'un). Ld. még a 3. lev. jegyz. — VII. Kelemen pápáról (1523—34) van szó.

37 *tegye magát fejének a bé vett vallásnak,* — Vö. Simonyi Határozók I, 291: A nek -ragos határozók. Ebben a mondatban megvan a célzatosság, „de a mai irodalmi nyelv (mely kivált a tesz igét csak a választás v. kinevezés értelmében szokta nek-kel szerkeszteni) mégis inkább a -vá ragot alkalmazná”. Ld. még a 34, 36, 53. lev. jegyz.

52 *de a héjával,* — 99. levélben is ugyanígy. Szily: hiában.

54 *azokat a szép oldal csontokat minden időben szerették. szerettyük. és szerelni is fogják,* — Mikes másutt is (54. lev.) tréfálkozik a „szép oldalcsont”-tal. Ez a levél is kuriózumszámba menő asszony-históriákból áll. Kedvelt témája a fiatal író leveleinek. — Az asszonyok befolyásáról vö. a 54. lev. és jegyz.44. s.

56 *sokan írják, hogy a leg első gyilkosság. a két egy testvér atyafi között. asszonyért eset.* — A gondolat ősi lelőhelye a midrás. Mikes Bayle szótárából merített, midőn Kain és Ábel testvérgyilkosságára célozva a bibliai történetbe szerelmi motívumot vegyített. Itt olvasta, hogy vannak, akik azt állítják „qu'ils se soient brouillés pour une femme” (DictHist Amsterdam 1730. Abel); s a cikk F) pontja alatt közölt részletes magyarázatból tudhatta, hogy e probléma megvilágítására már sokak véleménye hangzott el. Bayle a midrás körül felgyülemlett irodalom alapján ismerteti a szerelmi testvérgyilkosság vonatkozó részét. „. . .Satan inspira secrètement à Caïn de se défaire d'Abel, pour l'amour d'Azrun: ce qui empêchant que son Ofrande ne fut agréable à Dieu, augmenta le dépit de Caïn contre son Frere; de sorte qu'ils ne furent pas plus tôt descendus de la Montagne, qu'il lui donna un coup de pierre sur la tête, et le tua. La belle Azrun, que Caïn épousa après ce coup et qu'il amena avec lui dans son exil, fut donc la cause du crime de Caïne. Il est vrai qu'elle en fut la cause innocente; mais c'est toujours vérifier ce qu'a dit un Poëte Latin, touchant l'antiquité des Guerres suscitées pour des Femmes. . .” Ld. Zolnai 1916, 105. — Zsoldos 72—73.

58 *micsoda bírodalmak. nem fordultanak fel fenékel egy asszonyért.* — Vö. Simonyi Határozók I, 439: „A személyre vonatkozó okaló -ért a régiéknél szintén gyakrabban fordul elő, mint a mai nyelvben, mert ma legtöbb esetben a miatt névutót használjuk.” Ld. még a 41, 42. lev. jegyz.

59 *egy francia királynak* — Forrása kiderítetlen. Ld. Király 1909, 342.

64 *egy más királynak* — Egy király barátnője urát is az ágyban hálatta, amikor az asszonnal hált. Libertinus francia históriára vall. Brantôme-ízű eset. Forrása kiderítetlen. — Király 1909, 343.

69 *eneveltséges példa,* — A levélíró előszeretettel gyűjti az ilyen nevetséges történeteket. Ld. a 17. lev. jegyz.3. s.

69 *azt tarttyák. hogy a szeretetben. egy harmadik, mindenkor alkalmazlan.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

73 azért hogy a részegesek. meny országban nem mennek. — A részek elkárhozását hirdető mondas az újszövetség szavaiból formálódik ki (I. Cor 6, 10), Zsoldos 67.

73 a szálló tököt. — szőlőtöket, szőlő töveket. Mikes szavának olvasása: szőlőtöket, székelyes alak.

77 roszunkra válik., — NySz Vál, vál-ik [Szólások].

79 ihon édes néném. vége nagyon már a predikációnak. — A világiasszony-históriák után Mikes jámbor gondolatoknak is helyet ad levele végén. A rövid elmélkedésnek szokás szerint tréfás módon vet véget. Ld. a 13. lev. jegyz.

80 és kívánok jóéttzakát. és a mellé kevés bolhát, édes kedves álom látást, és holnapra fel viradást. — Más változatban is elmondja az 59. levél végén. Ld. ott a jegyz. Vö. Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek.

81 amen. — Az amen-os levélvégre ld. a 33. lev. jegyz.

[87.]

1 sor egy keveset neveltünk — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

1 a két panaszolkodo levelén, — Mikes eddigi alkalmi levéltípusához vö. a 18. lev. jegyz. Ld. a 117. lev. jegyz. is. 38.s.

3 Két példa a haj megfehéredéséről. Forrása ismeretlen. Király 1909, 343.

4 természet szerint. — Alább a vallásunk szerint. — Vö. Simonyi Határozók II, 251: A szerint névutó. — MMNyR II, 202.

13 grátiát — kegyelmet.

14 a bujdosásnak hoszu voltáról panaszolkodni, haszontalan. — Vö. Simonyi Határozók I, 151: Az -n ról ra -ragos határozók. Simonyi példát idéz a 83. levélből is (azon panaszolkodnak). Ld. még a 78. lev. jegyz. 49.s.

19 ha el hietnök magunkal hogy a bujdosást. az Isten jovunkra adta. könnyen szenvednök. — Mikes egy idő óta föltűnően erős érzelmi súllyal beszél a bujdosásról (vö. a 85. lev. és jegyz., továbbá a 96. lev. és jegyz.). Ld. előbb is a 67. és 28. lev. jegyz. A vallásban próbál lelki vigaszt találni, igyekszik a bujdosást isteni rendelésként zúgolódás nélkül elfogadni.

21 jovunkot — javunkat (Szily).

25 ha az Isten valaküt haza vinne közülünk, jobban meg tudná becsülni hazáját. és öröküt. — Vö. a 85. és 96. lev. és jegyz. Mikes lelki válságtól terhes leveleiben a rodostói udvar látszólagos csendje mögött föfedi a bujdosásban elfásult emberek lelkületét.

26 nam a tékozlo fiú, — Lukács evangéliuma (Luc 15, 11—32) óta számos földolgozása volt a tékozló fiú példájának irodalomban és festészetben egyaránt. Vö. Zsoldos 40.

26 kalácsal. bélesel. — A béles a régi magyar konyha kedvelt étele volt. Erdélyben a vargabéles ma is népszerű süteményfajta. — ÉrtSz (Mikes-idézet a példa).

31 vagyok. és leszek. ami voltam. — Ld. a 60, 72, 74, 85, 95. lev., ahol a mondas Mikes különféle formában variálja. A levelek szembetűnő sajátosága a mondatvégek mértékes-numerózus, zenei lejtése. A fönti esetek nagyobb arányú, bővített frázisvégek tekinthetők, ahol a levélzárás megszokott, többnyire tréfásan kötődő formulája már-már verses alakot ölt. Ld. az 55. lev. jegyz. 7.s.

Mikes játékos fordulatai a hagyományos formulákból alakultak. A korabeli levelezésben is vannak hasonló példák: „Kíért is maradok, az mint úgy is vagyok Fölségednek alázatos hív szolgája” (Archívum R VII, 32); „...vagyok Fölségednek alázatos s igaz hív szolgája” (VII, 91); „...vagyok változatlan kötelességgel Fölségednek alázatos hív szolgája” (VII, 108); „... az ki vagyok s leszek holtig” (VII, 119). A fönti leveleket Bercsényi Miklós írta Rákóczinak. — Id. Mikes Kelemen Teleki Mihálynak, 1676. „... maradok kldk köteles s tekeletes szívvel való igaz szolgája” (HtK 1893, 275). — Gr. Mikes Mihály levele Rákóczihoz: „... maradok a ki vagyok Fölségednek jó kegyelmes uramnak s Fejedelmemnek igaz hive alázatos szolgája.” 24 Decembris 1710. Foxin. (Gr. Mikes M. levelei 1707—1711. Moldva-havasalföldből. MTAK kézír. Rákóczi-Aspermont lev. 10. doboz.)

[88.]

I sor *sírás. könyveknek forrása* — A 69. levélben *könyvem forrása, s. áradási, induljatok; ... mert az a kegyetlen idő, mindent el ront, és el töröl, ...* E sorok egy általánosan ismert, felekezetek között elterjedt ének kezdősorának és egy további strófájának gondolati töredéke. Ld. a Balassi-kiadások „Istenes énekek” függelékében közölt énekek sorában (pl. Dézsi: Balassa Bálint minden munkái. II. Genius, 351).

Könyvem forrása	Oh én hamu
Áradási	S por,
Induljatok!...	Kit majd elszór széjjel a szél, stb.

Könyvem forrása, áradási induljatok... Az ének már megtalálható a Kádár énekeskönyvben (XVII. sz. közepe) Kolozsvár, EK. — A Mihál Farkas-kódexben (1677—1687) OSzK Oct. Hung. 482. (Vö. Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjtemények bibliográfiája 1565—1840. Akadémiai K. Bp. 1963, 74, 103.) Keletkezésének időpontját a XVII. sz. első felére teszik, szerzését pedig Körösi István kisalföldi rektor nevéhez fűzik. Megvan a Zöngedező Mennyei Kar c. magyar lutheránus énekeskönyv első (1696) löcsei kiadásában is. (Aachs Mihály, RMK I. 1490. 161—163. OSzK.)

Könyvem forrása, áradási induljatok, ...
 Mint földnek pora olly szapora bünöm árja,
 mint tengernek sűrű habja
 szél vész mikor meg-indittyta,
 lelkem csak el nem burittyta.
 Oh én hamu s'por, kit majd el-szor szellyel a szél...

Egy változata Petrőczy Kata-Szidóniánál: „Más ének. Egy török nótára” c. alatt (Thaly: Tanulmányok. 1885, 196). A kálvinista Ráday Pál 1705. febr. 18-án feleségének írt levelében — Révész Imre szerint — a Mikes által idézett ének utolsó strófáját említi (alább i. m. 704): „azon ének szerint: Az Istennek eő tetsésén etc. meg kell nyugodnunk.” (Ráday Pál iratai 1703—1706. I, 217.) Ez Ács Mihály énekeskönyvben „Az Istennek jó teczése, dolgaimnak karára: Semmit sem árt...” stb. (140.) (Rákóczi prózai szövegében van olyan töredék, mely szóról szóra megvan ebben az énekeskönyvben.

A Confessióban írja: „Justum est et desiderabile, ut hic urar, secer et patiar, ut in aeternum parcas mihi . . .” (350.) Csaknem ugyanez a gondolat kisebb-nagyobb eltérésekkel háromszor is visszatér a Confessio előző lapjain. Az ezzel kapcsolatos megfigyeléseket lásd Révész Imre tanulmányában, aki figyelmet külön is volt szíves erre fölhívni. *Études historiques I. Akadémiai K. Bp. 1960, 704. Esquisse de l'histoire de la politique religieuse hongroise entre 1705 et 1860.*)

2 *györgy hertzeg tegnapi. elmene innét.* — Rákóczi kisebbik fiának megérkezéséről lásd a 82. levelet. Elutazásakor vele ment Vigouroux fia is, aki a herceget ide kísérte s azok is, akiket szolgálatára felfogadott. Ifj. Vigouroux útibeszámolójában Mikes nevét is említi: „Je suis très bon ami avec Mrs de Mikezt, Molitar, Quiche [Kiss], Bechon, De Roche . . .” stb. Ld. Szekfü 293, 389. — A fejedelemnek az volt a szándéka, hogy fiát a lengyel Dönhoff gróf özvegyével, Sieniawska lányával házassítja össze; a tervhez kérte pártfogójának, a lengyel hercegnőnek a segítségét. Ezt a tervet II. Frigyes Ágost habozása, és a bécsi udvar ellenakciója, s végül a hercegnő 1729-ben bekövetkezett halála megghiúsította. Vö. Köpeczi 327—28. Rákóczi levele Sieniawska hercegnőhöz, Rodostó, 1727. szept. 16-án. — Szekfü 297—308. — Rákóczi fiainak neveltetéséről bírálólág ír Saussure is (Thaly: Saussure 257—258). — Rákóczi Györgyről ld. még I. Kont, Le prince J. Rákóczi et la diplomatie française (RH 1912, II, 94) — Gr. Bercesényi László Mikesnek írt levélrészletét (1748) 171. lev. jegyz. (Forster Gyula BpSz 1924, 117—21). — E. Pillias, La mort du prince Joseph Rákóczi. (NRH 1939, II, 400—404.)

5 *németek nevelték, a kik csak a mi atyánkot sem engedték volna. hogy magyarul meg tanultya.* — Vö. Simonyi Határozók I, 335—36: Az -ul -ül-ragos határozók. Móthatározók. — MMNyR I, 578. — Mikes Rákóczi fiában a legnagyobb fogyatkozást abban látja, hogy magyarul nem tud. Ezért a németeket okolja. Neveltetésének fogyatékoságairól a levélíró a 82. levélben szolt. A németellenes hangúly nincs ellentétben Mikesnek a bujdosó életből való kiábrándultságával (vö. a 85. lev. és jegyz.).

6 *vagyon ugyan egy kis anyai természet benne. de idővel talám el hadgya.* — A Bécsben léha életre szoktatott György az anyjára ütött. Mikes Rákóczi feleségének a fejedelemtől való különélése idején folytatott könnyelmű életmódjára céloz. Látszik, hogy jól ismerte Rákóczi családi életének problémáit. Ezekre célzott a fejedelemszony halálakor is (vö. 43. lev. és jegyz.).

8 *a hová megyen. az az ország. még nagy hasznára lehet. mert jó iskola.* — Vö. Simonyi Kötőszók III, 7: A helyhatározó mondatok. — Mikes másutt is így nyilatkozik Franciaországról (27, 62. lev.). A levélíró élettapasztalatból beszélt, ő is sokat tanult a franciaországi évek alatt. A törökországi kulturális viszonyokról alább is, másutt is lenézőleg szolt.

11 *sohult* — sehol; gyakran használt székelyes alak (Szily). Előfordul Teleki Mihály és Pápai János diáriumában (MHH XXVII, 88), Cserei Históriajában (369), Bethlen Miklós (I, 36) és Bethlen Kata Önéletírásában is (481), Rettégi Györgynél (Erdély öröksége VIII, 50). — Simonyi Kötőszók I, 77: A tagadó névmások (sehol, seholt, sohult stb.). Ld. még a 10. lev. jegyz. 11.s.

13 *ha csak valamiben nem szereti magát foglalni., mindenkor a nagy unadalomban forog. . . ebédig azolvasásban. és az írásban tölti az időt,* — Vö. Simonyi

Határozók I, 84: A régi nyelvben vmiben foglalatoskodik (ma vmi-vel foglalozik). Ld. még a 3, 70. lev. jegyz. — A 37. levélben is *csak a sok írásban tölti az időt*. Mikes többször hangsúlyozza Rákóczi irodalmi tevékenységét.

14 *hogy pedig minden úgy töltse az időt mint a mi urunk., . . .* — Rákóczi gyakran foglalkozott írásaiban az idő eltöltésének helyes módjával és erre másokat is oktatótt. Lda a kertészkedésről, kézimunkáról, olvasásról (Vall 304—306); „Dans la tentation de paresse” (Aspirations 401); „Sur la Maison des Princes” (Testament politique 370—72. stb.) és „Sur la politesse d’un Prince envers ses Courtisans et Domestiques” (452). Ugyanebben a művében ír a fejedelmi időtöltésről: „Sur ce que le Prince doit en ce qui concerne l’instruction. Sur ce que le Prince doit en ce qui concerne l’occupation” stb. (377, 384). A kertészkedésben, barkácsolásban, faragásban, bútorasztergálásban, a hasznos kétkézi munka végzésében lehet, hogy van valamiféle fizikai munkát kedvelő „fejedelmi demokratizmus”. Nagy Péter cár is fűrt-faragott. Ez a foglalatosság a francia udvarban divatos arisztokrata időtöltés volt. Rákóczi is ott tanulta. A test ápolásával egybekötött fizikai munka mindenestre új és feltűnő jelenség volt a XVIII. sz. elején arisztokrata körökben. Ehhez járult a kamalduliak példája Grosbois-ban, ahol az ilyen foglalatosság, a munka által való megalázkodás előírt módszere volt az időtöltésnek. — A rodostói udvar életéről, a fejedelem udvari nemesei, tisztjei között eltöltött időről (Mikes szempontjából is igen érdekes) ismertetést ad Saussure, 1734. júl. 24-re keltezett harmadik levelében (257, 259). Ld. még Zolnai 1937, 16. — Rákóczi kedvteléseiről, építkezési terveiről stb. Thaly 1893, 25—27.

Az unalom és az időtöltés az 1720—1730 időszakban válik Mikes egyik legtöbbit emlegetett problémájává (vö. a 37, 41, 46, 53, 55, 57, 59, 63, 73, 74, 79, 83, 84, 85, 96. lev.). A hasznos időtöltés módját Mikes Rákóczitól tanulta. De olvasott is az idő eltöltésének helyes módjára figyelmeztető könyveket. Így pl. az általa 1724-ben lefordított *Kalauzban* egy egész fejezet szól *Az munkaról. és az ülnök töltéséről*. 14. Rész. . . *nem elég jól kezdeni. és jól végezni az napot. hanem azt szükséges valamely hasznos és tisztességes munkában tölteni. holot nincsen semmi. azki úgy ellenkezik az jo erkölcsel. és az ki oly baráttya volna az rosznak mint az henyélés. főképpen az iffiúságban . . . legy gyors és szorgalmatos minden munkáidban. és azal az betegségeket el kerülöd, Eccl. 31 it mind az testi, mind az lelki betegségekröl beszél mivel az henyéles meg gyengütti az testet. az sok rosz humoroknak meg szaporodások miat.* (50 verso.) — Hasonló gondolatok az *Epistolákban* is vannak (127 recto). — A *Gondolatokban* *Az idővel való élésről. Nincsen semmi drágáb az időnél . . .* (57 verso.) — A *Tükör* 6. fejezetében (47 verso): *A tunya életnek karhozataasa-ról, a 48. fejezetben pedig* *Az időnek drága voltáról.* (101 recto.) . . . *avilág tsak könnyen az emberséges emberek közti teszi az olyanokat: akik az időt valamely haszonra tudgyák fordítani, az olyanok magokat. jelybe valoknak tarttyák abban másoknál . . .* (102 verso.) — Egész könyvet olvasott és fordított erről: *Az idő jóll el töltésének Módyga Minden féle rendben.* Tábla: *Első napon való beszélgetés. A resttségről. és annak eredetéről. Második napon való beszélgetés. Hogy külső képen. mit viszen végbe. arestség. és avilágiaknak tunya életet. Harmadik napon való beszélgetés. Hogy a munka, természet szerént. minden renden levő személyeket illeti. Negyedik napon . . . Hogy mi képpen lehessen a resttséget el hagyni. Ötödik napon . . . A tselédes gazdáknak kötelesegeiről . . .*

az eddig való beszélgetésnek. hasznos volta. és ezeknek a resteknek meg térések. (112 recto.) Tüzetesen ír a napirendről, az időbeosztásról, az írásról, olvasásról, tanulásról stb. (107 verso stb.) — A kérdés irodalmához vö. Radvánszky Béla: Foglalkozás, időtöltés, játék a XVI és XVII. században. TT 1887, 289—320.

18 *esztergában* — A szót Hermányi eszterhában alakban használja (238. sz.). — 1906-ban hazakerült Rodostóból néhány Rákóczi által esztergályozott fagyertyatartó; jelenleg a kassai Keletszlovák Múzeumban őriznek hat darabot.

20 *ügy izzad., mint ha munkája után kellene enni kenyérét.* — Vö. Simonyi Határozók II, 70: Módhatározó után. — Simonyi a 69. levélből is idéz példát. — MMNyR II, 203.

25 *és hogy hazáját még láthassa meg. hát mi? más.* — A hazatérés gondolata Mikesben állandóan ott kísért azokban az években is, amikor erre már semmi reménye nincs. Itt csak óhaj formájában fejezi ki hazavágyódását. A *Leveles-könyv* elején a hazatérés lehetősége, mint közvetlen cél lebegett a levélíró előtt.

[89.]

2 *táborozni mentünk volt.* — Mikes kezdettől fogva használja a régmúlt ritkább alakját: *írta volt.* (27. lev.), *ment volt* (41. lev.), *el felejtettem volt.* (80. lev.); és a *meg irtam vala* (44. lev.), *nem szállot vala le.* (1. lev.) típust (amely a latin régmúlttal, a praeteritum perfectummal egyezik). A régmúltra vonatkozólag Bárczi a következőket írja: „...halványodik a vártam vala vagy volt típusú igeidő hagyományos funkciója, mert bár többnyire még mindig egy más múltnál régebbi múltat jelent, nem egyszer átveszi az elbeszélő múlt szerepét. Így Tinódnál... Magyar Istvánnál...” (277.) „A XVIII. században aztán, noha egyik igeidő sem avult ki teljesen, a vár vala és a várt vala vagy volt már ritka, ritkábbá lett a vára alak is, és uralkodik a várt típus.” (A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963, 278.) — A Mikes által használt múlt idő-típusokra vö. a 2, 5, 112. lev. jegyz.

3 *...egy kis török falu mellé,* — Vö. Simonyi Határozók II, 81: Mellett, mellől, mellé. Helyhatározók. Ld. még a 66. lev. jegyz. — NySz Mell : Mellé a). — MMNyR II, 176, 181.

4 *nincsen e világon semmi szomorúab, mint a mely várost. vagy falut. csak török lakja.* — Vö. Klemm TörtMondt 496. Példát idéz a 182. levélből is *akü... híják.* „A régi nyelvben, különösen Mikesnél (Nyr 25: 176 MNy 2: 341 NyK 19 : 42), Faludinál (Nyr 24 : 68) és a mai népnyelvben is néha tárgyias ragozású igealakkal járnak a vonatkozó névmások, mivel a főmondatban meg van nevezve az illető személy vagy dolog, s ezért a vonatkozó mondatban mint ismert- és határozótrra a tárgyiasragozású igealak utal rá vissza”. Klemm példákat idéz még a kódexekből, Pázmány és Káldi prédikációiból, Zrínyitől stb. Mikes tárgyias ragozására vonatkozólag vö. a 3. lev. jegyz.

4 *szomorúab,* — Szily: „Ma sokan azt tartják, hogy a magánhangzón végződő melléknevek a fokozáskor nem tűrik meg a kötőhangzót. Vö. még: régiebb (71).” — MMNyR I, 527.

8 *...kiivált az asszonyok nem úgy mint nálunk.,* — Mikes az erdélyi szokásokra hivatkozik a török asszonyok — eddig már többször említett — megközelíthetetlenlenségén kapcsán.

8 ót úgy töltöttük az időt amint lehetet. — A levélíró azt érzékelteti, hogy a török faluban sátorozva keservesen telt el az egy hónap. Az időtöltésről ld. az előző lev. jegyz. 14. s.

10 *édes keserű laktunk helyére*, — Vö. Simonyi Zsigmond: Nyr 1907, 242. Igen érdekes a t-képzős igenévnek birtokos jelzőül való használata helyet és időt jelentő főnevek előtt.

[90.]

4 sor *abarattságban egy kis veszekedés olyan jó. mint az étekben abors.* — (Erdélyi, Margalits.) — Mikes elhithető cézzal szövi a levélkezdetbe a „néjé”-vel való évődést. Vö. a 97. lev. is.

8 *az égi jelekből nem tudéd valamit jövendőlni . . .* — Ld. a 174. lev. végét és a 97. lev. jegyz. *mulej* astrologust. Mikes asztrológiai utalásai a korabeli népszerű ismeretekre mutatnak. A csillagjósolás régi divata a kalendáriumok „rövid asztrológiai vizsgálás”-aiból és a különféle magikus könyvekből táplálkozott. Az 1668-i kassai kalendárium (RMK I. 1067) Második részének címlapján pl. ez áll: „Astrológiai Visgalas; avagy: Az Plánétáknak és egyéb nevezetes fő Tsillagoknak forgásaiból vött jövendelés . . .” (Neubarth Christoph Theologus és Astrologus.) Vö. még az 1670-i lőcsei (RMK I. 1105), nagyszombati (RMK I. 1107), az 1671-i kolozsvári (RMK I. 1114) és az 1674-i bécsi (RMK I. 1157) kalendáriumot. Ld. még Szily Kálmán: A régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulságai (MNy 1919, 129—31). — A kuruc kori levelezésben is kedvelt téma. Bercsényi Miklós 1707. május 2-i levele Rákóczihoz: „Az astrologica prognosticumit Fölségednek Neapolitanus uram [Magica Neapolitana] sem tudná jobban magyarázni nálomnál . . .” (Archivum R V, 1877, 419.) Bercsényi könyvtárában voltak ilyen könyvek: *Secreta Johannis Baptistae Portae Neapolitanae Magia Naturalis.* — A. Legrand: *Discursus de Secretis Naturalis.* — G. Schott *Physica Curiosa* (vö. Thaly 1885, 58).

10 *azt nem mondhattuk hogy talám ami csillagunk jöt már fel egyszer . . .* — Szabolcsi 228—230: D) Jellemző mondat-ritmika; a mondat arányos tagolása. — Az előző (85, 87.) levelekben érezhető lelki depresszió az elcsüggedt bujdosót teljesen hatalmában tartja ezekben (1728—1732) az években: *a csillagok is el felejtkeztek már mi rollunk*, — írja Mikes. Hangulatának elborulása erősen kihat a levélírásra is: 1728-ban 4 levelet, 1729-ben csak egyet, 1730-ban kettőt, 1731-ben négyet, 1732-ben egy levelet írt.

12 *hogy kédnék a kis ujsa ne fájjon.* — (Erdélyi, Margalits.) — Hasonló változatban a 38. levél kezdetében is.

13 *az ide való görög érsek*, — Moravcsik Gyula szerint az érsek Gerasimos, herakleiai metropolita, aki 1726-tól 1760-ig viselte tisztségét. Körzetébe tartozott Rodostó (Raidesztos) is, ahol egykorú följegyzések szerint gyakran tartózkodott. Rodostó egyébként korábban külön metropolita székhely volt. Rákóczi kapcsolatban állott a rodostói görög egyházzal. Az ottani templomban temették el a bujdosók közül 1722-ben Eszterházy Antalt, 1725-ben Bercsényi Miklóst és 1735-ben Sibrik Miklóst. Mikes szerint Rákóczi holttestének ama részzeit, melyeket a boncoláskor kivettek, szintén a görög templomban temették el. (113. lev.) Bercsényi halála után Rákóczi örök alapítványt tett a görög egyháznak évenkénti halotti mise tartása céljából.

Gerasimos egyik látogatása alkalmával ajándékozta a fejedelemnek a ma „grenoble-i triptychon” néven ismeretes értékes műtárgyat. A fából faragott dombormű Rákóczi hagyatékából került a grosbois-i kamalduliakhoz és onnan a grenoble-i könyvtár birtokába. A relief hátán olvasható görög felírás magyar fordításban: „Garasimos Herakleia alázatos főpapja e tizenkét-ünnep-ábrázolását melegen ajánlja fel Magyarországnak fenséges fejedelmének.” Eltiltsó oldalán és szárnyain a bizánci művészet szellemében az ortodox egyház tizenkét fő ünnepe van ábrázolva. Föltételezhető, hogy Rákóczit a nagy műveltségű ortodox főpaphoz közelebbi kapcsolat fűzte. Az ilyen látogatások és az ezeket követő beszélgetések adtak alkalmat Mikesnek, hogy ezekben az években többször is visszatérjen a keleti és nyugati egyház történetének kérdéseire. Vö. az előbbi leveleket. Ld. Moravcsik: A grenoble-i triptychon görög felirata (Adalékok II. Rákóczi Ferenc rodostói görög kapcsolataihoz). Rákóczi-Emlékkönyv II. 375—386. — Zolnai Széphalom 1927, 275—76. Rákóczi reliefje.

20 *azt tészí érseknek, aki neki leg többet fizet.* — Mikes kritikája a pénzért vásárolt papi méltóságról és a görög papok műveletlenségéről. A pap a püspököknek, az az érseknek, amaz pedig a görög pátriárkának fizet: *micsoda sok féle uton módon huzák ki a pénzt a szegény ember erszényéből,* — hangoztatja Mikes. A plébános beszedi a pénzt, de a prédikáláshoz tudatlan. Könyve nincs, nem tanul, nem olvas, a misemondó könyvből áll az egész könyvtára. Mikes kulturális igénye minden területen megnyilatkozik. Humanizmusa a szegények mellett szól. A görög papok nyereszkesedéséről írt a 38. levélben is. Mikes egyházkritikája és a korai felvilágosodásra jellemző gondolkodása számos esetben megnyilvánult (44, 65, 69, 76. lev. 80, 84. lev. jegyz.). — Ez a téma a Spectateurben sem ismeretlen, pl. „Lettre sur certains petits défauts où tombent quelques Ecclésiastiques” (III, 388).

35 *papádiáját.* — papnéját.

37 *út a pásztorok. nem csak őrzik ajuhokot, hanem meg árendállyák őket. és ha meg nem nyúzzák is. de jól meg nyírják.*, — Érdekes gondolat-párhuzam Suetoniusszal: amikor Tiberiusnak azt tanácsolták, hogy tovább emelje a nép adóját, ezt válaszolta a tartományok helytartóinak: „A jó pásztornak az a dolga, hogy a nyáját megnyírja, de meg ne nyúzza.” (Caesarok élete. 128. Tiberius 32. cap.) — Erről Rákóczi is beszél a Mémoires-ban a Habsburgokkal kapcsolatban.

38 *erről éppen egy rendes historiát olvastam.* — Korach lázadása bibliai szövegéhez fűződő agádát Mikes egy eddig ismeretlen forrásból olvasta, amely Zsoldos véleménye szerint a midrási szöveget közvetítette. A midrási mese és Mikes szövege között feltűnő a tartalom ellentétes tendenciája. Az előbbi pellengérré állítja Korachot, Mikes olvasmánya glorifikálja. A héber szöveg eltéli és demagógiának minősíti Korach tekintélyromboló szándékát. Mikes ellenben az elnyomottak védője, ő a papok kapzsisága ellen védi a szegényeket. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Mikes a mese belső formáját készen kapta és egy olyan francia szöveg alapján ültette át levelébe, mely a zsidó fölfogással ellentétesen alakította át és módosította az alapforrás szellemét. Ld. Király 1909, 343. — Zsoldos 70—72. Vö. még Kóré és társai lázadását, Flavius Josephusnál (A zsidók története. Ford. Révay J. Bp. 1946, 135).

A midrási szöveg Zsoldos fordításában:

„Korach rágalmazta Mózeset és Áront. Mit csinált? Összegyűjtötte az egész községet . . . és csufolódo beszédet tartott előttük. Ezt mondotta nekik: Szomszédságomban lakott egy özvegyasszony két árva leányával. Volt egy mezeje. Midőn hozzáfogott a szántáshoz, Mózes idézte neki a biblia törvényét: Ne szánts ökörrel és számmal együtt. Amikor vetni kezdett, ezt idézte: Meződet ne vesd be kétfélével. Amikor az aratáshoz és a kévekötéshez fogott, megparancsolta neki: Hagyjátok a mezőn az elhullatott kalászokat, az ottfelejtett kévéket és a vetésnek szélét. Mielőtt megkezdte a cséplést, így szólt hozzá: Adj dézsmát, továbbá első és második tizedet. Az asszony elismerte a törvényt és megadta. Aztán mit tett? Eladta a földet és vett két juhot, hogy ruházkodjék azok gyapjából és élvezze egyéb hasznukat. Amikor megellettek, megjelent Áron és így szólt az asszonyhoz: Add nekem az elsőszülötteket, mert azokat Isten rendelte nekem: Minden elsőszülöttet . . . szentelj a te Istenednek. Az asszony alávetette magát a törvénynek és átadta a bárányokat. Amikor elérkezett a juhnyírás ideje és az asszony megnyírta a juhokat, azt mondta neki Áron: Add nekem az első nyírást (mert így rendelte Isten: juhod első nyírását add neki). Erre az asszony így szólt: Nincs nekem annyi erőm, hogy szembeszálljak ezzel az emberrel. Én levágom és megeszem azokat. Amikor aztán levágta a juhokat, ismét megszólalt a pap: Add nekem a lapockát, a két állkapcsot és a gyomrot. Ekkor az asszony azt mondta: Miután levágtam azokat, még akkor sem szabadultam meg Tőle?! És kijelentette: Legyenek ezek számomra örökszentség. Mire Áron válaszolt: Az egész az enyém, mert úgy rendelte Isten: minden örökszentség Izraelben a tied legyen. Fogta és elment s ott hagyta az asszonyt, sirva, két leányával.” (I. m. 71.)

40 *nevesse meg kéd is.* — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz.3.s.

43 *dabunt sacerdoti lanarum partem, ex ovium tonsione, deut 18. 4.* — „adgyák a papnak a gyapju részét a juhok nyíréséből.” (Deut, 18, 4).

49 *az Úrnak kel szentelni minden első szülöttet. kiválsz az urnak, mind a mi az anyamehet meg nyíttya. és ami első fajzás a te barmaidban exod. 19. 2. 12.* — Vö. Káldi: „Nékem szentelly minden első-szülöttet . . . ki-válsz az Úrnak, mind a' mi az anya-méhet meg-nyíttya, és a' mi első fajzás a' te barmaidban: valami him fajzatod léssen, az Úrnak szentellyed.” (Exod 13, 2 . . . 12) Mikésnél a 13. fejezet helyett 19. áll.

56 *ez legyen a papok igassága . . . deut. 18. 3.* — Vö. Káldi: „Ez légyen a' papok igassága a' néptől . . . akár ökröt 's akár juhot öllyenek, adgyák a' papnak a' lapoczkáját és gyomrát” (Deut 18, 3).

61 *anathema.* — A magyarul közölt midrás „örökszentség” szavával egyenlő értékű.

L

[91.]

1 sor *paphlagoniában.* — Paphlagonia Kisázsiaiában van, a Fekete-tenger partvidékének ókori neve.

5 *ha kéd jelen let volna.* — Levélírói fogás. Mikes „nénjé”-t más vidékre küldi, hogy a Konstantinápolyban történt janicsárlázadás eseményeiről tudósíthassa, s hogy „levelezésük” hitelességének látszatát megőrizze. Vö. a 93, 94. lev. és jegyz. is.

8 *scutáriban*, — Tö. Üsküdar (ejtsd: Üszküdar) Isztanbulnak az ázsiai parton elterülő része. Korábban önálló település, ma a főváros egyik nagyobb egysége.

11 *stuczlövésni* — „Stucz-kurta, vágott puska. Német szó.” (Szily) A stuc rövid vadászfegyver. — A stuczlövésnyi szó elfordul Szathmárynál is (249).

12 *két köz jancsár*, — A jancsár szóhoz vö. a 20. lev. jegyz.19.s.

14 *muszli basa*, — Muslu-Bese [< Musli] (ejtsd Muszlu-Bese), a Patrona-féle felkelés egyik vezetője (vö. Danismond IV, 20). Rangjának meghatározásában — bizonyára pontosabb értesülések hiányában — Mikes ingadozik, vö. a 92. lev. (*muszli aga*). A névalak Mikesnél archaikus alakban őrződött meg, tükrözve a korabeli, az illeszkedést még nem érvényesítő kiejtést.

14 *pátrona*, — Alább *patrona* — Az 1730. szeptember 28. (1143 rebijülevvel 15)-én kirobbanó jancsár-lázadás albán származású vezetője. Patronát 1730. november 15 (1143 dzsumádalulá 14)-én az udvari ellenszervezkedőknek sikerült törbe csalniuk és meggyilkolniuk. (Vö. a 92. lev.) Patrona híveit azonban csak 1731 januárjában tudták véglegesen megsemmisíteni.

19 *ők csak avezér le tételit kívánnyák*. — A vezér Nevsehirlí Dámát Ibráhím Pasa 1718-tól volt nagyvezér. Mikes a 13. levélben írt róla, amikor Ibráhímot nagyvezérré tették meg.

20 *a várost fel járák*, — bejárák; vö. a 17. és 57. levélben is.

27 *jancsár agát* — Vö. a 14. lev. jegyz. 11.s.

28 *a kapitán pasával*, — Alább *kapitány* alakban is. — Ld. *kaptan pasa* (92. lev. jegyz.).

29 *a vezér tihájával*, — A szóhoz vö. a 28. lev. jegyz.38.s.

29 *az ulémákal.*, (*a fő papi rendelék*;) — A 20. levélben: *ülémák*. Tö. ulema (ulemá) [tant. pl.] 'tudósok: az iszlám vallás jogtudósai, teológusai, egyéb tudományok művelői' (vö. Pakalin III, 544). Az ulemák az állam tanácsadói voltak, az udvarban ilyen minőségükben állandó testületként szerepeltek (vö. d'Ohsson VII, 7). A szó irodalmához ld. még Lokotsch 166.

35 *amuftival*. — A muftiról vö. a 20. lev. jegyz.22.s.

36 *elégésesek* — „a. m. meg vannak vele elégedve. Vö. NySz.” (Szily.)

43 *a rebellések írásban tett kívánságai*, — Ld. a 129. lev. *a császár másodík kapujához*. Kulcsár (Nyr 1899, 391) szerint Mikes „a birtokos-jelzött helyelközzel melléknévi jelző előtt szokatlan kapcsolatban is ragtalanul használja s kifejezése alaktalaná válik, de nem kétértelművé.” Vö. a 2. lev. jegyz.34.s.

73 *szultán mahmudnak* — Ld. még *mamud császár* (192. lev.), *mamut császár* (194. lev.) I. Mahmut szultán (1730—1754), aki a Patrona-féle jancsárlázadás idején került trónra.

77 *szultán achmet* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 43: A főnév jelzői használata (tulajdonnév mint jelző). Így írja Tinódi (Császár Szulimán), Cserei (szultán Szulimán), Kazinczy (fejedelem Rákóczy) stb. A „minősítő jelzők”-re ld. még a 77, 84, 140, 166. lev. jegyz. — Vö. *Ágmet császár* (204. lev.)

III. Ahmet szultán (1703—1730), akinek uralkodását bizonyos felvilágosultabb reformtörekvések, így a könyvnyomtatás bevezetése, a hadsereg bizonyos átszervezése stb. fémjelezték. Uralmát az 1730-as Patrona-féle fölkelés sötörtte el, amely egyéb politikai tényezőkön kívül nem kevésbé az udvar fényűző életmódját, ez időszak bizonyos külsőségekben megnyilvánuló túlzásait tette célpontjává.

94 *mely nagy változás.* — Mikeset a török fővárosban történt váratlan események láthatólag kiragadták a rodostói egyhangúság és unalom állapotából. Ebben az évben két levelet írt, mindkettő a janicsárlázadásról szól.

95 *alá való* — egyszerű, közönséges (Szily).

102—113 Mikes másutt is az isteni mindenhatóságnak tulajdonítja az ilyen változásokat; az emberek csak eszközök (vö. a 13. lev. jegyz.).

99 *arnot* — Tö. arnavut (arnavut) 'albán'. A szó hasonló alakváltozatokban gyakran fordul elő mai nyelvjárásokban is.

101 *tellák* — Tö. tellák (tellják) 'fürdőszolga, aki a fürdőben a látogatót ledörzsöli, lemosásá'.

107 *azt meg valom kélnék, hogy mi itt tartottunk . . .* — Rákóczi udvarában örködték a janicsárlázadás hírére. Nagy figyelemmel kísérték a császárváltozással kapcsolatos eseményeket. Innen magyarázható, hogy Mikes izgalommal követi a híreket és az egész történetet frissen, dialógusokkal tarkítva, egészen a történetek hatása alatt adja elő.

120 (*baxis*) — Tö. bahşiş [*<* bahşis] (bahsis) 'adomány, borralaló'. A szó számos európai nyelvben *k-s* változatban él, ami a korábbi török kiejtés figyelembevételével jól érthető (vö. Lokotsch 16). A fenti alak magyarázatánál elsősorban ez utóbbi körülményt kell szem előtt tartani.

122 *egy erszény, ött száz tallér,* — Erődi szerint egy erszény 500 piaszter, 100 korona (piaszter másképp gurus; Rákóczi idejében egy aranypiaszterben, aranygurusban 120 ákce volt, az ákce a török pénzegység alapja).

123 *jó éttzakát édes néném. a császáral almodgyék kérd.* — Szabolcsi 230: D) Jellemző mondat-ritmika. Ld. az 55. lev. jegyz.7. s.

[92.]

1 sor *a komediának még vége nincsen, meg is kel fizetni a komediásokat.* — Itt számol be Mikes az okt. 5-e óta eltelt másfél hónap eseményeiről. A lázadás végét és megtorlását már higgadtabban adja elő. A komédiával kapcsolatos fordulatra vö. az 5. lev. jegyz.22. s.

4 *halgassa kéd. rébellisné félelemel.* — Szekfü Gyula kimutatta, hogy (az előadás hangulatához jól illő) állítólagos „rebellisné” nem létező személy volt. Ha minden úgy lett volna, pérai lakása, életmódja, paphlagoniai (91. lev.) és drinápolyi (94. lev.) utazása, kapcsolata Bercsényinével stb., amint azt Mikes írta, ki van zárva, hogy a konstantinápolyi császári követek jelentéseiben nyomára ne lehetne találni. E jelentések a legnagyobb részletességgel szólnak a Konstantinápolyban fölbukkanó legutolsó császári alattvalókról is. Az utolsó „rebellis” lakos Konstantinápolyban Bercsényi volt, de neki is ki kellett költöznie, amikor Virmond császári követ megérkezett. „Rebellis magyar grófnénak családjával együtt Konstantinápolyban tartózkodása, s évtizedeken át állandó levelezése a rodostóiakkal a legnagyobb non sens, amit csak az akkori viszonyokban elképzelhetünk” — írja Szekfü. (I. m. 376.)

6 *Az utolsó levelemnek, utolsó résziben való utolsó végim. meg láthatta a füleivel, hogy . . .* — A népmesékre emlékeztető tréfás előadásmód. — A befejező rész más változatára vö. a 105. lev. és jegyz.

12 *mind a fő vezér.* — Az új fővezér Sziláhtár Mehmet Pasa lett, aki 1730. okt. 1-től 1731. jan. 22-ig volt hivatalában.

15 a város fő bírója, (stámbol effendi:) deli ibrahim. — Tö. Istanbul efendiszi (Isztanbul efendiszi) 'Isztanbul városbírája'. Az Isztanbul efendiszi alakkal párhuzamosan használatos volt az Isztanbul kadiszi (ld. *kadia* 36. lev.) alak is (vö. Redhouse 88; Pakalin II, 92). Mikes az alakot hibásan, az összetételt jelző szí jel elhagyásával használja. — Az *effendi* szóra vö. a 9. lev. jegyz. — Deli Ibrahim a Patrona-féle fölkelés egyik szereplője, akit az események során Isztanbul bírójának tisztjébe emeltek. Szerepéről Abdi története bőven tájékoztat (vö. Abdi Tarihi 34—37, 40—48, 56—58).

19—22 *pátrona a minap . . . kísérteté magát*. — Mikes „hosszú közbevetéssel ritkán szakítja meg mondatait; elmés megjegyzés nélkül sohasem.” (Kulcsár Nyr 1899, 394).

19 a *szerdengestiek agájával*. — Tö. serdengesti (szerdengecsti) 'az oszmánli hadsereg meghatározott, fegyvernem-szerű alakulatába tartozók neve'. A szerdengecstik az akíndzsik közül kerültek ki, azokat a rohamosztásokat alkották, amelyek önként vállalkoztak a legnehezebb harci feladatok elvégzésére (vö. Pakalin III, 181). Az ilyen vállalkozásokból visszatérőket megillette a szerdengecsti agaszi cím (vö. Pakalin II, 182). Az aga szóról ld. alább.

28 *muszli agát* — Vö. a 91. lev. jegyz. *muszli basa*. — Tö. ağa [*< aga*] (aa) 'tisztési-tiszti értékű rangfokozat az oszmán-török állami-katonai apparátusban' (vö. Pakalin I, 21). Mikesnél a szó leginkább bizonyos összetett címekben fordul elő, legtöbbször meghatározott udvari tisztviselőkkel kapcsolatban használatos. A szó irodalmához ld. Lokotsch 3. — Ld. még *jancsár aga* (14. lev.), *szerdengesti aga* (92. lev.), *szüliktár aga* (119. lev.), *kezlár aga* (171. lev.), *ibriktar aga*, *kem husar aga*, *rikiabdár aga* (175. lev.), *vezér aga* (126. lev.).

29 *tihája vala ajancsár agának*, — 'a helyettese'. A *tihája* szóra vö. a 28. lev. jegyz. — A *jancsár aga*-ról ld. a 91. lev. jegyz. 27. s.

36 *Caszáp basihoz*, — Tö. kasap (kaszap) 'mészáros'. A kasap başı (kaszap bası) a mészárosok feje volt. A hódoltságkor idején nyelvünkben is meghonosodott szóval kapcsolatban ld. még Lokotsch 89; Halasi—Kun MNy 1938, 304—306. — Tö. baş (bas) 'fej, vezető'. A . . . basi valaminek a feje, vezetője szó a magyarban gyakran kontaminálódott a pasa variánsaként szereplő basa szóval (vö. a 14. lev. jegyz.).

48 *ezer erszény pénzt* — Vö. a 91. lev. jegyz. 122. s.

48 *el szegyenedék*. — „A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

49 *csánúm kosát*, alább *csanum kocsa*. — Tö. Canım-Hoca Hacı Mehmet Paşa (Dzsanim-Hodzsa Hadzsı Mehmet Pasa), aki háromszor viselte az oszmánli birodalom tengerészeti erőinek főparancsnoki tisztjét, a kapudán-i derjá (ld. kaptan pasa) címet (vö. Danişmend IV, 570—574). Második alkalommal a Patrona-féle fölkelés alatt nyerte el e címet. — Vö. Kakuk 225, 258.

50 *kaptán pasának* — Vö. a 20. lev. jegyz. 22. s.

51 *a nissai pasát.*, — Személyének pontos azonosítása nehézségbe ütközik. Abdi története, a Patrona-féle fölkelés leghitelesebben és legrészletesebben tájékoztató forrása nem tesz róla említést. Nem ismeri a széles forrásanyagra támaszkodó Hammer sem. Abdi leírásának a Mikes-leírással való egybevetése arra enged következtetni, hogy Mikes a fölkelés felszámolására Isztanbulba hívott rumeliai kormányzót, Abdullah Pasát illeti a fenti címmel (vö. Abdi tarihi 54).

57 *kultihája* — Tö. kul káhyasí (kul kjáhjaszí) 'fontos parancsnoki tisztség a janicsároknál'. A janicsárok első egységének parancsnoka, a jenciseri aaszí (ld. jancsár aga 14. lev. jegyz.) alárendeltje, akinek hatásköre bizonyos esetekben — mint gazdasági és rendészeti intendánsé — az egész janicsárhadseregére kiterjedt (vö. Redhouse 1492; Pakalin II, 317: kul kethüdasí címszó). — Tihája vö. a 28. lev. jegyz. Kiája 176. lev. jegyz. 15. s.

59 az *európai kádi leşkert*. (fő bírót.) — A 182. levélben *Cadileskere*. Tö. kadulesker, kadiasker (kadilesker, kadiaszker) 'az oszmán-török birodalom főbírája'. A birodalomban két főbíró működött: egyik az európai, másik az ázsiai kádi hivatalok feljebbviteli fóruma volt. Funkciójuk a hadsereg mellé kinevezett főhadbíró tisztségéből nőtt ki; nevük is ennek emlékért őrizte (vö. Fekete 182; Pakalin II, 229: kadi leşker, kazasker címszavak).

65 *musulmannak* — Ld. muszulmán 142. lev. jegyz. 33. s.

66 *nagy divánt hirdete*. — 177. levélben *divant* alakban is. Tö. divan (diván) 'az állam vezetőinek ülése, tanácskozása' (vö. Pakalin I, 456 és Lokotsch 42). Mikeénél e szó gyakran 'a tanácskozás színhelye' jelentésben szerepel, bár párhuzamosan használja a diván-ház kifejezést is. Ld. a 8. lev. jegyz. 10. s.

66 *ulémákal*, — Ld. a 91. lev. jegyz. 29. s.

69 *a mely csinált levél vala.*, — Levélutánszat, hamis levél volt.

70 *három boncsokos* — Másutt *bontsokos* (136, 177. lev.), a 120. levélben *boncsokokot*. — Tö. boncuk (bondzsuk) 'gyöngy'. A szó Mikeénél „lófarkas zászló” jelentésben szerepel, amely megfelelőjeként a török leginkább a tug szót használta. A bondzsuk szó e jelentését az oszmáni szótárak nem ismerik. Híven megőrződött azonban a magyar nyelvben, amelynek hódoltságkori török jövevényszavaiban a szó e jelentésben is jól ismert volt (vö. Kakuk 161—163, 257). — NySz Boncsok : boncsokos 2).

81 *atatár hámal*, — Ld. róla az 1. lev. jegyz. 20. s.

86 *penig*. Alább *pedig*. — A penig ritka alak Mikeénél; leggyakrabban pedig.

86 *aboztansiakal*, — Tö. bostanci (bosztandzsi) 'a szultáni paloták mellett szolgálatot teljesítő őrség tagja' (vö. Redhouse 400). A szó első jelentése 'kertész'. A szultáni udvar kertészei később a szultáni paloták, ill. kertek őrzésének feladatát látták el. Az ide beosztottaknak az említettekén kívül egyéb gazdasági stb. feladataik is voltak. Szerepkörük az idők folyamán tovább bővült, rendőri funkciókkal gazdagodott (vö. Pakalin I, 239). A szó alakjához ld. Kakuk 258.

87 *tanálkozék* — Gyakoribb a talál igealak használata Mikes kéziratában.

87 *valamely CSorbasi*, — Tö. csorbadszi, azonos Pehlivan-Halilal, a 17. janicsár alegység parancsnokával, akinek nagy szerepe volt Patrona janicsár-lázadásának leverésében. Ld. Abdi Tarihi 54—57. A török szóhoz vö. a 36. lev. jegyz. 15. s.

88 *ortáját*. (azaz, arégyimentét) — Tö. orta 'janicsár-alegység'. A janicsár-orták száma (ld. még jancsár 20. lev. jegyz.) az idők folyamán erősen szaporodott; a benne szolgálók létszáma is növekvő tendenciát mutatott (vö. Pakalin II, 730).

101 *mamud*, — Ld. szultán mahmud a 91. levélben.

102 *én is valóságos attyafia, szolgálja maradok kegyelmednek*. — A levélvégi fordulathoz vö. a 34. lev. jegyz.

1 sor *fillentenék ha azt mondanám hogy a minapi levelét kedvesen nem vettem kédnék. hát kéd kedvesen vetteé az enyimet. kedvesen.*, — A levélíró Mikes gyakran él a hagyományos levélkezdő fordulat játékos változataival. Ezzel is a levelezés valódiságát igyekszik elhitetni. — A levélkezdő fordulathoz vö. a következő példákat: Bethlen Kata levelezésében 228, 238, 244, 287, 463. stb. — Bercsényi Miklós levelezésében Archivum R 1879, VII, 28, 57, 157, 163, 195. stb. — II. Rákóczi Ferenc levelezésében Archivum R 1873, I, 125, 395, 422, 444, 492. stb. 1873, II, 18, 28—30, III, 211. stb. Bethlen Miklós levelezésében (ItK 1906, 92).

3 *tavaly is írtam egy nagyrol.* — A rebellióról ld. a 91, 92. lev.

4 *azoknak* — Ld. a lapalji szövegjegyzetet *azokk*; Mikes szövégi rövidítéseire vö. előbb is: 92, 91, 88, 86, 85, 83, 81, 79. lev. stb. és alább 96, 97, 113, 115. stb. lev.

5 *hogy kéd most nem lakik pérában.* — Ld. a 20. lev. jegyz. — Vö. a 91, 94. lev. és jegyz. is: Péra.

6 *arnatok* — Ld. a 91. lev. jegyz.99.s.

7 *esze vervén magokat jancsárokal elegyesleg,* — NySz Ver : öszve-ver [Szólások]. — A jancsár szóhoz vö. a 20. lev. jegyz.19.s.

12 *el széllýelének atóbbi,* — Vö. Klemm TörtMondt 151: „A kiki, valamennyi, többi után néha szintén többesbe kerül az állítmány.” NySz Több: többi. Ld. még a 8, 15, 43, 45. lev. jegyz.

14 *a szegény íbrahim vezér feleségének.*, — Ibráhím nagyvezérről ld. a 3, 13. és 91, 95. lev. jegyz.

18 *egy ilyen fejdelem aszszonyt, . . .gyomláhhatták volna avilágból.* — Ld. a 187. lev. *egy ilyen leányt magához akarja venni.* A mai irodalmi szokástól eltérő tárgyias alakú igehasználat. c) Az ilyen jelzővel ellátott tárgy mellett (Török Nyr 1896, 176—77).

1 sor *drinápolyt, régen el kellett volna hadni,* — Mikes „nénje” még nem tért vissza Konstantinápolyba. Ld. a 91, 93. lev. és jegyz. Drinápolyról vö. a 2. lev. jegyz.26.s.

6 *absolutiot adok kédnék:* — megbocsátok kédnék; absolutiot: feloldozást, bűnbocsánatot, fölmentést.

6 *ilyen véres, és kegyetlen levelet* — Ehhez hasonló alkalmi levéltípusra vö. a 41. lev. jegyz.3.s.

10 *az írja kéd. micsoda. boszu állók az oroszok,* — Novellisztikus „véres história” egy bosszúálló olasz úrról. Mikes szemében embertelen a bosszúálló olasz úr cselekedete. A történet erősen úrellenes, bár Mikes nem élezi ki. A végén mondja eltévelyen *e valóságos orosz természet.* A kalandos novella forrására nem akadtunk rá. Vö. Király 1909, 343. — Hermányi is oroszok-at ír (96. sz.).

23 *ilyen ilyen legényt.* — Császár ilyen [és] ilyen legényt-re javítja saját Mikes-kiadásában.

23 *híré. odgyák neki,* — hírül adják neki.

33 *azt igen nevettem édes neném, mert hiszem nevetni is kel. nem csak olyan*

szomorú dolgokról írni. — A nevetés Mikesnél írói magatartás, vö. a 17. lev. jegyz. 3. s.

37 Az olasz kalmárnék (polgárasszonyok), az erdélyi gubernátornék rátartisága és a görög asszonyok kevélysége, a grófnék kényessége. Mikes a nők, az úri asszonyok természetét vizsgálja. Két történetet is elmond ezzel kapcsolatosan: a brüsszeli asszonyokét és a sebesült kisasszony s a három szerető históriáját.

37 a görög természet szerint kevély. — A görögökről ld. az 59, 80. és 99. lev. jegyz.

42 *erről jut eszemben. hogy karolus quintus. bruxelában lévő.* — V. Károly (1516-tól spanyol király, 1519-től német császár is, megh. 1558). Beláthatatlan irodalom keletkezett a reformáció korának nagy uralkodója körül. Vita Caroli V. c. életrajza megvolt Rákóczi bécsúj helyi olvasmányai között is. Vö. Zolnai ItK 1955, 289. — A szerelmes brüsszeli asszonyok; vö. Király 1909, 343.

59 *de mint hogy a szerelemről. van aszó . . . azt a kérdést teszem.* — Hasonló fordulatokról vö. a 65. lev. és jegyz. 32. s.

60 A szerelem „jó magában”, azt a természet oltotta belénk . . . A szerelem témája a levélírók gyakran foglalkoztatta. A sűrű érdeklődés jellemző a korra, de az íróra is. Mikes világi írói arcának ez egyik jellemző vonása.

62 *egy kis asszony egy erdőben el aluván,* — Gáláns típusú história. Az enigmatzerű kérdésfeltevés jámbornak látszik, de az erdőben elaluvó és megsebesülő kisasszony s a három szerető helyzete a kényes (reneszánsz) szerelmi történetekre vall. Vö. Király 1909, 343.

70 *addig elvégezem leveletem.* — Mikes sűrűn használja ezt a befejező fordulatot, jelezve, hogy a különféle történetek előadása közben sem feledkezik meg arról, hogy levelet ír, ill. levelezést folytat.

[95.]

1 sor A letett vezér Kabakulak Ibráhím Pasa volt, aki Sziláhtár Mehmet Pasa (vö. a 92. lev.) helyére lépett 1731 januárjában. A nagyvezéri tiszteet szept. 10-ig viselte.

5 *egy falusi kadiát* — egy falusi bírót. A kadia szóra vö. a 36. lev. jegyz.

6 *topál osmán pasának hiják.* — Topal-Oszmán Pasa nagyvezér, aki 1731. szeptember 10-től 1732. március 12-ig látta el e hivatalt. Ld. még *topált* a 97. levélben.

16 *jobban tudna. az külső dolgokról végezni.* — Török (Nyr. 1896, 177) e sorban az ígét tudná alakban idézi, mint a mai irodalmi szokástól eltérő tárgyias igehasználatot, ezzel a megjegyzéssel: „d) Ha főnévi igenév a tárgy (ma is meglévő székely nyelvcsajátság).” Mikes kéziratában azonban *tudna* alak fordul elő s az igealakban a székely nyelvjárási alakot háttérbe szorító irodalmi alakot láthatunk. Kétségtelen tárgyias igealakot találunk meghatározott 3. személyű tárgy nélküli főnévi igenév mellett a Török által említett többi példában (155, 183. lev.), továbbá az 1, 5, 22, 33, 71, 78, 95, 172. levélben. Vö. az 5. lev. jegyz. 28. s.

27 *az újak, hamar ókák lesznek.* — NySz Ó. Az új hivatalnokok csakhamar azt csinálják, amit az elődeik csináltak; a török kancellárián csak a fej változik, azután minden a régi marad. Mikes a török udvari élet hibáit bírálja.

31 *ibrahim pasa sokáig vala vezér*, — Nevsehírlí Ibráhím Pasa 1718-tól 1730-ig volt nagyvezér. Vö. a 3, 13, 91, 93. lev. jegyz.

35 *mind egy porázon futnak.*, — NySz Póráz [Szólások].

37 *éppen most jutot eszemben. a híres pilatus*, — Római helytartó, Pontius Pilatus (i. sz. 26—36). A rómaiak korából való históriákhoz vö. a 78. és 96. lev. jegyz. A Krisztus varrás nélkül való köntösével kapcsolatos történet, részlet az ismert középkori Pilátus-mondából. Vö. W. Creizenach: *Legenden und Sagen von Pilatus*. PBB I, 1871, 89—107. (Király 1909, 343.) A varratlan köntösre vonatkozólag lásd Joan 19, 23 (Zsoldos 54). Vö. Mikes olvasmányait: *A régtek hoszu, köntöst viseltek . . . a varrás is nem sok volt, az izraélutáknak. volt olyan osztovádájok, amelyen egészen kiszötték ujjason aköntöst, ahov varrás nem kívántatol. ilyen vala akristus ruhája. (Izraéluták 22 verso.) — . . . avütézek pedíg négyen lévén, négy részere oszták magok közt a ruháit, a dolmányján mint hogy varás nem volt, hanem egészen szött volt. el nem akarák darabolni . . . (KJÉHíst 165 recto).*

A varrás nélkül való köntös motívuma megvan pl. Eszterházy Miklósnak Nádasdi Ferenchez írott értekező levelében (Toldy kiad. Pest 1852, 13). Komáromi János írja, hogy Galatában egy templomban „kiben régenten egy boltban tartották az Krisztus urunk varrás nélkül való köntösét” (21). Bethlen Miklós is említi „így egynéhány felé szakaszták ebben a nemzetségben az Úr Jézus Krisztus folt és varrások nélkül való köntösét (II, 202).

Amit Mikes a legendás történet végén hozzáfűz — *ugy hidgye kéd. amint tettzik.* — a szent legendákkal szembeni józan, kritikus szemléletre vall. Még szkeptikusabb a nézete a kereszties hadjáratokról (80. lev.). Mintha Bayle mellett érintette volna a hitromboló, természettudományos világnézetet propagáló Fontenelle hatása; talán szótára (Dict. des arts) is megvolt Rodostóban. Mikes szkeptikus megnyilatkozásai (76, 80, 81. lev. stb.) s a misztika iránt való érzékletlensége (31, 38, 52, 58, 71, 84, 90. lev. stb.) s ezzel kapcsolatos humoros szókimondása már a libertinizmus, az erkölcsi és vallási szabadság hatásának nyomai. Vö. Zolnai 1924—25, 28—92.

39 *mentené meg magát* — kimentené magát (Szily).

58 *maradok. aki vagyok.* — A befejező fordulathoz vö. a 60. lev. jegyz.

[96.]

3 sor *főképen franczia országban*, — Mikes Franciaországról alkalmi témák kapcsán többször megemlékezik. Itt is (vö. a 33. lev. jegyz.) a szokások viszonylagosságát emeli ki: a franciák nem köszöntik egymást karácsonykor; az erdélyiek igen.

4 *nálunk pedíg mind a három sátoros innepeken is*, — Vagyis karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor is. A karácsonyi köszöntőkre vö. MNT II, 383. (Mikes „szokás szerént” — *szerencsés karácson innepeket* — kíván „nénjé”-nek.) A húsvéti és pünkösdi köszöntőkre vonatkozólag vö. MNT II, 181 és 193.

7 *írnék valami hírt ha volna. de . . .* — Mikes állandó panasza ezekben az években (vö. a 85. és 99. lev.), hogy nincsen miről írnia. A levelek száma is erősen megfogyatkozik.

10 *de vané egyéb dolga a bujdosoknak?* — A bujdosó életről ld. a 87, 67, 39, 28. lev. jegyz. Mikes vontatottan írja *Leveleskönyvét* ezekben (1728—1733) a nyomasztó években.

11 *a két bölcs, és okos levelire* — Erre az alkalmi levéltípusra vö. az 56. lev. jegyz.4.s.

12 *az én eszem nem hasogattya az éert, mintá kédé. hanem csak a földön jár.*
— A józan gondolkodás hívét, Henriettet beszélte ilyenformán Molière a Femmes Savantes első felvonás 1. jelenetében: „... tout esprit n'est pas composé d'une étoffe / Qui se trouve taillée à faire un philosophe. / Si le vôtre est né propre aux élévations / Ou montent des savants les spéculations, / Le mien est fait, ma soeur, pour aller terre à terre.” (Zolnai 1924—25, 28.) Mikes józan „földönjárása” jellemző egész írói egyéniségére. Megnyilatkozásában az az értékes, hogy ő maga is tudja, sőt hivatkozik vele. Mikes a józanág és misztikaellenesség írói példája a XVIII. századi magyar irodalomban. — Írói szerénysége mögött öntudat van. Az „okos és bölcs” leveleket ő írta a „néne” álarca alatt.

15 *hihetelenség.* — Szily: „Itt a m. »ungläubigkeit«, ma: »unglaublich-keit«. — Szathmárynál is „hihetetlensége” (284).

15—44 *de még eddig, mind ellenkezőt tapasztaltam . . . emindenkor így volt.*
— Mikes őszintén föltárja, hogy Rákóczi udvarában belső egyenetlenség, „fekete irigység”, „veszett irigység” tenyészik a bujdosók között. Szokatlanul indulatos hangon ítéli el az egyenetlenség szítóit, akiket nem nevez meg. Tudja, hogy Rákóczi már el akarta űzni őket. A fejedelem halála után sok baja lesz ezekkel (vö. a 116. lev. és jegyz.).

31 *ha rajtam állot volna, régen meg égettettem volna őket, mert ugyan is. mit keresnek közöttünk, egy állapotban vagyunk. egyik úgy hadta el jóságát, mint a másik, itt tiszttségeket. jószágokat. nem osztogatnak.* — Mikes keményen ostromozza az elégedetlen bujdosó magyar nemeseket. Bár benne is feltörték olykor keserű gondolatok (22, 34, 51, 75. lev.), a bujdosással együtt járó lelki és erkölcsi válságban hűséggel állt Rákóczi mellett, akiben Urát, atyját és tanítóját, példaképét látta. Udvari, kamarási tiszte folytán Mikes anyagi ügyekkel is foglalkozott és jól ismerte a fejedelmi udvartartás pénzügyi gondjait. — Mikes tudatában van annak, hogy jószágait Rákóczihoz való hűsége következtében veszítette el. Birtokairól vö. az 51. lev. jegyz. és az alábbi iratokat.

Atyja birtokaira nézve néhány adattal szolgálnak a Mikes-család iratai Regestrumának vonatkozó fasciculusai: 1668. „Küküllő Vármegyében Királyfalván Csiki Mihály — néhai Mikes Györgynétől Kassai Anna aszszonytól gyermekeire u. m. Leányára Nagy Halmágyi Kasza Sándorné Mikes Katára Aszonyra és Fiára Mikes Pálra maradott, és Decessuson ö.Kegyelmekre Szállott — Jobbágy háznál a Fejérvármegyebéli és Küküllő Vármegyebéli Portiokban realis és állandó Divisio [osztozás, osztály] tétetik.” (Fasc. 83.) — 1676. „Compositionalis Levél Nagy Megyessi Keresztesi Sámuel Felesége Kassai Borbára és Zágoni Mikes Páll között Osztály iránt — a midőn t. i. Mikes Páll Also Fejér Vármegyében: Drasson, Springen, Gergelyfáján és Vingárdon — viszont B. Szolnok Vármegyében Baczán, Orbán és Mihályfalván levő Portiokat 1500 Mf-ba el adta.” (Fasc. 85.) — 1684. „Zágoni Mikes Páll. 1660. Mf-al [Magyar forint] meg kénálja Nagy Megyesi Keresztesi Samuelt — és egyszersmind admonealtatta [figyelmeztette, fölszólította], hogy a Drasson, Vingárdon, Gergelyfáján és Springen levő Portiokat remittálja.” (Fasc. 54.) — 1685. „Zágoni Mikes Páll, és Sepsi Sz. Iványi Janko Miklos Relictája Mikes Kata Aszszony között költ örökös Compositio [megegyezés]. Az Özvegy

t. i. Mikes Pálnak és Maradékinak cum Evictione [szavatoló irattal] Barátosan levő Minden Jussát örökösön oda ajándékozza." (Fasc. 85.) — 1688. „Sido-András 25 f. Adosságért Zállogba teszi Zágoni Mikes Pálnak a Zágoni Telek felől való Mezőben az Oláh Réven tul levő Földjét." (Fasc. 54.) — 1689. „Zágoni Mikes Pálnak Sz. Iváni Janko Mihályal a Sz. Ivánon levő Janko Malmáról költ Compositioja." (Fasc. 85.) — 1689. „N. Borosnyo. Donath István, Mikes Pálnak két Malom helyben való részét örökösön oda adja." 1690. „Zágoni Mikes Páll és Szabo Márton között végbe ment örökös Caere." 1690. „Zágoni Mikes Pálnak Dálnoki Hadnagy Istvánnal és Mátyásiékkal a N. Borosnyoi Malom iránt való meg egyezése." (Fasc. 58.) — 1690. „Sz Iváni Janko Mihály Concambiálja Zágoni Mikes Pálnak a Sz. Iványban levő Malmát hozzá való Szigetével, Malom Uttyával együtt — azokat a Várhegyi határon levő Szántóföldeket — melyeket Janko Miklosné Aszszony birt — végre Laborfálván lako Denk Mihály nevű Jobbágyat — Mikes Páll pedig adja Zágóban lako Bodáti István és Dávid Péter nevű Jobbágyakat, azon felyül még 3700 Mf-ot azért minthogy Buts Mihály és Benedek Lajos Jánosnál Inscriptioban vagyon — tehát Janko Mihály, Mikes Pál kezére szabadítsa ezen Suma Pénzből." 1690. „Örökös Csere Levél, N. Borosnyai Szabo György Zágoni Mikes Pálnak által engedi N. Borosnyon és akár holott levő minden Fundussát [telkét], Mezőket, Erdőket, Réteket, mindennemű Jussát, és Successioját [örökségét] Maradvánról Maradvánra cum Evictione — Mikes Pál pedig ad Also Fejér Vármegyében Megykereki Határookban 12. Köből vetni való Rétet cum Evictione — és kész pénzt 360 Mf. 30 köből Buzát, és egy jó Kantzát." (Fasc. 79.)

1713. „Vargyasi Dániel Péter Felesége Sárosi Ilona Aszszony és több Cointeressatus [az ügyben érdekelt] atyafiak meg kénálják Mikes Páll relic-táját [özvegyét] Torma Éva Aszszonyt mint Dotalistát 60 Mf ossal." 1713. „A tsak most említett Tárgyban a megindult Per és Deliberatum [határozat, végzés]. 2 darab." (Fasc. 54.) — 1713. „Levata Causa [felvetetett per]: Vargyasi Dániel Péter Hütös Társa Sárosi Ilona Aszszonyak — ki Leánya Sárosi Jánosnak, kinek Felesége Toth Borbára, ki Leánya Toth Mihálynak, kinek Felesége Mikes Ilona Aszszony a ki Relictája volt Daczo Ferentznek, Leánya pedig Zágoni Mikes Boldizsárnak, és második Férjétől Daczo Ferentztől származott gyermekeinek — Torma Éva Aszszony Zágoni Mikes Pál /: ki Fia volt Zágoni Mikes Györgynek, ki fia Mikes Boldizsárnak:/ Relictája — mostan pedig Kövesdi Boer Ferentz Hütös Társa mint Dotalista ellen a Zágóban levő Udvarházért indult Pere." (Fasc. 121.) — 1717. „Guberniale Decretum által Kövesdi Boer Ferentzének /:ki annak előtte Mikes Páll Relictája vala:/ Torma Éva Aszszonyak, kinek Praetensioi [követelése] valának Zágoni Mikes Kelemen által Per Notám el vesztett Zágoni Confiscált [elkobzott] Jóságához — az említett Pteñsiok el láttatásának Terminussa tudtára adatik." (Fasc. 54.)

Más birtokokmányok a STSzékMúzeumban:

„Néhai Mikes Pál dolgáról való Utrumok a Tökölyi Imre idejébe." — STSzékely Múzeum. Lelt. 23.752, fasc. N₂ 2. Gr. Mikes Mihály levelezése (224 db) és iratai között.

a) 1691. „Mikes Kelemen atyjának Zágónba való betörése, pusztítása és öldöklése felőli kérdőpontok." — STSzékely Múzeum, i. h. — Kiadta:

Szádeczky Lajos, Székely Oklevéltár VI. k. 1603—1698. Kolozsvár 1897, 428—29.

b) 1691. Hely nélkül. „Zágoni Jankó- és Vajna-család tagjai az ország rendihez, a Mikes Pál által okozott kár megtérítéséért...” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1693—1700. 231/880. sz. — Közli: Cs. Bogáts Dénes, Zágon 1690. évi feldúlása és következményei. ErdMúz 1941, 311—334. — A h) pontig következő okmányokat is Cs. Bogáts D. közli.

Vö. Zágon feldulásáról Cserei Mihály naplóját, ill. annak XVIII. századi másolatát; STSzékely Múzeum, i. h.

c) 1700. „Tanúvallomási jegyzőkönyvek.” Zágonban és Lécfalván 1700. április 14—18. napján Poson András és Solyom István táblai írnokok és esküdt jegyzőktől, valamint Kézdivásárhelyen 1700. június 3-án Boér István kézdiszéki alkirálybíró és ifj. Pócsa Ferenc széki jegyzőtől. — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 231/886. sz.

d) 1700. július 28. Kovászna. „A zágoni Jankó és a Vajna család tagjai az orbai törvényes szék elé terjesztett panaszukban kérik, hogy kárukat a Mikes Pálról fiára, Mikes Kelemenre maradt vagyonból térítsék meg.” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1693—1700. k.

e) 1717. Hely nélkül. „A zágoni Jankó és a Vajna család tagjai az örök hűtlenségben elmarasztalt Mikes Kelemen megbecsült javaiból kérik a károk megtérítését, amelyet Mikes Pál, Tököly híve, zágoni betörések okozott.” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1711—20. k. 231/880. sz. — (A panaszok a kárt 4700 magyar forintra teszik.)

f) 1720. Hely nélkül. „A károsultak kéri a Főkörmányszéket, találjon módot arra, hogy zágoni Mikes Páltól okozott kárukat és adósságukat az utóbbi fiának, Mikes Kelemennek lefoglalt jószágaiból térítsék meg nekik.” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1711—20. k.

g) 1720. április 12. Zágon. „A károsultak a kártérítés ügyét a Kolozsvárt megtartandó országgyűlés elé terjesztik.” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1711—20. k.

h) 1753. augusztus 13. Sepsiszentivány. „Tanúvallomás hogy a bitai Bucokat földesuruk Jankó Mihály, kit Tököly járásakor a brassói generális elfogott és elevenen akart megnyúzatni, az őt kiszabadító Henter Mihálynak adta-e és hogy ezen jobbágyok Mikes Pált vagy ennek fiát Keleмент szolgálták-e?” — STSzékely Múzeum. Törzsgyűjtemény 30/1754. sz.

A fenti b)-tól h) pontig terjedő okmányokat kiadta Cs. Bogáts Dénes: ErdMúz 1941, 311—334.

A zágoni Mikes-család birtokairól teljes képet adnak azok az okmányok, amelyek Mikes Kelemen elkobzott birtokainak összeírásakor készültek.

Mikes Kelemen birtokainak összeírása (az 1715—1720, 1722—1723, 1736. évekből). — A Bornemisza lev. jelzéssel ellátott iratok lelőhelyére vonatkozólag: Kászoni b. Bornemisza-család lev. (B. Bornemisza letéte Marosillyéről 1910.) RNK Akad. KTL Főoszt. XIX. 1—75. sz. Vö. Szabó T. Attila: A Bornemisza-levéltár. Levtközl 1939, 238—254. A filmmásolatok az MTAK mft.-ban; 13 db. 48 felvétel. Jelzet: B 21. A STSzékely Múzeum jelzéssel ellátott okmányok lelőhelye: Sepsiszentgyörgyi Tartományi Székely Múzeum, Zágoni Mikes Kelemen 1717—1720, fasc. N₂1. 23.752. — Néhány okmány lelőhelyét külön megjelöltük.

[1.] Mikes Kelemen birtokainak összeírása. é. n. — OL Erd. fisc. iratok, No 2270. „Specificatio portiorum possessionariarum Clementis Mikes ante rebellionem per ipsum possessarum.” (Jure actuali, jure successorio In comitatu Szolnok Inferiori, Colosiensi, Albensi.) — Közli, Illésy János: Adatok Mikes Kelemenről. ItK 1903, 495—98.

[2.] 1715. jún. 15. „A Mikes Kelemen nótáztatásával elfoglalt Drassói, Springi, Vingárdi, Gergelyfalvi, Borsai, Ugrozi, Also Kők, Poklostelke, Also sz. Márton, Matskási, Baczai, Mihályfalvi, Orboi, Banyabükki, Királyfalvi, Bényei . . . birtokok. — Bornemisza lev.

[3.] a) Drasso die Juny 28 Anno 1715. „Aestimationis Bonorum per mortem Barbarae Kassai Relictae Samuelis Keresztesi de Nagy Megyer, partim in Clementem Mikes de Zabola partim vero. in Spblem. ac Generosum Dominum Georgium Lázár de Gyalakuta. Drasso, Spring, Vingárd, Gergelyfaja, Borsa, Ugroz, also Kők, Pokostelke, also sz. Márton, Macskas, Bacsa, Mihályfalva, Orbo, Bányabükki, Röd.” — Bornemisza lev. (A Kolozs, Belső-Szolnok, Fejér vármegyében levő birtokok értéke summa summarum 36.805 fl., a Mikesre eső fele rész 18.402 fl. 50.) — (A szövegben Zabolai-t irtak Zágoni helyett.)

b) Drasso die Juny 28 Anno 1715. — Az a) pont alatti másolata.

c) 1715. Az a) pont alatti okmány másolata az alábbi bevezető szöveggel: „Kassai Barbara halálával Mikes Kelemenre és Lázár Györgyre szállott Drassoi, Springi, Vingárdi, Gergelyfalvi, Borsai, Ugrotzi, Poklostelki, Sz. Martoni, Bacasai, Orboi, Mihályfalvi, Ródi, Bányabükki, Tekerespataki, Szt. Margitai és Kolosvári Portiok betsüje Series Copiaba 1715. Speticatio. Bonorum quae per mortem Barbarae Kassai Samuelis quondam Keresztesi partim in Clementem Mikes exposit Notorium, partim in Georgium Lázár Imre /ut protenditur/ Kassaiano devolutae sunt, ex mandato Gubernii in Ao. 1715.” — Bornemisza lev. (A részletösszegek föltüntetésével összeadott összeg, az „aestimata Summa” itt is 36.805 fl. Medietas 18402 fl. 50.)

[4.] a) 1715. jún. 28. „Aestimationes bonorum Paterno-Aviticorum Clementis Mikes de Zabola.” 28. Juny 1715. — KTL. Az eredeti filmmásolata az MTAK mft.-ban: A 638 XX. 4 felv.

(Mikes Kelemennek atyjától, Mikes Páltól örökölt birtokainak becslése. A Drassón kelt okmány pecséttel és hat aláírással van ellátva.)

b) 1715. jún. 28. Az a) pont alatti okmány másolata. „Mikes Kelemen Atyai örökségeinek betsüje. Copiaba. Jun. 28 1715. Aestimatio Bonorum Paterno-Aviticorum Clementis Mikes de Zabola.” Series, in qua capacitas Terrae Arabilis. Bacza (B. Szolnok) 1200 fl. Mihályfalva 1820 fl. Orbo 340 fl. S summarum 3360 fl. Királyfalva (Küküllő) 2216 fl. Benye 450 fl. S summarum 2666 fl. — (Végösszeg: 6026 fl.) „Et haec est Norma, ac Series aestimationis Bonorum Mikesianorum Supra-Nominatorum, per Nos Requisiteos Albenses. Drasso die 28 Juny Ao Dño 1715. — Bornemisza lev.

[5.] a) 1716. dec. 26. „Universorum bonorum Clementis Mikes Zágón.” 26 XII. 1716. — STSzékeley Múzeum, i. h.

b) 1716. dec. 26. Másolat. „Inventarium Universorum Bonorum Clementis Mikes de Zagon, die 26 decembris 1716.” — „Inventarium a Mikes Kelemen Nótáján a Fiscusra által szállott és onnan Br. Szent Kereszti András által Inpetrált Zágoni és ahoz tartozando Portióknak, in dupplo.” — Szentkereszt

Zeigmond lev. KTL. Filmmásolata az MTAK mft.-ban, jelzete: A 640 XVII. 31 felv. Az eddig ismert legrészletesebb leltár a zágoni Mikes-udvarházról; Curia Nobilitaris, terrae, jobbationes (fugitivi külön föltüntetve) Mikes Pál és Boér Ferenc idejében; Census, Bona Mobilia, Culinaria, Instrumenta Domestica etc. — (Hitelesítve Zágónban 1718. jún. 22-én.)

[6.] 1717. márc. 10. „Aestimacio . . . Altorjai br. Apor Péter főkirálybíró és Háromszék tisztjei megbecsülik az örök hűtlenségben elmarasztalt zágoni Mikes Kelemen háromszéki javait.” 10 III. 1717. — STSzékely Múzeum. Közölte, Cs. Bogáts Dénes: ErdMúz 1941, 311—334. Székely Múzeum. Törzsgyűjtemény 1711—20. k.-ból.

(A hivatalosan fölbecsült Mikes-birtokok értéke Summa flor. Rh. 19788 x. 5. Csaknem 20.000 rhénes magyar forint volt, ami az akkori időben kb. 900 ökör árának felelt meg.)

[7.] 1718. ápr. 26. „Contradictio coram Capitulo Albensi Judithae Bethlen Georgi Lazarianae in puncto occupationis Portionum Spring, Gergélyfája, a B. Emerico Josika factae, in paribus 26. Apr. 1718.” — „A Contradictio in Persona coram Capitulari Ladislao Váradi, lett Károly váratt die 26. Aprilis 1718.” — Bornemisza lev.

Néhai Keresztesi Sámuelné Kassai Borbálától örökölt birtokok. „A fiscus — Mikes Kelemen notáztatása alkalmosságával azon Jóságnak felére, mint részég szerint Mikes Kelemenre szállott részre, jöllehet meg-nevezett Mikes Kelemen hazáján kívül felséges Urunk, és Hazájának ellensége lévén, soha azokat nem apprehendálta, nem is birta, — kezét rea tévett, erga aestimationem a Drassai és Vingárdi részt nékem engedte, a springi és Gergélyfáji fél részeket pedig Báró Jósika Imre Ur idegen lévén in praejudicium sanguinis apprehendálta. Azért én Bethlen Judith magam és néhai első férjemtől Lázár Györgytől maradtott Gyermekeim képekben . . . e részek elfoglalása ellen fel szólalok és e portiókért az aestimatio szerint valo summa pénzt letenni kész vagyok.”

[8.] 1718. júl. 16. „Mikes Kelemen Drassoi Vingárdi Királyfalvi, Bényei Batzai, Mihályfalvi és Orbói confiscált rész Jóságokrol Bethlen Judit Lázár Györgyné részére kiadandó Adomány levél iránt az Udvari Kamarától a Cancelláriához költ reg. simpl. Cop. Jul. 16. 1718.” Aláírás: „Ex Consilio Camera Auliae. Viennae Die 16ta Julij Anno 1718. Joannes Georgius Stobel de Adelheim.” (Az iratban „Clemens Mikes de Zabola” van Clemens Mikes de Zagon helyett.)

[9.] 1718. szept. 12. „Br. Szentkereszti Andrásnak, hogy a Zágoni jóságnak által vétele előtt 8788 Rh 25 Frokot tegyen le.” — STSzékely Múzeum.

[10.] a) „Bethlen Judit Lázár Györgyné részére költ Adomány levél a Mikes Kelemen notáztatásával confiscált Drassoi Vingárdi Királyfalvi Bényei Batzai Mihályfalvi Orboi, Kassai rész Jóságokrol Maj. 11.” (1719) STSzékely Múzeum.

b) 1719. simpl. Cop.

c) Az előbbi másolata. „Az Drassai és más Mikes Kelemen Notáján confiscált Jóságokrol valo Donatiok, és Expeditiok Copiai. Bethlen Judit Lázár Györgynének a Mikes Kelemen notáján nyert jóságai.”

[11.] 1720. jún. 10. „A zágoni jósághoz tartozandó jobbágyoknak számba vétele.” — STSzékely Múzeum.

[12.] 1720. aug. 7. „A Mikes Kelemen elvesztett és Szentkereszti András által megnyert Zágoni jószágba az Éhség és Pestis miat esett károknak meg betsülléséről való irat.” — STSzékelly Múzeum.

[13.] 1722. jan. 2. „Inventarium br. Szentkereszti András Zágoni jobbágyairól.” — STSzékelly Múzeum, i. h.

[14.] 1723. jan. 29. „Mikes Kelemen Spring Gergejfája Borsa Ugrotz Kők, Poklostelke Also sz. Marton Macskás Batza Mihályfalva Bányabükk Röd és Kolozsvári confiscált Jozszágairol B. Josika Imre részére kiadandó Adománylevél tárgyában, az udvari Kamarától a Cancellariahoz költ reg. simp. cop. Jan. 29. 1723.” — Bornemisza lev. t.

[15.] 1736. ápr. 6. „B. Bornemisza János által a Lázár familiától 15000 fl. Drassai és hozzátartozó jokrol Költ Comm. cop. Az jozszág kiadasarol kell jegyzékkal együtt 6ta Apr. 1736.” — Bornemisza lev. t. „. . . az Ur Baro Lázár János Uram édes Attya, és édes Annnya, Néhai Tekéntetes Nemzetes Gyalakuti Lázár György Uram és Bethlen Judith Aszony, bizonyos szükségekre, nevezetesen pedig vér szerént való Attyafia Zabolai Mikes Kelemen per notam infidelitatis törvény szerént confiscált, némely Jozzáginak a Fiscustol való meg vételére” stb.

[16.] *Deductio*. Drasso iránt (latinul). „A Drassoi Gergelyfáji Spring Vingárdi Batzai Sz Mihályi Orboi Tekerespataki Koránvari Sz. Margitai és Megykereki, Kassai rész Jozszágok devolutiojáról tett Jegyzés. Auth. i és Dat. nélkül.” — Továbbá: *Ad quartum Punctum*. „Dimidietas Pagi Drasso A Portio in Vingard jure Kassaiano post obitum Keresztiesianae Barbarae Kassai, ad Clementem Mikes, et per ipsius jus ad fiscum devolutae sunt, in Cottus Albensis P. Inferioris.” — Bornemisza lev. t. i. h.

Mikes Kelemen anyai ágon örökölt birtokairól:

1723. „Boér (később Huszár) József kérvénye Mikes Kelemen anyai jószágai tárgyában.” Latinul rövidítve. *OL Erd. fisc. oszt. Miscell. No 465*. — Közli Illésy János: *Adatok Mikes Kelemenről*. ItK 1903, 495—98.

1793. „B. Huszár József a Flgs Udvarhoz beadott könyörgő Levele az iránt — hogy a Néhai Notáztatott Mikes Kelemen Successioján deveniált, és nyil szerént jutott Bonumokban, a Fiscus Impetiojától absolváltassék.” (*Regestrum*, fasc. 116.) — A kérelmező Huszár (Boér) Józsefnek, Mikes féltestvérének fia.

33 *északi* — NySz 1. Szak, szaka : északi, éjszaki. A szótár Mikestől éjszaki (Kulcsár, Toldy) alakban idézi.

37 *vigyük a jános pap útlő szeke eleiben*. — Képzelt ítélőszéket ért rajta Mikes. János pap alakját Valkai András (1540—1587) históriás éneke: *Cronica*, mellyben meg irattatic Prister Johannis, Az az, A nagy János Pap Czászárnak igen nagy Czászári birodalma, ki Indiában bir igen nagy böw földén (Kolozsvár 1573) — vitte a reformáció korának magyar olvasóközönsége elé, kioltva belőle az irracionális meseszerűséget. Valkai regényes históriáját Jean Maundeville 14. századbeli liège-i orvos útleírása és Paulus Jovius (1483—1552) olasz humanista történeti műve alapján írta János pap csodálatos keleti birodalmáról, népének különleges szokásairól, utópisztikus világaról. A boldogság távoli országáról és János papról elterjedt hazai mende-mondák, szólások mind Valkai énekére vezethetők vissza. A János pappal kapcsolatos szólások csak a XVIII. század óta váltak közkeletűvé, s ettől

kezdve — meseszerűségéből kivetközve — egyszerűen elérhetetlen, megközelíthetetlen, képzelt földrajzi helyet, Seholországot jelent. Szótározói: Pápai Páriz, Sándor István, Kassai, Czuczor — Fogarasi stb. A János pap országa, XVIII. századi előfordulásához ld. Dobóczy Pál, MNy 1912, 37. — Putnoki Imre MNy 1912, 264. Vö. Tolnai Vilmos, MNy. 1912, 466. — Riegler Ernő, MNy 1913, 144. — Erdélyi János: Magyar Közmondások könyve. Pest 1851, 210. — Az utópisztikus monda keletkezéséhez és nemzetközi motívumrokonságához ld. Binder Jenő, EPhK 1886, 532. Legrészletesebb és legteljesebb összefoglalását adja Turóczi-Trostler József: Magyarságtudomány II, 1943, 476—517. Ld. még Zolnai 1916, 93, 105. — Tud róla Komáromi (51); a későbbi magyar irodalomban előfordul Csokonainál, Aranynál, Keménynél stb.

40 könnyen meg unnyák a bujdosást . . . az időt el unnyák . . . magokat is el unnyák . . . azt is elunnyák., és így végtire, csak az unadalomból származnak . . . — Az évek óta egyre többet emlegetett restség, unalom és az időtöltés problémája a rodostói udvar belső bajainak egyik forrása. Vö. a 88. lev. jegyz. 13. s.

44 *beste kurafiak.*, — (Erdélyi, Margalits.) Hermányi is használja az indulatos szólást: „beste fia” (65. sz.), „bestye kurafia” (280. sz.). — Mikes választékos ízlése általában kerüli a durva „kiszólásokat”. Itt erős lélektani kiváltó okkal is számolni kell.

45 *nem jó a másban való kételkedés.* — Ez a gondolat látszólag nincs összefüggésben az előbbiekkal. S hogy Mikes mégis itt beszél róla, valószínűleg azzal magyarázható, hogy az „irigyek” őt sem hagyták békén. — Talán ekkor történt az az eset, amiről Mikes később (121. lev.) megemlékezett, amikor úgy érezte, hogy a fejedelem kételkedett benne. Rákóczi halála után „irigyei” nyíltan fölléptek ellene (118, 120, 124. lev.). Mikes alább két históriát hoz elő, egyet a gyanúságról, s hogy nem jó a másban való kételkedés, a másikat az irigységről.

46 *a nevezetes Cleopátra* — Kleopátra (i. e. 69—30). Marcus Antonius (i. e. 87—30) és Kleopátra története nevezetes ókori esemény volt (vö. az 56. lev. és jegyz. is). Az actiumi csata i. e. 31-ben volt Octavius és Antonius seregei között. A bevezető motívum: *nem jó a másban való kételkedés.* A levélrészlet forrása a Journées amusantes tizedik napjának egyik kisebb elbeszélése, amely teljesen megegyezik Mikes előadásával:

„Après la bataille d’Actium, dans un de ces Festins somptueux que Cléopâtre savoit si bien donner, aiant remarqué que Marc-Antoine faisoit essayer tout ce qu’il buvoit et mangeoit; et prenant cette précaution comme une preuve de la défiance qu’il avoit en elle, elle résolut de l’en guérir d’une manière extraordinaire. C’étoit la coutume en ce tems-là, d’avoir à ces sortes de Festins des chapeaux de fleurs sur la tête. La Reine d’Egypte, qui avoit toujours soin que celui d’Antoine fût composé des plus belles, les fit empoisonner; et lorsque par ses discours pleins de charmes, elle l’eût mis en l’état qu’elle le souhaitoit, et qu’elle le vit aussi enivré d’amour que de vin, elle lui proposa de jeter les fleurs de son chapeau dans sa coupe et de les boire, et qu’elle en feroit autant des siennes. Marc-Antoine, qui ne savoit qu’obéir quand Cléopâtre parloit, défit promptement son chapeau, et en jetta toutes les fleurs dans son vin, et portoit déjà la coupe à la bouche, lorsque Cléopâtre mettant sa main audevant du vase: Arrête, lui dit-elle, Marc-Antoine, et voi de quoi

l'on peut venir à bout quand on le veut! ces fleurs sont empoisonnées par mon ordre: juge de-là, si la défiance que tu me fais paroître, pourroit te garantir de la trahison, si j'étois capable de vouloir me défaire de toi, et si je pouvois vivre sans toi. Et comme elle vit qu'il hésitoit à la croire, elle fit tirer à l'instant des prisons un Criminel condamné à la mort, et lui aiant fait avaler ce beuvage, il mourut sur le champ aux yeux de Marc-Antoine. Il faut avouer, dit Julie, lorsque Florinde eut cessé de parler, que voilà une façon bien terrible de guérir quelqu'un de sa défiance; et je vous proteste que si j'eusse été Marc-Antoine, j'aurois redouté plus que jamais une femme capable d'une pareille action. Je ne pense pas, ajouta Alphonse, que la belle Camille se range presentement du parti de Cléopâtre. Non, sans doute, répondit-elle en riant, et je puis vous assurer que je n'en ai jamais été." (1724, IV, 5—6.) — Az epizodról ír Brantôme: La vie des Dames Galantes c. művében (Discours deuxième. De la parole en amour 154—56. Amours de Cléopâtre et d'Antoine.) „Pline fait un conte d'elle . . . je le répéteray icy un peu . . .” Brantôme és Plinius (Naturalis Historia lib. XXI, 3—9) szövegei között van egy lényeges különbség: Brantôme az actiumi ütközetet nem említi fordításában. Valószínűleg e két forrásra megy vissza a francia író, Mme de Gomez elbeszélése is, ahonnan Mikes kölcsönözte. Ld. Király 1909, 343. — Madácsy 38—39.

50 *aszerencsétlennek, a szeretete is szerencsétlen.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.)

77 *egy francia királynak,* — Az irigységről és a hízelkedésről szóló példában XII. Lajosról van szó (1498—1515), aki VIII. Károly utóda volt a francia trónon. Elődjének özvegyét, Anne de Bretagne-t vette feleségül, a régi udvaroncokat megtartotta. A történet pontos megfelelője, a fentihez hasonlóan, a Journées amusantes tizedik napján hangzik el a beszélgető társaság körében, Uranie előadásában: „Je ne crois pas, répondit Uranie, qu'on puisse mieux confondre ces flateurs que le fit Louis XII. qui étant persécuté par un nombre de Courtisans, qui croïant lui plaire, le faisoient sans cesse souvenir des desagremens qu'il avoit reçus des domestiques de Charles VIII. son prédécesseur, le contraignirent à se faire apporter l'état de sa maison; ce qui fut exécuté sur le champ. Alors se l'étant fait lire, chacun de ces Courtisans s'empressa à lui faire remarquer les noms de ceux qu'ils disoient l'avoir desservi, à chacun desquels Louis XII. mit une Croix; et lorsqu'il les eut tous marqués, il serra l'état sous la clef. Les flateurs ne doutèrent point que tous ces gens-là ne fussent perdus; et prirent même le soin de divulguer ce que le Roi avoit fait. La crainte les saisit tous, les uns sortirent du Roïaume, et les autres s'éloignerent ou se cachèrent. Louis XII. instruit du sujet de leur fraieur, surprit toute sa Cour par ces paroles mémorables: pourquoi fuir, dit-il? Ne savent-ils pas que la Croix est la preuve de paiement, et que par le mérite de la Croix tous les péchés sont effacés? Il donna ses ordres à l'instant, pour les rappeler; et lorsqu'ils furent de retour, il les remit dans leurs postes; et par ce trait de bonté et de générosité confondit les flateurs, et s'aquit l'amour de tous ses Sujets." (1724, IV, 19—20.) Mme de Gomez és Mikes előadásának minden mozzanata megegyezik. Vö. Király 1909, 343.

104 *mert amint szerettyük egymást, amiénk már egészen meg perselődött.* — A megperzselődött szív, a kölcsönös szeretés motivumához vö. a 70. lev. és jegyz. Ld. a 97. lev. kezdetét is.

113 A pogányoktól (rómaiaktól) átvett újévi szokásokról ld. a 78. lev. jegyz., a szerencse értelmezéséről a 13. lev. és jegyz. 33. s.

110 *maradok*. — A levélzáró formula (34, 60. lev. jegyz.) rövidítésére vö. az 50. lev. jegyz.

[97.]

1 sor *nádmézel írot szép leveledet*; — Erre a levéltípusra vö. a 39. és 70. lev. jegyz.

2 *mi ketten jok vagyunk, és hogy jól tudgyuk. egymást szeretni*, — Vö. a 70. lev. jegyz. — A színlelt veszekedésekről ld. a 90, 41. és 12. lev. jegyz.

6 *topált* — Tö. *topal 'sánta'*. Mikesnél egy konkrét személy ragadványnevéként szerepel: ld. Topál Osmán pasa (95. lev. jegyz.).

11 *grof bonnevált*. — Claude-Alexandre comte de Bonneval (megh. 1747) Bonnac márkí sógora. 1729-ben áttért a mohamedán hitre és azóta török szolgálatban állott. Összekötésben volt a bujdosókkal, járt náluk Rodostóban is. Rákóczi a portán támogatta. Deista és voltairianus; állandóan levelezett Fénelonnal és Voltaire-rel, maga is kiadott törökországi emlékiratokat (Mémoires du comte de Bonneval. Londres 1737), személyes ismeretségben volt Montesquieu-vel. Vö. róla Zolnai 1916, 21; 1937, 9. — Angyal Sz 1905, 219—221. — Szekfü 317. — Köpeczi—Várkonyi 378. — R. Shackleton, Montesquieu. Oxford 1961, 98, 103—04. — Bonnevalról ld. a 107. lev. jegyz.

13 *az a pasa* — Hekimólu Ali Pasa, aki Topal Oszmán Pasa helyébe lépett; 1732 márciusától 1735 júliusáig viselte tisztségét (ld. a 115, 117. lev.). Ld. róla a 166, 168, 195, 196. lev. is.

15 *amint a már meg történt*, — A nemesi szemlélettel ítélő Mikes mélyen lenézi a mérsáros, favágó, borbélyorból való török vezéreket (vö. a 5. lev. jegyz.).

16 *erről egy kis históriát hozok elő*. — A vezérváltozások kiváltotta alkalmi eszme-futtatást Mikes egy olvasott történettel toldja meg. Ez a novella történeti eseményen alapszik. Szulimán szultán 1523-ban tette meg Ibrahimot nagyvezérnek, 1524-ben nőtestvérét adta neki feleségül. Mint nagyvezér 1525-ben lecsendesíti az egyiptomi lázadást és megbékíti a forrongó janicsárokat. A magyarországi hadjáratban is része volt, ő vette be 1526. júl. 27-én Péterváradot. 1529-ben Bécs ostromát vezette. Sikeres előmenetele, elbizakodottsága és gőgje sok ellenséget szerzett neki. Az 1534-es perzsa hadjárat után elvesztette Szulimán kegyét is. 1536. márc. 15-én meggyilkolva találták a szerájban. Bukásának közvetlen oka meglehetősen homályban maradt, a török krónikások is hallgatnak róla. De annál több mendemonda keletkezett róla a nyugati irodalomban. Beszélnek Roxelánnak, a szultán feleségének intrikáiról. Mások árulással és a trónra való törekvéssel vádolják. Ezek visszhangja még Mikes novellájában is előkerül. Az ősforrás végső sorban valószínűleg Paulus Jovius (Paolo Giovio) elbeszélése (Historiarum sui temporis lib. 1494—1547. Lib. XXVIII, XXXIII). Erre a nyomra Mlle Scudéry regénye (Ibrahim ou l'illustre Bassa. Paris 1641) vezet; a szerzőnő fő forrásul maga nevezi meg Paul Joue törökországi történetét. Föltehetőleg egy novella is belefolyt Mlle Scudéry regénye fő cselekményének kialakításába (Le Printemps d'Yver, contenant cinq histoires discoures par cinq journées stb. Paris 1572), Jacques Yver kis gyűjteményének első novellája.

Mikes kezébe a latin szöveg valamelyik francia származéka kerülhetett.

Mlle Scudéry regényén kívül számba jöhet Giovanni Sagredo: *Memorie istoriche de'monarchi ottomani. Venetia 1673, c. könyvének francia fordítása* (*Histoire de l'empire ottoman. Paris 1724. Trad. par M. Laurent*). Ebben világosabban jut kifejezésre (mint Joviusnál), hogy Ibrahim a damaszkuszi jóst előbb megvesztegette; továbbá Ibrahimot megfojtják („il fut étranglé”) akárcsak Mikesnél, és nem szúrják le, mint Joviusnál. Megjegyzendő, hogy a Journées amusantes tizenharmadik napjának elbeszélésében is előfordul Ibrahim története. Tudvalevőleg Mikes a *Mulatságos napokban* ezt a novellát, Rakima históriáját teljes egészében lefordította. A cselekmény és a személyek sajátos vegyülést mutatnak benne. Szerepel a csalárd szultánné, Roxán, továbbá Ibrahim, aki az intrikának áldozatul esik; megvan benne a perzsa hadjárat is. Csakhogy itt a szultán nem Szolimán, hanem Amurates. Különben Ibrahim sorsa csak mellékes epizódiként játszódik a fő cselekménybe, amely a perzsa Rakima alakja körül csoportosul. (I. m. Londres 1754, V. 36—113.) A tárgy világirodalmi elterjedéséről és forrásának nyomozásáról ld. Király 1909, 334—337, 343.

19 *egyet a többi között . . . nem adák* — Török (Nyr 1896, 177) a mai irodalmi szokástól eltérő tárgyas ígehasználat. „e) Ha nyomatékos egy (= egyik) a tárgy vagy a tárgy jelzője.” Ld. még a 104, 145, 156. levélből idézett példakat. — Vö. a 3. lev. jegyz. is. 1. sor.

23 *ibrahimnak* — Nagy Szulejmán szultán híres nagyvezére, aki 1523. június 27-től kivégzéséig, 1536. március 14-ig viselte e tisztséget.

26 *sulimánnak*, — Alább *solimán* alakban is. Kanuní Sultan Süleyman (Nagy Szulejmán) szultán (1520—1566), akinek alakja jól ismert a magyar történelemből is. (A névhez vö. Byz.-turc II, 284—286).

27 *egy időse* — egykorú. „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

35 *kapicsi pasává . . . a jancsárok fő agájává*, — E tisztségekről ld. a 13. és 14. lev. jegyz.

78 *mulej*. — Mikes tudósítása szerint egy híres damaszkuszi asztrológus (asztronómus), aki szerepet játszott II. Szulejmán szultán egyik perzsiai hadjáratának elindításában. Forrásaink, ill. feldolgozásaink nem ismerik a csillagjós személyét. A névalak a Mawlā 'úr' arab szó nyelvjárási változata (vö. A. E. Wensinch, Mawlā. EnzIszl III, 487). — Chardin egész fejezetet írt a perzsiai asztrológiáról: „On consulte les astrologues sur toutes les choses importantes et quelquefois le roi les consulte sur les moindres détails, par exemple s'il doit aller en promenade, s'il doit entrer au sérail, s'il est temps de faire servir à manger.” (Voyages en Perse. 1711, II, 116—26.)

96 *károlyus quintusai, és ferdinándusai*. — V. Károly (1516—1558), I. Ferdinánd (magyar király 1527—1564).

99 *aki is látván . . . el tökéllé magában halálát*. — Kulcsár (Nyr 1899, 389) szerint: „idegen hatásnak kell tulajdonítanunk, vagy inkább idegen példák félreértéséből magyarázhatjuk, hogy mellékmondat helyett néhol mondatrészt alkalmaz [Mikes] s így első kijelentéskor már ténynek s a névszói alakkal kész ismeretnek tünteti fel, ami csak a jövőben valósul meg.” Kulcsár példát idéz a 205. levélből is. Az ellenkező esetre vö. a 194. lev. jegyz. 6. s.

102 *a mufti* — A muftiról vö. a 20. lev. jegyz. 23. s.

113 *minden bolháimot meg öllyék.*, — A bolhákról szólásformában a 27. levél elején, versikében a 86. lev. végén szól a levélíró.

Keltezés: *rodosto 4 martij 1733.* — Mikes előző levele 1732 márciusában kelt. Korábban egyhónapi szünetért is mentegetőzött. Itt már egy év után sem szól egy szót sem.

1 sor *a kiralyok is. csak ugy bé hunnyák a szemeket. valamint mi,* — Erről a gondolatról ld. a 69. és 43. lev. és jegyz.

3 *a lengyel országi király,, augustus . . .* — II. Frigyes Ágost (1697—1706 és 1709—1733). Mikes eltúlozza II. Ágost uralkodásának érdemeit és a Rákóczi-nak nyújtott segítség mértékét. Viszont jellemző módon emeli ki a gáláns uralkodónak a földi örömök iránti buzgalmával párosult vallásos kegyességét. — Halála után fia jelentette be igényét a trónra, akit Oroszország és Ausztria támogatásával a lengyel rendek egy része királlyá választott III. Ágost néven (1733—1763). A főrendek másik része nemzeti királyt akart, és Stanisław Leszczyńskit (69. lev. jegyz.), a trónfosztott lengyel királyt választotta meg; őt a svédek, a franciák és a spanyolok támogatták. A főnemesség két érdekcsoportja között 1733-ban megkezdődött a lengyel örökösödési háború. III. Ágost híveinek támogatására az orosz csapatok bevonultak Lengyelországba. Az európai és lengyel ügyek alakulását Rákóczi udvarában izgalommal figyelték. Innen magyarázhatók Mikes pontos értesülései. Az események további menetéről ld. a 100. lev. és jegyz. 22.s.

10 *ugy tudta őket mulatni, és kedveket keresni,* — mulattatni. Ld. a 77. lev. *mulattyták magokat,* Szily: „A mulat-nak ez a jelentése a XVIII. sz. elején még neologismus volt. Vö. elmulat.” (21. lev. jegyz.)

14 *a sveciai királyt* — XII. Károly (1697—1718). Mikes a poltavai vere-ségre (1709) céloz.

16 *lhuter mártontól fogva,* — Luther Márton (1483—1546).

18 *a saxonai electorok* — A régi birodalom választófejedelmei szám szerint heten voltak. A XIII. század közepétől kezdve ők választották meg a német uralkodót. Ezek között az electorok közt volt a szász wittenbergi herceg is.

23 *lehetetlen hogy már hadakozást ne lássunk Európában, annyi sok ideig tarto békeség után.* — A hadakozás témája egy ideig ismét tárgya lesz Mikes leveleinek, de már egészen más hangulati és lélektani elemekkel, mint másfél évtizeddel ezelőtt. Ld. a további leveleket.

30 A szereplők: VI. Károly (1711—1740), Anna Ivanovna (1730—1740) és XV. Lajos (1715—1774).

28 *mert mint hogy aleányával hál, tartozik is segíteni,* — XV. Lajos és a lengyel király leánya házasságáról vö. a 69. lev. és jegyz. Mikes sajátos módon találja a lengyel örökösödési háború eseményeit.

30 *réz prokátorok* — ágyúk; a 171. levélben: *álgyu prokátorokal.*

31 *azt kérdé leopoldus a franczia követől.* — I. Lipót (1654—1705) és XIV. Lajos követének párbeszédével Mikes a katonai erőszakot írja körül.

37 *fő képpen a bójtben.* — Mikes arra céloz, hogy nagyobbíti időszakban (március) írja levelét. — Bójti levél a 104. lev. is.

1 sor *mi üt csak fülelünk, és várjuk, mely felől zavarják a vizet. hogy mi is valamit foghatnánk.* — Mikes kitűnően jellemzi a rodostói magyarok elszigetelt és kilátástalan helyzetét. Már csak azt nézik, mi hasznuk lehet mások

hadakozásából. Vö. a 98. és 100. lev. és jegyz. Az európai hírek kiragadták az elfáradt levélírózt az unalomból; Mikes követni kezdi az események fonalát (98—107. lev.).

2 a szegénynek., a szerencséje is szegény. — Előfordul a 106. levélben is. (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások.

5—7 A kevély görögökről és görög asszonyokról ld. a levél befejező részét is; vö. a 94, 80, 59. stb. lev. és jegyz.

9 de le írom, mert nincsen egyebet mast írnom. — Az eseménytelenségre, élményhiányra panaszkodó fordulat jól ismert kb. a 42. levéltől kezdve (51, 55—58, 60. stb. lev.). Ld. a 101. és 106. lev. is. Ha van híre vagy levélbe kívánczó esemény, szaporodnak levelei is. Ilyenkor meglevenedik Mikes írói, előadásszövő fantáziája.

7 a magához való szeretetről, amínap, két asszonynak. abeszélgéseket olvas-tam, — A magához való szeretetről szóló hosszú beszélgetés pontos eredetije megvan a Journées amusantes tizennegyedik napjának elbeszélésében. A beszélgetést Silviane és Arelise folytatja a Tuileries-kertjében. Juliánna, akit Mikes Arelise helyett szerepeltet, szintén a beszélgető társaság tagja a francia regényben. A dialógusban a szereplők precieus, finomkodó modorban beszélnek. Mikes tónusa egyszerűbb, darabosabb, nehezkesebb. A szövegen meglátszik, hogy fordítás. Idegenszerű, kissé esetlen a nyelve, nem kedélyből fakad, mint az élménylevelek szövege. Silviane és Arelise neve a francia szövegben lapközépen van, Mikes sorelejére vette őket. Forrásához vö. Szilágyi István Figyelő 1878, 167. — Király 1909, 345. — Feltűnő, hogy Rákóczi is sokat emlegeti a „l'amour propre"-t írásaiban, pl. Aspirations 531. stb. Testament politique 83, 231, 269, 302—303, 308, 336, 467, 473. stb. és a Vallomásokban. — A magához való szeretetet az *Epistolák* szerzője is ostromozza. A témáról a Spectateur is többször szól, „l'amour propre" (V, 297; VI, 130).

L'AMOUR — PROPRE,
Dialogue.
SILVIANE, ARELISE.

ARELISE. Par quel hasard, ma chère Silviane, vous a-t-il pris envie de venir aux Thuilleries si matin? Je ne vous ai jamais trouvée d'humeur à vous y promener, que lorsque le grand monde s'y rend en foule.

SILVIANE. Il est des momens pour toutes choses, belle Arelise; il y en a où l'on aime le monde, et d'autres où la solitude a des apas; c'est dans un de ces derniers instans que je me suis trouvée ce matin, & ce qui m'a fait vous prier de m'accompagner ici.

ARELISE. Ce moment d'inclination pour la solitude, partoit-il de quelque mouvement extraordinaire? & votre coeur n'a-t-il point quelque part à cette promenade?

SILVIANE. Je ne suis pas venue en ce lieu pour vous rien déguiser, & je vous avoué que c'est un mouvement de chagrin qui me force à m'y rendre. Le croiriez vous, belle Arelise? Je suis jalouse.

ARELISE. Quoique la jalousie soit un mal qui rende souvent à plaindre ceux qui en sont attaqués, je ne puis m'empêcher de me réjouir que vous le connoissiez; puisqu'en m'apprenant que vous êtes jalouse, vous m'appre-

nez en même tems que vous aimez; & je n'ai rien désiré avec plus d'ardeur, que de vous voir prendre un attachement raisonnable.

SILVIANE. Hélas! ma chère Arelise, vos désirs n'en seroient pas plus satisfaits. Il est bien vrai que je suis jalouse; mais je n'aime pas pour cela, & je ne me sens nulle disposition pour aimer.

ARELISE. Comment? Vous ressentez de la jalousie, & vous n'avez point d'amour?

SILVIANE. Non vraiment: je suis jalouse des soins que Lisimond rend à Mélise, je ne puis souffrir qu'il cesse de venir chez moi pour se donner entièrement à elle: mais malgré le chagrin que cela me cause, je n'aime point Lisimond, & je ne l'aimerai jamais.

ARELISE. Je ne puis revenir de mon étonnement. Jusqu'ici j'avois toujours pensé qu'être jalouse d'un homme aimable étoit en être éprise, & qu'on ne pouvoit ressentir du dépit de le voir s'attacher à un autre, sans avoir de la tendresse pour lui.

SILVIANE. Vous êtes dans une erreur des plus étranges, belle Arelise. Pour vous en faire sortir, apprenez que l'amour-propre suffit pour exciter en nous des mouvemens jaloux, sans que la tendresse s'en mêle.

ARELISE. Mais si vous n'avez que de l'amour-propre, vous n'êtes donc jalouse que de Mélise, & non pas de Lisimond? puisque ne l'aimant point, toutes ses actions vous doivent être indifférentes,

SILVIANE. Moi, jalouse de Mélise? je suis incapable d'une pareille foiblesse: elle est belle, elle a de l'esprit, je le sçai, j'en conviens, je lui rends justice: mais le même amour-propre qui me force à me piquer de ce que Lisimond me la préfère, me porte à croire aussi que je ne suis ni moins belle, ni moins spirituelle qu'elle; je ne la regarde pas comme une rivale, mais seulement comme une concurrente; & le dépit où je suis de ce que Lisimond quitte ma compagnie pour la sienne, ne vient que de mon amour-propre, qui me fait présumer que l'on ne doit me préférer personne, & que je mérite au moins l'égalité.

ARELISE. J'avouë que je n'ai jamais donné une semblable étendue à l'amour-propre; je croyois que c'étoit un mouvement intérieur, qui nous portoit souvent à nous trop priser nous-mêmes, & à n'avoir pas assez bonne opinion des autres; & de cette façon, je l'ai regardé comme un vice que l'on devoit combattre de toutes ses forces; mais je n'ai jamais imaginé que prenant la place des passions, il pût nous donner de l'inquiétude & de la jalousie pour des objets indifférens.

SILVIANE. Ah! charmante Arelise, que vous donnez un petit espace à un sentiment dont l'étendue n'a point de bornes. Je conviens que l'amour-propre est un mouvement de bienveillance pour nous-mêmes, qui nous porte à être les premiers à nous aimer: mais il faut aussi convenir que c'est à lui que nous devons le désir de nous faire aimer des autres, & que nous ne faisons rien que par rapport à lui. C'est l'amour-propre qui régit toutes nos actions; c'est par lui que nous aimons, que nous haïssons, que nous donnons, que nous refusons, que nous nous vengeons, ou que nous pardonnons; enfin c'est un mouvement qui nous porte à ne regarder jamais que nous-mêmes, dans tout ce que nous faisons.

ARELISE. Quoi! lorsque je m'attache à vous par les noeuds de la plus tendre amitié, ce n'est point par rapport à vous; ce n'est que par rapport à moi?

SILVIANE. Sans-doute: si vous ne trouviez pas quelque agrément dans ma société, si ma conversation ne vous faisoit pas plaisir, ou que mes moeurs fussent contraires aux vôtres, vous ne m'aimeriez pas & ne me cherchiez point. Il en est de-même de moi à votre égard: si vous m'étiez incommode, inutile, ou ennuyeuse, je ne serois point votre amie. Pensez-vous que lorsque quelqu'un s'attache à nous, ce soit pour nous-mêmes? Non Arelise, ce n'est que pour lui seul, & par le plaisir qu'il trouve à nous aimer. Les Hommes ont encore plus d'amour-propre que nous; puisqu'ils prétendent que nous leur soyons fidèles, & que nous les aimions uniquement, dans le tems qu'ils volent de Belles en Belles, & qu'ils cherchent à plaire à toutes les Femmes en général par la force de leur amour-propre, qui les porte à vouloir paroître aimables en tout temps, en tous lieux, & à tout âge.

ARELISE. Mais, par-là vous détruisez les belles passions, les amitez sincères; vous anéantissez la simpatie & les ressorts secrets, qui savent si bien unir les coeurs; vous avilissez les plus belles actions: & si rien ne se fait que par amour-propre, la reconnoissance devient inutile, l'obligation est une chimère, & vous donnez à toutes les vertus un principe d'intérêt qui en ternit la noblesse & l'éclat.

SILVIANE. Je ne fais rien de tout cela, puisque je prétens au-contraindre, que l'amour-propre fait naître les belles passions, cimente les amitez, & porte aux grandes actions, deux personnes qui par la conformité de leurs sentimens, de leur goût & de leurs moeurs, sentent du penchant l'un pour l'autre, animez par leur amour-propre, cherchent mutuellement à se mériter, en faisant éclater toutes les qualitez qu'elles ont recuës de l'art & de la nature pour nous faire estimer: notre amour-propre ne nous fait rien entreprendre que d'estimable pour acquérir de la gloire, il ne nous porte à rien qui ne soit glorieux. Les Conquistans ont-ils eu en vuë autre chose qu'eux-mêmes dans leurs conquêtes? & n'est-ce pas leur amour-propre qui leur donnoit l'émulation de s'imiter & de se surpasser? Enfin nous trouvons dequoi satisfaire notre amour-propre dans la gloire, la constance, la fidélité, la reconnoissance, & la probité: chacun a le sien, & le rend la source des vertus qu'il fait paroître.

ARELISE. Je veux bien convenir que pour ce qui regarde les actions éclatantes, l'amour-propre peut y avoir quelque part: mais se peut-il que lorsque je fais un plaisir essentiel à mon ami, & que ce plaisir est ignoré de toute la Terre, je l'aye fait bien moins pour l'obliger, que pour satisfaire mon amour-propre?

SILVIANE. Mais, belle Arelise, quand ce service seroit caché à tout l'Univers, vous est-il moins connu à vous qui l'avez fait? Ne sentez-vous pas en vous-même une secrette joie, une certaine complaisance qui vous fait admirer la première la noblesse de votre action? C'est un mouvement général à tous les mortels, vous n'en devez pas être exempte; & ce mouvement est-il autre chose que l'amour-propre? Les uns le mettent à publier leurs bienfaits, & les autres à les cacher.

ARELISE. Celui à qui j'ai rendu ce service ne m'en doit donc avoir nulle obligation? puisque j'ai eu tant de satisfaction à le lui rendre.

SILVIANE. Le plaisir que vous avez ressenti en donnant, empêche-t-il celui qu'il a eu en le recevant? Cet ami n'a-t-il pas son amour-propre, comme vous avez le vôtre? ne l'engage-t-il pas à une reconnoissance éternelle? ne se

dit-il pas à lui-même qu'il seroit le plus ingrat des hommes, s'il ne vous avoit pas obligation de ce que vous avez fait pour lui? L'amour-propre se révolte contre l'ingratitude, & c'est lui qui nous force à la reconnaissance.

ARELISE. Puisque vous avez résolu de prendre le parti de l'amour-propre, & que vous le soutenez avec tant d'esprit, souffrez toutes mes questions, & daignez y répondre. Je vous pardonne à vous, belle, j'âne & spirituelle comme vous êtes, d'avoir un peu de cet amour. Mais comment me prouverez-vous qu'il soit compatible avec la vieillesse ou la laideur?

SILVIANE. C'est en ces occasions qu'il est dans toute sa force. L'amour-propre nous porte à réparer le tort que nous a fait la nature en nous formant, ou celui qu'elle nous cause en vieillissant, par les avantages que nous pouvons retirer de notre esprit, de nos bonnes manières, de notre sagesse, & de toutes les vertus qui ont assez d'éclat d'elles-mêmes. Sans le secours de la jeunesse & de la beauté, ne tire-t-on pas une gloire d'être sage, sçavant, généreux, affable, charitable? & ce qui est gloire, est-il autre chose que l'amour-propre? Cet amour nous oblige non seulement à cacher nos défauts avec soin, mais encore à nous rendre aussi parfaits que nous le pouvons être. Je porte plus loin ce que je pense sur ce sujet: car il m'est impossible de croire qu'un Scélérat puisse avoir de l'amour-propre; ce sentiment de bienveillance pour nous-mêmes ne pouvant venir que des bonnes qualités que nous-nous connoissons: ainsi il ne peut naître dans les âmes qui n'en ont aucune.

ARELISE. C'est où je vous attendois. Comment pourrez-vous soutenir cet article, lorsque nous voyons tous les jours des gens, en hommes & en femmes, qui n'ont nulle des qualités que vous demandez, qui sont remplis de bonne opinion d'eux-mêmes; comment nommerez-vous cette opinion, n'est-ce pas amour-propre?

SILVIANE. Non, assurément, c'est fatuité dans les hommes, & bêtise chez les femmes. Ne faites pas ce tort à l'amour-propre, de le confondre avec de tels défauts: la raison est la mère de l'amour-propre, & vous me citez des gens qui n'en ont pas. C'est par les lumières de la raison, que nous reconnoissons nos défauts & nos bonnes qualités; & c'est par le secours de l'amour-propre que nous cachons les uns, & que nous faisons briller les autres. Enfin, chère Arelise, je vous le répète encore, toutes les choses dont on peut tirer de la gloire, de l'honneur, ou du plaisir, ne viennent que de l'amour-propre.

ARELISE. Ainsi donc, selon vous, belle Silviane, l'amour-propre devient la source de toutes les vertus.

SILVIANE. Il en est du-moins le soutien, & c'est lui qui les fait paroître dans toute leur étendue.

Ezután Mikes mintegy három lapnyi francia szöveget kihagyott. Valószínűleg azért, mert ebből két lapot Silviane terjedelmes, önmagát ismétlő válasza tett ki. A befejező párbeszédet folytatólagosan lefordította.

ARELISE. Vous me séduisez, ma chère Silviane, & je suis presque vaincuë en faveur de l'amour-propre: mais que deviendra le vôtre, si Lisimond vous préfère toujours Melise?

SILVIANE. Le même amour-propre qui m'a renduë sensible à cette préférence, servira à m'en consoler, & me portera à croire qu'il ne méritoit pas l'attention que j'ai faite à son changement. (1730, V, p. 156—174.)

11 *ilyen idején* — ilyen korán (Szily).

24 *féltő. irigység* — féltékenység (Szily).

41 *meg család magadot* — A 118. levélben is. Megcsalja magát a. m. csalódik (Szily).

95 *a leg szob cselekedeteket meg kisebbíted.* — Vö. a lapalji szövegjegyzetet: *meg <homályosítod,> kisebbíted.* — a francia szövegben: „vous avilissez les plus belles actions”.

169 *tartásod szerént.* — véleményed szerint (Szily).

179—183 Mikes szokása szerint az erdélyi leányokra és asszonyokra tereli a szót és dicséri őket. Ld. másutt is (60, 59, 32. lev. stb.).

185 *sz. páál azt. mondgya. hogy a görögök. hazugok.* — (Tit 1, 12.) Ld. Zsoldos 56. Vö. a levél elejét is. Ld. az 59. lev. jegyz.5.s. és a 148. lev. jegyz.18.s.

[100.]

2 sor *de tudodé annak azokát,* — A lengyel örökösödési háborúról először a 98. levelében szólt Mikes.

21 *varsóvárol ki kellett menni.* — Császár Elemér szerint (ItK 1895, 302) ez december elején történt, s ezért Mikes dec. 4-én még nem tudósíthatja. Ezzel szemben kimutatható, hogy Stanislaus már október 5-én nem volt Varsóban (vö. Hermann: Geschichte des russischen Staates. IV, 557); ld. Miklós Ferenc ItK 1904, 306. — Marian Pelczar pedig azt írja, hogy a király október 2-án már megérkezett Danckába hű emberei és Monti francia követ társaságában. „2 października 1733 przybył król Stanisław do Gdańska w towarzystwie wiernych sobie panów i francuskiego posła de Monti.” (Polski Gdańsk. 1947, Biblioteka Gdańska 64.)

22 *hadakozást nagyot várjunk, . . . mi csak remélnünk, csak remélnünk . . .* — Ld. a 98, 99. lev. és a 101, 103, 105, 106. lev. is. A lengyel örökösödési háború kitöréséig Rákóczi minden próbálkozása hiábavalónak bizonyult, hogy a bujdosók reménytelenné vált helyzetén, elszigeteltségén változtasson. D'Andrezel márkit új francia követ, Villeneuve váltotta fel. Virmond után Dirling, majd 1728-ban Talmann lett az osztrák követ. Ezek Rákóczi minden lépését kémeik útján figyelték és kísérleteit csirájában elfojtották. A száműzöttek anyagi helyzete leromlott, a porta 1728—1731 között átmenetileg leszállította a tartásdíjat (Karácson: XCVII. 1728. szept. 25. CII. 1731. jan. 3. CVI. 1731. márc. 19. Szeráj lev.), egy időre a janicsár díszőrséget is elvonta (C. 1730. aug. 28. és CI. 1730. okt. 19. Szeráj lev.), s a bujdosók számának apadása folytán, a bérházak számát is lecsökkentette 24-ről 18-ra (CV. 1731. márc. 12. Szeráj lev.). Rákóczi, midőn tartásdíját leszállították, eladta paripáit és vadászati felszerelését s azontúl, mint Saussure később másoktól értesülve megírta, „visszavonultságban” élt (i. m. 326).

Az emigráció életében nyugtalanság, elégedetlenség, az idegenek és a magyarok között bizalmatlanság és egyenetlenség volt tapasztalható. Csáky gróf egy időre fürdőzés ürügyén a kisázsiai Bruszába távozott (XCIX. 1729. okt. 31. Szeráj lev.). Báró Zay magatartásáról a francia diplomáciának egy későbbi tájékoztatása tudósít. „Bohn étaít en correspondance particuliere avec le Baron Zay attaché au prince Ragotsky et assez mécontent de ce France pour que l'on puisse s'en méfier.” (La dépêche de M. de Chauvelin au Marquis de Villeneuve à Constantinople. (Turquie, Corresp. 1734, tom 91, fol. 140 et

tom. 92, fol. 45.) — I. Kont: Les dernières années de François Rákóczi II RH 1910, I. 45.)

A konstantinápolyi osztrák követ mindenről értesítette a bécsi udvart. Arról a közelebbről ma már meg nem vizsgálható hírről is, hogy Ilosvai többször kért a portától engedélyt, hogy Moldvában földeket bérelhessen és Rodostótól távol élhessen (miután Vigouroux-val megegyezett és nagyobb summát remélt). Mikes állítólag az erdélyi és moldvai határ körül akart letelepedni: „On assure aussi qu'un autre, nommé Miques, Transylvain de nation, qui est actuellement gentilhomme de la chambre du Prince, a un pareil dessein; qu'il se mariera avec la veuve de feu Comte Bereseni, qui est en Pologne, et qu'il s'établira sur lesdites frontières, où il espère attirer de la Transylvanie du monde pour en faire une espece de colonie, et entretenir dans son pais un commerce secret, qui pourroit servir en cas de quelque revolution.” — írja Bohn Pál Vilmos, a fejedelem áruló titkára Talman-nak, aki ezt jelentésével együtt továbbította Bécsbe. (1732. jan. 21. Kiadta Hurmuzaki, Doc. VI, 500.) Ami Mikes forradalmi szándékait illeti, fenntartással kell fogadnunk Bohn sorait, aki jutalmának reményében nem riadt vissza a hazudozástól sem. A házassági terv fölmerülése azonban nem elképzelhetetlen.

Az 1730-as évek török eseményeiből és Villeneuve magatartásából Rákóczi belátta, hogy sem a portától, sem pedig a franciáktól nem remélheti helyzetének jobbrafordulását. Amikor 1729-ben Ausztria ellen létrejött az európai hatalmak szövetsége, az új Habsburg-ellenes koalíció, a fejedelem arra törekedett, hogy ebbe valamilyen módon bekapcsolódhasson. Reményt merített az 1729-es országgyűléssel elégedetlen magyarok rodostói követségéből, akik fölkeresték, és beszámoltak a hazai állapotokról. A nemzetközi helyzet változása és a hazai események arra készítették Rákóczit, hogy fokozza diplomáciai tevékenységét. Amikor a lengyel örökösödési háború kapcsán a francia király megtámadta Ausztriát, hosszú évek után először gyúlt némi remény a rodostói udvarban. Ezzel magyarázható Mikes újra feltámadt érdeklődése. Ld. Angyal Sz 1905, 220—221. — Szekfü 294—315. — Köpeczi—Várkonyi 378. — Vö. Stanislas Leszczyński roi de Pologne, duc de Lorraine et de Bar. Dictionnaire des Lettres françaises. XVIIIe siècle. II, 560—66. Paris 1960. (Jean Fabre.)

25 *aki csak reménséget áll, az ispotályban hall meg*, — Mikes olasz példa-beszédként említi.

28 *abut el kel üzni, és ne engedgyük, hogy a gondolat, és a meláncolia, el fogja elmenket*. — Ld. a 99, 96. lev. és jegyz.

30 *mint egy francia ur volt*, — A francia úr várja a halott feleségét. Mikesnek van ilyen témák kiválasztása iránti érzéke. Akár búról, akár örömről ír, az asszony mindig szerepel a históriában. Ld. Király 1909, 343.

[101.]

1 sor *én hármat is irtam ebben az esztendőben*; — Elhithető formula-Mikes az előző évben (1733) írt három levelet. Itt már a hármat is sokallja egy esztendőre. A kezdeti években „minden héten hét levelet” sürgetett és egy hónapban írt két-három levelet. Ezzel szemben 1729-ben egyet, 1730-ban kettőt, 1732-ben egy levelet írt.

3 a francia, és a spanyol had, — A francziák szövetséget kötve V. Fülöppel és III. Carlo Emanuel szardíniai királlyal, Olaszország nagy részét elfoglalták. A tengeri hatalmak és Poroszország semlegesek maradtak. A konstantinápolyi francia követ azon mesterkedett, hogy a portát rávegye az Ausztriával szövetséges Oroszország megtámadására. A török erre egy francia—török szövetség ellenében hajlandó lett volna, de a francia kormány tartózkodott ettől. Rákóczi, miután szintén hiába bízta a portát, lengyel ügyvivője, Jávorka Ádám révén igyekezett a szorongatott helyzetben levő Leszczyński királynak tanácsokkal szolgálni. Megígérte, hogy magyar tiszteket küld fiával együtt segítségére. A lublini palatinus pedig értesítette a fejedelmet egy németellenes közös támadás kilátásairól. Ez a terv része volt Bonneval pása elgondolásának, hogy török csapatok vonuljanak be Lengyelországba Leszczyński támogatására. Innen Rákóczi növekvő aktivitása. Ld. a 100 és 106. lev. jegyz. — Vö. J. Feldman, Stanisław Leszczyński. Wrocław—, Warszawa 1948. — Az ún. Don Carlos háború kitöréséről Goldoni is megemlékezik (109).

7 *ki ne kötődgyék.*, — Szily: kiköltözködik. „A NSz. csak innen idézi.”

9 *hát nekünk vagoné most ideje. hogy várjunk valamű.* — Mikes reménykedő sóhajainak van alapja: Rákóczi megélenkülő diplomáciai tevékenysége és az európai hírek. De a reményvesztett Mikes már nehezen éli bele magát új reményekbe. Pár éve írta: *a csillagok is elfelejtkeztek már mi rollunk*, (90. lev.).

12 *a tó mellet*, — Ismét a jeruzsálemi piscináról van szó, amelyről a levélíró a 84. levélben beszélt; ld. a 164. lev. jegyz. is.6.s.

16 *ki ne nevetné édes néném*, — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz.3.s.

17 *a francziák. micsoda álhatalanok minden cselekedetekben.*, — Ld. a 76. lev. jegyz. is Vigouroux-ról. — A pórul járt udvarló csiklandós kalandját Addison és Steele Spectatora is elmondja a 90. számban. (Le Spectateur 1741, II, 10—14. Mikes elbeszélése egyszerű Addison kiszínezett történetéhez képest. „L’Auteur Anglois a joliment paraphrasé cette Historiette”, mondja a francia fordító, ahol egyttal e história forrására is utal. Ez az Académie galante 1682-i párizsi kiadása. Ld. Fest Sándor EPhK 1916, 346—47. A bepólyázott franciához hasonlóan jár Falstaff, A windsori víg nőkben: két nőnek ír egyszerre szerelmes levelet, amiért azok bosszúból ruhás kosárba dugják és más tréfát üznek vele. Ld. Király 1909, 343. — A Spectateur szövegét közöljük:

Mais pour égaier un peu cette matiere, qui est d’elle-même fort sérieuse, & qui seroit capable de rebuter bon nombre de mes Lecteurs polis, si je voulois trop l’approfondir, je les regalerai d’une assez plaisante aventure, telle que je la trouve dans l’original, & qu’un des plus savans hommes du siècle a citée dans une autre occasion. Mes Lecteurs verront bien qu’elle n’est pas éloignée de mon sujet, & qu’elle est même une image très-vive des tourmens qu’enduroit un Tantale, ou de l’enfer Platonique. Quoiqu’il en soit, M. (On trouve cette aventure dans un petit Livre intitulé, Académie galante, qui fut imprimé à Paris & en Hollande l’an 1682. Elle est à la p. 160. de cette dernière Edition. Il y en eut une autre à Amsterdam chez Et. Roger, en 1708. Je n’ai vù que celle-ci; & si on la consulte à la p. 125. etc. on verra que l’Auteur Anglois a joliment paraphrasé cette Historiette quoi qu’elle soit la même pour le

fonds.) de Pontignan, à qui la chose est arrivée, nous en a donné la relation suivante.

„Lorsque j'étois à la campagne l'été dernier, j'eus le bonheur d'y trouver deux charmantes Dames, qui avoient tout l'esprit & toute la beauté qu'on peut désirer en des personnes de leur sexe, avec un grain de coqueterie, qui me causoit de tems en tems de fort agréables inquiétudes. J'étois amoureux de l'une & de l'autre, suivant ma louable coutume, & j'avois de si fréquentes occasions de les entretenir chacune à part, & de plaider ma cause auprès d'elles, que je croïois avoir sujet d'en attendre de grandes faveurs. Un soir que je me proménois tout seul dans ma chambre sur le point de me coucher, elles y entrèrent pour me dire, qu'elles avoient resolu de jouer un plaisant tour à un Gentilhomme qui demouroit dans le même logis avec moi, pourvu que je voulusse y tenir mon rôle. Là-dessus, elles me firent un conte si plausible, que je ne pûs m'empêcher de rire à l'ouïe de leur projet, & de me remettre à leur discrétion. Aussi-tôt, elles se mirent à m'emmailoter sur ma robe de chambre avec de longues bandes de toile, qui tiroient plus de cent aunes: mes bras étoient si bien collés à mes côtés, & mes jambes si près l'une de l'autre, par toutes ces enveloppes, que je ressemblois à une Mumie d'Egypte. A la vûe de cette figure antique, plantée par malheur sur mes ergots, une de ces Dames se mit à éclater de rire, & à m'appostropher en ces termes: Eh bien ! Pontignan, nous avons resolu de tenir la promesse que vous nous avez extorquée. Vous nous avez souvent demandé la dernière faveur; nous voici prêtes à vous l'accorder, et je vous croi trop brave Cavalier, pour ne l'accepter pas de bon coeur. Après avoir soutenu un assaut de leurs éclats de rire, je les priaï de vouloir me débarrasser de mes langes, & de faire ensuite de moi tout ce qu'elles voudroient. Non, non disoient-elles, nous vous trouvons fort bien comme vous êtes; & là-dessus elles me firent porter à une de leurs maisons, où l'on me plaça dans un lit, avec tout mon attirail. La chambre étoit illuminée de toutes parts; & je fus mis bien proprement entre deux beaux draps avec ma tête, la seule partie de mon corps que je pûsse remuer, sur mon oreiller fort haut: Ces deux Dames vinrent ensuite se mettre à mes côtés, avec leurs plus beaux atours de nuit. Je vous laisse à juger de l'état d'un homme, qui voïoit deux des plus belles femmes qu'il y ait au monde en chemise & au lit avec lui, sans qu'il pût remuer ni pié ni pate. J'eus beau renouveler mes instances, & faire moi-même des efforts pour me dégager, il n'y eut pas moïen d'en venir à bout. Cependant mes agitations leur parurent si violentes, qu'environ le minuit, elles sautèrent l'une & l'autre du lit, & se mirent à crier qu'elles étoient perdus. Mais lorsqu'elles virent que mon maillot tenoit bon, & qu'il n'y avoit rien à craindre, elles reprirent leur poste, & continuèrent leurs railleries à nouveaux fraix. Engagé par l'inutilité de mes prieres & de mes efforts, à me tranquilliser du mieux qu'il m'étoit possible, je les menaçois de m'endormir entre elles deux, & de les deshonorer ainsi pour toute leur vie, si elles ne me délivroient de mes liens: Mais hélas, que ma menace étoit vaine ! Quand j'aurois eu quelque disposition au sommeil, elles me l'auroient bien ôtée, par les petites caresses malignes & les amitiés qu'elles me faisoient. En un mot, tout dévoué que je suis au beau sexe, je ne voudrois pas être condamné à passer une telle nuit pour jouir de toutes les femmes du monde. On aura sans doute la curiosité de savoir ce que je devins

le lendemain matin. Le voici: mes deux belles m'abandonnerent à une heure ou environ avant le jour, & me promirent que, si je voulois être sage & ne pas pleurer, elles m'envoieroient une personne qui auroit soin de moi d'abord qu'il en seroit tems. En effet, environ les neuf heures, une vieille vint me démailloter. J'endurai tout ceci avec beaucoup de patience, resolu de m'en venger sur mes cruelles maitresses, & de ne garder aucune mesure avec elles aussi-tôt que je serois en liberté; mais lorsque je demandai à ma bonne vieille où avoient tiré ces Dames, elle me répondit qu'elles étoient parties avant cinq heures du matin dans un carosse à six chevaux, & qu'elles pouvoient être à la vûe de Paris. (1741, II, 10—13.)

22 *barátosok lévén egymással.*, — Szily: „jó barátságban lévén egymással”. Ld. RMKT XVII. 3. 618. barátoson (Mikesre való hivatkozással); erdélyi tájszó. — Bethlen Miklósnál is „Bethlen Gergely és Mikes Kelemen [megh. 1686] r ettenetes barátosok voltak” (I, 269).

23 *egybe beszélvén*, — összebeszélvén.

39 *maszor többet, jobbat.* — A „mászor többet” rövid befejező fordulathoz ld. a 15, 37, 65. lev. végét is.

39 *de most nincsen egyebet műt írnom.* — Amit Mikes írt, elég egy levélre. A hosszú betéteket tartalmazó levelekhez képest rövidebb. A fordulatot a levélíró ebben az időben többször ismétli (106, 99, 85. lev.).

40 *maradok az aszszonymnak, nem csak spárgás. de köteles szolgálja.* — Vö. a 34. lev. befejezését és jegyz.

[102.]

1 sor *egy igen szép. csinos, és takarékos levelet* — Erre a levéltípusra vö. a 39. lev. jegyz. l. s.

6 *.. hogy még élek, és hogy. vagyok. és maradok. az aszszonymnak. jo nénémenek. jo attyafia,* — Ld. a 34. lev. jegyz. — A P. s.-re vonatkozólag vö. a 61. és 85. lev. végét is. — P. s. használata Bethlen Kata levelezésében (307, 318, 320, 340, 384, 434, 489) és a kuruc kori levélirodalomban is gyakori.

9 *egy híres gyeneralis* — Ezt a levelet Henri de Latour d'Auvergne Vicomte de Turenne (1611—1675) marsall írta, aki a XVII. század legkiválóbb francia hadvezére volt. (Bethlen Miklós az udvarban találkozott vele és a „legelső maréchal de France”-tól egy levelet hozott az erdélyi fejedelemnek I, 198.) — A. L. Thomas így idézi a Mikes által ismert Turenne-levél francia szövegét *Essai sur les éloges* c. művében (1773): „Les ennemis sont venus nous attaquer; nous les avons battus: Dieu en soit loué! J'ai eu peu de peine: je vous souhaite le bonsoir; le vais me mettre dans mon lit.” — Mikes levele egyike azoknak a szálaknak, amelyek őt a XVII. századi francia kultúrához kapcsolják. Ebben a heroikus, a galáns elemmel vegyül, Venus és Mars egyformán díszítő szimbólumai. A précieux-kor francia irodalma valósággal kultuszt űzött Turenne alakjából. A klasszikus levélírást mesterévé vált Madame de Sévigné, megindult hangú levélben festi meg Turenne portréját leányához írt, 1675. aug. 28-i levelében; vö. még Bussy 1675. aug. 11-i levelét. — „Turenne életiratai” megvoltak Bercsényi Miklós könyvtárában is (Thaly 1885, 25).

Turenne levelét Mikes Mme de Gomez 7. kötetében olvasta. Az egyszerű, tömör, elmés levél az ő tetszését is megnyerte. „Est-il rien de si grand que

ce modeste oubli de soi-même? Il ne faut pas, dit Uranie, dans ses traits de modestie, oublier celle de M. de Maréchal de Turenne, après avoir gagné la célèbre Bataille des Dunes proche Dunkerque: voici les termes dont il en écrivit à Madame son épouse.

Les Ennemis sont venus à nous, ils ont été battus, Die en soit loué; j'ai un peu fatigué pendant la journée: je vous donne le bon soir, et je vais me coucher. Le Mares. de Turenne.

Que cette modestie est éloquente! Que cette simplicité est molle!... (VII, 1731, 28.) Ld. Zolnai EPhK 1923, 247—48. — Király 1909, 343. — Vö. Vaumorière levélgyjűteményét, Eloge de M. de Turenne, a „Lettre de Louange” példái közt (i. m. I, 24—25).

[103.]

4 sor *eugénius* — Savoyai Jenő herceg (1663—1736). A francia—spanyol—osztrák konfliktusról s a levélben említett személyekről ld. a megelőző lev. jegyz. és a következő leveleket is.

4 a *rénus vize felé* — a Rajna folyó felé.

7 *stanislaus király pedig, dantzkán vagon*, — Vö. a 101. lev. Dancka ostromáról ld. a 105. lev. és jegyz.2. s.

15 *de mind ezekből. nekünk mi hasznunk lesz? talám csak semmi*, — Vö. a 99, 100. és 101. lev. is. Mikesből a lengyelországi háború eseményei szkeptikus sóhajokat váltanak ki. Rákóczi semmit „el nem mulat” tollával: Mikes kétkedően nézi a fejedelem igyekezetét.

16 *addíg csak barát tánczot kel járni*, — Ld. az 58. lev. jegyz.51. s.

18 *egy jó akaromnak levelit le írom kédek*. — Mikes megmondja, hogy franciául van írva a levél. A Spectateur 89. számában szinte szóról szóra megvan ez a levél. (Le Spectateur, 1741, II, 3—4. Mikes a hölgyet Juliannának keresztelte el, akit az eredetiben Mlle Marthe-nak írnak. A bevezető mintegy hat sorát, amely az „áldozatos” legényt jellemzi; elhagyta, az itt előforduló dátum: 1681. Mikesnél a „jóakaró” húszéves; a francia szöveg szerint 22 éves korában állt a „szép vén” szolgálatába. Ld. Fest Sándor EPhK 1916, 347. — Zolnai 1916, 105. — A francia szöveget közöljük:

Je finirai cet article par une lettre que l'honête Sam (C'est-à-dire, qui espere bien ou qui a bonne espérance.) Hopewell m'a écrite: C'est un homme fort agréable en compagnie, ami de la bouteille, & qui s'est enfin marié avec une de ces Indéterminées, après avoir servi de jouet à ses amis, à l'occasion de ses amours, depuis l'année mille six cens quatre-vingt-un, „Vous n'ignorez pas, mon cher Monsieur, quelle a été ma passion pour Mademoiselle Marthe, ni par quels labyrinthes elle m'a conduit. Je n'avois que vingt-deux ans lorsque je me dévouai à son service, & j'en ai perdu plus de trente à chicaner avec elle. Je l'ai aimée jusqu'à ce qu'elle est devenue aussi grise qu'un chat, & j'ai eu beaucoup de peine à l'obtenir à la fin, telle qu'elle est aujourd'hui. Cependant elle paroît à mes yeux une charmante vieille. Nous poussons à la vérité bien des regrets ensemble, de ce que nous ne nous sommes pas mariés plutôt; mais elle ne doit s'en prendre qu'à elle-même: Vous savez qu'elle n'a jamais voulu en venir à une conclusion avec moi, jusqu'à ce qu'il ne lui ait pas resté une seule dent à la bouche. De sorte qu'au lieu d'une devise autour de ma bague de noces, j'y ai fait graver ces mots, l'an trente-unième

de mon amour. J'attens de vous là-dessus une épître congratulatoire, ou un épithalame, si vous nous en croyez dignes. Je serai toute ma vie le très-humble serviteur de ma chère Marthe, & le votre." (1741, II, 3—4.)

35 *A midőn bé akarám a leveletem pecsételni. ezemben jutot.* — Gyakran megtörtendő mozzanat a valóságos levelezésnél; Mikes elhítt fordulatként használja. — Jellemző a levélíró érdeklődésére, hogy a vénlány históriája után még egy kevésbé ártatlan lánytörténet jut eszébe. Mikesnek mindig van kéznél egy szerelmi története, látszik, hogy sokat olvasott erről a témáról.

36 *a károlus magnus leánya,* — Nagy Károly (768—814). Mikes kétszer is elmeséli ezt a világirodalomban elterjedt novellát. Itt csak röviden, a nevet (Eginhard és Imma) nem is említve, a 200. levelében részletesebben, a személyek megnevezésével; ld. ott.

37 *férhez nem akarta adni.* — NySz Férj [Szólások]. Ad [Szólások].

38 *nyert is benne. mint bírtok a csikban.* — Előfordul a 22, 28. és 124. levélben is. Ld. a 22. lev. jegyz. 17. s.

48 *idő tölteni.* — NySz Idő [Szólások].

[104.]

1—2 sor A fiktív ajándékküldésről ld. a 99. lev. elejét és a 105. levelet is.

7 *pislenek* — csirkék. Ld. a 61. levélben is.

9 *szokotálya fel* — NySz Szokotál : föl-szokotál. A szótár csak innen idézi. Szily: „A. m. összeszámít. Vö. MTsz. Román eredetű szó.” — Szigeti: „számítsa ki. A román socotese igéből.”

10 *czifrát,* — Szily: „A. m. nulla, zérus.” Vö. SzófSz és EtSz „Erdélyben a zérus, nulla helyett ma is szokásosabb a czifra szót használni.” (NySz 1. Jel; de Mikestől nem idézi).

11 *ha a vitellius császár. asztalához járhatnánk.* — Az itt említett Suetoniusnál: „Legtöbbet beszéltek mind között a vacsoráról, melyet Rómába érkezésekor bátyja adott a tiszteletére, ezen kétezer különleges fajta halat és hétezer ritka madarat tálaltak fel.” (Caesarok élete. 281. — Vitellius 13. cap.) — Mikes az 56. levélben is szólt Vitelliusról. — A rómaiakkal kapcsolatos példáról vö. a 96. lev. és 109. lev. jegyz. is. 26. s.

22 *.. hogy a nagy böjtbén eset volna sz. györgy,* — György napja (festum s. Georgii martyris) április 24. A régi naptár szerint a gazdasági év hagyományos kezdete. Szent György napkor szokták pl. az uradalmakban az uraság tisztjei (rendszerint az ispánok) felülvizsgálni az úrbéresek anyagi helyzetét, az elszegődést stb. — Mikes arra céloz, hogy a húsvétot megelőző böjti időszak szokatlanul későre esett.

24 *asztali bornak* — Szily: „A NySz. csak innen idézi.” Vö. Mesko Lajos: *Északtenger, délszél és társaik. Magyarosan 1939, 68—70.*

25 *énem konty alá valok.* — (Erdélyi, Margalits.) NySz Konty [Szólások]. Ld. a 150. levélben is (vinum dulce).

27 *azt tarttyák hogy egy ebéd felet négyszer innya elég.* — (Erdélyi, Margalits.) Szó szerinti egyezés a Spectator 195. sz. soraival (Le Spectateur, 1754, II, 463. A négyszeri ivás regulája Sir William Temple (1628—1699) híres mondatása. Ld. Fest Sándor EPHK 1916, 347. — A francia szöveg:

S'il me falloit déterminer les coups que chacun doit boire, je suivrois ce que le Chevalier Guillaume Temple nous dit à cette occasion dans quelqu'un

de ses ouvrages, & je dirois avec lui, le premier verre pour moi, le second pour mes amis, le troisième pour la joie, et le quatrième pour mes ennemis. (1741, II, 401.)

30 *ezt nem tarttyák. a mi édes tündér hazánkban.* — Így említi Erdélyt a 14. és 59. levélben is; ld. a 14. lev. jegyz. 15. s. — NySz Tün-ik : tündér 3).

31 *aminapi levelemben fogyatkozást találtál . . .* — Mikes tudatában van levélíró tehettségének; csak annyi hibát vétett, hogy az i-re elfelejtett pontot tenni. Az ezt követő, a legszebb képet festő „képíró”-ról szóló példával éppen arra céloz, hogy túl szép levelet írt „nénjé”-nek. A levélírára vonatkozólag vö. az 56, 59, 78. levél jegyz. és Mikes sokféle levéltípusát (13, 16, 18, 21, 39. lev. stb.).

39 *spékelni* — NySz Spék: spékél. Vö. ÉrtSz spékél 'túzzel'; hosszúra vagdalt vékony szalonadarábokkal megtúzzelni a sütnivaló húst (Speck — szalonna).

44 *asidok pedig nem ették meg a szalonát ;* — Mikes gyűjti a komikus kuriózumokat. Az ifjú képírók versenyéről ld. Zsoldos 80. Király 1909, 343. — A képírók vetélkedéséről szól Vaumorière gyűjteményének egyik levele (Sur la peinture). A verseny legérdekesebb mozzanata Zeuxis és Parasius találkozása. Zeuxis olyan képet festett a szőlőről, hogy a madarak rászálltak és csipkedni kezdtek; a másik egy függönyt festett, amit vetélytársa el akart húzni, hogy a „képet” láthassa: „Zeuxis . . . avoit peint des raisins, qui paroissent si naturels, que les oiseaux y voloient pour les becqueter; mais Parasius peignit si délicatement un rideau, que Zeuxis lui-même le voulut tirer pour voir ce qui étoit derrière.” (Vaumorière II, 151.) — Mikes olvashatott ehhez hasonlókat, de hallhatott is ilyeneket a Rákóczi udvarában megfordult képíróktól. Magát Mikest is lefestették 1710 táján. — Szathmáry többször megemlékezik a képírókról (260, 303—304, 307; Dancka, Párizs) Rákóczival kapcsolatosan.

42 *bánadalom! bánom* — Szily: „Egyedül ő nála. Vö. NySz.” — NySz 1. Bán: bánadalom.

43 *meg bocsátom a kéd kérését.* — Az előadást élénkítő, elhitető fordulat, levélbeni társalgás.

45 *maradok.* — A rövidített levélvégi fordulatra vö. az 50, 56, 96, 105, 138, 142—143, 145—146, 152, 169. lev.

[105.]

1 *sor obsideálta* — ostromolta.

2—9 *Dancka ostromáról* vö. a 103. és 106. lev. és jegyz.

7 *a danzikai praesidium* — a danckai erősség, őrség.

9 *de hadgyük el dantzkat . . . és sétállyunk oloaz országban.* — Mikes kedélyesen szövi össze az európai hadakozásról hallott, olvasott híreket (103, 101. és 106. lev. is).

12 *mediolánumban.* — Milánóban. — A harcról Goldoni is ír (109).

12 *berdot.* — NySz Bérdo. A német wer da-ból származott. Ld. a 139. levélben *nem berdot, hanem allát kiáltanak.*

14 *gyükeret kezd vetni* — Szily: „A régi nyelvben is szokottabb volt: gyükeret verni. Vö. NySz.” — NySz Gyökér [Szólások]. A szótár verni alakban idézi, Kulcsár Mikes-kiadásának szövegéből. — Bethlen Kata is gyüker alakot ír (238).

16 *félő, hogy a vendég kine vesse a gazdát házából.* — (Szólás.)

19 *csak nekünk is. valami Cseppene hasznunkra.* — Az európai hadakozásból származható halvány esélyekről ld. az előző leveleket is (99—101, 103. lev.).

19 *de se szememmel nem hallok. se füleml nem látok. olygat* — A tréfás előadásmódra vö. a 92. lev. jegyz. 6. s. Mikes humorizálása arra vall, hogy — ha eddig valamit remélt is titokban — nem vár már semmit az európai eseményektől.

25 *a panaszostol. az ember hizik.,* — (Közmondás.)

26 *Nincs keservesb kenyér, . . . 32 Te nagy ajándékot, . . . 35 ki ajándékjina* . . . — Szabolcsi 228: B) Versek és versrészletek. 59. lev. jegyz. 64. s.

38 *a jo aluvás után. könnyeb verseket gyalulni,* — Mikesnek játék és fáradság a verscsinálás: úgy „gyalulja” őket. Megmondta a 42. levélben írott hosszú verse végén, hogy ő nem volt a Parnasszus hegyén. Tudja, hogy gyenge a versírásban, de nem a levélírásban! Ld. a 42. lev. jegyz. 203. s.

39 *maradok édes néném. mindenkor etc.* — A maradok rövidítő formulához vö. az 50. lev. jegyz. A záró & = etc = stb. jelet a levélíró itt alkalmazza először. Ld. még a 138, 145 és 146. lev. végét is.

[106.]

6 sor *aváros fel adta. magát a muszkáknak.,* — Többször is otthonosan beszél Mikes a városról, amelyben annak idején (1711—1712) több mint egy esztendőt töltött. Dancka őrsége 1734. júl. 9-én kapitulált. A város ostromának leírását ld. M. Pelczar: *Polski Gdańsk.* 1947, 64—67, 132.

11 *hostáttýt.* — külvárosát (Vorstadt). „Kolozsvártot ma is mondják.” (Szily.) Így nevezik a régi Honvéd és Magyar utca végén levő keleti külvárost.

16 *kénispergában.,* — Königsbergben. I. Frigyes Vilmos porosz király megtagadta Stanislaus kiadatását, aki Poroszországba menekült.

20 *aki másnak vermet áss, maga esik belé,* — (Erdélyi) Szily: Közmondások. — Tóth Szájrul szájra 355. — Ősi forráshelye a közmondásnak a példabeszédek könyve „A ki vermet ás, beléje esik” (Prov 26, 27). Zsoldos 66. — Vö. a zsoltári verseket (Ps 7, 16; 9, 16). — Mikes a közmondást a német császárra vonatkoztatja. Drágán fizet meg azért, amit Leszczyński ellen tett. Példát is hoz: rosszul áll a császár szénája Olaszországban.

23 *sok császár. madarát öltek ót meg,* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) NySz Madár, császár-madár, császár-madara. — A kuruc korban a. m. német, labanc. Amikor Jávorka az elfogott Ocskayt Érsekújvárba vitte, Csajághy várparancsnok állítólag így kiáltott fel: „Istenhozott császár-madár! — rég kívántam már látni egy ilyen császár madarát!” (Cui adducto, Csajághyus: *Salve — inquit — caesaris avicula; ita patria Ungarorum lingua attagen vocatur, pridem attagenem eiusmodi videre cupiveram!*” — írja Kolinovics *Hist. Belli Rákóczi IX.* 796—97; ld. Thaly: *Ocskay László II.* 317). — Apornál is: „császár madara” (MHH XI, 358). — Előfordul a szó a 136. levélben is. — Vö. Lehr Albert: *A tárgyastárgyatlan ragozáshoz.* Nyr 1874, 118—123. „Ha az objectum, melyre a transitiv ige cselekvése kihat, személyragos és határozott, a tárgyastárgyatlan ragozást, — ha pedig tárgyastárgyatlan, a tárgyastárgyatlan ragozást kell alkalmazni.” — Ld. a 3. lev. jegyz. 1. s. — *Simonyi Zs.* A szavak összetétele a magyarban. Nyr 1875, 152 (császármadarát; birtokos összetételek).

25 *sabaudus*, — savoyai, ill. sardiniai.

28 *mi jól lovagol az, a kút az isten kegyelme hordoz.* — Kempis Tamás Imitatio Christi-jéből vett mondás: „Facile is equitat, quem gratia Dei portat.” Vö. Zolnai 1924—25, 35. — Zsoldos 19. — Zolnai NRH 1935, I, 367.

30 *a francia meg vette philisburgot,* — A philisburgi ütközet 1734. júl. 18-án volt.

34 *magunk felől is őrnek kédnék, ha volna mit,* — A kb. egy évtized óta szólamszerűen variált fordulat jellemző a *Leveleskönyv* 42. és 106. lev. közötti részére (42, 47, 51, 55—58, 60, 65, 69, 72—74, 76, 85, 96, 99, 101, 106. lev.). — A továbbiakban már csak elszórtan, néhányszor (127, 133, 150, 165, 196. lev.) fordul elő.

35 *de mi még mind ezeket...* — Szabolcsi 228: D) Jellemző mondatritmika. 55. lev. jegyz.7.s.

36 *a szegénynek, a szerencséje is szegény,* — Kónsza Háromszépkölt 499. „Szegénynek szerencséje is szegény.” Ld. a 99. levélben is. — Szabolcsi 227: A) Mondókát, példabeszédet idéz Mikes.

38 *amen.* — A gondviselésben való hit a bujdosó egyetlen vigasztalása. A rövid, jámbor gondolatot imaszerű amen-nal zárja. Utoljára a 86. levelét zárta Mikes amen-nal. Ld. a 119. lev. végét is.

[107.]

1 sor *Az urunk bé küldötte pápai soqort a portára.* — Pápai János 1732 elején érkezett vissza Rodostóba Brailából, ahol huzamosabb időt (1720—1731) töltött (Karácson: CVIII. 1732. jan. 15. Szeráj lev.). Szekfü szerint (i. m. 324) a fejedelem Pápai rosszul sikerült törökországi diplomáciai szereplése miatt szinte száműzte maga mellől s Rodostóba Pápai csak egy évtized múlva került vissza. Ld. róla a 14, 109, 142, 148, 156. lev. és jegyz. — Ráday Pál iratai I, 445. — Benda, Pápai, 5—39.

1 *tudom már eleget nevetet kétek együtt,* — Pápai Konstantinápolyba ment és Mikes „nénjé”-t is fölkereste. Kitűnő elhíthető fordulat. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz.3.s.

2 *ha végeben mehelne. a miért ment. csak hamar francziá országban mennék innét,* — Ennek előzményeként Rákóczi és Bonneval nagyszabású tervet készített elő az osztrákok elleni háborúra. Az egyik elgondolás szerint a török csapatok bevonulnának Lengyelországba, Rákóczi Magyarországra törne, egyik fia pedig Moldván keresztül Erdélybe és Felső-Magyarországba. A másik terv szerint francia egységek szállnának partra Istriában, miközben Rákóczi és Bonneval pasa seregei Horvátországon át bevonulnának Magyarországra. Miután a porta nyílt francia szövetség nélkül nem lelkesedett e tervért, Rákóczi és Bonneval a francia követ bevonásával a francia kormányt próbálták megnyerni tervük végrehajtásához. Ezért a haditerveket és fölvonulási térképeket közölték 1734 tavaszán Bohn Pál Vilmoossal, Rákóczi titkárával, és Párizsba küldték titkos tárgyalások folytatása végett. A fejedelem az év végén úgy látta, hogy személyes jelenlétével többet tudna elérni a francia kormánynál, s mivel a törökben már nem bízott, távozni akart Törökországból. Az év derekán Máriaissy Ádámot és Ilosvait a fejedelem Lengyelországba küldte, hogy ott Jávorkával, Krucsayval és a többi bujdosóval előkészítsék a magyarországi fölkelést. (Karácson: CIX. Máriaissy küldetése

Khotinba s lakásáról és tartásdíjáról rendelkezés. 1734. szept. 24. Szeráj lev.)

Ezzel kapcsolatban megemlítendő egy érdekes Mikes-vonatkozás. A Kulcsár István hagyatékából előkerült, a címlapon Mikes-névjelzéssel ellátott Páriz-Pápai szótár (Dictionarium Latino—Hungaricum . . . Hungarico—Latinum, Lócse 1708) utolsó lapján Máriássy bejegyzése olvasható: „Ezen Dictionariumot hattam ad usum Parajdi Istvan Uramnal úgy hogy a' midön vissza fogom kivanni; minden exceptio nélkül tartozik meg adni. Datum Rodosto die 29 May 1734 Mariasy Adam.” Alatta más kézzel, régi írással: „Redeat ad Dominum, qui fuit ante suum.” Az átelleni üres lap alján föltehetőleg Máriássy írásával: „Etiam az ersényi etc.” A szótárba Mikes több bejegyzést tett. (Ld. Tolnai Gábor MKSz 1940, 170—71. — Hopp L. ItK 1960, 200—202.)

Rodostóban ebben az évben élénk mozgolódás volt észlelhető Rákóczi közvetlen környezetében. Néhány embere maradt csak mellette, a többiek küldetésekből jáltak, a bujdosó katonák Moldvában, Bukarest környékén gyülekeztek. Az országban az illuzorikus háború hírére nőtt a nyugtalanság, a nép körében terjedni kezdtek a Rákóczi visszatéréséről szóló hírek. A hazai mozgalom vezetői bizonyos Kiss János nevű emberüket titokban Rodostóba küldték, hogy Rákóczit az otthoni helyzetről tájékoztassa. (Vö. Karácson: CIX és CXX. Szeráj lev.) Szekfü szerint (398) Kiss a tönkrement Gombos bárók inasa volt. — Az 1734-es események irodalmához vö. a 109. lev. jegyz.

4 a nagyobik fia., — Rákóczi József. Ld. róla a 82. és 122. lev. jegyz.

10—24 még az oktalan állatokban is látjuk ; — Bizonyos hasonlóság van e sorok és a Spectator 120—121. számának tartalma között (Le Spectateur 1746, II, 126—129). Az állat fajfenntartási ösztönéről, fiai iránti szeretetéről, a fiak fogyó szeretetéről és hálátlanságáról körülbelül ugyanazt mondja Mikes, amit bővebben és részletesebben Addison fejtett ki. Ennek még nincs bizonyító ereje, de figyelemre méltó, hogy ebben az időben csoportosulnak a Spectatorral összefüggésbe hozható vonatkozások (85, 101, 103, 104, 108, 109. lev.). Ld. Fest Sándor EPhK 1916, 347.

17 koplalni hadgya őket. hogy had hagyák el az apjuk házat, — Vö. Klemm TörtMondt 574: „A népnyelvben többször előfordul célhatározó mellékmondat helyett kívánságot, óhajt kifejező főmondat is hadd (< hagyd) szócskával . . . E szerkezetnek a hogy kötőszós célhatározó mondatral való összeelegyedéséből keletkeztek ily szerkezetek.” Ld. még a 39, 51. és 53. lev. jegyz.

23 fecske fiu., — NySz Fi, fiú 3).

28 guastalla — Pármától északkeletre a Pó partján fekvő Guastalla városnál verték meg a spanyolok a császári sereget. — Goldoni is szól róla (115—17).

29 a két siciliát, — A Szičiliát és Szardíniát is magába foglaló nápolyi királyságot nevezték így régen. Emlti Mikes a 39. levélben is.

34 de a példa beszédnek. bé kel tellyesedni, — Utalás a 106. levélre: aki másnak vermet és . . .

36 a hajos utánam várakozik, — Hasonló fordulatokra vö. a 36, 41, 52, 80. lev. és jegyz. Mikes a változatos fogásokkal az elküldöttség látszatát igyekszik kelteni. Számos ilyen stiláris hasonlóság van pl. az Espion turc-ben

(Giovanni-Paolo Marana: *Espion du Grand Seigneur, ou les Relations secrètes envoyées au Divan de Constantinople, découvertes à Paris pendant le règne de Louis le Grand*; traduites de l'arabe en italien, par Jean-Paul Marana, et de l'italien en français par XXX. Paris 1684; később más címmel, mint az általunk idézett kiadásban is) Cologne 1715—1716. Ld. Zolnai EPhK 1916, 8—10.

[108.]

3 sor ezt neveti két talám. — A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz.3. s.

6 és porczogosáb. — NySz 1. Hó: portzogós hó.

7 nyakon öntik. peszmeget. — NySz Pészmeget, pészmet 2. [congelatum; gefrones]. Szily: „A NySz. ez értelmét csak innen ismeri.” Tő. pekmez 'gyümölcsiz, szőlőiz, lekvárszerű édesség'. — A szó Mikes által följegyzett hanghelyettesítéses változata jól ismert volt a hódoltságkori török jövevény-szavaink rétegében (vö. Kakuk 120, 256).

9 ser élesztő. — NySz Élesztő : sör-élesztő [fermentum cerevisiae; bierhefe]. A szótár csak innen ismeri.

10 méser, — A méhsőr [mésör] méhser [mésér] hígított mézből erjesztett szeszes ital (ÉrtSz).

13 fel kalánozák. — felkanalazzák. „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

16 nem minden nap pap sajtya. — A közmondás előfordul a 25. levélben is.

20 ki vannak. — vigan vannak. „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

34 valyon nálunk nem volnaé jó eza szokás, — Az örmény menyecske némasága otthon, hogy ne perelhessen. Másutt azt mondja Mikes, hogy az erdélyi leányasszonyok örülnének az öregasszonyok némaságának (7. lev.). Az erdélyi hölgyek alkalmoszerű bevonása a *Leveleskönyv* tárgykörébe Mikes kedvelt szokása.

35 elég már az örményekről írni, — Az örmény házasságról vö. Harmath Lujza: *Armenia (Szamosújvár) 1890, 109—111.* Mikest elfogultnak tartja az örményekkel szemben. Mikes az örmény házasságot a 42. levélben megverselte.

36 minden felől. csak azt hozák hírül, hogy — A levélíró hírforrásáról megtudunk valamit Saussure emlékiratából: „Francziaország, Hollandia és Köln város újságjait elég rendszeren kapjuk itt. Az ideiek . . .” „Nous voyons ici assez régulièrement les Gazettes et les Mercuries de France, de Hollande et de Cologne” (Thaly: Saussure 166, 265). Ld. Zolnai 1937, 12. — Césare de Saussure (1705—1783) svájci utazó Konstantinápolyban az angol követ szolgálatában állott 1730—33 végéig. Ezután Zay Zsigmond meghívására Rákóczihoz szegődött és Rodostóban élt a fejedelem haláláig. 1735 októberében hazatért. 1740—42 táján írta meg emlékezéseit levélalakban. Vö. Thaly kiadásának bevezetését.

38 erről jut eszemben. hogy *Carolus quintus*. — A történelem ezt az anekdotát nem V. Károly, hanem III. Konrád német császár nevéhez és Weinsberg ostromához (1140) fűzi. Mikes a várat nem nevezi meg. A weinsbergi nők ismert mondája megvan a *Spectator* 499. számában (Le Spectateur 1754, V, 230—32. Mikes sokkal rövidebb, de az elbeszélés mozzanatai fedik egymást, kivéve a császár nevét. Ld. Fest Sándor EPhK 1916, 347. A Spectateur szövege:

Il y a deux ou trois jours que je me trouvai dans une compagnie fort agréable, où il y avoit de jeunes gens de l'un & de l'autre sexe. On y parla de quelques-uns de vos Discours, qui roulent sur l'amitié conjugale, & l'on y disputa pour sçavoir, si le nombre des méchans maris ne l'emporte pas sur ce-lui des méchantes femmes. Un Gentilhomme, qui servoit d'Avocat aux dames, en prit occasion de nous dire ce qui s'étoit passé à un fameux siège en Allemagne, & que j'ai lû depuis dans mon Dictionaire Historique, à peu près en ces mots (Morery appelle ce Duc Henri le Superbe & la ville Veinsberg. D'ailleurs il raporte la chose un peu differemment.): Lorsque l'Empereur Conrad III. assiegea Guelphe Duc de Baviere, dans Hensberg, & que cette ville étoit sur le point de se rendre, les femmes, qu'il y avoit, supplierent l'Empereur qu'il leur permit d'en sortir avec ce qu'elles pourroient emporter. Sa Majesté Imperiale, qui crut que leur charge n'aboutiroit pas à grand chose, y donna les mains; mais elle fut bien surprise de voir que chacune en sortit avec son mari sur le dos. L'Empereur ému, à la vûe de ce spectacle, en versa des larmes, & après avoir comblé d'éloges la tendresse de ces femmes, il pardonna à leurs maris, & reçut même le Duc dans ses bonnes graces. (1741, V, 198—99.)

Montaigne szintén III. Konrádról mondja el ugyanczt az anekdotát: „L'Empereur Conrad troisieme, ayant assiegé Guelphe, Duc de Banieres, ne voulut condescendre à plus douces conditions, quelques viles et laches satisfactions qu'on luy offrist, que de permettre seulement aux gentils-femmes qui estoient assiegées avec le Duc, de sortir, leur honneur sauve, à pied, avec ce qu'elles pourroyent emporter sur elles. Elles, d'un coeur magnanime, s'avisèrent de charger sur leurs espauls leurs maris, leurs enfans, et le Duc mesme. L'Empereur print si grand plaisir à voir la gentillesse de leur courage, qu'il en pleura d'aise, et amortit toute cette aigreur d'inimitié mortelle et capitale . . .” (Essais de Montaigne livre I, Chap. I, 4. Par Jean Plattard Paris.) — Vö. még Beraheim: Die Sage von den treuen Weibern zu Weinsberg) Forschung zur deutschen Geschichte 15. 1875). Ld. még Chamisso és Bürger balladáját. Ez utóbbi forrása Crusius: Annales Suevici. — Király 1909, 343—44.

45 *el hül belé.* — NySz Hül : el-hül 2). Szólás.

51 *nám az aszszonyok is cselekesznek. valaha. valami jót.* — Asszony-téma: humor, dévajtság, kuriózum. Mikes erős irodalmi érdeklődéssel szövi leveleibe ceket a históriákat.

[109.]

2 sor a *pápai sogor munkája. a portán.* — A 107. levélben írta Mikes, hogy a fejedelem Pápaiat a portára küldte. Ld. ott a jegyz.

6 a *mi elmenetelünkből. semmi nem telik.* — A porta elutasító válaszában bizonyára viszhangja volt Rákóczi szűkebb környezetében. Erre vall Mikes rögtönzött elmékedése az isteni gondviselésről: bele kell törődni. — A dolog háttéréhez hozzátartozik, hogy Fleury bíboros az olaszországi francia—spanyol sikereken felbuzdulva végleg eltiltotta Villeneuve konstantinápolyi követet a török szövetség munkálásától. A követ ezt elárulta Rákóczi titkárának, Bohnnak is, hogy Franciaország csak a látszat kedvéért tárgyal a törökkel, de sohasem fog vele szerződést kötni. Az osztrák zsoldban álló

Bohn Párizsba való elutazása előtt, közölte ezt Talmann-nal, aki sietett a porta tudomására hozni. A töröknek így végképp elment a kedve a hadakozás megkezdésétől, és Rákóczi franciaországi útját sem engedélyezte. A Bonnevall és Rákóczi által kidolgozott terv (vö. a 107. lev. jegyz.) kudarcrára volt ítélve, azért is, mivel Bohn az egész hadjárat tervét még indulása előtt elárulta nemcsak az osztrák, de az orosz követnek is. Párizsban a tárgyalások menetéről a holland követet is értesítette, valamint a hágai osztrák követ útján a bécsi kormányt. Amikor üzelmeit fölfedték, a párizsi rendőrfőnök a Bastille-ra zárta.

Bohn árulásáról Rákóczi az 1735. év első napjaiban értesült. (Bohnnak Rákóczi mellett eltöltött 8 esztendő alatti bűnlajstromát ld. Saussure 48—64.) Rákóczira lesújtó hatással volt Bohn árulása, aki éveken át élvezte bizalmát. Megviselték a francia kormány részéről az ügygel kapcsolatosan ért vádak, s az egész terv kútbaesése miatt érzett aggodalma. 1735. jan. 20-án kelt levelében, melyet párizsi ügyvivőjéhez intézett, tiltakozik az őt ért vádak ellen. Utolsó emlékiratában, 1735 februárjában, részletesen kifejti a módosított istriai vállalkozás tervét, amelynek sikerét megfelelő támogatás esetén még mindig biztosítva látja. Miközben a válaszra várakozott, sietette József fiának Rodostóba jövetelét. Márciusban pedig újabb levélben kérte Villeneuve követet, közölje a francia kormány szándékait és támogassa terveit. — A szakirodalom részletes összefoglalást ad Rákóczinak a 30-as években kifejtett tevékenységéről. Ld. Angyal Sz 1905, 221—22. — Szekfü 316—33. — Köpeczi—Várkonyi 380—81. — Köpeczi 329—32. — Thaly: Saussure 48—64 és 266—67. Továbbá Magyarország története 1526—1790. Tankönyvkiadó Bp. 1957, 274. Magyarország története II, 1526—1790. 1962, 376, 425, 430. — Fekete Lajos Levtközl 1926, 269—272 (Ahmed Refik: Rákóczi király és kísérete az oszmani birodalomban. Sztambul 1917). — Władysław Konopczyński, Polska a Turcja 1683—1792. Warszawa 1936, 92, 95, 109; Rákóczi Franciszek, 1730—1734.

12 *viszá fogadnánaké afészkünkben.* — Visszafogad. „A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

19 *de sok gazdag ház pusztult el azért. hogy abban. az adakozást. nem követték,* — Mikes biblikus szemléletére valló sorai rokonságot mutatnak az *Epistolák* számos passzusával: gazdagellenesség (I, 49 verso), a rossz gazdagról (II, 23 recto), a gazdagok kritikája (III, 115 verso), a gazdag csak kiosztogatója, sáfárja a vagyonnak (IV, 19 recto).

26 *egy pogány császár. mi szép példát ad,* — Titus Flavius Vespasianus (i. sz. 79—81) római császár. Suetonius írja róla: „Egyszer vacsora közben eszébe jutott, hogy egész nap nem segített senkinek a baján, s akkor ezt az emlékezetes, méltán dicséretes kijelentést tette: Barátaim, elvesztettem ezt a napot.” (Caesarok élete. 306.) Ld. Király 1909, 344.

28 *a máj napot. el vesztettem, mert senkivel jót nem tettem.* — Vö. Suetonius: Titus: „diem perdidit”. — Tóth Szájrul szájra 138. („Amici) diem perdidit!” — Ld. Szabolcsi 228: C) Példa arra, hogy Mikes prózája önkéntelenül versé alakul.

30 *A mit el költöttem, azt el vesztettem ; A mit bírtam, azt másnak hadtam, és amit másoknak adtam, azt maradando helyre el tettem,* — Az adakozó ember koporsófeliratának változatai: a 166. levélben (1741)

*El vesztettem a mit el költöttem,
Másokra hagytam amü birtam,
A meg maradot. amit másoknak adtam.*

Az *idő joll* c. fordításának első lapján mintegy jellegként:

*Azt el vesztettem a mit el költöttem,
Azt másnak hagytam a mü birtam
és az meg maradot. a mü adtam*

A *Tükör* c. (1749) fordítás első lapjára felírva:

*El vesztettem amü el költöttem.
másokra hagytam amü birtam.
a meg maradot, amü másoknak adtam.*

Ezek a változatok lényegében a 109. levélben először leírt alakra mennek vissza, a befejező sor lerövidítésével; és ez árulja el föltehető forrását is: „Je me souviens à cette occasion d'avoir vu quelque part l'építaphe d'un homme charitable, dont la lecture me fit un plaisir extrême. J'en ai oublié les paroles, mais le sens revenoit à ceci: J'ai perdu ce que j'ai dépensé; j'ai laissé à d'autres ce que je possédois et j'ai mis en reserve ce que j'ai donné.” (The Spectator, nr. 177. Le Spectateur 1741, II, 305. Az ennek megfelelő eredeti fölirat, a doncasteri Szent György-templomban, a következőképp hangzik: „That I spent, that I had; That I gave, that I have; That I left, that I lost.” Vö. The Spectator, Henry Morley jegyzetes kiad. London én. 259.) Ld. Zolnai 1916, 101, 106. Mind a koporsóírat bevezetője, mind a felírat megfelel Mikes levelének.

Zolnai forráskutatását megelőzőleg Király György a Gesta Romanorum 16. elbeszélésében jelölte meg a koporsófelirat forrását, Katona Lajos utalása (Haller János, RMK 18. 492.) nyomán. Ld. Gálos Rezső EM 1909, 308. — Király 1909, 344. A történet megvan Haller példabeszédei között: XVI. Rész. „A jó példáról.” Ez egy római császárról szól, aki a földben talált egy koporsót ilyen írásokkal: „El-költöttem: Ajándékoztam: Meg-tartottam: Enyím volt: Tartom: El-vesztettem: Büntettetem. Elsőben, a'mit el-költöttem, az enyím volt: a'mit el-ajándékoztam, azt birom.” A király összegyűjti tanácsát, hogy fejtsen meg neki ez írásnak az értelmét. stb. (Harmas Istoría, ford. 1682; Posonban 1752, második kiad. 29—30.) Latin változatban: Cap. 16. De vita exemplari. „Legitur de quondam imperatore romano . . . super sarcophagum talis erat superscriptio: Expendi, donavi, servavi, habui, habeo, perdidí, punior; primo quod expendi habui, quod donavi habeo. Imperator cum hoc audisset . . .” (Oesterley: Gesta Romanorum. Berlin 1872, 300.) Ld. még Pulszky Ferenc: A Petőfi Társ. Évl. 1874—75. 157. — Abafi: Mikes Kelemen. 1878, 127.

Az ősi formulák föllelhetők pl. Senecánál: „Amit nem vesztettél el, az megvan neked . . . (A Luciliushoz intézett erkölcsi levelek. Bp. 1943, Officina, 68; „akik kiagyalt kérdésekkel bibelődnek”). — Gelliusnál, furfangos kérdések, válaszok: „Amit el nem vesztettél, megvan-e vagy nincs, A mim volt, az megvan, ha nem vesztettem el.” (Attikai éjszakák II, Franklin, Bp. 1905, 16. könyv 369.) Ehhez hasonló: „Amit nem vesztettél el az meg-

van . . ." (18. könyv, 501, „melyik szóban van a furfang” stb.). — A felirat egyik változatát ismeri Bod Péter is (Hilarius 439—441. sz.).

33 *mint egy lengyel királyal bántak.*, — A legenda Popjel királyról szól, akit az egerek ettek meg. (Król Popiel w Kruszwicy. We legendy zjadly go myszy.) Popiel, legendarny król, vö. J. Krzyżanowski: Paralele. 1961. Warszawa 373, 378, 386. — Krzyżanowski: Historia literatury polskiej od średniowiecza do XIX. w. Warszawa 1953, 15, 168, 463—64. Popiel—Pompiliusz. — F. Kunics (Compendium historicum de Regnis et aliis Orbis Provinciais. Tyrnaviae 1733) munkájának egyik fejezetében (Poloniae regnum) megemlíti II. Popiel király legendáját (117—18). — Zolnai 1916, 106.

34 *polatéli.* — Ld. még a 35, 40, 42, 77, 80, 85. és 164. levélben is. Vö. a 35. lev. jegyz.23. s.

[110.]

1—5 sor *talám májusnak . . . valamely belső baja*, — Kulcsár (Nyr 1899, 394) szerint Mikesnek „közönséges kapcsoló módjában is a kötőszók pusztá külsőségek. Őt ugyanis nem kötik. Gondolatai szerte csaponganak s érzelmei nagyon különböző alkalmi hatások folytán pillanatonként változnak. Művészetét aztán abban bámulhatjuk, hogy mind a fényt és homályt, örömet és bút, e külső és belső okok hatásának következményeit néhány erős vonással egy képen tudja megörökíteni . . .” Vö. a Kulcsár által idézett másik példát is a 89. levélből.

6 *mindenkori jó kedve. most nem olyan gyakorta való.* — Rákóczira nagy hatással volt Bohn árulása, terveinek összeomlása és a francia kormány ellene történt vádaskodása. (107. lev. jegyz.) Mikes bizonyára szintén értesült a kém elfogásáról, de most tapintatosan hallgat. Vö. Saussure részletes beszámolóját az áruló Bohn tevékenységéről (Saussure 48—64 és 270—72).

11 *egyszers mind.* — NySz Mind, mēnd: *egyszer-s-mind.*

12 *a meg gyujtot gyertyát. nem kel csudálni ha fogy.* — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) NySz Gyújt: *még-gyújt* [Közmondások]. A szótár csak innen idézi. NySz Gyertya [Közmondások].

12 *ajésuíták superiorja.* — előljárója, vezetője.

16 *az ilyen vigasztalás. csak fővenyre van épíve,* — (Szólás.)

21 *de a mákor erősen szeretünk valaküt.* — Mikes sohasem tett hűségnyilatkozatokat Rákóczi mellett. Szeretetének és hűségének megnyilatkozása erősen érzelmi tartalmú, lírai, őszinte.

23 *hogy tellyeségl. predikácziön nevégezem leveletem, azt írom,* — Rákóczi betegségével kapcsolatos rögtönzött elmélkedését érzi a levélfíró predikációnak. Hasonló fordulataihoz vö. a 13. lev. jegyz.52. s.

23 *abdulla,* — A nevezett Abdullah Mikes szerint hosszú ideig csorbasi (vö. 36. lev. jegyz.) volt Rodostón, innen emelték a jenicseri aaszi (ld. jaucsár aga 14. lev. jegyz.) tisztjébe. Életéről nincsenek egyéb adatok. A névalakkal kapcsolatban ld. Abdula pasa (170. lev. jegyz.).

28 *mint nevetném, mert most nem nevetek.* — Mikes nevető magatartása a pestises időszakot (44—46. lev.) kivéve eddig jellemzője a *Leveleskönyvnek*: 4, 5, 8—9, 17, 22, 24—26, 28—29, 31, 34, 36—38, 40, 44—46, 52, 54—58, 60—62, 64, 68, 71, 74, 76, 80, 86, 87—88, 90, 94, 101, 107—108. lev. —

Itt szűnik meg Mikes nevetése, vidám, nevető kedvét nem is nyeri vissza. Nevetésről azután már csak elvétve lesz szó: 146, 161, 192, 204. lev. — Ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

[111.]

2 sor *mert az urunkot éppen nem jó állapotban látom*, — Saussure ezekről a napokról írja 6. levelében, melyet 1735. augusztus 13-ra keltezett. „A folyó év márczius 23-ikán kezdetük észrevenni, hogy a fejedelem nincsen jól, nem eszik úgy, mint rendesen, szokása szerint és természetes arczsine sincs meg. De mivel nem panaszkodott, reméltük, hogy csak múlt rosszullét bántja. Azonban a következő napokban az evéstől való undora fokozódott s teljesen elveszté étvágyát; arca elváltozott, természetes frissességű piros színe meghalványodott, sőt kissé meg is sárgult. Azok, a kik legközelebb állottak hozzá, nem állhatták már tovább szó nélkül s nem titkolván többé előtte, hogy aggódnak egészsége miatt, minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy őt valamely orvosság beszedésére bírják; de soha sem akart bevenni, sőt a böjtölést sem akará elhagyni, mert épen a nagybőjt ideje vala. Állapota napról-napra rosszabbodván, egész teste igen megsárgult, mire orvosa és első káplánja, a ki tábori papja és gyóntatója volt, — mégis valahogy rábírták, hogy húst egyék, de arra már sohasem lehetett rávenni, hogy orvosságot vegyen be, ámbátor időnként a gyomrát fájlalta és nagy szívfájdalmai is voltak. Így sorvadt vagy két hétig, mindazáltal nem panaszkodott, mindig társaságban evett, szokása szerint naponként misét hallgatott, sőt az első napokban még egy kicsit esztergályozott is.” (Saussure 268; uo. franciául is, lettre VI. 168.) Ld. a következő levelet is.

9 *egy kevés idő múlva., hozám jönnek*, — Mikes előadása rávilágít arra, hogy Rákóczi személyes ügyeiben a legbensőbb embere volt. Saussure sorai is megerősítik ezt.

11 *ett*, — Szily: „evett helyett. Székelyes.” — Ld. az 56. és 136. levélben is. — Így írja Bethlen Miklós és Bethlen Kata (101 stb.).

13 *de micsoda ijedtségben nem esém. mihent meg látám, az ábrazattját*. — Mikest mélyen megrázta Rákóczi betegségének súlyosbodása. Itt már nem elmélkedik, mint az előző levelében. Szaggatott stílusban, drámai, de természetes hangon ír. Közvetlen benyomáson alapuló levele teljesen eltér Saussure visszaemlékezésének együttlérző hangnemétől.

15 *sáfrányal* — A sáfrány ősszel virító keleti eredetű növény. Régen drága fűszer; ízesítésre és festésre használták (vö. ÉrtSz).

17 *sárré* — sárrá. „Székelyes” alak (Szily).

17 *ma innep lévén*. — Március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony napja (Annunciatio b. Mariae virginis). — Bethlen Miklós (I, 54) és Bethlen Kata (223, 229) is így írja: „innepek”; „innep, innepel”.

[112.]

2 sor . . . *kivévé . . . folytatnak . . . hagyja* — „Jellemző, hogy Mikes Törökországi Leveleiben, amikor Rákóczi halálát beszéli el éppen szűkszávú egyszerűségében rendkívül megrázó módon, 39 t-s múlt idővel szemben csak 3 elbeszélő múlt van, pedig itt események egymásutánjának, láncolatának előadásáról van szó, ahol a régi mondattan szerint az elbeszélő múlt lett volna a

helyén. Az írók, mint Mikes is az említett levélben, inkább esztétikai szempontból váltogatják a várt meg a már ritkábbá vált vára típust, hogy a -t, -tt jelű múlt idő megismétlődő kattogását elkerüljék. Így a nagyon is tudatos stilisztá Faludi: »Érkezett egy követ, ki azt adá értésére . . .« Más szerzőnél azonban az elbeszélő múlt mint hagyományos igealak még elég gyakori.» (Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963, 278.) — A múlt idők használatára vö. a 2, 5, 89. lev. jegyz.

7 és a *micsoða halála volt, hiszem, hogy* . . . — Rákóczi keresztényi halála, *mors christiana*. Vö. a 67. lev. és jegyz. Bercsényi haláláról.

8 *ma velem lesz a paradicsomban* . . . — (Luc 23, 43).

11 *a mennyei lakadalomban vitte*. — égi, mennyei lakásba (Szily).

23 *meg gyengítette*, — legyengítette. „A NySz. ez értelemben nem ismeri” (Szily).

23 *virág vasárnap*. — Húsvétvasárnap előtti vasárnapot nevezik virágvasárnapnak. — A rodostói Rákóczi-kápolnáról ld. Zborovszky Ferenc: Az utolsó Rákóczi-emlék. Magyar Kultúra 1937.

32 *alig volt el*. — Szily: „el van. A NySz.-ből kimaradt.”

33 *szeredán*. — Szily: „Székelyes” alak. — A MTsz palóc nyelvjárásból is idézi.

38 *maga ment aháló házában*, — NySz Ház: háló-ház. A. m. hálószoða. Vö. *íróház* (121. lev.), *házamot* (10. lev.).

47 *ö szegény árvaságra hagyta bennünket*, — Toldy Ferenc kézirat följegyzéseiben ezt a megjegyzést fűzi a levélhez: „Lehetetlen hogy ne in flagranti iratott volna.” (MTAK kézír. Történl. 4-r. 24. sz. IV. k.) — Mikesben az udvari etikett nem nyomta el az érzelem megnyilvánulását. Lírai kitarulkozása természetes. Őszintén, az érzelmi kényszer hatása alatt ír. Az „irtóztató sirás, rívás” nem színészkedés, nem szentimentalizmus, hanem igazi fájdalom. Ez Mikes legmegrázóbb levele, mert tele van mély emberi érzésekkel. Rákóczi halála: egyszerű és mégis drámai. Mikes szavai egyszerűek és mégis emelkedett szavak. A tragédiához illők. Drámaiságának személyes eleme: *magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk*, Mikes családi gyászt lát Rákóczi halálában. — A fejedelem haláláról ld. Köpeczi—Várkonyi 381—83. — Saussure valamivel részletesebben ír a történekről, de már nem az események közvetlen hatása alatt, amint az Mikes levelelből kiérezhető (Saussure 47, 67—76, 298—99). Vö. Saussure alábbi sorait:

„Bizonyára hallotta már Ön, úgy a közhírek, mint magánértesülések révén, hogy ő Fensége Rákóczi Ferencz, Erdély és a Római Szent Birodalom fejedelme, a kinek szerencsés valék udvari nemese lenni, elhunyt . . .

Április 7-ikén [6-án!] este rosszabbul érezvén magát, a szokottnál korábban feküdt le s igen rosszul aludt. Másnap reggelre betegsége még súlyosbodván, már nem titkolhatták el előtte, hogy élete veszélyben forog; a mire elhívatta papját, meggyónt s fölvette a szentségeket. Azután behívatta udvarmesterét, kamarását, első titkárát és udvari tisztjei s nemesei közül még kettőt-hármat, közöttük engemet is. És mondá nekünk, hogy ő néhány év előtt végrendeletet írt, s megjelölvén a helyet a hol ez fölталálható, előhozatta és fölolvastatta. Azután azt mondá, hogy annak több tételét meg kell változtatnia, kiváltképen elsőszülött fia Józaef herczegre vonatkozólag, kiről [akkor] alig emlékezett meg, mert a mikor végrendeletét írta [1732-ben],

az még Bécsben volt; de továbbá azokat illetőleg is, a kik azóta léptek szolgálatába. És itt azzal tüntetett ki engemet, hogy ezek között nevemet említette. A gyónás a nagybeteget kimerítette, s hasonlóképen a jó hosszú végrendeletnek felolvasása is; annyira, hogy rögtönösen nem volt képes dolgozni, változtatni rajta, azért elküldött bennünket, meghagyván, hogy másnap reggel nyolcz órákor keressük fel őt, a végből, hogy végrendeletében a szükséges változtatásokat megtehesse előttünk. Csakhogy ez a másnap őneki már nem virradott fel.

Éjjel a végét érezvén közeledni, kérte és fölvevé az utolsó kenetet és néhány percczel később, 1735. április 9-ikén, szombaton, hajnali három óra tájban elhunyt. [Ez az adat eltér Mikes levelétől; de a dátumban itt Saussure tévedett, mert másik művében, ti. a fejedelem Emlékirataihoz (Memoires 1739) 1740-ben írt följegyzéseiben ő maga is április 8-ika, nagypéntek, hajnali 3 órát említi, mint a halál idejét és óráját.] Néhány hónappal múlt el hatvan éves. Epeömlésben halt meg és ezt az év elején őt ért nagy búbanat, gyötrő gondok okozták vala, melyeket hosszú ideig eltitkolt és a szívébe zárt. Ime, eredete eme gondoknak." stb. (Saussure 267—270.) — Vö. a 109. lev. jegyz. 6.s.

[113.]

2 sor *ollyanok vagyunk. mint a nydj. pásztor nélkül*, — Vö. Rákóczi búcsúzólévelét a portához: *kevés számu híveim, mint egy pásztor nélkül hagyatol juhok.*, (117. lev.)

2 *atestamentumát*. — Rákóczi 1732. okt. 27-én kelt végrendeletét. A fejedelem halála előtt levelet írt a konstantinápolyi francia követnek, melyben az áll, hogy két különböző testamentumot készített. Az egyiket latinul, amely rodostói javaira vonatkozik, a másikat franciául, mely franciaországi hagyatékáról rendelkezik. A követhoz írt levélnek ezt a helyét Saussure, Rákóczi francia nemese emlékirataiban a következő megjegyzéssel kíséri: „*Ses dispositions en latin n'étaient qu'une espèce de codicile, par lequel il disposait de quelques bijoux, comme une repetition d'or, un crucifix d'or, une bague etc. et quelques uns de ses autres effets en faveur de ses principaux officiers.*” (Saussure: 283. Ld. a 118. lev. és jegyz.) — A francia végrendeletben jelentős összegeket hagyott hű embereire. Mindjárt az elején, a legelsők között:

A mon bien-aimé Maître de ma Maison,
le Sr. Nicolas Zibrik de Szarvaskend, 10 000 livres
A mon bien-aimé premier Gentilhomme de
la Chambre, le Sr. Mikes de Zagony, 10 000 l.

A végrendeletben felsorolt személyek csoportosítása, s az összegek aránya stb. rendkívül fontos dokumentum Mikes Kelemennek a fejedelem mellett betöltött szerepe meghatározásához, környezete közelebbi megismeréséhez. Rákóczi végrendelete 1739-ben jelent meg először francia nyelven a *Histoire des Revolutions de Hongrie* . . . VI. kötetében (A La Haye 1739, Chez Jean Neaulme, 56—92); azután a *Testament politique et moral du Prince Rakoczi*, 1751-es kiadásában; magyarra lefordítva pedig az Emlékiratok 1866²-os kiadásához csatolva, Ráth Károly és Thaly közlésében. Mikes nem ír később arról, hogy a végrendelet egy-egy példányát a fejedelem meghagyása

szert elküldték Franciaországba Bourbon és Du Maine hercegnek, valamint Charlois és Toulouse grófnak. A végrendelet végrehajtásával megbízott négy főhercegnek a bujdosók 1735. jún. 26-án (Toulouse grófnak külön is) levelet írtak. Őt Mikes Francia országból már ismerhette. (Louis Alexandre de Bourbon, comte de Toulouse grand amiral, grand veneur et gouverneur de Bretagne, fils naturel de Louis XIV et Mme de Montespan, 1678—1737.) Mikesnek, aki mint kiderült, elsősorban működött közre a végrendelettel kapcsolatos feladatok intézésében, bizonyára része volt a két levél megírásában, vagy tartalmának kialakításában. A levelek szövege:

Lettre écrite sous cachet volant, aux quatre Princes Exécuteurs Testamentaires, le 26 Juin 1735.

MESSEIGNEURS,

Nous espérons de la bonté de V. A. S. qu'elles n'improveront pas la liberté que nous prenons de leur envoyer avec tout le respect convenable, le Testament de feu S. A. S. Monseigneur le Prince de Transsilvanie. En cela nous nous conformons à ses intentions et sentimens, qu'il a marqué dans ce dernier dépôt de sa confiance en V. A. S. en les priant de vouloir bien s'intéresser à l'exécution de son Testament, et de lui donner cette dernière marque de l'amitié et de l'estime dont elles l'ont honoré pendant sa vie. C'est, Messieurs, le seul Acte authentique que nous ayons trouvé après sa mort, feu S. A. S. n'ayant pas eu le tems dans sa maladie de retoucher à sa Disposition Testamentaire, aiant été prévenue lorsqu'elle se disposoit à le faire, par une mort aussi inattendue, qu'affligeante pour nous. Mais dans ce malheur, nous croyons avec raison devoir mettre notre consolation et notre espérance dans la générosité de V. A. S. espérant que sensibles à cette dernière et si touchante marque de la confiance du Prince défunt, et touchées du triste état de cette Famille orpheline et destituée de son Chef dans une Terre étrangère, elles voudront bien employer tout leur crédit, et unir de concert leurs bons offices auprès de Sa Majesté Très-Chrétienne, pour la porter à écouter favorablement la très humble prière que lui fait dans son Testament un Prince qui a toujours été attaché aux intérêts de sa Couronne, et que le feu Roi son Bisaieul de glorieuse mémoire honoroit de sa bienveillance. Par-là, Messieurs, vous signalerez cette magnanimité et cette générosité si naturelle à l'illustre Sang dont vous sortez. Pour nous, n'espérant pas de pouvoir selon nos desirs, assez marquer notre juste et respectueuse reconnaissance envers V. A. S. nous prions le Seigneur de nous acquitter en répandant sur Elles ses plus précieuses benedictions. C'est avec ces sentimens, accompagnés du plus profond respect et d'un dévouement sans réserve, que nous avons l'honneur d'être &c.

Lettre à Monseigneur le Comte de Toulouse.

MONSEIGNEUR,

Après nous être acquittés d'un devoir général et de bienfiance, par la Lettre qui accompagne le Testament de feu S. A. S. le Prince de Transsilvanie, nous croyons devoir remplir une obligation particulière envers V. A. S. Connoissant dès longtems sa bonté et sa générosité singulière, l'estime dont elle honoroit notre défunt Prince, et la confiance cordiale qu'il avoit en son

amitié; nous ne pourrions mieux correspondre à ses sentimens, qu'en marquant à V. A. S. que nous mettons en Elle notre plus grande espérance, ne doutant pas qu'Elle ne veuille donner les dernières marques de son amitié pour feu S. A. S. aux Princes ses Enfans et à sa Maison, qu'Elle lui recommande d'une manière si touchante; en s'intéressant fortement à l'exécution de son Testament, et employant auprès de S. M. Très-Chrétienne tous les moyens que V. A. S. selon sa haute prudence jugera convenables. Nous cependant, Monseigneur, unissons nos voeux pour la conservation et prospérité de V. A. S. et de son auguste Famille.

Nous avons l'honneur d'être avec un profond respect, et un parfait dévouement, &c. (1739, 86—89.)

Saussure így ír a végrendelet felolvasásáról:

„A fejedelem halála után néhány nappal összegyűjtötték mind a nemeseket, mind a tiszteket és minden rendű s rangú udvari szolgát, kik előtt a boldogultnak végrendeletét felolvasták. Ennek másolatát elküldöm Önnek, mint oly rendkívül érdekes darabot, melyet bizonynyal meghatva olvasand el. A mint is az egybegyűlteknél legnagyobb része nem hallgathatta sírás nélkül a végrendelet felolvasását, annyira szerette e jó fejedelmét és rajongott érte mindenki, a ki szerencsés lehetett szolgálatában állani. Rövid idő múlva ezután a végrendeletet elküldötték annak a négy francia vérbeli hercegnek, a kiket testamentoma végrehajtásával megbízott — levél kíséretében, a melyet árván maradt udvarának főtisztjei bátrak voltak e gyászos ügyben hozzájuk intézni.” (276.)

4 énekem ött ezer német forintot, — A német forint (florensus rhenensis), rhénes (rajnai v. német) forint. A Rákóczi-szabadságharc idején Magyarországon használatos pénznemek értékaránya: 1 arany = 2 tallér = 4 rhénes forint = 4 $\frac{1}{5}$ magyar forint (florensus hungaricallis).

6 mikor vesszük fel, Isten tudgya. — A végrendelet végrehajtásáról Saussure részletes tájékoztatót ad, melyből az derül ki, hogy Mikes ezt a pénzt sohasem kapta meg:

„Rövid idő múlva azután, a hogy a vérbeli hercegek megkapták a végrendelet eredetijét, megvárták a kellő időt, hogy azt a királynak felolvassassák. Ugyanis ők Rákóczi Ferencz fejedelem és azok iránt, a kik hozzátartoztak, melegen érdeklődtek, mivel iránta mindenkoron tisztelettel és barátsággal viseltetnek vala; közbenjártak tehát a Felségnél, esedezvéen, hogy a végrendeletnek tegyen eleget. Beszéli, hogy a király, midőn a végrendelet felolvasását végighallgatta igen meg volt hatva és a mit a hercegek kértek tőle, azonnal megadta. Elrendelé, hogy magánpénztárából vegyenek föl annyi összeget, a mennyi a végrendeletben foglalt összes hagyományok kifizetésére elegendő; közelebről pedig a végrendelet végrehajtásával Maine herceget és a toulousei grófot bízta meg. Maine herceg azonban ezzel az ügygyel nem foglalkozhatott, mivel nemsokára megbetegedvén, az 1736 év májusában meghalt. Az ügy gondozása tehát egyedül a toulousei grófra háramlott át, a ki is annak részleteit és elintézését első intendánsára bízta. A jezsuiták, a camalduli atyák, Bons [Bon] úr, ki a fejedelem aranygyapjas rendjelét vitte vissza Spanyolországba, báró Zaj, Molitard úr és még egynéhányan, a kik 1737-ben Párisban voltak, kézhez is kapták a hagyományokat. De sajnos, a toulousei gróf ezen év végén, mielőtt még az összes hagyományokat

kifizették volna, elhalálozott. Rákóczi György herceg akkor Párisban vala és könnyű szerrel fölvevé az udvartól a neki járó s a még hátralékos azon összegeket, melyeket a király néhai atyjának, a fejedelemnek végrendeleti hagyományai kifizetése céljából utalt ki, — oly ürüggyel (sous prétexte), hogy ezeket küldje el Rodostóba, a hol még a néhai atyja, a fejedelem udvarát képezett tisztek, szolgák és más egyének nagy része tartózkodott vala. Nem tudom, megkapták-e legatumaikat ezek; de azt igenis jól tudom, hogy én csak nagy fáradsággal bírtam a magaménak egy részét megkapni; és hogy soha egy garast sem láttam volna, ha 1739-ben Párisban nem vagyok s minden kérelmezéseim mellett az 500 livrest sem kapom meg abból a kétezereből, a mi megilletett. Sőt olyanok, kik ismerték azon embereket, a kikkel dolgom volt, úgy találták, hogy én még igen szerencsés valék. De csudálkozunk-e ezen? Hisz nem látjuk-e naponként, hogy a hatalmasok nem a legjobb fizetők?” (283—85.)

6 a vezérnek szollo levelítés el küldöttük, — A nagyvezérnek szóló latin nyelvű levelet Mikes magyarra fordítva beiktatta *Leveleskönyvébe* (117. lev.). — Vö. Saussure előadását:

„Egy-két órával a fejedelem halála után hátrahagyott hívei szolgálattevő nemeseinek egyikét Konstantinápolyba küldötték, Ali pasának, a nagyvezérnek, és a francia nagykövetnek átadni ama leveleket, a melyeket a boldogult akkor intézett volt hozzájuk, a mikor végrendeletét írta, azokkal a levelekkel együtt, a miket udvarának főbb tisztjei most írtak, bejelentvén urok elhunytát. Mihelyt ez a nemes Konstantinápolyba ért, mindez iratokat tüstént lefordította Ibrahim effendivel, a nyomdászszal — a fejedelemnek a portán lévő dragománjával, vagyis tolmácsával — törökre és ennek kíséretében ő maga adta át. A nagyvezér a fejedelem halálát fölötte sajnálta, mert nagy tisztelettel s elismeréssel viseltetett iránta. Mikor búcsúzó levelét elolvasta, annyira megindult, hogy könnyeit nem bírta visszatartani. A mit [a bujdosók] tőle kértek, annak azonnal eleget tett; tudniillik thain-ért, vagyis évjradékért folyamodtak a néhai fejedelem udvarának fentartására, addig míg idősbik fia, József herceg meg fog érkezni, kit napról-napra vártunk. Ez ügyben a nagyvezér elrendelé, hogy a Kasmadar-tól [Hasznadár] vagyis a török császár főkincstárnokától naponként húsz piastert kapjunk.” [Mikes többet, ú. m. napi 10 tallért említ ismételten.] — A vezérnek szóló levelet Molitard, Rákóczi francia nemesé, a nemes testőrség egykori kapitánya vitte el a portára. (Vö. Karácson: 123. — Saussure: 305.)

8 a testet, másnap fel bontattuk — Vö. Saussure emlékezésével. A kisebb, lényegtelen eltérések onnan adódnak, hogy Mikes az eseményekkel egy időben, Saussure pedig hónapok múlva jegyezte föl gondolatait, és évek múlva öntötte azokat végleges formába (Saussure 284).

14 a szívét francia országban. hadta hogy küldgyük, — Kulcsár (Nyr 1899, 392) szerint „Mikes még csak a -ben és -be ragoknak jelentésbeli különbségéig se jutott el”, s az idézett sort annak bizonyítására hozza föl, hogy Mikes „mulatságos hibába esik e [-ban] raggal a fenti helyen”. A Kulcsár megjegyzésénél nyelvtörténetileg helyesebb felfogást lásd az 5. levélben is előforduló jelenséghez írt jegyzetben. Ez a jelenség gyakori másoknál is: Keménynél „várasaban bémenvén” (86), „bémenvén az tárházban” (19). — Csereinéél „mentem scholában” (62), „quártélyban szállottak” (226). —

Teleki Mihály és Pápai János diariumában „bémentünk az Passa udvarában” (MHH 27. Naplók 198). — Apornál is (MHH 36. 1903, 90. stb.). — Szathmárynál is gyakran „jött Parisban” (372).

Rákóczi végrendeletében erre vonatkozólag nincs semmiféle utalás; a fejedelem bizonyára szóban hagyta meg főembereinek, hogy küldjék szívét a kamalduliaknak Grosbois-ba. (Brisits Frigyes: Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc Vallomásai. Pécs 1914, 18.) A kamalduliak grosbois-i kolostorának 5000 livrest adományozott a fejedelem. Ez utóbbiak azzal kívánták hálájukat megörökíteni, hogy templomuknak a fejedelem szívét eltemetve rejtő fülkéje falába márvány emléktáblát tétettek, eme fölrattal: „In huius caenobii coemeteria jacet cor Serenissimi Francisci Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Principis Rákóczii, Partium Regni Hungariae Domini, Siculorum Comitiss etc. Quo miro Divinae Providentiae ordine per varia vitae discrimina ductus, in Domino requievit Rodostij ad Propontidem Anno Salutis mundi 1735. die 8-va Aprilis, aetatis suae 59. Pro grati animi monumento ipsi, dum viveret, nolenti Serenissimo repugnantique praemodestia Principi, post mortem M. P. Macarius Pene, Camaldulensium Major, eremique hujus Prior hunc posuit lapidem Anno 1737.” (Annales Camaldulensium, Tomo VIII. pag. 652.) Ugyanott a bevezető sorokban az is föl van jegyezve, hogy az elhunyt fejedelem Testamentum politicum et morale, Meditationes in Sacram Scripturam és Confessiones című műveinek kéziratait bebalzsamozott szívével együtt, az ő kolostoruknak küldeté el megőrizni. Ennek dokumentuma Rákóczi levele a kamalduliakhoz, hogy halála után kéziratait szívével együtt kolostorukban helyezték el. Lettre du Prince Ragotzi aux R. P. Camaldules à Rodosto ce 23 juillet 1726. Vö. Zolnai 1927, 180, 271 (troyes-i kéziratok).

A Confessio kéziratáról Saussure megjegyzi: „Ouvrage dans lequel le Prince entre dans un grand détail de toutes ses actions et où il expose naturellement les grâces particulières qu'il a reçû de Dieu, de même que les occasions dans lesquelles il peut l'avoir le plus offensé. Après la mort du Prince ses principaux officiers, jugèrent prudemment qu'il ne convenoit pas que cet ouvrage parut jamais, c'est cequi fit qu'ils les supprimerent, crainte qu'il ne tomba un jour en de mauvaises mains.” (311—12.) — Ezzel kapcsolatban ld. Zolnai 1937, 13. — Uő. 1960, 163. Mikes ismerte a fejedelem Vallomásait és többi műveit.

Grosbois-ban 1937-ben emlékművet emeltek az alábbi felirattal: A la mémoire de François II Rákóczi allié de Louis XIV, chef de la guerre d'indépendance hongroise, 1676—1735. Il vécut dans la retraite au monastère des Camaldules de Grosbois de 1715 à 1717. Selon sa volonté son coeur repose dans la paix de cette terre. (Monument érigé à Yerres 12 juin 1937.) Az emlékmű fényképét közli Pillias 1939. — Rákóczi emlékműve ma is áll a Párizstól mintegy 20 km-re fekvő Yerres-ben, a rue des Camaldules-ban.

15 a testet . . . ki nyújtottattuk, — A halott fölravatalozását régen kinyújtóztatásnak nevezték. Így mondja Bethlen Kata is (328).

22 még szabadcság nem lesz. hogy constancinápolyban vihesük. — Rákóczi koporsójának elszállításáról vö. a 115. lev. jegyz.

5 sor *de itt nem ugy van.* — A szokással ellentétes irodalmi beállítás hatásos kifejezése a levélíró ura halála miatt érzett és fokozódó keserűségének. Vö. a 110—113. lev. — A Rákóczi halála után kialakult helyzetről ld. *Vileneuve le 22 avril* jelentését Chauvelin-nek (Párizs Külügyi lev. *Turquie* tome 92, fol. 141 et tome 94, fol. 107) I. Kont *Les dernières années de F. II. Rákóczi.* RH 1910, I. 45.

9 *a porta ide küldötte ibrahim effendü.* — Személye minden bizonnyal Ibráhím Müteferrikával lesz azonos (ld. a 117. lev. jegyz.). Az efendi címre vö. a 9. lev. jegyz. 13.s.

10 *csáki ural* — Gr. Csáky Mihályról ld. még a 142, 146, 147, 206. lev. A porta már korábban is tett intézkedéseket. Április 10-én visszarendelte a Rodostón szolgálatban levő janicsárokat. (Karácson: CX. Szeráj lev.) Csak egy csaus és tizenegy közkatona maradt ott. Április 28-án utalványozta Krucsay és Jávorka tartásdíját, akik ekkor Hotinban tartózkodtak (CXII. Szeráj lev.) — Máriássynak, aki szintén Hotinban volt, csak októberben (CXVI. Szeráj lev.). Még két rendelkezés érdemel figyelmet a fejedelem halála után kialakult helyzettel kapcsolatosan. Az egyik a bujdosók eltartásáról szóló szultáni rendelkezés a rodostói náibhoz és vámfelügyelőhöz, szintén április 28-i kelettel.

„A Rodostón elhalt Rákóczi király környezetében levő tábornokok, bejzádék és kapitányok, valamint magas Portám csausai fölé mostanában rendelt csaus, egy odsák-csaus és tizenegy embere számára az ellátási díj megadása szükséges és ez a rendezés szerint napi 2340 ákcsére megy. Ebből az odsák-csaus és embereinek száz ákcsé napi tartásdíja a rodostói vámpénztárból adatik meg, a tábornokok, bejzádék, kapitányok és egyebeknek 2240 ákcsé napi tartásdíja megadását pedig a császári kincstárból rendelttem el...” (Karácson: CXI. Szeráj. lev.) A másik lakásrendelés és házbér-utalványozás a Rodostón lakó magyarok részére, április 28-án és 29-én:

„A Rodostón nemrég elhalt Rákóczi király kíséretében levő és ma is az említett városban lakó tábornokok, bejzádék és kapitányok ellátási díjának megadása véget már rendelkezés történt s a számukra szükséges lakások kirendelése is nélkülözhetetlen és ahány lakás lesz, azoknak bérösszege miatt szükséges a tulajdonosok neveit is világosan bejelenteni. Ez okból Te, aki a náib vagy, azon feltétel alatt, hogy a házbérek az előbbent túl ne haladják, az elhalt király által Rodostón saját használatára birt lakással összefüggésben levő s kísérete és a tábornokok által lakott házak közül a szükséges számú lakást megállapítván, azok bérét, valamint a tulajdonosok neveit Konstantinápolyban bejelentés s a királyfi megérkezéséig lakásának őrzése és gondozása ügyét az elhalt király ketkhudájának megparancsold.” Stb. (Karácson: CXIII. Szeráj lev.) — „... a defter szerint nyolc ház és egy sütőműhellyel együtt összesen kilenc háznak régebben megállapított napi bérlete százhat ákcsé, mely a rodostói vámpénztárból fizettetett ki, miként ez a háztulajdonosok kezébe adott, pecsételt és aláírt defterben megállapítva és világosan megírva van.” (Karácson: CXIV. Szeráj lev.)

11 *szegény üdvezült urunk nagyobbik fiát* — Rákóczi József jövetelét még a fejedelem sürgette (107. lev. és jegyz.).

13 sibirik uramal. az urunk hofmesterével, — Sibirik Miklósról vö. a 45, 117. lev. jegyz. A korabeli használatban még: Hoffmester, hokmester — udvarmester. — Bercsényinéval kapcsolatban tréfásan: *hopmestere* (26. lev.).

14 a tahán iránt. — Az ellátmány iránt. Ld. a szóhoz a 22. lev. jegyz.

22 ma tettem le a franciaia köntöst. — Mikes állítása szerint 22 esztendeig viselte a „franciaia köntöst”. Rákóczi írja Vallomásaiiban 1711-ben: „magyar ruhám helyébe franciákat öltöttem és Thornban este hajóra szálltam.” (237.) Szathmárynál pontosan 1711 szept. 27-én: „... felvette magára azon ézczaka a' Franciaia köntöst, s 10 óra tájban elvált tőlünk s kiment a' Várasbul a'hajóra, a'melyen is 13. tizenharmad magával a'Viszlán Danczka felé evedzett; . . .” (248). — Dec. 8-án pedig azt írja, hogy „az Német Liberiát vettük fel háрман Danczkán: az Asztalnok Kálnoki Mihály, Török Sigmond, és Én.” (255.) Föltehetőleg Mikes is ekkor öltötte fel a francia ruhát, vagy esetleg 1712-ben a franciaországi elhajozás előtt. — Mikes jelképes franciaságának megszűnésével elkezdődik az „udvari ember” önálló léte. Jellegzetes erdélyi öntudata itt is megnyilvánul: *eddig csak belső képen. voltam magyar. vagy székely, de már külső képen is.*

[115.]

1—10 sor Rákóczi holttestének Konstantinápolyba való szállításáról Saussure részletesebben tájékoztat. Azt is említi, hogy a boldogult fejedelem kamarásával együtt szállott hajóra és vele szállították titkon Rákóczi hamvait a galatai templomba. Zrínyi Ilona és Bercsényiné Csáky Krisztina sírja is itt volt. A fejedelem sírhelyéről, a templom leírásáról, hamvainak megtalálásáról és 1906-ban történt hazahozataláról ld. részletesen, Thaly 1893, 187—233. Uj. A galatai St. Benoit-egyház oltára, mely előtt Rákóczi nyugodott (fénykép), Rákóczi koporsójából való ereklyék (rajzok). Thaly: Történelmi bevezetés. Mikes- emlékkiadás. 1906. — Saussure leírása:

„Rákóczi fejedelem főbb tisztjeinek gyakran mondotta volt a rodostói tartózkodása alatt, hogy azon esetben, ha e helyütt találna meghalni: az édes anyja mellé temessék, ki a galatai jezsuiták temploma Xavéri Szent-Ferenczről nevezett kápolnájában nyugszik, a hol ő egy szép, jó ízlésben épült oltárt emeltetett. Ezt az óhajtasát a vezérhez intézett azon levelében is kifejezte némileg, a melyet halála után adtak át neki. Az engedély elnyerésére nézve el is követtünk minden tőlünk kitelhetőt, de a portán következetesen visszautasítottunk, indokul azt hozván fel, hogy valamely halottnak Konstantinápolyba való bevitele ellenkezik a török szokásokkal. . . A fejedelem holttestét bebalzsamoztattuk, felöltöztettük az aranygyapjas rendnek egyenruhájába, [Ebben is találták meg koporsójában 1889. október 7-ikén.] a mely rendet V. Fülöp spanyol királytól kapott és gazdagon feldíszített ravatalra helyeztük, a mely egy szép és nagy teremben vala felállítva. Három napig naponként nagy misét mondtak fölötte e helyen és azután a harmadik napon nyilvánosan és ünnepélyesen eltemettük egy mély üregbe, a mely ama kiöszk vagy pavillon alatt nyílt, a mit a fejedelem néhány év előtt építtetett nagy kertjének végében [kilátópontul, „Belvedere”]. E kriptát aztán ismét elzárták, sőt be is falazták.

A fejedelem halála után mintegy három hónapra a portától minden nehézség nélkül engedélyt kaptunk arra, hogy a fejedelem ezüstneműjét,

legdrágább bútorait és értékesebb tárgyait, mégpedig mindennemű vám- vagy egyéb vizsgálatától mentesen — Konstantinápolyba szállíthatjuk és ott kőből épült tűzbiztos raktárban helyezhetjük el. A mint ezt az engedélyt megkaptuk, huszonkét teljesen egyenlő nagyságú és alakú ládát készítettünk s ezek egyikébe rejtettük Urunk koporsóját, holttestét, és a ládák elszállítására csajkát avagy kis hajót bérelénk. A boldogult fejedelem kamarása [Mikes Kelemen] és én e hajóra szállottunk. Konstantinápolyba érkezünkkor csajkánkat nem vizsgálták meg. A galatai rakparton, a jezsuiták rendháza közelében rakodtunk ki. S mialatt én ládáinkat egy francia kereskedő tűzbiztos raktárába szállíttattam: a kamarás azon ürügy alatt, hogy a fejedelem holttestét rejtő láda könyvekkel van tele, azt a jezsuiták rendházába vitette be. A páterek azután a következő éjjelen eltemették templomukban úgy, a mint az üdvözült kívánta volt, a nélkül, hogy akárki is megtudta volna.” (277—78.)

Rákóczi a konstantinápolyi francia követhoz frott levelében kérte, hogy halála esetén, a követségi kancellár, név szerint Belin, vegyen részt rodostói ingóságainak összeírásában. Ez a lajstrom el is készült 1736. április 30-án. Az aláírók között elsőként: Mikes, azután J. Germain payeur de la Maison, majd Bechon pour ce qui concerne le departement de la Maison, végül Belin. A nagybecsű lajstrom eredeti példánya a konstantinápolyi francia követség levéltára rendezetlen részéből a század elején került elő (jelenleg Párizsban a Külügyi levéltárban van). Közölte Thaly 1909-ben, a Saussure-kiadás függelékében: „Rákóczi fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságai lajstroma.” (345—370.) A terjedelmes lista tartalmazza a kancellária és a könyvtár lajstromát, a bútorok, a ruházat, a fegyverek, arany- és ezüst-nemű stb. részletes, darabonkénti leírását. A rodostói könyvtár jegyzékét Zolnai Béla rekonstruálta (1926). — 1735. július 13-án kiadott portai rendelet intézkedik a meghalt fejedelem háztartási adósságainak kifizetéséről. Ezek kiegyenlítéséért úgy látszik hiába fordultak Sibirikhez vagy Mikeshoz, mert a kincstárhoz utasították őket. (Karácson: CXV. Szeráj lev.)

10 *a még abban a nagy városban mulaték, avezért letévék.* — A letett vezér Hekimólu Ali Pasa 1732 márciusától viselte hivatalát (vö. a 97. lev. jegyz.). Az új nagyvezér Gürdzsü Ismail Pasa lett 1735. júl. 12-től december 24-ig. Ld. a 119. lev. jegyz. 16. s.

12—19 A megindult, lírai hangulat jellemző az április óta (112. lev.) írt levelekre. Rákóczi halála tartós hangulati-lélektani változást idézett elő Mikesben.

18 *asibrik uram betegsége* — A fejedelem udvarmesterének haláláról vö. a 117. lev.

23 *a szomorúdn írt levelek. úgy jobbak. ha mentől rövidőbbek.* — A szomorú levél típusáról vö. a 48. lev. jegyz. A levéllírás módjáról elejtett megjegyzéseit Mikes személyes lelki tartalommal tölti meg. Hangulatát kitűnő stílusfordulattal „nénjé”re is átviszi: *mert magamot. kesergetvén, kédetis keserütem.*

[116.]

1 sor *A micsoda állapotban* — Amilyen állapotban, amilyen helyzetben. A NySz-ból, az OklSz-ból és a NyŰSz-ból hiányzik az amicsoda névmás.

4 *belső képen* — belül, a szívükben. A NySz-ban csak legbensőképben van, ez is egy szótári adattal (Calepinus szótárával) igazolva.

5 *meg szaporodását* — A NySz-ból hiányzik a megszaporo-dás alak.

6 *a keresztnek, hordozására.* — Ld. a 44, 117, 119, 121. lev. és jegyz. — Mikes nyakába szakadtak az udvari gondok. Újabb megpróbáltatás vár rá. A fejedelem halála utáni állapotokról arra lehet következtetni, hogy Mikesnek voltak irigyei, akik kárörvendve látták kiváltságos helyzetének megsemmisülését. A belső egyenetlenkedést Mikes a 96. levelében élesen elítélte. A „beste kurafiakat” most már nem tartotta vissza a fejedelem tekintélye. Ez az első biztos jele a rodostói kuruc emigráció erkölcsi bomlásának. Ld. a 120. lev. és jegyz. is.

10 *vagyon már egy holnapja., hogy el küldöttünk utánna.* — Zay Zsigmond és Molitard 1735. aug. 17-én keltek útra Bonneval pasa levelével Rákóczi Józsefhez Franciaországba (Párizs Külügyi lev. Turquie, tom 94, fol. 171.) I. Kont, Le prince Joseph Rákóczi et la diplomatie française. (D'après les documents inédits des Archives du ministère des Affaires étrangères à Paris) RH 1912, II, 104. — A fejedelem fiának jöveteléről Saussure is írt (i. m. 278), de érkezését nem várta be. Szeptember közepén hajóra szállt, hogy Franciaországba utazzon. Előtte „Rodostóba siettem tehát, hogy kisebb ügyeimet rendezzem és ottani barátaimtól búcsút vegyek” stb. (i. m. 279). Mikes nem emlékezik meg róla. — Vö. Saussure jellemzéséhez Zolnai 1960, 163.

11 *fizetése nem jár.* — Ezt a kapcsolatot a NySz későbbi adattal igazolja (1766 Bod P.).

15 *a szegény urunknak. hatvan tallérja volt. napjára. jól fizethet. jól is fizetet; most pedig* — Régebben, Rákóczi életében előfordult, hogy Mikes is méltatlankodott a fejedelem szűkmarkúságán, de akkor is önérté-tesen elfojtotta és magába zárta az ilyen gondolatokat (34. lev.). Most, hogy tőle követelnek a 10 tallérból, Rákóczi bőkezűnek tűnik előtte. Az egész levél a bujdosók pénzügyeivel foglalkozik. Ez nemcsak Mikes józan realizmusára vall, hanem az előállott helyzetet is jellemzi: a beteg Sibrik Miklóssal Mikes együtt intézi a rodostói telep gazdasági ügyeit.

[117.]

1—7 sor *Ismét a keresztviselés motívuma.* Vö. a 44. lev. jegyz. 18. s.

8 *ami jó sibrik apánkot. el kelle tegnap temetnünk,* — Szarvaskendi Sibrik Miklósról ld. a 45, 113—115, 118. lev. is. Sibrik dunántúli birtokos nemes, Rákóczi hű udvarmestere volt. 1704-ben csatlakozott a kurucmozgalomhoz. Mikes 1707 óta ismerte őt, együtt voltak Lengyel- és Franciaországban is. A fejedelem végrendeletében neve az első helyen áll, Mikesé pedig közvetlenül utána következik. Eszterházy Antal és Bercsényi Miklós után Sibriket is a rodostói görög templomban temették el. Síremlékéről ld. Thaly 1893, 47. Sírirata szerzőjéül Thaly Mikest tartja.

13 *két féle nemzettel van bajom, akik egymást nem szeretik.* — A kétféle nemzet: magyarok és franciák. Az ellenszenv Mikesből sem hiányzott (vö. a 76. lev. és jegyz.). Ld. a 116. lev. és jegyz. is.

25 *csak ajándékon.* — ingyen, önzetlenül.

33 *de ámbár mindeneiket jól végben vigyen, is, hadgyaké szó nélkül?* — Vö. Klemm TörtMondt 608: „Bizonyos esetekben . . . megengedő értelme van

ily fölszólító igés mondatoknak, ilyenkor a ráhagyó ámbátor, ámbár szót megengedő kötőszónak értjük.” — MMNyR II, 237.

34 *a tiszttségben lévőkre, mindenkor bal ítéletet szoktak tenni.* — Mikes saját személyes tapasztalatait összegezi. Most, hogy átmenetileg reá hárult az „udvar” életének gondja, a vezető és az alattvaló kapcsolatáról elmélkedik.

38 *a vezérnek írot bucsuzo levelét urunknak.* — Ld. a 113. lev. jegyz. A levél latin és francia szövege először a Rákóczi Memoires-jait tartalmazó kiadványban (*Histoire des Revolutions de Hongrie 1739*, VI, 56—59) jelent meg. A Testamentban (1751) csak franciául adták ki. A latin eredeti alapján magyarra fordítva megjelent az *Emlékiratok 1866²-i* kiadásában. A Thaly és Ráth által gondozott levélfordítás szövegét vö. Mikes fordításával. A levélíró stílusa itt ügyetlenebb, darabosabb, mint az élményleveleké. A fordítással az a szándéka, hogy *Leveleskönyvében* megörökítse ezt a Rákóczi-ereklyét. Íme a levél latinul:

L E T T R E
D U P R I N C E R A K O C Z Y
A U G R A N D - V I Z I R .

Hujusce gloriosi Imperii primaria in dignitate splendens, summa sapientia ornate, supreme Vizir, chare et cordialis amice, cui Deus omnibus optabilibus bonis benedicat!

Proculdubio mirabitur Vezirius, meus charus amicus, quando de fama mortis meae hasce litteras perceperit. Sed quoniam inclinatio naturae humanae mortem inevitabilem esse ostendat, amor divinus vocavit ut ad eam me praepararem; et erga invictissimum Imperatorem me stimulat gratitudo, ut sine valedictione è mundo non decederem. Quamobrem adhuc in sano meo statu, facta dispositione de omnibus Aulae meae supremis Officialibus, in mandatis dedi ut postquam mors mea acciderit, et eam Vezirio notificaverint, charo meo amico hasce litteras transmittant. Cor itaque penetrent veri sui amici ultimaria verba, et praesentet clementissimo suo Domino Imperatori reali inclinatione pleni cordis mei ultimos sermones.

Semper Dei incomprehensibilis sapientiae ordinationi attribui in hoc fulgidum Imperium quod advenerim, sed praecipue illam indolem, quâ ductus eo in tempore veni, cum per sortem belligerationis negotia Imperii inter maximas varietates agitentur. Convicerat mentem meam fiducia in Deum posita, et spes in fulgidam Portam fixa, quod non me desereret; imo in ultima quoque hora meae vitae possum dicere, quod personam meam cum omni honore tractans, una cum paucis meis fidelibus, me intertenuit, et contra malignos conatus adversariorum meorum me manutenuit. Haec omnia dum viverem sario contempnans, sine pudore, excedo ex hoc transitorio mundo; non enim me accusat conscientia, quod in hoc Imperio quemquam vel in minimo offendissem, et quod fulgidae Portae reale emolumentum omni possibili modo non procurassem. Saepe mihi dum viverem in consolationem cessit, quod Ministri fulgidae Portae, cognita mea sincera intentione, bono et amico corde erga me dusebantur: et sic in tranquilla quiete degens ad hanc ultimam vitae meae horam me praeparavi, à qua praestolari poteram ab omnibus meis miseriis emancipationem. Siquidem Lex mea hoc mihi injun-

xit, ut supra omnia Deum, et proximos meos pro eo sicut me ipsum, diligam; genuinè dicere queo, quod omnes illos quos Deus in hoc mundo meae curae commisit, seu qui ad servitium meum ordinati fuerunt, ad instar filiorum meorum observando amavi; et ductus hac affectione, secundum dispositionem meam scriptotenus institutam, quidquid habui in potestate mea inter ipsos distribui. Sed non me pudet fateri tam egenum meum statum, ut potentissimi Imperatoris ex mandato penes me ordinatis, et me bono corde industria, fidelit ate inservitibus Officialibus, condignam remunerationem facere nequiverim. Quamobrem, si coram invictissimo Imperadore aliquantulum meriti mihi attribuire potuissem, super eo institissem, ut erga omnes illos qui ex mandato suo Imperatorio ad mihi inserviendum ordinati sunt, in mei consoderationem, gratiam suam illis largiatur. Sed quoniam ego ipse quoque à tot annis oneri potius quam usui fuerim fulgidae Portae, solummodo et singillatim in gratiam potentissimi Imperatoris singulariter illos recomendo; sed praecipue Ibrahim Effendi, meum fidelissimum Interpretem; Deus omnipotens recompenset pretiosissimis suis benedictionibus in me effusa benefacta! Et in ejusdem Dei nomine obsecro indulgeat hoc quoque, ut mei paucissimi fideles, quasi oves sine pastore relictæ, postquam meas dispositiones executi fuerint, et cadaver meum penes cadaver meae quondam Matris, sine ulla mundana pompa, ad requiem collocaverint, citra ullam infestationem secure possint continuare suas vias alia Regna; aut, si quibus placuerit, possint permanere tutè in hoc Imperio. Postremo autem ab eodem Deo omnem corporalem et spiritualem benedictionem optando supremo Vezirio, et toti Imperio, finit verba usque ad mortem fidelis amicus, et jam in pulverem et cinerem dissoluturus,

Princeps Franciscus Rakoczy.

38 *bucsuzo levelét* — NySz Levél: bucsuzó-levelé. A szótár csak innen idézi. Mikes levéltípusaihoz vö. a 87. és 118. lev. jegyz.

43 *alí passának*. — Hekim-oğlu Ali Pasa (Hekimólu Ali pasa), aki 1732. március 12-től 1735. július 12-ig volt nagyvezér (97, 115. lev.) első ízben. Vö. a 166. lev. jegyz. is.

80 *fiaim gyanánt tartván szerettem*, — Rákóczi Vallomásaiban is többször hangoztatja ezt. A törökországi emigráció éveiben ez a „családias” vonás Mikes és Rákóczi kapcsolatában is érezhető. Mikes a fejedelmet nemcsak uraként, de atyjaként tisztelte, szerette.

82 *közikben* — közjök (Szily).

87 *azon kértem volna*. — arra kértem volna (Szily).

91 *ibrahim hív tolmácsomat*, — Neve előfordul a 114. és 139. levélben is. A magyar származású Ibráhím Müteferrika, a török könyvnyomtatás megalapítója, aki magas tisztségeket viselt az udvarban, Rákóczi udvari tolmácsa volt, s így sokat tartózkodott Rodostóban is (vö. Saussure levelei 193). 1744-ben halt meg. Ibráhím Müteferrika életéről és a török udvarban játszott szerepéről ld. még F. Mordtmann, Ibráhím Mutafarrika. EnzIsl II, 467; Simonffy A. Ibrahim Müteferrika, Bahnbrecher des Buchdruckes in der Türkei. Budapest 1944; I. Ju. Kračkovskij, Tureckij pervopečatnik Ibrahim Mutafarrika i ego rabotí po geografii. Tjurkologičeskij Sbornik I, Moszkva—Leningrád 1951, 120—126.

3 sor *vigasztalo levelet.* — Mikes levéltípusaira vö. a 18. lev. jegyz. 11. s.

12 *hogy ha már is. sok bal ítéleteket tettek. és tesznek felüllem. a velem valok. hát még ezután . . .* — Mikest ez a szomorú téma hónapokon keresztül foglalkoztatja (116, 117. lev.). Leveleiben becületét védi. Egyenes úton jár, vigyáz meghalt ura javaira, latolgatja, milyen lesz a fejedelemfi.

14 *de én azt csak nevetem. mert nem igazat mondanak,* — A nevető hangulat távol áll a „bajban, szomorúságban úszkáló” levélírótól. A nevetés itt erkölcsi ítéletet fejez ki rágalmazóival szemben.

18 A levél következő része Rákóczi hagyatékának szemléjéből áll. A fejedelem értékes, személyes értéktárgyakat hagyott kamarására. Rákóczi bútorokat fabrikáló időtöltéséről ld. a 88. lev. Mikes ismerős volt ura „íróházában”; a „kalamáris ládá”-ról is megemlékezik. Rákóczi kézíratairól nem szól, pedig azokat is jól ismerte (113. lev. jegyz.). — Egy 1906-ban hazahozott, Rákóczi-készítette karosszéket őriznek Kassán a Kelet-szlávák Múzeumban.

19 Rákóczi ingóságainak összeírásáról ld. a 115. lev. jegyz.

20 *de másut. egy kalmárnak is több ezüst mive vagyon,* — Egy kalmárnak, kereskedőnek, polgárnak. Mikes Danckában és Párizsban látott gazdag kalmárokat, tehetős polgárságot.

21 *két gyémántos gyűrűjevolt, annak is az egyikét nekemhadta, 25 két sebbe való orája maradt., egyikét a szegény sibriknek hadta, a másikat nekem,* — Vö. „Une montre d’or à repetition légués et délivrés à M. de Sibrick. Une montre d’argent et une Turquoise, leguées et délivrées à M. de Mikés.” (Thaly: Saussure. Függelék: Rákóczi fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságainak lajstroma 352.) Ld. a 113. lev. jegyz. is, továbbá Saussure 283: „. . . en faveur de ses principaux officiers.” — NySz 1. Gyűrű: gyémántosgyűrű. A szótár csak innen idézi. — Klemm TörtMondt 371—72: A birtokos szerkezetek jelentéstartalma (egyikét . . .).

37 *boldog fiv az, akinek az apja elkárhozot.,* — Mikes francia példabeszédként említi és magyarázza is. — A mondást Bod Péter is említi (Hilarus 140. sz.).

45 *a kápolnájáért* — A rodostói Rákóczi-kápolnáról ld. Zborovszky Ferenc: Az utolsó Rákóczi-émlék. Magyar Kultúra 1937.

47 *egy francia királynak.,* — Egy tréfás úr és a király párbeszéde. A kápolna sokban költ, de a király nem veszi hasznát. Libertinus-ízű adoma. Forrása tisztázatlan. Király 1909, 344.

54 *de sok más olyan költségeket tett. mellyek haszontalanok voltak.* — Mikes bíráló megjegyzése Rákóczi pénzügyi gazdálkodásáról. Bírolatának élet azonban elüti *talám az is haszontalan volna, ha többet ilyeneket írnék,*

56 *maradok kedves néném. bajban szomorúságban. uszkáló szolgád.* — Mikes érzelmi tartalmat tud adni a hagyományos levélzáró formulának. (Ld. a 34. lev. és jegyz.)

3 sor *a ki a keresztet adgya.* — A keresztviselés barokk motívumáról ld. a 44. lev. jegyz.

4 a *fejdelem levelét vettem*, — Mikes több levelet kapott Rákóczi Józseftől ura halála után (118, 121. lev.).

4 *grof bonválnak* — Bonneval pasának. Ld. róla a 97, 107. és a 123. lev. jegyz. A XVIII. sz. elejének egyik legmarkánsabb kalandora. Miután (1729) mohamedánna lett, Ahmed pasa néven Karamella kormányzását vette át. Ld. róla Heinrich Benedikt: *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval*, 1675—1747. Graz—Köln 1959. — Sz 1963, 44—45 (Benda Kálmán).

4 *procurátióját*, — megbízólevelét, meghatalmazását.

7 *de aszegény urunk ha ezt láthatná*, . . . — Rákóczi József „egy idegenre” bízta dolgát és jószágát és nem olyanokra *kik gyermekeségektől fogvást szolgálták az apját*, — írja Mikes csalódottan. Rákóczi *keserves szemekkel nézné a fiának ezen cselekedetét*. A levélíró azt is kiemeli, hogy Bonneval hitetlen. Mikesben elszakadnak a személyes szálak, amelyek őt Rodostóhoz kötötték. Rákóczi halálával a bujdosás végképp céltalanná és tartalmatlanná, kényesszerré vált.

16 A letett vezér Gürdzsü Ismáil Pasa 1735 júliusától 1735 decemberéig volt hivatalban. Vö. a 115. lev. jegyz. Az új vezér Sziláhtár Szejjét Mehmet Pasa 1736. január 9-től 1737 augusztusáig viselte tisztségét.

16 *sziliktár agát* — A 175. levélben: *seliktár aga*. Tö. silahtar (sziláhtár) 'fegyverhordozó, fegyverszolga, aki ura fegyvereinek gondozásával van megbízva'. A sziláhtár aa (< sziláhtár aga) a hász oda (ld. cház oda 175. lev. jegyz.) tisztje volt, mint ilyen a szultán fegyvereinek őrzésével és gondozásával volt megbízva. Lényegében az udvari kommandáns-tiszt feladatkörét látta el, az udvari testőrség bizonyos egységeinek vezetése hárukt rá (vö. d'Ohsson VII, 365; Pakalin III, 221). A sziláhtár aa címet viselte a szervezett birodalmi hadsereg VI. egységének, az ún. sziláhtároknak parancsnoka is (vö. d'Ohsson II, 365). Mikes szövegéből nem derül ki, hogy a kettő közül melyik tisztség viselőjéről van szó. — H. Eren, MNy 1942, 47—49; Kakuk 225. A török köznyelvben a sziláhtár alakváltozat is jól ismert. Ld. még aga (92. lev. jegyz.) és sziliktár Ali pasa (196. lev.).

17 *ilyen avilág*. — A változandó, forgandó világ. Mikes megszokott. sztoikus sóhaja (48, 128, 145, 152. lev.).

19 *hadakozzanak nem bánom. nekünk abban semmi kárunk. se hasznunk*. — Rákóczi-halálával végleg lezárult Mikes életének az a periódusa, amelyben még remélhetett valamit az európai hadakozástól. A többi már csak „komédia” (128. lev.).

21 *amen*. — Imaszerű záró fohász. Másutt is: 106, 158, 206, 207. lev., ld. a 33. lev. jegyz.

[120.]

1 sor *még élek. mert. eszem. és írok*, — Zolnai Béla megfigyelése szerint ezt a mondatot Mikes nem írta volna le, ha nem jut el hozzá a descartes-i tétel (Cogito, ergo sum), melyet a testi bizonyosságok síkjába travesztál, de csak tréfából, mert mindjárt hozzá is teszi, hogy a testük mindennap jóllakik, de az elméjük igen koplál a vígasságtól. — Zolnai 1960, 164. — Uő. 1924—25, 26 és 1937, 44.

4 *érzi a maga bibijét.* — NySz. Bibe [Szólások]. — A bibijét itt a. m. sebé, baját, fájdalmát (SzófSz, EtSz, ÉrtSz). Vö. Bárczi: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963, 253, 299: bibi 'kis sebecske'.

7 *leg kisebb vigasztalásom nem lehet. az jó Isten. valóságosan magamra hagyot engemet.* — Szabolcsi 228: C) Példa arra, hogy a próza önkéntelen verssé alakul.

8 *minden nap a sok boszút látom . . .* — Szabolcsi 228: D) Jellemző mondat-ritmika. 55. lev. jegyz. 7. s.

12 *egy kis jó kedvem, nékik méreg, . . .* — Szabolcsi 230: A mondat arányos tagolása. Ld. a 37, 57, 90. és az 55. levélből Szabolcsi által idézett példákat is.

15 *ki nem osztogatom,* — Szily: „Kiosztogat. A NySz.-ban csak szótárákból idézve.”

16 *had beszéllyenek. csak én az igaz uton járjak.* — Mikes a becsületét védi. A bujdosók közti egyenetlenségről ld. a 116—118. lev. és jegyz. A hamis atyafiak-ról ír a 124. levélben is.

17 *már másut meg csilapodot a hadakozás,* — Mikes a lengyel örökösödési háborúval kirobbant (98. lev.) európai hadakozás elejtett (108. lev.) szálait fogja itt össze. Nyilván a hírlapok alapján, amelyek Rákóczi halála után is jártak Rodostóba.

18 *dom carlos.* — V. Fülöp spanyol király fia, aki a bécsi béke értelmében 1735-től Szicília és Nápoly királya lett. Sziciliát a Habsburgok előzőleg a savoyai hercegtől vették át Szardínia ellenében, de most kénytelenek voltak Spanyolországnak átengedni. Leszczyński Stanisław végképp lemondott a lengyel trónról III. Ágost javára, de kárpótlásul megkapta Lotaringiát. — Magyarország története II. 1526—1790. Bp. 1962, 425. — St. Leszczyński roi de Bologne, duc de Lorraine et de Bar. Dictionnaire des Lettres françaises. XVIIIe siècle. II, 560—66. Paris 1960 (részletes irodalommal, J. Fabre).

22 *mar a boncsokokat ki tették Constancinápolyban. az a jeie. ahadakozásnak,* — NySz Boncsok 2). Ld. a 92. lev. jegyz. *boncsokos.*

24 *az Isten . . . adgya vigasztalását nekünk.* — Egy év elmúlt, hogy Rákóczi meghalt. Vö. a 112. levél végét: *az Isten vigasztallyon meg minket:*

[121.]

1—4 sor *de hiszem onnét is lehetet volna már választ adni leveleimre,* — Mikes egy idő óta (116. lev.) érzékletesen újítja föl a „nénjé”-től érkező levelek fikcióját (118, 119. lev.).

6 *ha mind meg eszik sem bánom,* — Vö. a 119. lev. és jegyz.

7 *el lankadot szívünk, és kedvünk, . . .* — Szabolcsi 228: D) Jellemző mondat-ritmika. 55. lev. jegyz. 7. s.

8 *egy néhány rend béli leveleit vettem a fejdelemnek.,* — Vö. a 119. lev. jegyz. — Ld. Simonyi JelzőkMondt 166: „Nemcsak az irodalom, hanem a népnyelv is sokszor hátraveti a birtokost, ha a birtokon igen erős nyomaték van.” Vö. a 32. lev. jegyz. 62. s. — MMNyR II, 483. — A Mikes által (155, 161. lev. stb.) használt fordulat Rákóczi levelezésében is: „egynéhány rendbéli leveleit vettem . . .” (Archívum R III, 1874, 185) előfordul.

9 meg vigasztaltam, a több kenyeres társaimot. — NySz Társ: kenyeres-társ. — A kuruc bujdosóversekben: kenyeres. Mit busulsz kenyeres... (MKBR 249.)

13 a kereszt hordozására. — Vö. a 44. lev. jegyz. 18.s.

16 ... és úgy tételnem magamat mint ha leg job kedvü volnék, — Mikes, a rodostói bujdosó telep ideiglenes vezetője, Rákóczi „természet szerént való mindenkori jó kedvé”-t utánozza. — Leveleiben nem tudja a jókedvet színelelni. Tele van mély emberi szomorúsággal.

22 sokszor jut eszemben a szegény urunk jövődölése., — Mikes meghitt kitárulkozása, vallomása lelki kényszer. Rákóczi emlékét idézi. Emberi történet kitűnő előadásban, tele érzellemmel, minden mesterkéltsz szentimentalizmus nélkül. A történet arra vall, hogy Rákóczi és Mikes személyes érintkezése bizalmasabb, „családiasabb” volt, mint úr és alattvaló viszonya, anélkül, hogy a rangbeli különbség elmosódott volna kettőjük kapcsolatában. A vallomásszerű epizódhoz vö. Zolnai 1924—25, 34; 1937, 15.

34 mert nekem úgy tettzet. mint ha bennem kételkedet volna, — Ez a feszült légkör Mikes és Rákóczi között talán az 1727—1733 közti időszakra jellemző. Vö. a 76, 96, 100. lev. jegyz.

42 író házában, — írószobájában (Szily). Ld. a 10. lev. jegyz. NySz Ház: író-ház.

48 meg mondtottam, hogy a szomorú levélnek. rövidnek kel lenni — Vö. a 115. és 48. lev. és jegyz.

[122.]

2 sor azt gondoltuk hogy mind akettő eljö. de csak anagyobik jött el. — Rákóczi Józsefről a levélíró először a 82. levélben tett említést, azután többször szolt róla (107, 114—121. lev.). Mikes ettől kezdve gyakran emlegeti, ítéletét a 147. levélben foglalja össze. — Rákóczi József érkezéséről vö. Saussure előadását:

„A mikor atyjuk halálának híret vették, az idősbik herczeg még Nápolyban időzött a két Sicilia királyánál, az ifjabbik pedig Párisban. Így Marseilleben adtak egymásnak találkát, a hol összejövén, ügyeiket együttesen rendezték s abban állapodtak meg, hogy az idősebbik, József herczeg, átmenend a Keletre. Előbb azonban Spanyolországba utazott, hol V. Fülöp udvarában némely dolgokat (certaines choses) szorgalmazott, a miket azonban nem kapott meg. Ez volt az oka, hogy Konstantinápolyba csak az 1736-dik év deczemberében érkezett meg. A porta nem fogadta ünnepélyesen, mert háborúban állott a muszkákkal és VI. Károly császár a hadakozó hatalmaknak közvetítését ajánlotta fel. Nem akartak tehát panaszra okot adni azzal, hogy a fiatal Rákóczi herczeget nagy fényvel fogadják. Csak néhány napig maradt incognito Konstantinápolyban, azután Rodostóba ment, a hol a porta thaínt, vagyis évjáradékot biztosított számára, de jóval kisebbet, mint a milyent néhai édes atya húzott. A mint azonban megtudták, hogy a császár a portának hadat üzent, Rákóczi herczeget Konstantinápolyba hívták, a hová nyilvános és pompás bevonulása volt; a vezér s utóbb maga a török császár is audientian fogadta, drága ajándékokat kapott s nagy évi járandóságokat utaltak ki számára. A török hadsereghez csatlakozott, a melylyel két hadjáratot küzdött végig, magyarokból, erdélyiekből és más

elemekből összegyűjtött kis sereg élén. A törökök ugyanis azt remélték, hogy Erdélyben vagy Magyarországon fölkelést fog neve hírével előidézni.

A bécsi udvarra nézve kétségtelenül nagy előny vala, hogy Rákóczi Ferencz fejedelem nem él többé, mert ha ő lett volna jelen a török seregben a fia helyett: joggal lehet valószínűnek mondani, hogy a magyarok — a kiknek szeretetét, tiszteletét s ragaszkodását bírta — az ő érdekében megmozdultak volna. Annnyival inkább, mert a fejedelem elhalálózása előtti évben több magyar főúr és nemes szerit ejti vala néki tudomására hozni, hogy nem felejtették el őt, hogy mindvégig hűségesen ragaszkodnak hozzá s hogy türelmetlenül várják az alkalmat neki erről tanúbizonyságot tenni s érdekében cselekedni. Nem lehet azonban csodálni, hogy a fiáért semmihez sem kezdettek, mivel őt senki sem ismerte, sőt tudták róla, hogy sem Magyarországhoz, sem a magyarokhoz nem igen vonzódt, s honfitársainak sem tekintette őket, valamint az sem volt titok, hogy az a lángész, az a tudás és azok az erények, a melyek néhai atyjában megvalának, s a melyek szükségesek arra, hogy oly nagy fontosságú és oly természetű ügyet megkezdhessen és folytathasson — ő benne hiányoztak.” (280—81.)

3 *gallipolinál* — A török kikötőről ld. az 1. lev. jegyz.

5 *el érkezését* — megérkezését.

6 *Constancinápolyban* — A török fővárosról ld. az 1. lev. jegyz.

10 *aki a fogat adta, ennünk is ad.* — A szólás a 153. levélben is előfordul. Vö. Zsoldos 9 (Ps 110, 5; 135, 25; 144, 15), bibliai reminiscencia.

A bujdosók helyzetével kapcsolatosan megemlítendő, hogy ez év végén a porta beszüntette Krucsay és Jávorka tartásdíját, mivel az előbbi Lengyelországba, az utóbbi Krimbe távozott. (Karácson: CXVIII. 1736. nov. 13. Szeráj lev.)

[123.]

Rakotzi Josef fejedelemnek. ebben az országban érkezéséről valo levelek [Cim] — A Rákóczi József megérkezésével kezdődő rész a 123. levéltől Rákóczi József haláláig, a 144. levélig tart.

3 sor *a bujdosó felekezeti közi* — NySz 1. Fél: felekezet 3). A bujdosó felekezet itt a. m. bujdosó nemzet (SzófSz, ÉrtSz).

7 *de bonneval volt az oka.* — Bonneval pasáról vö. a 97. és 119. lev. jegyz. Rákóczi József fogadtatása megalázó volt. A porta magatartása csak akkor változik meg vele szemben, amikor Ausztria megtámadja a törököket; ld. a 126. lev.

15 *igen mesze eset alma fájától.* — Szily: Közmondások. Ld. Prohászka SzólásokKözm 203. Mikes egyik misszilis levelében is említi ezt a közmondást (1759. jan. 5, gr. Mikes Istvánnak. 4. sz. jegyz.). A levélíró jó pszichológusnak bizonyult. Vö. I. Kont: Le prince Joseph Rákóczi et la diplomatie française. RH 1912, II, 189. A szerző jellemzése Mikest hitelesíti.

16 *mászor többet* — A kurta levélvégi fordulathoz vö. a 15. lev. jegyz.

[124.]

1 sor *Bezzeg néném, nyertünk mi a változásban. mint bertok a tsikban,* — Előfordul még a 22, 28, 103. levélben. A NySz Mikestől nem idézi ezt a szóláshasonlatot, bár Csik [Szólások] és Nyer [Szólások] alatt XVII. és XVIII.

századi adatokat idéz (Czegléditől, Sámhártól, Kisviczaytól, Baróti Szabó Dávidtól). — Szabolcsi 227: A) Mondókát, példabeszédet idéz Mikes.

8 *egy kis fotocska* — egy kis foltocska.

15 *harmázt ezteendőtl fogva valo bujdosásunk oly súlyosnak nem teltet. mint már ez a három holnap*, — Mikes a bujdosást 1707-től, Erdély elhagyásától számítja. Rákóczi Józsefet vigasztalására várta, de szomorúságára jött.

16 *most suhajtják leg inkább a mi meg holt urunkot*, — Mikes a fejedelmi cselekedeteit atyja tetteihez méri. Legjobban az udvari rendtartás elrontását fájlalja. Az udvari ember szemével Rákóczi Ferenc udvari életének három fő vonását emeli ki: okosság, rend, kegyesség. Fia műve: hebehurgyaság, rendetlenség, harag és idegenség.

20 *a hamis atyfiak sokal vádoltanak*. — Az atyfiak itt emigránstársakat jelentenek. Az ellentétekről ld. a fejedelem halála utáni 116, 117, 118, 120. lev. és jegyz.

23 *níntsen semmi jobb mint az igaz uton jární*, — Ez a gondolat refrénszerűen ismétlődik (117, 118, 120. lev.). Mikes becsülete tiszta maradt, híven őrizte a meghalt fejedelem javait.

27 *nékem tsak egy Isten fizesét sem mondot*. — Meg sem köszönte Mikes hí sáfárkodását. A szólásnak egy másik változatára vö. a 36. lev. jegyz. — Mikes az újonnan jött világi emberi vonásait figyeli meg. Rákóczi Józsefben, ami emberségét illeti, a levélíró nagy fogyatékoságokat talál.

29 *a föld sem nyughatík alattunk*. — Az udvari élet felbomlásával Mikes hivatala gyakorlatilag megszűnt, élete kibillent a megszokott kerékvágásból. Kialakult életformájának összeomlása lelki megrázkódtatást vált ki, amit kitűnően érzékeltet a földindulásra való célzás. Ld. a 125. lev. is. — A földindulásról vö. a 186. lev. jegyz.7.s.

[125.]

2 *sor tsudálom hogy más. a labunkon és nem a fejünkön járunk*, — Mikes nem tud napirendre térni a rodostói rendtartás eltörlése fölött. Ld. a 124. lev. és jegyz.

5 *ha ezt ugy oktatták, nevélték volna a mint kívántatik*. — Rákóczi József hiányos neveltetését Mikes kritikával illeti, akárcsak Rákóczi Györgyét. Vö. a 82, 88. lev. és jegyz.

6—9 Rákóczi József nem tudott uralkodni természetén. Mikes gondolatai Seneca 113. levelének híres töredékére emlékeztetnek („mimagunkon uralkodni a legnagyobb uralkodás”) Imperare sibi maximum imperium est (Tóth SzájruI szájra 282).

10 *... hogy szeresék. mint sem félyenek tölle*, — Rákóczi József nem igyekezett, hogy szeressék. Mikes az ellenkezőjét tartotta, inkább szeresenek mint félyenek. (117. lev.) — Vö. Tóth SzájruI szájra 255. „Oderint, dum metuant. Ám gyűlöljenek, de félyjenek is tőlem.” Accius (i. e. 170—104) Areus tragédiájából. Suetonius szerint Caligula császár gyakori mondása volt.

13 *se azt. hogy mi légyen a nemzetéhez valo szeretet, mert soha a nemzetivel nem társalkodhatot*. — A Rákóczi udvarában nevelkedett s a fejedelmi kancellária által sugárzott nemzeti ideológiát megismerő Mikes elmarasztalja, nemzetéhez idegennek tartja meghalt urának fiát. Györgyben is azt tartotta a legnagyobb fogyatkozásnak, hogy magyarul nem tud (88. lev.).

15 a *passorovúzaí békeséget* — 1718-ban kötötték meg Törökország, Ausztria és Veneza képviselői. — Vö. 16. lev. jegyz.

16 a *mediátorságát*. — a közvetítését.

18 az *atheologusok végezék el*. — A 41. levélben *azt a papok lássák*. 96. lev. *azt azírás tudokra hagyom*. stb. Az ilyenfajta fordulatok a reneszánsz novel-
lákban sem ritkák. Pl. „Mais laissons ces disputes aux théologiens . . .” —
írja Navarrai Margit. (Heptaméron, XXV.) Mikes esetében van valami
közömbösség, hogy a hitszegésre milyen formulát találnak a teológusok.
Ő elmarasztalja a keresztény (osztrák) császárt. Régi példát hoz, amelyben a
hitszegő keresztény császár elnyeri büntetését. Nem mondja ki, de érted:
megbűnhődik ő is érte.

23 *azolyan példán* — A törökkel szembeni hitszegés példáját a 203. levél-
ben írja le Mikes.

29 a *portan is inkább néznek reánk*. — Az osztrák császárnak az 1736-ban
megindult orosz—török háborúba való belépése után a porta Rákóczi Józsefet
is fölhasználja. Ld. a 123. és a 126. lev. és jegyz.

[126.]

3 sor a *kalmakán* — A kajmakám szóra vö. a 3. lev. jegyz. 14. s.

3 *egy vezér agától*; — Ld. aga (92. lev. jegyz.).

6 *belöllünk ijesztőt akar tsinálni*, — A porta magatartására ld. a 123,
125. lev. A török azt remélte, hogy a Rákóczi név által Magyarországon
fölkelést idézhet elő Ausztria ellen. Ld. a következő leveleket is. Vö. Saus-
sure leírását (122. lev. jegyz.).

7 *szegény fejedelem ha most élne, mül gondolna, és mül tsinálna, mert azt sokszor hallottam szegénytől, . . .* — Rákóczi Ferenc nem helyeselte volna ezt a hadakozást, mert irtózott a törökkel való hadakozástól. Mikes a fejedelem szavait idézi föl és e szerint ítéli meg a helyzetet. Erdélyt félti, nem látja értelmét a háborúnak. Fontos, a tényeknek megfelelő Mikes nyilatkozata Rákócziról. Jele annak is, hogy a fejedelem gyakran beszélgetett ilyen kérdésekről hű embereivel.

12 *új vezért tettek a táboron*. — NySz Tész, tészén, tészén [Szólások]. Az új vezér Muhszinzáde Abdullah Pasa 1737. augusztus 6-tól 1737. december 19-ig. Vö. a 130. lev. — Az előző vezérről ld. a 119. lev. jegyz.

12 *többet nem írok mert készülni kel*, — Hosszú évek óta újra mozgalmassá válik Mikes élete. A *Leveleskönyv* elejére, a gyakori helyváltoztatásra emlékeztető fordulatok tűnnek föl Rodostó elhagyása után leveleiben. Ezek a fordulatok valódi helyzetet tükröznek. Ld. a 16. és 132. lev. és jegyz.

[127.]

Keltetés: *Constantinápoly* — Konstantinápolyról vö. az 1. lev. jegyz. A várost Komáromi János 1697 novemberében részletesen leírja diáriumában (14—36). — Ld. Mantran, Robert: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, XII + 734. — Vö. Constantinápoly Várossá-
nak, és ahoz tartozando részeinek az ő veszedelmének az Görög Birodalom-
mal együtt rövid le írása. Lötésén 1688 (RMK I. 1368). — Pápai, 76 stb.

1 sor *ki bontokozánk onnét.* — NySz Bont: ki-bontakozik. A. m. kiszabadul, kijut (ÉrtSz).

2 *herdi burdi* — szeleburdi (Szily). Mikes a természetes szólás nyelvén ír.

6 *nem felelék reá de gondolám. hogy talám még erdélyben sem.*, — Mikes tanult udvari ember módjára viselkedik a neki ellenszenves Rákóczi Józseffel szemben. Nem bízik benne, vállalkozásában még kevésbé.

11 *taak egy szöcs háza.* — Rákóczi József és kíséretének elszállásolásáról Konstantinápolyban ld. a porta rendelkezését:

„Az előbbi magyar király Rákóczi fiának huszonöt tagú kísérete számára, mely férfiak- és asszonyokból áll és Konstantinápolyban marad, Galatában, a hajóiskabások városnegyedében, az örmény Telh-oglu örökösének lakása a hozzáértő emberek jelentése szerint napi 100 paráért kibérelhető s ezen bérösszeg megadása végett jelentés tételvé, a kibéreleendő házáért napi 100 ákcse bérösszeg kifizetése végett a magas fermán megiratott és beiktatva lett.” (Karácson: CXIX. 1737. szept. 20. Szeráj lev.) Ld. továbbá Rákóczi J. Hotinba és Benderbe menő emberei számára úti-költség rendelése (Karácson: CXX. Szeráj lev.).

14 *mint hogy még itt igen újak vagyunk., azért semmi új dolgot nem írhatok többet.* — Ez a valós fordulat az útlevelek sajtátja, Mikes főleg a helyváltoztatások alkalmával használja. Vö. a 4, 36, 42, 82. lev. is.

17 *az egy éléfánt.* — Az alábbi részletes leírás arra vall, hogy az elefánt megismerése egzotikus élménye volt Mikesnek. Irodalmilag is megörökítette.

18 *egér szörü.* — Szily: „A NySz.-ból kimaradt.”

25 *fityélék* — NySz Fityölék, fityélék: sarcina, sarcinula, appendicula MA. kleiner anhang, zusatz PPB.

25 *a pujkának.* — NySz Pulyka. — Alexi György: Pulya. Nyr 1887, 69—72. Román jövevényező; első nyoma a XVII. századból.

25 *hoszab fel ölnél.* — Egy öl kb. 1,9 m.

[128.]

1 sor *a kalmakánynál . . . Csauz pasa . . . kaftánt.* — Ld. a 3, 20, 8. lev. jegyz.

7 *el kezdök a komédiát, . . . én már másodsor látok ilyen komédiát ebben azországban, a theatrumrol hogy szállunk le. meg láruk.* — Hasonló fordulatok másutt is előfordulnak, vö. az 5. lev. jegyz. — A török fogadás leírása már nem élmény Mikesnek. Az 1717—18-as évben ellenkezőleg; akkor még az egzotikum erejével hatott s a levélíró nagy kedvvel aknáztta ki az ilyen témát. Ld. pl. a 2—4, 7—8. lev.

11 *gratiánus azt mondgya.* — Ld. a 32. lev. és jegyz. Mindkét esetben hasonló tárgyú elmélkedés váltja ki Graciánus mondását, amelyet Mikes először a francia, majd a török barátság jellemzésére hoz föl. A bujdosás keeserü tapasztalata rögzítette olvasmányanyagából ezt a képes értelmű gondolatot, s tette életszemléletének jellemző vonásává. Az udvari morál szkepszise mondatja vele Graciánus szavait. (Zolnai 1930, 187.) Kissé szabad idézet Graciánus könyvének 5. aförizmájából. Használhatta Amelot de la Houssaie francia fordítását, melynek egyik későbbi (1710) amszterdami kiadásában így hangzik ez a mondat: *Dès que l'on a bù l'on tourne le dos à la fon-*

taine; dès qu'on a presse [sic!] l'orange, on la jette à terre. Latin fordítás csak 1731-ből van. (Vö. Gracians Handorakel. Univ. Bibl. 2771-2 bibliográfiai jegyzeteit, 174.) — Faludi (németből) így fordítja: „Ha ki a forrásból untig ivott, hátat mutat néki. Mikor kifacsarjuk a narancsnak levét, ezüst csészéből pad alá hajgáljuk üres béléit.” (Király 1909, 344.) — Graciánus könyvének 5. aforizmája Schopenhauer hiteles fordításában olvasható. A vonatkozó részlet: „Abhängigkeit begründen. . . Man erlangt mehr von der Abhängigkeit als von der verpflichteten Höflichkeit: wer seinen Durst gelöscht hat, kehrt gleich der Quelle den Rücken, und die ausgequetschte Apfelsine fällt von der goldenen Schüssel in den Kot. . . (Handorakel und Kunst der Weltklugheit. Deutsch von Arthur Schopenhauer. Mit einer Einleitung von Karl Vossler. A. Körner Verlag Stuttgart 1956, 2.)

Graciánus mondása Rákóczi írásaiban többször előfordul. A franciákba vetett bizalmának megrendülése első időszakában — mint Zolnai írja — keserűen jelentette ki, hogy „régóta úgy tekintenek, mint kifacsart citromot, melynek héját el kell dobni”, vagy mikor a danckai francia követnek azt írta, hogy „a forrásnak hátat fordítanak, miután ittak belőle” (II. Rákóczi Ferenc. é. n. 92). A fejedelem írta Fierville d'Hérissy lovagnak Wysocka, 1711. június 18-i levelében: „egyideje kifacsart citromnak tekintenek, melynek héját elhajtják . . . úgy gondolom, a magyarországi háború gondolatát egészen elejtették, rám pedig úgy tekintenek, mint aki eljátszotta a szerepét.” (Köpeczi 268.) Említi Szalay László: „. . . mint a kiszopott narancs, melynek héját elvetik.” (II. Rákóczi F. bujdosása. 1864, 73.) — Márki Sándor (II. Rákóczi F. élete. 1925, 93). Márki 1709-ből is idézi: „Torcy külügyminiszter előtt követe, Vetésy László útján, panaszkodott, hogy úgy bánnak vele, mint a kicsavart narancsal s magára hagyják, hogy alkudozásait ne zavarja . . .” (i. m. 78.) — Mikes Gracián mondását Rákóczitól is hallhatta.

Szigeti József és Barta János jegyzetében elnézésből az itt szereplő Graciánus „Valentinianus római császár idősebbik fia, i. u. 370-től 383-ig a nyugat-római birodalom császára.” stb. — Mikes, Baltasar Gracian (1584—1658) spanyol barokk író nevét említi. Az általa írt könyv (első kiad. címe: *Oráculo manual y arte de prudencia* . . . Madrid 1647, 160; — a francia fordítás pontatlan címe: *L'homme de cour de Baltasar Gracian*. Trad. et commenté par le Sieur Amelot de la Houssaie, Paris 1684) Európa-szerte elterjedt olvasmány volt. Ugyanis 300 maximát közöl, amelyekben a legfelsőbb körökben célravezető, minden lehető boldogulási módot tárgyal. Írása lépten-nyomon a II. Fülöp idejéből való spanyolországi állapotára emlékeztet. Látszólag erkölcsös jellegűek ezek a mondások, de egy ravasz udvari környezet és egy megbízhatatlan jellegű társadalom állapotait tartják szem előtt. Graciánus életbölcséletének alapja a pesszimizmus és oportunitizmus, erkölcsfilozófiájának gyakorlati megvalósulása a színlelés művészete. — Stílushatás szempontjából is vizsgálendő. Graciánus állapította meg a conceptizmus törvényeit. Műveiben azt a művészi stílust képviselte, mely a gondolatokban, ötletekben kereste a meglepőt, ellentétek összekapcsolásával, kétértelmű, burkolt elmésséggel, váratlan fordulatok halmozásával. Vö. Bán Imre ItK 1954, 450 (Curtius 295—303). — L. Baumgarten: B. Gracian en Hongrie. RLC 1936, 40.

12 *mikor az ember a csorgóból akar inya, meg hajol előtte. de azután hátat fordít néki.* — a forrásból, a kútból. NySz (Csor), csur: csorgó, csurgó 2) — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits).

14 *ilyen a világ;* — Ld. másutt is (48, 119, 145, 152. lev.).

15 *a moldovai, és a havasalföldi vajdánékat . . . a görög fejedelmeknéket,* — Vö. Simonyi Zsigmond Nyr 1884, 120—123. „A -né-vel való összetétel a szóképzéshez való átmenet.” — Ld. a 77. lev. jegyz. is (szedóné).

21 *se a szép tyúkoknak bal felül való gondolatot nem adot,* — A szép tyúkok a fehérnépek. Mikes hosszú idő óta (108. lev.) nem hozta elő ezt a témát. Rákóczi halála után az első eset, hogy ismét tréfálkozik a nőkről.

[129.]

2 sor . . . *a melyet le irom. ha unadalmas lesz is.* — Alább 67. sor . . . *a kit is oda ajándékozzák,* — Vö. Kertész Nyr 1905, 287: Függő és független szerkezetek kombinációja. Kertész példákat idéz még a 136, 146. levélből; „ . . . van itt az analógiának egy másik érdekes eredménye is, melyet a mai népnyelvben alig találunk meg, de a régiségben, még Mikesnél is elég gyakori . . . Arra a feltűnő jelenségre akarunk rámutatni, hogy a relatív mondat igéjét a régiségben néha tárgyasan ragozzák, noha a relatív névmás határozatlan jelentése következtében tárgyaltalan alakot várnánk. Oka nem lehet más, mint a független, mellérendelő szerkezet analógiája.” — Hasonló példák Rimaytól, Csereitől, Thököly leveleiből. — A relatív névmás utáni tárgy ragozásra vö. a 3. lev. jegyz. 1. sor.

6 *a Csauz pasa, sok Csauzokal.* — Alább *jantsárok, díván ház . . . kalmakán,* — Vö. a 128, 13, 20, 8, 3. lev. jegyz.

24 *gyöngyfel varrot tafraj* — Ld. a 31. lev. jegyz. 32. s.

26 *két Csauz pasa* — Mikes itt s az alábbi helyen a csavusoknál (ld. csauz) szolgáló két tisztról, nem pedig az ezek élén álló csavus basíróról (ld. csauz pasa) beszél.

34 *suplicatiót* — folyamodványt, kérelmet.

44 *kilentz száz erszény pénzt* — Ld. a 91. lev. jegyz. 122. s.

45 *bőr zacskokban.* — NySz Zacskó: bőr-zacskó. A szótár csak innen idézi.

59 *a két kadíleszkert . . . a kaptán pasával.* — Vö. a 92. és 20. lev. jegyz.

69 *és vége lett. a komédiának. és ennek a levélnek.* — Érdekes egybevetni a fényes portán tett első látogatás (8. lev.) élményleírásával. A komédiáról ld. a 128. levelet is. — Egy török okmány hírt ad arról, hogy Máriássy tábornok Hotinból megérkezett a török táborba. A pénztárnál egy magyar csapat toborzására jelentős összeget, 2000 gurust (1 arany gurus = 1 arany piaszter = 120 ákce.) utaltak ki részére. (Karácson: CXXI. 1737. nov. 3.)

[130.]

1 sor *az Esopus mondása* — Ld. a 63. lev. is. Forrása Bayle szótárában megtalálható. Bayle Esopus cikkének I) pont alatt közölt jegyzetében Diogenész Laërtiusra hivatkozva elmondja, hogy Chilo, a hét görög bölcse egyike arra a kérdésre, mit csinál Jupiter, Aiszóposztól azt a feleletet kapta: a felmagasztaltakat lealacsonyítja és az alacsonyakat felmagasztalja. Bayle

szövege így hangzik: „Chilon l'un des sept Sages de la Grece étoit déjà vieux en la 52 Olympiade, lors qu'Esopo étoit dans sa fleur. On ne sait pas bien où et quand Chilon, aiant demandé à Esopo quelle étoit l'occupation de Jupiter, remporta cette réponse, Il abaisse les choses hautes, et élève les choses basses.” (DictHist 1730.) — A felmagasztal—megaláz gondolatpárhuzam többször ismétlődik a bibliára visszavezethető formában is, pl. 13, 85, 151. lev. stb. Ld. Király 1909, 342. — Zolnai 1924, 39. Uő. NRH 1935, I, 368. — Zsoldos 15—16.

8 mahomet — Ld. a 7. lev. jegyz. 11. s.

10 mindenit el petsételték, — Hasonlóképpen a 145. levélben is. Szily: „Ebben a jelentésben a NySz. nem ismeri.” Az ÉrtSz sem magyarázza. A. m. lefogalták, elkobozták.

11 a kalmakánt tevek a kerékre., hogy ót ülljön a még lehet, — A szerencse forgandóságáról, a „kerék”ről ld. a 13. lev. jegyz. 33. s.

12 ennek a neve mehemet gyümrühcsi. — A letett vezér Muhszinzáde Abdullah Pasa volt, aki 1737. aug. 6-tól dec. 19-ig volt hivatalban. Az új vezér Jejen Mehmed Pasa 1737. december 19-től 1739. március 22-ig viselte tisztségét. Yegen Mehmet Paşa (Jejen-Mehmet Pasa), aki a kajmakám (ld. kalmakány 3.lev.jegyz.) tisztjéből emelkedett a nagyvezérségre. A névalakkal kapcsolatosan ld. mahomet (63. lev. jegyz.). A Mikes által említett gyümrühcsi (vámos) mellékneve bizonyára valamilyen előző tisztségére utalhatott. Tő. gümrükçü (gümrükcsü) 'vámos, vámszedő'.

[131.]

6 sor a vezér a fejdelem kezében adá az Ethnámét., . . . a portával tsinált szövetségnek levelét; — Tő. ahdname (ahdnáme) 'szerződés, megállapodási okmány'. Az ahdnáme jellegével, általános vonatkozásaival kapcsolatban ld. Pakalın I, 29, ahitname címszó. — A két fél között megkötött szerződés okirata megvan egy Törökországban 1917-ben kiadott oklevéltárban. (Ahmed Refik: Rákóczi király és kísérete az oszmanli birodalomban. — Memalik¹ 'osmanijede kral Rákodži ve tevabi 'i Istanbul 1333, Sztambul 1917. Kiadta a Török Történelmi Társulat.) A Rákóczi József és Mahmut szultán közt kötött szövetségi szerződés (1738. jan. 20.) Instrumentum Pacti inter Augustissimum Imperatorem Sultan Mammut Han, et primum Josephum Principem Rákóczi. Színes virágokkal s arannyal szőtt török brokát kötésű, ívrétű könyv finom francia papírra nagy díszel írt eredetije a török cs. kincstárban Isztambulban van. A körirat nélküli piros viaszpecséten az erdélyi hármas címer, közepén szívpajzsban a Rákóczi-címerrel (Thaly TT 1890, 405—414; és 1893, 173).

A szultáni ahdname elismeri Rákóczi József öröklési jogát, de ezt súlyos föltételhez köti. Többi közt kijelenti, hogy a megszerzendő magyar- és erdélyországi várak közül a „megfelelők” a porta birtokába mennek át; Erdély a fejedelemség határain belül és „határai közelében” húszezer, távolabb tízezer harccsal fogja erősíteni a szultáni hadakat, Magyarország pedig száz-ezer, illetőleg harmincezer harccsal, de ezek eltartásán kívül „indokolt esetben” nyolcvanezer főnyi sereg teletetését is vállalja; Erdély és Magyarország régi függetlensége, törvényei, vallásszabadsága biztosíthatnak; az

Erdély és Magyarország által fizetendő „ajándék” nagyságában a felek közösen fognak megállapodni; a kereskedelem érdekében szerződést helyez kilátásba, melynek biztosítása végett öt magyar és erdélyi főúrnak, akiket évenként föl fognak váltatni, Isztanbulban kell laknia; a részleteket a háború befejezése után fogják megállapítani, de Rákóczi vendégjoga balsiker esete is biztosítva van.

E szerződést Rákóczi egy latin nyelvű előszóval és egy záradékkal egészítette ki. „Atyja címein kívül életcélja is örökségül esvén”, ezt a szultánság oltalma alatt igyekszik megvalósítani és ámbár „egyes föltételeket” túl nehezeknek vél, csatolja a befejező záradékot és a szentháromságra letett esküt (1738. január 22—31). Ld. Fekete Lajos LevtkÖzl 1925, 272. — A háború lefolyására vonatkozólag ld. Rédvay István: Az 1736 és 1739 közötti török háborúk. HadtörtKözl 1938, 31—58, 133—152. Uő. Az 1736. és 1739. év közötti törökországi háborúk. Az első (1737) hadjárati év. HadtörtKözl 1935, 63—100. A második (1738) hadjárati év. 1935, 258—297. — Tudósítások az 1737—1738-iki török háborúról. Közli Koncz József. HadtörtKözl 1894, 556—558. — Karácson Imre: III. Károly magyar király háborúja a törökökkel. Sakir bej és Szubhi török történetírók leírása szerint. HadtörtKözl 1892, 323—370, 517—540. — Magyarország története 1526—1790. Bp. 1957, 274—75: A Rákóczi-emigráció és a Rákóczi-hagyomány. — Władysław Kopczyński, Polska a Turcja 1683—1792. Warszawa 1936, 112, 129—30, 135: József Rákóczi.

III. Károly Rákóczi József ellen nyílt rendeletet (Laxenburg 1738. máj. 6.) adott ki; magyar fordítása (SzékOkl VII. 1696—1750. 1604. sz.). Eszerint Rákóczi Józsefért élve tízezer, halva hatezer forintot tűz ki a bécsi udvar. „Mint hogy pedig a feljebb megírt 1715-ik esztendőben kiadott 49. articulus szerint megtiltatott légyen, minden hazafiai között, hogy az ellenséggel való szövetség és egyezés ne lenne, azért azon törvényt most is erősítjük, hogy senki a megírt Rákóczi Józsefnek, vagy az ő követőinek, nevezetesen kémjeinek Magyarországon, Erdélyben és egyéb örökös tartományinkban valaki szállást adna, maradást engedne, vagy tudva duggatná, avagy a Rákóczi törökkel való tanácskozását, elhánt csalogató leveleit magánál tartaná s magához hasonlókkal közlené, avagy e végre gyülekezéseket indítana, Rákóczival vagy az ő követőivel egyetértene, vagy ő néki szolgálna, mellette felkelvén fegyvert fogna, ha ki ezeket tudja és a közelebb való generális commendánsnak hírt nem adna: azonnal mingyárást hiteltlenségnek büntetésében, hazájának árulásában, közönséges csendességnek háborításának büntetésiben és vétkeiben esik és arról való büntetésünköt fogja tapasztalni.” (Eredetije Csík vármegye levéltárában.) — 1605. sz. A főkormányzók rendelete Csíkzéknek, melyben a Rákóczi József ellen kiadott kir. patens kihirdetését elrendeli. N.-Szeben 1738. május 8. A külső cím: Csík, Gyergyó és Kászonzéknek. (Eredetije Csík vármegye levélt.-ban 1610. sz.)

A császár a szentszéknél minden súlyát latba vetette, hogy azt a kereszténység halálos ellenségével való szövetkezés büne miatt Rákóczi ellen hangolja, s egyházi átokkal való sújtását kieszközölje. Róma sokáig húzódott a kérés teljesítésétől, végül is XII. Kelemen pápa Rákóczi Józsefet 1738. szept. 5-én egyházi átok alá vetette. (Katona: Historia critica regum Hungariae. XXXVIII. 781; és Rédvay HadtörtKözl 1935, 265.) Rákóczi József kiközösít-

tése pápai rendeletre: Kalazantinum 1913 H. E. S. Merckwürdiges Leben und Thaten des Joseph Ragozy und seiner Vorfahren (Frankfurt 1739). — Ld. még Rákóczi emlékiratát a török portához, 1737. szept. 8. Copia di Memoriale presentato alla Porta Ottomana in nome del Principe Giuseppe Rakotzi. Envoyé par le Comte de Canal avec sa Lettre particulière du 15 Mars 1738.) Egykorú másolat a turini áll. levéltárban. Registr. Cort. Stran. Addizione 100, 2-do.) Thaly TT 1890, 401—405. — Ld. a 134. lev. jegyz. is.

14 el kel indulnunk. vagy akarjuk vagy sem. — Elindulás előtt a porta rendezte a Rákóczi József mellett levő „tábornokok” tartásdíját.

„Az egykori magyar királynak, Rákóczinak fia, a királyfi kíséretében a ruszcsuki járásban levő Csernovi faluba induló öt magyar tábornok és bejzáde ellátási díjáról való defter.

Pápai János tábornok és Mikes bejzáde [bégfi, vagyis nemes úr] ellátási díjának hozzácsatolásával együtt a napi ellátás összege 1200 ákce s az 1150. évi Sevvál hó elejétől az 1151. évi Khizir napjáig a naponkénti tíz gurusból száz napi összeg kiszámíttatván, ezer gurusra megy, mely összeg a királyfi mellé rendelt defterdárhelyettes Musztafa bég által a királyfi kíséretében menő tábornokoknak és bejzádeknek az 1150. évi Sevvál hó elejétől hónapról hónapra megadassék. Az erre vonatkozó magas fermán kibocsátatván, bejegyeztetett és másolata kiadatott. Kelt az 1150. évi Ramazán hó 20-án.

Pápai János tábornok	Mikes bejzáde	Dasti tábornok
300 ákce	180 ákce	360 ákce
újabbán kért	120	
	<hr/>	
	300	
Ilosfai tábornok	Pázmán bejzáde	
240 ákce	120 ákce	

(Karácson: CXXII. 1738. jan. 9. Szeráj lev.) Ekkor rendezte a porta Rákóczi József tartásdíját is (Karácson: CXXIV. 1738. jan. 9. Szeráj lev.). A kifizetés mikéntjéről is részletes intézkedés történik, továbbá a hintóról, a postalovakról, a poggyász elszállításáról, az élelem és a csernavodai szállás biztosításáról stb. (Karácson: CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII. 1738. jan. 12 és CXXX. febr. 2. Szeráj lev.) Az okmányban szereplő Dasti-ról Mikes a 142. levélben azt írja, hogy olasz; Pázmándyról ld. uo. Mikes tartásdíját utólag emelte fel a porta. Az összfizetésről és elosztásáról:

„A királyfinak tehát császári ajándékul húszezer gurus adassék s a királyfi kíséretében levő Pápai János tábornok, Dasti tábornok, Ilosfai tábornok, Pázmán és Mikes nevű két bejzáde Khizir napjáig megállapított ellátási díjai s az idő és helyzet követelményei szerint azon a vidéken felmerülő másféle kiadások a defterdár-helyettesül kirendelt Musztafa által fizettesenek ki s évégett ötvenezer gurus rendeltetett. A bejegyzés szerint így az összeg hetvenegyezer kétszázötven gurusra megy...” (Karácson: CX XIV. 1738. jan. 8. Szeráj lev.) A porta Rákóczi útbaindításával egyidejűleg értesítette Hotin parancsnokát, hogy a gyülekező bujdosókról állandó tudósítást küldjön neki, azok ellátásáról gondoskodjon és Rákóczi kívánsága szerint csoportosítsa őket. Mikes is többször említi (pl. 134. lev.), hogy a porta

jelentős számú magyar szökevényre, lengyelországi bujdosó csapatba verődésére számított. (Karácson: CXXIX. 1738. jan. 12. Szeráj lev.)

15 *azért nem írhatok többet* — Az alkalmiság érzékeltetésére szolgáló valódi helyzetet jellemző fordulatok. Ld. a 126. lev. és jegyz. is.

[132.]

Keltezés: *Drinápoly*. — A városról ld. a 3. lev. jegyz. 6.s.

4 sor *el végezvén tehát őt a komédiát* — Vö. a 128, 129. lev. és jegyz.

5 *rüka és fényes rendeletlenség*; — A levélíró állandóan kiemeli a Rákóczi József környezetében uralkodó zűrzavart (124, 125, 127, 131. lev.).

7 2 *kapúsi pasával*. — Ld. a 13. lev. jegyz. 6.s.

9 *egy tefterdárt*. — Másutt is (146, 177. lev.). Tö. defterdar (defterdár) 'pénzügyi tisztviselő, szám vivő'. A defterdár tisztje mind udvari, mind tartományi szinten létezett. Előbbiből nőtt ki a későbbi pénzügyminiszter tisztje (vö. Pakalín I, 441).

12 *az utban hoszu levelet nem lehet írni. azért el végezem* — Vö. a 16, 126. lev. és jegyz. Az úti levél a *Leveleskönyv* Rodostó előtti részére is jellemző; összefüggött a gyakori helyváltoztatásokkal.

13 *jó egészséget kívánok kegyelmednek* — Mikes a 127—131. levelet Konstantinápolyban írta. A korai levelekre annyira jellemző „nénjé”-vel való évődése már alábbhagyott. Nemcsak az egyes levelek egyhangúbb befejező fordulataiban érezni ezt, hanem korábbi játékos motívumainak (évődés, egymás szeretése, a levelek dicséretése stb.) feltűnő hiányában is. Azt is „elfelejti” megmondani, hogy „meglátogatta” nénjét négyhónapos konstantinápolyi időzése alatt, amiről régen (17, 18. lev. stb.) kedvtelve írt.

[133.]

2 sor *tegnap hus hagyo ked volt,,* — NySz Hagyo: hús-hagyó. Húshagyó vagy húshagyó kedd, a hamvazószerda (a katolikus egyházban a 40 napi ún. nagyböjtnek első napja) előtt való napnak, vagyis farsang utolsó napjának a neve.

7—12 A bulgár falvak és lakóinak néprajzi érdekű leírásához vö. a visszajövet írt levelet is (157. lev.).

8 *igen rüka liktárium*, — Szily: „a. m. lekvár; itt: csemege. Erdélyben ma is mondják.” (Lat. electarium.) — Előfordul Bethlen Miklósnál is (I, 139), Teleki Mihály és Pápai János följegyzéseiben (MHH 27. 223) és Apornál is (MHH 11. Scriptores 1863, 386).

11 *csernavoda*, — A „nagy falu”-ról ld. a 134, 143—147. lev. is. Csernavoda településének történetéről ld. Joan J. Muşat: *Istoricul oraşului Cernavodă*. Bucarest 1938, 101 + il. Mikes jellemzése megfelel a valóságnak. A község nevééről Paul Cernovodeanu bukaresti kutató az alábbiakat írja: „Le nom de Cernavodă provient de la traduction slavone (Черна Вода) du mot turc »Carasu«, qui signifie »Eau noire«, donné au lac sur lequel se trouvait cette localité. En vérité, jusqu'au milieu du XIXe siècle, le lac »Carasu« communiquait avec le Danuble par un canal (en turc »Bogazu») et au Nord-Ouest de ce canal, près de son embouchure existait le village, nommé plus tard Cernavoda, mais que les turcs désignaient au moyen âge du nom de »Bogazchivi« (Village de l'embouchure du canal) (Cernovodeanu 2).

A Csernavodán, Bukarestben és Jászvárosban írt 133, 134, 143—147, 148, 156. leveleket román nyelvre is lefordították és ellátták magyarázattal. Először Octavian Prie fordította le az 1738—1740 közötti román vonatkozású leveleket, Un scriitor maghiar despre țările românești în prima jumătate a veacului XVIII. (Unirea 1909, 22—25. sz.): „Egy magyar író a román fejedelemségekről a 18. század első felében.” Ezeket elemzi Nicolae Jorga Francisc Rákóczy al II^{lea} invietorul constiintei nationale ungurești și romîinii. (Analele Academiei Romîne Seria II. Tome XXXIII. 1910—1911. 1—33) „II. Rákóczi Ferenc a magyar nemzeti öntudat ébresztője és a románok” c. tanulmányában. Kitér ebben Rákóczi József és Constantin Mavrocordat munténiai és Ghica moldvai fejedelemmel való kapcsolatára és a román fejedelmek szerepére az 1738—40 hadjáratban (25—26). Ugyanitt tárgyalja Mikes romániai tartózkodására vonatkozó leveleit is. — Nagyobb lélegzetű tanulmányban számol be Mikesről Constantin I. Karadja, Scrisorile lui Kelemen Mikes (1738—1740) (Analele Dobrogei 1923, IV, nr. 4. 106—117) „Mikes Kelemen levelei 1738—1740-ból.” A jelzett leveleket Russo, a budapesti román követség munkatársa fordította le rövid kommentárok kíséretében. Ugyancsak Constantin I. Karadja írt Mikes jási tartózkodásáról, Scrisorile lui Kelemen Mikes 1739, Jașii în cronicari și în călători Străini (Ivan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași 1924, fasc. 4. 261—265) „Külföldi krónikások és utazók Jassiról.” Rövid bibliográfiát is csatolt hozzá. — Nicolae Jorga későbbi művében összegezi a Rákóczira és Mikesre vonatkozókat (Istoria romînilor prin călători. II. vol. Bucarest 1928, 161—164). — Stefan Kheil (Convorbiri Literare LXXII, 1939, 1843—1848) Mikesről szóló írásának címe: Impresiile lui Clement Mikeș despre Principatele Române în „Scrisorile turcești”. — Paul Cernovodeanu lelkiismeretes bibliográfiát állított össze Mikes román vonatkozásainak irodalmáról és az említett leveleket jegyzetekkel látta el még kiadatlan kéziratban levő munkájában (Istoria Bucureștilor prin călători străini, vol. II. Bucarest 1958, 215—218. Ennek kivonatát ld. az Irodalomtörténeti Intézet archívumában Budapesten. A román kutatók alapján megerősítik, ill. kiegészítik a Mikes-levelekben előadottakat. Ezek a részletek néprajzi-történeti érdekességűek. Ld. az egyes levelek jegyz.

13 *de gazdag kereskedők vannak itt. mind inkább erdélyben kereskednek*, — Mikes a kereskedést mindig kiemeli, amikor alkalom adódik rá (37, 42, 60, 62, 150, 199. lev.). Ld. a 37. lev. jegyz. 23.s.

15 *többet is írnék ha volna mű*, — A tudósító levelek, élménylevelek röviddek, az új benyomásokat összegezik (vö. a 127, 132. és előbb a 2, 3, 17, 19. lev.).

15 *én pedig maradok. kegyelmednek*. — Vö. a lapalji szövegjegyz. *kegydk*. Mikes rövidíti a levélvégi fordulatot (ld. a 34. és 50. lev. jegyz.).

[134.]

Keltezés: *Csernavoda 5 marty 1738*. — Egy 1738. márc. 4-én kelt török okmány Rákóczi Józsefnek Galatában és Rodostón maradt kísérete számára tartásdíj utalványozásáról rendelkezik. Mintegy huszonöt férfi és nő ellátásáról van szó. A végén négyet név szerint is megnevez, köztük: Molitard, és „Mikes bejzáde pénztárnok ellátási díja: 180 ákce”. (Karácson: CXXXI.

Szeráj lev.) Úgy látszik, vagy utólagos elszámolásról van szó, vagy pedig egy téves dátumról vagy bejegyzésről (ld. a 131. lev. jegyz.).

1 sor *Talám már az írást el is felejtette kegyelmed . . .* — Mikes kezdi föleleveníteni a kölcsönös levelezés fikcióját (138, 139, 141, 143, 145, 147. lev.). Az utóbbi években csak ő maga írt és nem emlegette „nénje” leveleit (vö. a 121. lev. és jegyz.).

2 *tegnap érkeztem vizsá bukurestről.* — Mikes „Constantinus vajdát” köszöntötte Bukarestben. Constantin Mavrokordat vajdánál tett látogatásáról megemlékezik Constantin Dapontès, „Éphémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)” krónikájában: „14 Février 1738. Marias, ex-général du père de Rakoczi, arriva à Bucarest, ainsi qu'un, magnat nommé Michel [sic! vagyis Mikes], envoyés l'un et l'autre au Prince par Rakoczi. Marias avait ordre de se rendre à Hòtin; Michel était chargé de soumettre au Prince quelques propositions, de s'informer quelle était la situation en Transylvanie, puis de retourner près de Rakoczi. Le Prince leur fit à tous deux un bienveillant accueil. 18. Février Michel quitta Bucarest pour retourner à Tchernavoda”. (Tome II. Paris 1881, Emile Legrand 70. Trad. du grec.) A krónika és Mikes dátuma között némi eltérés van! Mikes febr. 19-én (133. lev.) írt arról, hogy „tegnap” megérkeztek Csernavodára. Ezután ment Bukarestbe. — A fejedelemnek címzett Constantin Mavrokordat, aki Mikest fogadta bukaresti udvarában, Nicolae Mavrocordat, „prince de Valachie” fia volt; hatszor került hatalomra Bukarestben (1730 IX—X, 1731 X—1733 IV, 1735 XI—1741 VIII stb. és négyszer Jassiban (1733 IV—1735 XI, 1741 IX—1743 VII stb. — 1769 XII. 4. megh.). Ld. Cernovodeanu 2—3. Bukarestről ld. még a 148, 153—156. lev. is.

7 *belé ne sipadgyon,* — NySz Süpped. Ld. az 1. lev. jegyz. sipadoztak (Szily). — MTsz Sippad: süpped (Csallóköz Nyr. I, 332; Szlavónia Nyr. V. 12; Szeged, Bodrogek Tsz.)

10 *de abban thamás vagyok.*, — A szolás előfordul a 19. levélben is.

10 *vüimben* — A városról ld. a 135. lev.

12 *vázt* — madárijesztőt; régies alak (Szily). A 124. levélben: *belöllünk ijesztőt akar tsinálni.*

14 *talám úgy lehetne ha azöreg urunk élne,* — Ld. a 126. lev. és jegyz. — Erdélyben felkészültek Rákóczi József esetleges támadására, s hogy a belső mozgolódás elejét vegyék, megfélemlítő intézkedéseket tettek. 1738 március hó végén Lobkovitz herceg kommandírozó generális a Rákóczi Józseffel való egyetértés gyanúja miatt az erdélyi ref. püspökkel együtt több ref. főurat elfogat, akiket erős őrizet alatt kísérnek Brassóba. Csak a következő év végén szabadulnak. Ld. a főkormányshék rendeletét Csíkszéknek, melyben „a Rákóczi Józseffel összeköttetés gyanúja miatt elfogott urak felmentését és szabadon bocsátását kihirdetni rendeli”. Megyes, 1739 jan. 16 (SzékOkl VII.), vö. a 131. lev. jegyz. A hűtlenség gyanúja miatt elfogott, azután ártatlannak nyilvánított urak az alábbiak voltak: „. . . gróf Bethlen Sámuel, báró Lázár János táblai assessorok, Szigethi István hazánkbeli reformatusok superintendense, kis rhédei Rhédei Ferencz és László, toroczko-szent-györgyi Thoroczkaí Sigmond és erceí Tholdalagi Mihály atyánkfiait úgy csapai Thordai József által anonimo scripto hamisan elárult ugyan csapai ns. vitélzö Thúróczi János ő kegyelmeket sacro Majestatis suae oraculo absolváltattak-

nak és ártatlanoknak ítéltetteknek . . .” stb. (Eredetije Csík vármegye levt.-ban). Ld. erről Bethlen Kata sorait (85, 87). — Rettegi György Önélet-írását (Hazánk 1884, I, 222—23).

[135.]

1 sor *de postán*. — gyorsan, szaladva.

3 *csernavodáról*. — Vö. a 133. és 134. lev.

8—12 *utunk nem volt unadalmas*. — Néprajzi érdekű, eleven leírás. Mikes észreveszi, hogy *a fejér nép igen tsufos süveget visel*. Az asszonytéma kezd visszatérni leveleibe (128, 133. lev.).

15 *a pasa . . . a tihája* — A pasa szóról vö. a 9, a tihája-ról a 28. lev. jegyz. — A pasa személyéről ld. a 136. lev. és jegyz.

15 *sátorai fel valának verve*, — NySz Ver: föl-ver [Szólások]. Előfordul a 138. levélben is.

19 *ágyu dörgések között*. — Szily: „Ágyúdörgés. A NySz.-ból kimaradt.”

20 *mászor. másrol írok. most ez elég*. — Vö. Szabolcsi 230: D) Jellemző mondat-ritmika. — A kurta befejező fordulathoz ld. a 15. lev. jegyz.

[136.]

3 sor *ehárom bontsokos vezér* ; — Vö. *boncokos* (92. lev. jegyz.). Ld. még Volf György: Boncs, boncz. Nyr 1884, 515—518.

9 *sátorokat vonatván fel* — NySz Von: föl-vonat [Szólások].

11 *erre jó vigyázni, hogy nem ő várt minket a sátorok alatt. hanem mi ötet*. — A török udvari etikettben gyakorlott ember szemével méri a levélíró a pasa fogadásának ezeket a sajátos mozzanatait (*ebédre hívut. de velünk nem ett, stb.*).

15 *halváts. mehemetnek*, — Hacı-İvaz Mehmet Paşa (Hadzsi-İvaz Mehmet Paşa), aki kezdetben Vidinben szolgált, majd az 1737—1739-es osztrák—török háborúban szerzett érdemei alapján a nagyvezéri tisztig jutott el. E tisztet 1739 március 22-től 1740. június 23-ig viselte. Albán eredetű volt, származása körül azonban több mendemonda szállingózhatott, mert sokan tévesen grúz eredetűnek tartották. Mikes sem volt pontosan értesülve, s ő örmény eredetűnek tartotta a pasát. A név Mikesnél erősen torzult alakban jelentkezik. A mehemet névalakkal kapcsolatban ld. *mahumet* (63. lev. jegyz.).

16 *a fő harmánczadoságból* — a fővámosságból. NySz Három: harminca-dóság. A szótár csak innen idézi.

18 *nőnek fel . . . valamint a gomba*. — NySz Gomba [Szólások].

20 *orsóvát lövetni*, — Előfordul a 137, 138. levélben is. Szily: „Régies; ma: lövetni. Ugyanígy volt vivotni helyett vivotni s ebből a mai vitat.” NySz Lő, lü: lőtet.

23 *ett*, — Szily: „evett helyett. Székelyes.” Előfordul másutt is, pl. a 111. levélben.

23 *czüdázatot* — NySz Dsida: dsidáz.

28 *hívut*. — hivott; székelyes alak (Szily).

30 *a belső város . . .* — A város és környékének Mikesével egyező, egykorú, valamint részletesebb leírását adja Regina Salomea z Rusieckich Pilsztynowa lengyel emlékirónő (ld. róla a 141. lev. jegyz.). A szomorú állapotokat hasonlóan festi le. Mindkét leírásban megnyilatkozik az író együttérzése, humaniz-

musa. Pilsztynowa bemutatja a hatalmas török tábornok, pontatlanul tájékoztat a hadieseményekről; megtudjuk, hogy mintegy száz keresztény ember van egyetlen házba zsúfolva, a keresztények házai pedig törökökkel vannak be telepítve. Részvétellel mondja: „... láttam német tiszteteket és közkatonákat, 200-at egy láncban, nyakukon megvasalva, amint Vidinen keresztül mentek . . . Csaknem minden házban láttam rabszolgát, rabszolganőt vagy gyermeket török rabságban. És raboltak Belgrádnál, Budán, Krajován is, megszámlálhatatlan városokban és falvakban, németeket és magyarokat; ezt a szokást a törökök ma is tartják . . .” Vö. Roman Pollak i Marian Felczyński: *Proceder Podróży a Życia Mego Awantur*. Wydano z autografu Biblioteki Czartoryskich w Muzeum Narodowym w Krakowie, 1957. Az ide tartozó lengyel szöveg:

„Przyjechawszy szczęśliwie do Widynia tureckiego konno, przebrana po męsku, po turecku jak janczar i stałam gospodą w hanie, to jest w austerii, i chciałam sobie dworek nająć dla mieszkania, ale trudno było choćby czerwonych złotych 100 na miesiąc dać za dworek, to go nie można było dostać. I takem bardzo markotna była, bo białogłowie ciężko jednej mieszkać w hanie, a tu nie dostanie stancji. Z tej racji [to] było, że wielka gmina wojska tureckiego, że po 100 ludzi chrześcijan zganiano w jednym domu, a domy chrześcijańskie Turkami osadzano, bo to w zimie było, a prości janczarzy alias wojskowi, pod namiotami w polu około Widynia, bo generał Damnic przyciągnął pod Widyń turecki swoim regimentem chcąc rewanzować, co Sekendorff poblądził, to generał Damnic chciał poprawić. Pod Krajową dość z dopustu p. Boga nie udało mu się ta potyczka, bo ledwie sam z kilku sztaboficerami salwował się, a reszta Niemców od Turków wszyscy na placu trupem położeni, a niektórych w niewolę wzięto. Widziałam niemieckich oficerów i gemejnow 200 w jednym łańcuchu za szyje okowanich, prowadzonych przez Widyń.

Jak też zwyczaj niedobry w niektórych nacjach, że i żony i dzieci biorą na wojnę i tak wszystkie hurmem żony i dzieci w niewolę wpadły, i widziałam niemal w każdym domu niewolnika lub niewolnicę, lub dziecię w niewoli tureckiej. I zabrali natenczas Biligrad, Budym, Krajową i wiele bez liczby miast i wsi niemieckich i węgierskich, co i teraz Turcy trzymają.” (68.)

31 *szép térségek* — NySz 1. Tér: térség. A szótár csak innen idézi.

42 *a kávé házban* — „Eddigi tudomásunk szerint korábban nem fordul elő. Előbb: kávéház.” (Szily) NySz Ház: kávé-ház. Mikesen kívül Faluditól, Orczytól és Gvadányitól; idézi a kávéházat is PPB-ből. — Pápai egy helyütt káféház alakban írja (1709. 288).

43 *ilyen oltsu. út a tsászár madár.* — Szily: „Tréfásan »császár katonája« helyett.” Ld. még a 106. lev. és jegyz. 23.s.

[137.]

1 sor a szokásunk szerint. *szaladva kel készülnünk. és meg indulnunk,* — Vö. a 135, 132, 131. lev.

3 *nissa felől* — Nis városa felől. Nis (Nissza) Jugoszlávia egyik legnagyobb városa; a Belgrádból Bulgáriába vezető úton fekszik. A török háborúk idején stratégiai fontosságú erősség volt.

6 *azide valo pasa* — Ld. a 136. lev. jegyz. 15.s.

8 *königszeg generalis* — Königszeg tábornagy, az osztrák haditanács elnöke. Orsovánál 1738. aug. 15-én csatát veszített.

20 *de e mind meg lehet a komédiában*, — Mikes a törökkel való „táborozásában” megragadja a helyzet lényegét: nemcsak kilátástalan ez a lőtás-futás, hanem komikus is. A „komédia” kezdetéről ld. a 128. lev. és jegyz. 7. s.

21—24 Mikes a bujdosó magyarok helyzetének megítélésében józan, kiábrándult és szkeptikus. Kijárta a török iskolát, nem vár semmit „a sok szép szó”-tól. Tudja, miért hurcolja magával a vezér Rákóczi Józsefet (vö. a 134. és 131. lev. és jegyz.). — Másképpen beszélt 1717-ben (2, 4, 6. lev.), amikor a hadakozástól függött sorsa: visszatérhet-e szülőhazájába.

23 *a fára való fel magasztaltatást* — NySz Magaszt: fölmagasztaltatás. A szótár csak innen idézi. A fölmagasztal igét Mikes itt tréfásan használja felakaszt, akasztófán kivégez jelentésben (ÉrtSz).

25 *a ki posta lovon táboroz* — NySz Tábor: táboroz. A szótár csak innen idézi.

[138.]

Keltezés: *jetislán* — Előfordul a 139—140. levélben is. Fethislám (<Feth-i iszljám) török erődítmény Kladovo mellett a Duna jobb partján, a mai Jugoszlávia területén.

7 *reá vett* — Szily: „a. m. a mai rászéd: megesal.”

16 *az is ki egy uton. mi máson*. — Tréfás használatnak látszik ki ki helyett. Ld. alább *a tsak megyen ki egy, ki más uton*.

19 *ajancsár aga . . . Csauz . . . a vüdni pasa* — Ld. a 14, 13, 136. lev. jegyz.

26 *kiki fel szedi sátorát*. — Ld. a 84. lev. és jegyz. 65. s.

43 *mert út a rettenő sok tseléd, a sok minden féle mester ember, azok kufár . . .* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 83: „Határozatlan névmások és számnevek előtt ritkán van alkalom a határozott névelő kitételére . . . Egy kissé szokatlan a névelő mai nyelvérvékünkre nézve” a Mikestől idézett esetekben. Ld. a 181. levélből idézett példát is. A névelőre vonatkozólag vö. az 1. lev. jegyz. 17. s.

50 *a müssoda rendeletlenség vagyon* — Hasonló szólásokat idéz a szótár a 140, 141, 144, 145, 148, 149, 150. levélből. NySz Vaygon, van [Szólások].

54 *ki ki oda veri sátorát. a hová tettzik.*, — NySz Ver [Szólások]. Mikesnek feltűnik a török tábor rendetlensége. Ő nem volt katonaeMBER, de huzamosabb időt töltött táboron Rákóczi Ferencsel, ismerte a kuruc tábor rendjét.

56 *a trájánus Császár híres kö hidgya* — Marcus Ulpius Traianus (53—117) építtette híd. Komáromi János ír róla (1697 okt.) erre utaztában: „Itt volt kö-hidja a Trajánus császárnak, kinek a két végén való épületek most is meglát-szanak, de én teljes életemben sem láttam nagyobb s erősebb téglákat, kő-rakást, mint az volt. Trajánus római császár ezt a rettenetes kö hidat akkor építette, mikor Deceballusra ment Erdélybe. Ez a világnak nyolcadik csodája lehetett volna, mind faragott kövekből, húsz lábokra építve, ez fundamento-min felül száz ötven lábnyi magosságra, száz tíz szélessége, kik egymástól mindenik száz hetven lábnyira voltak felállítva . . .” (Diarium, 9.) — Molnár J. is leírja (Régi jeles épületek. 1760, 604) idézve Justus Lipsiust (De Magnitudine Romana. Antwerp. 1559, L. 3. p. 155). Szauder Józsefnek van egy Molnár-pél-dánya, amelyben itt egy régi olvasó Mikesre hivatkozik (605) több soros bejegyzésében.

63 *addig és maradok. Etc.* — A maradok rövidítő fordulathoz vö. az 50. lev. jegyz. (ld. a 34. lev. jegyz. is.) A levélíró ez idő tájt (139, 142—143, 145—146, 152. lev.) sűrűn alkalmazza ezt a sietős levélzáró formulát. — Az *&sc* = etc. rövidítő jelre ld. a 105, 145. és 146. lev. végét is.

[139.]

2 sor *nem berdot, hanem allát kiáltanak* — A berdo-ra vö. a 105. lev. jegyz. Tö. Allah (Allah) 'Isten'; minden európai nyelvben jól ismert (Lokotsch 5).

3 *a komendans* — a várparancsnok.

9 *jantsár . . . ibrahim effendü* — Ld. a 20. és 114. lev. jegyz.

17 *meg lövék örömét* — diadalt lő (Szily). — Thalynál az „örömöt lőtenek” (Esztergom megvételéről) Riedl szerint (It 1913, 443) Mikestől vett régies kifejezés.

23 *az Isten meg oltalmazta édes hazánkot arablástol.* — Mikes nem akart a török haddal Erdélybe törni (vö. a 126, 134. lev. és jegyz.).

26 *szemben lesz a fejdelemel.* — Szily: „a. m. találkozik vele.” Ld. másutt is, pl. a 140, 148. levélben. A korabeli nyelvben gyakran előfordul, pl. Eszterházy Miklósnál (7), Bethlen Miklósnál (I, 278), Teleki Mihály és Pápai János följegyzéseiben (MHH 27. 177), Bethlen Katánál (497), Rákóczi levelezésében (Archívum R III, 261).

27 *ezel maradok kegyelmednek.* — Vö. a lapalji szövegjegyz. *kegydk.* — Ld. a 133. lev. végét is.

[140.]

1 sor *vége vagyon a komédiának, és a théátrumrol betsületesen le szálítának.* — Vö. a 128. lev. és jegyz.

3 *fel ada rajtunk,* — Szily: „Felad rajta, a. m. kiad, túl ad rajta. Vö. NySz.”

3 *perditio ez te Izrael.* — Bibliai szállóige: „Magad vagy romlásod oka, Izrael.” — Előfordul ifj. Tsétsai János krónikájában is: 1709 martio „Perditio tua ex te Izrael!” (Thaly MHH 27. 1703—1709, 391). Zsoldos szerint tréfás elferdítése lehet Jes 49, 17 versének. A Vulgátában így hangzik: „destonentes te, et dissipantes a te exibunt” (Zsoldos 67).

12 *fogja magát, a hintójában ül.* — NySz 2. Fog [Szólások].

19 *erre tsak le sütök a fülünköt,* — (Szólás).

25 *mint a szam ki vettek.* — NySz Vet, vét: számki-vet.

30 *nem akarásnak nyögés avége.* — Szily: Közmondások.

34 *soha nem is volt egésséges a miolta ebben az országban jött* — Ld. a 128. lev.

35 *kivált egy darab időtől fogvást* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 36: „A minősítő jelzők. A főnév jelzői használata.” Ld. még a 77, 84, 91, 166. lev. jegyz. — MMNyR II, 272—73.

35 *sárgodik;* — sárgul (Szily).

[141.]

Keltezés: *vidin 4 gbris 1738.* — Ekkor érkezett Vidinbe Regina Salomea z Rusieckich Pilsztynowa, lengyel orvosfelcsernő, akit a pasa a beteg Rákóczi József kezelésére rendelt. Emlékkrataiban, amelyet Konstantinápolyban fejezett be 1760-ban, Rákóczinak külön fejezetet szentel (ld. a 136. lev. jegyz. is). A lengyel szöveget az 1957, krakkói kiadás alapján közöljük (vö. VF 1961, 89—94).

Tymczasem przybył tu do Widynia książę Józef Rakoczy, królewicz węgierski, książę siedmiogórski, który był dawno w pojmaniu w Wiedniu chrześcijańskim u cesarza Karola szóstego. Ojciec jego, książę Rakoczy, był od cesarza wygnany z Węgier do Turek z królową swoją i mieszkał do [końca] życia swego w Tekierdagi nad Czarnym Morzem, i brał dla siebie wielką łafę od cesarza tureckiego i dla grafa Czaki, którego ja dobrze znałam, i dla baronów, kapitanów etc. swego dworu. Grafa Czakiego brat rodzony był kardynałem w Rzymie i po dziś dzień jest wielu Węgrów w Tekierdagi, a po grecku Rodas, i biorą łafę od terazniejszego cesarza Sultana Mustafy.

I tak ten j. o. książę Rakoczy, królewicz węgierski, jak przybył z Wiednia cesarskiego do Widynia tureckiego tylko z jednym czelkiem, chory, bo musiał uciec od cesarza chrześcijańskiego, ponieważ że tam był w niewoli, bo i brat jego rodzony, Aleksander Rakoczy i teraz jest w Paryżu, ale ponieważ że Józef Rakoczy uciekł do Turek żądając pomocy od tureckiego cesarza, żeby mu dał sukurs, żeby mógł odebrać królestwo ojca swego, Węgry i Siedmiogóry a dlatego cesarz chrześcijański, Karol szósty, kazał drugiego brata, Aleksandra Rakoczego skastrować i do Paryża odesłany ten j. o. książę Aleksander Rakoczy, królewicz węgierski.

Tu zaś w Widyniu tureckim został j. o. książę Józef Rakoczy, brat starszy, który miał na świecie wieku swego lat 29 i uciekszy od cesarza Karola, jakim powiedziała, chudy pacholek i chory na wielki kaszel z krwią pluciem sfatygowany z drogi i z bojaźni, został tak chory w jednym hanie, co się znaczy austeria. I tak pasza wielki, uczturlu pasza, co się znaczy trzybuńczuczny pasza, na imię Hayvaz Mehmet Pasza, natenczas był w Widyniu tureckim. Ten dał opatrzenie książęciu Rakoczemu i przywołał mnie do siebie, i dał mnie zaraz czterysta tynfów, i obliował mnie, żebym wzięła w kurację tego książęcia Rakoczego. I takem pojechała pojazdem moim do tego królewicza węgierskiego i widziałam jego słabość i mizериę, i tak przez tłumacza zawsze my sobie pobożnie gadaliśmy, bo był pan wysokiej nauki i pobożności chrześcijańskiej, bo był prawowiernym katolikiem rzymskim. I tak ja jego szczęśliwie we 30 dni wykurowałam doskonale.

Potem Hayvaz Mehmed Pasza posłał kuriera umyślnego do Stambułu, do najjaśniejszego cesarza imci oznajmując, że królewicz węgierski uciekł do jego kraju i szuka u niego protekcji i pomocy. I tak cesarz turecki przysłał temu najjaśniejszemu Józefowi Rakoczemu, królewiczowi węgierskiemu, książęciu siedmiogórskiemu zaraz trzy tysiące kies gotowych pieniędzy. Wiele kolorów w świecie widziałam aksamitów, to jest karmazynowy, zielony, żółty, czarny, niebieski, pąsowy, fioletowy, wiśniowy, granatowy, amarantowy, takie suknie miał królewicz Rakoczy, złotymi galonami i diamentowymi haftkami spodnie każde, kapelusze, czapki węgierskie, sobole futra pod płaszcz i suknie, sobole czapki węgierskie diamentami nasadzone, taborety, także różnego koloru aksamity, [ze] złotymi galonami i frędzlami, i obicie także z aksamitu różnych kolorów, pokoje obite także galonami złotymi i srebrnymi, karety, cugi, konie ekstra śliczne, szory srebrne pozłacane i polsrebrne na jedwabnych taśmach, wierzchowe konie, kulbaki, rzędy złote z klejnotami, ludzie ze strusimi piórami ekstra urodziwi, a pióra diamentami

nasadzone. Takich miał ludzi dwudziestu czterech i wiele a wiele galanterii, zegarków, tabakierek, książ i księdza kapelana. I ci wszyscy Węgrzy, co byli w Tekierdagi, słudzy ojca jego i j. w. graf Czaki, i inni baronowie, i kapitanowie do niego przyjechali i osobna lafa i tain szedł na niego z dóbr cesarza tureckiego, i tak został z łaski P. Boga i z łaski cesarskiej znacznym królewiczem węgierskim. I dał mu cesarz turecki sto tysięcy janczarów dla odebrania ziemi węgierskiej i Siedmiogór i tak mój pacjent, j. o. i najjaśniejszy królewicz węgierski zupełnie jest uweselony.

Więc tedy przyszedłszy do spokojnego życia i pomyślnego powodzenia j. o. książę już inakszy został, już to pierwsze nabożeństwo i chwalenie wiary chrześcijańskiej pochwała przy tak dobrym życiu i znacznym dostatkach już trochę począł z drogi i prawdy występować, to jest za niepotrzebną światową swawolą, gdzie i mnie niektóre niepotrzebne i niewstydlive słowa się dostały przy różnych obietnicach — zwyczajnie, jak to świat fałszywy obiecuje. Ja też najjaśniejszemu królewiczowi odpowiedziałam: „Nie jestem waszej królewskiej mości równa, wasza królewiczowska mość jesteś monarchą, a ja ubogą białogłową doktorką. Wiem, że ze mną ślubu nie wezmiesz, a jeśli, to tylko tak dla obrazy Boskiej, a potem mnie młodość moją i niewinność moją, i wstyd mój przyrodzony w hańbę obrócisz, a na potem stangretowi lub lokajowi swemu w małżeństwo mnie oddasz. O, nie daj Boże, najjaśniejszy królewiczu, mnie takiego rozumu i niewstydu naprzewicko Boga i świata. Dość jestem bogata, kiedy żyję po chrześcijańsku, mam co jeść, co pić, w czym chodzić, w czym pojechać i pieniędzy, co potrzeba z profesji co dzień spodziewam się z Opatrzności Boskiej. Oko jasne wszędzie, nikt mi zadać nie może żadnej zlej akcji, jestem młoda białogłowa, da mnie P. Bóg jeszcze i męża przy poczciwym chrześcijańskim życiu, a wasza królewska mość odstęp od takiego złego przedsięwzięcia w tym cudzym kraju i obcej wiary”. Ale darmo groził mi, że pośle do paszy prosząc o wydanie mnie, napastując na mnie, że ja nie jestem Polką, tylko jestem Węgrzynką. Ja mówiłam: „A jakże to być może, żeby wasza królewska mość mówił na mnie, że jestem Węgrzynką, a ja jestem Polką. Nie jestem obligowana służyć i nie jestem poddanką waszej książęcej mości”. Odpowiedział mi książę imć: „Najjaśniejszy cesarz turecki dał mi tak wiele dostatków, a dla ciebie jednej białogłowy Polki nie zechce Rakoczego rugować ze swego respektu”.

I tak ja zrozumiałam, że mnie trudno będzie z nim się dalej sprzeciwiać, z tym zapamiętałam czlekiem. Najlepiej mi cicho z Widynia tureckiego wyjechać i zbyć się tego niepotrzebnego amorata. I tak po cichu najęłam sobie mały okręci i pojechałam do Ruszczuku Dunajem. Ależ nie mogłam się z tym ro[z]słać, że jadę, przetom nie była u paszy i nie wzięłam paszportu z tej bojaźni, żeby się książę Rakoczy nie dowiedział o mnie nie żeby mnie nie przeskodził [w] tej podróży”. (70—73)

„Időközben megérkezett ide Vidinbe Rákóczi József herceg, magyar királyfi, erdélyi fejedelem, aki régebben VI. Károly császár foglya volt a keresztény Bécsben. Atyját, Rákóczi fejedelmet, feleségével együtt a császár száműzte Magyarországból, Törökországba, élete végéig a Fekete [Márvány] Tenger partján fekvő Tekierdagban lakott, s a török császártól jelentős életjáradékot kapott a maga és Csáki gróf [A lengyel kiadás jegyzetében tévesen áll: moze Imre Csáky, graf, duchowny i pisarz (1672—1734). Itt gr. Csáky

Mihály tábornokról van szó, meghalt 1757-ben Rodostóban, 81 éves korában. Az említett Imre-~~ennek~~ fivére volt.] számára, akit én jól ismertem, és udvarának bárói, kapitányai stb. részére. Gróf Csáki édestestvére bíbornok volt Rómában. A mai napig sok magyar él Tekierdagban, görögül Rodas, és a mostani császártól, Mustafa szultántól járadékot kapnak.

És ez a főméltóságú Rákóczi fejedelem, magyar királyfi, a császári Bécsből a török Vidinbe érkezett csak egy emberével [Rodostóból indult kíséretével !], betegen, mivel szöknie kellett a keresztény császártól, mert ott fogságban volt; édestestvére Rákóczi Sándor is most Párizsban van. Minthogy Rákóczi József a törökhöz menekült és segítségért folyamodott a török császárhoz, adjon neki támogatást, hogy visszanyerhesse atyja királyságát, Magyarországot és Erdélyt, ezért a keresztény VI. Károly császár elrendelte, hogy a másik testvért, Rákóczi Sándort kastrálják [Rákóczi kisebbik fiával, Györggyel kapcsolatos híresztelés.] és Párizsba küldjék ezt a főméltóságú Rákóczi Sándor herceget, magyar királyfit.

A főméltóságú Rákóczi József fejedelem, az idősebb testvér megszököve Károly császártól, a török Vidinben maradt; 29 esztendő korában olyan volt, amilyennek mondtam, sovány és erősen köhögő legény, véreset köpködő beteg ember; az úttól elfáradva s a félelemtől nagy beteg lett, egy fészérlében feküdt, amit vendégfogadónak neveznek. A hatalmas ucsturlu pasa, akit három lófarkas diadalmas pasának neveznek, Hayvaz Mehmed nevű Pasa, ebben az időben a török Vidinben volt. Ő gondoskodott Rákóczi fejedelemről és odarendelt engem hozzá, és adott mindjárt 400 tallért, és kötelezett, hogy kúráljam ki Rákóczi fejedelmet. És ekkor elmentem kocsimon ehhez a magyar királyfihoz és láttam az ő gyengeségét és nyomorúságát. A tolmácson keresztül mindig jámboran fecsegtünk, mert nagy tudású és istenfő keresztény úr volt, igazhívó római katolikus. És így én őt szerencsésen tökéletesen kigyógyítottam 30 nap alatt.”

A tények fedik egymást. Mikes is említi a pasát, Halváts Mehemet néven (136. lev.). 1738. augusztus 29-én értek Vidinbe, meglehetősen mostoha körülmények között (140. lev.). A lengyel orvosnő szeptember folyamán kezelte Rákóczit, mert Mikes szerint október elején Ruszcsukba indultak. A lengyel emlékirat két mozzanattal bővíti ki Mikes levelét. Rákóczi udvara, amelyet Mikes egy mondattal elintéz, színesen elevenedik meg Rusiecka tolla nyomán.

„Közben Hayvaz Mehmed Pasa gyorsfutárt küldött Stambulba a leg-hatalmasabb nagyságos császárhoz, tudatva véle, hogy a magyar királyfi az ő országába menekült, s nála keres védelmet és segítséget. A török császár azonnal küldött ennek az igen hatalmas Rákóczi Józsefnek, magyar királyfinak, erdélyi fejedelemnek háromezer kies készpénzt. A világ minden bársonyszínét láttam itt, karmazsint, zöldet, sárgát, feketét, kéket, vérvöröset, ibolyaszínűt, meggyzínűt, sötétkéket, málnavöröset: ilyen ruhát viselt Rákóczi királyfi, aranyos díszek és drágaköves hímzésekkel tele a pantallója; coboly prém a köpeny és a mente alatt, magyar coboly süvegek, kalpagok telerakva gyémántokkal; különféle színű bársonyszékek, aranyos díszekkel és rojtokkal, különböző színű bársonyokkal behúzza; a szobák is be vannak vonva aranyos díszekkel; ezüstös hintók, gyepelők, pompás lovak, ezüstös, aranyos és félezüstös hám, selyem szalagok, háttaslovak, kulbaki-nyergek, aranyozott lószerszámok, ékszerék. Előkelő születésű, strucctollat viselő

emberek, a tollak gyémántokkal ékesítve. Ilyen embere volt neki huszonnégy és sok-sok divatos holmija, órák, tubákosszelencék, könyvek és egy udvari káplánja. És a magyarok valamennyien, akik Tekierdagban voltak és az ő atyját szolgálták, mint a nagyméltóságú gróf Csáki és más bárók és kapitányok hozzá jöttek. Személyesapidíjat és járadékot élvezett a török császár javaiból, és imígyen megvolt az Úr Isten kegyelméből és a császár jóvoltából ez a nevezetes magyar királyfi. És adott neki a török császár százezer janicsárt [?!] a Magyar föld és Erdély megvételére és így az én páciensem, a főméltóságú hatalmas magyar királyfi kedélye teljesen felvidult.”

A lengyel emlékirónó regényessé váló naiv történeti rajza nem felel meg teljesen a tényeknek. Rákóczi József a százezer janicsár helyett is csak ígéret formájában kapott volna ötvenezret. A török bánásmódról és bőkezűségről Mikes pontosabb és kedvezőtlenebb képet fest, éppen Vidinbe érkezésük előtt. Miután megérkeztek Vidinbe, beigazolódott Mikes borulátása. A Rákóczi gazdagságáról szóló leírás azonban nem céltalan, mert Rusiecka ezzel hozza kapcsolatba erkölcsi jellegű ítéletét és egy személyes epizódot. Ebből derül ki, mi rejtett Mikes (141.) célozgató levelének háttérében. Két oka volt Rákóczi haragjának. Egyik, a vezér pálfordulása és durva bánásmódja, a másik, a betegség és a lengyel „doktoroka” személye. Az emlékiratban ugyanis ez áll Rákóczi szerencsésnek vélt helyzetét vázoló sorok után:

„Mikor aztán nyugodt és kedvező életkörülmények közé jutott, a főméltóságú fejedelem egészen megváltozott . . . a jó élet és a szembeszökő jólét idején már kezdett letérni a jó és igazságos útról, a haszontalan és féktelen világi élet után ment, mikor is a különféle ígéretek közben nekem is jutott nem egy szükségtelen és szégyentelen szó, szokás szerint hazug világi ígérgetések. Én a legkegyelmesebb királyfinak megmondtam: »Nem vagyok királyi kegyelmességgel egyenrangú, őkirályfi kegyelmessége uralkodó, én pedig egy szegény doktor fehércseléd vagyok. Tudom, hogy velem úgysem fogsz megesküdni, de ha úgy lenne, akkor is csak istenszégyenyére, és azután ifjúságomat és ártatlanságomat és természetes szégyenemet gyalázatba fordítanád, aztán odalöknél egyik kocsisodnak vagy lakájodnak, hogy az vegyen el feleségül . . .« Hasztalan fenyegetett engem, hogy elmegy a pasához, kérni fogja, hogy adjon ki engem, rám támadt, hogy én nem lengyel, hanem magyar vagyok . . . Megértettem tehát, hogy nehéz lenne ezzel az indulatos emberrel tovább ellenkezni. Legjobb lesz, ha csendben eltávozom a török Vidinből, és megszabadulok ettől a »niepotrzebnego amorata«-tól. És így csendben szereztem magamnak egy kis csónakot és a Dunán Ruszcukba szöktem . . .”

Ezzel ér véget a Rákóczi fejedelemről szóló fejezet. A tizenhét éves özvegy kitér Rákóczi József toladókö vonzalma elől. A fejedelemfi ezen annyira felháborodott, hogy kémkedéssel vádolta őt a pasánál és vésztörvényszékkel, halállal fenyegette meg. Azonnal embereket küldött a Dunán keresésére — mint erről Salomea Regina Rusiecka a következő részben: Podróz i avantura w Ruszcuku (Utazás és kaland Ruszcukban) részletesen beszámol (73—76). Valószínűleg ezzel függ össze Rákóczinak a Mikes által említett „haragos” dunai kirándulása is szeptember vége felé.

1 sor *E sem igen nagy vigasztalásra való level lészen*, — A vigasztaló levélről ld. a 118. lev. és jegyz. 3.s.

7 *de ő a jelöl tsak mulatná magát havolna kívül, és mivel*, — Mikes sajnálkozó, gúnyos soraihoz vő. Salomea Rusiecka előadását.

9 *a ki valo járásal* — NySz Vagyon, van: ki-valo [foras versus; auswärts gerichtet]. Így csak Mikestől idézi a szótár.

11 ... *és mesze le mentünk a dunán*, — A megszökött lengyel felcsernőt kereste Rákóczi József, ld. főtebb.

20 *a hus mint egy hull rolla*, — Vö. Simonyi Kötőszók III, 173: „Mintegy” és más állandó kifejezések. „Mintegy = ném. gleichsam, lat. quasi; rendesen, úgyszólván tehető helyébe . . .” Simonyi példákat idéz még Heltaitól, Károlitól, Molnár Alberttől, Pázmánytól, Faluditól stb. Ld. még Klemm Tört-Mondt 518: Mód-, állapot- és hasonlítóhatározó mellékmondatok (valamint, mint; mintegy). Vö. a 3. lev. jegyz. 5.s.

23 *egy agát* — Az aga szóhoz vő. a 92. l.év. jegyz. 28.s.

25 *oroszcikig*. — A városról ld. a 142. lev. jegyz.

25 *tsernavodára telelni*. — A portai fermánok rendszeresen intézkednek az anyagiakról. Rákóczi József udvartartása számára a szükséges kellékek beszerzéséről a vidini parancsnokhoz (Karácson: CXXXII. 1738. aug. 28. Szeráj lev.). Szeptember 18-án előírja, hogy Rákóczi és kísérete Csernavodára menjen telelni, s fermánban gondoskodik háztartási szükségletei beszerzéséről. Ugyanazokat a lakásokat rendeli számukra, amelyekben már laktak a bujdosók. A fermán szövege az általuk múlt évben lakott házakról beszél, holott ez év február és március folyamán laktak ott (Karácson: CXXXIII. és CXXXIV. 1738. szept. 18. Szeráj lev.).

[142.]

Keltezés: *oroszcik*: — Előfordul a 141. és 143. levélben is. Ruse — város a Duna jobb partján a mai Bulgária területén. A várost a törökök Ruszcsuknak nevezik. Az Oroszcik alakból magyarosító népetimológiára is lehet következtetni. — 1697 októberében Komáromi János erre utazva írja: . . . ez a Duna parton fekszik, nagy török város, vára is van és portusa minden dunai furkatáknak, sajkáknak, élés-hajóknak. Itt lakik a dunai kapitány, Basa, és itt mindennek nagy olcsósága vagyon. A szőleje mindenkép olyan, mint a masolja-szőlő, a tokaji-hegyen sem terem szebb, az bora is olcsó . . .” (Diárium 11.)

2 *sor a nemes vér. vagy veszt vagy nyér. de próbál*, — Szabolcsi 227: Mondókát, példabeszédet idéz. — Szily: Közmondások. Változatok: NySz Nyer. Faluditól: „A nemes vér ezen ügyben vesztve nyér.” — RMKT XVII. 3. 660: „Az 1802-i Jánosi-ék. egy lakodalmi Ének-e így kezdődik: „Aki próbál csak az nyér avagy veszt.” — Károlyi Sándor: „Szücs János apám próbált Tordánál, nyert, vesztett.” (162.)

6 *viza* — NySz Viza (huso, antaceus) MA. hausen; PPB. Piscis Danubii stb.

8 *a bujdosó urak*, — Csáky Mihályról ld. a 114, 146—147, 206. lev. Zay Zsigmondról a 146—148, 150, 156, 206—207. lev. Ilosvai János Mikes bejáró társa volt. Párizsban Rákóczi tanulmányokat végeztetett vele, ott tért át kálvinista hitről katolikusra, ld. róla a 76. és 107. lev. jegyz. Pápai Jánosról ld. a 14, 107, 109, 156. lev. is. Dásztíróld ld. a 131. lev. jegyz. Pázmány Péter ezredes dunántúli birtokos nemes, 1704-ben csatlakozott Rákóczihoz, Kajdacsival, Sibrikkel, Eszterházyval egy időben. Rákóczi udvarában szolgált,

mint nemes apród, s követte urát a bujdosásba; Franciaországban huszárrezredben szolgált, 1736-ban Rákóczi Józseffel érkezett Törökországba, 1742-ben halt meg Rodostón.

17 *a híres nikápoly* — Nikápoly (Nikapoli, Nicapolis, Nebul) város Bulgáriában, a Duna mellett. Az amfiteátrumszerűen épült város török faházaival és minaretjeivel festői képet nyújt. Heracleus császár alapította a VII. században. Mikes nyilván a híres nikápolyi csatára céloz (1396. szept. 28); ugyanitt aratott győzelmet a törökök fölött (1598-ban) Mihály vajda. — Komáromi János írta a városról Diáriumában: „jobb felől Nikopoly vára s városa a Duna felett való hegyen. Ez már Macedóniához tartozik . . . Sok szép szölei, jó borai, mindennek bősége, de a lakosai igen rosz emberek. Basa van benne. Itt vesztette el a harczot Zsigmond magyar király azért a kevélységéért, hogy ezt mondotta: van aányi kópiás hada, ha az ég hadára szakadna is, megtartaná a kópiások, úgy megverte a Török, vesztette el húszezer emberét, maga is csónakon szaladt el a Dunán . . .” (11.)

18 *a városal által ellenben* — NySz Ellen: által-ellenben, által-ellenében. A szótár csak innen idézi.

20 *a honnét 31 esztendőől fogvást vagyok ki rekesztve.* — 1707-től, amikor a fejedelem mellé került és elhagyta Erdélyt. Így számítja bujdosását a 124. levélben is. Mikes sóhajtással látja az „édes Olt” vizét, „édes hazájá”-ra gondol. A levélíró mély emberi megnyilatkozása, érzelmessége teszi emlékezetessé ezeket a leveleket (146, 147, 149, 156. lev.).

23 *a sziget parton*, — NySz Part: sziget-part. A szótár csak innen idézi.

30 *de menyfi átokal ettük. mert a fő hajosunk török volt . . . mi azt tsak neveltük*, A keresztény Mikes nevet a muzulmán sertéstilalmon. — A 110. levél óta először nevet újra Mikes. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

33 *muszulmán* — A 92. levélben *musulman* Tő. müslüman (műszlúman) 'mohamedán, az iszlám vallásának követője'. Az arab muszlim 'hívő, az iszlám követője' szó, ill. perzsa többesjellel ellátott müszlimán változatának az európai nyelvekben meghonosodott alakjaival kapcsolatban ld. Lokotsch 122. A mikesi alak megítélésekor ezeket is tekintetbe kell vennünk. A bizánci változatokhoz ld. Byz-turc II, 198.

37 *tsernavodára* — Vö. a 133. lev. jegyz. 11.s.

37 *ezel maradok*. — Vö. a 138, 139. lev. és jegyz.

[143.]

1 sor *Én ha azkedves néném levelét nem veszem is de tsak írok, . . . de hogy lehetne kegyelmed levelüt vennem. a midön . . .* — A levelezés-fikció felújításáról ld. a 134. lev. jegyz. Mikes valóságos okokkal menti „nénje” leveleinek elmaradását.

2 *kegyelmed* — Vö. a lapalji szövegjegyz. *kegyd* — Alább *kegyd fejd. fejdk* — A levélíró ez idő tájt sűrűn alkalmaz rövidítéseket (pl. 123, 126—133, 138—141, 146—47, 150. lev.). Ebben az évben (131—145. lev.) viszonylag sok levelet ír. Csak 1718-ban írt 15 levelet.

6 *oroszsíkról*, — Az előbbi két levélben oroszcsik, cs-vel.

10 *valo hogy it pestis vagyon*, — A pestist a levélíró említi a 146. levélben is. Utoljára Rodostóban írt a járványról (75. lev.).

13 egy szökőt olosz muskotérost. — gyalogost. A 146. levélben szökött német muskotérosokról ír Mikes.

19 tsak azt feletem valamint Esther. — Célzás Eszter és Ahasvérus király történetére (Esth 4, 11): „En azért mi-képpen mehetek-bé a'királyhoz, ki már harmincz nap nem hivattattam hozzája?” (Káldi) — Olvasott Mikes erről a *KeresztKírUtja*-ban is (144 verso). Racine Esther c. darabját Rákócziaval Párizsban is láthatták. Szathmáry Király Ádám 1717. február 24-én az Athalie-t látta: „Voltam az Comédiára, az holott Sz.-Írásbeli historiát azaz Athaliát repraesentáltak . . .” (384.) — Ld. Zsoldos 50—51.

28 ezel maradok — Ld. az előző levél végét is.

[144.]

2 sor láttuk hogy ugy lesz mint a gyertya, . . . a gyertya már vége felé volt, — mint agyertya ugy alut ell. — írja Mikes 48. levelében Bercsényiné halálakor; — Rákócziról: a meg gyujtot gyertytát. nem kel csudátni ha fogy. (110. lev.) — Petróczi Kata Szidónia versében: „Mint az gyertya világ óránkint csak fogjok” (ItK 1915, 325).

3 a testamentumát meg tsinálta, — Rákóczi József végrendelete 1738. nov. 7-én kelt. Közölte Thaly TT 1890, 414—419. Egykorú másolat a volt cs. és kir. udv. és állami levéltárban. A végrendeletben először Charlotte Rákócziról, Konstantinápolyban maradt természetes leányáról s annak anyjáról, Madame la baronne de Peravex-ről gondoskodik, majd Rákóczi Györgynek, testvérének hagy különféle ingóságokat. Ezután: „Item nous legons et delaissons à monsieur Clement de Mikes nostre grand Chambellan mille piastres.” Majd több név felsorolása után Csernavodán eladandó ingóságait Mikes gondjaira bízta: „Item on payera tous les anciens arrerges à tous ceux à qui il en est dû, lesquelles deux sommes seront payées de la vente de mes chevaux et des meubles, qui ne pourront estre transportées à Constantinople; la vente se fera icy par monsieur de Mikes, qui en rendra compte aux executeurs testamentaires, et qui la signera avec de la Chaume nostre secrétaire.” A végrendeletből kiderül, kik voltak azok a személyek, akiket Mikes leveleiben említett, hogy a fejedelem körül vannak. A testamentum végén: „Fait à Chernovoda en Bulgarie, en présence de monsieur Clement de Mikes nostre Grand chambellan et de monsieur l'abbé Antoine Damophily nostre premier aumonier, temoings à ce requis, qui ont signé le présent original avec nous et nostre secrétaire le 7e Novembre 1738.” Az aláírók között Rákóczin kívül: Damophily, Mikes és a titkár Pierre François de la Chaume. A végrendelethez több emlékirat van csatolva Rákóczi József hagyatéka tárgyában (1739 sine dato). Végül a portai tolmács tanúsítványa ugyanazon tárgyban. Az iratokat ld. Thaly TT 1890, 414—423. Ld. még Emile Pillias: Josepha-Charlotte la dernière des Rákóczi 1736—1780. RHC XXV, 1947, 208—218.

Saussure írja: „Midőn halálát György herczeg tudtomra adá, azt hívém, hogy a bátyja helyett most már majd ő menend a Keletre, de úgy mondják, hogy ez eszében sincs. Jobban szereti Párist és annak kellemeiségeit, hogysém elhagyná.” (281—82.) Gróf Bonneval pedig, akit Rákóczi József a végrendelet egyik végrehajtójaként megjelölt, ezt írta Saussure-nek 1740. okt. 17-én kelt levelében: „. . . il y a longtemps que j'ai renoncé à la qualité d'Executeur

Testamentaire du feu Prince Joseph Rakoczy. Le Marquis de Villeneuve cy-devant Ambassadeur de France a voulu chipoter sur cette succession, et lui a fait tort de plus de soixante Bourses qui se sont evanouies." (Saussure 378.)

4 *mára viradora* — NySz Ma [Szólások]. A szótár csak innen idézi.

12 *mód nélkül* — NySz Mód [Szólások].

20 *egy szoval, ha az attya nevelhette volna, mind más természetű lett volna.* — Mikes erős kritikával szól Rákóczi Ferenc gyermekeinek neveltetéséről. Ezt hibáztatta Györgyben (22, 88. lev.), ebben látja legfőbb fogyatkozását Józsefnek is. Mindegyiknél hangsúlyozza, hogy németek nevelték. György magyarul sem tudott, József nem szerette nemzetét. Mikes más neveltetést kapott Rákóczitól; ez a mérce nála. — Rákóczi József halálakor Mikes nincs meghatódva. Inkább sajnálja a fejedelemfit, mint gyászolja. Vö. a 147. és 125. lev. jegyz.

21 *most ez elég. mászor másrol.* — Szabolcsi 230: A levélzárás megszokott, többnyire tréfásan kötődő formulája valósággal verses alakot ölt. Ld. még a 15, 135, 149, 179. lev. stb. s az 55. lev. jegyz. 7.s.

[145.]

3 sor *minap is eltemetők egy atyánk fiát,* — Vö. Klemm TörtMondt 123: A tárgyas ragozású igealakok használata (ha a tárgy birtokos személyragos névszó). — Ld. még Schäfer Károly hozzászólását (Mikes és a tárgyas alak. Nyr 1897, 419) Török Konstant cikkéhez (Nyr 1896, 176). Török szerint Mikes tárgyas alakja eltérő a mai irodalmi szokástól. Schäfer nem tartja annak és megjegyzi: „... sőt a mai irodalmi használathoz szokott nyelv-érzésem inkább azon ütköznék meg, ha — mint T. sejteti — így állana: eltemeténk, itt hagyunk (156. lev.) egy kedves atyánkfiát. Hisz a birtokos mondat tárgy, még a nyomatékos egy (= egyik) jelző nélkül is mindig tárgyas alakot követel.” — A szerkesztő megjegyzése: „Az ilyen mondatokon sem volna megütközni való: eltemeténk egy atyánkfiát, itt hagyunk egy atyánkfiát. Hogy a birtokos tárgy mellett nem kell okvetlenül tárgyas igealaknak állni, ez a kérdés a Nyelvőrben már egyszer behatóan meg volt vitatva. (L. 9. és 10. k.)” — A tárgyas ragozáshoz vö. a 3. lev. jegyz. 1.s.

Az eltemetett „atyánkfia” valószínűleg Máriássy Ádám. Mikes név szerint sehol nem említi, pedig jól ismerték egymást, ld. a 107. és 134. lev. jegyzetét. A fiatal Máriássy a kuruc háború elején Rákóczi első szárnysegéde volt. A bujdosó fejedelem leghűségesebb tisztjei közé tartozott, akit katonai szolgálata mellett, diplomáciai terveibe is beavatott. A Karácson által közölt török okmányokban többször előfordul neve. Thaly úgy vélte, hogy Rákóczi József halála után Lengyelországba ment. A török iratok még 1738 végén és a következő év elején rendelkeznek a bujdosó tábornokok ellátási díjának utalványozásáról. Máriássyról csak 1739. máj. 15-én írnak, amikor arról intézkednek, hogy a meghalt tábornok helyét Zay Zsigmond foglalja el, és napidíját is neki folyósítsák. Mikes is megemlékezik Zay úrri távozásáról a 146, 147, 150. levélben. Máriássy halálának időpontja 1738 decemberére tehető. Ld. Hopp L. ItK 1960, 201.

4 *egy szilva fának is el férünk az árnyékában.* — Vö. Simonyi JelzőkMondt 161; 159. A -nak rag használata (ha a birtokoson van a főnyomaték). Simonyi

példát idéz Zrínyitől, Gyöngyösitől, Báróczitól, Ányostól, Berzsenyitől, Vörösmartytól, Aranytól is. — A -nek rag használatára példát idéz még a 37. levélből. Vö. a 36. lev. jegyz. 15.s.

6—18 ő minket például tet az egész nemzetünknek, — A bujdosó elmúlt életéről való elmélkedése az isteni rendelés gondolatával zárul. Mikest megtörte a szomorú bujdosás hosszúra nyúlt két évtizede. Már régen kiábrándult a céltalan bujdosásból (vö. a 96. lev.).

19 egy vezér aga, — Vö. a 92. lev. jegyz. aga. 28.s.

22 a török tisztek ide gyűlvén . . . — A török okmányok fontos ismereteket nyújtanak erről a meglehetősen homályban maradt időszakról:

„Rákóczi királyfi utolsó órája elérkezvén, e világot elhagyta, azért megparancsolom, hogy nála levő vagyona, tárgyai, állatai törvényes módon defterbe foglaltassanak és megőriztessenek.

E magas rendeletem megérkezésekor tehát az elhunytnak halálakor amiféle vagyona, tárgya, állata csak volt, hogy abból semmi el ne vesszen, el ne rejtessék, el ne titkoltassék, valamennyit törvényes módon, név szerint, érték szerint összeírjátok, defterbe foglaljátok, biztos helyre tegyétek és megőriztették s a pecsételt, aláírt deftert magas Portámra küldjétek s az ügyet bejelentétek . . .” (Karácson: CXXXV. 1738. nov. 21. Szeráj lev.) Ugyancsak nov. 21-én biztosította a porta, hogy az elhalt Rákóczi József kíséretének tagjai változatlanul kapják meg eddigi ellátmányukat. (Karácson: CXXXVI. Szeráj lev.).

1739. év elején a porta intézkedett Rákóczi József hagyatékáról. Előjáróban kijelenti, hogy a magas porta mindig ügyelt az oltalma alatt állott vendégek végrendekezésének törvényes végrehajtásáról. De most, írja a fermán, „Rákóczi királyfi . . . egészen más nemzetségbeliek közül némelyiknek végrendekezett, némelyiket meg végrendelete végrehajtásával bízta meg, holott a tábornokoknak, vitézeknek és másoknak temérdek sokkal adós maradt és illetéktelenül végrendekezett.” A porta kétségbe vonta a végrendelet érvényességét, hogy elkerülje a Rákóczi Ferenc halála utáni eset megismétlődését, amikor a hitelezők megrohanták a portát és végül is a kincstár fizetett ki 2000 gurust a fejedelem adóssága fejében. „Nehogy tehát valamiféle hagyatékát más lefoglalja, evégett a messiási nép nagyjainak példányképe, a keresztény nép előkelőinek oszlopa, gróf Csáky Mihály — legyen neki jó vége! —, aki az elhalt helyébe a magyarok bászbugjává ki-neveztetett, magas portámra küldött levelében azt kérte, hogy mind a hagyaték átvétele, mind a végrendelet végrehajtása, mind az adósságok kifizetése azon feltétel alatt, hogy a hitelezők panaszának meghallgatásával magas birodalmamnál nem alkalmatlankodnak, ő reá bizassék . . .” (Karácson: CXXXVII. 1739. jan. 12. Szeráj lev.)

A hagyaték átadása céljából török tisztek küldettek ki, azzal az ürüggyel, hogy Rákóczi József „elhalálozásakor tárgyainak átvétele, megőrzése- és gondozására alkalmas és megbízható embere nem volt mellette” [!]. Az illetők, Ali pasa ruszcsuki parancsnok, Hádi Mehemed defterdárhelyettes, a ruszcsuki kádi és Huszein biztos voltak. Ezekről a török tisztekről ír Mike, de az egész, rá nézve sértő ügy lefolyásáról egy szóval sem emlékezik meg. (Karácson: CXXXVIII. 1739. jan. 21. Szeráj lev.) — Egy másik okmányból kiderül, hogy Rákóczi József kíséretében tizenhat francia is volt, akiket a

szultán Konstantinápolyba rendelt 1739. jan. 30-án. (Karácson: CXXXIX. Szeráj lev.) — A porta Rákóczi József halála után, a Csáky körüli „udvar-tartás” költségeit egynegyedére szállította le. Rákóczi napi 100 gurust kapott, hogy magáról és környezetéről gondoskodjon, Csáky básbugi fizetését 25 gurusban állapították meg (Karácson: CXL. 1739. febr. 5.). — Ld. még Fekete Lajos Levtközl 1925, 273 (Ahmed Refik történetíró nyomán).

24 *ilyen a világ.* — Ld. másutt is (48, 119, 128, 152. lev.).

25 *és a mit gyűjtöttél kié léssen?* — (Luc 12, 20) — Hermányinál (196. sz.) „Sokat gyűjt, és sok marhát rak össze, de nem tudja, kijé lesz végére!” (XXXIX. zsoltár) — Káldinál „Kincheket gyűjt: és nem tudgya kinek gyűjti azokat.” (XXXVIII, 8).

25 *ezel maradok. Etc.* — A rövid befejező fordulathoz vö. az előző levelek (138. lev.) és a következő levél végét.

[146.]

2 sor a *teftedár.* — Ld. a 132. lev. jegyz. *tefterdárt.*

4 *egy görög templomban el temetők.* — Rákóczi állítólagos csernavodai sírfelirata:

„Princeps Rákóczius Josephus, nomine primus
Hic requiem obtinuit, quam vivo terra negavit;
38- vos Annos aetatis suae cum numerasset
Hic sopor ingruit Laethum, tumbamque subivit.”

Egykorú följegyzés a Magyary-Kossa család levéltárában, Tápió-Szent-Mártonban (Saussure 282). Thaly föltevése szerint Rákóczi József hamvait később atyja sírjában helyezték el Konstantinápolyban (1893, 210). — Ld. még Fekete Lajos Levtközl 1925, 273. — Az akkori „görög templom” föltehetőleg a mai török mecset helyén volt — mondotta a helybeli török pap 1959-ben Csernavodán jártunkkor.

6 *az apostolok el oszlása léssen,* — Mikes egyik olvasmányában is: *Az Apostolok oszlások előtt, el oszták magok között avilágnak különböző részeit . . . minék elötte el oszlottak volna (SídokÚjTestHist 27 verso, 28 recto).* A bibliában: Math 10; Marc 6; Luc 10. Szállóigeként is: „divisio apostolorum”, Rufinus IV. századbeli egyházi író művéből (HistEcll I, 9). Vö. Szálló igék lexikona. Bp. 1906, 31; Zsoldos 62. — Ld. a 147. lev. is.

6 *a parancsolatok el érkeztek,* — Csákynek és a kíséretében levő magyaroknak Vidinbe való távozásáról 1739 áprilisában, Zay és Mikes útirányáról májusban intézkedett a porta. Az első csoport részére a vidini hadiszertárból negyven sátrat, nyolc víztömlőt, ásót, üstöt stb. szükséges kellékeket, takarmányt, gabonát, zsoldot, lakásokat stb. rendeltek a fermának (Karácson: CXXI. 1739. ápr. 12; és CXLII, CXLIII, CXLIV, CXLV. 1739. ápr. 24; CXLVI, CXLVII. máj. 15. Szeráj lev.). Három okmány Zay utazásával kapcsolatos. Az egyikben a Hotinban elhalt Máriássy Ádám tartásdíját utalják át neki, a másikban Máriássy hotini lakását rendelik részére; az első a moldvai vajdának, a második a hotini parancsnoknak szól. A harmadikban a hotini utazásról van szó, egy kocsit, hat lovat rendelt a fermán a két román vajdánál. (Karácson: CXLVIII, CXLIX, CL. 1739. május 15. Szeráj lev.) —

Az alábbi fermán Mikes utazását írja elő; de Csernavoda helyett, nyilván tájékoztatlanságból, Ruszcsukot jelöli jelenlegi tartózkodási helyeül.

„Elrendelem, hogy a magyar bejzádek közül jelenleg Ruszcsukban tartózkodó Mikes nevű bejzáde Moldvában lakjék, azért megparancsolom, hogy Ruszcsukból Moldvába menetelekor podgyászának elszállítása végett Te, a vajda vagy, egy kocsit és négy paripát adj számára. . . . és gondod legyen rá, hogy egy nappal előbb azon vidékre küldessék. Konsztantin oláh vajdához intézve eme magas parancsolat adatott. Kelt az 1152. évi Száfár hó 6-án.” (Karácson: CLI. 1739. május 15. Szeráj lev.) Mikes küldetésének céljáról a török okmányok sem adnak felvilágosítást.

6 *csáki ur . . . zai urfi* — Ld. róluk a 142. lev. és jegyz.

7 *kotsinban*, — Hotin, város a Dnyeszter jobb partján. A török időben fontos katonai gyűjtőpont volt.

7 *Jásziban*, . . . *bukurestre* — Mikes Jászba (Jasi) küldetett. A város leírását ld. a 150. levélben. — Bukarestről ld. a 148. lev. jegyz.

10 *a fermányunkban* — Ld. a 147. lev. jegyz.

15 *ha erdélyt meg nem láthatom is. de a köpenyegüt meg látom. mert az erdélyi havasok mellet menyünk el*; — Az erdélyi havasok jellegzetes motívuma erdélyi íróinknak. Vö. az 1. lev. jegyz. 8. s. Erdély közelsége Mikes írói képzetére nagy hatással volt, a levélíró földidezi a szülőföld tájait (Zágon, Bodza folyó). Ld. a 142, 147. lev. és jegyz.

20 *a harmadikát* — Rákóczi Györgyöt. Ld. róla a 144. és 88. lev. jegyz.

22 *egy kis neveltségre való historiát . . .* — Hosszú idő óta nem írt Mikes „neveltségre való” historiát. (Vö. a 110. és 142. lev. jegyz.) A furfangos borszerzésről szóló történet Zolnai Béla szerint (1916, 106) novella-eredetű is lehet. Inkább hallomásból följegyzett s bizonyára kiszinezve előadott históriának véljük. Mikes is annak mondja a szökött német katonákkal és a görög pappal megesett históriát. — Feltűnő, hogy éppen Rákóczi József temetésével együtt mondja el a „neveltségre való” esetet. Vö. a 147. lev. is.

28 *mondá a töb tanatsoknak*, — A. m. tanácsosoknak (Szily).

49 *mint egy olyan uri aszony*, — *Az idő joll eltöltésének modja c. fordításból való kép: . . . ha kell egy tsudálatos aszonyt üsmerni. én üsmerek egyet . . . e soha nem jádzik. soha sem dolgozik. soha sem olvas; talállya ki kegyelmetek az okát. azért hogy pápa szemet kellene fel tenni. és azt tarttya. hogy egy fő aszonymnak nem illik azt fel tenni. Angyélíka mondá télámon. az ate fő aszonyod nem tudgya. hogy spanyol országban. még a nagy betsület. és tsak a nagy uraknak. és aszonymoknak. szabad pápa szemet fel tenni mikor másoknál vannak. vagy az utzára mennek.* (101 verso.) Ld. a 147. levélben is. Vö. Zolnai 1916, 106.

51 *én pedig maradok kedves nénémnek etc.* — Hasonló levélvégre ld. a 105. lev. és jegyz.

[147.]

3 sor *a fermányok el érkeztenek*, — A török szó előfordul a 146—149. levélben is. Tő. ferman (fermán) ’szultáni rendelet, parancs, leirat’. Fermánt csak a szultán bocsátott ki, azt pecsétszerű névjegyével, turájával (< tugra) látta el (vö. Pakalin I, 607). A szóalakhoz ld. Kakuk 253; más nyelvekből ismert változatait ld. Lokotsch 47. — NySz Fërmány.

15 én nekem már ne írj néném, valamég jászbol nem írok. — Mikes érzelhetően, valóságos fordulatokkal, ujjászülető írói kedéllyel törekszik a levelezés látszatát megőrizni. Vö. a 134. és 143. lev. és jegyz.

22 ha születet. bár soha meg nem holt volna. — A Rákóczi Ferencere alkalmazott mondásnak egy változata elfordul Kemény János Önéletírásában: „Oh vajha reménlhető volna valaha más! Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna.” — írja Bethlen Gábor halálára (1856, 147). — Zolnai 1916, 106.

A 146. és 147. levélről írja Tompa Mihály egyik levelében Szemere Miklós-nak: „... nem jártam-e úgy, mint Mikes Kelemen Törökországi Leveleiben, ki egy levelét kétszer is leírta a nényének, vajon nem írtam-e már én neked Pozsonyból T. . . urról?” (Beje 1849. márc. 23.) Közli Ferenczy József (Figyelő XII, 1882, 180). — Mikes ezt a levelet valóban újra írta. De nem úgy, mintha elfeledkezett volna az előbbiről, hanem szándékosan, más változatban. A 146. levélben megindultság nélkül emlékezik meg Rákóczi temetéséről, rövid sajnálkozás után leírja a „nevetségre való” borszerző muskotérosok történetét. Ez eléggé szokatlan eljárás volt Mikes részéről, bár tükrözi az elhunyt iránti érzelmeit. De ez a halál hangulatával ellenkező humoros levél Mikesnek szemet szúrhatott, meg kellett adni Rákóczi fiának is a végtisztességet. A három nappal későbbre keltezett 147. levélben majdnem minden megvan az előzőből, csak az alkalomhoz nem illő történetet hagyta el a levélíró, s helyette megfelelő komolysággal méltatja az elhunyt fejedelemfit. Rákóczi Ferencről a legtöbbit mondja, a fiáról való ítélet viszont a legkeményebb. Mikes hangsúlyozza itt is: József a nemzetét nem szerette (vö. a 125, 144. lev. és jegyz.). A tartalmas elmélkedést ezzel fejezi be: *ne beszellyünk többet felölle*. Nem is szól többet róla. — Mikes nem számozta, hanem csak keltezte a leveleket, s a 146. is ott maradt a többi között. A muskotérosok jóízű történetét, úgy látszik, sajnálta kihagyni. — A levél tartalmához vö. a 146. lev. jegyzeteit. — A kéziratban a 146. lev. az előző papír — konc végén van; a következő konc a 147. levéllel kezdődik.

25 noha már negyven esztendő felé jártunk ; . . . nem lehetet panaszkodni . . . hogy ha tudtunk volna . . . — „Ha nem akar pirongatni, vagy durván sérteni, akkor a gúnynak irodalmunkban egyik szokatlan, bár magyar embernél elég gyakori alakjában szól, ti. ál-kíméletből többes első személyben azonosítja magát a gúnyolt személlyel” (Kulesár Nyr 1899, 387).

31 de igen rossz neveltetése volt ; — Vö. a 144. lev. és jegyz. Rákóczi fiának neveltetéséről mondott kemény bírálatával kiegészül Mikesnek a nemes ifjak neveléséről vallott felfogása (62. lev. és jegyz.). Van egy mozzanat, amit már egyszer (88. lev.) feltűnően kiemelt és itt még nagyobb hangsúlyt kap: *ollyan helyt neveltetet. a hol gyűlölik a mi nemzetünket.*, — ezért nem kell csodálni, hogy Rákóczi József a nemzetét nem szerette.

41 csak ollyan volt. mint a szalma tűz, — Szily: Közmondások. — Tóth Szájrul szájra 73: Szalma-tűz. A francia így mondja: Feu de paille (passion, ardeur de peu de durée). P. Larousse: Dictionnaire complet.

52 mert szégyenlette. az oculárét feltenni. — Vö. a 146. lev. és jegyz. 49.s.

Keltezés: *bukurest* — Bukarestről először a 134. levélben emlékezett meg Mikes. A város nevét említi a 146, 149. és 150. levélben is. Újra innen ír visszatértekor (153. lev.).

3 sor *ha egy csokból állana*s, — Mikes régen írt már ilyen gáláns modorban „nénjé”-nek. Ezek a megnyilatkozások azonban csak morzsák a fiatal Mikes gáláns levélrészleteihez képest.

6 *bé polálnak*. — A 101. levélben: *pokállják*. — A. m. összekötözik, kötéllel bepólyázzák. Vö. MTSz 2. Póka: póka-kötő. — Pókál: pólyáz; be v. bé-pókál (bepólyáz). Szatmár, Bereg megyéből és Háromszékről idézi a szótár. — Kriza: Póka: póla, pólya; bé-pókálni.

7 *a nekem rosz tántz volna.*, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits, Réthei Prikkel.)

8 *a városon kívül. egy klastromban*. — A levél bukaresti vonatkozásaihoz Paul Cernovodeanu az alábbiakat fűzi hozzá: „Sur les informations données par Mikes j'ai à faire les suivantes précisions. Le monastère dans lequel il fut hébergé était sûrement le monastère de Văcărești, situé au Sud-Ouest de Bucarest (sur la route de Giurgiu et du Danube) fondé par le prince Nicolas Mavrocordat en 1722. Le monastère de la Sainte Trinité de Văcărești (dédié par le prince même du mois de juin 1721 au patriarcat de Jerusalem) représentait un ensemble architectural important, comprenant en dehors de l'église proprement dites un palais abbatial, une caserne pour les gardes du voievode en Transylvanie et repris en 1719 jusqu'à leur achèvement en 1722. Sur ce monastère consultez Al. Fălcoianu: Căluza mănăstirii Văcărești (Le guide du monastère de V.), Bucarest 1929, 47; O. Gorescu: Văcărești mănăstire

Bucarest 1930, 93 + 12 pl.; Gr. Jonescu: București. Orașul și monumentele sale (Bucarest. La ville et ses monuments). Bucarest 1956, 96—101. — Le prince Nicolas Mavrocordat régne sur la Valachie entre XII 1715—XI 1716 et III 1719—IX 1730 et fut enterré dans sa fondation de Văcărești. — La maison de campagne du prince Constantin Mavrocordat, dans la banlieue de Bucarest, dans laquelle il reçut Mikes, était bâtie, toujours par son père, le prince Nicolas, et se trouvait au Sud-Ouest de la ville, sur la terre du monastère de Radu Vodă, au lieu dénommé plustard Foișor, où sa mère, la princesse Smaranda, épouse du prince Nicolas, fonda en 1745 une église. Sur la maison de campagne de Foișor du prince Nicolas, nous avons connaissance d'un document de ce prince datant du 2 Mai 1724, dans lequel on précise „que pour la promenade de son Altesse et des autres princes, il bâtit une couple de maisons princières entourées d'une basse-cour et d'un jardin” (V. A. Urechia: Istoria Romînilor. Vol. X. A. Bucarest 1900, 1075). Sur l'église de Foișor, cons. St. St. Nicolaescu: Sf. biserică Foișor din București, dans Gazeta municipală IXe 1940. nor. 439, 1—2. (Cernovodeanu 3—4.) Bukarestről ld. még a 134, 153—156. lev.

10 *a mariászá voda*. — *Méria sa vodă* — nagyságos vajda (Szigeti).

12 *mint a ki elsőben el vette az atyafiát. és azután kért szabadságot*, — Az író a rokonok, az unokatestvérek közti házasságokra céloz, amihez egyházi engedélyt kellett előbb kérni.

13 *csernavodáról*, — Mikes itt említi utoljára Csernavodát. Először a 133. levélben írt róla.

13 *pápai jános sogor . . . zai urfi*, — Ld. róluk a 142. lev. és jegyz. 8.s.

18 *ha szinte görög színü is. mert a görögöknek más féle színü az eszek.*, — A görög mindenkit becsap (graeca fides). Mikes mindenütt kedvezőtlenül nyilatkozik a görögökről. Vö. az 59, 80, 94, 99, 149. lev. és jegyz.

32 *a békeséget járvák*, — NySz Jár [Szólások].

32 *reá ropják.*, — Szily: „A. m. ugyanazt a táncot járvák.”

34 *püesdi bort* — Pitești, boráról híres munténiai város (Szigeti).

[149.]

Keltezés: *jász*. — A várost említette Mikes a 146—147. levélben. Jászváros (Jási) Moldva fővárosa: a Prut jobb partján fekszik, a Bahlui folyó szeli át. Ld. róla a 150—153. lev. is.

1 sor *foxánig* — A 153. levélben is. Az erdélyiek és a kuruc bujdosók által is jól ismert város Moldva és Havasalföld határterületén, a Szeret jobb partjától nem messze épült (Focșani). Gr. Mikes Mihály is járt erre családjával az 1708—1710-es években.

3 *akár micsodás volt. de hintó volt.* — Mikes a török császár hintójával sem volt megelégedve (ld. a 2. lev.). A vajda hintója is régi lehetett, *talám még a leg első havasföldi vajdáé volt*, — a levélíró kedveli a körülírást.

7 *de micsoda szép térségeken, micsoda helyyeken megyen az ember. bukarestől fogva egész jászig.*, . . . *gyönyörűség volt a mi utozásunk . . .* — Mikes tájeszménye a kert. Elragadtatással ír az útmenti tájak szépségéről. A gyönyörűség Mikes számára még nem természetérzék, hanem szép térségek, kertek, jó földek.

15 *a szekfüre, és a tulipántra léptek a lovaink* — Vö. Szarvas Gábor: Szegfű. Nyr 1886, 502—506.

20 *jó magok* — Szily: „Erdélyben a. m. jó madár, gazfi. Vö. MTsz.” Ld. még a 152. lev. és jegyz. 12.s.

22 *labkovicshoz* — Lobkovic Keresztély György herceg, 1739-ben Erdély kormányzója volt.

25 *el ülheted néném. micsoda suhajtasokat bocsátottam. mikor az édes hazám havasi mellet mentem el; . . .* — Vö. a 146, 147. lev. is. Ez az utazás Mikest felejthetetlen lelki élménnyel ajándékozta meg. Első levelei (1717) erős honvágytól fűtöttek, s ha ez később csillapodott is, hazavágyódása mindig ott élt lelke mélyén. Most Erdély közelsége kiváltotta belőle elrejtett érzéseit. Érzelmes irodalmi megnyilatkozása imádságos sóhajba torkollik.

31 *a vajda* — Ebben az időben Moldva vajdája Grigore Ghica II. volt, aki háromszor uralkodott itt (1726 IX—1733 IV, 1735 XI—1741 IX, 1747 V—1748 IV) és kétszer Munténiában (1733 IV—1735 XI, 1748 IV—1752 VIII); Bukarestben temették el „dans sa fondation de Pantelimon à Bucarest.” (Cernovodeanu 4.)

38 *ilyen a görög.* — Vö. a 148. lev. jegyz. Mikes olasz kortársa, Goldoni is ismeri a görögök iránti előítéletet: „görög . . . ebben a szóban . . . minden rossz benne van, amit egy, emberről mondani lehet” (284, Damon eunoch és Kreusa párbeszédében).

40 *ligora*, — Erdői szerint ligore gúnyos kifejezés a Gligor (Gergely) szóból. — Császár a ligora alakot vagy tollhiba következményének vagy föl-

ismerhetetlenné torzult újgörög, esetleg román szónak tartja, „melynek jelentése körülbelül: előkelő”. — Szigeti: Igor — előkelő.

42 *mászor másrol*. — Szabolcsi 230: D) Jellemző mondat-ritmika. Ld. az 55. lev. jegyz. 7.s.

42 *maradok . . . jó szolgálja*. — A hagyományos levélzáró fordulat variálásáról vö. a 34. lev. jegyz.

[150.]

1 sor *unadalomal. töltöm az időt* — Az „unadalom”-ról a 96. levélben szólt Mikes utoljára. Most és később Bukarestben (155. lev.) a tétlen időtöltés kapcsán emlegeti.

2 *zai is már régen el ment kocsinban*. — Vö. a 146—148. lev. és jegyz.

3 *de amiért ide küldöttek*. — Mikes küldetésének célját a rendelkezésre álló török okmányokból, de a román forrásokból sem lehet megállapítani. Ld. a 146. lev. jegyz. is.

5 *boérok*. — bojárok, földesurak. A Boér név családnévként Erdélyben is használatos volt. Mikes mostohaapját Boér Ferencnek hívták. — Szlávból román közvetítéssel került a magyarba „rumänischer Edelmann” (Kniezsa SzlávJöv Bp. 1955 I./2. k. 800). — A boérok nem társalkodnak az idegennel, igen vadak, olyanok, „mint a medvék”. Az író itt is, a törököknél is (4, 37. lev.) a társas érintkezés modern formáit hiányolja.

9 *Cantakuzéna familiájából* — A Cantacuzino-család, amely több uralkodót adott Munteniának és Moldovának (Szigeti).

14 *a mariázsá nevet*. — a nagyságos nevet (vö. a 148. lev. is).

17 *az ide való érseknek*, — Anton metropolitának, aki a moldvai egyház feje volt az 1730 és 1739 közti években. 1739 novemberében elhagyta országát és München tábornagy seregeit követve Oroszországba ment; ott Bialograd és Oboian metropolitája lett 1741-ben. Meghalt 1748. jan. 2-án. Vö. N. Jorga: *Istoria bisericii rominești și vietii religioase a rominilor*. Vol. II. Bucarest 1932, 326.

23 *egy orosz páter vagyon itt, azzal eszem és beszéllek*. — Jellemző Mikes kulturáltságára, hogy a jási érsek és az olasz páter társaságát kereste. A levélíró olaszul keveset tudhatott, latinul és franciául beszélgethettek.

26 *itt a korcsomákon, minden hordo mellett vagyon leg aláb tíz pap, és aztot ugy veszik körül, valamint egy halotat*, — Mikes lenézőleg, gúnnyal beszél az iszákos, műveletlen román papokról. Ugyanígy szól a görög papokról (38, 90. lev.) és a török dervisekről (184. lev. és 1761-i misszilis).

30 *és a beszélgetés gyanánt legyen*. — A levélben való társalgás a Mikes-levelek legjellemzőbb vonása (vö. az 5, 27, 57. lev. és jegyz.).

33 *vagy hat, rongyos klastrom*, — A nevezetes monostorok, amelyeket Mikes név nélkül említ, valószínűleg: Golia (1564, 1640), Bărboi (1610), Barnovski (1627), Sf. Jean Zlataust (1683), Sf. Vineri (1594) és Dancu (1541) lehettek a földrajzi fősztás szerint. Ld. Cernovodeanu 4—5. Jasi város és kolostorainak XVIII. századi leírásához ld. N. A. Bogdan illusztrált monográfiáját, Orașul Jasi. Jassy 1914², 522. — A restaurálás alatt álló régi épületeket magunk is megnéztük 1959-ben. Fekvésük igen szép, egyesek belső gazdagsága rendkívüli.

36 a kereskedést. a sídok. és az örmények tarttyák, . . . igen nagy kereskedést lehetne út fel állítani, — Mikes (Zrinyihez, Bethlen Miklóshoz és Rákóczihoz hasonlóan) nagy jelentőséget tulajdonít a nemzetgazdaság polgári formáinak, a kereskedelemnek (vö. a 37, 42, 60, 62, 133. lev. és jegyz.). Gondolkodására jellemző, hogy mindig „az ország hasznát” helyezi előtérbe.

43 a *gotnári bort, a konty alatt is . . . meg Csemecsegethetik.* — Vö. Simonyi Határozók II, 4—5. Alatt, alól (alul), alá. Ld. még a Simonyi által idézett példákat a 16. és 85. levélből. MMNyR II, 176, 181. — Cotnari, híres bortermelő helység Jași környékén (Szigeti). — *Megcsemcseg.* „A NySz. csak innen idézi.” (Szily) NySz Csemcseg: még-csemcseg [sorbillo; nippen, schlürfen].

49 *de bezzeg a görög igája alatt vannak.*, — Az alábbiakban Mikes a tőle megszokott (59, 80, 94, 99, 148, 149. lev.) ellenszenvvel festi le a görögöket. Az elmaradott társadalmi állapotokért a görög fejedelmeket okolja, a vajdák nem az ország hasznát keresik. De a török uralom ellen nem szól a levélíró.

53 a *fő hekmány.* — Constantin Ipsilanti hatman (hetmán, fővezér); a testvére pedig Manolachi Ipsilanti „chiurcibaşa”, a zúcsók testületének a feje, igen befolyásos személyiség volt a fanariota vajdák udvarában. Vö. Ivan Neculce krónikáját, Letopiseţul Tării Moldovei (Annales de la Moldavie) éd. Iorgu Iordan. Bucarest 1955, 320—21, 335—36, 338—341, 347, 349—50, 363, 366, 375 és 378.

61 *de mişoda. had,? nem is mondhatni hadnak.* — Mikes humoros, gúnyos leírást ad a vajda kivonulásáról. A hada olyan, mintha szőlőpásztorokból állna, ágyúit szükség esetén dióval is meg lehet tölteni. A török hadakról is hasonló véleménye volt (2. lev.). Mikes úgy beszél, mint aki tudja, milyen az igazi hadirend. Tapasztalatait Rákóczi udvarában szerezte. Annak idején Rákóczi mellett ott volt a kurucok utolsó támadó hadjáratán 1709 decembertől 1710 végéig. Franciaországban látta XIV. Lajos hadainak díszszemléjét.

62 *egy pasa . . . három kalmakánt* — Vö. pasa 9. lev. jegyz. — A kalmakánokról ld. a 151. lev. jegyz.

72 *maradok. édes nénémnek. szolgálja.* — Vö. a 34. lev. jegyz.

[151.]

1 sor *eből vannak a dolgok*; — NySz Vagyon, van [Szólások]. Hasonló szólásokra vonatkozólag vö. a 154—155, 157. lev. is.

4 a *neszteren,* — a Dnyeszteren.

5 a *vajdának. akét fia is el illanta innét,* — Grigore Ghica II. két fia; Mateiu és Scarlet. A vajda Scinteia falu és Vaslui város közelében levő helységbe menekült. Vö. alább Dapontès, i. m. II. 291 (Cernovodeanu 5). — NySz Illan: el-illant. Vö. SzófSz. Előfordul a 34, 147, 153. levélben is.

6 *fel bodult állapotban.* — „Vö. NySz. Székelyes.” (Szily) — *Eszterházy-nál: megbódul* (260).

8 a *kalmakányok.* — Vö. a 150. lev. jegyz. is. — A fenti helyeken Mikes a szót bizonyos kisebb rangú román tisztviselők, fullajtárok titulusaként használja. — A kajmakám szóhoz vö. a 3. lev. jegyz. — Grigore Ghica II. Jaşiból az orosz seregek elől menekülve, nem három (150. lev.), hanem csak két bojárót bízott meg. Ezek: „le grand logothète Sandul Stour” és „le grand vornic du Bas Pays (mare vornic al Tării de Jos) Jordache Cantacuzino Deleanu”. Vö. Neculce krónikája 390; Dapontès: Ephémérides Daces ou

Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739). Tom. II. Paris 1881. 291.

10 *énnekem pedig három vagy négy cselédem vagyok.* — Mikes ritkán (36. lev.) szól saját cselédeiről, itt (150, 154, 155. lev.) többször emlegeti őket. Kiléltük nem deríthető ki a rendelkezésünkre álló okmányokból.

16 *út most egyéb litánia nincsen, hanem, a kozákoktól szabadíts meg uram minket.* — Talán a magyarok kalandozásának korából fennmaradt mondai „litánia”-ra utal: „a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket” — „A sagittis Hungarorum libera nos, Domine!” — analógiájára.

21 *bárcsak lehetne, vagy írni, vagy olvasni, de nem lehet,* — Mikest a kárba vesztett idő, a céltalan küldetés és a városban uralkodó zűrzavar, félelem lelkileg is nyugtalanítja. Az egész levél szaggatott stílusa életközelségre vall. — A kulturált levélíró panasza: sem írni, sem olvasni nem lehet.

31 *ő aláz, ő magasztat.* — A gondolatpárhuzamhoz vö. a 130. lev. jegyz.

[152.]

3 *sor már a muszka is kocsinál vagyok,* — München tábornagy orosz csapatai a Dnyeszter jobb partján fekvő Hotint 1739. aug. 17-én foglalták el. Vö. Dapontès, i. m. II. 289. Ld. a 151. lev. jegyz. (Cernovodeanu 5.)

8 *ilyen a világ,* — Változó, forgandó világ. Sztoikus sóhaj, vö. a 48, 119, 128. és 145. lev. is.

12 *ajó mag kozákokót.,* — NySz Mag [Szólások]. Ld. a 149. lev. jegyz.

14 *ide hagyom őket, mint sz. pál az oláhokot.,* — (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások. Ld. a 33. lev. is. Ezt a szólást csak Pál apostol neve kapcsolja a bibliához. A szólás eredete a paulicianus-bogumilizmus vallási mozgalomban gyökerezik. Ld. Zsoldos 67. — Tóth Béla: Szájruj szájra 370. „Ott hagyta, mint szent Pál az oláhokot.” Tóth idézi Mikes 33. leveléből. A szászok így mondják: „er hat sie verlassen, wie sanct Paul die bloch (el i-a parasit ca sântul Paul pe Români). Vö. Illia: Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum. Kolozsvár, 1764, 15. — B. P. Hasden: Cartile poporane atc Romanilor in sec. XVI. Bukurest, 1880, 251.

15 *ha lehet, még egy órával indulok meg eléb mint sem kellene* — Az útra kelésnek a török kancellária által előírt módjáról vö. a 146, 147. lev.

16 *és maradok édes nénémnek.* — A rövidített záró fordulathoz vö. a 34. és 50. lev. jegyz.

[153.]

Keltezés: *bukurest.* — Bukarestről ld. még a 134, 148, 154—56. lev.

5 *sor kalarást* — lovas katonát, rom. călăraş (Szigeti). — Pápainál is (76) így.

6 *csak harmad magamal* — Saját cselédeit érti ezen Mikes, vö. a 151. lev. és jegyz. 10. s.

19 *kivált fozánig.* — A városról vö. a 149. lev. jegyz.

21 *nem hogy olyan kóborlot nem találtam, de sőt még moldovai embert sem láttam,* — nem hogy olyan kóborlót találtam volna, de sőt még moldvai embert sem láttam. Vö. Simonyi Kötőszók II, 146: A hogy kötőszó. Kihagyások a főmondatban. Simonyi szerint „helyén van a tagadott mód, ha a tagadást a föltételes mód helyett maga a tagadó szó ismétlése fejezi ki”. A kihagyásokról ld. még a 6, 13. és 52. lev. jegyz.

25 *de azon kívül, gyönyörűséges utozásom volt,* — Vö. a 149. lev. és jegyz.

26 a török szokása szerint, a mely igen jó szokás. — Az indulás török előírásáról vö. a 152. lev. és jegyz.

30 a szegény pápai sogort, — Ld. róla a 156. lev. és jegyz. 14. s.

34 a vajdának is ki kelletet ugratni, — Grigore Ghica II. rövid időre, 1739. szept. 3-tól októberig elvesztette trónját. Alighogy Mikes elhagyta Jaşit, az orosz seregek kiűzték a törököket a városból. Seregeik egy része leereszkedett a Siret folyón és behatolt Havasalföldre egész Cimpinaig (Szigeti; — Cernovodeanu 5).

36 a ki a fogat adta. enni valot is ad. — Szily: Közmondások. Ld. a 122. lev. és jegyz. 10. s.

39 és írj. — Vö. a 134, 143. és 147. lev. és jegyz.

[154.]

3 sor erre a földre is bé ütöttek prédálni. — Az orosz, tatár portyázásokról vö. Apor leírását is (MHH XI. 207).

19 micsoda állapotban voltam. éppen azon a napon. a melyen meg sem, mozdulhattam az ágyban, mert a szolgám mondgya hogy . . . — Császár Mikeskiadásában így alakította át ezt a mondatot: „micsoda állapotban voltam, mert éppen azon a napon, a melyen meg sem mozdulhattam az ágyban, a szolgám mondgya, hogy . . .”

25 oda vagyunk a tyukoknak. — NySz Vagyon, van: oda-vagyon [Szólások]. — Ld. a szólást a 28. levélben is.

27 meg sem jelentetik magokat., — Szily: „Ma bejelentet”.

32 a tél jól bé állot, — A 155. levélben is. „Béáll. A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

33 mert nem állottam akarattyára, — A bukaresti vajda és Mikes közti barátság megváltozásának okai nem ismeretesek.

36 és írj. — Ld. a 153. lev. és jegyz.

[155.]

2 sor én is vettem, a februáriusi leveledet. — Vö. a 134. és 143. lev. és jegyz.

3 tulajdonítottom. — NySz Tulaj: tulajdonít [Szólások].

3 mert it rettentő irtoztato tél vagyon, — Az 1739—40. évi bukaresti télre és közállapotokra vonatkozó leveleket érdemes összevetni Dapontès krónikájával (i. m. II.), ld. Cernovodeanu 5.

6 láponiában — a lappok, az eszkimók országába.

6 nem emlékezik, . . . térről. — Szily: „ről re helyett”.

11 ki töltenem. — eltöltenem (Szily).

12 a legényim — Mikes cselédeiről ld. a 151. lev. és jegyz. 10. s.

20 de ezekel nem lehet társalkodni. — Mikes Jaşiban is (150. lev. és jegyz.) panaszkodott erről.

22 még gyermek koromtól fogvást. úsmerek egy boért itt, — A zabolai Mikes család, a kuruc tábornokká lett gr. Mikes Mihály még 1704 előtt élénk gazdasági kapcsolatban állott a moldvai és havasalföldi bojárokkal. 1707 és 1711 között az egész zabolai család udvarostul Moldva és Havasalföld határa környékén tartózkodott, és önálló gazdálkodást folytatott. A zabolai Mikes-család leveleinek Regestrumában számos okmány tanúskodik a Mikesek moldovai gazdasági ügyeiről. Kelemen gyermekkorában, mint zágoni Mikes

Pál árvája, mintegy a zabolai Mikések családjához számított. Arra nincs adat, hogy Mikes Kelemen 1707 előtt járt volna Erdély határain túl; hacsak 1705-ben nem, amikor Mikes Mihály és Pekry Lőrinc vezetésével sok háromszéki kuruc nemes menekült családotul Moldvába és Munténiába. Az említett bukaresti bojárt Háromszéken is megismerhette Mikes. A bukaresti viszonyokról ld. a 156. lev. is.

[156.]

4 sor a német viszáadván a töröknek. — Az 1739. szept. 1-én megkötött belgrádi béke értelmében az osztrákok kiürítették Szerbiát és Olténiát, amely területeket a pozsareváci béke Ausztriának ítélte 1718-ban. A havasalföldi vajda, Constantin Mavrokordat 1740 elején Crajovaba ment, hogy uralmát az átadott területen biztosítsa. Vö. Szigeti jegyz. — Kosáry II, 94—97. Török háború, 1737—1739. (Források, egykorú iratok, irodalom).

6 ilyen hasznát vette a német. a bekeség fel bontásának, — Mikes a 125. levélben írt arról, hogy nem keresztényi dolog a hitetlenekkel kötött szerződést fölbontani. Ld. ott a jegyz. 23. s.

7 azIsten nem engedte meg hogy erdély. s' magyar ország másért. büntetessék ; mivel egyikben sem tett kárt a török, ... — Rákóczi is mindig így gondolkodott, török csapatokkal sohasem akart az országba jönni. Mikes is rá hivatkozott, amikor Rodostóból elindult Rákóczi Józseffel (126. lev.); az 1738—39-es hadjáratban csak az országot, kivált Erdélyt féltette a rablástól (134, 139. lev.).

10 a pite. — kenyér, románul. Szily szerint „a NySz. e helyet félre értette”. Vö. NySz I. Pite, pita [laganum; eierkuchen]. Pita ez idén az kenyerec neve: argenteo vomere aratum est hoc anno MA. Itt még most is minden ritka és drága, kivált a pite (Mik: TörL. 392). 2. Pite: pullus gallinaceus MA. [hühnlein].

12 zai urfival együtt. — Zaytól csaknem egy éve vált el Mikes (150. lev.).

14 aszegény pápai sogort, — Pápai Jánosról ld. a 14, 107, 109, 142, 148. lev. is. Mikes többször szeretettel írt Pápairól. — Pápai János Rákóczi magyar kancelláriájának egykori igazgatója, a fejedelem portai követe volt. A Dunántúlról a Partiumba szakadt ref. kisnemesi családból származott. Műveltségét külföldi akadémiákon szerezte, latinul és magyarul jól író, románul is jól beszélő literátus ember volt. 1705—1708. s 1710. évi portai és 1709-i nándorfehérvári követi küldetéséről diáriumai maradtak fenn. Írásai és levelezése jó humorú egyéniségre, ízes nyelvű, jó tollú napló- és levélíróra vallanak. Életrajzára, kancelláriai, politikai, diplomáciai tevékenységére vonatkozólag vö. Ráday Pál iratai I. 14—15, 445; II. 41—42. Ld. Hermányi 65. sz. — Válogatott iratait életrajzi bevezetővel és jegyzetekkel kiadta Benda Kálmán — Ism. Sz 1963, 1363—64. — ItK 1964, 403.

16 csak négyen maradtunk, — Talán Zay, Ilosvai, Pázmándy személyére és önmagára gondol (vö. a 142. lev. jegyz.) Mikes.

22 csiki bárány, — Az ágról szakadt csiki ferences barát hozhatott Mikesnek híreket Háromszékből is. 1759. jan. 5-én Huszár (Boér) Józsefnek írt misszilis levélben ui. azt írja Mikes, hogy tizenyole esztendőtlől fogva nem hallott felőle semmi hírt. E tizenyole esztendőt leszámítva, ez idő tájra tehető az övéiről kapott hírek megközelítő időpontja. — A csiki barátokat Bethlen Miklós is említette (II, 139).

30 . . . és meg láthassalak. — Az első levelekben (16. lev. stb.) kedvelt elhitető formula. Mikes már nagyon régen nem élt vele. Itt természetesen hat.

[157.]

1 sor *bukurestről* — Itt említi utoljára Mikes Havasalföld fővárosát. Először a 134. levélben írt róla. — Két korábbi (39, 92. lev.) román vonatkozáson kívül, 1737—1740 között a két román fejedelemségben utazó levélíró gyakran szól a románokkal kapcsolatos dolgokról (vö. a 128, 133—135, 141—156. lev.). Később is még két esetben (161, 177. lev.).

3 *a mint a török mondgya*, — Az elhintett kenyér meséjét Mikes első ízben a 7. levélben említi, s azután többször is, vö. a 7. lev. jegyz. 35.s.

3 *annyi időt tudom hogy itt el nem töltök, mint az első utal*. — Törökországha való érkezésére (1717 okt.) céloz Mikes. Jóslata nem vált be. Két esztendő híján ugyanannyit töltött még el Rodostón 1761-ben bekövetkezett haláláig. 1740-ben még mindig remélte, hogy egyszer hazakerül Erdélybe. — Vö. Simonyi Határozók I, 388—89: A vel -ragos határozók. Időhatározók (ez-úttal, egy-úttal; idővel stb.). Simonyi példát idéz a 86. levélből is.

4 *már innét, vagy . . . vagy* — Szabolcsi 229: D) Jellemző mondat-ritmika.

9 *a bolgár leányokat . . .* — Mikes a levélben érdekes néprajzi vonatkozású leírást ad a bolgárokról. 1738-ban is megemlékezett a bolgár asszonyokról és a „jó bulgár faluk”-ról (133. lev.).

10 *meg tántzoltattuk*. — „A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

12 *meg annyú hátra*. — NySz Az, a: még-annyi. — Vö. Szilágyi Ádám: Megannyi. Nyr 1915, 282. „Megannyi vagyis meg-annyi, tkp. megint annyi = ugyanannyi (totidem C. tantumdem MA.)”

23 *a balkány nagy hegyeit*. — A Balkán hegyek szépségét még nem fedezte föl Mikes irodalmi témának (vö. a 133. lev. is). Számára csak az erdélyi havasok léteztek. A virágos tájat megörökítette (149. lev.) a levélíró.

25 *az előbbeni. régi. és szomorú lako helyünkre*, — Rodostó fokozatosan alakul át Mikes bujdosásának szomorú színhelyévé. Már előbb: *a mi meg unt kedves városunkban*. (63. lev.) — *édes keserű laktunk helyére*, (89. lev.).

30 *bellegrádot. vizá vette*, — Belgrád megvétéléről és a belgrádi békekötésről írt Mikes a 151, 154, 157. levélben is.

34 *nem bírható más fél esztendeig avezérséget.*, — Hadzsi İvaz Mehmet Pasa 1739 márciusában lett vezér és 1740 júniusáig viselte tisztségét. Vö. a 136. lev. jegyz. 15.s.

35 *áchmet nissánsi* — Hacı-Ahmet Paşa (Hadzsi-Ahmet Pasa), akit a nisándzsi tisztjéből emeltek a nagyvezérségbe. E tisztet 1740. június 23-tól 1742. április 21-ig viselte. — Tö. nisancı (nisándzsi) 'előkélő udvari tisztség: az a személy viselte, aki a szultáni okiratokat a szultán monogramjával ellátta'. A nisándzsi volt a szultáni pecsétszerű-monogram, a túra (<tugra) gondozója. Bizonyos tekintetben az udvari jogász funkcióját is ellátta; ellenőrző jogköre is volt a kancellária felett (vö. Pakalin II, 697—700). A bej (<beg) címmel (ld. bég 179. lev. jegyz.) tisztelték (vö. Pakalin II, 700; és Kakuk 258). — Ld. a 20. lev. jegyz. is, mistancsi basa. 22.s.

38 *innét csak hamar Constáncinapolyban megyünk*, — A részletekről ld. a 158. lev. és jegyz.

40 a prussiai király. májusnak a végén halt meg. — I. Frigyes Vilmos porosz király (1713—1740), 1740. május 31-én halt meg. A trónt fia, II. Frigyes (1740—1786) foglalta el.

[158.]

1 sor *abban a nagy városban* — Konstantinápolyról vö. az 1. és 127. lev. jegyz. Mikes egy szóval sem említi, hogy „nénjé”-t is fölkereste a török fővárosban, pedig „készült” rá (vö. a 156. lev. végét).

7 . . . *mint a ki romában ment. és a pápát nem látta*, — (Erdélyi, Margalits.) Szily: Közmondások. — *Andere a Roma senza vedere il papa* (a. m. nem tud végére járni a dolgának).

7 *látam a császárt*, — I. Mahmut szultánt (1730—1754).

9—11 Mikes naiv kívánsága: legyen a török császár kereszténnyé. A vallásos gondolat mellett jellemző a pogány törökkel szembeni emberi megnyilatkozása; *ő ad kenyeret nekünk, hátá adással is kel hozzája lennünk, mert Isten gyűlöli a hála adatlanokat*; ez a gondolat Mikesnél többször is visszatér (117, 125, 194. lev.).

12 *el végezvén. tehát. dolgomot*, — Egyes számban beszél Mikes, pedig mások is voltak ott, a bujdosók ügyeinek rendezése végett. Ld. a következő török okmányt:

„A mostanában Drinápolyban időzött Csáky magyar tábornokkal együtt Zay és Mikes nevű tábornokok magas Portámra jöttek és jelenleg Konstantinápolyban időznek, mivel megparancsoltam, hogy a velük levő magyar tisztek és az elhunyt királyfinak egész környezete Rodostóban az elhunytnek házában lakjanak s parancsom megérkezésekor az említett ház átvizsgálása után a hozzáértő emberek azt jelentették, hogy a magyar tisztek és a királyfinak egész környezete a jelzett házban sehogyan sem lakhatnak meg, hanem a szomszédságból még öt háznak hozzácsatolásával lesz elegendő lakásuk s kegyelmemet kérték arra nézve, hogy azok kibérelésére magas rendelet adjak . . . semmiféle rendeletet nem adtam ki arra nézve, hogy akik Rákóczi házában lakni nem hajlandók, azok számára külön ház rendeztessék be. Nem is szükséges, hogy azok számára külön ház rendeztessék be, akik a jelzett házban nincsenek, hanem azok, kik a jelzett házba bele nem férnek, akárhányan legyenek is, a számukra adott ellátási díjból bárhol rendeznek is be helyzetüknek megfelelő házat, annak kibérelésében és ott lakásukban semmi ellenkezés ne történjék . . .” Kelt az 1153. évi Redseb hó 27-én.” (Karácson: CLVIII. 1740. okt. 16. Szeráj lev.)

A fent említett ház még az elhunyt fejedelem ingatlana volt. Valószínűleg ez lehetett az a palota, melyben a fejedelem maga lakott, amely a most is meglévő utca egyik sorát egész hosszában magában foglalta. Az okmányban az áll, hogy Rákóczi a számára bérbbe vett házat saját pénzén megvásárolta. Ezután kedve szerint átalakította. Ez a „felső és alsó lakosztályt magában foglaló” ház nagy terjedelmű lehetett, mert becsértéke 1000 gurus volt, ami az akkori pénzárték szerint jelentékeny összeg. A házhoz egy négyszögletű kert is tartozott egy romladozó kioszkkal egyetemben, 150 gurus értékben. Továbbá a kioszkkal összefüggő gyümölcsöskert, földszintes ház, szőlő és kb. két holdnyi terjedelmű káposztás- és veteményeskert; a kert közelében a

tenger felől épített nyolcszögletű romladozó kiosk, becsértéke 60 gurus. Min dehhez járult kb. 10 hold szántóföld. Itt élt Mikes egészen haláláig. (Vö Karácson: CLIII. 1739. nov. 4. Szeráj lev.)

Mikes az ilyen gazdasági jellegű dolgokról általában nem emlékezik meg. Arról sem ír, hogy Konstantinápolyba való menetelük előtt a porta rendezte tartásdíját (Zayéval együtt). Összehasonlításuképpen megjegyezzük, hogy Csáky is 300 ákcsét kapott, mielőtt básbug lett:

„A magyarok közül báró Zay nevű magyarnak napi 600 ákce és Mikes bejzádenek napi 300 ákce tartásdíja ennek előtte a moldvai adópénztárból fizettetett ki, de mivel hosszú idő óta nem kapták meg azt, azért megparancsolom, hogy báró Zaynak naponként 300 ákce, Mikes bejzádenek napi 240 ákce ellátási díja az 1153. évi Dsemázi-ül-ákhír hó elejétől kezdve a rodostói vámpénztárból fizetessék ki hónapról-hónapra, ameddig csak arra érdemesek lesznek, s az említett pénztárnál való elszámolás végett az átvételt bizonyító pecsétes nyugtát végy tőlük és azt megőrizd. Kelt az 1153. évi Dsemázi-ül-ével hó 18-án.” (Karácson: CLV. 1740. júl. 31. Szeráj lev.)

Augusztusban a portán folytatott tárgyalások az egész rodostói kolónia anyagi ügyeire kiterjedtek. Az ott tartózkodó magyar közemberekről és asszonyokról kimutatás készült tartásdíjuk föltüntetésével. Eszerint összesen harmincan voltak. Ehhez hozzávettek még tizenegy tartásdíj nélküli személyt. A névsorban számos olyan bujdosó neve kerül elő, akikről egyáltalában sehol, még Thaly irataiban sincs említés. (Karácson: CLVI. 1740. aug. 9. Szeráj lev.) Egy hónap múlva a porta Csáky tábornok katonáit Vidinbe küldte és megparancsolta, hogy a hadiszereket a szertárnak átadják. A belgrádi békekötés után már nem volt szüksége a töröknek a bujdosókból toborzott magyar katonákra. (Karácson: CLVII. 1740. szept. 5. Szeráj lev.) A rodostói kolónia személyi állományáról, 1740-től kb. 1800-ig, ld. a rodostói halotti (Liber Demortuorum), a házassági (Liber Matrimoniorum) és a keresztelési (Liber Baptizatorum) kivonatokat. Thaly 1893, 74—93 és ezek magyarozatát 93—117.

16 *amen.* — Mikes utoljára a 119. levelét végezte imaszerű zárószóval. Ott is, itt is jól illik a gondviselésben való megnyugvást kifejező levél hangu latához

[159.]

1 sor *csengé a füled,* — NySz Fül [Szólások]. NySz Cseng.

1 a *romai császár meg holt.* — VI. Károly osztrák császár, III. Károly néven magyar király (1711—1740).

4 *micsoða szép állapot élni . . . mi jo élni.* — Mikesből az osztrák császár halálhírére kitör az öröm, filozófus nyugalma elhagyja. A bibliában a „levelesek” hazamehettek a főpap halála után — hivatkozik az ótörvényre: *hát mi várhattuké azt?* Elméje a hazatérés körül forog: *erre a híre nézve, száz féle gondolatok jönnek eszemben.* Az 50 éves levélíróban életöröm és sok titkos remény van.

6 *avilágban. ebben a nagy vendég fogadoban.* — A török dervis nevezi így a világot (204. lev.).

7 *levelesek* — száműzöttek (Szily), proscriptus. — Az ótörvényre való hivatkozás passzusa a bibliában (Num 35, 25; 28).

10 *hadgyuk arra a nagy cselédes gazdára*, — Az író magyaros ízt visz a providencia-hitbe. A cselédes gazda kifejezést Mikes többi munkáiban is használja. Vö. a 67. lev. jegyz.

11 *és ha a levél igen kicsiny, a hír igen nagy*. — Az igen rövid levél és a nagy hír Mikes izgatott lelkiállapotának hű kifejezője. — A kicsiny, rövid levél típusáról vö. a 21. lev. jegyz. 7.s.

13 *az Isten jó pápát adott*. — Lambertini kardinális XIV. Benedek nevet kapott pápává választásakor (1740—1758). XIV. Benedek fölvilágosodott, jezsuitaellenes pápa volt. Az Unigenitus-bulla (1713) ellenzőivel szemben mérsékelt. Összes művei megjelentek. — Nem árulja el Mikes, miért írja, hogy jó pápa. Azt tudhatta, hogy Rákóczinak sok baja volt a császárbarát XI. Kelemen pápával (1700—1721). XII. Kelemen (1730—1740. febr. 8-ig) pedig, aki 1739-ben a porta ellen harcoló osztrák császárt segítette, Rákóczi Józsefet kiátkozta.

Ezek újra újságokból merített hírek. Rodostóba való visszaérkezése után kezd Mikes megint európai híreket írni, ld. a 160. lev. is.

[160.]

1 sor *az idő arra nem hajt*, — NySz Hajt [Szólások].

11 *látodé néném, micsoda. jó philosophus öcséd vagyon.*, — Mikes lenézi az üres szillogizmusokat (vö. a 62. lev. jegyz.); önmagát humorizálja mint filozófust. A jezsuita iskola filozófiájához nem volt érzéke, nem is tanulta. A felvilágosodás filozófiáját aligha ismerte.

12 *üsmerek olyanokat. a kik philosophusok*, — Talán éppen szegedi Kiss Istvánra céloz, akinek Magyar Phylosophya c. kézirata haza is került. OSZK Quart. Hung. 122. 97 oldal. („1730. Irattam György Deákkal. Trátiában Rodostón.”)

14 *az idén igen nagy rendeket kaszáltak le*. — A levélíró az év végén összegezi a hallott vagy olvasott híreket, melyek egy részét a 157, 159. levélben már említette. — XII. Kelemen (1730—1740). Az özvegy spanyol királyné Mária-Anna de Neubourg (1667—1740). Az orosz cárnő Anna Ivanovna (1730—1740); utána Erzsébet cárnő következett (1741—1761).

VI. Károly császár halálával és az ausztriai ház férfiágának kihalásával kapcsolatban Mikes rátér az osztrák örökösödési háború (1740—1748) kezdetének eseményeire. A bajorok és a szászok nem ismerték el a Habsburgok leányági örökösödési jogát, és Poroszország, Franciaország és Spanyolország támogatásával bejelentették igényüket az osztrák trónra. A háborút II. Frigyes kezdte meg, aki 1740-ben váratlanul betört Sziléziába. — A még tartó angol—spanyol háború 1739-ben kezdődött meg; XV. Lajos ebben V. Fülöpöt támogatta. Anglia és Hollandia viszont Ausztriának nyújtott némi segítséget az osztrák örökösödési háborúban, de fegyveresen nem avatkozott be. Az angol király: II. György (1727—1760). A háborúskodásról ld. a következő leveleket.

15 *a halál. meg mutatta, hogy nem csak a szalma házakban kaszáltak. hanem még a palotákban is*. — Visszatérő gondolat a Mikes-levelekben (vö. a 43, 56. lev. és jegyz.). Mikes demokratizmusának megnyilvánulása. — A Spectateur is foglalkozik ezzel a gondolattal (Reflexions sur la Mort. I, 125) és idézi a horatiusi mondást: „La mort frappe sans distinction aux Palais des Rois,

comme aux Cabanes des Pauvres . . ." — Pallida mors sequo pulsat pede pauperum tabernas Regumque turres . . ." (Hor. Lib. I, Od. IV, 13. 17.)

29 nagy mozgásban vannak. — NySz Vagyon, van [Szólások]. Ilyenféle szólásokra vonatkozólag lásd még az NySz által idézett példákat a 167, 168, 173, 174, 179, 184, 185. levélből.

31 a gazdag, akor eszik mikor akarja. és a szegény, mikor kaphattya, — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits.) — Számos ehhez hasonló közmondás található a *Leveleskönyvben* (49, 106. lev. stb.).

32 *francfurtumban.* — Frankfurt a német-római császárok választásának helye. Ide gyülekeztek a Pragmatica Sanctiót (1723) elutasító fejedelmek 1740. év végén. Ld. még a 162. és 163. lev. és 164. lev. jegyz. (A választófejedelmekről ld. a 98. lev. jegyz.)

[161.]

1 sor egy néhány rendből. leveleidet vettem. olvastam, . . . — A Csernavodán és Bukarestben (143, 155. lev.) fölelevenített levelezés-fikció egy ideig (162, 164, 172—73, 182—83, 185, 189. lev.) újra kedvelt motívuma e késői leveleknek; szórványosan (200, 205. lev.) a *Leveleskönyv* végéig előfordulnak erre utaló fordulatok.

2 a fő tolmácsol . . . a moldovai vajda. testvér öttee lévén. — Alexandru Ghica főtolmácsról van szó, akit 1741. febr. 25-én végeztek ki (Szigeti). A Ghica családról ld. a 149—153. lev. és jegyz.

8 mennyi pénz portékát. nem találtak nála, — Klemm TörtMondt 30: „Kérdő, illetőleg fölkiáltó mondatban, kivált ha csodálkozást, meglepetést, szörnyűködést fejez ki, gyakori a tagadó mondat szerkezet nyomós állítás kifejezésére. a) Kiegészítendő alakú kérdés.” (Ld. a 10, 19. és 11. lev. jegyz. is.) — Vö. Berrár 138. — A tagadásról ld. még a 34. és 45. lev. jegyz.

16 talám soha sem nevetet. érzük meg mi néném a mink van azzal., — Mikes kevéssel beéri; a derűs életszemlélet híve, szotikus bölcs. A szükség is erre kényszeríti, vö. a levél végét mely kevéssel meg kel elégedni egy bujdosonak. A nevetésről ld. a 17. lev. jegyz. Vö. még a 46. lev. jegyz. 14.s.

22 csak az örményeknek sem volt elég. — Az örmények hóval készült ételére ld. a 108. lev. és jegyz.

24 a prussiai király dolga . . . — Ld. a 160, 163—165. lev. is.

25 ha ki ki meg érné a magáéval kicsoda csendesség volna evülágon., — Mikes rátapint az igazságtalan háborúk lényegére és anyagi okaira. Vö. a 165. lev. és jegyz. is. 21.s.

29 a kertemben, egy néhány szőlő fát ültettem, . . . — Mikes a természet apró örömeivel vigasztalja magát és Rákóczihoz hasonlóan hasznosan igyekszik idejét eltölteni. Kedélye nem hagyja el, úgy örül két gerezd szőlőjének, mint ha atokai hegyet bírná.

[162.]

5 sor mert ű szeretnek írni tavaszal is . . . az aszszonyok jobban tudgyák. — Mikes gálantériája az utóbbi évtizedben elszíntelenedett. Itt a szerelemről beszél burkoltan. Tavasszal gyönyörűség írni, édesebb a szó, a virágokkal a barátságot is meg kell újítani. A természet tavaszi megújulását jellemzi, hogy annál jobban érzékeltesse ellentétes állapotukat: *mi pedig csak hervadunk.*

12 *hárman, négyen vagyunk, még is meg nem alkhathunk.* — „A. m. megférni, békén lenni” (Szily). Ld. a 76. lev. jegyz. 61. s. — Az 1906-os emlékkiadás kivételével, Kulcsár és Toldy Mikes-kiadásától az 1958-as kiadásig tévesen: „meg nem állhatunk.” — A szót mások is használják: Bethlen Miklós „jól is alkudt vélem” (I. 155). — Cserei Históriajában: „meg nem alkhathván”(284). Rákóczinál is: „megalkhatik” (Archívum R III, 1874, 69).

Itt ír Mikes utóljára a rodostói bujdosók közötti egyenetlenségről és vizzályról, amelynek bírálata először a 30-as évek táján (96. lev.), majd a fejedelem halála után (116—121, 124. lev.) erős érzelmi hangsúllyal kapott helyet leveleiben. A török okmányok szerint egyesek Kőszeghy Jánost és Katalin nevű feleségét okolták a folytonos civódásért. Karácson gyűjteménye egy Jankó nevű kapitányról és feleségéről — egy állítólagos Kőszeghy-lányról — emlékezik meg (CLIX. 1740. nov. 18. Jankó kapitány visszatér Rodostóba). — CLXII. 1748. jan. 17. Csáky gróf és Jankó kapitány egyenetlensége, Jankót Konstantinápolyba helyezik. — CLXIII. 1748. június 29. Jankó kapitány feleségének tartásdíja. CLXVIII. 1758. szept. 23. Jankó kapitány halála és feleségének tartásdíja. Szeráj lev. — A Fekete Lajos által ismertetett török okmányokban azonban a kapitányt Kőszeginek, feleségét vezetéknev nélküli Katerinának mondják. Kőszeghy János a fejedelem fegyverhordozója volt, végrendeletében 1000 livrest hagyott neki. A Lengyelországba távozott Zsuzsi testvére volt. Népes családnak lett atyja Rodostón. Női ágról való leszármazottai ma is élnek. A rodostói perpatvar, melyben többi között Csáky és Mikes is részt vett, azzal zárult, hogy a porta Kőszeghyéket Konstantinápoly Fenar nevű negyedébe helyezte át 1748 májusában. (LevtKözl 1925, 273; Ahmed Refik: Rákóczi király és kísérete az oszmanli birodalomban. Sztambul 1917.)

14 *tahinya* — A tahin-ra vö. a 22. lev. jegyz. 41.s.

18 *mindenüt készülnek ahadakozáshoz,* — Az osztrák örökösödési háborúra vonatkozólag vö. a 160—161, 163. lev. és jegyz.

[163.]

4 sor *ne mondgyák nekem ezután, hogy aszáraz esztendő. szük esztendő.* — A tréfásan is merész gondolat a bibliai József álomfejtésének történetével kapcsolatos (Gen 41). A száraz esztendőről ld. a 169. lev. is. — Tóth Szájrul szájra 351. „A hét sovány esztendő (Moz 1, 41) mindig az ínség és egyszersmind az ösztövérek emberek jelképe marad.” — „Sovány mint a hét szükesztendő.” A szóláshasonlat bibliai eredetéről ld. O. Nagy: Mi fán terem? 81.

7 *aki száz emberel. száz ezeret meg veretethet.* — Itt Gedeonnak Mádián ellen viselt hadjáratára céloz Mikes (Jud 7, 7; 19 és 8, 10) ld. Zsoldos 9. — A Rákóczi-korban népszerű volt a Gedeon-hasonlat. Egyesek (Czegei Vass György) Rákóczinak Gedeon győztes fegyvereit kívánták; a fejedelem írja (Eger, 1708. szept. 2.) Bercsényi Miklósnak: „mert még Gedeon példájából is látom, miként választatta meg az Isten az erős férfiakat, az kik által népének ellenségét meg akarta veretetni...” (Köpeczi 178).

9 *a mezei áldását . . . avároson való irtalmaságát,* — A kettő ilyen értelmű egymás mellé állítása, az áldásígérés bibliai versét idézi föl: „Áldott léssz a' várasban, és áldott a' mezőben” stb. (Deut 28, 3) ld. Zsoldos 19.

11 fő képen *apestistől tartottunk*, — A rodostói pestisről utoljára a 75. levélben írt Mikes.

15 *addig tegyünk egy kis fordulást frankfurtumba*, — Vö. a 160, 162—163. lev. is. — A hadakozásról ld. az előbbi és a következő lev. és jegyz.

18 *a prussiai király* — Másutt *prussus* — A kortárs íróknak is ez szóhasználatuk, pl. Hermányi 138. sz.

[164.]

5 sor *azonban várjuk hogy valaki haza vessen minket*. — E várakozás hátteréről ld. a 165. lev. és jegyz.

6 *a silóé toja mellet* . . . — Ld. a 101, 84. lev. és jegyz. A Bethsaida-i tó helyett itt tévesen említi Mikes a Silóé tó nevét (Ioan 5, 2—5: jeruzsálemi piscina probatica). A Silóé négyszer fordul elő Káldi fordításában. János evangéliuma is beszél róla egy jelenetben, amikor Jézus sárral megkeni a született vak szemét és a Silóé tavába küldi mosdani, (Joan 9, 7) ld. Zsoldos 42.

6 *fel keverje* — „Fölkever. A NySz-ból kimaradt” (Szily).

9 *nékem pedig ahazám jóvát. és tsendeségit kel kívánom. és nem tsak különösön amagamét*, — Mikes az ország javát félti a háborútól, mint ahogy Erdélyt a török rablástól féltette (139. lev.) három évvel ezelőtt. Haladó nemesi nacionalizmusa erősebb, mint egyéni érdeke. A Rákóczi halála utáni évtized eseményeihez fűzött gondolataiban válik a nemzetféltés e levelek egyik jellemző motívumává. A haza, az ország, a nemzet érdekeit mindig (62. lev.) az egyéni érdekek elé helyezte Mikes.

10 *a bavarus* . . . — A hadakozásról ld. a 160. lev. és jegyz. stb.

11 *A magyar királynét is meg koronázták 25 junij* — Mária Terézia (1741—1780). — Mikes nem ír később arról, hogy Frankfurtban 1742. január 24-én Károly Albrecht bajor választófejedelemet német császárrá választották Mária Terézia ellenében.

15 *ahol nintsen emberi remenség* . . . — Szabolcsi 227: A) Énekszöveget, mondókát, példabeszédet idéz Mikes. 55. lev. jegyz. 6.s.

16 *másor többet*. — Ld. a 15, 37, 65, 123, 135, 144, 172, 179. lev. végét és a 15. lev. jegyz.

17 *polateti* — Először a 35. levélben fordul elő, ld. ott a jegyz. Levélkezetben és levél végén egyaránt előfordul, vö. a 40, 42, 77, 80, 85, 109. lev.

[165.]

I sor *Ha tsak az idő járásáról diáriumot nem tsinalok. nem tudok mit írni*, — A Rodostóba való visszaérkezés után Mikes élményanyaga hamar kimerült. Leveleinek száma már 1740—41-ben erősen megcsappant, még kevesebb lesz a következő 5—6 évben.

Mikes korában a diárium- vagy naplórás igen elterjedt műfaj volt nemesi körökben, latin és magyar változatban, hivatalos és magán diáriumírás formájában egyaránt (pl. Bethlen Miklós ifjúkori latin nyelvű diáriuma, Rákóczi ilyenszerű följegyzései: Actorum Anni 1704. etc., Ráday Pál, Pápai János, Czegi Vass György, Szaniszló Zsigmond, Teleki Mihály, Károlyi Sándor, Beniczky Gáspár, Száthmáry Király Ádám diáriuma). Gyakran éppen kalendáriumra írták följegyzéseiket. Mikes is többször emlegeti a keze ügyében levő kalendáriumot (49, 58, 79, 156, 160. lev. és 1760. márc. 25-i misszilisében).

Jól ismertette az ifjúkorabeli magyar kalendáriumokat is. Vö. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók. EM 1932, 181 (kalendáriumi följegyzések és a naplóvezetés). — Szily Kálmán: A régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulmányai. MNy 1919, 129—31. — Uj Magyar Muzeum 1853, II. k. (Mátrai Gábor bibliográfiája). — Kovács Imre: Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig. Debrecen (é. n.) [1938?]. — Ld. pl. RMK I. 1793 (Kolozsvár 1690); RMK I. 1786 (Komárom 1711); RMK I. 1785 (Kolozsvár 1711 — „Melly Magyar Országra, Erdélyre és egyéb Tartományokra is alkalmaztatott Neubárt János Astrologus által.”) RMK I. 1774 (Kolozsvár 1710).

Az irodalmi levélforma tudatos művelője már túljutott a diáriumíráson. Az a diárium, amiről Mikes itt egyetlenegyszer szól, az ő idejében a „hivatásos”, rendszeres levélírók gyakorlatában, elengedhetetlen tartozéka volt a misszilis levelezésnek. A kulturált francia levélírók (pl. Mme de Sévigné) a nyersanyagot gyűjtötték a leveles-diáriumban és levélíráskor tetszés szerint fölhasználták. Mikes bizonyára megismerte ezt a gyakorlatot még a fejedelem udvarában. Egyik kedves bujdosótársa, Rákóczi magyar kancelláriájának egykori igazgatója pl. ezt a módszert alkalmazta hivatalos levelezésében Konstantinápolyban (vö. Pápai János napló. 1963), naplójában hivatkozik külön leveles-diáriumára: „... amint erről urunknak bővön írtam leveles diáriumomba.” — „... kikkell mikrül, mit beszéllett, leveles diáriumombul kitetszik.” (328.)

3 az ilyen nem levél hanem kalendárium, — A levélműfaj tudatos művészi-irodalmi alkalmazásáról vö. a 13, 80, 172. lev. és jegyz.

7 mindenkor egyaránsu dolgokba foglalatoskodunk, — A rodostói napok egyhangúságáról panaszodik a levélíró, de azt nem említi, hogy ekkor merült bele a francia könyvek magyarra fordításába. 1741-ben a csaknem 1500 kéziratdalból álló *Epistolák* fordítását fejezte be. Idejének legnagyobb részét ez a foglalatosság kötötte le.

9 ahalál veti végű, — NySz Vet, vét [Szólások].

10 tartozunk meg hálálni a királynénak hazánkból valo ki rekesztetésünket. — *Leveleskönyvében* Mikes sohasem szólt többet erről. Mostohatestvérének írt misszilis leveléből következtethetünk, mi rejlik e sorok mögött. Húsz év múlva, 1760. márc. 25-én Huszár (Boér) József kegyelemkérésre ösztönző levelére azt válaszolta Mikes, hogy ő azt már régen próbálta. A királynő felelete: „ex Turcia nulla redemptio” volt. Mária Terézia uralkodása első hónapjaiban elutasította a rodostói bujdosók hazatérés iránti kérelmét. Mikes sorsa, aki III. Károly halálakor reménykedett (159, 164. lev.) a hazatérésben, ekkor pecsételődött meg.

11—19 Mikes legelkeseredettebb pillanataiban is talál valami vigasztalásra valót. Igaz, hogy a német megszállta Erdély feudális nemesi társadalmát jellemző sorai keserű komikumból fakadnak.

12 számvetővel. — NySz Vet, vét: vető. A. m. számvevő: földesúri alkalmazott nagyobb uradalmakban; föladata a kasznár, kulcsár stb. számadásainak felülvizsgálata. (Vö. MA—PPBL.)

16 szímbelődésű — NySz Zsémb, sémb: zsémbelődés. Vö. ÉrtSz zsémbel, zsörtölődik, pöröl, dohog.

19 abavarus. akirályné ellen hadakozik. — Vö. a 159—164. lev. és jegyz.

21 másoda atelhetelenség. mikor az ember bé nem éri amagáéval., — A levélíró

a háború okára utal, vö. a 161. lev. és jegyz. — Ld. Kertész Nyr 1905, 170: Alárendelő szerkezetek egymásrahatása. „A mikor kötőszó gyakran áll a hogy helyett alanyi, tárgyi és hat. mellékmondatok előtt.” Az iménti példában: „Micsoda telhetetlenség, hogy + mennyire telhetetlenkedik az ember, mikor. . .” Hasonló példát idéz a 166. levélből.

23 egymást fogyasztják, — „Első adat e szóra. A NySz-ből kimaradt. Vö. elfogyaszt” (Szily).

[166.]

1 sor a vezért le tették akérékről, — A letett vezér Nisándzsi Hadzsi Ahmet Pasa volt (vö. a 157. lev.). — Helyébe Hekimólu Ali Pasa került, aki 1742. április 21-től 1743. szeptember 23-ig (másodszer) volt nagyvezér. Első vezér-ségére vonatkozólag ld. a 117. lev. jegyz., harmadikra pedig a 195. lev. és jegyz. — A kerékről, a szerencse forgandóságáról vö. a 13. lev. és jegyz. 33.s.

3 de jó emberséges ember, — A kifejezésre vonatkozólag vö. a 47. lev. jegyz. — A levél további részét az „emberséges ember” egyes vonásaival kapcsolatos, kegyes hangú elmélkedő, bibliai gondolatok jellemzik.

11 Tábütö. — Tabíta esete az Apostolok cselekedeteiből ismeretes (ActAp 9, 36—41). Mikes egyik lefordított olvasmányában is megvan: *vala ugyan azon időben jóppé városában, nem mesze lyddától. egy tábüt nevű keresztény asszony. (Tábüt, téssen vad ketskét.) ez igen nagy jó erkölcsökkel vala fel ékesüve. . . Act. IX. 36 . . . 38. (SidokUjTestHist 29 recto).* A történetet említi Fleury (HistEccI Paris 1722, I, 30) és Baronius (AnnalesEccI 1629). Megtalálható a kisebb egyháztörténetekben is. Ld. Zsoldos 44. — Zolnai 1916, 106. — Madácsy 22.

15 El vesztettem a mű el költöttem, . . . — Egy adakozó „jó keresztény” (un homme charitable) mondásához vö. a 109. lev. és jegyz. 30.s.

25 az írás azt mondgya, hogy mások látván tselekedetünket. azért az Istent dűsérjék. — Hasonló gondolatok: „. . . hogy lássák a’ tí jó chelekedeteket, és dichóítták az atyátokat . . .” (Math 5, 16; 6, 2) — „. . . a’ jó chelekedetekből meg-szemlélvén titeket, dichóítták az Istent . . .” (I. Pet 2, 12).

26 szent pál azt mondgya . . . — „Nékem pedig leg-kissebb gondom, hogy tőletek ítéltessem, vagy az emberi naptól . . .” (I. Cor 4, 3) Ld. Zsoldos 35, 36. Kimondva vagy kimondatlanul Mikes gyakran (33, 99, 168, 196. lev. stb.) hivatkozik Pálra, akit a janzenisták is előszeretettel idéztek. Vö. Zolnai NRH 1935, I. 366.

29 az írás azt mondgya. hogy ha tsak . . . — Hasonló gondolatok: „Mert el-fogytak mint a’ füst az én napjaim . . .” (Ps 101, 4 — Gal 5, 26).

31 a mely tsak füst jutalom leszén, — Simonyi JelzőkMondt 34: A főnév jelzői használata. — A „minősítő” jelzőkre vö. a 77, 84, 91, 140. lev. jegyz.

[167.]

1 sor A császár halálától fogvást igen nagy dolgok történtenek, — Mikes dióhéjban összefoglalja a hadakozás kimenetele szempontjából fontosabb, a 159. levéltől kezdve említett eseményeket. Az osztrák seregek 1741-ben Mollwitznál II. Frigyesel szemben vereséget szenvedtek; a francia és bajor csapatok megszállták Csehországot. Mária Terézia békét kötött a poroszokkal és teljes haderejével a francia—spanyol—bajor koalíció ellen fordult. Győzel-

mes hadjáratáról mondja Mikes, hogy rossz vége lett a „bavarus” hadakozásának. Ld. az előbbi leveleket is.

A boroszlói békekötés 1742. június 11-én történt. Császár Elemér lehetetlennek találta, hogy erről Mikes június 15-én már beszámoljon. Ebben igaza is lett volna. De Mikes kéziratában nem jún. 15., hanem jún. 25. áll. Császár téves adataira hivatkozott (ItK 1895, 302; ld. még Abafi Figyelő 1881, 248). Vö. Miklós Ferenc cikkét (ItK 1904; 307). — Mikes rövid levelét mintha a legfrissebb hírek alapján írta volna meg az európai hadakozás állásáról. 1742-ben mindössze két levelet írt Mikes. — Az osztrák örökösödési háború eseményeire a levélíró csak évek múlva (170, 171. lev.), 1747—48-ban tér újra vissza.

[168.]

Keltezés: *rodosto 1743 15 gbris* — Több mint egyéves szünet! A következő 169. levelét pedig csaknem három év múlva, 1746. aug. 15-én írja Mikes

I sor *noha onnét le estek a rozsz angyalok*, — „Az Angyalok esete”, Job 4, 18 15, 15; Ezech 28, 2, 14, 17; Joan 8, 44 etc. „Luczifer le-esett az égből” (Isa 14, 12).

3 *Ali pasával*, . . . — Hekimólu Ali Pasa második nagyvezérsége 1742. április 21-től 1743. szeptember 23-ig tartott. Vö. a 166. lev. jegyz. — Az új vezér Szejjít Haszan Pasa 1743. szept. 23-tól 1746. augusztus 9-ig volt hivatalban.

4 *le kellették fordulni*. — (Erdélyi, Margalits: „Leesett a kerékről.”)

6—26 A török nagyvezérek állapotának jellemzéséről ld. még a 177. lev. és jegyz. A nemes Mikes mindig lenézéssel ír az alacsony származású, a borbélyból, favágóból, hajósból, mészárosból, vámosból lett nagyvezérekről (vö. az 5, 7, 13, 97, 130. lev.). A vezérváltozásokról (95, 157, 169—170, 195—197, 199, 200. lev. stb.) a levélíró általában a világi változásokhoz fűzött elmélkedő gondolatok kíséretében emlékezik meg. Ilyenkor emlegeti a „kereket”, a változó szerencse szimbólumát (vö. a 13. lev. és jegyz.). — A magyar barokk és rokokó irodalom jól ismert motívuma ez; pl. „Szerencse kerekén forog állapotom . . .” (RMKT XVII. 3. 737, 583). — Petróczi Kata Szidónia versében: Nótája: Forog az Szerencse . . . (ItK 1915, 445). — Németből fordított új Ének: Oh mulandó s változandó az ember szerencséje

Ki forog mint egy kereken

Egyik helybül másra mégyen

És meg nem állhat egy helyen. (ItK 1915, 455.)

A forgandó szerentse. „Fortúna szekerén okosan ülj . . .” (Faludi Ferenc költeményes maradványai. Egybe szedte Révai Miklós Pozsony 1787, 43). — A szerencse Törökországban a legállhatatlanabb — írja Montesquieu: „Il n y a point de pays au monde ou la fortune soit si inconstante que dans celui-ci. Il arrive, tous les dix ans, des révolutions qui précipitent le riche dans la misere, et enlevent le pauvre avec des ailes rapides au comble des richesses . . . Le nouveau riche admire la sagesse de la providence; le pauvre, l'aveugle fatalité du destin.” (Lettres persanes 98. lettre.) Zsoldos 14, 74. — Király 1909, 34.

19 *nintsen maradando városunk.*, — Ebben a kapcsolatban még egyszer a 196. levélben (Hebr 13, 14). Ld. Zsoldos 17.

Mikes ebben a levelében az európai hírekről átmenetileg (169. lev. is) a török vezérváltozásokra tér át.

24 a fő jancsár aga. — A jancsár agá-ról vö. a 14. lev. jegyz. 11. s.

[169.]

Keltezés: *rodosto 1746 15 aug.* — Az előbbi levelét Mikes 1743. október 15-i keltezéssel írta. Ilyen hosszú szünet még nem volt a *Leveleskönyvben*. A csaknem hároméves szünetről a levélíró semmit nem szól. (Ez alatt készült el Mikes a *Catechismus I—II. 1744-i* és a *Mulattságos napok 1745-i* fordításával.)

1 sor a vezért le tették — A letett vezér Szejjít Haszan Pasa 1743-tól 1746. augusztus 9-ig viselte tisztségét, vö. a 168. lev. jegyz. — Az új vezér Tiryaki Hacı-Mehemet Paşa (Tirjáki Hadzsi-Mehmet Pasa) 1746. aug. 9-től 1747. aug. 24-ig volt hatalmon. Vö. a 170. lev. — A névalakkal kapcsolatban ld. Mahumet (63. lev. jegyz.); a tihája szóhoz vö. a 28. lev. jegyz. 38. s.

2 emár 14dik vezér a miolta ebben az országban uralkodunk, ... — Mikes állítása helyes; a birodalom nagyvezérei 1717 őszétől 1746 augusztusáig valóban tizennégyyszer változtak (közben 1730-ban császárváltozás is volt). Humorizál az *uralkodunk* szóval: *mondám hogy uralkodunk.* — mintegy hangsúlyozva „uralkodásuk”, bujdosásuk (165. lev.) hosszúságát, állandóságát.

5 azt nem mondhatom hogy ugy élünk mint ahal avizben — (Közmondás.)

7 atorgok el szaradtak, — Ld. a Magyarok kútja Rodostóban, fénykép (Rákóczi-album. Pesti Napló kiad. Hornyánszky, 139), és Kút Rodostóban, Edvi Illés Aladár akvarellje (1906, Mikes-émlékiadás 112. Színes műmelléklet). A „madzsar cseszme” leírását ld. Thaly 1893, 16, 20, 53, 61, 65. — A száraz esztendőkről vö. a 163. lev. és jegyz. 4. s.

18 eleget beszélt agazdaságról, egy olyan akinek egy talpalatni földgye nintsen., — Mikes szegénységén humorizál. Erdélyben volt földje, birtoka, de elkobozták. A Mikes-birtokok sorsáról vö. az 51. és 96. lev. jegyz. — A szőlőkarózásról vö. a 37. lev. és jegyz. 8. s.

19 maradok. édes néném — A rövidített levélzáró formulához vö. az 50. lev. jegyz. Ezt a kurta zárósót itt alkalmazza Mikes utoljára (vö. az 50, 56, 96, 104—105, 138—139, 142—143, 145—146, 152. lev. végét is).

[170.]

Keltezés: *15 bris 1747.* — Ismét egyéves szünet a levélírásban. Ebben az évben Mikesnek ez az egyetlen levele. — A szakirodalomban említés történik Mikesnek egy misszilis leveléről, amelyet a levélíró Czartoryski Ágost hercegnek küldött ez évben Jávorka Ádám közvetítésével. Mikes erről nem szól. Vö. Thaly Sz 1888, 594.

1 sor *Miért kívánni hoszu életet. mivel mathusálem meg holt,* — Vö. Klemm TörtMondt 538: „Néha a mivel, mivelhogy kötőszós mellékmondat nem a főmondatbeli történés, állapot okát (causa) adja, hanem a főmondatbeli állítást (ratio) okolja meg (= ugyanis).” Vö. a 2, 79. lev. jegyz. is. — Ld. még Kertész Nyr 1905, 172: Alárendelő szerkezetek egymásrahatása. „Érdekes a mert, mivel kötőszónak használata olyan esetekben, mikor a főmondat kérdő, de egyértékű valamely tagadó vagy felszólító mondatl...”

Matuzsálemről ld. a 23. lev. és jegyz. 16. s. Az öregkor szimbolikus kifejezésére gyakran használták fel a bibliai Matuzsálem (Gen 5, 25—27) alakját, aki a

legenda szerint 900 évig élt. A századokra nyúló biblikus életkor ideje a pátriárkák kora. Bercsényiné hetvenkilenc évét Mikes tréfából a bibliai emberkor mértékéhez szabja: *aki iffiu lett volna ábrahám idejében.* (47. lev.) Más alkalommal kevésbé ismert újszövetségi személlyel érzékelteti a hosszú életet. A százhét éves örmény pátriárkáról mondja: *az evangyeliumból siméonnak., ma adot a fejedlem audenciát, de ha szinte maga nem volt is, leg aláb az öttse,* (83. lev.) — Matuzsálemről ír Hermányi is (71. sz.).

2 *Mehemet vezért le tevék* — A letett vezérről ld. a 169. lev. jegyz. — Az új vezér Kerküklü Boynu-eğri Seyyit — Abdullah Pasa (Kerküklü Bojnu-ejri Szejjit Abdullah Pasa) 1747. aug. 24-től 1750. január 3-ig uralkodott, vö. a 179. lev. jegyz. — Az életnek, a szerencsének változásáról gyakran elmélkedett Mikes a vezérváltozások említésekor (vö. a 168. lev. és jegyz.). Most már nem foglalja gondolatait „predikációba”. (Vö. a 13. lev. jegyz.)

6 *adgyatok számot sáfárságtokrol.,* — (Luc 16, 2).

9 *Grof d'Esalleur,* — Desalleurs marquis, Castellane-t váltotta fel a portén. Felesége befolyásos lengyel mágnáscsaládból való. — A „lubomérczki familia” nevét Mikes jól ismerte. Jerzy Lubomirski herceg 1711-ben vendégül látta Rákóczit és kíséretét. Teodor Lubomirski herceg a 13 szepesi város lengyel sztarosztája, a császár híve és Rákóczi ellensége volt. Ennek testvére, a poznani palatinusné Malachowskiné Lubomirska Anna és nővére, Sieniawski Ádámné, Lubomirska Ilona Erzsébet hercegnő (megh. 1729) Rákóczit pártfogolta. A lengyel mágnáscsalád említése egyébként a *Leveleskönyv* utolsó lengyel vonatkozása. Lengyelországról vagy lengyel vonatkozásról a levélírő a 33, 36, 41, 55, 69, 73, 76, 98, 100—101, 103, 105—107, 109, 120. levelében szólt.

12 *A keresztyének közöt nagy hadakozás vagyon.* — Utoljára 1742-ben, a 167. levelében írt Mikes az osztrák örökösödési háborúról. Vö. a 171. lev. is.

[171.]

2 sor *a békeség a Magyar királyné, és a frantzia király közöt ;* — Az osztrák örökösödési háború az aacheni békével (1748. okt. 18.) fejeződött be; a franciák és az osztrákok előzetesen 1748 februárjában már megegyeztek, a békeszerződést véglegesen csak október 18-án írták alá, a poroszokkal együtt. Mária Terézia Sziléziáról és kisebb olasz területekről (Parma, Piacenza, Guastella) mondott le Poroszország, illetve Spanyolország javára. Az újonnan alakult független Szicíliai Kettős Királyság (Nápoly és Szicília) trónjára V. Fülöp spanyol király fiát, Don Carlost ültették. Vö. Kosáry II, 101—105; Magyarország története II, 426. Szigetinél, a 171. lev. jegyz. is.

Császár Elemér tévedett, amikor Mikes keltezését (április 15) és a békekötés aláírásának időpontját (október 18) összevetve úgy vélte, hogy Mikes hat hónappal előbbre keltezte levelét (ItK 1895, 302). Mikes hangsúlyozottan csak a magyar királyné és a francia király megbékéléséről ír; Arneht szerint (Geschichte Maria Theresiens. III) az egyezés köztük már februárban megszületett (Miklós Ferenc ItK 1904, 306).

6 *az álgyu prokátorokal* — Másutt: *réz prokátorok* (98. lev.).

8 *a bõriben meg nem fér.* — (Erdélyi, Margalits.)

9 *a halak országában küldi.* — a tengerbe veti. Másutt: *a néma halak országában* (25. lev.). Vö. a 25. lev. jegyz. 16.s.

9 a török urakat pedig nem a hazához való szeretet indította fel. hanem csak az a veszet fővénység, — A moldvai vajdáról azt mondja, hogy nem keresik az ország hasznát (150. lev.). — Mikesben buzog a hazaszeretet, ő mindig hazája javát, az ország hasznát nézi (vö. 164, 147, 139, 125, 126, 96, 62, 60. lev. stb.).

12 kezlár agájának — Előfordul a 183. levélben is; kizlar Agasi (176. lev.). Tö. kizlar agasi [< kizlar agaszi] (kizlar aaszi) 'a szultáni háremben felügyelő fő-eunuch címe' (vö. Pakalin I, 279). Mikesnél a birtokos személyrag elmarad. — Ld. még aga (92. lev. jegyz.). — Mikes humorizál: nem irigylí a kizlár aga gazdagságát.

Nincs nyoma Mikes *Leveleskönyvében*, hogy az év első hónapjaiban levelet kapott Franciaországból gr. Bercsényi Lászlótól. Bercsényi 1748. jan. 6-án válaszolt Mikes egyik levelére. A néhány magyar szóval tarkított franciául írt levél szövegét Forster Gyula közlése alapján (BpSz 1924, 13, 117—21) adjuk (OSzK-ban őrzött másolata a meaux-i eredeti levélről készült).

„Ki akarom önnek fejezni, kedves Beczike, azt az örömet, melyet éreztem, midőn a múlt október 15-éről kelt levelét vettem. Én szentül hiszem, hogy ön írt nekem, de becsületes emberként mondom önnek, hogy nem kaptam meg levelét. Ha meg kaptam volna azokat, válaszoltam volna reájuk; én, ki oly lelkiismeretes vagyok, hogy válaszolok azoknak is, ki nekem teljesen közönyösek, ön irányában miként ne tettem volna én így, ki önt oly gyöngéden szereti. Mindazáltal a hallgatásomra vonatkozó vád reám hízelgő, meggyözl arról hogy mindég ugyanazt a részt bírom az ön emlékében; az ön jó szíve ismert előttem már zsenge fiatalságunk óta; az enyém ön irányában soha sem változott és örökre hí lesz önhöz. És igen, nagyon is igaz, hogy éppen Rodostóból, arról a helyről, hol ön most is lakik, emelkedtek ki kedves hazánk szabadságának igazi és méltó pártfogói. Miért nem azok mindég? Bizonyára felhasználnák a jelen körülményeket, hogy lerázzák honfitársaik igáját. Ez a gondolat megremegteti belsemet és úgy tetszik, hogy a görögöknek ezen templomában megmozdulni látom atyám hamvait, hol azok pihennek. Mélyen tisztellem őket és vágyom a boldogság után, hogy csontjait egy napon földjére átvihessem.

A Gondviseléstől mindent kell remélnünk, mivel ezen a földön minden alá van vetve a viszontagságoknak. Mily felséges öröm lenne számomra, ha teljesíthetnék oly szent kötelességet, viszont látnám önt, kedves barátomat és hazátlán társaimat, kik a villámszóró ottoman porta szárnyai alatt ének. „Il alla jó az Isten.” Barátunk Tott [Berchényinek kedves ezredese, akinek fia, Ferenc, Konstantinápoly új erődítményeinek híres alkotója] „szerteti sétálást”; bizonyára nem volt ellenére, hogy látta őt, mindazáltal itt hiányzik nekem, ő jobb kezem, mikor küldi vissza hozzám? A mi az ön fejedelmét [Rákóczi Györgyöt érti] illeti, mit tudom, hogy hol van ő, úgy látszik valóban, hogy elhagyta önt, úgy mondják Franciaországban van, de körülbelül 20 éve, hogy nem láttam őt. Miért nem harcolt ő az én uram, a király hadseregében, jó iskolában lett volna és az által képessé tette volna magát arra, hogy szívesen szolgálja a hazát, ha valaha arra vágyat kapott volna. Dat Des cui vult.

Jelentse, kérem önt, tiszteletemet é nagyméltóságának Monseigneur gróf Crozy-nak [Csáky-nak?] és baráti érzelmeimet báró Zayznak, jóllehet — úgy látszik — megfedekezett rólam. Szeressen engem mindég és legyen ön meggyőződve, hogy sem távolság sem semmi a világon soha sem fogja csökkenteni azt a gyöngéd és hű ragaszkodást, melyet önnek örökösen szenteltem és mellyel maradok . . .

Kedves Barátom levelem keltéből látja, hogy ma „Éljen a király!”-t kiáltjuk és hogy benne vagyunk még az újév hetében [t. i. a levél a Három királyok napjáról szól].

Valószínűleg, csak tavasszal veszi e levelet. Mitsem tesz, fogadja mindég üdvkívánataimat, melyeket ön iránt táplálok, éljen boldogul és megelégedetten, de ne felejtse el engem soha . . .” A levél kelte: à lunéville le 6 Janvier 1748. Címzése: à Mr Mikes gentilhomme transilvain à Constantinople. (Gr. Bercsényi László levelei. I—IV. OSzK Quart. Gall. 55. [1747—1756]) — A rodostói bújdosókról megemlékezik Bercsényi L. egy későbbi (A M^{re} le Cte d'Argenson Luneville le 10 avril 1756) levelében: „. . . Il y en a qui y réside encore, et ce sont eux qui de tout-temps attirèrent quelques Hongrois. La Porte . . . les reçoit tous et donne à tous les mécontents qui se présentent une Tahinne, c'est-à-dire une pension suivant leur état et leurs qualités . . .” (OSzK Quart. Gall. 55/3) Bercsényiről ld. a 39. lev. jegyz. 60. s.

[172.]

1 sor *el járadtál aleveléimben csak az esőről, hidegről. melegről olvasni,* — A levél kezdetét vö. a 165. lev. kezdősoraival. Ott is, itt is élményhiánnyra utal a levélíró. Ezzel vezeti be a következő, forrásanyagból szerkesztett levél-csoportot (172—192. lev.).

4 *de ilyen formába nem levelet. hanem könyvet kellene írnom.* — A fordulat változataira vö. a 13. lev. és jegyz. — Mikes célzása valódi mozzanatra utal: egy könyvet apróz föl levelekké. Ld. alább a jegyz.

9 . . . *műsoda változás ez?* — A levélíró fölhívja a figyelmet arra, hogy valami változás történik a levélírásban. *Leveleskönyvé*n belül levélformába öltöztet egy könyvet.

A 172—191. levélben leírt török vonatkozásokat Mikes Paul Ricaut (régiesen Ricault vagy Rycaut) angol író The history of the present state of the Ottoman Empire c. (London 1669) művének kivonatos francia fordításából vette. A francia kivonat Ricaut egy másik művének, török történetének (History of the Turcs. London 1680) 1709-i francia fordításában függelékként jelent meg.

Sir Paul Ricaut II. Károly angol király törökországi követének, a winchilseai grófnak a titkára volt. A diplomatát 1661-i konstantinápolyi rendkívüli követségében elkísérte IV. Mehmet udvarába. Ez a követség nyolc esztendeig tartott. A szerző közben Köprüli nagyvezér táborával Magyarországon is járt. Majd kinevezték Ricaut-t szmirnai konzulnak; ebben a hivatalában tizenegy évig működött. Hazatérte után különféle magasabb tisztségeket viselt. 1700-ban halt meg. Ugyanebben az évben jelent meg 1680-ban kiadott török történetének folytatása, 1679-től 1699-ig. (Az előző rész ugyanis 1623-tól 1679-ig terjedt.)

Az a figyelem, mellyel Európa századokon keresztül kísérte a törökök növekedő hatalmát, a XVII. században sem lankadt, noha az oszmán birodalom rohamos hanyatlásnak indult. A század második felében pedig, mikor XIV. Lajos diplomáciája a Habsburgok ellen való küzdelemben a török császárt is igyekezett Ausztria ellen hangolni, különösen Franciaországban nagyon kapások voltak a törökökről szóló könyvek. Tanúskodik erről az az óriási irodalom, melyet a XVII. századi Franciaország keleti tárgyú könyvekben, eredetiekben és fordításokban fölmutat. Érdeklődéssel fogadták Ricaut könyvét is. Alig hagyta el a sajtót első (1669) műve, máris akadt francia fordítása, Briot: *Histoire de l'État présent de l'Empire Ottoman* (Paris 1670). Másik francia áttűtetője Bespier, aki sok adattal és jegyzettel egészítette ki az eredetit (Rouen 1677).

Angliában kivonatot készítettek ebből a kissé bőbeszédű könyvből. Ezt a kivonatot lefordította egy ismeretlen francia, de a kivonatot kiegészítette Bespier fontosabb jegyzeteivel és saját adataival. Az egész kb. 90 nyomtatott lap terjedelmű. A francia kivonat Ricaut török története (1680) egyik javított és bővített anonim kiadásának (1682) átdolgozásában (ez is anonim) jelent meg: *Histoire de l'Empire Ottoman*. (*Histoire generale des Turcs, depuis leur Origine jusqu'à 1704*) I—III. kötet (La Haye 1709). A harmadik kötet függeléke: *Tableau de l'empire ottoman*. Ez volt Mikes forrása. A kivonatólástól e függelék bevezetője is szól: „Un homme d'esprit a pris la peine de faire en Anglois un Abrégé de ce Livre (The history of the present state of the Ottoman Empire. 1699), où il a conservé ce qu'il y a de plus essentiel, et retranché toutes les digressions inutiles, les répétitions, etc. qui sont trop frequentes dans la plüpart des Livres.”

A *Tableau de l'empire ottoman* három részre oszlik. Az első a törökök politikai, másik a vallási, harmadik a katonai szervezetét tárgyalja. Mikes az első és a második részt dolgozta föl. Mikesnél többnyire minden egyes fejezetnek egy-egy levél felel meg; néha össze is vont több fejezetet egy levéllé, számos fejezetet pedig kihagyott, amint ezt az alábbi összeállítás részletesen kimutatja. A legfigyelemreméltóbb fejezeteket vette át, s a szárazabb, érdektelebbrészeket hagyta el. Összesen 7—8 levél csaknem egészen szóról szóra való fordítása a francia szöveg egy-egy fejezetének; a többi esetben rövidít, szabadon fordít és máshonnan is told hozzá. Így magyarázható, hogy az eredeti szöveg 90 nyomtatott lapját Mikes 20 közepes terjedelmű levélbe szorította össze. A francia szöveg beosztását megtartotta. A levelek a fejezetek sorrendjében haladnak. Ezt tehát amolyan kivonatos „javított” fordítás-félének kell tekintenünk. A korabeli és a későbbi irodalomban sem ritka az ilyen jellegű munka. Már az a könyv is hasonló jellegű, melyet Mikes forrásul használt. Mindegyik fordító a maga tehetségével járult hozzá valamicskével. Mikes sen akart mögöttük elmaradni. Különösen a török vallásról szóló (179—191. lev.) részben van számos toldalék, amely a francia szövegben nem található meg. Ezeket Mikes vagy saját tapasztalatából vagy egyéb olvasmányaiából tette hozzá. Csak a 192. lev. kompiláció egészen. Ezeknek a töredékeknek az eredetijét az óriási irodalomban lehetetlen megtalálni. Ha egyes részletadatokat föl is merültek, ezeket csak a párhuzam kedvéért rögzítettük, mivel jobbára összefüggéstelen toldásokról van szó, melyek hovatartozását nemigen lehet megállapítani.

Mikes szerkesztői eljárásáról az alábbi vázlat nyújt pontos tájékoztatást:

Tableau de l'Empire Ottoman.

Première partie.

Des Maximes de la Politique des Turcs.

- Chapitre I. Le Gouvernement des Turcs est fondé sur des Maximes particulières.
- Chapitre II. L'Autorité absolue du Grand Seigneur, est le principal appui de l'Empire Ottoman.
- Chapitre III. L'obéissance que l'on doit au Grand Seigneur, est enseignée parmi les Turcs, plutôt comme un principe de Religion, que d'Etat.
- Chapitre IV. De l'éducation des jeunes gens, qu'on élève dans le Sérail, pour être appelés aux grandes Charges de l'Empire.
- Chapitre V. De la méthode que les Turcs observent dans le Sérail, pour instruire les jeunes gens dans les Sciences. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre VI. De l'inclination, et de l'amitié que les Pages du Sérail ont les uns pour les autres. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre VII. Des Muets et des Nains. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre VIII. Des Eunuques.
- Chapitre IX. Des Appartemens des Femmes.
- Chapitre X. Des Agiam-Oglans. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XI. Du Visir Azem, ou Grand Visir, et de sa Charge. Des autres six Visirs du Banc, et du Divan, qui est le lieu où l'on rend la Justice.
- Chapitre XII. Des autres Charges, Dignitez et Gouvernemens de l'Empire.
- Chapitre XIII. Des Tartares et de leur Cham, et de quelle manière ils dépendent des Turcs. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XIV. Des Moldaves, des Valaques, des Transilvains, et de la Ville de Raguse, Tributaires des Turcs.
- Chapitre XV. Le dégât que font les Turcs dans les pays qu'ils ont conquis dans des lieux éloignés du Siège de leur Empire, est une des causes de sa conservation. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XVI. La survivance pour les Gouvernemens, et la conservation de la Noblesse ancienne, sont contraires à la Politique des Turcs.
- Chapitre XVII. Le changement fréquent des Officiers parmi les Turcs, est une autre maxime qu'ils ont toujours pratiquée. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XVIII. Des artifices dont les Turcs se servent pour augmenter le nombre de leurs Sujets, sans quoi ils ne pourroient ni conserver, ni accroître la grandeur de leur Empire. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XIX. De quelle manière les Ambassadeurs des Princes étrangers sont reçus et traités parmi les Turcs. (Fordítás hiányzik.)
- Chapitre XX. De quelle manière les Ambassadeurs et les Ministres des Princes se doivent gouverner avec les Turcs dans leurs Négociations. (Fordítás hiányzik.)

- Chapitre XXI. Du cas que les Turcs font des Princes étrangers. (Fordítása hiányzik.)
- Chapitre XXII. De quelle manière les Turcs observent les Traitez et les Accords qu'ils font avec les Princes étrangers. (Fordítása hiányzik.)

Seconde partie.

De la Religion des Turcs.

- Chapitre I. De la Religion des Turcs en général.
- Chapitre II. De la promesse que les Mahométans faisoient au commencement de leur Empire, de tolérer les autres Religions, et comment elle fut observée. (Fordítása hiányzik.)
- Chapitre III. Des artifices dont les Turcs se servent pour l'accroissement de leur Religion. (Fordítása hiányzik.)
- Chapitre IV. Des Ecclesiastiques parmi les Turcs. Quel est l'office et le pouvoir du Mufti: De ses revenus. Des Imaums et des Emirs.
- Chapitre V. Du revenu des Mosquées Roiales, et de quelle manière les Turcs contribuent à l'entretien de leurs Prêtres.
- Chapitre VI. La Doctrine de la Prédestination fortement crûe parmi les Turcs.
- Chapitre VII. Des deux principales Sectes du Mahométisme, à savoir de celle de Mahomet et de celle de Haly, ou des Turcs et des Persans.
- Chapitre VIII. Des Sectes et des Hérésies anciennes des Turcs. (Fordítása hiányzik.)
- Chapitre IX. Des Sectes modernes des Turcs. (Fordítása hiányzik.)
- Chapitre X. Des Dervis, et des autres Ordres Religieux parmi les Turcs.
- Chapitre XI. Des Mariages, et des Divorces des Turcs, et jusqu'où le Concubinage est permis parmi eux.
- Chapitre XII. De la Circoncision, et des cinq Articles qui sont nécessaires pour faire un véritable Mahométan.
- Chapitre XIII. Du Bairam, et des Cérémonies, qui s'observent ce jour-là par les principaux Officiers de la Porte.
- Chapitre XIV. De la défense de manger de la chair de Pourceau, et de boire du Vin. Et des Vertus morales des Turcs. (Fordítása hiányzik.)

Troisième partie.

De la Milice des Turcs.

(Az egész III. rész fordítása hiányzik.)

- Chapitre I. Des différentes sortes de Milice parmi les Turcs.
- Chapitre II. Calcul des Troupes que l'on tire des Zaims, et des Timariots. De quelques-unes de leurs Coûtumes.
- Chapitre III. Des Spahis et des Janissaires.
- Chapitre IV. Des Chiaoux, des Topgis, des Gebesis, des Delis, des Segbans, des Sarigias, des Muhlagi, des Besli; et de l'Armée Navale des Turcs.

I. rész. A törökök politikai szervezete.

Chap. I.	172. lev.	Általános gondolatok; helyenként szó szerinti fordítás, erős rövidítésekkel az elején és a végén.
Chap. II.	173. lev.	A szultán korlátlan hatalma; csaknem szó szerint, az író saját megjegyzéseivel.
Chap. III.	174. lev.	A szultán iránti engedelmesség; az eleje majdnem szó szerinti fordítás, tovább erősen rövidítve, a vége elhagyva.
Chap. IV.	175. lev.	A török ifjak nevelése; több mint a fele elég híven lefordítva, a többi elhagyva.
Chap. V. fordítása hiányzik.		
Chap. VI. fordítása hiányzik.		
Chap. VII. fordítása hiányzik.		
Chap. VIII—IX.	176. lev.	Az eunuchok és a szerájbeli nők; helyenként szó szerint, a két fejezet erős összevonásával.
Chap. X. fordítása hiányzik.		
Chap. XI, XII, XIV.	177. lev.	A nagyvezér, beglerbégek és vajdák; három fejezetből összevonva, különösen az utóbbi kettő erősen rövidítve.
Chap. XIII. fordítása hiányzik.		
Chap. XV. fordítása hiányzik.		
Chap. XVI.	178. lev.	A kormányzati ellenőrzés; erősen rövidítve, a vége elhagyva, saját megjegyzésekkel.
Chap. XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII.		fordítása hiányzik.

II. rész. A törökök vallási szervezete.

Chap. I.	179—181. lev.	A török vallásról általában; szabadon, számos más forrású adattal és az író által látott, tapasztalt dolgokkal megtoldva.
Chap. II. fordítása hiányzik.		
Chap. III. fordítása hiányzik.		
Chap. IV.	182. lev.	A török papokról; túlnyomórészt szó szerinti fordítás, csekély rövidítéssel, a vége erősen összevonva.
Chap. V.	183. lev.	A török templomokról; helyenként szó szerinti, az eleje és a vége rövidítve, egyes bekezdések összevonva néhány sor teljes elhagyásával.
Chap. VI, VII, X.	184. lev.	A predestináció, eretnekek, dervisek; három fejezetből összevonva erős rövidítésekkel, egyes részletek elhagyásával, más toldásokkal, egyéni megfigyelésekkel.
Chap. VIII. fordítása hiányzik.		

- Chap. IX. fordítása hiányzik.
 Chap. X 185. lev. A dervisekről folytatólag; egy bekezdés lefordítása, több oldal elhagyása, toldás egyéni tapasztalatok alapján.
 Chap. XI. 186—187. lev. A török házasság, ágyasság, válás; az elején szó szerint, majd erősen rövidítve, más elemekkel bővítve, teljesen szabadon.
 Chap. XII. 188—190. lev. Szerartások, körülmételés, mosdás, imádságok, böjt; bővebb előadással, számos toldással, másrészt rövidítéssel és egyes részek elhagyásával.
 Chap. XIII. 191. lev. A bajram ünnepe; összevonva, az eleje csaknem szó szerint, a vége toldás.
 Chap. XIV. fordítása hiányzik.

III. rész. A törökök katonai szervezete.

- Chap. I, II, III, IV., vagyis az egész harmadik rész fordítása hiányzik.

A 172. levél bevezető soraiban Mikes tulajdonképpen francia forrásának címére céloz: *Tableau de l'Empire Ottoman, où l'on trouve Les Moeurs & Coûtumes des Turcs, leurs Loix, leur Religion, leurs différentes Sectes, l'Etat de leurs forces par Mer & par Terre; & généralement tout ce qui concerne leur Gouvernement, Civil, Militaire, & Ecclesiastique.* — Ezek a gondolatok megismétlődnek az *Avertissement sur ce Tableau de l'Empire Ottoman* c. bevezetőben is azonos kifejezésekkel. Mikes csak a szokás, igazgatás és rendtartás szavakat hangsúlyozza, vagyis nem az egész Tableau-t jellemzi, hanem annak az első részében foglaltakat. A vallást külön nem említi, arra majd a 179. levélben tér rá. A török katonaságról sem szól, ezt a részt föl sem dolgozza. Az udvar szó az itt következő I. fejezet bevezető bekezdésében fordul elő (*Cour Ottomane*), de ezt a bekezdést az író nem fordította le, hanem a másodikkal kezdte szinte szó szerint. Az általános és fő gondolatok hangsúlyozása közben erősen rövidít, főleg a végén. Mikes eljárása, átdolgozásának kötetlen módszere ebben a levélben jól megfigyelhető:

CHAPITRE I. Le Gouvernement des Turcs est fondé sur de Maximes particulières.

Le Gouvernement des Empires ressemblant assez à un Vaisseau, qui ne laisse dans la Mer aucune marque de son passage, il est fort difficile d'en suivre les traces. Cependant, comme il faut qu'il y ait dans toutes sortes de Gouvernemens, des règles & des maximes constantes, qui leur servent de fondement & d'appui, on tâchera de donner une idée de celles de la Cour Ottomane, & on y ajoutera quelques réflexions & quelques considérations qu'on a faites sur ce sujet. '

On ne sauroit considérer sérieusement la manière de gouverner des Turcs, sans admirer la longue durée de ce grand & vaste Empire, & sans attribuer

sa fermeté inébranlable au dedans, & l'accroissement de sa Domination par le progrès continuel de ses Armes au dehors, plutôt à quelque cause surnaturelle, qu'aux maximes ordinaires de sa Politique, ou à la prudence de ceux qui le gouvernement. On ne sauroit avoir une autre pensée, quand on considère le Pouvoir absolu d'un Empereur, destitué souvent de raison & de vertu, de qui les paroles & les actions les moins raisonnables sont des Loix & des exemples. Lors qu'on fait réflexion sur le peu de récompense que ces gens-là donnent à la vertu: lors qu'on remarque de quelle manière les hommes y sont élevez tout d'un coup par la flatterie & par la faveur du Prince aux Charges les plus importantes, sans considération de leur naissance, de leurs services, ni de leur capacité; & le peu de tems qu'ils jouissent de ces avantages, & comment ils se voient précipitez en un moment du faite de la grandeur par la caprice de ce même Prince.

Mais ce qui remédie à tous les désordres, & qui contribuë à guérir toutes les plaies de ce Corps politique, c'est la promptitude & la sévérité de la Justice: Car les Turcs font tous les crimes égaux, & les punissent du dernier supplice, c'est à dire, ceux qui sont contre l'Etat; & cela donne un frein à l'ambition des Gouverneurs des Provinces les plus éloignées, & les retient dans le devoir.

La sévérité & la violence sont si naturelles parmi les Turcs, qu'il y auroit autant de folie à tâcher de rompre leurs chaînes, & à les délivrer de l'oppression, que de vouloir usurper un pouvoir tyrannique sur la vie & sur les biens des Peuples qui sont nez libres. Effectivement, comme les Turcs ont commencé à établir leur Gouvernement politique pendant la Guerre, & qu'il ne s'y est fait aucun changement depuis leur première sortie de Scithie, on ne doit pas s'étonner que leurs maximes y répondent, & qu'ils vivent toujours sous l'esclavage & la tyrannie, puis que cela leur est naturel. On en conviendra même facilement, en considérant que la grande étendue de cet Empire requiert qu'on étouffe dès leur naissance les maux dont il est menacé. Cela fait aussi que la seule défiance & le seul soupçon de crime en matière d'Etat sont des motifs suffisans pour porter le Prince à punir de supplice le plus rigoureux, ceux qu'il en croit coupables.

A levél végén: *talám azt kívánod néném, hogy a birodalom históriáját írjam le.* — célzás a háromkötetes műre (Histoire generale des Turcs, Depuis leur Origine jusqu' à 1704. — Histoire de l'Empire Ottoman), amelynek csupán a függeléke a Mikes által földolgozott Tableau. — Vö. Király 1909, 258—263.

19 *nem anagy nemből valóság.* — NySz Vagyon, van : nagynéből valóság. A szótár csak innen idézi.

23 *ezabolában tarttya* — NySz Zabola, zabra [Szólások].

23 *abasákokot.* — A pasa cím variánsaként való használatára vö. a 13. lev. jegyz. 12. s.

26 *mint arab.* — mint a rab.

29 *most ez elég, mászor többet. vagy kevesebet.* — A fordításból szerkesztett levelek végén a már ismert fordulatokat (vö. a 15, 144. lev. stb.) variálja (173, 179, 188, 192. lev.).

[173.]

1 sor *a vízi postáink* — A vízi posta, vagyis a hajóval való levélküldés ismert módja Mikes „levelezésének” (vö. a 36, 41, 52, 80, 107. lev.).

2 azt írod néném, hogy kedvesen olvastad. a porta iránt való levelemet. és hogy tsak kövesem. — Ezt az önbátorító, elhithető fordulatot Mikes korábban is alkalmazta, amikor az élménylevelekről kezdett áttérni a források, olvasmányainak fölhasználására (43, 62, 72, 80. lev.). Ld. a 182—183. lev. és jegyz. is.

5 el kezdem tehát nem azur, hanem az asszony dolgát. — Mikes játszik a szavakkal, tréfálkozik az „úr dolga” szókapcsolattal (vö. a 21, 37, 80. lev.), amelyet itt sorozatosan az „asszony dolgára” (174, 177, 181, 182, 188, 190, 192. lev.) módosít, mert ő mindig „nénje” kedvét kereste leveleivel.

10 a papok, nálok is szeretik a jóságokat. — Mikes többször bírálja a papok kapzsóságát, különösen a görög és török papokét (38, 90. lev. stb.).

14 Timároknak — Tö. timar (tímár) 'katonai hűbérbirtok; birtokadomány'. A tímár-birtokot elnyerő köteles volt az udvar számára meghatározott számú lovaskatonát kiállítani (vö. Fekete 128; Pakalin III, 497). — NySz 2. Timár.

22 mufti . . . mahomet — A szóalakra és magyarázatára vö. a 20. és 7. lev. jegyz.

32 akrími tatár — (Erdélyi, Sirisaka, Margalits: Krimi tatár.) — arabjával = a rabjával.

Ez a levél Mikes eljárásának egy másik változatát mutatja. Szinte szóról szóra való gördülékeny fordítás, fűszerezve az író saját megjegyzéseivel. Forrása pl. csak annyit mond a papi jóságokról, hogy azok nem tartoznak a Grand Seigneur birtoklása alá. A vallásos Mikes a rá jellemző kritikai szemléletével hozzászeli: . . . mivel a papok, nálok is szeretik a jóságokat.

Megemlítünk egy példát Mikes kiváló fordítói munkájáról is. Forrása arról ír, hogy a szultán néha a legfőbb egyházi méltósághoz, a Muftihoz folyamodik tanácsért. De ha a Mufti tanácsa nem tetszik neki, másra ruházza a főpapi méltóságot; „mais lors que ses décisions ne lui plaisent pas, il donne sa Charge à un autre qui a plus de complaisance”. Mikes: . . . de ha úgy nem ül a mint neki tetszenék, mind irtalmasság nélkül ki teszi a muftiságból. és olyant téssen. a ki inkább tudgya kedvűt keresni.

Az író a 2. fejezet végéhez érve alkalmi fordulattal fejezi be a levelet: imár eleget irtam. (Vö. a 172. lev. jegyz.)

CHAPITRE II. L'Autorité absolue du Grand Seigneur, est le principal appui de l'Empire Ottoman.

Les Turcs aiant posé les premiers fondemens de leur Empire sur les principes de la Discipline Militaire, les grandes & riches Provinces qu'ils ont conquises, à la pointe de l'épée, en Europe, en Asie & en Afrique, appartiennent en propre au Grand Seigneur, qui en peut disposer comme il lui plaît, à l'exception des Terres destinées à des usages Religieux.

Les Terres appartenant ainsi de droit au Grand Seigneur, les conquêtes n'en furent pas plûtôt assurées, qu'il en fit le partage entre ses Soldats, pour les récompenser de leurs travaux. On appelle ces récompenses Timars, & ceux qui les possèdent sont obligés d'entretenir un certain nombre d'hommes & de chevaux prêts à servir le Grand Seigneur. Bien que ces Terres-là soient héréditaires, ils ne les possèdent cependant que comme Usufruitiers, la propriété en étant réservée au Sultan, qui peut les reprendre & les donner à qui bon lui semble.

C'est en vertu de la Puissance absoluë de ce Monarque, que les Turcs lui donnent les titres, de Dieu en Terre, d'Ombre de Dieu, & plusieurs autres semblables. C'est par la même raison que les Cadis, ou Docteurs de la Loi déclarent que ce Prince est au dessus des Loix. Il est vrai qu'il ne laisse pas de consulter quelque fois le Mufti; mais lors que ses décisions ne lui plaisent pas, il donne sa Charge à un autre qui a plus de complaisance. Les Turcs soûtiennent aussi que leur Empereur peut révoquer son Serment & ses promesses, lors qu'elles portent atteinte à son Autorité Souveraine: Car bien qu'il jure & promette solennellement à son Couronnement de défendre la Religion des Musulmans, & les Loix du Prophete Mahomet, la même Loi l'appelle la Bouche et l'Interprète de cette Loi. Il est vrai que les plus savans Docteurs & Interprètes de l'Alcoran restreignent le Pouvoir de l'Empereur, par rapport aux choses qui regardent la Religion dans la Loi de Mahomet; mais ils lui laissent une Autorité absoluë, par rapport aux affaires Civiles.

Király György Mikes négy (172, 173, 182, 183. lev.) levelében jelölt meg olyan formai kifejezésbeli hasonlóságot, melyet együttesen Saussure török vonatkozású levelei olvasásának, átvételének vagy utánzásnak tulajdonított. Lettres et voyages de Monsr César de Saussure en Allemagne, en Hollande et en Angleterre 1725—1729 etc. Avec une introduction de B. V. Muyden. (Lausanne 1903) c. művének alábbi részeiben, sorrendben a következő levelek egyes kifejezésével ismert föl hasonlóságot: 172. lev. és Lettre III. p. 106. Lettre II. p. 44. — 173. lev. és Lettre VII. p. 180. — 182. lev. és Lettre VII. p. 180. — 183. lev. és Lettre II. p. 44. (Ld. Király 1913, 266—67.) Király példái nem tekinthetők bizonyítéknak. Zolnai Béla ennél jóval számosabb stílári és fordulatbeli hasonlóságra utalt pl. az Espion turckel kapcsolatosan, az átvétel leszögezésének igénye nélkül (1916, 8—10). Király hivatkozásai szintén ilyen alapon fogadhatók el.

Nincs bizonyítva, hogy Saussure levelei Rodostóban már elkészültek volna. Ezt csak az 1903-as kiadás előszó írója mondja, de állítását nem támasztja alá. Saussure 1765-ben készített kéziratmásolatának előszavában, nov. 15-én azt írja, hogy „Őneki elejétől fogva elve volt pontosan följegyezni mindent, a mi vele utazásai közben történt, s így külföldi nagy útjairól tett jegyzetek egész halmazával tért haza (1740-ben) Lausanneba. Sokan ajánlották neki, hogy szedje ezeket valamelyes rendbe; ő a levél-formát választotta, mint a mely a legizlésebb és legcsaládiasabb. A feldolgozást 1742-ben végzé be.” Stb. (Saussure 35.) Tudnivaló, hogy Saussure 1742-ben illesztette hozzá kéziratoss följegyzéseit (Turquie) Rákóczi Mémoires-jainak (1739) hágai kiadásához. Munkájának teljes címe: Lettres et Voyages de César de Saussure en Allemagne, en Hollande, en Angleterre, en Portugal, en Malte, en Turquie et en France, de faits historiques curieux, amusants et de diverses aventures arrivées à l'Auteur (kézirat 1742).

Saussure hosszú, általában több évet átfogó leírásának csak a kerete levél. A Turquie c. részben az 1734. jan. 29. és márc. 13-ra keltezett I—II. levelében (200—258) pl. az egész Rákóczi-mozgalmat röviden leírja; más tárgyú (III—IV—V) levelei után a VI.-ban, 1735. aug. 13-i kelettel a fejedelem betegségét és halálát beszéli el. A IX. 1736-ra keltezett levéllel véget is ér török vonatkozású leveleinek sora (Saussure: 200—279). Saussure műfaja a „lettre familière” típusú levélforma gyenge utánzata, száraz, terjedelmes,

az eseményekkel nem egykorú előadás, mely stílus és műforma tekintetében messze elmarad Mikes levelei mögött. Vö. Hopp L. A Törökországi Levelek műfaji problémái. I. OK XV, 1—2. 1960, 139—141.

[174.]

1 sor *bő szüretünk vagyon. ürmös bort is tsínálok.* — A szüret, a szőlő, a bor Mikes kedvelt témája (vö. a 3, 37, 65, 77, 150, 169, 178. lev. és az 1760-i misszilis lev.). A 161. levelében írta, hogy egynéhány szőlőfát ültetett. — NySz 1. Bor : ürmös-bor. Vö. az ÉrtSz magyarázatát: üröm és többféle fűszer hozzáadásával készített kesernyés-édes csemegebor; vermut.

2 okát — Tö. okka 'régi török súlymértékegység: 1 okka = 1282 gramm' (vö. Pakalin II, 723). A szó irodalmához ld. még Lokotsch 127. — A font = 0,42 kg.

4 a több mezei munkák. — A gyapotról vö. a 37, 60. lev. és jegyz. s az 1761-i misszilis lev. — A gazdálkodásról vö. a 69, 181. lev. és az 1760-i misszilis lev.

8 az aszony dolgára hínak. — Vö. a 173. lev. jegyz. 5. s.

15 kul — Tö. kul 'rabszolga, szolgál' (vö. Pakalin II, 314). A török udvariasság, elsősorban az udvari szokás és rend megkövetelte, hogy az érintkezés során a ranglétra alacsonyabb fokán állók önmagukat a feljebb levők felé „szolgának, az illető szolgájának” nevezzék. (Ennek az udvariassági szokásnak bizonyos vetületét találjuk a szerelmi lírában is, ahol a lantos költő gyakran szerelmes szolgájának nevezi önmagát.)

19 a pasáknak — A pasa szóalakra vö. a 9. lev. jegyz. 8.s.

22 *jogyatkozás volt a napban* — napfogyatkozás volt; *tsillagokot is láttunk*, — Mikes az égi jelekkel tréfálkozik, vö. a 90. lev. és jegyz. 8.s.

A szultán iránti engedelmességről szóló levél a 3. fejezet alapján készült. A francia szöveg első bekezdését Mikes csaknem teljesen leírta, a másodikat erősen rövidítve foglalta össze, a végét pedig elhagyta. Kötetlen előadásmódját itt is megőrzi. A francia szöveg szerint pl. a törökök azt hiszik, hogy a Grand Seigneurért maghaltak mártírok, akik haláluk után közvetlenül a paradicsomba jutnak: ils croient qu'ils sont transportez dans le Paradis immédiatement après leur mort. Mikes iróniával beszél erről a hiedelemről: *a kik a császár parantsolattyából valo halált engedelmeségel veszik, martyroknak tarttyák és hogy azok mindgyárt egyenesen postán mennek paraditsomba.*

Az egybevetésből megállapítható, hogy az író „a rabhoz illendő szolgálatra” való nevelés részletezése helyett egy összefoglaló, ténymegállapító mondattal kerekíti ki levelét.

CHAPITRE III. L'obéissance que l'on doit au Grand Seigneur, est enseignée parmi les Turcs, plûtôt comme un principe de Religion, que d'Etat.

Les Turcs estiment l'obéissance, la qualité la plus essentielle d'un bon Sujet. Ils prennent soin d'inspirer ce principe à ceux qui sont élevez dans le Sérail, & qui sont destinez aux grandes Charges. Aussi ceux qui souffrent la mort avec une résignation absolüe, pour obéir aux ordres du Grand Seigneur sont estimez Martyrs, & ils croient qu'ils sont transportez dans le Paradis immédiatement après leur mort. C'est dans cette vüe qu'ils donnent à tous ceux qui exercent des Charges dépendantes de la Couronne le titre de Kul, ou

d'Esclave du Sultan. Le Grand Visir même s'appelle de ce nom, qui est beaucoup plus honorable parmi eux que celui de Sujet; les premiers pouvant insulter impunément les Sujets, & ceux-ci ne pouvant faire la moindre chose à un Esclave sans s'exposer à une punition sévère.

Ceux qui ont quelque connoissance de la disposition du Gouvernement des Turcs, ne sauroient disconvenir qu'il n'est composé que d'Esclaves. Les jeunes gens, qui sont élevés dans le Sérail, sont enfermés comme dans une prison l'espace de 20. 30. ou 40. ans. Les frères & enfans des Empereurs qui régissent, y sont aussi enfermés avec soin, & les Dames y sont gardées fidèlement. Le Grand Seigneur même est toujours fils de l'une ou l'autre Esclave. La plupart des Bachas ne naissent pas libres, les Turcs aiant plus d'enfans de leurs Esclaves, que de leurs femmes. Cela les dispose naturellement à la servitude, & à supporter le joug de la tyrannie la plus outrée. Cependant, quoi qu'on prenne le même soin d'inspirer & d'enseigner aux Spahis dans leurs Seminaires, & aux Janissaires dans leurs Chambres, cette obéissance aveugle, ils s'en relâchent quelquefois, lors qu'il se trouve des Partis & des Rivaux puissans à la Cour Ottomane, qui aspirent à la grandeur & à l'autorité; ou lors que la mauvaise administration des affaires au dedans, souvent causée par la flatterie & par l'ambition des femmes, où les malheureux succès de la Guerre au dehors, leur donnent la hardiesse d'y chercher du remède par la révolte. On en trouve plusieurs exemples dans l'Histoire des derniers Sultans.

[175.]

A 175. levél a török ifjak neveléséről szól. Mikes a főtisztek fölsorolásáig elég híven követi a 4. fejezet szövegét. Részletes előadása arra vall, hogy ez a téma érdekelte. A tisztségeket egy kivétellel (Chiokadar Aga) leírja. A francia szövegben az utolsó (Teskeregi Baschi, ou le Secrétaire) tisztség után még kb. egy oldalnyi rész következik egyéb udvari tisztek hivatalának és birodalmi címeknek bemutatásával. Ezt Mikes teljesen elhagyja és levélét röviden *ma többet nemmel* zárja.

CHAPITRE IV. De l'éducation des jeunes gens, qu'on élève dans le Sérail, pour être appellez aux grandes Charges de l'Empire.

Les Turcs ont pour maxime, de faire servir leur Prince par des personnes qui aient reçu de lui leur éducation & leur nourriture. Les enfans que l'on destine aux premières Charges de l'Empire, & que les Turcs nomment Ichoglans, sont pour la plupart nez de parens Chrétiens, ou pris à la Guerre, & renvoyés de fort loin, afin qu'ils n'aient aucun autre intérêt que celui du Grand Seigneur. Il faut que ces jeunes gens soient parfaitement beaux & bien faits, & qu'ils n'aient aucun défaut naturel. Car les Turcs s'imaginent qu'un beaux corps ne sauroit guère loger une ame basse & souillée. Et ce n'est pas dans le Sérail seulement, mais la plupart des Grands, parmi les Turcs, ont une suite fort leste & nombreuse de jeunes gens bien faits. On ne reçoit ces enfans qu'après qu'ils ont été présentés au Sultan, qui les renvoie dans un de ses Sérails, à Pera, à Andrinople ou à Constantinople; & ceux que l'on met dans ce dernier Sérail, sont ordinairement les premiers élevés aux Charges.

Avant que ces jeunes gens-la soient mis dans un de ces Colléges, on écrit leurs noms & leur âge dans un Registre, aussi bien, que le nom de leur País

& de leurs Parens, lequel on envoie au Trésorier avec ordre de paier la pension qu'on leur donne de quatre ou cinq aspres par jour. Lors qu'ils ont été reçus de la sorte, & mis sous le Gouvernement du Capou Agasi, ou Chefs des Eunuques blancs, on les fait entrer dans une de leurs Ecoles, ou Odas, à savoir, dans la Boujouc Oda, ou dans la Couthouc Oda, c'est à dire, dans la grande ou la petite Chambre. Ceux de la première sont ordinairement au nombre de 400., & les autres environ 200. ou 250. Ils y sont élevez sous une Discipline très sévère, & dans une grande modestie: Leurs maîtres les instruisent ensuite dans la connoissance de la Religion de Mahomet, & leur enseignent l'Arabe, la langue Turque & le Persan.

Leurs habits sont de bon Drap d'Angleterre, & leur nourriture est de ris & de quelques viandes saines. Leurs actions sont exactement observées par les Eunuques, qui ont soin de leur conduite, de sorte qu'ils ne sauroient commettre la moindre extravagance, ni sortir des règles de la bienséance & de la modestie. Leurs lits sont rangez de suite, & entre tous les cinq ou six lits il y a un lit d'Eunuque.

Lors qu'ils sont parvenus à l'âge viril, on leur enseigne tous les exercices qui demandent de la force, c'est à dire, à manier une Lance, à tirer de l'Arc, & à lancer le Dard; & cela les rend fort adroits au maniemement des armes, soit à pié, ou à cheval. Il y en a qui lancent le Dard avec tant de force, qu'il seroit capable de casser un os, s'il le rencontroit. Outre ces exercices on leur apprend encore quelques ouvrages mécaniques, comme à broder des carquois & des selles, à faire des flèches, & toutes sortes d'enharnachemens de chevaux; à élever des Chiens & des Oiseaux, & à se perfectionner dans la Musique des Turcs.

De ces Colléges, ils sont élevez à des Emplois de plus haut degré, comme à laver le linge du Grand Seigneur, &c. & on augmente leur paie jusques à huit aspres par jour. De là ils passent à la Trésorerie, ou à la Chambre des Drogues, des Cordiaux, & des brûvages de grand prix du Sultan. De ces deux Chambres ils sont appellez à la plus considérable du Sérail, nommée Chaz Oda, laquelle est composée de quarante Pages, qui sont toujours attachez auprès de la personne du Grand Seigneur, & entr'eux il y en a douze qui ont les principaux Offices de la Cour, à savoir.

1. Le Selictar Aga, ou celui qui porte l'épée du Sultan.
2. Le Chiokadar Aga, qui porte son Manteau.
3. Le Rikiabdar Aga, qui tient son étrier.
4. L'Ibrictar Aga, qui porte son eau.
5. Le Tulbendar Aga, qui ajuste son Turban.
6. Le Kem Husar Aga, ou bien le Tchama Schirgi Baschi, qui est Maître de sa Garderobe, & a la Charge de faire blanchir le linge du Sultan.
7. Le Chesnegir Baschi, ou le Chef de ceux qui font l'essai des viandes que l'on présente au Grand Seigneur.
8. Le Zagargi Baschi, ou le premier Maître des Chiens.
9. Le Dirnackgi Baschi, ou celui qui coupe les ongles du Sultan.
10. Le Barber Baschi, ou le premier Barbier.
11. Le Muhascbegi Baschi, ou le premier Contrôleur.
12. Le Teskeregi Baschi, ou le Secrétaire . . .

Megemliténdő, hogy az ifjak nevelésével foglalkozik a következő 5. fejezet, és róluk szól a 6. fejezet is. Mikes azonban nem ír többet erről. Az 5. fejezet

címe: De la méthode que les Turcs observent dans le Sérail, pour instruire les jeunes gens dans les Sciences. Ebben az ifjak nyelvtanulásának részletezéséről van szó, amiről Mikes röviden már megemlékezett. De átsiklott e fejezet igen érdekes befejező részén:

Il s'en trouve parmi eux qui apprennent l'Alcoran par coeur, d'autres qui traduisent les Livres qui traitent des articles de leur foi, d'Arabe en Turc, avec des remarques pour l'instruction du commun Peuple. Il y en a aussi qui s'occupent à faire des livres de Poésie, écrits en Persan & en Arabe, dont les Vers sont mesurez, comme ceux qu'on appelle les Vers dorez de Pythagore, & qui contiennent d'excellentes sentences. Outre cela, ils ont une Ecole particulière dans le Sérail pour la Musique. Mais pour les autres Sciences, comme la Logique, la Physique, les Mathématiques, & choses semblables, ils les ignorent absolument, aussi-bien que la Géographie, quoi qu'ils possèdent une bonne partie de l'Univers; & leurs Cartes Marines sont si mal bâties, qu'elles ne sauroient donner la moindre lumière à un habile Pilote.

L'Imprimerie est absolument défenduë parmi eux, comme une chose de dangereuse conséquence par rapport au Gouvernement; & ils encouragent en sa place l'art de bien écrire, en quoi ils égalent, ou surpassent la plupart des autres Peuples.

Ugyancsak kihagyta az ifjakkal kapcsolatos 6. fejezetet: De l'inclination, et de l'amitié que les Pages du Sérail ont les uns pour les autres. Bizonyára került Mikes a kényes témát, az ifjaknak egymáshoz való „hajlandóságáról”, a szerájbeli nőknek egymás iránti „szenvedélyéről”.

A kihagyott 7. fejezet a némákról és a törpékről szól. A némákról már szó esett régebben (7. lev.), amikor Mikes az udvarban tett látogatásokról számolt be Rákóczi idejében.

4 sor *töbire* — Ld. a 200. levélben is. — „Többire a. m. többnyire. Ez utóbbit Mikes korában még nem mondták. A NySz. idézete Mikes 200-ik leveléből Kulcsár hibás szövegén alapszik.” (Szily).

5 *vannak hivatalosok*, — vannak hivatva (Szily).

6 *Isoglánoknak . . . seliktar Aga . . . csalmaját . . . basí*. — Vö. sorrendben a 20, 119, 14. lev. jegyz.

19 *a gyermekségből ki kelnek*, — NySz Kel : ki-kel [Szólások].

27 *ház odának* — Tö. has oda [*has oda*] (ház oda) 'a szultáni palotának az uralkodói lakosztályul, ill. hivatalul szolgáló részének neve' (vö. Redhouse 821). A ház oda a szultáni udvar önálló apparátussal és személyzettel bíró része volt, amely az idők folyamán igen sok változáson ment keresztül (vö. Pakalin I, 755).

30 *Rikiabdár Aga* : — Tö. rikábdar (rikjábдар) 'kengyeltartó'. A kengyeltartó a ház oda beosztottja volt, a szultánnak a lóraszállásban segédkezett (vö. d'Ohsson VII, 35; Pakalin III, 44).

30 *ibriktar Aga*. — Tö. ibriktar (ibriktár) 'pohárnok; italról, vízről gondoskodó komornyik'. — Az aa (< aga) címet viselő udvari ibriktárok az étkezések alkalmával italt szolgáltak fel, gondoskodtak az étkezők kézmosásáról. Az ő kötelességük volt a mohamedán vallás megkövetelte rituális mosakodás körül teendőket ellátás is (vö. Pakalin II, 14; ibriktar címszó).

31 *Tulbendar Aga*. — Tö. tülbenddar (tülbenddar) 'a ruházat gondozásával, ill. az öltöztetéssel megbízott komornyik'. A szultán mellett szolgáló, a feladat-

körrel megbízott komornnyokok viselték a szóban forgó tülbendár aa [*< tülbendár aga*] címet (vö. Pakalin III, 537).

32 *kem husar Aga*, — Tö. kemhá 'selyemfajta'. A perzsa eredetű szó, amelynek föltehető kemhászár alakját (valószínűleg 'selyemmel foglalkozó, azt gondozó' jelentésben) szótáraink nem regisztrálják. (A francia szövegben is Kem Husar áll.) A szultán ruháiról gondoskodó komornnyok személyét forrásaink általában csuhadar aa [*çuhadar aga*] néven emlegetik (vö. Pakalin I, 384).

33 *chernegir basi*. — Tö. çasnigir (csasnígír) 'ételmester, ételkóstoló'. A çasnigir basi az udvarban szolgáló ételmesterek, azaz az ételkészítő és ételfelszolgáló komornnyokok főnöke volt (vö. Pakalin I, 330). A francia szövegben: Chesnegir áll. A basi alakhoz vö. a 92. és 14. lev. jegyz.

34 *zagárgi basi*. — Tö. zağarçi (zaardzsi) [*< zagardzsi*] 'kutyász; a szultáni vadászatokon szereplő bizonyos udvari szolgák (hajtók), később pedig egy meghatározott janicsár-alegységbe tartozó személyek neve' (vö. Redhouse 1009). Ezek élén állt a zagardzsi basi (vö. Pakalin III, 645).

34 *dírnakgi basi*, — Tö. tırnakçı (tırnakcsi) 'körömvágó' (vö. Pakalin III, 495). A „dírnakgi basi” az udvarban működő körömvágók vezetője volt. (A dzsi-képző fenti, gi-s alakjában az idegen ortográfia hatását kell figyelembe vennünk.)

35 *barber basi*, — Tö. berber (berber) 'borbély'. A „barber basi” az udvari borbélyok feje volt (vö. Pakalin I, 206). A szóalakhoz vö. Lokotsch 24 és Kakuk 252.

35 *Muhascsegi basi*. — Tö. muhasebeci (muhászebedzsi) 'pénzügyekkel foglalkozó tisztviselő'. — Mikesnél a szó torzult alakban jelentkezik. Az általa említett „muhascsegi basi” volt az udvar gazdasági, pénzügyi főnöke. (A francia szövegben: Muhascbegi áll.)

36 *Teskeregi basi*. — Tö. tezkereci (tezkeredzsi) 'írnok, kancelláriai tisztviselő' (vö. Pakalin III, 491: tezkireci címszó). A „teskeregi basi” az udvarban szolgáló írnokok élén állt. Hivatalilag a reiszeferendi (ld. Réz effendi 9. lev. jegyz.) alá volt beosztva; tevékenysége kb. államtitkári szinten mozgott (vö. d'Ohsson VII, 169).

[176.]

1 sor *Ma a fél emberekről írok vagy is aheréltekről*, — Mikes az első mondatban előre elárulja miről ír a levélben (vö. a 175, 179. lev. elejét is). A levél végén megmondja miről fog írni a következőben: *már ezután a Császár küldö udvaráról lesz a szó*. — Ez is arra mutat, hogy kész, összefüggő anyagból dolgozik. Új vonás a *Leveleskönyvben*.

A fél emberekről vö. NySz Embër 2 [vir; mann, tüchtiger mann]. Itt csak 'férfi; vir; mann' értelemben; *aheréltekről*, vö. NySz 2. Here: herélt 2; *két féle herélt emberé*. — A NySz jelzőként nem idézi a herélt-et; *meg vannak herélve*. — NySz a meherél igét csak Mikesnél régibb szövegadatokkal támoogatja.

7 *kizlar Agasi*. — Ld. *kezlar aga* (171. lev. jegyz.)

12 *különös agya vagyon* — külön ágya vagyon.

15 *kaden küja*: — Tö. kadınlar kâhyası (kadınlar kjáhjaszi) 'a háremnök gondnoka, felügyelője; meghatározott rendfokozat az udvari rabszolgánok

ranglétráján' (vö. d'Ohsson VII, 159; Pakalin II, 140: Káhya kadín címszó). Az összetétel Mikesnél a birtokos személyrag elhagyásával szerepel. — Tő-káhya (kjáhja) 'vezető, a háziszolgákra stb. felügyelő személy' (vö. Pakalin II, 140). Mikesnél ez az alak csak összetételekben van meg. A szó jelentése ezeknek megfelelően módosul. Irodalmához ld. Lokotsch 90. Vö. a 28. lev. jegyz. 38. s.

19 *Hasáki sultana* — Tő. hasseki sultan [< *hasszeki szultán*] (hásszeki szultán) 'egy a szultán feleségei közül, aki fiúgyermeket szült a szultánnak'. A harem többi asszonya között ezeket külön jogok, kedvezmények illeték meg (vö. Pakalin I, 754). D' Ohsson szerint (VII, 65) a cím III. Ahmet uralkodása (1703—1730) előtt volt ilyen értelemben használatos.

A heréltrekre vonatkozó fejezet:

Chapitre VIII. Des Eunuques.

Les Empereurs Turcs, comme les autres Princes Orientaux, connoissant les flammes impures de la nature corrompuë, ne donnent les principales Charges de leurs Maisons qu'à des Eunuques. Le Kizler Agasi, qui a la Surintendance des femmes, est toujours un Eunuque noir; & le Capou Agasi, qui commande tous les Pages, & tous les Eunuques blancs de la Cour, est blanc lui-même. Il a ces autres Officiers Eunuques sous lui . . . Az itt következő kb. 15 sornyi részletezést Mikes kihagyja és a fekete herétekkel folytatja:

Les Eunuques noirs sont établis pour le service des femmes dans le Sérail, & sont tout à fait châtrés, les plus laids & les plus difformes de tous les Negres de l'Afrique.

Le premier Officier de tous ceux-là, comme nous l'avons déjà dit, est le Kizler Agasi, ou le Maître des filles . . . A fekete herélt tiszték felsorolását is elhagyja Mikes. Az elhagyott rész terjedelme csaknem azonos a fönt elhagyott sorok számával.

Az író ezután áttér a császár udvarában levő leányok helyzetének előadására. Mikes igen szolid képet fest erről a csiklandós témáról. Nem használja ki az alkalmat pajkos célzásokkal, amint azt fiatalabb kori leveleiben megszoktuk nála. A császárnak a szeráj kertjében való mulatozását, a kiválasztott s a Grand Seigneur kegyeire érdemes leány fölkészítését, fürdését, táncát stb. nem említi, pedig a francia forrás ezeket a mozzanatokat részletezi. Mikes az egész fejezetet tényszerűen, erősen összevonva adja elő.

Chapitre IX. Des Appartemens des Femmes.

Après avoir parlé des Eunuques noirs, qui servent de gardes aux Dames du Sérail, il faut entrer dans leur Appartement.

Ces Dames sont ordinairement des personnes, qui ont été prises pendant la Guerre, dans plusieurs Païs différens, entre lesquelles on ne choisit que celles qui sont parfaitement belles, & Vierges indubitablement, pour le Sérail.

Elles sont séparées en deux Chambres, comme les Pages, & leur occupation est de coudre & de broder. Elles couchent, chacune dans un lit séparé, & entre cinq de ces lits, est celui d'une grave Matrone, qui prend garde aux actions de ces filles. On leur enseigne la Musique, la Danse, & les autres choses nécessaires pour gagner les bornes graces du Sultan, & pour mériter son amour & son estime.

La Reine Mere choisit celles qui lui plaisent le plus, pour former sa Cour, & les tire de ces Ecoles à mesure qu'elle y remarque de la beauté, de l'enjouement, ou de la sympathie avec son humeur. Leur Gouvernante s'appelle Kadin Kiahia, ou Mere des filles.

Lors que le Grand Seigneur a envie de se divertir dans le Jardin, avec quelques-unes de ces filles, on fait retirer tout le monde, excepté les Eunuques qui occupent toutes les avenues. Là ces Dames s'efforcent à l'envi par leurs Danses, par leurs Chansons & par leurs discours, de se rendre Maîtresses de l'affection du Grand Seigneur, & alors elles s'abandonnent à toutes sortes de gestes & de postures impudiques.

Lors que ce Prince en veut choisir une pour lui servir de Compagne dans son lit, il entre dans l'appartement des femmes, où elles sont rangées par ordre, par la Mere Gouvernante, & il jette son mouchoir à celle qui lui plaît le plus. Cette fille se met à genoux, & après avoir baisé le mouchoir, elle le met dans son sein. Ensuite on la baigne, on la lave, on la parfume, & après l'avoir parée de pierreries & de riches habillemens, ses Compagnes la conduisent au son des Instrumens & des Chansons, à la Chambre où couche le Grand Seigneur, où l'Eunuque de garde la vient recevoir: Elle se met à genoux devant le Sultan, & elle entre dans le lit par le pieds, à moins qu'il ne la fasse entrer d'une autre manière.

Après qu'il s'est diverti avec elle, la Gouvernante des filles, & ses Compagnes la ramènent, avec la même cérémonie qu'auparavant, à l'appartement des oncubines du Roi. Si par bonheur elle devient grosse, & accouche d'un premier fils, elle est appellée Hasachi Sultana, & on lui fait l'honneur de la couronner d'une Couronne d'Or couverte de pierreries. Les autres Dames, qui ont après cela des enfans mâles du Grand Seigneur, portent seulement le nom de première ou seconde Concubine.

Après la mort du Grand Seigneur, les Mères des filles ont la liberté de sortir du Sérail & de se remarier; mais celles qui ont eu des fils sont enfermées dans le vieux Sérail, d'où elles ne sortent jamais à moins que leurs fils ne montent sur le Trône.

[177.]

A levelet Mikes három fejezetből (XI, XII, XIV) vonja össze. A nagyvezérről szóló fejezettel kezd. Ez teszi ki kb. a levél szövegének a felét. A francia szöveget úgy rövidíti, hogy minden bekezdésből kiszűri a mondani-való lényegét. Eljárása az összevetésből jól kitűnik:

Chapitre XI. Du Visir Azem, ou Grand Visir, et de sa Charge.

Des autres six Visirs du Banc, et du Divan,
qui est le lieu où l'on rend la Justice.

Les Turcs appellent le Premier Visir, Visir Azem, c'est à dire, Chef du Conseil. On le nomme aussi quelquefois Vicaire de l'Empire, toute l'autorité du Grand Seigneur lui étant communiquée, en lui mettant entre les mains le grand Seau, sur lequel le nom du Prince est gravé. Cette Charge de Premier Visir fut instituée par Amurat I. en faveur de son Gouverneur Lala Schachin, qui se rendit maître d'Andrinople; & depuis ce tems-là le Grand Seigneur a toujours fait subsister cette Charge.

Il y a six autres Visirs, qui n'ont aucune autorité, & ne peuvent dire leurs avis dans le Divan, sur aucune chose, s'il ne plaît au Grand Visir de leur demander ce qu'ils en pensent. Néanmoins quand il faut délibérer sur quelque chose de grande importance, on les admet dans le Conseil du Cabinet, où il leur est permis de dire leur opinion avec plus de liberté.

La Cour du Grand Visir est composée de 2000. Officiers & Domestiques. Dans les solennités publiques il porte deux aigrettes sur son Turban, & le Grand Sultan trois. On porte aussi devant ce Visir trois queueés de cheval, attachées chacune au haut d'un long bâton, au bout duquel il y a un bouton d'or. Il n'y a que trois Bachas qui aient le privilège de se servir de cette marque d'honneur, dans l'étendue de leur Gouvernement, à savoir le Bacha de Babilone, celui du Grand Caïre, & celui de Bude, les autres Bachas ne pouvant porter qu'une seule queueé de cheval.

Comme le Grand Visir représente le Sultan, on peut appeler à lui de toutes les autres Cours de Justice. Il assiste quatre fois la semaine, pour cet effet, au Divan dans le Sérail, où il est accompagné d'un grand nombre de Sergens & d'Huissiers; & deux fois la semaine il tient Divan dans son propre Palais.

Les Chefs de la Justice, nommez Cadilesquers, de Romélie & d'Asie, sont les seules personnes qui ont séance sur le Banc avec le Grand Visir, & qui peuvent prononcer un Jugement, à moins que le Grand Visir ne désapprouve le Jugement de ces Juges, & ne casse leur Sentence, en vertu de son Pouvoir absolu, qui est égal à celui de l'Empereur; excepté seulement qu'il ne sauroit faire mourir un Bacha, sans un ordre exprès, signé du Sultan. Il ne peut non plus punir un Spahi, ni un Janissaire, sans le consentement de leur Commandant. Cependant, quoi qu'il faille que toutes les Requêtees qu'on présente passent par les mains du Visir, s'il arrive que l'on ait fait une injustice criante à quelqu'un, de laquelle le Grand Visir ait été Complice, on a la liberté d'en appeler au Grand Seigneur, en mettant du feu sur sa tête, & en courant de cette manière à l'appartement de Sa Hautesse, lui demander justice, sans que personne s'y puisse opposer.

Les Revenus que le Grand Visir tire immédiatement de la Couronne ne se montent pas à plus de 20 000. écus par an. Mais les présens que lui font les Bachas en entrant en possession de leurs Charges, & ceux qu'ils leur font faire par leurs Agens à la Porte, de toutes les Provinces de l'Empire, & les sommes immenses qu'il exige de tous ceux qui ont des affaires à la Cour sont si considérables, qu'il y a des personnes qui croient que son Revenu n'est guère inférieur à celui du Sultan, qui ferme les yeux sur ses malversations & ses extorsions, afin de faire couler ses trésors dans son propre coffre, par degrez, soit en lui empruntant de grosses sommes, ou en lui ôtant la vie lors que l'Etat se trouve réduit à de fâcheuses extrêmités par sa faute.

A vezéri tisztség után Mikes a beglerbégségekről ír. Ez a fejezet forrásában csaknem négy és fél nyomtatott oldalt tesz ki. Az író ebből 8—10 soros bekezdésre valót von össze, a következőképpen:

Chapitre XII. Des autres Charges,

Dignitez et Gouvernements de l'Empire.

Les Beglerbegs, ou Gouverneurs de diverses Provinces, sont les premiers après le Grand Visir. Ils ont sous leur Jurisdiction divers Sangiacs, ou Gouvernemens, des Begs, des Agas, & plusieurs autres Officiers. Ils sont distingez

par trois queues de cheval attachées à un bâton, d'avec les Bachas, devant lesquels on ne porte que deux de ces Enseignes, & une devant les Sangiacs.

Mikes ezt a bekezdést is rövidítve adja. Ezután kihagyja a beglerbégség kétféle fajtájáról szóló magyarázatot, s az anatóliai beglerbégségről ír. Az erre vonatkozó rész a francia szövegben a Mikes által kihagyott két bekezdés után következik:

Il y a 22. Beglerbegs de la première sorte.

Le premier, est celui de la Natolie, dont le Revenu se monte tous les ans à un million d'Aspres, selon les livres du Grand Seigneur. Il a 14. Sangiacs sous sa Jurisdiction.

Ezután következik a Mikes által szintén elhagyott további 21 beglerbégség felsorolása, a basák rangjával stb. Majd a levélhez kapcsolódó sorok új bekezdésben:

Chacun des ces grands Gouvernemens a son Mufti, son Reis Effendi, qui est Chancelier ou Secrétaire d'Etat, & son Tefterdar Bacha, ou Grand Trésorier. Le Grand Visir a aussi les mêmes Officiers, qui sont au dessus de tous les autres.

Az ezt követő rövid bekezdést Mikes elhagyta.

A levél a XIV. fejezettel folytatódik. Mikes a kb. 3 oldalas francia szövegből csupán 4—5 sort tartott meg. Mind a moldvai, mind a havasalföldi vajdánál elhagyja a „sok imede-amoda való ajándék” felsorolását, amit a francia forrás részleteiben tartalmaz. Nem beszél Mikes az erdélyi fejedelemségről sem, amelyről forrása a román fejedelemségek után Raguzával és Georgiával együtt több bekezdésben megemlékezik, mint a szultán adófizetőről. — A levél befejező sorait, amelyek a havasalföldi vajdának az adófizetéssel kapcsolatos ravaszágáról szólnak, az író más forrásból, esetleg hallomásból merítette.

Chapitre XIV. Des Moldaves, des Valaques,

des Transylvains, et de la Ville de Raguse, Tributaires des Turcs.

Mikes a bevezető első bekezdést elhagyta és mindjárt a vajdákra tért.

Lors que Mahomet le Grand rendit la Moldavie tributaire, le tribut n'étoit que de deux mille écus par an, que l'on a fait monter ensuite à 80 000. Mais depuis que cette Province a été assujettie entièrement à l'obéissance des Turcs, elle paie tous les ans, comme je l'ai appris de la bouche d'une personne qui a été employés par les Turcs en qualité de Vaivode de Moldavie & de Valachie.

1. Au Grand Seigneur 120. bourses d'argent monnoié, chaque bourse contenant 500. écus, ce qui fait en tout 60 000. écus.

2. stb. részletezése után a havasalföldi vajda következik:

La Valachie n'est pas en meilleur état. Le tribut qu'elle payoit autrefois au Grand Seigneur ne se montoit qu' à 60 000. Ecus par an. Mais après la rébellion de Vaivode Mathieu contre les Turcs, & sa défaite, ce tribut fut augmenté, & elle paye présentement.

1. Au Grand Seigneur 260. bourses, ou 130 000. Ecus.

2. 15 000. Okes de miel . . . etc.

Íme az Erdélyre vonatkozó bekezdés:

La Principauté de Transilvanie étoit un peu mieux traité, à cause qu'elle étoit dans le voisinage de l'Empereur d'Allemagne, qui avoit plusieurs for-

teresses sur sa frontière. Elle ne payoit autrefois que 6000. Séquins de tribut tous les ans, que l'on augmenta dans la suite jusques à 15 000. Avec cela elle payoit 300. Ecus & deux vases d'argent aux sept Visirs du Banc. Mais tout cela ne subsiste plus depuis que cette Principauté a été cédée à l'Empereur par la paix de Carlowitz. Il est à croire pourtant que les Turcs ne manqueront jamais de faire la cour aux Transilvains, lorsqu'ils seront en guerre avec les Chrétiens.

1 sor *fogjunk az aszony dolgához* — Vö. a 173. lev. jegyz. 5.s.

1 a *fő vezéren*, — A NySz ezt a helyet nem idézi, pedig a török viszonyoknak megfelelő jelentést itt határozza meg Mikes közelebbről. A NySz (Vezér : fő-vezér) idézete a 174. levélből való.

2 *vízir Azemnek* — Tö. vezir-i azam (vezir-i ázam) 'az oszmánli birodalom nagyvezére'. A nagyvezér állt az „államminiszteri” hatáskörrel bíró vezérek élén, irányítója volt az állam folyó politikai, katonai, polgári stb. ügyeinek. Az intézmény kialakulásának időpontját a kutatás a II. Mehmet uralkodását (1451—1481) megelőző időszakra teszi, közelebbi időpontjának meghatározásával azonban — a források hézagossága miatt — mindeddig adós maradt. A tisztség fokozatosan a miniszterelnökséghez hasonló állami funkcióvá fejlődött (vö. Pakalin III, 594). — A vizir alak Mikesnél francia hatás eredménye.

5 *első Amurátes* — I. Murát szultán (1339—1389), aki a rigómezői csatában vesztette el életét. A Murát név fenti változata jól ismert az oszmán-török történet nyugati forrásaiban, ahol hosszú időn keresztül csak e névalak szerepelt. Ezt az alakot ismerték bizánci források is (vö. Byz.-tunc. II, 194—197), s így lehetséges, hogy a nyugati forrásokba ez az alakváltozat innen került át.

9 *calmáján . . . basának . . . divant . . . jancsárt . . . bontsokosok . . . muftija, Reis Effendije . . . tejterdárja . . . Constancinápolyba*, — A már előfordult szóalakok magyarázatához vö. sorrendben a 14, 13, 92, 20, 136, 20, 9, 132, 1. lev. jegyz.

10 *három ló farkat* — A francia szövegben: „trois queue de cheval.” Vö. boncsok (92. lev. jegyz.).

25 *Beglerbégsegek*, — Tö. beylerbeyi [< beglerbegi] (bejlerbeji) 'a bégek feje, vezetője'. E címet viselték a szandzsákokat magukba foglaló vilájetek, tartományok kormányzói, akik hivatalból a bégek (ld. bég 179. lev. jegyz.) felett álltak. A bejlerbej hatalma alatt álló tartományt, ill. a bejlerbej tisztjét nevezték töröktül (a XVI—XVII. századi kiejtés szerint) beglerbegiliknek (> beylerbeyilik), magyarul beglerbégységnek. E tisztség viselői, akiket ugyanakkor a pasa cím is (ld. pasa 9. lev. jegyz.) megilletett, kettő, ill. három lófarkas zászlóval vonultak hadba (vö. Pakalin I, 216; Fekete 130; 185).

28 *egy millióm kis pénze* — NySz Millió, milliomm alatt idézi Kulcsár Mikes-kiadásának hibás szövegéből: „Miliomm kész pénz.”

[178.]

2 sor *félbe rugják*, — farba rúgják. — „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

8 *pasának*. — A NySz a pasa szót csak a basa alakváltozataként tárgyalja (Mikesből nem idézi). A török szavak jegyzékében a NySz eljárásáról nincs szó. Vö. a 9, 14. lev. jegyz.

12 *el jedtzéskor* — NySz 2. jel. A NySz csak MA és PPB szótárából idézi az eljegyzés szót; szöveg-idézete nincs.

21 *ád neki csemegére egy két halajkát*, — Tö. halayik [< halajik] (halájik) 'rableány, rabszolgánő' (vö. Pakalín I, 707). A szó a törökben egyes számú értelemben használt arab többes számú alak. Lehetséges, hogy a szövegben szereplő szó esetleg az egyes számú halika alakkal való kontamináció nyomát őrzi, feltehető azonban az is, hogy Mikes a szót „megmagyarosította” és egy „-ka” képzős alakot formált belőle. — Vö. NySz Csémége.

22 *nekünk is csemegére, elég bö szüretünk volt* — Talán a csemegeborra utal a levélíró (vö. a 174. lev. és jegyz.).

A kormányzati ellenőrzésre és az örökösödre vonatkozó fejezet:

Chapitre XVI. La survivance pour les Gouvernemens,
et la conservation de la Noblesse ancienne,
sont contraires à la Politique des Turcs.

Pour empêcher que les Gouverneurs des Provinces éloignées ne soient tentez du désir de secouer le joug de l'obéissance, & de se rendre maîtres absolus, on prend un soin extraordinaire de ne donner ces Gouvernemens qu'à des personnes qui ont été élevées dans le Sérail, qui n'ont aucune connoissance de leur famille ni de leurs parens, & qui n'aïant ni support ni secours à espérer, ne sont nullement en état de rien entreprendre contre le Sultan. Car bien que quelques esprits ambitieux se soient laissez aveugler par l'espérance qu'ils avoient de pouvoir partager l'Empire, ces rébellions n'ont pas été de longue durée, parce que le Grand Seigneur n'est quères obligé d'employer la force ouverte contre les esclaves; mais il se sert de pratiques secrètes & de strata-gèmes pour faire périr le Chef des Rébelles. Cela n'est pas plûtôt fait que toute l'Armée se dissipe, parce que ces gens-là étant étrangers dans les lieux où ils commandent, n'y peuvent trouver ni parens ni amis pour embrasser leur parti. Il y a néanmoins quelques petits Gouverneurs, comme ceux de Gaza, & de Curdistan, & trois Sangiacs sous le Bacha de Damas qui possèdent en propre, & dont leurs enfans héritent après leur mort, mais ils sont de trop peu de conséquence pour donner le moindre ombrage à la Cour, ou s'ils en donnent, on trouve bien-tôt moien de s'en défaire. On en a vû des exemples.

Le Grand Seigneur ne souffre pas aussi que les richesses des Pères puissent passer aux enfans. Il prend possession lui-même de tous les biens des Pachas qui meurent, & ne donnent à leurs enfans que ce qu'il juge nécessaire pour les faire subsister.

Lors que le Grand Seigneur a quelque jalousie de la grandeur de quelque Pacha, il lui fait épouser une de ses Soeurs, de ses Filles ou de ses parentes, à laquelle il est obligé de faire un grand Douaire, & de riches présens, avant son Mariage, & de l'entretenir avec beaucoup de splendeur, & de magnificence après. Et cependant les enfans d'une Sultane mariée à un Pacha, ne peuvent posséder, selon les loix, aucune charge au dessus de celle de Capougi-Bacha, ou Chef des Portiers du Grand Seigneur; les Turcs s'attachant sur toutes choses à ruiner entièrement la Noblesse ancienne, & la succession des grandes familles.

Il est vrai qu'il y a un exemple récent qui semble être opposé à cette politique, en la personne du premier Visir Achmet, qui a succédé à son Père

Kiuperli dans la charge qu'il avoit exercé. Mais outre que le Grand Seigneur voulut s'acquitter envers le Fils, d'une partie de ce qu'il devoit au Père, qui l'avoit affermi sur le Trône, ce Ministre rusé fit un coup de maître avant sa mort, en représentant au Sultan que les affaires étoient disposées de telle sorte qu'il étoit absolument nécessaire qu'elles fussent conduites par les mêmes maximes par lesquelles il les avoit amenées au point où elles étoient, mais qu'il n'avoit osé confier ces maximes qu'à son Fils. Cela obligea le Sultan d'élever ce jeune homme à la charge de Grand Visir, quoi qu'il n'eût point trente ans, & qu'il ne fut encore que Cadi, ou Juge ordinaire.

Amint az összevetés mutatja, Mikes erősen megrövidítette a francia szöveget. Az első hosszú bekezdést 5—6 sorra vonta össze, a középső részt rövidítette, a végét pedig elhagyta. A témával összhangban saját megjegyzéseket is beleszó, mint pl. *akar mely nagy kintse legyen. de a felesége meg üresíti uládát . . . a felesége ad neki csemegére egy két halajkát, vagy rab leányt.*

[179].

1 sor *e jubileum estendö*. — Jubileum a. m. örömnép. Az egyházjogban a. m. vigalom (öröm), évi búcsú (J. majus v. anni santi), melyet rendszeren minden 25 év lejártával különös bulla (bulla indictionis) által kihirdetnek. A jubileum hatálya egy évig tart és szent év a neve. Karácsony estéjén kezdődik. Előtte a pápa különféle szertartások között kalapáccsal ráút Szt. Péter templomának egyik bejáratára (porta aurea), mire azt kibontják, és a pápa ünnepélyes körmenetben bevonul a templomba. Egy évre rá a kaput újra befalazzák. A szent év alkalmából a katolikus hívek Rómába szoktak zarándokolni, hogy búcsút nyerjenek. Erre is céloz Mikes.

3 *nagy az én nevem mindenüt*. — (Mal 1, 11; Ps 112, 1—3.)

4 *avezért le tették* — A letett vezér Kerküklü Bojnu-ejri Szejjít Abdullah Pasa volt, vö. a 170. lev. jegyz. — Az új vezér Devátdár Mehmet Emin Pasa 1750. január 3-tól 1752. július 1-ig volt hivatalban. Vö. a 186. lev. jegyz. 4. s.

5 *tihája béget* — Az itt szereplő tihája bég a kjáhja bej (< kjáhja beg) személyével azonos. Ez „államminiszteri” rangban a nagyvezér helyettese, a bel- és katonai ügyek intézője volt (vö. d'Ohsson VII, 159). A szó értelméhez vö. a 28, 91. lev. jegyz. — Tö. bey [< beg] (bej) 'tishti értékű rendfokozat az oszmán-török állami-katonai apparátusban' (vö. Redhouse 374—375). E címet viselték bizonyos udvari tisztviselők, továbbá a szandzsáknak nevezett közigazgatási egységek (megközelítőleg a magyar megye megfelelője) vezetői, akik egy lófarkas zászlóval vonultak hadba (vö. Fekete 130). Később a cím értéke erősen degradálódott, csaknem minden hivatali viselő embert megilletett (vö. Pakalin I, 213). A szó irodalmához ld. Lokotsch 24.

5 *Mehemet pasának* — Devátdár-Mehmet Emin Pasa. A névalakkal kapcsolatban ld. Mahumet (63. lev. jegyz.); a pasáról vö. a 9. lev. jegyz. 8. s.

8 *mahumet* — A török névalakról ld. a 7. lev. jegyz. 11.s.

10 *teremptö* — teremtő; a régi nyelvben nem ritka az -mpt kapcsolat.

25 *socinánusok* — Socinus Laelius és Socinus Faustus tantételeit valló szentháromságtagadók.

30 *nyavalya törések*, — „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

33 *fátima*, — Fátima a proféta leánya volt, aki kevéssel atyja halála után fejezte be életét. Mikes tévesen tünteti fel Fátimát Mohamed feleségé-ként. A proféta felesége Khadídza volt (vö. EnzIsl I, 89: Fátima címszó; EnzIsl II, 922: Khadidja címszó). A név a török köznyelvben ma Fatma ~ Fatme alakban használatos.

35 *agalamb* . . . — A proféta feje körül röpködő galamb Szenczi: De summo bono fordításában is idézett példa (352). Ez vizsga a következőkre hivatkozik: Polydorus Virg. de Invent. R. 1. 7. c. 8. Cuspinian. In vita Mohameti. Ld. Király 1909, 344.

38 *maszor töbet*. — Szabolcsi 230. (55. lev. jegyz.). Vö. a 172. lev. végét is.

A 179. levél tulajdonképpen bevezetés a török vallásról szóló részhez. Ebben a levélben kevés olyan elem található, melyek a francia forrás I. és következő fejezeteiben megtalálhatók lennének. Mikes szabadon, olvasmányai és tapasztalatai alapján jellemzi a török vallást, beszél annak általános vonásairól és alapítójáról, Mohamed profétáról.

Sergius és Mohamed neve, s az akkorán említve van az I. fejezetben is.

Mohamedről olvasott Mikes a Tableau-t tartalmazó háromkötetes mű I. kötetének bevezetőjében (Introduction à l'Histoire des Turcs). Ennek a bevezetőnek az eleje mintegy tíz nyomtatott oldal terjedelemben Mohamedről és a török vallás rövid történetéről ad vázlatos tájékoztatást. A Caractere Historique de Mahomet c. részben olvasható: „Il commença par s'ériger en Législateur; son ignorance ne lui fut point un obstacle, son habileté alla jusques à profiter d'une maladie à laquelle il avoit le malheur d'être sujet, & à faire passer pour les effet d'une Inspiration Céleste les convulsions dans lesquelles il tomboit souvent. Il ne se servit pas moins du panchant que le coeur humain trouve en lui pour se livrer à la volupté, & il trouva moien de satisfaire ses desirs en autorisant ceux des autres. Il eut même le secret de donner à ceux qui le suivoient une idée toute Paienne sur l'état des ames dans l'autre vie, afin de leur faire mépriser la mort dont les fraieurs auroient pû retarder les progrès qu'il méditoit. Ainsi on peut dire de lui que la voie des plaisirs le conduisit à un degré de puissance où les autres n'arrivent qu'avec peine & à force de travaux . . . Après un succès si beau & si heureux, il ne songea plus qu'à étendre sa Religion par la force, si cependant on peut appeler Religion un amas bizarre de quelques vérités du Christianisme étouffées parmi une infinité de réveries & d'extravagances qu'il emprunta du Paganisme, du Judaïsme, & de quelques Hérétiques qui se rangèrent auprès de lui . . .” (i. m. p. 2—4).

Az író a mohamedán vallásról másutt is olvasott. Az *Epistolák*ban is van róla szó, kérdés-felelet formájában:

F. Valo hogy a mahomet vallásának akezedetén láttjuk. de tsak külső képen ezeket ajeleket, de mely nagy külömbség vagyon közötté, azt könnyü meg látni, a mahomet vallása tsak emberi munka. de a kristus vallása egészen Isteni munka, . . . 3 Az első durva és testi vallás, mely az embereket a testi kívánságokra, és gyönyörűségekre vezet, és azokat meg nem téríti, . . . 4. Az első, erőszakal, és fegyverel nevedet. és gyarapodot amásik a, jovallásal. és intésekel . . . (Epistolák I. 119 verso.)

Mikes a *KeresztényekSzók* c. munkában is talált ilyen passzusokat: . . . az ő vallások tem tették oly tsufosnak., atudatlan keresztények előtt. a mahomet vallása már régi lévén. aminden féle fabulákal meg vala rakva. és az álcorán béli

pompás boldogságban. az Istennek szent neve mindenüt fel lévén téve. az el altatha. ta atudatlanokat. amely mindenüt az Istennek egységüt tanította. és abálványozást tiltta. emlékezetet is télesen az ülétről. a pokolról. és a paraditsomról. tisztieitell beszél mojeséről. nagy dítséreteket ad akristusnak . . . (187 verso.) — Pázmány Péter Kalauzának 6. könyvében is szó van „Mahomet vallásá”-ról.

Az író a levélben határt von az ószövetség és az újszövetség között (vö. a 23. lev. is). — A mohamedán vallás ilyenfajta leírása Zolnai szerint az egyház által tiltott témája a *Leveleskönyvnek* és Rákóczi Confessiójának (Zolnai 1937, 17, 27 — 29, 33). A török vallásra vonatkozólag ld. a 180. lev. jegyz.

[180.]

A 180. levél forrás-részletei pontosan nem állapíthatók meg. Az alkoránt, a háromféle írott törvényt említi a török vallásról szóló rész I. fejezete (vö. 181. lev. jegyz.). A vallás-szakadásról és az eretnkségekről a 7. fejezet ad számot, de nem egészen úgy, ahogy azt Mikes előadja. 72 vallási szektáról és a mohamedánizmus két fő szakadár ágáról történik említés, Mohamed és Haly követőinek, a Törökök és a perzsák ellentétének kiemelésével: „. . . mais de toutes les Sectes qui se trouvent parmi eux, il n'y en a point de si violentes, ni qui ait plus de haine les uns contre les autres, que celles de Mahomet & de Haly, suivies par les Turcs & par les Persans, dont les premiers sont Sectateurs de Mahomet, & les autres de Haly. Les Turcs ont une haine si forte contre les Persans, que . . . Les Persans de leur côté ont tant d'aversión pour la Doctrine & les Coütumes des Turcs, qu'ils rejettent les trois grands Docteurs de la Loi de Mahomet, à savoir Ebubeker, Osman, & Omar. Le Esad Effendi traite les Persans en général d'Héretiques & de Paiens que l'on peut détruire selon les Loix . . .” — Ugyancsak ezzel a kérdéssel kapcsolatos az előbbi levélben is említett (Introduction à l'Histoire des Turcs) bevezető néhány oldala a Mohamed után következő (Abubeker, Omar, Osman és Ali) kalifákról (i. m. 4—7), továbbá a szektákra való szakadás okairól (Origine des quatre sectes de Mahometans).

A török vallás keverék voltát hangsúlyozza Mikes egyik lefordított olvasmánya:

A valo hogy a muszurmányok. sok keresztényi külső szokásokat. vettek bé, mivel hogy a régi keresztények napjába. hétszer imádkoztanak. ők ötször imádkoznak ; a keresztényeknek negyven napi böjtyök vagyon ; ők huszon kilentz napot böjtolnek. estig se nem esznek. se nem isznak. nem is dohánuoznak . . . a keresztények vasárnapot állik. ők pénteket. mi atemplomokban gyülekezünk az imádságra. az olvasásra. és a prédikacióra. ők is imádkoznak az ő csáméjokban. az ő modgyok szerént. ahol az alkoránt olvassák. és prédikálnak. ők alamisnát sokat adnak. és sok ispotályokat épütének. ő köztök is vannak szerzetesek, akik együt élnek igen nagy sanyaruságban, . . . (KeresztényekSzok 118 recto.)

Rákóczi is Mikeshez hasonlóan ír a mohamedán vallás elterjedéséről:

„Ime, ennyiféle felekezetből és eretnek tanokból, mintegy a nép tudatlansága és romlottsága erjesztette magból eredett a mohamedán vallás, egybe-szóve az idézett tanok mindennemű változatából . . . Gyarapodott az a rajongás előidézte hadviselés vadsága által; és abban birván alapját, a míg a szent és kiválasztott nép hajlamát ily nagy birodalomnak követői közti rohamos megalapítása által megnyerte, a tudatlanságnak az irás és a tudományok

tekintetében való fentartása következtében megerősödött és magát maiglan is fentartja.” (Vall 353.)

A mohamedán vallásra vonatkozólag ld. Sándor Pál: Vallás és filozófia. MTud 1961, 1. A pozitív vallások ún. szent könyvei, a zsidók ószövetsége, a kereszténység újszövetsége, a mohamedánok koránja, az indek védái stb. Vö. Kézikönyv a vallásról (Mátray László előszavával; oroszból ford. Szepegy Gyula). Bp. 1961, Kossuth K. 198—214: Az iszlám eredete; Mohamednek, az iszlám megalapítójának legendákba burkolt alakja; a mohamedán teológia; az iszlám elterjedése; mohamedán szekták. 254—268: Vallási könyvek. A Korán keletkezésének története, tanítása az eleve elrendelésről, a mennyországáról és a pokolról; erkölcsi felfogása. (A Bibliáról vö. 225—259.) 295—302: Muzulmán ünnepek és szertartások. — Mohamed prófétáról ld. még Viillard, René: Mohammed, message d’Allah . . . Paris 1962, Maloiné 176. — Vö. Marx és Engels vonatkozó megjegyzéseit, Engels: Így keletkezett a szentírás. Világirodalmi antológia: A vallás titkai. Kossuth K. Bp. 1960, 95. — Továbbá Marx—Engels: Válogatott levelek 1843—1895. Bp. 1950, Szikra 86. Engels Marxnak 1853-ban: „Ami a vallásos szédelgést illeti, a régi dél-arab feliratokból amelyekben a monoteizmus ó-arab nemzeti hagyománya (mint az amerikai indiánoknál) még túlnyomó — a héber egyistenhit annak csak egy kis része —, úgy látszik, az derül ki, hogy Mohamed vallási forradalma, mint minden vallási mozgalom, formailag reakció volt, állítólagos visszatérés a régihez és egyszerűhöz. Most teljesen világossá vált előttem, hogy a zsidók úgynevezett Szentírása nem egyéb, mint az ó-arab vallási és törzsi hagyomány feljegyzése, . . . De az ó-arab feliratok, hagyományok és a Korán, valamint az a könnyűség, amellyel most már az összes genealógiák stb. megmagyarázhatók, azt bizonyítják, hogy fő tartalmuk arab vagy még inkább általános sémita volt.” — Marx—Engels: Válog. művek II. Szikra Bp. 1949, 375: „Nagy történelmi fordulópontokat csak annyiban kísértek vallásos változások, amennyiben az eddigi három világvallás, buddhizmus, kereszténység és iszlám jön tekintetbe . . . Csak ezeknél a többé-kevésbé mesterségesen keletkezett világvallásoknál, főleg a kereszténységnél és az iszlámnál tapasztalhatjuk, hogy általánosabb történelmi mozgalmak vallásos jelleget öltenek . . .”

21 *Az alkorán könyve. olyan könyv, a melyben, a jók között, sok gyermekség. és haszontalanság vagyon.* — Mikes fölvilágosult módon nyilatkozik a mohamedán vallás szent könyvéről. Ez a nézőpont jellemző rá a török vallásról szóló leveleiben.

33 *bubeker* — Abu Bekir Abdullah, Mohamed apósa, az iszlám első kalifája. Mohamed próféta halála (632) utáni rövid uralkodása alatt (632—634) is szép katonai sikereket ért el. Az arab hódítás e sikerek nyomán tovább terjeszkedett (vö. EnzIsl I, 85—87; Abu Bekr címszó).

34 *halit* — Ld. még Halyt (184. lev.) Ali, Mohamed próféta veje, az iszlám negyedik kalifája. Az iszlám siita ága őt is prófétának tekinti (vö. EnzIsl I, 295—299; Ali címszó). A szókezdő *h* a francia forrás nyomán átvett ortográfiai jelenségeként magyarázható. Erődi e vonatkozásban latin forrás-kapcsolatra gondolt.

35 *ömerel* — Omar, az iszlám első kalifáinak egyike (682/83—720). Tevékenységével kapcsolatban vö. EnzIsl III (1936), 1055—57.

A török vallásról szóló harmadik levélnek a hitágazattal és a parancsolatokkal kapcsolatos része az I. fejezet harmadik bekezdésének tartalmával azonos. Csupán a törvénybeli öt parancsolat és az ezekhez járuló négy parancsolat sorrendjében van némi eltérés.

Amit Mikes a péntek megünnepléséről és a borital megtiltásáról ír, nem föltétlen szükséges írott forrásra visszavezetni. Kétségtelen erről is olvasott, de személyes tapasztalata is volt. A mohamedán vallásra vonatkozólag vö. a 179, 180. lev. ís. — Az I. fejezet szövegét közöljük:

Chapitre I. De la Religion des Turcs en général.

Presque tout le monde sait que le Grand Législateur des Turcs a été Mahomet, assisté, à ce que disent quelques-uns, du Moine Sergius, & que leur Loi est contenuë en trois Livres. Le premier est l'Alcoran. Le second se nomme Assonah, & contient les traditions du Prophete, & les sentimens des Sages. Et le troisiéme traite des conséquences qu'on en tire.

Mahomet a écrit l'Alcoran, & y a prescrit plusieurs règles pour le Gouvernement civil. Le reste a été composé par ses quatre premiers Successeurs Ebbubecher, Omar, Osman, & Aly. Les Califes de Babilone & d'Egipste ont aussi été des Docteurs & des Interprétes de la Loi de Mahomet, & leurs Sentences & Décisions étoient d'autorité Divine parmi les Mahometans. Mais l'opinion que l'on avoit de leur infaillibilité s'étant perduë avec leur puissance temporelle, elle a été transporté au Mufti. Cependant, quoi qu'il y ait une grande diversité entre ces Docteurs, dans l'explication de leur Loi, néanmoins celui-là passe pour véritable Fidèle qui observe cinq Articles fondamentaux de leur Religion.

Le premier régarde la pureté extérieure de leurs corps & de leurs habits. Le second consiste à faire leurs prières cinq fois le jour. Le troisiéme les oblige à jeuner le mois de Ramazan. Le quatriéme leur ordonne de donner de bonne foi le Zecat, c'est à dire l'aumône, comme il est marqué dans un certain livre écrit par leurs quatre Docteurs, dont les noms sont Asan, Embela, &c. Le cinquiéme les oblige à faire le voiage de la Mecque, si cela leur est possible. Mais ils n'ont qu'un seul Article de Foi, qu'il faut croire. Qu'il n'y a qu'un seul Dieu, & que Mahomet est son Prophete. Les autres cérémonies, comme l'observation du Vendredi pour un jour de dévotion, l'abstinence de la chair de Pourceau, & du sang, & la Circoncision, ne sont pas comprises dans les cinq principaux Articles, & n'ont été commandées que pour servir de marques & de preuves de l'obéissance des hommes dans les choses les plus nécessaires de la Loi.

Keltezés: *rodosto* <le> 16 *bris* 1750 — Ld. a 49, 59. és 79. lev. keltezését és szövegjegyzetét.

3 sor *ót a sok gyümöls . . . körtvély, alma, szilva. nintsen hanem a sok őszi baratzk., a sok . . .* — Simonyi JelzőkMondt 83: A névelők szokatlan használata; vö. a 138. lev. jegyz. — Mikesnek kedvelt témája a kert, a kertészet (37, 149. lev. stb. 1760-i misszilis lev.).

13 *menyünk már az aszony dolgára.* — Vö. a 173. lev. jegyz. 5.s.

14 *hit ágazaltya* — Ld. a 188. levélben is. „A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

15 *Mahumetet . . . ramazánt* — Vö. a 7, 29. lev. jegyz.

25 *A törökök tisztelik pénteket . . .* — A szó jelentésének, többértelműségének stilisztikai kérdései (beszédösszefüggés, a szövegkörnyezet szerepe) StílVázl 74 (péntek a török vasárnap).

32 *Óhjátok magatokat . . . a bortól.* — Óvjátok magatokat a bortól, tartózkodjatok a borivástól. A NySz ezt az alakot nem ismeri, de az óv igének óhni igenevét idézi 1597-ből (Illyefalvi István: Jephta históriája 30), a Meg ohiad magad kapcsolatot 1589-ből (Monoszlai András: A képek tiszteletéről 127), a meg ohni igekötős alakot 1617-ből (Lépes Bálint: Pokoltól rettentő tükör I, 203). — Vertot abbé munkájában (Histoire des chevaliers de S. Jean de Jérusalem . . . Paris 1726) is ilyen szavakkal tiltotta meg Mohamed a boritalt (Zolnai 1926, 16).

32 *a kocka. a sák játékoktól* — a kocka, a sakk játékoktól.

37 *a pestisnek hírét sem halottuk* — Vö. a 163. lev. és jegyz. 11.s.

[182.]

1 sor annak igen örülök hogy a két tettése szerint írtam — Vö. a 173. lev. és jegyz.

3 *igen zür. zavar idők járnak* — A 85. levélben: zür zavart csinálni, — Később zürzavar modgyára (125. lev.), zür, zavarban hagyám. (153. lev.) — Előfordul Zrínyinél is: „zur zavar” alakban (SzigVesz 3. ének). Bercsényinek egyik Rákóczihoz írott levelében jelzőként: „micsoda zur zavar dolog az”.

6 *ónós esőbe* — ólmos esőbe. — Vö. ÉrtSz. A fagyos esőről szólna ma inkább keleten, északkeleten emlegetik az ón-t. A magyar nyelvterületnek talán nagyobb nyugati felében jobbra az ólmos az uralkodó képzet. Az ónos esőre eddig ismeretes legrégebbi adat Mikestől való (Ferenzi Géza: Ólmos eső — ónos eső. Nyr. 1963, 187—91). — „A NySz. csak innen idézi” (Szily).

7 *makats állat.* — A NySz 2. Állat 5) alatt így idézi: „makacs állott” — Kulcsár hibás Mikes-kiadásának szövegéből.

8 *ideje az aszony dolgára mení.* — Ld. a 173. lev. jegyz. 5.s.

10 *A muftit . . . pasának . . . Cadileskerek . . . Cadiákra . . . tsalmát* — A már előfordult török szavak magyarázatára vö. sorrendben a 20, 9, 92, 36, 14. lev. jegyz.

23 *Ésádnak,* — Tö. esat [$<$ es'ad] (eszat) 'boldog, szerencsés'.

42 *Molla.* — Tö. molla 'jogtudós, törvénytudó, tudós'. A molla címet rendszerint a tartományi jogkörű, ill. nagyobb városi kádi-hivatalok vezetői viselték (vö. Fekete 181; Pakalin II, 549); a szó irodalmához ld. Lokotsch 115.

46 *meg nem választtyák* — „Ma: elválaszt” (Szily).

47 *Imánok,* — Előfordul a 188. levélben is. — Tö. imam (imám) 'mohamedán pap, előimádkozó'. Az imám tevékenységével kapcsolatban ld. Fekete 263, Pakalin II, 59. A szó a franciában is hasonló m ~ n váltakozással jelentkezik (vö. Lokotsch 72). Ilyen alakváltozatok ismertek voltak a magyar régiségben is.

58 *a törököknek meg vagyon tiltva hogy ezekel. gyalázatosan bányanak vélek,* — Az ezekel vagy a vélék fölösleges. Az ezekel l-je nincs teljes pontossággal jelölve, esetleg t-nek is olvasható. — Kulcsár így közölte ezt a mondatot: „A törököknek meg vagyon tiltva, hogy gyalázatosan ne bánjanak vélök.” — Toldy: „A törököknek meg vagyon tiltva, hogy gyalázatosan ne bánjanak vélek.” Toldy a jegyzetben megjegyzi: „A kéziratban hibásan így: hogy ezeket

gyalázatosan bánjanak vélek.” — Császár a Toldy által közölt változatot és megjegyzést adja. — Az Emlékkiadás: „... hogy ezeket gyalázatosan bánnyanak vélek.” — A NySz-ben a Kulcsártól idézett szövegben, NySz Gyaláz : gyalázatosan : gyalázatosan.

61 *Nakib Essrefnek* — Tö. nakibül' esraf [< nakib ül-esraf] (nakib ül-esraf) 'a Mohamed próféta leszármazottjainak élén álló megbízottat megillető cím'. E személyt a leszármazottak közül választották. Feladata volt ezek anyakönyvi adatainak vezetése, jogaik védelme stb. (vö. Pakalin II, 647). Az arab eredetű szóösszetétel Mikesnél egyszerűsödött alakban jelentkezik; a francia szövegben: Nakib Eschref.

65 *Alemdárnak* — Tö. alemdár (alemdár) 'zászlóvivő, zászlós'. A „zászlós” tisztség a janicsár egységeknél volt rendszeresítve (vö. Pakalin I, 49). A Mikes által említett „zászlós” előkelőbb, udvari beosztást élvezett. Feladata volt a szent zászló — a hagyomány szerint Mohamed lobogójának — őrzése. A szent zászlóval, továbbá a hozzá fűződő szertartási stb. gyakorlattal kapcsolatban ld. Pakalin III, 113: sancag-í şerif címszó.

66 *en pedig tovább nem megyek*. — A levélíró nem megy tovább, mert a török papokról szóló fejezet végére érkezett a francia szövegben.

A török papokkal foglalkozó 182. levél túlnyomórészt szó szerint megfelel a 4. fejezet tartalmának. A Muftiról szóló három bekezdés a legrészletesebb. A Cadileskerek, a Mollák és az Imánok leírását tartalmazók csekély rövidítéssel megmaradtak sorrendben külön bekezdésként. Az Emirekről szóló bekezdésen alig rövidített az író, még a részeg emirek elverését is méltónak ítélte a megörökítésre. Az Emirek fejéről szóló befejező részt erősen összevonva, kb. a felére csökkentve írta le Mikes. — A Mufti elmozdításáról vö. a 173. lev. is. — Király 1909, 262—63. — A IV. fejezet szövegét közöljük:

Chapitre IV. Des Ecclésiastiques parmi les Turcs.

Quel est l'office et le pouvoir du Mufti:

De ses revenus. Des Imaums et des Emirs.

Le Mufti est considéré parmi les Turcs, comme le Chef & l'Oracle de leur Religion & de leur Loi. Son élection dépend absolument du Grand Seigneur, qui choisit toujours pour cette Office un homme de grand savoir & d'une probité exemplaire. Quoi que ses decrets & ses résolutions servent de Loi aux Juges, elles ne sauroient contraindre le Grand Seigneur; cependant son autorité est si grande que le Sultan même ne le contredit presque jamais, ni ne s'oppose à aucune des Sentences qu'il a prononcées, ni à ses décisions qui sont toujours conçûes en fort peu de paroles. Cette Sentence est appellée Fetfa, c'est à dire le jugement d'un homme sage, à la fin de quoi il ajoute ces mots, Dieu sait ce qui est meilleur. Cependant lors que le Sultan consulte le Mufti sur des affaires d'Etat, soit sur la mort d'un Pacha, soit sur les affaires de la Paix ou de la Guerre, & qu'il arrive que les sentimens de ce Prélat ne soient pas conformes aux siens, il est aussi-tôt privé de sa Charge & de son infailibilité, & on établit un autre Oracle en sa place qui puisse résoudre les difficultez d'une manière plus conforme aux intentions du Grand Seigneur.

Lors que le Sultan écrit au Mufti, voici les Titres qu'il lui donne. A l'Esad qui êtes le plus sage de tous les sages en toutes sortes de connoissances: le plus excellent de tous ceux qui excellent, et qui vous abstenes des choses

illicites: La source de la Vertu et de la véritable science: Héritier de la Doctrine Prophétique et Apostolique: Qui résolvez les Problèmes de la Foi: Qui révélez les Articles Orthodoxes: Qui êtes la Clef des Trésors de vérité: La lumière des Allégories douteuses, étant fortifié par la Grace du suprême Directeur et Législateur du Genre-humain. Que le Grand Dieu perpétuë vos vertus.

— Aussi-tôt que le Mufti est élu, le Grand Seigneur lui fait donner une Veste de Martres Zibelines, & 1000. Ecus en or dans un mouchoir. Il lui assigne ensuite une pension de 2000. Aspres par jour, qui font à peu près cinq livres sterling d'Angleterre. Il n'a point d'autre revenu assuré, mais il a le pouvoir de disposer de quelques Bénéfices de certaines Mosquées Roiales; dont il peut tirer environ 50 000. Ecus. Il ne tire aucun profit des Sentences qu'il donne, car elles ne coutent que huit Aspres chacune, ce qui tourne au profit de ses Officiers.

Après la Charge de Mufti, celle de Cadilesker, ou de Juge Avocat de la Milice, est la plus considérable. Quoique cette Charge semble être restreinte aux Soldats, elle s'étend généralement sur toutes sortes de personnes, & ils peuvent connoître de toutes sortes de causes, & juger toutes sortes de procès. Cette Charge est un degré à celle de Mufti, & il faut l'avoir exercée pour pouvoir être élevé à celle de Souverain Pontife.

La plus considérable Charge après celle de Cadilesker, est celle de Molla. Il y en a de deux sortes. Les premiers ont 500. Aspres par jour, & exercent leur Jurisdiction sur une Province entière, ou Beglerbeg, & ont sous eux les Cadis de toutes les Places riches & considérables, qui dépendent de leur Gouvernement. Les autres sont les principaux Juges de petites Provinces, & ne commandent qu'aux Cadis des Villes pauvres & de peu de considération. Les premiers sont souvent élevez à la Charge de Mufti. Ces Mollas avec les Cadis sont mis au nombre des gens de Religion aussi-bien que le Mufti même; parve que la Loi civile parmi les Turcs tire son origine de leur Prophète, aussi-bien que leur Religion, & on ne les sépare point.

Les Imams, ou Prêtres de Paroisses, doivent être gens d'une conduite irréprochable. Ils doivent aussi être capables de lire dans l'Alcoran pour être appellez dans cette Charge; & il faut aussi qu'ils aient été du nombre de ceux qui ont accoutumé d'appeller le peuple du haut du Clocher, aux heures de la prière. Ils doivent être recommandez au Grand Visir par le peuple de leur Paroisse, pour être établis encette Charge, dont ils entrent en possession en vertu de son Ordonnance, sans avoir besoin d'aucun autre caractere, ni d'Ordre Religieux pour exercer cette fonction. Le Mufti n'a point de Jurisdiction sur eux, à l'égard du Gouvernement de leurs Paroisses, car il n'y a à cet égard nulle superiorité entr'eux, chacun étant indépendant & absolu dans sa Paroisse; mais ils sont sujets au Magistrat en toutes choses tant civiles que criminelles.

Nous pouvons aussi mettre les Emirs au nombre des Ecclesiastiques parce qu'ils sont de la race de Mahomet. Pour marque de cette illustre Origine ils portent le Turban verd, qui est la couleur de ce Prophète. Cela les fait jouir de beaucoup de Privilèges, & il est défendu aux Turcs de les injurier ou de leur faire quelque affront, sous peine de perdre la main. Mais lors qu'ils leur en veulent, & qu'ils en trouvent quelqu'un yvre, ils ôtent son Turban, & ensuite le battent sans aucune considération.

Les Emirs ont un Supérieur, qu'on appelle Nakib Eschref, qui est si absolu qu'il a pouvoir de vie & de mort sur eux. Mais pour éviter le scandale il n'en fait jamais punir en public. Au contraire il tâche d'augmenter le nombre des descendans du Prophète, en faisant enregistrer tous ceux qui peuvent aucunement prouver leur généalogie. Ce Supérieur a un Lieutenant qu'on appelle Alemdar, qui porte l'Enseigne verte de Mahomet dans les occasions solennelles. Ces Emirs sont capables de toutes sortes d'Emplois, & peuvent prétendre aux plus hautes Dignitez de l'Empire. Il y en a peu qui s'appliquent à la marchandise, si ce n'est au trafic d'Esclaves Chrétiens, en quoi ils excellent. Cette race d'hommes est encore remarquable par dessus tous les autres à cause de leur excès dans le peché abominable de la Sodomie.

[183.]

A török templomokról adott leírás tartalmilag megegyezik az 5. fejezettel. Mikes a francia szöveg alapján bekezdésekre tagolja a levelet. Az elsőt némi rövidítéssel megtartja; a másodikat és harmadikat összevonja, de csak az utóbbiból hagy el néhány sort. A szent Sophia templomról szólót teljes egészében lefordítja. A Séraïl szót kastélynak fordítja. A zárójelben levő megjegyzés Mikes saját gondolata. Az utolsó két fejezetet szintén összevonja, a befejező részt rövidíti. Az 5. fejezet szövegét közöljük:

Chapitre V. Du revenu des Mosquées Roiales, et de quelle manière les Turcs contribuent à l'entretien de leurs Prêtres.

Les Turcs sont fort magnifiques à l'égard de leurs Mosquées, fort généreux dans les rentes qu'ils constituent pour perpétuer la mémoire de ceux qui les ont fondées, & pour subvenir à la nécessité des pauvres, qui font tous les jours des prières pour les ames de ceux qui s'imaginent qu'ils en ont besoin après leur mort; car les Turcs ne conviennent point entr'eux de l'état où sont les Ames jusques au jour du Jugement, la chose n'étant pas déterminée dans l'Alcoran.

Les Mosquées Roiales sont celles qui ont le plus de revenu. Le Kisliir Agasi, ou Chef des Eunuques noirs des Femmes du Grand Seigneur en est le Surintendant, & peut disposer de tous les Offices considérables qui en dépendent.

Il y a un grand nombre de Mosquées en divers lieux de l'Empire, & particulièrement dans les lieux où les Sultans ont fait autrefois leur Résidence, & dans ceux où ils la font aujourd'hui, tels que sont Pruse, Andrinople et Constantinople. Les Mosquées Roiales de cette dernière sont celles de Sultan Mahomet qui fit la conquête de cette Ville, de Sultan Bajazet, de Sultan Selim, de Sultan Solyman, de son Fils Schezadé, de Sultan Achmet, & trois autres bâties par les Sultanes Reines ou Mères des Empereurs.

Mais celle qui surpasse toutes les autres en magnificence, est celle de Sainte Sophie, rebâtie en dernier lieu par l'Empereur Justinien. Les Turcs, qui l'ont conservée & destinée, comme elle étoit auparavant, au Service de Dieu, en ont augmenté de beaucoup le revenu, de sorte qu'elle égale les plus riches Fondations de la Chrétienté. Il se monte aujourd'hui à 100 000. Sequins par an, qui se lèvent dans l'enceinte de Constantinople, Le Sultan même est obligé par un Contract à paier tous les ans mille & un Aspres, pour le fonds sur lequel

le Sérail a été bâti; parce que du tems des Empereurs Chrétiens ce fonds faisoit une partie des Jardins de ce superbe Edifice.

Les Empereurs Turcs ont fait bâtir plusieurs Chapelles aux environs de cette Mosquée, où sont leurs sépultures, & où l'on entretient jour & nuit des Lampes ardentés. Il y a aussi un revenu assuré pour ceux qui sont occupez dans ces Chapelles à prier pour leurs Ames, outre ce que l'on donne à de certaines heures, tous les jours, pour l'entretien d'une multitude de Pauvres.

Il y a plusieurs autres Mosquées, lesquelles ont de certains Colléges pour les Ecoliers qui étudient en leur Loi: Des Hôpitaux, & des logemens pour les Voyageurs & les étrangers: Et enfin des Cuisines où l'on prépare à manger pour les Pauvres. On a établi pour l'entretien de ces lieux-là plusieurs Terres, Villages, Bois & même des Païs entiers. Les habitans de ces lieux-là jouissent de plusieurs Priviléges considérables, & sont exemts de l'oppression des Bachas, & du logement des gens de guerre.

Les Mosquées fondées par des personnes privées, n'ont pas les mêmes Priviléges, & ne peuvent avoir leur revenu assigné sur des Terres comme les Mosquées Roiales. Leur bien est en argent qu'ils prêtent à dix huit pour cent par an, & ainsi ils en tirent un revenu assuré. C'est un Privilége particulier pour les Mosquées & pour les Orphelins, car autrement la Loi défend de prêter de l'argent à intérêt.

1 sor azt igen jól tsélekeszed hogy bátorításra valot írsz a leveledbe. írván, hogy . . . — Vö. a 173. és 182. lev. és jegyz. Ez az utolsó eset, hogy a levélíró ezt az önbátorító fordulatot használja.

10 kezlár Aga . . . Drinápolyba, Constantinápolyba, — Vö. a 171, 2. és 1. lev. jegyz.

13 Brusában, — Bursa — város Északnyugat-Anatóliában. Az oszmán-török birodalom egykori fővárosa; később is szultáni rezidencia. Történetéhez ld. Bursa Islám Ansiklopedisi 2. cilt, 1949, 806—819.

15 leg főveb — legfőbb (Szily). Ld. a 185. levélben is.

15 a szent sophia temploma est Justinianus Császár építette volt. — Justinianus (482—565). — Vö. „. . . Sophia, Justinianus császár leánya temploma volt, mellyet a jeruzsálemi templom formájára épített volt Justinianus, a leánya nevére, nagy kő lábakra a fundamentomit . . .” (Komáromi János diárium. 16.)

34 fundatiót . . . interesre — alapítványt . . . kamatra.

[184.]

A 184. levél a predestinációról, az eretnokségről és a török szerzetesekről tartalmaz részleteket a 6, 7, 9 és 10. fejezetből.

Az előre való elrendelés a francia forrásban is a pestissel kapcsolatban fordul elő. Mikes a 6. fejezet közepéig követi forrását; a rövid fejezet teljes szövegét adjuk:

Chapitre VI. La Doctrine de la Prédestination fortement crüe parmi les Turcs.

La Doctrine ou l'opinion des Turcs à cet égard est conforme à celle des plus rigides Calvinistes. Il y en a aussi parmi eux qui approchent des Manichéens, qui font Dieu l'Auteur du péché. Ils disent que la destinée de tous les

hommes est écrite sur leurs fronts, & qu'ils ne peuvent nullement l'éviter. Mahomet ordonne même de ne point abandonner les maisons d'une Ville où la peste régne, étant persuadé que les jours des hommes sont comptez par leur Créateur: Mais on leur conseille en même tems de ne point fréquenter dans les maisons infectées, où nulle affaire légitime ne les oblige d'entrer. Cette persuasion fait qu'ils ne font pas plus de difficulté de demeurer auprès du Lit des personnes malades de la peste, que nous ferions d'être auprès d'un Gouteux, &c. Et quoi qu'ils voient manifestement que les Chrétiens qui se retirent dans un meilleur air, évitent la furie de la pestilence, ils sont tellement entêtés de leur opinion à cet égard, qu'il n'y a guères que les Cadis & quelques personnes plus raffinée que le commun qui suivent notre exemple. De sorte qu'il n'y a rien de plus commun à Constantinople que d'y voir périr des familles entières, & même de fort nombreuses pendant les chaleurs des mois de Juillet & d'Août. Il y en a pourtant parmi les Turcs plusieurs qui rejettent la Prédestination absoluë & tiennent pour le Franc-Arbitre.

A levél a perzsák eretnekségével folytatódik. Ezt a kérdést érintette Mikes a 180. levélben is, amikor a mohamedán vallásszakadásról beszélt. Az író előadása a 7. fejezeten alapszik. A fejezet elhagyott középső részéből veszi kezdőmondatát, hogy ti. a török „traite les Persans en général d'Hérétiques & de Paiens . . .” A fejezet elejét és végét összevonja:

Chapitre VII. Des deux principales Sectes du Mahométisme,
à savoir de celle de Mahomet et de celle de Haly,
ou des Turcs et des Persans.

L'On dit communément que les Turcs sont partagez en soixante & douze Sectes, je crois même qu'il y en a davantage; mais de toutes les Sectes qui se trouvent parmi eux, il n'y en a point de si violentes, ni qui ait plus de haine les uns contre les autres, que celles de Mahomet & de Haly, suivies par les Turcs & par les Persans, dont les premiers sont Sectateurs de Mahomet, & les autres de Haly.

Les Turcs ont une haine si forte contre les Persans, que tous les Alcorans qui furent apportez de Babylone, après que le Grand Seigneur s'en fut rendu Maître, ont été mis à part dans un lieu du Grand Sérail, avec défense à toutes sortes de personnes de les lire sous peine de malédiction. Cette haine est si invétérée que quoi que les Turcs reçoivent de jeunes Enfans de toutes les Nations du monde dans le Sérail, ils ne souffrent point qu'on y admette aucun Persan, ne croiant pas que ceux de cette Nation se puissent jamais convertir . . . Enfin il conclut que les Chrétiens & les Juifs peuvent espérer de devenir quelque jour Fidèles, mais que les Persans ne le peuvent jamais être.

A Sérail-t itt Mikes a *császár udvarának* fordítja.

Az eretnekekről szóló rész zárómondata célzás a 8. és 9. fejezetre, melyeket Mikes elhagyott. Ezek foglalkoznak teljes részletességgel a régi eretnekségekkel és a modern szektákkal. Chapitre 8. Des Sectes et des Hérésies anciennes des Turcs. — Chapitre 9. Des Sectes modernes des Turcs.

Az ateistákra való utalás alapja a 9. fejezet egy passzusa: Du grand nombre d'Athées parmi les Turcs. A francia szöveg szerzője több mint egy oldalon keresztül foglalkozik az ateizmus terjedésével Törökországban. Íme ebből egy részlet:

Il ne sera pas hors de propos pendant que nous sommes sur la Religion des Turcs, de parler aussi de leur Irreligion & de faire voire les grands progrès que l'Athéisme a fait en ce Pais-là. Ces Athées se donnent le titre de Muserrin, qui veut dire à peu près, le véritable secret est parmi nous. Ils nient absolument la Divinité & soutiennent qu'il n'y a que la NATURE, ou le principe interne de chaque être qui dispose & conduit le cours réglé de toutes les choses que nous voions avec tant d'admiration. C'est de là, disent-ils, que le Soleil, la Lune & les Etoiles tirent leur origine & leur mouvement; C'est ce qui fait que l'homme germe, lève, & se flétrit, comme les plantes & les fleurs. Il est étonnant de voir le prodigieux nombre de gens qu'il y a dans ces sentimens à Constantinople, dont la plupart sont des Cadis, & des personnes savantes dans les Livres Arabes, de même que plusieurs Chrétiens Renégats...

A török szerzetesekkel, a dervisekkel a 10. fejezet foglalkozik, mintegy hét nyomtatott oldalon keresztül. Mikes a különféle szerzetek részletezése helyett mindjárt a dervisekről kezd beszélni. A róluk szóló részben a bekezdéseket megtartja, de némileg rövidíti azokat. Ruházatuk leírását forrásának megfelelően, de egyéni módon, a saját szemével látottak és tapasztaltak alapján adja elő:

Chapitre X. Des Dervis,

et des autres Ordres Religieux parmi les Turcs.

Les Turcs ont des Monastères, & des Ordres Religieux à l'imitation des Chrétiens... Les Mevelavites (leur Fondateur Mevelava)... Ces derniers sont plus considérez que les autres, nous les décrirons plus particulièrement, & avant les autres. Les Mevelavites sont ordinairement appelez Dervis, c'est à dire Pauvres. La principale de leurs Maisons est à Cogni ou Iconium, où il y a 400. Religieux de cet Ordre. Cette Maison gouverne tous les autres Monastères de Dervis.

Ces Dervis font profession de Pauvreté, de Chasteté & d'obéissance. Ils paroissent toujours devant leurs Supérieurs, les yeux baissés, la tête panchée sur l'estomach, & le corps à demi courbé, avec la dernière humilité.

Leurs Chemises sont de la plus grosse toile que l'on puisse faire. Ils portent une couverture de laine blanche sur leurs épaules, sous laquelle ils ont un vêtement d'un gros drap de laine brune; & ils ont toujours les jambes nuës, & l'estomach découvert. Ils portent aussi des ceintures de cuir, attachées par devant, avec quelque pierre luisante de Marbre, de Porphire ou d'Ivoire sur les boucles. Ils couvrent leur tête d'un bonnet de poil de Chameau, tirant sur le blanc; & ils ont toujours un Chapelet à la main, dont ils comptent les grains en répétant toujours le nom de Dieu. Il leur est permis de se marier, pourvû qu'ils quittent leur Monastère.

Outre le Jeûne de Ramazan, ils jeûnent encore tous les Jeudis, jusques au coucher du Soleil...

A 10. fejezetnek a dervisekről szóló további részét Mikes a következő levélben dolgozza föl. A dervisek eksztázisáról, ópium- és borfogyasztásáról beszélő francia szöveget elhagyja, csak keringésüket írja le. A kihagyott bekezdésben áll egy mondat a dervisek részegségéről és borivásáról: Entre les Turcs il n'y en a point qui boivent plus ordinairement du Vin, de l'Eau-de-vie & d'autres Liqueurs qui enyvrent, que ces Dervis. Ils mangent de l'Opium en si grande quantité...

A titkon való borivásról található egy bekezdés a Mikes által elhagyott 14. (De la défense de manger de la chair de Pourceau, et de boire du Vin. Et des Vertus morales des Turcs) fejezetben is: La chair de Pourceau & le Vin sont estimés parmi les Turcs, Haram, c'est à dire abominables, & défendus. Cela n'empêche pas qu'ils ne fassent beaucoup de cas du Vin, & qu'on n'en boive aujourd'hui communément en Turquie. Mais ceux qui occupent des Charges considérables s'en cachent soigneusement, & ceux qui veulent passer pour ennemis des Chrétiens s'abstiennent tout à fait de ce brúvage, & ne boivent que de l'eau & du Caffé.

Az író egyéni ítélete a dervisekről, hogy *a kit meg tsalhatnak azt el nem mulattják*, megismétlődik utolsó misszilis levelében, amelyet 1761-ben írt feltésvérének Huszár (Boér) Józsefnek. Itt beszámol arról is, hogyan csapta őt be egyszer egy keringő dervis. A derviseket, öltözküket misszilisében is leírja és ezzel végzi: *az egyik Szerzet Istenteleneb, és tsalárdab a' másikánál, mindenik tsak kötélre valo.*

A keringő dervisekről vö. a következő levelet is.

3 sor *a pestis igen uralkodik*, — Mikes itt ír utoljára a pestisről, ld. a 181. lev. és jegyz. 37.s.

7 *azó tanítások, az Isten előre valo rendelkezésiről., mód nélkül szoros.*, — NySz Vagyon, van : előre-valo. A szótár csak innen idézi. — A mohamedán fatalizmusról szólva Mikes különbséget tesz az isteni determinizmus fokai között és látja, hogy van felfogás, amely a teremtnök tulajdonítja a vétket. (A janzenistákat vádolták is ilyen konklúziókkal.) Ld. Zolnai 1937, 33; vö. a 180. lev. jegyz.

12 *Halyt* — Ld. halit (180. lev. jegyz.).

13 *Mahumetet, . . . Alkoránt.* — Vö. a 7. és 20. lev. jegyz.

17 *hogy egy sido, . . .* — Zsidó vonatkozásokat ld. még a 170, 180, 189, 191. levélben is. Ezek közül a mohamedán—zsidó kapcsolatok közül csupán ennek van megfelelője Mikes francia forrásában. Vö. Zsoldos 79.

24 *Dervisek*, — Előfordul a 185. és 204. levélben és Mikes 1761-i misszilis levelében is. Tö. derviş (dervis) 'mohamedán szerzetes'. A szerzetet 1233-ban alapították. Mikes a táncoló-dervisek, a mevlevi-rend szokásait írja le. A dervisek eszmei célkitűzéseiről és életmódjáról ld. Fekete 267. A mevlevi-renddel kapcsolatban ld. Enzsl III, 486. A szó ismert valamennyi európai nyelvben (vö. Lokotsch 40).

24 *Iconiumba* — Konya — város Közép-Anatóliában; a szeldzsuk szultánok egykori székhelye. Mikes a város antik nevét idézi.

27 *superiorjok* — előjárójok, vezetőjük.

29 *avallokra terítve egy fejer pokrotz.* — Vö. Klemm TörtMondt 50: A névszó állítmányú mondat (határozó igenév). A névszó állítmányú mondatra vonatkozólag ld. a 77, 78. lev. jegyz. — MMNyR II, 123.

31 *asüvegek* — süvegjük (Szily), azaz süvegjük.

31 *mint a csáko süveg csáko nélkül* — Szily: „Csáko »csákósüveg csáko nélkül«. A. m. a csáko fityegője.”

[185.]

2 sor *az előtt gyakran irtunk egymasnak . . .* — Az elmúlt évtizedet (1742—1752) tekintve az előző évtizedekhez képest általában kevesebb az egy

évre eső levelek száma. Mikes itt mentségül az öregedésre hivatkozik. Nem árulja el, hogy éppen ebben az évtizedben több kötetet (1741, 1744, 1745, 1747, 1748, 1749, 1751) fordított le magyarra.

4 a törökök szokását végig le íróm. — Mikes önkéntelenül elárulja magát. Francia forrása II. részének kb. a közepén tart, végig át akarja ültetni *Leveleskönyvébe*. Azt, hogy a 172. levéltől a 191. levélig terjedő részének az anyaga francia szöveg anyagában „készzen” áll, az egyes levelek bevezetőjében és a végén tett utalások is sejtetik. Vö. a 172, 175, 176, 182, 183, 189. lev. jegyz.

7 a komédia áitatosághoz kezdgyenek . . . — A katolikus Mikes komédiának nevezi a dervistáncot; Mikes mindenütt bírálja a mohamedán vallásos babonákat (179, 180. lev.). Ebben erős katolikus hitén és személyes tapasztalatain kívül olvasmányainak is része van. Mikes csak a többi vallásokat illetően szkeptikus és felvilágosodott (vö. a levél végét).

11 a flautások el kezdik az eneket — A dervisek flóta (flûte) szóra, furulya zenére táncolnak. — A fordítás-levelek stílusa nehezkesebb, mint az élmény-leveleké. De néha (184, 185, 186, 189. lev.) a török szokásokról írt levelek is úgy hatnak, mintha eredetiek volnának. Főleg olyankor, amikor az író az olvasott tárgyat személyes élményekkel fűszerezi.

18 le kutzurodik, — „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

27 Isten fuvallását, — Vö. a 191. lev. és jegyz.

A 10. fejezet folytatása ez a levél, a keringő dervisek leírásával. Mikes élményszerűen adja elő a dervisek táncát és az egész ceremóniát. Bizonyára, amint maga is írja, nemegyszer nézett meg ilyen „komédia áitatoság”-ot. Az író csak ezt a bekezdést fordította le a dervisekről. További velük kapcsolatos három bekezdést elhagyott. Ugyancsak kihagyta a többi török szerzetről szóló kb. négy oldalnyi szöveget.

A dervisekre vonatkozó rész, amelyet az író lefordított:

Et tous les Mardis & les Vendredis le Supérieur du Monastère fait un Sermon, où il explique quelques versets de l'Alcoran, ou des Livres qui ont été composez par leur Fondateur, ou par quelqu'un des premiers Docteurs de la Loi de Mahomet. Lors que cela est fait, ils font une profonde révérence à ce Supérieur, après quoi ils commencent à tourner en rond, avec une si grande vitesse qu'à peine leur voit-on le visage. Pendant qu'ils s'agitent de cette manière, il y en a un qui joué d'une flûte faite de roseau; & aussi-tôt que cette Musique cesse, ils s'arrêtent tous, & demeurent avec le cerveau aussi peu étourdi, que s'ils avoient toujours été dans un plein repos, étant accoutuméz à cela dès leur enfance, à l'imitation de leur Fondateur Mevelava, qui tourna quatorze jours de cette manière, disent-ils, sans prendre aucune nourriture; après quoi il tomba en extase, & eût des visions: C'est ainsi qu'il introduisit ses révélations, à la faveur de ce mouvement extraordinaire.

Ehhez Mikes még egy mondatot hozzáír: *ezek meg házassághoz, de el kel hagyni a derviséget*. Ez a mondat szintén a 10. fejezetben fordul elő, a dervisek ruházatát leíró fejezet végén: Il leur est permis de se marier, pourvû qu'ils quittent leur Monastère.

A levél befejező sorai az író egyéni gondolatkapcsolására vallanak. Amolyan elmélkedésszerű levélzárás ez, melyben Mikes kiegészítette forrását.

1 sor *anyi sok jó dinyét eszünk*, — Vö. Simonyi JelzőkMondt 101: „Névmás szolgál a számnév jelzőjéül ezekben a nyomatékos kifejezésekben: *mely sok, oly sok, és ezek analógiájára még nyomatékosabban: mennyi sok, ennyi sok, annyi sok.*” További példákat idéz Simonyi Pázmánytól, Bornemisztától, Tinóditól, Zrínyitől stb. — A *dinnyeevésről* ld. a 181. lev.

4 A letett vezérről vö. a 179. lev. — Az új vezér Köse-Báhir Mustafa Paşa (Kösze Báhir Musztafa Pasa) 1752. július 1-től 1755. február 15-ig viselte tisztségét, vö. a 195. lev. Második nagyvezérségéről ld. a 199, 200. lev. — *Imrehor* — Tö. emir-i ahir [*< emír-i áhur*] (*emir-i áhür*) 'istállómaster'. Feladata volt a szultáni legelők, ménesek, istállók ellenőrzése (vö. d'Ohsson VII, 16). A szó azonos alakban jól ismert hódoltság kori török jövevényszavaink rétegében (vö. Kakuk 260). Vö. még H. Eren, MNY 1942, 47—49; Németh, Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens, Sofia 1956, 32—33; Hazai, Acta Orientalia XV (1962), 147—154. Irodalmához ld. még Lokotsch 7.

5 *emberséges ember*, — Vö. a 47. lev. jegyz. 4.s.

7 *nagy föld indulás volt* — A földrengés téma lett Mikes leveleiben (vö. a 26, 71, 77, 124, 198. lev.).

31 Mikes mindig megtalálja a téma irodalmilag kiaknázható mozzanatát. Itt a török házasság pikantériáját részletezi. A végén saját véleményét is jellemzően fogalmazza meg: *nem magyar humorhoz való az ilyen házaság.*

A törökök házasságát tartalmazó rész a 11. fejezet első bekezdésével kezdődik: Les Turcs estiment le Mariage sacré & honorable, quoi que leurs Prêtres, ou leurs Ecclesiastiques n'aient nulle part à la solennité de cette union, qui n'est autorisée que par le Cadi, ou Juge. A levél e bekezdés további soraihoz hasonlóan fejeződik be: La Femme n'est point présente à cette action, mais son Père, ou quelqu'un de ses plus proche Parens comparoît en sa place, ensuite de cela elle est conduite en grande cérémonie à la maison de son Mari, qui lui ôte lui-même ses habits, & la met au lit.

Az asszonynak járó „adó” háromszor egymást követő elmaradásáról szintén ebben a fejezetben olvashatunk, a második és a harmadik bekezdésben. Mikes a szöveget rövidítve ezt a kérdést kiemelte eredeti összefüggéséből:

La Poligamie est permise aux Turcs par leur Religion; mais il leur est défendu par les Loix politiques, d'avoir plus de quatre Femmes, parce qu'ils sont obligez d'assigner un Douaire à chacune de ces quatre.

Néanmoins, afin que cette Loi ne les prive pas de la liberté qu'ils disent que Dieu leur a donné de se servir des Femmes, il leur est permis de coucher avec leurs Esclaves, dont le nombre n'est pas limité. Ce Concubinage ne donne nulle jalousie aux Femmes, pourvu qu'il ne les prive point de ce qui leur est légitimement dû, qui est d'être reçus une fois chaque semaine dans le lit de leur Mari. Et lors qu'il ne s'aquitte pas de ce devoir, elles peuvent l'appeller en Justice pour l'y obliger. Et d'ailleurs elles ne manquent guères de chercher adroitement les moiens de se satisfaire d'un autre côté; & la honte de l'impudicité d'une Femme ne retombe pas, comme parmi nous, sur le pauvre Mari, mais sur les Parens de la Femme, à qui le Mari la renvoie avec tout le deshonneur.

A levél további török vonatkozású részeit Mikes szabadon, föltehetőleg

élményeit is beleszőve adja elő (vö. a 42. lev. az örmény, görög lakodalomról való szemléletes sorait). — Olvashatott erről a kedvelt témáról más művekben is. Pl. Gemelli Careri (1651—1725) olasz utazó föld körüli útjának (Giro del Mondo. Napoli 1699, Tom. 6) francia fordításában: Voyage du Tour du Monde. Paris 1727. Ebben kimutatható néhány párhuzam Mikes vonatkozó leveleivel, pl. a török vallási törvényeiről, i. m. I, 383 (181. lev.), a körülmetélésről, i. m. I, 392—93 (188. lev.) és a török házasságáról, i. m. I, 388 (186—187. lev.). Teljes egyezés és azonosság azonban nem mutatható ki. Vö. Király 1912, 23.

A török házassága a korábbi évtizedekben gyakori téma lehetett a Törökországba érkezett bujdosók körében. Mikes többször is (4, 33, 50, 70. lev.) érintette ezt a kérdést. A 70. levélben is előfordul a következő három motívum: pap oda nem kívántatik, egymást előtte nem látják, az „adó” elmulasztása három pénteken. A 33. levélben az „adó” elmulasztása más változatban is: *ha egy török két tsöörtököt el mulat. azért a feleséginek szabad panaszt tenni ellene, a bíró előtt.*

Erődi szerint Mikes tévesen ír a fürdőpénz hetenkint kétszeri járandóságról. A török asszonynak hetenként egyszer jár fürdőpénz. Ez a szokás, ill. a török asszonyoknak ez a joga a legújabb időkig fennmaradt, hogy ti. vállalási keresetet indíthatott ura ellen, ha az nem ad neki fürdőpénzt.

A törökök házasságáról vö. a következő lev. is.

[187.]

A török házasságáról folytatólag. A levél a 11. fejezet második részén alapszik; ezt az író rövidítette és más elemekkel bővítette. Az összevetés megmutatja, hogy az író a francia szövegben érvényesített sorrendet saját belátása szerint fölcserélte. A 186. levélben idézett 11. fejezet első részében mondja a szerző, hogy a törvény szerint egy töröknek csak négy felesége lehet.

Az alkalmi házasságkötésről, az ún. bérben való házasságról Mikes az 50. levélben is ír. — A válasról pedig a 70. levélben található a 186—187. lev., ill. a 11. fejezetben olvasható párhuzamos részlet. Sőt, a 70. levélben vannak olyan sorok, amelyek kétségtelenül a 11. fejezet befejező soraira vallanak és a 187. levélből kimaradtak. Pl. *.. az asszonynak. szabad ha akarja. minék előtte viszá mennyen, az ura hírével egy éltzakát eltöllení olyan féríval, a micsodás neki tettzik.* Ezek s a már előbb említett részletek arra engednek következtetni, hogy Mikes Ricaut művét s az angol író művéből készített francia kivonatot már évtizedekkel ezelőtt ismerte, olvasta, sőt föl is használta. (Az írónak ez az eljárása nem ismeretlen. A *Mulatságos napokból* is eleinte részleteket vett át *Leveleskönyvébe* (1724, 1727, 1731, 1733, 1734), majd 1745-ben külön is lefordított egy egész kötetre valót Gomezné nyolckötetes regényciklusából. (Vö. az 53. lev. jegyz.)

Az előző levélben közöltük a 11. fejezet egy részét, most idézzük a folytatását:

Chapitre XI. Des Mariages, et des Divorces des Turcs,
et jusqu'ou le Concubinage est permis parmi eux.

.. Les enfans que les Turcs ont de leurs Esclaves, deviennent Esclaves de leur Fils aîné, sorti d'une de leurs Femmes, à moins que le Père ne les affranchisse par son Testament.

Les Turcs ont aussi une espèce de demi Mariage, qu'ils appellent Kabin, par lequel un homme a la liberté de prendre une Femme pour un mois, ou pour quelqu'autre terme limité. Cela a été institué pour la commodité des Etrangers & des Voyageurs, & ce Mariage se fait toujours devant le Juge. Il est aussi permis aux Eunuques de se marier, & ils épousent aussi plusieurs Femmes. Un Turc est libre d'épouser une Femme de quelque Religion que ce soit, pourvu que ce soit une Religion qui ait des Livres écrits pour la défendre.

Le Sultan n'est pas obligé de se marier; mais il a la liberté de prendre autant de Femmes qu'il lui plaît. Cependant il n'en épouse aucune, par une maxime d'Etat, dit-on, qui a été établie du tems de Bajazet; parce que Tamerlan l'ayant fait prisonnier avec sa Femme Despine, qu'il aimoit tendrement, il eut la douleur d'être témoin des mauvais traitemens que lui fit son Ennemi. Je crois cependant que le vraie cause qui oblige les Sultans à ne se marier que rarement, est pour s'exempter de la prodigieuse dépensé qu'ils sont obligez de faire lors qu'ils se marient.

Les Turcs ont trois sortes de Divorces, qui se font tous en présence du Cadi, qui les enregistre lui-même. Le premier sépare seulement le Mari de sa Femme, à l'égard de la demeure du lit. Par le second ils sont séparés entièrement; le Mari est obligé de donner à sa Femme le Douaire qu'il lui a promis, & elle peut se remarier avec qui bon lui semble. Le troisième se fait avec des conditions plus rigoureuses: car après ce Divorce, si le Mari se repent de s'être séparé de sa Femme, & la veut reprendre, la Loi ne lui permet pas de le faire qu'il n'ait auparavant consenti qu'un autre en jouisse en sa présence; mais il n'y a guères de Turcs qui veuillent reprendre une Femme à cette condition infame & honteuse.

6 *férjü gyermekeket* — A NySz-ban csak régibb adatok vannak erre (XV. sz.—1714).

11 *ágyasság*. — ágyasság. A NySz-ból hiányzik. — Mikes leírása a török lakodalomról és a török házasság formáiról etnográfiai érdekességű.

[188.]

A 188. levél a körülmételéssel és a törökök mosdásával foglalkozik. A körülmételés ceremóniájának első része némi rövidítéssel megfelel a 12. fejezet első bekezdésének:

Chapitre XII. De la Circoncision, et des Cinq Articles
qui sont nécessaires pour faire un véritable Mahométan.

Les Turcs ne regardent la Circoncision que comme une tradition, qui leur a été transmise par les Arabes leurs acêtres, descendus d'Esau, & non comme un précepte de l'Alcoran. Ils ne circoncent pas leurs Enfans qu'ils n'aient sept ans & par dessus, & cette opération se fait par un Chirurgien, sans l'assistance d'un Prêtre. Quand cette cérémonie se doit faire on pare l'Enfant de ses plus beaux habits, & l'ayant mis à cheval, on le promène par la Ville, suivi de ses meilleurs Amis & Compagnons, à qui l'on fait un festin, aussi-tôt après la cérémonie achevée.

A szertartás részleteit és a névadás mikéntjének előadását Mikes más forrásokból vette. Az a szövegrész, hogy a lóháton ülő gyermek kezében egy nyíl vagyon stb., nincs meg a 12. fejezetben, de megvan Briot (vö. a 172. lev.

jegyz.) fordításában: „... avec un dard à la main, la pointe tournée du côté du coeur; pour faire voir qu'ils souffriront plutôt d'en estre percer, que de quitter la Religion qu'ils embrassent”). P. Ricaut, Histoire de l'état present de l'Empire Ottomane. Par Monsieur Briot. Amsterdam 1714, Livre II, chap. 22. p. 376. — Ennek alapján föltehető, hogy Mikes a Briot-féle szöveg olvasása is befolyásolta az olyan részletek írásában, melyekben Mohamed kompiláló vallásalapítási eljárását emeli ki (179, 180. lev.).

A körülmételéről ld. a 186. lev. jegyz. (Gemelli, i. m. I, 392). — Pápai is ír a „circumcisio”-ról (153).

A törökök tisztálkodására vonatkozó parancsot Mikes az akkoránra hivatkozva mondja el. A korán 5. szurájában van szó a mohamedán mosakodásról.

A Krisztus nevében való kérés gondolata ismételtelen előfordul az újszövetségben (Joan 15, 16 stb.), vö. Zsoldos 46.

2 sor *tegnap 33 esztendeje mult el it valo uralkodo bujdosásunknak*, — Mikes itt a Rodostóban 1720 április óta eltöltött évekre céloz. A tegnap, március 21-gyel számítja a 33 esztendőt. Rodostóba érkezésük dátuma: 1720. április 21. Vö. a 36. lev.

3—7 Mikes ritkán ejt el életrajzi vonatkozású megjegyzéseket. Itt két adat is van: 1. Zágóban nem töltött többet 8 évnél. 2. Háromszéken, Zágóban 45 esztendeje, vagyis 1708-ban volt utoljára.

8 *de térjünk az aszszony dolgára* — Vö. a 173. lev. jegyz. A fordulat itt a levél bevezető, szubjektív mondanivalójáról vezet át az objektív előadáshoz.

18 *imán . . . mahumet* — Vö. a 182. és 7. lev. jegyz.

29 *Ibrahim*. — Török személynév. Eredeti török kiejtése Ibráhím.

32 *meg motskosíttya*. — „A NySz.-ból kimaradt” (Szily).

38 *surollyák meg* — NySz Surol; még-surol. A szótár csak innen idézi.

45 *emost elég*. — Mikes francia forrásának többi részét (a törökök mosdásáról és az imádságról) a következő levélben írja le.

[189.]

A törökök tisztálkodásáról. A 188. levélben erről a témáról írt rész nincs meg a 12. fejezetben. A 189. lev. első bekezdésének a mosdással kapcsolatos leírása a 12. fejezet azonos jelzésű második bekezdésének rövidített változatának látszik:

Le premier des cinq Articles requis pour faire un véritable Mahométan, est le Lavement. Il y en a de trois sortes. Le premier se nomme Adest, par lequel ils se préparent à faire leurs prières, & à entrer dans la Mosquée. Il consiste à se laver les mains & les bras; & ensuite le cou, le front, le dessus de la tête, les oreilles, les dents, le visage, le dessus du nez & les pieds. Mais quand il fait froid, il suffit de faire quelques gestes, qui marquent qu'ils ont desseín de se laver. Ils appellent le second Lavement Gazul, & il consiste à se mettre dans le bain, après avoir eü affaire à leurs Femmes, ou après quelque pollution nocturne. Le troisième est appelé Taharat, & se fait après avoir satisfait aux nécessitez de la nature par l'évacuation des excrémens. Ils se lavent aussi devant & après le repas, & en un mot sont fort propres dans leur manière de vivre extérieure.

Az író tartja a 12. fejezet gondolatmenetének sorrendjét. A törökök tisztálkodásáról ráter az imádságokra. Ennek első fele a fejezet folytatásához kapcsolódik, a többi toldás; más forrásokkal, ill. a Mikes által látott és tapasztalt dolgok leírásával függ össze. Íme a 12. fejezet vonatkozó része, melyet az író erősen lerövidített:

Le second de ces Articles est la Prière, que l'Alcoran leur ordonne de faire cinq fois en vingt-quatre heures. A savoir, à la pointe du jour, à midi, entre midi & le Soleil couchant, après que le Soleil est couché, & enfin à une heure & demie de nuit. Ils s'aquient de ce devoir avec beaucoup de respect & de dévotion, & ils y apportent tant d'attention & d'application d'esprit, qu'il n'y a rien au monde qui les en puisse divertir. Et même au cas qu'il arrive qu'ils aient interrompu ce saint exercice, comme pour tousser ou éternuer, ils sont obligez de recommencer immédiatement.

Leurs prières ne sont pas tirées mot à mot de l'Alcoran. Elles ont été compilées par leurs grands Docteurs Ebubeker, Osman, Omar & Aly, dont les noms sont écrits sur les murailles des Mosquées, & autres lieux publics. Ils observent quantité de gestes & de postures en priant. Ils font des inclination du corps, ils se mettent à genoux, & ils touchent la terre avec le front.

A levélben következő imádság, de az előző levélben leírt ima szövege is megtalálható egy másik munkában, De La Croix, volt konstantinápolyi francia követségi titkár levél alakú művében (Memoires du Sieur de La Croix. Contenus diverses relations tres-curieuses de l'Empire Ottoman. Paris 1684, Tome I. VIe Lettre 379). Vö. Király 1913, 265, 267. De nem biztos, hogy Mikesnek ez a munka volt a kezében. De La Croix műve is kompiláció, hasonlóképpen egy másik könyvéhez (Etat general de l'Empire Ottoman. Par un Politaise Turc. Trad. par M. De La Croix. Tom. I—III. Paris 1695). A törökök vallási és politikai szervezetéről szóló munkáról De La Croix azt állítja, hogy törökökből fordította. Valójában Ricaut hasonló c. művének átdolgozása levélalakban.

2 sor *mufti*, . . . *tsalmája* . . . *Alkoránt* — Vö. sorrendben a 20, 14, 20. lev. jegyz.

5 *noha már félben nem hagyom* — Vö. a 185. lev. jegyz. Mikes ebben a levélben a francia forrás török vallásról szóló részének már a vége felé tart (vö. a 172. lev. fejezet-kimutatását).

8 *feredök* — *fürdők*; *székelyes alak* (Szily). A 84. levélben *meg feredni* Apornál: *feredhet* (MHH 36, I. k. 14).

9 *le bukjék*, — „A NySz.-ből kimaradt” (Szily).

16—32 *hoggy pediglen . . . te vagy a nagy Isten.*: — Az ebben a részben foglalt sorok nincsenek meg Ricaut-nál. Király szerint (1913, 264) kimutathatók *egyezések* Saussure török vallásról írt munkájának egy részletével (Lettres et voyages de Monsr César de Saussure en Allemagne, . . . en Turquie. Avec une introduction de B. V. Muyden. Lausanne 1903, Tome III, Lettre III).

„Comme les Turcs ne peuvent avoir de cloches . . . pour les avertir du tems de la prière . . . ils ont des crieurs. Lorsque le tems de la prière est venu, un muezim mont à chaque balcon des minarets ou se touchant les oreilles avec les deux pouces, il crie de toutes ses forces: Dieu est grand, il n'y a point d'autre dieu que Dieu; venez donc à la prière, je vous en avertis. Ils crient ou plutot ils chantent ces mots vers les quatre parties du monde; ils commencent

du coté du midi et ils finissent du coté du couchant . . . Ensuite ils vont à la Mosquée . . . Ils quittent à la porte leurs papoutches. Ceux qui craignent qu'on ne les leur changent, les emportent à la main. Chacun va prendre sa place et se seoir sur les talons. Ils attendent tranquillement que l'Imam commence ce qu'il fait en se levant, en mettant les deux pouces, les mains ouvertes dans les oreilles et en disant: Dieu est grand etc." (Id. az eredeti kéziratból, Király 1913, 264.)

A Saussure-rel való egyező vagy hasonló mozzanatok nézetünk szerint azzal magyarázhatók, hogy a svájci írónak is rendelkezésére állottak olyan forrásművek, amilyeneket Mikes is használhatott. Rodostóban együtt, vagy pedig később, egymástól függetlenül ismertek, olvastak s felhasználtak különféle török vonatkozású könyveket. Erre az elterjedt kiadások és kompilációk bő lehetőséget adtak. De mindketten nap mint nap tantú lehettek a minaretről imára hívó török szertartásnak, a papucs lerakásnak stb.

19 *fel mennek a metsetbe.* — Mikes „nem annyira a templomot, mint a török templom tornyát, a minaretet érti rajta”. Vö. Goldziher Ignác: *Mecset-e vagy mosé?* Nyr 1884, 22—24.

42 *de a vége farisaeuság.* — Vö. A farizeus imáját; (Luc 18, 11—12). Ld. Zsoldos 46.

54 *arabokon kívül.* — a rabokon kívül.

55 *török ország a lovák paradísoma, és az aszonyok purgatoriumja.* — A francia mondásról ld. a 15. lev. és jegyz. 13. s. — A franciák Párizsról mondták: „D'après un diction qui a cours alors, c'est le paradis des femmes, l'enfers des mules et le purgatoire des solliciteurs.” (Marcel Poëte: *Une vie de cité. Paris de sa naissance à nos jours. II. La cité de la Renaissance.* Paris 1927, 322.)

[190.]

A ramazánnak, a törökök böjtjének leírása folytatása a 12. fejezetnek. Az író rövidíti az erről szóló bekezdést, ugyanakkor apró toldásokat is beír. — Mikes említi a ramazánt és a böjti tilalmat a 29. levelében (1719) is. Hasonlóképpen ír róla féltéstvéreinek, Huszár (Boér) Józsefnek 1761. március 19-i misszilisében; leírja neki a perzsa legendát is Mohamed böjtrendeléséről. — Krisztus öltözetéről vö. Hermányi 2. sz. anekdotáját: „A Krisztus meztelen ment fel a mennybe vagy öltözetbe?”

A levél forrásáról vö. Király 1909, 344.

A 12. fejezetből közöljük a ramazánra vonatkozó bekezdést:

Le troisième Article, dont les Turcs estiment l'observation nécessaire, est de jeûner tout le mois de Ramazan. Ce Jeûne consiste principalement à convertir le jour en nuit. Il ne leur est pas permis de manger ni de boire jusqu'à-ce que le Soleil soit sous l'Horison; mais ils emploient tout ce tems là à dormir le jour, & ensuite, car c'est dans ce tems-là qu'ils mangent le plus délicatement, ils passent une bonne partie de la nuit en festin. Cela est pourtant fort incommode pour les pauvres Artisans, qui sont obligez de travailler le jour sans qu'il leur soit permis de se rafraîchir jusqu'à-ce que le Soleil soit couché: car il y a de la vie de quelqu'un qui seroit convaincu d'avoir rompu le Jeûne en mettant seulement une goutte d'eau à la bouche pour se rafraîchir.

Les malades, & ceux qui sont en voiage ont pourtant permission de manger, à condition qu'ils observeront le Jeûne en un autre tems.

A török vallást gúnyoló perzsa legendának forrására nem akadunk rá. Mikes a Mohamed böjtrendeléséről szóló perzsa mesét összekapcsolja a ramazánnal. Forrásában a ramazánt tartalmazó bekezdés után a mohamedán hitágazat további, 4 és 5. törvénybeli parancsolata (alamizna, búcsú) következik, kb. egy oldal terjedelemben. Mikes erről semmit nem ír, a fejezetnek ezt a részét teljesen elhagyja.

1 sor . . . vége lesz az én levél írásímnak, . . . — Mikes minden megnyilatkozásában, korai és késői író tevékenységében a levélírást hangsúlyozza. Vö. a 13, 16, 18, 80. lev. jegyz.

4 *hartyikát* — *hártyácskát* (Szily). A 193. levélben *hártyikák*. A hártyika székely tájszó, a MTsz Háromszékből idézi. A NySz a hártyika szót csak Mikesből közli.

7 *de az aszony dolgát még véghez vihetem* — Vö. a 188. lev. jegyz. 8.s.

9 *ramazán* — Vö. a 29. lev. jegyz. és Kézikönyv a vallásról (Mátray László előszavával; oroszból ford. Szepesy Gyula). Bp. 1961, Kossuth K. 295—302. Muzulmán ünnepek és szertartások.

10 *az ő holnapjok., az ujságál kezdődik.* — holdujásggal = újhoddal. Vö. a következő lev. is. Ld. Wüstenfeld—Mahler'sche Vergleichungs-Tabellen zur muslimischen und iranischen Zeitrechnung. Unter Mitarb. V. J. Mayr neu bearb. V. B. Spuler. Mainz—Wiesbaden 1961.

11 *Mahumet . . . Alkorán* — Ld. Mohamed 7. lev. jegyz. és *álcóránt* 20. lev. jegyz. 25.s.

37 *mert a köntösinek az ujjában. egy gombostö találkozik . . .* — A tüvel kapcsolatos babonáról a régiségben, vö. Zolnay Vilmos: Szótlásmagyarazatok. Nyr 1932, 120—122. (Tüvé tesz, példa Mikestől is a 190. levélből.)

[191.]

A bajrám ünnepének leírása a 13. fejezet összevont, helyenkint szó szerinti fordítása, a vége toldás; az utolsó bekezdés a törökök jótekingodásáról, az állatok táplálásáról a 14. fejezet befejező soraira utal.

A prédikátorok énekének tartalma párhuzamot mutat Mikes fejtegetésével, melyet a 185. levél végén toldott a dervisekkel foglalkozó részlethez.

A 13. fejezet szövegét közöljük:

Chapitre XIII. Du Bairam, et des Cérémonies,

qui s'observent ce jour-là par les principaux Officiers de la Porte.

Le grand Bairam est une Fête que les Turcs solennisent, & qu'ils doivent commencer au moment qu'on découvre la Lune qui suit celle de Ramazan. On la publie à Constantinople par la décharge du gros Canon du Sérail, & au son des Tambours & des Trompettes; & chacun tâche de se divertir, & de passer agréablement le tems. Cette Fête dure trois jours.

Elle s'observe avec beaucoup de Cérémonies dans le Sérail. Le Grand Seigneur se rend à cheval, dès la pointe du jour à la Mosquée de Sainte Sophie, & à son retour il reçoit les complimens du Fils du Cham des Tartares, du Grand Visir, des Beglerbegs, des Pachas, du Capou Agasi, ou Chef des Eunu-

ques des Pages, du Mufti, & des Chefs de la Justice de Natolie & de Grèce; des Cadis & des autres Officiers de la Cour; lesquels se prosternent devant Sa Hauteesse les uns après les autres, en disant Ejamscherif, c'est à dire, que ses jours soient heureux. Le dernier qui fait son compliment au Grand Seigneur est le Général des Janissaires.

Les Sultanes qui sont enfermez dans le vieux Sérail, ont la liberté d'en sortir en ce tems-là, pour aller rendre visite au Grand Seigneur, à la Sultane Reine, à la Reine Mère, & à toutes les autres Dames du Sérail.

Après que les Eunuques & les Pages ont fait la même chose, on sert le dîner dans le Divan, où les principaux Officiers de l'Empire vont faire bonne chère, aux dépens du Grand Seigneur, qui fait ensuite présent de Vestes de Martres Zibelines à seize des plus considérables d'entr'eux, & termine par là cette Cérémonie.

2 sor *anyomatást* — a nyomtatott szöveget. A NySz-ban nincsen olyan idézet, amelyből egyértelműen ez a jelentés elemezhető ki; vö. nyomtatás 2) [editio; druck] NySz.

4 *ezt már el végezem*, — Vö. a 185. és 189. lev. jegyz. Mikes a 172. levél jegyzetében jelzett francia forrása II. részének az utolsó előtti (XIII.) fejezeténél tart. Be akarja fejezni a török szokásokról és a mohamedán vallásról szóló részt. — Az utolsó fejezetről (XIV. De la défense de manger de la chair de Pourceau, et de boire du Vin. Et des Vertus morales des Turcs) nem ír semmit. A III. részt pedig teljesen elhagyja (Troisième partie. De la Milice des Turcs. Vö. a 172. lev. jegyz.).

5 *de a más esztendőben a levelek ritkák lesznek*, — Mikes az év végén, szemhájára való tekintettel gondolta, hogy a jövőben még kevesebb levelet ír majd. Később azonban meggyógyult és a következő öt évben még 16 levelet írt. — Mikes itt is a levelet hangsúlyozza, vö. az előző lev. és jegyz. is.

6 *Bairam* — Tö. bayram (bajram) 'ünnep'. — A Mikes által említett „Nagy Bairam” a ramazán (29. lev. jegyz.), azaz a bójti hónapot követő ünnep, törökül ramazan bajrami, seker bajrami, a 'ramazán, ill. cukor ünnepe'. Ezt követi néhány hét múlva az év másik jelentős ünnepe, a kurbán bajrami, az 'áldozati ünnep'. Erődi e vonatkozásban (LXX) tévesen javítja Mikest. A szó irodalmához ld. Lokotsch 16.

7 *a Bairamot a ujságon kezdik el*, — Az ujságon itt a. m. újhölkör. Vö. a 190. lev. és jegyz. is.

11 *a szent sofia templomában, ... apasák mufti ... a jantsár Aga ... A Divánban ... az Alkoránból ... mahumet* — Vö. sorrendben a 183, 9, 20, 14, 92, 20, 7. lev. jegyz.

22 *Jesus kristus ... Moyses ... Dávid ... salamon, ... Noé, ... Ádám*, — A zsidó és a keresztény vallás elemei a mohamedán vallásban, vö. a 180. lev. jegyz.

30 *fundációk*. — alapítványok. A NySz-ban csak egyetlen adat van a fundáció szóra 1723-ból fondáció alakban.

[192.]

1 sor *igen nevető állapotba nem vagyok*, — Vö. Könnye Nándor: A névragok és névutók használata. Nyr 1883, 68—70 . . . 213: „Érzelmet, állapotot,

helyzetet jelentő fogalmak." A -ben rag Mikesnél. Ld. a 70. és 3. lev. jegyz. is. — Mikes nevető természetéről ld. a 17. lev. jegyz. 3.s.

4 *másal kel iratnom.* — Idegen kéz írásának nincs nyoma a *Leveles-könyvben*. Ha Mikes akkor mással íratott, azt később sajátkezűleg lemásolta.

5 *de az aszony dolgát. el nem kel mulatnom* — Vö. a 173, 175, 177, 181, 182, 188, 190. levélben is.

6 *a holt testeket.* — A halotti szertartásokról, a túlvilági életről szóló leírás teljesen független Ricaut-tól. Egy másik, Király György által megtalált munkából, Jean de Thevenot híres francia utazó (1633—1667) könyvének adataiból összeállítható; ld. *Relation d'un Voyage fait au Levant etc.* Paris 1664, *Partie I. chap. 43, 30 és 29:* „... Ses parens ou amis l'ayant (sc. le mort) couché sur la terre, luy lauent le corps... Ensuite ils bruslent de l'encens au tour de luy, lequel encens ils disent faire pour aux mauuais esprits et diables... puis ils l'enseuelissent dans vn linceuil... mais ils ne cousent point le linceuil aux pieds ny à la teste, afin que le mort puisse plus facilement s'agenouïller, lors que les Anges qui le doiuent examiner luy commanderont de le faire... Or la difference des tombeaux Turcs d'avec ceux des Chrestiens du pays par dedans, c'est qu'apres que les Turcs ons mis leur corps mort dans la fosse; ils mettent au dessus vne planche... la fosse est remplie de terre... (109—110.)... apres que l'homme est enseuely, et... il vient dans le tombeau deux Anges fort horribles... qui prenant par la teste le font agenouïller et c'est pour cela qu'ils laissent au haut de leur teste vn toupillon de cheueux, afin de donner prise aux Anges qui les font agenouïller... s'il respond mal, vn de ces Anges luy donne d'vne [!] massü de fer si fort sur la teste qu'il le fait enfoncer sept brassées en terre, et l'autre le retire avec vn crochet de fer, et celuy-cy recommence à frapper, continuant ainsi iusqu'au iour du Jugement: et s'il respond bien, deux Anges blancs luy feront compagnie iusqu'au iour du Jugement... (76—77.) Ld. a 73—74. p. is. Király 1912; 23—24.

12 *üstökötskét,* — A NySz-ból hiányzik az üstököske kicsinyítőképzős származék.

14 *... és arra földet.* — Ige nélküli mondat. Lehet székely nyelvjárási sajátság is; de az is lehet, hogy Mikes elfelejtette odairni, hogy tesznek vagy hánynak.

20 *vas horogal* — A NySz-ból hiányzik a vashorog.

32 *akik is olyan édesek,*... — Ld. a 65. levélben is.

45 *Műsoda rettentő nagy kín a hogy őt aszonyok nem lesznek,* — Mikes a mohamedán hit szerinti paradicsomban és a pokolban megtalálja a pikantériát és régi szokásához híven irodalmilag kiaknázza. — Mohamed paradicsomáról Bod Péter is ír: „Lészen-é tánc a paradicsomban?” (Hilarius 680. sz.)

47 *én nem tudok már mit írni többet a török vallásrol., ugy tettik hogy elég* — A török paradicsomról szóló színes, eleven leírást a levélíró még hozzácsatolta az előbbi levelekhez. A 172. levéllel elkezdett egységesnek fölfogható részt Mikes itt abbahagyja.

11 sor *a hárttyikák* — Ld. a 190. lev. jegyz., ahol Mikes először ír szem-betegségről. Most elmélkedő, hálaadó gondolatokkal szötte át gyógyulását elbeszélő levelét.

14 *ma az innepem napján* — November 23-a Kelemen napja (I. Sz. Kelemen pápa vértanú).

2 sor *Mamut császár el hagyá avilágot.*, — A meghalt császár I. Mahmut 1730-tól 1754-ig uralkodott. Trónrakerüléséről ld. a 91. lev. és jegyz. Mikes portrét rajzol a meghalt szultánról, emberi vonásait emeli ki.

6 *a szent sofia templomában* — Ld. róla a 183, 191. lev. is.

6 *mikor vizdá tért volna.*, . . . — Ti. visszatérőben; Kulcsár (Nyr 1899, 389) szerint Mikes „mondatos szerkezettel él, habár semmi oka sincs rá”. Kulcsár ellenkező esetekre is hoz példát, mikor szerinte Mikes mondatrészrel él mellékmondat helyett (ld. uo. a 97, 199, 205. levélből idézett példát).

17 *oszmánt* — Ld. még *oszmány császár* (204. lev.) III. Oszmán szultán, aki 1754-től 1757-ig uralkodott. A névalakhoz vö. Kakuk 263.

20 *Musztafa császár* — II. Musztafa szultán, aki 1695-től 1703-ig uralkodott.

22 *az ő kezekből táplál minket.* — A levélíró többször is (pl. 59. lev.) említi, hogy a pogány török jól bánik velük, a keresztények közül az osztrákok üldözik, a franciák cserbenhagyják, a görögök pedig gyűlölik őket. Rákóczi munkáiban is előfordulnak hasonló gondolatok, pl. „egy keresztény fejedelem boszuállása tör ellenem, halálra keres engem, a többiek számkivetnek határaikból; ime a török befogad, olajat és bort önt sebeimbe. O tempora! O mores! A te tanítványaid számkivetették parancsolataidat ezekben és a hitetlenek gyakorolják azokat!” (Vall 393.)

22 *kalínúza.* — Helyesen: kalin nikta, *Καλήν νύκτα*, görög köszöntés a. m. jó éjszakát (Erődi). Ld. a 204. levélben is. — Másik görög köszöntésformára vö. a 109. lev. jegyz. 34. s.

2 sor *le tevő avezért.* — A letett vezérről ld. a 186. lev.

2 *a jantsár agát . . . kalmakának* — A szóalakhoz és magyarázatához vö. a 20, 3. lev. jegyz. — *kalmakánság* — a kajmakám hivatali állása. A NySz-ból hiányzik; *vicé vezérség* 'vezér-helyettség'. A NySz-ból hiányzik.

4 *Ali pasa.* — Hekim-oğlu Ali Paşa (Hekimólu Ali Paşa), aki háromszor, viselte a nagyvezér tisztjét: 1. 1732. március 12-től 1735. július 12-ig (vö. 117. lev. jegyz.). 2. 1742. április 21-től 1743. szeptember 23-ig (vö. 166. lev. jegyz.). 3. 1755. február 15-től 1755. május 18-ig. Ld. róla a 196. lev. is. A levélíró Ali Pasa harmadik vezérségénél a beiktatást március hónapra teszi. Amint az egyes levelek keltezéséből másutt is kitűnik, Mikes rendszerint kevés késéssel értesült az aktuális politikai változásokról.

5 *harmadikszor* — harmadszor. A NySz-ban csak két régiebb (1702, 1708) adat.

[196.]

1 sor *változo tantozt jártat* — (Szólás.)

2 *nintsen maradando városunk* — Ld. a 168. levélben is. Pál apostolra névvel, névtelenül többször hivatkozik a levélíró, pl. 33, 99, 166, 168. lev.

3 A letett vezérről ld. a 195. lev. jegyz. Hekimólu Ali Pasa helyébe Náiili Abdullah Pasa (Náiili Abdullah Pasa) lépett, akit a fődefterdári (ld. tefterdár 132. lev. jegyz.) tisztból emeltek a nagyvezérségbe. E tiszte 1755. május 18-tól 1755. augusztus 24-ig viselte. A névalak magyarázatához ld. a 170. lev. jegyz. 2.s.

5 *sziliktár Ali pasát* — Biyikli Ali Pasa (Bijikli-Ali Pasa), aki korábban a sziláhtár (ld. Sziliktár agát 119. lev. jegyz.), később pedig a nisándzai (ld. nissánsi 157. lev. jegyz.) tiszttjét viselte. Nagyvezérsége 1755. augusztus 24-től 1755. október 25-ig tartott. Vö. a 197. lev. és jegyz.

7 a *potzon., vagy a kereken.* — A szerencsekerékről ld. a 13. lev. jegyz.

7 *enél többet most nem tudok mit írni.* — A levélíró téma- és élményhiányra panaszkodik.

8 *hanem* — ha nem.

8 *ebben a hónapban kezdé a prusiai király. ahadakozást akirályne ellen.* — Ez a mondat a kéziratban utólagos betoldás. Mikes ugyanezt beírta utólag a 199. lev. végére is. Feltűnő, hogy a levélíró a 172. levéltől kezdve, 1748 májusától 1755 augusztusáig egyszer sem írt európai eseményekről. (Zolnai 1916, 96.) A hétéves háború (1756—1763) kitörését jelző mondatot tévedésből írta Mikes ennek a levélnek a végére. A porosz király a következő évben, 1756. augusztus 29-én támadta meg Szászországot (ld. a 199. lev. jegyz.). — Vö. Magyarország története II, 492. — Abafi, Figyelő 1881, 248.

[197.]

1 sor A letett vezérről, Biyikli Ali Pasáról és a császárné által pártfogolt Hekimólu Ali Pasáról ld. a 196. lev. jegyz. Mikes irodalmi témát merít a vezérváltozásokból. Összefűzi, kiszínezi a részleteket.

5 *párt fogója* — A NySz-ban csak egy XVII. sz.-i adat (1647-ből).

14 *Zaid Effendi,* — Yirmisekizade Mehmet Sait Pasa (Jirmisekizade Mehmet Sait Pasa), aki 1755. október 25-től 1756. április 1-ig viselte a nagyvezér tiszttjét (ld. még effendi 9. lev. jegyz.). Vö. a 199. lev. jegyz. — A levélíró kiemeli a nagyvezér francia nyelvtudását.

15 *franciában* — A. m. Franciaországban (Szily). Vö. a 33. lev. jegyz.

[198.]

1 sor *első novemberben* — november elsején. Idegenszerűség.

2 *lisbona városa . . .* — 1755. nov. 1-én földrengés, tűzvész és árvíz pusztította el Lisszabont. A XVIII. sz. filozófiájának nagy témája volt. (Vö. Zolnai NRH 1935, I, 367.) — A földrengés az író élményei alapján is témájává vált a Mikes-leveleknek (vö. a 26, 71, 77, 124, 186. lev.). — Erről az esetről ír Rettegi is (Hazánk 1884, I, 286); — Voltaire (Zolnai, Minerva 1925, 38).

5 *tzinteremé* — temetővé. Ld. a 43. lev. és jegyz. 72.s.

10 *a mi földből való. annak földé kel lenni.* — Ld. a 207. levélben is: *a pornak porrá kel leni.* A bibliából (Gen 2, 7; 3, 19) bevéssődött szavak, a gondolat sűrű ismétlődése révén (Zsoldos 52). A katolikus egyház hamvazószerdai szertartásán szokásos szöveg: „Memento homo quia pulvis es et in pulverem reverteris.”

[199.]

1 sor *aprílist jártata* — Áprilist járat valakivel, 'bolonddá tesz', 'becsap valakit'. Vö. O. Nagy: *Mi fán terem?* 20. Áprilist járat. Ld. Kónsza Háromsz-Népk. 358: *Gyermekversek; Április napja, Bolondok hónapja.* — Egyesek római (a quirinalia-ünnepekből), mások ősi kelta eredetű (Angliában a XIII. sz.-ból), ismét mások francia (poisson d'Avril; passion d'Avril) eredetű szokásnak tartják.

1 *Zaid effendivel.* — A letett vezérről ld. a 197. lev. jegyz. — Az új vezér, Imrehor Musztafa (vö. a 186, 195. lev. jegyz.) második nagyvezérsége 1756. április 1-én kezdődött és 1757. január 11-ig tartott. Vö. a 200. lev. jegyz.

4 *A francia. és az Anglus* — Anglia fő ellenfele az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban Franciaország volt. Nyílt hadüzenetre csak augusztusban került sor; ezt megelőzőleg azonban több összetűzés volt köztük, pl. Amerikában és Indiában történt hajó-incidensek stb. Mikes ezt a mondatát bizonyára az ellenséges állapot jellemzésére írja, az újsághírek kapcsán. — E háborúk eredményeképpen az angoloknak sikerült aláásniok Franciaország európai befolyását. Amerikában az angolok kezükbe kaparintották a legnagyobb francia gyarmatot, Kanadát, s Indiában is jelentős előnyöket szereztek. Marx szerint ekkor vetették meg Anglia Keleten való uralmának alapját. A gyarmatosítás folyamatával kapcsolatosak az olyanfajta történetek, amilyent Mikes alább a kegyetlen „anglusról” előad.

6 *a minap olvastam egy anglusrol.* — Zolnai Béla forráskutatásai utalnak rá, hogy a XVIII. század irodalmának egyik igen elterjedt témája volt az ártatlan vad leány története, akit sorsa egy európai emberrel hoz össze, és akit aztán szerelmese szívtelenül elhagy. Operákban, melyek tovább megőrzik az irodalom elavult, romantikus motívumait, ma is él ez a tárgy. Az Afrikai Nőben portugál, a Lakméban angol, a Pillangókisasszonyban amerikai a hűtlen szereplő. Rajta van ezen a mesemotívumon a XVIII. század bélyege, a vad leány ártatlanságának, gyöngéd és önzetlen szerelmének szembeállítására az európai ember lelketlen és kapzsi önzésével. (Vö. La Fontaine: *Le Théâtre et la Philosophie au XVIIIe siècle.* 1879, 128 és 139. stb.; F. Gaiffe: *Le drame en France au XVIIIe siècle.* 1910, 253. stb.) Szolidabb változata Goldoni: *La Bella Selvaggia* (A szép benszülött leány), c. darabja, melynek meséje megtalálható l'abbé Prévost utélményeiben: *Delamira és Zadir szerelme; helyszín: új guayanaei sziget* (Goldoni 313).

A tárgy eredete a XVII. századba nyúlik vissza. Már Jean Mocquet (*Voyages en Afrique, Asie, Indes . . .* 1616, 150) mesél egy angolról, aki Brazília partjain hajótörést szenvedve egy indián nő szerelme folytán megmenekül a haláltól; az első alkalommal azonban hajóra száll, nem törődve a vad leány sorsával; az kétségbeesésében kettejük gyermekét a hajó után veti a tengerbe. Ezt a históriát Richard Ligon (*History of the Island of Barbadoes.* 1657) fejleszt

tette tovább, megtoldva azzal, hogy az angol magával viszi a hajóra a leányt — akit ő már Yaricónak nevez —, hogy aztán annál kegyetlenebbül eladja rabszolga gyanánt, mikor Barbados szigetére érnek.

Innen került ez a történet — Inkle és Yarico nevekkel — a *The Spectator* (1711—12) c. híres londoni erkölcsi folyóiratba, hol a 11. darabban, 1711. márc. 11-én jelent meg. (Az 1753-as londoni kiadásban I. 51.) Itt kapja e novella, valószínűleg nem Addison, hanem Richard Steele tolla révén, azt a kidolgozott formát, mely aztán bejárja a francia és német irodalmat, s eljutott hozzánk is. Mikes az elbeszélés elé néhány elmélkedő szót írt; a *Spectateur* minden kommentár nélkül kezdi: „Je m’amusois l’autre jour à lire . . .” Nagyjából ragaszkodik a francia szöveghez, helyenkint szóról szóra fordít, eltérései lényegtelenek, főleg rövidít. A Barbados sziget nevét francia kiejtéssel megtartja, de teljesen elhagyja a személyneveket. Vö. a francia szöveget:

Je m’amusois l’autre jour à lire la relation des Barbades, que l’honnête Ligon a donnée au Public, il me souvient d’y avoir vû le recit d’une aventure, qui peut servir de contrebatterie à celle que vous prônez tant. La voici mot pour mot.

Mr. Thomas Inkle, troisième fils d’un de nos riches Citoyens de Londres, âgé de vingt ans, s’embarqua aux Dunes, le 16. de Juin 1647. sur le Vaisseau, nommé l’Achille, destiné pour les Indes Occidentales. Il entreprit ce voyage, dans la vûe de s’enrichir par le Commerce, & il avoit les talens nécessaires pour y réussir; il étoit fort rompu dans la science des nombres, & il pouvoit calculer d’un coup de plume, s’il y avoit du profit ou de la perte dans quelque négoce. En un mot, son père n’avoit rien oublié, pour lui inspirer de bonne heure l’amour du gain, & l’attacher à ses intérêts d’une manière capable de prévenir l’ardeur naturelle de ses autres passions. Avec ce tour d’esprit, il n’étoit pas mal-fait de sa personne, il avoit le visage vermeil, l’air robuste & vigoureux, & sa chevelure blonde & frisée lui pendoit négligemment sur les épaules. Il arriva, dans le cours de son voyage, que l’Achille manqua de vivres, & qu’il entra dans un petit port-brute sur la côte d’Amérique, pour y faire de nouvelles provisions. Notre jeune homme y descendit à terre, avec plusieurs autres Anglois, & sans prendre garde à un parti d’Indiens, qui s’étoient cachés dans les bois pour les observer, ils s’éloignèrent un peu trop du bord de la Mer; de sorte que les naturels du pais fondirent sur eux, & les massacrerent presque tous.

„Mr. Inkle eut le bonheur de s’échaper, avec quelques autres, dans une forêt, où, acablé de fatigue & hors d’haleine, il se jeta sur une petite éminence à l’écart. Il n’y fût pas plutôt, qu’une jeune Indienne sortit d’un endroit couvert de buissons qu’il y avoit derrière lui, & le vint trouver. Surpris d’abord l’un & l’autre de cette entrevûe, ils ne tarderent pas à se regarder d’un oeil favorable. Si l’Européen fut charmé de la tournure, des traits & des graces un peu sauvages de l’Americaine toute nue; celle-ci n’admira pas moins l’air, le teint & la taille d’un Européen habillé de pié en cap. Elle devint même si amoureuse de lui, qu’inquiète pour sa vie, elle le conduisit dans une cave & qu’après l’y avoir régalé de fruits délicieux, elle eut soin de le mener boire à une source d’eau vive. Au milieu de tous ces bons offices, elle se plaisoit quelquefois à badiner avec ses cheveux blonds, & à les opposer à la couleur

de ses doigts. Tantôt elle se divertissoit à lui découvrir le sein, & à le regarder, ou à se moquer de lui & à rire, lorsqu'il vouloit le cacher. [Ezt a mondatot Mikes teljesen elhagyta.] Il n'y a nul doute que cette Indienne, nommée Yarico, ne fût une Personne de distinction, puis qu'elle se paroît tous les jours de nouveaux coliers des plus beaux coquillages, ou de grains de verre, & qu'elle lui apportoit quantité de riches dépouilles de ses autres amans; c'est-à-dire, que la cave de notre jeune Anglois étoit garnie de toute sorte de peaux marquetées, & des plus belles plumes de différentes couleurs qu'il y eût dans le país. Pour lui rendre même sa prison plus suportable, elle se hazardoit quelquefois de le conduire, entre chien & loup, ou au clair de la Lune, à des bocages reculés ou à des solitudes charmantes; & après lui avoir indiqué un endroit où il pouvoit reposer tranquillement, au doux murmure des eaux, & au chant du rossignol, elle faisoit sentinelle, ou le tenoit endormi entre ses bras, & l'éveilloit d'abord qu'il y avoit quelque danger à craindre de la part des Indiens. C'est ainsi qu'ils passoient le tems l'un & l'autre, jusqu'à ce qu'ils eussent inventé un nouveau langage, à la faveur duquel notre jeune Heros dit à sa maîtresse, qu'il s'estimeroit bien heureux de la pouvoir posséder dans le país de sa naissance, où elle iroit habillée d'étofes de soie, comme celle de sa veste; où il la feroit porter dans des maisons traînées par des chevaux, à l'abri du vent & de la pluie, & où ils ne seroient pas exposés à toutes ces craintes & à ces alarmes, qui les agitoient alors. Ils avoient déjà vécu plusieurs mois, au milieu de leurs tendres amours, lorsque Yarico aperçut un navire sur la côte, & qu'instruite par son amant, elle fit divers signaux à ceux qui le montoient. Dès que la nuit arriva, ils se rendirent l'un & l'autre sur le rivage, où ils eurent la joie & la satisfaction de trouver quelques-uns des gens de ce vaisseau, qui étoit Anglois, & qui alloit aux Barbades. Pleins d'esperance de se voir bientôt délivrés de leurs inquiétudes & de jouir d'un bonheur moins interrompu, ils se mirent dessus. Mais à l'approche de cette Isle, notre jeune homme, reveur & pensif, vint à considerer le tems qu'il avoit perdu, & à calculer tous les jours que son capital ne lui avoit produit aucun intérêt. Afin donc de se mettre en état de réparer ses pertes, & de pouvoir rendre bon compte de son voiage à ses parens & à ses amis, il résolut de se défaire de Yarico à son arrivée au port, où un vaisseau n'a pas plutôt mouillé, qu'il se tient un marché public sur le bord de la mer, pour la vente des Esclaves, Indiens ou autres, qu'il y amène à peu près comme on vend ici les chevaux & les boeufs. Cette pauvre malheureuse eut beau fondre en larmes, & lui représenter qu'elle étoit enceinte de ses oeuvres; insensible à toute autre voix qu'à celle de l'intérêt, il ne pensa qu'à profiter de son aveu pour en tirer une plus grosse somme d'un Marchand de la Colonie, auquel il la vendit.

Je fus si touché du récit de cette aventure, que je sortis de la chambre les larmes aux yeux . . . (1741, I, 61—65.)

A tárgy későbbi világirodalmi elterjedését részletesen tárgyalja Zolnai Béla, kitérve Mikes utáni magyar vonatkozásaira is. Zolnai 1916, 97—100, 106. — Király 1909, 344. Riedl Frigyes: A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig. Egyet. Könyv. jegyz. 1908, 272. Az elbeszélést Mikes után feldolgozta Lévy József: A vadon tündére c. versében (Összes költemények. Bp. 1881). — Jánosy István: A vad lány. (Mikes 199. levele) Élet és irodalom 1961. okt. 7.

6 *értz hertzegje volt a hálaadatlannak*, — hálaadatlanságával különösen kiemelkedő személy; értz hertzeg — Erzherzog, azaz főherceg. — Bercsényit a császáriak, Erz-Rebellnek hívták. Használják mások is, pl. Hermányi: „József és Károly érchercegek” (70. sz.), „József, az ausztriai ércherceg” (318. sz.). Cserei Históriajában: „az ausztriai ercz hercegek” (18).

14 *az anglus kereskedők ki mentek ahajobol hogy vadászanak*. — A francia szövegben: „... pour y faire de nouvelles provisions.” — Mikes nyilvánvalóan forrása nyomán használ itt mellékmondatos szerkezetet, amit Kulcsár (Nyr 1899, 389) kifogásol. Kulcsár „kimentek . . . vadászni” szerkezettel helyesbíti (vö. a 194. lev. jegyz.).

25 *el fáradván az erdőben, egy kis dombotskára heveredett*. — Vö. a lapalji szövegjegyzetet. A francia szövegben: „... dans une forêt, où, acablé de fatigue et hors d'haleine, il se jetta sur une petite éminence à l'écart.” Mikes mondatából az állítmány kimaradt.

33 *és minék utánna szép gyümölsökel meg vendéglette volna. egy szép forráshoz vivé hogy innék*, — 36. *azután a leány vad állatok bőreit vivé a barlangba. hogy a legény radjok feküdjék*. — Kulcsár (Nyr 1899, 389) szerint „nem értjük például, minő különbséget érezhetett ez összetett mondatoknak egyfajta [azaz célhatározói] mellékmondatai között . . . Bizonytalanságot fejez-e ki az első alak, vagy egyszerűen idegenszerűségnek vegyük? A következetlenség azonban nyilvánvaló s nagyon gyakori.” — Vö. Mikes francia forrását.

57 *interest* — kamatot. Vö. NySz *Interes*.

64 *reménkedni* — rimánkodni.

69 *leg aláb ne adta volna el*. — Mikes saját gondolataival toldotta meg a vadleány eladásán meghatódott angol szerző sorait. A levélíró humanizmusa itt is, másutt (36, 136. lev.) is tiltakozik a rabszolgaság ellen.

71 *A prusus ebben aholnapban kezdé el . . .* — Ld. a 196. lev. és jegyz. A porosz—osztrák háború csak ez év augusztusában tört ki. Császár Elemér szerint Mikes utólag írta es előre keltezte levelét (ItK 1895, 302). A kézirat tanúsága szerint Mikes ezt a mondatot később, már a következő levél leírása után jegyezte oda, összefüggéstelenül, a már leírt szöveg végére. Ld. Miklós Ferenc ItK 1904, 307. — Zolnai 1916, 96.

[200.]

1 sor *Imrehor musztafát le tették*. — A letett vezérről ld. a 199. lev. jegyz. — Az új vezér Kodzsa Rágip Mehmet Pasa 1757. január 11-től 1763. április 7/8-ig volt hivatalban. Ez az utolsó vezérváltozás Mikes életében, amiről az író *Leveleskönyvében* megemlékezett.

2 *erz effendi . . . pasáknak . . .* — A szóalak magyarázatához vö. a 9. lev. jegyz.

3 *mert görög nemzet*. — Hittagadó és görög: Mikes szemében jó vezér nem lehet. A levélíró görögök iránti ellenszenve végigvonul *Leveleskönyvén* (vö. a 201. lev. jegyz. is); hittagadókról is elítélve szolt (vö. Bonneval 97. lev. jegyz.).

6 *Áleppen* — Alább *Alepből* (201. lev.) Halep — Az egyik legjelentősebb szíriai város: Aleppo.

7 *atörök császár leányinak igen ros az állapottyok, mivel nem lakhatnak a férjekel. és hogy többire öreg pasáknak adgyák őket* — Vö. Simonyi Nyr 1907, 51

(A régi magyar így beszélt ~ Az új magyar így beszél. Példák Mikestől a 38, 70, 75, 78, 200. levélből); *többire* A NySz-ban Több : többnyire: 2 [plerumque; meistens]; a NySz Kulcsár modernizált szövegű Mikes-kiadásából idézi többnyire alakban (Szily). Ld. a 175. lev. jegyz. — A török császár lányainak házasságáról írt Mikes a 4, 70, 178. levelében is. A levélrő ismert dolgokat mond el, mintegy az alábbi történet bevezetőjéül.

16 *mint a nagy károly császár leányával történt.* — Nagy Károly (768—814), ld. a 103. lev. és jegyz. is. 36. s.

A mondanak történeti alapja valószínűleg Angilbert, udvari költőnek, és Nagy Károly leányának, Bertának, szerelmi viszonya. Csakhogy a monda Angilbert helyébe az ismertebb Eginhardot léptette. Ennek felesége valóban Emma volt, de nem Nagy Károly, hanem Bernhard wormsi püspök leánya. A monda legrégibb alakja a XII. századi Chronicon Laurishamense, melynek szerzője valami lorsche barát. Ezen alapulnak az összes későbbi irodalmi földolgozások. Nem tekintve a tárgy elterjedését a népköltészetben, az irodalom terén csak a XVI. században kerül ismét fölszínre, a lorsche Krónika többszörös kiadásával. A sok utánnomás és kivonatos közlés mellőzésével Marquard Freher kiadását említjük meg a Rerum Germanicarum scriptores első kötetében. (I. kiadás: Frankfurt 1600, 62. l. — A III. kiad. Argentorati, anno 1717, 102. l.) Mikes novellája végső soron erre megy vissza.

Így került a monda a XVII. századi latin és német anekdotagyűjteményekbe (Justus Lipsius, Zinegref, Joh. Pet. Lange), ezek közvetítésével pedig a tulajdonképpeni irodalomba, ahol számtalan verses és prózai földolgozást ért meg, mint kisebb-nagyobb költői elbeszélés, regény vagy dráma. Nagy kedveltségét igazi novella-voltának köszönheti. Ha Mikes levelét összehasonlítjuk a lorsche szöveggel, azonnal szembetűnik a kettő egybetartozása. A Mikes novellája rövidebb ugyan, de ügyesebb, elhagyja az eredeti krónikai részletezését és hosszú beszédeit, s így annál jobban emeli ki éppen az elbeszélő elemeket. Fő motívumaiban és ezek egymásutánjában annyira megegyezik vele, hogy első pillanatra Mikes átdolgozásának, költői alakításának tulajdoníthatnánk az eltéréseket. (A lorsche szöveg francia kiadásokban is közkezen forgott, vö. André Duchesne, *Historiae Francorum Scriptores*, Paris 1636—1649, III. 490.) A novella átalakítása azonban nem Mikestől származik, hanem Bayle munkája. Mikes elég híven lefordítja Bayle szövegét. Maga Bayle pedig Marquard Freher után beszéli el újra a novellát, Eginhart cikkének B) jegyzetében. Mikes csak itt-ott tett néhány lényegtelen rövidítést. Közöljük Bayle szövegét:

„Eginhart, Chapelain et Sécrétaire de Charlemagne, s'aquitoit si bien de ses emplois, qu'il étoit aimé de tout le monde. Il le fut même ardemment d'Imma fille de cet Empereur, et il conçut aussi pour elle beaucoup de passion. La crainte des suites les empêchoit de se joindre; mais elle n'empêchoit pas que de part et d'autre le feu de l'amour n'allât tous les jours en augmentant. Il se résolut enfin à faire un coup de hardiesse, ne pouvant plus refréner l'ardeur qui le transportoit. Il se glissa de nuit à l'appartement de la Princesse, il frapa tout doucement à la porte, il fut admis dans la chambre sur le pied d'un homme qui avoit à parler de la part de l'Empereur, il parla tout aussitôt d'autre chose, et il apaisa la flamme le plus agréablement du monde. Il se vouloit retirer avant la pointe du jour, mais s'aperçut que pendant qu'il

s'étoit bien diverti avec Imma, il étoit tombé beaucoup de neige. Il craignit donc que la trace de ses pieds ne le découvrit, et il s'entretint de son inquiétude avec la Princesse.

Ce fut à délibérer sur les moïens de sortir de ce mauvais pas: enfin la Princesse trouva la clef, elle s'offrit de charger sur ses épaules son amant, et de le porter jusques au delà de la neige. L'Empereur avoit passé cette nuit-là sans dormir, et l'on croit que cette insomnie fut un effet tout particulier de la Providence. Il se leva de grand matin, et regardant par la fenêtre il vit sa fille qui avoit de la peine à marcher sous le fardeau qu'elle portoit et qui après s'en être defaite se retiroit au plus vite. Il fut ému et d'admiration et de pendeur, mais croiant qu'il y avoit quelque chose divin à tout cela, il prit le parti de dissimuler. Eginhart bien assuré que son action ne demeureroit pas longtemps inconnue résolut de se retirer, et se jetta aux pieds de son maître pour lui en demander la permission: il alléqua que ses longs services n'avoient pas été récompensez. L'Empereur lui répondit qu'il y penseroit, et lui marqua un certain jour où il lui feroit savoir ses intentions. Le jour venu il assembla son Conseil, et y déclara le crime de son Secrétaire: il raconta de pointe en pointe ce qu'il avoit vu, et demanda les avis de la Compagnie sur une affaire qui deshonoroit sa maison. Les avis furent partagez: plusieurs Conseillers opinèrent à une rude punition, les autres aiant bien pesé la chose conseillèrent à l'Empereur de la décider lui-même, selon sa divine prudence. Voici quelle fut sa décision. Il déclara qu'en châtiant Eginhart il augmenteroit plutot la honte de sa famille qu'il ne la diminueroit, et qu'ainsi il aimoit mieux couvrir cette ignominie sous le voile du mariage. On fit entrer le galant et il lui fut dit que pour satisfaire aux plaintes qu'il avoit faites de n'être pas païé de ses longs services, on lui donnoit en mariage la fille de l'Empereur: Je vous donnerai ma fille, lui dit Charlemagne, cette porteuse qui vous chargea si benignement sur son dos. Tout à l'heure on fit venir la Princesse, et la mit entre les mains d'Eginhart, aussi bien dotée que le pouvoit être la fille d'un si grand Prince." (DictHistCrit Rotterdam, 1720.)

Míg a sokkal teljesebb lorsche Krónika Einhardot archicapellanusnak és notariusnak nevezi, Immárol szólva pedig csak iuvenula-t és Imperatoris filia-t emleget, addig Bayle-nél Eginhart mint Secrétaire, Imma mint Princesse teljesen megfelel Mikes secretáriusának és fejedelemszonyának. Még egy gallicizmus is csúszott a tolla alá: *attol igen kezdte tartani. hogy a hoban. a nyomárol meg ne üsmerjék* (Il craignit donc que la trace de ses pieds ne le découvrit). A 103. levélben azonban, hol a novellát, úgy látszik csak emlékezetből meséli, s az eredeti vagy a kész fordítás nem volt a szeme előtt, elkerüli: *attol kezdte tartani. hogy a nyomát meg fogják látni az udvaron.*

Figyelemre méltó még a 103. levél következő megjegyzése: *ez a császár. ugy szerette a leányait. hogy férhez nem akarta adni. azért. hogy el ne távozzanak tőlle, — ez az Eginhard-féle életrajzból ismeretes történeti adat hiányzik Bayle szótárából. Kérdés, hogy Mikes hol olvashatta. Esetleg Martinus Crusiusnál (Annales Suevici, Francoforti, 1595, pars II. p. 15 és 19), aki szintén kétszer mondja el a novellát. Egyszer röviden, vázlatosan, másszor bővebben. A rövidebb elbeszélést Mikeshoz hasonlóan vezeti be: „Carolus . . . eas (sc. filias) secum esse amans, non maritabat.” Különben Mikes szövege annyira eltér ezektől, hogy mindezt csak véletlen találkozásnak kell tekinte-*

nünk. Ez a mese egyébként annyira el volt terjedve, hogy Mikes több történeti könyvben olvasható róla.

A novella megtalálható a *Spectator* III. 181. darabjában, Freher után elbeszélve. A *Spectateur* (fordítás: *Nouv. éd. 1741, II. 325*) és Bayle szövege, melyre a fordító maga is utal, szóról szóra megegyeznek. Mikes éppúgy olvashatta a történetet a *Spectateur*ban, mint Bayle szótárában. — Ld. Király 1909, 263—66, 343. — Zolnai 1916, 101, 106. A téma tárgyátörténeti vonatkozásait, XIX. századi feldolgozásait összefoglalta Király György. — Vö. H. May. *Die Behandlungen der Sage von Eginhard und Emma. Forschungen zur neueren Literaturgeschichte* 16. Berlin 1900, Szerk. Muncker. — H. Varnhagen, *Eginhard und Emma. Archiv für Litgesch.* XV. 1. 449.

23 *de mihent bé botsáták Immának más dologrol kezdé beszélni. a ki is örömel halgató. és nagy kegyes szeretettel fogadá..* — Mikes kiszínezi, stilizálja a szerelmesek találkozáját. A francia szöveg gáláns mozzanatát „*et il apaisa la flamme le plus agréablement du monde.*” — elhagyja.

47 Vö. a szövegjegyzetet: *azért inkább szereti <el> ezt a gyalázatot el fedezni a házaságnak palástyával.*, — A francia mondat: „*...ainsi il aimoit mieux couvrir cette ignominie sous le voile du mariage.*”

52 *én pedig jó éttzakát kívánok.* — Mikes gyakran használt az esti levélírássra valló fordulatot levélvégen (vö. a 12, 13, 27, 29, 32, 36, 37, 59, 61, 63, 66, 69, 70, 71, 76, 78, 86, 90, 91, 97, 99, 172, 194, 204. lev.).

53 *ennek a holnapnak akezdétin. akará . . .* — Ezt a mondatot Mikes utólag írta levéléhez, a kéziratot kis helyre beszorítva, miután a következő levelet leírta. Ld. Miklós Ferenc *ItK* 1904, 307. — A levélíró bizonyára újsághírből tudta meg, hogy XV. Lajos ellen 1757 január elején Damiens (Robert François) merényletet kísérelt meg. Merénylete nem sikerült, s válogatott kínzásokkal végezték ki.

[201.]

1 sor *Rekeb pasa Alepböl.*, — Koca-Rágip Mehmet Paşa (Kodzsa-Rágip Mehmet Pasa), akit az aleppói kormányzó tisztjéből (200. lev.) emeltek a nagyvezérségbe. E hivatalát 1757. január 11-től egész haláláig, 1763. április 7-ig látta el. Jeles költő is volt, akinek műveit a török irodalomtörténet nagyra értékeli. — A pasa szóalakhoz vö. a 9. lev. jegyz.

2 *de hogy lehetne jó mivel görög nemzet.*, — Mikes véleménye a görögökről nem módosult (vö. az 59, 80, 94, 99, 148, 149, 200. lev. és jegyz.).

13 *oh' ebben az országban a pénz mindent el tsinál.* — Mikes a török közigazgatás korrupszágáról többször is elítélőleg szólt (28, 42, 90, 95. stb. lev.).

16 *de söt — söt Szily:* „Nála legtöbbnyire így. A NySz.-ból kimaradt.”

25 *meg ételére.*, — megevésére (Szily).

25 *millium* — millió; másutt is így (56. lev.).

26 *a midön Titus meg szállá jérusálemet.*, — Titus római császár (i. sz. 79—81). Jeruzsálem bevétele i. sz. 70-ben történt. Egyik lefordított olvasmányában is ír Mikes Jeruzsálem pusztulásáról: *de bello tib. 6. c45 Josef nekünk azt mondgya. hogy ebben ahadakzásban kilentzven hét ezer rabot fogtanak el. jérusálembe pedig. az oltától fogvást amikor a Romaiak meg szállák a várost. mind a még meg vevék és el ronták egy millium, száz ezer ember hala meg. vagy a fegyver. pestis. vagy az éhség miat. (SídokUjTestHist 289 recto.)* Mikes levelében, a foglyul

ejtett és meghalt zsidók számát kivéve, a számadatok eltérők Josephus Flaviusétól, de egy lényegtelen eltérés kivételével megegyeznek Fleuryével. A megtisztult zsidók számát, melyet Fleury 2 556 000-nek mond, Mikes 2 550 000-re kerekítette (HistEccl Paris 1772, I. 199):

„L'année suivante soixante et six, à la même fête des azymes, Cestius Gallus, gouverneur de Syrie vint d'Antioche à Jérusalem et voulut savoir le nombre du peuple et l'envoyer à l'empereur: afin qu'il vit que la nation des Juifs n'étoit pas méprisable comme il pensoit. Pour cet effet les sacriificateurs compèrent les victimes que l'on immoloit le jour de Pâques depuis trois heures après-midi jusqu'à cinq: et ils en trouvèrent deux cens cinquante-cinq mille six cens. C'étoit l'agneau paschal: et pour le manger, ils s'assembloient au nombre de six personnes au moins, et quelques fois jusques à vingt. A dix personnes seulement pour chaque victime, c'étoit deux millions cinq cens cinquante six mille personnes purifiées.” A foglyul esett vagy eladott és meghalt zsidók száma Fleurynél, Flaviusnál és Mikesnél is megegyezik: „On compte jusques à onze cens mille Juifs morts en ce siège et quatre-vingt-dix-sept mille vendus.” (HistEccl I. 269.) Mikor Mikes Jézus haláláról, a zsidók bűnéről és büntetéséről szóló elemek közé vegyítette a húsvéti áldozati bárányok és a megtisztult zsidók számát, vagy Jeruzsálem ostromakor a meghaltakét és a város elestekor a rabságba jutottakét — Fleury eljárását követte. (HistEccl I. 199—269.)

A levelet érdemes egybevetni Flavius: De bello Judaico c. művével, melyet a fent idézett fordítás alapján Mikes bizonyára ismert. „Et captivorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta et septem millium comprehensus est numerus: mortuorum vero per tempus obsidionis undecies centum millia.” — egyező adatok a fogságba kerültek és a halottak számáról. A peszachkor levágott állatokról és az ünnepi lakomában részt vevő zsidók tömegéről pedig így ír: „Illi (sc. sacerdotes) autem, cum dies festus adesset, qui Pascha vocatur, quando a nona quidem hora usque ad undecimam hostias caedunt, per singulas vero contubernia non pauciorum quam decem virorum fiunt: solum enim epulari non licet, multi etiam viceni conveniunt; hostiarum quidem ducenta et quinquaginta sex millia et quingentas numerare. Fiunt autem, ut denos epulatores per singulas imputemus, vicies centena ac septingenta millia, sancti omnes ac puri.” (De . . . ac expugnata per Titum Caesarem Hierosolyima libri septem. Interprete Rufino Aquileiensi. Tyrnaviae 1755, lib. VII. cXVII.) A napszak, az állatok (256 500) és az étkezők (2 700 000) számában eltérők az adatok. Flaviusnak francia fordításai is voltak. Ezek közül az 1681-es Amszterdamban nyomtatott példány feltűnőbb egyezést mutat Mikes, és teljesen megegyezik Fleury adataival: „et il se trouva qu'il y avoit en deux cens cinquante-cinq mille six cens bestes immolées.” s az étkezők száma „deux millions cinq cens cinquante-six mille personnes” (Hist. des Juifs par Flavius Joseph. Trad. du Grec par Monsieur Arnauld d'Andilly. Nouv. éd. Amsterdam 1681, Livr. VI. chap. 45). Ld. Király 1909, 344. — Zolnai 1916, 17. — Madácsy 26—27. — Zsoldos 75—78. Vö. A zsidó háború vonatkozó lapjait, 435. stb. (Bp. 1957, Gondolat Kiadó. Ford. Révay József.)

1 sor *ebben aholnapban szoktak eret vagatni* — A májusi érvágásról vö. Bethlen Miklós: „majális purgatio és érvágás” (I. 140). — Az osztrák—porosz hadakozás kezdetéről ld. a 199. lev. és jegyz. Vö. a 203. lev. és jegyz. is.

6 *hogy ha a levél. kütsíd a hír elég nagy.* — Másutt is használta már a levélíró ezt a kiemelő formulát (107. lev.). A 159.-ben: *és ha a levél igen kicsiny. a hír igen nagy.* — A hír a Mikes-levelek éltető eleme. A korabeli misszilis levelezésnek is állandó, sajátos fordulatokkal kísért motívuma. A hír és újság küldése, várása pl. jellemző Bethlen Kata levelezésére (283, 292, 296, 298, 312, 313, 338, 340, 375, 377, 495, 498. stb.), különösen a kuruc kori levéltudományra, Rákóczi és Bercsényi levelezésére. Pl. „Most nincs semmi újsággal mivel udvarolnom Fölségednek, mert itt most semmire sem újjúlnak az hírek.” (Archívum R VII, 193.) — Pápai János és Ráday Pál levelezésében (Ráday I, 561, 704; II, 77 stb.).

A hír a Mikes-levelek fő tápláléka. A levélforma mindent befogad, hallatlanul gazdag anyagot ölelhet fel a magán- és közélet minden vonatkozásában. A levélíró életkörülményeinek alakulása hol kedvezően, hol hátrányosan befolyásolja a hírek vételét, a levelekbe való beleszövést. A híryanag nemcsak a levelek színezésére szolgál; gyakran a levélírás elindítója. Mikes kapva kap minden híren: *. . . olyan tútkos helyeken történt <dolgok> híreket kedveskedik nekünk,* — írja 6. levelében. A levélíró az élet után ír, egykorú eseményekről ad hírt: *ennek előtte egy néhány napal hozák meg a hírű (16. lev.) — igen igen szükséges kédnék egy <dolgot> hírt meg tudni.* (27. lev.) — A törlések, a dolog — hír-re való javítása Mikes pontos szóhasználatára vall.

A hírrel kapcsolatos fordulatok természetes velejárói lesznek a képzelt levelezésnek: *ha csak örökké otthon nem ülnénk, töb híreket is tudnánk. avato hogy rúka dolog. de amikor kéd híreket ír. azokat el lehet hinni,* (29. lev.) — Az egyhangú élet gyakran panaszt vált ki a levélíróból, a hírek megelevenítik tollát: *. . . ezt a hírt régen tudgya kéd . . . írjon kéd valami híreket. mert út semmit nem hallunk.* (47. lev.) — *. . . mert innét hírt nem írhatok.* (57. lev.) — *. . . de mit írjak, mert út semmi hír nincsen,* (60. lev.) — *mi hír vagyon ótt kéleknél. mert innét mindenkor szomorú hírt írok,* (68. lev.) — *. . . de a micsoda hírt hallottam csak éppen ebben a szem pillantásban.* (69. lev.) — *a nem újság ha azt mondom, hogy . . .* (73. lev.) — *. . . de micsoda hírt tudnék innét asátor alol írni . . . semmi hírt nem hallunk.* (74. lev.) — *azt írod hírül nénékám, hogy . . .* (84. lev.) — *út semmi újság nincsen. hanem csak a nagy unadalmas óság.* (85. lev.) — *írnék valami hírt ha volna.* (96. lev.) — *éppen most hozák hírül, hogy . . .* (98. lev.) — Mikes nemegyszer kezdi levelét a hírrel kapcsolatos fordulattal, gyakran él vele levélvégen is: *tudod már azt a hírt néném, hogy . . .* (100. lev.) — *mindenünnen. csak az a hír, hogy . . .* (103. lev.) — *most hozák hírül. hogy . . .* (105. lev.) — *. . . ha job hírt írhatnék.* (110. lev.) — *. . . se semmi hírt nem írhatok* (141. lev.) — *út semmi egyéb hír nincsen, hanem . . .* (148. lev.) — *. . . de az elég szomorú, hír. hogy . . . a világi hírek azt mondgyák* (161. lev.) — *It aleg nagyob hírünk a, hogy . . .* (169. lev.) — *lehető nagyob hírt írni.* (194. lev.) — *hanem sok is, de nagy emberektől való hírek.* (196. lev.) — *mítsoda írtoztato hírt hallánk* (198. lev.) — *ismét nagy hírt írhatok., mert . . .* (203. lev.) — *kedves Néném. ismét nagy hír.* (204. lev.)

A híreket közlő, váró fordulatok, mint más hagyományos levélformulák, Mikes kedélye és tolla nyomán helyenként tréfás, játékos formát öltenek: *hírt nem írhatok, mert olyan hidegek járnak, hogy ahírek is meg fagytak, . . .* (9. lev.) — *már ezután lehet híreket írni, mert . . . a hírek meg olvadtak, . . .* (11. lev.) — *most ennél egyéb hírt nem írhatok, ez elég meleg hírek, . . . rövid idő múlva hideg híreket kel írnom.* (15. lev.) — *. . . a postákat kel küldözni, a híreket fel kel ébresztetni, . . . olyan hírt küldök . . . de leg először szép színű, és jó szagu hírt írok, azután írom meg a csendülő hírt . . . készítse kéd a füleit. orosz hírre, . . .* (33. lev.) — *a hírért. hírel fizetek., mert . . .* (95. lev.) — *micsoda nagy hír enéném, csengé a jüled, . . . e dupla nagy hír.* (159. lev.) Stb. Mindez elevevéseget, élet-hűséget kölcsönöz Mikes képzelt levelezésének.

[203.] •

I sor *apruissiai királyt meg verték.* — II. Frigyes miután megverte az osztrák hadakat, bevette Prágát (202. lev.). Daun Lipót gróf, osztrák hadvezér a város fölmentésére sietett s Kolin mellett (1757. jún. 18.) megverte a poroszokat. Ld. a 205. és 206. lev. is. Mikes kiszínezve adja elő az újsághírt. — Magyarország története II, 492, 652.

6 *hartz* — csata (Szily).

15 *Amurates császár* — II. Murát szultán (1421—1451), aki 1444-ben Várna mellett legyőzte I. Ulászló magyar király keresztéseit. Mikes az eseményt tévesen kapcsolja V. Lajos személyéhez. A névalakkal kapcsolatban ld. Amurates I. Murát (177. lev. jegyz.).

15 *Mint hogy a minap olvastam . . .* A kéziratban inentől kezdve a levél végéig ceruzával át van húzva a szöveg. A cenzor húzta ki 1792-ben, amikor Kulcsár István kiadta első ízben a *Leveleskönyvet*. A kihúzott rész az első kiadásban nem jelent meg.

17 *ötödik Lajos király* — A várnai csata idején (1444. nov. 10.) nem V. Lajos, hanem I. Ulászló volt a magyar király. A 125. levélben is céloz Mikes az esküszegő keresztény királyra. I. Ulászló 1444 júliusában II. Murát szultánnal tíz évre békét kötött Szegeden, de Cesarini Julian, pápai követ és bíboros biztatására megszegte szavát. Várnánál vereséget szenvedett és ő maga is elesett. Székely István Világkrónikájában és Heltai Gáspár Magyar krónikájában is László király szerepel. Mikesnél a király személyének téves megjelölése onnan is származhat, hogy esetleges forrásaiban Vladislas állhatott (pl. Guillet: Histoire du regne Mahomet II. Paris 1681, II. 417. — Bonfinius: Rerum Ungaricarum Decades. Tomus III. Szeged 1936, lib. VI) s a nagy V betűt római számjegynek (V) olvashatta, nevére pedig rosszul emlékezett; vagy összekeverte más forrással, ahol a király Lajosként szerepelt. — Pl. Bayle egy helyen bírálja azokat az egyházi férfiakat, akik a háborúban tanácsaikkal gyakran bajt okoznak. Bizonyítékul Brantôme: Dames Galantes c. műve néhány sorát idézi (Tome II. p. 88), „Louis mourut en une bataille qu'il donna contre les Turcs, non tant pour raison que par la persuasion et opiniâtreté d'un Cardinal qui le gouvernoit fort, luy alléguant qu'il ne se faloit mesfier de la puissance de Dieu, ny de sa juste cause, que quand il n'auroit que par manière de dire, dix mille Hongres, estant si bon Chrestiens et combattans pour la querelle de Dieu, il défailloit cent mille Turcs et le poussa et le précipita tellement à ce point qu'il perdit la bataille; et se voulant

retirer tomba dans un marais où il se souffoqua." (DictHistCrit 1749, III, 159.)

A várnai csata lefolyását Fleury Bonfinius alapján írta meg. A bevezető sorok egyeznek Mikes ama helyével, ahol a püspökök szerepére célozva mondja, hogy ezek azt tartják, hogy a hitetlenekkel kötött szerződést nem kell megtartani (HistEccel Bruxelles 1713, XXII, 114). Fleury-nél megvannak a várnai csatáról Mikesnél leírt részletek is. „Bonfinius rapporte qu'Amourat au commencement de la bataille voyant les siens plier et s'enfuir, tira de son sein le traité d'alliance qu'il avoit fait avec les Chrétiens et que le dépliant, il s'écria levant les yeux au ciel: Voici, o, Jésus Christ l'alliance que les Chrétiens ont faite avec moi en jurant par ton saint nom: si tu es Dieu, venge ici ton injure et la mienne. A peine eut-il achevé — dit cet auteur — que l'armée Chrétienne commença à avoir du dessus." (HistEccel Bruxelles 1715, XII, 115. Vö. Bonfini, Basileae 1568, 486.) Bonfinius „codicem"-et, Fleury hasonlóképpen „traité"-t említ, Mikes pedig fél szentelt „ostyát". Guillet, főt jelzett művében ez utóbbiról tud: „. . . ont écrit qu'Amurat tira de son sein la sainte Hostie que les Chrétiens luy avoient laissée pour ôtage de la Trêve, & que ce fut à ce gage sacré qu'il adressa ces paroles." (I. m. I. p. 38.) Egyébként Guillet-nek a várnai csata leírására vonatkozó részlete nem egyezik mindenben Mikes soraival. — Ricaut (1741, I, 25—26) Ladislav III lengyel királyról beszél, akit megválasztottak magyar királynak. „Cesarini Légat d'Eugène IV. lui (le roi Ladislav) insinua cette détestable maxime, qu'il ne faut point tenir parole aux Infidèles." Ricaut ír a szentelt ostyáról (la Sainte Hostie) „il tira l'Hostie hors de son sein et la prit à témoin de la perfidie des Chrétiens." — Ld. Király 1909, 344. — Madácsy 15—17. — Zolnai 1916, 15. H. Rónai Jenő: A várnai csata. HadtörtKözl 1888, 104—142, 268—305.

A protestáns történetfelfogás (Székely, Heltai stb.) a hitszegést nem a királynak, hanem a pápa üzelmeinek tulajdonítja. Bethlen Miklós azt írja, hogy az uralkodó „egyházi engedéllyel megszegte a töröknek esküvel ígért békességet" (II, 201, 336). — Egy másik irat, Ráday levélformában, élnéven írt latin nyelvű memorandum a I. József császárhoz a magyar protestánsok ügyében (1708. nov. 27. Sárospatak) állítja: „Nincs igazuk azoknak, kik azt kiáltozzák, hogy az eretnekeknek tett eskü nem kötelez. A francia évkönyvek eleget beszélhetnek e nézet következményeiről. Ugyanerről tanúskodik a várnai csapás is, amikor Ulászló királyt vették rá gonosz tanácsadói a hitszegésre." (Ráday II, 487.) Mikes említi a püspökök jelenlétét, s rájuk céloz, amikor azt mondja, hogy nem az evangélium szerint jártak el. — Marx Kronológiai jegyzeteiben kimutatta, hogy I. Ulászló, Magyarország és Lengyelország királya Velence cselszövésének és a pápai csalásnak esett áldozatul. Kiemeli Velence szerepét a várnai katasztrófában. A hitszegésre a velencei származású pápa, IV. Jenő biztatta föl a magyarokat. A pápa unokabátyja volt ugyanakkor a velencei hajóhad vezére, amelynek meg kellett volna a törököt támadnia. De a pápai—velencei hajóhad tétlenül nézte a török sereg átkelését a Boszporuszon Európába.

17 *hogy a levelem hozsab legyen.* — Mikes a hírből kerekített rövid levelet megtoldja olvasmány-anyagtal. Élménye már alig van.

35 *tósa.* — tavas (Szily); motsáros = mocsaras. A NySz-ban csak két adat (1539-ből, Kulesár-kódex 147 és MA a XVII. sz. elejéről).

37 mahametet, — Vö. Mahumet, Mohamed (7. lev. jegyz.). — Krisztus és a mohamedán vallás (vö. a 180, 185. lev. és jegyz.).

[204.]

1 sor *oszmány császár* — Ld. róla a 194. lev. és jegyz. — Erődi szerint nem 29-én, hanem 30-án halt meg.

3 *valamint adervis* . . . — A dervis példáját a *Spectator* (289. sz.) is közli. Maga a história, amint már a *Spectator* megjegyzi, Chardin perzsiái útleírásából (*Voyage en Perse*. 1711, I, 149) való, ahonnan Le Clerc is újra lenyomatatta (*Bibliothèque choisie* XXIII, 369). — Mikes megrövidítette a szöveget, az esemény bevezetése után a párbeszédet három sorba vontta össze, a végéhez hozzátette: *a király meg neveté adervis bolondságát*. — Vö. dervis (184. lev. jegyz.). — Ld. Zolnai 1916, 92, 101, 106. — Király 1909, 344. (Hasonló dervis-anekdota ismeretes Nagy Károlyról és egy zarándokról.)

A *Spectateur* francia fordításának szövegét közöljük:

On peut se rapeller ici les belles métaphores que l'Écriture emploie à cette occasion, & que j'ai déjà citées quelque part, lorsqu'elle dit que la vie est un pèlerinage, & que nous sommes des étrangers, & des voyageurs sur la terre. Je ne saurois mieux finir ce Discours que par le récit d'une petite aventure (Voiez Tome I. p. 149. de l'Édition in-40. d'Amsterdam chez J. L. de Lorme en 1711. Cette aventure est aussi rapportée par Mr. le Clerc, dans le XXIII. Tome de sa Bibliothèque choisie, p. 369. où il donne un Extrait de ces voyages.), qui se trouve dans les voyages de feu Mr. le Chevalier Chardin. Après nous avoir instruits que les hôteleries, où les Caravanes logent en Perse & dans tous les païs de l'Orient, se nomment des Caravanserais, il nous donne la relation suivante.

„Un Derviche, ou Religieux Mahométan, qui voyageoit en Tartarie, ne fut pas plütôt arrivé à la ville de Balk, qu'il alla se camper dans le Palais Roial, qu'il prenoit pour un Caravanseraï. Il y entre, & après avoir regardé de tous côtés, il va se placer sous une belle galerie, met bas son petit sac & son petit tapis qu'il étend, & il s'assied dessus. Des gardes l'aïant aperçu, lui crièrent de se lever, lui demandant en colere, ce qu'il prétendoit faire-là? Il répondit qu'il vouloit passer la nuit dans ce Caravanseraï. Les gardes se mirent à crier plus fort, qu'il s'en allât, que ce n'étoit pas là un Caravanseraï, mais le Palais du Roi. Le Prince, qui se nommoit Ibrahim, étant venu à passer là-dessus, rit de la méprise du Derviche, & l'aïant fait appeler, lui demanda comment il avoit si peu de discernement, que de ne pas distinguer un Palais d'un Caravanseraï. Sire, dit le Derviche, que V. M. me permette de lui demander une chose; Qui a logé d'abord dans cet Edifice, après qu'il a été bâti? Ce sont mes Ancêtres, repliqua le Roi. Après eux, Sire, reprit le bon homme, qui y a logé? C'est mon Pere, repartit le Roi. Et après lui, dit le Religieux, qui en a été le Maître? Moi, répondit le Prince. Et de grace, Sire, continua le Derviche, qui en sera le Maître après vous? Ce sera mon fils, dit le Monarque. Ah! Sire, ajouta le Religieux, un Edifice, qui change si souvent d'habitans, est une Hôtellerie et non pas un Palais.” (1741, III, 293—94.)

5 *egy fileg orjában* — A szót egyforma alakban használja még Bethlen Miklós (II, 156) és Hermányi (73, 238. sz.), filegoriában. — Vö. ÉrtSz filagória.

„Szabadon álló, oldalt rendsz. nyitott kis kerti házikó, lugas.” A szótár Mikes adatát is idézi.

13 *Musztafát* — III. Musztafa szultán, aki 1757-től 1774-ig uralkodott.

14 *Ágmet császár* — Vö. szultán achmet, III. Ahmet (91. lev. jegyz.).

15 *azt írod néném, hogy frantzia országba vadászatban. egy hertzegné...*

— Mikes újságából olvashatott ilyen híreket a hercegnők baleseteiről.

21 *azt olvastam hogy...* — A lóra ülő thesszalonikai úri asszony történetét elmondja Mikes az 57. levélben is. A pápa nevét ott sem említi, mert „nem jutott eszébe”. A második alkalommal elmondott történet részletesebb. Az egyes mozzanatok (pl. a hajón érkező pápa; először a pápa visszaküldte, második esetben visszavitte a lovat; az asszony ajándékba küldte a lovat Rómába) eltérnek a két levélben. A furcsa történet forrása ismeretlen. Ld. Király 342, 345.

34 *calinúza*. — 'jó éjszakát'. Ld. a 194. levélben is. Mikes francia és latin s kevés olasz (76, 100, 150. lev.) nyelvtudása mellett tudott néhány újjörög szót is (22, 35, 40, 42, 64, 77, 80, 84, 85, 109, 164, 194. lev.).

[205.]

A hadakozásról vö. a 203. és 206. lev. is. Gr. Nádasdy Ferenc, Mária Terézia tehetséges tábornoka volt. A boroszlói (wrocław-i) vereségről túl korainak látszik Mikes nov. 29-i tudósítása. Vö. Császár Elemér ItK 1895, 302. — Miklós Ferenc 1904, 307. A levélíró következő levelét is a hétéves háború eseményeivel kezdi. A boroszlói csata után rövid időre II. Frigyes győzelmet aratott Leuthen mellett a királynő hadseregén, melyet Lotharingiai Károly és Daun Lipót gróf osztrák hadvezér vezetett. Erről tudósít Mikes 206. levelében.

2 sor *talpon kel lenni, ugyan talpon is kel meghalni* — NySz Talp [Szólások].

11 *egy görög királyal. filipusal*. — II. Fülöp makedon király (i. e. 359—336), a fia Nagy Sándor (336—323). A történetírók szerint a görög nyilas Aster volt Amphipolisból; a dolog Methone ostrománál történt. Vö. Strabo: I.7. cap. 830. Ld. Király 1909, 344. — A görögök kevelységéről másutt is ír (42, 59, 94, 99, 149. lev. és jegyz.) Mikes.

14 *nyilas* — Vö. Herman Ottó: A nyíl. MNy 1906, 199—209 (Mikestől is idézi: 203).

14 *a madarat reptiben le lövi*, — NySz R rept. A szótár csak innen idézi.

18 *aboszu állást, ... boszu állásból, ... a boszu állás, ... énnekem is boszut kellene. állanom. mert régen nem vettem anéném levelit*. — Mikes kedvelt levélbefejező módszerére utalva Kulcsár (Nyr 1899, 393—94) megjegyzi, hogy vannak „Mikesnek könnyen eltanulható külső eszközei is, melyeket nem az eszmék sodró áradata röpít elébe, hanem csupa külső alkalmi indító okok. Legsűrűbben merülnek föl leveleinek a befejező részében. Mikor már nincs több mondanivalója, megismétli más alakban az utolsó mondatnak legnyomatékosabb részét s annak kapcsán szerkeszti néhány szóval a befejezést. Ez ötletes elbánás, bármennyiszer fordul is elő, nem untató, mert minduntalan más a vezérszó”. Ld. az 1—3, 5, 7—8, 10, 12—14, 18, 22—25, 27, 29, 31—32, 34, 37, 39—40, 42—43, 45, 49, 51—54, 56—57, 59, 62, 66, 69, 74, 77—78, 80, 81—84, 91—94, 98—99, 108, 121, 127, 134, 140, 162, 164, 167, 168, 170, 180—182, 190, 206. lev.

3 sor nagy hartz volt lissánál, syleziában, — Ld. a 205. lev. és jegyz. — Mikeának ez az utolsó levele az európai hadakozásról. — A hétéves háború 1783-ban ért véget a hubertusburgi békével. — Magyarország története II, 492.

6 *agyőzedelem a király mellé hajola*, — NySz Gyöz : győzedelem [Szólások]. — II. Frigyes újra megszerezte Sziléziát.

8 *ismét a halálról kel írnom, mert csáki urnak . . .* — Gr. Csáky Mihályról (1676—1757) többször is szólt Mikes leveleiben (114, 142, 146, 147. lev.). Befolyásos felvidéki földbirtokos család tagja volt, 1703-ban csatlakozott a kurucokhoz. Atyja, Csáky István, országbíró és felső-magyarországi kapitány. Lánytestvérét, Krisztinát, Bercsényi Miklós vette feleségül. Bercsényi módfelett pártfogolta sógorát, aki 1705-ben Rákóczi lovas-ezredeskaptánya, majd altábornagy lett. A dilettáns mágnás-tábornokok közé tartozott; nem volt tehetsége a hadvezetésre, egy hadjáratot sem szolgált végig. A lipcsei sáncok feladása miatt (1709) vezénylőtábornoksága megszűnt. — Hűségesen követte a fejedelmet Lengyel-, majd Törökországba. Családját 1722 áprilisában hazabocsátotta, ő maga pedig Rodostóban telepedett le. Halálát ld. a rodostói halotti anyakönyv rovatában: „Anno 1757. die 7. X. bris Comes Michael Ksachi [Csáki] Generalis, in communione S. Matris Ecclesiae habita absolute obiit et in cemeterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvari, Missionarius Apostolicus et Capellanus.” (Thaly 1893, 76.) Halála után a porta rendelkezik új básbug kinevezéséről. Csákyinak napi 360 ákese ellátása volt, Zaynak már csak 300-at adott a kincstár. (Karácson: CLXVII. 1757. dec. 25. Szeráj lev.) — Csáky halála előtt egy héttel hunyt el Tóth András, Bercsényi egykori tisztje, aki követte őt Rodostóba. Fia, Tóth Ferenc írja emlékirataiban: „Feu mon père avoit suivi ce Prince [Rákóczi], et en étoit parti l'année 1717 pour venir servir en France. Les différentes commissions, qu'il eut, le mirent souvent à portée de revoir ses anciens camarades, au milieu desquels il vint mourir en 1757. Le comte Tetzaky ne lui survécut que huit jours.” (Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Amsterdam 1785, II. 1.)

15 *mi vagyunk a leg utolsok . . .* — Szabolcsi 229: D) Jellemző mondatritmika. 55. lev. jegyz. 7.s.

19 *de ne szájál. hanem szívél . . .* — Mind az ó-, mind az újszövetségben gyakoriak az ilyen gondolatok (pl. I. Reg 16, 7; Jer 11, 20; 17, 10; Ps 7, 10; Apoc 2, 23 stb.), Fleury is ír a szív imádságáról katekizmusában (Catéchisme historique. Paris 1683, 2vol.; megvolt Rákóczi könyvtárában). A fejedelem is gyakran használta írásában az ilyen kifejezéseket, pl. „minthogy szívem belseje, nemcsak nyelvem és tollam mondja neked . . . Mondd ezt ó Uram szívemnek, hogy szívem mondja neked . . . amit most szájjal, tollal és szívvel érzek mondani neked.” (Vall 405.) Az Emlékiratok Ajánlólevelében: „Szívemet ezeknek szomorú részleteivel kitértam előtted vallomásaimban . . . feltárom neked az emberek előtt szívem belsejét . . .” (Pest 1866, 3, 4.) Ld. Zsoldos 43—44. — Madácsy 22. — Zolnai NRH 1935, I. 366. Uő: 1937, 19. Uő: II. Rákóczi Ferenc. Franklin. 182. („Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît point.”) — 1960, 165. — A vallomásíró stílus (pl. Vall 184, 242, 331) hasonló Bethlen Kata Önéletírásának hangjához („a szívet kívánod . . .”

114) és Bethlen Miklós önéletíró stílusára: „A szívnek teljességéből szól a száj . . .” Mat 12, 34, 37 (I, 53).

20 *Isten a szívet tekinté.* — (Erdélyi, Margalits.)

21 *valamint történt egy szent remelével.* — Megvan a legenda Temesvári Pelbárt beszédeiben de Tempore, 315. 29 E: „Exemplum narratur de quodam sanctissimo, qui in insula quadam manens nullam aliam orationem dicere sciebat, nisi haec tria verba: Miserere tui deus. Accidit autem beatum Ambrosium episcopum scilicet navigantem a vento in illam insulam propelli, ubi senem illum in cella reppertit. Quem inter cetera verba requisivit, quid oraret. Ille dixit, quod nesciret aliud dicere, nisi sic orare: Miserere tui deus. Cui sanctus Amrosius dixit . . . Et ecce per mare pedibus repente post illum pervenit, dicens, se oblitum fuisse orationis modum. Quo viso miraculo sanctus Ambrosius ait: Vade et semper dic eo modo, quo haecenus dixisti . . .” (Vö. Katona Lajos: Temesvári Pelbárt példái. Értekezések XVIII. k. 2. sz. 76.) Ld. Katona Lajos jegyzeteit.

Vörösmarty Mihály Szent ember c. költeményének tárgyát Mikes leveléből merítette. Vö. Tompa Mihály 1849. márc. 23-i levelét Szemere Miklóshoz, melyben rámutat Vörösmarty említett versének forrására. Közli Ferenczy József: Figyelő XII. 1882, 180. — Király 1909, 344.

Ld. a zsidó irodalom hasonló tartalmú vonatkozásait. Heller Bernát: Szívet kíván az Isten. IMIT Évkönyv. 1908, 246. — Weisz Miksa: Zsidó etika. A XI—XVII. század zsidó irodalmából. Bp. 1923, 30. — A modern zsidó irodalomban is megvan a motívum. Pl. Schalom Asch: „A falu caddikja” c. chasidikus-misztikus elbeszélésének hőse még a „Halljad Izrael” sem tudja elmondani. Imája: a fütty. Magyar fordítását ld. ZsSz XX. évf. 1. sz. Ld. Zsoldos 44.

24 *gunyhotskát* — NySz Kunyhó (gunyhó. Mik: TörL. 469. . .)

41 *kivánom kedves nénémnek az új esztendőtl egészségben el érni.* — Vö. Simonyi Kötőszók II, 1882, 178: „A főnévi igenév (infinitivus) egyike a leghasználtabb eszközöknek, melyekkel a hogy-ot kerülgetik. S az infinitivus csakugyan számos esetben váltakozhatik a mellékmondatokkal, kivált az alanyi és tárgyi mellékmondatokkal.” — „Megütjük a köv. mondatok szokatlanságában, mert a két cselekvésnek nem azonos az alanya.” Ti. „tárgyi mondat helyett egyszerű infinitivus leginkább az akar, kíván, óhajt, szeret, megün igék mellett áll, de csak akkor, ha ezen igék alanya egyúttal az infinitivusban jelzett cselekvés alanya”, pl. *mint várták a szálló helyt el érni.* (17. lev.). Vö. a 4. lev. jegyz. 5. s.

42 *Amen* — Az imaszerű zárószót többször alkalmazta már a levélíró (158, 119, 106. lev. stb.). Vö. a 207. lev. és jegyz. is.

[207.]

5 sor *már tsak ketten maradtunk volt zay urral, az Isten azt is ki vevé abujdosásból. 22 sbris.* — Zayról ír Mikes a 142, 146—148, 150, 156, 206. levélben is. Br. Zay Lőrinc, két fiával, Endrével és Zsigmonddal, 1704 februárjában, Trencsén ostroma után csatlakozott a kurucokhoz. Zay Zsigmond élete végéig hűségese maradt a fejedelemhez. Az emigráció éveiből fennmaradt egy szlovák nyelvű levele (Brajla 1726 21 Januari): „Missilis Sigismundi Zay ex

Brajlo ad Stephanum Behunek Beckserekinum Scripta, Cupientis habere Ita sua familia” (Vöröskői levéltár—Štatni slovensky ústredný archív v Bratislave. F. Fasc. 1. Gr. Zay-család Zay-ugróci lev. latin nyelvű okiratrendkönyve. Összeírta Krasznecz László 1805-ik évben). A levél címzése: Monsieur Monsieur Stephanus Behunek a Beckserek. A bujdosó levélíró üzen szüleinek, megköszöni a neki küldött imakönyvet, s reméli, hogy a hazában még viszontlátják egymást. Erre azonban nem kerülhetett sor. A porta 1757. dec. 25-én kelt rendelettel nevezte ki a magyar kolónia fejevé. Halála a rodostói halotti anyakönyvben nincs feljegyezve. A portai okmány, amely Mikest básbuggá nevezte ki, Zay halála napját október 20-ra teszi.

„A magyarok közül Mikes pecsétes előterjesztésében bejelentette, hogy az egykor Rodostón elhunyt Rákóczi király alattvalói és magyar kapitányai fölé básbuggá kinevezett s Rodostón lakó báró Zay nevű tábornok a jelen évi Száfár-ül-kháir hónap 20-án elhalt s a magyarok szabályzata szerint a rend fenntartása végett más básbug kinevezése szükséges.

Az említettnek megüresedett helyére tehát a nevezett Mikes a magyar nemzetségbeliek básbugjává 240 ákce napi járandósággal ezennel kinevezetik. S mivel legfelsőbb parancsomnak kezébe való átadása is kérelmeztetett, a császári irattárban őrzött számadási defterek megnézettek s a bejegyzés szerint báró Zay az elhalt Csáky gróf tábornok helyére neveztetett ki a magyarok básbugjává és a básbúgságról a magas rendelet az 1171. évi Rebi-ül-ákhír hó 14-ik napján adatott ki s mivel a nevezett Mikesnek napi 240 ákce ellátási díja a rodostói vámpénztárból már kiutalványoztatott, az említett elhunynak 300 ákce napi illetéke a kincstár haszna lesz.

Magas fermánomat bocsátottam ki tehát, hogy a jelentést beteresztő Mikes naponkénti 240 ákce járandósággal a magyarok básbugjává kinevezetvén, erre nézve legfelsőbb parancsom megírassék, az említett elhaltnak 300 ákce napi járandósága pedig a kincstár bevétele legyen . . . Kelt az 1172. évi Rebi-ül-evvel 20-án. (Karácson: CLXIX. 1758. nov. 19. Szeráj lev.) Mikes básbugi pecsétnyomója sorsáról ld. Thaly 1893, 109. — A felirata: „Dzseneral Mikes baschbug madzsarlijan”, másik lapján török frásjelekkel is. A harmadikon Mikes-címer. Lefrását lásd Figyelő 1886, 158.

Mikes básbugi beadványának fotokopiáját ld. a kötet végén 20. sz. kép. vö. a képek jegyzékével.

12 *básbugá*, — Tö. *başbog* (basbog) 'egy csapat, csoport vezére, parancsnoka'. E címet viselte a porta kijelölése nyomán a magyar menekültek élére kerülő személy. E címmel a magyarok között generálisi rang is járt, amelyet Mikes is élvezett.

17 *egész prédikáziot tsinálhatnak a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. amely változást . . .* — Mikes elmélkedő, prédikációs hajlamára vö. a 170, 110, 86, 85, 62, 51, 20. lev. Ld. a 13. lev. jegyz. — A siralom völgye az egyházi liturgia szövegében ismétlődő kifejezés. A barokk korban különösen elterjedt sztereotíp kifejezésre vö. Vulgata 83, 7 Vallis lacrimarum és 84 zsoltár 7. vers. — Tóth Szájrul szájra 354: Siralom völgye. — Mikes főnti mondat szerkesztésére vonatkozólag vö. Galambos Dezső: Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használatában. Nyr 1907, 24–31, 57–63. stb. A 60. lapon a latinos idegenszerűségek példái között Mikekre is utal. (A melléknévilleg álló relativum hibás használata.)

18 az örömmek hegyére — Dante mennyországa?

21 a pornak porrá kel leni. — A gondolat a 198. levélben is előfordul.

23 az első levelemet amidőn a nénémnek irtam, — 1717 októberében; Mikes 1717 augusztusában volt 27 éves. A levéllíró bujdosását itt is, másutt is (142, 124. lev.) 1707-től, Erdély elhagyásától kezdve számítja.

25 ebből ki veszek 17 esztendő. — Mikes 17 esztendő korában került Rákóczi udvarába, ekkor hagyta el Erdélyt.

26 a haszontalant nem kellett volna mondanom, . . . — Szabolcsi 229: D) Jellemző mondat-ritmika. 55. lev. jegyz. 7.s.

32 Amen. — Mikes számos esetben fejezte már be imaszerű zárószóval levelét: 33, 43, 59, 64, 81, 86, 106, 119, 158. lev., Bercsényi (67. lev.) és Csáky (206. lev.) halálakor írt elmélkedő hangú, a gondviselésben megnyugvó, rokon tónusú levelét is. Rákóczi munkáiban is megfigyelhető az Amen-os frázisvég, pl. a Vallomásokban (3, 95, 97, 103, 167, 304, 332 stb.). Ld. Zolnai 1924—25, 35.

Mikes *Leveleskönyvében* az utolsó levél kelte 1758. dec. 20. Vö. Hopp Lajos: Mikes Kelemen utolsó levelei ItK 1961, 517—32. A levéllíró 1761. október 2-án halt meg, vö. a halotti anyakönyv bejegyzését: „Anno Dni 1761. Die 29. 7-bris confessus, sanctissimiaeque Eucharistiae Sancto (Sacramento) reffectus, eodem Die tactus peste, sensibusque pariter destitutus, Dnus Generalis Miques mortuus est 2. 8-bris, et a me sepultus in cemeterio Armenorum. D. Antonio Luvari, Missionarius Apostolicus.” (Thaly 1893, 76—77, 94—96.) A porta okt. 18-án már új básbugot nevezett ki 30 ákcse járandósággal.

„Pápa Anton básbuggá neveztetett az 1175. évi Rebi-ül-évvel hó elején. Az előterjesztés és magas fermán értelmében Pápa Anton, a magyarok básbugja, pecsétes nyugtáját átadja 1175. Rebi-ül-ákhír hó 20-án.

Básbug:	30 ákcse
Magyarok:	382
	<hr/>
	412
	30 (napra)
	<hr/>
	12,360
	<hr/>
	103 gurus.”

(Karácson: CLXXI. 1761. okt. 16. Szeráj lev.) Csáky, Zay és Mikes halála után már nem volt olyan jelentős személy Rodostón, akit a porta magasabb napidíjra méltónak ítélt volna. Az utolsó magyar básbug, Szakmári János, ellátási díjának kifizetéséről 1803. április 23-án intézkedik egy török okmány (Karácson: CLXXIV. Szeráj lev.).

A MISSZILIS LEVELEK JEGYZETEI

Kézirathagyomány

Mikes missziliseinek szövegvizsgálatához szükséges forrásanyagot csak napjainkban sikerült összegyűjtenünk, s a szövegek hitelességét ellenőriznünk. A gr. Mikes Istvánhoz írt levélnek megvan az autográf példánya; a br. Huszár(Boér) családhoz írott leveleknek csak a másolata. Eddig a következő kézirat-példányokról van tudomásunk:

1. Gr. Mikes Istvánnak 1759. január 5. Boritékkal és Mikes István válaszfogalmazványával együtt. Autográf. KTL, Törzsgyűjtemény. Filmmásolata az MTAK mikrofilmtárban.

2. Aranka György saját kézjegyével ellátott, 1798. aug. 2-án Huszár Sándortól kapott kéziratmásolata. Terjedelem: 32 ívrétű oldal (ebből 28 Mikes Huszár-családhoz írt leveleinek és Torma Éva Mikeshez írt levelének szövege, 4 oldal Aranka saját kezű jegyzetei). KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Tartalma: a) Árva Torma Éva Kolozsvár 1722. dec. 22-i levele Mikes Kelemennek. b) Mikes Kelemen levele br. Huszár (Boér) Józsefnek, Konstantinápoly 1759. jan. 5. c) Mikes Kelemen levele br. Huszár (Boér) Józsefnek, Rodostó 1760. márc. 25. d) Mikes Kelemen levele br. Huszár (Boér) Józsefnek, Rodostó 1761. márc. 19. e) Folytatólag Huszár Sándornak. f) Folytatólag: Rodostó leírása versekben.

Erre a közlés alapjául szolgáló kéziratra a szövegjegyzetekben külön jelzés nélkül utalunk. A másolat-variánsokat az alább ismertetett jelzésekkel láttuk el.

3. Az Aranka-féle kéziratmásolat másolata. Terjedelem: 32 ívrétű oldal (28 oldal Mikes Huszár-családhoz írt leveleinek és Torma Éva Mikeshez írt levelének szövege, 4 oldal Aranka lemásolt jegyzetei). Marosvásárhelyi TK Fasc. Miscell. Tom. V. 25. Ms. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Tartalma pontosan megegyezik az Aranka-féle másolattal, csupán helyesírásbeli és némely másolási hibából eredő lényegtelen eltérés van köztük. A szövegjegyzetekben TK jelzéssel utalunk rá.

4. Negyedrészt alakú kéziratmásolat az Aranka-gyűjteményben levő Aranka-féle ívrétű példány mellett. Terjedelem: 40 (ebből 2 üres) negyedrészt oldal (Mikes Huszár-családhoz írt leveleinek és Torma Éva Mikeshez írt levelének szövege; Aranka jegyzetei nélkül). KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Tartalma: Rodostó leírásával zárul. Egész szövege kisebb eltérésekkel megegyezik az Aranka-féle ívrétű másolattal. Föltehetőleg az autográf levelekről készült másolat, de a másoló kézírása és helyesírása nem azonos az ívrétű példány másolójának írásmódjával. Az ívrétű példány szövegénél egy-két esetben pontosabbnak látszik, de többször hiányosabb, pontatlanabb. A szövegszerű eltéréseket a szövegjegyzetben közöljük, Ar. negyedrészt jelzéssel.

5. Kazinczy Gábor Mikó Imrétől kapott, a KTL negyedrészt alakú kéziratmásolatról készült ívrétű másolata. Terjedelme: 28 ívrétű oldal (Mikes Huszár

családhoz írt leveleinek és Torma Éva Mikeshez írt levelének szövege; Aranka jegyzetei nélkül). MTAK kézír. Kazinczy Gábor gyűjt. Irod. tört. I. Mikes Kelemen levelei. Másolat, 28 l. — Lukinich jelzése: Kazinczy Gábor hagyatéka. Töredékek Mikes Kelemen törökországi leveleiből. Újkori másolat. 18. doboz. Levelek és iratok. — Tartalma: Rodostó leírásával zárul; eltekintve a helyesírási eltérésektől és a másolási hibákból eredő pontatlanságoktól, szövege az előbbi, 4. pont alatti másolattal mutat egyezést. — (Lukinich nem jelzi világosan, hogy ezek Mikes misszilis levelei.)

6. Rodostó leírása versekben. Az 1761. márc. 19-i Huszár (Boér) Józsefnek, s folytatólag Huszár Sándornak írt levél befejező része. A vers végén a másoló írása: „Irtattak le 1762dik Esztendőben Aprilisnek első napján ezen Proff Mikes Kelemen Török országbul küldött versei.” A másoló neve olvashatatlan. Terjedelme: 4 ívrétű oldal. 124 sor. MTAK kézír. M. Irod. Levelezés 4-r. 125. sz. — A borítólapon Toldy kezeírása: „Mikes Kelemen ‚A város Descriptioja’ versekben. 1762-ki másolat. Torma Károly úr ajándéka 1865 juniusban.” A másoló kézjegye alatt: „Toldy Ferencz úrnak tisztelete jeléül Torma Károly.” — Oldaljegyzet a másolat hátlapján: „8) Maga a vers.” A hatos sorszám megegyezik a fenti másolatszerűak 6. (f) pontjával, tehát egy 1762-ben készült másolat-példány tartozéka lehetett. Tartalma megegyezik az említett másolatok szövegének „A Város descriptioja Sándor Ótsém Uramnak” c. részével. Írásmódja némileg eltérő. Másolási formája velük azonos, folyamatos, de minden második, kissé beljebb kezdődő sora kisbetűvel van írva. Megvan benne az a két sor is, ami az Aranka-féle ívrétű másolatból kimaradt. A szövegjegyzetekben: MTAK 1762, jelzéssel utalunk rá.

7. Az 1760. március 25-i misszilis levélnek, a fentiekén kívül, még négy különálló másolati példányáról tudunk.

a) Marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. Terjedelme: 7 ívrétű oldal. A borítólapon ez áll: „Történelmi Emlékek. Zágoni Mikes Kelemen eredeti levele Rodostoról, melyet 1760 március 25-én írt Báró Huszár alias Boer Józsefhez nemes Torda vármegye főispánjához. Néhai Cserei Miklós gyűjteményei: megmaradott onokája Cserei Gábor számára. Jegyezte reá Cserei Klára Széplakon 1848-ban.” — Mikes szövege fölött közvetlenül: „Rakotzi Ferenczel bujdosott Erdélyi Zabollai Mikes Kelemen Levele Rodosztorol, melyet a' Törökök Tekerdagnak neveznek, és Constantinápolyhoz két napi föld, Báró Huszár, alias Boér Josephhez Nemes Thorda Vármegyei fő Ispányhoz, mint Testvér Attyafiához.” — Az autográf levélről készült pontatlan másolatnak látszik. (Cserei Miklós felesége Mikes Bora, Mikes Ferenc dédunokája volt.) Az eltéréseket a szövegjegyzetekben közöljük, Cs. III jelzéssel.

b) KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. Terjedelme: 9 ívrétű oldal. A Bolyai Könyvtárban levő példány soraival, kis eltéréssel, azonosságot mutat a Mikes szövege fölötti beírás: „Rákoczi Ferenczcel bujdosott Erdélyi Zabolai Mikes Kelemen Levele Rodostoroll melyet a Törökök Tekerdagnak neveznek és Constánczinápolyhoz két napi föld, Báró Huszár alias Boér Josephhez Nemes Torda Vármegyei Feő Ispányhoz.” — Szövege az ívrétű Aranka-féle másolattal mutat egyezéseket, de egyes változat-értékű részletei a Cserei-féle másolatra mutatnak. Valószínűleg

a kettő keveredésével van dolgunk. A kérdéses szövegrészeket, Ar. II jelzéssel, a szövegjegyzetekben idézzük.

c) MTAK kézirattára 685/1952. Ms. 121. Poss. Sziládi Áron, Bács-Kiskun megye levéltára. Ld. még a Szilády-féle kézirat- és levélgyűjtemény leltárát, Ms. 10. 180/B. MTAK. Terjedelme 17 negyedréte oldal. — Szövege a Cserei-féle változattal mutat egyezéseket; helyesírása modernebb, a múlt század második felében készülhetett. A Mentovich által közölt szöveget követi, de keverve van az Abafi kiadásában megjelent szöveg eltéréseivel. — Az első lap felső szélén ceruzabejegyzés található: „közli, Marosvásárhelyi Füzetek 1860. II. és A Petőfi-társaság Lapja 1877, 12—13. (Szinyei MK 1312.)” — A Mikes-aláírás utáni, a többi másolatokban meglevő P. S. itt elmaradt.

d) Sepsiszentgyörgyön Damokos Dénes tulajdonában volt egy másolat. A kézirat Alsócsernátonról való elköltöztetésük idején eltűnt 1949-ben. (Özv. Damokos Dénesné szóbeli fölvilágosítása erdélyi tanulmányutam idején, 1959-ben.) Ügyvédjük, dr. Benedek Tibor közölte a Székely Nép 1924, 51, 52, 54. számában mint Mikes Kelemen ismeretlen levelét. A közölt szöveg a Cserei-féle változattal egyezik. Azonosak a Mikes szövegét bevezető sorok is, melyek különben az ívrétű példányokon nincsenek meg: „Rákóczi Ferenczel elbujdosott Erdélyi Zágoni Mikes Kelemen levele Rodostórról, melyet a törökök Tokerdáknak neveznek és Constanczinápolyhoz két napi föld. Bíró Huszár alias Boér Józsefhez nemes Torda Vármegyei Főispánhoz.” (A XVII. század közepén élő Mikes István felesége Damokos Anna volt, Apor: MHH 11. 81. l.).

Valamennyi általunk közölt levélnek, mind az autográf kéziratnak, mind a másolatoknak filmmásolata megvan az MTAK mikrofilmtárában; jelzet: B.21. Ld. a katalógusban a Mikes címszót is.

Az író 1759—1761 közötti évekből ránk maradt öt misszilis levelét szintén betűhíven közöljük. A szövegekzlés alapjául Mikes Kelemen egyetlen autográf levele és az Aranka György saját kézjegyével ellátott, leghitelesebbnek minősíthető (2. sz.) kéziratmásolat szolgál. A lapalji szövegkritikai jegyzetekben utalunk a fent jelzett másolat-variánsokra is. A szövegjegyzetekben a fő szöveg számozott soraira hivatkozunk. — A tárgyi jegyzetek jellege bizonyos fokig eltérő a *Leveleskönyv* tárgyi jegyzeteitől. Ezért, s a *Leveleskönyv*-ben tett utalások visszakeresésének egyszerűsítése végett, továbbá, hogy a fiktív és a misszilis levelek összekeverésének lehetőségét kizárjuk, az egyes misszilis levelek tárgyi jegyzeteit levelenként külön számoztuk, és mindenütt ezekre a számozott jegyzetekre hivatkoztunk.

A kézirat sorsa

Mikes misszilis leveleinek föl kutatása éppen egy évtizeddel a *Leveleskönyv* kéziratának föl bukkanása után kezdődött el. A *Törökországi Levelek* megjelenése után többen úgy vélték, hogy a rodostói levélfő alig valamivel élhetett túl azt az évet, amelyben kézírata lezárult. Később vált bizonyossá: 1761. október 2-án hunyt el, vagyis csaknem három évvel a *Leveleskönyv* utolsó levelének dátuma, 1758. december 20-a után. Az író halálát közvetlen megelőző néhány esztendőből maradtak fenn Mikes Kelemen misszilis levelei. 1758. december 20. és 1759. január 5-e között engedélyt kapott a konstantinápolyi osztrák követtől, hogy háromszéki rokonainak írhasson. Ötöt kül-

dött haza 1759 és 1761 között erdélyi atyafiainak: egyet unokaöccsének, zabolai Mikes Istvánnak, a többit pedig féltestvérének, Huszár (Boér) Józsefnek.

A Mikes iránti érdeklődés szálai a XVIII. század végén két csomópontban futottak össze. Mivel a *Leveleskönyv* kézirata 1789-ben a bécsi magyar írók-szerkesztők körében bukkant föl és 1794-ben Szombathelyen látott napvilágot, joggal fordult a kutatók figyelme a kiadás előkészítésében részt vevő Görög Demeter, Kerekes Sámuel, Révai Miklós, Festetics György személye, Kulcsár István bécsi és dunántúli barátainak és pártfogóinak a tevékenysége felé. — Ugyanekkor elhanyagoltak egy másik, szintén fontos tényezőt, ti. azt, hogy a Mikes-hagyaték föl kutatásában, a *Törökországi Levelek* megjelenésének évtizedében, az erdélyiek, elsősorban zágoni Aranka György és az általa alapított tudós társaság, később Mikó Imre és Torma Károly is komoly szerepet játszottak. Az erdélyi nyelv-mívelők főként a nyelvápolás céljából kutatják föl a régi magyar — különösen az erdélyi — irodalom ismeretlen vagy elfelejtett értékeit, gyűjtik össze a naplókat, emlékiratokat, leveleket, régi szépirodalmunk ritkaságait. A kilencvenes évek nemesi-patrióta mozgalmi is élesztették a történeti-irodalmi irányú érdeklődést. Így kapott hangsúlyt az erdélyi fölvilágosítók tevékenységében a Rákóczi-emlékek összegyűjtése és őrzése, a kuruc kor emlékének idézése. Mikes neve és hagyatéka is ezekhez a hazafias erőfeszítésekhez kapcsolódott, s irodalmi és történeti vonatkozásban egyaránt a nemzeti jelleg kidomborítását, az „eszmét” anyagelvű terjesztésének ügyét szolgálta.

Ez idő tájt, 1794 elején érkezett Erdélybe Kulcsár István előbb már idézett levele gr. zabolai Mikes Jánosnak címezve. Mikes Kelemenről kért benne fölvilágosítást, „a ki Rákóczi Ferentz Fejedelemnek Fő Udvari Tiszttye vala”. Azt is megírta Kulcsár, hogy azért van szüksége Mikes életrajzi adataira, „mivel egy Török Országi Levelekből álló kéz-írást, akar ki nyomtatattatni a Rákóczi Ferentz Fejedelemnek, és a velle bujdoso Magyaroknak Történetei alatt” s „az említett Történeteknek Íroja Erdélyben Született Mikes Kelemen nevezetű”. (Regestrum, fasc. 111.) — Mikes János, aki zabolai Mikes István testvérének, a Kelemennel együtt gyerekeskedő Ferencnek az unokája volt, ebben az évben lett az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság tagja. Érthető, hogy a szombathelyi professzor hozzá intézett levele nagy érdeklődést keltett ebben a körben. Hiszen egy erdélyi, a kuruc mozgalomban részt vett székely író tűnt föl. Torma Károly jegyezte meg a kiadott *Leveleskönyv* visszhangját jellemezve, hogy „e mű amaz időnek legérdekesebb s különösen az akkori Erdélyben szélteben olvasott irodalmi újdonsága volt” (Figyelő 1881, 322). Aranka György, aki maga is zágoni születésű volt, tüstént hozzálatott az író kilétének a föl kutatásához.

Az első nyomok a zabolai Mikések leszármazottaihoz vezettek. Aranka György saját kezűleg jegyezte föl: „Gr. Mikes Jánosnál Mikes Kelemen levelei és más kéz írások” vannak. (Aranka-gyűjtemény. U. Historica köteg, vegyes kéziratok, é. n. KTL. — Jancsó Elemér szóbeli közlése alapján megtalált kéziratból.) Mikes János valószínűleg a Mikes Istvánhoz írt 1759. január 5-én kelt levelet kerítette elő Mikes István válaszfogalmazmányával együtt a rokonság levelestárából. A családi vonatkozások tisztázása után Aranka közvetlenül Mikes Kelemen féltestvérének a fiához, Huszár Sándorhoz fordult. Az ered-

ményről az Aranka-gyűjtemény egyik kis kéziratkötege tanúskodik. A kézirat hátlapján levő saját kezű bejegyzése annak provenienciáját is megjelöli: „2 Aug. 1798. Vezsem B. Huszár Sándor ur Levelét mellette Mikes Kelemen Írásait 6 darabba a'Kopertával.” (Aranka-gyűjtemény. Historica; KTL Mikes Kelemen Levelai, másolat. Filmmásolata az MTAK mft.-ban.) A beces lelet Huszár (Boér) József fiának tulajdonában volt. Íme a küldemény tartalma Aranka följegyzése alapján:

„1. Torma Éva Mikes Kelemen Anya Levele a' fiához. Kolosvár 22 xbris 1722. 2. Mikes Kelemen Levele amint láttzik Huszár Sándorhoz Joseffhez és ez az első Levele 5 Jan. 1759. Konstantzinápoly azt írja. 3. Rodosztó 25 Martj 1760 már az Ötse Levelét vette. 4. Rodosztó 19. Martii 1761. válasz. 5. már talám Huszár Sándornak írta. 6. más versek Huszár Sándornak, talám a Levél mellett. Rodosztó le írása versekben. NB. E meg van a'Török Országi Levelekben is Szombathely 1794. Koltsár István 1. 97. 1721. 42.” (Ezután a versek részletes összevetése következik.)

Aranka megjegyzései arra vallanak, hogy Mikes misszilis leveleinek másolt példányához jutott hozzá. Az 5. és a 6. pontban érthetőek találgatásai, mivel a másolatban nem külön-külön, hanem időrendben, folytatólagosan „6 darabba” írva következik a levelek szövege. A másolt kézirat terjedelme 32 ívrétű oldal, beleértve Aranka négy oldalnyi jegyzetét is.

A Huszár-család a Rodostóban elhalt bujdosó hagyatékát gondosan őrizte, híven Mikes Kelemen akaratahoz: *Az édes Anyánknak levelét mind edig szives tisztelettel meg tartottam, de az Isten Engemet ki vévén a' tselédím meg nem tudnák betsilenti, ezért Ötsem Urámnak küldöm, hogy had tartsa meg, . . .* — írja Mikes Rodostóból 1760. március 25-ig levelében. Így maradt fenn Torma Éva levelének szövege, amely Mikes misszilisének másolatában az 1. szám alatt áll.

Aranka gyűjteményének egyik jegyzéke arra mutat, hogy a Nyelvmívelő Társaságnak kiadási szándékai voltak a fent említett levelekkel. A „Kész munkák” között egy lista 15 pontban sorol föl kéziratokat, és a sort Mikes neve nyitja meg: 1. Rodosto. Mikes Kelemen Levelai (Aranka-gyűjtemény. R. köteg. KTL).

Mikes misszilis leveleinek kiadására a cenzúra szigorúsága, a Rákóczi-téma letiltása miatt, valamint a Társaság belső bajai következtében ekkor nem kerülhetett sor. De a kiadás elodázásával Erdélyben nem szűnt meg az érdeklődés az író személye iránt. Erre vallanak a misszilisek eddig megtalált másolatai. A Huszártól megkapott Aranka-féle másolatról újabbak készültek. Így került egy másolat-széria a Marosvásárhelyi Teleki Könyvtárba, egy másik a Kolozsvári Erdélyi Múzeum kéziratárába, egy harmadik az MTAK kéziratárába Mikó Imre útján; az 1760-ból való misszilisnek ezenkívül még négy különálló másolati példányáról van tudomásunk. A legkorábbi másolat 1762-ből való! Rodostó leírását tartalmazza 4 ívrét oldal terjedelemben. Annak a levélnek befejező része ez, amelyet Mikes 1761. március 1-én írt, Huszár József leveléhez csatolva, Huszár Sándornak. A vers végén a másoló írása: „Irattak le 1762dik Esztendőben Aprilnek első napján ezen Proff Mikes Kelemen Török országbul küldött versei.” (MTAK kézír. M. Irod. Levelezés 4-r. 125. sz.) A másoló neve olvashatatlan. Alatta: Torma Károly írása, „Toldy Ferentz úrnak tisztelete jeléül Torma Károly”. A borítólapon

Toldy kézírása: „Mikes Kelemen ‚A város Descriptionja‘ versekben. 1762-ki másolat. Torma Károly úr ajándéka 1865 júniusban”.

A Huszárokhoz írt Mikes-levelek másolatformában maradtak az utókorra. Az autográf levelek minden valószínűség szerint, a Huszárok levéltárával együtt, a múlt század derekán megsemmisültek (Kelemen Lajos szóbeli közlése, 1959). A Huszár néven ma meglévő anyag jobbára a Bornemisza család irata. Ebből is kevés van: KTL LXII, 5 csomó XVII—XVIII. század. — Bp. OL 1.286/144 sz., Boér OL 1.217,252/N. — OSZK Boér S. Qu. Hung. 723. Fol. 760. Mikes-missziliseknek nincs nyoma bennük. De nem találhatók a terjedelmes Bornemisza-levéltárban sem. Ebből mindössze néhány Mikes Kelemen elkobzott birtokaira vonatkozó hivatalos okmánymásolat került elő. (KTL Főosztály XIX, 1—75. sz. csomó. Kászoni báró Bornemisza család levéltára, br. Bornemisza letéte Marosillyéről, 1910.) — A Huszárokkal rokon Torma család levéltárának átvizsgálása sem járt eredménnyel. (Csicsókereszturi Torma család lev. KTL CLXI, 25 csomó, lajstromozva 3 csomó. Rendezve ideiglenesen. XIV—XX. sz. Torma Miklós letéte 1941. — OSZK Torma József és Károly iratai, Fol. Hung. 1234—1241. Quart. Hung. 1587—92—93—95, 2003, 2299, 2300. sz.) — A Mikes által is említett Nemesek, a fiátfalvi atyafiak terjedelmes levéltári anyagának átbúvárlásához (KTL) eddig nem jutottunk hozzá. — Szóba jöhetne még a Petkiek levéltára is; ennek nyomai a század elején Marosszentgyörgyre vezettek. Azóta nem tudunk róla (Kelemen Lajos szóbeli közlése, KTL).

Visszatérve Mikes misszilis leveleinek történetére, megállapítható, hogy néhány évtizeddel az Aranka-féle másolatok föltűnése után, egy autográf Mikes-levél keltette föl az erdélyiek figyelmét. Ez a levél azonos az annak idején Aranka György által említett, Mikes Jánosnál jelzett kézírral. Publikációját a következő sorok kísérik: „E Nemzeti Társalkodó folyó félelvi 17ik számában ‚Mikes Kelemen levelei‘ czim alatt tett imé kérdésekre: valljon említett Mikes Kelemen a’ mostani gróf Mikes családból származott-e? ki volt az ő nénye, kihez Kulcsár István által 1794-ben világ elébe bocsátott leveleit írta? sat., némi világosításul és feleletül egy fő rangu hazafi két levelet közle velünk. Mind a’ kettőt ugyanazon egy levélboríték foglalá magában . . . Ezen levelek nem kis világosságot lövellvén Mikes Kelemen viszonyaira: közlőjének világ elébe bocsátatásukért köszönettel tartozunk.” (Nemzeti Társalkodó 1840, II, 23. sz. dec. 23. Mikes Kelemen és Mikes István leveleik.) A Mikes-levél visszhangjára jellemző, hogy egyesek föl is jegyezték. Így például Keresztes Zsigmond kéziratban maradt munkájában: „A Szerkesztőség közöl két levelet, az egyiket írja Mikes Kelemen, — ki Rákóczit a Török Számkivetésbe kísérte, és a kinek ónnan irt Leveleit Kulcsár István 1794ben világ eleibe bócsátotta: — írja pedig 1759ben Jan. 5én gr. Mikes Istvánnak, ki is erre válaszol a Battyának.” (Ólvasásbeli Mindenest Gyűjtemény. Irá, és egybe szedé Keresztes Sigmund. 23. darab, 1842, CXCV. Hasznos Mulatságok. 378. §6. Sepsiszentgyörgyi Mikó kollégium könyvt. kéziratgyűjt.)

A Nemzeti Társalkodó szerkesztősége óvatosságból elhallgatta a közlő nevét, a később történetkből azonban Mikó Imrére következtethetünk. Mikó Imre a Mikesek zabolai udvarházában született. Anyja, Mikes Bora dédunokája volt Mikes Istvánnak, akihez 1759-ben Mikes Kelemen a szóban forgó levelet

írta. Az annak idején Mikes Jánosnál Aranka György által számon tartott „kézirások” István egyenes leszármazottaitól kerültek elő, és ez az ág őrizte azután is. Amikor ugyanis Toldy Ferenc a *Törökországi Levelek* 1861-es kiadását megelőzőleg Mikes János fiához fordult fölvilágosításért, azt a választ kapta tőle, hogy „Kelemen kezének a családi levéltárban semmi maradványa nincsen.” (Toldy: 1861, Életrajzi értekezés, II. k. 220.) Mikó Imre viszont keresés nélkül is megtalálta természetes lelőhelyén; ki is adta, és ő értesítette Toldyt, hol jelent meg, s hogy családja birtokában van az autográf levél, a reá adott válasz fogalmazványával együtt (Toldy: 1861, II. k. 220).

Az autográf misszilis levél megszerzése ügyében a kiadó 1859-ben fordult Mikóhoz, akitől az év végén kapott választ:

Tekintetes Titoknok ur, tisztelt Barátom!

Valahára sikerült a Mikes Kelemen 1759-beli, tehát most épen száz éves, levelét előkerítenem, s ígéretem szerint ezennel küldöm is.

Ennek eredeti hitelességéhez, mint Ön is látni fogja, szó nem férhet. A börtönön látható hátírat gróf Mikes Istvántól van, ki nekem anyai ágról születésem volt, s a kinek több eredeti kézirata levén birtokomban, emezt, azok után, kétségtelenül saját kéziratainak ismerem. De egy másik kétségbe nem vonható bizonyítéka a hitelességnek a mellékelt válasz conceptussa, mely az akkori kormányzó gróf Kemény László „Lecta”-jával van ellátva.

Meggyőződésem szerint e levél szétosztlat minden az iránt támasztott kételyt, mintha a *Törökországi Levelek* nem Mikes Kelementől származtak volna, mert a ki ennek fogalmazását, tartalmát amazokkal, különösen az utóbbiakkal, egybeveti, kétségen kívül meg kell győződnie arról, hogy ugyanazon egy elme szüleményei. Irmodor, kifejezések ugyan azok, ugyan azon megnyugtató vallásos érzet ömlik el ezen is, mint amazokon. Megvan főként ezáltal czáfolva azon legfőbb ellenvetés is, mit az említett levelek hitelessége ellen felhozatni hallottam: hogy t. i. azon korban ily latinismusoktól ment tiszta magyarsággal nem írtak volna. Van-e ebben is, az egy Trinitárius szón kívül — mit akkor másként kifejezni nem tudtak — csak egy idegen szó is?

Szívesen kérem kedves Titoknok ur, méltóztat a közlöttek, miután céljára fölhasználta, visszaküldeni — megkülönböztetett tisztelettel maradván a Tek. Titoknok ur

Kolozsvárrott, december 16-ikán

alázatos szolgája
G. Mikó Imre

(Mikó Imre közlésre kiválogatott levelei, 1859. dec. 16. KTI. Toldy kiadta töredékesen, i. m. 220. — Később, Jancsó Elemér: Gróf Mikó Imre ismeretlen levelei. Kolozsvár 1943, *Szellem és Élet* c. folyóirat VI. évf. 1—2. sz.)

A fölfedezés lázának izgalmairól Toldy is beszámol. „Aggodalmasan vártam e levelek megküldését, mert tartalma, s különösen a Mikes Kelemenének belső formája a mű valóságára, keze tán kéziratom autográf rangja mellett volt szólendő. Az óhajtott erekye 1859. decemberében csakugyan kezemnél volt. A „*Törökországi Levelek*” utolsójának kelte Rodostó, dec. 20. 1758., a megküldött eredeti levél „Constancinápoly 5 jan. 1759” íratott, s így amazal egykorú; s velem minden, ki a kéziratoskat összevetette, kegyeletes örömmel győződött meg, hogy a két kéz egy, hogy kéziratom Mikes Kelemen autographja.” (I. m. 220.)

Toldy siet Mikó Imrét tudósítani az értékes leletről. Levele az első tudományos erejű bizonyíték a kéziratok hitelessége mellett.

Nagyméltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram,

Kissé meggyült dolgaim miatt ez úttal csak néhány sorral kívánom azon örömet, hálammal együtt, kifejezni, melyet Excellentiádnak újabban köszönök. Tegnap estve, épen az akadémiái banketen (mely, záradék közt legyen mondva, sokkal kedélyesebb, elevebb, lelkesebb volt az azt-27-dikeinél, mely felette vegyes lévén, mintha kiki génirozva lett volna) Radnótfai úr átadta a kegyesen közlött két levelet. Sietek jelenteni, hogy MK levele constatirozza, megcáfolhatatlanul, mi szerint a Törökország. Leveleknek birtokomban levő kézírata eleitől végig

MIKES SAJÁT KEZE.

Képzelteti Excád örömet, s hálám mértékét. — A Mikes István levele is kincs.

Mely szerencse, hogy én Excádhoz folyamodtam ama kérdéssel és kérelemmel; mely szerencse hogy késtem Mikes kiadásával!!

Most már minden jól van!

Excellentiád meg fogja engedni, hogy majd Mikesseli foglalkozásaim közben leendő kérdéseimmel ismét szabad legyen alkalmatlanokodnom!

A székfoglaló íveit, átnézés végett, keresztktés alatt veondi Excd.

A jövő héten hivatalos dolgom lesz Váradon. Ó miért nincs május?!

Hü tisztelettel

Excellentiádnak

alázatos szolgálja
Toldy Ferenc

Pest, dec. 20. 1859.

(Mikó Imre közlésre kiválogatott levelei között, 1859. KTL. Filmmásolata az MTAK mft.-ban.) — Mikes Kelemennek Mikes Istvánhoz írt levelét kiadásában közölte Toldy (i. m. 221—222) némely helyesítési, központozásbeli eltéréssel. A kézirat visszaadásáról Mikónak írt kiadatlan leveléből bizonyosodhatunk meg. (Mikó Imre levelezése 86. doboz. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézírattára. 1862.)

Nagyméltóságú Gróf Úr,
Kegyelmes Uram.

Valahára lehet szerencsém, a legmélyebb hálával, vissza szolgáltatni a néhai Mikes-féle két levelet; melyekhez csatolom ezennel Mikes Kelemen Törökországi Levelei új kiadását, melynek példányát fogadja Excellentiád azon buzgó tiszteletem csekély jele gyanánt, melylyel Excellentiád magas érdemei és erényei iránt viseltetem; párját pedig az Erdélyi Múzeum könyvtárába kérem tétetni.

Magamat Excellentiád grátiáiba ajánlván, mély tisztelettel maradtam Nagyságodnak

Pest, mart. 10. 1862.

alázatos szolgálja
Toldy Ferenc

A szóban forgó kéziratnak ezután nyoma veszett. Sem a Mikes család iratai között, sem pedig a Mikó-levéltárban nem volt található. Egy évszázados lappangási idő múlva került újra elő Kolozsvárt a volt Erdélyi Múzeum kéziratára (KTL) törzsgyűjteményéből, Dani János levéltáros szerencsés keze nyomán. Így jutottam hozzá erdélyi tanulmányutam alatt 1960 januárjában (filmmásolata az MTAK mft.-ban). A boríték hátán, a pecsétes felén magyarul más kézzel, ifj. gr. Mikes István írásával: „Mikes Kelemen Ur Levele, mellyet Constancinápolyból irt; arra válasza üdvezült édes Attyámnak G. Mikes Istvan Uramnak. A. 1759 b. 5-ta Jan.” — Mikesnek ez a levele az említett Aranka—Huszár-féle másolati példányok között nem szerepel; nem volt meg Huszár József, ill. Sándor levélgyűjteményében. Mivel a Mikesknél sincs nyoma a Huszár családkhoz írt missziliseknek, valószínűleg nem állottak atyafiságos kapcsolatban, s nem értesítették egymást a Rodostóból érkezett levelekről. A Huszárok ugyan tudtak a Mikes Istvánnal történt levélváltásról, mivel Mikes Kelemen megemlítette ezt 1760-i levelében.

Váltott-e újabb levelet Mikes Kelemen zabolai Mikes Istvánnal, bizonyosan nem tudható. Az a valószínűbb, hogy nem. A főispáni hivatalát féltő unokatestvér óvatos, hideg és tartózkodó hangja a rokoni szeretetre vágyó öreg bujdosót újabb levélre nem ösztönözte, sőt kiábrándította. — Ha folytatódott volna levelezésük, a többinek is ott kellene lennie a meglevő autográf levél, boríték és válaszfogalmazvány mellett. A levelezés folytatásának másutt sincs nyoma. Igaz, kevés irat maradt fenn a Mikes családtól. Mindössze a STSzékelyMúz.-ban található egy 224 darabból álló kéziratköteg (Lelt. 23.752, fasc. N₂.2.) kb. az 1658—1732-es évekből; ezek többnyire gr. Mikes Mihály levelei. Van köztük néhány Mikes Kelemen elkobzott birtokaira vonatkozó másolat az 1710—1720-as évekből. — A Kolozsvári EK kéziratárában van egy kéziratköteg: Zabolai gr. Mikes István jegyzései (jelzet: 3162), de ezt nem lehet elolvasni, olyan halvány a tintája. Vele kapcsolatos a Budapesti EK kéziratárában levő irat: Tomus LX. Miscellanea Transylvanica. 16. Comes Stephanus Mikes, alicujus comitis encomia celebrat, 1746. — Végül gr. Mikes Mihály levelei 1708—1710. Az MTAK kéziratárában, MTA történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteménye; Rákóczi-Aspermont lev. Rákóczi-anyagának másolatgyűjt. 10. doboz; eredeti OL-ban. — A zabolai Mikes família leveleiről, 1804-ben készült, Regestrum-másolat sem szól Mikes Kelemen misszilis leveleiről, bár rögzít zágoni Mikes Kelemenre vonatkozó okmányokat. A Szászfenesen őrzött Regestrum eredetije, az ottani zabolai gr. Mikes Sándor családi levéltárával együtt 1944 táján veszett szem elől. — Mikes János levéltára Marosújvár mellett, magyarcsecszvei kastélyában volt. Iratanyaga az egyik Mikes-örökös beköltözésekor semmisült meg 1922 körül. Balla János gazdatiszt a nagy helyet elfoglaló családi levéltár egy részét a folyóba hordatta, a többit elégette, hogy az új birtokos lakosztályát a szép fekvésű levéltár helyiségeiben rendezze be (Kelemen Lajos szóbeli közlése alapján, KTL).

Azóta, hogy Mikes Kelemen misszilis levelei, ha szűk körben is, de ismertté váltak, elsőnek a Mikes Istvánhoz írt levél jelent meg nyomtatásban, 1840-ben, Erdélyben. Amikor Toldy másodszer (1861) kiadta, elkerülte figyelmét, hogy a Marosvásárhelyi Füzetekben Mentovich Ferenc közölte Mikesnek egy másik, 1760. március 25-i Huszár (Boér) Józsefhez írt levelét (1860, V—VI. füzet).

Szilágyi Sándor ezt föl is hányja Toldynak: „Őszintén sajnálom, hogy a kiadó, Mikes Kelemennek egy későbbi, 1760 márcz. 25-én Rodostóban kelt levelét nem ismerte, mely a Marosvásárhelyi Füzetekben, 1860-ban, a 425—435 lapokon olvasható. Több hibás feltevés- és tévedéstől megoltalmazta volna ez őt, mely beszámítva életrajzi adatainak becstét, mint epistola örökre irodalmunk egyik legszebb példánya fog maradni, és méltán csatlakozik a Törökországi Levelekhez, sőt kiegészíti azokat.” (Koszoru 1863, 266.)

A Marosvásárhelyi Füzetek szerkesztői, Mentovich Ferenc és Szabó Sámuel a levél szövegéhez az alábbi jegyzetet tették: „Ezen ‚b. Huszár alias Boér József thordavármegyei főispánhoz’ írt levelet Cserei Gábor hazánkfia történelmi adatgyűjteményéből közöljük.” Azt azonban nem mondják meg, hogy eredetiből vagy másolatból közlik-e, s nem jelölik meg a gyűjtemény lelőhelyét. (1959-ben az általunk megtalált, a Marosvásárhelyi Bolyai Könyvtárban levő Cseroi-féle példányról kiderült, hogy másolat.)

Csaknem három évtized múlva Abafi Lajos „Mikes Kelemen kiadatlan levelei” címmel közölte a Huszároknak írt Mikes-levelek közül az 1759., 1761-ben kelt leveleket. (A Petőfi Társaság Lapja 1877, 12—13. sz.) Szilágyi Sándor cikkét és Mentovich közlését ismerve, az 1760-ból való misszilis szövegét ekkor nem adta ki újra, de megjegyezte, hogy az általa használt Kazinczy Gábor-féle másolat szövege amattól „csak lényegtelen apróságokban tér el” (i. m. 188). Abafi ekkor a Huszár Sándornak írt levél végéről „A Város descriptioja Sándor Őtsem Uramnak” c. verses részt is elhagyta. A második közléskor (Figyelő 1878, majd ismét a Mikesről szóló könyvében, Bp. 1878, 176—208, 141—146) kiadta az összes misszilis levelek teljes szövegét, beleértve a Toldy kiadásából átvett, Mikes Istvánnak írtat is. A másolat eredetére vonatkozólag szükséztlenül célzott Szilágyi Istvántól nyert értesülésére, mely szerint — a kiadás alapjául szolgáló kézirat-másolatot talán Huszár Józseftől kapta Aranka, később Mikó Imréhez kerültek e levelek, s valószínűleg innen nyerte Kazinczy Gábor. (Figyelő 1877, III. 289.) Nem Abafitól, hanem Szilágyi Istvánnak Szabó Károlyhoz intézett leveléből tudtuk meg, hogy a másolat-szeriát Abafi, Kazinczy Gábornak általa megvett hagyatékában találta (ld. Szabó Károly személyi levéltára. KTL, CXXXIX, 6. doboz, lajstromozva, ABC rendben).

Kedves barátom,

A Mikes Kelemen leveleit küldöm. Bocsáss meg, hogy ennyi ideig voltak nálam: de nem kaphattam annyi időt, hogy velők végezhessek.

Most már megtettem.

E levelek részint egészen, részint töredékesen már megjelentek, s így akkor, mikor hozzám szives voltál elküldeni, már ismeretesek voltak előttem.

Az 1760-diki a Vásárhelyi Füzetekben jelent meg, s mint most ebből látom, egy nagy nyomtatási hibával atya helyett anya lévén nyomtatva. Ez a hiba Szilágyi Sándort aztán tévedésbe vezette. Szép értekezésében (Koszoru), azt a következtetést tevén, hogy Torma Éva mostoha anyja volt M-nek, holott ez a hely Boér József mostoha apjára vonatkozik, arról állítván, hogy pápistává tette.

A többieket Abafi közölte a Figyelőben azon értekezésébe szöve, melyet a Petőfi-társaságban felolvasott. Kazinczy Gábornak általa megvett hagyatékában

tékei között találta, a hová alkalmasint gr. Mikó Imre utján jutott, a ki azokat K. számára másoltatta, vagy tán a több egyenlő példány-másolatok egyikét ajándékozta.

Gróf Teleki Sándorral tavaly is, az idén is találkoztán itt Szigeten, azt említé, hogy Mikes Kelemennek olajba festett képe megvan az Erdélyi Muzeumban, a hová az ajándékozás folytán jutott. Én kételkedésemet fejeztem ki, hogy nem a másik, a régebben élt Kelemen-e? Ó erősítette, hogy a Rákóczi Mikeséé. Valóe ez? Kérem iránta felvilágosításodat; mert ha való a dolog, ugy a fényképet, melyet róla a gróf megígért, sürgetem tőle. . . .
Sziget, 1877. nov. 18. Szilágyi István

Abafi a Kazinczy-féle másolatot tartotta először hiteles szövegűnek, a Cserei-féle változathoz képest. Véleményét akkor módosította, amikor Torma Károly megküldte neki a KTL Aranka kézjegyével ellátott másolati példányt, azt, amelyik föltehetőleg Szabó Károly és Szilágyi István kezében volt. Ennek szövegét tekintette leghitelesebbnek, „mit azért jegyzek meg — írja Abafi —, mert e másolat a többihez képest számos eltérést mutat fel, és azokat egypár helyen helyreigazítja.” (Figyelő 1881, X, 321.) Több helyesbítő megjegyzést fűzött az általa korábban közölt Mikes-levelek szövegéhez, de új kiadásukra már nem került sor. Sőt a Kazinczy-féle másolat is szem elől veszett, mert nem jelölte meg a lelőhelyét Abafi sem. Csak napjainkban került elő, terjedelme 28 ívrétnyi oldal, Aranka följegyzései nélkül. (MTAK kézír. Kazinczy Gábor gyűjt. Irod. tört. I. Mikes Kelemen levelei. Másolat 28 l. — Eltűnt az Aranka-féle másolat-példány is. Jancsó Elemér, az Aranka-kéziratok ismerője 1955-ben írta, hogy az Aranka által gyűjtött Mikes-levelek elkallódtak. (Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai, Bukarest 1955, Akadémiai K. 58, 61, 87.)

1959—60. évi erdélyi tanulmányutam ideje alatt, Jancsó Elemér szíves tanácsai alapján végzett kutatásaim közben sikerült újra nyomára akadnom az Aranka-féle Mikes-kéziratoknak a KTL-ban és a Marosvásárhelyi TK-ban. Az összes eddig ismeretes kézirat-másolatok előkerülése módot adott a múlt században közölt szövegek ellenőrzésére és a misszilis levelek hiteles szövegének megállapítására.

* *

Maradtak fenn nyomok Mikes más misszilis leveleire vonatkozólag is. Ezek a következők:

Mikes Kelemen föltehető válasza anyja 1722. december 22-i levelére. Ismeretlen. — Vö. Mikes több sornyi bejegyzését anyja levelére 1723-ban; KTL Aranka-gyűjtemény Historica. Mikes Kelemen Levelei, in fol. 16. Aranka bejegyzése: „Torma Éva Mikes Kelemen Anyja Levele a' fiához. Kolosvár 22 xbris 1722.” Ld. a *Leveleskönyv* 51. lev. jegyz.

Mikes Kelemen levelei Bercsényi Lászlónak. 1746? 1747. okt. 15. Ismeretlen. — Vö. Kőpeczi Béla.—R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 1955, 385; gr. Bercsényi László Mikes Kelemen egyik levelére válaszul 1748. január 6-án. — Bercsényi és Mikes levélváltásáról vö. Forster Gyula BpSz 1924, 13, 117—21. (OSzK Quart. Gall. 55.) Ld. a 171. lev. jegyz.

Mikes Kelemen levele Czartoryski Ágost hercegnek, ill. Jávorka Ádámnak. Jelenleg ismeretlen helyen. Ld. Thaly Kálmán: Jávorka Ádám ezredes s a

Gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár. (Befejező közlemény.) Jaroslawi kutatások. Sz 1888, 594. — Özv. gr. Bercsényinével (sz. Kőszeghy Zsuzsi) Rodostóból eltávozott Kajdacsinének hagyta meg a haldokló Jávorka 1747-ben, hogy Mikes Kelemen levelét továbbítsa Czartoryski hercegnek. „Etiam hanc epistolam a praefato Magnifico Domino Mikiese, Rodoserati degente, ad Suam Celsitudinem promovi, ex manibus acceptatam piaae memoriae defuncti Magci Colonelli Domini Jaworka” — írja Kajdacsiné Czartoryskinak szóló levelében. Kajdacsiné levelének latin szövegét Thaly, állítása szerint, az akkor Vörösvárrott levő Rákóczi-archívumból, az eredetiből közölte. — A krakkói Czartoryski-levéltárban, az OL és a pozsonyi Állami Levéltár vöröskői anyagában végzett kutatásaim során eddig nem találtam ezzel kapcsolatos adatokat. (ItK 1962, 265.)

Végül Mikesnek egy üdvözlő levél formájú, valószínűleg kolozsvári diákéveiből való, hányatott sorsú kéziratáról kell még szólnunk. A múlt században elsőként gr. Lázár Mikdós hívta föl rá a figyelmet Szabó Károlynak írott keltezetlen levelében: „Kérem jegyezze meg magának a miket az oklevelekben gr. Pekri Erzsébet Theréziáról talál, azután olvassa el a Mikes Kelemen levelei II. k. 241^{lk} lapját, mert a közelebbi gyűlésben Mikestől egy tárgyat fogok bemutatni és akkor elvárok öntől egy megjegyzést. A tárgyat gr. Teleki Jánosné adta át nekem, az egy szent kép, melyet a bujdosó Mikes ajándékba adott gróf Petkinek, rajta érdekes sorok. Az ajándék is jellemző, de egyik oka a bemutatásnak a hogy buzdítsam hölgyeinket és másokat arra, hogy régiségeket, ha csekélységeknek is látszanak, adják be hozzánk. Egyuttal kérem küldje el hozzám az Szentlélekről szóló okleveleket, mert ott feledtem tegnap. Isten Önnel.” (Szabó Károly személyi levéltára KTL.) Szabó Károly a leletet értékesnek tartván, bizonyára közreműködött abban, hogy Szilágyi István kiadja azt. (VU 1879, 27. sz. — Megjelent még: Beöthy: Képes magyar irodalomtörténet. 1896, 472—73. — Benedek Elek: Zágoni Mikes Kelemen. Bp. 1906. — Szilveszter Ferenc: Mikes Kelemen. Kézdivásárhely 1914.)

A kézirat levélszerű címzése, amelyet a gyermek Mikes Kelemen kegyes lelki adománya követ:

Illustrissimo

Dño Dño

Comiti Davidi Petki

Annuam sancti sui Patroni

memoriam recoleuti hac fi-

gura congratulabatur

humillimus servus

Clemens Mikes

<i>conf</i> [essio—gyónás]	3
<i>com</i> [munio—áldozás]	3
<i>Ros</i> [grium—rózsafüzér]	3
<i>Mortif</i> [icatio]	4 [önsanyargatás]
<i>Lüt-Lau</i> [Lauret.Litania]	5
<i>Lüt-De Nom Je</i>	6 [Litania de Nomine Jesus]

A hátlapon egy barokk allegória, gyermekkori rajz, *Spés Fides Charitas* felirattal övezve.

A kor szokása szerint ilyen ajándékkal csak valamilyen közelebbi hozzátartozónak, szülőnek, testvérnek, tanítónak, esetleg rokonnak, kereszt- vagy bérmaszülőnek kedveskedtek. Mikes 1700 táján Kolozsvárt tért át katolikus hitre és ez idő tájt bérválkozott. Föltehetőleg Petki Dávid tölthette be a keresztapai tiszttséget (talán gr. Mikes Mihály fölkerésére), és névnapja alkalmából kapta a kéziratot Mikes Kelemenől. Vö az [1.] misszilis 9. sz. jegyz. végét.

Mikes Kelemen gyermekkori rajza Mikes Mihály fia, István testvérének, Ferencnek egyik dédunokájánál, Mikes Erzse, Teleki Jánosnénál bukkant föl. Mikes István és neje Petki Róza leszármazottaitól került a kézirat a rokonokhoz, a Kolozsvárt megtelepedett Mikes-ághoz. Sajnos, nem adták át az Erdélyi Múzeum kéziratárának, s így ma is magánkézben lappang. Valószínűleg Teleki Irma, özv. Bánffy Dezsóné tulajdonában van, akinek nagyanyja Teleki Jánosné, Mikes Erzse volt. Teleki Irma egy megbízottja 1957-ben megvételre kínálta föl a kéziratot a Kolozsvári Történeti Levéltárnak, de akkor nem tudták megvásárolni. A kéziratnak azóta nyoma veszett. Erdélyi tanulmányutam idején Dani János levéltárossal hiába kutattunk utána a kolozsvári Mikes-rokonság körében, sajnos nem tudtunk nyomára akadni.

A MISSZILIS LEVELEK TÁRGYI JEGYZETEI

[1. GR. MIKES ISTVÁNNAK. 1750.]

Az autográf kéziratról betűhíven közöljük. Lelőhely: RNK Akadémiája KTL Törzagyűjtemény. Filmmásolata az MTAK mft.-ban.

Mikes a levelet negyedrétebe hajtott, aranyozott szélű vélin papírra írta, amelynek vízjegye: HR.

A boríték egyik felén:

*A Monsieur
Monsieur Comte
de Mikes*

en Transilvanie

A boríték hátán, a pecsétes felén magyarul ifj. gr. Mikes István írásával: „Mikes Kelemen Ur Levele, mellyet Constancinápolybol irt; arra válasza üdvezült édes Attyámnak G. Mikes István Uramnak. A. 1750b. 5-ta Jan.”

Megjelent: Nemzeti Társalkodó 1840. dec. 23. 23. sz. — Toldy: Mikes II. k. 1861. 221—22. l. — Abafi: Figyelő 1878, IV, 303—304. l. (Toldy szövegközlése alapján.) — Abafi: Bp. 1878, 178—180. l.

1. Zágoni Mikes Kelemen a levelet unokaöccsének, gr. Mikes Istvánnak írta, aki ekkor Fejér vármegye főispánja volt. A zabolai famíliából származik, fia gr. Mikes Mihály háromszéki főkapitánynak és gr. Bethlen Druzsinnak. — Vö. 1733. „Herczeg Eugeniushnak G. Mikes Istvánhoz a Fejér Vármegyei Fő Ispányságról szollo levele.” (A Mikes familia Regestruma, fasc. 111.) — 1779. „G. Mikes István Felső Fejér Vármegyei Fő Ispányságáról szollo udvari

Collat. Levél." (Fasc. 2.) — Ld. alább Mikes István válaszfogalmazványát is.

2. Zabolai gr. Mikes Mihály felesége 1692-től Bethlen Druzsina, Bethlen Farkas kancellár és történetíró leánya. 1717-ben katolikus vallásra tért; meghalt 1724-ben. 1704-ben férjének Rákóczihoz való pártolása után Brassóban több hónapig volt Rabutin fogságában. A közeli atyafias ismeretség ideje 1707 előttre, Mikes Kelemen gyermekkorára tehető. Mikes Mihályné pártfogolta a református hitű árva zágoni Mikes fiút és özvegy édesanyját.

3. Gr. Mikes Mihály meghalt 1721. jan. 6-án. A Mikes család csik-somlyói klastromában levő sírboltjába temették. Magas hivatalra emelkedett székely katolikus főúr volt. Fia Mikes Kelemen háromszéki főkapitánynak és Kálnoki Zsuzsának. A nevezetes Mikes-féle pontokat 1699-ben ő hozta le Bécsből. Ezek a korábbi Lipót-féle diplomához képest orvoslást jelentettek az erdélyi katolikus főnemesség számára. Vele voltak még Apor Péter, Boér Simon, Petki Dávid stb. — Vö. még 1693. „Mikes Mihály Bároságáról költ Flgs Udvari Adomány Levél.” — 1696. „Zabolai Groff Mikes Mihály Grofságáról szollo Flgs Udvari Decretum.” (Regestrum, fasc. 1.2.) — 1699. „G. Guttenstein Venczelnek Bétsből expediált Testimoniuma arról — hogy G. Mikes Mihály minden üdőben mely hívséges viseletű Férfi volt, kivált akkor, midőn a Tökölina Irruptio el harapozott volt — vala mind ezek ellen — ugy a Törökök ellen is Diadalmason viaskodott.” (Fasc. 111.) — 1700. „G. Mikes Mihály Nova Donatioja.” (Fasc. 9.) — 1702. „G. Mikes Mihály Nova Donatit cum jure Regio I. Leopold Császártol Nyer azon Károlyvári [Alba Julia] Házra — melyet Uzoni Béli Páll per Notam el veszette vala.” (Fasc. 105.) — 1702. „B. Szolnok Vármegye Fő Ispányságáról Szollo Collationalis levél.” (Fasc. 2.) — 1703. „G. Rabutin Lajos Erdélyi Commendirozo Generalisnak, Székelyek Obesteréhez és Szolnok Vármegye Fő Ispányához G. Mikes Mihályhoz Brassobol irt Levele: melyben jelenti a Kővár Vidéken Kurutzok ellen valo Diadalmat — egyebekben pedig ajánlja a Grofnak a mindenekben valo hívséges gondoskodást.” (Fasc. 111.) — Rabutin cs. tábornok Szebenből 1703 őszén a kurucok ellen Háromszékre rendelte. Itt Tökölly volt ezredes kapitányai és hívei, köztük Henter Mihály és Nemes Tamás szervezték meg a székelyek fölkelését; Brassót körülférták, Mikes Mihályt elfogták.

1704. „Rákóczi Fejedelem által G. Mikes Mihálynak egy ezredes Lovas Fő Kapitányságról költ Collationalissa.” (Fasc. 111.) — 1704. júl. A gyulafehérvári gyűlésen Rákóczit az erdélyi rendek fejedelemmé választották; a három nemzet tagjaiból álló hírvivő küldöttség élén Mikes Mihály állott. 1704-ben a selmeci béketárgyaláson ő képviselte az erdélyi rendeket. 1705 őszén Mikes Mihály és gr. Pekry Lőrinc vezette székely hadak Moldvába húzódnak. 1706-ban a nagyszombati béketárgyaláson erdélyi békebiztosok: Pekry, Mikes, Kemény Simon, Teleki Mihály. — 1707—1711. Családjával Moldvába bujdosik. Rákóczi a kibujdosó székelyeket Mikesnek való engedelmességre utasította.

Gr. Mikes Mihály generális már a kuruc háború kitörése előtt gazdasági kapcsolatban állott moldvai és havasalföldi tekintélyes családokkal és a jászvárosi tárgvistei vajdai udvarokkal. A székely kurucok második kibujdo-

sásakor gr. Mikes és családja előbb Târgu—Ocnán, majd Moldva és Havasalföld határterületén, Focsaniban telepedett le. A kezdeti bérleti gazdálkodás után, családja, személyzete és állatállománya eltartására a Havasalföldön szerzett birtokon közvetlen gazdálkodásba fogott. Ez alatt az idő alatt ritkán fordult meg a fejedelem udvarában. — Hazatérése után, gr. Petki Dáviddal együtt, a brassói katonai parancsnok előtt 1711. júl. 3-án tette le az új hűség- esküt. — 1713. „G. Mikes Mihály Gubernialis Consiliáriusi Hivataláról költ Collat.” (Fasc. 2.)

Az erdélyi főurak közül aránylag kevesen emelkedtek ki a Rákóczi- korban. Mikes Mihály nem annyira tehetséges tábornok, mint esküjéhez hű főnemes, személye kiváltképpen a székelységben volt irányadó. Bár- mennyire igyekezett őt az udvar címekkel, adományokkal a császár hűségén megtartani, Rákóczi könnyen meg tudta nyerni ügyének. A fejedelem több- ször említi nevét Emlékirataiban és levelezésében. A zabolai gr. Mikes Mihályra és családjára vonatkozó adatok, zágoni Mikes Kelemen ifjúkorának alig ismert történetéhez nyújtanak támpontokat. — Előfordul neve Hermányinál is: „Mikes Mihály inasa” (62. anekdota).

4. A közmondást Mikes a *Leveleskönyvben igen mesze eset alma fájtól* változatban használja (123. lev.), amikor Rákóczi fejedelem József nevű fiát jellemzi. — Itt Mikes Ferenc személyére vonatkoztatja.

Mikes Ferenc, István bátyja, udvari tanácsos; meghalt 1727-ben. Felesége gr. Eszterházy Kata. A két testvér között apjuk halála után hosszú évekig tartó pörösködés kezdődött, amiről Kelemen is tudomást szerezhetett. A családi békétlenség okozóját Mikes Kelemen, a levél szerint, Ferencben látta. Diákkorában iskolatársa volt a kolozsvári konviktusban, összeférhe- tetlen természetét ott ismerte meg. Ld. Hermányi: 90. anekdotájában, Gr. Mikes Ferencné; 159. anekdota: „Mikes Ferenc egy haszontalan ember vala, de igen emberrágalmazó.”

Vö. 1721. „Zabolai b. Mikes Ferentz és István között a Fel-Kelhető Bonu- mok Osztályáról költ Levél.” (Regestrum, fasc. 83.) — 1725. „G. Mikes Ferentz G. Mikes Istvánt törvényesen meg inteti — hogy az osztatlan Jozság Proventussait tulajdon hasznára ne fordítsa.” — 1729-ben az országgyűlés elé vitték osztályos pörüket, amely Mikes Ferenc özvegye és Mikes István közt tovább folytatódott. — 1732. „G. Mikes István G. Eszterházy Katát G. Mikes Ferentz özvegyét a Porond nevű Város közönséges földén kezdett építkezéstől tiltat.” (Fasc. 36.)

5. A Mikes-családfa Ferencen és Istvánon kívül még három korán elhalt gyermeket tart számon; Pált, Mihályt és Zsigmondot.

6. Abafinál (1878, 179) tévesen: házamból áll. Az Erdélyből való kijövetel időpontját érti rajta, és helyesen 1707-tel jelöli a jegyzetben.

7. Ld. alább Mikes István 1759-ben kelt válaszlevelének fogalmazványát. Istvánnak hat gyermeke volt; két fia: István és Mihály, ez utóbbi Bécsben tanult, később a gr. Bottyáni regimentben szolgált és fiatalon elesett; négy leányának neve: Julia, Anna, Sára, Róza.

8. Mikes itt arra céloz, hogy a királynő 1740-ben elutasította a Rodostó-ból való hazatérés iránti kérelmét. — Az isteni rendelésben való megnyugvása ugyanolyan sztereotíp kifejezésbeli fordulatban nyilvánul itt is meg, mint *Leveleskönyvében* gyakorta.

9. Nem tekinthető véletlen következményének, hogy Mikes ezt az utat választotta először a levelezésre. Korábban a trinitáriusok útján kaphatott Erdélyből híreket. A károlyvári trinitáriusok ismerték a Mikes családot. — Vö. 1717. „P. P. Trinitarii — Paulini — et Minoritae. G. Mikes Mihály Fundationalis Contractussa két Páter eltartásáról.” (Regestrum, fasc. 99.) — Apjuk halála után, a pörösködés közben, ennek költségeit — úgy látszik — sem István, sem Ferenc nem akarta vállalni. 1730-ból és 1742-ből is van egy levél, amely az utódokat a Contractusból származó tartozásra figyelmezteti. — 1760. „A Károlyvári P. Trinitariusok és G. Mikes Antal és Testvére G. Mikes Mária Kornis Antalné Asszony között restans Interes iránt költ meg egyező Levél.” (Fasc. 99.) Tehát az idősebb testvérre, Ferencere, ill. két gyermekére hárult a hátralék megfizetése.

[Gr. Mikes István válaszfogalmazványa
Mikes Kelemen 1759. jan. 5-én kelt levelére.]

Méltóságos Ur,

Kedves Battyám Uram.

Constantinapolyból 5ta Januarii ezen folyo esztendőben költ Levelet az Urnak Batyam Uramnak az Méltóságos Generalatus Méltóságos Gubernator Urunk eő Excelentiajanak által küldvén meltoztatot ugjan Méltóságos Gubernator Urunk ö Excelentiaja kezembe küldeni, es az valaszolásra nekemis engedelem adatvan ugjan azon canalison kivanságára az Urnak Batyam Uramnak valaszolok. Igaz az hogj miolta eletben vagjok az Urrol Battyam Uramrol semit sem hallottam. Mivel üdvezült Atyám is meg 1720ban mult ki az vilagbol es üdvezült Atyamtól en akkor tizenket esztendős leven semit sem erthetem. üdvezült Aszonyom Anyam pedig 1724ben mult ki ez vilagbol, es Istennek ö szent Felségének nagj kegjelméből meg 1717ben az Catholica religiot amplectalvan igen aitasos Peldas eletet elt mind halalaig es az fenn meg irt esztendőben az Kolosvari Pater Jesuitak templomaban ellis temetetét sok szep (maga lelkinék holta után valo vigasztalására) rendeleteket hagjván maga után. G. Mikes Ferencz Batyam uram kevesset élt hazassagaban, igen ifjantan sok betegsegekel töltven idejet meg 1727ben szent Mihaly napjan mult ki ez vilagbol es maradot egy fia es egy leanya az leanya ment ferjhez G. Kornis Antal urhoz es az is ifjusaganak viragjaban ell holt. az Fia kit is hinak Mikes Antalnak maig is ell mint egy harmicz három esztendős ember es Nehai G. Haller János Gubernator ur ö Excelentiaja Leanyat vette nyolcz esztendővel ennek előtte el, negy leányi vadnak es Nemes Haromszeknek Feő Kiraly Biraja.

Az mi pediglen engem illet En hogj meg hazasodtam 30 esztendeje az mult augustusnak 25 napjan ell mult es vettem ell G. Petki David ur Leanyát kivel is az Isten feles szep gyermekekkel fiu es leány magzatokkal meg

aldot kik közül életben van egj 26 esztendős István nevü hazas fiam, az kinek ugjan mar Isten kegyelmessegeből vanis egj Mihály nevü mas fel esztendős fiacskaja, es ezen kivül 4 Leanyim vadnak életben kettő fernel egyiket hét esztendővel ennek elötte adtam ferjnek B. Bornemisza Pal urnak az ki is fia B. Nehai Becsi cancellar Kaszoni B. Bornemisza Jánosnak volt es ennek egj leanyais van valami hat esztendős Masodik leanyomat tavally majusban adtam ferjhez G. Haller Antal urnak. ket leanyom vagjon hajadon egjik 15 az masik pedig kilencz esztendős. En pedig noha meg olly felette vén nem volnek de beteges es sok változasokkal tellyes időmet töltöm meg éddig az Isten ingjen valo kegyelmeből életben meg tartott es Felseges Aszonyunk es mostani <Regnans> Dicsősegesen Regnans Kegyelmes Kiralynenk és Csaszarnenk Kegyelmessegeből Nemes Fejer Vármegyének Fő Ispanya Vagjok már majd tizenöt esztendőtől fogva. volt meg egy fiam az kiis Becsben tanolvan az G. Botyani ur ö Excelentiaja Regimentiben Zaszlo tarto volt es az hadakon ell is veszet.

Nagy haladással tartozik pedig az kivalt az jo Istennek az ki idegeny orszagon es edes Hazájátol tavul leteben is nem csak szükséget nem szenved, sőt olly kegjelmet tapasztallya Isten ö Felsegenek hogy masokkalis kivalt atyafiaival jól tehet az kik holta után is mind Isten elöt lelkeröl mind jo tetemenyeröl dicsiretesen es haladatoson meg emlekeznek es jo hire neve ez vilagon is holta után dicsiretes emlékezetben marad. Mind Lelki s mind testi ez vilagi bujdosásban pedig nagj boldogsag az, ki életét mind Istenne valo bekessegen mind ez vilagon maga felekezetinek es a nemzeti-nek fejéhez az Istennek bölcs rendelése szerint meg alazvan magat, Istentől s Kirallyatol kegjelmet ker. es mind ez vilagon mind az mason hivek közü számlaltatik ez valoban mind az vilagon nagj nyugodalmat es az jövendő életre keszitő boldogh halalhoz nagj segedelmet nyér.

En nekem pedig se nem szabad se nem lehet se ugj mint igaz hivinek Felseges Aszonyunknak annál inkább mint ö Felsege Kegjelméből ez hazában Fő Ispanyunk mas uton és alkalmatossággal az Urnak Batyam Uramnak irnom, hanem az Meltosagos Generalatus és az <előljároim> (Gubernium vagy Gubernátor) hirivel sem trinitarius se mas canalison irnom hanem az melly moddal mostanában az Ur Batyam Uram nekem irt es enis Valaszlok lehetne irni es Valamit csekellyesegemhez kepest parancsol melly Felseges Aszszonyunkhoz es örökös Fejedelmemhez valo Homagialis hüsegemet meg nem serti atyafisagos indulatimat meg bizonyítani kivanom. Maradvan

Meltosagos Battyam Uramnak

kesz szolgája Attyafia

A szöveget gr. Mikes István saját kezű, a gubernátor „lecta”-jával ellátott válaszfogalmazványáról (a rövidítések föloldásával) betűhíven közöltük. Lelőhely: KTL Törzsgyűjtemény. Az ívrétű levélpapír két függőleges hasábra van osztva; a fogalmazvány-szöveget a levélíró a jobboldalra írta, mint a hivatalos „impurus conceptus”-okat szokták írni. A kéziratot az erdélyi királyi kormányzó beírása, a tisztán maradt helyen hosszanti irányban: „Ezen levelet lehet meg írni és sub volanti kezemhez is küldeni, jól van az dolog fel téve, nincsen semmi a mi ártalmas benne lehetne, és az hiv sub-

ditus kötelessége ellen volna. Lecta 1759 6ta May. G. Kemény Gubernator.” Az <előljáróim> szót a kormányzó törölte és helyette a tiszta hasábra írta a „Gubernium vagy Gubernátor” szavakat. — A Rodostóba küldött levél elveszett.

Mikes István levelét kiadta: Nemzeti Társalkodó 1840, dec. 23. 23. sz. — Toldy: Mikes II, 1861, 223—25.

Lr. Kemény László 1758 és 1762. május 22. közötti időben volt gubernátor. Mikes Kelemen későbbi leveleit rajta keresztül küldte a Huszár családnak. — A gubernátor által Erdélyből továbbított levelet Mikes megkapta Rodostóban. Vételét jelezte is Huszár (Boér) Józsefnek 1760. márc. 25-én írt levelében.

Mikes István szüleinél, Mikes Mihályról és feleségéről Bethlen Druzsina-ról ld. előbb, a Mikes Istvánnak 1759. jan. 5-én írt levelet és a 2. és 3. sz. jegyzetet. Apor Péter is ír Mikes Mihály haláláról: „Anno 1721. Moritur C. Michael Mikes 6-a Januarii, Reg. Gubernii consiliarius.” (Apor MHH 11. 1863, Scriptores, 161.)

Kornis Antal házasságáról ld. Hermányi 90. anekdotáját. „Ez az ember gróf Mikes Ferencné gyöngy-gyönyörűséges leányát vette vala feleségül, s bizony derék asszonyságra talált is vala Antal, de ez a szép asszony életének virágjában meghala. Aztán vevé feleségül a Petki Dávid leányát...” Ld. még Kornis Antalról a 228. anekdotát.

Mikes Antal gr. Haller Zsuzsát vette feleségül. A Mikes-családfában Antalnak három fia és három leánya mutatható ki.

Mikes István felesége gr. Petki Róza. A zabolai Mikesek szoros kapcsolatban voltak a Petkikkel; a XVI. században háromszor mutatható ki köztük házassodás. Az előkelő Petkiek komoly szerepet játszottak a XVII. században a Rákócziak uralkodása alatt. Dávid atyja 1661-ben a székelyek csapatát vezette Kemény János ellen. A török állítólag fejedelemséggel is „megkínálta”, de Petki nem fogadta el. Fia, Dávid 1690 után nyerte el a grófi címet. A kuruc háború idején Mikes Mihállyal tartott. Együtt tértek vissza Moldvából és 1711-ben ő is letette a hűségesküt Brassóban. 1715-ben kir. táblai ülnök, 1722-ben Kolozs megyei főispán lesz. Rózán kívül még három leánya és két fia volt. Meghalt 1744-ben. — Ismeretes Mikes Kelemen kolozsvári éveiből származó rajzolt „vignette”, latin címzésével és szövegével: *Illustrissimo Domino Domino Comiti Davidi Petki Annum sancti sui Patroni memoriam recolenti hac figura congratulabatur humillimus servus Clemens Mikes*. A gyermek Mikes névnapj üdvözlésként adta gr. Petki Dávidnak. A zágoni Mikes fiú a zabolai grófi famlíához fűződő szorosabb szálak révén jutott e közvetlenebb kapcsolatot föltételező ismeretséghez. (Mikes 1711-re datált mellképeinek fölíratán — gróf — áll, mivel gr. Mikes Mihály hozzá tartozójának vélték. Mikes 1760. márc. 25-i misszilisének egyes másolati példányain is zabolai előnév van. Anyjának 1728-i temetési meghívóján az első férj neve: zabolai Mikes Pál, zágoni helyett.) A Mikes-kutatások korai időszakában a *Leveleskönyv* titokzatos „groff P. E.”-személyét, az „édes néne” alakját, többek között az egyik Petki leányban vélték megtalálni. — Vö. a [4.] misszilis 13. sz. jegyz. is.

Mikes István hivataláról ld. előbb Mikes Kelemen hozzá írt (1759) levelének jegyzeteit. Ír róla Apor Péter is: 1739. „C. Stephanus Mikes de Zabola

factus est supr. Comes cottus Szolnok Interioris. 1742. Resoluti sunt Viennae pro supr. Comite Cottus Albensis C. Stephanus Mikes." (Synopsis mutationum. MHH 11. 205, 228. l.) Hivatalos minőségben említi Hermányi (314. anekdota) „Mikes István Marosujvárt”.

Mikes István hűvös, tartózkodó hangja az ősz, rokoni szeretetre szomjazó Mikes Kelemen levélíró kedvtől lehütötte. Ezért nem válaszolt Mikes zabolai Mikes Istvánnak. — Ugyanakkor meglepte és meghatotta mostohaestvéreinek, Huszár (Boér) Józsefnek családias hangú levele, amely az író abafáji atyafiságának szívet melegítő üdvözlését hozta.

[2. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK. 1759.]

A levél szövegét Aranka György ívrétű másolatából betűhíven közöljük. Lelőhely: KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Mikes Kelemen Levelei, in fol. 16. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Aranka jegyzete: „Mikes Kelemen Levele amint láttzik Huszár Sándorhoz Joseffhez [Joseffhez: sor fölött beírva] és ez az első Levele 5 Jan. 1759. Konstantinápoly azt írja.”

További másolatok: Marosvásárhelyi TK: Mikes Kelemen Levelei, in fol. 16. Fasciculus Miscellaneorum Tom. V. 25. Ms. Filmmásolata az MTAK mft.-ban, f. 445^c/₅ (25). Az Aranka-gyűjteményből való példány hív másolata, helyesírási eltérésekkel és másolási hibákkal, Aranka lemásolt megjegyzésével.

KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Negyedré, a folio-példány mellett. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. Föltehetőleg az autográf levélről készült másolat, Aranka jegyzete nélkül.

MTAK kézír. Kazinczy Gábor gyűjt. Irod. tört. I. Mikes Kelemen levelei. A KTL-ben levő negyedré, Aranka-példány másolatának látszik.

Kiadta (Kazinczy Gábor másolatából) Abafi Lajos: Mikes Kelemen kiadatlan levelei. A Petőfi-Társaság Lapja 1877, 12—13. sz. Újra: Figyelő 1878, IV, és Mikes Kelemen. 1878, 176—178. l. — Szövegét a Torma Károly által kezéhez küldött KTL Aranka kézjeggyével ellátott kézirat alapján javította, Figyelő 1881, X, 321. l. — Bisztray—Barta 340—350. l. (Abafi szövege alapján.)

1. Huszár (Boér) József Mikes Kelemen mostohaöccse, fia Boér Ferencnek és Árva Mikes Pálné Torma Évának. — A báróságról és névváltozásról szóló okmány: „A Kövesdi Huszár-familiának 1728. jul. hó 12-én VI. Károly császár által bárói rangra emeltetése és 1813. máj. hó 28. Ferencz császár által való megerősítésének másolata” magyar fordításban. Ld. RNK Akad. KTL Huszár-leveltár: „B. Huszár Károly igazoló iratai.” — 1742. Kir. táblai ülnök. — 1747. Torda megyei főispán. — 1723. „Boér József kérvénye Mikes Kelemen anyai jószágai tárgyában.” (Illésy János: Adatok Mikes Kelemenről. ItK 1903, 495—98.)

2. Mikes utolsó levelének keltezése a *Leveleskönyvben* 1758. dec. 20. Ez év november 19-én nevezte ki a porta a magyarok básbugjává. Való-

színi leg ez idő tájt fordult meg Konstantinápolyban és kért engedélyt a rokonaival való levélváltásra. Az engedély megkapása után egyszerre, még Konstantinápolyban megírta a levelet Mikes Istvánnak és Huszár (Boér) Józsefnek. A sietség nyomairól árulkodnak a két levél egyező sorai és gondolatai.

3. Mikes arra az évre céloz, amikor Bukarestből visszatért Rodostóba. 1740. május 22-én írt arról Bukarestben *Leveleskönyvében*, hogy egy csiki barát ment hozzájuk; tőle is kaphattak híreket Erdélyből.

4. Az ehhez hasonló fordulat „de imádjuk az Istennek Istenes akarattját” Mikes *Leveleskönyvére* jellemző sztereotip mondat. — „Árva Torma Éva szomorú jelentése”, kelt Kolozsvár 1728. április 6-án. Ld. még a következő [3.] levél 7. sz. jegyzetét. — Nemes Csicsó-Kereszturi Torma család a XVI. században Zápolya alatt telepedett le Erdélyben. Jelentős birtokra tettek szert, megyei, főispáni, főbírói hivatalokat is viseltek. Családi fészük Belső-Szolnok vármegye volt. A XVII. században házasodtak a Toldalagi és Petki családból is. Torma György Huszár Borbálát vette nőül, aki később id. Hidvégi Nemes János háromszéki főkapitány felesége lett. Id. Hidvégi Nemes János kapcsolatban volt a zabolai és a zágoni Mikesekkel, a legjelentősebb: Apor, Cserei, Haller, Bethlen, Bánffy, Barcsai, Kemény, Gyulai stb. székelyföldi, háromszéki nemes családokkal. — Éva, aki Huszár Borbála első férjétől született, megtartotta a Torma nevet. Mostohaapja írja naplójába: „Adtam el mostoha lányimat férjnek, Klárát Béli Dávidnak, Évát Mikes Pálnak. 1685. Aug. 30.” (TT 1903, 94.) Így került Mikes Kelemen a misszióiseiben említett Tormákkal, Huszárokkal, Nemesekkel és Béliékkal rokonságba, sógorságba. Ld. alább a [3.] levél 13. sz. jegyz. is.

5. Huszár (Boér) József felesége gr. Haller Borbála. Négy gyermekük volt: Sándor, József, Zsuzsa, Krisztina. Ld. róluk Mikes következő két levelét is.

6. Az Abafi által közölt szövegben tévesen: szentelem; Abafi úgy vélte (1878, 177), hogy Mikes még ekkor is fordított. Erre a szóra is támaszkodott a Mikes-fordítások kronológiájának megállapításánál.

7. Mikes a *Leveleskönyvben* egyszer sem árulta el, hogy könyveket fordít. Rokonainak az első alkalommal eldicsekedett vele. A következő évben el is küldött egyet, a *Keresztnek királyi útja* c. kéziratot, amelynek vételét a Huszár család jelezte is. Ld. Mikes alábbi két levelét, [3.] 38. jegyz., [4.] 2, 9, 31, 32. sz. jegyzetét.

8. Mikes itt arra céloz, hogy Boér Ferenc hatására tért át Kolozsvárt 1700 körül a katolikus vallásra. Ekkor tért át édesanyja is. Kövesdi Boér Ferenc 1696—1697 táján vette nőül Mikes Pál özvegyét. A XVII. század folyamán a háromszéki Mikések és a kövesdi Boérok gazdasági kapcsolatban állottak egymással. (Regestrum, fasc. 115. stb.) A kövesdi Boérok, katolikus főnemeseik, tekintélyes hivatalokat nyertek. Ferenc egyik testvére, Simon mint erdélyi hadi biztos volt jelen 1697-ben a zentai ütközetben;

később Fogaras vidéki főkapitány lett; 1699-ben tagja volt a Bécsbe menő, Mikes Mihály vezette katolikus főemberek küldöttségének. Boér Ferenc, a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor a Somlyó várába és városába szorult több száz főnyi magyar had kapitánya volt. Miután br. Glöckelsperg Dietrich tábornok a német csapatok egy részével elvonult, Boér a kurucok által körülvevett végvárból 1703 augusztusában, csapatait hátrahagyva megszökött; erre azok föladták a várost. Rabutin tábornok ezért törvényszék elé állította Szebenben. Később Boér többekkel együtt azzal hagyta el Szebent, hogy a háború idején Moldvában telepedik le. Közben kapcsolatba került a kurucokkal, Thaly szerint Rákóczi táborába ment. Rabutin 1706—1707-ben, hűtlenség gyanújával, Apor Péterrel együtt Brassóban tartotta fogságban. A szabadságharc vége előtt Boért az udvar hűségén találjuk. Haláláig Kraszna vármegye főispánja volt; VI. Károly hivatalában megerősítette. Boér Ferenc meghalt 1720 elején.

A Mikes familia iratainak Regestruma szerint: 1709. „Erdélyi Commandirozo Generalisnak L. B. Kirchbaum Györgynek Parancsolattya — hogy tovább Rendelésekig Boer Ferentz a Mikesianum féle Notás Jozságban melynek Tutoria Inspectioja reája bizattott vala, ne háborgattassék. Ide tartoznak egynéhány Guberniális és Udvari Decisiok, Deliberatumok és Sententiák — a midön Boer Ferentz praetensioikat formált volt Mikes Kelemen ellen. 15 darab.” (Fasc. 54.) — Ez utóbbi okmányokról több nem ismeretes. Valószínűleg Mikes Kelemen birtokainak megszerzéséről vagy megmentési kísérletéről volt szó.

9. Az aláírás után utólag oda biggyesztett mondat a *Leveleskönyvben* alkalmazott módszere vall. Ha valami még eszébe jut, gondolatát sűrítve, p. s.-ként lejegyzi. III. Musztafa császárról van szó, aki 1757 novemberétől már uralkodott, a levél kelte pedig 1759. jan. 5. A megjegyzés tehát az azóta meglevő állapotra vonatkozik és nem a császár föllépésének időpontjára, amint azt Mikes fogalmazása sejtetni enged. Mikes időérzéke különösen a törökországi tartózkodás utolsó két évtizedében erősen kicsinyítő, sűrítő tendenciájú.

[3. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK. 1760.]

A levél szövegét az Aranka-féle ívrétű másolatból betű szerint adjuk. KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Mikes Kelemen Levelei, in fol. 16. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Aranka jegyzése: „Rodosztó 25 Martý 1760 már az Ötse Levelét vette.”

További másolatok:

- b) A TK-ban levő másolat: Fasc. Miscell. Tom. V. i. h.
- c) KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Negyedréte.
- d) MTAK kézír. Kazinczy Gábor gyűjt. Irod. tört. h. i.
- e) Marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár TE 260. 35, és 384. Index hujus libri: „6. Mikes Kelemen Levele, Rodosírol a Török Tartománybol melyet írt B. Huszár alias Boer Josefhez de a° 1760.” A levélmásolat borítóján ez áll: „Történelmi Emlékek. . . Néhai Cserei Miklós gyűjteményei . . .” Ez a vál-

tozat Mikes autográf leveléről is készülhetett, de pontatlanabb az Aranka (Huszár) által lemásoltatott példánynál.

f) KTL Aranka-gyűjtemény. *Historica*, a folio és negyedréti alakú szériák mellett külön. — Szövege az ívrétű Aranka-példánnyal mutat egyezéseket, de a Cserei-féle másolattal is keveredett. A szövegjegyzetekben ezek az eltérések, ill. egyezések jól láthatók. — A fenti példányok filmmásolatai az MTAK mft.-ban.

g) Egy a Bolyai Könyvtárban őrzött másolati példány szövegével azonos kézirat Damokos Dénes alsócsernatonai földbirtokos tulajdonában volt 1949-ig, azóta nyoma veszett a kéziratnak. Ld. a kiadásokat is.

h) Mikes Kelemen 1760. márc. 25. levelének másolata. Poss. Szilády Áron, Bács-Kiskun megye levéltára, MTA 685/1952. Ms. 121. Ld. még a Szilády Áron kézirat- és levélgűjtemény leltárát Ms. 10. 180/—B. MTAk.

Kiadta a d) változatból Abafi Lajos: Figyelő 1878, IV, 304—311, és könyvében, Bp. 1878, 180—193. Abafi a KTL Aranka (Huszár) másolati példánya szerint javította: Figyelő 1881, X, 321. — Bisztray—Barta: I. m. 350—357. (az Abafi-szöveg alapján). — Mentovich Ferenc és Szabó Sámuel: MF 1860, 425—435. (Cserei Gábor történeti adatgyűjteményéből.) — Benedek Tibor: Mikes Kelemen ismeretlen levele. 1760. március 25. Székely Nép 1924. jún. 29. júl. 3. 10. (Egy eredetinek és ismeretlennek vélt kézirat alapján közölte, amelyet Damokos Dénes alsócsernatonai földbirtokos őrzött.)

A szövegjegyzetekben a következő másolat-változatokra hivatkozunk:

Ar. II — Az Aranka-féle ívrétű másolat-széria melletti, különálló levél-másolat (KTL).

Cs. III — A Marosvásárhelyi Bolyai Könyvtárban.

TK — A Marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található, a KTL Aranka-féle ívrétű másolatról készült másolat.

1. A *Leveleskönyv* legszebb darabjaiban használ Mikes ilyen bevezető fordulatokat, a „nénjétől érkezett levelek vételekor”. — Ld. a következő [4.] levél kezdő sorait is.

2. Eszerint 1707-ben látták egymást utoljára. Ld. alább a 20. sz. jegyzetet is.

3. Gr. Mikes István válaszleveléről van szó. Éppen csak megemlíti, később nem szól róla. Ez is arra vall, hogy nem ezt a tartózkodó, hideg, hivatalos hangot várta ő a Mikes famíliától. Mikes István válaszlevelének fogalmazványa fennmaradt; előbb közöltük. — Huszár levelének szövege nincs meg.

4. A névváltozásról lásd az előbbi levél 1. sz. jegyzetét, valamint alább a 13. sz. jegyzetet. — A névváltozás miatti félreértés történeté kerekített kitűnő, részletező előadása, Mikes gondolatainak és mozdulatainak érzékeltetése, az eset élményszerű leírása rokon a *Leveleskönyv* jól sikerült részleteivel.

5. Aranyszájú Szt. János (Chrysostomus) konstantinápolyi pátriárka (347—407). Írásai közül elsősorban az ó- és újszövetséget magyarázó homiliáit, erkölcsstani műveit és mintegy 200 levelét tartják számon. Beszédeiben erősen ostorozta a féldyűzést és a gazdagságot. A gazdagok elleni föllépése következtében később megfosztották főpapi méltóságától, 404-ben száműzték. A Chrysostomus név (aranyszájú) halála után jött szokásba és

a liturgiába is átment. A legkiválóbb egyházatyák és szónokok sorában említik. Mikes fordításaiban neve gyakran előfordul. Az említett mondás a Gen. 37, 34 passzusra utal.

Mikes predestinációs zárómondata nem más, mint egy általa lefordított francia mű sorainak visszhangja: *A midön jákob josephet siratá, hogy ha az Isten ötet mindgyárt meg vigasztalta volna, minden valami nagy dolog történék josefel, jákoba, és fiaival, a meg nem lett volna, de az Isten, mondgya szent chrisostomus, ötet sirni hagyá, és nevette sirását, valamint egy gyermekét, a ki nem tudgya miért sir, az ur bőséges vigasztalást tartot néki . . .* (99 verso. *Tükör* 1749. — OSzK Quart. Hung. 1097. — Nicolas de Melicque: *Le Caractère des vrais Chrétiens*. Paris 1693.) — Mikes a bizalmas rokon levélben épp-úgy ráhagyja magát az isteni rendelésre, mint *Leveleskönyvében*. — Vö. Malingrey, Anne-Marie: Jean Chrysostome. „Sur la providence de Dieu.” Introduction, texte critique, traduction et note. Paris 1961, Éd. du Cerf, 295.

6. Századokon keresztül és még azon túl is. — Bizonyára a „per omnia saecula saeculorum” miseszöveg analógiájára keletkezett mondás.

7. Torma Éva 1728. április 6-án halt meg. Ld. „Torma Éva szomorú jelentésé”-t, nyomt. Kolozsvárott. KTL Huszár lev. Fasc. 8. Nr. 2. Film-másolata az MTAK mft.-ban. — Figyelemre méltó, hogy az író szubjektivitására annyira jellemző *Leveleskönyvben* ennek a számára nagyon szomorú hírnek nincs nyoma.

8. Törökországban nincs visszatérés. Középkori eredetű szállóige; a pokollal kapcsolatban volt használatos. Vö. L’Heptaméron. Contes de la Reine de Navarre XLVI. „. . . mais d’enfer, ah ! on n’en revient point: nulla est redemptio.” — Mikest mostohaöccse már hiába biztatta kegyelemkérésre és hazatérésre.

9. VI. Károly császár halálhírére írta Mikes reménykedve *Leveleskönyvében* 1740. november 19-i kelettel, hogy az ótörvényben, akik levelesek, szám-üzöttek voltak, visszamehettek a főpap halála után. (159. lev.) Mária Terézia megkoronázásának hallatára. 1741. augusztus 21-i levelét is ezzel a gondolattal, bizakodással végzi (164. lev.). Úgy látszik, hogy már beadták Konstantinápolyban a hazatérés iránti kérésüket; de erről Mikes mélyen hallgat. 1741. szept. 15-i levelében azt írja, hogy bujdosásuknak már csak a halál vet véget, a királynő örökre kirekesztette őket hazájukból. Mária Terézia kegyetlen válasza iránt érzett indulatát keserű humora mögé rejti (165. lev.). Erre a kegyelemkérésre céloz itt húsz év elteltével. A következő misszilisében is említi (ld. ott a 14. sz. jegyz.). *Leveleskönyvében* egyszer sem írt erről ilyen nyíltan. Misszilisében érthető okokból lojális a hangja. Fiktív leveleiben sohasem írt erről ilyen bűnbánó, hűségét bizonygató hangon.

10. Rákóczinál ez a fordulat többször is előfordul, pl. „On m’avois accoutumé en mon enfance mesme de baiser les verges dont on me feditoit; je me suis rappelé cet maxime et ce n’est que de Dieu que j’espère un heureux avenir . . .” Lettre à Besenval à Passi ce le 15 de may 1713. (Archives du ministère des Affaires étrangères Hongrie 17. f° 70. Ld. Pillias, 1939, 71.) — Mikeknél lásd még 1727. nov. 8-i levelét: *és meg kel csokolni a vesztöt. a melyel ostoroz.* (85. lev.)

11. Mikes egyik fordításában (*Keresztnek királyi utja*) gyakran ismétlődik ez a vallásos alapgondolat. Ld. az alábbi [4.] levélben a 2. sz. jegyzetet,

továbbá a *Leveleskönyvben* a 44, 117, 119, 121. levélben a keresztviselés ismétlődő motívumát.

12. Hasonló gondolattal foglalkozik *Leveleskönyvében* az 1723. április 15-i és 1723. dec. 19-i levelében. — A hosszúnak tűnő bujdosás jellemzésére leírt viszonylag korai szavai (47, 51, 74. lev.) csengenek itt vissza. Mintegy utalásként hangzik a *Keresztnek királyi utja* idevágó passzusára: *és a mihez az ember meg szokik. azt könnyebben szenvedé, a mi minden nap történik. azt végtire nem tarttyák nagy bajnak, és a szokás, mint egy természetté válik* (108 recto). 1747. MTAK mft. Eredeti Van Haeften: *Le chemin royal de la croix*. 1655. — Vö. *Consuetudo (est) quasi altera natura*. A szokás természetté válik (Cicero: *De finibus Libr. 5.*) — A *Spectateurben* ez olvasható: „Il n’y a point de proverbe qui renferme plus de bon sens que celui que nous entendons tous les jours de la bouche du vulgaire, lorsqu’il nous dit que la coutume est une seconde nature. En effet elle peut changer absolument un homme . . . (IV, 431.) — Bod Péter is ír róla: „Mit cselekszik a szokás?” (Hilarius 527. sz.) Erdélyi közmondásként is előfordul: *Természetté válik a szokás* (Konsza HáromszNépkölt 499). — Hasonló értelemben használja egy lengyel író ezt a latinra visszavezethető szállóige szerű mondatát, XVII. századi hőseit beszélgetve: „*consuetudo altera natura*”, vagyis a szokás az ember második természete (Sienkiewicz: *Özönvíz I. Európa Könyvkiadó, Bp. 1962, 174.*)

13. Brenhidai Huszár István, aki előbb Székely Mózes, majd Bocskai István pártján állt, 1607-ben nyerte el Abafáját. (Maros-Torda vm. — román neve: Apalina.) Halála után (1652, Abafája) fiai, Péter és Mátyás, az örökségen megosztottak; Abafája ez utóbbinak jutott. Mátyás tekintélyes nevet szerzett a Huszár családnak. I. Rákóczi György uralkodása kezdetétől fogva főasztalnokmester. Egy 1639-ben kelt oklevélben címe: Főlovászmester, Küküllő megye főispánja, Marosszék főkirálybírája és a fejedelmi tábla assessora. 1646-ban nősült másodsor, Bartsai Évát vette el. II. Rákóczi György alatt Torda vármegye főispánja lett. Egy 1651-ben kelt oklevél szerint címe: Udvarhelyszéki főkapitány, Torda megye főispánja, főlovászmester és consiliarius. Ez a cím illeti meg haláláig. Özvegye, Bartsai Éva 1659-ben Fiátfalván (Udvarhely vm. — román neve: Filiás), a Rákócziak által Huszárnak adományozott kastélyban lakott. (Vö. Lázár Miklós: Erdélyi főispánjai. Sz 1888, 248.) — Huszár Mátyás és Bartsai Éva leánya volt Borbára, Torma Györgyné, majd Nemes Jánosné; az ő leánya volt Torma Éva, később Mikes Pálné, majd Boér Ferenoné. Mikes Kelemen anyai ágú nagyszüleinek a fészke volt Abafája, ahol gyermekkorában többször megfordulhatott. Ld. Huszár lev. Periratok, KTL; és Kolozsvári EK kézír. 2521. gr. Lázár Miklós, *Családtörténeti jegyzetei*. — Ld. előbb a [2.] levél 4. sz. jegyzetét is. — Torma Éva második férjétől, Boér Ferenctől született József, anyai nagyanyja férjének, „annak a régi Familiának” a nevét vette föl. Vö. a [2.] levél 1. sz. jegyz.

14. Az égi madarokról vett hasonlatot ld. Máté 6, 25—28; vö. alább is.

15. Mikes ezt 1760-ban 69 éves korában írja. 52 évvel ezelőtt 17 éves volt, tehát itt 1707-től számítja bujdosását, vagyis szülőhazájának, Erdélynek elhagyásától kezdve, Rákóczi udvarába való kerülése óta. — Utalás a bibliai történetre; Mózes negyven esztendeig vándorolt a zsidó néppel a pusztában.

Exod 16, 33—35 szerint Izrael fiai negyven esztendeig mannával tápláltak, míg Kánaán földjének határát el nem érték.

16. Az elszórt kenyérről szóló török fatalista istenhit meséje, vagy arra való utalás többször előfordul a *Leveleskönyvben* is, a 7, 16, 19, 32, 36, 157. levélben. Misszilisében a török mondást Mikes megtoldja a sár-vívó angyal legendájával. — Ld. még az alábbi [4.] levélben a 4. sz. jegyz.

17. Talán arról a „hajdoni kép”-ről van szó, melyet föltéhetőleg 1710—1711-ben festettek Mikesről Rákóczi udvarában. Ez a színes olajfestmény jelenleg Kolozsvárt a volt Erdélyi Múzeumban van (KTL). Szürke nyomatú fényképmásolatát alább közöljük.

18. Huszár (Boér) József fia, Sándor Prinyi Máriát vette feleségül. A Prinyiekre (Perényiek) vonatkozólag lásd a következő [4.] levél 7. sz. jegyz.

19. Régi babonás szólás-mondás. „Ha a gyerek burokba születik, a burkot elteszik s 7 vagy 13 éves korán túl a gyerekek adják, s ha az magával hordozza, minden vállalatában szerencsés lesz.” stb. Ld. Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány. M. Földrajzi Társ. Bp. 1893, 249. A gyermek születésére vonatkozó jóslások. — Vö. Hermányinál is, 134. anekdota: „Valaki babonás burkot akart keresztelni.” — O. Nagy: Mi fán terem? 44. Burokban született.

20. Eszerint Huszár (Boér) József 1707-ben volt hétesztendő. Ld. az alábbi [4.] levél 5. sz. jegyz. is.

21. Szilágyi Sándor a Marosvásárhelyi Füzetekben (1860) közölt téves szöveg alapján „anyámot” olvasott. A hibás szövegre hivatkozva vélte Mikes Kelemen anyját bizonytalannak és Torma Évát Mikes mostohájának. (Koszoru 1863, 266.) Tévedését kiigazította Abafi (1878, 187). Vö. a szövegjegyzetet is.

22. Hallerkői Haller István Torda vármegye főispánja volt 1697-től haláláig, 1710-ig. 1699-ben báró lett, a grófi rangot is megszerezte, de azt csak halála után hirdették ki. 1708-ban a főkormányzók elnökévé nevezték ki s mint ilyen, a legmagasabb politikai méltóságot töltötte be. A Rákóczi-szabadságharc alatt 1707-ben Szebenben volt. Négyyszer nősült; első felesége Kemény Mária, a második Torma Borbála, Mikes anyjának testvére (megh. 1697-ben). Cserei Mihály Hallert nagy pápistának festi, aki miután hatalomhoz jutott, a „reformata religiot” üldözni kezdte. (Ld. Kolozsvári EK kéziratára 987. Szárhegyi gr. Lázár Miklós, Emlékeztetésre jegyzetek. Történelmi név és tárczakönyv. 110. — Sz 1888, 521.)

23. Ebben az összefüggésben az *Aszonyok mindenre vigyáznak* megjegyzés, hasonlatos a *Leveleskönyvből* ismert, Mikes „nénjé”-vel évődő hangnemére. Magánlevelében is megengedhetőnek tartja a gáláns szellemeskedést (de már csak zárójel között mondva).

24. Br. Bornemisza Pál Mikes Istvánnak Anna nevű leányát vette feleségül. Fia Kászoni br. Bornemisza Jánosnak, aki 1708-ban csiki főkirálybíró volt. Jánost VI. Károly alatt a katolikus főurak udvari kancellárnak tesszik meg, 1721-ben Mikes Mihály halála után főkormányzószéki tanácsos lesz. Ő a *pragmatica sanctio* egyik legbuzgóbb erdélyi pártfogója; Haller István Borbála nevű leányát vette feleségül. Így jutott fia, Pál az abafái jószágához. — A Kászoni Bornemisza-ág a XVII. század utolsó harmadától játszott, az udvarhoz való hűségénél fogva, jelentősebb szerepet. A Bornemisza fami-

lia nevezetes nőtágjai voltak Anna, I. Apafi Mihályné és Kata, Bánfi Dénesné.

25. Pontosan nem állapítható meg, melyik francia könyvéről beszél itt a levélíró.

26. Mikes úgy érti, hogy mostohaöccse — Huszár Borbála és Torma Éva révén — rokonságba került a Mikesekkel, Torma Borbála felől a Hallerokkal és a Bornemisza famlíával. Ld. az előbbi [2.] levél 4. sz. és ebben a levélben a 13. sz. jegyzetet.

27. Gr. Kemény László gubernátor (1758. jún. 6-tól 1762. május 22-ig) Kemény János fejedelem unokája. A bécsi udvar távozásra kényszerítette. Neve és családja Hermányinál többször is előfordul: 121, 157, 160. stb. anekdota. Beszél róla Bethlen Kata is Önéletírásában és leveleiben. — Kazinczy írja róla az Erdélyi Levelek-ben: „a bécsi insinüációra letevő a gubernatorságot, az országnak nagy szomorúságára és Buccow Adolf Miklós generál kezde igazgatni.”

28. Mikes a fent (14. sz. jegyz.) említett bibliai hasonlatot az égi madarakról itt saját szavaival fejti ki. Az újszövetségben ld. Máté 6, 26—28; Káldinál: „Tekéntsétek az égi madarakat, mert nem vetnek, sem aratnak, sem chűrökbe nem gyűjtenek: és a'tí mennyei atyátok táplállya azokat... És a'ruházatról miért vattok szorgalmatosok? Nézzétek a'mezei liliomokat mint nevednek: nem munkálódnak, se nem fonnak.”

29. Az itt következő részletek az oeconomiáról; a szántás-vetésről, az aratásról, a szőlőművelésről, gyümölcsökről — többnyire ismertek a *Leveleskönyvből* is, 3, 37, 42, 65, 69, 77, 161, 169, 174, 181. lev. Ld. a következő [4.] levelet is, ahol a búzatermesztésről, szőlőről, lovakról beszél Mikes.

30. Ezt a magánlevelekben szinte kötelező „egészség-kívánó” formulát Mikes a *Leveleskönyvben* kötetlen, játékos fordulatokká oldotta a „nénjé”-vel való csevegése közben.

31. A föltételes móddal kezdődő képzelt „raritas”-küldés Mikes megszokott játékoságára vall. A ritka állatok szemléletes leírása közben évődik két hűgával, nekik is küld — hogy meg ne haragudjanak — köszönetet pedig csak akkor vár, amikor az ajándékot veszik. Tréfa az egész, mert nem is küldi el.

32. Mikes eddig Lengyelországban, Franciaországban, Törökországban, Bulgáriában, Szerbiában, Havasalföldön és Moldvában járt.

33. A metszetlen lovakról és a lónyertésről lásd az alábbi [4.] levél szövegét is.

34. Haller János, a családtörténeti kimutatások szerint, meghalt 1756-ban. Csikszék, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybírája, 1734-ben Erdély főkoronányzója. Testvére László, Bethlen Kata első férje. János első felesége Apor Péter leánya volt, akiről Hermányi (228. anekdota) nem valami hízelgően írt. Második felesége Daniel Péter leánya, akitől több lánya született. Mikes Ferenc Antal nevű fia Haller János Zsuzsa leányát vette feleségül, s így esélyesnek tartották a megüresedő gubernátori szék betöltésére.

35. A Huszár—Torma—Nemes—Mikes családok házassági kapcsolata révén kerültek ezek a fiatallvi [Udvarhely vm.] családok atyafiságba.

36. A *Leveleskönyv* visszatérő motívuma: *levelet írok, nem könyvet* (13, 57, 172. lev.), *levelet írok és nem historiát*, (80. lev.). Itt mivel valódi levelet ír,

már megengedheti ennek az általa kedvelt fordulatnak fordított értelmű használatát, ti. *nem Levelet, hanem Könyvet írtam kednek.*

37. Torma Éva levelének vételét Mikes *Leveleskönyvében* jelezte 1723. dec. 19-i levelében (51. lev.), s ez idő tájt írta rá imaszerű bejegyzését anyja levelére, amit a másolat szintén megőrzött.

38. A *Keresztnek királyi útja* c. kéziratról van szó. Szerzője Van Haeften (Regia via crucis, 1635), francia fordítója R. P. Didac: (Le chemin royal de la croix, 1655). A könyv másolata a múlt században került elő, erről vélte Abafi, hogy eredeti kézirat. Az autográf kéziratot Szigeti József kolozsvári irodalomtörténész találta meg 1960 januárjában Désen. Vö. a következő [4.] levél 9, 32. sz. jegyz. is.

39. Mikes Kelemen születésére vonatkozó, közelebbi adat ezen kívül nem ismeretes. Születése napját eddig nem sikerült megállapítani.

[4. BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK 1761.]

A levél szövegét az Aranka-féle ívrétű másolatból betűhíven közöljük. Lelőhely: KTL Aranka-gyűjtemény. Historica. Mikes Kelemen Levelei, in fol. 16. Filmmásolata az MTAK mft.-ban. — Aranka bejegyzése: „Rodosztó 19. Martii 1761. válasz. 5. már, talám Huszár Sándornak írta. 6. más versek Huszár Sándornak, talám a Levél mellett. Rodosztó le írása versekben. NB. E meg van a Török Országi Levelekben is Szombathely 1794. Koltárs István 1. 97. 1721. 42.”

További másolatok:

b) A TK-ban levő másolata: Fasc. Miscell. Tom. V. i. h.

c) KTL Aranka-gyűjtemény. Historica negyedrét.

A fentiek filmmásolata az MTAK mft.-ban.

d) MTAK kézír. Kazinczy Gábor másolati példánya, i. h.

e) A város leírása. 1762. MTA M. Irod. Levelezés 4-r. 125. sz.

A vers szövegjegyzéséről vö. a *Leveleskönyv* 42. lev. jegyzeteit.

A levelet kiadta: Abafi Lajos: A Petőfi-Társaság Lapja 1877, 12—13. sz. „A város descriptiója Sándor ötsém uramnak” rész nélkül; a verset is közölte Abafi: Figyelő 1878, IV, 191—192. és könyvében Bp. 1878, 193—208 és 141—146. Kazinczy Gábor másolati példányából; a levél szövegét Aranka és Huszár másolata alapján kiigazította: Figyelő 1881, X, 321.

A szövegjegyzetekben az alábbi másolat-változatokra hivatkozunk:

Ar. negyedrét. — A KTL-ben, az Aranka-gyűjteményben.

TK — A Marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található, a KTL Aranka-féle ívrétű másolatról készült másolat.

MTAK 1762 — Rodosztó verses leírásának különálló másolata 1762-ből, az MTAK kézírattárában.

1. Innen ismeretes, hogy Mikes megkapta Huszár József második, 1760. szept. 15-én kelt levelét. A Mikeshoz írt levelek elvesztek. — A befejezéshez vö. Rákóczi (Forgách urnak. Danczkárul die 12. Marty 1712) levelét: „szí-vőknek vizsgálója tudja” (Archivum R III, 1874, 738). Másutt: szí-ve-m ví-za-gálója” (Vall 241).

2. Mikes fordításainak életszemléletéhez simuló, s a bujdosásba való beletörődését tápláló gondolatai itt is éppúgy helyet kapnak, mint *Leveleskönyvében*. Az élet terhének, keresztjének türelmes hordozására intő tanítás refrénje megfelel hazaküldött könyve (*Keresztnek királyi útja*) egyik fejezet-címének: *hogymindennek amaga keresztét kel viselni, és nem kell abban váltogatni.* (79 recto. 2. könyv, 2. fejezet.) Franciául: „Qu'il faut qu'un chacun porte sa Croix sans en choisir aucune.” (Le chemin royal de la croix, 1655. MTAK mft.-ban.) — A keresztviselés motívumát Bethlen Kata is gyakran említi Önéletrrásában (4). A keresztviselésről lásd az előbbi [3.] levél 11. sz. jegyzetét.

3. Huszár József felesége, Haller Borbála 1760-ban halt meg. Valószínűleg Apor Péter által említett, Haller György udvari tanácsos és Kornis Anna leánya volt. (Haller István Borbála nevű leányát Bornemisza János vette feleségül.) Huszár feleségének halálával és a gyással kapcsolatos elmélkedő részlet hasonló a *Leveleskönyvben* is előforduló alkalmi elmélkedésekhez. Mikes racionális gondolatvilágának példáját láthatjuk mostoha-testvéreinek adott tanácsában.

4. Az elhintett kenyér legendájáról lásd az előbbi [3.] levelet is (16.sz. jegyz.).

5. A „kis néne” Torma Éva és Boér Ferenc első, korán elhunyt gyermeke lehetett. József eszerint második gyermekük volt s ha 1700-ban született, szülei házasságának időpontja 1796—1797-re tehető.

6. Huszár Sándor felesége Perényi Mária. Mikes Prinyi-nek írja. Őt gyermekük volt: Antal, József, István, Borbála, Anna. Itt elsőszülött gyermekükről van szó.

7. 1703 augusztusában az ugocsei földbirtokos br. Perényi család tagjai letették a hűségesküt Rákóczinak és híven szolgálták a szabadságharc bukásáig. Nevük előfordul Rákóczi Emlékirataiban, Bottyán, Bercsényi, és különösen gyakran Károlyi Sándor levelezésében, Prinyi, Perény, Perény, Príni Prényi alakban. A család ősei Abaúj vármegyében, Kassától nem messze fekvő Perény nevű helység után kapták nevüket. Az említett id. Perényi Imre, és ifj. Perényi Imre két közeli ág leszármazottai, ez utóbbi 1715 után szintén főispán lett. András és János testvérek voltak, emez főbejáró; Miklós fia, László, Mikes bejáró-társa volt. A nevek között nem említett Zsigmond Rákóczi szárnysegéde. Farkas szintén közeli ágból származott; lovasezredes és Bercsényi udvari kapitánya. Miklós neve fordul elő leggyakrabban. Gyalogezredes, 1704-ben brigadéros. A trencsényi csatavesztéskor is derekasan helyt állt Celder Orbánnal. Később Eger védője, a vár kapitulációja után Rákóczi-val tartott. Mikes Lengyelországban is együtt volt a Perényiekkel (vö. Szathmáry, 260—261).

Mikesnek a fejedelmi udvarban eltöltött esztendőik alatt volt alkalma megismerni a család tagjait. Huszár Sándor felesége a családfák tanúsága szerint Perényi Imre közvetlen leszármazottja. A Perényi család egyik őse, a XVII. században Szatmár megyében nyert birtokot; Nagyszöllős (Ugocsa vm.) és Terebes az 1650-es években a család temetkezési helye volt. Nem világos Mikes célzása a gyakori temetésekkel kapcsolatos történelmi említésével. Tótkerebesről (Zemplén vm., ma Trebišov) lehet szó; Mikes volt itt Rákóczi-val együtt 1707. aug. 22-től szept. 19-ig. (Esze Tamás: Kuruc vitézek folya-

modványai 1703—1710. Bp. 1955, Hadtört. Int. 554: II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei.) — Abafája, ahol a Perényi lánynak gyermeke született, a Maros mellett fekszik; ezért tréfálkozik a levélíró, hogy a Maros vize „hathatósabb” a szőlői víznél.

8. Utalás Mária és Márta bibliai történetére: Luc 10, 42 „És felelvén, monda néki az Úr: Márta, Márta, szorgalmatos vagy, és sokakban törődöl. De egy a’ szükséges, Maria leg-jobb részt választott...” (Káldi).

9. A *Keresztnek királyi útja* c. könyvről beszél, amelyet Mikes az előbbi (1760) levéllel együtt küldött el Huszár Józsefnek. Ld. ott a 38. sz. jegyz. s alább a 32. sz. jegyz. A francia mű jókedvű, ájtatos hősnőjét nevezik Strophilának. Ezt a nevet ruhazza rá a levélíró Zsuzsi húgára. — Abafi annak idején tévesen állította, hogy a könyv nem jutott el a Huszár családnak.

10. „Érdekes a következő használat, melyben inkább hol-t várhatnánk”: *hová lehet...* (Simonyi: Határozók II. 1892, 331.) — Simonyi idézi Pázmányt is: „Hová lehet annál tökéletesebb isteni szeretet, mint ha ki...”

11. A nyelvtanulásról Mikes írt már *Leveleskönyvében* is, 1719-ben és 1725-ben (27, 62. lev.). Itt is elárulja gyakorlatias, modern fölfogását, amikor a német nyelv szükségességét hangsúlyozza. — A „gazeták”-ról írott sorai azt bizonyítják, hogy Mikes Rákóczi halála után is hozzájutott a hírlapokhoz Rodostóban. Saussure leírása szerint a „les Gazettes et les Mercuries de France, de Hollande et de Cologne” c. hírlapok jártak Rákóczinak. Ld. a 108. lev. jegyz. is. A hadiesemények híreit, akárcsak a 30-as és 50-es években, most is ezekből merítette Mikes.

12. A *sütőház* a nemesi udvarház része. A benne található dolgokról idézünk a XVII. század második feléből egy leírást: „A sütő házban: Két ács csinálta ajtó. Egy öreg dagasztó tekenő. Szakasztó tábla. Egy lábas üst. egy sütő dézsza, egy szita, két kis szakasztó tekenő. Másfél hordó almaeczet. Egy üveg ablak. Egy rossz kájhás kemezo.” (Az ócsva-apáti udvar és majorság inventariuma 1662—63-ból. — Géresi Kálmán: A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. k. 1600—1700. Franklin-T. Bp. 1887, 451.)

13. Ez arra mutat, hogy Mikes is Kolozsvárt bémálkozott meg. Talán gr. Petki Dávid volt a keresztapja. vö. az [1.] misszilis 9. sz. jegyz. végét.

14. Ld. a *Leveleskönyv* 51. leveléhez fűzött jegyzetet. Boér Ferenc nem szerzett gráciát Mikesnek, de szándékában volt, hogy Károlyi Sándornál kieszközölje mostohafia hazatérését. Halála akadályozta meg benne.

15. Az isteni akaratra és rendelkezésre való hivatkozás, Mikes életében bekövetkezett események valódi okai helyett a gondviselés kezének keresése és feltétlen elfogadása, a *Leveleskönyvnek* is egyik jellemző motívuma. Ez Mikes éleztzemplétének egyik alapvonása.

16. „Neve se említessék közöttetek.” — Itt mondja meg az író legvilágosabban, hogy a törökországi osztrák követ útján kért kegyelmet, amint tudjuk, 1741-ben. Ld. az előbbi levél 9. sz. jegyzetét. A törökkel kapcsolatban fordul elő más vonatkozásban a *Leveleskönyvben*, szintén: *nec nominetur in vobis* formában. (22. levél.)

17. „Tekints rám és könyörülj rajtam, mivel magányos és szegény vagyok.” A *Vulgatában* a LXXXV. zsolnában: „Oratio ipsi Davis” ehhez

hasonló: „Respice in me, et miserere mei ...” és „... quoniam inops et pauper sum ego.”

18. „Akinék nincs semmije, annak semmi sem hiányzik.” Ókori cinikus vagy sztoikus mondás, talán Erasmus közvetítésével.

19. A gyapotról írt a *Leveleskönyvben* is 1720-ban és 1725-ben (37. és 60. lev.). Mint annak idején „nénje”-nek, mostohaöccsének is azonos utasítással ajánlja figyelmébe a gyapotmagot. — A gazdálkodásról lásd az előbbi [3.] levelet, 29. sz. jegyzet.

20. Bibliái képes beszéd. Matt 10, 16: „Legyetek azért okosok mint a' kígyók, és együgyűek mint a' galambok.” (Káldi.)

21. A francia mondást az író emlegette 1718-ban és 1753-ban *Leveleskönyvében* is (15. és 189. lev.). La Rochefoucauld az asszonyok poklát az öregségben látja: „L'enfer des femmes, c'est la vieillesse.” (Maximes. Paris 1664, Larousse, 114.)

22. Talán a jobbágyivadék Bakócz Tamás érsekről (1442?—1521) szól az alkalmi történet. — Armalis a. m. címeres nemeslevél. Így hívták a nemeslevéllel bíró birtoktalan nemest is, aki gyakran jobbágytelken gazdálkodott.

23. A törökök börtjéről a *Leveleskönyvben* is írt Mikes 1719-ben és 1753-ban (29, 190. lev.). — Az itt leírt sorok a *Leveleskönyv* 190. levelére mutatnak. A ramazán érintése után ott is Mohamed és Krisztus története következik.

24. A barátokról előbb is írt Mikes (Mikházi Barát). A mikházai monostorra, az udvarhelyszéki Mikházán letelepített ferencrendi barátokra céloz. Ld. Székely oklevéltár IV. Kolozsvár 1895, 289—90. „II. Rákóczi György védelmébe veszi a Mikházi barátokat.” (Kelt Gyulaféhevárt, 1656 ápr. 10.)

25. A történet csak itt fordul elő. Előadott korábban (204. lev.) egy más dervissel kapcsolatos történetet is. A dervisekről lásd még a *Leveleskönyvben* a 184, 185. levelet. — Mikes annyira beleélte magát a *Leveleskönyv* irodalmi, anekdotázó attitűdjébe, hogy magánlevelében is szórakoztat.

26. Hermányinál a berbitél tájszó birbitél alakban fordul elő (235. sz.).

27. Vö. NySz ujonba, ujonában, ujontában. Ld. Simonyi: Határozók II, 1892, 352. Időhatározó szók.

28. Mohamed és Krisztus társalkodását a börtől való alkudozásról itt ugyanolyan részletesen és elevenen dialogizálva mondja el, Mikes, mint 1753-ban (190. lev.), talán még gördülékenyebben.

29. A fiatallviak a Nemesek és a Tormák. Abafáján Huszár Mátyás ivadékaik vannak; ld. az előbbi [3.] levél 13. sz. jegyz. — A háromszéki uzoni Béli család fiairól van szó. A családtörténet számon tartja őket, mindketten az Apafiak idejében meghurcolt Béli Pál unokái. Atyjuk Kelemen, anyjuk Henter Krisztina. Hatan voltak testvérek, a legifjabb 1707-ben született. Pál elsőszülött, felesége Váradi Gyulai Juliánna, János a harmadik fiú, felesége Torockai Krisztina. A másodszülött József fia Vencel, felesége Mikes Ferenc unokája, Mikes Kata volt. Béli Kelemen öccse Dávid, Torma Éva nővérét, Klárát vette feleségül, id. Nemes János másik mostoha-lányát.

30. Kemény Simon, János erdélyi fejedelem unokája; felesége Vaj Anna. 1704-ben Görgény várában húzódott meg, majd az erdélyi vármegyei és

székely nemességgel együtt meghódolt Rákóczinak. A fejedelem írja emlékiratában, hogy Kemény Simon, a Nemesi Társaság alezredese vezette a nemes ifjakkból álló századot a fölvatásra 1707. április 26-án. Mikes az udvarban szolgálatot teljesítő erdélyi főtisztet, mint bejáró jól ismerte. — Kemény Simon temetéséről Hermányi 284. sz. anekdotájában olvashatunk.

31. Mikes először a Huszár Józsefnek írt 1759. jan. 5-i levelében szólt arról, hogy könyveket fordít. *Leveleskönyvében* sehol sem említi.

32. Az író közbejött halála miatt további könyvek hazaküldésére már nem került sor.⁴

33. Itt is az érdekes, hogy az író az „irodalmi” formulát magánlevélben is alkalmazza. A nem unalmas magánlevél eszmény volt a francia levéltudományban. Mikes többféle változatban ismétli ezt a fordulatot *Leveleskönyvében*, a „nénjé”-vel való fiktív levelezésben. Vö. a 13, 21, 56, 75, 89, 172, 180. és 183. leveleket.

[Folytatólag 5. *Huszár Sándornak.*]

34. Ez a rész, melyet a külön megszólítás és a tartalmi különbség figyelembevételével közöltünk [5.] számú levélként, Huszár József fiának, Sándornak szól.

35. A *kis Antalkó* 1760. máj. 7-én született. A kicsinyítő névhasználatra vö. Bethlen Kata leveleit: „kis Klárikó” (373, 391).

36. A levelet Mikes bibliai forrású sorokkal zárja: *hogy meglásd fiaidnak fiait és a békét Izraelen*. Ld. a Vulgata CXXVII. zsolttárát, 6, „Et videas filios filiorum tuorum, pacem super Israel.” Káldinál: „És lássad fiadnak fiait, a békességet Izraelen.”

37. Ezek a „post scriptum”-szerű sorok újra az apának, Józsefnek szólnak. Mikes több mint fél évszázada szakadt el szülőhazájától, s ha *Leveleskönyvében* bírálta az erdélyi állapotokat, most az elismerést sem vonja meg. Az erdélyi állapotokról ugyan keveset tudhatott, mert az alkalmi híreken, a szepeni kereskedők s a trinitáriusok tudósításain kívül, csak rokonainak két-három levele állott rendelkezésére. — Mikes ehhez a leveléhez csatolta verses leírását Rodostóról.

38. A város descriptionja eltérésekkel megvan a *Leveleskönyvben* is, az 1721. nov. 20-i (42.) levélben. A kettőt első ízben Aranka György vetette össze. Az általunk is alapul vett Aranka-féle ívrétű kéziratmásolat szövegét sorról sorra összehasonlítja a Kulcsár-kiadásban megjelent verssel. Az eltéréseket a vers után következő, saját kezűleg írt megjegyzéseiben foglalja össze. Ezt a műveletet később Abafi is elvégezte a Kazinczy-féle másolat és a Toldy-kiadás szövege között. Megállapított kihagyásokat, bővítéseket. (Figyelő 1878, IV, 190. l.)

Az általunk végzett egybevetés a *Leveleskönyv* kézírata és az Aranka-féle misszilis levélmásolat alapján történt. A levélmásolat következő 391—92, 437—48, 451—54, 465—486. számozott sorai, összesen 40 sor, nincs meg a *Leveleskönyv* 42. levelének szövegében. — A *Leveleskönyvben* található városleírás (42. lev.) következő: 168—175, 192—199. számozott sora, összesen 16 sor, nincs meg az 1761-i misszilis levél másolatában.

Az író tehát 16 verssort törölt korábbi 132 sornyi verses szövegéből és helyére 40 új sort illesztett Rodostót leíró versében. A misszilisben levő vers

igy 156 sorból áll. Mikes 116 sornyi szöveget emelt át a *Leveleskönyvből*, de kisebb-nagyobb eltérések ebben a részben is megállapíthatók. Például: *Leveleskönyv* 156—57. sor: Levélmásolat 427—28. sor:

*ótt keszkenőt a nyakára,
tésznek, s'elég ajándékra.*
Leveleskönyv 160—61. sor:
*a vő legény, pillangoson,
megyen előtt, -te kardoson,*
Leveleskönyv 166—67. sor:
*egy hetig tart, lakadalom,
három napig, az unalom,*

*Ot Keszkenyöt a'Nyakára
Tésznek meg mást a'Vállára.*
Levélmásolat 431—32. sor:
*A'Vőlegény pillangoson
Előtte mégyen pompáson.*
Levélmásolat 449—50. sor:
*Őt nap tart a'Lakadalom,
Annyit még az unadalom.*

Rodostó leírására vonatkozólag lásd a 42. levél jegyzetét is. A hosszú misszilis levél és a *Leveleskönyv* sokrétű tartalmi rokonsága azt mutatja, hogy új élményanyag alig szüremkedett már át Mikes tollán. 1759—1761 közötti életeről és az ottani eseményekről alig tudunk meg valamit. Az író, aki minden valamire való témán kapva kapott, most szinte elfeledkezik a jelen eseményekről és a múlt felé fordul, szülőföldjén, hazájában töltött gyermek- és ifjúkorának emlékeit idézi föl. Pedig lett volna más témája is.

A többi között egy ritka esetet említhetünk. Egy korabeli lengyel emlékirat följegyzése szerint Rodostóban 1760-ban nagy hajókatasztrófa történt. Egy teherhajó a kikötőből elindulva több mint 30 utasával és egész rakományával együtt elsüllyedt. A memoár szerzője egy kalandos életű lengyel „felcsernő” előző nap ugyanazzal a hajóval vetődött el Rodostóba, ahol meglátogatta a magyar bujdosók telepét. A rodostói magyarokat már ismerte, mert Vidinben, 1738-ban több mint egy hónapot töltött Rákóczi József udvarában (141. lev.). 1760-ban a találkozásról írt barátságos sorai bizonyítják, jó fogadtatásra és „derék magyar barátokra talált”. Ez éppen Mikes bászugsága idejére esett. 1760-ban Konstantinápolyban befejezett memoárjában írja a lengyel emlékirató: „...jedenaście dni po morzu pływali i ledwieśmy do miasta Tekierdagi na[d]morzem leżącego przyplynęli i zaraz z tego okręciku wyniosłam się, i tamem miała dobrych przyjacióli Węgrów, co się zostali po królu węgierskim, s[więtej] pamięci Rakoczym. Nazajutrz tenże okręcik naladowali pszenicą i jęczmieniem i tenże reisz, to jest szyper ze trzydziestu ludźmi nazad pojechali do Stambułu. Tylko co się od brzegów odbili, zaraz okręcik na kawałki się rozerwał i wszyscy ludzie w nim potoneńi, tylko jeden chłopiec Greczyn, na imię Pentelemon, wypłynął i potem u mnie służył...” („... tizenegy napi hánykódás után nagy nehezen elvergődünk a tengerparton fekvő Rodostó városához; partot érve menten otthagytam a hajót; derék magyar barátokra lettem e helyen, akik a szent emlékezetű Rákóczi magyar király után maradtak ott. Másnap ugyanezt a hajót meg rakták búzával és árpával, s ugyanaz a kapitány és kormányos harminc emberrel megindult vissza Stambul felé. Alighogy elhagyták a partot, a hajó egyszerre csak darabokra hullott szét és minden ember vízbe fulladt. Csak egy Pentelemon nevű görög fiú tudott kiúszni, akit aztán szolgálatomba fogadtam...” (242.) A Czartoryski Múzeumban levő autográf kéziratból (Cz II 1482) kiadta Roman Pollak és Marian Pełczyński: Regina Salomea z

Rusieckich Pilsztynowa, Proceder podrózy i zycia mego avantur. 1957, Wyd. w Krakowie.

Mikes Kelemen mielőtt választ kapott volna 1761. március 19-én kelt levelére — 1761. október 2-án Rodostón elhunyt.

✱

Mikes Kelemen összes művei sajtó alá rendezésének megindulása óta igen sok segítséget kaptam az OSzK kéziratára és az MTAK mikrofilmtára munkatársaitól s az Irodalomtörténeti Intézetnek a régebbi magyar irodalommal foglalkozó, a szöveggondozásban képzett és tapasztalt tudományos munkatársaitól. Önzetlen és értékes tanácsaikkal támogattak lektoraim, Zolnai Béla, valamint Kelemen József, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa. A Mikes-kiadás megvalósításához nyújtott eddigi szíves segítségükért ezúton mondok őszinte köszönetet. A Leveleskönyv török vonatkozásainak szakszerű feldolgozásáért Hazai György, az általa készített anyag lektorálásáért N. Kakuk Zsuzsa turkológusnak tartozom köszönettel. A jegyzetek és a Mikes-kéziratok gépelését H. Richter Aranka végezte; gondos és fáradságos munkáját nagyon köszönöm. Az Akadémiai Kiadó belső szerkesztőitől és a Nyomda dolgozóitól az I. kötet munkálatai folyamán kapott sokoldalú segítséget itt köszönöm meg.

RÉSUMÉ

Les Lettres de Turquie ont paru sous la forme du premier volume des oeuvres complètes de Kelemen Mikes publiées sous les auspices de l'Institut d'Histoire Littéraire de l'Académie des Sciences de Hongrie. Ce volume contient également quelques lettres (missives) de l'écrivain. Cette édition commémorative consacrée à l'occasion du 200ème anniversaire de la mort de Mikes comporte quatre volumes, et contient le texte de tous ses écrits de Turquie entre 1717 et 1761.

Kelemen Mikes (1690—1761) a passé cinquante ans dans l'émigration de Rákóczi; sur ces cinquante années il en a passé presque cinq à la cour du roi de France, et plus de quarante en Turquie. Jusqu'à la mort de François Rákóczi II (1735) il fut chambellan à la cour du prince. A partir de 1717 il vécut à la cour de Rodosto où durant les longues années de son exil, il poursuivit une activité littéraire.

L'héritage littéraire manuscrit de Mikes qui a heureusement été récupéré par la Hongrie à la fin du 18e siècle, comprend plus de 6000 pages manuscrites. Les relations de Turquie ne figurent que dans l'oeuvre qu'il a écrite sous forme de lettres fictives intitulée «Lettres de Turquie», ses autres oeuvres sont un remaniement d'oeuvres françaises.

Les lettres littéraires de Mikes peuvent être considérées comme une source littéraire digne de foi de l'histoire de l'émigration de Rákóczi en Turquie. Leur sujet est déjà connu de l'opinion publique scientifique turque. L'édition turque moderne des Lettres de Turquie (Türkiye mektupları. Aviren: Sadettin Karatay tarafından tercüme edilmiştir. Ankara 1944—1945, Maarif Matbaası, Vol. 2, 224, 268. — Dünya edebiyatından tercümeler. «Macar Klasikleri») a paru il y a vingt ans, sur la base d'une ancienne édition hongroise, quelque peu périmée, remontant à 1861.

C'est pour la première fois que le texte littéral, scientifiquement authentique des Lettres de Turquie, est publié, sous la forme du présent volume. Et c'est la première fois aussi que la partie importante de mots et de noms turcs qu'elles contient est, avec cette édition, transmise comme il convient. Il est vrai que Mikes ne savait pas beaucoup de turc, mais il n'en est pas moins que les données turques éparses dans cette oeuvre, peuvent être également précieuses pour les spécialistes d'histoire des dialectes turcs qui ont à résoudre des problèmes de source. A côté des explications de mots et de noms turcs que contiennent les notes de certaines lettres, nous consacrons aussi dans l'introduction à l'apparat critique, un chapitre spécial à la récapitulation de la littérature et des particularités historiques et linguistiques touchant aux faits turcs.

L'auteur hongrois de ces lettres a connu les règnes et leurs changements, de quatre sultans d'Ahmet III jusqu'à Mustafa III, et ceux de vingt grands vizirs, et il les note dans ses lettres littéraires. Il évoque les événements des guerres qui ont eu lieu de 1717 à 1718 entre les Turcs, Venise et les Autrichiens, et de 1737 à 1739 entre les Turcs, les Russes et les Autrichiens, la conclusion de la paix, le soulèvement des Janissaires de Patrona en 1730, des tremblements de terre et des épidémies de

peste dans la région d'Istamboul, des paysages de Turquie, de la société, des coutumes, de l'agriculture turques, des traditions populaires et historiques du pays ainsi que de la vie quotidienne en Turquie des émigrés hongrois. Dans les descriptions relatives aux faits turcs, ce sont surtout les portraits des sultans et des grands vizirs, et les explications personnelles qu'il donne des raisons des changements politiques, qui méritent de retenir l'attention. Les passages où il décrit la vie quotidienne des Turcs sont imprégnés d'un exotisme très personnel caractéristique de Mikes. L'exilé hongrois s'est rendu plusieurs fois à Constantinople et Andrinople, il est allé dans les villages de Gallipoli, Jeneköy, Beykos, Büyükdere, Büyükkalli, et a parcouru la rive du Bosphore. A l'occasion d'un voyage à Rodosto, Istamboul, Cernavoda, Vidin, Fetislan, Nicapolis, Rouchtchouk, Bucarest, Foksani, Jassy, Rodosto, il s'est rendu sur les territoires de la Bulgarie et de la Yougoslavie actuelles, dans les voïvodats de Valachie et de Moldavie, et dans les régions en bordure des voies d'accès à la Porte. Séjournant dans les pays balkaniques, il note ses observations relatives à la vie des habitants, les traditions ethnographiques, les cérémonies nuptiales chez les Arméniens et les Grecs, et chez les Turcs, il parle des danses populaires bulgares, des costumes populaires serbes, roumains, bulgares et turcs, de l'hospitalité et de ses coutumes chez les Moldaves, les Turcs, les Bulgares, il décrit avec pittoresque certaines villes, comme Vidin, Bucarest, Andrinople, Rodosto, Istamboul. Ce que l'auteur écrit dans ses lettres fictives repose sur des impressions et des expériences personnelles, mais parfois aussi il a recours à des sources écrites. Parmi les tableaux les plus importants qu'il brosse ainsi, il faut mentionner celui qui a pour sujet l'administration, l'organisation politique de l'empire ottoman, les règles en vigueur à la cour, la religion musulmane (lettres 172—192) et qui date des années allant de 1748 à 1754. La plus grande partie de ce texte intéressant est tiré d'un résumé de P. Ricaut d'une oeuvre traduite de l'anglais en français (Tableau de l'empire ottoman, 1709).

Mais les Lettres de Turquie comportent également d'autres traits littéraires européens. En cultivant le genre de la lettre d'une façon artistique, Mikes a réussi une synthèse féconde entre les traditions de la littérature épistolaire hongroise et la forme épistolaire propre au classicisme français. A l'arrière-plan de toute l'activité de Mikes en tant qu'épistolier, dans son style qui aujourd'hui encore garde tout son charme, ce que l'on trouve c'est ce goût qu'eut le classicisme français pour le genre de la lettre qu'il cultiva avec un éclat nul part égalé en Europe. L'écrivain avait une très large culture française, et ses lectures ont laissé leurs traces dans un grand nombre de ses lettres. L'influence intellectuelle des oeuvres qu'il a traduites ou remaniées est également sensible dans ses lettres fictives.

Dans les dernières années du siècle dernier et les premières de celui-ci, des recherches ont eu lieu à Rodosto et Istamboul au sujet des reliques de Rákóczi et du legs de Rodosto. On a découvert à Istamboul le cachet d'époque de Mikes, avec l'inscription «Dzseneral Mikes baschbug madzsarliján» et ses armes de Transylvanie. Il n'est pas impossible que tout ne nous soit pas parvenu de ce qui subsiste des Hongrois ayant vécu à Rodosto et il se peut que des manuscrits de Mikes, et d'autres souvenirs de Rákóczi se cachent encore en Turquie. Cette édition, qui est placée sous le signe de l'importance qu'il y a à entretenir les traditions nées des relations turco-hongroises du 18e siècle, pourrait être le point de départ d'une coopération scientifique plus étroite dans le domaine des recherches touchant aux relations historiques turco-hongroises.

Le texte littéral des Lettres de Turquie et de la correspondance de l'écrivain contenues dans ce volume est accompagné de notes critiques en bas de page. L'apparat critique et explicatif qui suit le texte contient une préface à l'édition des oeuvres complètes de Kelemen Mikes. Cette préface est elle-même suivie d'une introduction détaillée aux notes du premier volume qui donne des éclaircissements sur le manuscrit, sur les éditions imprimées sur la méthode suivie dans l'édition actuelle, etc. Dans les notes explicatives, ont été classés et étudiés d'une façon critique en vue de la publication, les résultats des recherches faites sur Mikes jusqu'à ce jour, l'ample matière fournie par les recherches comparatives sur les sources, enfin l'ensemble de la bibliographie des ouvrages hongrois et étrangers, s'occupant de Mikes, aussi bien du point de vue linguistique, littéraire, qu'historique et ethnographique.

NÉVMUTATÓ

- Abafi (Aigner) Lajos 333, 347, 354, 356, 373—374, 377—382, 385—386, 470, 502, 515, 531, 554, 614, 670, 733, 781, 801, 808—809, 811, 813, 817—819, 823, 825, 829
- Abdi 636
- Abdullah (Abdula) ld. Náíli Abdullah Pasa
- Abdullah (Abdulla) janicsár aga 201, 671
- Abdullah (Abdula) pasa ld. Kerküklü Bojnuejri Szejjít Abdullah
- Abdullah ruméliai Pasa 170, 428, 636
- Ábel 625
- Ábrahám 78, 511, 595, 735
- Abu Bekir Abdullah kalifa 270, 759—761, 775
- Áchmet nissánsi ld. Nisándzsi Hadzsi Ahmet Pasa
- Ács (Aachs) Mihály 506, 627
- Ádám 89, 284, 532—533, 778
- Addison, Joseph 342, 619, 658, 666, 783
- Ady Endre 502, 506
- Ágmet császár ld. III. Ahmet
- II. Ágost Frigyes 121, 181, 188—189, 212, 576, 628, 651
- III. Ágost 651, 687
- Ágoston, Szt. 455, 502, 522, 533, 584, 678
- Ahasvérus király 711
- III. Ahmet 166, 296, 388, 390, 392, 411, 414, 634, 751, 794
- Aiszóposz (Aesopus) 83, 222, 434, 523, 559, 694—695
- Alberoni bíboros 431
- Alebret, Giovanni di 586
- Álepi pasa ld. Rekeb pasa
- Alexander Magnus ld. Nagy Sándor
- Alexi György 692
- I. Alfonso 622
- Ali kalifa 270, 275, 740, 759—761, 767, 769, 775
- Ali pasa ld. Hekimólu Ali Pasa
- Ali Pasa nagyvezér (megh. 1716) 440
- Ali ruszcsuki Pasa 713
- Altheer János 336
- Amade László 569
- St. Ambrosius (Ambroise) ld. Ambrosus, Szt.
- Ambrus János 602
- Ambrus, Szt. 128, 505, 584, 796
- Amiensi Péter ld. l'Hermite, Pierre
- Amorato Ottomanno ld. II. Murat
- I. Amurátes (Amurat) ld. I. Murat
- Amurates (Amurat) császár ld. II. Murat
- Amyot, Jacques 585
- Andrád Sámuel 534
- András király ld. II. Endre
- András, Szt. 516
- Angyal Dávid 344, 393, 411, 416, 424, 431, 433—434, 440, 449, 451, 479, 486, 495, 522, 542, 577, 597, 649, 657, 669
- Angyal Endre 418
- Anjou-ház 528
- Anna di Bologna 622, 623
- Anna Ivanovna cárnő 651, 727
- Anne de Bretagne 648
- Antiochos 585
- Anton metropolita 719
- Anton rája 465
- Don Antonio 86—88, 528—532
- Antonius (Marc Antoine) 93, 176, 537, 647—648
- Apáczai Csere János 552
- I. Apafi Mihály 614, 823
- Apazi-ogulu 465

- Apor Péter 333, 353, 409—411, 423, 426, 429, 433, 450, 476, 478, 480, 493, 501, 511, 517, 536, 556, 576, 591, 598, 602, 615, 645, 664, 678, 698, 722, 775, 812, 817, 819, 824—826
 Apponyi Rudolf 534
 Aranka György 305, 316, 347, 363, 365, 519—520, 799—805, 807—809, 817, 819—820, 824—825, 829
 Arany János 376, 425, 450, 457, 483, 501, 528, 569, 605, 610, 612, 713
 Arena, Antonius 484
 Areus, Accius 690
 Arisztotelész (Aristotéles) 107, 555, 557
 Arius, alexandriai 539
 Arnauld, Agnès 468
 Arnauld, d'Andilly 522, 789
 Arneth 735
 Áron (Áaron) 163, 633
 Asan, docteur 761
 Asch, Schalom 796
 Assisi Szent Ferenc 114—115, 249, 404, 570—571
 Aster 794
 Athanásius, Szt. 95, 539
 Attila 496
 Augustinus ld. Ágoston, Szt.
 Augustus ld. II. Ágost Frigyes
 Austriai ház 251, 258
 Ayrenhoff 567
 Ayrer 567
 Azrun 625

 Babinger, Fr. 394
 Babits Mihály 573
 Bajazet 562, 765, 773
 Bakócz Tamás 828
 Balassi Bálint 463, 506, 627
 H. Balázs Éva 338
 Balla János 807
 Baltadzsi (Baldacsi) Mehmet Pasa 13—14, 420
 Bán Imre 381, 418, 693
 Bandello (Bandel), Matteo 333, 559, 564—565, 567, 585—586, 589, 622, 625
 Bánffy család 818
 Bánóczy József 375, 558
 Baraillon 596
 Baranyai sógor 314
 Barcsai család 818
 Bárczi Géza 333, 343, 350, 352, 399, 403, 408, 412, 473, 475, 597, 630, 673, 687
 Barkász Károly 453
 Barkstedt 567
 Báróczy Sándor 713
 Baronius 581, 602, 732
 Baróti Dezső 381
 Baróti Szabó Dávid 458, 690
 Barta János 334, 375, 381, 494, 528, 693, 817, 820
 Bartakovics Albert 354, 368
 Bártfai Szabó László 500
 Bartha András 618
 Bartha Dénes 335, 340
 Bartha József 603
 Bartók Béla 333, 339, 452, 544, 599
 Bartók Lajos 528, 541
 Bartucz Lajos 393
 Basile, St. 548
 Bathó Mihály 544
 Báthory Gábor 341
 Batild, Szt. 148
 Batizi András 448
 Batsányi János 365
 Battyányi Tivadar 357
 II. Baudouin (Baudouinus) 126, 581
 Baumgarten, L. 693
 Bayle, Pierre 333, 522, 527—528, 539, 559, 565, 585, 602, 607, 613, 625, 640, 694, 786—788, 791
 Bazárgián Tánász rája 483
 Bechon 628, 681
 Béguin, Jean 596
 Behunek, Stephanus 797
 Bekler rája 483
 Béldi család 828
 Béldi Dávid 828
 Béldi Dávidné ld. Torma (Nemes) Klára
 Béldi János 324, 828
 Béldi Jánosné, Torockai Krisztina 828
 Béldi József 828

- Béldi Kelemen 828
 Béldi Kelemenné, Henter Krisztina 828
 Béldi Pál 324, 812, 828
 Béldi Pálné, Váradi Gyulai Julianna 828
 Béldi Vencel 828
 Belin 681
 Belleforest 528, 564, 585, 622
 Belletti, Ambrosius 360—361
 Béltteki Kálmán 421
 Benda Kálmán 340, 373, 665, 686, 723
 Benedek Elek 374, 810
 Benedek Lajos J. 642
 XIV. Benedek (Benedictus) pápa 251, 727
 Benedek, Szt. 512, 574
 Benedek Tibor 801, 819
 Benedikt, Heinrich 686
 Beniczky Gáspár 333, 343, 383, 460, 536, 570, 730
 Benkő Loránd 333, 351—353, 524
 Benoit, Lucien 496
 Benoit, St. 680
 Beöthy Zsolt 374, 379, 382, 573, 810
 Beraheim 668
 Bercsényi László (Ladislas) 62, 64, 496, 498—499, 553, 574, 628, 736—737, 809
 Bercsényi (Bertsényi) Miklós 29, 32, 41, 45—46, 51—53, 57—58, 63, 65, 73—74, 78, 81, 83, 113—117, 343, 356, 361, 364, 400, 416, 418—420, 429, 433, 440, 451—452, 456—457, 459, 463, 471, 476—477, 490, 499—500, 505, 508, 513, 516—517, 536, 553, 568, 570, 572—574, 594, 599, 627, 631, 635, 638, 657, 660, 673, 682, 729, 762, 785, 790, 798, 826
 Bercsényi Miklósné ld. Csáky Krisztina
 (özv.) Bercsényi Miklósné ld. Kőszeghy Zsuzsi
 Bernardin de Saint-Pierre 409
 Bernát (Bernárd) Szt. 126, 581
 Bernhard 786
 Berrár Jolán 333, 412, 418, 420, 446, 450, 483, 508, 567, 601, 728
 Bertalan, Szt. 516
 Berzsényi Dániel 713
 Besenval 821
 Bespier 738
 Beszenyei György 363—364, 379, 504, 553, 558, 784
 Beszédes Kálmán 491
 Bethlen család 818
 Bethlen Farkas 512, 812
 Bethlen Gábor 482, 716
 Bethlen Gergely 660
 Bethlen Kata 334, 403, 407, 417, 450, 460, 475, 484, 497, 506, 511, 558, 572, 591, 608, 628, 638, 660, 663, 672, 678, 701, 704, 790, 795, 823—826, 829
 Bethlen László 461, 570
 Bethlen Miklós 334, 353, 405, 407, 409, 411, 414, 418—419, 424, 426, 428, 436, 439, 445, 449, 460, 466, 473, 481, 484, 486, 488, 493, 501, 504, 506, 511—512, 523, 532, 535, 543, 547, 550, 552, 569—570, 591, 593, 608, 614—615, 618, 620, 628, 638, 640, 660, 672, 698, 704, 720, 723, 729—730, 790, 792—793, 796
 Bethlen Sámuel 700
 Bevern herceg 297
 Bianchi, V. 445
 Bias 466
 Biés, Jean 613
 Bijikli Ali Pasa 288, 391, 428, 686, 781
 Binder Jenő 463, 545, 647
 Biró Márton 617
 Biron marsall 449
 Bisztray Gyula 334, 341, 375, 381, 817, 820
 Bittenbinder Miklós 470
 Björkman, W. 438
 Bobula Ida 470, 614
 Boccaccio (Boccace) 513, 515, 528
 Bocskay István 339, 341, 449, 822
 Bod Péter 334, 414, 465, 506, 510, 550, 599, 601—602, 617, 671, 682, 685, 779, 822
 Bodáti István 642

- Boér Ferenc 518—519, 521, 642, 645,
 719, 817—819, 822, 825, 827
 Boér Ferencné ld. Torma Éva
 Boér István alkirálybíró 643
 Boér Simon 812, 818
 Boëtius 504
 Cs. Bogáts Dénes 643, 645
 Bogdan, N. A. 719
 Bognár Teofil 589
 Bogosz, Dimo 465
 Bohn Pál Vilmos 596, 656—657, 665,
 668—669, 671
 Boissimène 431
 Boisteau 564—565, 567
 Boleyn Anna 158, 622
 Bolyai Farkas 566—567
 Bon (Bons) 676
 Bonfini (Bonfinius) 528, 602, 791—
 792
 Bonnac 21, 28, 344, 381, 411, 416,
 424, 431, 433, 440, 451, 479, 486,
 495, 522, 542, 649
 Bonnacné 380—381, 466
 Bonneval (Bonval) 178, 211, 215,
 597, 649, 658, 665, 669, 682, 686,
 689, 711, 785
 Bornemisza család 311, 643, 804, 823
 Bornemisza Anna, J. Apafi Mihályné
 823
 Bornemisza János 646, 815, 823, 826
 Bornemisza Jánosné, Haller Borbála
 823, 825
 Bornemisza Kata, Bánfi Dénesné
 823
 Bornemisza Pál 311, 315, 403, 823
 Bornemisza Pálné ld. Mikes Anna
 Bornemisza Péter 334, 414, 458, 504,
 534, 537—538, 542, 771
 Bosnyák, Stephanus 340
 Bossuet 467, 618
 Bouhours, D. 438
 Bouillon, Gottfried 607
 Brantôme 334, 527—528, 585, 598,
 615—616, 625, 648, 791
 Brenner D. 424, 440, 495—496
 Briot 738, 773—774
 Briotone, barone 623
 Brisits Frigyes 678
 Brockelmann, C. 567
 Brognolino, Gioachino 333
 Bubeker (Abubeker, Ebubeker) ld.
 Abu Bekir Abu Bekir Abdullah
 Buccow, A. M. 824
 Buffalis, Don Antonio de 529
 Bulena Anna ld. Boleyn Anna
 Buluç, S. 399
 Buts Mihály 642
 Bürger 668
 Caerulés 143
 Caius Caesar Caligula 94, 538, 690
 Calderón 528
 Calepinus, A. 334, 682
 Calibasso 561
 Camerarius 567
 Cantacuzino (Cantakuzéna) család
 241, 719
 Cantacuzino, Deleanu 720
 Carlell 567
 III. Carlo Emanuel 658
 Don Carlos (16. sz.) 585
 Don Carlos (18. sz.) 212, 687, 735
 Carolus quintus ld. V. Károly
 Casimirus király ld. II. János Káz-
 mér
 Castel, Père L.-B. 598
 Castellane 735
 Caterina Reina 622—623
 Cato 504, 535
 Catullus 446
 Celandói Tamás 571
 Celder Orbán 826
 Cellamare bíboros 430, 440
 Cernovodeanu, Paul 334, 698—700,
 717—722
 Cerularius Mihály 604
 Cervantes 528, 545
 Cesarini, Julian 791—792
 Cestius, Gallus 789
 Chamisso 668
 Chardin 650, 793
 Charlemagne ld. Nagy Károly
 Charles le Hardy ld. Merész Károly
 Charlois gróf 675
 Chateaubriand 409
 Châteaubrun 567

- Chaume, P. F. de la 711
 Chauvelin 656, 679
 Chavardès, M. 566
 Chilon (Chilo) 466, 694—695
 Chinard, Gilbert 474
 Chlovig (Clovis) 148, 609
 Chomel, Noéi 334, 536, 547—548,
 550, 575—576, 595
 Chrisippus orvos 535
 Chrysostomus, Szt. 307, 538, 820
 Cicero 466, 488, 504—505, 508, 537,
 540, 575, 822
 Cincinnatus, L. Qu. 435, 574—575
 Cleobolus 466
 Cleopátra (Cleopatre) ld. Kleopátra
 Collenuccio, Pandolfo 527
 Colpeper, barone 624
 Commene, Jean 549
 Commene, Manuel 549
 Comte de Charos (Saaros) ld. II. Rá-
 kóczy Ferenc
 Constantinus vajda ld. Mavrocór-
 dat, Constantin
 XV. Constantinus (Costantino, Kons-
 tantinus), Paleologus 11, 559, 561,
 565—566
 Creizenach, W. 640
 Cresus ld. Krózus
 Crispus 585
 Crusius, Martius 567, 668, 787
 Curtius, E. R. 418, 693
 Curtius, Rufus Qu. 492
 Cyrus ld. Kúrosz
 Czartoryski, Ágost 734, 809—810
 Czegei Vass György 449, 570, 608,
 729—730
 Czeplédi István 690
 Czuczor Gergely 335, 458, 476, 524,
 647
 Csajaghy(us) J. 664
 Csáky Imre 520, 706
 Csáky István 456, 795
 Csáky Krisztina, Bercsényi Miklósné
 32, 35, 38, 63, 78—79, 446, 451,
 456—457, 460, 462—463, 465, 492,
 497, 499, 511—512, 517, 572—574,
 635, 680, 700, 711, 735, 795
 Csáky (Csáki, Ksachi, Teczaky) Mi-
 hály 204, 232, 236—237, 298—299,
 356—358, 451—452, 471, 520—
 521, 574, 656, 679, 705—709, 713—
 715, 725—726, 729, 737, 795, 797—
 798
 Csáky Mihályné, Klobusiczky Éva
 519, 521
 Csáky Zsigmond 520
 Csanum kocsa (Csánnum kosa) ld.
 Dzsanim Hodzsa Hadzsi Mehmet
 Császár Elemér 280, 365, 373—375,
 378, 382, 450, 463, 498, 500, 511,
 515, 517, 528, 542, 556, 569, 591,
 638, 656, 722, 733, 763, 785, 794
 Cserei Farkas 614
 Cserei Gábor 306, 800, 808—809, 820
 Cserei Klára 800
 Cserei Mihály 334, 353, 420, 426, 429,
 437, 445, 463, 476, 488, 490, 493,
 501, 504, 511, 556, 591, 595, 605,
 614, 628, 643, 677, 694, 729, 785,
 818, 823
 Cserei Miklós 800—801, 819
 Cserei Miklósné ld. Mikes Borbála
 Csiki Mihály 641
 Csokonai Vitéz Mihály 363, 524, 647
 Csomasz Tóth Kálmán 341, 524, 542
 Csüri Bálint 431
 Daczó Ferenc 642
 Dálnoki Hadnagy István 642
 Damiens, R. F. 788
 Damnic General 702
 Damofili (Damophily) Artoine 597,
 711
 Damokos Dénes 801, 820
 Damokos Dénesné 801
 D'Andrezel 344, 542, 577, 597, 604,
 656
 Dani János 807, 811
 Dániel 345, 432
 Dániel István 570
 Dániel Péter 824
 Danişmend, İ. H. 335, 634, 636
 Dante 573, 798
 Dapontés, Constantin 700, 720—722
 D'Argenson 737

Dárius 135, 592
Darnex, Mr. 360
Daskov, A. I. 479
Dasti (Dászti) olasz 232, 697, 709
Daun, Lipót 298, 791, 794
Dauzat 524
Dávid 49, 128, 284, 345, 435, 584,
778
Dávid Péter 642
Deák Farkas 339
Debora 463, 591, 615
Deceballus 703
Decsi János 434
Dégh Linda 524
De la Croix 775
Delanne, Florentin 334
Deli Ibrahim 168, 636
Deme László 352
Demetrius 585
Demokryt 536
Denk Mihály 642
Deny, J. 399, 428
Derham, W. 522
De Roche 628
Desalleurs (D'Ésalleur) gr. 260, 735
Descartes 522
Devátdár Mehmet Emin Pasa 268,
391, 428, 757
Dézsi Lajos 347, 627
Didac, R. P. 825
Dimitraki 465
Diogenész 694
Dirling 499, 597, 599, 656
D'O márki 593
Dobóczki Pál 647
D'Ohsson 335, 428, 439, 454—455,
634, 686, 749—751, 757, 771
Domján Elek 344
Donath István 642
Döbrentei Gábor 619
Dönhoff gróf 628
Draskovich Miklós 456
Draskovichné ld. Bercsényi Mik-
lósné
Du Bois kardinális 522
Duchesne, André 786
Duchesse de Bar 589
Dugonics András 412, 594, 617

Du Héron 433
Du Maine 665, 676
Dusaussoy abbé 460
Dypuy, Pierre 581
Dzsanim Hosza Hadzsi Mehmet Pasa
636
Eboracense cardinale 622—623
Eckhardt Sándor 334, 414
Edser, Teráflkul 465
Edvi Illés Aladár 374, 734
Éginhárt (Einhard, Angilbert) 292—
293, 662, 786—788
Eliárisz 465
Elizabeth de France 585
Elizéus 114, 570
Embella, docteur 761
Endre (Andreas, Andrés) kir. 527—
528
II. Endre 147, 607
Engels 539, 760
Enrico ld. VIII. Henrik
Enyedi József 536
Erasztratos 585
Erazmus 467, 828
Erdélyi János 335, 376, 422, 434,
436, 448, 451, 456—457, 459, 461—
462, 464, 467, 472—473, 478, 480—
481, 491, 494—496, 498, 500, 502,
504, 513, 517, 531, 536, 542, 544—
545, 550, 556, 568—569, 571, 575,
583, 586, 594, 596, 600, 619, 625,
631, 647—648, 652, 662, 664, 671,
694, 717, 721, 725, 728, 733, 735,
744, 796
Erdődy Julianna, Eszterházy Antal-
né 499
Erdődyné ld. Bercsényi Miklósné
Eren, H. 335, 686, 771
Erini ld. Iréne
Erődi Béla 335, 373—375, 394, 422,
454, 457, 485, 515, 542, 635, 760,
778, 780, 793
Erzsébet (Ersébet) angol királynő
153, 404, 615—616, 622
Erzsébet cárnő 727
Esopus, Ezópus vö. Aiszóposz
Esterházy, Mme la Comtesse d' 499

- Esze Tamás 335, 339—340, 373, 393,
 456, 460, 570—571, 826
 Eszter (Esther) 234, 345, 711
 Eszterházy Antal 64, 74—75, 361,
 416, 451—452, 463, 471, 498—499,
 506, 508, 517, 521, 553, 574, 631,
 682, 709
 Eszterházy Bálint 64, 498—499,
 553
 Eszterházy Miklós 335, 422, 426, 429,
 433, 450, 463, 476, 547, 640, 704,
 720
 Eszterházy Pál 365
 Eugenius ld. III. Jenő pápa
 Eugénius ld. Savoyai Jenő
 Eulenspiegel 534
 Ezekiás 572, 733
- Fábíán Gábor 540
 Fábíán Pál 342
 Fabre, Jean 657, 687
 Faërnus, Gabriel 619
 Faguet, Émile 339
 Fălcoianu, Al. 717
 Falstaff 658
 Faludi Ferenc 412, 417, 484, 509,
 511—512, 525, 556, 567, 571, 600,
 611—612, 617, 630, 673, 693, 702,
 709, 733
 Faragó József 337
 Farine, Cesar 564
 Farkas András 448
 Farkas Lajos 361, 367
 Fatma, Fatme, Fátima ld. Khadídza
 Fausta 585
 Favart 567
 Fehér Géza 457, 485
 Fejedelem asszony ld. II. Rákóczi
 Ferencé
 Fekete Ferenc 619
 Fekete Lajos 335, 344, 393, 426, 439,
 453—454, 486—487, 637, 669, 696,
 714, 729, 744, 755, 757, 762, 769
 Feldman, J. 658
 Fénelon 468—469, 590—591, 649
 I. Ferdinánd (Ferdinandus) magyar
 király 180, 439, 650
 Ferdinánd nápolyi király 528
- Ferdinánd (Ferdinandus) spanyol ki-
 rály 86, 528—529
 I. Ferenc császár 364, 817
 Ferenczi Géza 762
 Ferenczy József 716, 796
 Ferrando d'Aragona 622
 Fest Sándor 619, 658, 661—662,
 666—667
 Festetics György 366, 802
 Festetics László 366
 Fierville, d'Hérissy 419, 693
 Filibosz-oglu rája 483
 Fischart 545
 Fleury, Claude 335, 430, 432, 450—
 451, 460, 467—469, 537—540, 554,
 559, 565—566, 572, 581—584, 590,
 604—606, 610, 732, 789, 792, 795
 Fleury kardinális 336
 Fogarasi János 335, 458, 476, 524, 647
 Fontenelle 640
 Forgách Farkas 499
 Forgách Mária 482
 Forgách Simon 27, 45, 51, 53, 60,
 65, 130, 444, 446, 451—452, 463,
 465, 476—477, 482, 493, 499—500,
 516, 552, 586, 611, 810, 825
 Formika Máté 336
 Forró Pál 465
 Forster Gyula 393, 496, 628, 736, 809
 Fortuna istenasszony 436, 504
 Freher, Marquard 786, 788
 Frigyes nápolyi király 528
 I. Frigyes Vilmos 664, 725
 II. Frigyes, Nagy 725, 727, 732, 791,
 794—795
 Fülöp apostol 516
 II. Fülöp (Filep, Filipus) makedón
 király 297—298, 794
 II. Fülöp spanyol király 129, 585,
 693
 IV. (Szép) Fülöp 583
 V. Fülöp spanyol király 260, 431,
 532, 658, 680, 687—688, 727, 735
- Gábor (Gabriel) Angyal 269
 Gaiffe, F. 782
 Galambos Dezső 567, 797
 Galenus 508

Gálfalvi Ábrahámné 404
Gálos Rezső 365, 380—382, 416, 466,
470, 526, 545, 670
Gedeon 449, 729
Gellius, A. 504, 670
Gemelli, Careri 772, 774
Georges, légat de France 589
Gera György 336
Gérard (Gerardus), J.-B. 125, 580
Gérardt, Anne Catherine 496
Gerasimos 631—632
Geréb, J. 505, 611
Géresi Kálmán 827
Gerézdi Rabán 524
Gergely, Szt. (Nagy) 95, 539
X. Gergely pápa 571
German, J. 681
Ghica, Alexandru 728
II. Ghica, Grigore 699, 718, 720, 722
Ghica, Mateiu 720
Ghica, Scarlat 720
Gide, André 577
Giotto 571
Giovio Paolo 646, 649—650
Glöckelsperg, Dietrich 819
Gobinet, Charles 554
Goldmann, J. 433
Goldoni, Carlo 336, 484, 557, 567,
600, 619, 663, 666, 782
Goldziher Ignác 776
Gombocz Zoltán 335
Gombos bárók 666
Gometz, Frau von ld. Gomez, Mme de
Gomez, Madame de 336, 529, 531,
548, 620—621, 648, 660, 772
Gorescu, O. 717
Goring 567
Gouville, Mme de 541
Gökbilgin, T. 393, 410, 831
Gömöri Jenő 411
Görög Demeter 359, 361—365, 802
Gracian (Gratianus), B. 219, 464, 478,
692—693
Gragger Róbert 468, 470
Gregorius 589
Gualterio, F.-A. bíboros 419, 441
Guillet 559, 565, 567, 791—792
Guttenstein, Vencel 812

Gürdzü Ismail Pasa 390, 681, 686
Gvadányi József 501, 569, 702
Gyallay Domokos 496
Gyöngyösi István 453, 517, 608, 713
II. György 727
György barát 439
György Deák 727
György Lajos 535, 541, 598, 619
György, Szt. 193, 497, 525, 662, 670
Gyulai Ágost 552—554, 611
Gyulai család 818
Gyulai Pál 335, 359, 372, 378, 380,
382, 437
Habakuk 20, 345, 432
Habsburg 363, 449, 632, 657, 738
Hadzsí İvaz Mehmet Pasa 225, 391,
701, 705, 707, 724
Hadzsí Mehemed defterdárh. 713
Haeften, Van 822, 825
Hajdu Miklós 545
Hajnik, Fr. 366
Halasi Kun Tibor 336, 427—428, 636
Haller család 818
Haller Antal 815
Haller Borbála ld. Huszár (Boér)
Józsefné
Haller György 825
Haller Györgyné, Kornis Anna 825
Haller István 311, 314, 823, 825
Haller Istvánné, Kemény Mária
823
Haller János 314, 453, 492, 526, 604,
670, 814, 824
Haller László 824
Halváts mehemet ld. Hadzsí İvaz
Mehmet
Haly, Hali ld. Ali kalifa
Hammer, J. 336, 408, 566, 636
Happel 567
Haraszi Emil 516
Harmath Lujza 667
Hasden, B. P. 721
Hatvany Pál táblabíró 504
Hazai György 371, 399, 771, 830
Heckenast (19. sz.) 366, 373
Heinrich Gusztáv 566

- Hekimólu Ali Pasa 208, 257—258,
287—288, 355. 390—391, 428, 649,
677, 681, 684, 732—733, 780—781
- Helena (Elena) 559, 561
- Hellebrant Árpád 341
- Heller Bernát 545, 796
- Heltai Gáspár 412, 449, 501, 523—
524, 528, 709, 791—792
- Henri le Superbe 468
- Henricus octavus ld. VIII. Henrik
- Henricus quartus ld. IV. Henrik
- IV. Henrik (Henri, Bourbon) 148,
585, 609
- VII. Henrik angol kir. 616
- VIII. Henrik 157, 616, 622, 625
- Henter Mihály 643, 812
- Heracleus császár 710
- Herberstein, S. von 613
- Hercules 24, 439, 508
- Herman Ottó 794
- Hermann 656
- Hermányi Dienes József 336, 405, 407
411, 424, 429, 436—437, 446, 450,
457, 466, 473, 476—478, 484—485,
496, 498, 501, 505, 511, 517, 525,
540, 547, 608, 621, 630, 638, 647,
714, 723, 730, 735, 776, 785, 793,
813, 817, 823—824, 829
- l'Hermite, Pierre vö. Amiensi Péter
607
- Hérodotosz (Herodotos) 466, 474,
504—505, 508, 611
- Hét bölcsék 72
- Hieronimus, Szt. 469
- Hilarius, Szt. 334
- Hindy Árpád 365
- Hinsch 567
- Hippokratész (Hypocrates) 60, 153,
493, 614
- Hippolitos 585
- Homérosz 570
- II. Honorius pápa 126
- Honthorst, Gérard von 526
- Honti Rezső 564
- Hopp Lajos 502, 541, 543, 579, 609,
666, 712, 746, 798
- Horatius 428, 472, 504, 510, 728
- Horger Antal 403, 443
- Hornyánszky 734
- Horváth (Horvát) Ferenc 49, 77,
440, 446, 459, 472, 481, 510—511,
518
- Horváth (Horvát) István 360—361
- Horváth János 364
- Horváth (Horvát) Mária 360
- Houssaie, Amelot de la 692—693
- Hunfalvy Pál 372
- Hunyadi János 564
- Hurmuzaki 657
- Huszár család 317, 385, 799, 807,
815, 817—818, 824, 826
- Huszár Anna 826
- Huszár Antal 325, 826, 828
- Huszár Borbála, Torma Györgyné
majd Nemes Jánosné 311, 818, 822
- Huszár Borbála (Sándor lánya) 826
- Huszár István (17. sz.) 822
- Huszár István (Sándor fia) 826
- Huszár (Boér) József 304—307, 315,
356—357, 361, 385, 403—404, 424,
443, 489, 646, 723, 731, 769, 776,
799—800, 802—803, 807—808,
816—818, 819—820, 823, 824—
826, 828—829
- Huszár (Boér) Józsefné, Haller Bor-
bála 314, 818, 826
- ifj. Huszár József 310, 318, 646, 818
- Huszár József (Sándor fia) 826
- Huszár Károly 817
- Huszár Krisztina (Kriska) 310, 313,
315, 318, 818
- Huszár Mátyás 324, 822, 828
- Huszár Mátyásné, Bartsai Éva 822
- Huszár Péter 822
- Huszár Sándor 310, 317—318, 325,
403, 799—800, 802—803, 807—
808, 817—818, 823, 825—826, 829
- Huszár Sándorné, Perényi Mária 823,
826
- Huszár Zsuzsi (Susì) 310, 313, 818, 826
- Huszein biztos 713
- Ibrahim effendi ld. Ibráhím Mütefer-
rika
- Ibráhím nagyvezér (16. sz.) 178—180,
649—650

- Ibráhím Mütferrika 204, 209, 229, 428, 677, 679, 684, 704
- Ibrahím pasa ld. Nevsehirli Dámát Ibráhím Pasa
- Illésy János 644, 646, 817
- Illia 721
- Illyefalvi István 762
- Ilosvai (Ilosvay, Ilosfai) János 232, 500, 596—597, 657, 665, 697, 709, 723
- Ilosvai Selymes Péter 492, 601
- Imma (Emma, Berta) 292, 662, 786—788
- Imrehor musztafa ld. Kösze Bahir Musztafa Pasa
- Incze Gábor 334
- Ipsilanti, Constantin 720
- Ipsilanti, Manolachi 720
- Iréne (Irenea, Hyrénee) 111, 559—561, 564—568
- Isabella di Castiglia 622
- Isaiás 345, 571
- I. István, Szt. 482
- Isunza, Don Antonio de 529
- Iván (jeniköji lakos) 465
- Izabella kasztíliai királynő 86, 528—529
- Jági Panajot 465
- V. (Skót) Jakab kir. 616
- VI. Skót Jakab vagy I. Jakab angol kir. 615
- Jakab, Szt. 310, 516
- Jákob 34, 307, 460, 820
- Jakubovich Emil 334
- Jancsó Elemér 335, 359, 802, 805, 809
- Jáni rája 465
- Jankó család 643
- Jankó János 823
- Jankó kapitány 729
- Jankó Mihály, (Sz. Iványi) 642—643
- Jankovich Miklós 402
- János evang. 345, 451, 499, 516, 614, 640, 730, 733, 774 •
- János, Jeruzsálemi Szt. 125
- II. János Kázmér kir. 91, 535
- János, Keresztelő Szt. 125
- János pap (Prister Johannis) 176, 646—647
- János Zsigmond 497
- Jánosi István 784
- Jansenius, Cornelius 533
- Jaskovics Ferenc 375
- Jaszuf-oglu 483
- Jávorka Ádám 658, 664—665, 679, 689, 734, 809—810
- S. Jean de Jérusalem ld. Gérard, Jean B. 580
- Jejen Mehmet Pasa 222, 391, 695
- III. Jenő (Eugenius, Eugène) pápa 126, 582
- IV. Jenő pápa 492
- Jeremiás 345, 468, 488, 532, 795
- Jirmiszekizzáde Mehmet Szaif Pasa 288—289, 391, 781—782
- Jób 116, 345, 568, 572, 733
- Johanna (Juana Reina), Jeanne 527
- Johanniták 580
- Johnson, T. 341, 567
- Joinville 606
- Jonaki 465
- Jónás proféta 30, 345, 432, 453
- Jonescu, Gr. 717
- Jordan, Jorgu 720
- Jorga, Nicolae 699, 719
- Josephus, Flavius 407, 538, 632, 788—789
- Jósika Imre 521, 645—646
- Jósika Miklós 353
- Joue, Paul 649
- Jovius, Paulus vö. Giovio, Paolo
- József (Jákob fia) 307, 729, 820
- I. József császár 792
- II. József császár 359, 363—364
- József, Szt. 114—115
- Jozsue 345, 430
- Judás 345
- Jupiter 618—619, 694—695
- Justiniánus (Justinien) császár 274, 765—766
- Juvenalis, D. J. 508, 569
- Kabakulak Ibráhím Pasa 390, 639
- Kacsokovics Kálmán 340

- Kain** 625
Kajdacs Péter 462, 709
Kajdacs Péterné 35, 63, 117, 462, 497, 572, 599, 810
N. Kakuk Zsuzsa 336, 414, 420, 426, 438—439, 453, 486, 579, 636—637, 667, 686, 715, 724, 750, 771, 780, 830
Káldi György 336, 345, 405, 425, 432, 463, 475, 478, 481, 491, 499, 501, 527, 573, 630, 633, 711, 714, 730, 824, 826—828, 829
Kallós Zsigmond 476
Kálnoki Mihály asztalnok 680
Kanyaró Ferenc 544
Kaplangiraj hán 408
Kapy Gáspár 500
Karácson Imre 336, 343—344, 356—357, 393, 411, 413, 416, 422, 424, 426, 428, 441—442, 444, 446, 451—452, 456, 459, 465, 471, 479, 481, 483, 486, 490, 498—500, 506—508, 510, 521, 597, 599, 656, 665—666, 677, 679, 681, 689, 692, 694, 696—699, 709, 712—715, 725—726, 729, 795, 797—798
Karadja, Constantin I. 699
Karatay, Sadettin 374, 394
Kármán József 411
Károly magnus ld. **Nagy Károly**
V. Károly 172, 180, 198, 580, 639, 650, 667
VIII. Károly (Charles) 648
Károly Albrecht 730
II. Károly angol kir. 737
Károly fejedelem (Lotharingiai) 298, 794
Károly hessen-rheinfeldi fejedelem 495
III. Károly m. kir. **VI. Károly** cs. 252, 651, 688, 696, 705—707, 726—727, 731, 817—819, 821, 823
Károly Róbert 527
XII. Károly svéd kir. 388, 420, 576, 651
Károlyi család 827
Károlyi (Károl) Gáspár 336, 406, 449, 481, 527, 573, 709
Károlyi Sándor 336, 450, 458, 462, 518—519, 570, 620, 709, 730, 826—827
Károlyi Sándorné, **Barkóczy** **Krisztina** 457, 518—519
Kassai Anna ld. **Mikes** Györgyné
Kassai Borbála, **Keresztesi** Sámuelné 641, 644—646
Kassai József 336, 403, 450, 647
Kászgándzsi Mikhál-oglu 483
I. Katalin cárnő 576
Katolikus Mária 616
Katona István 696
Katona Lajos 505, 544—545, 670, 796
Kazinczy Ferenc 362—363, 459, 461, 491—492, 509, 556, 598, 604—605, 610, 617, 619, 634, 824
Kazinczy Gábor 333, 799—800, 808—809, 817, 819, 825, 829
Kelemen Adolf 545
Kelemen József 368—369, 385, 830
Kelemen Lajos 804, 807
Kelemen László 364
Kelemen, H. Szt. 606
V. Kelemen pápa 583
VII. Kelemen 625
VIII. Kelemen 616
XI. Kelemen 533, 727
XII. Kelemen 252, 696, 727
Kelemen, Szt. (vértanú) 780
Kemény család 818
Kemény János 336, 353, 424, 431, 445, 450, 455, 473, 482, 488, 493, 511, 551, 557, 595, 677, 716, 816, 824, 828
Kemény Katalin 731
Kemény László 805, 816, 824
Kemény Simon 324, 812, 829
Kemény Zsigmond 342, 353, 647
Kempis Tamás 455, 532, 665
Kerekes Sámuel 362—365, 802
Kerényi György 339
Keresztes Zsigmond 804
Keresztesi Sámuel (Nagy Megyesi) 641
Keresztury Dezső 365
Kerkükli Bojnuejri Szejjít **Abdullah** Pasa 260, 391, 737, 757

- Kertész Manó** 336, 426, 439, 478, 505, 507, 512, 594, 694, 732, 734
Keszthelyi Miklós 603
Khadízza (Fatma) 269, 414, 758
Khalil pasa nagyvezér 441
Khell, Stefan 699
Király György 337, 341, 347, 380—382, 384, 386, 392, 395, 470, 493, 504—505, 508, 515, 517—518, 523, 526, 528—529, 532, 534—538, 540—541, 548, 550, 553—554, 559, 566, 569, 572, 576—577, 579—580, 583—586, 589—590, 593, 600, 602—603, 605, 610—612, 616, 618—619, 621—622, 625—626, 632, 638—640, 648, 650, 652, 657—658, 661, 663, 668—670, 685, 693, 695, 733, 743, 745, 763, 772, 775—776, 779, 784, 788—789, 792—794, 796
Kirchbaum György, L. B. 521, 819
Kisfaludy Károly 566—567
Kisfaludy Sándor 364—365
Kiss Ferencné 342
Kiss (Quiche) István (Szegedi) 628, 727
Kiss János 666
Kiss József 339—340
Kiss Lajos 339
Kisviczay Péter 458, 690
Klaniczay Tibor 336, 339, 341, 350, 381, 422, 449
Klemm Antal 337, 407—408, 410—411, 413, 421, 423—424, 426, 430, 432, 442, 448, 450, 453, 457, 464, 478, 490, 500, 505, 507—508, 525, 546, 580, 598, 600—601, 605—606, 612—613, 616—617, 621, 630, 638, 666, 682, 685, 709, 712, 728, 734, 769
Kleopátra 93, 176, 537, 647—648
Kner Izidor 529
Kniezsa István 337, 403, 719
Knolles 567
Kochányi Menyhért 493
Kocziány László 544
Kodály Zoltán 333, 339, 517, 544—545, 599
Kodzs Rágip Mehmet Pasa 291, 293, 391, 428, 785, 788
Kókay György 362, 365
Kolinovics Gábor 664
Kolozsvári Dániel 614
Koltai-Kastner Jenő 566
Komáromi János 337, 411, 474, 476, 482, 486, 489, 491, 493, 511, 543, 570, 577, 608, 640, 647, 691, 703, 709—710, 766
Komáromy András 525
Koncz József 696
Konopczyński, Władysław 669, 696
III. Konrád 667—668
Konsza Samu 337, 424—425, 435, 438, 460, 467, 494, 498, 501, 503, 513, 517, 525, 536, 556, 575, 593, 599, 603, 617, 665, 782, 822
Kont Ignác 393, 566, 628, 657, 679, 682, 689
Kopernikusz 522
Koray, E. 394
Koré (Korach) 163, 632—633
Kornis Antal 814, 816
Korvin Mátyás ld. Mátyás kir.
Kosáry Domokos 337, 393, 441, 554, 723, 735
Kostyál István 366
Kosztantin (jeniköji lakos) 465
Kovács Imre 731
Kowalski, T. 399
Kozminkszij 529, 583, 604, 607
Königsseg (Königszeg) generális 227, 703
Könnye Nándor 372, 778
Köpeczi Béla 337, 373, 419, 424, 431, 441, 460, 480—481, 495—496, 499—501, 508, 522, 542, 551, 553, 593, 597, 610, 628, 649, 657, 669, 673, 693, 729, 809
Köprülü nagyvezér 737
Körösi István 627
Kösze Bâhir Musztafa Pasa 277, 289, 291, 391, 771, 782, 785
Köszeghy család 463
Köszeghy János 459, 729
Köszeghy Jánosné 729
Köszeghy Pál 463, 536

- Kőszeghy Zsuzsi** 35, 58, 73, 79—82, 84, 90, 114, 116—118, 120, 125, 130, 135, 137, 446, 462—463, 492, 512—513, 515, 517—518, 523, 534, 538, 543, 568—569, 572, 575, 583, 586, 593—595, 597, 599, 657, 729, 819
Kóváry László 337, 476, 517
A. Köves Magda 403
Kračkovskij, I. Ju. 684
Krasznecs László 797
Krauss, Werner 598
Krcsmárik János 343
Kristus (Christus) 49, 64, 115, 126, 174, 193, 269, 274, 276—277, 280, 283—284, 293, 323, 482, 506, 508, 605, 640, 665, 758, 774, 776, 778, 792—793, 827—828
Kriza János 337, 414, 422—423, 465, 474, 516, 717
Krózus 72, 110, 149, 504, 526, 559, 611
Krucsay István 665, 679, 689
Krzyżanowski, J. 536, 671
Kubinyi Ferenc 356
Kulcsár Endre 337, 411, 421, 424, 477, 484, 489—491, 507, 511, 572, 575, 592, 611, 634, 636, 650, 671, 677, 716, 780, 785, 794
Kulcsár (Kultsár, Koltsár) István 337, 347, 354—359, 361—366, 372—373, 399, 405, 425, 459, 462, 476, 486, 489, 501, 509, 515, 542, 556, 558, 605, 607, 615, 646, 663, 666, 729, 749, 755, 762—763, 786, 791, 802—804, 825, 829
Kuligowski, M. J. 536
Kunics Ferenc 671
Kupeczky János 367
Kuthy Zoltán 375
Kürosz vö. Cyrus 72, 504, 611
Küti Menyhért 470, 554
La Bruyère 467
La Chaise, P. de 467
Lacour, Louis 334
Lærftius 694
Laffont, Rober 566
Lafontaine 428, 513—515, 782
La Harpe 528
Lajos, Szt. kir. 147
V. Lajos? kir. vö. I. Ulászló
IX. Lajos kir. 607
XI. Lajos (Louis) kir. 86—87, 528—530
XII. Lajos (Loys, Lodovico) 528, 586—589, 648
XIII. Lajos (Louis) 581, 620—621
XIV. Lajos (Louis le Grand) 409, 419, 433, 442, 468, 474, 577, 615, 651, 667, 675, 678, 720, 738
XV. Lajos (Louis) 442, 449, 451, 478, 532, 576, 651, 727, 788
Lambertini kardinális ld. XIV. Benedek
La Noue 567
Lápidot, felesége Debora 463
La Rochefoucauld 827
Larousse, P. 716
László Szt. 593
Laurent 566, 650
Lauzon herceg 449
Lázár familia 646
Lázár Ferenc főkirálybíró 494
Lázár György 644—646
Lázár Györgyné, Bethlen Judit 521, 645—646
Lázár János 646, 700
Lázár Miklós 810, 822—823
Le Breton, André 409
Le Clerc 793
Le Gendre, Louis 581
Legrand, A. 631
Legrand, Emile 700
Lehr Albert 462, 484, 517, 614, 664
Lehr Vilmos 597
Leibniz 522
Leiningen, A.-J. de 496
Leiningen—Vesterburg család 496
Léon, St. 605
Lépes Bálint 762
Le Roux abbé 499
Leroux, Ernest 340
L'Étrange 567
Leszczyński, Mária 576

- Leszczyński, Stanisław 121, 182, 188—
 189, 191, 194—195, 197, 212, 576,
 651, 656—658, 664, 687
 Le Tourneux, N. 605
 Lévay Ede 554
 Lévay József 784
 Ligon, Richard 782
 I. Lipót (Leopold) 182, 521, 651,
 812
 Lipsius, Justus 703, 786
 Liselotte, Erzsébet Sarolta 495—496
 Livius, T. 575
 Lobkovitz (Labkovics) K. Gy. 240,
 700, 718
 Lokotsch, K. 338, 408, 414, 420,
 422, 425, 428—429, 435, 453—455,
 459, 485,—488, 579, 607, 635—637,
 704, 710, 746, 750—751, 757, 762,
 769, 771, 778
 Lope de Vega 527
 Lóránd Lajos 496
 Lorme, J. L. de 793
 Lortholary, A. 613
 Loványi Gyula 484, 569
 Lőrincze Lajos 333
 Lubomirska Anna, Malachowskiné
 735
 Lubomirska Ilona, E. ld. Sieniewski
 Ádámné
 Lubomirski (Lubumérczki) familia
 260, 735
 Lubomirski, Jerzy 735
 Lubomirski, Teodor 735
 Luca, Szt. 515
 Lucifer 733
 Lucullus, L. Lic. 537
 Lukács evang. 345, 435, 516, 576,
 626, 673, 714, 776, 826,
 Lukácsi Sándor 376
 Lukianosz 508
 Lukinich Imre 338, 340, 800
 Luther Márton 182, 651
 Luvario, Antonio 356, 360, 795, 798
 Lükurgosz (Lykurgus) 81, 517
 Mabillon 572, 594
 Madácsy László (Ladislas) 338, 537—
 539, 547—548, 550, 566, 576, 580,
 583—586, 595, 602, 604—605, 607,
 610, 613, 648, 732, 789, 792, 795
 Mádián 729
 Mados György 364
 Magyar királyné ld. Mária Terézia
 Magyar István 449, 630
 Magyary-Kossa család 714
 I. Mahmut (Mahmud, Mamut, Ma-
 mud) 166, 170, 286—287, 634, 695,
 725, 780
 II. Mahmut császár 453
 Maimbourg 538—539, 566, 580—582,
 606—607, 613
 Maintenon, Mme de 467—469
 Makkai László 335, 338
 Maksay Ferenc 340
 Malakiás 345, 757
 Malingrey, A.-M. 821
 Mandali-oglu 483
 Mansuroğlu, M. 427
 Mantran, Robert 691, 831
 Marana 667
 Márc evang. 345, 506, 516
 Marcellinus, A. 598
 Marengo 528
 Margalits Ede 338, 422, 434, 436, 448,
 451, 456—457, 459, 461—462, 464,
 467, 473, 478, 480—481, 491—492,
 494—496, 498, 500, 502, 504, 513,
 531, 542, 550, 556, 568—569, 571,
 575, 583, 586, 594, 596, 600, 619,
 625, 631, 647, 648, 652, 662, 664,
 671, 694, 717, 721, 725, 728, 733,
 735, 744, 796
 Mária 318, 826
 Mária Terézia 255—256, 258, 260,
 291, 294, 303—305, 315, 459, 730—
 732, 735, 781, 794, 813, 815, 821
 Mariánovics Milán 568
 Máriássy (Marias) Ádám 416, 451—
 452, 479, 500, 521, 665—666, 679,
 694, 700, 712, 714
 Marie de France 541
 Márki Sándor 338, 500, 693
 Mars 660
 Martha 318, 826
 Martialis, M. V. 446
 Martino, Pierre 590

- Martinovics Ignác 365—366
 Márton József 557
 Márton, Szt. 95, 539
 Marx 539, 760, 782, 792
 Masuccio 586
 Matbaasi, Maarif 374
 Máté evang. 345, 405, 430, 434, 478,
 506, 516, 714, 732, 822—823, 827
 Mátrai Gábor 731
 Mátray László 760, 777
 Matuzsálem 34, 260, 734—735
 Mátyás (M. Corvinus) kir. 419, 564
 Mátyás, Szt. 526
 Maundeville, Jean 646
 Mavrocordat, Constantin 224, 699—
 700, 715, 717, 723
 Mavrocordat, Nicolae 700, 717
 May, H. 788
 Mayr, V. J. 777
 Mécs László 577
 Mehemet Bahri kapidzsí basi 440
 Mehemet Emin bázargián-basi 422
 Mehemet gyümruhcsi ld. Jejen Meh-
 met Pasa
 Mehemet pasa ld. Devátdár Mehmet
 Emin Pasa
 Mehemet pasa 14. vezér ld. Tirjáki
 Hadzsi Mehmet
 II. Mehmet (Mahumet, Mahomet,
 Mohamed, Maometto) 110—112,
 559—567, 755, 765, 791
 IV. Mehmet 390, 737
 Melich János 334—335
 Melicque, N. de 821
 Melius Juhász Péter 458
 Mentovich Ferenc 356, 801, 807—808
 820
 Merész Károly 528—529
 Merimée, Prosper 334
 Mesko Lajos 662
 Mészáros hazánkfia 359, 361
 Mevelava 768, 770
 Meyer, Paul 493
 Mezi bég 563
 Mihály vajda 710
 Mika Sándor 444
 Mikes família 303, 340, 358, 641,
 722—723, 807, 811, 813, 820, 824
 Mikes Anna, Bornemisza Pálné 313,
 403, 813—814, 823
 Mikes Antal 814, 816, 824
 Mikes Antalné, Haller Zsuzsa 816,
 824
 Mikes Boldizsár 642 „
 Mikes Bora, Mikóné 804
 Mikes Borbála, Cserei Miklósné 800
 Mikes Erzse, Teleki Jánosné 810—
 811
 Mikes Ferenc 303, 800, 802, 811,
 813—814, 824
 Mikes Ferencné, Eszterházy Kata
 813, 816
 Mikes György 642
 Mikes Györgyné, Kassai Anna 641
 Mikes Ilona, Daczó Ferencné majd
 Tóth Mihólyné 642
 Mikes István (17. sz.) 801
 Mikes Istvánné, Damokos Anna
 (17. sz.) 801
 Mikes István (zabolai) 303, 305—306,
 354—355, 357, 385, 403, 596, 689,
 799, 802, 804—808, 812, 813—814,
 816—817, 820, 823
 Z. Mikes Istvánné, Petki Róza 811,
 816
 ifj. Mikes István 807, 811
 Mikes János 358, 802, 804—805, 807
 Mikes Júlia 813
 Mikes Kata, Béli Kelemenné 828
 Mikes Kata, Janko Miklósné 641—
 642
 Mikes Kata, Nagy Halmágyi Kasza
 Sándorné 641
 id. Mikes Kelemen 627, 660, 812
 id. Mikes Kelemenné, Kálnoki Zsu-
 zsa 812
 Mikes Mária, Kornis Antalné 814
 Mikes Mihály 627, 642, 718, 722—723
 807, 811—814, 815—16, 819, 823
 Mikes Mihályné, Bethlen Druzsina
 811—812, 816
 ifj. Mikes Mihály 813
 Mikes Mihály (István fia) 813
 Mikes Pál, zabolai 813
 Mikes Pál, zágoni 520—521, 620,
 641—645, 722, 816, 818

Mikes Pálné ld. Torma Éva
Mikes Róza 813
Mikes Sándor 807
Mikes Sára 813
Mikes Zsigmond 813
Mikházi Barát 319, 828
Miklós Ferenc 335, 343, 374—375,
378—379, 400, 515, 615, 656, 733,
735, 785, 788, 794
Mikó Imre 367, 799, 802—806, 808—
809
Mikszáth Kálmán 636, 541
Millin 589
Mistral 528
Mocquet, Jean 782
Mohamed (Mahumet, Mahomet) 16,
30—31, 114, 146, 222, 262, 268—
269, 271, 273, 275, 277, 280, 282—
285, 323, 423, 455, 570, 607, 695,
740, 744—745, 748, 754, 758—763,
765, 767, 769—770, 774, 776—779,
793, 827—828
Molière 467, 641
Molitard 628, 676—677, 682, 699
Molnár János 433, 602, 703
Monoszlai András 762
Montaigne 468—469, 668
Montespan, Mme de 675
Montesquieu 339, 501, 526, 570, 574,
579, 584, 590, 596, 613, 649, 733
Monti 656
Moravcsik Gyula 334, 631—632
Mordtmann, F. 684
Moréri, Louis 339, 538—539, 585, 602,
607, 613, 668
Morley, Henry 670
Moro, Tomaso 622
Morvay Péter 542
Mózes (Mojzes) 269, 284, 345, 433,
449, 538, 633, 729, 778
Muhszinzáde Abdullah Pasa 391, 691,
695
Muley 180, 631, 650
Mullot abbé 597
Murányi Venus 608
I. Murat 266, 752, 755, 791
II. Murat 295, 559, 561, 562, 791—792
Muşat, Joan J. 698

Muszlu-Bese (Muszli basa) 164, 166,
168—169, 435, 634
Musztafa (Mustapha) pasa 560, 562—
565
II. Musztafa 390, 780
III. Musztafa 287, 296, 390, 705, 707,
794, 819
Musztafa bég 697
Musztafa belgrádi várparancsnok 410
Muyden, B. V. 745, 775
München tábornagy 719, 721

Nádasdi István alispán 364
Nádasdy Ferenc 297 640, 794
Nagy Constantinus 95, 111, 128, 539,
559, 561, 585, 605
O. Nagy Gábor 339, 425, 434, 616,
729, 782, 823
Nagy Iván 337
Nagy Lajos kir. 341, 528
Nagy Károly 192, 292, 662, 786—787,
793
Nagy Péter cár 420, 440, 576, 593,
613, 629
Nagy Sándor (Alexandre le Grand)
59, 93, 297, 492—493, 601, 794
Nagy Szulejmán 179—181, 562, 580,
634, 649—650, 765
Nagyszőlősi Mihály 449.
Náílí Abdullah Pasa 288, 391, 781
Navarrai Margit 586, 598, 691, 821
Neapolitanus, J. B. 631
Neaulme, Jean 674
Neculce, Ivan 720—721
Négyesy László 374, 379, 382
Nemes János (Hidvégi) 818, 828
Nemes Jánosné ld. Huszár Borbála
Nemes Tamás 812
Nemesek 804, 818, 824, 828
Németh Gyula 771
Némethy Géza 505
Neubart, Cristoph 631
Neubárt János 731
Neubourg, Mária-Anna de 727
Nevsehírlí Dámát Ibráhím Pasa 10,
23, 171, 174, 388, 390, 392, 414—
415, 428, 436, 634, 638, 640
Newton 522

- I. Nicomedes 474
 III. Nicomedes 474
 Nisándzsí Hadzsí Ahmet Pasa 250, 391, 724, 732
 Nisándzsí Mehmet Pasa 390, 414, 435
 Nissai pasa ld. Abdullah ruméliai Pasa
 Noé 20, 54, 193, 284, 431—433, 778
 Noffodei, Florentin 582
 Novák István 365
- Octavius 647
 Ocskay László 343, 429, 456, 499—500, 508, 664
 Oedipus 589
 Oesterley, Hermann 526, 670
 Og, Básán királya 433
 Ojeros Stefanus, Hungarus ld. Horváth István
 Omár (Ómer) kalifa 270, 759—761, 775
 Orczy Lőrinc 617, 702
 Origenes (Origyénes) 152, 613
 Orkán szultán 562
 Orléansi Fülöp (Bourbon herceg) 24, 47, 61—62, 442, 449, 451, 478—479, 495, 522, 576
 Ortutay Gyula 422
 Osman kalifa 759, 761, 775
 I. Oszmán szultán 453, 562
 III. Oszmán 287, 296, 390, 780
 Ottlyk György 339, 416, 456, 570, 576, 595
 Ovidius 107, 504, 557, 572, 580, 617
 Ozirisz (Osiris) ld. II. Ramszesz
- Painter 567
 Pais Dezső 339, 251—353, 408—412, 524, 597
 Pakalin, M. Z. 340, 390, 408, 414, 422, 426—428, 435, 438—439, 453—455, 459, 487, 579, 634, 636—637, 686, 695, 698, 715, 724, 736, 744, 746, 749—751, 755—757, 762—763
 Paksy (Paxy, Spax) Erzsébet 400
 IV. Pál pápa 616
- Pál, Szt. 188, 257, 259, 345, 516, 543, 608, 656, 732, 781
 Palóczi Edgár 357, 400
 Pálóczi Horváth Ádám 340, 524, 544—545, 594
 Pántzél Dániel 355
 Pap László 340
 Pápai Antal (Pápa Anton) 357, 798
 Pápai Gáspár 54—55, 459, 472, 487, 510
 Pápai János 24, 196, 199, 232, 239, 246, 249, 340, 343, 383, 413, 422, 429, 439—440, 450, 453, 459—460, 472, 481, 487, 511, 608, 628, 665, 668, 678, 697—698, 702, 704, 709, 718, 722—723, 730—731, 774, 790
 Pápai Páriz Ferenc 340, 407, 455, 502, 506, 569, 573, 594, 611, 647, 666, 692, 702, 709, 731, 756
 Papasz-oglu 483
 Parajdi István 666
 Pascal, Jacqueline 468
 Paskó Kristóf 608
 Pasquier, Etienne 467
 Patrona 164, 166—170, 392, 397, 408, 414, 634, 636—637
 Pázmándy (Pázmán, Pázmány) Péter 232, 697, 709, 723
 Pázmány Péter 362, 417, 458, 491, 501, 509, 525, 527, 605—606, 610, 630, 709, 759, 771, 827
 Peele 567
 Pekri Erzsébet T. 810
 Pekri (Pekry) Lőrinc 399, 456, 723, 812
 Pekri Lőrincné ld. Petrőczy Kata Szidónia
 Pelczar, Marian 656, 664
 Pelczyński, Marian 702, 830
 Példi ld. Béldi
 Penthesilea (Pentelésia, Penthesilée) 27, 447
 Pépin 605
 Peravex, Mme la baronne de 711
 Perényi (Prinyi) András 318, 826
 Perényi Farkas 318, 826
 Perényi Imre 318, 826

- ifj. Perényi Imre 318, 826
 Perényi János 318, 375, 826
 Perényi László 318, 826
 Perényi Mária ld. Huszár Sándorné
 Perényi Miklós 318, 826
 Perényi Zsigmond 826
 Periander 466
 Ferrault, Charles 619
 Pesti Gábor 425, 523
 Péter, Szt. 7, 224, 257, 268, 405, 432, 757
 Péter és Pál 516
 Péteri Takáts J. 365
 Petki Dávid 399, 810—814, 816, 827
 Petki Róza ld. Mikes Istvánné
 Petkiek 816
 Petrarca 528
 Petrőczy Kata Szidónia 506, 627, 711, 733
 Pétzeli József 526
 Phaedra 585
 Phaedrus 523
 Philep ld. II. Fülöp
 Philippe le Bel ld. IV. (Szép)Fülöp
 Philippe duc d'Orléans ld. Orléansai Fülöp
 Pilátus 174, 640
 Pillias, Émile 340, 344, 393, 424, 440, 480, 495,—496, 503, 522, 542, 594, 628, 678, 711, 821
 Pilsztynowa, Regina S. 701—702, 704, 708—709, 830
 Pintér Jenő 375
 Pirchala I. 598
 Pithagoras (Pythagore) 535, 749
 Pittacus 466
 Plattard, Jean 668
 Plinius, C. 474, 535, 537, 617, 648
 Ploutman 596
 Plutarkhosz (Plutarchos) 340, 428, 504, 537, 584—585
 ifj. Pócsa Ferenc széki jegyző 643
 Podhradczky 528
 Poëte, Marcel 776
 Pollak, Roman 702, 830
 Polükratész 505
 Polydorus 758
 Pompeius Magnus 50, 482, 583
 Pope, A. 363
 II. Popjel 671
 Poson András táblai irnok 643
 Pouget, F. -Aimé 470, 605
 Prévost, l'abbé 782
 Prie, Octavian 699
 Prieur de Montfoucon 582
 Prinyi család, Perényi család 310, 317, 399, 826
 Prohászka János 340, 434, 464, 689
 Prónai Antal 418
 I. Prusais 474
 II. Prusias 474
 Pseudo-Kalliszthenész 492
 Pulszky Ferenc 347, 361, 377, 670
 Purgstall 566
 Putnoki Imre 647
 Quintilianus 428
 Rabelais 541
 Rabutin, J. Louis de Bussy 402, 812, 819
 Rabutin, Roger de Busy 334, 401—402, 438, 494, 541, 578—579, 660
 Racine 711
 Ráday Pál 340, 343, 383, 460, 463, 476, 481, 487, 536, 551—553, 593, 627, 665, 723, 730, 790, 792
 Radnótfai úr 806
 Radvánszky Béla 630
 Rákóczi-emigráció 333, 336, 343—344, 357, 363, 379, 386, 393—394, 396, 696
 Rákóczi-szabadságharc 347, 477, 509, 676, 818, 823
 Rákócziak 816
 Rákóczi Erzsébet 608
 II. Rákóczi Ferenc (Rakoczi François Prince Rákoczi, Ragotzi Francisco, Ragotsky Franciszek, Kiral Rakoçi stb.) 114, 209, 236, 298—299, 333—335, 337, 339—344, 347—348, 352—353, 355—363, 365, 367, 373—375, 378, 380, 382—384, 386, 389, 392—394, 400, 402, 405, 407—408, 410—412, 415—416, 418—424, 426, 428—431, 433—434, 437—442,

- 444—447, 449—453, 457—466, 468, 472—483, 485—488, 490—493, 495—506, 498—503, 505—508, 511, 516—519, 521—523, 525, 529, 532—533, 536, 538, 542—543, 551—554, 557—558, 570—574, 576—577, 579—582, 591, 593—594, 596—597, 599, 604, 606, 610—615, 617—618, 620, 627—632, 634—635, 638—639, 641, 649, 651—652, 656, —658, 661, 663, 665—669, 671—691, 693—696, 699—700, 703—704, 709, 711—713, 716, 720, 723, 725, 727—731, 734—735, 745, 749, 759, 762, 780, 790, 795, 800—803, 807, 809—810, 812—813, 821—822, 825—827, 828, 830—831
- II. Rákóczi Ferencné, Charlotte Amália 47, 71, 74, 495—496, 503, 628
- Rákóczi György (Georges) 160, 393, 610—612, 628, 677, 690, 705, 707, 711—712, 715, 736
- I. Rákóczi György 822
- II. Rákóczi György 822, 828
- Rákóczi Josepha-Charlotte 711
- Rákóczi József (Rakotzi Joseph, Ragoczy Gioseppe stb.) 214—215, 234, 236, 355, 358, 389, 393, 597, 611, 628, 666, 669, 673, 677, 679, 682, 686, 688—692, 695—700, 703—706, 708—716, 723, 727, 813, 830
- II. Ramszesz (Sesostris) 72, 504
- Rasid efendi 413, 416, 440, 481, 486
- Ráth Károly 340, 674
- Ráth Mór 337, 343, 356, 683
- Ráthonyi János obester 462
- Rátz Bálint professzor 363
- Ravasz János 554, 558
- Rebuli rája 456
- Redhouse J. W. 340, 428, 453—454, 579, 636—637, 749—750, 757
- Rédvay István 696
- Refik, Ahmet 393, 669, 695, 714, 729
- Regulus, M. Atilius 119, 547—575
- Reinhold, Köhler 545
- Rekeb pasa ld. Kodzsa Rágip Mehmet Pasa
- Relkovic, Mita 470, 481
- Rétthei Prikkel Marian 341, 434, 448, 542, 717
- Rettegi György 341, 404, 503, 543, 570, 598, 614, 628, 701, 781
- Révai Miklós 341, 363—365, 475, 487, 490, 571, 733, 802
- Révay József 538, 632, 789
- Révay Péter 482
- Révész Imre 344, 627—628
- Rhédei Ferenc 700
- Rhédei László 700
- Ricaud, Paul 341, 384, 392, 416, 459, 610, 737—738, 772, 774—775, 779, 792
- Richelet 400
- Richelieu 554, 621
- Riedl Frigyes 379—380, 382, 412, 553, 566, 704, 784
- Riegler Ernő 647
- Rietaller (Mathias) Mátyás 354, 359, 365, 373
- Rimay János 694
- Roberto (Róbert) 484
- Robustel, Cl. 344
- Roger, roi de Sicile 549
- Rohan Chabot-család 534
- H. Rónai Jenő 792
- Rousseau, L. 393
- Roxelán 180, 649
- Rudiger, Johann H. 529
- Rudolf (Raul) burgundiai kir. 151, 612
- Rufinus 714, 789
- Russo 699
- Sachs, H. 567
- Sági István 334
- Sagredo, Giovanni 566, 650
- Saint-Didier 596
- Sakir bej 696
- Salamon 284, 345, 581, 778
- Sallustius 504
- Sámbár Mátyás 690
- Sámuel 345, 435
- Sándor István 364, 647
- Sándor Pál 760
- Sáros grófja (Sárosi gr.) ld. II. Rákóczi Ferenc

- Sárosi János 642
 Sárosi Jánosné, Tóth Borbála 642
 Saul 435
 Sausurre, César de 341, 380—381, 444, 486, 491, 547, 597, 610, 628—629, 656, 667, 669, 671—674, 676—678, 681—682, 684—685, 688, 691, 711—712, 745, 775—776, 826
 Savoyai Jenő 191, 196, 410, 661, 811
 Schaeffer, A. 527
 Schäfer Károly 712
 Schechter 433
 Schiller 505
 Schopenhauer 693
 Schott, G. 631
 Scipio Africanus 574
 Scudéry, Mlle 649—650
 Seckendorf 702
 Seleucus kir. 128, 585
 Selim Sultan 765
 Semer, Giovanna di 624
 Sendivogius 596.
 Seneca 504, 670, 690
 Sepsi Csombor Márton 412
 Sergius 268, 758, 761
 Sévigné, Madame de 334, 401—402, 438, 494, 578—579, 660, 731
 Sibrik (Sibrick, Zibrik) Miklós 76, 203—206, 210, 361, 491, 500, 509, 574, 631, 674, 680—682, 685, 709
 Sido András 642
 Sieniawska Zofia, M. Dönhoffné 628
 Sieniawski Ádámné, Lubomirska Ilona Erzsébet 628, 735
 Sienkiewicz 822
 Siess Antal József 337, 373
 Siméon 150, 612, 735
 Simon és Juda 516
 Simonffy A. 684
 Simoni, Jalkut 433
 Simonyi Zsigmond 339, 341—342, 372, 405, 410, 412—418, 420—423, 425—431, 433—436, 439, 442—443, 445, 447—448, 452—453, 455, 457—459, 461—462, 464, 466—467, 471, 476—478, 481—485, 487—495, 500—501, 504, 506—509, 511—512, 524—525, 527—528, 531, 534—535, 542, 546—547, 549—550, 549—550, 556, 567, 569, 571—572, 574—575, 580, 583, 585, 591, 593, 598, 600—601, 603—608, 610—613, 615—617, 619, 621—622, 625—626, 628, 630—631, 634, 664, 687, 694, 703, 709, 712, 720—721, 724, 732, 761, 771, 785, 796, 827, 828
 Sintes, Carolus 340
 Sirisaka Andor 342, 422, 436, 448, 457, 459, 461, 467, 478, 480—481, 491, 494, 496, 498, 500, 504, 513, 531, 542, 550, 568—569, 571, 575, 583, 586, 596, 600, 625, 648, 664, 671, 694, 717, 728, 744
 Socinus, Faustus 757
 Socinus, Laelius 757
 Solin 602
 J. Soltész Katalin 342, 437—438, 458, 461, 463—464, 498, 504, 509, 516, 547, 549, 557, 583, 607, 615, 617
 Sólyom István táblai írnok 643
 Sophia, Szt. 274, 765—766, 780
 Spuler, V. B. 777
 Stanislaus kir. ld. Leszczyński, Stanisław
 Steele, Richard 342, 619, 658, 783
 Stobel, J. G. 645
 Stoll Béla 341, 544, 627
 Strabo 794
 Stratonike királyné 585
 Stuart Mária 404, 615—616
 Sturza, Sandul 720
 Suetonius 342, 537—538, 601, 632, 669, 690
 Sulimán (Solimán, Solyman) ld. II. vagy Nagy Szulejmán
 Susi (Zsuzsi) ld. Kőszeghy Zsuzsi
 Swinhoe 567
 Szabédi László 342, 412
 Szabó György (N. Borosnyai) 642
 Szabó Károly 341—342, 367, 808—810
 Szabó Márton 642
 Szabó Sámuel 356, 808, 820
 Szabó T. Attila 643

- Szabolcsi Bence 335, 342, 444, 489, 495, 498, 502, 523, 531, 533—534, 538, 542—544, 568, 573, 575, 579, 583—584, 590, 596, 599, 617, 626, 631, 635, 664—665, 669, 687, 690, 701, 709, 712, 719, 724, 730, 758, 795, 798
 Szabolcsi Miklós 381
 Szádeczky Kardoss, Lajos 333—334, 342, 356, 394, 486, 490, 643
 Szakmári András básbug 357
 Szakmári János básbug 357, 798
 Szalárdi János 342, 353, 449, 591, 595
 Szalay László 336, 693
 Szamota István 339
 Szaniszló Zsigmond 570, 614, 730
 Szántó György 357
 Szarvas Gábor 339, 372, 456, 718
 Szathmári István 342, 424, 458
 P. Szathmáry Károly 347
 Szathmáry Király Ádám 342—343, 383, 407, 414, 419, 422, 451, 468, 475, 490, 523, 553, 568, 606, 634, 641, 663, 678, 680, 711, 730, 826
 Szatmáry Ágnes 360
 Szauder József 359, 381, 703
 Szejjít Haszan Pasa 390, 733—734
 Székely István 448, 791—792
 Székely László 488, 558
 Székely Mózes 821
 Szekfű Gyula 342—344, 394, 410, 416, 424, 430—431, 437, 440, 449, 451, 480—481, 485, 495, 499—500, 508, 522, 542, 577, 597, 610, 618, 628, 635, 649, 657, 665—666, 669
 Szelim (travniki) basa 359, 361
 Szemere Miklós 716, 796
 Szenci Molnár Albert 338, 501, 504, 692, 709, 723—724, 731, 756, 758, 792
 Szentgyörgyi Mária 496
 Szentimrei Jenő 375, 525
 Szentjóni Szabó Dávid 365
 Szentkeresztí András 521ú 644—646
 Szentkeresztí Zsigmond 644
 Szepesi Gyula 760, 777
 Szigethi István 700
 Szigeti József 342, 373—374, 381, 473, 516, 550, 615, 662, 693, 717—723, 728, 735, 825
 Szikszai András 544
 Szilády Áron 801, 820
 Szilágyi Ádám 724
 Szilágyi István 529, 548, 652, 808—810
 Szilágyi Sándor 376—378, 808, 823
 Sziláhtár Mehmet Pasa 390, 635, 639
 Sziláhtár Szejjít Mehmet Pasa 390, 686
 Szilasi Móric 566
 Sziliktár Ali Pasa ld. Bijikli Ali Pasa
 Szilveszter Ferenc 810
 Szily Kálmán 339, 343, 353, 372, 374, 405, 407—419, 422—436, 438, 442—443, 445, 447, 449—450, 453, 455, 457—459, 461—467, 470, 472—475, 477—478, 480—481, 485, 487—490, 492—496, 498, 500—502, 504—505, 509, 511—513, 515—517, 528, 531—532, 535, 537, 539—543, 546—547, 550—551, 556—558, 569, 571—572, 574—576, 579—581, 583, 585, 591—594, 596, 602, 604—605, 607—608, 611—612, 614—617, 619, 622, 625—626, 628, 630—631, 634—636, 640—641, 650—652, 656, 658, 660, 662—664, 667, 669, 672—673, 684, 687—689, 692, 695, 698, 700—702, 704, 709, 715—716, 718, 720—726, 729—730, 732, 749, 755, 757, 761—762, 766, 769—770, 774—775, 781, 786, 788, 792
 Szinnyei József 339, 801
 Szirmay Antal 458
 Szkaskin 529, 583, 604
 Szofia rája 465
 Szogándsi rája 483
 Szokratész (Socrate) 342, 510, 831
 Szolón (Solon) 72, 110, 466, 504, 555, 559
 Szubhi 696
 Szúcs János 709
 Tábita (Tábit) 257, 732
 Tacitus 538
 Takács Sándor 614

Talmann 344, 445, 656, 669
 Tamás, hitetlen 451
 Tamás (Thomas), Szt. 516, 522, 605
 Tamási Áron 375
 Tamerlan 773
 Tanlukara rája 482
 Tantalus (Tantale) 10, 414, 658
 Tarnai Andor 365
 Társzia rája 465
 Tatai István 519
 Telegdi Miklós 509
 Teleki Irma, Bánffy Dezsőné 811
 Teleki Jánosné ld. Mikes Erzse
 Teleki József 334
 Teleki László 403
 Teleki Lászlóné ld. Bethlen Kata
 Teleki Mihály 343, 422, 439, 450, 628, 678, 698, 704, 730, 812
 Teleki Sándor 809
 Telh-oglu 692
 Temesvári Pelbárt 505, 526, 796
 Temple, Sir William 662
 Terestyéni Ferenc 342
 Tessé marsall 430
 Thalaba (Talaba) Máté 35, 463
 Thales 466
 Thallóczy Lajos 343
 Thaly Kálmán 333—334, 340—344, 356, 359—361, 374, 379—380, 394, 400, 412, 420, 429, 444, 459, 462—463, 475, 490, 496, 499—500, 508, 512, 516, 547, 553, 574, 576, 597, 606, 620, 627—629, 631, 660, 664, 667, 669, 674, 680—683, 685, 695, 697, 704, 711—712, 714, 726, 734, 795, 797—798, 809—810
 Theodosius császár 128, 584
 Theophylactus 538—539
 Theseus 585
 Thevenot, Jean de 779
 P. Thewrewk Emil 425, 509
 Tholdalagi Mihály 700
 Thomas, A. L. 660
 Thordai József 700
 Thoroczkai Zsigmond 502, 700
 Thököly Imre 53, 337, 444, 474, 486—487, 491, 493, 617, 620, 642—643, 694, 812
 Thuküdidesz 474
 Thúróczi János (18. sz.) 700
 Thuróczi János 528
 Tiberius 601, 632
 Tinódi Sebestyén 425, 453, 630, 634, 771
 Tirjáki Hadzsí Mehmet Pasa 259—260, 391, 428, 734—735
 Titus Flavius V. 294, 669, 788—789
 Toldy Ferenc 335, 343, 347, 354—361, 363, 366—368, 373—374, 376—378, 386, 399—400, 405, 425, 463, 489, 491, 498, 501, 509, 515, 517, 542, 569, 612, 615, 640, 646, 673, 729, 762—763, 800, 803—808, 811, 816, 829
 Tolnai Gábor 335, 666
 Tolnai Vilmos 423—425, 437, 528, 647
 Tompa József 339
 Tompa Mihály 424, 450, 528, 716, 796
 Toncs Gusztáv 553—554
 Topal Oszmán Pasa 173, 178, 390, 428, 639, 649
 Torcy 693
 Torma család 314, 804, 817, 824, 828
 Torma Borbála, Haller Istvánné 311, 314, 401, 404, 824
 Torma (Nemes) Éva, Mikes Pálné, majd Boér Ferencné 404, 518—521, 620, 642, 799—800, 803, 808—809, 817—818, 820, 822—826, 828
 Torma György 818
 Torma Györgyné ld. Huszár Borbála
 Torma József 804
 Torma Károly 341, 800, 802—804, 809, 817
 Torma Miklós 804
 Torma (Nemes) Klára, Béli Dávidné 818, 828
 Tóth (Tót) András 356, 358, 736, 795
 Tóth Andrásné, Pesselier Mária 400
 Tóth Béla 343, 428, 434, 451, 458, 461, 482, 494, 506, 508, 523, 538, 573, 602, 664, 669, 690, 721, 729, 797

- Tóth (Tót) Ferenc 355—358, 360—361, 400, 736, 795.
- Tóth Mihály 642
- Toulouse (Toulousi) gróf 451, 479, 593, 675—676
- Török András 570
- Török Konstant 343, 464, 486, 638—639, 650, 712
- Török Zsigmond 680
- Traianus császár 229, 703
- ifj. Tséti János 704
- Tudor dinasztia 615, 621
- Turenne 660—661
- Turóczi-Trostler József 406, 439, 647
- Udalcova, Z. 566
- Uestone, signor 623
- Ulászló I. 295, 791—792
- Ulrich, Johann Kaspar 545
- Unat, F. R. 333
- Ungaria, Michael de 326
- Urbán Ernő 547
- Urechia, V. A. 717
- Urias 584
- Uzunçarşi, I. H. 394
- Vaj Anna, Kemény Simonné 828
- Vajna család 643
- Vajthó László 375, 502
- Vak Bottyán J. 429, 826
- Valentinianus 693
- Valerius Maximus 343, 505, 526, 575, 584, 611
- Valkai András 646
- Vargyasi Dániel István 506
- Vargyasi Dániel Péter 642
- Vargyasi Dániel Péterné, Sárosi Ilona 642
- R. Várkonyi Ágnes 337, 393—394, 424, 431, 440, 480—481, 495—496, 522, 542, 551, 597, 610, 649, 657, 669, 673, 809
- Varnhagen, H. 788
- Varro, T. 537, 584
- Vas István 340
- Vas János 344, 407—409, 411, 413, 429, 448, 507, 600, 603
- Vaumorière, P.-D. 344, 400, 540, 608, 661, 663
- Vay Ádám 424
- Vénusz (Venus) 108, 557, 660
- Vergilius 107, 447, 557
- Vernière, Paul 613
- Vertot, abbé 529, 566, 580, 762
- Vetésy László 693
- Vieillard, René 760
- Vigouroux (Viguru) 138, 596—597, 610, 628, 657—658
- Villate, Cartaud de la 598
- Villeneuve 656—657, 668—669, 679, 712
- Villeroi, Maréchalle de 541
- Virmond 344, 445, 471, 473, 481, 486, 499—500, 635, 656
- Vitellius, A. 94, 193, 537—538, 662
- Vitkovits Mihály 364
- Viszota Gyula 467
- Viziandios, Skarlatos 457, 485
- Vizkeleti András 618
- Voinovich Géza 528
- Volf György 701
- Voltaire 448, 515, 522, 528, 567, 602, 649, 781
- Vörösmarty Mihály 443, 604, 713, 796
- Waldapfel József 359
- Wanley 567
- Wéber Antal 381
- Weisz Miksa 796
- Wensinch, A. E. 650
- Wesselényi István 593, 608
- Wieland 508
- V. Windisch Éva 334, 336
- Xavéri Szt. Ferenc 680
- Ysabelle Roie de Castille ld. Izabella
- Yver, Jacques 649
- Zaborov, M. A. 607
- Zabulon 429, 432
- Zaid Effendi ld. Jirmiszekizzáde
- Mehmet Szaít Pasa
- Zápolya János 818

Zay Endre 796
Zay Lőrinc 796
Zay (Zai) Zsigmond 232, 236—237,
239, 241, 248, 298—299, 357, 574,
656, 667, 676, 682, 709, 712, 714—
715, 718, 723, 725—726, 737,
795—798
Zborovszky Ferenc 673, 685
Zlinszky Aladár 516
Zolnai Béla 344, 347, 372—373,
380, 400, 406, 419—420, 433—434,
437, 439, 447—449, 460, 468—470,
481, 491—492, 502—503, 506, 508,
516, 522, 524, 526, 529, 533, 538,
541, 543, 545—547, 551—554, 557,
566—568, 571—573, 576, 579—580,
583—584, 589—592, 594—596, 604,
607, 609—610, 613—614, 618—
619, 622, 625, 629, 632, 639—641,
647, 649, 661, 665, 667, 670—671,
678, 681—682, 686, 688, 692—693,
695, 715—716, 732, 745, 759, 762,
769, 781—782, 784—785, 788—
789, 792—793, 795, 798, 830
Zolnai Gyula 339
Zolnai Vilmos 437, 777
Zoltványi L. Irén 412
Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferencé
majd Thököly Imréné 486, 491,
512, 680
Zrínyi Miklós 379, 412, 463, 499,
552—553, 611, 630, 713, 720, 762,
771, 784
Zurekesi 465
Zsigmond király 710
Zsoldos Jenő 344, 407, 430, 432—433,
435, 460, 488, 501, 504, 506, 523,
533, 576, 590, 596, 601, 610, 614,
618, 625—626, 632—633, 640, 656,
663—665, 689, 695, 704, 711, 721,
729—730, 732—733, 769, 774, 776,
782, 789, 795—796

KÉPEK JEGYZÉKE

Zágoni Mikes Kelemen mellképe 1710 tájáról. Valószínűleg Rákóczi egyik udvari festőjének olajfestménye. Színes eredetije a volt Erdélyi Múzeum levéltárában (Kolozsvár) található. — Felirata későbbi.

1. A Törökországi Levelek kéziratának első oldala.
2. Részlet a 42. levélből (1721).
3. Az 51. levél (1723) vége; az 52. levél (1724) kezdete.
4. Az 58. levél (1724) befejező része.
5. Részlet a 67. levélből (1725).
6. Részlet a 70. levélből (1726).
7. Részlet a 85. levélből (1727).
8. A 98. levél vége; a 99. levél eleje (1733).
9. Részlet a fejedelemnek a portához írott búcsúzó leveléből; Mikes 117. levelének a végéről (1735).
10. A 123. levél eleje (1737).
11. A 195. levél vége; a 196. levél; a 197. levél eleje (1755).
12. A Leveleskönyv utolsó oldala, a 207. levél vége (1758); rajta a budai cenzor kiadási engedélye 1792-ből.
13. (a, b) Zabolai gr. Mikes Istvánnak címzett boríték, s a neki írott misziszilis levél vége, Mikes Kelemen autográf írásával (1759. január 5.).
14. A Leveleskönyv első kiadásának címlapja.
15. A Mikes-levelek török kiadásának címlapja.
16. Histoire de l'Empire Ottoman. La Haye 1709. I. kötetének címlapja.
17. Histoire de l'Empire Ottoman. La Haye 1709. III. kötetének függeléke: Tableau de l'Empire Ottoman, amelynek jó részét Mikes lefordította a 172—191. levélben.
18. Le Spectateur ou le Socrate moderne, où l'on voit un Portrait naïf des Moeurs de ce Siècle. Traduit de l'anglais. A Amsterdam 1741. Az első kötet címképe.
19. Bendegân-ı Macarlûyan, 8 muh. 1148: 1 hazran 1735 (június 1). A rodostói emigrációval kapcsolatos portai irat hasonmása: Gökbilgin T. II. Rakoczy Ferenc ve tevabiine dair yeni vesikalar. In. Belleten V/4 Istanbul 1941, 595, Vesika 1.

20. (a, b) Başbuğ Mikes'in arzuhalleri. Mikes básbug beadványa: I.m. Vesika 11. — Jasi 1694. Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti metszetgyűjteményéből.
21. Rodostón átmenő szárazföldi és tengeri főútvonalak. — Galata—Pera városrész Istanbulban. In. Robert Mantran, İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris 1962, 731 (Tables des cartes), Carte 2. — Carte 6.
22. Mikes Kelemen európai útvonala.
23. (a, b, c, d) Zágoni képek. Emlékmű a faluvégi Mikes-ház helyén; Mikes állítólagos szülőházának környezete, az ún. Mikes-tölgyek. A főlvételek 1959 októberében készültek.

TARTALOMJEGYZÉK

Törökországi Levelek	5
Misszilis levelek	301
Jegyzetek	331
A jegyzetekben használt rövidítések	333
Bevezetés Mikes Kelemen összes műveinek kiadásához	347
A kiadás módszeréről	348
A Törökországi Levelek jegyzetei	354
Kézirathagyomány	354
A kézirat sorsa	355
Néhány szó a kiadásról	368
Nyomtatott kiadások	373
Keletkezéstörténet	376
Török vonatkozások	386
A Leveleskönyv tárgyi jegyzetei	399
A misszilis levelek jegyzetei	799
Kézirathagyomány	799
A kézirat sorsa	801
A misszilis levelek tárgyi jegyzetei	811
Résumé	833
Névmutató	837
Képek jegyzéke	859

863

